DE IURE BELLI AC PACIS

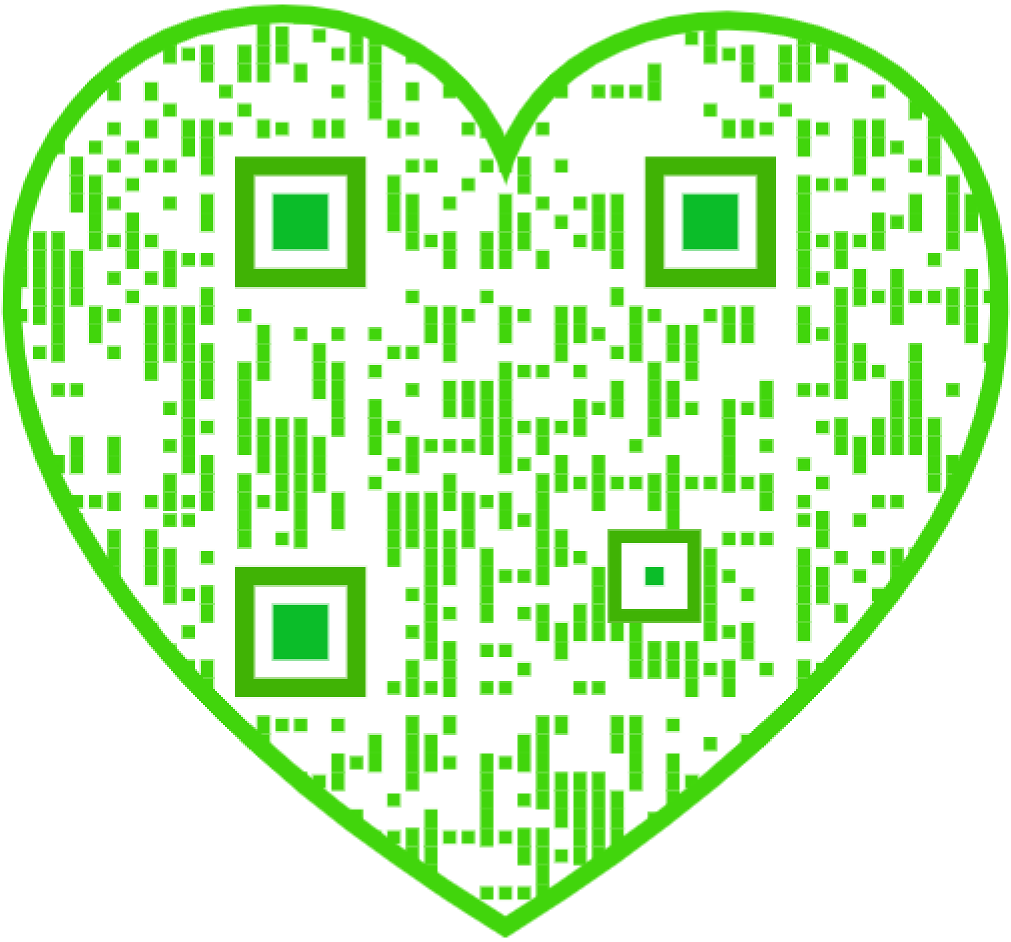

HUGONIS GROTII

DE IURE BELLI AC PACIS

LIBRI TRES,

IN QUIBUS IUS NATURAE ET GENTIUM, ITEM
IURIS PUBLICI PRAECIPUA EXPLICANTUR

CUM ANNOTATIS AUCTORIS

EDIDIT

P. C. MOLHUYSEN

PRAEFATUS EST

C. VAN VOLLENHOVEN

LUGDUNI BATAVORUM
APUD A. W. SIJTHOFF
MCMXIX

WILHELMINAE

SERENISSIMAE REGINAE

REGNI NEERLANDICI

NOVAM HANC LIBRI GROTIANI EDITIONEM

OMNI CULTU AC VENERATIONE

DAT DICAT DEDICAT EDITOR

PRAEFATIO.

Commentarius De Iure Praedae, quem Hugo Grotius anno MDCIV vel MDCV composuit, antequam typis descriptus hominibus innotuit, hoc tantum pro certo affirmari poterat, Grotium opiniones suas de iure gentium per viginti annos vitae suae ultimos nulla parte immutavisse neque emendavisse: quae officia civitatibus in mutuo earum commercio servanda esse anno MDCXXV censuerat, haud alia esse censebat anno MDCXLV, quo anno diem supremum obiit. At vero ante hos quinquaginta annos cum De Iure Praedae volumen emissum est, apparuit Grotium in iis, quae de iure gentium sentiebat, non viginti, immo vero plus quam quadraginta annos sibi constitisse. Inter librum anno MDCIV scriptum atque opus, quod anno MDCXXV foras datum est, eadem intercedit ratio quam fragmentum aliquod habet ad summam: utriusque principia prorsus eadem sunt. Quin etiam argumenta non desunt quae in libro De Iure Belli ac Pacis ideo tantum fuse ac consulto tractata esse videantur, quia in libro anni MDCIV, quo controversia quaedam inter Lusitanos et Batavos in India Eoa orta diiudicabatur, tractari debuissent. Veri simile est ut Grotius, si liber De Iure Praedae non praecessisset, ad tales quaestiones quales sunt: quis bellum indicendi et gerendi ius habeat, quatenus etiamnunc exstet bellum privatum, negligentius attenturus fuisset.

At tamen comparatio inter annos MDCIV et MDCXXV instituta in uno loco eoque gravissimo novam lucem attulit. E libro De Iure Praedae consilium principale iuris gentium Grotiani facilius cognoscitur, quod consilium hoc est, primum ut civitas eo maleficium faciat quod ab officiis suis erga alias civitates observandis procul discedat, deinde ut eiusmodi maleficium ceterae civitates agnoscant atque

si velint impugnent, denique ut praedam reportare impugnanti liceat quae de rebus reddendis vel de poena sumenda deducatur. In libro anni MDCIV id consilium acute cernitur, quoniam uni ex maleficiis totus fere dicatus est, maleficio scilicet liberae navigationis ac negotiationis maritimae impeditae. In libro autem anni MDCXXV idem consilium haud minus plane agnosces, simulac perspexeris sententiam, anno MDCIV prolatam, in eo non diminutam esse, sed tantum pleno officiorum corpore, quae mutuo inter civitates exstant, quasi marginatam. Unde etiam factum est ut tam in libro De Iure Belli ac Pacis quam in eius titulo ius belli prius sit tamquam ius maleficia aliasque iniurias impugnandi, ius vero pacis, summa officiorum disciplina ipsa, secundo demum loco sequatur; nec non praecepta, in libro De Iure Belli ac Pacis exposita, quaenam in bello licita sint, non cuivis bellum gerenti data sunt, verum, ut ius praedae ipsum, ad eam tantum civitatem pertinent, quae bello suo pio iustoque maleficium et iniuriam impugnat.

Quicumque Grotii ius gentium ita perspexerit, ius esse videbit quod sensibus, necessitatibus, votis generis humani nostrae aetatis commodissime respondeat proque adminiculo sit.

Libri anno MDCIV scripti editio egregia Hagae Comitis anno MDCCCLXVIII foras data est, quae omnibus condicionibus in opere aliquo classico edendo hodie fere positis plane satisfaciat: at hercle vero libri nobilissimi, anno MDCXXV evulgati, talis editio hucusque deerat. Quae cum ita sint, non iuris gentium historiae modo sed etiam iuris gentium futuri vehementer interesse opinor, Philippum Christianum Molhuysen editionis quae aegre desiderabatur curandae utile piumque suscipere voluisse officium.

Lugduni Batavorum, mense Novembri anni MCMXVIII.

C. VAN VOLLENHOVEN.

PROOEMIUM EDITORIS.

Grotii liber celeberrimus cum per tota saecula XVII et XVIII tam frequenter lectitaretur inque tot hominum manibus esset, ut inter annos MDCXXV et MDCCLXXIII plus quam sexagies aut ipse editus esset aut in alias linguas conversus emissus, eius admiratio atque usus saeculo XIX vehementer decrevit: inde ab anno MDCCLXXIII una tantum editio prodiit, cui additus erat textus Anglice redditus, et tria exempla Franco-Gallice, Germanice, Anglice translata, atque ante hos paucos annos editio anni MDCXLVI denuo phototypice emissa est. Quae causa fuerit propter quam tantus legentium ardor adeo relanguesceret Van Vollenhoven, vir clarissimus, in libro, quem de „Drie treden van het Volkenrecht" anno MCMXVIII evulgavit, luculenter demonstrat.

Ecce vero annis proximis fama libri rursus mirum quantum increbruit: Grotii nomen in scriptis quae ad ius gentium pertinent magis magisque laudatur: in America Vreeland, vir doctissimus, libellum separatum de eo conscriptum foras dedit: in Britannia iurisconsulti Sodalicium a Grotii nomine appellatum coierunt: in Hollandia Societas ad eius opera edenda statuta est. Atque satis apparet, in iure gentium restruendo post bellum, quo post hominum memoriam maius gestum est nullum, tam viros doctos, iurisconsultos praecipue, quam eos qui ad rempublicam se contulerunt ante omnia hunc Codicem Iuris Gentium in manus sumpturos esse. Quod quamquam per se ipsum satis causae erat novam editionem librorum trium de Iure Belli ac Pacis nunc cum maxime emittendi, accedit quod eiusmodi opera classica nostris temporibus aliter comparata esse debent atque saeculo XVIII, quod argumentum gravius etiam est, quoniam primo libri contextus ab ipsis Grotii verbis paulatim recedere coepit, deinde emendationes partim non necessariae partim falsae irrepserunt, denique multi deinceps commentatores librum notis

suis saepe supervacaneis obruerunt, quibus de causis ipsius Grotii sermo magis magisque obscuratus evasit.

Quae cum ita sint, amico meo Van Vollenhoven facile obtemperandum esse putavi adhortanti ut novam editionem secundum rationes, quae in classicis Graecorum Latinorumque scriptoribus edendis fixae rataeque iam existimantur, conficerem.

Ipse Grotius quattuor editiones operis sui prelo paravit. Editio princeps forma quartanaria anno MDCXXV Parisiis apud Nicolaum Buon emissa est, qui alia quoque opera eius edidit, inscripta „Hugonis Grotii de Iure Belli ac Pacis libri tres. In quibus ius naturae & Gentium: item iuris publici praecipua explicantur."

Anno proximo MDCXXVI idem liber Francofurti ad Moenum forma octava typis et sumptibus Wechelianorum furtim exscriptus est. Deinde editio forma foliata Amstelodami apud Guilielmum Blaeuw emissa est anno MDCXXXI, quae ab editore, cum editionem Francofurtensem non novisset, „Editio secunda" dicitur; anno sequenti MDCXXXII „Editio tertia" forma octava ibidem apud Io. Iansonium. Haec editio princeps nonnullas notas in margine continet, quae scriptorum laudatorum locos indicant.

Editione principe evulgata Grotius opus non omittendum esse censuit, immo vero libro operam dare non desiit: itaque anno MDCXXXII editio secunda ab eo curata Amstelodami apud Guilielmum Blaeu prodiit forma octava inscriptaque „Hugonis Grotii de Iure Belli ac Pacis libri tres. In quibus ius Naturae, Gentium, item iuris publici praecipua explicantur. Editio nova ab Auctore ipso recognita et correcta: de qua vide pagina sequenti." In hac autem pagina sequenti, schedae titulum libri continenti aversa, haec annotatio legitur:

„Editionem librorum meorum de Iure Belli ac Pacis quae post illam Guilielmi Blaeu in folio, ut loquuntur, factam, facta est in octavo a Ioanne Iansonio, nulla parte auctiorem esse illa Guilielmi Blaeu, in multis vero locis Graecorum maxime scriptorum minus castigatam, factam denique me inconsulto: hanc vero eiusdem Guilielmi Blaeu in minori octavo editionem me volente expressam ad exemplar a me recognitum atque emendatum testabar Amstelodami VIII Aprilis CIↃIↃCXXXII.

H. GROTIUS."

In nova ista editione Grotius argumentationem suam nusquam mutavit, tantummodo pro aliquo vocabulo synonymum elegantiae causa aliquotiens substituit. Verum locorum, quos post editionem prin-

cipem editam inter legendum collegerat, magnum numerum contextui inseruit, unde etiam copia notarum in margine ascriptarum aucta est.

Ne tunc quidem Grotius labore librum suum emendandi atque nova testimonia conferendi supersedit. Cuius curae fructus fuit editio tertia anno MDCXLII apud Ioh. et Cornelium Blaeu Amstelodami ab eo emissa, quae inscripta est „Hugonis Grotii de Iure Belli ac Pacis libri tres. In quibus ius Naturae & Gentium, item iuris publici praecipua explicantur. Editio nova cum Annotatis Auctoris. Accesserunt et Annotata in Epistolam Pauli ad Philemonem." Huius editionis contextus a textu editionis anni MDCXXXII in minutiis tantum discrepat, ad stilum perpoliendum illatis, notae in margine mutatae non sunt. Magnus vero novorum testimoniorum numerus, quae Grotius interim congesserat, non iterum in contextam orationem inserta sunt, sed iam separatim in uniuscuiusque capitis fine sequuntur, et sunt ea quae in titulo dicuntur „Annotata Auctoris."

Quarta editio, quam Grotius exprimendam curavit, eo demum anno comparuit, qui mortem eius secutus est, anno scilicet MDCXLVI Amstelodami apud Iohannem Blaeu forma octava inscriptaque „Hugonis Grotii de Iure Belli ac Pacis libri tres, in quibus ius Naturae & Gentium, item iuris publici praecipua explicantur. Editio nova cum Annotatis Auctoris, ex postrema eius ante obitum cura multo nunc auctior. Accesserunt et Annotata in Epistolam Pauli ad Philemonem." Paulum modo differt ab editione anni MDCXLII: loci perquam pauci emendati sunt, annotata passim aliquantulum suppleta.

Ut rem breviter complectar, contexta oratio editionis anni MDCXXV a textu trium editionum, quae deinceps secutae sunt, valde discrepat, editiones tamen annorum MDCXXXII, MDCXLII, MDCXLVI quod ad textum attinet inter se nihil fere differunt, solae editiones annorum MDCXLII et MDCXLVI annotata unicuique capiti affixa habent, quae in hac editione perpaucis locis aliquantulo uberiora sunt quam in illa.

Credibile est, Grotium ipsum modo plagulas principis ex istis quattuor editionibus correxisse; vivebat quidem eo tempore Lutetiae Parisiorum, quo in oppido liber typis exscriptus est. De ceteris tribus vix ulla potest esse dubitatio quin plagulas non viderit. Ubi annis MDCXXXI/II haud diu Amstelodami commoratus est, profecto facultatem editionis secundae corrigendae non repperisse putandus est; tertia autem Amstelodami emissa est quo tempore auctor Lute-

tiae habitabat, quarta anno post eius decessum prodiit. Sane satis notum est ex litterarum consuetudine, quae inter eius aetatis viros exstitit, saepe factum esse ut plagulae non ab ipso scriptore corrigerentur: quid quod e Grotii epistulis iam novimus, cum ex Hollandia esset profectus, Guilielmum fratrem, G. I. Vossium amicum, alios, editiones, quae in Hollandia prodirent, curasse. Unde factum est ut vitia occurrerent, quae ipse scriptor haud dubie correxisset: editio anni MDCXXXII praecipue eiusmodi mendis erroribusque conspicua est.

In hac nova editione constituenda pro fundamento usus sum editione anni MDCXLVI, quam textum Grotianum plenissimum praebere integerrimumque illa comprobant quae supra a me exposita sunt. Quem textum cum contulissem cum editionibus annorum MDCXXXII et MDCXLII, lectiones varias in notis memoravi. Ubi hae tres inter se differunt, principis quoque editionis scripturam indicavi, siquidem locum de quo agitur continet. Primo etiam editionem principem totam collaturus eram, deinde vero certis de causis hoc incepto destiti: notae enim, quae ipsae tantam voluminis partem occupant, si variae lectiones eius editionis iis insertae essent, tam copiosae evasissent, ut magnam partem peremptum esset huius editionis consilium, quod imprimis hoc est ut iis sit accommodata atque utilis, qui Grotium legere et inspicere velint; quodsi ambae editiones sibi adversae synoptice typis exscriptae essent, etiam maius exstitisset incommodum; neque minus utilitas libri imminuta esset, si loci qui in editione principe non leguntur aliis litteris significarentur, nedum facile esset exiguas discrepantias inter principem et sequentes editiones obvias, quibus ad illos locos inserendos passim opus erat, isto modo plane ac perspicue indicare. Quibus de causis tres editiones posteriores conferre satius nunc mihi visum est, collationem vero quattuor omnium editioni maiori reservare, quam Societas ad Grotii opera edenda constituta aliquando emissura est.

Editionis anni MDCXLVI tam orthographiam et interpunctionem quam verba ipsa quam accuratissime expressi: menda typographica manifesta tacitus correxi. Ubicumque ab editionis verbis discessi, eius rei nusquam non ratio in notis reddita est; mutationes ab editoribus superioribus illatas sive supervacaneas seu falsas silentio praeterii. Accentus, qui Grotii aetate nonnullis vocalibus imponi solebant sed in usu esse nunc desierunt, suppressi; semper i — numquam j posui, atque ante vocales perpetuo u — nusquam v exaratum est.

Retenta est paragraphorum in numeros subdivisio, quae post Grotium inducta est, quandoquidem in locis citandis homines semper hanc divisionem secuti sunt. Notae in margine additae atque Annotata singulis capitibus apposita a me commixta atque infra paginas collocata sunt.

Locos laudatos curae diligentissimae mihi habui. Grotius enim saepe et abunde de veteribus verba affert, sed fontis indicium apud eum identidem mancum incertumque est: saepe nil nisi nomen scriptoris adiecit, nonnumquam etiam libri eius titulum, nusquam fere aut capitis aut versus numerum. Etiam aliorum auctoritati subinde credit, veluti multos patres ecclesiasticos e Corpore Iuris Canonici attulit, multos poetas Graecos e Stobaei aliorumve Florilegiis: Barbeyracius in annotationibus praesertim exemplo Franco-Gallice a se verso ascriptis plus quam semel id monstravit e. g. ad L. III C. I § IV, I et ad L. III. C. III § VIII. Neque in verbis laudandis Grotius semper accuratus fuit, quod ad cognoscendum utilis est locus ex epistula a G. I. Vossio a. d. V Kal. Oct. anni MDCXI. ad eum data atque edita in Praestant. ac Erudit. virorum Epistolis, ed. III[a], p. 809, ubi de difficultatibus agitur, quibuscum Curcellaeus in plagulis unius e Grotii scriptis corrigendis luctatus est: „Ne illud quidem dissimulandum putavi, aliquando, ut aiebat Curcellaeus, culpam videri esse a festinatione vel eius quo uteris librarii, vel etiam tot tantisque negotiis distenti auctoris." Neque rari sunt loci auctori vel libro non suo attributi. Ipse locos ex aliorum operibus allatos omnes percensui, quae quidem mihi patebant, atque partitioni editionum recentiorum adaptavi, cui rei impar fuissem, nisi alii praecessissent, inter quos Barbeyracio, viro in litteris Grotianis intellegentissimo, ante alios laus debetur, quod indefesso labore munus longum diutinumque suscipere veritus non est nullum non locum a Grotio allatum indagandi, in qua inquisitione auctorem aliquem ad umbilicum perlegere saepe opus ei fuisse constat. Vel sic tamen magnus locorum numerus restabat quos accuratius designare non posset; interdum mihi prosperius successit quam Barbeyracio, neque dubitandum est quin futuri editores multis locis originem suam, quae me nunc latuit, posthac monstrare valeant. Ceterum moneo, operam studiumque in explorandos locos, qui repertu difficiles sunt. aut nullo modo deprehendi possunt, collatum eventui fere non respondere: itaque ubi Grotius singula verba ex Isocrate vel Zonara vel quolibet auctore attulit, me non semper sedulo operam dedisse ut auctorem illum totum perlegerem,

ne forte locum ad extremum propterea non detegerem quod pro Isocrate Isaeus vel pro Zonara Zosimus legendum esset. Verum ea ipsa de causa semper et ubique Grotii notas integras immutatasque reddidi, idque inter uncinos [ ] emendatas vel suppletas, si ita opus esse videbatur. Hanc legem secutus sum ut numerus Romanus numero Romano inter uncinos [ ] sequenti corrigatur, non suppleatur, itemque numerus Arabicus Arabico; ut numerus Romanus, quem Arabicus uncinis [ ] inclusus sequitur, eo suppleatur. Velut Livius XXI [XXXI, I, 3] significat, ipsum Grotium Livii librum XXI laudare, locum vero in libro XXXI cap. I § 3 reperiri; Livius XXI [3, 4] autem, Grotium modo librum XXI attulisse atque locum ibi in cap. 3 § 4 occurrere. Ut ambiguitatem praeverterem, passim vocabulum „imo" a me adiectum est. Locos Plautinos et Terentianos non actus et scenae numero signavi, sed secundum versuum ordinem continuum. Quaecumque insuper a me addita sunt, e.g. variae lectiones atque eiusmodi res, uncinis [ ] saepta leguntur, ita ut uncinis cum scripto incluso sublatis ipse Grotius relinquatur. Supervacuam notarum farraginem, libro ab editoribus superioribus, Gronovio praecipue, obtrusam, praetermittendam esse arbitratus sum; res memorabiles, quarum fontem Grotius ipse non memorat, alicui auctori tribuere, quem utrum ante oculos habuerit necne minime constat, nolui.

Excerpta duo de S. Ludovico, quae in editione anni MDCXLII primum occurrunt, in fine retenta sunt nec non servati sunt ambo indices, ordine alphabetico ad nostram hodiernam viam ac rationem paulum mutato. Omissa est Commentatio in Epistolas Pauli Apostoli ad Philemonem, quae in editione anni MDCXLII primum comparet, sed a typographo, non ab ipso Grotio adiecta.

Postremo pag. 743 indicem auctorum a Grotio laudatorum apposui, qualis, quantum scio, hucusque non exstitit. Inde apparet, quam vastae lectionis vir fuerit; sed etiam prodesse poterit ille index iis qui locum aliquem allatum inquirere velint. Quoniam in ipsis Notis operum dictorum inscriptio plerumque, sit licet compendiaria, significata est, in hoc indice auctorum celebriorum nomina sola exhibita sunt: quod ad alios attinet, titulos operum eorum, quae Grotius laudat, integros praebui; at vero Grotii indicia nonnumquam tam indefinita sunt ut pro certo affirmari nequeat, quod opus voluerit, id quod tunc vel maxime expertus sum, cum opera non cuncta alicuius auctoris mihi patebant.

Hominibus litterarum de Grotii fontibus pernoscendarum studiosis praeter libros, quos von Savigny (Geschichte des Röm. Rechts), von Schulte (Geschichte der Quellen und Literatur des Canon. Rechts), Stintzing (Gesch. der deutschen Rechtswissenschaft) composuerunt, haec scripta utilissima fore moneo: Notices bibliographiques, quas Nys conscripsit in compluribus voluminibus ephemeridis Revue de Droit international; C. von Kaltenborn, Die Vorläufer des Hugo Grotius (1848); E. Nys, Le Droit de la guerre et les Précurseurs de Grotius (1882); A. Rivier, Note sur la littérature du Droit des Gens avant la publication du Jus Belli ac Pacis (Bulletin de l'Acad. Roy. de Belgique 3e Série VI n°. 9/10: 1883); A. Vanderpol, Le Droit de Guerre d'après les Théologiens et les Canonistes du Moyen-âge (1911).

Consilii subsidiique, quibus amici mei Van Vollenhoven, Eekhof, Damsté, professores illi Lugduno-Batavi, hic Rheno-Traiectinus, in hoc opere aggrediendo, agendo, conficiendo me adiuverunt, grato semper animo meminero.

Serenissimae Reginae, Cui placuit ut haec nova libri Grotiani editio Sibi dedicaretur atque Suo nomine inscripta foras daretur, gratias ago habeoque quam maximas.

Hagae Comitis, mense Aprili anni MCMXIX.

P. C. MOLHUYSEN.

LUDOVICO XIII

CHRISTIANISS. FRANCORUM ET NAVARRAE REGI

HUGO GROTIUS.

AUDET hic liber, Regum eminentissime, tuum sibi augustum nomen inscribere, non sui, non Auctoris, sed argumenti fiducia, pro Iustitia quippe scriptus; quae virtus adeo tua est, ut inde tuis meritis et humani generis suffragio dignissimum tanto Rege cognomentum acceperis, ut iam ubique Iusti appellatione non minus quam LUDOVICI noscaris. Speciosi Romanis ducibus videbantur ex Creta, Numidia, Africa, Asia, aliisque devictis gentibus tituli. At quanto tuum illustrius, quo significaris nullius populi, nullius hominis, sed eius quod iniustum est et hostis ubique, et victor semper? Magnum putarunt Aegyptii reges, si patris hic, matris ille, fratrum amans alius dicerentur. At quantulae hae partes sunt tui nominis, quod non ista tantum, sed quicquid pulchrum et honestum excogitari potest, ambitu suo complectitur? Iustus es, cum Magni supra omne id quod dici potest Regis Patris tui memoriam honoras ipsum imitando: Iustus, cum Fratrem modis omnibus, sed nulla re magis quam exemplo tuo instruis: Iustus, cum Sorores summis matrimoniis ornas: Iustus, cum sepultas prope leges revocas, et, quantum potes, ruenti in peius saeculo temet opponis: Iustus, sed simul clemens, cum subditis, quos tuae bonitatis ignorantia ab officii limite transversos egerat, praeter peccandi licentiam nihil adimis, nec vim adfers animis circa divina diversum a te sentientibus: Iustus simulque misericors, cum oppressos populos, afflictos Principes tua auctoritate relevas, nec fortunae nimium licere permittis. Quae tua singularis beneficentia et in tantum Deo similis quantum humana natura patitur, me cogit ut hac quoque publica allocutione gratias tibi pro me privatim habeam. Nam quemadmodum coelestia sidera non tantum

magnis mundi partibus se infundunt, sed ad singula animantia vim suam patiuntur descendere; ita tu, in terris benignissimum sidus, non contentus erigere Principes, sublevare populos, mihi quoque in patria male habito, et praesidium voluisti esse, et solatium. Accedit ad implendum Iustitiae orbem post actiones publicas etiam privatae vitae tuae innocentia et puritas, digna quam non homines tantum, sed et aetheriae mentes admirentur. Nam quotus quisque de plebe infima, imo de ipsis illis qui a mundi consortio se absciderunt, ita se ab omnibus culpis immunem praestat, ut tu, in ea positus fortuna quae innumeris peccandi illecebris undique obsidetur? Quantum vero hoc est, inter negotia, in turba, in aula; inter tot tam diversa peccantium exempla id consequi, quod aliis solitudo vix, saepe ne vix quidem, praestat? Hoc vero est, non iusti tantum, sed et Sancti nomen in hac ipsa vita mereri, quod maioribus tuis Carolo Magno et Ludovico piorum consensus post obitum tribuit: hoc est esse non gentilitio, sed suo proprio iure Christianissimum. Sed Iustitiae cum pars nulla a te aliena sit, illa tamen quae circa libri huius materiam, id est, circa belli pacisque consilia versatur, eo proprie tua est quo Rex es, et quidem Rex Francorum. Ingens hoc regnum tuum, quod per tanta tam felicium terrarum spatia in utrumque mare procurrit: sed maius hoc regno regnum est, quod regna aliena non concupiscis. Dignum hoc tua pietate, dignum isto fastigio, non cuiusquam ius armis attentare, non veteres turbare fines; sed in bello pacis gerere negotium, nec incipere nisi hoc voto ut quam primum desinas. Quam vero pulchrum hoc, quam gloriosum, quam ipsi conscientiae laetum, ut si quando te Deus ad suum regnum, quod solum tuo melius est, vocaverit, audacter possis dicere: Hunc ego a te gladium pro Iustitiae tutela accepi, hunc tibi nullius temere fusi sanguinis reum, purum insontemque reddo. Ita fiet, ut quas nos nunc regulas ex libris petimus, in posterum ex tuis actionibus, tanquam ex perfectissimo exemplari petantur. Quod ipsum cum sit maximum, plus tamen aliquid a te exigere audent Christianorum populi: ut scilicet exstinctis ubique armis pax sua non imperiis tantum, sed et Ecclesiis te auctore redeat, discatque nostra aetas arbitrium subire eius aetatis, quam vera sinceraque fide Christianam fuisse Christiani omnes profitemur. Pertaesos discordiarum animos excitat in hanc spem recens contracta inter te et sapientissimum pacisque illius sanctae amantissimum Magnae Britanniae Regem amicitia, et auspicatissimo Sororis tuae matrimonio federata. Difficile negotium, propter studia partium, gliscentibus in dies odiis inflammata: sed tantis regibus nihil dignum, nisi quod difficile, nisi quod ab aliis omnibus desperatum. Deus pacis, Deus iustitiae, Rex iuste, Rex pacifice, cum aliis bonis omnibus, tum hac etiam laude cumulet tuam suae proximam Maiestatem. MDCXXV [1]).

---

1) [Anni notam add. ed. 1646, omiserunt edd. 1625, 1632, 1642].

IN TRES LIBROS

DE IURE BELLI AC PACIS

PROLEGOMENA.

1. IUS civile sive Romanum sive quod cuique patrium est, aut illustrare commentariis aut contractum ob oculos ponere aggressi sunt multi. at ius illud, quod inter populos plures aut populorum rectores intercedit, sive ab ipsa natura profectum, aut divinis constitutum legibus, sive moribus et pacto tacito introductum attigerunt pauci, universim ac certo ordine tractavit hactenus nemo: cum tamen id fieri intersit humani generis.

2. Vere enim Cicero [1]) praestabilem hanc dixit scientiam, in federibus, pactionibus, conditionibus populorum, regum exterarumque nationum, in omni denique belli iure et pacis. Et Euripides [2]) hanc scientiam rerum divinarum et humanarum cognitioni praeponit. sic enim Theoclymenem compellari facit:

Nam turpe id esset, cum scias hominum ac Deum
Quod est eritque, iusta te haud cognoscere.

3. Atque eo magis necessaria est haec opera, quod et nostro saeculo non desunt, et olim non defuerunt qui hanc iuris partem ita contemnerent, quasi nihil eius praeter inane nomen existeret. In omnium ferme ore est Euphemi [3]) dictum apud Thucydidem [4]), regi aut civitati imperium habenti, nihil iniustum quod utile: cui simile illud, in summa fortuna id aequius quod validius, et rempublicam sine iniuria geri non posse. Accedit quod quae inter populos aut reges incidunt controversiae ferme Martem habent arbitrum. Est autem non vulgi tantum haec opinio, bellum ab omni iure abesse

1) [Cic., pro Balbo VI, 15].
2) [Eurip., Helena 922—3].
3) [Euthydemi, edd. 1625 et 1632; Euphemi, edd. 1642 et 1646].
4) *Apud Thucydidem*] Verba sunt lib. VI [85]. *Ἀνδρὶ δὲ τυράννῳ ἢ πόλει ἀρχὴν ἐχούσῃ οὐδὲν ἄλογον ὅτι ξυμφέρον.* Idem sensus libro V [89], ubi Athenienses praepotentes eo tempore, sic Melios alloquuntur: *ὅτι δίκαια μὲν ἐν τῷ ἀνθρωπείῳ λόγῳ ἀπὸ τῆς ἴσης ἀνάγκης κρίνεται· δυνατὰ δὲ οἱ δυνατοὶ πράσσουσι καὶ οἱ ἀσθενεῖς συγχωροῦσι: Iusta humanae rationi ea censeri, quae par necessitas indicit: caeterum quae fieri possunt ea fieri a validioribus, ab infirmioribus tolerari.*

longissime, sed et viris doctis ac prudentibus saepe dicta excidunt quae talem opinionem foveant. Nihil enim frequentius quam opposita inter se, ius et arma. Nam et Ennius [1]) dixit:

Non ex iure manu consertum, sed mage ferro
Rem repetunt.

Et Horatius [2]) ferociam Achillis sic describit:

Iura negat sibi nata, nihil non arrogat armis.

et alius [3]) alium cum bellum ordiretur sic loquentem inducit:

Hic pacem temerataque iura relinquo.

Antigonus [4]) senex irrisit hominem qui sibi urbes alienas oppugnanti commentarium de iustitia adferebat. Et Marius [5]) negabat prae armorum strepitu leges a se posse exaudiri [6]). Ipse ille oris tam verecundi Pompeius, ausus est dicere: *Armatus leges ut cogitem?* [7])

4. In Christianis scriptoribus plurima eius sensus occurrunt: pro multis unum Tertulliani [8]) sufficiat. *Dolus, asperitas, iniustitia, propria negotia praeliorum* [9]). Qui ita sentiunt, dubium non est quin opposituri sint nobis illud ex Comoedia [10]):

Incerta haec si tu postules
Ratione certa facere, nihilo plus agas,
Quam si des operam, ut cum ratione insanias.

5. Cum vero frustra de iure suscipiatur disputatio, si ipsum ius nullum est, et ad commendandum et ad praemuniendum opus nostrum pertinebit, hunc gravissimum errorem breviter refelli. Caeterum ne cum turba nobis res sit, demus ei advocatum. Et quem potius quam Carneadem, qui ad id pervenerat, quod Academiae suae summum erat, ut pro falso non minus quam pro vero vires eloquentiae posset intendere? Is ergo cum suscepisset iustitiae, huius praecipue de qua nunc agimus, oppugnationem [11]), nullum invenit argumentum validius isto: iura sibi homines utilitate sanxisse varia

---

1) [Ennius apud Gellium xx, 10].
2) [Horat., Ars Poet. 122].
3) [Lucan. I, 225].
4) [Plutarch., de Fort. Alex. 330 E].
5) [Plutarch., Apophth. 202 D; Marius 421 E].
6) *A se posse exaudiri*] Apud Plutarchum [Apophthegm. 190 E] Lysander machaeram ostendens: *ὁ ταύτης κρατῶν βέλτιστα περὶ γῆς ὅρων διαλέγεται. Hanc qui habet is optime de terrarum finibus disputat.* Apud eundem [Caesar 725 B] Caesar: *οὐ τὸν αὐτὸν ὅπλων καὶ νόμων καιρὸν εἶναι: Non idem esse tempus armorum quod legum.* Seneca quarto de beneficiis capite XXXVIII [XXXVII]. *Multa interim reges, in bello praesertim, opertis oculis donant. non sufficit homo iustus unus tot armatis cupiditatibus: non potest quisquam eodem tempore et bonum virum et bonum ducem agere.*
7) *Armatus leges ut cogitem?*] Plutarchus [Pomp. 623 D] hanc sententiam Pompeii ad Mamertinos sic enuntiat: *οὐ παύσεσθε ἡμῖν ὑπεζωσμένοις ξίφη νόμους ἀναγινώσκοντες; Non desinetis nobis hominibus gladi oaccinctis leges recitare?* Curtius libr. IX [IV, 7]: *Adeo etiam naturae iura bellum in contrarium vertit.*
8) [Tertull., Adv. Iudaeos 7].
9) [*bellorum negotia*, edd. 1625 et 1632; *negotia praeliorum*, edd. 1642 et 1646].
10) [Terent., Eun. 61—63].
11) [Lactant., Div. Inst. V, 16, 3].

pro moribus, et apud eosdem pro temporibus saepe mutata: ius autem naturale esse nullum: omnes enim et homines et alias animantes ad utilitates suas natura ducente ferri: proinde aut nullam esse iustitiam; aut si sit aliqua, summam esse stultitiam, quoniam sibi noceat alienis commodis consulens.

6. Verum quod hic dicit Philosophus, et sequitur Poëta [1]),

Nec natura potest iusto secernere iniquum:

admitti omnino non debet. nam homo animans quidem est, sed eximium animans, multoque longius distans a caeteris omnibus, quam caeterorum genera inter se distant: cui rei testimonium perhibent multae actiones humani generis propriae. Inter haec autem quae homini sunt propria, est appetitus societatis, id est communitatis, non qualiscunque, sed tranquillae, et pro sui intellectus modo ordinatae, cum his qui sui sunt generis: quam *οἰκείωσιν* Stoici appellabant [2]). Quod ergo dicitur natura quodque animal ad suas tantum utilitates ferri, ita universe sumtum concedi non debet.

7. Nam et caeterarum animantium quaedam utilitatum suarum studium, partim foetuum suorum, partim aliorum sibi congenerum, respectu aliquatenus temperant [3]): quod in illis quidem procedere credimus, ex principio aliquo intelligente extrinseco, quia circa actus

---

1) [Horat., Sat. I, 3, 113].

2) *Οἰκείωσιν Stoici appellabant*] Chrysostomus ad Romanos Homilia XXXI [Hom. V, 1]: *ἔχομεν γὰρ φυσικήν τινα πρὸς ἀλλήλους οἰκείωσιν, ἣν καὶ θηρία πρὸς ἄλληλα κέκτηνται. Habemus natura homines cum hominibus societatem. quid ni, cum tale quid inter se et ferae habeant?* Vide eundem capite primo ad Ephesios [Homil. I], ubi a natura nobis data docet ad virtutem semina. Marcus Antoninus Imperator summe philosophus [V, 16]: *ὅτι γὰρ πρὸς κοινωνίαν γεγόναμεν πάλαι δέδεικται· ἢ οὐκ ἦν ἐναργὲς, ὅτι τὰ χείρω τῶν κρειττόνων ἕνεκεν, τὰ δὲ κρείττω τῶν ἀλλήλων; Pridem patuit ad societatem nos genitos. Nonne in aperto est deteriora esse meliorum causa, meliora, alterum alterius causa?*

3) *Aliquatenus temperant*] Vetus est proverbium, *Canis caninam non est.* Iuvenalis [XV, 163 et 159]:

tigris agit rabida cum tigride pacem:
Parcit cognatis maculis fera.

Est locus Philonis egregius ad Decalogi praeceptum quintum [de Decalogo 23], quem Graece qui volet legat. Ego eum, quia longior est, semel, id est Latine, hic ponam. *Imitatores saltem mutorum animantium estote homines. Beneficio vicem rependere illa edocta norunt. Canes domus defensores sunt: quin et pro heris moriuntur: si quod subito periculum eos contigerit. Dicuntur et canum illi qui greges comitantur praecedere pecora, depugnantes ad mortem usque, ut pastores illaesos praestent. Nonne inter foeda foedissimum est, in referenda gratia vinci hominem a cane, mitissimum animal a ferocissimo? quod si a terrestribus non satis edocemur, transeamus ad naturam volucrem, aëris viatricem, ut vel inde discamus, quod oportet. Ciconiarum senes in nidis manent, volare invalidae. Harum soboles per omnes, prope sic dixerim, terras mariaque volitant, victum undique parentibus quaerentes. illae pro aetatis merito fruuntur quiete, rerum copia, deliciis etiam: hae vero itineris molestias solantur pietatis conscientia et exspectatione paris olim, ubi senuerint, a sua prole, atque ita legitimo tempore debitum persolvunt necessarium, quod accepere reddentes. neque enim ab aliis alimenta habere possunt, aut initio vitae parvae cum sunt, aut natu grandes in vitae exitu. quapropter non alio quam natura magistro didicerunt educare vetulas, educatae et ipsae cum tenerae essent. Nonne vero haec ubi audiunt, habent cur se prae pudore abscondant, qui parentum curam non habent, atque eos negligunt, quos aut solos aut prae caeteris sublevare debuerant, praesertim cum id facientes non tam daturi sint quippiam, quam id quod debent reddituri? Nihil enim est liberis proprium quod non parentum sit prius, qui aut de suo dederunt, aut acquirendi praebuerunt causas.* De columbarum cura eximia circa foetus suos vide Porphyrium de non esu animalium tertio [10 et 23]. De scarorum et saurorum pro sociis Cassiodorum [Var.] XI, 40. [De scarorum—Cassiodorum XI, 40, add. ed. 1646].

alios, istis neutiquam difficiliores, par intelligentia in illis non apparet. Idemque de infantibus dicendum, in quibus ante omnem disciplinam ostendit se, ad bene aliis faciendum propensio quaedam, prudenter a Plutarcho [1]) observata: sicut et in ea aetate misericordia sponte prorumpit. Homini vero perfectae aetatis, cum circa similia similiter agere norit, cum societatis appetitu excellente [2]), cuius peculiare solus inter animantes instrumentum habet sermonem, inesse etiam facultatem sciendi agendique, secundum generalia praecepta, par est intelligi, cui quae conveniunt ea iam sunt non omnium quidem animantium, sed humanae naturae congruentia.

8. Haec vero, quam rudi modo iam expressimus, societatis custodia, humano intellectui conveniens [3]), fons est eius iuris, quod proprie tali nomine appellatur: quo pertinent alieni abstinentia [4]), et si quid alieni habeamus, aut lucri inde fecerimus restitutio, promissorum implendorum obligatio, damni culpa dati reparatio, et poenae inter homines meritum.

9. Ab hac iuris significatione fluxit altera largior: quia enim homo supra caeteras animantes non tantum vim obtinet socialem de qua diximus, sed et iudicium ad aestimanda quae delectant aut nocent, non praesentia tantum, sed et futura, et quae in utrumvis possunt ducere; pro humani intellectus modo etiam in his iudicium recte conformatum sequi, neque metu, aut voluptatis praesentis illecebra corrumpi, aut temerario rapi impetu, conveniens esse humanae naturae; et quod tali iudicio plane repugnat, etiam contra ius naturae, humanae scilicet, esse intelligitur.

10. Atque huc etiam pertinet in his quae cuique homini aut coetui

---

1) [Plutarch., Consol. ad uxorem 608 D].

2) *Cum societatis appetitu excellente*] M. Antoninus libro IX [42]: ὁ ἄνθρωπος εὐεργετικὸς πέφυκε. *Homo in id natus est bene ut aliis faciat.* item [IX, 9]: θᾶσσον γοῦν εὕροι τις ἂν γεῶδές τι μηδενὸς γεώδους προσαπτόμενον, ἤπερ ἄνθρωπον ἀνθρώπου ἀπεσχισμένον. *Facilius reperiat quis terrestre aliquod ad terram se non ferens, quam hominem ab humano genere abscissum.* Libro X [2]. ἐστὶ τὸ λογικὸν εὐθὺς καὶ πολιτικόν. *quod ratione utitur, necessario et coetum appetit.* Nicetas Choniates [de Isaacio Ang. III, 8]: ἐνεσημήνατό πως ἡ φύσις ἡμῖν καὶ ἐνεφύτευσε πρὸς τὰ οἰκεῖα συμπάθειαν. *Natura insculpsit insevitque nobis animi consensionem cum iis, quae cognata sunt nobis.* Adde Augustinum de doctrina Christiana libro III, c. 14.

3) *Societatis custodia humano intellectui conveniens*] Seneca IV de Beneficiis cap. XVIII: *Ut scias per se expetendam esse grati animi affectionem, per se fugienda res est, ingratum esse, quoniam nihil aeque concordiam humani generis dissociat ac distrahit, quam hoc vitium. Nam quo alio tuti sumus, quam quod mutuis iuvamur officiis? hoc uno instructior vita, contraque incursiones subitas munitior est, beneficiorum commercio. Fac nos singulos, quid sumus? praeda animalium et victimae ac vilissimus et facillimus sanguis: quoniam caeteris animalibus in tutelam sui satis virium est. Quaecunque vaga nascuntur, et actura vitam segregem, armata sunt: hominem imbecillitas cingit; non unguium vis, non dentium, terribilem caeteris fecit. duas res dedit, quae illum, obnoxium caeteris, validissimum facerent, rationem et societatem. itaque qui par esse nulli posset si diduceretur, rerum potitur. Societas illi dominium omnium animalium dedit: Societas terris genitum in alienae naturae transmisit imperium, et dominari etiam in mari iussit. Haec morborum impetus arcuit, senectuti adminicula prospexit, solatia contra dolores dedit: haec fortes nos facit, quod licet contra fortunam advocare. Hanc tolle, et unitatem generis humani, qua vita sustinetur, scindes. Tollitur autem, si efficies ut ingratus animus non per se vitandus sit.*

4) *Quo pertinent alieni abstinentia*] Porphyrius de non esu animantium tertio [26]: ἡ δὲ δικαιοσύνη ἐν τῷ ἀφεκτικῷ καὶ ἀβλαβεῖ κεῖται παντὸς ὁτουοῦν τοῦ μὴ βλάπτοντος. *Iustitia in eo sita est ut abstineatur alienis neque noceatur non nocentibus.*

propria sunt elargiendis prudens dispensatio, ut quae nunc sapientiorem minus sapienti, nunc propinquum extraneo, nunc pauperem diviti, prout actus cuiusque, et rei natura fert, praeponit [1]) : quam iuris proprie stricteque dicti partem iam olim multi faciunt, cum tamen ius illud proprie nominatum diversam longe naturam habeat, in eo positam ut quae iam sunt alterius alteri permittantur, aut impleantur.

11. Et haec quidem quae iam diximus, locum aliquem haberent etiamsi daremus, quod sine summo scelere dari nequit, non esse Deum, aut non curari ab eo negotia humana: cuius contrarium cum nobis partim ratio, partim traditio perpetua, inseverint; confirment vero et argumenta multa et miracula ab omnibus saeculis testata, sequitur iam, ipsi Deo, ut opifici et cui nos nostraque omnia debeamus, sine exceptione parendum nobis esse, praecipue cum is se multis modis et optimum et potentissimum ostenderit, ita ut sibi obedientibus praemia reddere maxima, etiam aeterna, quippe aeternus ipse, possit, et voluisse credi debeat, multoque magis si id disertis verbis promiserit: quod Christiani indubitata testimoniorum fide convicti credimus.

12. Et haec iam alia iuris origo est praeter illam naturalem, veniens scilicet ex libera Dei voluntate [2]), cui nos subiici debere intellectus ipse noster nobis irrefragabiliter dictat. Sed et illud ipsum de quo egimus naturale ius, sive illud sociale, sive quod laxius ita dicitur, quamquam ex principiis homini internis profluit, Deo tamen asscribi merito potest [3]), quia ut talia principia in nobis existerent ipse voluit: quo sensu Chrysippus et Stoici dicebant iuris originem non aliunde petendam quam ab ipso Iove, a quo Iovis nomine ius Latinis dictum [4]) probabiliter dici potest.

13. Accedit quod illa quoque ipsa principia Deus datis legibus magis conspicua fecit, etiam iis quibus imbecillior est ad ratiocinandum vis animi: et in diversa trahentes impetus, qui nobis ipsis, quique aliis consulunt, vagari vetuit, illos, quippe vehementiores, addictius [5]) regens et fine ac modo coercens.

14. Sed et historia sacra, praeter id quod in praeceptis consistit, affectum illum socialem non parum etiam eo excitat quod nos docet ab iisdem primis parentibus ortos homines omnes, ita ut eo quoque

---

1) *Prudens dispensatio, ut quae nunc sapientiorem minus sapienti, nunc propinquum extraneo, nunc pauperem diviti, prout actus cuiusque et rei natura fert praeponit*] Agit hac de re Ambrosius libro primo de officiis [30].

2) *Ex libera Dei voluntate*] Inde M. Antonino iudice libro IX [1 init.]: *ὁ ἀδικῶν ἀσεβεῖ: qui iniuste agit, impius est.*

3) *Deo tamen asscribi merito potest*] Chrysostomus I ad Corinthios XI, 3 [Hom. XXVI, 3]: *ὅταν δὲ εἴπω τὴν φύσιν, θεὸν λέγω· ὁ γὰρ τὴν φύσιν δημιουργήσας αὐτός ἐστιν. Cum naturam dico, Deum dico. ipse enim est naturae opifex.* Chrysippus III de Diis [apud Plutarchum, de Stoic. repugn. 1035 C]: *οὐ γάρ ἐστιν εὑρεῖν τῆς δικαιοσύνης ἄλλην ἀρχὴν οὐδὲ ἄλλην γένεσιν, ἢ τὴν ἐκ τοῦ Διὸς καὶ τὴν ἐκ τῆς κοινῆς φύσεως. ἐντεῦθεν γὰρ δεῖ πᾶν τὸ τοιοῦτον τὴν ἀρχὴν ἔχειν, εἰ μέλλομέν τι ἐρεῖν περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν Non potest inveniri principium aliud aut origo iustitiae, quam ab Iove et communi natura. inde enim initium duci debet, ubi de bonis malisque disserendum est.*

4) *A quo Iovis nomine ius Latinis dictum*] Nisi forte verius per abscissionem, ut ex eo quod fuit ossum factum est os, ita ex eo quod fuerat iussum factum ius, iusis, postea iuris, ut ex Papisiis Papirii, de quo vide Ciceronem Lib. IX, epist. 21 [§ 2].

5) [adductius, ed. 1632; addictius, edd. 1642 et 1646. Cf. L. I C. III § XX, 1 et 4].

sensu dici recte possit quod alio dixit Florentinus [1]), cognationem inter nos a natura constitutam; cui consequens sit, hominem homini insidiari nefas esse. Inter homines quasi Dii quidam sunt parentes [2]), quibus proinde non infinitum, sed sui generis obsequium debetur.

15. Deinde vero cum iuris naturae sit stare pactis, (necessarius enim erat inter homines aliquis se obligandi modus, neque vero alius modus naturalis fingi potest,) ab hoc ipso fonte iura civilia fluxerunt. Nam qui se coetui alicui aggregaverant, aut homini hominibusve subiecerant, hi aut expresse promiserant, aut ex negotii natura tacite promisisse debebant intelligi; secuturos se id quod aut coetus pars maior, aut hi quibus delata potestas erat constituissent.

16. Quod ergo dicitur non Carneadi tantum, sed et aliis,

Utilitas iusti prope mater et aequi [3]),

si accurate loquamur, verum non est: nam naturalis iuris mater est ipsa humana natura, quae nos etiamsi re nulla indigeremus ad societatem mutuam appetendam ferret: civilis vero iuris mater est ipsa ex consensu obligatio, quae cum ex naturali iure vim suam habeat, potest natura huius quoque iuris quasi proavia dici. Sed naturali iuri utilitas accedit: voluit enim naturae auctor nos singulos et infirmos esse, et multarum rerum ad vitam recte ducendam egentes, quo magis ad colendam societatem raperemur: iuri autem civili occasionem dedit utilitas: nam illa quam diximus consociatio aut subiectio utilitatis alicuius causa coepit institui. Deinde et qui iura praescribunt aliis, in eo utilitatem aliquam spectare solent, aut debent.

17. Sed sicut cuiusque civitatis iura utilitatem suae civitatis respiciunt, ita inter civitates aut omnes aut plerasque ex consensu iura quaedam nasci potuerunt, et nata apparet, quae utilitatem respicerent non coetuum singulorum, sed magnae illius universitatis. Et hoc ius est quod gentium dicitur, quoties id nomen a iure naturali distinguimus. quam partem iuris omisit Carneades, ius omne in naturale et civile singulorum populorum distribuens, cum tamen de eo iure quod inter populos versatur acturus (subiecit enim orationem de bellis et bello partis) huius iuris mentionem facere omnino debuisset.

18. Male autem a Carneade stultitiae nomine iustitia traducitur. Nam sicut ipso fatente stultus non est civis, qui in civitate ius civile sequitur, etiamsi ob eius iuris reverentiam quaedam sibi utilia omittere debeat; ita nec stultus est populus, qui non tanti facit suas utilitates ut propterea communia populorum iura negligat: par enim

---

1) L. ut vim, D. de iust. et iure [l. 3 D. I, 1].

2) *Dii quidam sunt parentes*] *Θεοὶ ἐπίγειοι* Hierocli ad aureum carmen [Stobaeus 79, 53] *Dii terrestres:* Philoni ad Decalogum [23]: *ἐμφανεῖς Θεοὶ μιμούμενοι τὸν ἀγέννητον ἐν τῷ ζωοπλαστεῖν, conspicui Dii, qui ingenitum Deum imitantur vitam dando:* secunda post Deum federatio Hieronymo epist. XCII [nunc 117, 2]. Parentes Deorum simulacra Platoni de legibus XI [11]. Honos parentibus ut diis debetur, pronuntiante Aristotele Nicomachaeorum IX, cap. II.

3) *Utilitas iusti prope mater et aequi*] [Horat., Sat. I, 3, 98]. Ad quem locum Acron, aut quisquis est vetus Horatii interpres: *repugnat praeceptis Stoicorum. ostendere vult iustitiam non esse naturalem, sed natam ex utilitate.* contra hanc sententiam vide quae disputat Augustinus de Doctrina Christiana libro III, c. XIV.

in utroque est ratio: nam sicut civis qui ius civile perrumpit [1]) utilitatis praesentis causa, id convellit quo ipsius posteritatisque suae perpetuae utilitates continentur; sic et populus iura naturae gentiumque violans suae quoque tranquillitatis in posterum rescindit munimenta. Tum vero etiamsi ex iuris observatione nulla spectaretur utilitas, sapientiae, non stultitiae esset eo ferri, ad quod a natura nostra nos duci sentimus.

19. Quare nec illud [2]),

Iura inventa metu iniusti fateare necesse est:

quod apud Platonem [3]) quidam ita explicat, metu accipiendae iniuriae repertas leges, ac vi quadam homines ad iustitiam colendam adigi, universaliter verum est. id enim ad ea dumtaxat instituta ac leges pertinet, quae ad faciliorem iuris exsecutionem reperta sunt; sicut multi per se infirmi, ne a validioribus opprimerentur, conspirarunt ad instituenda ac communibus viribus tuenda iudicia, ut quibus singuli pares non erant, his universi praevalerent. Et hoc demum sensu commode accipi potest quod dicitur ius esse id quod validiori placuit, ut intelligamus fine suo externo carere ius nisi vires ministras habeat: sicut Solon res confecit maximas, ut ipse [4]) praedicabat:

ὁμοῦ βίην τε καὶ δίκην συναρμόσας.
Vim iusque parilis copulans vincli iugo [5]).

20. Neque tamen quamvis a vi destitutum ius omni caret effectu. nam iustitia securitatem affert conscientiae, iniustitia tormenta ac laniatus quales in tyrannorum pectoribus describit Plato [6]): iustitiam probat, iniustitiam damnat proborum consensus: quod vero maximum est, haec Deum inimicum, illa faventem habet, qui iudicia sua ita post hanc vitam reservat, ut saepe eorum vim etiam in hac vita repraesentet; quod multis exemplis historiae docent.

21. Quod vero multi quam a civibus exigunt iustitiam, eam in populo aut populi rectore insuper habeant, eius erroris causa est, primum quod in iure nihil spectant nisi utilitatem quae ex iure oritur, quae evidens est in civibus qui singuli ad sui tutelam invalidi sunt: at magnae civitates cum omnia in se complecti videantur quae ad vitam recte tuendam sunt necessaria, opus habere non videntur ea virtute quae foras spectat et iustitia appellatur.

---

1) *Sicut civis qui ius civile perrumpit*] Hac ipsa similitudine apposite utitur lib. IX [23] M. Antoninus: *ἥτις ἐὰν οὖν πρᾶξίς σου μὴ ἔχῃ τὴν ἀναφορὰν, εἴτε προσεχῶς εἴτε πόῤῥωθεν ἐπὶ τὸ κοινωνικὸν τέλος, αὕτη διασπᾷ τὸν βίον καὶ οὐκ ἐᾷ ἕνα εἶναι καὶ στασιώδης ἐστὶν ὥσπερ ἐν δήμῳ ὁ τὸ καθ' αὑτὸν μέρος διιστάμενος. Quaecumque tua actio respectum non habebit sive cominus sive eminus ad propositum communitatis, ea vitam diducit, nec unam esse patitur, seditiosaque non minus est quam is qui in populo partem seorsim facit.* Et libro XI [8]. *ἄνθρωπος ἑνὸς ἀνθρώπου ἀποσχισθεὶς οὐ δύναται μὴ καὶ ὅλου φύλου ἀποκεκόφθαι. Homo ab uno abscissus homine, non potest non et ab universo genere abscissus haberi.* Nimirum, ut eidem Antonino [VI, 54] dictum est, quod examini expedit, idem api. [Et libro — *abscissus haberi,* add. ed. 1646].

2) [Horat., Sat. I, 3, 111].

3) [Plato, de Rep. II, 2; Gorg. 38].

4) [Plutarch., Solon 86 c].

5) *Vim iusque parilis copulans vincli iugo*] Ovidius [Metam. VIII, 59]:
Valet causa, causamque tuentibus armis.

6) [Plato, Gorg. 80].

22. Sed ut ne repetam quod dixi, ius non solius utilitatis causa comparatum, nulla est tam valida civitas quae non aliquando aliorum extra se ope indigere possit, vel ad commercia, vel etiam ad arcendas multarum externarum gentium iunctas in se vires; unde etiam a potentissimis populis et regibus federa appeti videmus, quorum vis omnis tollitur ab his qui ius intra civitatis fines concludunt. Verissimum illud, omnia incerta esse simul a iure recessum est.

23. Si nulla est communitas quae sine iure conservari possit, quod memorabili latronum exemplo probabat Aristoteles [1]), certe et illa quae genus humanum aut populos complures inter se colligat, iure indiget: quod ille vidit qui dixit [2]) foeda ne patriae quidem causa facienda esse. Graviter eos accusat Aristoteles [3]), qui cum inter se neminem velint imperare nisi qui ius habeat, in exteros quid ius, quid iniustum sit nihil curant.

24. Is ipse quem nominavimus modo in partem alteram Pompeius, quod Spartanus quidam rex dixerat, beatissimam esse rempublicam cuius fines hasta et gladio terminarentur, correxit, dicens eam vere beatam esse quae iustitiam pro finibus haberet: quam ad rem alterius itidem Spartani regis uti potuit auctoritate, qui militari fortitudini iustitiam anteposuit [4]), hoc argumento quod fortitudo iustitia quadam regi deberet: at si iusti essent homines omnes, fortitudine illa non indigerent. Ipsam fortitudinem Stoici [5]) definiebant virtutem propu-

---

1) *Quod memorabili latronum exemplo probabat Aristoteles*] [Apud Stobaeum 10, 50]. Chrysostomus in caput IV ad Ephesios [Homil. IX, 3]: πῶς οὖν λῃσταὶ εἰρηνεύουσι, φησί, πότε; εἰπέ μοι. πάντως ὅταν οὐ λῃστικῷ τρόπῳ χρήσωνται. ἂν γὰρ ἐν αὐτοῖς οἷς ἂν διανέμονται, μὴ τοὺς νόμους φυλάξωσι τοὺς τοῦ δικαίου καὶ ἑκάστῳ ἀπονείμωσι τὸ δίκαιον, εὑρήσεις ἂν κἀκείνους ἐν πολέμοις καὶ μάχαις. *At qui fit ergo, dicet aliquis, ut in pace vivant latrones? Quando vero? dic quaeso. Nempe cum non ut latrones agunt. nam si in dividendis rebus praescripta iustitiae non servent, neque partitionem ex aequo faciant, videbis et ipsos inter se bellis ac praeliis implicari.* Plutarchus [Pyrrhus 388 A] cum Pyrrhi recitasset dictum, regnum se ei liberum suorum relinquere cui acutissimus futurus esset gladius, dicit hoc nihil aliud esse quam quod in Phoenissis posuit Euripides [68]:

Θηκτῷ σιδήρῳ δῶμα διαλαχεῖν τόδε.
Ut sanguinante dividant ferro domum.

additque acclamationem egregiam: οὕτως ἄμικτός ἐστι καὶ θηριώδης ἡ τῆς πλεονεξίας ὑπόθεσις. *Adeo insociabile ferinumque est propositum plus suo habendi.* Cicero epist. XI, 16 [immo IX, 16, 3]. *omnia sunt incerta cum a iure discessum est.* Polybius IV [29, 4]: καὶ γὰρ κατ' ἰδίαν τὸ τῶν ῥᾳδιουργῶν καὶ κλεπτῶν φῦλον τούτῳ μάλιστα τῷ τρόπῳ σφάλλεται, τῷ μὴ ποιεῖν ἀλλήλοις τὰ δίκαια, καὶ συλλήβδην διὰ τὰς εἰς αὐτοὺς ἀθεσίας. *Nam et privatae coitiones facinorosorum ac furum hoc maxime modo everti solent, ubi inter se ius non praestant, et in summa, ubi fides inter ipsos periit.* [Cicero epist. — *ipsos periit*, add. ed. 1646].

2) [Cicero, de Off. I, 45, 159].

3) *Graviter eos accusat Aristoteles*] [Polit. VII, 2]. Et Plutarchus Agesilao [617 D]: Λακεδαιμόνιοι τὴν πρώτην τοῦ καλοῦ μερίδα τῷ τῆς πατρίδος συμφέροντι διδόντες, οὔτε μανθάνουσιν, οὔτε ἐπίστανται δίκαιον ἄλλο, πλὴν ᾧ τὴν Σπάρτην αὔξειν νομίζουσι: *Lacedaemonii primam honesti partem ponentes in patriae suae utilitate, ius aliud nec norunt nec discunt quam unde Spartam putent posse augeri.* de iisdem Lacedaemoniis Athenienses apud Thucydidem libro V [105]: πρὸς σφᾶς μὲν αὐτοὺς καὶ τὰ ἐπιχώρια νόμιμα πλεῖστα ἀρετῇ χρῶνται. πρὸς δὲ τοὺς ἄλλους πολλὰ ἄν τις ἔχων εἰπεῖν ὡς προσφέροντα μάλιστ' ἂν δηλώσειεν, ὅτι τὰ μὲν ἡδέα καλὰ νομίζουσι, τὰ δὲ ξυμφέροντα δίκαια. *Quod ipsos inter se et civilia iura attinet, plurimum virtute utuntur. Quales vero sint adversus alios, multa adferri possint eo pertinentia, breviter autem rem exposuerit, qui dixerit eis honesta videri quae suavia sunt, iusta quae utilia.*

4) *Qui militari fortitudini iustitiam anteposuit*] Agesilaus cum Persarum regem magnum audiret appellari, *quomodo*, inquit, *maior me est, nisi sit iustior?* Est hoc apud Plutarchum [Apophthegm. 213 C.].

5) [Apud Ciceronem, de Off. I 19, 62].

gnantem pro aequitate. Themistius oratione ad Valentem [1]) facunde disserit, reges quales exigit sapientiae regula, non unius sibi creditae gentis habere rationem, sed totius humani generis, et esse, ut ipse loquitur, non **φιλομακέδονας** tantum, aut *φιλορρωμαίους*, sed **φιλανθρώπους** [2]). Minois [3]) invisum apud posteros nomen non aliud fecit quam quod aequitatem imperii sui finibus terminaret.

25. Tantum vero abest ut admittendum sit quod quidam fingunt, in bello omnia iura cessare, ut nec suscipi bellum debeat nisi ad iuris consecutionem, nec susceptum geri nisi intra iuris ac fidei modum. Bene Demosthenes [4]) bellum esse in eos dixit qui iudiciis coerceri nequeunt. Iudicia enim vigent adversus eos qui invalidiores se sentiunt: in eos qui pares se faciunt aut putant, bella sumuntur, sed nimirum, ut recta sint, non minori religione exercenda quam iudicia exerceri solent.

26. Sileant ergo leges inter arma, sed civiles illae et iudiciariae et pacis propriae, non aliae perpetuae et omnibus temporibus accommodatae. Optime enim dictum est a Dione Prusaeensi [5]), inter hostes scripta quidem iura, id est, civilia non valere, at valere non scripta [6]), id est, ea quae natura dictat, aut gentium consensus constituit. Docet hoc vetus illa Romanorum formula: *eas res puro pioque duello quaerendas censeo* [7]). Iidem veteres Romani, ut Varro [8]) notabat, bella tarde et nulla licentia suscipiebant, quod bellum nullum nisi pium putabant geri oportere. Camillus [9]) iuste non minus, quam fortiter bella gerenda dicebat: Africanus [10]) populum Romanum et suscipere iuste bella, et finire: Apud alium [11]) legas: *Sunt et belli, sicut et pacis iura.* Alius [12]) Fabricium miratur ingentem virum, et quod difficillimum est in bello innocentem, et qui aliquid esse crederet et in hostem nefas.

---

1) [Orat. x, 132 b, c].

2) *Sed φιλανθρώπους*] Optime M. Antoninus [vi, 44]: *πόλις καὶ πατρὶς ὡς μὲν Ἀντωνίνῳ μοι ἡ Ῥώμη, ὡς δὲ ἀνθρώπῳ ὁ κόσμος. civitas et patria mihi ut Antonino Roma, ut homini mundus.* Porphyrius de non esu animantium iii [27]: *ὁ λόγῳ ἀγόμενος καὶ πρὸς πολίτην τηρεῖ τὸ ἀβλαβὲς, καὶ ἔτι μᾶλλον πρὸς ξένους καὶ πρὸς πάντας ἀνθρώπους, ὁ τὴν ἀλογίαν ἔχων ὑπήκοον καὶ αὐτὸς παρ' ἐκείνους λογικώτερος διὰ τοῦτο δὲ καὶ θειότερος: Qui ratione ducitur, innocentiam in cives servat, imo et in peregrinos et homines quosvis, quanto ratione praestans, tanto divinior.*

3) *Minois*] de quo versus est veteris poetae:

Καὶ νήσων δείραισι βαρὺν ζυγὸν ἔμβαλε Μίνως.
Insula cuncta iugo Minois pressa gemebat.

vide hac de re Cyrillum adversus Iulianum libro vi [p. 191].

4) [Demosth., de Chersoneso 29].

5) [Dio Chrysost., Orat. 76 p. 648 sq.].

6) *Valere non scripta*] ideo Alfonsus rex interrogatus plusne libris an armis deberet, dixit, ex libris se et arma et armorum iura didicisse. Plutarchus [Camillus 134 B]: *εἰσὶ δὲ καὶ πολέμων ὅμως τινὲς νόμοι τοῖς ἀγαθοῖς ἀνδράσι, καὶ τὸ νικᾶν οὐχ οὕτω διωκτέον ὥστε μὴ φεύγειν τὰς ἐκ κακῶν καὶ ἀσεβῶν ἔργων χάριτας. Sunt apud viros bonos quaedam et belli iura, nec ita sectanda victoria est, ut non fugiatur utilitas ex pravis impiisque actionibus proveniens.*

7) [Livius i, 32, 12].

8) [Varro apud Nonium xii i. v. fetiales].

9) [Livius v, 27, 6].

10) [Ibid. xxx, 16, 9].

11) [Ibid. v, 27, 6].

12) [Seneca, Ep. 120, 6].

27. Quantam vim habeat in bellis iustitiae conscientia [1]), passim ostendunt historiarum scriptores, qui victoriam saepe huic causae praecipue asscribunt: Inde proverbia illa, frangi et attolli vires in milite a causa: raro eum sospitem redire, qui iniusta arma sumserit: bonae causae spem adesse comitem; et alia in eum sensum. Nec movere quenquam debent prosperi successus iniquarum molitionum. Satis enim est quod causae aequitas suam quandam eamque magnam habet vim ad agendum, quanquam ea vis, ut in rebus humanis accidit, saepe aliarum causarum opposita ab effectu impeditur. Etiam ad amicitias conciliandas, quibus ut singuli, ita et populi ad multas res opus habent, multum valet opinio de bello non temere nec iniuste suscepto, pieque gesto. Nemo enim iis se facile adiungit quibus ius, fas, fidem vilia putat.

28. Ego cum ob eas, quas iam dixi, rationes, compertissimum haberem, esse aliquod inter populos ius commune, quod et ad bella, et in bellis valeret, cur de eo instituerem scriptionem, causas habui multas ac graves. Videbam per Christianum orbem, vel barbaris gentibus pudendam bellandi licentiam: levibus aut nullis de causis ad arma procurri, quibus semel sumtis nullam iam divini, nullam humani iuris reverentiam, plane quasi uno edicto ad omnia scelera emisso furore.

29. Cuius immanitatis conspectu, multi homines minime mali eo venerunt, ut Christiano, cuius disciplina in omnibus hominibus diligendis praecipue consistit, omnia arma interdicerent [2]): ad quos accedere interdum videntur, et Ioannes Ferus, et Erasmus nostras,

---

1) *Iustitiae conscientia*] Bene apud Appianum [Civil. II, 51] Pompeius: *θαρρεῖν δὲ χρὴ τοῖς τε θεοῖς καὶ αὐτῷ τῷ λογισμῷ τοῦ πολέμου καλὴν καὶ δικαίαν ἔχοντι φιλοτιμίαν ὑπὲρ πατρίου πολιτείας. confidere oportet diis et causae belli honesto iustoque suscepti studio ad tuendum patriae statum.* Cassius apud eundem [Civil. IV, 97]: *μεγίστη δ' ἐλπὶς ἐν τοῖς πολέμοις ἐστὶ τὸ δίκαιον. In bellis spes optima est, causae ius.* Iosephus XV Antiquae historiae [XV, 5, 3]: *μεθ' ὧν τὸ δίκαιον, μετ' ἐκείνων ὁ Θεός. Abs quo stat ius, ab eo Deus.* multa sunt apud Procopium in hanc sententiam: ut in oratione Belisarii in itinere in Africam, ubi hoc inter caetera [de Bello Vand. I, 12]: *τὸ ἀνδρεῖον οὐκ ἂν νικῴη μὴ μετὰ τοῦ δικαίου ταττόμενον, Victoriam fortitudo datura non est nisi iustitiam habeat commilitem*: et in altera oratione ante praelium non longe a Carthagine [ibid. 19]: et in Langobardorum sermone ad Herulos [de Bello Gotth. II, 14], ubi haec, sed correcta a nobis: *μαρτυράμενοι τὸν θεὸν οὗπερ τῆς ῥοπῆς καὶ βραχεῖά τις τὸ παράπαν ἰκμὰς πάσῃ τῇ ἀνθρώπων δυνάμει ἀντίξους ἔσται, αὐτόν τε εἰκὸς ταῖς πολέμου αἰτίαις ἡγμένον, ἀμφοτέροις πρυτανεῦσαι τῆς μάχης τὸ πέρας. Testamur Deum cuius potentiae vel minima particula omnem humanam vim aequiparat; is, ut credibile est, belli causas intuens, dabit debitum utrisque praelii exitum,* quod dictum eventus mox admirabilis comprobat. Sic et apud eundem scriptorem ad Gotthos Totilas [ibid. III, 8]: *οὐ γάρ ἐστιν, οὐκ ἔστι τὸν ἀδικοῦντα καὶ βιαζόμενον ἐν τοῖς ἀγῶσιν εὐδοκιμεῖν, ἀλλὰ πρὸς τὸν βίον ἑκάστου ἡ τοῦ πολέμου πρυτανεύεται τύχη. Fieri nequit. nequit, inquam, fieri, ut qui violentia et iniustitia utuntur decus pugnando pariant, sed prout vita cuique est, ita ei obtingit belli fortuna.* Mox capta iam Roma alteram habet orationem Totilas [ibid. III, 21], pertinentem eodem. Agathias vero libro II [1]: *ἀδικία γὰρ καὶ θεοῦ ἀθεραπευσία φευκτὰ μὲν ἀεὶ καὶ ἀσύμφορα, μάλιστα δὲ ἐν τῷ προσπολεμεῖν καὶ παρατάττεσθαι. Iniustitia et Dei neglectus vitanda semper et noxia, tum vero maxime ubi res belli in acie cernitur.* Probat id alibi [ibid. 10] Darii, Xerxis, et Atheniensium in Sicilia illustribus exemplis. Vide si libet et Crispini orationem ad Aquileienses apud Herodianum VIII [37]. Apud Thucydidem libro VII [18], Lacedaemonii clades ad Pylum et alibi acceptas suae culpae acceptas ferunt, quod iudicium provocati accipere recusassent. Sed cum postea Athenienses multis editis improbis facinoribus iudicium defugissent, spes inde meliorum successuum ad Lacedaemonios rediit.

2) *Omnia bella interdicerent*] Tertullianus de Resurrectione carnis [16]: *Gladius bene de bello cruentus et melior homicida.*

viri pacis et Ecclesiasticae et civilis amantissimi, sed eo, ut arbitror, consilio, quo solemus, quae in unam partem exierunt, in alteram reflectere, ut in verum modum redeant. Verum hic ipse nimium contranitendi conatus saepe adeo non proficit, ut obsit etiam, quia deprehensum facile, quod in his nimium est, etiam aliis dictis intra verum stantibus auctoritatem detrahit. Medicina ergo utrisque adhibenda fuit, tum ne nihil, tum ne omnia crederentur licere.

30. Simul et iurisprudentiam, quam ante hac in muneribus publicis, quanta potui integritate exercui, nunc quod mihi indigne e patria tot meis laboribus ornata eiecto restabat, privatae diligentiae studio adiuvare volui. Artis formam ei imponere multi ante hac destinarunt: perfecit nemo: neque vero fieri potest, nisi, quod non satis curatum est hactenus, ea quae ex constituto veniunt a naturalibus recte separentur. nam naturalia, cum semper eadem sint, facile possunt in artem colligi: illa autem quae ex constituto veniunt, cum et mutentur saepe, et alibi alia sint, extra artem posita sunt, ut aliae rerum singularium perceptiones.

31. Quod si qui verae iustitiae sacerdotes naturalis et perpetuae iurisprudentiae partes tractandas susciperent, semotis iis quae ex voluntate libera ortum habent, alius quidem de legibus, alius de tributis, alius de iudicum officio, alius de voluntatum coniectura, alius de factorum facienda fide, posset deinde ex omnibus partibus collectis corpus confici.

32. Nos certe quam viam ineundam censeremus, reipsa potius, quam verbis ostendimus in hoc opere, quod partem iurisprudentiae longe nobilissimam continet.

33. Primo enim libro praefati de iuris origine, generalem examinavimus quaestionem, sitne bellum aliquod iustum: deinde ad noscenda publici privatique belli discrimina explicandam habuimus vim ipsam summi imperii, qui eam populi, qui reges solidam, qui ex parte, qui cum alienandi iure, qui aliter habeant: deinde et de subditorum in superiores officio dicendum fuit.

34. Liber secundus, cum omnes causas, ex quibus bellum oriri potest, exponendas sumserit, quae res communes sint, quae propriae, quod ius personis in personas, quae ex dominio nascatur obligatio, quae successionum regiarum norma, quod ius veniat ex pacto, aut contractu, quae federum, quae iurisiurandi tum privati, tum publici vis atque interpretatio, quid ex damno dato debeatur, quae legatorum sanctimonia, quale ius humandi mortuos, quae poenarum natura, late exsequitur.

35. Tertius liber primum subiectam sibi habens materiam, id quod in bello licet, cum id quod impune fit aut etiam apud populos exteros pro iure defenditur ab eo quod vitio caret distinxisset, descendit ad pacis genera, et omnes bellicas conventiones.

36. Eo autem maius visum est pretium operae, quod ut dixi totum hoc argumentum tractavit nemo, et qui tractarunt partes, ita tractarunt, ut multum reliquerint alienae industriae. Veterum Philosophorum nihil exstat huius generis, neque Graecorum, quos inter Aristoteles librum fecerat, cui nomen **δικαιώματα πολέμων**, neque eorum qui Christianismo recenti nomen dederunt, quod valde optan-

dum fuerat: etiam Romanorum veterum libri de iure feciali, nihil ad nos sui, praeter nomen transmiserunt. Hi qui summas fecerunt casuum, quos vocant conscientiae, ut de aliis rebus, ita et de bello, de promissis, de iuramento, de repressaliis capita fecerunt.

37. Vidi et speciales libros de belli iure partim a Theologis scriptos, ut a Francisco Victoria, Henrico Gorichemo, Wilhelmo Matthaei [1]), partim a doctoribus iuris, ut Ioanne Lupo, Francisco Ario, Ioanne de Lignano, Martino Laudensi: sed hi omnes de uberrimo argumento paucissima dixerunt, et ita plerique, ut sine ordine quae naturalis sunt iuris, quae divini, quae gentium, quae civilis, quae ex canonibus veniunt, permiscerent atque confunderent.

38. Quod his omnibus maxime defuit, historiarum lucem, supplere aggressi sunt eruditissimus Faber in Semestrium capitibus nonnullis, sed pro instituti sui modo, et testimoniis tantum allatis; diffusius, et ut ad definitiones aliquas exemplorum congeriem referrent, Balthazar Ayala, et plus eo Albericus Gentilis: cuius diligentia, sicut alios adiuvari posse scio, et me adiutum profiteor, ita quid in docendi genere, quid in ordine, quid in distinguendis quaestionibus, iurisque diversi generibus desiderari in eo possit, lectoribus iudicium relinquo. Illud tantum dicam, solere eum saepe in controversiis definiendis sequi, aut exempla pauca non semper probanda, aut etiam auctoritatem novorum Iurisconsultorum in responsis, quorum non pauca ad gratiam consulentium, non ad aequi bonique naturam sunt composita. Causas unde bellum iustum aut iniustum dicitur, Ayala non attigit: Gentilis summa quaedam genera, quo ipsi visum est, modo delineavit, multos vero et nobilium et frequentium controversiarum locos ne attigit quidem.

39. Nos ne quid tale indictum abiret operam dedimus, indicatis etiam diiudicationum fontibus, unde facile esset etiam si quid omissum a nobis esset definire. Superest ut quibus ego auxiliis et qua cura hanc rem aggressus sim, breviter exponam. Primum mihi cura haec fuit, ut eorum quae ad ius naturae pertinent probationes referrem ad notiones quasdam tam certas ut eas nemo negare possit, nisi sibi vim inferat. Principia enim eius iuris, si modo animum recte advertas, per se patent atque evidentia sunt, ferme ad modum eorum quae sensibus externis percipimus; qui et ipsi bene conformatis sentiendi instrumentis, et si cetera necessaria adsint, non fallunt. Ideo in Phoenissis Euripides [2]) sic loquentem facit Polynicen, cuius aperte iustam vult fuisse causam:

Haec sum profatus, mater, haud ambagibus
Implicita, sed quae regulis aequi et boni
Suffulta rudibus pariter et doctis patent [3]).

---

1) *Wilhelmo Matthaei*] Adde his Iohannem de Carthagena editum Romae MDCIX.

2) [Eurip., Phoenissae 494—6].

3) *Rudibus pariter et doctis patent*] Idem Euripides [Androm. 243] Andromacham Hermionae dicenti:

οὐ βαρβάρων νόμοισιν οἰκοῦμεν πόλιν.
Non barbarorum more in urbe hac vivitur.

respondentem facit:

Κἀκεῖ τάγ' αἰσχρὰ, κἀνθάδ' αἰσχύνην ἔχει,
Quae turpia illis, hic quoque haut culpa vacant.

Statimque addit chori (constat is autem ex feminis iisque barbaris) iudicium, dicta approbantis.

40. Usus sum etiam ad iuris huius probationem testimoniis philosophorum [1]), historicorum, poëtarum, postremo et oratorum: non quod illis indiscrete credendum sit; solent enim sectae, argumento, causae servire: sed quod ubi multi diversis temporibus ac locis idem pro certo affirmant, id ad causam universalem referri debeat: quae in nostris quaestionibus alia esse non potest, quam aut recta illatio ex naturae principiis procedens, aut communis aliquis consensus. Illa ius naturae indicat, hic ius gentium: quorum discrimen non quidem ex ipsis testimoniis (passim enim scriptores voces iuris naturae et gentium permiscent) sed ex materiae qualitate intelligendum est. Quod enim ex certis principiis certa argumentatione deduci non potest, et tamen ubique observatum apparet, sequitur ut ex voluntate libera ortum habeat.

41. Itaque haec duo non minus inter se quam a iure civili discernere semper unice laboravi: imo et in gentium iure discrevi id quod vere et ex omni parte ius est, et id quod duntaxat effectum quendam externum ad instar illius primitivi iuris parit, nempe ne vi resistere liceat, aut etiam ut ubique vi publica, utilitatis alicuius causa, vel ut incommoda gravia vitentur, defendi debeat: quae observatio quam sit necessaria ad res multas, in ipso operis contextu apparebit. Non minus sollicite separavimus, ea quae iuris sunt stricte ac proprie dicti, unde restitutionis obligatio oritur, et ea quae iuris esse dicuntur, quia aliter agere, cum alio aliquo rectae rationis dictato pugnat: de qua iuris diversitate aliquid iam et supra diximus.

42. Inter philosophos merito principem obtinet locum Aristoteles, sive tractandi ordinem, sive distinguendi acumen, sive rationum pondera consideres. Utinam tantum principatus ille ab aliquot hinc saeculis non in tyrannidem abiisset, ita ut veritas cui Aristoteles fidelem navavit operam, nulla iam re magis opprimatur quam Aristotelis nomine. Ego et hic et alibi veterum Christianorum sequor libertatem, qui in nullius philosophorum sectam iuraverant, non quod eis assentirentur qui nihil percipi posse dicebant, quo nihil est stultius; sed quod nullam esse sectam putarent quae omne verum vidisset, et nullam quae non aliquid ex vero. Itaque veritatem sparsam per singulos [2]), per sectasque diffusam, in corpus colligere, id vero ex-

---

1) *Testimoniis philosophorum*] Quid ni, cum Alexander Severus Ciceronis de republica et Officiis libros perpetuo lectitarit?

2) *Veritatem sparsam per singulos*] Verba sunt Lactantii Institutionum VI, cap. 9 [VII, 7, § 4]. Iustinus Apologetico priore [Apol. II, 13]: *οὐχ ὅτι ἀλλότριά ἐστι τὰ Πλάτωνος διδάγματα τοῦ Χριστοῦ, ἀλλ' ὅτι οὐκ ἔστι πάντη ὅμοια. ὥσπερ οὐδὲ τὰ τῶν ἄλλων Στωικῶν τε καὶ ποιητικῶν καὶ συγγραφέων. ἕκαστος γάρ τις ἀπὸ μέρους τοῦ σπερματικοῦ λόγου τὸ συγγενὲς ὁρῶν καλῶς ἐφθέγξατο. Non quod plane aliena sint Platcnis dogmata a Christi dogmatibus, sed quod nec plane conveniant, ut nec aliorum dogmata, puta Stoicorum, poetarum, et historiae scriptorum. Eorum enim quisque ab insita ratione id quod ei ccnsentaneum est, ex parte videns eatenus recte dixit.* Tertulliano [de Anima 20], Seneca saepe noster. sed, ut idem nos monet [adversus Iudaeos 9]; nulli hominum universitas spiritualium documentorum competebat, nisi in Christum. Augustinus epistola CCII [epist. XCI, 3]. *Mores illi quos Cicero philosophique alii commendant, in ecclesiis toto orbe crescentibus docentur atque discuntur.* Vide si vacat hac super re eundem Augustinum de Platonicis quos paucis mutatis ait Christianos esse epistola LVI. [epist. CXVIII, 21] et de vera religione capite III, et Confessionum libro VII, c. 9. et libro VIII. cap. II.

istimabant, nihil esse aliud quam vere Christianam tradere disciplinam.

43. Inter caetera, ut hoc obiter a nostro instituto non alienum dicam, non sine causa videntur mihi ab Aristotele discedere, et Platonici nonnulli et Christiani veteres [1]), in eo quod ille naturam ipsam virtutis in mediocritate affectuum actionumque posuerit: quod semel positum eo ipsum abduxit, ut et virtutes diversas, puta liberalitatem et parsimoniam in unam compingeret, et veritati daret opposita minime ex aequo respondentia, iactantiam et dissimulationem; et quibusdam rebus vitii nomen imponeret, quae aut non existunt, aut vitia per se non sunt, ut contemtum voluptatis et honorum [2]), et irae adversus homines vacuitatem.

44. Non recte autem universaliter positum hoc fundamentum vel ex iustitia apparet, cui oppositum nimium et parum, cum in affectibus et sequentibus eos actionibus invenire non posset, in rebus ipsis circa quas iustitia versatur utrunque quaesivit: quod ipsum primum est desilire de genere in genus alterum, quod in aliis merito culpat: deinde minus suo accipere, potest quidem adventitium habere vitium, ex eo quod quis pro rerum circumstantiis sibi ac suis debeat, at certe cum iustitia pugnare non potest, quae tota in alieni abstinentia posita est. Cui hallucinationi similis illa est, quod adulterium ex libidine, caedem ex ira proprie ad iniustitiam pertinere non vult, cum tamen iniustitia non aliam naturam habeat quam alieni usurpationem, nec referat, ex avaritia illa, an ex libidine, an ex ira, an ex imprudente misericordia proveniat; an ex cupiditate excellendi, unde maximae iniuriae nasci solent. Nam qualiacunque incitamenta contemnere hac tantum de causa, ne societas humana violetur, hoc vero iustitiae proprium est.

45. Ut redeam unde veneram, verum quidem est virtutibus nonnullis accidere ut affectus moderentur, sed hoc non ideo quod id sit virtuti omni proprium atque perpetuum, sed quia recta ratio, quam virtus ubique sequitur, in quibusdam modum sequendum dictat, in quibusdam ad summa incitat [3]): nam Deum nimium colere non possumus: superstitio enim non eo peccat quod Deum nimium colat, sed quod perverse: neque aeterna bona nimium possumus appetere, neque aeterna mala nimium formidare: neque peccata nimium odisse.

---

1) *Et Christiani veteres*] Late hoc persequitur Lactantius libro VI Institutionum, capitibus XV, XVI, XVII. Cassiodorus [de Amicitia, cap. „Quod affectus sine consensu non multum prosit vel obsit"]: *non affectibus moveri, sed secundum eos moveri utile vel noxium.* [Cassiodorus — *noxium,* add. ed. 1646].

2) [honorum, edd. 1625 et 1646; honorem, edd. 1632 et 1642].

3) *In quibusdam modum sequendum dictat, in quibusdam ad summa incitat*] Agathias libro V [18], in oratione Belisarii, *τῶν γὰρ τῆς ψυχῆς κινημάτων, τὰ μὲν ὅσα πεφύκασι καθαρὸν ἔχειν καὶ ἀκραιφνὲς τὸ αἱρετὸν καὶ καθῆκον, τούτων ἐντελῶς καὶ δὴ ἀνθεκτέον. οἷς δὲ μέτεστι καὶ τῆς πρὸς τἀναντία τροπῆς καὶ ἐκνεύσεως, τούτοις οὐ διὰ πάντων χρηστέον, ἀλλ' ἐς ὅσον ἔχουσι τὸ συμφέρον. τὸ μὲν οὖν φρονεῖν ἀμιγὲς ἀγαθὸν καὶ ἀνόθευτον ἅπαντες εἶναι φήσαιτε ἄν. τῆς δὲ ὀργῆς τὸ μὲν δραστήριον εὐκλεές. τὸ δὲ ὑπέρμετρον φευκτὸν καὶ ἀσύμφορον. Ex animi motibus illi omnino simpliciterque arripiendi in quibus id quod officio convenit eligique dignum est, purum reperitur atque sincerum. At quibus accidit, ut et in malum vergant atque declinent, his non omnimode utendum, sed quatenus conducunt. Prudentia, bonum est merum et incorruptum, quod nemo negaverit. In ira id quod actuosum, laudabile, quod modum excedit, vitandum ac damnum adferens.*

Vere igitur a Gellio [1]) dictum, esse quaedam quorum amplitudines nullis finibus cohibeantur, et quae quanto maiora auctioraque sint, etiam tanto laudatiora sint. Lactantius [2]) cum multum de affectibus disseruisset; *Non in his moderandis,* inquit, *sapientiae ratio versatur, sed in causis eorum; quoniam extrinsecus commoventur: nec ipsis potissimum frenos imponi oportuit, quoniam et exigui possunt in maximo crimine, et maximi possunt esse sine crimine.* Nobis propositum est Aristotelem magni facere, sed cum ea libertate quam ipse sibi in suos magistros veri studio indulsit.

46. Historiae duplicem habent usum, qui nostri sit argumenti: nam et exempla suppeditant, et iudicia. Exempla quo meliorum sunt temporum ac populorum, eo plus habent auctoritatis: ideo Graeca et Romana vetera caeteris praetulimus. Nec spernenda iudicia, praesertim consentientia: ius enim naturae, ut diximus, aliquo modo inde probatur: ius vero gentium non est ut aliter probetur.

47. Poetarum et oratorum sententiae non tantum habent pondus: et nos saepe iis utimur non tam ut inde adstruamus fidem, quam ut his quae dicere voluimus ab ipsorum dictis aliquid ornamenti accedat.

48. Librorum, quos a Deo afflati homines aut scripserunt aut probarunt, auctoritate saepe utor, cum discrimine antiquae et novae legis. Antiquam legem sunt qui urgent pro ipso iure naturae: haud dubie mendose, multa enim eius veniunt ex Dei voluntate libera, quae tamen cum vero iure naturae nunquam pugnat: et eatenus argumentum inde recte ducitur, dummodo distinguamus accurate ius Dei, quod Deus per homines interdum exsequitur, et ius hominum inter se. Vitavimus ergo quantum potuimus, et hunc errorem, et alterum ei contrarium, qui post novi federis tempora nullum antiqui federis usum esse putat. Nos contra censemus, tum ob id quod iam diximus, tum quia novi federis ea est natura, ut quae ad virtutes morum pertinentia praecipiuntur in veteri federe, eadem et ipsum aut maiora praecipiat: et hunc in modum usos testimoniis antiqui federis videmus, antiquos Christianorum scriptores.

49. Ad percipiendam autem librorum ad antiquum fedus pertinentium sententiam, non parum conferre nobis possunt Hebraei scriptores [3]), ii maxime qui et sermones, et mores patrios habuerunt percognita.

50. Novo federe in hoc utor, ut doceam, quod non aliunde disci potest, quid Christianis liceat: quod ipsum tamen, contra quam plerique faciunt, a iure naturae distinxi: pro certo habens in illa sanctissima lege maiorem nobis sanctimoniam praecipi, quam solum per se ius naturae exigat. Neque tamen omisi notare, si qua sunt quae nobis commendantur magis quam praecipiuntur, ut a praeceptis declinare sciamus nefas et poenae obnoxium, ad summa quaeque contendere generosi esse consilii, et sua non carituri mercede.

---

1) [Gellius IV, 9, 14].
2) [Lactant., Institut. div. VI, 16, 7].
3) *Hebraei scriptores*] ita sensit Cassianus [immo Cassiodorus] Institutione divinarum Scripturarum [praefatione].

51. Synodici canones qui recti sunt, collectiones sunt ex generalibus legis divinae pronuntiatis, ad ea quae occurrunt aptatae. hi quoque aut monstrant quod divina lex praecipit, aut ad id quod Deus suadet hortantur. Et hoc vere Ecclesiae Christianae est officium, ea quae sibi a Deo tradita sunt tradere et quo tradita sunt modo. Sed et mores apud Christianos illos veteres, et qui tanti nominis mensuram implebant, recepti, aut laudati, merito pro canonibus valent. Secunda post hos auctoritas est eorum qui suis quique temporibus pietatis et doctrinae fama inter Christianos floruerunt, neque gravis cuiusquam erroris notati sunt. nam et hi quae dicunt magna cum asseveratione, et quasi comperta, momentum non exiguum habere debent, ad interpretanda quae obscura videntur in sacris literis, eoque maius quo et plurium apparet consensus, et propius acceditur ad primae puritatis tempora, cum nec dominatus adhuc nec coitio ulla primitivam veritatem adulterare potuit.

52. Qui his successerunt Scholastici quantum ingenio valeant saepe ostendunt: sed in infelicia et artium bonarum ignara saecula inciderunt: quominus mirum si inter multa laudanda, aliqua et condonanda sunt. Tamen ubi in re morum consentiunt, vix est ut errent: quippe perspicaces admodum ad ea videnda quae in aliorum dictis reprehendi possunt: in quo ipso tamen diversa tuendi studio laudabile praebent modestiae exemplum, rationibus inter se certantes, non, qui mos nuper adeo literas inquinare coepit, convitiis, turpi foetu impotentis animi.

53. Iuris Romani scientiam profitentium tria sunt genera. Primum eorum est quorum opera in Pandecte, Codicibus Theodosiano et Iustinianeo, et in Novellis constitutionibus apparent. Secundum eos habet qui Irnerio successerunt, Accursium, Bartolum, et tot alia nomina, quos penes diu fori regnum fuit. Tertium eos complectitur, qui humaniores literas cum legum studio coniunxerunt. Primis multum defero: nam et rationes saepe optimas suppeditant, ad demonstrandum id, quod iuris est naturae: et eidem iuri neque minus gentium iuri testimonium saepe praebent, sic tamen ut ipsi non minus quam alii nomina haec saepe misceant, imo et ius gentium saepe vocent, id quod quorumdam duntaxat populorum est, nec tanquam ex condicto, sed quod alii aliorum imitatione, aut fortuito receperunt. Sed et quae vere iuris sunt gentium saepe tractant promiscue et indiscrete cum his quae iuris sunt Romani, ut ex titulo de Captivis et postliminio apparet. Haec ergo ut discernerentur, laboravimus.

54. Secunda classis iuris divini et historiae veteris incuriosa, omnes regum populorumque controversias definire voluit ex legibus Romanis, assumtis interdum canonibus. Sed his quoque temporum suorum infelicitas impedimento saepe fuit, quo minus recte leges illas intelligerent, satis sollertes alioqui ad indagandam aequi bonique naturam: quo factum, ut saepe optimi sint condendi iuris auctores, etiam tunc cum conditi iuris mali sunt interpretes. Audiendi vero tum maxime, cum tali consuetudini quae nostrorum temporum ius gentium facit testimonium perhibent.

55. Tertii ordinis magistri, qui Romani iuris finibus se includunt,

et in ius illud commune aut nunquam aut non nisi leviter exspatiantur, vix ullum habent usum qui nostri sit argumenti: Scholasticam subtilitatem cum legum et canonum cognitione coniunxerunt, ita ut a controversiis etiam populorum ac regum non abstinerent, Hispani duo Covarruvia et Vasquius: hic magna libertate, modestius alter, nec sine exacto quodam iudicio. Historias magis eidem legum studio inserere aggressi sunt Galli: quos inter magnum obtinent nomen Bodinus et Hottomannus, ille perpetuo opere, hic sparsis quaestionibus, quorum et pronuntiata et rationes saepe nobis inquirendi veri suppeditabunt materiam.

56. In toto opere tria maxime mihi proposui, ut definiendi rationes redderem quam maxime evidentes, et ut quae erant tractanda, ordine certo disponerem, et ut quae eadem inter se videri poterant nec erant, perspicue distinguerem.

57. Temperavi me ab his quae alterius sunt tractationis, ut quae docent quid ex usu sit facere: quia ista suam habent artem specialem politicam, quam recte ita solam tractat Aristoteles ut alieni nihil admisceat, contra quam fecit Bodinus, apud quem haec ars cum iuris nostri arte confunditur. Nonnullis tamen locis eius quod utile est feci mentionem, sed obiter, et ut id ipsum a iusti quaestione apertius distinguerem.

58. Iniuriam mihi faciet si quis me ad ullas nostri saeculi controversias, aut natas aut quae nasciturae praevideri possunt, respexisse arbitratur. Vere enim profiteor, sicut mathematici figuras a corporibus semotas considerant, ita me in iure tractando ab omni singulari facto abduxisse animum.

59. Dicendi genus quod attinet, nolui ad rerum tractandarum multitudinem adiungendo verborum copiam fastidium parere lectori, cuius utilitatibus consulebam. Itaque secutus sum quantum potui concisum et docenti conveniens loquendi genus: ut tanquam in uno conspectu habeant qui negotia publica tractant, et quae incidere solent controversiarum genera, et principia unde diiudicari possunt: quibus cognitis facile erit ad rem subiectam accommodare orationem et quantum lubet extendere.

60. Scriptorum veterum ipsa verba adduxi interdum, ubi talia erant ut aut cum auctoritate, aut cum venustate singulari dicta viderentur: quod et in Graecis feci nonnunquam, sed maxime ubi aut brevis erat sententia, aut cuius gratiam sperare non audebam Latino sermone me posse assequi: quem tamen ubique adiunxi in eorum commodum qui Graeca non didicerunt.

61. Quam vero ego in aliorum sententiis ac scriptis diiudicandis mihi sumsi libertatem, eandem sibi in me sumant, omnes eos oro atque obtestor quorum in manus ista venient. Non illi promtius me monebunt errantem, quam ego monentes sequar. Et iam nunc adeo, si quid hic pietati, si quid bonis moribus, si quid sacris literis, si quid Ecclesiae Christianae consensui, si quid ulli veritati dissentaneum a me dictum est, id nec dictum esto.

HUGONIS GROTII

DE IURE BELLI AC PACIS

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

QUID BELLUM, QUID IUS?

I. *Ordo operis.*
II. *Belli definitio, et origo nominis.*
III. *Ius pro attributo actionis describitur, et dividitur in rectorium et aequatorium.*
IV. *Ius pro qualitate dividitur in facultatem et aptitudinem.*
V. *Facultatis sive iuris stricte dicti divisio in potestatem, dominium, creditum.*
VI. *Facultatis alia divisio, in vulgarem et eminentem.*
VII. *Aptitudo quid?*
VIII. *De iustitia expletrice et attributrice: easque proprie non distingui per proportionem Geometricam et Arithmeticam: nec quod haec circa res communes, illa circa res singulorum versetur.*
IX. *Ius pro regula definitur, et dividitur in naturale et voluntarium.*
X. *Iuris naturalis definitio, divisio, et distinctio ab his quae non proprie sic dicuntur.*
XI. *Instinctum cum aliis animantibus communem aut proprium hominibus non facere aliam iuris speciem.*
XII. *Quomodo probetur ius naturale.*
XIII. *Iuris voluntarii divisio in humanum et divinum.*
XIV. *Ius humanum dividitur in civile, civili arctius, et civili latius, quod est ius Gentium: eius explicatio, et quomodo probetur.*
XV. *Ius divinum dividitur in universale et unius populi proprium.*
XVI. *Iure Hebraeorum nunquam obligatos fuisse alienigenas.*
XVII. *Quae argumenta Christiani petere possint ex lege Hebraea, et quomodo.*

I. CONTROVERSIAE eorum quos nulla iuris civilis tenet communio, quales sunt et qui in gentem nondum coierunt, et qui inter se diversarum sunt gentium, tum privati, tum reges ipsi, quique

par regibus ius obtinent, sive illi optimates sunt, sive populi liberi, aut ad belli aut ad pacis tempora pertinent. Sed quia bellum pacis causa suscipitur, et nulla est controversia unde non bellum oriri possit, occasione bellici iuris quaecunque tales incidere solent controversiae recte tractabuntur: ipsum deinde nos bellum ad pacem ut finem suum deducet.

II. 1. De Belli ergo iure acturi, videndum habemus, quid bellum sit de quo quaeritur, quid ius quod quaeritur. Cicero [1]) dixit Bellum certationem per vim. Sed usus obtinuit, ut non actio, sed status [2]) eo nomine indicetur, ita ut sit Bellum status per vim certantium qua tales sunt: quae generalitas omnia illa bellorum genera comprehendit de quibus agendum deinceps erit. neque enim privatum hic excludo, ut quod reipsa prius sit publico, et haud dubie cum publico communem habeat naturam, quae propterea uno eoque proprio nomine signanda est.

2. Neque huius nominis origo repugnat. Est enim bellum ex voce veteri duellum, ut duonus quod fuerat factum est bonus, et duis bis. Duellum autem a duobus dictum simili sensu quo pacem unitatem dicimus. Sic Graecis ex multitudinis significatione **πόλεμος**: veteribus etiam **λύη** a dissolutione, quomodo et corporis dissolutio **δύη**.

3. Neque usus vocis laxiorem hanc notionem repudiat. Quod si quando belli nomen publico tantum tribuitur, nihil id nobis obstat, cum certissimum sit, nomen generis saepe speciei praesertim excellentiori peculiariter adhaerescere. Iustitiam in definitione non includo, quia hoc ipsum in hac disputatione quaerimus, sitne aliquod bellum iustum, et quod bellum iustum sit. Distingui autem debet, id quod quaeritur, ab eo de quo quaeritur.

III. 1. De iure belli cum inscribimus hanc tractationem, primum hoc ipsum intelligimus, quod dictum iam est, sitne bellum aliquod iustum, et deinde quid in bello iustum sit? Nam ius hic nihil aliud quam quod iustum est significat: idque negante magis sensu, quam aiente, ut ius sit quod iniustum non est. Est autem iniustum, quod naturae societatis ratione utentium repugnat. Sic alteri detrahere, sui commodi causa, contra naturam esse dicit Cicero [3]), atque [4]) ita probat, quia si id fiat societas hominum et communitas evertatur necesse sit. Hominem homini insidiari nefas esse, evincit Florentinus [5]), quia cognationem quandam inter nos constituerit natura. Seneca [6]):

---

1) [Cic., de Off. I, 11, 34].

2) *Non actio, sed status*] Philo II de legibus specialibus [15]: ***ὥσπερ γὰρ οἶμαι πολεμίους οὐ μόνον τοὺς ἤδη ναυμαχοῦντας ἢ πεζομαχοῦντας νομιστέον, ἀλλὰ καὶ τοὺς εἰς ἑκάτερον παρεσκευασμένους καὶ τὰς ἑλεπόλεις ἐφιστάντας τοῖς λιμέσι καὶ τείχεσι, κἂν μὴ συμπλέκωνται, κρίνομεν.*** *Hostes non soli existimantur qui iam navali aut terrestri praelio certant, sed pro talibus habendi et qui machinas admovent portubus aut moenibus, etiamsi nondum pugnam incipiunt.* Servius ad illud primae Aeneidos [I, 545]:

nec bello maior et armis.

Bellum et consilium habet: arma tantum in actu ipso sunt. Idem ad VIII [547]: *Bellum est tempus omne quo vel praeparatur aliquid pugnae necessarium, vel quo pugna geritur. Praelium autem dicitur, conflictus ipse bellorum.*

3) De officiis III [5, 21].

4) [idque, edd. 1632 et 1642; atque, ed. 1646].

5) L. ut vim D. de Iust. et Iure [l. 3 D. I, 1].

6) De ira lib. II. cap. 32 [II, 31, 7].

ut omnia inter se membra consentiunt, quia singula servari totius interest; ita homines singulis parcent, quia ad coetum geniti sumus. Salva enim esse societas nisi amore et custodia partium non potest [1].

2. Sicut autem societas alia est sine inaequalitate [2], ut inter fratres, cives, amicos, foederatos: alia inaequalis, καθ᾽ ὑπεροχὴν Aristoteli [3], ut inter patrem et liberos, dominum et servum, regem et subditos, Deum et homines [4]: ita iustum aliud est ex aequo inter se viventium, aliud eius qui regit et qui regitur, qua tales sunt: quorum hoc ius Rectorium, illud Aequatorium recte, ni fallor, vocabimus.

IV. Ab hac iuris significatione diversa est altera, sed ab hac ipsa veniens, quae ad personam refertur: quo sensu ius est, Qualitas moralis personae, competens ad aliquid iuste habendum vel agendum. Personae competit hoc ius, etiamsi rem interdum sequatur, ut servitutes praediorum quae iura realia dicuntur comparatione facta ad alia mere personalia: non quia non ipsa quoque personae competant, sed quia non alii competunt quam qui rem certam habeat. Qualitas autem moralis perfecta, Facultas nobis dicitur; minus perfecta, Aptitudo: quibus respondent in naturalibus, illi quidem actus, huic autem potentia.

V. Facultatem Iurisconsulti nomine Sui appellant: nos posthac ius proprie aut stricte dictum appellabimus: sub quo continentur Potestas, tum in se, quae libertas dicitur [5], tum in alios, ut patria, dominica: Dominium [6], plenum sive minus pleno, ut ususfructus, ius pignoris: et creditum, cui ex adverso respondet debitum.

VI. Sed haec facultas rursum duplex est: Vulgaris scilicet quae usus particularis causa comparata est, et Eminens, quae superior est iure vulgari, utpote communitati competens in partes et res partium boni communis causa. Sic regia potestas sub se habet et patriam et dominicam potestatem: sic in res singulorum maius est dominium regis [7] ad bonum commune, quam dominorum singularium: sic reipublicae quisque ad usus publicos magis obligatur quam creditori.

VII. Aptitudinem vero ἀξίαν [8], id est dignitatem vocat Aristote-

---

1) *Salva enim esse societas nisi amore et custodia partium non potest*] Seneca idem epistola XLVIII [3]: *Haec societas diligenter et sancte colenda est, quae nos omnes omnibus miscet, et iudicat aliquod esse commune ius generis humani.* videri potest hac de re Chrysostomus I Cor. XI, 1 [Homil. XXV, 4].

2) *Alia est sine inaequalitate*] Ut in Grammaticis alia constructio convenientiae alia regiminis.

3) [Arist., Eth. Nicom. VIII, 8].

4) *Deum et homines*] De hac societate vide Philonem in ἀνενήφθη Νῶε [de Sobrietate 10]. Habet et Plutarchus quaedam in Numa [62].

5) *Quae libertas dicitur*] quam propterea facultatis nomine optime definiunt Romani Iurisconsulti.

6) *Dominium*] *Ius pro Dominio.* Schcliastes ad Horatium [Ep. II, 2, 174; Sat. II, 3, 217].

7) *In res singulorum maius est dominium regis*] Philo περὶ φυτουργίας [de Plantat. 13]. *καὶ μὴν ἀργυρός τε καὶ χρυσὸς καὶ ὅσα ἄλλα κειμήλια παρὰ τοῖς ἀρχομένοις θησαυροφυλακεῖται τῶν ἡγουμένων μᾶλλον ἢ τῶν ἐχόντων ἐστίν. Certe argentum, aurum, et quae pretiosa alia apud subditos custodiuntur, eorum qui regnant* **magis** *sunt quam possidentium.* Plinius Panegyrico [27, 4]: *cuius est quicquid est omnium, tantum ipse quantum omnes habent.* Et mox [50]: *Ecquid Caesar non suum videat?* Adde Sarisberiensem in Policratico lib. V, c. 1.

8) ἀξίαν] Cicero de Officiis I [17, 58]: *Sed si contentio quaedam et comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum officii, principes sunt patria et parentes, quorum*

les [1]). Michael Ephesius id quod secundum eam aequale dicitur, interpretatur *τὸ προσαρμόζον* et *τὸ πρέπον*, *id quod convenit.*

VIII. I. Facultatem respicit iustitia Expletrix, quae proprie aut stricte iustitiae nomen obtinet, *συναλλακτικὴ* Aristoteli, nimis arcto vocabulo: nam ut possessor meae rei eam mihi reddat, non est *ἐκ συναλλάγματος*, et tamen ad eandem hanc iustitiam pertinet: itaque *ἐπανορθωτικὴν* idem felicius dixit. Aptitudinem respicit Attributrix, quae Aristoteli *διανεμητικὴ*, comes earum virtutum quae aliis hominibus utilitatem adferunt, ut liberalitatis, misericordiae, providentiae rectricis.

2. Quod vero idem Aristoteles ab expletrice ait respici proportionem simplicem, quam *ἀριθμητικὴν* vocat; ab attributrice autem comparatam, quam *γεωμετρικὴν* appellat, quae sola apud Mathematicos nomen habet proportionis [2]); ex eorum genere est quae saepe locum habent, non semper: neque vero per se iustitia expletrix ab attributrice differt tali proportionum usu, sed materia circa quam versatur, ut iam diximus. Itaque et contractus societatis expletur proportione comparata, et si unus tantum aptus inveniatur ad munus publicum, non alia quam simplici commensione attributio fiet.

3. Neque magis verum est quod a nonnullis dicitur, attributricem versari circa res communes, expletricem circa res singulorum. Contra enim si quis de re sua legare velit, attributrice iustitia uti solet: et civitas quae de communi reddit quod civium quidam in publicum impenderunt, nonnisi expletricis iustitiae officio fungitur. Recte hoc discrimen notatum a Cyri magistro [3]). nam cum Cyrus puero minori minorem tunicam sed alienam attribuisset, et maiori contra maiorem, docuit eum magister: *ὅτι ὁπότε μὲν κατασταθείη τοῦ ἁρμόττοντος κριτής, οὕτω δέοι ποιεῖν. ὁπότε δὲ κρῖναι δέοι ὁποτέρου ὁ χιτὼν εἴη, τοῦτο σκεπτέον τίς κτῆσις δικαία ἐστὶ πότερα τὸν βίᾳ ἀφελόμενον ἔχειν, ἢ τὸν ποιησάμενον ἢ πριάμενον κτήσασθαι*: *Tunc quidem ubi constitutus esset arbitrator eius quod cuique conveniret, ita agendum esse. at ubi iudicandum esset utrius esset tunica, id spectandum utra possessio iustior* [4]), *eumne rem habere qui vi abstulisset, an qui fecisset aut emisset.*

IX. I. Est et tertia iuris significatio quae idem valet quod

---

beneficiis maxime obligati sumus; proximi liberi, totaque domus, quae spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium. Deinceps bene convenientes propinqui, quibuscum etiam communis plerumque fortuna est. quamobrem necessaria praesidia vitae debentur iis maxime, quos ante dixi. vita autem victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam obiurgationes in amicitiis vigent maxime. vide quae infra dicentur libro II, capite VII, § IX, et X. Seneca de Beneficiis libro IV, c. 11: ubi de testamentis agit: *Quaerimus dignissimos, quibus nostra tradamus.* ipsum locum vide. Adde Augustinum de Doctrina Christiana lib. I, cap. XXVIII, et XXIX.

1) v. Nic. [6].

2) *Nomen habet proportionis*] Habitudinis comparationem vocat Cassiodorus [de Dialectica p. 408 ed. 1589]. Est huius proportionis, qua Iustitia attributrix uti solet, non incommoda apud Homerum [Iliad. XIV, 382] descriptio:

Ἐσθλὰ μὲν ἐσθλὸν ἔδωκε, χέρεια δὲ χείρονι δόσκεν.

Praestanti dabat hic praestantia, vilia vili.

3) [Xenophon, Cyrop. I, 3, 17].

4) *Utra possessio iustior*] Vide eundem Xenophontem *παιδείας* secundo. Huc spectat lex per Mosem data: *non misereberis in iudicio pauperis.* Exod. XXIII, 3. Levit. XIX, 15. Oportet enim, ut Philo ait [de Iudice 4], *τὰ πράγματα ἀφέλκειν τῆς τῶν δικαζομένων φαντασίας, res abstrahere a litigatorum respectu.*

Lex [1]), quoties vox legis largissime sumitur, ut sit Regula actuum moralium obligans ad id quod rectum est. Obligationem requirimus: nam consilia et si qua sunt alia praescripta, honesta quidem sed non obligantia, legis aut iuris nomine non veniunt. Permissio autem proprie non actio est legis, sed actionis negatio, nisi quatenus alium ab eo cui permittitur obligat ne impedimentum ponat. Diximus autem, ad rectum obligans, non simpliciter ad iustum, quia ius hac notione, non ad solius iustitiae, qualem exposuimus, sed et aliarum virtutum materiam pertinet [2]). Attamen ab hoc iure, quod rectum est, laxius iustum dicitur.

2. Iuris ita accepti optima partitio est quae apud Aristotelem [3]) exstat, ut sit aliud ius naturale, aliud voluntarium, quod ille legitimum vocat, legis vocabulo strictius posito: interdum et **τὸ ἐν τάξει**, constitutum. Idem discrimen apud Hebraeos reperire est, qui cum distincte loquuntur, ius naturale vocant מצות [4]), ius constitutum חקים quorum illud **δικαιώματα**, hoc **ἐντολὰς** solent vertere Hellenistae.

X. 1. Ius naturale est dictatum rectae rationis [5]) indicans, actui alicui, ex eius convenientia aut disconvenientia cum ipsa natura rationali, inesse moralem turpitudinem aut necessitatem moralem, ac consequenter ab auctore naturae Deo talem actum aut vetari aut praecipi.

2. Actus de quibus tale exstat dictatum, debiti sunt aut illiciti per se, atque ideo a Deo necessario praecepti aut vetiti intelliguntur: qua nota distat hoc ius non ab humano tantum iure, sed et a divino voluntario, quod non ea praecipit aut vetat, quae per se ac suapte natura aut debita sunt aut illicita, sed vetando illicita, praecipiendo debita facit.

3. Ad iuris autem naturalis intellectum, notandum est quaedam dici eius iuris non proprie, sed ut scholae loqui amant, reductive,

---

1) *Tertia iuris significatio quae idem valet quod lex*] Hoc sensu dixit Horatius [Sat. I, 3, 211]:

Iura inventa metu iniusti fateare necesse est.

Et alibi [Ars Poet. 122]

Iura neget sibi nata.

Ubi Scholiastes, *legum sit contemtor.*

2) *Ius hac notione, non ad solius iustitiae qualem exposuimus, sed et aliarum virtutum materiam pertinet*] Exemplum sit in Zaleuci lege, poenam irrogante ei qui contra medici praecepta vinum bibisset [Aelian., Var. Hist. II, 37].

3) [Arist., Ethic. Nicom. V, 10].

4) מצות] aut משפט. Sic Maimonides libro III, ductoris dubitantium cap. XXVI.

5) *Ius naturale est dictatum rectae rationis*] Philo libro, omnem virum bonum esse liberum [7]. *Νόμος δὲ ἀψευδὴς ὁ ὀρθὸς λόγος, οὐχ ὑπὸ τοῦ δεῖνος, ἢ τοῦ δεῖνος θνητοῦ φθαρτὸς ἐν χαρτιδίοις ἢ στήλαις ἄψυχος ἀψύχοις, ἀλλ' ὑπ' ἀθανάτου φύσεως ἄφθαρτος ἐν ἀθανάτῳ διανοίᾳ τυπωθείς. Lex mentiri nescia est recta ratio, quae lex, non ab h c aut illo mortali mortalis, non in chartis aut columnis exanimis exanima, sed corrumpi nescia, quippe ab immortali natura insculpta in immortali intellectu.* Tertullianus de corona militis [6]: *Quaeres igitur Dei legem, habens communem istam in publica mundi, in naturalibus tabulis.* M. Antoninus lib. II [16]. *τέλος λογικῶν ζώων ἕπεσθαι τῷ τῆς πόλεως καὶ πολιτείας τῆς πρεσβυτάτης λόγῳ καὶ θεσμῷ. Finis animantium ratione utentium, sequi legem ac normam civitatis ac reipublicae omnium antiquissimae.* Adde Ciceronis locum de Republica III, quem adducit Lactantius VI, 8 [Divin. Inst.]. Praeclara sunt quae in hanc rem habet Chrysostomus XII, et XIII de statuis. Nec spernenda quae Thomas Secunda Secundae LVII. 2, et Scotus III, dist. 37. [M. Antoninus — Lactantius VI, 8, add. ed. 1646].

quibus ius naturale non repugnat, sicut iusta modo diximus appellari ea quae iniustitia carent. interdum etiam per abusionem ea quae ratio honesta aut oppositis meliora esse indicat, etsi non debita, solent dici iuris naturalis.

4. Sciendum praeterea, ius naturale non de iis tantum agere quae citra voluntatem humanam existunt, sed de multis etiam quae voluntatis humanae actum consequuntur. Sic dominium, quale nunc in usu est, voluntas humana introduxit: at eo introducto nefas mihi esse id arripere te invito quod tui est dominii ipsum indicat ius naturale; quare furtum naturali iure prohibitum [1]) dixit Paulus Iurisconsultus [2]), natura turpe Ulpianus [3]), Deo displicere Euripides [4]) his in Helena versibus:

Namque odit ipse vim Deus: nec divites
Nos esse rapto, sed probe partis cupit.
Spernenda, si non iure veniat, copia est.
Communis aether hominibus, tellus quoque,
In qua ampliare cuique sic fas est domum,
Ut ab alienis rebus ac vi temperet.

5. Est autem ius naturale adeo immutabile, ut ne a Deo quidem mutari queat. Quanquam enim immensa est Dei potentia, dici tamen quaedam possunt ad quae se illa non extendit, quia quae ita dicuntur, dicuntur tantum, sensum autem qui rem exprimat nullum habent; sed sibi ipsis repugnant: Sicut ergo ut bis duo non sint quatuor ne a Deo quidem potest effici, ita ne hoc quidem, ut quod intrinseca ratione malum est, malum non sit. Et hoc est quod significat Aristoteles [5]) cum dicit: **ἔνια εὐθὺς ὠνόμασται συνειλημμένα μετὰ τῆς φαυλότητος.** Nam ut esse rerum postquam sunt et qua sunt aliunde non pendet, ita et proprietates quae esse illud necessario consequuntur. talis autem est malitia quorundam actuum comparatorum ad naturam sana ratione utentem. Itaque et Deus ipse secundum hanc normam de se iudicari patitur, ut videre est Gen. XVIII, 25. Esai. V, 3. Ezech. XVIII, 25. Ierem. II, 9. Mich. VI, 2. Rom. II, 6. III, 6.

6. Fit tamen interdum ut in his actibus de quibus ius naturae aliquid constituit, imago quaedam mutationis fallat incautos, cum revera non ius naturae mutetur quod immutabile est, sed res de qua ius naturae constituit, quaeque mutationem recipit. Exempli gratia: si creditor quod ei debeo, acceptum ferat, iam solvere non teneor, non quia ius naturae desierit praecipere solvendum quod

---

1) *Furtum naturali iure prohibitum*] Iulianus [Orat. VII, 209 C, D.] **ὁ δεύτερος νόμος** (post illam de Deo agnoscendo et colendo) **ἱερὸς φύσει καὶ θεῖος, ὁ τῶν ἀλλοτρίων πάντῃ καὶ πάντως ἀπέχεσθαι κελεύων· καὶ μήτε ἐν λόγῳ μήτε ἐν ἔργῳ μήτε ἐν αὐταῖς ταῖς λανθανούσαις τῆς ψυχῆς ἐνεργείαις ταῦτα ἐπιτρέπων συγχεῖν.** *Lex altera et ipsa suapte natura sancta atque divina ea est, quae semper et ubique alienis abstineri iubet, neque vero aut verbo, aut facto, aut arcanis animi cogitationibus contra iri sinit.* Cicero de Officiis III [10, 42] ex Chrysippo. *In vita sibi quemque petere quod pertineat ad usum, non iniquum est: alteri surripere, ius non est.* [Cicero — ***ius non est***, add. ed. 1646].

2) L. 1 D. de Furtis [l. 1 **D.** XLII, 2].

3) L. Probrum. D. de verb. significat. [l. 42 D. L, 16].

4) [Eur., Hel. 903—8].

5) [Arist., Eth. Nic. II, 6].

debeo, sed quia quod debebam deberi desiit. ut enim recte in Epicteto Arrianus [1]: **οὐκ ἀρκεῖ τὸ δανείσασθαι πρὸς τὸ ὀφείλειν, ἀλλὰ δεῖ προσεῖναι καὶ τὸ ἐπιμένειν ἐπὶ τοῦ δανείου καὶ μὴ διαλελύσθαι αὐτό:** *non sufficit ut debeatur pecunia, datam esse mutuam, sed oportet ut et maneat adhuc indissoluta mutui obligatio.* Ita si quem Deus occidi praecipiat, si res alicuius auferri, non licitum fiet homicidium aut furtum, quae voces vitium involvunt; sed non erit homicidium aut furtum quod vitae et rerum supremo domino auctore fit.

7. Sunt et quaedam iuris naturalis non simpliciter, sed pro certo rerum statu: sic communis rerum usus naturalis fuit, quamdiu dominia introducta non erant; et ius suum per vim consequendi ante positas leges.

XI. 1. Discrimen autem quod in Iuris Romani libris exstat, ut ius immutabile aliud sit quod animantibus cum homine sit commune, quod arctiori significatu vocant ius naturae, aliud hominum proprium, quod saepe ius gentium nuncupant, usum vix ullum habet. Nam iuris proprie capax non est nisi natura praeceptis utens generalibus, quod recte vidit Hesiodus [2]:

> **Τόνδε γὰρ ἀνθρώποισι νόμον διέταξε Κρονίων:**
> **Ἰχθύσι γὰρ καὶ θηρσὶ καὶ οἰωνοῖς πετεηνοῖς**
> **Ἐσθέμεν ἀλλήλους. ἐπεὶ οὐ δίκη ἐστὶ μετ' αὐτῶν.**
> **Ἀνθρώποισι δ' ἔδωκε δίκην [3] ἣ πολλὸν ἀρίστη.**
> *Humano generi nam lex datur ab Iove summo:*
> *Quippe ferae, pisces, avium genus altivolantum*
> *Mutua se vertunt in pabula, iuris egentes.*
> *Iustitia at nobis, quae res est optima, cessit.*

In equis, in leonibus iustitiam non dicimus, inquit Cicero de Officiis primo [4]. Plutarchus in vita Catonis maioris [5], **νόμῳ μὲν γὰρ καὶ δικαίῳ πρὸς ἀνθρώπους μόνον χρῆσθαι πεφύκαμεν:** *lege et iustitia adversus homines tantum natura utimur.* Lactantius lib. v [6]. *In omnibus enim videmus animalibus quae sapientia carent conciliatricem sui esse naturam. Nocent enim aliis ut sibi prosint. nesciunt enim quia malum est nocere. Homo vero, quia scientiam boni et mali habet, abstinet se a*

---

1) [Arrian., Epictet. I, 7].
2) [Hes., Op. et Dies 276—279].
3) *ἀνθρώποισι δ' ἔδωκε δίκην*] Iuvenalis Satyra XV [142—150]:

venerabile soli
Sortiti ingenium divinorumque capaces,
Atque exercendis capiendisque artibus apti,
Sensum e caelesti demissum traximus arce,
Cuius egent prona et terram spectantia. Mundi
Principio indulsit communis conditor illis
Tantum animas, nobis animum quoque, mutuus ut nos
Affectus petere auxilium et praestare iuberet,
Dispersos trahere in populum etc.

Chrysostomus ad VII Rom. [Homil. XIV, 5] *τὸν τοῦ δικαίου καὶ ἀδίκου λόγον οὐδὲ κινεῖν δεῖ ἐπὶ τῶν ἀψύχων καὶ ἀναισθήτων.* [Chrysostomus — *ἀναισθήτων*, add. ed. 1646].

4) [Cic., de Off. I, 16, 50].
5) [Plutarch., Cato maior 339 A].
6) [Lact., Div. Inst. V, 17, 30].

nocendo etiam cum incommodo suo. Polybius [1]) cum narrasset quibus initiis primum convenissent homines, addit, si quis in parentes aut beneficos iniurius fuisset [2]), fieri non potuisse quin id caeteri aegre ferrent, ratione addita: **τοῦ γὰρ γένους τῶν ἀνθρώπων ταύτῃ διαφέροντος τῶν ἄλλων ζώων, ᾗ μόνοις αὐτοῖς μέτεστι νοῦ καὶ λογισμοῦ, φανερὸν ὡς οὐκ ἂν εἰκὸς παρατρέχειν αὐτοὺς τὴν προειρημένην διαφορὰν, καθάπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων ζώων, ἀλλ' ἐπισημαίνεσθαι τὰ γενόμενα καὶ δυσαρεστεῖσθαι τοῖς παροῦσι** [3]). *Quoniam enim humanum genus hoc aliis animantibus distat, quod mente ac ratione utitur, omnino credibile non est tam alienum a natura sua actum ab ipsis dissimulatum iri, ut in aliis animantibus: sed quod factum est, revocatum iri ad animum cum offensae significatione.*

2. Quod si quando brutis animantibus iustitia tribuitur [4]), id fit improprie ex quadam in ipsis umbra rationis atque vestigio [5]). An vero actus ipse de quo ius naturae constituit, sit nobis communis cum aliis animantibus, ut prolis educatio; an nobis proprius, ut Dei cultus; ad iuris ipsam naturam nihil refert.

XII. 1. Esse autem aliquid iuris naturalis probari solet tum ab eo quod prius est, tum ab eo quod posterius. quarum probandi rationum illa subtilior est, haec popularior. A priori, si ostendatur rei alicuius convenientia aut disconvenientia necessaria cum natura rationali ac sociali: a posteriori vero, si non certissima fide, certe probabiliter admodum, iuris naturalis esse colligitur id quod apud omnes gentes, aut moratiores omnes tale esse creditur. Nam universalis effectus universalem requirit causam: talis autem existimationis causa vix ulla videtur esse posse praeter sensum ipsum communis qui dicitur.

2. Hesiodi [6]) est dictum a multis laudatum:

> **Φήμη δ' οὔτις πάμπαν ἀπόλλυται, ἥντινα πολλοὶ**
> **Λαοὶ φημίζουσι.**
> *Non etenim penitus vana est sententia, multi*
> *Quam populi celebrant.*

---

1) Lib. VI [6, 4].

2) *Si quis in parentes iniurius fuisset*] Exemplum vide in Chamo, Gen. X [IX], 22, ubi poena sequitur.

3) *Καὶ δυσαρεστεῖσθαι τοῖς παροῦσι*] Chrysostomus XIII de statuis [Homil. XIII, 3], *καὶ γὰρ τὸ συναγανακτεῖν τοῖς ὑβριζομένοις φυσικὸν ἅπαντες ἔχομεν. εὐθέως οὖν τοῖς ἐπηρεάζουσιν ἐχθροὶ γενόμεθα κἂν μηδὲν ὦμεν αὐτοὶ πεπονθότες. Natura id habemus, ut indignationem nostram coniungamus cum iis qui male tractati sunt. illico enim iniuriosis hominibus infensi sumus, etiamsi ad nos nulla pars iniuriae pervenit.* Scholiastes ad Horatium Satyra III, lib. I [97], *Sensus aliter indignatur et animus, cum audierit homicidium factum, aliter cum furtum.*

4) *Si quando brutis animantibus iustitia tribuitur*] Divinationem quandam iustitiae in elephantis notat Plinius lib. VIII, cap. V. Idem libro X [96], narrat aspidem fuisse quae suum ipsa catulum necaret, quod is catulus hospitis filium interemisset.

5) *Ex quadam in ipsis umbra rationis atque vestigio*] Seneca de ira libro V, cap. III [I c. 3], feras ira carere dixit, sed pro ira habere impetum. *Muta animalia,* ait, *humanis affectibus carent: habent autem similes illis quosdam impulsus.* Sic in bestiis non esse **κακίαν** sed **οἱονεὶ κακίαν**, non vitia sed vitiorum simulacra dixit Origenes contra Celsum [IV, 92]. *ὡς ἂν θυμοῦσθαι τὸν λέοντα, velut irasci leonem:* Peripatetici apud Porphyrium de non esu animantium tertio [22].

6) [Hesiod., Op. et Dies 763—4].

τὰ κοινῇ φαινόμενα πιστὰ[1]), *quae communiter ita videntur fida sunt,* aiebat Heraclitus [2]) statuens *λόγον τὸν ξυνὸν* optimum esse veritatis *κριτήριον*. Aristoteles [3]): *κράτιστον πάντας ἀνθρώπους φαίνεσθαι συνομολογοῦντας τοῖς ῥηθησομένοις*: *potentissima probatio est, si in id quod dicimus omnes consentiant.* Et Cicero [4]): *In re consensio omnium gentium ius naturae putanda est.* Seneca [5]); *Argumentum veritatis est aliquid omnibus videri.* Quintilianus [6]); *Pro certis habemus ea in quae communi opinione consensum est.* Non frustra autem dixi gentes moratiores. Nam, ut recte notat Porphyrius [7]), *τινὰ τῶν ἐθνῶν ἐξηγρίωται* [8]) *ἐξ ὧν οὐ προσήκει τοὺς εὐγνώμονας τῆς ἀνθρωπίνης καταψεύδεσθαι φύσεως*: *quaedam nationes efferatae sunt, et factae inhumanae, ex quibus non oportet ab aequis iudicibus aestimatione facta humanae naturae convitium fieri.* Andronicus Rhodius [9]): *παρ' ἀνθρώποις τοῖς τε ὀρθῶς καὶ ὑγιῶς ἔχουσιν, ἐστὶ δίκαιον ἀκίνητον, ὃ φυσικὸν λέγεται· εἰ δὲ τοῖς νοσοῦσι τὰς φρένας καὶ διεστραμμένοις οὐ δοκεῖ δίκαιον, οὐδὲν διαφέρει. οὐδὲ γὰρ ὁ λέγων τὸ μέλι γλυκὺ εἶναι ψεύδεται, διότι τοῖς νοσοῦσιν οὐ τοιοῦτον δοκεῖ. Apud homines recta sanaque mente praeditos immutabile est ius illud naturae quod dicitur: Quod si his, qui morbido distortoque sunt animo, aliter videtur, nihil id ad rem pertinet. Nam nec mentitur qui mel dulce esse dicit, ideo quod aegrotis aliter videatur.* A quibus non abit Plutarchi

---

1) *Τὰ κοινῇ φαινόμενα πιστὰ*] Aristoteles Nicom. X, II, *ὃ γὰρ πᾶσι δοκεῖ τοῦτο εἶναι φαμέν, ὁ δ' ἀναιρῶν ταύτην τὴν πίστιν οὐ πάνυ πιστότερα ἐρεῖ. Quod omnibus ita videtur, id ita esse dicimus. qui vero hanc fidem velit tollere, nihilo ipse credibiliora dicet.* Seneca [Ep. 81, 31]: *In tanta iudiciorum diversitate referendam bene merentibus gratiam omnes uno tibi, quod aiunt, ore affirmabunt.* Quintilianus [Inst. orat. I, 6, 45]: *Consuetudinem sermonis vocabo consensum eruditorum, sicut vivendi, consensum bonorum.* Iosephus antiquae historiae XVI [6, 8]: *ἔθεσιν μὲν γὰρ οὐδέν ἐστι γένος ὃ τοῖς αὐτοῖς ἀεὶ χρῆται, κατὰ πόλεις ἐσθ' ὅπη πολλῆς γινομένης τῆς διαφορᾶς· τὸ δίκαιον δὲ πᾶσιν ἀνθρώποις ὁμοίως ἐπιτηδεύει, λυσιτελέστατον ὂν Ἕλλησιν τε καὶ βαρβάροις, οὗ πλεῖστον οἱ παρ' ἡμῖν νόμοι λόγον ἔχοντες, ἅπασιν ἡμᾶς, εἰ καθαρῶς ἐμμένοιμεν αὐτοῖς, εὔνους καὶ φίλους ἀπεργάζονται. διὸ καὶ ταῦτα παρ' ἐκείνων ἡμῖν ἀπαιτητέον, καὶ δέον οὐκ ἐν διαφορᾷ τῶν ἐπιτηδευμάτων οἴεσθαι τὸ ἀλλότριον, ἀλλ' ἐν τῷ πρὸς καλοκἀγαθίαν ἐπιτηδείως ἔχειν· τοῦτο γὰρ κοινὸν ἅπασι καὶ μόνον ἱκανὸν διασώζειν τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον. Moribus gens nulla est, quae iisdem tota utatur, saepe oppidatim discrepatur plurimum. At ius ipsum omnibus aequaliter hominibus expedit, tam barbaris utile quam Graecis, cuius quidem rationem habentes maximam quae apud nos sunt leges, faciunt nos, eas pure modo observemus, cunctis hominibus benevolos et amicos. Talia sunt quae exigi a legibus par est. neque illas aversari et a se alienas arbitrari debent alii, in eo quod institutis differunt, sed id potius spectandum an ad virtutem ac probitatem sint accommodatae. Hoc enim ad omnes communiter pertinet, solumque per se sufficit ad tutandam hominum vitam.* Tertullianus praescriptione adversus haereticos [28]: *Quod apud multos unum invenitur, non est erratum sed traditum.*

2) [Sextus Empir., adv. Mathematicos VII § 134].

3) [Arist., Eudem. I, 6].

4) I Tusc. [13, 30].

5) Epist. 117 [6].

6) [Quint., Instit. orat. V, 10, 12].

7) [Porphyr., De non esu anim. IV, 21].

8) *Τινὰ τῶν ἐθνῶν ἐξηγρίωται*]. Iustinus colloquio cum Tryphone [p. 281]: *πλὴν ὅσοι ὑπὸ ἀκαθάρτου πνεύματος ἐμπεφορημένοι καὶ ὑπὸ φαύλης ἀνατροφῆς καὶ ἐθῶν φαύλων καὶ νόμων πονηρῶν διαφθαρέντες τὰς φυσικὰς ἐννοίας ἀπώλεσαν. Exceptis illis qui ab impuris spiritibus abrepti et per malam educationem, instituta prava et leges iniquas corrupti, naturales notiones perdiderunt.* Philo libro omnem bonum esse liberum [7]: *διὸ καὶ θαυμάσαι ἄν τις τῆς ἀμβλυωπίας τοὺς τρανὰς οὕτω πραγμάτων ἰδιότητας μὴ συνορῶντας merito igitur miretur quis, tantam illis offusam caliginem ut tam claras rerum proprietates non videant.* Chrysostomus oratione, Christum Deum esse [c. 11], *μὴ τοίνυν ἀπὸ τῶν διεφθαρμένων τὰς γνώμας, τὰς κρίσεις ποιοῦ τῶν πραγμάτων. Ne ergo rerum diiudicationem ab illis mutuare quibus corruptus est animus.*

9) [Andron. Rhod., Paraphras. in Arist. Ethic. Nicom. V, 10].

illud vita Pompeii [1]) **φύσει μὲν ἄνθρωπος οὔτε γέγονεν, οὔτ' ἔστιν ἀνήμερον ζῶον οὐδ' ἄμικτον, ἀλλ' ἐξίσταται τῇ κακίᾳ παρὰ φύσιν χρώμενος, ἔθεσι δὲ καὶ τόπων καὶ βίου μεταβολαῖς ἐξημεροῦται.** *natura quidem nullus hominum aut est aut fuit ferum atque insociabile animal, sed efferatur ubi extra naturae modum peccare assuescit, rursumque alia consuetudine vitaeque, et locorum mutatione redit ad mansuetudinem.* Aristoteles [2]) descriptionem hominis ex eo quod ipsi proprium est hanc facit: **ἄνθρωπος, ζῶον ἥμερον φύσει** [3]): *homo animal est suapte natura mansuetum.* Idem alibi [4]): **δεῖ δὲ σκοπεῖν ἐν τοῖς κατὰ φύσιν ἔχουσι μᾶλλον τὸ φύσει, καὶ μὴ ἐν τοῖς διεφθαρμένοις**: *quid naturale sit spectandum in his quae bene secundum naturam se habent, non in depravatis.*

XIII. Alteram iuris speciem esse diximus ius voluntarium, quod ex voluntate originem ducit: estque vel humanum vel divinum.

XIV. 1. Ab humano incipiemus, quia id pluribus innotuit. est ergo hoc vel civile, vel latius patens, vel arctius. Civile est quod a potestate civili proficiscitur. Potestas civilis est quae civitati praeest. Est autem Civitas coetus perfectus liberorum hominum, iuris fruendi et communis utilitatis causa sociatus. Ius arctius patens et ab ipsa potestate civili non veniens, quanquam ei subditum, varium est, praecepta patria, dominica; et si qua sunt similia in se continens. Latius autem patens est ius Gentium, id est quod Gentium omnium aut multarum [5]) voluntate vim obligandi accepit. Multarum addidi, quia vix ullum ius reperitur extra ius naturale, quod ipsum quoque gentium dici solet, omnibus gentibus commune. Imo saepe in una parte orbis terrarum est ius gentium quod alibi non est, ut de captivitate ac postliminio suo loco dicemus [6]).

2. Probatur autem hoc ius gentium pari modo quo ius non scriptum civile, usu continuo et testimonio peritorum. Est enim hoc ius, ut recte notat Dio Chrysostomus [7]) **εὕρημα βίου καὶ χρόνου**, *repertum temporis et usus.* Atque in eam rem maximum nobis usum praebent illustres annalium conditores.

XV. 1. Ius voluntarium divinum quod sit, satis ex ipso vocum sono intelligimus: id nimirum quod ex voluntate divina ortum habet. quo discrimine a iure naturali, quod item divinum dici posse diximus [8]), internoscitur. In hoc iure locum habere potest, quod nimium indis-

---

1) [Plut., Pomp. 633 D].
2) Top. v. 2.
3) *ζῶον ἥμερον φύσει*] Idem dicit Chrysostomus XI de Statuis [Homil. XI, 4]. Latius id explicat Philo decalogo [25]: *ἀγελαστικὸν γὰρ καὶ σύννομον ζῶον τὸ ἡμερώτατον ἡ φύσις γεννήσασα πρὸς ὁμόνοιαν καὶ κοινωνίαν ἐκάλεσε, λόγον δοῦσα συναγωγὸν εἰς ἁρμονίαν καὶ κρᾶσιν ἠθῶν. Quod animantium esse debebat mansuetissimum, idem natura fecit gregale et coetus appetens, et ad concordiam societatemque vocavit, sermonem etiam praebens qui ingenia attemperando et ad concentum perducendo conciliaret.* Idem de Mundi immortalitate [7]: *ἡμερώτατον γὰρ ζῶον ὁ ἄνθρωπος, λόγον δωρησαμένης φύσεως αὐτῷ γέρας, ᾧ καὶ τὰ ἐξηγριωμένα πάθη κατεπᾴδεται καὶ τιθηνεύεται. Mansuetissimum animantium homo est, ut cui natura pro munere sermonem dederit, quo affectus quantumvis efferati velut incantando cicurantur.*
4) Pol. I. v.
5) *Aut multarum*] Vasquius II Controvers. LIV. 4. [Hanc notam add. ed 1646].
6) [Lib. III c. VII et IX].
7) [Dio Chrysost., Orat. 76 p. 648].
8) [Proleg. 12].

tincte dicebat Anaxarchus [1]), non ideo id Deum velle, quia iustum est, sed iustum esse, id est iure debitum, quia Deus voluit.

2. Hoc autem ius aut datum est humano generi, aut populo uni. Humano generi ter ius datum a Deo reperimus: statim post hominem conditum, iterum in reparatione [2]) humani generis post diluvium, postremo in sublimiori reparatione [3]) per Christum. Tria haec iura haud dubie omnes homines obligant, ex quo, quantum satis est ad eorum notitiam pervenerunt.

XVI. 1. Ex omnibus populis unus est, cui peculiariter Deus iura dare dignatus est, populus scilicet Hebraeus, quem sic alloquitur Moses Deut. IV, 7. *Quae gens tam magna cui Dei propinqui sicut Dominus Deus noster ad omnia vota quae ei facimus? quae gens tam magna, cui sint constitutiones et iura aequa, qualis est lex haec tota, quam ego hodie coram vobis propono?* Psalmographus Psalmo CXLVII [4]); *Indicat Deus verba sua Iacobo, constitutiones ac iura sua Israëli. non ita fecit genti ulli: ideo iura ista non noverunt.*

2. Nec dubitandum, quin fallantur Iudaeorum illi (quos inter Tryphon in disputatione cum Iustino) qui existimant etiam alienigenis, si salvi esse vellent, subeundum fuisse legis Hebraicae iugum. Neque enim eos obligat lex quibus data non est. At quibus data sit lex, ipsa loquitur: *Audi Israël* [5]). et passim foedus cum ipsis ictum, ipsi in peculiarem Dei populum adsciti dicuntur, quod verum esse agnoscit et ex loco Deuteron. XXXIII, 4, probat Maimonides.

3. Quin inter ipsos Hebraeos vixerunt semper aliqui exteri homines **εὐσεβεῖς καὶ σεβόμενοι τὸν θεὸν,** qualis Syrophoenissa Matth. XV, 22. qualis ille Cornelius Actor. X, 2. **τῶν σεβομένων ἑλλήνων**, Act. XVIII, 4 [6]). Hebraice חסידי אומות pii ex gentibus, ut legitur titulo Thalmudico de Rege [7]). Talis qui est in lege dicitur בן־נכר Levit. XXII, 25. גר ותושב Lev. XXV, 47. ubi Chaldaeus dixit incolam incircumcisum [8]). Hi, ut

---

1) *Dicebat Anaxarchus*] Est apud Plutarchum Alexandro [695 A].

2) [restauratione, edd. 1625 et 1632; reparatione, edd. 1642 et 1646].

3) [restauratione, edd. 1625 et 1632; reparatione, edd. 1642 et 1646].

4) [Psalm. 147. v. 19 et 20. — Post CXLVII, sequitur in edd. 1625, 1632, 1642: qui in Latinis exemplaribus est CXLIX, quod omisit ed. 1646].

5) *Quibus data sit lex, ipsa loquitur: Audi Israel*] ita sentit et Moses Maimonides, et probat sententiam suam ex Deut. XXXIII, 4.

6) [Act. XVII, 4].

7) *Titulo Thalmudico de Rege*] Et titulo de Synedrio cap. XI.

8) *Incolam incircumcisum*] de tali agitur et Exodi XII, 45. A quo distinguitur proselytus id est circumcisus advena, ut ostendit collatio loci Num. IX, 14. De piis illis incircumcisis multa habet Maimonides libro de Idolatria c. X, §. 6. Idem in commentario ad Misnaioth, et alibi saepe, pios illos ex gentibus participes ait futuros bonorum futuri saeculi. Chrysostomus ad Romanos cap. II [Homil. V, 3], *ποῖον Ἰουδαῖον ἐνταῦθά φησιν, ἢ περὶ ποίων ἑλλήνων διαλέγεται; τῶν πρὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας. οὔπω γὰρ εἰς τοὺς τῆς χάριτος ἔφθασε χρόνους ὁ λόγος. quem Iudaeum hic indicat et de quibus Graecis disserit? de iis qui ante Christi adventum fuere. nondum enim ad Gratiae tempora perducta est oratio.* Deinde: *ἕλληνας δὲ ἐνταῦθά φησιν, οὐ τοὺς εἰδωλολατροῦντας, ἀλλὰ τοὺς θεοσεβοῦντας, τοὺς τῷ φυσικῷ πειθομένους λόγῳ, τοὺς πλὴν τῶν Ἰουδαϊκῶν παρατηρήσεων πάντα τὰ πρὸς εὐσέβειαν συντελοῦντα διατηροῦντας.* Exemplaque dat in Melchisedeco, Iobo, Ninevitis, Cornelio. mox [Hom. VI, 4]: *ἕλληνα δὲ πάλιν οὐ τὸν εἰδωλολάτρην, ἀλλὰ τὸν θεοσεβῆ καὶ ἐνάρετον καὶ τῶν νομικῶν παρατηρήσεων ἀπηλλαγμένον φησί. Graecos hic dicit non idolorum cultores sed in Deum pios, naturali rationi obsequentes, qui, praeter Iudaica instituta, cuncta quae ad pietatem facerent servabant. Et Graecum rursum vocat, non cultorem idolorum, sed pium, virtute praeditum, a legis vero ritibus liberum.* Eundem in sensum trahit illud [Ep. I ad Corinth. Hom. XXII, 3], *τοῖς ἀνόμοις*

narrant ipsi Hebraeorum magistri, leges Adamo et Noae datas servare tenebantur, abstinere ab idolis et sanguine, et aliis quae infra suo loco memorabuntur, at non item leges proprias Israëlitarum. Itaque cum Israëlitis non liceret vesci carne bestiae quae fato suo periisset, peregrinis tamen inter ipsos viventibus id licebat. Deuter. XIV, 21. Nisi quod quibusdam legibus specialiter expressum est, ut incolae iis non minus quam indigenae teneantur.

4. Extraneis etiam qui aliunde advenirent, neque institutis Hebraicis subiicerentur, in templo Hierosolymitano licuit Deum adorare, et victimas offerre, stantibus tamen in loco peculiari [1]) ac separato a statione Israëlitarum, I Reg. qui Latinis III Reg. VIII, 41. II Macc. III, 35. Iohan. XII, 20. Act. VIII, 27. Neque Elisaeus Naamani Syro [2]), neque Ionas Ninivitis, neque Daniel Nabuchodonosoro, neque Prophetae alii Tyriis, Moabitis, Aegyptiis, ad quos scribunt, unquam significarunt opus ipsis esse ut Mosis legem susciperent.

5. Quod de tota lege Mosis dixi, idem et de circumcisione, quae legis quasi introitus erat, dictum volo. Hoc tantum interest, quod lege Mosis Israëlitae soli tenebantur, circumcisionis autem lege tota Abrahami posteritas: unde Idumaeos a Iudaeis coactos circumcisionem suscipere in historiis Hebraeorum et Graecorum legimus. Quare qui populi extra Israëlitas circumcisi sunt (sunt autem complures, quorum Herodotus, Strabo, Philo, Iustinus, Origenes, Clemens Alexandrinus, Epiphanius, Hieronymus [3]), meminerunt) eos credibile est ab Ismaele, aut ab Esauo, aut ex Cethurae posteris [4]) venisse.

6. Caeterum in aliis omnibus locum habebat Pauli illud, Rom. II, 14. *Cum gentes quae legem non habent, natura suapte* [5]) (id est moribus ex primaevo fonte manantibus: nisi quis malit illud *natura* referre ad praecedentia, ut opponantur Gentes Iudaeis quibus statim natis lex instillabatur) *faciunt ea quae legis sunt; isti legem non habentes sibi sunt lex: ut qui ostendant ipsum opus legis mentibus suis inscriptum, simul testimonium reddente ipsorum conscientia et*

ὡς ἄνομος. *lege solutis ut lege solutus.* et oratione XII de Statuis [Homil. XII, 5]: *Ἕλληνα ἐνταῦθα καλεῖ οὐ τὸν εἰδωλολάτρην, ἀλλὰ τὸν προσκυνοῦντα μὲν τὸν θεὸν μόνον, οὐκ ἐνδεδεμένον δὲ τῇ τῶν Ἰουδαϊκῶν παρατηρήσεων ἀνάγκῃ, σαββατισμοῖς λέγω καὶ περιτομῇ καὶ καθαρισμοῖς διαφόροις, ἀλλὰ φιλοσοφίαν ἅπασαν καὶ εὐσέβειαν ἐνδεικνύμενον. Graecum hic appellat, non idolis deditum, sed unius Dei invocatorem, talem tamen qui Iudaicorum rituum necessitati alligatus non sit, sabbatorum puta observationibus, circumcisioni, variis ablutionibus, interim vero in omnibus sapientiae studium pietatemque ostendat.*

1) *Stantibus in loco peculiari*] vide Iosephum ubi Templi Salomonis historia tractatur [Ant. Iud. VIII, 4, 3].

2) *Neque Elisaeus Naamani Syro*] Idem sentit Hilarius ad Matth. XII.

3) *Hieronymus*] Addi potest Theodoretus.

4) *Ex Cethurae posteris*] Ex his orti videntur Aethiopum illi quos circumcisis annumerat Herodotus [II, 104]. Homeritas illos vocat Epiphanius [de XII Gemmis, cap. de Smaragdo].

5) *Natura suapte*] *τοῖς τῆς φύσεως λογισμοῖς, collectionibus naturalibus* ait Chrysostomus [ad Romanos Homil. V, 5]. Idem mox: *διὰ τοῦτο γάρ, φησίν, εἰσὶ θαυμαστοὶ ὅτι νόμου οὐκ ἐδεήθησαν. Ob hoc, inquit, admirandi sunt quod lege opus non habuerint.* Item: *ἀρκεῖ ἀντὶ τοῦ νόμου τὸ συνειδὸς καὶ λογισμός: Sufficit pro lege conscientia et rationis usus.* Tertullianus adversus Iudaeos [2]: *Ante legem Moysis scriptam in tabulis lapideis, legem fuisse contendo non scriptam, quae naturaliter intelligebatur, et a patribus custodiebatur.* Non longe hinc abit Isocrateum illud [Areopag. 16]: *δεῖ τοὺς εὖ πολιτευομένους οὐ τὰς στοὰς ἐμπιπλάναι γραμμάτων, ἀλλ' ἐν ταῖς ψυχαῖς ἔχειν τὸ δίκαιον. Qui bona republica frui velint ii debent non literis implere porticus, sed in animis quod iustum est ferre.*

cogitationibus sese mutuo accusantibus aut etiam excusantibus. Et illud ibidem 26. *Si praeputium* (id est praeputiatus homo) *observet mandatum legis, nonne praeputium illius pro circumcisione reputabitur?* Bene ergo in Iosephi historia[1]) Ananias Iudaeus Izaten Adiabenum (Ezaten hunc Tacitus[2]) vocat) docebat etiam citra circumcisionem Deum recte coli et propitium haberi posse[3]). Nam quod extranei multi circumcisi sunt, et per circumcisionem legi se obligarunt (ut explicat Paulus Gal. V. 3.) id fecerunt partim ut ius civitatis adipiscerentur (nam proselyti, qui Hebraeis גרי צדק hospites iustitiae, pari iure erant cum Israëlitis[4]), Num. XV, 15.) partim ut earum promissionum essent participes[5]) quae non communes humano generi, sed Hebraeo populo erant peculiares: quamquam non negem posterioribus saeculis accessisse etiam in nonnullis pravam opinionem, quasi extra Iudaismum salus non esset.

7. Hinc colligimus nulla parte legis Hebraeae, qua lex est proprie, nos obligari, quia obligatio extra ius naturae venit ex voluntate legem ferentis. Deum autem voluisse, ut alii quam Israëlitae ista lege tenerentur, nullo indicio potest deprehendi. Non igitur, nos quod attinet, probanda est ulla legis abrogatio: nam nec abrogari potuit eorum respectu quos nunquam obstrinxit. Sed ab Israëlitis ablata est obligatio, quoad ritualia quidem, statim postquam lex Euangelii coepit promulgari; quod Apostolorum principi clare fuit revelatum, Act. X, 15. quoad caetera vero, postquam populus ille per excidium urbis et desolationem praecisam sine spe restitutionis populus esse desiit.

8. Nos vero alienigenae non id Christi adventu consecuti sumus, ut Mosis lege non teneremur, sed ut qui antea spem tantum satis obscuram in Dei bonitate positam habere poteramus, nunc diserto foedere fulciamur, utque in unam Ecclesiam coalescere possimus cum Hebraeis filiis Patriarcharum, sublata ipsorum lege, quo velut intersepimento a nobis distinebantur. Eph. II, 14.

XVII. 1. Cum ergo directam obligationem lex per Mosem data in nos inducere non possit, ut iam ostendimus, videamus ecquem alium usum habere possit, tum in hac de iure belli, tum in similibus aliis quaestionibus. Id enim scire ad multa refert.

2. Primum ergo ostendit lex Hebraea, id quod ea lege praecipitur non esse contra ius naturae. Nam cum ius naturae, ut ante diximus, sit perpetuum atque immutabile, non potuit a Deo, qui iniustus numquam est, quicquam adversus id ius praecipi. Adde quod lex Mosis vocatur immaculata et recta, Psalm. XIX, qui Latinis XVIII, 8.

---

1) Ant. lib. XX, c. 2 [§ 4].

2) [Tac., Ann. XII, 14].

3) *Etiam citra circumcisionem Deum recte coli et propitium haberi posse*] Ipse Tryphon, de rigore remittens, Iustino sic ait [Iustinus, Dial. c. Tryphone 8]: *μένοντί σοι ἐν ἐκείνῳ τῷ τῆς φιλοσοφίας τρόπῳ ἐλπὶς ὑπελείπετο ἀμείνονος μοίρας. Si in illa philosophandi ratione mansisses, erat tibi reliqua spes aliqua status melioris.*

4) *Pari iure erant cum Israelitis*] Iustinus colloquio cum Tryphone [ibid. 123]: *προσήλυτος περιτεμνόμενος εἰ τῷ λαῷ προσκεχώρηκεν, ἐστὶν ὡς αὐτόχθων. Proselytus qui circumcisus populo se aggregavit, par est indigenae.*

5) *Partim ut earum promissionum essent participes*] Et ob id ad Paschalis ritus communionem admittebantur.

et Apostolo Paulo sancta, iusta, bona, Rom. VII, 12. De praeceptis loquor. nam de permissis distinctius agendum est. permissio enim quae lege fit (nam quae nudi est facti, et impedimenti remotionem significat, huc non pertinet) aut plena est, quae ius dat ad aliquid omnino licite agendum; aut minor plena, quae tantum impunitatem dat apud homines et ius ne quis alius impedire licite possit. Ex prioris generis permissione non minus quam ex praecepto sequitur id de quo lex agit contra ius naturae non esse. De posteriori genere aliter se res habet [1]). Sed raro locum habet haec collectio: quia cum permittentia verba sint ambigua, magis ex iure naturae interpretari nos convenit utrius generis sit permissio, quam ex permissionis modo ad ius naturae argumentando procedere.

3. Huic primae observationi affinis est altera, licere nunc his qui imperium inter Christianos obtinent, leges ferre eius sensus cuius sunt leges per Mosem datae, nisi si quae sint leges, quarum tota substantia ad tempus Christi exspectati et Euangelii nondum revelati pertineat, aut nisi Christus ipse contrarium aut in genere aut in specie constituerit. Nam his tribus causis demptis nulla potest alia excogitari, cur quod olim Mosis lege fuit constitutum nunc sit extra ea quae licent.

4. Tertia observatio haec sit: quicquid ad eas virtutes pertinens quas Christus a suis discipulis exigit, lege Mosis praeceptum est, id nunc etiam, si non et amplius, a Christianis praestandum [2]). Fundamentum huius observationis est, quod quae virtutes a Christianis exiguntur, ut humilitas, patientia, dilectio, exiguntur in maiore gradu [3]) quam statu legis Hebraicae exigebantur: idque merito; quia etiam promissiones coelestes in Euangelio multo clarius proponuntur. Hinc lex vetus comparatione Euangelii dicitur fuisse nec perfecta, nec ἄμεμπτος, Hebr. VII, 19. VIII, 7. et legis finis dicitur Christus, Rom. X, 5. lex autem manuductrix ad Christum, Gal. III, 25. Sic lex vetus de sabbato et altera de decimis [4]) monstrant Christianos obligari, ne minus septima temporis parte ad cultum divinum, nec minus fructuum decima in alimenta eorum qui in sacris rebus occupantur, aut similes pios usus seponant.

---

1) *De posteriori genere aliter se res habet*] vide Chrysostomum ad finem VII ad Romanos [Homil. XIII, 4].

2) *Id nunc etiam, si non et amplius a Christianis praestandum*] Tertullianus de Pudicitia [6]: *Libertas in Christo non fecit innocentiae iniuriam, manet lex tota pietatis, veritatis, constantiae, castitatis, iustitiae, misericordiae, benevolentiae, pudicitiae.*

3) *In maiore gradu*] Chrysostomus de virginitate XCIV [immo LXXXIV]: μείζονα ἐπιδείκνυσθαι δεῖ τὴν ἀρετήν, ὅτι πολλὰ ἡ τοῦ πνεύματος χάρις ἐκκέχυται νῦν καὶ μεγάλη τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἡ δωρεά. *Maior nunc virtus ostendenda est, quia multa nunc spiritus effusa est gratia, et ingens donum est Christi adventus.* Similia habet idem oratione, esse ex neglectu vitia, et de ieiuniis tertio, et ad Romanos VI, 14, et VII, 5 [Homil. HI, 4 et XII, 4]. Adde Irenaeum lib. IV. cap. XXVI [contra Haereses]. Scriptor Synopseos Sacrae Scripturae [47], quae inter opera est Athanasii de capite quinto Matthaei agens, ἐπιτείνει τὰς ἐν τῷ νόμῳ ἐντολάς: *intensiora facit hic Christus legis praecepta.*

4) *Et altera de decimis*] Sic lege hac apud Christianos utitur Irenaeus [contra Haereses] lib. IV, cap. XXXIV, et Chrysostomus sub finem capitis ultimi prioris ad Corinthios [Homil. XLIII, 4], et ad Ephesios II, 10 [Homil. IV, 3].

CAPUT II.

AN BELLARE UNQUAM IUSTUM SIT.

I. *Ius naturae bello non repugnare probatur rationibus:*
II. *Historia:*
III. *Consensu.*
IV. *Ius gentium non repugnare bello probatur.*
V. *Ius divinum voluntarium ante Euangelii tempus bello non repugnare probatur, cum solutione obiectionum.*
VI. *Ad quaestionem, an bellum cum iure Euangelico pugnet, praemonita.*
VII. *Argumenta pro negante sententia ex sacris literis.*
VIII. *Solutio argumentorum ex sacris literis pro parte aiente.*
IX. *Examinatur veterum Christianorum circa hanc rem consensio.*

I. 1. Visis iuris fontibus, ad primam ac generalissimam veniamus quaestionem, quae haec est, an bellum aliquod iustum sit, sive, an bellare unquam liceat. Haec autem ipsa quaestio, ut et aliae quae deinceps sequentur, ad ius naturae primum exigenda est. M. Tullius Cicero tum tertio de Finibus [1]), tum aliis in locis, ex Stoicorum libris erudite disserit esse quaedam prima naturae, Graecis **τὰ πρῶτα κατὰ φύσιν** [2]), quaedam consequentia, sed quae illis primis praeferenda sint. Prima naturae vocat, quod simulatque natum est animal, ipsum sibi conciliatur et commendatur ad se conservandum, atque ad suum statum et ad ea quae conservantia sunt eius status diligenda: alienatur autem ab interitu iisque rebus quae interitum videantur afferre. Hinc etiam ait fieri ut nemo sit, quin cum utrumvis liceat, aptas malit et integras omnes partes corporis, quam easdem usu imminutas aut detortas habere: primumque esse officium ut se quis conservet in naturae statu, deinceps ut ea teneat quae secundum naturam sint, pellatque contraria.

2. At post haec cognita sequi notionem convenientiae rerum cum ipsa ratione [3]) quae corpore est potior; atque eam convenientiam, in qua honestum sit propositum, pluris faciendam quam ad quae sola primum animi appetitio ferebatur; quia prima naturae commendent nos quidem rectae rationi, sed ipsa recta ratio carior nobis esse debeat quam illa sint a quibus ad hanc venerimus [4]). Haec

---

1) [Cic., de Fin. III, 5, 17].
2) Gell. XII. c. V.
3) *Post haec cognita sequi notionem convenientiae rerum cum ipsa ratione*] Seneca epistola CXXIV [11], *quemadmodum omnis natura bonum suum nisi consummata non profert, ita hominis bonum non est in homine, nisi cum in illo ratio perfecta est.*
4) *Sed ipsa recta ratio carior nobis esse debeat quam illa sint a quibus ad hanc venerimus*] Seneca epistola LXXVI [8]: *Id in quoque optimum est cui nascitur, quo censetur. in homine optimum quid est? Ratio.* vide et epistolam CXXI, et CXXVIII. Iuvenalis Satyra XV [106—8]:

melius nos
Zenonis praecepta movent: neque enim omnia, quaedam
Pro vita facienda monent.

cum vera sint et ab omnibus qui iudicio sano sunt praediti, facile sine alia demonstratione assensum impetrent; sequitur in examinando iure naturae primum videndum quid illis naturae initiis congruat, deinde veniendum ad illud, quod quanquam post oritur, dignius tamen est; neque sumendum tantum, si detur, sed omni modo expetendum.

3. Hoc ipsum vero, quod honestum dicimus, pro materiae diversitate, modo (ut ita dicam) in puncto consistit, ut si vel minimum inde abeas, ad vitium deflectas; modo liberius habet spatium, ita ut et fieri laudabiliter, et sine turpitudine omitti aut aliter fieri possit, ferme quomodo ab hoc esse ad hoc non esse statim fit transitus; at inter aliter adversa, ut album et nigrum, reperire est aliquid interpositum, sive mixtum, sive reductum utrinque. Et in hoc posteriori genere maxime occupari solent leges tum divinae tum humanae, id agendo ut, quod per se laudabile tantum erat, etiam deberi incipiat. Supra autem diximus, de iure naturae cum quaeritur, hoc quaeri, an fieri aliquid possit non iniuste: iniustum autem id demum intelligi quod necessariam cum natura rationali ac sociali habet repugnantiam.

4. Inter prima naturae nihil est quod bello repugnet, imo omnia potius ei favent. nam et finis belli, vitae membrorumque conservatio et rerum ad vitam utilium aut retentio aut acquisitio illis primis naturae maxime convenit. et vi ad eam rem si opus sit uti, nihil habet a primis naturae dissentaneum, cum animantibus singulis vires ideo sint a natura attributae, ut sibi tuendis iuvandisque sufficiant. Xenophon [1]), **τὰ ζῶα ἐπίσταται τινὰ μάχην ἕκαστα, οὐδὲ παρ' ἑνὸς ἄλλου μαθόντα ἢ παρὰ τῆς φύσεως**. *omnia animantium genera pugnam norunt aliquam, quam non aliunde quam a natura didicerunt.* In Halieuticon fragmento [2]) est:

Omnibus hostem
Praesidiumque datum sentire et noscere teli
Vimque modumque sui.

Horatius [3]) dixerat:

Dente lupus, cornu taurus petit. unde, nisi intus
Monstratum?

Lucretius [4]) vero amplius:

Sentit enim vim quidque suam, qua possit abuti.
Cornua nota prius vitulo quam frontibus exstant:
Illis iratus petit atque infensus inurget [5]).

1) [Xen., Cyropaed. II, 3, 9].
2) [Ovid., Halieut. 7—9].
3) [Horat., Sat. II, 1, 52].
4) [Lucret. V, 1033—35].
5) *Illis iratus petit atque infensus inurget*] Martialis [III, 58, 11]:
Vitulusque inani fronte prurit ad pugnam.
Porphyrius tertio de non esu animalium [III, 9]: *πρῶτον μὲν ἕκαστον οἶδεν εἴτε ἀσθενές ἐστιν εἴτε ἰσχυρὸν. καὶ τὰ μὲν φυλάττεται· τοῖς δὲ χρῆται ὡς πάρδαλις μὲν ὀδοῦσιν· ὄνυξι δὲ λέων καὶ ὀδοῦσιν, ἵππος δὲ ὁπλῇ, καὶ βοῦς κέρασι. novit quodque animantium quae pars sui*

Quem sensum Galenus sic exprimit: **φαίνεται γοῦν ἕκαστον ἐκείνῳ τῷ μέρει τοῦ σώματος ἀμυνόμενον ὃ τῶν ἄλλων ὑπερέχει. μόσχος μὲν κυρίττων πρὶν φῦσαι τὰ κέρατα, πῶλος δ' ἵππου λακτίζων, οὐδέπω στερεαῖς ταῖς ὁπλαῖς, ὥσπερ γε τὸ μὲν σκυλάκιον δάκνειν ἐπιχειροῦν, κἂν μηδέπω κρατεροὺς ἔχει τοὺς ὀδόντας.** *Videmus animantium quodque eo ad sui tutelam uti quo maxime valet. Nam et vitulus nondum enatis cornibus ea parte minatur, et equuleus nondum firmatis ungulis calcitrat, et catellus dentibus nondum robustis morsicat.* Idem Galenus de usu partium primo, hominem animal esse ait ad pacem bellumque natum, cui arma quidem agnata non sint, sed apta armis parandis ac tractandis manus: qua etiam pro armis uti sponte sua nec aliunde id edoctos infantes videmus [1]). Sic et Aristoteles de partibus animalium quarto, capite x. manum homini ait esse pro hasta, pro ense, et pro armis quibuslibet, quia omnia potest sumere ac tenere.

5. Recta autem ratio ac natura societatis, quae secundo ac potiore loco ad examen vocanda est, non omnem vim inhibet, sed eam demum quae societati repugnat, id est quae ius alienum tollit. Nam societas eo tendit ut suum cuique salvum sit communi ope ac conspiratione. Quod facile intelligi potest locum habiturum, etiamsi dominium (quod nunc ita vocamus) introductum non esset. nam vita, membra, libertas sic quoque propria cuique essent, ac proinde non sine iniuria ab alio impeterentur. sic et rebus in medio positis uti, et quantum natura desiderat eas absumere, ius esset occupantis: quod ius qui ei eriperet faceret iniuriam. Hoc ipsum autem nunc postquam ex lege aut usu dominium formam suam accepit, multo intelligitur facilius: quod exprimam Tullii verbis [2]): *Ut, si unumquodque membrum sensum suum haberet, ut posse putaret se valere si proximi membri valetudinem ad se traduxisset, debilitari et interire totum corpus necesse est: sic si unusquisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahatque, quod cuique possit, emolumenti sui gratia, societas hominum et communitas evertatur necesse est: nam sibi ut quisque malit quod ad usum vitae pertineat quam alteri acquiri, concessum est non repugnante natura. illud natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus.*

---

infirma sit, quae valida. illi cavet: hac utitur, ut dentibus pardalis, leo et unguibus et dentibus, equus ungula, bos cornibus. Chrysostomus de Statuis undecimo [Homil. xi, 4]: **τὰ ἄλογα πάλιν ἐν τῷ σώματι τὰ ὅπλα ἔχει, οἷον ὁ βοῦς τὰ κέρατα, τοὺς ὀδόντας ὁ σῦς ὁ ἄγριος, τοὺς ὄνυχας ὁ λέων. ἐμοὶ δὲ οὐκ ἐν τῇ φύσει τοῦ σώματος τὰ ὅπλα κατέθετο ὁ θεός, ἀλλ' ἔξω τοῦ σώματος, δεικνὺς ὅτι ἥμερον ζῶον ὁ ἄνθρωπος, καὶ ὅτι οὐκ ἀεί μοι τῶν ὅπλων τούτων καιρός. καὶ γὰρ πολλάκις μὲν αὐτὸ ἀποτίθημι, πολλάκις δὲ μεταχειρίζομαι. ἵν' οὖν ἐλεύθερος ὦ καὶ ἀπολελυμένος καὶ μὴ διηνεκῶς ἀναγκάζωμαι βαστάζειν τὰ ὅπλα, ἐποίησεν αὐτὰ κεχωρισμένα τῆς φύσεως εἶναι τῆς ἐμῆς.** quae postrema optime conveniunt cum iis quae ex Galeno in contextu sequuntur. Hoc enim dicit: *Ratione quae carent, arma in ipso habent corpore, ut bos cornua, dentes aper, ungues leo. At mihi non in corporis natura Deus arma posuit, sed extra corpus, hoc ipso ostendens mansuetum animal esse hominem, neque semper talium armorum mihi esse tempus. Nam telum saepe depono, resumo interdum. Ut igitur liberior solutiorque sim, neque semper cogar portare arma, fecit ea seiuncta esse a mea natura.*

1) *Sed apta armis parandis ac tractandis manus, qua etiam pro armis uti sponte sua nec aliunde id edoctos infantes videmus*] Cassiodorus de anima [9]: *Et quoniam neque cornu, neque dente, neque fuga* (sicut alia animalia) *corporis humani forma se praevalet vindicare, robustus illi thorax, brachiaque concessa sunt: ut illatam iniuriam manu defenderet, et obiectu corporis quasi quodam clypeo vindicaret.*

2) De Officiis III [5, 22].

6. Non est ergo contra societatis naturam sibi prospicere, atque consulere, dum ius alienum non tollatur: ac proinde nec vis quae ius alterius non violat iniusta est: quod idem Cicero [1]) ita extulit: *Cum sint duo genera decertandi, unum per disceptationem, alterum per vim, cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum, confugiendum est ad posterius si uti non licet superiore.* Idem alibi [2]): *Quid est quod contra vim fieri sine vi posset?* Apud Ulpianum [3]) est: *Vim vi repellere licere Cassius scribit, idque ius natura comparatur. apparet autem, inquit, ex eo arma armis repellere licere.* Ovidius [4]) dixerat:

Armaque in armatos sumere iura sinunt.

II. I. Id quod dicimus, non omne bellum iuri naturae adversari, probatur amplius ex sacra historia. Nam cum adversus Reges quatuor qui Sodoma diripuerant Abrahamus cum ministris ac federatis suis armatus victoriam reportasset, Deus per sacerdotem suum Melchisedecum factum eius probavit. Ita enim illi Melchisedecus: *Laus sit Deo altissimo qui tradidit hostes tuos in manum tuam,* Gen. XIV, 20. At ceperat arma Abrahamus, ut ex historia apparet, sine speciali Dei mandatu: fretus igitur iure naturae vir non sanctissimus tantum, sed et sapientissimus, etiam extraneorum Berosi [5]) atque Orphei [6]) testimonio. Historia septem populorum quos Israëlitis exscindendos Deus tradidit non utar: fuit enim ibi mandatum speciale ad exsequendam rem a Deo iudicatam in populos maximorum criminum reos: unde haec bella in sacris literis Dei bella proprie nominantur, quippe Dei iussu non humano arbitrio suscepta. Ad rem magis pertinet quod Amalecitas vim sibi inferentes Hebraei ducibus Mose ac Iosua armis repulerunt, Exod. XVII. quod Deus ante factum non iusserat, post factum probavit.

2. Sed et leges generales ac perpetuas de modo gerendi belli Deus populo suo praescripsit Deut. XX, 10, 15. eo ipso ostendens iustum bellum etiam sine mandatu speciali suo esse posse. nam aperte ibidem causam septem populorum ab aliorum populorum causa distinguit: ac cum de iustis causis belli suscipiendi nihil ibidem edicat, eo ipso ostendit eas naturaliter satis esse manifestas: qualis causa tuendorum finium in bello Iephtae adversus Ammonitas, Iud, XI. violatorum legatorum in bello Davidis adversus eosdem, II. Sam. X. Simul notandum quod dicit divinus ad Hebraeos scriptor, Gedeonem, Baracum, Samsonem, Iephten, Davidem, Samuelem, atque alios per fidem debellasse regna, invaluisse in bello, exercitus exterorum vertisse in fugam. XI, 33, 34. quo loco, ut istius dissertationis series docet, in fidei nomine includit persuasionem qua id quod fit Deo placere creditur. Sic et Davidem sapiens femina ait praeliari Dei praelia, I Sam. XXV, 28, id est pia ac iusta.

1) [Cic., de Officiis I, 11, 34].
2) Epist. Fam. XII, 3.
3) L. 1. § vim vi. D. de vi et vi armata [l. 1 § 27 D. XLIII, 16].
4) [Ovid., Ars amandi III, 492].
5) [Ioseph., Antiq. I, 7, 2].
6) [Orpheus apud Clementem Alex., Strom. V, 10, 124].

III. I. Probatur idem quod dicimus omnium gentium ac praecipue sapientum consensione. De vi qua vita defenditur notus Ciceronis [1]) locus ipsi naturae testimonium perhibens: *Est haec non scripta, sed nata lex, quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex natura ipsa arripuimus, hausimus, expressimus, ad quam non docti, sed facti, non instituti, sed imbuti sumus: ut si vita nostra in aliquas insidias, si in vim, in tela aut latronum aut inimicorum incidisset, omnis honesta ratio esset expediendae salutis* [2]). Item [3]): *Hoc et ratio doctis, et necessitas barbaris, et mos gentibus, et feris natura ipsa praescripsit, ut omnem semper vim, quacumque ope possent a corpore, a capite, a vita sua propulsarent.* Caius Iurisconsultus [4]): *adversus periculum naturalis ratio permittit se defendere.* Florentinus Iurisconsultus [5]): *Iure hoc evenit ut quod quisque ob tutelam corporis sui fecerit, iure fecisse existimetur.* Iosephus [6]): **φύσεως γὰρ νόμος ἰσχυρὸς ἐν ἅπασι τὸ ζῆν ἐθέλειν, διὰ τοῦτο καὶ τοὺς φανερῶς ἀφαιρουμένους ἡμᾶς τούτου πολεμίους ἡγούμεθα.** *Est enim naturae lex illa quae in omnibus valet, ut velint vivere, idque ipsum est quapropter eos qui vita manifeste nos volunt spoliare, hostes censemus.*

2. Adeoque manifestam aequitatem hoc habet, ut in bestiis etiam, quae iuris non rem ipsam ut diximus, sed umbram habent quandam, distinguamus inter vim quae iniuriam infert et quae propulsat. Nam cum dixisset Ulpianus [7]) animal quod sensu, id est rationis usu, caret [8]), non posse iniuriam fecisse, mox tamen subiungit, cum arietes vel boves commisissent et alter alterum occidisset, Q. Mutio auctore distinguendum, ut si quidem is perisset qui aggressus erat, cessaret actio; si is qui non provocaverat, competeret actio. Cui explicando serviet illud Plinii [9]): *Leonum feritas inter se non dimicat, serpentum morsus non petunt serpentes: sed si vis inferatur, nulla est cui non sit ira, non sit anima iniuriae impatiens, et prompta, si noceas* [10]), *ad se defendendum alacritas.*

---

1) Pro Milone [4, 10].

2) *Omnis honesta ratio esset expediendae salutis*] Seneca [Ep. 121, 18]: *Tutela certissima ex proximo est, sibi quisque permissus est.* Quintilianus VII, cap. II [§ 21, Institut. orat.]: *Primum in omni genere debet esse defensio, quia natura potior est salus nostra, quam adversarii pernicies.* Bene ergo in Trachiniis Sophocles [278—79]:

εἰ γὰρ ἐμφανῶς ἠμύνατο,
Ζεύς τ' ἂν συνέγνω σὺν δίκῃ χειρουμένῳ.
nam si se ipse tutasset palam,
Veniam dedisset iure pugnanti Deus.

vide et Wisigottorum legem lib. VI, tit. I [immo IV], cap. 6.

3) [Cic., pro Milone 11, 30].

4) L. Itaque D. ad l. Aquil. [l. 4 D. IX, 2].

5) L. ut vim D. de iust. et iure [l. 3 D. I, 1].

6) De bello Iu. l. III. c. 25 [c. 8 § 5].

7) L. 1 D. si quad. paup. f. d. §. Ait et §. Cum arietes [l. 1 § 3 et § 11 D. IX, 1]. Adde Ex. XXI, 28.

8) *Quod sensu, id est rationis usu, caret*] Similem in modum Seneca de feris loquitur: *Adeo etiam quae extra intellectum atque aestimationem beneficii sunt posita, assiduitas tamen meriti pertinacis evincit.* vide totum locum de Beneficiis libro I, cap. III [immo I, 2, 5] et compara quae ad Praefationem ex Philone posuimus [§ 7, supra p., 5, not. 3].

9) [Plin., Nat. Hist. VII praef. Vide et Barbeyrac ad hunc locum].

10) [*noceas*, edd. 1625, 1632, 1642; *noceat*, ed. 1646].

IV. 1. De iure naturali ergo, quod et gentium dici potest, satis constat eo bella non omnia improbari.

2. Iure autem gentium voluntario itidem non damnari bella satis nos docent historiae, et omnium populorum leges ac mores. Imo iure gentium introducta esse bella [1]) dixit Hermogenianus [2]) : quod paulo aliter quam vulgo accipi solet interpretandum censeo: nempe ut certa bellorum forma a iure gentium sit introducta, quam formam quae habeant bella ea peculiares ex iure gentium effectus consequantur: unde distinctio nascitur, qua utendum nobis erit infra [3]), in bellum solenne iuris gentium, quod et iustum id est plenum dicitur, et non solenne, quod tamen non ideo iustum esse desinit, id est iuri congruens. Nam aliis bellis modo aequa subsit causa, ius gentium non adsistit quidem, sed nec resistit, ut infra latius explicabitur. *Iure gentium* (inquit Livius [4])) *ita comparatum est, ut arma armis propulsentur.* Et Florentinus [5]) ius esse gentium ait, ut vim atque iniuriam propulsemus, ut corpus nostrum tutemur.

V. 1. De iure divino voluntario maior est difficultas. Neque hic obiiciat quisquam ius naturae esse immutabile, ac proinde a Deo nihil in contrarium potuisse constitui. id enim verum est in iis quae ius naturae vetat aut praecipit; non in iis quae iure naturae licent tantum. nam quae eius sunt generis, cum proprie iuris naturae non sint, sed extra ius naturae, et vetari possunt et praecipi.

2. Solet ergo primum a nonnullis contra bellum adferri lex data Noae eiusque posteris: ubi Deus sic loquitur, Gen. IX, 5, 6: *Quinetiam sanguinem vestrum, id est animarum vestrarum reposcam: ab omni bestia reposcam eum: atque etiam de manu hominis alterius, utpote fratris, reposcam hominis animam. Quisquis effuderit sanguinem hominis qui est in homine, sanguis eius effundetur: quia hominem ad effigiem suam fecit Deus.* Hic ergo quidam illud quod de reposcendo sanguine dicitur, generalissime intelligunt; et alterum de effundendo vicissim sanguine, comminationem esse volunt, non approbationem. quorum neutrum mihi se persuadet. Nam interdictum de sanguine non effundendo latius non patet quam quod in lege est, *Non occides*, quod neque capitalibus suppliciis, neque bellis obstitisse manifestum est. Lex ergo tam haec quam illa non tam novi aliquid constituit, quam ius naturae prava consuetudine obliteratum declarat atque repetit. unde verba illa intelligenda sunt in eo sensu qui vitium includit: sicut homicidii nomine non quamvis hominis caedem intelligimus, sed destinatam et innocentis. Quod vero sequitur de sanguine vicissim effundendo, videtur mihi non factum nudum, sed ius continere.

3. Rem ita explico. Natura non iniquum est ut quantum quisque

---

1) *Iure gentium introducta esse bella*] Scriptor vitarum illustrium in Themistocle [Nepos, Themistocl. VII, 4]: *Professus est Athenienses suo consilio, quod communi iure gentium facere possent, Deos publicos suosque patrios ac penates, quo facilius ab hoste possent defendere, muris sepsisse.*

2) L. Ex hoc iure. D. de iust. et iure [l. 5 D. I, 1].

3) [L. III C. III].

4) Lib. XLIII [XLII, 41, 11].

5) L. ut vim. D. de iust. et iure [l. 3 D. I, 1].

fecit mali tantundem patiatur, iuxta illud quod Rhadamanthi ius [1]) dicitur:

Εἴκε πάθοι τὰ κ' ἔρεξε δίκη κ' ἰθεῖα γένοιτο.
Quae fecit si quisque ferat, ius fiet et aequum.

Seneca pater [2]) hanc sententiam sic retulit: *Iustissima patiendi vice quod quisque alieno excogitavit supplicio, excipit suo.* Ex huius naturalis aequitatis sensu Cain parricidii sibi conscius dixerat, Gen. IV, 14, *Qui inveniet me interficiet me.* Sed Deus primis illis temporibus aut ob hominum raritatem, aut quia paucis adhuc grassantibus minus opus erat exemplo, id quod naturaliter licitum videbatur edicto repressit, et contactum [3]) quidem ac commercium homicidae defugi voluit, at vitam ei non eripi; quomodo et Plato in legibus [4]) constituit, et olim in Graecia usurpatum his versibus docet Euripides [5]):

Καλῶς ἔθεντο ταῦτα πατέρες οἱ πάλαι,
Εἰς ὀμμάτων μὲν ὄψιν οὐκ εἴων περᾷν,
Οὐ δ' εἰς ἀπάντημ', ὅστις αἷμ' ἔχων κυρεῖ.
Φυγαῖσι δ' ὁσίουν, ἀνταποκτεῖναι δὲ μή.
Quam bene parentum provida aetas statuerat,
Ut cogeretur de via [6]) decedere
Hominumque visu caede patrata nocens,
Fugaque lueret triste non letho scelus?

Quo et illud pertinet Thucydidis [7]): **εἰκὸς τὸ πάλαι τῶν μεγίστων ἀδικημάτων μαλακωτέρας κεῖσθαι αὐτὰς (τὰς ζημίας) παραβαινομένων δὲ τῷ χρόνῳ εἰς τὸν θάνατον αἱ πολλαὶ ἀνήκουσι.** *Credibile est antiquitus quamvis gravium delictorum leves fuisse poenas [8]): sed cum eae [9]) progressu temporis contemnerentur, ventum ad mortem.* Lactantius [10]): *Adhuc enim videbatur nefas, quamvis malos, tamen homines, supplicio capitis afficere.*

4. Ab uno facto illustri sumta coniectura divinae voluntatis in legem ivit, ita ut Lamechus quoque simili facinore perpetrato [11]) impunitatem sibi ab hoc exemplo promiserit, Gen. IV, 24.

5. At cum iam ante diluvium, gigantum aetate, promiscua inva-

---

1) *Rhadamanti ius*] Apud Apollodorum libro II [4, 9]: **Νόμος Ῥαδαμάνθου· ὃς ἂν ἀμύνηται τῶν χειρῶν ἀδίκων ἄρξαντι ἀθῷον εἶναι.** *Lex Rhadamanthi: si quis se ultus sit de eo qui prior vim intulerit, impune id ferat.*

2) [Seneca, Controvers. l. X, praef. 5].

3) [contactum, ed. 1625, 1632, 1642; contractum, ed. 1646].

4) [Plato, Leg. IX, 8].

5) [Eurip., Orestes 512—5].

6) [*via*, ed. 1625; *vita*, edd. 1632, 1642, 1646].

7) Lib. III [45].

8) *Leves fuisse poenas*] Servius ad primum librum Aeneidos [136]: *Luetis. persolvetis. Et hic sermo a pecunia descendit. antiquorum enim poenae omnes pecuniariae fuerunt.* Et ad librum secundum [229]: *Expendere, tractum est a pecunia. nam apud maiores pecuniarias poenas constat fuisse, cum adhuc rudi aetate pecunia ponderaretur, quod ad capitis poenam deinde usurpatum est.* Ad sextum [21]: *Pendere, tractum est a pecuniaria damnatione.* memorat Plinius historiae naturalis libro VII, cap. LVI: primum capitis iudicium in Areopago esse actum.

9) [*eae*, ed. 1632 et 1642; *ea*, ed. 1646].

10) Lactant. lib. II [9, 23].

11) *Simili facinore perpetrato*] aut potius, si quid simile perpetrasset. nam hunc sensum ferunt verba quae apud Mosem.

luisset caedium licentia, instaurato post diluvium humano genere, ne mos idem invalesceret, severius occurrendum Deus censuit: et repressa prioris saeculi lenitate, quod natura non iniquum esse dictabat et ipse permisit, ut insons esset qui homicidam occidisset [1]. quod postea institutis iudiciis summas ob causas ad iudices solos restrictum est; ita tamen ut moris pristini vestigium manserit in iure eius qui occisum sanguine proxime attingeret, etiam post Mosis legem, qua de re infra fusius agetur.

6. Magnum habemus auctorem nostrae interpretationis Abrahamum, qui cum legem Noae datam non ignoraret, arma sumsit in Reges quatuor, ut quae plane crederet cum ea lege non pugnare. Sic et Moses Amalecitis populum oppugnantibus arma iussit opponi, naturae scilicet iure usus: nam Deum de hac re speciatim consultum non apparet, Exod. XVII, 9. Adde iam quod capitalia supplicia nec in homicidas tantum, sed et in alios facinorosos usurpata apparet, non modo apud populos extraneos, sed apud ipsos piae doctrinae alumnos, Gen. XXXVIII, 24.

7. Nimirum coniectura divinae voluntatis ipsa naturali ratione adiuvante a similibus ad similia processerat, ut quod in homicidam constitutum erat, in alios quoque eximie nocentes non iniquum videretur. Sunt enim quaedam quae vitae aequiparantur, ut existimatio, pudor virginalis, fides matrimonii, aut sine quibus vita tuta esse non potest, ut imperii societatem continentis reverentia: adversum quae qui faciunt, ii homicidis meliores non videntur.

8. Huc pertinet vetus quae apud Hebraeos exstat traditio, leges plures Noae filiis datas a Deo quae non omnes a Mose narratae sint, quia satis erat ad ipsius institutum eas postea in lege peculiari Hebraeorum esse comprehensas. Sic adversus nuptias incestas legem veterem quanquam a Mose suo loco non memoratam exstitisse apparet Levit. XVIII. Inter ea autem quae Noae liberis Deus edixit hoc quoque aiunt fuisse, ut non homicidia tantum, sed et adulteria, et concubitus incesti, item violentae rapinae morte punirentur. Quod ipsum confirmant Iobi verba XXXI, 11.

9. Iam vero data per Mosem lex sanctionibus capitalibus rationes adiicit, quae apud alios populos non minus quam apud Hebraeum populum valent: ut Levit. XVIII, 24, 25, 27, 28. Psalm. CI, 5. Prov. XX, 8. Et peculiariter de homicidio dicitur terra non posse expiari nisi sanguine homicidae fuso, Num. XXXV, 31, 33. Praeterea absurdum cogitatu est, Hebraeo populo indultum, disciplinam et salutem publicam ac singulorum, munire poenis capitalibus ac se bello tueri, caeteris autem regibus gentibusque idem eodem tempore non licuisse: neque tamen reges eos aut gentes unquam a Prophetis admonitos improbari a Deo usum capitalium suppliciorum ac bella omnia, sicut de aliis peccatis admoniti saepe sunt.

10. Imo contra quis non credat, cum lex Mosis de iudiciis expressam habuerit divinae voluntatis imaginem, recte ac pic facturas

---

1) *Ut insons esset, qui homicidam occidisset*] Iosephus [Antiq. I, 3, 8]: *παραινῶ μέν τοι σφαγῆς ἀνθρωπίνης ἀπέχεσθαι καὶ καθαρεύειν φόνου καὶ δράσαντάς τι τοιοῦτο κολάζεσθαι. Edico ut a caede humana purae habeantur manus. quod si quis caedem commiserit, poenam ferat.*

fuisse nationes quae inde sibi exemplum peterent? quod certe Graecos, Atticos praesertim, fecisse credibile est: Unde tanta in iure veteri Attico, et quod inde sumtum est Romano XII tabularum cum legibus Hebraeis similitudo est. Sufficere haec videntur, ut appareat legem Noae datam non eum habere sensum, quem volunt qui bella omnia eo argumento impugnant.

VI. 1. Speciem maiorem habent quae ex Euangelio contra bellum adferuntur: in quibus examinandis non illud mihi sumam quod sumunt multi, in Euangelio extra praecepta credendi et sacramentorum nihil esse quod non sit iuris naturalis. id enim quo sensu a plerisque sumitur, verum non puto.

2. Illud libens agnosco, nihil nobis in Euangelio praecipi quod non naturalem habeat honestatem: sed non ulterius nos obligari [1]) legibus Christi quam ad ea ad quae ius naturae per se obligat, cur concedam non video. Et qui aliter sentiunt mirum quam sudent ut probent quae Euangelio vetantur ipso iure naturae esse illicita, ut concubinatum, divortium [2]), matrimonium cum pluribus feminis. Sunt quidem haec eiusmodi ut eis abstinere honestius esse dictet ipsa ratio; at non talia ut absque lege divina nefas in illis appareat. Ad illud vero quod Christiana lex praecipit, ut alii pro aliis mortis periculo nos obiiciamus, 1 Ioh. III, 16. quis dicat ipso naturae iure nos obligari? Iustini dictum est: **Τὸ κατὰ φύσιν βιοῦν οὐδέπω πεπιστευκότος ἐστίν:** *secundum naturam vivere eius est qui nondum credidit* [3]).

3. Sed ne illos quidem sequar qui aliud sibi sumunt non exiguum, Christum scilicet in tradendis praeceptis quae extant Matthaei V, et deinceps, interpretem tantum agere legis per Mosem datae. Aliud enim sonant verba toties repetita, *Audistis dictum fuisse veteribus: Ego vero dico vobis:* quae oppositio, sed et Syriaca et aliae versiones, ostendunt illud *veteribus* significare, ad veteres, non a veteribus, ut *vobis* est ad vos non a vobis. Veteres autem illi non alii fuerunt quam qui Mosis tempore vivebant. nam quae ut veteribus dicta recitantur, non legisperitorum sunt, sed Mosis, aut verbo tenus, aut sensu; *Non occides*, Exod. XX, 30 [4]). *Quisquis occiderit tenebitur iudicio*, Levit. XXI, 21 [5]). Num. XXXV, 16, 17, 30. *Non Moechaberis*, Exod. XX, 30 [6]). *Quisquis dimiserit uxorem, det ei libellum divortii*, Deut. XXIV, 1. *Non peierabis, sed reddes Domino, quae iuraveris*, Exod. XX, 7. Num. XXX, 2. *Oculum pro oculo, dentem pro dente* (supple, reposcere liceat in iudicio) Levit. XXIV, 20. Deuteron. XIX, 21. *Diliges proximum tuum* (id est Israëlitam) Levit. XIX, 18, *et odio habebis inimicum tuum*, puta septem populos [7]) quibuscum [8]) amicitiam

---

1) [obligari, edd. 1625, 1642, 1646; liberi, ed. 1632].

2) *Ut concubinatum, divortium*] Spectat huc illud Hieronymi [Ep. LXXVII, 3]: *Aliae sunt leges Caesaris, aliae Christi. Aliud Papinianus, aliud Paulus noster praecipit.*

3) *Secundum naturam vivere eius est qui nondum credidit*] Locus Iustini est ad Zenam [2]: idemque sensus apud Origenem in excerptis illis quae Philocalia dicuntur [9].

4) [Exod. XX, 13]

5) [Levit. XXIV, 21].

6) [Exod. XX, 14].

7) *Puta septem populos*] In hos odium lege permitti ait illustrissimus Abarbanel ad Deut. XXIII, 21.

8) [quibuscum, edd. 1642 et 1646; cum quibus, edd. 1625 et 1632].

colere quorumque misereri vetantur, Exodi XXXIV, 11. Deut. VII, 1. His addendi Amalecitae in quos Hebraei iubentur bellum habere implacabile, Exod. XXVII, 19 [1]). Deut. XXV, 19.

4. Sed ad intelligentiam verborum Christi omnino notandum legem per Mosem datam dupliciter accipi, aut secundum id quod commune habet cum aliis legibus, quae ab hominibus condi solent, quatenus scilicet graviora delicta poenarum aspectabilium formidine coërcet, Hebr. II, 2. et populum Hebraeum hac ratione in statu civilis societatis continet, quo sensu dicitur **νόμος ἐντολῆς σαρκικῆς**, Hebr. VII, 13 [2]). et lex factorum, Rom. III, 27. aut secundum id quod legis divinae est proprium, quatenus scilicet etiam mentis requirit puritatem, et actus aliquos qui sine temporali poena omitti possunt: quo sensu vocatur **νόμος πνευματικὸς**, Rom. VII, 14. exhilarans animum, Psalm. XIX, qui Latinis XVIII, 9. Legisperiti et Pharisaei priore illa parte contenti, secundam quae potior est insuper habebant, neque inculcabant populo. quod verum esse non ex nostris duntaxat libris, sed ex Iosepho quoque et magistris Hebraeorum ostendi potest.

5. Sed etiam secundam hanc partem quod attinet, sciendum est virtutes quae a Christianis exiguntur, etiam Hebraeis, aut commendari, aut praecipi, sed non praecipi in eo gradu ac latitudine [3]) quo Christianis. Utroque autem hoc sensu Christus sua praecepta opponit veteribus: unde liquet verba eius non continere nudam interpretationem. Haec autem sciri non ad hoc tantum quod nunc in manu est refert, sed et ad multa alia, ne legis Hebraicae auctoritate supra quam aequum est utamur.

VII. 1. Omissis ergo argumentationibus quae minus se nobis probant, primum ac praecipuum testimonium quo bellandi ius a Christi lege non plane tolli probamus esto Pauli illud ad Timotheum I, II, 1, 2, 3: *Hortor ergo ante omnia ut fiant deprecationes, preces, interpellationes, gratiarum actiones pro quibusvis hominibus: pro regibus et quibusvis in eminentia constitutis: ut tranquillam ac quietam vitam degamus cum omni pietate ac sanctitate* [4]). *nam id bonum gratumque*

---

1) [Exod. XVII, 16].

2) [Hebr. VII, 16].

3) *Non praecipi in eo gradu ac latitudine*] Quaedam huc pertinentia vide in notatis supra ad finem capitis primi [p. 34 n. 3]. Egregius imprimis Chrysostomi locus de Virginitate cap. XLIV: *τὸ μὲν γὰρ παλαιὸν οὐ τοσοῦτον ὑμῖν ἀρετῆς προύκειτο μέτρον, ἀλλὰ καὶ ἀμύνασθαι τὸν ἀδικοῦντα, καὶ ἀντιλοιδορεῖσθαι τῷ λοιδορουμένῳ, καὶ χρημάτων ἐπιμελήσεσθαι ἐξῆν, καὶ εὐορκοῦντα ὀμνύναι, καὶ ὀφθαλμὸν ἐξορύξαι ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ μισῆσαι τὸν ἐχθρόν, καὶ οὔτε τρυφᾶν, οὔτε ὀργίζεσθαι, οὔτε γυναῖκα τὴν μὲν ἐκβάλλειν, τὴν δὲ ἀντεισάγειν κεκώλυτο, καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ δύο κατὰ ταὐτὸν ὁμοῦ γυναῖκας ἔχειν ὁ νόμος ἐπέτρεπε, καὶ πολλὴ καὶ ἐν τούτοις καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἡ συγκατάβασις ἦν· κατὰ δὲ τὴν τοῦ χριστοῦ παρουσίαν πολλῷ στενοτέρα γέγονεν ἡ ὁδός. Olim tanta nobis iniuncta non erat virtutis mensura, sed et vindictam sumere de iniuriam inferente, et convitianti reddere convitium, et pecuniis studere licebat, sed et citra falsimoniam iurare, et pro oculo excutere oculum, et odio habere inimicum. quin nec deliciis frui, nec irasci, nec uxorem aliam eiicere, recipere aliam, vetitum erat. Parum dixi. etiam duas eodem tempore uxores habere lex sinebat, multaque et in his et in aliis rebus erat temporum illorum indulgentia. At post Christi adventum multo arctior facta est via.* Eodem libro cap. LXXXIII: *οὐ τὸ αὐτὸ τῆς ἀρετῆς ἀπαιτούμεθα μέτρον ἡμεῖς τε κἀκεῖνοι. non eadem virtutis mensura a nobis et ab illis exigitur.* Idem in oratione filium Patri aequalem, quae est Tomo VI [de Incomprehensibili x, 4], ait in Euangelio esse **ἐπίτασιν καὶ προσθήκην ἐντολῶν**, *praeceptorum et intensionem et adiectionem.*

4) *Ut tranquillam ac quietam vitam degamus cum omni pietate ac sanctitate*] Seneca

est apud Deum servatorem nostrum, qui omnes homines vult servari, et ad agnitionem veritatis venire. Tria enim hinc docemur: Gratum esse Deo ut reges fiant Christiani: ut Christiani facti reges maneant: quod ita expressit Iustinus Martyr [1]: **εὐχόμεθα τοὺς βασιλεῖς καὶ ἄρχοντας μετὰ τῆς βασιλικῆς δυνάμεως καὶ σώφρονα τὸν λογισμὸν ἔχοντας εὑρεθῆναι.** *Hoc precamur, ut Reges et Principes simul cum regali potestate etiam sanam mentem consequantur*: et in libro cui nomen constitutiones Clementis [2], precatur Ecclesia **Χριστιανὰ τὰ τέλη,** id est magistratus Christianos [3]: Deinde et hoc Deo gratum esse, ut Christiani reges Christianis aliis vitam tranquillam praestent.

2. Quomodo vero? Alibi id explicat Rom. XIII, 4. *Dei minister est tuo bono. quod si feceris quod malum est, metue; non enim frustra gladium gerit. nam Dei minister est, vindex ad iram ei qui quod malum est fecerit.* Iure gladii per complexionem omnis quidem coercitio intelligitur, quomodo etiam apud Iurisconsultos interdum; sed ita tamen ut pars eius summa, id est verus gladii usus, non excludatur. Huic loco illustrando non parum servit Psalmus secundus, qui quanquam in Davide suam habuit veritatem, plenius tamen et perfectius ad Christum pertinet: ut discere est Actor. IV, 25. XIII, 33. Hebr. V, 5. Is autem Psalmus reges omnes hortatur ut Dei filium venerabundi suscipiant: hoc est ut se ministros ei exhibeant, qua reges sunt scilicet, ut recte explicat Augustinus [4], cuius verba ad hanc rem pertinentia apponam: *In hoc reges, sicut eis divinitus praecipitur, Deo serviunt in quantum reges sunt, si in regno suo bona iubeant, mala prohibeant, non solum quae pertinent ad humanam societatem, verum etiam quae pertinent ad divinam religionem.* Et alibi [5]: *Quomodo ergo Reges Domino serviunt in timore, nisi ea quae contra iussa Domini fiunt, religiosa severitate prohibendo atque plectendo? Aliter enim servit qua homo est, aliter qua Rex est.* mox: *In hoc ergo serviunt Domino reges in quantum sunt reges, cum ea faciunt ad serviendum illi quae non possunt facere nisi reges.*

3. Secundum argumentum praebet nobis is ipse locus cuius partem citavimus, ad Rom. XIII. ubi potestas summa, qualis est regia, a Deo esse dicitur, et Dei ordinatio vocatur; unde infertur ei et parendum et honorem exhibendum; et quidem ex animo: et qui ei resistit, eum Deo resistere. Si ordinationis voce res intelligeretur quam Deus tantum non vult impedire, quomodo se Deus habet circa actus vitiosos, iam inde nulla honoris, nulla obedientiae, ad animum maxime pertinentis, obligatio sequeretur; nec quicquam diceret Apostolus, ubi hanc potestatem tantopere praedicat atque commendat, quod non

---

epistola LXXIII, philosophiae fideliter deditos falso ait contemtores magistratuum ac regum existimari. *E contrario*, ait, *nulli adversus illos gratiores sunt: nec immerito. nullis enim plus praestant, quam quibus frui tranquillo otio licet.* Digna est quae legatur epistola. ubi et hoc: *Huius pacis beneficium, ad omnes pertinentis, altius ad eos pervenit qui illa bene utuntur.*

1) [Iustinus, Apolog. I, 17].

2) [Constitut. Apostol. VIII, 36].

3) **Χριστιανὰ τὰ τέλη,** *id est magistratus Christianos*] nisi hic interpretari malis, Christianum vitae exitum.

4) Contra Cres. Gram. III [LI, 56].

5) Ad Bonif. Epist. 50 [Ep. CLXXXV, 19].

latrociniis et furtis conveniret. Sequitur ergo ut ordinata haec potestas voluntate Dei approbante intelligatur: unde porro infertur, cum Deus sibi contraria non velit, hanc potestatem cum voluntate Dei per Euangelium revelata et omnes homines obligante non pugnare.

4. Neque eliditur hoc argumentum eo, quod qui in imperiis erant eo tempore cum haec Paulus scriberet, dicuntur alieni fuisse a Christiana pietate. nam primum id ita universim verum non est. nam Sergius Paulus Cypri propraetor Christo nomen pridem dederat, Act. XIII, 12. ut iam taceam quod de Edessenorum [1]) rege vetus fama tradidit, nonnihil forte falso inquinata, sed ut videatur ex vero originem trahere. Deinde non de personis quaeritur, an impiae fuerint, sed an illa functio in illis impia fuerit: quod dicimus ab Apostolo negari, quando illam functionem dicat a Deo institutam etiam pro illo tempore, ac propterea honorandam etiam intra animi recessus, quibus proprie solus Deus imperat. Potuit ergo et Nero, et Rex ille Agrippa, quem ad Christi religionem amplectendam Paulus tam serio invitat, Act. XXVI, Christo se subiicere, et retinere hic regiam, ille imperatoriam potestatem: quae sine iure gladii et armorum intelligi nequit. Sicut ergo olim pia erant sacrificia secundum legem, quamvis ab impiis sacerdotibus celebrata; sic pia res est imperium, quamvis ab impio teneatur [2]).

5. Tertium argumentum petitur ex Ioannis Baptistae verbis, qui serio interrogatus a militibus Iudaeis (cuius gentis multa millia Romanis militasse ex Iosepho et aliis scriptoribus manifestissimum est) quid haberent faciendum, ut iram Dei effugerent; non eos militia abire iussit, quod facere debebat si ea erat Dei voluntas, sed abstinere concussionibus et fallaciis, stipendiisque esse contentos, Luc. III, 14. Ad haec Baptistae verba, cum apertam satis militiae approbationem contineant, multi respondent, quae Baptista praescripsit ita discrepare a Christi praeceptis, ut aliud docere potuerit Baptista, aliud Christus. quod quo minus admittam haec obstant. Ioannes et Christus eodem exordio doctrinae quam afferebant summam indicarunt. *Resipiscite: appropinquavit enim regnum coelorum*, Matt. III, 2. IV, 17. Christus ipse regnum coeleste (id est legem novam: nam legem regni nomine appellare Hebraeis mos est) dicit coepisse invadi a diebus Baptistae, Mat. XI, 12. Ioannes dicitur praedicasse baptismum poenitentiae in remissionem peccatorum, Marc. I, 4. Tantundem fecisse dicuntur Apostoli Christi nomine, Actor. II, 38. Exigit Ioannes fructus dignos poenitentia, et iis qui talem fructum non proferunt excidium minatur, Matt. III, 8 et 10. Exigit opera dilectionis supra legem, Luc. III, 11. Lex dicitur durasse usque ad Ioannem; id est, ab illo incepisse doctrina perfectior, Matt. XI, 13. Et principium Euangelii a Ioanne ducitur, Marc. I, 1. Luc. I, 77. Ipse Ioannes hoc nomine maior Prophetis, Matth. XI, 9. Luc. VII, 26. missus scilicet ad

---

1) *Edessenorum*] Est Edessa in Osroene. Nomen Abgari frequens illis locis. Apparet ex nummis, Tacito, Appiano, Dione tum in pridem editis, tum in novis excerptis [scil. Polybii, Diodori Siculi .... Excerpta Henr. Valesius edid. 1634], Capitolino. [In contextu: Emessenorum, edd. 1625 et 1632; Edessenorum, edd. 1642 et 1646].

2) *Pia res est imperium, quamvis ab impiis teneatur*] Bene hoc exsequitur ad hunc ocum epistolae ad Romanos Chrysostomus [Homil. XXIII, 2].

dandam cognitionem salutarem populo, Luc. II, 77 [1]. ad Euangelium annuntiandum, Luc. III, 18. Neque usquam Ioannes Iesum a se distinguit praeceptorum discrepantia (quanquam quae generalius et confusius, et rudimentorum more a Ioanne sunt indicata, eadem diserte tradidit Christus vera lux) sed eo quod Iesus esset promissus ille Messias, Actor. XIX, 4. Ioan. I, 29. rex scilicet regni coelestis, qui daturus esset in se confidentibus vim Spiritus Sancti, Mat. III, 11. Marc. I, 8. Luc. III, 16.

6. Quartum hoc est argumentum, quod mihi ponderis non exigui videtur: Si tollatur ius capitalium suppliciorum, et armis cives tuendi adversus latrones ac praedones, maximam inde secuturam scelerum licentiam et quasi diluvium malorum, cum nunc quoque constitutis iudiciis aegre reprimatur improbitas [2]. Quare si mens Christi fuisset, talem rerum statum, qualis auditus nunquam fuerat, inducere, haud dubie verbis quam maxime disertis ac specialibus edicendum ei fuerat, ne quis de capite iudicaret, ne quis arma ferret; quod fecisse nusquam legitur: nam quae adferuntur, aut valde sunt generalia, aut obscura. Docet autem ipsa aequitas et communis ratio, non tantum verba generalia contrahi, et ambigua commode explicari, sed et a proprietate usuque recepto verborum discedi nonnihil, ut is sensus evitetur qui maxima secum incommoda sit allaturus.

7. Quintum sit, quod nullo argumento ostendi potest lex Mosis, quae ad iudicia pertinebat, desiisse priusquam urbs Hierosolyma exscinderetur, et cum ea tum species tum spes reipublicae concideret. nam neque in lege Mosis ullus terminus isti legi praefinitur, neque Christus aut Apostoli usquam de istius legis cessatione loquuntur, nisi quatenus id comprehensum videri potest in reipublicae (ut diximus) destructione: imo contra Paulus summum pontificem ait constitutum, ut iudicium ferret secundum legem Mosis, Act. XXIV, 3 [3]. Christus ipse in praefatione praeceptorum suorum, ait non venisse se ad solvendam legem, sed ad implendam, Matt. V, 17. quod quem de ritualibus sensum habeat non obscurum est; implentur enim lineamenta adumbrantia cum perfecta rei species exhibetur: de legibus autem ad iudicia pertinentibus quomodo verum esse potest, si Christus, ut quidam existimant, adventu suo ea sustulit? Si autem mansit obligatio legis quamdiu stetit Hebraeorum respublica, sequitur ut Iudaei etiam ad Christum conversi, si ad magistratum vocarentur, eum defugere non potuerint, et ut iudicare non aliter debuerint quam Moses praescripserat.

8. Ego sane omnia expendens ne levissimam quidem coniecturam reperio, qua motus vir aliquis pius illa tunc Christi loquentis verba audiens aliter existimare potuerit. Illud agnosco, ante Christi tempus quaedam fuisse permissa, sive quoad impunitatem externam, sive etiam quoad animi puritatem (nunc enim ista distinctius exquirere,

---

1) [Luc. I, 77].
2) *Cum nunc quoque constitutis iudiciis aegre reprimatur improbitas*] *Διὰ τούτους δικαστήρια καὶ νόμοι καὶ τιμωρίαι καὶ διάφοροι κολάσεων τρόποι. Propter hos sunt iudicia et leges et supplicia totque poenarum modi.* Chrysostomus in sermono ad Patrem fidelem [c. 10].
3) [Act. XXIII, 3].

nec opus, nec otium est) quae Christus suam disciplinam sectantibus licere noluit, ut ob qualemcunque offensam uxorem dimittere, ab eo qui laeserit in iudicio exigere ultionem: sed inter Christi praecepta et illas permissiones est diversitas quaedam, non est repugnantia. Nam qui uxorem retinet, qui ultionem sibi privatim debitam remittit, nihil facit contra legem; imo hoc facit quod lex maxime vult. Longe aliud est, in iudice cui lex non permittit, sed imperat ut homicidam morte puniat, reus ipse futurus apud Deum ni fecerit. Huic si Christus interdicit ne homicidam morte puniat, omnino contrarium legi praecipit, solvit legem.

9. Sextum sit argumentum ab exemplo Cornelii Centurionis, qui et Spiritum Sanctum, signum indubitatum iustificationis, a Christo accepit, et in nomen Christi a Petro Apostolo baptizatus est: militiam autem abdicasse aut ad eam abdicandam a Petro monitus non legitur. Sunt qui respondeant, cum de religione Christiana a Petro sit institutus, simul censeri debere institutum de militia deserenda. Hi, si quidem certum esset atque indubitatum inter Christi praecepta contineri interdictum militiae, aliquid dicerent. Sed cum id nusquam alibi diserte exstet, certe de ea re aliquid hoc saltem loco, qui id maxime poscebat, dicendum fuerat, ne post ventura aetas officii sui regulas ignoraret. Neque vero solet Lucas, ubi personarum qualitas specialem quandam vitae mutationem desiderabat, id silentio praeterire, ut videre est tum alibi, tum Actor. XIX, 19.

10. Septimum huic simile petitur ex eo quod de Sergio Paulo coepimus dicere. nam in eius conversi historia nullum est indicium eiurati magistratus aut admonitionis factae ut eiuraretur. Quod autem non narratur, cum narrari, ut diximus, maxime attineat; id nec factum censendum est.

11. Octavum esse potest quod Paulus Apostolus intellectis Iudaeorum in se insidiis [1]) Tribuno indicari eas voluit; et cum Tribunus milites ei addidisset, quorum praesidio in itinere adversus vim omnem tutus esset, nihil contradixit, neque Tribunum aut milites monuit, Deo non placere ut vis vi repellatur. Atqui is erat Paulus qui nullam occasionem edocendi officii, aut omitteret ipse, aut omitti ab aliis vellet, II Timoth. IV, 2.

12. Nonum accedat, quod rei honestae ac debitae finis proprius non potest non esse honestus ac debitus. Tributa ut solvamus honestum est, atque etiam praeceptum conscientiam obligans, ut Paulus Apostolus explicat: Tributorum autem finis est ut potestates publicae habeant unde sumtum faciant ad bonos tuendos ac coercendos malos, Rom. XIII, 3, 4, 6. Tacitus [2]) apposite ad hanc rem: *Neque quies*

---

1) *Paulus Apostolus intellectis Iudaeorum in se insidiis*] Utitur huius loci auctoritate Concilium Africanum [c. 93]: *Quorum contra furorem possumus non insolita nec a scripturis aliena impetrare praesidia, quando Apostolus Paulus, sicut in Apostolorum actibus fidelibus notum est, factiosorum conspirationem militari etiam submovit auxilio.* Utitur et saepe Augustinus, ut epistola L [ep. CLXXXV], quae est ad Bonifacium: epistola CLIV [ep. XLVII, 5] ad Publicolam, ubi haec: *Neque si in illa arma scelerati homines incidissent, Paulus in effusione sanguinis eorum suum crimen agnosceret.* Idem epistola CLXVI [ep. LXXXVII, 8]: *Paulus egit, ut sibi tuitio etiam armatorum daretur.*

2) Hist. IV [74].

gentium sine armis, neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt. Cui dicto simile est Augustini illud [1]: *Ad hoc tributa praestamus, ut propter necessaria militi stipendium praebeatur.*

13. Decimum argumentum praebet locus ille Act. XXV, 11: ubi Paulus ita loquitur: *Si iniuria quemquam affeci, et dignum aliquid morte commisi, non recuso mori* [2]. Unde colligo ita censuisse Paulum, etiam post publicatam Euangelii legem quaedam esse crimina, quae morte plecti aequitas ferat, aut etiam exigat: quod et Petrus docet, 1. Epist. c. II, 19, 20. Quod si ea tum fuisset Dei voluntas, ut capitalibus iudiciis absisteretur, potuerat quidem purgare se Paulus, sed non debuerat in hominum animis eam relinquere opinionem, quasi capite plectere nocentes nunc non minus quam olim liceret. Probato autem capitales poenas post Christi adventum recte exerceri, simul probatum arbitror, bellum aliquod licite geri, puta adversus nocentes multos et armatos: qui ut rei fiant, acie vincendi sunt. Vires enim et ad resistendum audacia [3]) nocentum, sicut in prudenti deliberatione suum habere momentum potest, ita de iure ipso nihil imminuit.

14. Undecimum esse potest [4]), quod Christi lex solam legem Mosis, qua gentes ab Hebraeis separabat, sustulit, Ephes. II, 14. Quae autem natura, et bene moratarum gentium consensu honesta censentur, adeo non sustulit, ut sub generali praecepto omnis honesti ac virtutis comprehenderit. Phil. IV, 8. 1 Cor. XI, 13, 14. Iam vero criminum poenae [5]) et arma quae iniuriam arcent, natura habentur laudabilia, et ad iustitiae, et ad beneficentiae virtutem referuntur. Atque hic obiter notandus eorum est error, qui Israelitarum ius ad bellum deducunt, ex eo solo quod terram Cananaeam illis Deus dedisset. Est enim haec iusta quidem causa, sed non unica. Nam et ante ea tempora pii rationis ductu bella gesserunt: et ipsi Israelitae postea aliis de causis, ut David ob legatos violatos. Tum vero quae humano iure quisque possidet, non minus eius sunt quam si Deus donasset: id autem ius per Euangelium non tollitur.

VIII. 1. Videamus nunc etiam quibus argumentis se fulciat adversaria sententia, quo facilius iudicet pius aestimator utra praeponderent. Primum adferri solet vaticinium Esaiae [6]), qui futurum dicit,

---

1) Lib. XXII. contra Faustum. c. 74.

2) *Non recuso mori*] Sic et Act. XXVIII, 18: *quia nulla in me erat mortis causa.* Iustinus Apologetico II [immo I, 16], *κολάζεσθαι δὲ τοὺς οὐκ ἀκολούθως τοῖς διδάγμασιν αὐτοῦ βιοῦντας, λεγομένους δὲ μόνον Χριστιανούς, καὶ ὑφ' ὑμῶν, ἀξιοῦμεν. Ut autem puniantur qui non convenienter praeceptis illis vivunt et nomine solo sunt Christiani, et quidem a vobis, et nos optamus.*

3) [resistentia, edd. 1625 et 1632; ad resistendum audacia, edd. 1642 et 1646].

4) [Undecimum sit, quod in Apocalypsis prophetia praedicuntur bella quaedam piorum, cum manifesta approbatione, XVIII, 6. et alibi. Duodecimum esse potest, edd. 1625 et 1632; Undecimum esse potest, edd. 1642 et 1646].

5) [poenas, edd. 1625, 1632, 1642; poenae, ed. 1646].

6) *Vaticinium Esaiae*] Id de pace quae orbi contigit beneficio Romani imperii interpretatur Chrysostomus oratione Christum esse Deum [6]: *καὶ ὅτι οὐ παγία ἐστὶ μόνον καὶ ἀκίνητος καὶ ἀρραγής, ἀλλὰ καὶ πολλὴν πρυτανεύσει τῇ οἰκουμένῃ εἰρήνην, καὶ αἱ μὲν κατὰ πόλεις πολυαρχίαι καταλυθήσονται, καὶ αἱ μοναρχίαι, μία δέ τις ἔσται βασιλεία εἰς πάντας ἀρθεῖσα, καὶ τὸ πλέον αὐτῆς ἐν εἰρήνῃ ἔσται, οὐ καθάπερ ἔμπροσθεν. τὸ μὲν παλαιὸν χειροτέχναι πάντες καὶ ῥήτορες ὅπλα ἐτίθεντο καὶ ἐπὶ παρατάξεως ἑστήκασαν· τοῦ Χριστοῦ δὲ παραγενομένου πάντα ἐκεῖνα διελύθη καὶ εἰς μέρος διωρισμένον τὰ τῶν πολέμων περιέστη. Neque vero praedictum tantum est, stabilem fore, immotam, atque inconcussam hanc religionem, sed*

ut populi gladios contundant in ligones, et lanceas in falces; neque gladium sumant alius in alium, neque bellum ultra addiscant, II, 4. Sed hoc vaticinium aut sub conditione quadam accipiendum est, quemadmodum multa alia, ut nimirum intelligamus talem fore rerum statum si omnes populi Christi legem suscipiant atque impleant [1]; quam ad rem Deus nihil sua ex parte passurus sit desiderari; certum autem est si omnes sint Christiani, et Christiane vivant, nulla fore bella: quod Arnobius [2]) ita enuntiat: *Si omnes omnino qui homines esse se non specie corporum, sed rationis intelligunt potestate, salutaribus eius pacificisque decretis aurem vellent commodare paulisper, et non fastu et supercilio tumidi suis potius sensibus, quam illius commonitionibus crederent, universus iamdudum orbis mitiora in opera conversis usibus ferri, tranquillitate in mollissima degeret, et in concordiam salutarem incorruptis federum sanctionibus conveniret.* Lactantius [3]) vero hoc modo: *Quid fiet, si omnes in concordiam consenserint? quod certe fieri poterit, si pernicioso et impio furore proiecto innocentes ac iusti esse velint.* Aut intelligendum est pure; quo modo si accipiatur, docet res ipsa impletum hoc nondum esse, sed implementum eius, ut et conversionis generalis Iudaeorum, adhuc exspectandum. Utrovis autem modo sumas, nihil hinc inferri potest adversus bellorum iustitiam, quamdiu sunt qui pacis amantes pace frui non sinunt, sed vim eis intentant.

2. Ex quinto Matthaei capite plura argumenta depromi solent, ad quorum diiudicationem opus est animo repeti quod paulo ante diximus: Si Christo id fuisset propositum, omnia capitalia iudicia, et ius bellorum tollere, facturum id fuisse verbis quam maxime expressis ac specialibus, ob rei magnitudinem ac novitatem, eoque magis, quod nemo Iudaeus aliter cogitare poterat, quam leges Mosis ad iudicia et rempublicam pertinentes vim suam in homines Iudaeos habere debere quamdiu staret illa respublica. Hac ergo de re praemoniti locorum singulorum vim ordine exploremus.

3. Adversariae ergo sententiae munimentum secundum ex istis verbis [4]) petitur: *Audistis dictum fuisse, Oculum pro oculo et dentem pro dente. Ego vero dico vobis, ne obsistite iniurioso,* (לרשע quod Graeci vertunt **τῷ ἀδικοῦντι** [5]), Exod. II, 13.) *sed caedenti te in*

---

cum ea adventuram orbi pacem, desituras illas in singulis civitatibus plurium potentias, regnaque ipsa, et unum fore super omnes imperium, ac eius pleraque pacem habitura, contra quam ante fiebat. olim enim et opifices et oratores induebant arma, consistebant in acie. Post Christi vero adventum cessavit mos iste et ad definitum hominum ordinem redacti sunt actus bellici. Habes sensum plane eundem apud Eusebium de Praeparatione lib. I, cap. 10 [cap. 4 § 5].

1) *Si omnes populi Christi legem suscipiant atque impleant*] nam de Christianis Iustinus [Apol. I, 39]: **οὐ πολεμοῦμεν τοῖς ἐχθροῖς**, *non pugnamus in hostes.* Plane ut de Essenis Philo in oratione omnem bonum esse liberum [12]: **βελῶν ἢ ἀκόντων ἢ ξιφιδίων ἢ κράνους ἢ θώρακος, ἢ ἀσπίδος οὐδένα παρ' αὐτοῖς ἂν εὕροις δημιουργὸν ἢ ὁπλοποιὸν, ἢ μηχανοποιόν.** *Nullum inter eos reperias qui aut iacula aut sagittas aut gladium aut galeam aut loricam aut scutum fabricet, nullum qui aut arma conficiat, aut machinas.* Simile est quod Chrysostomus ait I ad Cor. XIII, 3 [Homil. XXXII, 5]: *Si esset inter homines qualis oportet dilectio, nullas fore poenas capitales.*

2) [Arnob., adv. Gentes I, 6].

3) [Lactant., Div. Inst. I, 18, 16].

4) [Matth. V, 38].

5) *Quod Graeci vertunt τῷ ἀδικοῦντι*] Ut et Lucas in Stephani oratione: **ὁ ἀδικῶν τὸν πλησίον** [Act. Apost. VII, 27].

dextram maxillam, alteram quoque obverte. Hinc enim inferunt quidam nullam iniuriam aut repellendam, aut vindicandam, sive publice, sive privatim. Atqui non hoc dicunt verba. neque enim magistratus hic alloquitur Christus, sed eos qui impetuntur; nec de quavis agit iniuria, sed de tali, qualis est alapa, sequentia enim verba restringunt praecedentium generalitatem.

4. Sic in praecepto sequente [1]: *Qui velit tecum litigare, ut tunicam accipiat, dimitte illi etiam pallium* [2]*:* non omnis provocatio ad iudicem aut arbitrum prohibetur, Paulo interprete qui lites non omnes prohibet, I Cor. VI, 4. sed vetat Christianos in profanis auditoriis inter se litigare, idque ad Iudaeorum exemplum, apud quos recepta erat sententia, *Qui adducit negotia Israelitica ad extraneos, polluit nomen Dei:* sed vult Christus ad exercendam patientiam nostram, de rebus quae facile sunt recuperabiles, ut tunica, aut cum tunica, si opus sit, pallium, non contendi iudicio, sed quamvis optimo iure nitamur, omitti iuris persecutionem. Apollonius Tyanaeus [3]) negabat philosophi esse **περὶ χρυσίου διαλέγεσθαι** de pecuniola litigare. *Non improbat Praetor* (inquit Ulpianus [4]) *factum eius qui tanti habuit re carere, ne propter eam saepius litigaret. Haec enim cogitatio eius qui lites exsecratur non est vituperanda.* Quod hic probari a probis ait Ulpianus, hoc Christus imperat, ex rebus honestissimis et probatissimis deligens praeceptorum suorum materiam. At non hinc recte colligas etiam parenti, etiam tutori nefas fore id sine quo liberi, sine quo pupilli sustentari nequeant, si cogatur, apud iudicem defendere. Aliud enim est tunica et pallium, aliud totum illud unde vivitur. In Clementis constitutionibus [5]) de homine Christiano dicitur, si litem habeat, **σπουδαζέτω διαλύεσθαι κἂν δέῃ βλαφθῆναί τι,** *det operam ut transigat, etiamsi quid damni accipiendum sit.* Quod ergo de moralibus dici solet, hic quoque locum habet, non consistere haec in puncto, sed habere suam quandam latitudinem.

5. Sic in eo quod deinceps sequitur [6]), *Qui angariabit te ad milliare unum, abi cum eo duo:* non dixit Dominus de centum milliaribus, quod iter hominem a suis negotiis longius abduceret, sed de uno, et si ita usu veniat de duobus; quae deambulatio quasi pro nihilo ducitur. Sensus ergo est, in his quae nobis non multum sunt incommodatura, non urgendum nobis esse ius nostrum, sed cedendum plus etiam quam alter postulet, ut et patientia et benignitas nostra omnibus innotescat [7]).

---

1) [Matth. V, 40].

2) *Dimitte illi etiam pallium*] Id ita exponit Cyprianus de Patientia [cap. 16]: *Ut tua ablata non repetas.* Irenaeus lib. IV, cap. XXVII [cap. 13, 3]: *Tollenti tibi tunicam, remitte ei et pallium: sed non quasi nolentes fraudari contristemur, sed quasi volentes donaverimus, gaudeamus. Et si quis te, inquit, angariaverit mille passus, vade cum eo alia duo, ut non quasi servus sequaris, sed quasi liber praecedas.* Etiam Libanius, qui Euangelia legerat, laudat non litigantes de chlamyde et tunica, in oratione de custodia reorum. Hieronymus dialogo I adversus Pelagium [§ 29]: *Docet Euangelium ei qui nobiscum velit iudicio contendere, et per lites et iurgia auferre tunicam, etiam pallium esse concedendum.*

3) Philostr. II. 15 [Vita Apoll. Tyan. II, 39].

4) L. Item si §. 1. D. de alien. Iud. mut. causa facta [l. 4 § 1 D. IV, 7].

5) L, I, c. XLV [immo II, 45].

6) [Matth. V, 41].

7) *Ut et patientia et benignitas omnibus innotescat*] Iustinus Apologetico II [immo

6. Sequitur porro [1]: *Petenti abs te dato* [2], *et volentem a te mutuo sumere, ne reiice.* Si in infinitum hoc producas, nihil durius. Qui domesticorum curam non agit, infideli est deterior, inquit Paulus, I. Tim. V, 8. Sequamur ergo eundem Paulum optimum legis herilis interpretem, qui Corinthios excitans ad beneficentiam in Hierosolymitanos [3]) exercendam: *Non,* inquit, *ut aliis sit laxamentum, vobis res angustae, sed ut aequabiliter vestra copia succurrat illorum inopiae* [4]), II Cor. VIII, 13, id est (Livii [5]) verba in re non dissimili usurpabo) ut ex eo quod adfluit opibus vestris sustineatis necessitates aliorum: qui sensus est et in Cyro Xenophontis [6]): **ἃ ἂν ἴδω περισσὰ ὄντα τῶν ἐμοὶ χρημάτων, τούτοις τὰς ἐνδείας τῶν φίλων ἐξαρκοῦμαι.** Similem aequitatem adhibeamus interpretando praecepto quod iam a nobis recitatum est.

7. Lex Hebraea sicut divortii libertatem indulgebat, ut saevitiae maritorum in uxores occurreret; ita etiam privatae ultioni, ad quam gens illa valde prona erat, coercendae, ius laeso fecerat ab eo qui laeserat, non manu sua, sed apud iudicem exigere talionem: quod lex etiam XII tabularum secuta est; *si membrum rupit, talio esto.* Christus vero maioris patientiae magister tantum abest, ut illam in iam laeso probet vindictae flagitationem, iniurias quasdam ne arceri quidem vult, aut vi, aut iudicio. At quales iniurias? tolerabiles scilicet, non quod non in atrocioribus quoque laudabile hoc sit [7]), sed quod restrictiore quadam patientia contentus sit. Ideo exemplum posuit in alapa, quae non vitam impetit, non corpus mutilat, sed tantum contemtum quemdam nostri significat, qui nos nihilo deteriores facit. Seneca libro de constantia sapientis [8]), iniuriam a contumelia dividit: *Prior illa,* inquit, *natura gravior est: haec levior et tantum delicatis gravis, qua non laeduntur, sed offenduntur. Tanta est animorum dissolutio et vanitas, ut quidam nihil acerbius putent. Sic invenias servum, qui flagellis quam colaphis caedi malit.* Idem alio loco [9]): *Contumelia est minor iniuria, quam queri magis quam exsequi possumus, quam*

I, 16]: **περὶ δὲ τοῦ ἀνεξικάκους εἶναι καὶ ὑπηρετικοὺς πᾶσι καὶ ἀοργήτους ἃ ἔφη ταῦτά ἐστι.** *Quae dixit, huc pertinent, ut adversus omnes simus patientes, officiosi, minime iracundi.*

1) [Matth. V, 42].

2) *Petenti abs te dato*] Iustinus Apologetico eodem [I, 15]: **εἰς δὲ τὸ κοινωνεῖν τοῖς δεομένοις καὶ μηδὲν πρὸς δόξαν ποιεῖν, ταῦτα ἔφη· παντὶ τῷ αἰτοῦντι δίδοτε** etc. *De communicandis vero facultatibus nostris cum egentibus et ne quid ad gloriam aucupandam faciamus haec dixit: omni petenti date* etc. Alibi [ibid. I, 14]: **παντὶ δεομένῳ κοινωνοῦντες**, *communicantes nostra omni egenti.* Cyprianus Testimoniorum lib. III, 1, *Nemini negandam eleemosynam.* item illic: *omni poscenti te dato, et ab eo qui voluerit mutuari, ne aversatus fueris.*

3) [Macedonas, edd. 1625 et 1632; Hierosolymitanos, edd. 1642 et 1646].

4) *Vestra copia succurrat illorum inopiae*] Seneca de Beneficiis secundo [15, 1]: *Dabo egenti, sed ut ipse non egeam.* Chrysostomus in locum ad Corinthios hic productum [Homil. XVII, 1 sq.]: **ὁ Θεὸς τὰ κατὰ δύναμιν ἀπαιτεῖ, καὶ καθ' ὃ ἔχει τις, οὐ καθ' ὃ οὐκ ἔχει.** *Deus pro facultate poscit, quatenus habet quis, non quatenus non habet.* Quod ut recte intelligatur, accedant sequentia, **ἐπαινεῖ μὲν τὸ ὑπὲρ δύναμιν, οὐκ ἀναγκάζει δὲ τούτους ποιῆσαι τ' αυτό.** *Laudat quidem quod facultates exsuperat.* (nempe in Thessalonicensibus) *sed hos* (Achaeos scilicet) *non cogit idem facere.*

5) [Livius VI, 15, 9].

6) [Xenoph., Cyrop. VIII, 2, 22].

7) *Non quod non in atrocioribus quoque laudabile hoc sit*] vide Chrysostomum dicto iam loco.

8) [Seneca, de Const. sap. V, 1].

9) [Ibid. X, 1].

leges quoque nulla dignam vindicta putaverunt. Sic apud Pacuvium [1]) quidam:

Patior facile iniuriam, si est vacua a contumelia.

Et apud Caecilium [2]) alius:

Facile aerumnam ferre possim, si inde abest iniuria;
Etiamque iniuriam, nisi contra constat contumelia.

Demosthenes [3]): **οὐδὲ γὰρ τὸ τύπτεσθαι τοῖς ἐλευθέροις δεινὸν καίπερ ὂν δεινὸν, ἀλλὰ τὸ ἐφ' ὕβρει,** *Nec enim tam grave hominibus ingenuis verberari, quamquam et hoc grave, quam per contumeliam verberari.* Is quem dixi Seneca [4]) paulo inferius ex contumelia dolorem, affectum esse ait, quem humilitas animi moveat contrahentis se ob factum dictumve inhonorificum.

8. In tali ergo circumstantia patientiam Christus praecipit; et nequis tritum illud [5]) obiiciat, *Veterem ferendo iniuriam invitas novam:* addit potius etiam ferendam esse alteram iniuriam [6]) quam propulsandam priorem: quia scilicet nihil inde ad nos mali pervenit, nisi quod in stulta persuasione positum est [7]). Maxillam obvertere in Hebraismo est patienter ferre, ut apparet Esai. XXX, 6 [8]). Ierem. III, 3. praebere os contumeliis [9]), dixit Tacitus historiarum tertio [10]).

9. Tertium argumentum peti solet ex eo quod apud Matthaeum [11]) sequitur: *Audistis dictum fuisse, Diliges proximum tuum, et odio habebis inimicum tuum: Ego vero dico vobis, Diligite inimicos vestros, benedicite eis qui vos exsecrantur, precamini pro eis qui infesti vobis sunt et vos persequuntur.* Sunt enim qui existimant cum tali dilectione et beneficentia adversum inimicos et infestos pugnare tum iudicia capitalia, tum bella. Sed facile id refellitur, si ipsum illud legis Hebraicae dictum consideremus. Praecipiebatur Hebraeis ut proximum diligerent, Hebraeum scilicet [12]): ita enim vocem proximi ibi sumi ostendit Levit. XIX, comma 17, collatum cum commate 18. At non eo minus imperatum erat magistratibus occidere homicidas, et alios graviter sontes: non eo minus tribus undecim ob delictum

---

1) [Nonius, de Diff. Verb. i. v. iniuria].
2) [Ibidem].
3) [**Demosth., adv. Midiam 72**].
4) [Seneca, de Const. sap. x, 2].
5) [Publilius Syrus, Sent. 645].
6) *Potius ferendam esse alteram iniuriam*] Chrysostomus VII ad Romanos [Homil. XII, 8]: ***τοῦτο γὰρ ἡ λαμπρὰ νίκη, τὸ πλεῖον αὐτῷ παρασχεῖν ὧν βούλεται καὶ τοὺς ὅρους τῆς πονηρᾶς ἐπιθυμίας αὐτοῦ τῇ δαψιλείᾳ τῆς οἰκείας ὑπερβῆναι μακροθυμίας.*** *Haec egregia victoria plus illi largiri quam velit et fines improbae in illo lubidinis liberalitate propriae patientiae transcendere.*
7) *Nihil inde ad nos mali pervenit, nisi quod in stulta persuasione positum est*] Chrysostomus de Statuis prima [immo II, 8]: ***ὕβρις οὐκ ἀπὸ γνώμης τῶν ὑβριζόντων, ἀλλ' ἀπὸ τῆς διαθέσεως τῶν πασχόντων ἢ συνίσταται ἢ ἀπόλλυται.*** *Contumelia non ab inferentis animo sed ex iudicio eorum qui patiuntur aut fit aut perit.*
8) **[Esai. L, 6].**
9) *Praebere os contumeliis*] Praebere os, eo sensu et apud Terentium est Adelphis [215].
10) [Tac., Hist. III, 31].
11) [Matth. V, 43].
12) *Hebraeum scilicet*] Cui par proselytus. Leges autem de non nocendo, etiam ad incolas illos incircumcisos de quibus actum cap. I, §. XVI porrigebantur. ita Thalmudici.

atrox iusto bello persecutae sunt tribum Beniamiticam, Iud. XXI [1]). non eo minus recte David qui praelia Domini praeliabatur, regnum sibi promissum ab Isboseto armis repetit.

10. Sit ergo nunc porrecta latius proximi significatio ad homines quosvis: omnes enim in communem gratiam sunt recepti: nulli populi a Deo devoti: licebit tamen in omnes quod tunc in Israëlitas licuit, qui diligi aeque tunc iubebantur, ut nunc quivis homines. Quod si etiam velis in Euangelica lege maiorem dilectionis gradum imperari, concedatur et hoc, dum illud quoque constet, non omnes aequaliter diligendos [2]), sed magis patrem, quam extraneum. Sic etiam bonum innocentis bono nocentis, bonum commune privato antehabendum ordinatae dilectionis lege. Ex dilectione autem innocentium nata sunt et iudicia capitalia et pia bella. Vide sententiam moralem quae exstat Prov. XXIV, 11. Debent ergo Christi praecepta de singulis diligendis atque adiuvandis ita impleri, nisi maior ac iustior dilectio impediat. Notum est dictum vetus: *Tam omnibus ignoscere* [3]) *crudelitas est quam nulli* [4]).

11. Adde quod inimicos diligere iubemur Dei exemplo qui malis Solem suum oriri facit. At idem Deus de quibusdam malis, et in hac vita poenas sumit, et olim sumet gravissimas. Quo argumento simul solvuntur ea quae de lenitate Christianis praecepta ad hanc rem adferri solent. Nam Deus lenis, misericors, longanimis appellatur Ionae IV, 2. Exod. XXXIV, 6. At eiusdem in contumaces iram [5]), hoc est puniendi voluntatem passim describunt sacrae litterae, Num. XIV, 18. Rom. II, 8. Et huius irae minister constitutus est magistratus, Rom. XIII, 4. Moses ab eximia lenitate praedicatur: At idem poenas de sontibus exegit, etiam capitales. Christi lenitatem et patientiam imitari passim iubemur. At Christus est qui et Iudaeos inobedientes suppliciis affecit gravissimis [6]), Matth. XXII, 7, et impios in die iudicii

---

1) [Iud. XX].

2) *Non omnes aequaliter diligendos*] Tertullianus adversus Marcionem IV [16]: *Secundus gradus bonitatis est in extraneos: in proximos primus.* Hieronymus adversus Pelagium dialogo I [§ 30]: *Praeceptum est mihi ut diligam inimicos, et orem pro persecutoribus. Numquid iustum est ut ita diligam, quasi proximos et consanguineos; ut inter aemulum et necessarium nulla distinctio sit?*

3) [*parcere*, edd. 1625 et 1632; *ignoscere*, edd. 1642 et 1646].

4) *Tam omnibus ignoscere crudelitas est quam nulli*] verba sunt Senecae I de Clementia, cap. II. Chrysostomus I ad Cor. III. 12, et sequentibus [Homil. IX, 2], de poenis humanis agens: οὐδὲ ἄνθρωποι ὠμότητι ταῦτα πράττουσιν, ἀλλὰ φιλανθρωπίᾳ: *non ex saevitia sed ex bonitate talia faciunt homines.* Augustinus [Ep. CLIII, 17]: *Sicut est aliquando misericordia puniens, ita et crudelitas parcens.* Valentinianus, Theodosius, et Arcadius, in lege tertia, Codice Theodosiano, de defensoribus civitatum [l. I, tit. 29]: *Removeantur patrocinia quae favorem reis et auxilium facinorosis impertiendo maturari scelera fecerunt.* Totilas apud Procopium Gotthicorum II [immo III, 8]: τό τε ἐξαμαρτάνειν καὶ τὸ διακωλύειν τὴν εἰς τοὺς ἡμαρτηκότας τιμωρίαν, οἶμαι, ἐν ἴσῳ ἐστί. *Peccare et prohibere poenas peccantium in pari pono.* vide quae dicentur lib. II, cap. XXI, § II. [Vocem Imperatores ante Valentinianus, add. ed. 1642].

5) *Eiusdem in contumaces iram*] vide hac de re Cyrillum libro V contra Iulianum [p. 173 sqq.].

6) *Christus est qui Iudaeos inobedientes suppliciis affecit gravissimis*] Adde loca Matth. XXI, 44. Lucae XIX, 12, 14, 27. Chrysostomus ad Rom. XIV [Homil. XXV, 5], narratis malis Hierosolymorum, ὅτι δὲ ὁ Χριστὸς αὐτοὺς ταῦτα εἰργάσατο, ἄκουσον αὐτοῦ τοῦτο προλέγοντος καὶ διὰ παραβολῶν καὶ σαφῶς καὶ διαρρήδην. *Christum esse qui haec fecerit, audi ipsum praedicentem, tum per parabolas, tum aperte et exserte.* Similia habet oratione secunda adversus Iudaeos.

pro meritis est damnaturus. Magistri lenitatem imitati sunt Apostoli, qui tamen potestate sibi divinitus data usi sunt [1]) ad poenam facinorosorum, I Cor. IV, 21. I Cor. V, 5. I Tim. I, 20.

12. Quartus locus qui obiicitur est Rom. XII, 17. *Nemini malum pro malo reddite: procurate honesta in omnium conspectu: si fieri potest, quantum in vobis est, cum omnibus hominibus in pace viventes non vosmetipsos ulciscentes* [2]), *dilecti, sed date locum irae: scriptum est enim; Meum est ulcisci: ego rependam, dicit Dominus. Itaque si esurit inimicus tuus, ciba eum; si sitit, da ei potum. hoc enim si feceris, carbones ignis coacervabis in caput eius. Ne vincitor a malo, sed vince bono malum.* Sed hic quoque eadem quae ad locum superiorem patet responsio. Nam quo tempore dictum fuerat a DEO, Meum est ulcisci, ego rependam; eo ipso tempore et iudicia capitalia exercebantur, et de bellis scriptae erant leges. Quin et beneficia inimicis (popularibus scilicet) exhiberi iubentur, Exod. XXIII, 4. 5. Haec tamen, ut diximus, neque poenis capitalibus, neque bellis iustis in ipsos etiam Israelitas obstabant. Quare ne nunc quidem verba eadem, aut praecepta similia, quamvis latius patentia, in talem sensum rapienda sunt: eoque minus quia capitum sectiones non ab Apostolis sunt, aut eorum aetate, sed multo serius factae ad dividendam lectionem et faciliorem locorum allegationem. Quare quod nunc XIII caput inchoat, *Omnis anima potestatibus supereminentibus subiecta esto*, et quae sequuntur, cum illis de ultione non expetenda praeceptis cohaesit.

13. In hac autem dissertatione dicit Paulus potestates publicas Dei ministras esse, et vindices ad iram (id est ad poenam) in maleficos: eo ipso apertissime distinguens inter ultionem publici boni causa, quae Dei vice exigitur, et ad ultionem Deo reservatam referenda est; et illam explendi doloris quam paulo ante interdixerat. Nam si ultionem etiam illam quae boni publici causa exigitur, in illo interdicto comprehensam velis, quid erat absurdius, quam cum dixisset

---

1) *Potestate sibi divinitus data usi sunt*] Chrysostomus I Cor. IV, 21 [I ad Cor. Hom. XIV, 2], ἀνελῶ, πηρώσω; ἔστι γὰρ πνεῦμα πρᾳότητος καὶ πνεῦμα αὐστηρότητος: *Interficiam, mutilabo? est enim ut lenitatis ita et severitatis spiritus.* vide et Augustinum de sermonibus Domini in monte lib. I, et alios, quos citat Gratianus [Caus.] XXIII, quaest. VIII.

2) *Ulciscentes*] Vulgata interpretatio in hoc loco habet *defendentes.* Sed ea vox saepe a Christianis in ulciscendi sensu posita invenitur. Tertullianus de Patientia [10]: *Iam si levius defendaris, insanies: si uberius, oneraberis. Quid mihi cum ultione, cuius modum regere non possum per impatientiam doloris?* Adversus Marcionem II [18]: *Non enim iniuriae mutuo exercendae licentiam sapit, sed in totum cohibendae violentiae prospicit, ut quia durissimo et infideli in Deum populo longum vel etiam incredibile videretur a Deo exspectare defensam, edicendam postea per Prophetam, mihi defensam, et ego defendam, dicit Dominus: interim commissio iniuriae metu vicis repastinaretur: et licentia retributionis prohibitio esset provocationis; ut sic improbitas astuta cessaret, dum secunda permissa, prima terretur; et prima deterrita, nec secunda committitur, quae et alias facilior timor talionis per eundem saporem passionis. Nihil amarius quam id ipsum pati, quod feceris aliis.* De monogamia [4]: *Aliae diluvium iniquitates provocaverunt, semper defensae qualescumque fuerunt, non tamen septuagies septies, quod duo matrimonia meruerunt.* Locum Pauli de quo hic sermo non male explicat Augustinus epistola CLIV [XLVII, 5]: *Hinc autem dictum est non resistamus malo, ne nos vindicta delectet, quae alieno malo animum pascit.* vide quae infra lib. II, cap. XX, §. V, et §. X.

abstinendum a poenis capitalibus, deinde subiicere, in hoc potestates publicas a DEO constitutas, ut poenas vice Dei exigant?

14. Quintus quo nonnulli utuntur locus est II Cor. X, 3. *Quanquam in carne ambulantes, nequaquam carnis bella gerimus. Nam arma militiae nostrae non sunt carnalia* [1]), *sed divinitus valida ad destructionem munitionum:* et quae sequuntur. Sed hic locus nihil ad rem facit. Ostendunt enim tum praecedentia, tum quae sequuntur, carnis nomine a Paulo ibi intelligi, imbecillam corporis conditionem, qualis in aspectum veniebat, et cuius nomine contemnebatur. Huic opponit Paulus arma sua, potestatem scilicet sibi ut Apostolo datam ad coercendos refractarios, quali usus fuerat in Elymam, Corinthium incesti reum, Hymenaeum et Alexandrum. Hanc ergo potestatem negat esse carnalem, id est infirmam, imo contra validissimam eam esse asserit. Quid hoc ad ius capitalium suppliciorum, aut belli? Imo contra, quia Ecclesia eo tempore publicarum potestatum auxilio destituebatur, ideo ad eius tutelam prodigiosam illam potestatem Deus excitaverat, quae deficere ferme coepit ex quo Imperatores Christiani Ecclesiae contigerunt, sicut Manna defecit ubi in terras frugiferas populus Hebraeorum pervenerat.

15. Qui sexto affertur locus Eph. VI, 12, *Induite universam illam armaturam Dei, ut possitis stare adversus artes diaboli; quia non est vobis lucta adversus sanguinem et carnem* (supple, tantum, more Hebraeo) *sed adversus imperia,* et quae sequuntur: agit de pugna quae Christianorum est qua sunt Christiani, non quam communem habere cum aliis hominibus certis eventibus possunt.

16. Iacobi locus qui septimo affertur IV, 1, *Unde bella et pugna inter vos? nonne ex voluptatibus vestris quae militant in membris vestris? Concupiscitis et non habetis: invidetis et affectatis, nec potestis nancisci: pugnatis et bella geritis, nec obtinetis eo quod non petitis: Petitis et non accipitis, eo quod male petitis, ut in voluptates vestras absumatis:* nihil continet universale: tantum dicit bella et pugnas quibus tum Hebraei dispersi inter se misere collidebantur (cuius historiae partem aliquam apud Iosephum [2]) videre est) ortum habuisse ex causis non probis: quod nunc etiam contingere scimus et dolemus. Sensum ab hoc Iacobi loco non alienum habet Tibulli [3]) illud:

Divitis hoc vitium est auri, nec bella fuere,
Faginus astabat cum scyphus ante dapes.

Et apud Strabonem non uno loco notatum videas innocentissime agere eas gentes quarum victus est simplicissimus [4]). Non abeunt

---

1) *Non sunt carnalia*] Chrysostomus hoc loco [II Cor. Homilia XXI, 2]: ὅπλα σαρκικὰ intelligit πλοῦτον, δόξαν, δυναστείαν, εὐγλωττίαν, δεινότητα, περιδρομὰς, κολακείας, ὑποκρίσεις. *Opes, gloriam, potentatum, eloquentiam, sollertiam, prensationes, assentationes, fallacias.*

2) Ant. lib. XVIII. cap. **12** [cap. 9], et lib. seq.

3) [Tibull. I, 10, 7—8].

4) *Innocentissime agere eas gentes quarum victus est simplicissimus*] Dicit idem Philo de vita contemplatrice [2], citans Homeri illud [Iliad. XIII, 6]:

Γλακτοφάγων ἀβίωντε δικαιοτάτων ἀνθρώπων.
Laccomedonum inopumque hominum iustissima quae gens.

Iustinus [II, 2, 7 et 10] de Scythis: *Aurum et argentum non perinde ut reliqui mortales appetunt.* Mox: *Haec continentia, morum quoque illis iustitiam indidit nihil*

hinc ista Lucani [1]:

O prodiga rerum
Luxuries, nunquam parvo contenta paratu,
Et quaesitorum terra pelagoque ciborum
Ambitiosa fames et lautae gloria mensae,
Discite quam parvo liceat producere vitam,
Et quantum natura petat. non erigit aegros
Nobilis ignoto diffusus Consule Bacchus,
Non auro myrrhaque bibunt; sed gurgite puro
Vita redit. satis est populis fluviusque Ceresque.
Heu miseri, qui bella gerunt.

Cui adiungi potest Plutarchi illud in Stoicorum contradictionibus [2]: **οὐδεὶς γὰρ φύεται ἀνθρώποις πόλεμος ἄνευ κακίας· ἀλλὰ τὸν μὲν φιληδονία, τὸν δὲ πλεονεξία, τὸν δὲ φιλοδοξία τις ἢ φιλαρχία συρρήγνυσι.** *Nullum inter homines bellum non ex vitio nascitur. aliud ex voluptatum cupiditate, aliud ex avaritia, aliud ex honorum aut imperii nimio studio conflatur* [3].

---

alienum concupiscentibus: quippe ibidem divitiarum cupido est ubi et usus. Et de Scythis in eandem sententiam locus lectu dignus apud Gregoram libro II [c. 4, II], Taxiles Alexandro [Plutarch., Alex. 698 A]: **τί δεῖ πολέμων καὶ μάχης ἡμῖν, Ἀλέξανδρε, πρὸς ἀλλήλους, εἰ μήτε ὕδωρ ἀφαιρησόμενος ἡμῶν ἀφῖξαι, μήτε τροφὴν ἀναγκαίαν, ὑπὲρ ὧν μόνων ἀνάγκη διαμάχεσθαι νοῦν ἔχουσιν ἀνθρώποις;** *Quid inter nos, Alexander, bellis et praeliis opus, quando neque ut aquam, neque ut victum necessarium a nobis auferas huc venisti, pro quibus solis pugnare est hominum ratione utentium?* Diogenis dictum [Porphyr., de non edendis animal. I, 47] huc pertinet, **οὐ γὰρ ἐκ τῶν μαζοφάγων οἱ κλέπται καὶ οἱ πολέμιοι.** *non enim ex his qui polentam edunt, aut fures exsistunt, aut bellorum auctores.* Porphyrius lib. II de non edendis animalibus [II, 13]: **τὸ εὐδάπανον καὶ εὔπορον πρὸς συνεχῆ εὐσέβειαν συντελεῖ καὶ τῶν ἁπάντων.** *quicquid paratu facile est et levis sumtus, ad pietatem perpetuam, et quidem omnium confert.*

1) [Lucan. IV, 373—382].

2) [Plutarch., de Stoic. resp. 1049 D].

3) *Aliud ex voluptatum cupiditate, aliud ex avaritia, aliud ex honorum aut imperii nimio studio conflatur*] Verissimam, sed parum meditatam hominibus sententiam multis egregiis veterum expressam verbis, quid nocebit et aliorum dictis non minus efficacibus confirmare? Athenaeus Philosophus apud Diogenem Laertium [x, 12]:

ἄνθρωποι μοχθεῖτε τὰ χείρονα καὶ διὰ κέρδος
ἄπληστον νεικέων ἄρχετε καὶ πολέμων.
In mala sudatis miseri: sine fine cupido
Vos agit in rixas bellaque praecipites.

Fabianus Papirius in controversiis Senecae patris [Controv. II, 1, 10]: *Ecce instructi exercitus, saepe civium cognatorumque conserturi manus, constiterunt, et colles equis utrinque complentur, et subinde omnis regio trucidatorum corporibus consternitur, illatorum multitudine cadaverum, vel spoliantium. Si quaesierit aliquis, quae causa hominem adversus hominem in facinus coegit? nam neque feris inter se bella sunt: nec, si forent, eadem hominem deceant, placidum proximumque divino genus. Quae tanta vos fert ira, cum una stirps idemque sanguis sitis: vel quae furiae in mutuum sanguinem egere? quod tantum malum humano generi vel forte vel fato invectum? an ut convivia poculis exstruantur, et tecta auro fulgeant, parricidium tanti fuit? Magna enimvero et laudanda sunt, propter quae mensam et lacunaria sua potius quam lucem innocentes intueri maluerint. An, nequid ventri negetur libidinique, orbis servitium expetendum est? quid tandem sic pestiferae istae divitiae expetuntur, si, ne in hoc quidem ut liberis relinquantur?* Philo ad Decalogum [28]: **χρημάτων ἔρως ἢ γυναικός, ἢ δόξης. ἤ τινος ἄλλου τῶν ἡδονὴν ἀπεργαζομένων, ἆρα γε μικρῶν καὶ τῶν τυχόντων αἴτιος γίνεται κακῶν; οὐ διὰ τοῦτο συγγένειαι μὲν ἀλλοτριοῦνται τὴν φυσικὴν εὔνοιαν μεθαρμοζόμεναι πρὸς ἀνήκεστον ἔχθραν. χῶραι δὲ μεγάλαι καὶ πολυάνθρωποι στάσεσιν ἐμφυλίοις ἐρημοῦνται. γῆ δὲ καὶ θάλαττα πληροῦται τῶν κεκαινουργημένον ἀεὶ συμφορῶν, ναυμαχίαις καὶ πεζαῖς στρατιαῖς; οἱ γὰρ ἑλλήνων καὶ βαρβάρων πρός τε ἑαυτοὺς καὶ πρὸς ἀλλήλους τραγῳδηθέντες πόλεμοι πάντες ἀπὸ μιᾶς πηγῆς ἐρρύησαν ἐπιθυμίας ἢ χρημάτων ἢ δόξης ἢ ἡδονῆς.** *Pecuniarum amor, aut feminae, aut gloriae, aut alicuius demum rei quae voluptatem pariat, an parvorum dumtaxat et vulgarium malorum causa est? Ob hoc alienantur a cognatis cognati naturali bene-*

Iustinus [1]) cum Scytharum instituta laudasset; *Atque utinam reliquis mortalibus similis moderatio, et abstinentia alieni foret: profecto non tantum bellorum per omnia saecula terris omnibus continuaretur, neque plus hominum ferrum et arma quam naturalis fatorum conditio raperet.* Apud Ciceronem est de Finibus primo [2]): *Ex cupiditatibus odia, dissidia, discordiae, seditiones, bella nascuntur.* Maximus Tyrius [3]): **νῦν μεστὰ πάντα πολέμου· αἱ γὰρ ἐπιθυμίαι πλανῶνται πανταχοῦ, περὶ πᾶσαν γῆν τὰς πλεονεξίας ἐπεγείρουσαι.** *Nunc omnia bellis plena: Ubique enim oberrant cupiditates, et per omnes terras excitant appetitum rerum alienarum.* Iamblichus [4]): **καὶ γὰρ πολέμους καὶ στάσεις καὶ μάχας οὐδὲν ἄλλο παρέχει ἢ τὸ σῶμα καὶ αἱ τούτου ἐπιθυμίαι. διὰ γὰρ τὴν τῶν χρησίμων κτῆσιν οἱ πόλεμοι γίγνονται.** *Bella, pugnas, seditiones corpus praebet et corporis cupiditates. nam rerum utibilium caussa bella oriuntur.*

17. Quod vero Petro dictum est, *Qui gladio ferit, gladio peribit,* cum non ad bellum communiter spectatum, sed ad bellum privatum proprie pertineat (nam et Christus ipse inhibitae aut neglectae defensionis hanc reddit causam, quod regnum suum de hoc mundo non esset, Ioann. XVIII, 36.) suo loco [5]) rectius pertractabitur.

IX. 1. Quoties de scripti sensu quaeritur, magnam vim habere solet tum usus sequens, tum prudentum auctoritas: quod etiam in divinis scriptis sequendum est. Neque enim probabile est Ecclesias quae ab Apostolis constitutae sunt, aut subito, aut omnes defecisse ab iis quae Apostoli breviter perscripta ore liberalius explicaverant, aut etiam in usum introduxerant. Solent autem ab iis qui bella

---

volentia in odium insanabile mutata. regiones autem magnae et foecundae populorum civilibus vastantur dissidiis. tum vero et terra et mare implentur calamitatibus nove semper repertis per pedestres navalesque acies. Nam bella illa Graecorum barbarorumque aut inter se aut horum in illos, etiam tragoediis decantata, ab uno fluxere fonte cupiditatis, sive illa divitiarum, sive gloriae, sive voluptatum fuit. Plinius hist. nat. lib. II, cap. III [c. 63], *Placatiore tamen ea* (Terra) *ob hoc utimur, quod omnes hi opulentiae exitus ad scelera, caedes et bella tendunt, quamque sanguine nostro irrigamus, insepultis ossibus tegimus.* Hieronymus adversus Iovinianum II [11], *Diogenes tyrannos et subversores urbium bellaque vel hostilia vel civilia, non pro simplici victu olerum pomorumque, sed pro carnium et epularum deliciis asserit excitari.* Chrysostomus I Cor. XIII, 3 [I Cor. Homil. XXXII, 5 in fine], **εἰ γὰρ ἅπαντες ἠγάπων καὶ ἠγαπῶντο οὐδὲν ἂν ἠδίκησεν οὐδείς, ἀλλὰ καὶ φόνοι καὶ μάχαι καὶ πόλεμοι καὶ στάσεις καὶ ἁρπαγαὶ καὶ πλεονεξίαι καὶ πάντα ἂν ἐκποδῶν ἐγεγόνει τὰ πονηρά.** *Nam si mutuo se diligerent homines, nemo alterum afficeret iniuria. procul essent caedes et pugnae et bella et seditiones et rapinae et defraudationes et quicquid est malorum.* Idem ad patrem fidelem [cap. 9] de opulentis loquens: **οὐ δι' ἐκείνους στάσεις καὶ πόλεμοι καὶ μάχαι καὶ πόλεων κατασκαφαὶ καὶ ἀνδραποδισμοὶ καὶ δουλεῖαι καὶ αἰχμαλωσίαι καὶ φόνοι καὶ τὰ μυρία ἐν τῷ βίῳ κακά;** *Nonne per hos adveniunt seditiones, et bella, et pugnae, et urbium excidia, et plagia, et servitutes, et captivitates, et caedes, et innumera vitae mala?* Claudianus [in Rufinum I, 217—9]:

Haec si nota forent, frueremur simplice cultu,
Classica non fremerent, non stridula fraxinus iret,
Non ventus quateret puppes, non machina muros.

Agathias historiarum primo [1]: **ἐς δὲ πλεονεξίαν καὶ ἀδικίαν αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαὶ αὐθαίρετα κατολισθαίνουσαι, πολέμων καὶ ταραχῶν ἅπαντα ἐμφοροῦσιν.** *Hominum animi sponte ad nimias cupiditates iniustitiamque delapsi, implent omnia bellis ac tumultibus.* Concludam multa bene dicta uno Polybii [immo Dion. Hal. v, 12]: **αὐτάρκεια τοῦ βίου, φιλοσοφία αὐτοδίδακτος.** *Animus necessariis contentus alio ad sapiendum magistro non eget.*

1) [Iustin. II, 2, 11—13].
2) [Cic., de Finibus I, 13, 44].
3) [Maximus Tyr. XXIX, 6].
4) [Iamblichus, Protrept. 13].
5) [L. I C. III § III, 7].

impugnant adferri dicta quaedam veterum Christianorum: ad quae tria dicenda habeo.

2. Primum est, ex iis dictis nihil amplius colligi quam privatam quorundam sententiam, non publicam Ecclesiarum: adde quod ferme quorum ea dicta sunt, amant ab aliis seorsim ire et docere quiddam magnificentius; quales sunt Origenes et Tertullianus qui nec sibi satis constant. Nam idem Origenes [1]) apes ait a Deo documentum datas **πρὸς τὸ δικαίους καὶ τεταγμένους πολέμους, εἴποτε δέοι, γίγνεσθαι ἐν ἀνθρώποις**: *Ut bella iusta atque ordinata inter homines gerantur, si quando id iubeat necessitas.* et idem ille Tertullianus, qui alibi supplicia capitalia minus probare videtur, dixit [2]), *Bonum esse cum puniuntur nocentes nemo negat* [3]): Et de militia haesitat. nam libro de Idololatria [4]): *Quaeritur*, inquit, *an fideles ad militiam converti possint, et an militia ad fidem admitti:* Et videtur eo loco propendere in eam sententiam quae militiae adversatur. At libro de corona militis [5]), cum quaedam adversus militiam disputasset, mox distinguit qui ante baptismum militabant ab iis qui post baptismum nomen dant militiae. *Plane*, inquit, *si quos militia praeventos fides posterior invenit, alia conditio est, ut illorum quos Ioannes admittebat ad lavacrum; ut centurionum fidelissimorum, quem Christus probat, et quem Petrus catechizat: dum tamen suscepta fide atque signata* [6]), *aut deserendum statim sit, ut multis actum, aut omnibus modis cavillandum* (id est cavendum) *nequid adversus Deum committatur.* Sensit ergo illos post baptismum in militia permansisse; quod sane minime facturi fuerant si intellexissent militiam a Christo interdictam; non magis quam aruspices, magi, et alii vetitarum artium professores [7]) in sua arte post baptismum manere permissi sunt. Eodem libro [8]) militem quendam et quidem Christianum laudans; *O militem*, inquit, *in Deo gloriosum.*

3. Secunda observatio est, quod militiam Christiani saepe aut improbarunt, aut [9]) evitarunt ob temporum circumstantias, quae vix ferebant militiam exerceri sine actibus quibusdam cum Christiana lege pugnantibus. In literis Dolabellae ad Ephesios, quae apud Io-

---

1) [Orig., contra Celsum IV, 82].
2) [Tertull., de Spectaculis 19].
3) *Bonum esse cum puniuntur nocentes nemo negat*] idem Tertullianus de anima [33]: *Quis non praeferat saeculi iustitiam, quam et Apostolus non frustra gladio accinctam contestatur, quae pro homine saeviendo religiosa est?* Et ad proconsulem Scapulam [41]: *Non te terremus, qui nec timemus. Sed velim ut omnes salvos facere possimus, monendo μὴ θεομαχεῖν. Potes et officio iurisdictionis tuae fungi, et humanitatis meminisse, vel quia et vos sub gladio estis.*
4) [Tertull., de Idolol. 19].
5) [Tertull., de Corona militis 11].
6) *Dum tamen suscepta fide atque signata*] Distinctionem quam hic de militia affert, alibi ad nuptias applicat, tum libro de Monogamia tum exhortatione castitatis.
7) *Et alii vetitarum artium professores*] Tertullianus de idololatria [5]: *ad ecclesiam non admittuntur qui artes exercent, quas Dei disciplina non recipit.* Augustinus de fide et operibus [XVIII, 33]: *Meretrices et histriones et quilibet alii publicae turpitudinis professores nisi solutis aut diruptis talibus vinculis ad Christi sacramenta non permittuntur accedere.* de histrione exemplum vide apud Cyprianum epistola LXV [ep. 61]. de lanistis, lenonibus, victimarum redemtoribus apud Tertullianum [de Idolol. 11]. de auriga Circensi apud Augustinum [de Rebus in Arelatensi concilio gestis = Migne P. L. XLIII, 786 sq.].
8) [Tertull., de Corona militis 1].
9) [improbarunt, aut, omisit ed. 1646, noto haplographiae errore].

sephum [1]) exstant, videmus Iudaeos ab expeditionibus militaribus immunitatem postulasse, quod externis permixti non satis ritus legis suae observare possent, et quia sabbatis ferre arma et magna itinera facere cogerentur. Atque easdem ob causas a L. Lentulo missionem Iudaeos impetrasse docet idem Iosephus [2]): alibique [3]) narrat, cum Iudaei Roma urbe iussi essent excedere, quosdam militiae adscriptos, alios punitos quod militare nollent patriarum legum reverentia; ob eas scilicet quas diximus causas: quibus accedebat interdum tertia, quod adversus populares suos pugnandum haberent. at [4]) **κατὰ τῶν ὁμοφύλων ὅπλα λαβεῖν ἀθέμιτον,** *nefas in populares suos arma sumere,* tunc scilicet cum populares ob patriae legis observationem periclitabantur. Quoties vero haec incommoda cavere poterant Iudaei, militabant etiam sub externis regibus, sed **ἐμμένοντες τοῖς πατρίοις ἔθεσι καὶ κατὰ ταῦτα ζῶντες,** *perstantes in partriis institutis* [5]) *et ex eorum praescripto viventes:* quod pacisci prius solebant eodem Iosepho auctore. His periculis simillima sunt quae Tertullianus militiae suorum temporum obiicit, ut libro de Idololatria [6]): *Non convenit sacramento divino et humano, signo Christi et signo diaboli:* quia scilicet per Deos Gentium, Iovem, Martem atque alios iurare milites iubebantur. Libro autem de Corona militis [7]): *Excubabit pro templis quibus renuntiavit, et coenabit illic ubi Apostolo non placet: et quos interdiu exorcismis fugavit, noctibus defensabit?* mox: *Quanta alia in delictis circumspici possunt castrensium munium, transgressioni interpretanda?*

4. Tertium quod notamus hoc est, Christianos primorum temporum tanto ardore succensos fuisse ad praeclarissima quaeque capessenda, ut saepe consilia divina pro praeceptis amplecterentur. Christiani, inquit Athenagoras [8]), **οὐ δικάζονται τοῖς ἁρπάζουσι,** *adversus sua rapientes iudicio non contendunt.* Salvianus [9]) iussum a Christo ait, ut ea ipsa de quibus lis est relinquamus, dummodo litibus exuamur. Atqui id ita generaliter sumtum consilii forte est et vitae sublimioris [10]), at non in praecepto positum. Simile est quod plurimi veterum omne iuramentum improbant, nulla exceptione addita, cum tamen Paulus in re gravi iuraverit. Christianus apud Tatianum [11]), **στρατηγίαν παρῄτημαι,** *praeturam recuso:* apud Tertullianum [12]), *Christianus nec aedilitatem affectat.* Sic Lactantius [13]) iustum (qualem vult esse Christianum) negat belligeraturum; sed ita ut simul navigaturum neget. A secundis

---

1) [Ioseph., Antiq. XIV, 10, 12].
2) [Ibid. XIV, 10, 13].
3) [Ibid. XVIII, 3, 5].
4) [Ioseph., Vita 6].
5) *Perstantes in patriis institutis*] Verba Iosephi XI historiae antiquae [XI, 8, 5].
6) [Tertull., de Idolol. 19].
7) [Tertull., de Corona mil. 11].
8) [Athenag., Leg. pro Christ. 1].
9) [Salvianus, de Gubernat. Dei III, 6, 22].
10) *Id ita generaliter sumtum consilii forte est et vitae sublimioris*] Concilium Carthaginense IV [can. 19]: *Episcopus nec provocatus de rebus transitoriis litiget.* Adde Ambrosium lib. II Offic. cap. XXI. et Gregorium Magnum libro II, Ind. XI, epist. LVIII.
11) [Tatianus, Orat. ad Graecos c. 17].
12) [Tertull., Apologet. 46].
13) Lib. V. c. 18 [Instit. div. V, 17, 12].

nuptiis quam multi veterum Christianos dehortantur? Quae omnia sicut laudabilia, eximia, Deo apprime grata sunt, ita nullius legis necessitate a nobis exiguntur. Atque haec solvendis quae obiiciuntur sufficient.

5 [1]). Nunc ut nostra firmemus, primum non desunt nobis scriptores et quidem antiquiores, qui et capitalia supplicia et quae inde pendent bella sentiant a Christianis licite posse usurpari. Nam Clemens Alexandrinus Christianum ait, si ad imperium vocetur, ut Moses, futurum vivam subditis legem, et praemio affecturum bonos, poenis malos. Et alibi [2]) habitum Christiani describens, decere eum ait intectis esse pedibus, nisi forte militet. In constitutionibus [3]) quae Clementis Romani nomen praeferunt libro VII, C. III, legimus: **οὐχ ὡς παντὸς φόνου φαύλου τυγχάνοντος, ἀλλὰ μόνου τοῦ ἀθώου. τοῦ δ' ἐνδίκου ἄρχουσι μόνοις ἀφωρισμένου**: *non quasi omnis caedes illicita sit, sed ea quae est innocentis: ita tamen ut quae iusta est, magistratibus solis sit reservata.*

6. Sed auctoritatibus privatis sepositis ad publicam Ecclesiae veniamus, quae maximi debet esse ponderis. Dico igitur nunquam a baptismo reiectos aut ab Ecclesia excommunicatos eos qui militabant. quod tamen et factum oportuit, et factum fuisset si militia cum novi foederis conditionibus pugnasset. In dictis modo constitutionibus lib. VIII, capite XXXII agit scriptor ille de iis, qui antiquitus ad baptismum admitti, aut ab eo reiici solerent. **στρατιώτης προσιὼν διδασκέσθω μὴ ἀδικεῖν, μὴ συκοφαντεῖν. ἀρκεῖσθαι δὲ τοῖς διδομένοις ὀψωνίοις. πειθόμενος προσδεχέσθω.** *Miles baptismum postulans doceatur ab iniuriis et vexationibus abstinere: contentus esse suis stipendiis. Si his pareat, admittitor.* Tertullianus in Apologetico [4]) ex persona loquens Christianorum; *Navigamus,* inquit, *et nos vobiscum et militamus.* Paulo ante [5]) dixerat: *Externi sumus et vestra omnia implevimus, urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa.* Eodem libro [6]) narraverat M. Aurelio Imperatori [7]) Christianorum militum precationibus imbrem impetratum. In corona [8]) militem illum qui coronam abiecerat, constantiorem ait fuisse caeteris fratribus, et multos ei ostendit fuisse Christianos commilitones.

7. Accedat quod et milites nonnulli pro Christo tormenta mortemque perpessi eundem cum caeteris martyribus honorem ab Ecclesia acceperunt, quos inter memorantur tres Pauli comites [9]); sub Decio Cerialis, sub Valeriano Marinus, quinquaginta sub Aureliano, Victor, Maurus, et Valentinus magister militum sub Maximiano, circa idem tempus Marcellus Centurio, Severianus sub Licinio. Cyprianus [10]) de

---

1) [In recentt. edd. hic caput X incipit, contra mentem Grotii, ita ut quae illis sunt num. 1—12 paragr. X, nobis sint num. 5—16 paragr. IX].
2) [Clemens Alex., Paedagog. II, 11, 116].
3) *In Constitutionibus*] videtur scriptus is liber finiente saeculo secundo.
4) Cap. XLII.
5) C. XXXVII.
6) [Ibidem cap. 5].
7) *M. Aurelio Imperatori*] vide et Xiphilinum [LXXI, 9] de hac historia.
8) [Tertull., de Corona mil. 1].
9) *Tres Pauli comites*] Adde militem quendam a Cornelio baptizatum, cuius apud Adonem mentio.
10) [Cyprianus, Epist. XXXIV, 3].

Lau entino et Ignatio Afris : *in castris et ipsi quondam saecularibus militantes, sed veri et spirituales Dei milites, dum diabolum Christi confessione prosternunt, palmas Domini et coronas illustres passione meruerunt.* Et hinc apparet quid de militia senserit communitas Christianorum, etiam priusquam Imperatores Christiani essent.

8. Capitalibus suppliciis si non libenter interfuerunt Christiani illis temporibus, haud mirum videri id debet, cum plerumque de Christianis ipsis esset iudicandum : adde quod et in caeteris rebus leges Romanae duriores erant quam lenitas Christiana patiatur : quod vel solo Silaniani Senatusconsulti [1]) exemplo satis patet. Postquam vero Constantinus Christianam religionem et probare et promovere coepit, non ideo desierunt capitalia supplicia. Imo ipse Constantinus inter alias leges de parricidis culeo insuendis legem tulit, quae exstat Codice, Titulo de iis qui parentes vel liberos occiderunt [2]). quanquam alioqui in suppliciis exigendis mitissimus fuerit, ita ut ab historicis non paucis reprehendatur nimiae lenitatis nomine [3]). Tum vero in exercitu suo plurimos habuit Christianos, ut nos historiae docent, et labaro Christi nomen inscripsit. Ex eo etiam mutatum est sacramentum militare in eam formam quae exstat apud Vegetium [4]) : *Per Deum et Christum et Spiritum Sanctum, et per maiestatem Imperatoris quae secundum Deum generi humano diligenda est et colenda.*

9. Neque eo tempore ex tot Episcopis, inter quos multi erant, durissima quaeque passi pro religione, vel unus fuisse legitur qui aut Constantinum, ab omnibus omnino capitalibus suppliciis et bello, aut Christianos a militia iniecto divinae irae metu absterruerit, cum tamen plurimi essent acerrimi custodes disciplinae, et minime dissimulantes eorum quae ad officium tum Imperatorum, tum aliorum pertinerent : qualis et Theodosii tempore fuit Ambrosius, qui sermone VII [5]) ita ait: *Non militare delictum est, sed propter praedam militare peccatum est.* et de Officiis [6]) : *Fortitudo quae vel bello tuetur a barbaris patriam, vel domi defendit infirmos, vel a latronibus socios, plena iustitia est.* Hoc argumentum tanti mihi videtur, ut nihil ultra requiram.

10. Neque tamen ignoro saepe Episcopos [7]), et plebem Christianam interpositis precibus suis avertisse poenas, praesertim capitales : morem

---

1) *Silaniani Senatusconsulti*] Cuius asperitatem mitigavit Adrianus Imperator, ut apud Spartianum est. Asperis Romanorum legibus addi possunt quae servum nisi tortum testimonium dicere vetant.

2) [l. 1 C. IX, 17].

3) *Nimiae lenitatis nomine*] Zonaras [XIII, 4, 34]: *τοῖς μεταβαλλομένοις ἐκ πονηρίας φιλανθρώπως διατιθέμενος ἔλεγεν ὅτι τὸ νοσοῦν μέλος ἀποκοπτέον καὶ σεσηπὸς ἵνα μὴ καὶ τοῖς ὑγιαίνουσι λυμανεῖται, οὐ μέντοι τὸ ὑγιείας ἤδη τυχὸν ἢ καὶ ὑγιαζόμενον. Clementem se ostendebat iis qui pravam vitam deseruerant, quod diceret abscindendum membrum aegrotans ac putridum, ne sana contagio corrumpat, non id quod aut sanatum iam sit aut sanescat.* vide et Eusebium [de Vita Constantini IV, 31]. sicut de nimia Constantini lenitate Christianos, ita de Haraldi Regis questos Danos apud Saxonem historicum [Gesta Danorum l. XI] invenias.

4) [Veget., de Re milit. II, 5].

5) [Inter Augustini Sermones, Appendicis LXXXII].

6) Lib. I. c. 27.

7) *Saepe Episcopos*] Augustinus [Ep. CLIII, 1]: *Officium Sacerdotis est intervenire pro reis.* In eius epistolis multa sunt huius bonitatis specimina.

quoque introductum, ut qui ad Ecclesiam confugissent [1]), nonnisi vitae servandae fide data redderentur; et ut circa Pascha [2]) carcere emitterentur, quos sua crimina attinebant: sed, qui cum cura haec omnia, et si qua his sunt similia, expendet, inveniet, signa haec esse Christianae bonitatis omnem rapientis clementiae occasionem, non omnia iudicia capitalia damnantis animi: unde et locorum et temporum illa beneficia et preces ipsae exceptionibus quibusdam [3]) temperabantur.

11. Obiiciunt hic nobis nonnulli XII canonem Synodi Nicaeensis qui Latine sic habet. *Quicumque vocati* [4]) *per gratiam, primum quidem ardorem, fidemve suam ostenderunt, et cingulum militae deposuerunt, postea vero ut canes ad suum vomitum reversi sunt; ita ut aliqui et pecuniam darent, et beneficiis militiam repeterent, hi decem annis iaceant, post triennii auditionis tempus. In his autem omnibus observari oportet propositum et modum poenitentiae. Quicumque enim, et timore, et lachrymis, et patientia, et bonis operibus conversionem absque simulatione demonstrant, hi definitum tempus auditionis implentes, tum demum orationibus communicabunt, et postea licebit Episcopo de his aliquid humanius cogitare. Quicumque vero indifferenter tulerunt, et habitum Ecclesiam introeundi sibi arbitrati sunt ad conversionem sufficere, hi definitum tempus omnino impleant.* Vel ipsum tredecim annorum tempus satis indicat non de levi aut ambiguo, sed gravi aliquo atque indubitato crimine hic agi.

12. Agitur autem haud dubie de idololatria [5]). nam quae canone XI praecesserat mentio temporum Licinii, in hoc canone repetita tacite haberi debet. ut saepe Canonum sequentium sensus a prioribus pendet. Vide in exemplum Canonem XI, Concilii Eliberini. Licinius autem, verba sunt Eusebii [6]) **στρατιώτας ἐκέλευεν ἀποβάλλεσθαι τοῦ ἀξιώματος εἰ μὴ τοῖς δαίμοσι θύειν αἱροῖντο,** *milites militia exuebat, nisi Diis sacrificare vellent* [7]). quod et Iulianus postea imitatus est, quam ob causam Victricius atque alii cingulum pro Christo abiecisse leguntur. Idem olim sub Diocletiano fecerant in Armenia mille centum quatuor quorum in martyrologiis mentio: et in Aegypto Menna, et Hesychius.

---

1) *Ut qui ad Ecclesiam confugissent*] vide Chrysostomum XVI de Statuis. Concilium Aurelianense [primum] cap. 3. legem Wisigotthorum libro VI, tit. V, 16. IX, tit. II, c. 3 [tit. III].

2) *Ut circa Pascha*] L. Nemo, C. de Episc. audientia [l. 3 C. I, 4].

3) *Exceptionibus quibusdam*] Quas vide apud Cassiodorum [Var.] XI, 40. et c. inter alia de immunitate ecclesiastica in Decreto [cap. 6 Decretal. III, 49].

4) *Quicumque vocati*] Simeon Magister in eius canonis epitome: *οἱ βιαζόμενοι καὶ δόξαντες ἀντιστῆναι, εἶτα καταθέμενοι τῆς ἀσεβείας καὶ ἀναστρατευσάμενοι, δεκαετίαν ἀφοριζέσθωσαν. Qui vi adhibita visi sunt restitisse, sed ab impietate victi sunt et militiam resumsere, decem per annos abstineantur.* Eundem huius canonis sensum exprimunt Balsamo et Zonaras, et Ruffinus libro X, cap. VI.

5) *De idololatria*] quod principale crimen, *summus saeculi reatus* dicitur Tertulliano de Idololatria [1]: *Gravissimum et extremum delictum* Cypriano epist. XII [nunc X].

6) [Euseb., de Vita Constantini I, 54].

7) *Nisi Diis sacrificare vellent*] Sulpitius Severus [Hist. Sacr. II, 33]: *Sane tum Licinius, quia adversum Constantinum de imperio certavit, milites suos litare praeceperat: abnuentes militia reiiciebat.* ob hanc causam Valentinianus, qui imperator postea factus est, sub Iuliano abiecit cingulum. Non dissimile est quod Victor Uticensis narrat, multos sub Hunericho Rege militiam temporalem abiecisse, quia cum Arianismo erat connexa [Victor Vitensis, Hist. persecut. Wandal. II, 7].

Sic ergo et Licinii temporibus multi abiecere cingulum, quorum fuit Arsacius inter Confessores nominatus, et Auxentius factus postea Mopsuestiae Episcopus. Quare his qui semel conscientia puncti cingulum abiecerant, reditus ad militiam sub Licinio non patebat nisi per fidei Christianae abnegationem: quae quia eo erat gravior, quo prior ille actus maiorem in illis legis divinae cognitionem testabatur, ideo hi defectores gravius etiam puniuntur, quam illi de quibus egerat praecedens canon, qui sine periculo vitae aut facultatum amittendarum Christianismum abiecerant. Generaliter autem de omni militia interpretari canonem quem produximus ab omni ratione alienum est. Aperte enim testatur historia [1]) his qui sub Licinio militiam abiecerant, neque Licinio imperante ad eam redierant, ne fidem Christianam violarent, a Constantino datam optionem, immunesne esse a militia vellent, an ad militiam redire: quod haud dubie multi fecerunt.

13. Sunt et qui Leonis epistolam [2]) obiiciant, quae dicit, *Contrarium esse Ecclesiasticis regulis post poenitentiae actionem redire ad militiam saecularem.* Sed sciendum in poenitentibus non minus quam in clericis et ascetis exactam fuisse vitam non quovis modo Christianam, sed eximiae cuiusdam puritatis ut tanto exemplo essent ad correctionem, quanto ad peccandum fuerant [3]). Similiter in consuetudinibus antiquissimis Ecclesiae, quae [4]) quo augustiori nomine commendabiliores essent, canones Apostolici vulgo appellabantur, Canone LXXXII edicitur: *Ne quis Episcopus, presbyter aut diaconus militiae vacet, et utrumque retineat officium Romanum et functionem sacerdotalem. Quae enim Caesaris sunt Caesari, quae Dei Deo.* Quo ipso ostenditur his qui cleri honorem non sperarent Christianis militiam non fuisse interdictam.

14. Hoc amplius, etiam ad clerum admitti vetabantur [5]), qui post baptismum aut magistratus attigissent, aut munera bellica, ut in epistolis Syricii et Innocentii et in concilio Toletano videre est. Legebantur scilicet Clerici non ex quovis modo Christianis, sed ex iis qui vitae exactissimae specimen dedissent. Adde quod militiae et quorundam magistratuum perpetua erat obligatio. at sacro ministerio addicti nulla alia cura ac labore [6]) quotidiano inde abstrahi debebant. qua de causa et sextus canon constituit ne Episcopus

---

1) [Euseb., Vita Const. II, 33].

2) [Leo Magnus, Ep. CLXVII, inq. 12].

3) *Ut tanto exemplo essent ad correctionem, quanto ad peccandum fuerant*] Leo epistola XC ad Rusticum [Leo Magnus, Ep. CLXVII, inq. 10]: *Illicitorum veniam postulantem, oportet etiam multis licitis abstinere.* In epistola Episcoporum ad Ludovicum regem legimus: *Quilibet tanto a se licita debet abscindere, quanto se meminit et illicita perpetrasse.* In capitulis Caroli [haec vox excidit in ed. 1646] Calvi: *Tanto quisque maiora quaerat bonorum operum lucra, quanto graviora sibi intulit damna, per culpam.*

4) [quae, omisit ed. 1646].

5) *Ad Clerum admitti vetabantur*] Eusebius demonstrationum lib. I [c. 8], duplicem describit Christianorum vitam, aliam ἐντελῆ, aliam inferiorem. qui in hac sunt eos inter alia τοῖς κατὰ τὸ δίκαιον στρατευομένοις τὰ πρακτέα ὑποτίθεσθαι, *iis qui iuste militant agenda indicare.*

6) *Nulla alia cura ac labore*] vide canonem Concilii Moguntini apud Gratianum, titulo, Ne Clerici vel monachi [cap. 1 Decretal. III, 50].

presbyter, aut diaconus saeculares curas administret, octuagesimus ne publicis se administrationibus immittat: et inter Africanos canones sextus, ne procurationem rerum alienarum suscipiat [1]), aut causarum patrocinium. sic eosdem tutores constitui nefas iudicat Cyprianus [2]).

15. At pro nostra sententia expressum Ecclesiae iudicium habemus in Concilio primo Arelatensi, quod habitum est sub Constantino. Eius enim Concilii Canon III, sic habet: *De his qui arma proiiciunt in pace, placuit abstinere eos a communione:* Id est qui militiam deserunt extra tempora persecutionis. Id enim pacis nomine intelligi volebant [3]) Christiani, ut ex Cypriano et aliis apparet. Accedat exemplum militum sub Iuliano non modico profectu Christianorum, ut qui morte sua Christo reddere testimonium parati essent: de quibus sic Ambrosius [4]): *Iulianus Imperator, quamvis esset apostata, habuit tamen sub se Christianos milites: quibus cum dicebat; Producite aciem pro defensione reipublicae; obediebant ei: cum autem diceret eis; Producite arma in Christianos; tunc agnoscebant Imperatorem coeli.* Talis et multo ante fuerat Thebaea legio, quae Diocletiano imperante a Zabda tricesimo Hierosolymorum Episcopo Christianam religionem acceperat, et deinde in omne aevum memorabile edidit Christianae constantiae et patientiae exemplum, quod infra [5]) a nobis memorabitur.

16. Hoc loco satis sit illam eorum adferre vocem, quae Christiani militis officium solida brevitate exprimit: *Offerimus nostras in quemlibet hostem manus, quas sanguine innocentium cruentare nefas ducimus. Dexterae ipsae pugnare adversus impios et inimicos sciunt; laniare pios et cives nesciunt. Meminimus nos pro civibus potius quam adversus cives arma sumsisse. Pugnavimus semper pro iustitia, pro pietate, pro innocentium salute: haec fuerunt hactenus pretia periculorum. Pugnavimus pro fide, quam quo pacto conservemus tibi* (ad Imperatorem sermo est) *si hanc Deo nostro non exhibemus?* Basilius de antiquioribus Christianis sic loquitur: **τοὺς ἐν πολέμοις φόνους οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τοῖς φόνοις οὐκ ἐλογίσαντο, ἐμοὶ δοκεῖν, συγγνώμην δόντες τοῖς ὑπὲρ σωφροσύνης καὶ εὐσεβείας ἀμυνομένοις.** *Eas quae in bello perpetrantur caedes maiores nostri pro caedibus non habuere, excusatos habentes eos qui pro pudicitia ac pietate decertant.*

---

1) *Ne procurationem rerum alienarum suscipiat*] vide epistolam Hieronymi ad Nepotianum [ep. LII].

2) *Tutores constitui nefas iudicat Cyprianus*] in epistola ad presbyteros, diaconos et plebem Furnis consistentem [ep. LXVI]. Adde l. Generaliter, C. de episcopis et clericis [l. 51 C. I, 3].

3) *Id enim pacis nomine intelligi volebant*] Tertullianus de idololatria [19]: *Imo quomodo etiam in pace militabit?* idem de Fuga persecutionum [3]: *Nostrae paci quod est bellum quam persecutio?* Cyprianus epistola X [ep. IX, 3]: *Quando ipsa ante mater nostra Ecclesia pacem de misericordia domini prior sumserit.* Epistola XXII [XXI, 2]: *Cum Dominus coeperit ipsi Ecclesiae pacem dare.* Epistola XXXI [5]: *Ecclesiae pacem sustinendam*, id est exspectandam. de Lapsis [c. 5]: *disciplinam pax longa corruperat.* Sulpitius Severus [Hist. sacra II, 32]: *Antonino Pio imperante pax Ecclesiis fuit.* mox: *Interiectis deinde annis* XXXVIII, *pax Christianis fuit.* et in Constantini aetate [ib. 33]: *Exinde tranquillis rebus pace perfruimur.* Et initio historiae [Hist. sacra I, 1]: *Vexationesque populi Christiani, et mox pacis tempora.*

4) [Ambrosio verba haec tribuuntur a Gratiano, Caus. XI, Quaest. III, Can. 94].

5) [L. I c. IV § VII, 10 sqq.].

CAPUT III.

BELLI PARTITIO IN PUBLICUM ET PRIVATUM. SUMMI IMPERII EXPLICATIO.

I. *Belli divisio in publicum et privatum.*
II. *Non omne bellum privatum post iudicia constituta illicitum esse iure naturali, defenditur; additis exemplis.*
III. *Ac ne iure quidem Euangelico, cum solutione obiectionum.*
IV. *Belli publici divisio in solenne et minus solenne.*
V. *An bellum sit publicum quod geritur auctoritate magistratus summam potestatem non habentis. et quando.*
VI. *In quibus rebus consistat potestas civilis.*
VII. *Quae potestas sit summa.*
VIII. *Refellitur sententia quae statuit summam potestatem semper esse penes populum: et solvuntur argumenta.*
IX. *Refellitur sententia quae statuit semper mutuam subiectionem regis et populi.*
X. *Ad veram sententiam recte intelligendam adhibentur cautiones: prima est de distinguenda vocum similitudine in re dispari.*
XI. *Secunda de distinguendo iure et modo habendi ius.*
XII. *Ostenditur quaedam imperia summa haberi plene, id est alienabiliter.*
XIII. *Quaedam non plene:*
XIV. *Quaedam non summa plene, id est alienabiliter haberi.*
XV. *Adstruitur dicta distinctio ex discrimine dandi tutoris in regnis.*
XVI. *Summam potestatem non tolli promissione etiam eius, quod nec naturalis nec divini sit iuris.*
XVII. *Summum imperium dividi interdum per partes subiectivas aut potentiales.*
XVIII. *Male tamen hoc colligi ex eo quod reges acta quaedam sua nisi a coetu aliquo probentur rata esse nolunt.*
XIX. *Alia quoque exempla quaedam male huc trahi.*
XX. *Vera exempla.*
XXI. *Summam potestatem habere posse qui inaequali federe teneatur: cum solutione obiectionum:*
XXII. *Et qui tributum pendat:*
XXIII. *Et qui feudi lege teneatur.*
XXIV. *Distinctio iuris et exercitii cum exemplis.*

I. I. Belli [1]) prima maximeque necessaria partitio haec est, quod bellum aliud est privatum, aliud publicum, aliud mixtum. Publicum bellum est quod auctore eo geritur qui iurisdictionem habet; privatum, quod aliter; mixtum, quod una ex parte est publicum, ex altera privatum. Sed de privato, quod antiquius, primum videamus.

1) Syl. verbo Bellum. I. n. 1.

2. Bellum aliquod privatum licite geri, quantum ius naturae attinet, satis apparere arbitror ex iis, quae supra diximus, cum ostensum est ut quis iniuriam etiam vi a se arceat, iuri naturali non repugnare. Sed forte putet aliquis id saltem post constituta iudicia publica non licere: quamquam enim iudicia publica non a natura, sed a facto sunt humano, cum tamen multo sit honestius et ad quietem hominum conducibilius, ab eo cuius nihil intersit rem cognosci quam homines singulos nimium saepe amantes sui, quod ius putant id manu exsequi, tam laudabili instituto obsequendum ipsa dictat aequitas et ratio naturalis. Paulus IC.[1] *Non est singulis concedendum quod per magistratum publice possit fieri, ne occasio sit maioris tumultus faciendi. Hinc est* inquit Rex Theodoricus[2], *quod legum reperta est sacra reverentia, ut nihil manu, nihil proprio ageretur impulsu. quid enim a bellica confusione pax tranquilla distat, si per vim litigia terminantur*[3] *?* Et vim vocant leges[4], *quoties quis id quod deberi sibi putat, non per iudicem reposcit.*

II. 1. Certe quin restricta multum sit ea quae ante iudicia constituta fuerat licentia, dubitari non potest. Est tamen ubi locum nunc quoque habeat, nimirum ubi cessat iudicium: nam lex vetans sine iudicio suum consequi, intelligi commode debet ubi copia est iudicii. Cessat autem iudicium momentanee, aut continue. Momentanee[5] cessat, ubi exspectari iudex non potest sine certo periculo aut damno. Continue vero, aut iure, aut facto. Iure, si quis versetur in locis non occupatis, ut mari, solitudine, insulis vacuis, et si qua alia sunt loca in quibus nulla est civitas[6]: facto, si subditi iudicem non audiant, aut iudex aperte cognitionem reiecerit.

2. Quod diximus etiam post iudicia constituta, naturali iuri non repugnare omne bellum privatum, etiam ex lege Iudaeis data intelligi potest, ubi sic per Mosen Deus loquitur Exod. XXII. 2. *Si in effossione deprehensus fur, ita percutiatur ut moriatur, ne reus caedis esto percussor, ni iam dies illuxerit, tunc enim reus caedis erit.* Omnino enim videtur haec lex tam accurate distinguens, non solum impunitatem inducere, sed ius etiam naturale explicare; neque fundari in peculiari aliquo mandato divino, sed in communi aequitate: unde alias etiam gentes id sequutas videmus. Notum est illud XII tabularum[7] haud dubie ex veteri iure Attico[8] profectum: *Si nox furtum faxit, si im aliquis occisit, iure caesus esto.* Sic insons omnium, quos novimus,

---

1) l. Non est de R. i. [l. 176 D. L, 17].
2) *Rex Theodoricus*] Eundem vide in Edicto cap. X, et CXXIV.
3) Cass. l. IV. Var. epist. 4 [Var. IV, 10].
4) l. Extat. D. quod metus [l. 13 D. IV, 2].
5) *Momentanee*] Servius ad XI Aeneidos [ad X, 419]: *Iniecere manum Parcae. Traxerunt debitum sibi. Et sermone usus est iuris. nam manus iniectio dicitur, quoties nulla iudicis auctoritate, rem nobis debitam vindicamus.*
6) Molin. disp. 100. §. dubium vero.
7) [Macrob., Saturn. I, 4, 19].
8) *Ex veteri iure Attico*] Solonis verba [apud Demosthenem, adv. Timocratem 113]: *εἰ μέν τις μεθ' ἡμέραν ὑπὲρ πεντήκοντα δραχμὰς κλέπτοι, ἀπαγωγὴν πρὸς τοὺς ἕνδεκα εἶναι. εἰ δέ τις νυκτὸς ὅτι οὖν κλέπτῃ, τοῦτον ἐξεῖναι καὶ ἀποκτεῖναι. Si quis de die quod plus quinquaginta drachmis valeat, furetur, eum ius sit ad undecim viros deduci. quod si quis noctu vel minimum quid furetur, eum liceat vel occidere.* Adde quae II libro infra dicentur cap. XII [immo c. I § XII].

populorum legibus iudicatur, qui adversus aggressorem armis vitam periclitantem defenderit: qui tam manifestus consensus testimonium praebet, nihil in eo esse quod naturali iuri adversetur.

III. 1. De iure divino voluntario perfectiore, Euangelico scilicet, plus est difficultatis. Quin Deus, cui plus iuris est in vitam nostram quam nobis ipsis, potuerit a nobis patientiam eo usque exigere, ut etiam privatim in periculum adducti, occidi deberemus potius quam occidere, ego non dubito. An autem voluerit nos eo usque obstringere, id est quod inquirimus. Solent pro affirmante sententia adferri duo loca, quae supra [1]) adduximus, ad quaestionem generalem: **ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ.** *Ego autem dico vobis; Ne resistite iniuriam facienti*, Matth. v. 39. et Rom. XII, 19. **μὴ ἑαυτοὺς ἐκδικοῦντες ἀγαπητοὶ**, ubi Latina versio habet, *non vos defendentes, charissimi.* Tertius autem locus est in illis Christi verbis ad Petrum [2]), *Repone gladium tuum in vaginam; nam quicumque acceperint gladium, gladio peribunt.* Addunt his nonnulli Christi exemplum qui pro inimicis sit mortuus, Rom. v, 8, 10.

2. Neque desunt inter Christianos veteres qui bella quidem publica non improbaverint, sed defensionem privatam putarint vetitam. Ambrosii loca pro bello supra [3]) attulimus. Augustini multo etiam plura sunt et clariora, omnibus nota. At idem Ambrosius [4]) dixit: *Et ideo fortasse Petro duos gladios offerenti, Satis, dicit, quasi licuerit usque ad Euangelium, ut sit in lege aequitatis eruditio, in Euangelio veritatis.* Idem alibi [5]): *Christianus etiamsi in latronem armatum incidat, ferientem referire non potest; ne dum salutem defendit, pietatem contaminet.* Augustinus [6]) vero; *Legem quidem non reprehendo quae tales* (latrones et alios invasores violentos) *permittit interfici, sed quomodo istos qui interficiunt, defendam, non invenio.* Et alibi [7]): *De occidendis hominibus ne ab eis quisquam occidatur, non mihi placet consilium, nisi forte sit miles, aut publica functione teneatur, ut non pro se hoc faciat, sed pro aliis, accepta legitima potestate.* Atque idem sensisse Basilium ex secunda ipsius ad Amphilochium epistola [8]) satis apparet [9]).

3. Sed opposita sententia sicut receptior est, ita verior nobis videtur, ut talis patientia non sit in obligatione: iubemur enim in Euangelio proximum amare iuxta nos ipsos, non prae nobis ipsis: imo ubi par malum imminet, non vetamur nobis potius quam aliis consulere [10]), ut supra [11]) ostendimus auctoritate Pauli beneficentiae regu-

---

1) [Cap. II § VIII, 3 et 12].
2) [Matth. XXVI, 52].
3) [Cap. II § IX, 9].
4) Lib. X. in Lucam [53].
5) De off. III. c. 3 [c. 4].
6) Lib. I. de lib. arb. c. 5 [§ 12].
7) Epist. 154 ad Publicolam [nunc XLVII, 5].
8) Cap. 43, et 55 [Ep. 199 c. 43].
9) *Satis apparet*] Adde Concilii Aurelianensis canonem citatum a Gratiano c. ult. causa XIII, qu. II.
10) *Nobis potius quam aliis consulere*] Cassiodorus de Amicitia [p. 632 ed. Gen.]: *Sane nullus aliquo praecepto vel aliqua ratione tenetur salutem animae proximi perditione animae suae, aut corporis eius liberationem, citra spem perpetuae salutis, proprii corporis interitu procurare.*
11) [C. II § VIII, 6].

lam explicantis. Instet forte aliquis, et dicat; etiamsi meum bonum praeferre possim bono proximi, hoc tamen locum non habere in bonis inaequalibus; quare vitam meam mihi potius deserendam, quam invasor permittatur incidere in perpetuam damnationem. Sed responderi potest, saepe etiam eum qui impetitur opus habere tempore ad poenitentiam, aut probabiliter ita existimare; et ipsi quoque aggressori ante mortem posse ad poenitentiam spatium superesse. Deinde morali iudicio non videri aestimandum illud periculum in quod ipsum se quis coniiciat et unde se potest eximere.

4. Certe Apostolorum aliqui ad ultimum usque tempus Christo vidente et sciente videntur iter fecisse armati gladio, quod et alios Galilaeos e patria urbem versus properantes ob infestas latronibus vias factitasse ex Iosepho [1]) discimus. qui et de Essenis innocentissimis hominibus idem prodidit. Hinc enim factum est, ut cum diceret Christus tale tempus imminere, ut gladii comparandi causa vel vestis vendenda esset, Lucae XXII, 36, statim Apostoli responderint in suo comitatu duos esse gladios. erant autem in eo comitatu nulli praeter Apostolos. Tum vero illud ipsum quod dixit Christus, quanquam praeceptum revera non continet, sed proverbium est, significans gravissima pericula imminere, ut clare ostendit oppositio primi temporis, quod tutum ac prosperum fuerat, commate 35, est tamen tale, ut sumptum appareat ex eo, quod fieri solebat, quodque Apostoli licitum censebant.

5. Recte autem a Cicerone [2]) dictum est: *Gladios habere certe non liceret, si uti illis nullo pacto liceret.* Illud vero, *Ne resistite iniuriam facienti,* non magis universale est, quam quod sequitur, *Date omni petenti;* quod tamen exceptionem admittit, dum ne nimium nos praegravemur: imo isti praecepto de dando nihil adiicitur quod vim habeat restringentem, sed ex solo sensu aequitatis adstringitur, cum praeceptum de non resistendo suam habeat adiunctam explicationem per exemplum alapae; ut intelligatur tum demum praecise nos obligare, cum ea impetimur iniuria, quae aut alapa sit, aut alapae par: nam alioqui rectius fuerat dicere, *Ne resistite iniuriam facienti, sed vitam profundite potius, quam armis utamini.*

6. In verbis ad Romanos, **μὴ ἑαυτοὺς ἐκδικοῦντες,** omnino **ἐκδικεῖν** non tuendi, sed ulciscendi habet significationem. ut et I Iudith II, et II, I. Lucae XVIII, 7, 8. XXI, 22. II Thess. I, 8. I Pet. II, 14. Rom. XIII, 4. I Thess. IV, 6. Idque ipsa verborum connexio manifeste ostendit: praecesserat enim, *Ne rependatis ulli malum pro malo:* haec autem est ultionis, non defensionis descriptio. Et monitum suum fulcit Paulus Deuteronomii loco [3]), **ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω,** ubi in Hebraeo est לִי נָקָם, quo ultionem significari tum vocis proprietas indicat, tum ipsa loci sententia, quae defensionem intelligi non patitur.

7. Quod vero Petro dictum est, continet quidem prohibitionem utendi gladio, sed non in defensionis causa: neque enim se opus habebat defendere: Iam enim dixerat Christus de discipulis: *Sinite*

---

1) [Ioseph., de Bello Iud. II, 8, 4].
2) [Cic., pro Milone 4, 10].
3) [Deut. XXXII, 35].

hos abire: idque ut impleretur sermo quem dixerat: Ex iis quos dedisti mihi, non perdidi quenquam, Ioan. XVIII, 8, 9. neque Christum, nam defendi nolebat. Ideo apud Ioannem hanc causam interdictioni subiicit, *An non bibam poculum quod dedit mihi Pater?* com. 11 et apud Matthaeum [1]) ait, *Quomodo ergo implerentur scripturae, quae dicunt ita oportere fieri?* Ulciscendi ergo animo Petrus, ut erat fervidus, non defendendi ferebatur. adde quod arma sumebat in eos qui nomine publicarum potestatum adventabant, quibus an ullo casu resistere liceat, peculiaris est quaestio, infra a nobis peculiariter tractanda. Quod autem adiicit Dominus, *Omnes qui gladium acceperint gladio peribunt,* aut proverbium est, ex vulgi usu desumtum, quo significatur sanguinem sanguine elici, ideoque armorum usum periculo nunquam vacare: aut, quae Origenis, Theophylacti, Titi, et Euthymii sententia est, indicat, non esse quod nos Deo praeripiamus ultionem quam ipse suo tempore satis sit exacturus: plane quo sensu in Apocalypsi dicitur XIII, 10: *Qui gladio occidit, eum gladio occidi oportet: in hoc sita est spes et patientia sanctorum.* quicum convenit Tertulliani illud [2]): *Adeo satis idoneus patientiae sequester Deus: si iniuriam deposueris penes eum, ultor est; si dolorem, medicus est; si mortem, resuscitator est: quantum patientiae licet, ut Deum habeat debitorum?* Simulque his Christi verbis vaticinium videtur inesse de poenis, quas a sanguinariis Iudaeis erat exacturus gladius Romanorum.

8. Ad Christi exemplum, qui pro inimicis mortuus dicitur, responderi potest, Christi facta omnia quidem virtutis esse plena, et quae, quoad eius fieri potest, imitari laudabile sit, et suo praemio non cariturum; non tamen omnia eiusmodi esse, ut aut ex lege veniant, aut legem faciant. Nam quod Christus pro inimicis atque impiis est mortuus, id non fecit ex lege aliqua, sed ex speciali quasi pacto et foedere inito cum Patre; qui si id faceret, non modo summam ei gloriam, sed et gentem in aeternum duraturam promisit, Esaiae LIII, 10. Alioqui esse hoc factum quasi singulare, et cui vix quicquam reperiatur simile, ostendit Paulus, Rom. V, 7. Et Christus nos animam nostram periculis obiicere iubet, non pro quibusvis, sed pro eiusdem disciplinae consortibus, 1 Ioan. III, 16.

9. Quae vero ex Christianis scriptoribus allatae sunt sententiae, partim videntur consilium magis, et sublimis propositi commendationem, quam destrictum praeceptum continere; partim privatae sunt ipsorum, non communes totius Ecclesiae. Nam in canonibus antiquissimis qui Apostolici [3]) dicuntur, communione is demum privatur qui in rixa primo ictu adversarium occiderit, **διὰ τὴν προπέτειαν αὐτοῦ,** *ob nimium calorem* [4]). Et hanc sententiam ipse etiam Augustinus, quem in contrariam partem adduximus, probare videtur, Quaest. LXXXIV in Exodum.

---

1) [Matth. XXVI, 54].
2) [Tertull., de Patientia 15].
3) Can. XLV [can. LXIV]. c. si vero. de sent. excom. [c. 3 Decretal. V, 39] et c. significasti. de homicidio [c. 16 Decretal. V, 12].
4) *Ob nimium calorem*] Ambrosius libro X in Lucam [53]: *O domine, cur me emere iubes gladium, qui ferire me prohibes? cur haberi praecipis quem vetas promi? nisi forte ut sit parata defensio, non ultio necessaria.*

IV. 1. Publicum bellum aliud est solenne ex iure gentium, aliud minus solenne. Solenne quod hic voco, plerumque iustum dici solet eo sensu quo iustum testamentum codicillis, iustae nuptiae servili contubernio opponuntur : non quod non liceat et codicillos facere ei qui velit, et servo secum mulierem habere in contubernio [1]) ; sed quod testamentum et nuptiae solennes peculiares quosdam ex iure civili effectus habeant. quod notari utile est ; multi enim voce iusti male intellecta damnari putant ut iniqua aut illicita bella omnia, quibus illa iusti appellatio non convenit. Ut bellum solenne sit ex iure gentium, duo requiruntur ; primum ut geratur utrimque auctore eo qui summam potestatem habeat in civitate : Deinde, ut ritus quidam adsint, de quibus agemus suo loco. Haec quia coniunctim requiruntur, ideo alterum sine altero non sufficit.

2. Bellum autem publicum minus solenne, potest et ritibus illis carere, et geri in privatos, et auctorem habere magistratum quemvis. Et sane si citra leges civiles res spectetur, videtur omnis magistratus sicut ad tuendam plebem sibi creditam, ita ad exercendam iurisdictionem, si vis occurrat, ius habere belli gerendi. Sed quia ex bello tota civitas in periculum venit, ideo ferme omnium populorum legibus cautum est, ne bellum geri possit, nisi auctore eo qui summam in civitate potestatem habeat. Exstat lex talis Platonis ultimo de legibus [2]). Et in Romano iure [3]) maiestatis teneri dicitur qui iniussu principis bellum gesserit delectumve habuerit, exercitum comparaverit. Iniussu populi dixerat lex Cornelia lata a L. Cornelio Sylla. In Iustinianeo Codice exstat constitutio Valentiniani, et Valentis [4]), *Nulli prorsus nobis insciis atque inconsultis quorumlibet armorum movendorum copia tribuatur.* Huc pertinet illud Augustini [5]) : *Ordo naturalis mortalium paci accommodatus hoc poscit, ut suscipiendi belli auctoritas atque consilium penes principes sit.*

3. Sicut autem omnia dicta quantumvis universalia aequitatem recipiunt interpretem, ita et haec lex. Nam [6]) primum quin ei qui iurisdictioni praeest liceat per apparitores suos vi cogere paucos imparentes, quoties ad eam rem copiis maioribus opus non est, nec periculum imminet civitati, dubitari nequit. Rursum si ita praesens sit periculum, ut tempus non ferat eum consuli qui supremum in civitate ius habeat : hic etiam necessitas exceptionem porriget. Hoc iure usus L. Pinarius praesidio Ennae in Sicilia praefectus [7]), cum certo

---

1) *Habere in contubernio*] Imo inter cives erant quaedam matrimonia non iusta, non iusti liberi. Paul. Sent. lib. II, tit. XIX. L. Si uxor. D. ad L. Iuliam de Adulteriis [l. 14 D. XLVIII, 5]. sic et libertas quaedam non iusta. Seneca de vita beata, c. XXIV [3]. Suetonius Octavio [Octaviano], c. XL.

2) [Plato, Leg. XII, 7].

3) l. 3. D. ad l. Iul. maiest. [l. 3 D. XLVIII, 4].

4) [l. un. C. XI, 47].

5) *Illud Augustini*] lib. XXII, c. LXXIV contra Faustum. citat Gratianus c. quid culpatur [4], causa XXIII, quaest. 1. Apud Hebraeos bellum omne quod non [non, excidit in edit. 1646] speciali Dei iussu suscipitur vocatur מלחמת הרשות bellum potestatum.

6) Vict. de iure belli. n. 9. Molin. disp. 100. §. idem Vict. Bart. in l. ex hoc iure. D. de Iust. et iure [l. 5 D. I, 1]. Bart. de Repres. 3. principali ad secundam n. 6. Mart. Laud. de bello, qu. 2.

7) Livius lib. XXXIX [XXIV, 37—39].

sciret oppidanos ad Carthaginenses defectionem moliri, caede in eos facta, Ennam retinuit. Extra talem necessitatem ad vindicandas iniurias quas rex persequi negligit, ius bellandi oppidanis in civitatibus dare ausus est Franciscus Victoria: sed eius sententia merito ab aliis repudiatur.

V. I. At quibus eventibus ius armorum movendorum esse magistratibus minoribus constat, an bellum tale publicum sit dicendum dissentiunt iuris interpretes. Sunt qui aiunt [1]). Sunt qui negant [2]). Sane si publicum non aliud dicimus quam quod fit iure magistratus, dubium non est quin talia bella publica sint, ac proinde qui in tali facti specie magistratibus se opponunt, in poenas incidant contumacium adversus supra se positos. Si vero publicum sumitur in excellentiore significatu pro eo quod solenne est, ut saepe sumi extra controversiam est; non sunt bella ista publica, quia ad istius iuris plenitudinem, tum iudicium summae potestatis, tum alia requiruntur. Neque me movet, quod etiam in tali contentione soleant res auferri obsistentibus [3]), ac militibus etiam concedi [4]). Nam id belli solennis non ita proprium est, ut non alibi etiam locum habere possit.

2. Sed [5]) et illud accidere potest, ut in imperio late patente inferiores potestates belli inchoandi concessam habeant potestatem [6]): quod si fit, iam sane censendum erit bellum geri ex vi summae potestatis. nam quod faciendi quis alii ius dat, eius ipse auctor censetur.

3. Illud magis controversum, an ubi tale mandatum non est, sufficiat coniectura voluntatis. Mihi id admittendum non videtur. Neque enim hoc sufficit videre, quid hoc rerum statu summam potestatem habenti, si consulatur, placiturum sit: sed hoc magis videndum, quid ille, ubi res moram fert, aut dubiam habet deliberationem, se inconsulto cupiat fieri, si ea de re lex ferenda sit. Nam ut maxime in aliquo facto particulari cesset inspecta particulariter ratio quae voluntatem summi imperantis movet, non tamen cessat ratio sumta universaliter quae periculis occurri vult. quod fieri non potest si eius rei ad se magistratus quisque iudicium trahat.

4. Non ergo iniuria a legatis suis accusatus fuit Cn. Manlius [7]), quod Pop. Rom. iniussu bellum Gallograecis intulisset: nam quanquam in Antiochi exercitu Gallorum legiones fuerant, tamen pace facta cum Antiocho, an ea iniuria in Gallograecos exsequenda esset, non in Cn. Manlii, sed in Pop. Rom. arbitrio esse debuit. C. Caesa-

1) Ayala de iure belli l. I, c. 2. n. 7. Sil. verbo bellum. n. 2. ibi, sufficit etiam.
2) Innoc. c. olim de rest. spol. [c. 12 Decretal. II, 13] n. 8. et c. sicut de iureiur. [c. 13 Decretal. II, 24] n. 5. Panor. ibid. Bart. ad l. hostes. D. de captivis [l. 24 D. XLIX, 15].
3) *Res auferri obsistentibus*] Iurisconsultis in hanc rem productis possunt addi Franc. Aret. cons. XIV, n. 7. Gail. I de Pac. publica, c. II, numer. 20. Cardinalis Tuschus pract. quaest. LV. litera B. verbo Bellum. num. 10. Goeddaeus cons. Marp. XXVIII, num. 202, et sequentibus.
4) Livius. d. loco [supra p. 71 n. 7.].
5) Vict. n. 29. Caiet. sec. sec. qu. 40. art. 1. Silv. verbo bellum p. 1. n. 2. Lorca disp. 50. n. 12.
6) *Inferiores potestates belli gerendi habeant potestatem*] vide legem Friderici Imperatoris apud Conradum Abbatem Urspergensem.
7) Liv. l. 48 [XXXVIII, 45 sqq.].

rem quod bellum Germanis intulisset, dedi Germanis Cato voluit; credo non tam ius respiciens, quam quod imminentis domini metu vellet urbem liberari. Nam Germani Gallos populi Romani hostes adiuverant, ac proinde non erat quod iniuriam sibi factam quererentur, si modo iusta fuit populi Romani causa in Gallos bellandi. At Caesar contentus esse debuit Germanos Gallia mandata sibi provincia pepulisse, nec Germanos, praesertim cum nullum inde periculum immineret, intra suos fines, bello persequi, nisi consulto prius populo Romano. Non ergo Germani ius habebant deditionem postulandi, sed populo Romano punire Caesarem ius erat, plane ut Carthaginienses Romanis responderunt [1]), *Ego non privato publicove consilio Saguntum oppugnatum sit quaerendum censeo; sed utrum iure an iniuria: nostra enim haec quaestio atque animadversio in civem nostrum est, nostro an suo fecerit arbitrio; vobiscum una disputatio est, licueritne per foedus fieri.*

5. Defendit M. Tullius Cicero factum et Octavii et Decimi Bruti, qui privato consilio, in Antonium arma ceperant. Atqui etiam si constaret meritum hostilia Antonium, Senatus populique Romani iudicium expectari debuit, an e republica esset dissimulare factum, an ulcisci; ad pacis venire conditiones, an ad arma procurrere. Nam iure suo quod saepe cum damni periculo coniunctum est, uti nemo cogitur. Tum vero etiam hoste iudicato Antonio permittenda Senatui, et populo Romano deliberatio fuit, per quos potissimum bellum id geri vellet. Sic [2]) Cassio auxilia ex foedere petenti respondere Rhodii, missuros se si Senatus iuberet.

6. Moniti hoc exemplo, et plura occurrent, meminerimus non omnia probare, quae a quamvis praeclarae famae auctoribus dicuntur, saepe nim tempori, saepe affectibus serviunt, et aptant **τῷ πέτρῳ στάθμην.** quare danda est opera uti in his rebus defecato utamur iudicio, nec quae excusari magis quam laudari possunt, temere in exemplum rapiamus, in quo perniciose errari solet.

7. Cum vero dictum sit, bellum publicum geri non debere nisi eo auctore qui summam potestatem habeat, et ad huius rei, et ad quaestionis illius quae est de bello solenni intellectum, atque adeo ad alia multa, necessarium erit, quae sit summa illa potestas, quique eam habeant intelligere: eoque magis quia nostro saeculo viri eruditi, quisque ex usu magis rerum praesentium, quam ex vero illud argumentum exsequuti, rem per se haud expeditam multo impeditiorem reddiderunt.

VI. 1. Facultas ergo moralis civitatem gubernandi, quae potestatis civilis vocabulo nuncupari solet a Thucydide [3]) tribus rebus describitur, cum civitatem, quae vere civitas sit, vocat **αὐτόνομον, αὐτόδικον, αὐτοτελῆ** *suis utentem legibus, iudiciis, magistratibus* [4]). Aristoteles [5]) tres facit partes in administranda republica, consultationem de rebus

---

1) Livius l. XXXI [XXI, 18, 6].
2) App. ci. IV [Appian., Bell. civ. IV, 66].
3) [Thucyd. V, 18].
4) *Magistratibus*] Posset etiam verti *Vectigalibus*. quomodo accepit Thucydidis Scholiastes. Est enim vox anceps.
5) Lib. IV. Pol. c. 4 [c. 14].

communibus, curam legendorum magistratuum, et iudicia: ad primam autem partem refert deliberationem de bello, pace, foederibus faciendis ac dissolvendis, de legibus; addit de morte, exilio, publicatione, et repetundis, hoc est, ut ego interpretor, iudicia publica, cum prius iudiciorum nomine privata intellexisset. Dionysius Halicarnassensis [1]) tria maxime notat, ius magistratuum creandorum, ius legum condendarum et tollendarum, ius decernendi de bello ac pace [2]). Alibi [3]) addit quartum, iudicia: Rursum, alibi [4]) adiicit curationem sacrorum et convocationem comitiorum.

2. At si quis recte partiri velit, facile quae huc spectant reperiet omnia; ita ut nihil aut desit, aut redundet. Nam qui civitatem regit, eam partim per se, partim per alios regit. Per se autem versatur, aut circa universalia, aut circa singularia. Circa universalia versatur condendo leges easque tollendo, tam circa sacra (quatenus eorum cura ad civitatem pertinet) quam circa profana. Ars circa haec Aristoteli [5]) ἀρχιτεκτονικὴ architectalis. Singularia circa quae versatur, sunt aut directe publica, aut privata quidem, sed quatenus ad publicum ordinantur. Directe publica sunt actiones, ut pacis, belli, foederum faciendorum; aut res, ut vectigalia, et si quae his sunt similia: in quibus comprehenditur et dominium eminens, quod civitas habet in cives, et res civium ad usum publicum. Ars circa haec Aristoteli nomine generis πολιτικὴ, id est civilis, et βουλευτικὴ, consultatrix. Privata sunt res controversae inter singulos, quas publica auctoritate dirimi publicae quietis interest. Ars circa haec eidem Aristoteli δικαστικὴ, iudicialis. Quae per alterum expediuntur, ea expediuntur, aut per magistratus, aut per alios curatores, in quibus sunt et legati. His ergo in rebus consistit potestas civilis.

VII. 1. Summa autem illa dicitur, cuius actus alterius iuri non subsunt, ita ut alterius voluntatis humanae arbitrio irriti possint reddi. Alterius cum dico, ipsum excludo, qui summa potestate utitur; cui voluntatem mutare licet, ut et successorem [6]), qui eodem iure utitur, ac proinde eandem habet potestatem, non aliam. Haec ergo summa potestas, quod subiectum habeat videamus. Subiectum aliud est commune, aliud proprium: ut visus subiectum commune est corpus, proprium oculus. ita summae potestatis subiectum commune est civitas, quam perfectum coetum esse supra diximus.

2. Excludimus ergo populos, qui in alterius populi ditionem concesserunt, quales erant provinciae Romanorum: hi enim populi non per se civitas sunt, ut nunc quidem eam vocem sumimus, sed membra minus digna magnae civitatis, quomodo servi membra sunt familiae. Rursum accidit, ut plurium populorum idem sit caput, qui tamen populi singuli perfectum coetum constituunt [7]): neque enim

---

1) Lib. IV [20].
2) *Ius legum condendarum et tollendarum, ius decernendi de bello ac pace*] Servius ad I Aeneid. [236]. *Omni ditione. Rectius omni quam omnis: ut significet omni potestate, pace, legibus, bello.*
3) Lib. VII [56].
4) Lib. II [14].
5) [Aristot., Ethica Nic. VI, 8].
6) *Ut et successorem*] Cacheranus Decis. Pedem. CXXXIX, num. 6.
7) Vict. de iure belli n. 7.

ut in naturali corpore non potest caput unum esse plurium corporum, ita in morali quoque corpore; nam ibi eadem persona diversa ratione considerata caput potest esse plurium ac distinctorum corporum. Cuius rei certum indicium esse potest, quod extincta domo regnatrice imperium ad quemque populum seorsim revertitur. Sic etiam accidere potest, ut plures civitates arctissimo inter se foedere colligentur, et faciant σύστημα quoddam ut Strabo [1]) non uno loco loquitur, neque tamen singulae desinant statum perfectae civitatis retinere: quod tum ab aliis, tum ab Aristotele [2]) etiam notatum est non uno loco.

3. Subiectum ergo commune summae potestatis esto civitas, ita ut iam diximus intellecta. Subiectum proprium est persona una pluresve, pro cuiusque gentis legibus ac moribus. ἡ πρώτη ἀρχὴ apud Galenum libro sexto de placitis Hippocratis et Platonis.

VIII. 1. Atque hoc loco primum reiicienda est eorum opinio, qui ubique et sine exceptione summam potestatem esse volunt populi, ita ut ei reges quoties imperio suo male utuntur, et coercere et punire liceat: quae sententia quot malis causam dederit, et dare etiamnum possit, penitus animis recepta, nemo sapiens non videt. Nos his argumentis eam refutamus. Licet homini cuique se in privatam servitutem cui velit addicere, ut et ex lege Hebraea [3]) et Romana [4]) apparet. quidni ergo populo sui iuris liceat se uni cuipiam, aut pluribus ita addicere, ut regendi sui ius in eum plane transcribat, nulla eius iure parte retenta? Neque dixeris minime id praesumi: non enim iam quaerimus, quid in dubio praesumendum sit: sed quid iure fieri possit [5]). Frustra quoque afferuntur incommoda quae hinc sequantur, aut sequi possint. nam qualemcumque formam gubernationis animo finxeris, nunquam incommodis aut periculis carebis. *Aut haec cum illis sunt habenda, aut illa cum his mittenda sunt* [6]), ait Comoedia [7]).

2. Sicut autem multa sunt vivendi genera, alterum altero praestantius, et cuique liberum est ex tot generibus id eligere quod ipsi placet; ita et populus eligere potest qualem vult gubernationis formam: neque ex praestantia huius aut illius formae, qua de re diversa diversorum sunt iudicia, sed ex voluntate ius metiendum est [8]).

3. Neque vero non multae exstare possunt causae cur populus ius totum imperandi a se abdicet, aliique tradat, puta quia in periculum vitae adductus alia lege qui se defendat reperire non potest: aut quia inopia pressus aliter habere non potest copiam unde se sustentet. Nam si Campani olim necessitate subacti populo Romano

---

1) [E. g. IX, 3, 7; XIV, 3, 2].
2) Lib. II Pol. c. 20 [c. 2]. l. III. c. 9.
3) Ex. XXI, 6.
4) Instit. de iure pers. §. Servi autem [§ 2 Inst. I, 3]. Gell. lib. 2. c. 7 [II, 18].
5) *Sed quid iure fieri possit*]. Gail. de Arrestis cap VI, 22, et seqq.
6) *Aut illa cum his mittenda sunt*] Cicero lib. III. de legibus [10, 23]: *Est iniqua in omni re accusanda, praetermissis bonis malorum enumeratio, vitiorumque selectio.* mox. *Sed bonum quod est quaesitum in ea, sine isto malo non haberemus.*
7) [Terent., Heaut. 325].
8) *Sed ex voluntate ius metiendum est*] A Carolo Quinto Imperatore eodem tempore Augusta civitas petiit, ne senatui urbis suae placita valerent, nisi assensissent curiarum magistri: Norimberga plane contrarium.

se subiecerunt [1]) in hunc modum: *Populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra Deum, divina humanaque omnia, in vestram P. C. ditionem dedimus* [2]): et quidam populi cum Romanorum ditioni [3]) subiicere se vellent, ne recepti quidem sunt; quod narrat Appianus [4]): quid obstat quominus et uni homini praepotenti populus aliquis eundem ad modum dedere se possit? Apud Virgilium [5]) legimus:

Nec cum se sub leges pacis iniquae
Tradiderit regno.

Accidere etiam potest, ut paterfamilias latifundia possidens neminem alia lege in suas terras habitantem recipere velit: aut ut quis magnam servorum copiam habens eos manumittat, sub imperii ferendi et census pendendi legibus: quae suis exemplis non carent. de servis Germanorum apud Tacitum [6]) est: *Suam quisque sedem, suos penates regit. Frumenti modum dominus, aut pecoris, aut vestis ut colono iniungit et servus hactenus paret.*

4. Adde quod sicut Aristoteles [7]) dixit quosdam homines natura esse servos, id est ad servitutem aptos; ita et populi quidam eo sunt ingenio, ut regi quam regere norint rectius; quod de se sensisse Cappadoces videntur [8]), qui oblatae a Romanis libertati vitam sub rege praetulerunt, negantes vivere se sine rege posse. Sic Philostratus vita Apollonii [9]), stultum esse ait Thraces, Mysos, Getas in libertatem vindicare, qua non gaudeant.

5. Neque vero non aliquos movere potuerunt exempla gentium, quae per saecula plurima sub imperio plane regio satis feliciter vixerunt [10]). Urbes sub Eumene [11]), ait Livius [12]), nullius liberae civitatis fortunam cum sua mutatam voluisse. Est et interdum is civitatis status ut videatur nisi sub libero unius imperio salvus esse non posse [13]); quod de Romana, qualis erat Caesaris Augusti aetate, mul-

---

1) *Populo Romano se subiecerunt*] ut Falisci apud Liv. lib. V [27]. Samnites lib. VIII [IX, 42]. Sic Epidamnii a Corcyraeis deserti Corinthiis se dediderunt, ut protegerentur adversus Taulantios et exsules. Thucyd. lib. I [25].

2) [Liv. VII, 31, 4].

3) *Romanorum ditioni*] Et Venetorum. Bembus lib. VI [Historiae Venetae].

4) [Appian., Pun. 5].

5) [Virg., Aen. IV, 619, 620].

6) [Tac., Germ. 25].

7) [Aristot., Polit. I, 2].

8) Strabo XII [2, 11]. Iustin. lib. XXXVIII [2, 8].

9) Lib. VI [Vita Apoll. Tyan. VII, 3].

10) *Sub imperio plane regio satis feliciter vixerunt*] Seneca de Beneficiis libro II, c. XX, de Bruto locutus: *Mihi, cum vir magnus fuerit in aliis, in hac re videtur vehementer errasse, nec ex institutione Stoica se gessisse: qui aut regis nomen extimuit, cum optimus civitatis status sub rege iusto sit, aut ibi speravit libertatem futuram, ubi tam magnum praemium erat et imperandi et serviendi: aut existimavit civitatem in priorem formam posse revocari, amissis pristinis moribus: futuramque ibi aequalitatem civilis iuris, et staturas suo loco leges, ubi viderat tot millia hominum pugnantia, non an servirent, sed utri.* vide et Bizarrum historia Genuensi lib. XIV, p. 329.

11) *Urbes sub Eumene*] Sic multos ex liberis Graeciae civitatibus in Salamina Cypri, quod Euagorae regnum erat, venisse narrat Isocrates [Euagoras XXI, 51].

12) Liv. l. XLII [5, 3].

13) *Ut videatur nisi sub libero unius imperio salvus esse non posse*] Dion apud Philostratum V, cap. XI [Vita Apoll. Tyan. V, 34], δέδια δὲ μὴ χειροήθεις ἤδη Ῥωμαίους αὗται αἱ τυραννίδες πεποιηκυῖαι χαλεπὴν ἐργάσωνται τὴν μεταβολήν. *Metuo ne Romani longis dominatibus edomiti nullam iam ferre possint mutationem.*

tis prudentibus visum est. His ergo similibusque de causis accidere non potest tantum, sed et solet, ut se homines subiiciant imperio alterius ac potestati, quod et Cicero notat Officiorum secundo [1]).

6. Iam vero bello iusto, ut ante [2]) diximus, sicut acquiri potest dominium privatum, ita et dominium civile, sive ius regendi non aliunde pendens. Neque vero haec tantum pro unius imperio, ubi id receptum est, conservando dicta censeri debent: nam idem ius eademque ratio est procerum qui plebe exclusa civitatem regunt. Quid, quod nulla respublica adeo reperta est popularis, in qua non aliqui aut valde inopes aut externi, tum vero et foeminae et adolescentes a deliberationibus publicis arceantur?

7. Iam vero et populi quidam alios sub se populos habent [3]), non minus addictos sibi quam si regibus parerent: unde illa interrogatio [4]), *Estne populus Collatinus in sua potestate?* et Campani cum se Romanis dedidissent, facti dicuntur alienae potestatis [5]): Acarnania [6]) ut et Amphilochia [7]) dicuntur fuisse iuris Aetolorum: Peraea [8]) et Caunus [9]) ditionis Rhodiorum: Pydna [10]) a Philippo Olynthiis data. Et quae sub Spartanis fuerant oppida, postquam eorum ditioni exemta sunt, Eleutherolaconum [11]) nomen acceperunt. Cotyora urbs dicitur fuisse Sinopensium apud Xenophontem [12]). Nicaea Italiae adiudicata Massiliensibus apud Strabonem [13]), et insula Pithecusae Neapolitanis [14]). Sic Calatim oppidum coloniae Capuensi, Caudium coloniae Beneventanae adiudicata cum territoriis suis apud Frontinum [15]) legimus. Otho provinciae Baeticae Maurorum civitates dono dedit: quod apud Tacitum [16]) est. quae omnia convelli necesse est, si id recipimus, ius regendi semper subditum esse eorum iudicio ac voluntati qui reguntur.

8. At vero esse reges qui populi etiam universim sumti arbitrio

---

1) [Cic., de Off. II, 6, 22].
2) [§ IV, 1].
3) *Populi quidam alios sub se populos habent*] Sic Salamin insula Atheniensium iuris iam inde a Philaeo et Eurysace Aiacis filiis ut Plutarchus Solone [83 D] nos docet. Hanc Salaminem Atheniensibus ademit Augustus, ut postea Cephaleniam Adrianus, teste Xiphilino [LXIX, 16]. Atarneus ab antiquo Chiorum teste Herodoto lib. I. [160] et Samii multa in continente oppida tenuere, ut Strabo docet lib. XIV [1, 20]. Anactorium partim ad Corinthios, partim ad Corcyrenses pertinebat, ut Thucydides scribit libro I [55]. In pace cum Aetolis apud Livium [XXXVIII, 11]: *Oeneade cum urbe agroque, Acarnanum sunto.* Sex oppida Halicarnasso attributa per Alexandrum Magnum, memorat Plinius Historiae Naturalis lib. V, c. 29. Idem libro XXXIII, c. IV. Lindum insulam esse ait Rhodiorum: tantundem de Cauno habes libro XXXV [10]. Testatur idem Cicero epistola ad fratrem [I, I, 11, 34]. Rhodiis iisdem, quod Romanos contra Antiochum iuvissent, complures urbes dono datas ait Eutropius libro III [IV, 4], nempe Carum et Lyciorum, quae rursus eis ablatae a Senatu. Utrumque est in Excerptis Polybii [cap. 36 et 93].
4) Liv. lib. I [38, 2].
5) Liv. l. VII [31, 6].
6) Lib. XXVI [Liv. XXVI, 24].
7) [Livius XXXVIII, 3].
8) Lib. XXXII [33].
9) Strab. XIV [2, 1 sqq.].
10) Diod. l. XVI [8].
11) Paus. Lac. [III, 21, 6].
12) Exp. Cyri lib. V [5, 3].
13) Lib. IV [1, 9].
14) Lib. V [Strabo V, 4, 9].
15) [Frontin., de Coloniis i. v. Caudinum].
16) Hist. I [78].

non subsint, tum sacra, tum profana historia testatur. *Si dixeris,* inquit Deus populum Israeliticum alloquens, *Statuam supra me regem* [1]: et ad Samuelem: *Indica eis ius regis qui regnaturus est super eos* [2]. Hinc rex unctus [3] dicitur super populum, super hereditatem Domini, super Israelem: Solomo rex super totum Israelem [4]. Sic David Deo gratias agit quod populum suum ipsi subiecerit [5]. Et Christus, *Reges,* inquit, *gentium dominantur eis* [6]. Notum illud Horatii [7]:

Regum timendorum in proprios greges,
Reges in ipsos imperium est Iovis.

9. Tres gubernandi formas ita describit Seneca [8]: *Interdum populus est quem timere debeamus; interdum, si ea civitatis disciplina est, ut plurima per senatum transigantur, gratiosi in ea timentur viri: interdum singuli quibus potestas populi et in populum data est.* Tales sunt quos Plutarchus [9] ait, **οὐ κατὰ τοὺς νόμους μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν νόμων ἄρχειν,** *imperium habere non ex legibus modo, sed et in leges.* et apud Herodotum [10] Otanes singulare imperium sic describit: **ἀνευθύνως ποιεῖν τὰ βούλεται**: *facere quod quis velit, ita ut alii rationem non reddat.* Dioni quoque Prusaeensi [11] regnum definitur: **ἐπιτάττειν ἀνυπεύθυνον ὄντα,** *ita imperare ut alii ratio non reddatur:* Pausanias Messenicis [12] opponit **βασιλείαν ἀρχῇ ὑπευθύνῳ,** *regnum potestati tali quae rationem actuum reddere debeat.*

10. Aristoteles [13] reges quosdam esse ait cum eo iure, quod alibi habet ipsa gens in se ac sua. Sic postquam Romani principes imperium vere regium usurpare coeperunt, dicitur populus in eos omne suum imperium et potestatem contulisse [14], etiam in se, ut interpretatur Theophilus. Hinc illud dictum M. Antonini Philosophi [15]: *Nemo nisi solus Deus iudex principis esse potest.* Dion. l. LIII [16], de tali principe: **αὐτοτελὴς ὄντως καὶ αὐτοκράτωρ, καὶ ἑαυτοῦ, καὶ τῶν νόμων, πάντα τε οἷα βούλοιτο ποιῇ, καὶ πάνθ' ὅσα ἂν μὴ βούλοιτο μὴ πράττῃ.** *Liber est, suique ac legum potens, ut et quod vult, faciat, et quod non vult, non faciat.* Tale regnum iam antiquitus erat in Graecia regnum Inachidarum [17] Argis: nam in Argiva Tragoedia Supplicibus, sic populus

1) Deu. XVII, 14.
2) I Sa. VIII, 4 [9].
3) I Sam. IX. 16. X, 1. XV, 1. II. Sa. V, 2.
4) I Re. IV, 1.
5) Ps. CXLIV, 2.
6) Luc. XXII, 25.
7) [Horat., Od. III, 1, 5 sq.].
8) Epist. XIV.
9) Flamin. [382 D].
10) [Herod. III, 80].
11) [Dio Chrysost., Orat. LIV p. 565].
12) [Paus. IV, 5, 10].
13) III Pol. XIV.
14) Inst. de iur. nat. §. sed et quod [§ 6 Inst. I, 2].
15) Xiph. vita M. Ant. l. 4 [LXXI, 3].
16) [Dio Cassius LIII, 28].
17) *Inachidarum*] Hi sunt ענקים. Deut. II, 10, ex qua origine et ענקה *ὄγκα* dea cui Templum Thebis Cadmus dicavit. Graeci eam Pallada dixere. Dicuntur Aeschylo [Suppl. 253] Inachidae fuisse Pelasgi, id est extorres a Syro פלג. Etiam qui Lace-

Regem affatur apud Aeschylum [1]:

> *Σύ τοι πόλις, σὺ δὲ τὸ δήμιον.*
> *Πρύτανις ἄκριτος ὤν,*
> *Κρατύνεις βωμὸν ἑστίαν χθονός,*
> *Μονοψήφοισι νεύμασι σέθεν.*
> *Tu res populi, tuque urbs tota es,*
> *Non iudiciis subditus ullis,*
> *Regni solio fultus ut ara,*
> *Unoque regens cuncta arbitrio.*

II. Longe aliter quam de Atheniensium republica rex ipse Theseus apud Euripidem [2]) loquitur,

> — *οὐ γὰρ ἄρχεται*
> *Ἑνὸς πρὸς ἀνδρός, ἀλλ' ἐλευθέρα πόλις.*
> *Δῆμος δ' ἀνάσσει διαδοχαῖσιν ἐν μέρει*
> *Ἐνιαυσίαισιν.*
> —— *haec iuris sui*
> *Parere domino civitas uni negat:*
> *Rex ipse populus annuas mandat vices*
> *Honoris huic, illive.*

Nam Theseus, ut Plutarchus [3]) explicat, belli tantum ducem et legum custodem agebat, caetera par civibus [4]). Hinc factum ut reges qui populo subsunt, non nisi improprie reges appellari dicantur: Sic post Lycurgum, magisque post Ephoros constitutos, reges Lacedaemoniorum, reges nomine, non re fuisse dicuntur Polybio [5]), Plutarcho [6]), Cornelio Nepoti [7]). Quod exemplum secuti et alii in Graecia. Pausanias Corinthiacis [8]): ***Ἀργεῖοι δὲ ἅτε ἰσηγορίαν καὶ τὸ αὐτόνομον ἀγαπῶντες ἐκ παλαιοτάτου, τὰ τῆς ἐξουσίας τῶν βασιλέων εἰς ἐλάχιστον προςήγαγον, ὡς μηδενὶ τῶν Κείσου καὶ τοῖς ἀπογόνοις ἢ τὸ ὄνομα λειφθῆναι τῆς βασιλείας μόνον.*** *Argivi iam olim aequalitatis et libertatis amantes regiam potestatem in minimum redegerunt, ita ut Cisi filiis ac posteris praeter nomen regni*

---

daemonem primi tenuere Pelasgi erant, unde Abrahamo se cognatos dicebant Lacedaemonii in historia Maccabaica [I, 12, 21]. Sicut autem Argivi reges plenissima usi potestate exemplo Orientis, unde venerant, sic et reges Thebani e Phoenicibus. Apparet id ex Creontis verbis apud Sophoclem [Antig. 666 sqq.] et fecialis Thebani Supplicibus Euripidis [410 sq].

1) [Aesch., Suppl. 370—373].

2) [Eurip., Suppl. 404—407].

3) [Plutarch., Thes. XXIV].

4) *Caetera par civibus*] Thesei filius Demophon in Heraclidis Euripidis [423 sq.]:

> *οὐ γὰρ τυραννίδ' ὥστε βαρβάρων ἔχω,*
> *ἀλλ' ἢν δίκαια δρῶ, δίκαια πείσομαι.*
> *Nec enim potestas barbarum in morem mihi,*
> *Sed iusta refero obsequia, dum iuste impero.*

5) Lib. IV [immo VI, 3].

6) Vit. Cleom. [805 E].

7) *Cornelio Nepoti*] verba ipsius aut quisquis is est qui vitas illustres scripsit in Agesilao [c. 1; iam margo edit. 1632 habet: Vita Agesil.]: *Ut duos haberent reges nomine magis quam imperio.* Alibi [de Regibus 2]: *Lacedaemoniorum autem Agesilaus nomine, non potestate fuit rex, sicut caeteri Spartani.*

8) [Paus. II, 19].

nihil relinquerent [1]). Talia regna negat Aristoteles [2]) constituere propriam speciem gubernationis, quia scilicet partem tantum faciunt in republica optimatium aut populi.

12. Quin et in populis qui perpetuo regibus non subsunt exempla videmus quasi temporarii regni [3]), quod populo non subsit. Talis erat potestas Amymonum apud Cnidios, et apud Romanos Dictatorum primis temporibus, cum ad populum provocatio non esset: unde Dictatoris edictum pro numine observatum ait Livius [4]) : neque usquam ullum nisi in cura parendi auxilium: Dictatura obsessam vim regiae potestatis Cicero [5]).

13. Quae pro contraria sententia adferuntur argumenta, ea solvere difficile non est. Nam primum quod asseverant eum a quo aliquis constituitur esse superiorem constituto, verum duntaxat est in ea constitutione, cuius effectus perpetuo pendet a voluntate constituentis; non etiam in ea quae ab initio est voluntatis, postea vero effectum habet necessitatis: quomodo mulier virum sibi constituit cui parere semper necesse habet. Valentinianus [6]) Imperator militibus qui se Imperatorem fecerant, postulantibus quod ipsi non probabatur, respondit [7]): *Ut me ad imperandum vobis eligeretis, in vestra situm erat potestate, o milites: at postquam me elegistis, quod petitis, in meo est arbitrio, non vestro. Vobis tanquam subditis competit parere, mihi quae facienda sunt, cogitare.* Sed nec verum est quod assumitur, omnes reges a populo constitui: quod exemplis patris familias advenas sub obediendi lege acceptantis, et gentium bello devictarum, quae supra [8]) attulimus, satis intelligi potest.

14. Alterum argumentum sumunt ex dicto Philosophorum, regimen omne eorum qui reguntur, non qui regunt, causa esse paratum: unde sequi existimant ex finis nobilitate, eos qui reguntur, superiores esse eo, qui regit. Sed nec illud universaliter verum est, omne regimen eius qui regitur causa esse comparatum; nam quaedam regimina per se sunt regentis causa, ut dominicum: nam servi utilitas ibi extrinseca est et adventitia: sicut medici lucrum ad ipsam medicinam non pertinet. Sunt alia regimina mutuae utilitatis causa, ut maritale. Sic imperia quaedam esse possunt comparata ad regum utilitatem, ut quae victoria parta sunt, et non ideo tyrannica dicenda sunt, cum tyrannis, ut quidem ea vox nunc intelligitur, iniustitiam

---

1) [Post *relinquerent* sequitur in ed. 1632: Sic et apud Cumaeos de regibus iudicasse senatum notat Plutarchus. Quod edd. 1642 et 1646 omiserunt. In omnibus autem in marg. annotatum: Quaest. Gr., ubi scil. § 291 F haec notat Plutarchus].
2) III Pol. 12 [III Pol. 16].
3) *Quasi temporarii regni*] Livius Salinator in censura omnes [Liv. XXIX, 37, 13] tribus excepta una aerarias fecit, ac sic ostendit ius sibi esse in populum omnem. [Hanc notam add. ed. 1646].
4) Liv. lib. II [18, 8]. Plutarch. in Marcel. [312 E]. Halic. l. V [70].
5) [Cic. Philipp. I, 1, 3].
6) *Valentinianus*] Verba eius sic refert Theodoretus IV, c. V [c. VI]: **ὑμέτερον ἦν ὦ στρατιῶται βασιλέως μὴ ὄντος ἐμοὶ δοῦναι τῆς βασιλείας τὰς ἡνίας. ἐπεὶ δὲ ταύτην ἐδεξάμην ἐγώ, ἐμὸν λοιπὸν οὐχ' ὑμέτερον, τὸ περὶ τῶν κοινῶν διασκοπεῖσθαι πραγμάτων.** *Vestrum fuit milites, cum Imperator nullus esset, mihi tradere imperii huius habenas. Eas ex quo adeptus sum, de caetero non vestrum sed meum dispicere quid reipublicae expediat.*
7) Sozom. hist. Eccl. l. XVI [l. VI, c. 6].
8) [§ VIII, 3].

includat. Possunt et quaedam utilitatem respicere tam eius qui regit, quam eius qui regitur, ut cum populus impotens sibi tuendo regem potentem imponit. Caeterum non nego in plerisque imperiis respici per se utilitatem eorum qui reguntur: et verum esse quod Cicero [1]) post Herodotum, Herodotus [2]) post Hesiodum [3]) dixit, fruendae iustitiae causa reges constitutos. Sed non ideo consequens est, quod illi inferunt, populos rege esse superiores: nam et tutela pupilli causa reperta est, et tamen tutela ius est ac potestas in pupillum. Nec est quod instet aliquis, tutorem, si male rem pupillarem administret, amoveri posse; quare et in rege idem ius esse debere. Nam in tutore hoc procedit, qui superiorem habet. at in imperiis, quia progressus in infinitum non datur, omnino in aliqua aut persona, aut coetu consistendum est, quorum peccata, quia superiorem se iudicem non habent, Deus sibi curae peculiari esse testatur [4]); qui ea aut vindicat, si ita opus iudicet; aut tolerat in poenam aut explorationem populi.

15. Optime Tacitus [5]): *Quomodo sterilitatem aut nimios imbres, et caetera naturae mala, ita luxum vel avaritiam dominantium tolerate. Vitia erunt donec homines, sed neque haec continua, et meliorum interventu pensantur.* Et M. Aurelius magistratus dixit de privatis, principes de magistratibus, Deum de principibus iudicare [6]). Insignis est apud Gregorium Turonensem [7]) locus, ubi is ipse Episcopus regem Francorum sic affatur: *Si quis de nobis, o Rex, iustitiae tramites transcendere voluerit, a te corripi potest: si vero tu excesseris, quis te corripiet? Loquimur enim tibi, sed si volueris, audis: si autem nolueris, quis te damnabit, nisi is qui se pronuntiavit esse iustitiam?* Inter Essenorum placita Porphyrius [8]) memorat **οὐ δίχα θεοῦ περιγίνεσθαί τισι τὸ ἄρχειν**, *non obtingere cuiquam imperium sine Dei cura speciali* [9]). Irenaeus [10]) optime: *Cuius iussu homines nascuntur, huius iussu et reges constituuntur apti iis, qui in illis temporibus ab ipsis regnantur.*

---

1) [Cic., de Off. II, 12, 41].
2) [Herod. I, 96 sq.].
3) [Hesiod., Theogon. 85 sqq.].
4) Ier. XXV, 12.
5) [Tac., Hist. IV, 74].
6) *Deum de principibus iudicare*] Xiphilinus [LXXI, 3]: **περὶ γάρ τοι τῆς αὐταρχίας ὁ θεὸς μόνος κρίνειν δύναται.** *De summo principatu Deus solus potest iudicare.* Vitigis rex apud Cassiodorum [Var. X, 31]: *Causa regiae potestatis supernis est applicanda iudiciis, quandoquidem illa e caelo petita est, et soli caelo debet innocentiam.* Apud eundem Cassiodorum [Var. VI, 4] rex: *Alteri subdi non possumus, quia iudices non habemus.*
7) [Gregor. Turon., Hist. Franc. V, 19].
8) [Porphyr., de Abstin. IV, 13].
9) *Sine Dei cura speciali*] Homerus [Iliad. II, 197]:

Τιμὴ δ' ἐκ Διός ἐστι.
Ab Iove summus honos.

Diodorus Siculus lib. I [c. 90] de Aegyptiis: **ἅμα μὲν οὐκ ἄνευ δαιμονίου τινὸς προνοίας νομίζοντες αὐτοὺς τετευχέναι τῆς τῶν ὅλων ἐξουσίας.** *Existimant enim non sine divina quadam providentia pervenisse reges ad summam de omnibus potestatem.* Augustinus lib. V. de Civitate Dei [21]: *Qui Vespasiano vel patri vel filio, suavissimis imperatoribus, ipse et Domitiano crudelissimo, et ne per singulos ire necesse sit, qui Constantino, ipse apostatae Iuliano,* nempe maiestatem dedit, quod praecesserat. Vitigis apud Cassiodorum [Var. X, 31]: *Omnis provectus, maxime regius, ad divinitatis munera referendus est.* Titi Imperatoris erat dictum: *potestates fato dari* [Aurelius Victor, Epit. X, 10].
10) Lib. V [Contra Haeres. V, 24, 3].

Sensus idem in constitutionibus quae dicuntur Clementis [1]; *τὸν βασιλέα φοβηθήσῃ, εἰδὼς ὅτι τοῦ κυρίου ἐστὶν ἡ χειροτονία, regem timebis, gnarus a Domino electum.*

16. Nec obstat his quae diximus, quod populi interdum puniti leguntur ob regum peccata [2]: non enim id eo evenit, quod populus regem aut non puniret, aut non reprimeret, sed quod vitiis eius tacite saltem consentiret. Quanquam etiam sine eo Deus summo dominio, quod in vitam necemque singulorum habet, uti potuit in poenam regis, cuius supplicium est subditis orbari.

IX. 1. Sunt alii qui mutuam quandam subiectionem sibi fingunt, ut populus universus regi recte imperanti parere debeat, rex autem male imperans populo subiiciatur. qui si hoc dicerent, non facienda ob regis imperium ea quae manifeste iniqua sunt, verum dicerent, et quod apud omnes bonos confessum est: sed id nullam includit coactionem, aut ius aliquod imperii. Quod si etiam populo alicui propositum fuisset partiri cum rege imperium (qua de re infra dicendum erit aliquid) fines certe potestati utriusque assignari debuissent tales, qui cognosci facile possent ex locorum, personarum, aut negotiorum discrimine.

2. Bonitas autem aut malitia actus, praesertim in civilibus quae saepe obscuram habent disceptationem, apta non sunt ad partes distinguendas: unde summam confusionem sequi necesse est, cognitionem de re eadem pro iure potestatis, obtentu actus boni malive, hinc ad se rege trahente, inde populo, qualem rerum perturbationem introducere nulli, quod sciam, populo in mentem venit.

X. 1. Sublatis opinionibus falsis, restat cautiones adhibeamus aliquas, quae viam nobis monstrare possint ad recte diiudicandum, cui ius summae potestatis in gente quaque competat. Prima cautio haec sit, ne decipiamur ambiguo nominis sono, aut rerum externarum specie. Exempli causa, quanquam apud Latinos opponi solent principatus et regnum, ut cum Vercingetorigis patrem dicit Caesar [3] principatum obtinuisse Galliae, sed quod regnum affectaret interfectum: et cum Piso apud Tacitum [4] Germanicum dicit principis Romanorum, non Parthorum regis esse filium: et cum Suetonius [5] parum abfuisse ait Caligulam, quin speciem principatus in regnum converteret: et cum Velleio [6] Maroboduus dicitur non principatum parentium voluntate constantem, sed vim regiam complexus animo:

2. videmus tamen confundi haec saepe: nam et Lacedaemonii duces ex Herculis posteritate, postquam Ephoris subiecti fuere, reges dicebantur nihilominus, ut modo vidimus: et veteri Germaniae reges erant quos Tacitus [7] praefuisse ait auctoritate suadendi, non potestate iubendi: Et de Euandro rege Livius [8], rexisse eum auctoritate

1) Lib. VII c. XVII.
2) I Reg. IV, 16. II. Reg. X. 17 [immo I Reg. XIV, 16. II Reg. XVII, 7].
3) [Caes., Bell. Gall. VII, 4].
4) [Tac., Ann. II, 57].
5) [Sueton., Calig. 22].
6) [Vell. Paterc. II, 108].
7) [Tac., Germ. 11].
8) Lib. I [7, 8].

magis quam imperio: et Suffetem Carthaginensium, Aristoteles [1]) et Polybius [2]) *βασιλέα* appellant: ut et Diodorus [3]), quomodo et Hannonem Carthaginiensium regem dixit Solinus [4]). Et de Scepsi in Troade narrat Strabo [5]) cum adiunctis in civitatem Milesiis populari republica uti cepisset, veterum regum posteris nomen mansisse regium et honoris nonnihil.

3. Contra Romani Imperatores, postquam palam et sine ulla dissimulatione regnum liberrimum tenuerunt, principes tamen vocabantur. Sed et insignia regiae maiestatis in liberis quibusdam civitatibus tribui principibus solent.

4. Iam vero comitia ordinum, id est conventus eorum qui populum in classes distributum referunt, nimirum, ut Guntherus [6]) loquitur,

Praelati, proceres missisque potentibus urbes:

alibi quidem in hoc serviunt duntaxat, ut sint maius regis consilium, per quod querelae populi, quae saepe in consistorio reticentur, ad regis aures perveniant; cui deinde liberum sit statuere quod ex usu ipsi videatur. alibi etiam ius habent de actis principis cognoscendi, atque etiam leges praescribendi quibus princeps teneatur.

5. Sunt multi qui existimant discrimen summi imperii, aut summo minoris, petendum ex delatione imperii per electionem aut successionem. Nam quae hoc modo deferuntur imperia, ea summa esse contendunt, non item quae illo. At haec universim vera non esse pro certo haberi debet. Nam successio non est titulus imperii, qui imperio formam assignet, sed veteris continuatio. Ius enim ab electione familiae coeptum succedendo continuatur; quare quantum prima electio tribuit, tantum defert successio. Apud Lacones regnum ad haeredes transibat etiam post Ephoros constitutos. Et de tali regno id est principatu est apud Aristotelem [7]): *τούτων τῶν βασιλειῶν αἱ μὲν κατὰ γένος εἰσίν, αἱ δὲ αἱρεταί*: *quaedam sanguinis iure, quaedam electione deferuntur:* et Heroicis temporibus pleraque in Graecia regna talia fuisse [8]) et ipse notat, et Thucydides [9]). Contra Romanum imperium etiam sublata omni senatus et populi potestate per electionem conferebatur.

XI. 1. Altera cautio haec esto. Aliud esse de re quaerere, aliud de modo habendi [10]), quod non in corporalibus tantum, sed et in incor-

---

1) [Arist., Polit. II, 11].
2) [Polyb. VI, 51].
3) Lib. XV. Cap. 70 [immo 15].
4) *Carthaginiensium regem dixit Solinus*] [Sol. 56, 12]. Sic qui vitam scripsit Annibalis [Nepos 7]: *Ut enim Romae consules, sic Carthagine quotannis annui bini reges creabantur.* His improprie dictis regibus accenseri possunt et filii quibus regium nomen datum a patribus regiam vim retinentibus. Talis is Darius fuit, quem pater Artaxerxes iudicatum interfici iussit. Plutarchus Artaxerxe [1026 A].
5) Lib. XIII [1, 52].
6) [Guntherus, Ligur. VIII, 577].
7) Pol. III, XIV.
8) *Pleraque in Graecia regna talia fuisse*] Notatum id et Dionysio Halicarnassensi libro II [12], et V [74].
9) Lib. I [13].
10) *Aliud de re quaerere, aliud de modo habendi*] vide cui vacat Carolum Molinaeum ad consuetudines Parisienses Tit. I. §. 2 [in recent. ed. § 3]. gl. 4. n. 16, et 17.

poralibus procedit. Ut enim res est ager, ita et iter, actus, via. Sed haec alii habent iure pleno proprietatis, alii iure usufructuario, alii iure temporario. ita summum imperium Dictator Romanus habebat iure temporario [1]: reges plerique [2]) tam qui primi eliguntur, quam qui electis legitimo ordine succedunt, iure usufructuario: at quidam reges pleno iure proprietatis, ut qui iusto bello imperium quaesiverunt, aut in quorum ditionem populus aliquis, maioris mali vitandi causa, ita se dedidit, ut nihil exciperetur.

2. Neque enim illis assentio, qui dictatori negant fuisse summum imperium, quia perpetuum non erat. nam rerum moralium natura ex operationibus cognoscitur: quare quae facultates eosdem effectus habent, eodem nomine nuncupandae sunt. At dictator intra tempus suum omnes actus eodem iure exercet [3], quo rex qui est optimo iure; neque eius actus ab alio reddi irritus potest. Duratio autem naturam rei non immutat. quanquam si de dignitate quaeritur, quae maiestas dici solet, dubium non est, quin ea maior sit in eo cui ius perpetuum datum est, quam cui temporarium, quia ad dignitatem facit habendi modus. Atque idem dictum volo de his, qui antequam reges ad suam tutelam pervenerint, aut dum furore, aut captivitate impediuntur, curatores regni ita constituuntur, ut populo non subsint, neque ante legitimum tempus potestas eorum sit revocabilis.

3. Aliud censendum de his qui ius acceperunt quovis tempore revocabile, id est precarium, quale olim Vandalorum [4] regnum fuit in Africa, et Gothorum regnum in Hispania [5], cum ipsos deponerent populi quoties displicerent [6]. horum enim singuli actus irriti possunt reddi ab his qui potestatem revocabiliter dederunt; ac proinde non idem est effectus, nec ius idem.

XII. 1. Quod autem dixi, quaedam imperia esse in pleno iure proprietatis, id est in patrimonio [7] imperantis; quidam viri eruditi [8] hoc argumento oppugnant, quod liberi homines in commercio non sint. At sicut alia est potestas dominica, alia regia; ita et alia est libertas personalis, alia civilis, alia singulorum, alia universorum. Nam et Stoici [9] quandam servitutem constare dicebant **ὑποτάξει**, in subiectione: et in sacris literis [10] subiecti regis servi vocantur. Sicut

---

1) *Iure temporario*] Imperatoris ad tempus facti exemplum habes apud Gregoram libri IV initio [cap. 1].

2) [plerique, ed. 1625; denique, edd. 1632, 1642, 1646].

3) *Omnes actus eodem iure exercet*] Adeo quidem ut populuscum Fabium Rutilianum servare vellet, apud Dictatorem precibus egerit [Livius VIII, 29—35].

4) Procopius. Vand. I [9]. Aimo [Hist. Francorum] l. II, c. 20; l. IV, c. 35.

5) *Gotthorum regnum in Hispania*] Moris antiqui vestigium in Behetriis. vide Marianam lib. XVI [c. 17 init.].

6) *Cum ipsos deponerent populi quoties displicerent*] Hoc de Herulis etiam prodidit Procopius Gotthicorum II [14—15]. de Langobardis Paulus Warnafredi [Paulus Diaconus de Gestis Langob.] lib. IV, et VI. de Burgundis Ammianus libro XXVIII [5, 14]. de Moldavis Laonicus Chalcocondylas [l. II p. 78 Bekker]: de rege Agadis apud Afros Iohannes Leo libro VII. de Norwagis ait Guilielmus Neubrigensis [de Rebus Anglicis III, 6] regem ibi factum quisquis regem occidisset. de Quadis et Iazygibus similia habes in excerptis Dionis [leg. gent. 58].

7) [patrimonio, edd. 1625 et 1632; patrimonia, edd. 1642 et 1646].

8) Hotom. cont. ill. qu. 1.

9) Diog. Laert. [VII, 122].

10) I Samuel. XXII, 18 [17]. II Sa. X, 2. I Reg. IX, 22.

ergo libertas personalis dominum [1]) excludit, ita libertas civilis regnum atque aliam quamvis proprie dictam ditionem. Sic Livius [2]) ista opponit: *Regem vocabant libertatis dulcedine nondum experta.* Idem [3]): *Indignum videbatur populum Romanum servientem cum sub regibus esset, nullo bello ac ab hostibus ullis obsessum esse, liberum eundem populum ab Hetruscis obsideri.* Et alibi [4]): *Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse.* Rursum alio loco [5]) opponit gentes, quae in libertate essent, iis quae sub regibus viverent [6]). Cicero dixerat [7]): *Aut exigendi reges non fuerant, aut plebi re, non verbis danda libertas.* Post hos Tacitus [8]): *Urbem Romam ab initio reges habuere: libertatem et consulatum L. Brutus instituit.* Et alibi [9]): *Acrior Arsacis regno Germanorum libertas.* Arrianus Indicis [10]): *βασιλεῦσι καὶ τῇσι πόλεσιν ὅσοι αὐτόνομοι. Regibus et civitatibus liberis.* Caecina apud Senecam [11]): *Regalia fulmina sunt quorum vi tangitur vel comitium, vel principalia urbis liberae loca: quorum significatio regnum civitati minatur* [12]). Sic Cilicum illi qui regibus non parebant Eleutherocilices [13]) nuncupati. De Amiso Strabo [14]), modo liberam fuisse, modo sub regibus. Et passim in legibus Romanis [15]) de bello et de iudiciis recuperatoriis, externi distinguuntur in reges et populos liberos. Hic ergo non de hominum singulorum, sed de populi libertate quaeritur. Quin et sicut ob privatam, ita ob hanc publicam subiectionem, aliqui dicuntur esse non sui iuris, non suae potestatis. Hinc illa [16]): *Quae urbes, qui agri, qui homines Aetolorum iuris aliquando fuerunt:* et [17]), *Estne populus Collatinus in suà potestate?*

2. Proprie tamen cum populus alienatur, non ipsi homines alienantur, sed ius perpetuum eos regendi, qua populus sunt. Sic cum uni liberorum patroni libertus assignatur, non hominis liberi fit alienatio, sed ius quod in hominem competit, transscribitur.

---

1) [dominum, quatuor editt.; dominium, recentiores].
2) Liv. lib. I [17, 3].
3) Lib. 2 [12, 2].
4) [Livius II, 15, 3].
5) Lib. XLV [18].
6) *Opponit gentes quae in libertate essent iis quae sub regibus viverent*] Thucydides [II, 29]: *ὁ δὲ Τήρης οὗτος ὁ τοῦ Σιταλκοῦ πατὴρ πρῶτος Ὀδρύσαις τὴν μεγάλην βασιλείαν ἐπιπλέον τῆς ἄλλης Θρᾴκης ἐποίησε. πολὺ γὰρ μέρος καὶ αὐτόνομόν ἐστι Θρᾳκῶν. Hic Teres Sitalcis pater primus Odrysarum regnum ita auxit ut caeteros Thraciae reges superaret: est enim pars etiam Thracum libera.* Seneca pater suasoria prima [§ 5]: *Non eodem modo in libera civitate dicendam esse sententiam quo apud reges.* Iosephus antiquae historiae libro XIII [9, 2], *πρὸς βασιλεῖς καὶ δήμους ἐλευθέρους. Ad reges populosque liberos.* Cicero Epistola XV, 4. *Populorum liberorum, regumque sociorum auxilia.* Plinius libro VI, cap. XX, de Indis: *Iam hi montium qui perpetuo tractu Oceani oram tenent, liberi et regum expertes* [Cicero — *auxilia*, add. ed. 1646].
7) Lib. III de legibus [10, 25].
8) Ann. I [1].
9) De moribus Germ. [37].
10) [Arr., Ind. XI, 9].
11) [Sen., Nat. Quaest. II, 49].
12) *Quorum significatio regnum civitati minatur*] Vide exemplum talis ostenti apud Bezarum libro XIX historiae Genuesis [p. 450 ed. 1579].
13) [Cic., Epp. fam. XV, 4, 10; ad Atticum V, 20, 5].
14) Lib. XII [3, 14].
15) [L. 19 D. XLIX, 15].
16) Liv. lib. XXXVIII [11, 9].
17) Idem l. V [immo I, 38, 2].

3. Neque illud magis firmum est, quod aiunt; si quos populos rex bello quaesierit, cum eos non sine civium sanguine ac sudore quaesierit, civibus quaesitos potius credi debere quam regi. Nam et fieri potuit, ut rex ex sua privata substantia [1]) exercitum aluerit, aut etiam ex fructibus eius patrimonii [2]) quod principatum sequitur. Nam ut in ipsum illud patrimonium rex aliquis non nisi usumfructum habeat, perinde ut in ipsum ius imperandi populo qui se elegit, fructus tamen ipsius sunt proprii. sicut in iure civili [3]) est proditum, hereditatis quae restitui iussa est fructus non restitui, quia non hereditati accepti feruntur, sed rei. Evenire ergo potest ut rex in quosdam populos imperium habeat proprio iure [4]); ita ut alienare etiam possit. Strabo [5]) Cythera insulam Taenaro obiacentem fuisse ait Euryclis Lacedaemoniorum principis *ἐν μέρει κτήσεως ἰδίας privato ipsius iure*. Sic rex Solomo [6]) regi Phoenicum Hiromo (ita enim eum Graece vocat Philo Byblius qui Sanchuniationis historiam vertit) dedit urbes viginti: non ex urbibus populi Hebraei: nam Cabul [7]) (quod nomen illis urbibus datum est) ponitur extra fines Hebraeorum, Ios. XIX, 27. sed ex iis urbibus quas populi devicti hostes Hebraeorum ad eum diem retinuerant, quasque partim Rex Aegypti Solomonis socer vicerat, et Solomoni dotales dederat, partim subegerat ipse Solomo. Nam eo tempore ab Israëlitis non habitatas argumento est, quod postquam Hiromus eas reddidit, tum demum Solomo eo deduxit Hebraeorum colonias [8]).

4. Sic Hercules [9]) legitur Spartae bello captae imperium Tyndareo [10]) dedisse, hac lege, ut si quos ipse Hercules liberos relinqueret, iis restitueretur. Amphipolis in dotem data Acamanti Thesei filio. Et apud Homerum [11]) Agamemnon septem urbes se Achilli daturum pollicetur. Melampodi [12]) partes regni duas dono dedit rex Anax-

---

1) *Ex privata sua substantia*] M. Antoninus ad bellum Marcomannicum cum aerario exhausto indicere populo nihil vellet, facta in foro Traiani sectione, distraxit vasa aurea, pocula crystallina ac murrina, uxoris et suam sericam et auream vestem, multa ornamenta gemmarum.

2) *Ex fructibus eius patrimonii*] Ideo Ferdinandus Granatensis regni partem alteram, ut stante matrimonio ex Castellae proventibus quaesitam, sibi vindicavit. Docet Mariana libro XXVIII [13] historiae Hispanicae.

3) L. in fideicommissaria §. plane, D. ad S.C. Trebellianum [l. 19 § 2 D. XXXVI, 1].

4) *In quosdam populos imperium habeat proprio iure*] Balduino concessere, qui cum ipso in orientem belli causa venerant, ut urbium, provinciarum, vectigalium, rerum bello captarum dimidium ipsi cederet.

5) Lib. VIII [5, 1].

6) I Reg. XII [I Reg. IX, 11].

7) I Re. IX, 6. Ibid. 12 [I Reg. IX, 12, 13].

8) I Paral. VIII, 14 [2 Par. VIII, 2].

9) *Hercules*] Idem Hercules Dryopes, qui iuxta Parnassum habitabant, a se victos donavit Apollini. Servius ad IV Aeneidos [146]: Herculem adversus Lapithas belli socium sibi sumsit Aegimus Doriensium rex, parte regni in mercedem societatis data. Cychreus Salaminis rex prole carens regnum testamento reliquit Teucro. Peleus ab Eurytione Phthiae rege tertiam regni partem accepit in dotem. quae habet Apollodorus [II, 7, 7; III, 12, 7; III, 13, 1]. Apud Livium est lib. I [3, 10]: *Proca Numitori regnum legat.*

10) Diod. l. IV [33].

11) [Iliad. IX, 149].

12) *Melampodi*] Vide Servium ad Sextam Eclogam [48], sic apud Homerum [Iliad. VI, 193] Iobates Bellerophonti dat filiam:

Δῶκε δέ οἱ τιμῆς βασιληΐδος ἥμισυ πάσης.

agoras. De Dario Iustinus [1]: *Regnum Artaxerxi, Cyro civitates quarum praefectus erat testamento legavit.* Sic Alexandri successores [2]) in ius illud plenum ac proprietatem imperandi populis, qui sub Persis fuerant, pro sua quisque parte successisse, aut etiam ipsi victoriae iure id imperium sibi quaesivisse censendi sunt. quare non est mirandum si alienandi ius sibi arrogarunt.

5. Sic cum Attalus [3]) rex Eumenis filius populum Romanum testamento bonorum suorum heredem fecisset, populus Romanus sub bonorum nomine etiam regnum complexus est. Florus [4]) de ea re: *Adita igitur hereditate provinciam populus Romanus, non quidem bello nec armis, sed quod est aequius testamenti iure retinebat.* Et postea cum Nicomedes [5]) Bithyniae rex moriens populum Romanum fecisset heredem, regnum in provinciae formam redactum est. Cicero secunda in Rullum [6]): *hereditatem crevimus, regnum Bithyniae.* Sic Libyae pars Cyrenaica [7]) eidem populo ab Apione rege testamento relicta.

6. Tacitus, Annalium XIV [8]), agrorum meminit, qui regis Apionis [9])

---

quod Servius sic interpretatur ad Virgilium [Aeneid. v, 118]: *filiam suam ei cum parte regni in matrimonium dedit.* Phaenix de Peleo [Iliad. IX, 483—4]:

πολὺν δέ μοι ὤπασε λαόν,
Ναῖον δ' ἐσχατιὴν Φθίης δολόπεσσιν ἀνάσσων.
Populos dedit hic mihi multos,
Ut fines Phthiae, Dolopum quae regna, tenerem.

Lanassa nubens Pyrrho Epirotarum regi in dotem ei attulit Corcyram urbem ab Agathocle patre suo bello captam. Plutarchus Pyrrho [387 F].

1) Lib. v [11].

2) *Alexandri successores*] Ammianus de Perside, non exacte tamen ad historiae fidem: *Ex testamento nationem omnem in successoris unius iura translatam.* libro XXII [XXIII, 6, 8].

3) *Attalus rex*] Valerius Maximus [v, II Ext. 3]: *Attalus testamenti aequitate gratus Asiam populo Romano legavit.* Sertorius ea de re apud Plutarchum [Sertorius 580 E]: τῷ δικαιοτάτῳ τρόπῳ ῥωμαίων κεκτημένων ἐπαρχίαν. *Cum populus Romanus optimo iure eam terram teneret.*

4) Florus l. II [20]. Epit. Liv. 58.

5) *Nicomedes*] vide Appianum Mithridatico [7] et civili primo [I, 111].

6) [Cic. de Leg. agrar. II, 15, 40].

7) *Cyrenaica*] In qua urbes Berenice, Ptolemais, Cyrene. Eutropius VI [11].

8) [Tac., Ann. XIV, 18]. Epit. Liv. 43.

9) *Appionis*] Appianus Mithridatico [121]: Κυρήνην αὐτὴν Ἀππίων βασιλεὺς τοῦ λαγηνῶν γένους νόθος ἐν διαθήκαις ἀπέλιπεν. *Cyrenen testamento reliquit Appion nothus e Lagidarum genere.* Ammianus lib. XXII [16, 24]: *Aridam Libyam supremo Appionis regis consecuti sumus arbitrio: Cyrenas cum residuis civitatibus Libyae Pentapoleos Ptolemaei liberalitate suscepimus.* rex enim Cyrenarum et Appio et Ptolemaeus dicebatur. vide breviarium Livii lib. LXX. ipse hic Appio Cyrenarum hoc regnum patris testamento acceperat, auctore Iustino lib. XXXIX [5, 2]. Alterius Appionis cuius Ammianus meminit, qui aridam Libyam populo Romano reliquerit, mentio in chronico Eusebiano ad annum CIↃIↃCCCCLII. Adde quod in aedificiis narrat Procopius [III, 1] Arsacis regis testamento ita divisam Armeniam, ut maior pars Arsaci, minor Tigrani cederet. Ex Iosepho discimus Herodem, Augusto ei concedente ut regnum cui e liberis vellet relinqueret, testamentum aliquoties mutasse, Antiquae historiae lib. XV, et XVI. Mos hic etiam Gotthis et Vandalis in iis quae armorum iure tenebant. Gizerichus Vandalus de Hispania testamentum fecit. Procopius Vandalicorum I [7]. Theudericus Lilybaeum in Sicilia dotem dat sorori Amalesfridae, Procopius ibidem [I, 8]: Sed et aliis gentibus. Aquitaniam bello quaesitam Pipinus inter liberos divisit: Fredegarius fine Chronici [c. 136 Continuat.]. de Burgundia testamento relicta vide Aymoinum [Hist. Franc.] III, 68, et 75. Fessae rex Fessam secundo filio legat. Leo Afer [Descript. Africae] libro III. quem et de Bugia vide libro quinto [in princip.]. Sultanus Aladinus Osmani plurimas legavit civitates. Leunclavius Turcicae historiae libro II. **Germeani filius rex cum filia sua, Baiazeti**

quondam habiti, et populo Romano cum regno relicti. Cicero de lege Agraria [1]: *Quis ignorat regnum Aegypti testamento regis Alexandrini, populi Romani esse factum?* Mithridates in oratione apud Iustinum [2]) de Paphlagonia loquens: *Quae non vi, non armis, sed adoptione testamenti patri suo obvenisset.* Narrat idem [3]) ab Orode Parthorum rege diu dubitatum, quem filiorum suorum post se regem destinaret. Et Polemo Tibarenorum adsitaeque regionis dynasta uxorem reliquit imperii haeredem [4]: quod et in Caria olim fecerat Mausolus fratres habens superstites [5]).

XIII. 1. At in regnis quae populi voluntate delata sunt, concedo non esse praesumendum eam fuisse populi voluntatem, ut alienatio imperii sui Regi permitteretur [6]). Quare quod Crantzius [7]) ut rem novam notat in Unguino, quod is Norvagiam testamento reliquisset, non est quod improbemus, si Germanorum mores respicit, apud quos regna eo iure minime habebantur. Nam quod Carolus Magnus, et Ludovicus Pius, et alii postea etiam apud Vandalos et Hungaros de regnis testati leguntur, id commendationis magis vim apud populum habebat [8]), quam verae alienationis. Atque id de Carolo spe-

---

nuptura, dedit Phrygiae urbes. Idem Leunclavius libro v. Regnum Turcorum in Cappadocia Musal in liberos distribuit. Nicetas libro III [de Manuele Comneno III, 5]. Urbes ad Pontum Euxinum a Chuscino Bega Murati traditae. Leunclavius libro I. Baiazetes Stephano urbes dedit Serviae in honorem uxoris suae quae Stephani soror. idem lib. VI. Mahumetes Sultanus Murati testamento regnum reliquit. Idem libro XII. Iacupes Begus Germeanoglius ditionis suae haeredem fecit Muratem Sultanum. idem libro XIV. Mahumetes Turca filiis duobus Amurati Europae, Mustafae Asiae imperium relinquere cogitarat: est id apud Chalcocondylam lib. IV [p. 217 Bekker]. Basilius Porphyrogennetus Imperator a Davide Curopalate haeres institutus eius regionis quam David ille in Iberia tenuerat. Narrat Zonaras [XVII, 7]. Venio ad Christianos in oriente victores. Thessaliam Michael Despota inter liberos divisit. Habet id Gregoras lib. IV [9]. Aetoliae Princeps Venetis Athenas reliquit, Baeotiam Antonio vendidit: Chalcocondylas libro IV [p. 213 Bekker]. Messena, Ithome, et Arcadiae maritima ab Arcadiae principe filiae data in dotem cum ea Thomae Imperatoris Graeci filio nuberet. idem libro V [p. 241 Bekker]. Acarnania inter nothos Caroli principis testamento ipsius divisa. partes de Aetolia cognatis datae, narrante eo quem dixi Chalcocondyla [l. v. p. 236 sq. Bekker]. sic et regna Hierosolymorum et Cypri partim testamentis legata, partim transcripta contractibus. vide de Cypro Bembum Italicorum VII. et Parutam libro primo. Genuatibus in Sardinia Castrum oppidum donatum, alia Calaritanae ditionis, donata. Bezarus de bello Pisano libro II [p. 666 edit. 1579]. Robertus filio minori Baimundo dedit Dyrrachium et Aulonem. Anna Comnena lib. V [3]. Alfonsus Arragonius Neapoleos regnum ut armis partum, Ferdinando notho suo reliquit. In eodem regno urbes quasdam Ferdinandus legavit nepoti. Mariana libro XXX [27].

1) [Cic., de Lege agrar. II, 16, 41].

2) Ap. Mithr. [Haec annot. marginalis referenda videtur ad vocem Nicomedes, in textu, Vide supra p. 87 n. 5]. Iustin. lib. XXXVIII [5, 4].

3) Lib. XLII (4, 14].

4) Strabo lib. XII [3, 29].

5) Strabo XIII [2, 17].

6) *Non esse praesumendum eam fuisse populi voluntatem, ut alienatio imperii sui regi permitteretur*] Imperium non debere relinqui ut agros et servos dicit Vopiscus Tacito [c. 6]. Salvianus [contra Avaritiam I, 11]: *Non poterat populos quos regebat per testamentum egenis tradere.*

7) Lib. II Dan. c. 4.

8) *Id commendationis magis vim apud populum habebat*] vide Capitulum XII conventus ad Carisiacum sub Carolo Calvo [Mon. Germ. Hist., Legum sect. II, tom. II p. 281]. Huc refer testamentum Pelagii quo Hispaniam reliquit Alfonso et Osmisindae, et de Dania quaedam apud Saxonem. Neque mirum igitur, quaedam testamenta improbante populo fuisse irrita, ut Alfonsi Arragonii. Vide Marianam libro X [15, 16]. Et Alfonsi Legionensis, cum is filias filio praetulisset. Idem Mariana libro XII [15].

ciatim Ado memorat, voluisse eum testamentum suum a Francorum optimatibus confirmari. Simile est quod apud Livium [1]) legimus, Regem Macedonum Philippum cum Persea a regno arcere et eius loco regem facere vellet Antigonum fratris sui filium, obiisse Macedoniae urbes, ut principibus Antigonum commendaret [2]).

2. Nec quod idem ille Ludovicus urbem Romam Paschali Pontifici reddidisse legitur, ad rem facit, cum Franci imperium in urbem Romam a populo Romano acceptum, reddere eidem populo recte potuerint, cuius populi quasi personam sustinebat is, qui primi ordinis princeps erat.

XIV. Quod autem huc usque monuimus, distinguendam esse summitatem imperii ab habendi plenitudine, adeo verum est ut non modo pleraque imperia summa non plene habeantur, sed et multa non summa habeantur plene: quo fit ut marchionatus et comitatus facilius quam regna vendi [3]) et testamento relinqui soleant.

XV. 1. Est et alterum huius discriminis indicium in regni tutela [4]), dum rex aetate, aut morbo fungi potestate sua impeditur. Nam in regnis quae non sunt patrimonialia, tutela eorum est quibus lex publica, aut ea deficiente consensus populi [5]) eam mandat. In regnis patrimonialibus eorum quos pater aut propinqui elegerint [6]). Sic videmus in Epirotarum regno, quod consensu populi ortum fuerat, Aribae regi pupillo publice tutores constitutos [7]): et a proceribus Macedonum Alexandri Magni posthumo [8]). At in Asia minore bello parta rex Eumenes Attalo filio fratrem suum tutorem dedit [9]). Sic filio Hieronymo pater Hiero in Sicilia regnans quos voluit testamento tutores assignavit [10]).

2. Sive vero rex simul sit privato iure fundorum dominus, ut Rex Aegypti post Iosephi tempus [11]), et Indorum reges, memorante Diodoro [12]), ac Strabone [13]), seu non sit, hoc imperio extrinsecum est, nec ad eius naturam pertinet. Quare nec imperii speciem aliam, neque alium habendi imperii modum hoc quidem constituit.

---

1) Liv. lib. I [lib. XL, 56].

2) *Ut principibus Antigonum commendaret*] Vide rem similem apud Cassiodorum [Var.] lib. VIII, epist. VIII, et sequentibus. ita pacta successionis mutuae inter Sanctium et Iacobum Arragonenses a proceribus firmata. Mariana libro XII [16]. et Henrici Navarrae regis qua Iohannam [Iohannem, edd.] instituit heredem. idem Mariana libro XIII [22]. et Isabellae reginae Castellae. idem libro XXVIII [11, 12].

3) *Marchionatus et Comitatus facilius quam regna vendi*] Vide de Urgetii principatu Marianam lib. XII, cap. 16.

4) *In regni tutela*] Vide Cothmannum Tomo I, Cons. XLI, num. 11.

5) *Consensus populi*] Vide Marianam [VIII, 10] in Alfonso V Legionis rege. At testamentum regis Iohannis de tutela et administratione regni a proceribus improbatum. Mariana libro XVIII [15].

6) *Quos pater aut propinqui elegerint*] Ptolemaeus rex Aegypti tutorem filio suo reliquit Populum Romanum. Valerius Maximus libro VI, cap. VI, 1.

7) *Publice tutores constitutos*] Et a proceribus Macedonum Alexandri Magni posthumo. Iustinus lib. XIII [2, 4].

8) Iust. l. XIII [2, 4]. Iust. lib. LXVII [XVII, 3].

9) Plut. de amore frat. [489 F].

10) [Liv. XXIV, 4, 5].

11) *Ut rex Aegypti post Iosephi tempus*] et Indorum reges, memorante Diodoro lib. II [40].

12) Lib. II [40].

13) Lib. XV [1, 40].

XVI. 1. Tertia observatio sit, non desinere summum esse imperium, etiam si is qui imperaturus est promittat aliqua subditis aut Deo [1]), etiam talia quae ad imperii rationem pertineant. Nec iam de observatione iuris naturalis et divini, adde gentium, loquor, ad quam reges omnes tenentur, etiamsi nihil promiserint, sed de regulis quibusdam ad quas sine promisso non tenerentur. Verum esse quod dico ex similitudine patrisfamilias apparet, qui si quid familiae facturum se promiserit, quod ad familiae gubernationem pertineat, non eo desinet in sua familia ius summum, quantum fert familia, habere. Nec maritus maritali potestate privatur eo quod aliquid uxori promiserit.

2. Fatendum tamen, id ubi fit, arctius quodammodo reddi imperium, sive obligatio duntaxat cadat in exercitium actus, sive etiam directe in ipsam facultatem. Priore specie actus contra promissum factus erit iniustus, quia, ut alibi ostendemus, vera promissio ius dat ei cui promittitur: altera autem specie erit etiam nullus defectu facultatis. Neque inde tamen sequitur, ita promittente superiorem dari aliquem; nullus enim is actus non redditur hoc casu ex vi superiore, sed ipso iure.

3. Apud Persas rex summo cum imperio erat, **αὐτοκρατὴς καὶ ἀνυπεύθυνος**, ut de eo Plutarchus [2]) loquitur, et ut imago Dei [3]) adorabatur: et ut apud Iustinum [4]) est, non mutabatur nisi morte, Rex erat qui dicebat proceribus Persarum [5]); *Ne viderer meo tantummodo usus consilio, vos contraxi. caeterum mementote, parendum vobis magis esse quam suadendum.* Tamen et iurabat cum regnum adiret, quod Xenophonti [6]) et Diodoro Siculo [7]) notatum, et leges certa quadam forma latas mutare illi nefas erat [8]), ut et Danielis historia [9]) et Plutarchus in Themistocle [10]) nos docent, Diodorus quoque Siculus libro XVII [11]), et multo post tempore Procopius Persici belli libro primo [12]), ubi insignis ad hanc rem historia exstat [13]). Idem de Aethiopum regibus tradit Diodorus Siculus [14]). Eodem tradente [15]) Aegyptiorum

---

1) *Promittat aliqua subditis aut Deo*] Traianus caput suum, dextram suam, si scienter fefellisset, deorum irae consecrabat. Plinius Panegyrico [64, 3]. Adrianus Imperator iuravit nunquam se senatorem nisi ex Senatus sententia puniturum. Anastasius Imperator iuravit servaturum se decreta Chalcedonensis Concilii. Meminere Zonaras [XIV, 3, 8], Cedrenus [I p. 626 Bekker], alii. Seriores Imperatores Graeci Ecclesiae iurabant. Vide eundem Zonaram Michaele Rangabe [XV, 22] et alibi. Vide et in Gotthis regibus exemplum apud Cassiodorum [Var.] X, 16, 17.

2) [Plut., de unius in rep. domin. 826 F].

3) [Plut., Themistocl. 125 C].

4) Lib. X [1, 2].

5) Val. Max. l. IX, c. 5 [Ext. 2].

6) [Xen., Cyrop. VIII, 5, 27].

7) [„Nescio, ubinam iuramenti illius meminerit Diodorus." Barbeyrac].

8) *Mutare illi nefas erat*] Iosephus in historia Vasthae [Ant. Iud. XI, 6, 2], **διαλλαγῆναι τῇ οὐάστῃ διὰ τὸν νόμον οὐκ ἠδύνατο.** *Cum Vasta conciliari lege intercedente non poterat.* Tales leges vocabantur leges regni, ut notat Iacchiados ad Danielem, II, 13. de legibus regnorum in Hispania vide Marianam libro XX [3].

9) VI, 8, 12, 15 [Dan. VI, 9, 13, 16].

10) [Plut., Themist. 125 D].

11) [Diod. Sic. XVII, 34].

12) [Procop., Pers. I, 5].

13) *Historia exstat*] Tamen idem de Lethe castello legem a rege mutatam refert, sed non probat.

14) Lib. III [5].

15) Lib. I [70].

reges, quos tamen ut alios reges Orientis, summo imperio usos non est dubium, ad multarum rerum observationem obligabantur: verum si contra fecissent, accusari vivi non poterant, sed mortuorum accusabatur memoria [1]), et damnatis abiudicabatur solennis sepultura, sicut et Hebraeorum regum [2]), qui male regnassent, cadavera extra proprium regibus locum sepulta, II Par. XXIV, 25; XXVIII, 27. egregio temperamento, quo et sanctimonia summae potestatis maneret, et tamen futuri iudicii metu reges a fide mutanda retraherentur. Epiri quoque reges iurare solitos, regnaturos se iuxta leges, ex Plutarcho [3]) in Pyrrhi vita discimus.

4. Quid si addatur, si rex fidem fallat, ut tum regno cadat [4])? ne sic quidem imperium desinet esse summum, sed erit habendi modus imminutus per conditionem et imperium temporario non absimile. De Sabaeorum rege narrabat Agatharchides [5]) fuisse **ἀνυπεύθυνον** liberrima potestate praeditum, sed si regia exiret potuisse lapidari: quod et Artemidoro auctore Strabo [6]) annotavit. Sic fundus qui fideicommisso tenetur, est quidem fundus non minus quam si pleno dominio possideretur, sed habetur amissibiliter. Talis autem lex commissoria non tantum in regni delatione adiici potest, sed et in aliis contractibus. Nam et foedera quaedam cum vicinis videmus cum tali sanctione [7]) inita.

XVII. 1. Quarto notandum, quanquam summum imperium unum quiddam sit ac per se indivisum, constans ex illis partibus quas supra enumeravimus, addita summitate, id est **τῷ ἀνυπευθύνῳ**. fieri tamen interdum ut dividatur [8]), sive per partes quas vocant, potentiales, sive per partes subiectivas. Sic cum unum esset Romanum imperium, factum tamen saepe est, ut alius orientem, alius occidentem teneret, aut ut tres etiam tripartito orbem regerent. Sic etiam fieri potest, ut populus regem eligens quosdam actus sibi servet, alios autem regi deferat pleno iure. Neque tamen id fit, ut iam ostendimus, quotiescumque rex promissis quibusdam obligatur; sed tunc id fieri intelligendum est, si aut expresse instituatur par-

---

1) *Mortuorum accusabatur memoria*] **ἄταφα γὰρ οἱ νόμοι τὰ σώματα τῶν τυράννων ὑπερορίζουσι**, *leges tyrannorum corpora insepulta extra fines proiici iubent.* Appianus civilium tertio [18]. Andronicus Imperator patrem suum Michaelem, quod fidem Latinam sequi coepisset, mortuum sepultura privavit. Gregoras lib. VI [2].

2) *Hebraeorum regum*] vide Iosephum de Ioramis duobus, altero Hierosolymorum, altero Israelis rege, lib. VIII, cap. III, et V [lib. IX, 5 et 6]. item de Ioaso Hierosolymorum rege [ibid. cap. 8].

3) *Plutarcho*] [Pyrrhus 385 C]. verba sunt: **εἰώθεισαν οἱ βασιλεῖς ἐν κασσαρῶν χώρᾳ τῆς Μολόττιδος ἀρείῳ Διὶ θύσαντες ὁρκωμοτεῖν τοῖς ἠπειρώταις καὶ ὁρκίζειν αὐτοὶ μὲν ἄρξειν κατὰ νόμους, ἐκείνους δὲ τὴν βασιλείαν διαφυλάξαι κατὰ τοὺς νόμους.** *Solebant reges in Cassarorum terra, quae Molottidos pars est, Iovi Areo sacrificare ac iuramentum praestare Epirotis. Iurabant autem reges se imperaturos secundum leges. Epirotae autem se imperium eiusdem conservaturos secundum easdem leges.*

4) *Ut tum regno cadat*] Vide exemplum apud Crantzium libro IX Suedicorum [Wandaliae IX, 31].

5) Apud Photium [Cod. 250].

6) Lib. XVI [4, 19].

7) *Tali sanctione*] aut etiam ne subditi regem pacta violantem iuvent; aut ne ei pareant. vide Crommerum Polonicis XIX, et XXI. Est et exemplum apud Scafnaburgensem in rebus Henrici anno CIↃLXXIV [Mon. Germ. Hist., SS. v. p. 209].

8) *Fieri tamen interdum ut dividatur*] vide Zazium singularium responsorum lib. II, cap. XXXI.

titio [1]), qua de re supra iam diximus, aut si quid populus adhuc liber futuro regi imperet per modum manentis praecepti; aut si quid sit additum, quo intelligatur regem cogi aut puniri posse. Nam praeceptum est superioris, saltem in eo quod praecipitur: Et cogere non est quidem semper superioris: nam et naturaliter quisque ius habet cogendi debitorem, sed cum inferioris natura repugnat. Itaque ex coactione saltem paritas sequitur, ac proinde summitatis divisio.

2. Multi adversus talem statum quasi bicipitem incommoda multa deferunt [2]); sed ut supra [3]) quoque diximus, in civilibus nihil est quod omni ex parte incommodis careat; et ius non ex eo quod optimum huic aut illi videtur, sed ex voluntate eius unde ius oritur metiendum est. Exemplum vetus refertur a Platone de legibus tertio [4]). Cum enim Heraclidae Argos, Messenam et Lacedaemonem condidissent, adstricti reges intra praescriptarum legum modum imperare, idque dum facerent obligati populi ipsis ipsorumque posteris regnum relinquere, nec ut quisquam adimeret pati. Inque id non suis tantum regibus populi ac populis suis reges, sed et ipsi inter se reges, populique inter se [5]), et reges vicinis populis, et populi vicinis regibus fidem dederunt, auxilioque se futuros alii aliis polliciti sunt.

XVIII. 1. Multum tamen falluntur qui existimant [6]), cum reges acta quaedam sua nolunt rata esse nisi a Senatu aut alio coetu aliquo probentur, partitionem fieri potestatis: nam quae acta eum in modum rescinduntur, intelligi debent rescindi regis ipsius imperio, qui eo modo sibi cavere voluit, ne quid fallaciter impetratum, pro vera ipsius voluntate haberetur. quale erat Antiochi [7]) tertii regis rescriptum ad magistratus, ne sibi parerent, si quid legibus adversum iussisset; et Constantini [8]), ne pupilli aut viduae cogantur venire iudicii causa ad comitatum imperatoris, etiamsi Imperatoris rescriptum proferatur [9]).

2. Quare haec res similis est testamentis, quibus adiectum est, ne posterius testamentum valeat: nam haec quoque clausula efficit, ut posterius testamentum non ex vera voluntate profectum praesumatur. Sed sicut haec clausula, ita et illa regis iussu expresso ac speciali posterioris voluntatis significatione tolli potest.

XIX. Sed neque Polybii [10]) hic utor auctoritate qui ad mixtum genus reipublicae refert Romanam rempublicam, quae illo tempore,

---

1) *Si aut expresse instituatur partitio*] Ita Probi tempore senatus firmabat Principum leges: de appellationibus cognoscebat: Proconsules creabat: legatos consulibus dabat. vide et Gail. lib. II Obs. c. LVII. num. 7. et Cardinalem Manticam de tacitis et ambiguis conventionibus lib. XXVII, tit. V, num. 4.

2) [deferunt, edd. 1632, 1642, 1646; adferunt, ed. 1625].

3) [§ VIII, 1].

4) [Plato, Leg. III, 5].

5) *Ipsi inter se reges populique inter se*] Exempla sunt complura in historia populorum septentrionalium. vide Iohannem Magnum historia Suedica lib. XV, et XXIX. Crantzium Suedicorum V. Pontanum Danicorum VIII [in rebus anni 1343].

6) Boer. ad c. 1. de const. in Decret. [c. 1, I, 2].

7) Plu. Apoph. [183 F].

8) L. unica. C. quando imperator [l. un. C. III, 14].

9) *Etiamsi Imperatoris rescriptum proferatur*] Adde l. 1. C. de Petitionibus bonorum sublatis [l. 1 C. X, 12].

10) [Polyb. VI, 9 sqq.].

si non actiones ipsas, sed ius agendi respicimus, mere fuit popularis: Nam et Senatus auctoritas, quam ad optimatum regimen refert, et consulum quos quasi reges fuisse vult, subdita erat populo. Idem de aliorum politica scribentium sententiis dictum volo, qui magis externam speciem et quotidianam administrationem, quam ius ipsum summi imperii spectare congruens ducunt suo instituto.

XX. I. Magis ad rem pertinet quod Aristoteles [1]) scripsit, inter regnum plenum quod **παμβασιλείαν** vocat, (eadem est **παντελὴς μοναρχία** [2]), Sophocli Antigone [3]), Plutarcho [4]) **αὐτοκρατὴς βασιλεία** [5]) **καὶ ἀνυπεύθυνος** Straboni [6]) **ἐξουσία αὐτοτελὴς**) et regnum Laconicum, qui merus est principatus, aliquot regni species esse interiectas. Ego exemplum huius rei dari arbitror posse in regibus Hebraeis: nam hi quin in rebus plerisque summo iure imperaverint, dubitari nefas arbitror. voluerat enim populus regem quales habebant vicini [7]): at orientis populi addicte admodum regnabantur. Aeschylus Persis [8]) de rege Persarum sic loquentem facit Atossam:

—— **οὐχ ὑπεύθυνος πόλει.**
—— *non est civitati obnoxius.*

Notum illud Maronis [9]):

Regem non sic Aegyptus et ingens
Lydia nec populi Parthorum, aut Medus Hydaspes
Observant.

Apud Livium [10]): *Syri et Asiatici genera hominum servituti nata.* a quo non discrepat illud Apollonii apud Philostratum [11]): **Ἀσσύριοι καὶ Μῆδοι τὰς τυραννίδας προσκυνοῦσι**: *Assyrii et Medi dominationem etiam adorant.* Aristotelis III Politicorum XIV: ***οἱ περὶ τὴν Ἀσίαν ὑπομένουσι τὴν δεσποτικὴν ἀρχὴν, οὐδὲν δυσχεραίνοντες.*** *Asiatici dominatum aeque animo ferunt.* Et apud Tacitum [12]) Civilis Batavi illud ad Gallos: *Servirent Syria Asiaque et suetus regibus oriens* [13]): nam et in Germania, et in

---

1) [Arist., Polit. III, 15].

2) **παντελὴς μοναρχία**] Faciunt enim, ut ad §. VIII notavimus, Tragici regnum Thebanum simile regnis Phoenicum unde orti erant.

3) [Soph., Antig. 1163].

4) [Plutarch., de unius in rep. dom. 826 F].

5) **αὐτοκρατὴς βασιλεία**] Sic Dionysius Halicarnassensis [II, 14] de Laconicis regibus: ***οὐδὲ γὰρ οἱ Λακεδαιμόνιοι αὐτοκράτορες ἦσαν.*** *neque enim Lacedaemonii pleno iure reges erant.*

6) [Strabo, VI, 4, 2].

7) *Qualem habebant vicini*] Putabat populus, ut Iosephi verbis utar [Ant. Iud. VI, 3, 6], ***οὐδὲν ἄτοπον εἶναι τῶν πλησιοχώρων βασιλευομένων τὴν αὐτὴν ἔχειν αὐτοὺς πολιτείαν.*** *nihil esse absurdi si cum vicini regnarentur, ipsi eandem imperii formam acciperent.*

8) [Aesch., Pers. 213].

9) [Virg., Georg. IV, 210—212].

10) Lib. XXXVI [17, 5].

11) [Philostr., Vita Apoll. Tyan. VII, 14].

12) Hist. IV [17].

13) *Serviret Syria, Asiaque, et suetus regibus Oriens*] Cicero de Provinciis consularibus [5, 10]: *Iudaeis et Syris nationibus natis servituti.* Euripides Helena [276]:

Τὰ βαρβάρων γὰρ δοῦλα πάντα πλὴν ἑνός.
Sunt praeter unum serva cuncta in barbaris.

Quod ex Aeschylo [Prometheus vinctus 50] adumbratum, apud quem est:

ἐλεύθερος γὰρ οὔτις ἐστὶ πλὴν Διός.
Nam nemo liber vivit, extra unum Iovem.

Gallia tum reges erant, sed ut idem Tacitus [1]) notat, precario iure regnandi et auctoritate suadendi, non iubendi potestate.

2. Supra quoque notavimus totum populum Hebraeum fuisse sub rege: et Samuel ius regum describens satis ostendit adversus regis iniurias nullam in populo relictam potestatem. quod recte colligunt veteres ex illo Psalmi [2]): *Tibi soli peccavi.* ad quem locum Hieronymus: *Quod rex erat, et alium non timebat* [3]). Et Ambrosius [4]): *Rex erat, nullis ipse legibus tenebatur, quia liberi sunt reges a vinculis delictorum: Neque enim ullis ad poenam vocantur legibus, tuti imperii potestate* [5]). *homini ergo non peccavit, cui non tenebatur obnoxius.* Idem legere est apud Isidorum Pelusiotam epistola postremo editarum CCCLXXXIII. Video consentire Hebraeos, regi in eas leges quae de officio regis scriptae exstabant peccanti inflicta verbera: sed ea apud illos infamia carebant, et a rege in signum poenitentiae sponte suscipiebantur, ideoque non a lictore, sed ab eo quem legisset ipse caedebatur, et suo arbitrio verberibus statuebat modum: a poenis autem coactivis adeo liberi erant reges, ut etiam excalceationis lex, quippe cum ignominia coniuncta, in ipsis cessaret. Hebraei Barnachmoni sententia exstat in dictis Rabbinorum, titulo de Iudicibus: *Nulla creatura iudicat regem, sed Deus benedictus.*

3. Haec cum ita sint, tamen aliqua iudicia arbitror regibus ademta, mansisse penes Synedrium LXX virum, quod divino imperio a Mose institutum ad Herodis tempora perpetua cooptatione duravit. Itaque et Moses [6]) et David [7]) iudices Deos vocant, et iudicia vocantur iudicia Dei [8]): et iudices dicuntur non humana, sed divina vice iudicare.

Cui simile Lucani dictum [II, 280]:

toto iam liber in orbe
Solus Caesar erit.

Sallustius [Hist. v, 1] de gentibus orientis: *Adeo illis ingenita est sanctitas regii nominis.* Citant Servius et Philargyrius ad illum in Georgicis [IV, 211] locum. Apollonius de Damide apud Philostratum libro VII [c. 14 Vitae Apoll. Tyan.]: **Ἀσσύριος γὰρ ὢν καὶ Μήδοις προσοικίσας οὐδὲν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἐνθυμεῖται μέγα.** *Assyrius cum sit et Medorum accola, nihil pro libertate praeclarum cogitat.* Iulianus contra Christianos [Cyrill., contra Iulian. l. IV p. 138]: **τί με χρὴ καθ' ἕκαστον ἐπιέναι τὸ φιλελεύθερόν τε καὶ ἀνυπότακτον Γερμανῶν ἐπεξιόντα τὸ χειροηθὲς καὶ τιθασσὸν Σύρων** [**καὶ Περσῶν** add. ed. 1642, om. 1646, *Persas* in versione utraque edit. omisit] **καὶ Πάρθων καὶ πάντων ἁπλῶς τῶν πρὸς ἕω καὶ πρὸς μεσημβρίαν βαρβάρων, καὶ ὅσα τὰς βασιλείας ἀγαπᾷ κεκτημένα δεσποτικωτέρας.** *Quid tibi iam singulatim exsequar aut Germanorum libertatis amantia et impatientia iugi ingenia, aut contra dociles herilem manum ferre Syros et Parthos et omnes qui aut ad orientem aut ad meridiem sunt barbaros, multasque gentes alias contentas sub regibus vivere dominos imitantibus.* Claudianus [de IV. Cons. Honor. 306 sq.]:

Non tibi tradidimus dociles servire Sabaeos:
Armeniae dominum nec te praefecimus orae.

1) [Germ. 11].

2) Lib. 6 [lege: li 6, scil. Psalm. LI, 6].

3) *Alium non timebat*] Idem Hieronymus epistola ad Rusticum de Poenitentia [Ep. CXXII]: *Rex enim erat: alium non timebat: alium non habebat super se.*

4) [Ambros., Apol. Dav. c. 10 in princ.]

5) *Tuti imperii potestate*] Paria habet ad eundem Psalmum Arnobius minor. Vitiges apud Cassiodorum [Var. x, 31]: *Causa regiae potestatis supernis est applicanda iudiciis, quandoquidem illaa caelo petita est, ita soli caelo debet innocentiam.* [Vitiges — *innocentiam*, add. ed. 1646].

6) Exod. XXII, 8.

7) Psalm. LXXXII, 1.

8) Deut. I, 17. II Chron. XIX, 6, 8.

imo aperte distinguuntur res Dei a rebus regis [1]), ubi res Dei, monentibus doctissimis Hebraeorum, iudicia ex lege Dei exercenda intelligi debent. Non nego regem Iudaeorum capitalia quaedam iudicia per se exercuisse: qua in re ipsum regi decem tribuum Israëliticarum praefert Maimonides: quod et exempla non pauca, tum in sacris literis, tum in scriptis Hebraeorum evincunt: sed quaedam cognitionum genera regi videntur non permissa, ut de tribu, de Pontifice, de Propheta [2]). Eiusque rei argumentum est in Ieremiae Prophetae historia, quem cum proceres ad mortem deposcerent, respondit Rex [3]): *Ecce in potestate vestra est, nam contra vos rex nihil potest:* in hoc negotiorum genere scilicet. Imo et qui alia quavis de causa apud Synedrium reus factus esset, eum rex iudicio eximere non poterat. Ideo Hyrcanus iudicium de Herode (cum impedire non posset) arte elusit [4]).

4. In Macedonia a Carano orti, ut apud Arrianum [5]) Callisthenes ait, **οὐ βίᾳ ἀλλὰ νόμῳ Μακεδόνων ἄρχοντες διετέλεσαν**; *non vi, sed lege in Macedonas imperium obtinebant.* Curtius libro IV [6]): *Macedones assueti regio imperio, sed in maiore libertatis umbra quam caeterae gentes.* Nam et iudicia de civium capite non erant penes regem. Idem Curtius lib. VI [7]): *De capitalibus rebus vetusto Macedonum modo inquirebat exercitus: in pace erat vulgi: nihil potestas regum valebat, nisi prius valuisset auctoritas.* Est et alterum mixturae huius indicium alio Curtii loco [8]): *Macedones scivere gentis suae more, ne rex pedes venaretur, sine electis principum amicorumve.* Tacitus [9]) de Gothonibus: *Regnantur paulo iam addictius quam caeterae Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem.* Nam principatum ante [10]) descripserat auctoritate suadendi, non iubendi potestate: regnum autem plenum postea [11]) his verbis: *Unus imperitat, nullis iam exceptionibus, non precario regnandi iure.* Eustathius ad sextum Odysseae [12]) ubi Phaeacum respublica describitur, ait esse **συνέλευσιν βασιλείας καὶ ἀριστοκρατίας**, *mixtum aliquid ex regis et procerum potestate* [13]).

---

1) I Ch. XXVI, 32 et II Chron. XIX, 11.
2) *De propheta*] *Non capit Prophetam perire extra Ierusalem.* Luc. XIII, 33.
3) Ierem. XXXVIII, 5.
4) Ios. Ant. XIV, 17 [XIV, 9, 4].
5) [Arrian., de Exped. Alex. IV, 11].
6) [Curt. IV, 7, 31].
7) [Curt. VI, 8, 24].
8) Lib. VIII [1, 18].
9) [Tac., Germ. 43].
10) [ibid. 11].
11) [ibid. 44].
12) [Eustath. ad Hom., Odyss. VI, 195].
13) *Mixtum aliquid ex regis et procerum potestate*] Laonicus Chalcocondylas talia ait esse regna Pannonum et Anglorum, libro II. Arragonum lib. V. et Navarrae eodem libro [p. 72, 92, 272 Bekker], ubi ait nec magistratus a rege creatos, nec praesidia imposita nisi volentibus, nec quicquam populo imperatum contra mores. Reges alios esse pleno cum iure, alios sub legibus etiam Iudaeus Levi Gersonides notavit ad I Sam. VIII, 4. Mira quae de Taprobane scribit Plinius [Nat. Hist.] lib. VI, cap. XIII [cap. 22]: *Eligi regem a populo senecta clementiaque, liberos non habentem, et, si postea gignat, abdicari, ne fiat haereditarium regnum. Rectores ei a populo* XXX *dari, nec nisi plurium sententia quenquam capite damnari. Sic quoque appellationem esse ad populum,* LXX *iudices dari. Si liberent ii reum non amplius* XXX, (ita enim legi locus hic debet) *iis nullam esse dignitatem, gravissimo probro. Regi cultum Liberi patris, caeteris, Arabum. Regem, si quid delinquat, morte mulctari, nullo interimente, sed aversantibus cunctis et commercia etiam sermonis negantibus.* Servius ad illud IV Aeneidos [682]:

5. Simile quid in Romanorum regum temporibus observo; nam tum omnia ferme negotia manu regia expediebantur. *Romulus nobis, ut libitum, imperaverat,* inquit Tacitus [1]. *Constat initio civitatis reges omnem potestatem habuisse,* inquit Pomponius [2], tamen quaedam populo excepta etiam illo tempore vult Halicarnassensis [3]. Quod si Romanis magis credimus, in causis quibusdam provocationem ad populum a regibus fuisse ex Ciceronis de Republica libris, ex pontificalibus quoque libris et Fenestella annotavit Seneca [4]. Mox Servius Tullius non tam iure quam auris popularibus ad regnum pervectus, plus etiam vim regni imminuit: quippe, ut loquitur Tacitus [5], *sanctor legum queis etiam reges obtemperarent.* Quominus mirandum quod Livius [6] dicit, primorum consulum potestatem a regia hoc ferme uno distitisse quod annua esset.

6. Similis etiam mixtura ex populari et optimatum potentia Romae fuit tempore interregni, et primis Consulum temporibus: nam in rebus quibusdam iisque maioribus, ita demum ratum erat quod populus iussisset, si patres auctores fierent [7]: quod postea, vi populi aucta, speciem tantum veterem retinuit, cum in incertum comitiorum eventum patres auctores fieri coeperunt, ut Livius [8] et Dionysius [9] notant. Quin et serius aliquanto mixturae mansit aliquid, quamdiu, ut idem loquitur Livius [10], imperium penes Patricios (id est Senatum;) penes tribunos (id est plebem) auxilium erat, ius nempe vetandi, sive intercedendi.

7. Sic et Isocrates [11] Atheniensium rempublicam Solonis temporibus vult fuisse **δημοκρατίαν ἀριστοκρατίᾳ μεμιγμένην** potestatem optimatium populari mixtam. His positis quaestiones quasdam quae frequentem in hoc argumento usum habent examinemus.

XXI. 1. Prima est, an summum imperium habere possit is qui inaequali foedere tenetur. Inaequale foedus hic intelligo, non quod inter viribus dispares initur, quomodo Thebana civitas Pelopidae [12] tempore foedus cum Persarum rege habuit, et Romani olim cum Massiliensibus [13], deinde cum rege Masanissa [14]: nec quod actum habet transeuntem, ut cum hostis qui sit ad amicitiam recipitur,

---

Populumque patresque. Quidam hoc loco volunt tres partes Politiae comprehensas, populi, optimatium, regiae potestatis. Cato enim ait de tribus istis partibus ordinatam fuisse Carthaginem.

1) [Tac., Ann. III, 26].
2) [l. 2 § 14 D. I, 2].
3) [Dion. Halicarn. IV, 20].
4) Epist. 100 [immo 108, 31].
5) III Annal. [26].
6) [Liv. II, 1, 7].
7) *Si Patres auctores fierent*] Plutarchus Coriolano [227 E]: **ὁ δῆμος ἄκυρος ἦν τοῦ ψήφῳ καὶ νόμῳ τι ποιεῖν ἄνευ προβουλεύματος.** *Populus ius non habebat aut legem condendi aut aliud quid iubendi nisi senatus praecessisset auctoritas.* Similem mixturam in Genuatium republica suis temporibus observat Chalcocondylas libro v [p. 262 Bekker].
8) [Liv. I, 17, 9].
9) [Dion. Halicarnass. II, 14].
10) Liv. l. VI [37, 4].
11) [Isocr., Panath. 153].
12) [Plutarch., Pelop. 294 D].
13) Iust. lib. XLIII [5, 10].
14) Val. Max. l. VII, c. 1 [V, II Ext. 4].

dum impensas belli solvat, aut aliud quid praestet: sed quod ex ipsa vi pactionis manentem praelationem quandam alteri donat; hoc est ubi quis tenetur alterius imperium, ac maiestatem conservare, ut in foedere Aetolorum cum Romanis erat, id est, tum operam dare ut eius imperium in tuto sit, tum ut dignitas, quae maiestatis nomine significatur, ei constet. Imperii reverentiam dixit Tacitus [1]: et sic explicat: *Sede finibusque in sua ripa, mente animoque nobiscum agunt.* Florus [2]: *Illi quoque reliqui, qui immunes imperii erant, sentiebant tamen magnitudinem et victorem gentium populum Romanum reverebantur.* ad quos genus referenda sunt iura quaedam eorum quae nunc vocantur protectionis, advocatiae, mundiburgii: Item ius urbium matricum in colonias apud Graecos: Nam ut Thucydides [3] ait, coloniae cum urbibus matricibus pari erant iure libertatis, sed debebant **τιμᾶν τὴν μητρόπολιν,** et exhibere **τὰ γέρα τὰ νομιζόμενα,** reverentiam scilicet et honoris signa quaedam.

2. Livius [4] de veteri foedere inter Romanos qui Albae ius omne acceperant, et Latinos Alba oriundos: *In eo foedere superior Romana res erat.* Recte Andronicus Rhodius [5] post Aristotelem amicitiae inter dispares hoc ait proprium ut potentiori plus honoris, infirmiori plus auxilii deferatur. Scimus quid ad hanc quaestionem Proculus [6] responderit, scilicet liberum esse populum qui nullius alterius potestati subiectus sit, etiamsi in foedere comprehensum sit, ut is populus comiter alterius populi maiestatem conservaret. Si ergo populus tali foedere obligatus liber manet, si alterius potestati subiectus non est, sequitur, ut summum imperium retineat. Atque idem de rege pronunciandum est. Est enim populi liberi et regis qui vere rex sit, eadem ratio. Addit Proculus, illud adiici in foedere, ut intelligatur alterum populum superiorem esse, non ut intelligatur alterum non esse liberum. Superiorem hic intelligere debemus non potestate (iam enim dixerat talem populum alterius potestati subiectum non esse) sed auctoritate, et dignitate: quod verba sequentia apta admodum similitudine explicant: *Quemadmodum,* inquit, *clientes nostros intelligimus liberos esse, etiamsi neque auctoritate, neque dignitate, neque iure omni nobis pares sunt: sic et eos qui maiestatem nostram comiter conservare debent, liberos esse intelligendum est.*

3. Clientes in fide sunt patronorum; sic populi foedere inferiores [7] in fide populi, qui dignitate est superior. Sunt **ἐπὶ προστάταις, οὐχ ὑποτελεῖς,**

---

1) [Tac., Germ. 29].
2) Lib. IV [12].
3) Lib. I [25 et 38].
4) Lib. I [25].
5) Nic. IX, 18 [in Arist., Eth. Nic. VIII, 18].
6) L. non dubito, D. de cap. [l. 7 § 1 D. XLIX, 15].
7) *Sic populi federe inferiores*] vide Cardinalem Tuschum P P. concl. IↃCCCCXXXV. Exemplum habes in Dilimnitis qui *αὐτόνομοι* suique iuris Persis militabant apud Agathiam libro III [17 in fine]. Sic Irene consilium fuit inter mariti liberos ita partiri imperium ut post natos faceret *δευτέρους μὲν κατὰ τὸ τῆς τιμῆς ἀξίωμα, αὐτονόμους δὲ καὶ αὐτοκράτορας ἑκάστους, dignitate quidem minores, caeterum sui iuris plenaeque potestatis* [Niceph. Greg. VII, 5, 1]. Vide Crantzium Saxonicorum X [3] de urbibus quae se in Austriacorum protectionem dedere. Herodianus libro V [immo VII, 2, 1]: *Ὀσροηνῶν τε καὶ Ἀρμενίων, ὧν ἦσαν οἱ μὲν ὑπήκοοι, οἱ δὲ φίλοι καὶ σύμμαχοι. Osroenorum et Armeniorum, quorum hi subditi erant, illi amici ac socii.*

sub patrocinio, non sub ditione, ut Sylla apud Appianum [1]) loquitur; in parte, non in ditione ut Livius [2]) : et Cicero Officiorum secundo [3]) sanctiora illa Romanorum tempora describens, patrocinium sociorum ait penes eos fuisse, non imperium. qui cum satis convenit dictum illud Scipionis Africani Maioris [4]) : *Populum Romanum beneficio quam metu obligare homines malle, exterasque gentes fide ac societate iunctas habere, quam tristi subiectas servitio:* et quae Strabo [5]) commemorat de Lacedaemoniis post Romanorum in Graeciam adventum: **ἔμειναν ἐλεύθεροι, πλὴν τῶν φιλικῶν λειτουργιῶν ἄλλο συντελοῦντες οὐδὲν**: *manserunt,* inquit, *liberi nihil conferentes, praeter operas sociales.* Sicut patrocinium privatum non tollit libertatem personalem, ita patrocinium publicum non tollit libertatem civilem, quae sine summo imperio intelligi nequit. Ideo apud Livium [6]) opponi videas, in fide esse et in ditione: Et Syllaeo Arabum regi minatus est Augustus, teste Iosepho [7]), ni iniuriis in vicinos abstineret, curaturum se, ut ex amico subditus fieret; cuius conditionis erant reges Armeniae, quos in ditione Romana fuisse ad Vologesen scribebat Paetus [8]), et proinde sono magis nominis quam re ipsa reges: quales Cypri aliique reges olim sub regibus Persis, **ὑποταγέντες** subditi ut Diodorus [9]) loquitur.

4. Obstare his quae diximus videtur, quod addit Proculus [10]): *Et fiunt apud nos rei ex civitatibus foederatis, et in eos damnatos animadvertimus.* Sed ut haec res intelligatur, sciendum est quatuor incidere posse controversiarum genera. Primum, si subditi populi aut regis qui in fide est alterius, dicantur fecisse contra foedus: deinde, si ipsi populi aut reges accusentur: tertio, si socii qui in eiusdem populi aut regis fide sunt, inter se litigent: quarto, si subditi conquerantur de iniuriis eorum quorum sunt in ditione. Prima specie si peccatum appareat, tenetur rex aut populus, eum qui nocuit aut punire, aut ei cui nocitum est dedere: quod non tantum inter inaequales, sed et inter aequaliter foederatos locum habet, imo etiam inter eos qui nullo foedere tenentur, ut ostendemus alibi [11]). Tenetur etiam dare operam ut damna resarciantur; quod officium Romae erat recuperatorum. Gallus Aelius apud Festum [12]): *Reciperatio est cum inter populum et reges nationesque ac civitates peregrinas lex convenit, quomodo per reciperatorem reddantur res, reciperenturque, resque privatas inter se prosequantur.* At sociorum alter in socii subditum ius prehensionis aut punitionis directe non habet. Itaque Decius Magius Campanus ab Annibale vinctus et Cyrenas de-

---

1) Ap. Mithr. [62].
2) Lib. XXXI.
3) [Cic., de Off. II, 8, 27].
4) Liv. l. XXVI [49, 8].
5) [Strabo VIII, 5, 5].
6) [Lib. VIII, 1, in fine; Lib. XXXVI, 28, 4].
7) [Ios., Ant. Iud. XVI, 9, 3].
8) [Tac., Ann. XV, 13].
9) Lib. XVI [46].
10) [l. 7 § 2 D. XLIX, 15].
11) [Lib. II C. XXI § IV].
12) [Festus i. v. Reciperatio].

latus, atque inde deportatus Alexandriam, docuit contra ius foederis vinctum se ab Annibale esse: atque ita vinculis liberatus est [1]).

5. Secunda specie ius habet socius cogendi socium, ut stet foederis legibus, atque etiam puniendi, ni steterit. Sed hoc quoque inaequali foederi proprium non est. Idem enim locum habet in foedere aequali. Nam ut quis ultionem sumat ab eo qui peccavit, satis est, ut ipse ei qui peccavit subditus non sit; quod alibi [2]) a nobis tractabitur. Quare etiam inter reges aut populos non foederatos idem usu venit.

6. Tertia specie sicut in foedere aequali solent controversiae deferri ad conventum sociorum [3]), quos scilicet res non tangit, ut Graecos, Latinos veteres, et Germanos olim fecisse legimus; aut alioqui ad arbitros, aut etiam ad principem foederis tanquam communem arbitrum: ita in foedere inaequali plerumque convenire solet, ut controversiae disceptentur apud eum qui superior est in foedere. Quare ne hoc quidem ostendit imperii potestatem. Nam et reges apud iudices a se constitutos iudicio contendere solent.

7. In postrema specie ius cognoscendi nullum est sociis. Ideo [4]) cum Herodes quaedam adversus liberos ad Augustum sua sponte deferret, dixerunt illi: *Poteras de nobis supplicium sumere tuo iure, tum qua pater, tum qua rex.* Et Scipio [5]) cum Romae a Carthaginiensium quibusdam Annibal accusaretur, dixit non oportere se Patres Conscriptos reipublicae Carthaginiensium interponere. Et hoc est in quo Aristoteles [6]) ait societatem a civitate differre, quod sociis curae sit ne iniuria in ipsos committatur, non vero ne sociae civitatis cives inter se iniurias committant.

8. Solet et illud [7]) obiici, quod in historiis ei qui foedere superior est imperandi, et ei qui inferior est parendi vox interdum tribuitur. Sed nec hoc movere nos debet, aut enim agitur de rebus ad commune bonum societatis pertinentibus, aut de utilitate privata eius qui superior est in foedere. In rebus communibus, extra tempus conventus, etiam ubi foedus aequale est, solet is qui lectus est princeps foederis (נגיד הברית Daniel XI, 22.) sociis imperare, ut Agamemnon regibus Graecis, Lacedaemonii Graecis postea, deinde Athenienses. In oratione Corinthiorum apud Thucydidem [8]) legimus: **χρὴ τοὺς ἡγεμόνας τὰ ἴδια ἐξ ἴσου νέμοντας τὰ κοινὰ προσκοπεῖν.** *Decet eos qui foederis principes sunt, circa suas quidem utilitates nihil praecipuum sumere, at in communibus rebus curandis eminere supra caeteros.* Isocrates [9]) veteres Athenienses ductum exercuisse ait, **ὅλων ἐπιστατοῦντας, ἰδίᾳ δ' ἑκάστους ἐλευθέρους ἐῶντας εἶναι**: *curam gerentes pro sociis omnibus, sed ita ut*

1) Liv. lib. XXIII [7—10].
2) [Lib. II C. XX § III].
3) *Conventum sociorum*] Talis conventus vocatur **κοινοδίκιον** in vetere columna **ἰσοπολιτείας** sive communicatae civitatis Priansiorum et Hieropotamiorum [Vide illam inscriptionem in Corpore Inscr. Graecarum II n. 2556].
4) Ios. l. XVI. c. 7, 8 [Ant. Iud. XVI, 4, 3].
5) *Et Scipio*] Val. Max. l. IV, c. 1 [§ 6]. Vide Polybium in legationum excerpto CV.
6) Polit. III, 9.
7) [illud, edd. 1625, 1632, 1642; aliud, ed. 1646].
8) [Thuc. I, 120].
9) [Isocr., Paneg. 104].

iis libertatem integram relinquerent: Et alibi [1]), **στρατηγεῖν οἰομένους δεῖν, ἀλλὰ μὴ τυραννεῖν,** *ita ut imperium habere belli, non dominari se debere censerent:* Item [2]), **συμμαχικῶς, ἀλλ' οὐ δεσποτικῶς βουλευομένους περὶ αὐτῶν,** *socialiter non heriliter res eorum curantes.* Hoc ipsum Latini imperare, Graeci modestius τάσσειν dicunt. Athenienses delato sibi ductu belli in Persas, **ἔταξαν,** inquit Thucydides [3]), **ἅς τε ἔδει παρέχειν τῶν πόλεων χρήματα πρὸς τὸν βάρβαρον καὶ ἃς ναῦς.** *ordinarunt* (sic qui Roma in Graeciam mittebantur, dicebantur mitti ad ordinandum statum liberarum civitatum [4])) *quae urbes pecunias in barbarum, quae naves conferrent.* Hoc enim si facit qui princeps tantum est in foedere, non mirum est si in foedere inaequali idem faciat is qui superior est foedere. Imperium ergo hoc sensu, id est ἡγεμονία, libertatem aliorum non tollit. Rhodii in oratione apud Senatum Romanum quae apud Livium [5]) exstat: *Graeci domesticis quondam viribus etiam imperium amplectebantur: nunc imperium ubi est, ibi ut sit perpetuum optant: libertatem vestris tueri armis satis habent, quoniam suis non possunt.* Sic post Cadmeam a Thebanis receptam narrat Diodorus [6]) multas civitates Graecas convenisse **πάσας ὑπάρχειν αὐτονόμους, ἡγεμόσι χρωμένας ἀθηναίοις,** *omnes ut liberae essent, sed Atheniensium ductu uterentur.* De ipsis Atheniensibus Philippi Macedonis tempore Dion Prusaeensis [7]): **ὅτε τῆς ἡγεμονίας παρακεχωρήκασι, τῆς δ' ἐλευθερίας μόνης λοιπὸν ἀντείχοντο:** *quo tempore ductu belli omisso libertatem solam retinebant.* Sic Caesar [8]) quos sub imperio Suevorum fuisse dicit, eosdem mox socios nominat.

9. In iis vero rebus, quae ad propriam utilitatem spectant, superioris postulata solent imperia dici, non ex iure, sed ex effectus similitudine, sicut regum preces imperia saepe esse dicuntur, et aegroti imperare medicis. Livius libro XLII [9]), *Ante hunc consulem* (C. Posthumium) *nemo unquam sociis in ulla re oneri aut sumptui fuit: ideo magistratus mulis, tabernaculis, et omni alio instrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent sociis.*

10. Interim verum est accidere plerumque, ut qui superior est in foedere, si is potentia multum antecellat, paulatim imperium proprie dictum usurpet: praesertim si foedus perpetuum sit, et cum iure praesidia inducendi in oppida, sicut Athenienses fecerunt, cum a sociis ad se provocari passi sunt; quod nunquam fecerant [10]) Lacedaemonii. quibus temporibus Isocrates [11]) Atheniensium imperium in socios regno comparat. Sic Latini [12]) querebantur sub umbra foederis [13])

---

1) [Isocr., Paneg. 80].
2) [Ibid. 104].
3) [Thuc. I, 96].
4) *Ad ordinandum statum Liberarum civitatum*] Plinius epistolarum VIII, 24.
5) Li. XXXVII [54, 25].
6) Lib. XV [28].
7) [Dio Chrysost., Or. XXI p. 350].
8) [Caes., de Bello Gallico V, 39].
9) [Liv. XLII, 1, 8].
10) [fecerant, edd. 1625, 1632, 1642; fecerunt, ed. 1646].
11) [Isocr., de Pace cap. 36].
12) Hal. l. VI [immo Livius VIII, 4, 2].
13) *Sub umbra foederis*] Hoc ipsum est quod Arato Plutarchus [1045 A] dicit, **συμμαχίαν ὑποκορίζεσθαι,** *molle servitium,* Vocula apud Tacitum historiarum IV [cap. 57]. Festus Rufus [c. 10] de Rhodiis: *Primum libere agebant, postea in consuetudinem*

Romani servitutem se pati. Sic Aetoli [1]) vanam speciem et inane nomen libertatis: Achaei [2]) postea, *foedus specie iam esse precariam servitutem.* Sic apud Tacitum [3]) Civilis Batavus de iisdem Romanis conqueritur; *neque enim societatem, ut olim, sed tanquam mancipia haberi:* et alibi [4]), *Miseram servitutem falso pacem vocari.* Eumenes quoque apud Livium [5]) Rhodiorum socios ait, verbo esse socios, revera subiectos imperio et obnoxios: Magnetes quoque in speciem liberam Demetriadem, revera omnia ad nutum Romanorum fieri [6]). Sic Thessalos in speciem fuisse liberos, sed revera sub imperio Macedonum notat Polybius [7]).

II. Haec cum fiunt, et ita fiunt ut patientia in ius transeat, qua de re alibi erit disputandi locus, tunc aut qui socii fuerant fiunt subditi, aut certe partitio fit summi imperii, qualem accidere posse supra diximus.

XXII. Qui vero certum quid pensitant [8]) aut ad redimendas iniurias, aut ad tutelam comparandam, **ξύμμαχοι φόρου ὑποτελεῖς,** ut est apud Thucydidem [9]): quales Hebraeorum reges [10]), et vicinarum gentium post Antonii tempora, **ἐπὶ φόροις τεταγμένοις,** ut Appianus [11]) loquitur, quo minus summum imperium habere possint, nullam dubitandi causam video, quanquam infirmitatis confessio de dignitate aliquid delibat.

XXIII. I. Difficilior multis videtur quaestio de nexu feudali, sed quae ex antedictis facile solvi potest. Nam in hoc contractu qui

---

parendi, Romanis clementer provocantibus, pervenerunt. Caesar [Bell. Gall. VII, 75] quos in Aeduorum amicitia fuisse prius dixerat et clientes vocarat, post sub imperio fuisse memorat. Adde, si libet, Fredericum Mindanum de processibus lib. II, cap. XIV, n. 3. Zieglerum §. Landsassinum. 86. Gailium libro II, observatione LIV. num 6. Vide Agathiam libro I [2], ubi monentur Gotthi quid a Francis cum tempore exspectandum habeant.

1) Liv. lib. XXXIV [23, 7 sq.].

2) [Liv. XXXIX, 37, 13].

3) Hist. IV [14].

4) [Ibid. 17].

5) Lib. XXXV [31, 12] et Li. XXXVII [53, 4].

6) *Revera omnia ad nutum Romanorum fieri*] Tales et Lazi Iustiniani temporibus. Vide Procopium Persicorum II [15].

7) [Polyb., Hist. IV, 76].

8) *Qui vero certum quid pensitant*] Persae pecuniam annuam ab Iustiniano accipiebant, qua de re vide Procopium Persicorum II [10], et Gotthicorum IV [15], id molli vocabulo vocabatur stipendium ad tutandas portas Caspias. Turcae Arabas montanos pecunia placant.

9) Lib. I [19].

10) *Hebraeorum reges*] Iosephus libro XV [3, 8]: *οὐ γὰρ ἔφη καλῶς ἔχειν Ἀντώνιος βασιλέα περὶ τῶν κατὰ τὴν ἀρχὴν γεγενημένων εὐθύνας ἀπαιτεῖν. οὕτως γὰρ ἂν οὐδὲ βασιλεὺς εἴη. δόντας δὲ τὴν τιμὴν καὶ τῆς ἐξουσίας αὐτεξουσιάσαντας ἐᾶν αὐτῇ χρῆσθαι. Negabat Antonius rectum esse regem vocari ad rationes reddendas de iis quae ut rex fecisset: ita enim ne regem quidem eum fore. Par esse ut qui honorem ei dederint etiam potestate quam liberrime uti eum sinant.* Chrysostomus II de Eleemosyna [cap. 2]: **ἐπειδὴ τὰ τῶν Ἰουδαίων μετέπεσε πράγματα καὶ λοιπὸν ὑπὸ τὴν ῥωμαίων ἐτέθησαν ἀρχήν, οὔτε αὐτόνομοι ἦσαν, καθάπερ καὶ πρότερον. οὔτε καθόλου δοῦλοι, καθάπερ καὶ νῦν. ἀλλ' ἐν τάξει συμμάχων ὄντες διετέλουν, φόρους μὲν τελοῦντες τοῖς βασιλεῦσιν ἑαυτῶν. καὶ τοὺς παρ' ἐκείνων ἄρχοντας δεχόμενοι. τὰ ἀλλαχοῦ δὲ τοῖς ἰδίοις κεχρημένοι νόμοις καὶ τοὺς παρ' αὐτοῖς ἁμαρτάνοντας κατὰ τὰ πάτρια κολάζοντες νόμιμα.** *Iudaei ex quo retro ferri res eorum coepere, Romano attributi imperio, neque in plena, ut ante, erant libertate: neque tamen ita ut nunc omnino servi, sed sociorum vocabulo honorabantur, regibus suis tributa pendentes et ab iis accipientes praefectos. Caeterum in plerisque suis utebantur legibus, ita ut et popularium delinquentes ipsi punirent secundum mores patrios.*

11) [App., Bell. civ. V, 75].

proprius est Germanicarum gentium, neque usquam invenitur nisi ubi Germani sedes posuerunt, duo sunt consideranda, obligatio personalis, et ius in rem.

2. Obligatio personalis eadem est, sive quis ipsum ius imperandi, sive aliud quidvis etiam alibi situm feudi iure possideat. Talis autem obligatio sicut privato non erat demtura ius libertatis personalis, ita nec regi aut populo ius demit summi imperii, quae libertas est civilis. quod apertissime conspici datur in feudis liberis quae Franca vocant, quae nullo iure in rem, in sola personali obligatione consistunt. Haec enim nihil sunt aliud quam species foederis inaequalis de quo egimus, quo alter alteri operam pollicetur, alter alteri praesidium et tutelam. Pone etiam adversus omnes promissam operam, quod nunc feudum ligium vocant [1]), (nam olim [2]) ea vox latius patebat) nihil id de iure summi imperii in subditos detrahit: ut iam taceam semper inesse conditionem tacitam, dum iustum sit bellum, de qua agendum erit alibi.

3. Ius vero in rem quod attinet, id quidem tale est, ut ipsum imperandi ius, si feudi iure teneatur, aut familia extincta, aut etiam ob certa crimina amitti possit. Sed interim summum esse non desinit: aliud enim est res, ut saepe diximus, aliud rem habendi modus. Et tali iure multos video reges a Romanis constitutos, ita scilicet ut deficiente regia familia imperium ad ipsos rediret, quod de Paphlagonia aliisque nonnullis Straboni [3]) notatum.

XXIV. Distinguendum quoque non minus in imperio quam in dominio, ius ab usu iuris, sive actus primus ab actu secundo. Nam sicut rex infans ius habet, sed imperium exercere non potest; sic et furiosus, et captivus, et qui in alieno territorio ita vivit, ut actiones circa imperium alibi situm liberae ei non permittantur: omnibus enim his casibus curatores sive prodici dandi sunt. Itaque Demetrius [4]) cum in potestate Seleuci non satis libere viveret, vetuit aut sigillo aut literis suis credi, sed omnia quasi se mortuo administrari voluit.

---

1) *Quod nunc Feudum ligium vocant*]. Vide Baldum prooemio Digestorum, Nattam consilio CCCCLXXXV.

2) [olim, omis. ed. 1646; adest in edd. 1625, 1632, 1642].

3) Lib. XII [3, 41].

4) *Demetrius*] vide Plutarchum Demetrio [914 D].

CAPUT IV.

DE BELLO SUBDITORUM IN SUPERIORES.

I. *Status quaestionis.*
II. *Bellum in superiores, qua tales, ordinarie licitum non esse, iure naturae:*
III. *Nec concessum lege Hebraea:*
IV. *Minus etiam lege Euangelica: quod probatur ex sacris literis.*
V. *Et factis Christianorum veterum.*
VI. *Refellitur sententia statuens inferioribus magistratibus licitum esse bellum adversus summam potestatem: idque rationibus et sacris literis.*
VII. *Quid sentiendum si summa et alioqui inevitabilis sit necessitas?*
VIII. *Ius belli dari posse in principem populi liberi:*
IX. *In regem qui imperium abdicaverit:*
X. *In regem qui regnum alienet, ad impediendam traditionem tantum:*
XI. *In regem qui manifeste totius populi hostem se ferat.*
XII. *In regem post amissum regnum ex lege commissoria.*
XIII. *In regem qui partem duntaxat imperii habeat pro ea parte quae ipsius non sit.*
XIV. *Si resistendi libertas certis casibus reservata sit.*
XV. *Invasori alieni imperii quatenus parendum.*
XVI. *Invasori alieni imperii vi resisti posse ex iure belli manentis:*
XVII. *Ex lege antecedente:*
XVIII. *Ex mandato ius imperandi habentis.*
XIX. *Cur extra hos casus id non liceat.*
XX. *In controverso iure privatos sibi iudicium sumere non debere.*

I. 1. Bellum gerere possunt, et privati in privatos, ut viator in latronem; et summum imperium habentes in eos qui itidem id habent, ut David in regem Ammonitarum; et privati in eos qui imperio summo, at non in se, utuntur, ut Abrahamus in regem Babyloniae et vicinos; et qui summum imperium habent in privatos aut sibi subditos, ut David in partem Isbosethi; aut non subditos, ut Romani in piratas.

2. Tantum illud quaeritur, an aut privatis aut publicis personis bellum gerere liceat in eos, quorum imperio sive summo sive minori subsunt. Ac primum id minime controversum est, arma sumi posse in inferiores ab iis, qui summae potestatis auctoritate armantur: qualis fuit Nehemias armatus edicto Artaxerxis adversus vicinos regulos. Sic metatores expellendi domino praedii licentiam Imperatores Romani concedunt [1]. Verum adversus summam potestatem aut infe-

1) L. devotum. C. de Metatoribus. lib. XII [l. 5 C. XII, 40].

riores, sed agentes quod agunt summae potestatis auctoritate, quid liceat quaeritur.

3. Illud quidem apud omnes bonos extra controversiam est; si quid imperent naturali iuri aut divinis praeceptis contrarium, non esse faciendum quod iubent. Nam Apostoli cum dixerunt Deo magis quam hominibus obediendum, ad certissimam provocarunt regulam, omnium inscriptam mentibus, quam totidem ferme verbis expressam apud Platonem [1]) reperias: at siqua ex tali causa, aut alioqui quia summum imperium habenti ita libet, iniuria nobis inferatur, ea toleranda est potius, quam vi resistendum.

II. I. Et naturaliter quidem omnes ad arcendam a se iniuriam ius habent resistendi, ut supra diximus. Sed civili societate ad tuendam tranquillitatem instituta, statim civitati ius quoddam maius in nos et nostra nascitur, quatenus ad finem illum id necessarium est. Potest igitur civitas ius illud resistendi promiscuum publicae pacis et ordinis causa prohibere: Et quin voluerit, dubitandum non est, cum aliter non posset finem suum consequi. Nam si maneat promiscuum illud resistendi ius, non iam civitas erit, sed dissociata multitudo, qualis illa Cyclopum [2]):

Θεμιστεύει δὲ ἕκαστος
παίδων ἠδ' ἀλόχων.
Dant coniugibus ius
Quisque suis sobolique.

Νομάδες, ἀκούει δ' οὐδὲν οὐδεὶς οὐδενὸς [3]).
Confusa turba, nemo ubi audit neminem [4]).

Et Aboriginum, qui Sallustio [5]) tradente, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum: et apud eundem alio loco [6]) Getuli qui neque moribus, neque lege aut imperio cuiusquam regebantur.

2. Ita ut dixi habent mores omnium civitatum: *Generale pactum est societatis humanae,* inquit Augustinus [7]), *Regibus obedire.* Aeschylus [8]):

Τραχὺς μόναρχος κ' οὐχ ὑπεύθυνος κρατεῖ
Rex est suo utens iure, nulli obnoxius.

Sophocles [9]):

Ἄρχοντές εἰσιν, ὥσθ' ὑπεικτέον. τί μή;
Nam principes sunt: obsequendum. quippe ni?

1) [Plato, Apol. Socr. 17].
2) [Homer., Odyss. IX, 114].
3) Eurip., Cyclope [120].
4) *Confusa turba, nemo ubi audit neminem*] De Bebryciis similia prodidit Valerius [Valerius Flaccus, Argon. IV, 102 sq.]:
non federa legum
Ulla colunt, placidas aut iura tenentia mentes.
5) [Sall., Bell. Cat. VI, 1].
6) [Sall., Bell. Iug. XVIII, 1].
7) [Aug., Confess. III, 8].
8) [Aeschyl., Prometh. vinctus 324].
9) [Soph., Aiax 668].

Euripides [1]:

Τὰς τῶν κρατούντων ἀμαθίας χρεὼν φέρειν.
Imperia habentum perferenda inscitia est.

Adde quod supra [2]) ex Tacito in hanc rem adduximus: cuius et hoc est [3]); *Principi summum rerum arbitrium Dii dederunt, subditis obsequii gloria relicta est.* Hic quoque

Indigna digna habenda sunt Rex quae facit [4]).

Seneca [5]) : *Aequum atque iniquum regis imperium feras:*

Quod ex Sophocle [6]) sumptum qui dixerat:

Ἀλλ' ὃν πόλις στήσειε, τοῦδε χρὴ κλύειν
Καὶ σμικρὰ καὶ δίκαια καὶ τἀναντία.

Et quod apud Sallustium [7]) est: *Impune quidvis facere, id est regem esse* [8]).

3. Hinc ubique maiestas, id est dignitas, sive populi, sive unius qui summo fungitur imperio, tot legibus, tot poenis defenditur: quae constare non potest si maneat resistendi licentia. Miles qui castigare volenti se centurioni restiterit, si vitem tenuit, militiam mutat: si ex industria fregit, vel manum centurioni intulit, capite punitur [9]): Et apud Aristotelem [10]) est, *εἰ ἀρχὴν ἔχων ἐπάταξεν οὐ δεῖ ἀντιπληγῆναι. si magistratum gerens aliquem verberavit, ipse reverberandus non est.*

III. In lege Hebraea [11]) mortis supplicio damnatur, qui inobediens fuerit, aut summo Pontifici, aut ei qui extra ordinem rector populi a Deo esset constitutus. Quod vero apud Samuelem est de iure regis, omnino recte inspicienti apparet, nec de iure vero intelligendum, id est, de facultate honeste et iuste aliquid agendi, (longe enim alia vivendi ratio praescribitur regi in ea parte legis [12]), quae est de officio regis) neque nudum factum indicari: nihil enim esset in eo eximium, cum iniurias facere etiam privati privatis soleant: sed factum quod effectum aliquem iuris habeat, id est non resistendi obligationem [13]). Ideo additur, populum pressum istis iniuriis Dei opem imploraturum, quia scilicet humana remedia nulla exstarent. Sic ergo hoc ius vocatur, quomodo praetor ius reddere dicitur, etiam cum inique decernit [14]).

---

1) [Eurip., Phoeniss. 394].
2) [Cap. III § VIII, 15].
3) [Tacit., Ann. VI, 14].
4) [Vide Plaut., Capt. 200].
5) [Seneca trag., Medea 194].
6) [Soph., Antig. 666 sq].
7) [Sall., Bell. Iug. XXXI, 26].
8) *Impune quidvis facere, id est regem esse*] Pertinent huc M. Antonii verba, quae ex Iosepho modo [p. 101 n. 10] adduximus.
9) L. Milites. §. Irreverens. D. de re mil. [l. 13 § 4 D. XLIX, 16]. Rufus legibus militaribus c. XV.
10) [Arist., Ethic. Nic. V, 5].
11) Deuteron. XVII. 12. Ios. I. 18. [I] Samuel VIII, 11.
12) Deuteron. XVII, 14.
13) *Non resistendi obligationem*] Philo in Flaccum [§ 11]: *πότε γὰρ εἰς ἀπόστασιν ὑπωπτεύθημεν; πότε δ' οὐκ εἰρηνικοὶ πᾶσιν ἐνομίσθημεν; τὰ δ' ἐπιτηδεύματα, οἷς καθ' ἑκάστην ἡμέραν χρώμεθα, οὐκ ἀνεπίληπτα, οὐ συντείνοντα πρὸς εὔνοιαν πόλεως καὶ εὐστάθειαν; quando enim defectionis suspecti fuimus? quando non pacis amantes ab omnibus iudicati sumus? instituta vero, quibus utimur quotidie, nonne extra reprehensionem sunt, nonne ad concordiam bonumque statum civitatis conducunt?*
14) L. Ius pluribus. D. de Iust. et iure [l. 11 D. I, 1].

IV. 1. In novo foedere Christus praecipiens dari Caesari quae Caesaris sunt, intelligi voluit a suae disciplinae sectatoribus non minorem, si non maiorem, obedientiam cum patientia (si opus sit) coniunctam summis potestatibus deberi, quam ab Hebraeis regibus Hebraeis debebatur; quod latius exsequens optimus eius interpres Paulus Apostolus [1]), officia subditorum late describens; inter alia; *Qui obsistit*, inquit, *potestati*, *Dei ordinationi obsistit: tum vero qui obsistunt, sibi ipsis condemnationem accipient.* Addit mox, *Dei enim minister est qui potestate fungitur tuo bono.* Deinde, *Quapropter necesse est subiici, non solum propter iram, sed et propter conscientiam.* In subiectione includit non resistendi necessitatem, neque eam solum quae ex formidine maioris mali oritur, sed quae ex ipso sensu officii nostri manat, neque hominibus tantum, sed et Deo nos obligat. Rationes addit duas: primum, quod Deus ordinem illum imperandi, et parendi approbaverit, et olim in lege Hebraea, et nunc in Euangelio, quare potestates publicae eo loco nobis habendae sunt, quasi ab ipso Deo essent constitutae. Nostra enim facimus, quibus auctoritatem nostram impartimur. Alteram, quod hic ordo nostro bono inserviat.

2. Atqui, dicat aliquis, iniurias pati utile non est. Hic quidam, vere magis quam ad sensum Apostoli, ut arbitror, apposite, dicunt has quoque iniurias utiles nobis esse; quia ista patientia sua non sit caritura mercede. Mihi videtur Apostolus considerasse finem universalem isti ordini propositum, qui est tranquillitas publica [2]), in qua et singulorum comprehenditur. Et sane quin plerumque hoc bonum per potestates publicas consequamur, dubitandum non est: nemo enim sibi male vult: at imperantis felicitas, in subditorum felicitate consistit. *Sint quibus imperes* [3]), aiebat ille. Proverbium est apud Hebraeos [4]): *Nisi potestas publica esset, alter alterum vivum deglutiret:* qui sensus et apud Chrysostomum: **τῶν πόλεων τοὺς ἄρχοντας ἂν ἀνέλῃς, θηρίων ἀλόγων ἀλογώτερον βιωσόμεθα βίον. δάκνοντες ἀλλήλους καὶ κατεσθίοντες,** *nisi rectores civitatum essent, feriorem feris viveremus vitam, non mordentes tantum sed et vorantes alios alii* [5]).

3. Quod si quando nimia formidine, aut iracundia, aliisve affe-

---

1) Rom. XIII [2—5].

2) *Tranquillitas publica*] Bene Chrysostomus [in Ep. ad Rom. Hom. XXIII, 2] **σύνεργός ἐστί σοι, συμπράττει σοι.** princeps nimirum Euangelium praedicanti. Dedolat ille quod tu descobinas.

3) *Sint quibus imperes*] Dictum hoc Sullae aiunt Plutarchus [Sull. 472], Florus [III, 21], et alii, unde sumsit Augustinus lib. III, cap. 28 de Civitate Dei.

4) [Pirke Aboth c. III].

5) *Sed et vorantes alios alii*] Est hoc de statuis sexto [c. 1]: sed et hoc: **ἐὰν γὰρ τὰ δικαστήρια ἀνέλῃς, πᾶσαν τῆς ζωῆς ἡμῶν ἀνεῖλες τὴν εὐταξίαν.** *Tolle tribunalia, et omnem de vita tranquillitatem abstuleris.* Deinde: **μὴ γάρ μοι τοῦτο εἴποις, εἴτις κακῶς τῷ πράγματι κέχρηκεν, ἀλλ' αὐτῆς βλέπε τῆς διατάξεως τὴν εὐκοσμίαν, καὶ τὴν πολλὴν ὄψει τοῦ ταῦτα ἐξ ἀρχῆς νομοθετήσαντος σοφίαν.** *Nec mihi illos refer qui male usi sunt honoribus, sed ipsius instituti vide pulchritudinem, et sapientiam eius admiraberis qui primus eius auctor fuit.* Idem ad Romanos [Hom. XXIII, 2]: **κἂν ἀνέλῃς αὐτὰς (τὰς ἀρχὰς) πάντα οἰχήσεται καὶ οὐ πόλεις,** [haec duo vocabula om. ed. 1646] **οὐ χωρία, οὐκ οἰκία, οὐκ ἀγορά, οὐκ ἄλλο οὐδὲν στήσεται, ἀλλὰ πάντα ἀνατραπήσεται τῶν δυνατῶν τοὺς ἀσθενεστέρους καταπινόντων.** *Magistratus si abstuleris, perierint omnia, non urbes stabunt, non agri, non forum, nec quicquam aliud: evertentur omnia et fortioris esca fiet quilibet infirmior.* idem sensus apud eundem ad Ephes. V [Hom. XX, 1].

ctibus, transversi agantur rectores, quo minus rectam ineant viam quae ad tranquillitatem ducit, id inter minus frequentia habendum est; et quae, ut ait Tacitus [1]), interventu meliorum pensantur. Leges autem satis habent id quod plerumque accidit respicere, ut aiebat Theophrastus [2]), quo et illud Catonis pertinet: *Nulla lex satis commoda est: id modo quaeritur, si maiori parti et in summa prodest* [3]). quae autem rarius contingunt, communibus tamen regulis constringenda sunt, quia etsi ratio legis in isto speciali [4]) facto specialiter [5]) locum non habeat, manet tamen ratio in sua generalitate, cui specialia [6]) subiici fas est. Id enim satius quam sine norma vivere, aut normam cuiusque arbitrio permitti. Seneca [7]) apposite ad hanc rem, *Satius erat a paucis etiam iustam excusationem non accipi, quam ab omnibus aliquam tentari.*

4. Locum et hic habere debet illa nunquam satis memorata Periclis apud Thucydidem sententia [8]): *Sic existimo, etiam singulis hominibus plus eam prodesse civitatem quae tota recte se habeat, quam si qua privatis floreat utilitatibus, ipsa autem universim laboret. qui enim domesticas fortunas bene collocatas habet, patria tamen eversa, pereat et ipse necesse est: Contra vero etiam si quis in beata republica parum felix est, multo tamen facilius per illam incolumis servatur. Quare cum civitas quidem singulorum possit sustentare calamitates, singuli autem publicas non item; quid est cur non universim ipsi consulere, ipsamque tueri oporteat, nec id facere quod vos facitis, dum quasi attoniti iactura rei familiaris, salutem proditis reipublicae?* Quem sensum breviter ita explicat Livius [9]): *Respublica incolumis et privatas res salvas facile praestat: publica prodendo tua nequicquam serves.* Plato dixerat legum IV [10]): **τὸ μὲν γὰρ κοινὸν ξυνδεῖ, τὸ δὲ ἴδιον διασπᾷ τὰς πόλεις. καὶ συμφέρει, τῷ κοινῷ τε καὶ ἰδίῳ ἀμφοῖν, ἢν τὸ κοινὸν τίθηται καλῶς μᾶλλον ἢ τὸ ἴδιον.** *Quod commune est connectit civitates, quod singulorum, dissipat; quare et publice et privatim utilius est, ut publica magis quam privata curentur.* Xenophon [11]) vero: **ὅστις ἐν πολέμῳ ὢν στασιάζει πρὸς τὸν ἄρχοντα, πρὸς τὴν ἑαυτοῦ σωτηρίαν στασιάζει**: *qui in bello contra ducem seditiose se gerit, facit hoc cum suae salutis periculo.* Eodem et illa Iamblichi [12]) pertinent: *Non disiuncta est privata utilitas a publica, imo in bono communi singulare etiam continetur: et ut in animalibus caeteraque natura, ita in civitatibus in totius salute salus est partium.*

---

1) [Tac., Hist. IV, 74].
2) L. *τὸ γὰρ* D. de legibus [l. 6 D. I, 3]. L. III, in fine. D. de pet. haered. [l. 3 in fine D. V, 4].
3) Livius lib. XXXIV [3, 5].
4) [particulari, edd. 1625 et 1632; speciali, edd. 1642 et 1646].
5) [particulariter, edd. 1625 et 1632; specialiter edd. 1642 et 1646].
6) [particularia, edd. 1625 et 1632; specialia, edd. 1642 et 1646].
7) Lib. VII de benef. c. 16 [3].
8) *Apud Thucydidem sententia*] lib. II [60]. quicum bene convenit illud Ambrosii libro III de officiis [c. 4 § 25]: *Eadem singulorum est utilitas, quae universorum.* Et illud in iure: *Semper non quod privatim interest uni ex sociis servari debet, sed quod societati expedit.* L. Actiones. §. Labeo. D. Pro Socio [l. 65 § 5 D. XVII, 2]. Adde L. unicam. §. penult. C. de Caducis tollendis [l. un § 14a C. VI, 51].
9) Lib. XXVI [36, 9].
10) [Plato, Leg. IV, 13].
11) [Xenoph., Exp. Cyri VI, 1, 29].
12) [Stobaeus 46, 74].

5. In publicis autem praecipuum haud dubie est ordo ille, quem dixi, imperandi parendique; is vero cum privata resistendi licentia consistere nequit. Explicare libet hoc ipsum nobili Dionis Cassii [1]) loco: ***οὐ μέν τοι καὶ ἐγὼ οὔτ᾽ ἄλλως καλὸν εἶναι νομίζω ἄρχοντα τινὰ τῶν ὀρχομένων ἡττᾶσθαι οὔτ᾽ ἂν σωτήριόν τι γενέσθαι ποτὲ, εἰ τὸ ταχθὲν ὑπηρετεῖν κρατεῖν αὐτοῦ ἐπιχειρήσειε. σκέψασθε δὲ ποῖος μὲν κόσμος οἰκίας γένοιτο, ἂν οἱ ἐν τῇ ἡλικίᾳ ὄντες τῶν πρεσβυτέρων καταφρονήσωσι· ποῖος δὲ τῶν διδασκαλείων, ἂν οἱ φοιτῶντες τῶν παιδευτῶν ἀμελήσωσι· τίς ὑγίεια νοσοῦσιν, ἂν μὴ πάντα τοῖς ἰατροῖς οἱ κάμνοντες πειθαρχῶσι· τίς δ᾽ ἀσφάλεια ναυτιλλομένοις, ἂν οἱ ναῦται τῶν κυβερνητῶν ἀνηκουστῶσι· φύσει τε γὰρ ἀναγκαῖα τινὰ καὶ σωτήρια τῷ μὲν ἄρχειν ἐν τοῖς ἀνθρώποις, τῷ δὲ ἄρχεσθαι τέτακται*** *Ego vero neque decorum existimo, ut rector civitatis subditis cedat, neque spem esse ad salutem si quod parere positum est velit imperare. Cogitate enim quis futurus sit ordo in familia, si a iunioribus senes spernantur: unde sanitas aegrotantibus, si non per omnia medicis pareant: quid tuti navigantibus, si plebs nautica gubernantium iussa contemnat. Natura quippe id necessarium et hominibus salutare, ut alii quidem imperent, alii vero pareant.*

6. Paulo comitem addamus Petrum [2]); cuius haec sunt verba: *Regem honorate. Servi, subditi estote cum omni timore dominis, non solum bonis et aequis, sed etiam duris. Hoc enim cedit gratiae, si quis propter conscientiam Dei suffert molestiam iniuste afflictus. quae enim gloria est si peccantes et colaphis caesi subsistitis? sed si bene agentes, et tamen male habiti subsistitis, hoc cedit vobis gratiae apud Deum* [3]). Confirmat mox hoc a Christi exemplo. Idemque sensus in Clementis constitutionibus [4]) his verbis exprimitur: ***ὁ δοῦλος εὔνοιαν φερέτω πρὸς τὸν δεσπότην μετὰ φόβου θεοῦ, κἂν ἀσεβὴς, κἂν πονηρὸς ὑπαρχῇ.*** *Servus Deum timens simul bene hero suo velit, quamvis impio, quamvis iniusto.* Notanda hic duo: quod dicitur subiectionem dominis deberi, etiam duris, idem ad reges quoque referendum: Nam quod sequitur ei fundamento superstructum, non minus subditorum, quam servorum officium respicit. Ac deinde talem a nobis requiri subiectionem quae iniuriarum patientiam secum ferat: sicut de parentibus dici solet [5]).

Ames parentem, si aequus est: si non, feras [6]).

Et Eretriensis quidam adolescens [7]) qui Zenonis scholam diu frequentaverat, quid ibi didicisset rogatus, respondit, ***ὀργὴν πατρὸς φέρειν,*** *iram patris ferre.* De Lysimacho Iustinus [8]): *Magno animo regis,*

---

1) [Dio Cass. XLI, 33].
2) I Epistola II, 12 [17, 18].
3) *Hoc cedit vobis gratiae apud Deum*] Tertullianus de Poenitentia [7]: *Timor hominis Dei honor est.*
4) [Constitut. Apost. IV, 12].
5) [Publ. Syrus 8].
6) *Ames parentem si aequus est, si non, feras*] Terentius Hecyra [301]:
Nam matris ferre iniurias me, Parmeno, pietas iubet.
Cicero pro Cluentio [6, 17]: *Non modo reticere homines parentum iniurias, sed etiam aequo animo ferre oportet.* Habet ad hoc praeceptum pulchra Chrysostomus tum II ad Timotheum, tum libro V [VIII, c. 7] adversus Iudaeos. Pertinent huc et quae Epictetus [c. 43] et post eum Simplicius habent de duabus ansis.
7) [Aelian. Var. Hist. IX, 33].
8) Lib. XV [III, 10].

velut parentis, contumeliam tulit. Et apud Livium [1]) est : *Ut parentum saevitiam, sic patriae, patiendo ac ferendo leniendam esse.* Apud Tacitum [2]) : *ferenda regum ingenia :* et alibi [3]) : *bonos Imperatores voto expetendos, qualescunque tolerandos.* Apud Persas, laudante Claudiano [4]) :

> *Quamvis crudelibus aeque*
> *Paretur dominis.*

V. I. Nec ab hac lege Domini discedit consuetudo veterum Christianorum [5]), optima legis interpres. Nam quanquam pessimi saepe homines imperium Romanum tenuerunt, nec defuerunt qui obtentu adiuvandae reipublicae iis se opponerent, nunquam tamen eorum conatibus se adiunxerunt Christiani. In Clementis constitutionibus est, **βασιλείᾳ οὐ θεμιτὸν ἐπανίστασθαι,** *regiae potestati resistere nefas.* Tertullianus Apologetico [6]) : *Unde Cassii, et Nigri et Albini ? unde qui inter duas lauros obsident Caesarem ? unde qui faucibus eius exprimendis palaestricam exercent ? unde qui armati palatium irrumpunt, omnibus tot Sigeriis* [7]) (sic diserte habet manuscriptus qui est apud omni laude ornatissimos iuvenes Puteanos) *ac Partheniis audaciores ? De Romanis, ni fallor, id est de non Christianis.* De Palaestrica, quod ait, ad Commodi mortem pertinet, peractam imperio praefecti Aelii Laeti, manu palaestritae; quo tamen Imperatore vix quisquam fuit sceleratior. Parthenius, cuius factum itidem detestatur Tertullianus, erat ille qui pessimum Imperatorem Domitianum oppresserat. His comparat Plautianum praefectum Praetorio, qui Septimium Severum valde sanguinarium Imperatorem occidere in palatio voluerat. In eundem Septimium Severum arma, quasi pro reipublicae caritate, sumpserant in Syria Pescennius Niger, in Gallia et Britannia Clodius Albinus. Sed horum quoque factum Christianis displicuit, quod et ad Scapulam iactat Tertullianus [8]): *Circa maiestatem Imperatoris infamamur: tamen nunquam Albiniani vel Nigriani, vel Cassiani inveniri potuerunt Christiani.* Cassiani illi erant qui secuti erant Avidium [9]) Cassium virum egregium, qui in Syria sumtis armis causabatur Rempublicam se ire restitutum, quam M. Antonini [10]) negligentia perderet.

---

1) Lib. XXVII [34, 14].
2) Ann. XVI [XII, 11].
3) Hist. VI [IV, 8].
4) [Claudian., in Eutropium II, 479—80].
5) *Consuetudo veterum Christianorum*]. Ad quam pertinet canon XVIII Concilii Chalcedonensis, repetitus canone IV Concilii in Trullo : Concilium Toletanum quartum : capitulum II Caroli Calvi in villa Colonia [Mon. Germ. Hist., Legum Sectio II, tom. II p. 253]. Synodus Suessionensis canone V.
6) [Tertull., Apolog. 35].
7) *Sigeriis*] Xiphilinus Domitiano [LXVII, 15]: **ἐπέθεντο δὲ αὐτῷ καὶ συνεσκευάσαντο τὴν πρᾶξιν Παρθένιος ὁ πρόκοιτος αὐτοῦ καὶ Σιγήριος** (male **Σίγηρος**) **ἐν τῇ προκοιτίᾳ καὶ αὐτὸς ὤν.** *Insidias autem ei communicato inter se consilio struxere Parthenius praepositus cubiculariorum et Sigerius et ipse e cubiculariis.* Martialis libro IV [78, 8]:

> *Sigeriosque meros, Partheniosque sanas.*

Corruptum id nomen non hic modo in Tertulliano fuerat, sed adhuc est in Suetonio [Domit. 17], ubi Saturius, et in Victore vulgari [S. Aurelius Victor, Epitome XII, 8], ubi Casperius legitur.
8) [Tertull., ad Scapulam 2].
9) [Aufidium, edd. 1625 et 1632; Avidium, edd. 1642 et 1646].
10) [Antonini, edd. 1625, 1632, 1642; Antonii, ed. 1646].

2. Ambrosius cum iniuriam non sibi tantum, sed et gregi suo, et Christo fieri crederet a Valentino Valentiniani filio, populi satis concitati motu ad resistendum uti non voluit. *Coactus*, inquit [1]), *repugnare non novi* [2]) *: dolere potero, potero flere, potero gemere: adversus arma, milites, Gothos quoque, lachrymae meae arma sunt. talia enim sunt munimenta sacerdotum* [3]). *aliter nec debeo nec possum resistere.* Mox [4]) : *Exigebatur a me ut compescerem populum: referebam in meo iure esse ut non excitarem, in Dei manu ut mitigaret.* Idem Ambrosius Maximi copiis adversus Imperatorem et Arianum, et Ecclesiae gravem uti noluit [5]). Sic Iulianum defectorem cum pessima consilia agitaret, lachrymis Christianorum repressum, ait Nazianzenus [6]), addens, **τοῦτο μόνον ἐχόντων, κατὰ τοῦ διώκτου φάρμακον**, *quia solum hoc contra persequutorem erat remedium.* Atqui exercitus eius ferme omnis ex Christianis constabat. Adde quod, ut observat idem Nazianzenus [7]), saevitia illa Iuliani, non tantum in Christianos erat iniuria, sed et rempublicam in summum adduxerat periculum. Accedat his illud Augustini [8]) ubi illa Apostoli ad Romanos dicta explicat: *Necesse est propter hanc vitam nos subditos esse oportere, non resistentes si quid illi* (rectores) *auferre voluerint.*

VI. 1. Inventi sunt nostro saeculo viri eruditi quidem illi, sed temporibus et locis nimium servientes, qui sibi primum (ita enim credo) deinde aliis persuaderent, ea quae iam dicta sunt, locum habere in privatis, non etiam in magistratibus inferioribus [9]), quibus ius esse putant resistendi iniuriis eius, cuius summum est imperium; imo et peccare eos, ni id faciant. quae opinio admittenda non est. Nam sicut in dialecticis species intermedia [10]), si genus respicias, est species; si speciem infra positam, genus: ita magistratus illi, inferiorum quidem ratione habita, sunt publicae personae; at superiores si considerentur, privati sunt. Nam omnis facultas gubernandi quae est in magistratibus, summae potestati ita subiicitur, ut quicquid contra voluntatem summi imperantis faciant, id defectum sit ea facultate, ac proinde pro actu privato habendum. Locum enim hic quoque habet, quod dicunt Philosophi [11]), ordinem non dari nisi cum relatione ad aliquid primum.

2. Ac mihi videntur qui contra sentiunt, talem statum rerum

---

1) Lib. v, orat. in Auxent. [§ 2; post Epist. XXI].
2) *Coactus repugnare non novi*] Inseruit Gratianus causa XXIII, quaestione VIII [can. 21]. Idem Ambrosius epistola XXXIII [XX, 8]: *Vultis in vincula rapere? voluntas est mihi. non ego me vallabo circumfusione populorum.* Imitatus est magnus Gregorius libro VII, epistola 1: *Si in morte Longobardorum me miscere voluissem, hodie Longobardorum gens nec regem, nec Duces nec Comites haberet, atque in summa confusione esset divisa.*
3) [*talia enim sunt munimenta sacerdotum*, non habent edd. 1625 et 1632].
4) [Ambros., Epist. XX, 10].
5) Theodoret. hist. Eccles. lib. v, c. 4.
6) Orat. I in Iulianum [c. 96].
7) [ibid. c. 75].
8) Prop. 74.
9) *Non etiam in magistratibus inferioribus*] Petrus Martyr ad Iudicum III. Paraeus ad XIII caput ad Romanos, Iunius Brutus [Vindiciae contra tyrannos], Danaeus libro VI Politicorum, et alii.
10) *Species intermedia*] genus speciale Senecae epistola LVIII.
11) Averr. V Metaph. com. 6.

inducere, qualem antiqui fabulabantur [1]) in coelo fuisse antequam Maiestas oriretur, quo tempore aiunt minores Deos Iovi non concessisse, At is quem dixi ordo, et **ὑπαλληλισμὸς** [2]), non tantum sensu communi cognoscitur: unde illud [3]),

Omne sub regno graviore regnum est,

Et Papinii [4]) illud:

vice cuncta reguntur:
Alternisque regunt:

Et Augustini [5]) dictum celebre [6]): *Ipsos humanarum rerum gradus adverte: si aliquid iusserit curator, faciendum: non tamen si contra proconsul iubeat: aut si consul aliquid iubeat, et aliud Imperator. non utique contemnis potestatem, sed eligis maiori servire: nec hinc debet minor irasci si maior praelatus est.* Et hoc eiusdem [7]) de Pilato: *Talem quippe Deus dederat illi potestatem, ut esset etiam ipse sub Caesaris potestatc.*

3. Sed et divina probatur auctoritate. Nam Apostolorum princeps [8]) subiectos nos esse vult aliter regi, aliter magistratibus: Regi, ut supereminenti, id est sine ulla exceptione, praeter ea quae Deus directe imperat, qui iniuriae patientiam probat, non interdicit: Magistratibus, tanquam missis a rege, id est potestatem suam a rege ducentibus. Et cum Paulus [9]) omnem animam supremis potestatibus esse subiectam vult, etiam magistratus inferiores inclusit. Neque in populo Hebraeo, ubi tot fuere reges divini humanique iuris contemptores, unquam inferiores magistratus, in quibus plurimi fuere viri pii et fortes, id sibi iuris sumpserunt, ut regibus vim ullam opponerent, nisi siqui a Deo, cuius in reges summum ius est, mandatum speciale acceperant. quin contra quod procerum officium sit ostendit Samuel [10]), cum proceribus et populo inspectante, Saulem iam perverse regnantem solita veneratione est prosequutus.

4. Atque adeo religionis quoque publicae status nunquam non a regis ac Synedrii arbitrio pependit. Quod enim post regem magistratus simul cum populo Deo se fideles fore promiserunt, id intelligi debet quatenus in cuiusque id futurum erat potestate. Ne simulacra quidem falsorum Deorum, quae publice exstabant, deiecta unquam legimus, nisi iussu aut populi in libera republica, aut regum cum regnabantur. Quod si quid aliquando factum est vi contra reges, narratur in testimonium divinae providentiae id permittentis, non in facti humani approbationem.

---

1) [fabulantur, edd. 1625 et 1632; fabulabantur, edd. 1642 et 1646].
2) *Ordo et* **ὑπαλληλισμὸς**] Sic in familia paterfamilias primus, inde materfamilias, inde filii, mox ordinarii servi, postremo servi vicarii. vide Chrysostomum I ad Corinth. XIII, 3 [I Cor. Hom. XXXII, 6].
3) [Seneca, Thyestes 612].
4) [Statius, Sylv. III, 3, 49 sq.].
5) *Augustini*] habet prope eadem Augustinus sermone VI in verba Domini. [Sermo LXII, 8].
6) c. qui resistit. XI, qu. 3 [c. 97 Causa XI qu. 3].
7) Ad Iohan. [in Ioannis Euang. CXVI, 5].
8) I Ep. II. 1 [I Ep. Petri II, 13].
9) [Rom. XIII, 1].
10) I Samuelis XV, 30.

5. Solet a contrariae sententiae auctoribus proferri dictum Traiani, cum pugionem praefecto praetorio traderet: *Hoc pro me utere, si recte impero, si male, contra me* [1]). Sed sciendum est Traianum, ut ex Plinii Panegyrico [2]) apparet, id unice curasse ne quid regium ostentaret, sed verum principem gereret [3]), qui proinde subesset senatus populique iudicio; quorum sententias exsequi praefectus deberet etiam in ipsum principem. Simile est quod de M. Antonino [4]) legimus, qui publicam pecuniam attingere noluit, nisi consulto senatu [5]).

VII. 1. Gravior illa est quaestio, an lex de non resistendo nos obliget in gravissimo et certissimo discrimine. Nam leges etiam Dei quaedam, quanquam generaliter prolatae, tacitam habent exceptionem summae necessitatis: quod de lege sabbati Hasamonaeorum temporibus a sapientibus definitum fuit: unde dictum celebre: *periculum animae impellit sabbatum*: et Iudaeus apud Synesium [6]) causam neglectae legis de sabbato hanc reddit: **σαφῶς ὑπὲρ ψυχῆς θέομεν** [7]): *in certissimum vitae periculum adducti sumus.* Quae exceptio probata est ipsi Christo: ut et in lege altera de non edendis panibus propositionis. Et Hebraeorum magistri legibus de cibis vetitis, aliisque nonnullis ex veteri traditione eandem addunt exceptionem, recte quidem: non quod Deo ius non sit ad certam mortem subeundam nos obstringere, sed quod leges quaedam eius sint argumenti, ut non credibile sit datas ex tam rigida voluntate. quod in legibus humanis magis etiam procedit.

2. Non nego a lege etiam humana quosdam virtutis actus posse praecipi, sub certo mortis periculo, ut de statione non deserenda [8]); sed nec temere ea voluntas legem condentis fuisse intelligitur, neque videntur homines in se, et alios tantum ius accepisse, nisi quatenus summa necessitas id exigat. Ferri enim leges ab hominibus solent et debent cum sensu humanae imbecillitatis. Haec autem lex de qua agimus pendere videtur a voluntate eorum, qui se primum in societatem civilem consociant, a quibus ius porro ad imperantes manat. Hi vero si interrogarentur an velint omnibus hoc onus imponere, ut mori praeoptent, quam ullo casu vim superiorum armis arcere, nescio an velle se sint responsuri, nisi forte cum hoc additamento, si resisti nequeat, nisi cum maxima reipublicae perturbatione, aut exitio plurimorum innocentium. Quod enim tali circumstantia caritas commendaret, id in legem quoque humanam deduci posse non dubito.

---

1) [Xiphil. LXVIII, 16].
2) [Plin., Paneg. 67, 8].
3) *Verum principem gerere*] Quod postea imitati Pertinax et Macrinus, quorum orationes egregias apud Herodianum vide [II, 3 et IV, 14].
4) [Antonino, edd. 1625, 1632, 1642; Antonio, ed. 1646].
5) Dion. l. VI [Xiphil. LXXI, 33].
6) [Synes., Ep. IV p. 162].
7) *Σαφῶς ὑπὲρ ψυχῆς θέομεν*] Maccabaeorum libro I, c. IX, 10, 43, et 44: *καὶ ἤκουσε Βακχίδης καὶ ἦλθε τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἕως τῶν κρηπίδων τοῦ Ἰορδάνου ἐν δυνάμει πολλῇ καὶ εἶπεν Ἰωναθὰν τοῖς παρ' αὐτοῦ· ἀναστῶμεν νῦν καὶ πολεμήσωμεν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν· οὐ γάρ ἐστι σήμερον ὡς ἐχθὲς καὶ τρίτην ἡμέραν. Id cum audisset Bacchides, venit multo cum exercitu ad Iordanis ripas ipso die sabbati. Ionathan autem suis dixit: surgamus nunc et pro vita pugnemus, neque enim nostrae res se habent ut heri et nudius tertius.*
8) *De statione non deserenda*] Vide Iosephum ubi de custodibus Saulis agit [Ant. Iud. VI, 13, 9]. Polybius [I, 17, 11]: *παρὰ Ῥωμαίοις θάνατος ἦν πρόστιμον τῆς ἐφεδρείας λιπόντι τὴν τάξιν.*

3. Dicat aliquis, rigidam illam obligationem, mortem potius ferendi, quam ullam unquam superiorum iniuriam repellendi, non ex lege humana, sed divina proficisci. Sed notandum est, primo homines non Dei praecepto, sed sponte adductos experimento infirmitatis familiarum segregum adversus violentiam, in societatem civilem coiisse, unde ortum habet potestas civilis, quam ideo humanam ordinationem Petrus [1]) vocat: quanquam alibi et divina ordinatio vocatur, quia hominum salubre institutum Deus probavit. Deus autem humanam legem probans censetur probare ut humanam et humano modo.

4. Barclaius [2]) regii imperii assertor fortissimus, huc tamen descendit, ut populo et insigni eius parti ius concedat se tuendi adversus immanem saevitiam; cum tamen ipse fateatur totum populum regi subditum esse. Ego facile intelligo quo pluris est id quod conservatur, eo maiorem esse aequitatem, quae adversus legis verba exceptionem porrigat: attamen indiscriminatim damnare aut singulos aut partem populi minorem, quae ultimo necessitatis praesidio sic olim usa sit [3]), ut interim et communis boni respectum non deserat, vix ausim. Nam David [4]), qui extra pauca facta testimonium habet vitae secundum leges exactae, armatos circum se primum quadringentos, deinde plures aliquanto habuit; quo nisi ad vim arcendam si inferretur? Sed simul illud notandum est, non factum id a Davide, nisi postquam et Ionathanis indicio, et pluribus aliis certissimis argumentis compererat Saulem vitae suae imminere. Deinde vero nec urbes invadit, nec pugnandi captat occasiones, sed latebras quaerit, modo in locis deviis, modo apud populos externos, et hac religione ut popularibus suis nunquam noceat.

5. Simile videri potest factum Maccabaeorum: nam quod quidam haec arma eo titulo defendunt, quasi Antiochus non rex, sed invasor fuerit; vanum puto: cum nusquam in omni historia Maccabaei, et qui eorum partes sequebantur, Antiochum alio quam regis nomine compellent; et merito sane, cum iampridem Macedonum imperia agnovissent Hebraei, in quorum ius Antiochus successerat. Nam quod lex vetat alienigenam populo praefici, de voluntaria electione intelligendum est, non de eo quod temporum necessitate adductus populus facere cogebatur. Quod vero aiunt alii, usos Maccabaeos iure populi, cui **αὐτονομία** deberetur, ne id quidem firmum. Nam Iudaei primum a Nabuchodonosore devicti iure belli ex eodem iure successoribus Chaldaeorum Medis et Persis paruerant: quorum totum imperium ad Macedonas devenit [5]). Hinc Iudaei Tacito [6]) vocantur: *Dum Assyrios penes Medosque et Persas Oriens fuit vilissima pars servientium.* Nec quicquam ab Alexandro, eiusque successoribus stipulati sunt, sed

1) I Petr. II. 13.
2) Lib. III. adv. Monarchom. c. 8. Lib. VI. c. 23, et 24.
3) [sic utatur, edd. 1625 et 1632; sic olim usa sit, edd. 1642 et 1646].
4) I Samuel. XXII, 2 et XXIII, 13.
5) *Totum imperium ad Macedonas devenit*] Iustinus libro XXXVI [3, 8—9]: *Primus Xerxes rex Persarum Iudaeos domuit. postea cum ipsis Persis in ditionem Alexandri Magni venere, diuque in potestate Macedonici imperii fuere. A Demetrio cum descivissent, amicitia Romanorum petita, primi omnium ex orientalibus libertatem receperunt, facile tunc Romanis de alieno largientibus.*
6) Hist. I l. V [immo V, 8].

sine ulla conditione in eorum ditionem venerunt, sicut ante sub ditione Darii fuerant. Quod si et Iudaei interdum ritus suos et leges palam exercere permissi sunt, id fuit ex regum beneficio ius precarium, non ex lege aliqua imperio addita. Nihil ergo est quod Maccabaeos tueatur, praeter summum certissimumque periculum: quamdiu scilicet intra sui defendendi terminos ita se continuerunt, ut in loco devia exemplo Davidis secederent, quaerendae securitati: nec arma expedirent, nisi ultro oppugnati.

6. Illa interim cautio tenenda est, etiam in tali periculo personae regis parcendum: quod qui factum a Davide putant non ex officii necessitate, sed ex sublimiore proposito, falluntur. Ipse enim David aperte dixit [1]), insontem neminem esse posse qui manus regi inferret. Nimirum sciebat scriptum in lege [2]): *Diis*, id est Iudicibus summis, *non maledices, et Principi in populo tuo non maledices* [3]). in qua lege mentio facta specialis eminentium potestatum, ostendit aliquid praecipi speciale. quare Optatus Milevitanus [4]) de hoc Davidis facto loquens, *Obstabat*, ait, *plena divinorum memoria mandatorum* [5]). Et verba Davidi haec tribuit: *Volebam hostem vincere, sed prius est divina praecepta servare.*

7. At falsa maledicta ne in privatum quidem licet iacere; in regem ergo veris quoque abstinendum. quia, ut ait scriptor problematum, quae Aristotelis [6]) nomen praeferunt: **ὁ κακηγορῶν τὸν ἄρχοντα, εἰς τὴν πόλιν ὑβρίζει.** *Qui rectori maledicit, in civitatem est iniurius* [7]). quod si voce laedendus non est, manu certe multo minus: unde et poenitentia tactum Davidem [8]) legimus, quod vestem eius violasset: tantam intelligebat personae istius esse sanctitudinem. nec immerito. nam cum summum imperium non possit non multorum odiis patere [9]), securitas fungentis peculiariter fuit munienda. quod Romani etiam in Tribunis plebis constituerunt, ut **ἄσυλοι,** id est inviolabiles essent. Inter Essenorum dicta erat, reges sanctos esse habendos: et insigne illud apud Homerum [10]):

---

1) I Samuel. XXVI, 9.

2) Deuteron. XXII, 28 [immo Exod. XXII, 28].

3) *Principi in populo tuo non maledices*] Ioabus Semciae apud Iosephum [Ant. Iud. VII, 11, 2]: ***οὐ τεθνήξῃ βλασφημήσας τὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ κατασταθέντα βασιλεύειν;*** *An non morereris, qui ei maledicere ausus es quem Deus in regni sede constituit?*

4) Lib. II.

5) *Obstabat plena divinorum memoria mandatorum*] Iosephus [Ant. Iud. VI, 13, 4] de Davide: ***μετανοήσας δ' εὐθὺς, οὐ δίκαιον εἶπε φονεύειν τὸν ἑαυτοῦ δεσπότην.*** *Sed statim poenitudine ductus, iniustum facinus esse dixit, dominum suum occidere.* Et post [ibid. § 9]: ***Τὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ κεχειροτονημένον βασιλέα δεινὸν ἀποκτεῖναι κἂν ᾖ πονηρός. ἥξειν γὰρ αὐτῷ παρὰ τοῦ διδόντος τὴν δίκην.*** *Horrendum, regem quamvis malum interficere. poenam enim id facienti imminere ab eo qui regem dedit.*

6) Sect. XL [immo XXIX, 14].

7) *In civitatem est iniurius*] Iulianus Misopogone [342 B]: ***καὶ γὰρ οἱ νόμοι φοβεροὶ διὰ τοὺς ἄρχοντας, ὥστε ὅστις ἄρχοντα ὑβρίζει, ἐκ περιουσίας τοὺς νόμους κατεπάτησεν.*** *Sunt enim leges severae pro principibus, ita ut qui in principem iniuriosus fuerit, is ex animi libidine conculcaverit leges.*

8) I Samuel. XXIV, 6.

9) *Non possit non multorum odiis patere*] Quintilianus Declamatione CCCXLVIII: *Hanc esse conditionem omnium, qui administrationem reipublicae aggrediuntur, ut ea quae maxime pertinent ad salutem communem, cum quadam sui invidia efficere cogantur.* vide ea de re Liviae verba ad Augustum apud Xiphilinum ex Dione [LV, 15].

10) [Homer., Iliad V, 566 sq.],

περὶ γὰρ δίε ποιμένι λαῶν,
μή τι πάθοι.
Nam pro populi pastore timebat [1]),
Nequid ei accideret.

Nec immerito, ut apud Curtium [2]) est, *regium nomen gentes quae sub regibus sunt pro Deo colunt.* Artabanus Persa [3]): **ἡμῖν δὲ πολλῶν νόμων καὶ καλῶν ὄντων κάλλιστος οὗτός ἐστι, τὸ τιμᾶν βασιλέα καὶ προσκυνεῖν, εἰκόνα Θεοῦ τὰ πάντα σώζοντος.** *Nobis inter leges multas easque bonas, haec optima est, regem colendum et adorandum, ut Dei cuncta sospitantis effigiem.* Plutarchus Agide [4]): **οὐ θεμιτὸν οὐδὲ νενομισμένον βασιλέως σώματι τὰς χεῖρας προσφέρειν**: *nec fas nec licitum regis corpori manus inferre.*

8. Illa quaestio gravior, an quantum Davidi, an quantum Maccabaeis licuit, liceat et Christianis, quorum magister crucem subire toties iubens, exactiorem patientiam videtur requirere. Certe ubi superiores ob religionem mortem intentant Christianis, Christus [5]) fugam concedit, his scilicet quos officii necessitudo nulli loco alligat: ultra fugam nihil. Petrus [6]) vero Christum ait cum pateretur nobis reliquisse exemplum quod sequamur, qui cum peccato vacaret, et doli omnis immunis esset, convitia convitiis non reposuit, neque inter patiendum minatus est, sed rem permisit iuste iudicanti. Idem gratias agendas Deo ait, et gaudendum Christianis si tanquam Christiani poenis subdantur. Et hac maxime patientia invaluisse Christianam religionem legimus.

9. Quare Christianis veteribus qui recentes ab Apostolorum et Apostolicorum virorum disciplina eorum praescripta et intelligebant melius et perfectius implebant, summam iniuriam fieri puto ab iis qui quo minus ipsi se defenderent in certissimo mortis periculo, vires putant illis, non animum defuisse. Imprudens certe et impudens fuisset Tertullianus [7]), si apud Imperatores, qui eius rei ignari esse non poterant, ita confidenter ausus esset mentiri: *Si enim hostes et apertos, non tantum vindices occultos agere vellemus, deesset nobis vis numerorum et copiarum? Plures nimirum Mauri et Marcomanni ipsique Parthi, vel quantaecumque unius tamen loci et suorum finium gentes, quam totius orbis? Externi sumus, et vestra omnia implevimus,*

---

1) *Nam pro populi pastore timebat*] Bene Chrysostomus I ad Tim. I [Homilia 1]: *Si quis ovem iugulet, ab eo gregem imminui: at si quis pastorem de medio sustulerit, ab eo totum gregem dissipari.* Seneca libro priore de Clementia cap. III: *Somnum eius nocturnis excubiis muniunt: latera obiecti circumfusique defendunt: incurrentibus periculis se opponunt. Non hic est sine ratione populis urbibusque consensus sic protegendi amandique reges et se suaque iactandi, quocunque desideraverit imperantis salus. Nec haec vilitas sui est aut dementia, pro uno capite tot millia excipere ferrum, ac multis mortibus unam animam redimere, nonnunquam senis et invalidi. Quemadmodum totum corpus animo deservit* (quod ipsum late ibi exsequitur) *sic haec immensa multitudo unius animae circumdata, illius spiritu regitur, illius ratione flectitur, pressura se ac fractura viribus suis, nisi consilio sustineretur. Suam itaque incolumitatem amant, etc.* Adde quae infra libro II, cap. I, §. IX.

2) [Curt. X, 3, 3].

3) *Artabanus Persa*] Apud Plutarchum Themistocle [125 C].

4) [Plut., Agis 804 A].

5) [Matth. X, 23].

6) I Petr. IV, 12, 13, 14, 15, 16.

7) [Tert., Apol. 37].

urbes, insulas, castella, municipia, conciliabula, castra ipsa, tribus, decurias, palatium, senatum, forum: sola vobis reliquimus templa. Cui bello non idonei, non prompti fuissemus, etiam copiis impares, qui tam libenter trucidamur, si non apud istam disciplinam magis occidi liceret quam occidere? Sequitur hic quoque magistrum suum Cyprianus [1]), et aperte praedicat; *Inde est, quod nemo nostrum, quando apprehenditur, reluctatur* [2]) *: nec se adversus iniustam violentiam vestram, quamvis nimius et copiosus noster sit populus, ulciscitur. Patientes facit de secutura ultione securitas. Innocentes nocentibus cedunt* [3]). Et Lactantius [4]): *Confidimus enim maiestati eius, qui tam contemtum sui possit ulcisci quam servorum suorum labores et iniurias. Et ideo cum tam nefanda perpetimur, ne verbo quidem reluctamur: sed Deo remittimus ultionem.* Nec aliud spectavit Augustinus [5]), cum dicit: *Nihil iustus praecipue cogitet in his rebus, nisi ut bellum suscipiat, cui bellare fas est; non enim fas est omnibus.* Eiusdem [6]) est illud: *Quoties imperatores in errore sunt, leges ad tuendum errorem contra veritatem condunt, per quas iusti examinantur et coronantur.* Idem alibi [7]): *Ita a plebibus principes et a servis domini ferendi sunt, ut sub exercitatione tolerantiae sustineantur temporalia, et sperentur aeterna.* Quod veterum Christianorum exemplo alibi [8]) sic explicat: *Neque tunc civitas Christi, quamvis adhuc peregrinaretur in terris, et haberet tam magnorum agmina populorum adversus impios persecutores, pro temporali salute pugnavit, sed potius ut obtineret aeternam non repugnavit. Ligabantur, includebantur, caedebantur, torquebantur, urebantur, laniabantur, trucidabantur, et multiplicabantur. Non erat eis pro salute pugnare nisi salutem pro salute contemnere.*

10. Nec minus egregia sunt quae in eandem sententiam habet Cyrillus [9]) in locum Iohannis de gladio Petri. Thebaea legio, ut acta nos docent, militibus constabat sexies mille sexcentis sexaginta sex Christianis omnibus: Qui cum Maximianus Caesar apud Octodurum exercitum compelleret sacra diis falsis facere, primum Agaunum iter arripuerunt: et cum eo misisset Imperator qui eos ad sacrificandum venire iuberet, ipsique se id facturos negassent, Maximianus decimum quemque iussit interfici per apparitores: qui nemine repugnante facile imperium sunt executi.

11. Mauritius [10]) eius legionis primicerius, a quo Agaunum vicus

---

1) Ad Demetrianum [c. XVII].
2) [*Inde est, quod nemo nostrum, quando apprehenditur, reluctatur*, omis. ed. 1632].
3) *Innocentes nocentibus cedunt*] Haec sunt in scripto ad Demetrianum. Eiusdem haec libri primi epistola I [Cornelii papae Epist. XIII, 2]: *Intellexit* (adversarius) *Christi milites vigilare, iam sobrios et armatos ad praelium stare, vinci non posse, mori posse; et hoc ipso invictos esse, quia nec mori timent, nec repugnare contra impugnantes, cum occidere innocentibus nec nocentem liceat, sed promte et animas et sanguinem tradere.* [*Innocentes nocentibus cedunt*, desunt haec verba in textu ed. 1632].
4) Lib. V [20, 9—10 Div. Inst.].
5) Lib. VI, qu. 10. in Ios. [Quaest. in Heptateuch. VI. 10].
6) Epist. CLXVI [Ep. CV § 7].
7) [In Psalm. CXXIV, 8].
8) De civit. Dei l. XXII [6, 1].
9) [Cyrill., Comment. in Euang. Ioannis XVIII, 10, lib. XI].
10) *Mauritius*] De huius martyris honoribus apud Helvetios vide Guillemannum [de Rebus Helvetiorum I, 15; II, 8]. in veteri scripto de translatione sancti Iustini in novam Corbeiam [Rerum Germanicarum tomi tres, ed. H. Meibomius I p. 769]: *Unde iuxta fidem Chronicorum sub atrocissima et incomparabili illa decima post*

Mauritii dictus est postea, narrante Eucherio episcopo Lugdunensi, eo tempore commilitones sic allocutus legitur: *Quam timui, ne quisquam, quod armatis facile est, specie defensionis, beatissimis funeribus manus obviam afferre tentaret? iam mihi ad huius rei interdictum Christi nostri parabatur exemplum, qui exemptum vagina Apostoli gladium propriae vocis iussione recondidit: docens maiorem armis omnibus Christianae confidentiae esse virtutem, ne quisquam mortali operi mortalibus dextris obsisteret, quin imo coepti operis fidem perenni religione compleret.* Cum hoc supplicio peracto Imperator superstitibus eadem quae ante praeciperet; sic omnes respondent: *Milites quidem, Caesar, tui sumus, et ad defensionem reipublicae Romanae arma suscepimus: nec unquam aut desertores bellorum aut proditores militiae fuimus, aut ignavae formidinis meruimus subire flagitium. Tuis etiam obtemperaremus praeceptis, nisi instituti legibus Christianis, daemonum cultus et aras semper pollutas sanguine vitaremus. Comperimus praecepisse te, ut aut sacrilegiis pollueres Christianos, aut de denis interfectis nos velles terrere: Non inquiras longius latitantes: Nos omnes Christianos esse, cognosce: habebis potestati tuae subdita omnium corpora: auctorem vero suum respicientes Christum animas non tenebis.*

12. Tum Exuperius legionis signifer, sic eam allocutus ibidem narratur: *Tenere me, commilitones optimi, saecularium quidem bellorum signa perspicitis: sed non ad haec arma provoco, non ad haec bella animos vestros virtutemque compello. Aliud vobis genus eligendum est praeliorum. Non per hos gladios potestis ad regna coelestia properare.* Deinde Imperatori haec nuntiari iubet: *Non nos adversum te, Imperator, armavit ipsa, quae fortissima est in periculis, desperatio. Tenemus ecce arma et non resistemus* [1]), *quia mori magis quam vincere volumus, et innocentes interire quam noxii vivere praeoptamus.* Et postea; *Tela proiicimus: exarmatas quidem dexteras satelles tuus, sed armatum fide catholica pectus inveniet.*

13. Sequitur post haec laniena in non repugnantes, in cuius narratione haec sunt Eucherii verba: *Ne iusti punirentur multitudo non obtinuit, cum inultum* (male editur *multorum*) *esse soleat quod multitudo delinquit.* In veteri Martyrologio res eadem sic narratur: *Caedebantur itaque passim gladiis non reclamantes, sed et depositis armis cervices persecutoribus, vel intectum corpus offerentes, non vel ipsa suorum multitudine, non armorum motione elati sunt, ut ferro conarentur asserere iustitiae causam, sed hoc solum reminiscentes, se illum confiteri qui nec reclamando ad occisionem ductus est, et tanquam agnus non aperuit*

Neronem persecutione passum eum colligimus: quae et prioribus persecutionibus immanior, dum venerabilem multitudinem martyrum coelis mitteret, inter quos etiam praecipuum sancti Mauritii collegium, et innocentiae speculum. De Thebaeis martyribus Brunsvicum translatis vide Crantzium Saxonicorum vii, 16.

1) *Tenemus ecce arma et non resistimus*] Similia sunt illa Iudaeorum Alexandrinorum ad Flaccum [Philo, De Legat. ad Caium 32]: ἄοπλοί ἐσμεν ὡς ὁρᾷς. παραγενομένους δὲ αἰτιῶνταί τινες ὡς πολεμίους. ἃ δὲ ἡ φύσις ἑκάστῳ προσένειμεν ἀμυντήρια μέρη χεῖρας, ἀπεστρόφαμεν, ἔνθα μηδὲν ἐργάσασθαι δύνανται, παρέχοντες αὐτῶν τὰ σώματα πρὸς εὐσκόπους τοῖς θέλουσιν ἀποκτεῖναι βουλὰς, et quae sequuntur. *Inermes sumus, ut vides, et tamen sunt qui nos tanquam hostes publicos hic criminantur. Etiam eas quas ad nostri tutelam partes dedit natura retro vertimus, ubi nihil habent quod agant. corpora praebemus nuda ac patientia ad impetum eorum qui nos volent occidere.*

os suum, ipsi quoque tanquam grex Dominicarum ovium, laniari se tanquam ab irruentibus lupis passi sunt.

14. Valens [1]) impie et crudeliter saeviit in eos qui secundum sacras literas, et Patrum traditionem **τὸ ὁμούσιον** profitebantur, quorum quamvis maxima multitudo nunquam se armis tutata est.

15. Certe ubi patientia nobis praescribitur, saepe adduci videmus, et a Thebaeis militibus adductum iam audivimus Christi exemplum [2]), ut nobis imitandum, cuius patientia ad mortem se extendit. Ac qui ita animam perdit, is vere eam acquisivisse a Christo pronuntiatur. Diximus summum imperium tenentibus resisti iure non posse. Nunc quaedam sunt quae lectorem monere debemus, ne putet in hanc legem delinquere eos qui revera non delinquunt.

VIII. Primum ergo, qui principes sub populo sunt, sive ab initio talem acceperunt potestatem, sive postea ita convenit, ut Lacedaemone [3]), si peccent in leges ac Rempublicam, non tantum vi repelli possunt, sed, si opus sit, puniri morte: quod Pausaniae regi Lacedaemoniorum contigit. Atque huius generis cum fuerint vetustissima per Italiam regna, mirum non est si post narrata crudelissima Mezentii facinora subiungat Virgilius [4]):

Ergo omnis furiis surrexit Etruria iustis [5]) *:*
Regem ad supplicium praesenti morte reposcunt.

IX. Secundo, si rex, aut alius quis imperium abdicavit, aut manifeste habet pro derelicto, in eum post id tempus omnia licent quae in privatum. Sed minime pro derelicto habere rem censendus est, qui eam tractat negligentius.

X. Tertio, existimat Barclaius [6]), si rex regnum alienet, aut alii subiiciat, amitti ab eo regnum. Ego hic subsisto. Nam talis actus, si regnum electione aut successoria lege deferatur, nullus est: quae autem nulla sunt, nullum habent iuris effectum. Unde et de usufructuario, cui regem talem similem diximus, verior mihi videtur Iurisconsultorum sententia [7]), si extraneo ius suum cedat, nihil eum agere. Et quod dicitur [8]) ad dominum proprietatis reverti usumfructum, intelligendum legitimo tempore. Si tamen rex reipsa etiam

---

1) *Valens*] Vide excerpta ex Iohanne Antiocheno, ex Manuscripto libro viri aeterna memoria dignissimi Nicolai Peiresii [nunc Turonensi C 980, quo de codice vide: Excerpta de Virtutibus et Vitiis, ed. T. Büttner—Wobst, I, praef. p. IX sqq. De Valente ibid. p. 202].

2) I Petr. II, 21. Matth. X, 39. Luc. XII [XVII], 33.

3) *Ut Lacedaemone*] Plutarchus Lysandro [450 E]: **οἱ Σπαρτιᾶται τῷ βασιλεῖ δίκην προσέγραψαν θανατικήν, ἣν οὐχ ὑποστὰς ἐκεῖνος εἰς Τεγέαν ἔφυγε.** *Spartiatae regem ad capitis iudicium vocarant, quod ille declinans fugit Tegeam.* Idem Sulla [476 C]: **αὐτοί γέ τοι Σπαρτιᾶται βασιλεύοντας ἐνίους ἀφείλοντο τὴν ἀρχήν, ὡς οὐ βασιλικούς, ἀλλὰ φαύλους καὶ τὸ μηδὲν ὄντας.** *quibusdam regibus Spartiatae regnum ademerunt ut ineptis regno, quippe abiectis nihilique hominibus.* de Agide iniuste, sed damnato tamen, vide eundem Plutarchum. Mosynaeci regem inedia puniebant. Mela libro II [lib. I, 19].

4) [Virgil., Aen. VIII, 494 sq.].

5) *Furiis surrexit Etruria iustis*] Et aruspex Etruscus in Mezentium insurgentibus [Virg., Aen. VIII, 500]:

Quos iustus in hostem
Fert dolor.

6) Lib. IV, c. 16.

7) Instit. de usuf. §. fruitur [§ 3 I. II. 4].

8) L. usustructus, D. de iure dotium [l. 66 D. XXIII, 3].

tradere regnum aut subiicere moliatur, quin ei resisti in hoc possit, non dubito. Aliud est enim, ut diximus, imperium; aliud habendi modus, qui ne mutetur obstare potest populus: id enim sub imperio comprehensum non est. quo non male aptes illud Senecae [1]) in re non dissimili: *Et si parendum in omnibus patri, in eo non parendum quo efficitur ne pater sit.*

XI. Quarto, ait idem Barclaius amitti regnum, si rex vere hostili animo in totius populi exitium feratur [2]). quod concedo; consistere enim simul non possunt voluntas imperandi et voluntas perdendi. quare qui se hostem populi totius profitetur, is eo ipso abdicat regnum. sed vix videtur id accidere posse in rege mentis compote, qui uni populo imperet. Quod si pluribus populis imperet, accidere potest, ut unius populi in gratiam alterum velit perditum, ut colonias ibi faciat.

XII. Quinto, si regnum committatur, sive ex felonia in eum cuius feudum est, sive ex clausula posita in ipsa delatione imperii, ut, si hoc aut hoc rex faciat [3]), subditi omni obedientiae vinculo solvantur, tunc quoque rex in privatam personam recidit.

XIII. Sexto, si rex partem habeat summi imperii, partem alteram populus aut senatus [4]), regi in partem non suam involanti, vis iusta opponi poterit, quia eatenus imperium non habet. Quod locum habere censeo, etiamsi dictum sit, belli potestatem penes regem fore. id enim de bello externo intelligendum est: cum alioqui quisquis imperii summi partem habeat, non possit non ius habere, eam partem tuendi. quod ubi fit, potest rex etiam suam imperii partem belli iure amittere.

XIV. Septimo, si in delatione imperii dictum sit, ut certo eventu resisti regi possit [5]), etiamsi eo pacto pars imperii retenta censeri non possit, certe retenta est aliqua libertas naturalis, et exempta regio imperio. Potest autem qui ius suum alienat, id ius pactis imminuere.

XV. I. Vidimus de eo qui ius imperandi habet aut habuit. Restat ut de invasore imperii videamus, non postquam longa possessione, aut pacto ius nactus est, sed quamdiu durat iniuste possidendi causa. Et quidem dum possidet, actus imperii quos exercet, vim habere possunt obligandi, non ex ipsius iure quod nullum est, sed ex eo quod omnino probabile sit eum qui ius imperandi habet, sive

---

1) Lib. II controv. 9 [§ 20].

2) *Si rex vere hostili animo in totius populi exitium feratur*] Pari de causa tribunus plebis qui sit, ipso iure desinere esse talem, ingeniose defendit Gracchus, cuius verba digna lectu apud Plutarchum [Tib. Gracchus 831 D]. Iohannes Maior in librum IV Sententiarum dicit non posse populum a se abdicare potestatem destituendi Principis in casu quo ad destructionem vergeret. quod commode explica ex his, quae hoc loco dicuntur.

3) *Si hoc aut hoc rex faciat*] vide de regno Arragoniae Marianam libro VIII.

4) *Partem alteram populus aut Senatus*] Exemplum habes in Genuato republica apud Bezarum libro XVIII [p. 414 ed. a. 1579]. in Bohemia tempore Wenceslai historiae libro X [Dubravii]. Adde Azorium institutionum Moralium lib. X, cap. 8. et Lambertum Scafnaburgensem de Henrico IV [Mon. Germ. Hist., SS. V p. 192 sqq.].

5) *Ut certo eventu resisti regi possit*] Exempla vide apud Thuanum historiarum CXXXI, in narratione anni CIƆIƆCIV; et libro CXXXIII, in anno CIƆIƆCV. utrumque de Hungaria: apud Meierum narratione anni CIƆCCCXXXIX, in Brabantia et Flandria. narratione anni CIƆCCCCLXVIII, in foedere inter regem Galliae et Carolum Burgundum. Adde de Polonia quae habet Chytraeus Saxonicorum XXIV. et de Hungaria Bonfinius Decadis IV libro IX.

is est populus ipse, sive rex, sive senatus, id malle, interim rata esse quae imperat [1]), quam legibus iudiciisque sublatis summam induci confusionem. Improbat Cicero Syllanas leges, ut crudeles in proscriptorum liberos, ne honores petere possent. Servandas tamen censuit, affirmans (ut nos docet Quintilianus [2])) ita his legibus contineri statum civitatis, ut his solutis ipsa stare non posset. Florus [3]) de eiusdem Sullae actis: *Lepidus acta tanti viri rescindere parabat, nec immerito, si tamen posset sine magna clade reipublicae:* et mox: *Expediebat aegrae quasi sauciaeque reipublicae requiescere quomodocumque, ne vulnera curatione ipsa rescinderentur.*

2. In his tamen quae ita necessaria non sunt, et pertinent ad raptorem in iniqua possessione firmandum, si sine gravi periculo potest non pareri, parendum non est. Sed an talem raptorem imperii vi deiicere, aut denique occidere liceat, quaeritur.

XVI. Ac primum, si bello iniusto, et cui iuris gentium requisita non adsint, imperium arripuerit, neque pactio ulla sequuta sit, aut fides illi data, sed sola vi retineatur possessio; videtur manere belli ius, ac proinde in eum licere quod in hostem licet, qui a quolibet etiam privato iure potest interfici. *In reos maiestatis,* inquit Tertullianus [4]), *et publicos hostes omnis homo miles est.* Sic et adversus militiae desertores, cunctis ius pro quiete communi exercendae publicae ultionis indultum est [5]).

XVII. Idem cum Plutarcho, qui ita sentit libro de fato ad Pisonem [6]), statuendum censeo, si ante invasionem lex publica exstiterit, quae unicuique potestatem faciat occidendi eum, qui hoc aut illud quod in aspectum cadit, ausus fuerit; puta qui privatus satellitium sibi circumdederit, arcem invaserit; qui civem indemnatum, aut non legitimo iudicio necaverit; qui magistratus sine iustis suffragiis creaverit. Tales leges multae exstabant in Graeciae civitatibus, ubi proinde iusta censenda fuit talium tyrannorum interfectio. Talis erat Athenis lex Solonis [7]) renovata post reditum ex Piraeo, in eos qui statum popularem sustulissent, aut eo sublato honores gessissent. Ut et Romae lex Valeria [8]) si quis iniussu populi magistratum gereret et lex Consularis post decemvirale imperium, ne quis magistratum sine provocatione crearet. qui creasset, eum ius fasque esset occidi.

XVIII. Nec minus licebit invasorem imperii interficere, si diserta auctoritas accedat eius, qui ius verum imperandi habet, sive is rex

---

1) Vict. de potest. civ. n. 23. Suares de legib. lib. III, c. 10, n. 9. Lessius de iust. et iure. l. II. c. 29. dub. 5 [immo 9]. n. 73.
2) Lib. II, cap. 1 [§ 85 Instit. orat.].
3) [Florus III 23].
4) Apolog [2].
5) C. quando liceat unicuique l. 2 [l. 2 C. III, 27].
6) [Plutarch., de Fato 570 C, D].
7) [Apud Andocidem, Orat. I, 81].
8) *Lex Valeria*] Plutarchus Publicola [103 B]: *ἄνευ κρίσεως κτείνειν τὸν βουλόμενον τυραννεῖν. Ut iniudicatum occidere eum liceret qui dominatum concupisceret.* mox addit [ibid. 110 C]: *εἴτις ἐπιχειροίη τυραννεῖν Σόλων μὲν ἁλόντι τὴν δίκην ἐπιτίθησιν, ὁ δὲ Ποβλικόλας καὶ πρὸ τῆς κρίσεως ἀνελεῖν δίδωσι. Solon ei qui dominatum invadit deprehenso diem dici vult at Publicola etiam ante iudicium talem permittit interfici.* [lege Valeria, in textu edd. 1625 et 1632; mox, lege consulari, in textu ed. 1632].

est, sive senatus, sive populus. His annumerandi et regum puerorum tutores, qualis Ioaso erat Ioiada [1]), cum Athaliam regno depelleret.

XIX. 1. Extra haec ut privato vi deiicere aut interficere liceat summi imperii invasorem, probare non possum: Quia fieri potest, ut is qui ius habet imperii, malit invasorem in possessione relinqui, quam periculosis et cruentis motibus occasionem dari, qui plerunque sequi solent iis violatis aut interfectis, qui validam habent factionem in populo, aut externos etiam amicos. Certe an rem in id periculum adduci velit rex aut populus, incertum est, quorum sine cognita voluntate vis iusta esse non potest. Favonius dicebat, **χεῖρον εἶναι μοναρχίας ἀνόμου πόλεμον ἐμφύλιον** [2]), *peius esse bellum civile dominatu illegitimo*. Et Cîcero [3]), *Mihi pax omnis cum civibus bello civili utilior videtur*. Aiebat T. Quintius satius fuisse Lacedaemone tyrannum Nabidem relinqui [4]), cum aliter opprimi non posset, quam ruina gravissima civitatis in ipsa vindicta libertatis perituræ [5]). Nec alio spectat illud apud Aristophanem [6]), leonem in civitate non alendum; si alitus sit, ferendum esse.

2. Profecto gravissima cum sit deliberatio, libertas an pax placeat, ut Tacitus [7]) loquitur, et difficillimum hoc **σκέμμα πολιτικὸν** Ciceroni [8]), **εἰ τυραννουμένης τῆς πατρίδος παντὶ τρόπῳ τυραννίδος κατάλυσιν πειρατέον, κἂν μέλλῃ διὰ τοῦτο περὶ τῶν ὅλων τὶ πόλις κινδυνεύειν**: *An cum patria illegitimo imperio premitur, omnimodo danda sit opera eius demendi, etiamsi civitas eam ob rem in summum discrimen adducenda sit:* non debent singuli quod populi commune est iudicium ad se rapere. Illud vero plane iniquum [9]):

Detrahimus dominos urbi servire paratae [10]).

Sicut Sylla [11]) interrogatus quid ita armatus patriam peteret, respondit, **ἐλευθερώσων ἀπὸ τῶν τυραννούντων**, *ut eam a tyrannis liberem.*

3. Melius Plato epistola ad Perdiccam suadet, cuius verba latine sic posuit Cicero [12]): *Tantum contendere in republica, quantum probare*

---

1) II Paral. XXIII.
2) [Plutarch., Brutus 989 A].
3) [Cic., Philipp. II, 15, 37].
4) *Tyrannum Nabidem relinqui*] Quod Plutarchus in T. Quintii vita [376 E] sic explicat: ὡς ἑώρα σὺν κακῷ μεγάλῳ τῶν ἄλλων Σπαρτιατῶν ἀπολούμενον τὸν τύραννον. *Cum videret sive gravi aliorum Laconum malo non posse tyrannum destrui.* Non alienum est ab hac re quod Plutarchus refert Lycurgo [52 E], Laconem quendam cum legisset:

Σβεννύντας ποτὲ τούς δε τυραννίδα, χάλκεος ἄρης
εἷλε. Σελινοῦντος δ' ἀμφὶ πύλας ἔπεσον.
Hos dum Marte parant dominatum exstinguere, saevus
Ante Selinuntis moenia Mars rapuit.

Respondisse, δικαίως τεθνήκοντι οἱ ἄνδρες. ἔδει γὰρ ἄφεμεν ὅλαν αὐτὰν καταχαῆμεν. *Merito viri illi periere. exspectare enim debuerant ut ipse per se dominatus conflagraret.*
5) Livius lib. XXXIV [49, 2—3].
6) [Ar stoph.. Ranae 1431 sq.].
7) [Tac., Hist. IV, 67].
8) Lib. IX ad Att. epist. 4.
9) [Lucan. I, 351].
10) *Detrahimus dominos urbi servire paratae*] Plutarchus Catone Maiore [342 F] de Antiocho Magno: ἐποιήσατο αἰτίον τοὺς ἕλληνας ἐλευθεροῦν, μηδὲν δεομένους. *Bello praetextum sumebat, liberare Graecos, libertatis non egentes.*
11) App. civ. I [57].
12) Epist. fam. lib. I [9, 18].

tuis civibus possis: vim neque parenti, neque patriae afferri oportere. Qui sensus et apud Sallustium [1]) exstat: *Nam vi quidem regere patriam aut parentes, quanquam et possis et delicta corrigas, tamen importunum est, cum praesertim omnes rerum mutationes caedem, fugam, aliaque hostilia portendant.* Unde non longe abit illud Stallii apud Plutarchum in vita Bruti [2]): **τῷ σοφῷ καὶ νοῦν ἔχοντι διὰ φαύλους καὶ ἀνοήτους κινδυνεύειν καὶ ταράττεσθαι μὴ καθήκειν:** *aequum non esse ut vir prudens ac sapiens improborum et desipientium causa in pericula et turbas se coniiciat.* Huc et Ambrosii [3]) illud non male referas: *Adiuvat hoc quoque ad profectum bonae existimationis si de potentis manibus eripias inopem, de morte damnatum eruas, quantum sine confusione fieri potest; ne videamur iactantiae magis facere causa quam misericordiae, et graviora inferre vulnera, dum minoribus mederi desideramus.* Thomas [4]) seditiosam esse dicit interdum quamvis tyrannici regiminis destructionem.

4. Non debet movere nos in contrariam sententiam factum Aodis [5]) in Eglonem regem Moabitarum. Nam aperte testatur sacra auctoritas, hunc a Deo ipso vindicem suscitatum, mandatu [6]) scilicet speciali. Neque vero constat hunc Moabitarum regem nullum ius imperandi ex pactione habuisse. Nam et in alios reges Deus per quos volebat ministros sua iudicia exsequebatur, ut per Iehun in Ioramum [7]).

XX. Maxime autem in re controversa iudicium sibi privatus sumere non debet, sed possessionem sequi. Sic tributum solvi Caesari Christus iubebat [8]), quia eius imaginem nummus praeferebat [9]), id est, quia in possessione erat imperii.

---

1) Bello Iug. [III, 2].
2) [Plutarch., Brutus 989 A].
3) De Off. II. c. 2 [c. 21 § 102].
4) 2. 2. q. 42. art. 2.
5) Iud. III, 15. Nehe. IX, 27.
6) [mandatu, edd. 1625, 1632, 1642; mandato, ed. 1646].
7) II Reg. IX.
8) Matthaei XXII, 20.
9) *Quia eius imaginem nummus praeferebat*] certissimum hoc indicium possessionis. vide in historia Genuate Bezarum libro XVIII [p. 423 edit. Antv. a. 1579].

CAPUT V.

QUI BELLUM LICITE GERANT.

I. *Belli causas effectrices alias esse principales in sua re:*
II. *Aut in aliena.*
III. *Alias instrumentales, ut servos et subditos.*
IV. *Naturae iure neminem a bello prohiberi.*

I. Ut in aliis rebus, ita et in voluntatis actionibus tria esse solent efficientium genera, principales, adiuvantes, et instrumenta. Causa effectrix principalis in bello plerumque est is cuius res agitur: in privato privatus: in publico potestas publica, maxime summa. An et pro aliis nihil moventibus bellum moveri ab alio possit, alibi videbimus. Illud interim tenebimus, naturaliter quemque sui iuris esse vindicem. ideo manus nobis datae.

II. 1. Sed et alteri prodesse qua possimus non licitum modo, sed et honestum est. Recte qui de officiis scripserunt, aiunt [1]), nihil esse homini utilius homine altero. Sunt autem diversa hominum inter se vincula, quae ad mutuam opem invitant, nam et cognati ad opem ferendam coeunt, et vicini inclamantur, et qui eiusdem civitatis sunt participes; unde illud, *Porro Quirites*, et *quiritari*. Aristoteles [2]) dixit oportere quemque, aut pro se arma sumere, si iniuriam acceperit, aut pro cognatis, aut pro benefactoribus, aut sociis iniuria affectis auxilia ferre. Et Solon [3]) docuerat beatas fore respublicas in quibus alienas iniurias quisque suas existimaret.

2. Sed ut caetera desint vincula, sufficit humanae naturae communio. Ab homine enim nihil humani alienum est [4]). Menandri [5]) dictum est:

Iniuriarum si improbis auctoribus
Reponeremus ultionem singuli,
Nobis putantes fieri quod fit alteri,
Inter nos iuncti conspiratis viribus,
Non praevaleret innocentiae impetus
Audax malorum. qui custoditi undique
Iussique poenas quas merentur pendere,
Aut nulli penitus essent, aut pauci admodum.

---

1) L. servus, D. de servis export. [l. 7 D. xviii, 7]. Cic. lib. ii off. ex Panaetio [de Off. ii, 5, 16]. DD. ad l. Si quis in servitutem. D. de fur. [l. 7 D. xlvii, 2]. l. prohibemus. C. de iure fisci [l. 5 C. x, 1].

2) Rhet. ad Alex. c. 3.

3) *Solon*] Verba haec Plutarchus refert [Solon 88 C]: *τῶν πόλεων κάλλιστα οἰκεῖται ἐκείνη ἐν ᾗ τῶν ἀδικουμένων οὐχ ἧττον οἱ μὴ ἀδικούμενοι προβάλλονται καὶ κολάζουσι τοὺς ἀδικοῦντας. Civitatum illa felicissime colitur in qua qui iniuriam non sensere, [non minus quam] ei qui sensere se opponunt, et iniuriam coeptantes puniunt.* Huc et illud pertinet Rudente Plauti [626]: *Praetorquete iniuriam prius collum, quam ad vos perveniat.*

4) Bart. in l. Ut vim. D. de iust. et iure [l. 3 D. i, 1], n. 7, et 8. Ias. ibid. n. 29. Cast. ad. l. 1. §. ius gent. eodem [l. 1 § 4 D. i, 1]. Bart. ad l. hostes, D. de capt. [l. 24 D. xlix, 15] n. 9. Innoc. ad c. sicut, de iureiur. [c. 13 Decretal. ii, 24] et in c. olim de rest. spol. [c. 12 Decretal. ii, 13] n. 16. Panor. n. 18. Sylvest. in verbo Bellum, q. 8.

5) [Stobaeus 43, 30].

Democriti[1]) vero hoc: **Ἀδικουμένοισι τιμωρεῖν κατὰ δύναμιν χρὴ καὶ παρίεναι. τὸ μὲν γὰρ τοιοῦτο δίκαιον καὶ ἀγαθόν.** *Iniuria oppressos defendere pro viribus oportet, et non negligere: illud enim iustum bonumque est.* Quod sic explicat Lactantius[2]) *: Deus qui caeteris animalibus sapientiam non dedit, naturalibus ea munimentis ab incursu et periculo tutiora generavit. Hominem vero quia nudum fragilemque formavit, ut eum sapientia potius instrueret, dedit ei praeter caetera hunc pietatis affectum, ut homo hominem tueatur, diligat, foveat, contraque omnia pericula et accipiat, et praestet auxilium.*

III. Instrumenta cum dicimus, non arma hic intelligimus, et si quae sunt his similia, sed eos qui ita agunt sua voluntate, ut ea voluntas ab altera pendeat. Tale instrumentum est patri filius, pars quippe eius naturaliter[3]) : tale et servus, quasi pars ex lege. nam sicut pars non tantum pars est totius eadem relatione, qua totum est totum partis, sed hoc ipsum quod est totius est: ita possessio est aliquid ipsius possidentis. Democritus[4]) : **οἰκέτῃσιν ὡς μέρεσι τοῦ σκήνεος χρῶ ἄλλῳ πρὸς ἄλλο.** *Famulis tanquam partibus corporis aliis ad aliud utere.* Quale autem in familia est servus, tale in republica est subditus, ac proinde instrumentum imperantis.

IV. Nec dubium quin naturaliter omnes subditi bello adhiberi possint, sed quosdam specialis lex arcet[5]), ut olim Romae servos[6]), nunc passim clericos[7]) : quae tamen lex, ut omnes eius generis, cum summae necessitatis exceptione intelligenda est. Et haec quidem generaliter de adiutoribus et subditis dicta sunto: nam quae specialia sunt, suis locis tractabuntur.

---

1) [Stobaeus 46, 43].
2) Lib. VI [10, 3 Div. Inst.].
3) L. cum sumus, C. de agricolis, lib. XI [l. 22 C. XI, 48]. Arist. lib. V. de moribus, cap. 10 [Eth. Nic. V, 10]. L. Gracchus. C. de adult. [l. 4 C. IX, 9]. Sen. I. con. 4.
4) [Stobaeus 62, 45].
5) Th. 2, 2, 40. art. 2. Sylv. de bello. p. 3.
6) *Romae servos*] Servius ad IX Aeneidos [547].
7) *Clericos*] Ac Levitae olim extra belli munia, ut notatum Iosepho [Ant. Iud. III, 12, 4]. De clericis vide Nicetam Choniaten libro VI. Caroli Calvi Capitulum in Sparnaco XXXVII. in Gratiano c. clericum. dist. V [c. 5 Dist. L] et causa XXIII. quaestione VIII. Et canones quidem sic habent: sed quanto illi servati a Graecis quam a Latinis diligentius, vide Annam Comnenam [X, 8].

HUGONIS GROTII

DE IURE BELLI AC PACIS

LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

DE BELLI CAUSIS, ET PRIMUM DE DEFENSIONE SUI ET RERUM.

I. *Causae belli iustificae quae dicantur?*
II. *Eas oriri ex defensione, exactione eius quod nostrum est, aut nobis debetur, aut ex poena.*
III. *Pro vita defendenda bellum esse licitum:*
IV. *Contra agressorem solum:*
V. *In periculo praesente et certo, non opinabili:*
VI. *Item pro integritate membrorum:*
VII. *Maxime pro pudicitia.*
VIII. *Licite omitti defensionem.*
IX. *Defensionem illicitam esse interdum adversus personam publice valde utilem, ob legem dilectionis.*
X. *Interfectionem Christianis non esse licitam ad arcendam alapam, aut contumeliam similem, aut ne fugiatur.*
XI. *Pro rebus defendendis interfectionem non esse illicitam iure naturae:*
XII. *Quatenus ea permissa sit lege Mosis:*
XIII. *An et quatenus Euangelica lege permissa sit.*
XIV. *An lex civilis interfici aliquem defensionis causa permittens ius det, an solam impunitatem, cum distinctione explicatur.*
XV. *Quando licita esse possit singularis dimicatio.*
XVI. *De defensione in bello publico:*
XVII. *Eam non licitam ad imminuendam duntaxat potentiam vicini:*
XVIII. *Nec in eo qui iustam bello causam dedit.*

I. 1. VENIAMUS ad causas bellorum: iustificas intelligo: nam sunt et aliae quae movent sub ratione utilis, distinctae interdum ab iis quae movent sub ratione iusti: quas inter se, et a belli principiis [1]),

1) *Belli principiis*] Exordia pugnae dixit Virgilius [Aen. VII, 40].

quale erat cervus in bello Turni et Aeneae [1]), accurate distinguit Polybius [2]). At quanquam manifestum est harum rerum discrimen, voces tamen confundi solent. Nam quas causas dicimus iustificas, etiam principia dixit Livius [3]) in Rhodiorum oratione: *Certe quidem vos estis Romani* [4]), *qui ideo felicia esse bella vestra, quia iusta sint, prae vobis fertis, nec tam exitu eorum, quod vincatis, quam principiis, quod non sine causa suscipiatis, gloriamini.* Eodemque sensu **ἀρχὰς πολέμων** dixit Aelianus libro XII, capite 53. et Diodorus Siculus libro XIV [5]), de bello agens Lacedaemoniorum in Eleos easdem vocat **προφάσεις** [6]) et **ἀρχάς**.

2. Hae iustificae causae proprie nostri sunt argumenti, ad quas illud pertinet Coriolani apud Halicarnassensem [7]): **πρῶτον ὑμῖν παραινῶ σκοπεῖν, ὅπως εὐσεβῆ καὶ δικαίαν πορίσητε τοῦ πολέμου πρόφασιν.** *Id primum vobis curandum arbitror, ut piam et iustam accipiatis belli causam.* Et hoc Demosthenis [8]): **ὥσπερ οἰκίας οἶμαι, καὶ πλοίου, καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων τὰ κάτωθεν ἰσχυρότατα εἶναι δεῖ, οὕτω καὶ πράξεων τὰς ἄρχας, καὶ τὰς ὑποθέσεις** [9]) **ἀληθεῖς, καὶ δικαίας εἶναι προσήκει.** *Sicut in domibus, et navigiis, rebusque similibus quae substernuntur firmissima esse oportet, ita in actionibus causas ac fundamenta oportet iusto ac vero congruere.* Nec minus hoc Dionis Cassii [10]): **δεῖ δὲ τοῦ δικαίου πᾶσαν ἡμᾶς πρόνοιαν ποιεῖσθαι. μετὰ μὲν γὰρ τούτου καὶ ἡ παρὰ τῶν ὅπλων ἰσχὺς εὔελπίς ἐστιν. ἄνευ δ' ἐκείνου βέβαιον οὐδὲν κἂν παραυτίκα τις κατορθώσῃ τι ἔχει.** *maxima nobis iustitiae habenda est ratio: quae si adsit, vis bellica spem bonam praebet: sin absit, nihil quis certi habet, etiamsi prima ex sententia succedant.* Et illud Ciceronis [11]): *illa bella iniusta sunt, quae sunt sine causa suscepta.* qui et alibi [12]) Crassum reprehendit quod Euphratem transire voluisset, nulla belli causa [13]).

3. Quod non minus de bellis publicis quam privatis verum est.

---

1) [Virg., Aen. VII, 483].
2) III. Hist. [6, 7].
3) Lib. XLV [22, 5].
4) *Vos estis Romani*] Certe vix ulla gens tam diu constans mansit in spectandis belli causis. Polybius apud Suidam voce **ἐμβαίνειν: οἱ γὰρ ῥωμαῖοι πρόνοιαν ἐποιοῦντο μηδέποτε πρότεροι τὰς χεῖρας ἐπιβάλλειν τοῖς πέλας, ἀλλ' ἀεὶ δοκεῖν ἀμυνόμενοι ἐμβάλλειν εἰς τοὺς πολεμίους.** *Romani summopere in curarunt, ne priores ipsi finitimis inferrent violentas manus. Sed ut semper crederentur in hostem ire ad arcendas iniurias.* Ostendit id Dion [immo Diodorus Siculus, Excerpt. de Virtut. et Vitiis I p. 280] egregia comparatione Romanorum cum Philippo Macedone et Antiocho in excerptis Peiresianis. Eiusdem est illud in excerptis legationum [Leg. gent. p. 396]: **διὰ τοὺς παλαιοὺς οὐδὲν οὕτω σπουδάζειν, ὥς τε δικαίους ἐφίστασθαι πολέμους.** Rursum in excerptis Peiresianis [de Virtut. et Vitiis I p. 292]: **σφόδρα οἱ ῥωμαῖοι φιλοτιμοῦνται δικαίους ἐνίστασθαι τοὺς πολέμους καὶ μηδὲν εἰκῇ καὶ προπετῶς περὶ τῶν τοιούτων ψηφίζεσθαι.** *Valde id student Romani iusta ut bella suscipiant, nihilque tale decernant sine causa ac temere.*
5) [Diod. Sic. XIV, 17].
6) **προφάσεις**] **δικαιώματα** dixit Procopius Gotthicorum III [34]. Adde quae infra hoc libro capitis XXII initio.
7) Lib. VIII [c. 8].
8) Olynth. II [§ 10].
9) **ὑποθέσεις**] Sic et **ὑπόθεσιν** belli dixit Iulianus secundo de Laudibus Constantii [p. 95 B].
10) Lib. XII [XLI, 32].
11) De repub. lib. III [23, 34].
12) [Cic., de Fin. III, 22, 75].
13) *Nulla belli causa*] Appianus [Civil. II, 18] eidem Crasso a Tribunis denuntiatum dicit **μὴ πολεμεῖν τοῖς Παρθυαίοις μηδὲν ἀδικοῦσι:** *ne bellum Parthis inferret nulla iniuria cognitis.* Plutarchus de eodem [Crassus 552 E]: **καὶ συνίσταντο πολλοὶ χαλεπαίνοντες εἴτις ἀνθρώποις οὐδὲν ἀδικοῦσιν, ἀλλ' ἐνσπόνδοις πολεμήσων ἄπεισι.** *Coibant multi indignantes esse aliquem qui bellatum iret in homines non modo nullius iniuriae compertos, sed et pace defensos.*

Hinc illa Senecae [1]) querela: *Homicidia compescimus et singulas caedes? quid bella et occisarum gentium gloriosum scelus? Non avaritia, non crudelitas modum novit. Ex Senatusconsultis plebisque scitis saeva exercentur, et publice iubentur vetita privatim* [2]). Habent quidem bella publica auctoritate suscepta aliquos effectus iuris, ut et sententiae: de quibus agendum infra [3]) erit: Sed non eo magis peccato vacant, ni causa subsit; ut merito Alexander, si sine causa in Persas et alias gentes bellum arripuit, Scythis apud Curtium [4]), sed et Senecae latro [5]), Lucano [6]) praedo appelletur, Indorum quoque sapientibus [7]) **ἀτάσθαλος**, et a pirata quondam tractus sit in criminis societatem [8]): quomodo et ab eius patre Philippo duos Thraciae reges regno spoliatos Iustinus [9]) narrat, fraude latronis ac scelere. Augustini [10]) illud huc pertinet: *Remota iustitia quid sunt regna, nisi magna latrocinia.* Convenit talibus Lactantii [11]) illud, *inanis gloriae specie capti, sceleribus suis nomen virtutis imponunt.*

4. Causa [12]) iusta belli suscipiendi nulla esse alia potest, nisi iniuria. *Iniquitas partis adversae iusta bella ingerit,* inquit idem Augustinus [13]), ubi iniquitatem dixit pro iniuria, quasi **ἀδικίαν** dixisset, cum vellet dicere **ἀδίκημα**. Sic in Romano Feciali carmine: *Ego vos testor, populum illum iniustum esse, neque ius persolvere* [14]).

II. 1. Ac plane quot actionum forensium sunt fontes, totidem sunt belli: nam ubi iudicia deficiunt incipit bellum. Dantur autem actiones aut ob iniuriam non factam, aut ob factam. Ob non factam, ut qua petitur cautio de non offendendo, item damni infecti, et interdicta alia ne vis fiat. Factam, aut ut reparetur, aut ut puniatur: quos duos obligationum fontes recte distinguit Plato [15]) nono de legi-

---

1) Epist. XCVI [XCV, 30].

2) *Publice iubentur vetita privatim*] Idem Seneca de ira II, cap. VIII [immo c. 9, 3]: *Pro gloria habita, quae, quamdiu opprimi possunt, scelera sunt.* Adde quae infra ex Seneca et Cypriano libro III, cap. IV, §. V circa finem.

3) [Cap. III et IV].

4) [Curt. VII, 8, 19].

5) *Senecae latro*] locus est de Benef. I. cap. XIII. Non male Iustinus Martyr apologetico II [I, 13]: *τοσοῦτον δὲ δύνανται ἄρχοντες πρὸ τῆς ἀληθείας δόξαν τιμῶντες, ὅσον καὶ λησταὶ ἐν ἐρημίᾳ· Tantum possunt Principes qui opiniones vero praeferunt, quantum in solitudine latrones.* Philo [de Decalogo § 26]: *οἱ τὰς μεγάλας ἐργαζόμενοι κλοπάς, σεμνοῖς ὀνόμασιν ἀρχῆς ἐπικρύπτοντες λῃστείαν ἀληθέστερον· Qui magna furta committunt, qui honesto principatus nomine obumbrant ea quae reipsa nihil nisi latrocinia sunt.*

6) [Lucan. X, 21].

7) Arr. [Exp. Alex.] l. VII [1].

8) De Civ. Dei lib. IV. c. 4.

9) [Iust. VIII, 3, 15].

10) De Civ. IV [4].

11) Lib. I de falsa relig. [Div. Inst. I, 18].

12) Sylv. de bello p. 1. n. 2.

13) [August., de Civ. Dei XIX, 7].

14) [Liv. I, 32, 10].

15) *Recte distinguit Plato*] Et ante eum Homerus. Nam cum mulctam persolvere Proci Penelopes voluissent, ait Ulysses [Odyss. XXII, 61 sqq.]:

οὐκ εἴ μοι πατρώϊα πάντ' ἀποδοῖτε
ὅσσα τε νῦν ὔμμ' ἐστὶ καὶ εἴ ποθεν ἄλλ' ἐπιθεῖτε,
οὐδὲ μὲν ὥς ἔτι χεῖρας ἐμὰς λήξαιμι φόνοιο
πρὶν πᾶσαν μνηστῆρας ὑπερβασίην ἀποτῖσαι.
patrias non si mihi raptas
Restituatis opes, addatisque altera plura,
Abstineam foedare manus in sanguine vestro,
Cuncta prius quam vestra proci delicta luatis.

Cassiodorus [Var.] libro V, epist. XXXV: *Ut qui vindictam remisimus, damna minime sentiamus.* Adde quae infra hoc libro initiis capitum XVI, et XX.

bus [1]). Quod reparandum venit, aut spectat id quod nostrum est vel fuit. unde, vindicationes et condictiones quaedam; aut id quod nobis debetur sive ex pactione, sive ex maleficio; sive ex lege, quo referenda quae ex quasi contractu et quasi maleficio dicuntur; ex quibus capitibus nascuntur condictiones caeterae. Factum ut puniendum parit accusationem et iudicia publica.

2. Plerique [2]) bellorum tres statuunt causas iustas, defensionem, recuperationem rerum, et punitionem: quae tria in Camilli ad Gallos denuntiatione invenias: *Omnia quae defendi, repetique et ulcisci fas sit* [3]): in qua enumeratione nisi vox recuperandi sumatur laxius, omissa est persecutio eius quod nobis debetur; quam non omisit Plato [4]), cum dixit bella geri non modo si quis vi opprimatur, aut expiletur, verum etiam si deceptus fuerit. Quicum illud Senecae [5]) convenit: *Aequissima vox est et ius gentium prae se ferens: Redde quod debes.* Et in Fecialium formula erat: *Quas nec* [6]) *dederunt, nec solverunt, nec fecerunt, quas res dari, fieri, solvi oportuit* [7]), et apud Sallustium in historiis [8]): *Iure gentium res repeto.* Augustinus [9]) cum dixit: *Iusta bella definiri solent* [10]), *quae ulciscuntur iniurias*: vocem ulciscendi generalius sumpsit pro eo quod est demere: quod et sequentia ostendunt, in quibus non est enumeratio partium, sed exemplorum additio: *Sic gens et civitas petenda est, quae vel vindicare neglexerit, quod a suis improbe factum est, vel reddere quod per iniurias ablatum est.*

3. Hanc naturalem notitiam secutus Indorum rex, narrante Diodoro [11]) Semiramidem accusabat, **ὅτι προκατάρχεται τοῦ πολέμου μηδὲν ἀδικηθεῖσα**, *quod bellum inchoaret nulla accepta iniuria.* Sic et Romani [12]) cum Senonibus postulant, ne a quibus nullam iniuriam accepissent eos oppugnarent. Aristoteles Apodicticon II, C. II [13]), **πολεμοῦσι γὰρ τοῖς πρότερον ἀδικήσασι**: *bellum sumi solet in eos qui priores iniuriam fecerunt.* De Abiis Scythis Curtius [14]): *Iustissimos barbarorum constabat. armis abstinebant nisi lacessiti* [15]). Prima igitur causa iusti belli est iniuria nondum facta, quae petit aut corpus, aut rem.

---

1) [Plato, Leg. IX, 6].
2) Bal. ad l. 2. C. de servit. et aqua. [l. 2 C. III, 34] n. 71. Wilh. Mat. de bello iusto et licito [initio].
3) Liv. lib. V [49, 3].
4) Alcib. [I, 5].
5) Lib. III de benef. c. 14.
6) *Quas res nec*, edd. 1625 et 1632; *Quas nec*, edd. 1642 et 1646].
7) Liv. lib. I [32, 11].
8) [Sall., Hist., Oratio Macri § 17].
9) Lib. VI, q. 10. super Iosue.
10) *Iusta bella definiri solent*] Servius ad IX [52] Aeneidos de Romanis: *Cum volebant bellum indicere, Pater patratus, hoc est princeps Fecialium, proficiscebatur ad hostium fines: et praefatus quaedam solennia, clara voce dicebat, se bellum indicere propter certas causas: aut quia socios laeserant, aut quia nec abrepta animalia, nec obnoxios redderent.*
11) [Diod. Sic. II, 18].
12) Liv. lib. V [35, 5].
13) [Arist., Analyt. post. II, 11].
14) Lib. 12 [lib. VII, 6, 11].
15) *Nisi lacessiti*] Plutarchus Nicia [539 E]: *καὶ γὰρ τὸν Ἡρακλέα πάντων κρατεῖν ἀμυνόμενον καὶ προεπιχειρούμενον. Herculem etiam cuncta subegisse, dum lacessitus se defendit.* Iosephus XVII [9, 6] Antiquae Historiae: *οἱ παρελθόντες καὶ μὴ πρὸς διανοουμένους ἄρχοντες ἀδίκων ἔργων, οἱ δέ εἰσιν οἱ βιαζόμενοι καὶ μὴ θέλοντας τοὺς ἀμυνομένους ἐφ' ὅπλα χωρεῖν. Qui in id veniunt ut in nihil hostile cogitantes violentes inferant manus, hi sunt qui invitos cogunt ad arma semet tutatura confugere.*

III. Si corpus impetatur vi praesente cum periculo vitae non aliter vitabili, tunc bellum esse licitum [1]) etiam cum interfectione periculum inferentis ante diximus, cum ex hac specie, ut maxime probata, ostendimus bellum aliquod privatum iustum esse posse. Notandum est ius hoc defensionis per se ac primario nasci ex eo, quod natura quemque sibi commendat, non ex iniustitia aut peccato alterius unde periculum est [2]). Quare etiamsi ille peccato careat, puta quod bona fide militet, aut alium me putet quam sim, aut quod insania aut insomniis agitetur, ut evenisse quibusdam legimus, non eo tolletur ius se tuendi; cum sufficiat quod ego non teneor id quod ille intentat pati, non magis quam si bestia aliena periculum intentaret.

IV. 1. An et innocentes, qui interpositi defensionem aut fugam, sine qua evadi mors non potest, impediunt, transfodi aut obteri possint, disputatur [3]). Sunt qui licere id putant, etiam Theologi. Et certe naturam solam si respicimus, multo apud eam minor est societatis respectus quam propriae salutis cura. At lex dilectionis, praesertim Euangelica quae alterum nobis aequat, plane id non permittit.

2. Bene autem dictum est a Thoma [4]), si recte accipiatur, in vera defensione hominem non occidi ex intentione: non quod non interdum, si alia salutis non suppetat ratio, non liceat destinato id facere unde mors aggressoris sit secutura, sed quod hic mors illa non eligatur ut quiddam primario intentum, sicut in punitione iudiciali, sed ut unicum quod eo tempore suppetit; cum is qui impetitus iam est, etiam illo tempore malle debeat tale aliquid facere quo alter absterreatur, aut debilitetur, quam quo intereat.

V. 1. Periculum praesens [5]) hic requiritur, et quasi in puncto. Fateor quidem si insultator arma arripiat, et quidem ita ut appareat eum id facere occidendi animo, occupari posse facinus. nam in moralibus, ut et in naturalibus punctum non invenitur sine aliqua latitudine: sed multum falluntur et fallunt qui metum qualemcumque ad ius occupandae interfectionis admittunt. Vere enim dictum est a Cicerone, primo de Officiis [6]), plurimas iniurias a metu proficisci, cum is qui nocere alteri cogitat timet, ne nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Clearchus apud Xenophontem [7]): ***καὶ γὰρ οἶδα ἤδη ἀνθρώπους, τοὺς μὲν ἐκ διαβολῆς, τοὺς δὲ ἐξ ὑποψίας, οἳ φοβηθέντες ἀλλήλους, φθάσαι βουλόμενοι πρὶν παθεῖν ἐποίησαν ἀνήκεστα κακὰ τοὺς οὔτε μέλλοντας, οὔτε βουλομένους τοιοῦτον οὐδέν.*** *multos ego novi qui*

---

1) Syl. in verbo Bellum. part. 1 n. 3. et p. 2.

2) Bart. ad l. ut vim D. de iusti. et iure [l. 3 D. I, 1]. Bal. in rep. l. 1. C. unde vi [l. 1 C. VIII, 4]. Bann. 2. 2. qu. 10. art. 10 dub. ult. Soto lib. IV. disputat. 5. art. 10. Valent. 2. 2. disp. 5. qu. 10. p. 7.

3) Card. q. 33 lib. 1. Petr. Nav. l. II c. 3. n. 147. Caiet. 2. 2. art. 67. q. 2.

4) 2. 2. q. 64. art. 1.

5) *Periculum praesens*] Huius distinctionis usum egregium vide apud Agathiam IV [2]. Apud Thucydidem octavo [50] Phrynichus: *ὅτι ἀνεπίφθονον οἱ ἤδη εἴη περὶ τῆς ψυχῆς δι' ἐκείνους κινδυνεύοντι καὶ τοῦτο καὶ ἄλλο τι ἂν δρᾶσαι μᾶλλον ἢ ὑπὸ τῶν ἐχθίστων αὐτὸν διαφθαρῆναι.* ***Cariturum invidia si ipse iam in vitae per ipsos adductus periculum et hoc et aliud quidvis aggrediatur potius, quam ab hominibus inimicissimis perdi se sinat.***

6) [Cic., de Off. I, 7, 24].

7) [Xen., Anabasis II, 5, 5].

calumnia adducti aut suspicione, dum metuunt alios, et praevenire [1]) *malunt quam perpeti, atrocissimis malis eos affecerunt qui nihil tale facturi fuerant, ac ne cogitaverant quidem.* Cato in oratione pro Rhodiensibus [2]) : *quod illos dicimus voluisse facere, id nos priores facere occupabimus ?* Insignis est illa apud Gellium [3]) sententia: *Gladiatori composito ad pugnandum, pugnae haec* [4]) *proposita sors est, aut occidere si occupaverit, aut occumbere si cessaverit. Hominum autem vita, non tam iniquis, neque tam indomitis necessitatibus circumscripta est, ut idcirco prior iniuriam facere debeas; quam nisi feceris, pati possis.* Et apud Ciceronem alio loco [5]) non minus recte: *Quis hoc statuit unquam, aut cui concedi sine summo omnium periculo potest, ut eum iure potuerit occidere, a quo metuisse se dicat, ne ipse posterius occideretur ?* Locum hic habet illud Euripidis [6]) :

Εἰ γάρ σ' ἔμελλεν ὡς σὺ φῂς κτείνειν πόσις,
Χρῆ καί σε μέλλειν, ὡς χρόνος δῆθεν παρῆν.
Te si, ut ais, interficere vir voluit tuus,
Voluisse sat erat et tibi, ubi tempus foret.

Cui geminum est Thucydideum [7]) illud: *τὸ μέλλον ἐν ἀφανεῖ ἔτι κεῖται, καὶ οὐκ ἄξιον ἐπαρθέντας αὐτῷ φανερὰν ἔχθραν ἤδη καὶ οὐ μέλλουσαν κτήσασθαι. Futurum in incerto adhuc est: nec quemquam oportet eo commotum inimicitias suscipere, non iam futuras sed certas.* Idem Thucydides [8]) quo loco mala seditionum quae Graecas civitates incesserant diserte explicat, ponit et hoc in vitio: *ὁ φθάσας τὸν μέλλοντα κακόν τι δρᾶν ἐπῃνεῖτο. laudabatur qui malum facinus quod facturus erat alter ipse occupasset.* Livius [9]) : *Cavendo ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt* [10]), *et iniuriam a nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, iniungimus aliis.* In tales non male convenit illud Vibii Crispii a Quintiliano [11]) laudatum, *Quis tibi sic timere permisit ?* Etiam Livia apud Dionem [12]) ait infamiam eos non effugere, qui facinus quod timent occupant.

2. Quod si quis vim non iam praesentem intentet, sed coniurasse aut insidiari compertus sit, si venenum struere, si falsam accusationem, falsum testimonium, iniquum iudicium moliri, hunc nego iure posse interfici: si aut aliter evadi periculum potest: aut non certum satis est aliter evadi non posse. Plerumque enim interposita temporis mora ad multa remedia, ad multos etiam casus patet: ut dici solet inter os et offam. quanquam non desunt et Theologi et Iurisconsulti

1) [*pervenire*, ed. 1632; *praevenire*, edd. 1642 et 1646].
2) [Gellius, VI, 3, 26].
3) [Ibid. 31—32].
4) [haec, edd. 1625, 1642, 1646; huic, ed. 1632].
5) Cit. Quint. lib. V de refutatione [Instit. orat. V, 13, 21].
6) [Eurip., frgm. 459, apud Gellium VI, 3, 28].
7) Lib. I [42].
8) Lib. III [82].
9) Lib. III [65, 11].
10) *Cavendo ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt*] Ut Caesar, qui cum rempublicam occuparet, dicebat adversariorum metu se eo adductum. Locus est egregius apud Appianum Civilium II. [„Nihil tale reperitur in toto illo libro". Barbeyrac].
11) [Quint., Inst. Orat. VIII, 5, 15].
12) Lib. LV [16].

qui indulgentiam suam longius extendant. Sed et altera quae melior tutiorque sententia est suis non caret auctoribus [1]).

VI. Quid dicemus de periculo mutilationis membri? Sane [2]) cum damnum membri, praesertim e praecipuis, valde sit grave, et vitae quasi aequiparabile: adde quod vix sciri queat an non periculum mortis post se trahat, si aliter vitari nequeat, putem intentantem periculum occidi recte posse.

VII. Pro pudicitia quin idem liceat, controversiam vix habet, cum non tantum communis aestimatio, sed et lex divina pudicitiam vitae adaequet [3]). Itaque Paulus Iurisconsultus [4]) dixit pudorem tali facinore recte defendi. Exemplum habemus in tribuno Marii a milite occiso apud Ciceronem [5]) et Quintilianum [6]): sed et a feminis occisorum in historiis exstant. Chariclea apud Heliodorum [7]) talem interfectionem vocat *ἀμύνης νόμον τῆς εἰς σωφροσύνην ὑβρεῶς*, *iustam defensionem ad arcendum iniuriam in castitatem.*

VIII. Quod autem diximus supra, quanquam occidere parantem occidere licet, laudabilius tamen eum facere qui occidi quam occidere malit, id nonnulli [8]) ita concedunt, ut excipiant personam multis utilem: Sed mihi hanc patientiae contrariam legem omnibus illis imponere, quos vivere aliorum interest, parum tutum videtur. Itaque restringendum id arbitrer ad eos quorum officium est ab aliis vim arcere, quales sunt socii itineris ea lege contracti, et rectores publici, quibus illud Lucani [9]) aptari potest,

Cum tot ab hac anima [10]) *populorum vita salusque*
Pendeat, et tantus caput hoc sibi fecerit orbis,
Saevitia est voluisse mori.

IX. 1. Contra vero evenire potest, ut quia invasoris vita multis sit utilis, occidi is sine peccato nequeat: nec id tantum ex vi legis divinae, sive veteris sive novae, de quibus egimus supra, cum regis

---

1) Bann. q. 64. art. 7. dub. 4. Baldus in l. multis. C. de lib. caus. [l. 17 C. VII, 16] et in l. 1. C. unde vi [l. 1 C. VIII, 4]. Less. lib. II c. 9. dub. 8. Soto lib. v. q. 1. art. 8.

2) Card. in Clem. Si furiosus, de homicid. [c. un. v, 4]. Covarr. ibid. p. 3. §. 1. n. 2. Sylvest. in verbo Homicidium. 3. quaest. 4.

3) *Pudicitiam vitae adaequet*] Seneca de beneficiis primo, capite undecimo: *Proxima ab his sunt, sine quibus possumus quidem vivere, sed ut mors potior sit, tanquam libertas et pudicitia et mens bona.* Paulus Sententiarum v, tit. XXIII [XXXIII, 8]: *qui latronem caedem sibi inferentem vel alium quemlibet stuprum inferentem occiderit, puniri non placuit. Alius enim vitam, alius pudorem publico facinore defendit.* Augustinus libro I de Libero arbitrio [c. 5]: *Lex dat potestatem vel viatori ut latronem, ne ab eo ipse occidatur, occidat, vel cuipiam viro aut feminae ut violenter sibi stupratorem irruentem, aut post illatum stuprum, si possit, interimat.*

4) Lib. 5 rec. sent. tit. 3 [v, 23, 8].

5) *Apud Ciceronem*] [Pro Milone 4, 9]. vide et Plutarchum Mario [413 B, C]. Mars quoque Deorum iudicio absolutus dicitur interfecto eo qui filiae ipsius stuprum inferebat. Testis Apollodorus bibliothecae III [14, 2]. Adde insignem historiam apud Gregorium Turonensem libro nono [cap. 27 Hist. Franc.].

6) [Quint., Declam. 3].

7) [Heliod., Aegypt. I, 3].

8) Soto d. 1. q. [cf. supra n. 1]. Sil. in verbo bellum, p. 2. n. 5.

9) [Lucan. v, 685—7].

10) *Cum tot ab hac anima*] Curtius lib. X [IX, 6, 8]: *Sed cum tam avide manifestis periculis offeras corpus, oblitus tot civium animas trahere te in casum.*

personam sanctam esse ostendimus, sed ipso etiam naturae iure [1]). Nam ius naturae, quatenus legem significat, non ea tantum respicit quae dictat iustitia quam expletricem diximus, sed aliarum quoque virtutum, ut temperantiae, fortitudinis, prudentiae actus in se continet, ut in certis circumstantiis, non honestos tantum, sed et debitos. Ad id vero quod diximus caritas nos obstringit.

2. Nec ab hac sententia dimovet me Vasquius [2]), cum ait principem qui innocentem insultet, desinere principem esse ipso facto: quo vix quicquam potuit dici aut minus vere aut magis periculose. Nam sicut dominia, ita et imperia non amittuntur delinquendo, nisi lex id statuat. Quae autem hoc de imperiis statueret lex, ut delicto in privatum amitterentur, nusquam reperta est, nec repertum iri credo: summam enim rerum confusionem induceret. Quod autem Vasquius et huic et aliis multis illationibus fundamentum ponit, imperia omnia parentium non imperantium utilitatem spectare, id etiamsi verum universim esset, ad rem non faceret. non enim statim res deficit, cuius utilitas aliqua in parte deficit. Quod vero addit, reipublicae incolumitatem a singulis propter se desiderari, atque ideo debere quemque etiam toti reipublicae suam salutem anteponere, non satis cohaeret. Nam nostri quidem causa rempublicam salvam esse volumus, sed non tantum nostri, verum et aliorum.

3. Falsa enim et a sanioribus philosophis reiecta est opinio, existimantium amicitiam ex sola indigentia natam [3]), cum sponte et natura nostra ad eam feramur. Ut vero meo unius bono multorum admodum bonum praeferam, caritas monet saepe, imperat interdum. Huc illud Senecae [4]) pertinet: *Principes regesque* [5]), *et quicumque alio nomine sunt tutores status publici, non est mirum amari ultra privatas etiam necessitudines. Nam si sanis hominibus publica privatis potiora sunt, sequitur ut is quoque carior sit in quem se respublica convertit.* Ambrosius [6]): *Sibi cum quisque arbitretur gratius excidia patriae depulisse, quam propria pericula.* Is quem dixi Seneca [7]): *Callistratus et Rutilius, hic Athenis, ille Romae reddi sibi penates suos noluerunt clade communi: quia satius erat duos unico malo affici, quam omnes publico.*

X. 1. Si cui periculum immineat accipiendae alapae aut mali similis, huic quoque ius esse id arcendi cum caede inimici sunt qui

---

1) Soto d. loco [cf. supra p. 131 n. 1].
2) Lib. I. cont. illust. 18 [cap. 18 § 10].
3) *Existimantium amicitiam ex sola indigentia natam*] Refutat pernitiosam hanc opinionem Seneca libro I de Beneficiis capite I, et libro IV, cap. XVI.
4) Lib. I de Clemen. c. 4.
5) *Principes regesque*] Plutarchus Pelopidae initio [278 D]: ἀρετῆς πρῶτον ἔργον σώζειν τὸν ἅπαντα ἄλλα σώζοντα. *primum virtutis opus servare servantem caetera.* Cassiodorus de Amicitia: *Si manus oculorum obsequio vibratum in aliud membrum senserit gladium imminentem, ipsa suum minime discrimen attendens, plus alii quam sibi timens, gladium excipit.* Post: *Proinde qui morte propria dominos suos a morte redimunt, recte quidem hoc faciunt, si potius salutem animae suae quam liberationem alieni corporis in causa constituunt. cum enim eis conscientia dictet, quod fidem dominis suis debeant exhibere, videtur etiam consonum rationi, quod suae vitae corporali, vitam dominorum debeant anteferre.* Deinde rursus: *Dilectione itaque, et maxime pro salute multorum, potest quis salubriter morti suum corpus exponere.*
6) De Officiis III. c. 3 [§ 23].
7) Lib. VI de Benef. c. 37.

putant [1]). Ego si mera iustitia expletrix respiciatur, non dissentio. Quanquam enim inaequalia sunt mors et alapa, tamen qui iniuria me parat afficere, is mihi eo ipso dat ius, hoc est facultatem quandam moralem [2]) adversus se in infinitum, quatenus aliter malum illud a me arcere nequeo. Caritas quoque per se non videtur nos hic obstringere in gratiam nocentis. At lex Euangelica omnino tale factum illicitum reddidit: iubet enim Christus alapam accipi potius quam adversario noceatur; quanto magis occidi eum vetat alapae effugiendae causa? Quo exemplo monemur cavere a dicto Covarruviae [3]), non pati humanam cognitionem, iuris naturalis non ignaram, quicquam naturali ratione permitti, quod apud Deum, qui ipsamet natura est, non sit idem permissum. Nam Deus, qui ita auctor est naturae, ut et supra naturam agat libere, ius habet nobis leges praescribendi etiam de his rebus, quae natura sua liberae indefinitaeque sunt: multoque magis ut debeatur id quod natura honestum est, etsi non debitum.

2. Mirum autem est, cum Dei voluntas in Euangelio tam diserte appareat, inveniri Theologos [4]), et Christianos Theologos, qui non modo caedem recte putent admitti, ut alapa vitetur, sed et accepta alapa, si qui eam impegit, fugiat, ad honorem ut aiunt recuperandum: quod mihi a ratione et pietate valde alienum videtur. Nam honor est opinio de excellentia. at qui talem fert iniuriam, is patientem se excellenter ostendit: atque ideo honorem auget magis quam minuit. nec refert si quidam corrupto iudicio virtutem hanc in probrum confictis nominibus traducant. perversa enim illa iudicia nec rem nec rei aestimationem immutant. Nec Christiani veteres hoc tantum viderunt, sed et philosophi, qui dixerunt pusilli esse animi contumeliam ferre non posse, ut alibi ostendimus.

3. Hinc etiam liquet quam non probandum sit quod a plerisque [5]) est traditum, defensionem cum interfectione esse licitam, iure scilicet divino (nam de solo naturae iure quo minus ita sit non disputo), etiam si quis fugere sine periculo possit, quia fuga scilicet ignominiosa sit, in nobili praesertim homine. atqui nulla hic ignominia est, sed falsa quaedam ignominiae opinio, spernenda [6]) ab omnibus iis qui virtutem et sapientiam sectantur. qua in re gaudeo me assentientem habere inter Iurisconsultos Carolum Molinaeum [7]). Quod de alapa

---

1) Soto d. loco [cf. supra p. 131 n. 1]. Navarr. c. 15. n. 3. Sylvest. in verbo Homicidium, 1. quaest. 5. Lud. Lopez cap. 62.

2) *Facultatem quandam moralem*] Apollodorus lib. II [4, 9], de Lino agens: *ἀφικόμενος δὲ εἰς Θήβας καὶ Θηβαῖος γενόμενος ὑπὸ ἡρακλέους τῇ κιθαρᾷ πληγεὶς ἀπέθανεν. ἐπιπλήξαντα γὰρ αὐτὸν ὀργισθεὶς ἀπέκτανε. δίκην δὲ ἐπαγόντων τινων αὐτῷ παρανέγνω νόμον Ῥαδαμάνθυος, ὃς ἂν ἀμύνηται τῶν χειρῶν ἀδίκων ἄρξαντι, ἀθῷον εἶναι. Ad Thebas cum venisset, civisque Thebanus factus esset, ibi interiit ab Hercule percussus cithara. nam cum Linus feriisset Herculem, iratus Hercules mortem ei intulit, reusque a nonnullis factus patratae caedis, legit in iudicio legem Rhadamanthi, qua insons pronuntiatur, si quis nocuerit ei qui vim prior intulerit.*

3) d. §. 1. [cf. supra p. 131 n. 2].

4) Navarr. cap. 15, 4. Henr. de irregul. c. II. Vict. de iure belli, n. 5.

5) Soto art. 8 d. q. 5. [cf. supra p. 131 n. 1]. Dd. in l. ut vim. D. de iust. et iure [l. 3 D. I, 1], et in lib. 1. C. unde vi [l. 1 C. VIII, 4]. Vasquez d. c. 18 [cf. supra p. 132 n. 2. n. 13, 14. Sylv. in verbo Bellum, p. 2. n. 4.

6) [spernenda, edd. 1625 et 1632; aspernenda, edd. 1642 et 1646].

7) In addit. ad Alex. cons. 119.

et fuga dixi, idem dictum volo de aliis rebus per quas vera existimatio non laeditur. Quid si vero dicat aliquis de nobis quod creditum apud bonos existimationem nostram delibaret? Hunc quoque occidi posse sunt qui doceant [1]: mendose admodum et contra naturae quoque ius. nam interfectio ista non est modus aptus ad tuendam existimationem.

XI. Veniamus ad iniurias quibus res nostrae impetuntur. Si expletricem iustitiam respicimus, non negabo ad res conservandas raptorem, si ita opus sit, vel interfici posse: nam quae inter rem et vitam est inaequalitas, ea favore innocentis et raptoris odio compensatur, ut supra diximus: unde sequitur si id ius solum respiciamus, posse furem cum re fugientem, si aliter res recuperari nequeat, iaculo prosterni. Demosthenes, oratione in Aristocratem [2]: **εἶτ' οὐ δεινὸν, ὦ γῆ καὶ θεοὶ, καὶ φανερῶς παρὰ νόμον, οὐ μόνον, παρὰ τὸν γεγραμμένον νόμον, ἀλλὰ καὶ παρὰ τὸν κοινὸν ἁπάντων ἀνθρώπων νόμον, τὸν ἄγοντα καὶ φέροντα βίᾳ τἀμὰ ἐν πολεμίου μοίρᾳ μὴ ἐξεῖναί μοι ἀμύνεσθαι;** *Nonne hoc per Deos durum atque iniustum est, nec scriptis tantum legibus, sed et communi inter homines legi contrarium, ut non sinar vi uti adversus eum qui hostiliter res meas rapiat?* Nec obstat caritas per modum praecepti, lege divina humanaque seposita, nisi res sit quae minimum valeat, ac proinde contemni mereatur. quam exceptionem recte nonnulli adiiciunt.

XII. I. Quis sensus sit legis Hebraeae [3]) videamus, cum qua congruit et lex Solonis vetus [4]), quam Demosthenes adversus Timocratem commemorat, et inde sumta lex XII Tabularum [5]), et Platonis scitum nono de legibus [6]). Nam omnes istae leges in hoc conveniunt quod furem nocturnum a diurno distinguunt. de ratione legis ambigitur. Quidam [7]) id unum putant spectatum, quod noctu discerni nequeat is qui venit, fur sit, an sicarius, et ideo tanquam sicarium posse interfici. Alii [8]) discrimen in hoc positum existimant, quod noctu, quia fur ignotus sit, res minus videantur posse recuperari. Mihi legum conditores nec hoc, nec illud proprie videntur spectasse; sed hoc voluisse potius, directe rerum causa interfici neminem debere: quod fieret, exempli causa, si fugientem telo prosternerem, ut illo interemto rem meam reciperem: sed si ipse in periculum vitae adducar, tunc mihi licere a me avertere periculum etiam cum periculo vitae alienae: nec obstare mihi quod me in id discrimen adduxerim, dum rem meam cupio retinere aut occupatam extorquere, aut

---

1) Petr. Navarr. l. II. c. 3. n. 376.
2) [Demosth., Or. in Aristocr. 61].
3) [Exod. XXII, 2].
4) [cf. supra Lib. I C. III § II, 2, p. 67, n. 8].
5) *Et inde sumta lex* XII *tabularum*] Addi potest lex Wisigotthorum libro VII, tit. I, cap. XV [tit. II c. 16] et capitulare Caroli Magni lib. v. c. 191 [c. 343]. lege Langobarda qui nocte alienam cortem ingreditur, nisi ligandum se praebeat, occidi potest [Edict. Rothari c. 32].
6) [Plato, Leg. IX, 12].
7) Soto d. loco [cf. supra p. 131 n. 1]. Matesilan. notab. 135. Ias. et Gom. Institut. de act. in pr. [I. IV, 6]. Covar. d. §. 1 [cf. supra p. 131 n. 2] n. ibi. decimo. Less. du. XI. n. 68 [scil. lib. II c. 9, dub. 11 n. 68].
8) Covar. d. loco. Aug. citat. in c. si perfodiens. de Homicid. [c. 3 Decretal. v, 12]. Lessius d. cap. 9. dub. XI. n. 66.

furem capere, nam in his omnibus nihil mihi posse imputari, qui verser in actu licito, nec cuiquam iniuriam faciam cum utar meo iure.

2. Discrimen ergo nocturni et diurni furis in hoc positum est, quod noctu vix sit copia testium adhibendorum: atque ideo si occisus fur reperiatur, facilius credatur ei qui a se vitae tuendae causa dicat furem interemtum, repertum scilicet cum aliquo instrumento quo nocere posset. Id enim lex Hebraea requirit, agens de fure reperto במחתרת quod quidam transferunt *in perfossione*, alii forte melius, *cum perfossorio instrumento:* quomodo et Ieremiae II, 34, ea vox a doctissimis Hebraeorum exponitur. Ducit nos ad hanc interpretationem lex duodecim Tabularum quae furem diurnum occidi vetat, addita exceptione, nisi se telo defenderit. Adversus nocturnum igitur praesumtio est defendisse se telo. Teli autem nomine ferrum, fustis et lapis venit, ut ad hanc ipsam legem notatum a Caio [1]) est. Contra ab Ulpiano [2]) proditum est quod de fure nocturno dicitur, si quis eum occiderit, impune id ferre, id intelligendum ita demum locum habere, si parcere ei sine periculo suo non potuit, nimirum rem servando.

3. Est ergo, ut dixi, praesumptio pro eo qui furem noctu occidit: sed si forte testes adfuerint, ex quibus constet non fuisse eum qui furem occidit adductum in vitae suae periculum, iam praesumtio ita cessabit, ac proinde is qui occidit homicidii tenebitur. Accedit quod tam diu quam noctu lex duodecim Tabularum exegit, ut is qui furem deprehendisset, cum clamore id testificaretur. ut ex Caio [3]) discimus, nimirum ut si fieri posset, concursus eo fieret magistratuum aut vicinorum ad auxilium et testimonium. Quia vero concursus talis de die facilius habetur quam de nocte, ut notat Ulpianus ad modo indicatum Demosthenis locum, ideo de nocturno periculo asseveranti magis creditur.

4. Cui simile est quod lex Hebraea [4]) puellae de vi illata in agro vult credi [5]), in urbe non item, quia clamore concursum ciere potuit ac debuit. Ad superiora et hoc accedit, quod etiamsi caetera essent paria, tamen quae nocte accidunt, minus explorari, et qualia quantaque sint cognosci possunt: eoque sunt terribiliora. Lex ergo tam Hebraea, quam Romana, id quod caritas suadet civibus suis praecepit, ne quem interficiant ideo duntaxat quia rem furatur, sed ut id [6]) ita demum liceat si is qui rem suam servare voluit ipse in discrimen venerit. Moses Maimonides notavit permissam privato homini alterius interfectionem non aliter, nisi ut servetur id quod est irreparabile, ut vita et pudicitia.

XIII. 1. Quid vero iam de lege Euangelica dicemus: idem ab ea permitti quod permisit lex Moysis; an ut in aliis rebus perfectior

---

1) L. Si pignore. §. furem. D. de furtis [l. 55 D. XLVII, 2].
2) L. furtum. D. ad leg. Corn. de sicariis [l. 9 D. XLVIII, 8].
3) L. Itaque D. ad leg. Aquiliam [l. 4 D. IX, 2].
4) [Deuter. XXII, 23 sqq.].
5) *Puellae de vi in agro illata vult credi*] Bene id explicat Philo, ut locus frequentioris exempli causa sit positus, non quod ex eo solo semper definienda sit controversia. Potest enim, ut libro de specialibus legibus [§ 12] ille disserit, et in urbe aliqua vim pati occluso ore, et in agro aliqua consentire in stuprum.
6) [ut id, edd. 1625, 1642, 1646; ut, ed. 1632].

est lege Moysis, ita hic quoque plus eam a nobis exigere? Ego quin plus exigat, non dubito. Nam si tunicam et pallium deseri iubet Christus, et Paulus damnum aliquod iniustum tolerari potius quam litigari, quae incruenta contentio est: quanto magis vult res etiam momenti maioris deseri potius quam interfici a nobis hominem, Dei effigiem, eodem nobiscum sanguine ortum? Quare si res servari potest, ita ut non videatur periculum esse faciendae caedis, recte id quidem; sin aliter, omittenda res est: nisi forte talis aliqua res sit, ex qua vita nostra et familiae nostrae pendeat, quaeque iudicio recuperari nequeat, forte quia fur sit ignotus, et spes sit aliqua sine caede rem abituram.

2. Et quanquam hodie omnes ferme tam Iurisconsulti quam Theologi [1]) doceant, recte hominem a nobis interfici posse, rerum defendendarum causa, etiam extra eos fines in quibus lex Mosis et Romana id permittit; puta si fur iam re accepta fugiat; tamen quin ea quam protulimus sententia veterum Christianorum fuerit, non dubitamus: nec dubitavit Augustinus [2]), cuius haec verba sunt: *Quomodo apud divinam providentiam a peccato liberi sunt, qui pro his rebus quas contemni oportet humana caede polluti sunt?* Nimirum in hac materia, ut in aliis multis, cum tempore laxata est disciplina [3]), et paulatim interpretatio legis Euangelicae coepit ad saeculi mores accommodari. Olim in clericis retineri solebat forma veteris instituti; tandem his quoque remissa est hoc nomine censura.

XIV. Quaeritur a nonnullis, an non lex saltem civilis, ut ius habens vitae ac necis, si quo casu permittat furem interfici a privato, simul etiam praestet, ut id ab omni culpa sit liberum. Minime vero id concedendum arbitror. Nam primum lex ius necis non habet in omnes cives ex quovis delicto, sed demum ex delicto tam gravi ut mortem mereatur. Est autem valde probabilis Scoti sententia, fas non esse quemquam ad mortem damnare, nisi ob delicta quae lex per Mosem data morte punivit [4]), addito duntaxat, aut quae his sunt paria recta aestimatione. Neque enim videtur notitia divinae voluntatis, quae sola animum tranquillat, aliunde in hoc negotio tam gravi haberi posse, quam ex illa lege, quae certe mortis poenam in furem non constituit. Praeterea vero lex nec debet, nec solet ius dare, etiam eos qui mortem meruerunt privatim interficiendi, nisi in criminibus valde atrocibus: alioqui frustra instituta esset iudiciorum auctoritas. Quare si quando lex impune furem dicit interfici, tollere quidem poenam censenda est, sed non etiam ius dare.

XV. Ex his quae diximus apparet duobus modis posse contingere, ut a privatis sine peccato suscipiatur singularis dimicatio:

---

1) Soto d. art. 8 [cf. supra p. 131 n. 1] Less. dub. XI. n. 74 [cf. supra p. 134 n. 7]. Sylv. in verbo Bellum. 2. n. 3.

2) Lib. I de lib. arb. [5, 13]. Pan. c. 2. de Homicidiis. Less. d. loco.

3) *Laxata est disciplina*] Hieronymus in vita Malchi [1]: *Postquam ecclesia coepit habere Christianos magistratus, facta est quidem opibus maior, sed virtutibus minor.* vide c. suscepimus, de homicidio voluntario [c. 10 Decretal. V, 12] et c. de his, distinct. I [c. 36 Dist. L].

4) *Nisi ob delicta quae lex per Mosem data morte punivit*] Contra leges quae venantes rusticos morte puniunt, vide Gregorium Turonensem libro X, c. 10 [Hist. Franc.], Iohannem Sarisberiensem Policratici I, c. 4. Petrum Blesensem epistola CXXIX.

primum, si invasor concedat alteri licentiam dimicandi, alioqui eum occisurus sine dimicatione: deinde, si rex aut magistratus duos mortem meritos inter se committat; quod si fiat, illis quidem licebit arripere spem salutis. at qui id iussit, is minus recte officio functus videbitur, cum satius fuisset, si unius supplicium sufficere videbatur, sorte eligi moriturum.

XVI. Quae vero dicta a nobis huc usque sunt de iure tuendi se ac sua, maxime quidem ad bellum privatum pertinent, sed ita ut ad publicum quoque aptari debeant [1]), habita diversitatis ratione. Nam in privato bello ius quasi momentaneum est, et cessat simulatque iudicem adiri res patitur. At publicum quia non oritur nisi ubi non sunt aut cessant iudicia, tractum habet, et perpetuo fovetur accedentibus novis damnis et iniuriis. Praeterea in bello privato ferme defensio mera consideratur. at publicae potestates cum defensione et ulciscendi habent ius: Unde illis licet praevenire vim non praesentem, sed quae de longo imminere videatur, non directe (id enim iniustum esse supra docuimus) sed indirecte ulciscendo delictum coeptum iam, sed non consummatum; de quo agendi erit alibi locus.

XVII. Illud vero minime ferendum est quod quidam [2]) tradiderunt, iure gentium arma recte sumi ad imminuendam potentiam crescentem, quae nimium aucta nocere posset. Fateor in consultationem de bello et hoc venire, non sub ratione iusti, sed sub ratione utilis; ut si ex alia causa iustum sit bellum, ex hac causa prudenter quoque susceptum iudicetur: nec aliud dicunt qui in hanc rem citantur auctores [3]). Sed ut vim pati posse ad vim inferendam ius tribuat, ab omni aequitatis ratione abhorret. Ita vita humana est, ut plena securitas nunquam nobis constet. Adversus incertos metus a divina providentia, et ab innoxia cautione, non a vi praesidium petendum est.

XVIII. 1. Nec minus illud displicet, quod docent [4]), iustam esse defensionem etiam eorum qui bellum promeriti sunt, quia scilicet pauci contenti sunt tantumdem reponere vindictae, quantum acceperunt iniuriae. Nam metus ille rei incertae ius ad vim dare non potest: unde nec reus criminis ius habet publicis ministris capere se volentibus per vim resistendi ob metum ne plus aequo puniatur.

2. Sed qui in alium peccavit, debet primum ei quem laesit offerre satisfactionem viri boni arbitratu: ac tum demum pia erunt eius arma. Sic Ezechias [5]) cum foedere non stetisset, quod cum rege Assyrio maiores eius pepigerant, bello petitus fatetur culpam, et regi permittit arbitrium mulctae: Idque cum fecisset, et postea iterum

---

1) *Ita ut ad bellum publicum quoque aptari debeant*] Ammianus lib. XXIII [1, 7]: *Cum irruentibus armis externis lex una sit et perpetua, salutem omni ratione defendere, nihil renitente vi moris.* Alexander Imperator oratione ad milites apud Herodianum V [immo VI, 3, 4]: *καὶ τὸ μὲν ἄρχειν ἀδίκων ἔργων οὐκ εὐγνώμονα ἔχει τὴν πρόκλησιν, τὸ δὲ τοὺς ὀχλοῦντας ἀποσείεσθαι ἔκ τε τῆς ἀγαθῆς συνειδήσεως ἔχει τὸ θαρράλεον, καὶ ἐκ τοῦ μὴ ἀδικεῖν, ἀλλ' ἀμύνεσθαι, ὑπάρχει τὸ εὔελπι, Iniurias qui prior infert nihil habet probabilis coloris: at qui sibi molestos arcet ex bona conscientia sumit fiduciam, bonaque ei spes adest inde, quod iniuriam non inferat sed auferat.*

2) Alb. Gent. lib. I. c. 14.

3) Bal. l. 3. de rer. divis.

4) Alb. Gent. lib. I. c. 13. Cast. lib. 5. de Iustitia.

5) II Regum. XVIII, 7. 14 et cap. XIX.

bello lacesseretur, fretus bona conscientia vim hostium sustinuit, et Deum habuit faventem. Pontius [1]) Samnis post res Romanis redditas, deditum belli auctorem: *Expiatum*, inquit, *est quicquid ex federe rupto irarum in nos caelestium fuit. Satis scio quibuscunque diis cordi fuit subigi nos ad necessitatem dedendi res, iis non fuisse cordi tam superbe a Romanis federis expiationem spretam.* Mox, *Quid ultra tibi Romane, quid federi, quid Diis arbitris federis debeo? Quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum iudicem feram? Neminem neque populum, neque privatum fugio.* Sic cum Thebani omnia aequa obtulissent Lacedaemoniis, ii autem ultra tenderent, bonam causam ab his ad illos transiisse [2]) ait Aristides Leuctrica prima [3]).

---

1) [Livius IX, 1, 3 sqq.].

2) *Bonam causam ab his ad illos transiisse*] De principe Chalepi qui pacem et residua tributorum obtulerat Romano Argyropolo Imperatori, vide Zonaram [XVII, 11, 15]: simile de Cruciferis in Cromero libro XVII [in fine]. de Helvetiis qui Carolo Burgundo de curru ovium pellibus onusto, ademptoque mercatoribus, satisfactionem obtulerant, vide Philippum Cominaeum libro VII [Mémoires V, 1].

3) [Arist., Leuctrica I, p. 93].

CAPUT II.

DE HIS QUAE HOMINIBUS COMMUNITER COMPETUNT.

I. *Eius quod nostrum est divisio.*
II. *Proprietatis exordium et progressus.*
III. *Quaedam propria fieri non posse, ut mare sumtum pro suo integro aut praecipuis partibus, et quare.*
IV. *Sola non occupata cedere singulis occupantibus, nisi per universitatem a populo occupata sint.*
V. *Feras, pisces, aves cedere occupanti, nisi lex obstet.*
VI. *In res proprias factas ius hominibus competere eis utendi in tempore necessitatis, et unde id veniat:*
VII. *Obtinere id nisi necessitas aliter sit vitabilis:*
VIII. *Nisi par sit necessitas in possidente:*
IX. *Adiunctum esse onus restituendi rem cum restitui poterit:*
X. *Exemplum huius iuris in bellis.*
XI. *In res proprias factas ius hominibus competere ad utilitatem qua nihil alteri decedit:*
XII. *Hinc ius in aquam profluentem:*
XIII. *Ius transeundi terra et amnibus, quod explicatur:*
XIV. *An mercibus transeuntibus vectigal possit imponi:*
XV. *Ius morandi ad tempus:*
XVI. *Ius habitandi his competens qui sedibus suis expulsi sunt, sub imperio quod reperitur:*
XVII. *Ius habendi loca deserta: quod quomodo intelligendum:*
XVIII. *Ius ad actus quos vita humana desiderat:*
XIX. *Ut ad emenda necessaria:*
XX. *Non etiam ad res suas vendendas:*
XXI. *Ad quaerenda matrimonia: quod explicatur:*
XXII. *Ius ea faciendi quae promiscue extraneis permittuntur:*
XXIII. *Quod intelligendum, si quid permittatur quasi ex iure naturali, non ut ex beneficio.*
XXIV. *An licitus sit contractus cum populo, ut is fruges suas eis quibuscum iam contraxit, non aliis vendat.*

I. Sequitur inter belli causas iniuria facta, et primum adversus id quod nostrum est. Est autem nostrum aliud communi hominum iure, aliud nostro singulari. Ab eo quod hominibus commune est incipiamus. Hoc ius aut directe est in rem corporalem, aut ad actus aliquos. Res corporales aut vacuae sunt a proprietate, aut iam aliquorum propriae. Res quae a proprietate vacant, aut tales sunt ut propriae

fieri nequeant, aut ut possint. Quo rectius hoc intelligatur, noscendum est proprietatis, quod dominium Iurisconsulti vocant, exordium.

II. i. Deus [1]) humano generi generaliter contulit ius in res huius inferioris naturae statim a mundo condito, atque iterum mundo post diluvium reparato. *Erant*, ut Iustinus [2]) loquitur, *omnia communia et indivisa omnibus* [3]), *veluti unum cunctis patrimonium esset.* Hinc factum ut statim quisque hominum ad suos usus arripere posset quod vellet, et quae consumi poterant consumere. Ac talis usus universalis iuris erat tum vice proprietatis. Nam quod quisque sic arripuerat, id ei eripere alter nisi per iniuriam non poterat. Similitudine hoc intelligi potest ea quae est apud Ciceronem de Finibus iii [4]). *Theatrum cum commune sit* [5]), *recte tamen dici potest, eius esse eum locum quem quisque occuparit.* Neque is status durare non potuit, si aut in magna quadam simplicitate perstitissent homines, aut vixissent inter se in mutua quadam eximia caritate. Horum alterum, communionem scilicet ex simplicitate eximia [6]), videre licet in quibusdam Americae populis, qui per saecula multa sine incommodo in eo more perstiterunt: alterum vero, communionem nimirum ex caritate, exhibuerunt olim Esseni [7]), deinde Christiani qui Hierosolymis primi exstiterunt, ac nunc quoque non pauci qui vitam degunt asceticam. Simplicitatis in qua primi homines [8]) sunt conditi argumentum praebuit nuditas. Erat in illis ignoratio magis vitiorum quam cognitio virtutis; ut de Scythis loquitur Trogus [9]). *Vetustissimi mortalium*, inquit Tacitus [10]), *nulla adhuc mala libidine* [11]), *sine probro, scelere, eoque sine poena aut coercitionibus agebant.* Apud Macrobium [12]) est, *Primum inter homines*

1) Gen. i, 29, 30; ix, 2.
2) Lib. xiiii [1, 3].
3) *Erant omnia communia et indivisa omnibus*] Eius vestigium mansit in Saturnalibus.
4) [Cic., de Fin. iii, 20, 67].
5) *Theatrum cum commune sit*] Seneca de Beneficiis vii, c. xii: *Equestria omnium equitum Romanorum sunt. in illis tamen locus meus fit proprius quem occupavi.*
6) *Ex simplicitate eximia*] Horatius [Od. iii, 24, 9—16]:

Campestres melius Scythae,
Quorum plaustra vagas rite trahunt domos,
Vivunt, et rigidi Getae,
Immetata quibus iugera liberas
Fruges et Cecerem ferunt,
Nec cultura placet longior annua
Defunctumque laboribus
Aequali recreat sorte vicarius.

7) *Esseni*] Et ab his orti Pythagoristae. Vide Porphyrium [Vita Pyth. § 20], Diogenem Laërtium [viii, 1. 10]. Gellium, i, 9.
8) *Primi homines*] Adam typus humani generis. Vide Origenem contra Celsum [vii, 28]. neque nihil huc pertinet, quod Tertullianus dixit libro de Anima [16]: *Naturale enim rationale credendum est, quod animae a primordio sit ingenitum. a rationali videlicet auctore. Quid enim non rationale, quod Deus iussu quoque ediderit, nedum id quod proprie afflatu suo emiserit? Irrationale autem posterius intelligendum est, ut quod acciderit ex serpentis instinctu, ipsum illud transgressionis admissum, atque exinde inoleverit, et coadoleverit in anima adinstar iam naturalitatis, quia statim in primordio naturae accidit.*
9) Iust. lib. ii [2, 15].
10) [Tac., Ann. iii, 26].
11) *Nulla adhuc mala libidine*] Seneca de iisdem epistola xc [§ 46]. *ignorantia rerum innocentes erant.* Deinde locutus de iustitia, prudentia, temperantia, fortitudine, addit: *Omnibus his virtutibus habebat similia quaedam, rudis vita.* Iosephus [Ant. Iud. i, 1, 4]: μηδεμιᾷ ξενιζόμενοι ψυχὴν φροντίδι. *Nullis curis turbidum habentes animum.*
12) ii ad Somnium Scip. [ii, 10, 15].

mali nescia et adhuc astutiae inexperta simplicitas. haec simplicitas ἀφθαρσία videtur dici sapienti [1]) Hebraeo [2]), Paulo Apostolo [3]) ἁπλότης, quam opponit τῇ πανουργίᾳ, vafrae calliditati. Negotium erat illis unicum Dei cultus, cuius symbolum arbor [4]) vitae [5]), ut Hebraei [6]) veteres explicant, assentiente Apocalypsi [7]). Vivebant autem facile ex his quae sine industria sponte sua terra proferebat [8]).

2. Verum in vita hac simplice et innocente non perstiterunt homines, sed animum applicuerunt ad artes varias, quarum symbolum erat arbor scientiae boni et mali [9]), id est earum rerum quibus tum bene tum male uti licet: φρόνησιν μέσην vocat Philo [10]). Huc respiciens Solomo [11]); *Deus,* inquit, *creavit hominem rectum,* id est *simplicem, sed ipsi quaesiverunt sibi cogitationes multas.* ἔρρεπον εἰς πανουργίαν ut dicto loco Philo loquitur. Dion Prusaeensis oratione VI [12]): ***ἀλλὰ τὴν πανουργίαν τοῖς ὕστερον καὶ τὰ πολλὰ εὑρίσκειν καὶ μηχανᾶσθαι πρὸς τὸν βίον οὐ πάνυ τι συνενεγκεῖν· οὐ γὰρ πρὸς ἀνδρείαν, οὐδὲ δικαιοσύνην χρῆσθαι τῇ σοφίᾳ τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ πρὸς ἡδονήν.*** *His qui primos secuti sunt hominibus calliditatem variaque ad vitam reperta* [13]) *non multum fuisse conducibilia. Ingenio enim usos homines non tam ad fortitudinem ac iustitiam quam ad voluptatem.* Antiquissimae artes agricultura et pastura in primis fratribus apparuerunt: non sine aliqua rerum distributione. ex studiorum diversitate aemulatio, etiam caedes: ac tandem cum boni malorum consortio contaminarentur, vitae genus giganteum [14]), id est, violentum, quale est eorum

---

1) Sap. III, 24.

2) *Ἀφθαρσία videtur dici sapienti Hebraeo*] Sic et Paulus Eph. VI, 24. qui et ἀδιαφθορίαν dixit Tit. II, 17.

3) II Corinth. 11, 3.

4) Proverb. III, 18.

5) *Cuius symbolum arbor vitae*] Sanctitas superior, Rabbinis: ἔνθεος σοφία, divina sapientia Arethae ad Apocalypsin. De Paradiso vide Ecclesiastici caput XL, 17. et quatuor fluminibus Paradisi eundem librum XXIV, 35, et sequentibus.

6) Philo de Mundo cre. [54].

7) Apocalyp. XXII, 2.

8) *Quae sine industria sponte sua terra proferebat*] Vide egregium had de re locum libro II [I, 2] Varronis de Re rustica, ex Dicaearcho: et confer quae ex eodem Dicaearcho habet Porphyrius de non esu animalium IV [2].

9) *Arbor scientiae boni et mali*] Iosephus [Ant. Iud. I, 1, 4]: τὸ φυτὸν ὀξύτητος καὶ διανοίας ὑπῆρχεν. *quae arbor erat sollertiae et intelligentiae.* Telemachus apud Homerum [Odyss. XX, 309]:

καὶ οἶδα ἕκαστα
ἐσθλά τε καὶ τὰ χέρεια· πάρος δ' ἔτι νήπιος ἦα.
omnia novi·
Quae bona, quae mala sunt. nec sum iam parvus ut ante.

Zenoni Cittiensi prudentia, scientia bonorum, et malorum et mediorum Est id apud Diogenem Laërtium [VII, 1, 92]. Plutarchus de Communibus notitiis [1067 A]: ***τί δεινὸν εἰ τῶν κακῶν ἀναιρεθέντων οὐκ ἔσται φρόνησις, ἑτέραν δ' ἀντ' ἐκείνης ἀρετὴν ἕξομεν, οὐκ ἀγαθῶν καὶ κακῶν ἀλλ' ἀγαθῶν μόνον ἐπιστήμην οὖσαν. Quid nocebit, si ablatis malis nulla erit prudentia, pro ea autem aliam habemus virtutem, quae non bonorum ac malorum sed solorum bonorum sit scientia?***

10) [Philo, de Mundi opif. § 54].

11) Eccles. VII, 30.

12) [Dio Chrysost., Orat. VI p. 92].

13) *Variaque ad vitam reperta*] Late hoc explicat Seneca epistola XC. quem lege. et Dicaearchum apud dictos iam scriptores [cf. supra n. 8].

14) *Vitae genus giganteum*] Seneca Naturalium III in fine [Nat. Quaest. III, 30, 7]: ***exstinctis pariter feris in quarum homines ingenia transierant.***

quos χειροδίκας Graeci vocant. Mundo per diluvium purgato, pro ferina illa vita successit cupido voluptatis [1]), cui inserviit vinum: unde et illiciti amores [2]).

3. Praecipue vero concordiam rupit generosius vitium, ambitio, cuius signum turris Babylonica [3]): mox alii alias terras partito possederunt. Sed postea quoque inter homines vicinos mansit non pecorum, sed terrarum pascuarum communio; quia tanta erat in exiguo hominum numero latitudo terrarum, ut sine incommodo ullo ad multorum usus sufficeret:

Ne signare quidem aut partiri limite campum
Fas erat [4]).

donec aucto ut hominum, ita pecudum numero, passim terrae non in gentes ut ante, sed in familias dividi coeperunt [5]). Puteos vero [6]), rem in siticulosa regione valde necessariam, nec multis sufficientem, occupando quisque suos fecere [7]). Haec sunt quae ex sacra historia docemur, satis convenientia cum his quae philosophi et poëtae de primo statu rerum communium, et postea secuta rerum distributione dixerunt, quorum testimonia alibi [8]) a nobis producta sunt.

4. Hinc discimus quae fuerit causa ob quam a [9]) primaeva communione rerum primo mobilium, deinde et immobilium discessum est: nimirum quod cum non contenti homines vesci sponte natis, antra habitare, corpore aut nudo agere, aut corticibus arborum ferarumve pellibus vestito [10]), vitae genus exquisitius delegissent, industria opus fuit, quam singuli rebus singulis adhiberent. quo minus autem fructus in commune conferrentur, primum obstitit locorum, in quae homines discesserunt, distantia, deinde iustitiae et amoris defectus, per quem fiebat, ut nec in labore, nec in consumtione fructuum quae debebat aequalitas servaretur.

5. Simul discimus quomodo res in proprietatem iverint: non animi actu solo; neque enim scire alii poterant, quid alii suum esse vellent, ut eo abstinerent; et idem velle plures poterant: sed pacto quodam aut expresso, ut per divisionem, aut tacito, ut per occupationem [11]). simulatque enim communio displicuit, nec instituta est divisio, censeri debet inter omnes convenisse, ut quod quisque occu-

---

1) *Mundo per diluvium purgato, pro ferina illa vita successit cupido voluptatis*] Seneca dicto loco: *illis quoque innocentia non durabit, nisi dum novi sunt.*

2) *Cui inserviit vinum, unde et illiciti amores*] *Praemiumque summum ebrietatis libido portentosa ac iucundum nefas.* Seneca ibidem [immo Plin., Hist. Nat. XIV, 22].

3) Gen. X, XI.

4) Virg. Georg. I [126].

5) Gen. XIII.

6) *Puteos vero*] De puteis ad Oasim inter multos communibus, vide Olympiodorum apud Photium [Cod. 80].

7) Gen. XXI.

8) Mari libero, cap. 15.

9) [a, excidit in ed. 1632, habent tres reliquae].

10) *Vesci sponte natis, antra habitare, corpore aut nudo agere aut corticibus arborum ferarumve pellibus vestito*] Qualem vitam Scritefinnorum nobis accurate describit Procopius Gotthicorum II [15]. Adde Plinium XII, 1 [Nat. Hist.]. Vitruvium II, c. 1.

11) *Ut per occupationem*] Vide quae hac de re ex Gemara et Alcorano nobis protulit honos Britanniae Seldenus in Thalassocratico [Mari clauso I, 4].

passet id proprium haberet [1]). *Concessum,* inquit Cicero [2]), *sibi ut quisque malit quod ad vitae usum pertinet quam alteri acquiri non repugnante natura* [3]). Cui addendum illud Quintiliani [4]): *Si haec conditio est, ut quicquid in usum hominis cessit, proprium sit habentis, profecto quicquid iure possidetur, iniuria aufertur.* Et veteres [5]) cum Cererem legiferam, et sacra eius Thesmophoria dixerunt, hoc significabant, ex agrorum divisione exstitisse novi cuiusdam iuris originem [6]).

III. 1. His positis dicimus mare sumtum aut sub ratione integri, aut sub ratione praecipuarum partium, in proprium ius abire non posse: quod quia de privatis quidam concedunt, non de populis, probamus ex morali primum ratione; quia causa ob quam a communione discessum est hic cessat. Est enim tanta maris magnitudo, ut ad quemvis usum omnibus populis sufficiat, ad aquam hauriendam, ad piscatum, ad navigationem. Idem dicendum esset de aëre, si quis eius usus esse posset, ad quem terrae usus non esset necessarius, ut est ad aucupia [7]); unde illa legem accipiunt ab eo qui in terra imperium habet.

2. Nec aliud censendum de Syrtibus, ubi nihil est quod cultum ferat, et usus unicus petendarum inde arenarum exhauriri nequit. Est et naturalis ratio quae mare consideratum ut diximus, proprium fieri vetat: quia occupatio non procedit nisi in re terminata [8]): unde Thucydides [9]) terram vacuam vocat **ἀόριστον**: et Isocrates [10]) terram ab Atheniensibus occupatam *τὴν ὑψ' ἡμῶν ἀφορισθεῖσαν.* Liquida vero quia per se non terminantur (*τὸ ὑγρὸν ἀόριστον οἰκείῳ ὅρῳ,* inquit Aristoteles [11])) occupari nequeunt, nisi ut contenta in re alia: quomodo lacus et stagna occupata sunt, item flumina quia ripis tenentur.

---

1) *Censeri debet inter omnes convenisse ut quod quisque occupasset, id proprium haberet*] Cicero [de Off. I, 7, 21]: *ex quo quia suum cuiusque fit eorum qua natura fuerant communia, quod cuique obtigit id quisque teneat.* quod similitudine illustrat [ibid. III, 10, 42] a Chrysippo reperta de stadio, ubi currendo licet vincere adversarium, non eum detrudendo. Scholiastes ad Artem poëticam Horatii [128]: *quemadmodum domus aut ager sine domino communis est: occupatus vero iam proprius fit.* Varro in Age modo: *Terra culturae causa attributa olim particulatim, ut Etruria Thuscis, Samnium Sabellis* [Servius ad Virg. Georg. II, 168].

2) Cic. Off. III [5].

3) *Concessum sibi ut quisque malit quod ad vitae usum pertinet, quam alteri acquiri, non repugnante natura*] Solon [Eleg. IV, 7 sq.]:

> *χρήματα δ' ἱμείρω μὲν ἔχειν, ἀδίκως δὲ πεπᾶσθαι*
> *οὐκ ἐθέλω.*
> *Divitias habuisse velim, sed non bene partas*
> *Non cupiam.*

Cicero Officiorum I [8, 25]: *Nec vero rei amplificatio nemini nocens vituperanda est, sed fugienda semper iniuria.*

4) Decl. 13 [§ 8].

5) Macr. Sat. III, c. XII.

6) *Ex agrorum divisione exstitisse novi cuiusdam iuris originem*] *Postquam ex agrorum discretione nata sunt iura.* ita Servius ad illud in quarto Aeneidos [58]: *Logiferae Cereri.*

7) *Ad aucupia*] et habitandi ius. Tam soli quam coeli mensura facienda est ait Pomponius l. si opus. D. quod vi aut clam [l. 21 § 2 D. XLIII, 24]. Adde legem penultimam, D. pro Socio [l. 83 D. XVII, 2].

8) *Nisi in re terminata*] ideo iugera quae possessorem non habent immetata dixit Horatius [Od. III, 24, 12].

9) Lib. I [139].

10) Paneg. [9, 36].

11) De Gener. lib. II, c. 2.

Mare vero terra non continetur, par terrae aut terra maius [1]), unde terram mari contineri veteres dixere: *τὸν Ὠκεανὸν δεσμοῦ ἕνεκα τῇ γῇ περιβεβλῆσθαι*, quae Apollonii verba apud Philostratum [2]). Sulpicius Apollinaris apud Gellium [3]): *Quid potest dici citra* [4]) *Oceanum esse, cum undique Oceanus circumscribat omnes terras, et ambiat?* Mox: *Quum vero omnes terras omnifariam et undique versum circumfluat, nihil citra eum est, sed undarum illius ambitu terris omnibus convallatis in medio eius sunt omnia quae intra oras eius inclusa sunt.* M. Acilius Consul in oratione ad milites quae apud Livium [5]): *Oceano,* inquit, *qui orbem terrarum amplexu finit.* In Senecae suasoriis [6]) dicitur Oceanus totius orbis vinculum terrarumque custodia: Lucano [7]) unda Mundum coercens. Nec fingenda divisio: nam cum primum terrae divisae sunt, incognitum erat mare sui maxima parte: atque ex eo nullus fingi modus potest quo gentes adeo dissitae de divisione convenirent.

3. Ideo quae communia omnium fuerunt et in prima divisione divisa non sunt; ea non iam divisione, sed occupatione transeunt in ius proprium, nec dividuntur nisi postquam propria esse coeperunt.

IV. Veniamus ad ea quae propria fieri possunt, sed nondum facta sunt propria. Talia sunt loca multa inculta adhuc [8]), insulae in mari [9]), ferae, pisces, aves. Sed duo notanda sunt: duplicem esse occupationem, unam per universitatem, alteram per fundos. prior solet fieri per populum, aut eum qui populo imperat: altera deinde per singulos, magis tamen assignatione, quam libera occupatione. Quod si quid universim occupatum in singulos dominos descriptum non est, non ideo vacuum censeri debet. manet enim in dominio primi occupatoris, puta, populi aut regis. Talia esse solent flumina, lacus, stagna, silvae, montes asperi.

V. De feris, piscibus, avibus illud notandum est, qui imperium habet in terras et aquas, eius lege impediri posse aliquos, ne feras, pisces, aves capere, et capiendo acquirere eis liceat: atque hac lege teneri etiam exteros. Ratio [10]) est, quia ad gubernationem populi moraliter necessarium est, ut qui ei vel ad tempus se admiscent, quod fit intrando territorium, ii conformes se reddant eius populi institutis. Nec obstat quod saepe in iure Romano legimus, iure naturae, aut gentium, liberum esse talia animalia venari: hoc enim verum est quamdiu lex civilis nulla intercedit, sicut lex Romana res multas relinquebat in illo primaevo statu, de quibus aliae gentes

---

1) *Terra maius*] ita de Oceano sensit Iarchas apud Philostratum III, XI [Vita Apoll. Tyan. III, 37].
2) VII, c. XII [Vita Apoll. Tyan. VIII, 26].
3) Lib. II, cap. 13.
4) [citra, edd. 1625 et 1632; cira, ed. 1642; quod infeliciter in „circa" correxit ed. 1646].
5) [Livius XXXVI, 17, 15].
6) [Sen., Suas. I, 2].
7) [Lucan. V, 619].
8) *Loca inculta adhuc*] vide Bembum historiae VI [init.].
9) *Insulae in mari*] ut Echinades quas occupando suas fecit Alcmaeon. Thucyd. II in fine [102].
10) Covarr. c. peccatum par. II, § 8. Dd. in l. cunctos populos. C. de summ. Trin. [l. 1 C. I, 1]. Innoc. et Panorm. in c. a nobis. I. de Sent. excomm. [c. 1 Decretal. V, 39].

aliud constituerunt [1]). Cum autem lex civilis aliud constituit, eam observari debere ius ipsum naturae dictat. Lex enim civilis quanquam nihil potest praecipere quod ius naturae prohibet, aut prohibere quod praecipit, potest tamen libertatem naturalem circumscribere, et vetare quod naturaliter licebat, atque etiam ipsum dominium naturaliter acquirendum vi sua antevertere.

VI. 1. Videamus porro ecquod ius communiter hominibus competat in eas res, quae iam propriae aliquorum factae sunt. quod quaeri mirum forte aliquis putet, cum proprietas videatur absorpsisse ius illud omne, quod ex rerum communi statu nascebatur. Sed non ita est. Spectandum enim est, quae mens eorum fuerit, qui primi dominia singularia introduxerunt: quae credenda est talis fuisse, ut quam minimum ab aequitate naturali recesserit. Nam si scriptae etiam leges in eum sensum trahendae sunt quatenus fieri potest, multo magis mores, qui scriptorum vinculis non tenentur.

2. Hinc primo sequitur, in gravissima necessitate reviviscere ius illud pristinum rebus utendi, tanquam si communes mansissent; quia in omnibus legibus humanis, ac proinde et in lege dominii, summa illa necessitas videtur excepta.

3. Hinc illud, ut in navigatione, si quando defecerint cibaria, quod quisque habet in commune conferri debeat [2]). sic et defendendi mei causa vicini aedificium orto incendio dissipare possum [3]): et funes aut retia discindere in quae navis mea impulsa est [4]), si aliter explicari nequit [5]). Quae omnia lege civili non introducta, sed exposita sunt.

4. Nam et inter Theologos [6]) recepta sententia est in tali necessitate, si quis quod ad vitam suam necessarium est sumat aliunde, eum furtum non committere: cuius definitionis non haec causa est, quam nonnulli adferunt, quod rei dominus ex caritatis regula rem egenti dare tenetur, sed quod res omnes in dominos distinctae, cum benigna quadam receptione primitivi iuris videantur. Nam si primi divisores interrogati fuissent quid de ea re sentirent, respondissent quod dicimus. *Necessitas,* inquit pater Seneca [7]), *magnum humanae imbecillitatis patrocinium, omnem legem* (humanam scilicet, aut ad humanae modum factam) *frangit* [8]). Cicero Philippica XI [9]);

---

1) Covar. d. loco.
2) l. 2, § Cum in eadem. D. ad l. Rhodiam [l. 2 § 2 D. XIV, 2].
3) L. Quo naufragium. §. Quod ait D. de incend. [l. 3 § 7 D. XLVII, 9].
4) L. Quemadmodum. §. Item, D. ad l. Aquiliam [l. 29 § 3 D. IX, 2].
5) *Si aliter explicari nequit*] Talia non procedunt nisi ex magna et satis necessaria causa. Ulpianus l. Si alius. D. quod vi aut clam [l. 7 § 3 D. XLIII, 24], ubi sequitur exemplum illud de aedibus intercisis arcendi incendii causa.
6) Thom. 2. 2. 66, 7. Covar. cap. peccatum. p. 2, §. 1. Soto lib. v, q. 3. art. 4.
7) [Sen., Controv. 27, 5].
8) *Omnem legem frangit*] *quicquid coegit defendit.* lib. IV [VIII] controv. XXVII: Exemplis idem Seneca illustrat in excerptis controversiae IV [libri IV]: *Necessitas est, quae navigia iactu exonerat: necessitas est, quae ruinis incendia opprimit: necessitas est, lex temporis.* Theodorus Priscianus vetus medicus [Gynaecia VI, 23]: *Expedit praegnantibus in vitae discrimine constitutis sub unius partus saepe iactura salutem mercari certissimam, sicut arboribus crescentium ramorum accommodatur salutaris abscissio, et naves pressae onere cum gravi tempestate iactantur, solum habent ex damno remedium.* Prima verba illa ad ἐμβρυοθλάστην pertinent, cuius instrumenti descriptio apud Galenum et Celsum, ac proinde eadem vox restituenda apud Tertullianum de Anima [25].
9) [Cic., Philipp. XI, 12, 28].

Cassius in Syriam profectus est, alienam provinciam si homines legibus scriptis uterentur; his vero oppressis, suam lege naturae. Apud Curtium [1]) est: *In communi calamitate, suam quemque habere fortunam.*

VII. Sed cautiones adhibendae sunt, ne evagetur haec licentia [2]): quarum prima sit: omni modo primum tentandum, an alia ratione necessitas evadi possit, puta adeundo magistratum; aut etiam tentando [3]) an rei usus a domino possit precibus obtineri. Plato [4]) ex vicini puteo aquam peti ita demum permittit, si quis in suo ad cretam usque foderit ad aquam exquirendam: et Solon; Si in suo foderit ad quadraginta cubitos: ubi addit Plutarchus [5]); *ἀπορίᾳ γὰρ ᾤετο δεῖν βοηθεῖν, οὐκ ἀργίαν ἐφοδιάζειν. arbitrabatur subveniendum necessitati, non instruendam pigritiam.* Xenophon [6]) in responso ad Sinopenses: *ὅποι δ' ἂν ἐλθόντες ἀγορὰν οὐκ ἔχωμεν, ἄν τε εἰς βάρβαρον γῆν, ἄν τε εἰς Ἑλληνίδα, οὐχ ὕβρει, ἀλλ' ἀνάγκῃ λαμβάνομεν τὰ ἐπιτήδεια: ubi ius emendi nobis non conceditur, sive in Barbarico, sive in Graecanico solo, ibi quae opus est sumimus, non per proterviam, sed ex necessitate.*

VIII. Secundo, non concedendum hoc si pari necessitate ipse possessor teneatur. nam in pari causa, possidentis melior est conditio. *Stultus non est,* ait Lactantius [7]), *qui tabula naufragum, ne salutis quidem propriae causa, nec equo saucium deiecerit; quia se abstinuit a nocendo, quod est peccatum; et hoc peccatum vitare sit sapientia.* Cicero dixerat Officiorum III [8]), *Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri, homini ad nullam rem utili? Minime vero. Non enim mihi est vita mea utilior quam animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratia.* Apud Curtium [9]) legitur: *Melior est causa suum non tradentis, quam poscentis alienum.*

IX. Tertio, ubi fieri poterit faciendam restitutionem. Sunt quidam [10]) qui aliter censent hoc argumento, quod qui iure suo usus est ad restitutionem non obligetur. Sed verius est [11]) ius hic non fuisse plenum, sed restrictum cum onere restituendi ubi necessitas cessaret. Tale enim ius sufficit ad servandam naturalem aequitatem contra rigorem dominii.

X. Hinc colligere est, quomodo ei, qui bellum pium gerit, liceat locum occupare, qui situs sit in solo pacato: nimirum si non imaginarium, sed certum sit periculum, ne hostis eum locum invadat, et inde irreparabilia damna det: deinde, si nihil sumatur, quod non ad cautionem sit necessarium, puta, nuda loci custodia, relicta domino vero iurisdictione et fructibus: postremo, si id fiat animo reddendae

---

1) [Curt. VI, 4, 12].
2) Less. lib. II. cap. 12, dub. 12, n. 70.
3) [tentando, omis. edd. 1625 et 1632; add. edd. 1642 et 1646].
4) [Plato, Leg. VIII, 9].
5) [Plut., Solon 91 C].
6) Exped. Cyri V [5, 16].
7) Lib. V, c. 16 [Instit. Div. V, 17, 27 sqq.].
8) [Cic., de Off. III, 6, 29].
9) [Curt., VII, 2, 33].
10) Adr. quodlib. 1. art. 2, col. 3.
11) Covar. d. loco [cf. supra p. 144 n. 10].

custodiae, simulatque necessitas illa cessaverit. *Enna aut malo, aut necessario facinore retenta,* ait Livius [1]) : quia malum hic, quicquid vel minimum abit a necessitate. Graeci qui cum Xenophonte [2]) erant, cum navibus omnino opus haberent, ipsius Xenophontis consilio ceperunt transeuntes, sed ita ut merces dominis intactas conservarent, nautis vero et alimenta darent, et precium persolverent. Primum ergo quod post dominia ex veteri communione restat ius, est id, quod iam diximus necessitatis.

XI. Alterum est utilitatis innoxiae. *Quidni enim,* inquit Cicero [3]), *quando sine detrimento suo potest, alteri communicet, in iis quae sunt accipienti utilia, danti non molesta?* Ideo Seneca [4]) beneficium negat dici posse ignis accendendi potestatem. Apud Plutarchum legimus Symposiacon VII [5]) : **οὔτε γὰρ τροφὴν ἀφανίζειν ὅσιον αὐτοὺς ἄδην ἔχοντας. οὔτε νάματος ἐμφορηθέντας πηγὴν ἀποτυφλοῦν καὶ ἀποκρύπτειν, οὔτε πλοῦ σημεῖα καὶ ὁδοῦ διαφθείρειν χρησαμένους, ἀλλ' ἐᾶν καὶ ἀπολείπειν τὰ χρήσιμα τοῖς δεησομένοις μεθ' ἡμᾶς.** *Nam neque alimenta nobis fas est perdere, ubi ipsi plus satis habemus, neque fontem, postquam inde quantum libet potaverimus, obturare aut occultare, neque signa navigationis aut itineris abolere, quae nobis usui fuerint.*

XII. Sic flumen, qua flumen dicitur, proprium est populi cuius intra fines fluit, vel eius, cuius in ditione est populus : atque ei licet molem in flumen iniicere : quae in flumine nascuntur eius sunt. At idem flumen, qua aqua profluens vocatur, commune [6]) mansit, nimirum ut bibi hauririque possit.

Quis vetet apposito lumen de lumine sumi;
Atque cavum vastas in mare servet aquas?

inquit Ovidius [7]) : apud quem [8]) et Lycios Latona sic alloquitur :

Quid prohibetis aquas? usus communis aquarum est:

ubi et undas vocat munera publica, id est hominibus communia, vocis publicae acceptione minus propria : quo sensu res quaedam publicae iuris gentium dicuntur. Virgilius [9]) undam eodem sensu dixit cunctis patentem.

XIII. I. Sic et terrae, et flumina, et si qua pars maris in proprietatem populi alicuius venit, patere debet his qui transitu opus habent ad causas iustas; puta [10]) quia suis finibus expulsi quaerunt terras vacuas, aut quia commercium expetunt cum gente seposita, aut etiam quia quod suum est iusto bello petunt. Ratio hic eadem quae supra, quia dominium introduci potuit cum receptione talis

---

1) Lib. XXIV [39, 7].
2) De Exped. Cyri lib. V [1, 11 sqq.].
3) De Off. I [16, 51 sq.].
4) IV de Benef. [c. 29].
5) [Plut., Symp. Quaest. 703 B].
6) L. Quaedam. D. de rer. divis. [l. 2 D. I, 8].
7) [Ovid., Ars am. III, 93 sq.].
8) [Ovid., Metam. VI, 349].
9) [Virg., Aen. VII, 230].
10) Bal. III, cons. 293.

usus qui prodest his, illis non nocet [1]: ideoque dominii auctores id potius censendi sunt voluisse.

2. Exemplum habemus insigne in Mosis historia [2], qui cum transeundum haberet per alienos fines, primum Idumaeo, deinde Emoraeo has tulit leges, iturum se via regia, nec deflexurum ad possessiones privatas. Si qua re ipsorum haberet opus, iustum pretium eis persoluturum. Quae conditiones cum repudiarentur, iustum eo nomine bellum [3] intulit Emoraeo. *Innoxius enim transitus denegabatur*, inquit Augustinus [4], *qui iure humanae societatis aequissimo patere debebat.*

3. Graeci qui cum Clearcho [5]: **πορευόμεθα δὲ ἂν οἴκαδε εἴ τις ἡμᾶς μὴ λυποίη. ἀδικοῦντα μέν τοι πειρασόμεθα σὺν τοῖς θεοῖς ἀμύνεσθαι.** *Domum ibimus, si nemo molestus sit: si quis iniuriam faciat, cum Deorum ope arcere conabimur.* Nec multo aliter Agesilaus [6] cum [7] ex Asia rediens ad Troadem venisset, interrogavit ut amicum se an ut hostem transire vellent: Et Lysander [8] Baeotios [9] rectis se hastis transire vellent, an inclinatis. Batavi apud Tacitum [10] Bonnensibus nuntiant: *Si nemo obsisteret, innoxium iter fore: sin arma occurrant, ferro viam inventuros.* Cimon [11] quondam Lacedaemoniis suppetias laturus per agrum Corinthium traduxerat copias. Reprehensus a Corinthiis quod non prius civitatem compellasset: nam et qui fores alienas pulset, non intrare nisi domini permissu: *At vos*, inquit, *Cleonaeorum et Megarensium fores non pulsastis, sed perfregistis, censentes omnia patere debere plus valentibus.* Media sententia vera est, postulandum prius transitum [12]: sed si negetur, vindicari posse. Ita Agesilaus ex Asia rediens cum a rege Macedonum [13] transitum postulasset, atque is consultaturum se dixisset: *Consultet*, inquit: *nos interea transibimus.*

---

1) *Usus qui prodest his, illis non nocet*] Servius ad VII Aeneidos [229]: *littusque rogamus innocuum. cuius vindicatio*, ait, *nulli possit nocere.*

2) Num. XX, et XXI.

3) *Iustum eo nomine bellum*] *Iusta bella gerebantur a filiis Israel contra Amorraeos* ait indicato hic loco Augustinus. Sic Amyntorem Orchomeni regem ob negatum transitum interfecit Hercules, notante id Apollodoro [II, 7, 7]. Graeci Iosephum [lege: Telephum] bello petiere quod eos per fines suos transire passus non esset: notat Scholiastes ad Horatii carmen in Canidiam [Epod. XVII, 8]. Adde legem Longobardicam lib. II, tit. IIV, c. 2.

4) Lib. qu. IV, super Num. ad cap. 20 [Quaest. in Heptateuch. IV, 44].

5) [Xenoph., Anabas. II, 3, 23].

6) *Agesilaus*] Vide etiam in eius vita hac de re Plutarchum [Agesil. 604 C, D].

7) Plut. Apo [Apoph. 211 C].

8) *Lysander*] Et in huius vita eundem [Plut., Lys. 445 D].

9) [Plut., Apoph. 229 C].

10) Hist. IV [20].

11) Plut. Cimo. [489 C].

12) *Postulandum prius transitum*] Aristophanes Avibus [188 sq.]:

εἶθ' ὥσπερ ἡμεῖς ἢν ἰέναι βουλώμεθα
πυθῶδε βοιωτοὺς δίοδον αἰτούμεθα.
Ut nos, cum nobis Delphos sumendum est iter,
Prius Boeotos transitum deposcimus.

ubi Scholiastes: *τότε μόνον δίοδον ζητοῦσιν, ὅταν στράτευμα διάγῃ. tunc demum iter poscitur, ubi exercitus traducitur.* Veneti et Germanis et Gallis de Marano certantibus iter praebuere. Paruta XI [Hist. Venet. p. 761 ed. 1605]. Idem Germanis conquerentibus de transitu hostibus dato, ostendunt id nisi armis impediri non potuisse, quibus uti non mos sibi, nisi in hostes manifestos. eodem libro [p. 785]. Sic et Pontifex se excusat libro eiusdem XII [in fine].

13) *Ita Agesilaus ex Asia rediens a rege Macedonum*] Etiam hac de re Plutarchum in eius vita inspice [604 E].

4. Neque recte excipiet aliquis metuere se multitudinem transeuntium. Ius enim meum metu tuo non tollitur: eoque minus, quia sunt rationes cavendi, ut si divisis manibus transmittantur copiae, si inermes [1]), quod Agrippinenses [2]) Germanis dicebant: quem morem antiquitus in Eleorum regione observatum notavit Strabo [3]): si impensa transeuntis, is qui transitum concedit, sibi praesidia idonea conducat: si obsides dentur [4]), quod a Demetrio [5]) Seleucus postulabat, ut eum intra sui imperii fines subsistere sineret. Sic etiam metus ab eo in quem bellum iustum movet is qui transit, ad negandum transitum non valet Neque magis admittendum si dicas, et alia posse transiri: tantundem enim quivis diceret, atque eo modo ius transeundi plane interimeretur: sed satis est si sine dolo malo transitus postuletur, qua proximum ac commodissimum est. Plane si iniustum moveat bellum qui transire vult, si hostes meos secum ducat [6]), negare transitum potero: nam et in suo ipsius solo ei occurrere, atque iter impedire fas esset.

5. Neque vero personis tantum, sed et mercibus transitus debetur. Nam quominus gens quaeque cum quavis gente seposita commercium colat, impediendi nemini ius est: id enim permitti interest societatis humanae; nec cuiquam damno id est: nam etiam si cui lucrum speratum, sed non debitum decedat, id damni vice reputari non debet. Testimoniis quae ad hanc rem produximus alibi [7]), addemus unum ex Philone [8]): ***πᾶσα δὲ θάλαττα φορτηγοῖς ὅλκασιν ἀκινδύνως διαπλεῖται, κατὰ τὰς ἀντιδόσεις ὧν ἀλλήλαις ἀγαθῶν ἀντεκτίνουσιν αἱ χῶραι κοινωνίας ἱμέρῳ, τὰ μὲν ἐνδέοντα λαμβάνουσαι, ὧν δὲ ἄγουσι περιουσίων ἀντιπέμπουσαι. φθόνος γὰρ οὐδέποτε πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐκράτησεν, ἀλλ' οὐδὲ τὰς μεγάλας αὐτῆς ἀποτομάς.*** *Mare omne navibus onerariis tuto satis navigatur, eo commercio quod ex naturalis societatis desiderio inter nationes intercedit* [9]), *dum mutuo aliarum copia aliarum inopiae succurrit. Nam*

---

1) *Si inermes*] Exemplum in excerpto legationum XII, apud Bembum VII historiae Italicae [immo Venetae f. 104 ed. 1551]. Vide et notabilia pacta de transitu inter Fridericum Barbarossam et Isacium Angelum apud Nicetam libro II de vita eiusdem Isacii aliquot locis [c. 3 et 6]. in Imperio Germanico transitum postulans de damno resarciendo cavet. vide et Crantzium Saxonicorum X [21], et Mendosam in Be'gicis [Comentarios I c. 10—14]. Caesar Helvetiis iter per Provinciam noluit concedere, quod homines iniquo animo existimabat non temperaturos ab iniuriis et maleficio. de Bello Gallico lib. I [7]. [Caesar—Gallico lib. I, add. ed. 1646].

2) Tac. IIII historiar. [65].

3) Lib. VIII [3, 33].

4) *Si obsides dentur*] exemplum habes Procopii Persicorum II.

5) [Plut., Demetr. 912 E].

6) *Si hostes meos secum ducat*] Hoc dicebant Franci, qui in Venetia erant, Narseti Langobardos secum ducenti, Gotthicorum IV [26]. Alia negati itineris exempla habes apud Bembum libro VII Italicorum [Hist. Ven. f. 104 ed. 1551], apud Parutam libro historiae Venetae V, et VI.

7) [Mare lib. c. 8 et 12].

8) *Ex Philone*] in legatione ad Caium [§ 7].

9) *Eo commercio quod ex naturalis societatis desiderio inter nationes intercedit*] Apud Florum est libro III [6]: *sublatis commerciis, rupto federe generis humani.* Servius ad Eclogam IV [38]: *navigatio ex mercimonii ratione descendit.* idem ad Georgicon I [137]: *significat necessitate quaerendarum rerum homines navigandi peritiam ac studium reperisse. commune bonum erat patere commercium maris.* [Ultima verba, „Commune bonum" etc. sunt Senecae, de Benef. IV, 28, 3]. Ambrosius in opere de creatione [Hexaemer. III, 5, 22]: *Bonum mare tanquam hospitium fluviorum, invectio commeatuum, quo sibi distantes populi copulantur.* quae ex Basilio sumta Hexaemeri IV.

invidia nunquam aut orbem universum, aut magnas eius partes invasit. Alterum ex Plutarcho[1]) qui de mari sic loquitur: *ἄγριον ὄντα καὶ ἀσύμβολον τὸν βίον τοῦτο τὸ στοιχεῖον συνῆψε καὶ τέλειον ἐποίησε, διορθούμενον ταῖς παρ' ἀλλήλων ἐπικουρίαις, καὶ ἀντιδόσεσι κοινωνίαν ἐργαζόμενον καὶ φιλίαν*: *Vitam nostram, feram alioqui et commerciorum exsortem, hoc elementum sociavit atque perfecit, supplens quod deerat ope mutua, et permutatione rerum societatem amicitiamque concilians.* Quicum convenit Libanii illud: *οὐ μὲν τοῖς πάντα γε πᾶσιν ἔνειμε μέρεσιν, ἀλλὰ διῄρει τὰ δῶρα κατὰ τοὺς χώρους εἰς κοινωνίαν τοὺς ἀνθρώπους ἄγων τῇ παρ' ἀλλήλων χρείᾳ. καὶ φαίνει δὴ τὰς ἐμπορίας, ὅπως τῶν παρ' ἐνίοις φυομένων, κοινὴν εἰς ἅπαντας ἐνέγκῃ τὴν ἀπόλαυσιν. Deus non omnia omnibus terrae partibus concessit, sed per regiones dona sua distribuit, quo homines alii aliorum indigentes ope societatem colerent. Itaque mercaturam excitavit, ut quae usquam nata sunt iis communiter frui omnes possent.* Euripides quoque Supplicibus[2]) Thesea inducens loquentem, his quae humana ratio in commune bonum reperit, navigationem annumerat, his verbis:

> *πόντου τε ναυστολήμαθ' ὡς διαλλαγὰς*
> *ἔχοιμεν ἀλλήλοισι ὧν πένοιτο γῆ.*
> *Et cuique terrae quae suum ingenium negat,*
> *Supplere ratium pelagiis discursibus.*

Apud Florum[3]) est: *Sublatis commerciis, rupto federe generis humani.*

XIV. 1. Sed quaeritur, an ita transeuntibus mercibus, terra, aut amne, aut parte maris quae terrae accessio dici possit, vectigalia imponi possint ab eo qui in terra imperium habet. Certe quaecunque onera ad illas merces nullum habent respectum ea mercibus istis imponi nulla aequitas patitur. Sic nec capitatio civibus imposita ad sustentanda reipublicae onera, ab exteris transeuntibus exigi potest.

2. Sed si aut ad praestandam securitatem mercibus, aut inter caetera etiam ob hoc onera sustinentur, ad ea compensanda vectigal aliquod imponi mercibus potest, dum modus causae non excedatur.

Mare forum mundi, insulas stationes in mari eleganter dixit de Providentia II [p. 509 sq.] Theodoretus. Adiungam his Chrysostomi ad Stelechium verba [de Compunctione 5]: *τί ἄν τις εἴποι τὴν πρὸς τὰς ἐπιμιξίας εὐκολίαν γενομένην ἡμῖν; ἵνα γὰρ μὴ τῆς ὁδοιπορίας τὸ μῆκος ἀποτροπὴ γίγνοιτο τῆς συνουσίας τῆς πρὸς ἀλλήλους, ἐπιτομωτέραν ὁδὸν τὴν θάλατταν ἀνῆκε πανταχοῦ τῆς γῆς ὁ θεός. ἵνα ὥσπερ οἶκον ἕνα, τὴν οἰκουμένην οἰκοῦντες, οὕτω θαμινὰ πρὸς ἀλλήλους βαδίζωμεν, καὶ τῶν παρ' ἑαυτῷ ἕκαστος τῷ πλησίον μεταδιδοὺς εὐκόλως ἀντιλαμβάνῃ τὰ παρ' ἐκείνου, καὶ μικρὸν τῆς γῆς μέρος κατέχων ὥσπερ ἁπάσης κύριος ὤν, τῶν πανταχοῦ γινομένων ἀπολαύῃ καλῶν. καὶ νῦν ἔξεστι καθάπερ ἐπὶ τραπέζης πλουσίας, ἕκαστον τῶν δαιτυμόνων τὸ παρατεθειμένον αὐτῷ δόντα τῷ πόρρωθεν κατακειμένῳ, τὸ παρακείμενον ἀντιλαβεῖν, τὴν χεῖρα μόνον ἐκτείναντα. Quomodo autem satis digne quis explicet facilitatem ad mutua commercia nobis datam? Ne enim itineris longitudo impedimentum aliorum ad alios commeatibus adferret, breviorem viam, mare scilicet, ubique terrarum disposuit Deus, ut mundum tanquam unam domum communiter inhabitantes, crebro nos invicem viseremus, et apud se nata quisque alteri communicans vicissim commode acciperet res apud illum abundantes, ac sic exiguam tenens terrae partem, ita tanquam si teneret universam, frueretur eius quae ubivis sunt bonis. Licet itaque nunc tanquam in communi mensa convivarum unicuique ea quae sibi apposita dare alteri longius accumbenti, ac contra quae apud ipsum sunt accipere manu tantum extenta.*

1) [Plut., Aquane an ignis sit utilior 957 A].

2) [Eurip., Suppl. 209 sq.].

3) Lib. III [6].

Inde enim pendet iustitia, ut tributi ita et vectigalis [1]). Sic vectigal equorum et neti quae Isthmum Syriacum transibant accepit rex Solomo [2]). De thure Plinius [3]) : *Evehi non potest, nisi per Gebanitas. Itaque et horum regi penditur vectigal* [4]). Sic ditati Massilienses ex fossa quam ex Rhodano in mare Marius duxerat, *πραττόμενοι τοὺς διαπλέοντας καὶ τοὺς καταγομένους*: *vectigal exigentes ab iis qui navibus ascenderent, aut descenderent* [5]), ut Strabo narrat libro quarto [6]). Idem libro octavo [7]) nos docet, Corinthios ab antiquissimis usque temporibus vectigal percepisse, de mercibus, quae ad vitandum Maleae flexum, terra de mari in mare transferebantur. Sic pro Rheni transitu pretium accipiebant Romani [8]). *Etiam in pontibus pro transitu datur,* inquit Seneca [9]). Et de fluminum transitu pleni sunt Iurisconsultorum [10]) libri.

3. Sed frequens est ut aequus modus non servetur, cuius rei Phylarchos Arabum incusat Strabo [11]), hoc addito: *χαλεπὸν γὰρ ἐν τοῖς τοσούτοις καὶ τοῖς αὐθαδέσι κοινὸν ἀφορισθῆναι μέτρον τὸ τῷ ἐμπόρῳ λυσιτελές. Difficile enim est ut inter validos et feroces definiatur modus mercatori non gravis.*

XV. 1. Morari quoque aliquantisper praetervehentibus aut praetereuntibus, valetudinis, aut alia qua iusta de causa, licere debet. nam [12]) est et hoc inter utilitates innoxias. Itaque Ilioneus [13]) apud Virgilium [14]) cum Troiani in terra Africa consistere vetarentur, Deos iudices audet invocare, et probata Graecis querela Megarensium adversus Athenienses, qui eos portubus suis arcebant, *παρὰ τὰ κοινὰ δίκαια*, *contra ius commune* ut Plutarchus [15]) loquitur: ita ut Lacedaemoniis nulla belli causa iustior visa fuerit [16]).

2. Cui et hoc consequens est, ut tugurium momentaneum ponere liceat, puta in littore, etiamsi littus a populo occupatum concedamus.

---

1) *Inde enim pendet iustitia, ut tributi ita et vectigalis*] Vide legem Langobardicam libro in [lege: III] titulo XXXI. c. XXXIII [III, 1, 31 et 32] et epistolam Episcoporum ad Ludovicum regem quae inter capitula legitur Caroli Calvi c. 14 [Mon. Germ. Hist., Legum Sect. II tom. II p. 438].
2) I Reg. x, 28.
3) XII, 14 [Nat. Hist.].
4) *Itaque et horum regi penditur vectigal*] simile apud Leonem Afrum [Descript. Africae lib. I] non longe ab initio.
5) *Vectigal exigentes ab iis qui navibus ascenderent, aut descenderent*]. Huc alludens Aristophanes in Avibus [190 sqq.] vult interstrui aerem ut dii cogantur de victimarum nidore vectigal pendere.
6) [Strabo IV, 1, 8].
7) [Strabo VIII, 6, 20].
8) Tac. hist. IV [65].
9) [Sen., de Const. sap. 14].
10) Chop. de Dom. lib. I. tit. 9. Peregr. l. I. de iure Fisci. c. I. n. 22. Ang. cons. 199. Zabar. cons. 38. Firm. in tra. de gabell.
11) Lib. XVI [1, 27].
12) Vict. de Indis rel. 2. n. 1.
13) *Itaque Ilioneus*] Servius ad eum locum [Virg., Aen. I, 540]: *Occupantis enim est possessio littoris. unde ostenduntur crudeles, qui etiam a communibus prohibeant.* Laomedon ab Hercule occisus quod eum Troiae portu pelleret, Servio ibidem [ad Virg., Aen. I, 619] narrante.
14) [Virg., Aen. I, 543].
15) Pericle [168 B].
16) Diod. l. XII [39]. Thuc. I [67].

nam quod decretum Praetoris adhibendum dixit Pomponius [1]), ut in littore publico vel mari exstruere quid liceat, ad permanentia aedificia pertinet: quo et illud Poëtae [2]):

Contracta pisces aequora sentiunt
Iactis in altum molibus.

XVI. Sed et perpetua habitatio his, qui sedibus suis expulsi receptum quaerunt, deneganda non est externis, dum et imperium quod constitutum est subeant, et quae alia ad vitandas seditiones sunt necessaria. quam aequitatem recte observavit divinus Poëta [3]), cum Aeneam inducit has ferentem conditiones:

socer arma Latinus habeto,
Imperium solenne socer.

Et apud Halicarnassensem [4]) Latinus ipse aequam esse dicit Aeneae causam, si sedium inopia compulsus eo advenisset. Barbarorum est hospites pellere, ait ex Eratosthene Strabo [5]): nec probati hac in parte Spartani. Ambrosio [6]) quoque iudice illi, qui peregrinos urbe prohibent, nequaquam probandi. Sic [7]) Aeoles Colophonios, Rhodii Phorbantem eiusque socios, Cares Melios, Lacedaemonii Minyas, Cumaei alios ad se adventantes exceperunt. At de iisdem Minyis recte Herodotus cum recepti partem imperii poscerent, ait eos *ἐξυβρίσαι καὶ ποιῆσαι οὐχ ὅσια, iniuriosos fuisse et fecisse quae facere fas non erat:* beneficium ab illis in iniuriam versum dixit Valerius Maximus [8]).

XVII. Sed et si quid intra territorium populi est deserti ac sterilis soli, id quoque advenis postulantibus concedendum est, aut etiam ab illis recte occupatur, quia occupatum censeri non debet quod non excolitur, nisi imperium quod attinet, quod populo veteri salvum manet. Troianis data a Latinis Aboriginibus iugera duri atque asperrimi agri septingenta, ut Servius [9]) notat [10]). Apud Dionem Prusaeensem oratione VII [11]) legimus: *οὐδὲν ἀδικοῦσιν οἱ τὴν ἀργῆν τῆς χώρας ἐργαζόμενοι: nihil peccant qui partem terrae incultam colunt.* Clamabant olim Ansibarii, *sicut coelum Diis, ita terras generi mortalium datas, quaeque sint vacuae eas publicas esse: Solem, quin etiam et sidera respicientes, quasi coram interrogabant, vellentne contueri inane solum: potius mare superfunderent adversus terrarum ereptores* [12]). Sed male dicta haec generalia rei praesenti aptabant. nam terrae illae non omnino erant vacuae, sed pascendis pecoribus et armentis militum serviebant: quae iusta Romanis negandi cuasa. Nec minus iuste iam olim Romani

---

1) [l. 50 D. XLI, 1].
2) [Horat., Od. III, 1, 33].
3) [Virg., Aen. XII, 192].
4) Lib. I [58].
5) Lib. XVII [1, 19].
6) De officiis III, c. 7.
7) Herod. l. I [150] et IV [145]. Paus. l. VII [2, 2]. Oros. VII. Diod. lib. V [58].
8) Lib. IV. c. 6 [§ 3 Ext.].
9) Ad XI Aeneidos [316].
10) *Ut Servius notat*] ex Catone, Sisenna, aliisque veterum.
11) [Dio Chrysost., Orat. VII p. 105].
12) Tacit. Ann. XIII [55].

ex Gallis Senonibus quaerebant; *quod ius esset agrum a possessoribus petere, aut minari arma?* [1]).

XVIII. Post ius commune ad res, sequitur ius commune ad actus: quod datur aut simpliciter, aut ex suppositione. Simpliciter datur hoc ius ad actus tales, quibus ea comparantur, sine quibus vita commode duci nequit. Non enim par hic necessitas requiritur, ut in re aliena arripienda: quia hic non agitur de eo quod fiat domino invito, sed de modo acquirendi dominis volentibus: tantum ne id aut lege lata, aut conspiratione impedire liceat. Est enim tale impedimentum naturae societatis contrarium in his quas dixi rebus. Hoc est quod Ambrosius [2]) vocat, *separare a commerciis communis parentis* [3]), *fusos omnibus partus negare, consortia vivendi averruncare.* Nam de supervacuis et mere voluptariis non agimus, sed de his quae vita desiderat, puta alimentis, vestimentis, medicamentis.

XIX. Ad haec igitur aequo pretio comparanda ius esse omnibus hominibus asseveramus: demto [4]), si a quibus petitur ipsi eius rei indigeant: quomodo in summa penuria frumenti venditio prohibetur [5]). Et tamen ne in tali quidem necessitate expelli posse admissos semel peregrinos, sed commune malum communiter tolerandum, ostendit indicato iam loco Ambrosius.

XX. Ad sua autem vendenda non aequum ius est. nam cuilibet liberum est statuere quid velit acquirere aut non [6]). Ita vinum et alias merces exoticas olim non recipiebant Belgae [7]). Et de Arabibus Nabataeis Strabo [8]). *εἰσαγώγιμα δ' ἐστὶ τὰ δ' οὐ παντελῶς. importare merces quasdam licet, quasdam non item* [9]).

XXI. 1. In hoc iure, quod diximus, inesse censemus etiam libertatem matrimonia ambiendi et contrahendi apud vicinas gentes, puta, si virorum populus aliunde expulsus alio advenerit. nam sine femina aetatem agere etsi humanae naturae non omnino repugnat, repugnat tamen naturae plerorumque hominum. coelibatus enim non nisi excellentibus animis convenit. Quare facultas comparandi uxores adimi viris non debet. Romulus apud Livium [10]) vicinos rogat, ne gra-

---

1) Liv. lib. v [36, 5].

2) De Officiis III c. 7 [§ 45].

3) *Separare a commerciis communis parentis*] Plutarchus Pericle [168 B] de Megarensibus: *αἰτιώμενοι πάσης μὲν ἀγορᾶς, πάντων δὲ λιμένων, ὧν Ἀθηναῖοι κρατοῦσιν εἴργεσθαι, καὶ ἀπελαύνεσθαι παρὰ τὰ κοινὰ δίκαια. Dequerebantur omni se mercatu, omni portu quem tenerent Athenienses arceri depellique contra gentium iura.* Seneca epistola LXXXVII, recitato Virgilii loco [Georg. I, 53]:

Et quid quaeque ferat regio et quid quaeque recuset,

Ista in regiones descripta sunt, ut necessarium mortalibus esset inter ipsos commercium, si invicem alius ab alio aliquid peteret: idem Naturalium v, 18 [4]: *quid quod omnibus inter se populis commercium dedit, et gentes, dissipatas locis, miscuit?* Vide Anglorum querelas de Hispanis apud Thuanum libro LXXI [cap. 1], in historia anni CIↃIↃLXXX.

4) Covar. Var. res. lib. III. c. 14. ibi. Tertio.

5) *Quomodo in summa penuria frumenti venditio prohibetur*] Cassiodorus [Var.] I, epistola XXXIV, *Copia frumentorum debet provinciae primum prodesse cui nascitur.*

6) Molina disp. 105. Aegi. Reg. de act. supernat. disp. 31. dub. 2. n. 52.

7) Caes. I. bell. Gall. [II, 15].

8) Lib. XVI [4, 26].

9) *Importare merces quasdam licet, quasdam non item*] Vide Crantzium Saxonicorum XI [3].

10) Lib. I [9, 4].

ventur homines cum hominibus sanguinem et genus miscere. Canuleius apud eundem [1]: *Connubium petimus, quod finitimis, externisque dari solet. Iure belli iniuste negatas nuptias iuste victor auferret*, Augustino [2] iudice.

2. Leges autem civiles aliquorum populorum, quae connubia exteris negant, aut ea ratione nituntur, quod temporibus, quibus sunt conditae, nulli erant populi quibus non foeminarum copia suppeteret, aut non de quibusvis connubiis agunt, sed de iis quae iusta sunt, hoc est quae speciales quosdam iuris civilis effectus producunt.

XXII. Ex suppositione ius commune est ad actus, quos [3] populus aliquis externis promiscue permittit. Nam tunc si unus populus excludatur, ei fit iniuria. Sic si externis alicubi venari, piscari, aucupari, margaritas legere licet, si ex testamento capere, si res vendere, si etiam extra penuriam feminarum coniugia contrahere, uni populo id negari non potest; nisi delictum praecesserit: qua de caussa Beniaminitis [4] Hebraei caeteri ademerunt connubii facultatem.

XXIII. Sed de permissis quod diximus, intelligendum est de his, quae permissa sunt tanquam ex vi naturalis libertatis nulla lege sublatae: non si permissa sint per beneficium relaxando legem. nam in beneficii negatione nulla est iniuria. Atque ita arbitramur conciliari posse quod post Franciscum Victoriam quasi ei contrarius notavit Molina [5].

XXIV. Quaesitum memini an populo alicui liceat cum alio populo pacisci, ut is populus certi generis fructus, qui alibi non nascuntur, sibi soli vendat. Licere censeo, si is qui emit populus paratus sit aliis vendere aequo pretio. nam aliarum gentium non interest a quo emant quod ad desideria naturae attinet. Lucrum autem alter alteri praevertere licite potest, maxime si causa subsit, ut si qui id stipulatus est populus alterum populum in suam tutelam receperit, sumptusque eo nomine faciendos habeat. Talis autem coemtio, eo quo dixi animo facta, iuri naturae non repugnat, quanquam solet interdum ob utilitatem publicam legibus civilibus prohiberi.

---

1) Lib. IV [3, 4].
2) De civ. Dei l. II. c. 17.
3) Vict. d. rel. 2 [supra p. 151 n. 12] n. 2, 3.
4) Iud. XX..
5) Disp. 105.

CAPUT III.

DE ACQUISITIONE ORIGINARIA RERUM, UBI DE MARI ET FLUMINIBUS.

I. *Originariam acquisitionem fieri per divisionem aut occupationem.*
II. *Reiiciuntur hic alii modi, ut concessio iuris incorporalis.*
III. *Item specificatio.*
IV. *Occupatio duplex, ad imperium, ad dominium: quae distinctio explicatur.*
V. *Occupationem mobilium lege posse anteverti.*
VI. *Quo iure nitatur dominium infantium et amentium.*
VII. *Flumina occupari posse.*
VIII. *An et mare.*
IX. *Olim in partibus Romani imperii id non licuisse:*
X. *Naturae tamen ius non obstare in parte maris quae terris quasi clausa sit.*
XI. *Quomodo talis occupatio fiat, et quamdiu duret.*
XII. *Talem occupationem ius non dare impediendi transitus innoxii.*
XIII. *Imperium in partem maris occupari posse, et quomodo.*
XIV. *Vectigal navigantibus mari ex certis causis imponi posse.*
XV. *De pactionibus quae populum aliquem ultra certos terminos vetant navigare.*
XVI. *Fluminis cursus mutatus an territorium immutet, cum distinctione explicatur.*
XVII. *Quid sentiendum si alveus plane mutatus sit?*
XVIII. *Flumen interdum totum accedere territorio.*
XIX. *Res derelictas occupanti cedere, nisi populus dominium quoddam generale occupaverit.*

I. Singulari iure aliquid nostrum fit acquisitione originaria aut derivativa. Originaria acquisitio olim cum genus humanum coire posset, fieri potuit etiam per divisionem, ut diximus, nunc per occupationem tantum.

II. Dicat forte aliquis etiam concessione servitutis, constitutione pignoris aliquid originarii acquiri: sed recte expendenti apparebit id ius novum non esse nisi modo. nam virtute ipsa inerat in dominio domini.

III. Paulus Iurisconsultus [1]) acquirendi causis et hanc annumerat, quae maxime videtur naturalis, si quid ipsi ut in rerum natura esset fecimus. Sed cum naturaliter nihil fiat nisi ex materia prius existente, ea si nostra fuerit, continuabitur dominium specie introducta: si nullius, ad occupationis genus haec acquisitio pertinebit: sin aliena, iam naturaliter nobis solis eam non acquiri infra apparebit.

---

1) L. Possideri. §. Genera. D. de acq. poss. [l. 3 § 21 D. XLI, 2].

IV. 1. De occupatione ergo, quae post prima illa tempora solus est naturalis et originarius [1]) modus, videndum est nobis. In his autem quae proprie nullius sunt, duo sunt occupabilia, imperium et dominium quatenus ab imperio distinguitur. Seneca ita haec duo expressit: *Ad reges potestas omnium pertinet, ad singulos proprietas* [2]). Dion Prusaeensis [3]) hoc modo: *ἡ χώρα τῆς πόλεως· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον τῶν κεκτημένων ἕκαστος κύριός ἐστι τῶν ἑαυτοῦ*: *Regio civitatis est: at non eo minus in ea suum quisque possidet.* Imperium duas solet habere materias sibi subiacentes, primariam, personas, quae materia sola interdum sufficit, ut in exercitu virorum, mulierum, puerorum quaerente novas sedes; et secundariam, locum, qui territorium dicitur.

2. Quanquam autem plerumque uno actu quaeri solent imperium et dominium, sunt tamen distincta [4]): ideoque dominium non in cives tantum, sed et in extraneos transit, manente penes quem fuit imperio. Siculus libro de conditionibus agrorum [5]): *Auctores assignationis, divisionisque, non sufficientibus agris coloniarum, quos ex vicinis territoriis sumsissent, assignaverunt quidem futuris civibus coloniarum: Sed iurisdictio in agris qui assignati sunt penes eos remansit, ex quorum territorio sumti sunt.* Demosthenes oratione de Haloneso [6]), agros qui eorum sunt quorum est territorium, vocat *ἐγκτήματα*, qui in alieno *κτήματα*.

V. In loco autem cuius imperium iam occupatum est, ius occupandi res mobiles anteverti posse lege civili supra diximus: Est enim hoc ius ex iure naturae permittente, non praecipiente, ut liceat semper. Neque enim id requirit humana societas. Quod si quis dicat videri ius gentium esse, ut id liceat; respondebo etiamsi in aliqua parte orbis id communiter ita receptum sit, aut fuerit, non tamen habere vim pacti inter gentes, sed esse ius civile plurium gentium distributim, quod a singulis tolli potest. Et alia multa sunt quae iuris gentium vocant Iurisconsulti, ubi de rerum divisione et acquirendo dominio agitur.

VI. Notandum et hoc, si solum ius naturale spectamus, dominium non dari, nisi in eo qui ratione utitur. Sed ius gentium ob utilitatem communem introduxit, ut et infantes et furiosi dominia accipere et retinere possent, personam illorum interim quasi sustinente

---

1) [naturalis et originarius, edd. 1625 et 1632; naturalis, an et originarius, edd. 1642 et 1646].

2) *Ad reges potestas omnium pertinet, ad singulos proprietas*] Locus est libro VII de Beneficiis c. IV. sequitur c. V: *Omnia rex imperio possidet, singuli dominio.* et c. VI: *Caesar omnia habet: fiscus eius privata tantum ac sua.* Symmachus X, epist. 54: *Omnia regitis, sed suum cuique servatis.* Philo libro *περὶ φυτουργίας* [§ 13]: *οἱ βασιλεῖς καὶ τῶν κατὰ τὴν χώραν ἁπάντων ὄντες κτημάτων δεσπόται, καὶ ὅσων ἐπικρατεῖν οἱ ἰδιῶται δοκοῦσι, μόνα ταῦτα ἔχειν νομίζονται ἅπερ ἐπιτρόποις καὶ ἐπιμεληταῖς ἐγχειρίσαιεν, ἀφ' ὧν καὶ τὰς ἐτησίους προσόδους ἐκλέγουσιν. Reges cum sint domini omnium quae in ipsorum sunt ditione, etiam eorum quae a privatis possidentur, tamen videntur ea tantum habere quae procuratoribus et rationalibus suis dispensanda committunt, a quibus annuos recipiunt proventus.* Plinius Panegyrico [50, 2]: *tandem imperium principis, quam patrimonium maius est.*

3) Orat. XXXI [p. 324].

4) *Sunt tamen distincta*] itaque et apud Apollodorum [III, 9, 1; 14, 6] videas tum Arcadiae tum Atticae terras divisas, uno retinente *πᾶν τὸ κράτος* omne imperium.

5) [Siculus Flaccus, de Cond. agr. in fine].

6) [Demosth., de Haloneso 42].

humano genere. Sed nimirum humana iura multa constituere possunt praeter naturam: contra naturam nihil. Ideo dominium hoc quod favore infantium et his similium, consensu gentium humanius viventium introductum est, stat intra actum primum, nec ad actum secundum, ut loquuntur scholae, potest pertingere: id est ad habendi, non ad per se utendi ius pertinet. Nam alienatio et si qua huic sunt similia, in ipsa sui natura includunt actum utentis ratione voluntatis, quae in talibus existere non potest. Quo non male referas illud Pauli Apostoli [1]), pupillum quanquam rerum paternarum dominum, dum eius est aetatis, nihil differre a servis, exercitio dominii scilicet. De mari coepimus supra aliquid dicere, quod nunc absolvendum est.

VII. Flumina occupari potuerunt, quanquam nec supra nec infra includuntur territorio, sed cum aqua superiori et cum inferiori, aut cum mari cohaerent. Sufficit enim quod maior pars, id est latera clausa sunt ripis, et quod comparatione terrarum exiguum quid est flumen.

VIII. Ad hoc exemplum videtur et mare occupari potuisse ab eo qui terras ad latus utrumque possideat, etiamsi aut supra pateat ut sinus, aut supra et infra, ut fretum, dummodo non ita magna sit pars maris, ut non cum terris comparata portio earum videri possit. Et quod uni populo aut Regi licet, idem licere videtur et duobus aut tribus, si pariter mare intersitum occupare voluerint. nam sic flumina quae duos populos interluunt, ab utroque occupata sunt, ac deinde divisa.

IX. I. Fatendum est in partibus cognitis Romano imperio, a primis temporibus ad Iustinianum usque, iuris gentium fuisse ne mare a populis occuparetur, etiam quod ius piscandi attinet. Nec audiendi sunt qui existimant, cum in iure Romano [2]) mare omnium commune dicitur, commune civium Romanorum intelligi. Nam primum voces ita sunt universales, ut hanc restrictionem non ferant. Nam quod Latine mare omnium commune dicitur, explicat Theophilus, *κοινὸν πάντων ἀνθρώπων*. Ulpianus [3]) mare omnibus natura patere dixit, et ita omnium esse sicut aër. Celsus [4]) maris communem esse usum omnibus hominibus. Praeterea manifeste distinguunt Iurisconsulti publica populi, in quibus et flumina, ab his communibus. Ita in institutionibus [5]) legimus: *Quaedam naturali iure communia sunt omnium* [6]), *quaedam publica: Naturali iure communia sunt omnium haec, aër, aqua profluens, et mare, et per hoc littora maris. Flumina autem omnia et portus publica sunt.* et apud Theophilum: *φυσικῷ μὲν οὖν δικαίῳ κοινὰ παντων ἀνθρώπων ἐστὶ ταῦτα, ὁ ἀὴρ, τὸ ὕδωρ, τὸ ἀένναον, θάλασσα*. Mox: *ποταμοὶ δὲ πάντες καὶ λιμένες πουβλικοί εἰσι, τουτέστι τοῦ δήμου τοῦ Ῥωμαικοῦ.*

---

1) Gal. IV, 1.

2) L. Quaedam. D. de rer. divis. [l. 2 D. I, 8]. Instit. de rer. divis. §. 1 [§ 1 Inst. II, 1].

3) L. Vendit. Comm. praed. [l. 13 D. VIII, 4].

4) L. Littore. D. nequid in loco publico [l. 3 D. XLIII, 8].

5) De rer. divis. §. 1 [§ 1 Inst. II, 1].

6) *Communia sunt omnium*] Michael Attaliates [Synopsis tit. 2]: *τινὰ δὲ πάντων εἰσὶν, οἷον ὁ ἀὴρ, τὸ ῥέον ὕδωρ, ἡ θάλασσα, ὁ αἰγιαλὸς τῆς θαλάσσης. quaedam sunt omnium, ut aer, ut aqua profluens, ut mare et littus maris.*

2. Sed et de littoribus [1]) dixit Neratius [2]), non ita esse publica, ut quae in patrimonio sunt populi, sed ut ea quae primum a natura prodita sunt, et in nullius adhuc dominium pervenerunt, id est ne populi quidem ullius: cum quo responso pugnare videtur quod Celsus [3]) scripsit: *Littora in quae populus Romanus imperium habet, populi Romani esse arbitror: maris autem usum communem omnibus hominibus.* Sed conciliari videntur ita haec posse, si dicamus Neratium de littore loqui, quatenus usus eius navigantibus, aut praetervehentibus est necessarius. Celsum vero quatenus ad utilitatem assumitur, puta ad aedificium permanens: quod a Praetore impetrari solere Pomponius [4]) nos docet, ut et ius aedificandi in mari, id est in parte littori proxima, et quae littori quasi accensetur.

X. 1. Haec quanquam vera sunt, tamen ex instituto [5]) non ex naturali ratione provenit, quod mare eo quo diximus sensu occupatum non est, aut occupari iure non potuit. Nam et flumen publicum est, ut scimus, et tamen ius piscandi in diverticulo fluminis [6]) occupari a privato potest. sed et de mari dictum a Paulo [7]) est, si maris proprium ius ad aliquem pertineat, uti possidetis interdictum ei competere; quoniam ad privatam iam causam pertinet non ad publicam haec res, utpote cum de iure fruendi agatur, quod ex privata causa contingit, non ex publica: ubi haud dubie de exigua agit maris portione, quae in fundum privatum admittitur [8]) : quod a Lucullo [9])

---

1) *De littoribus*] In Basilicorum Eclogis lib. I, tit. I, c. 13. *οἱ αἰγιαλοὶ ἐν τῇ πάντων ἐξουσίᾳ εἰσί. littora in omnium sunt potestate.* vide et libro LIII, tit. VI.
2) L. Quod in littore. D. de acq. dom. [l. 14 D. XLI, 1].
3) d. l. littore. D. Ne quid in loco publico [supra p. 157 n. 4].
4) L. Quamvis. D. de acq. dom. [l. 50 D. XLI, 1].
5) *Ex instituto*] quo ipso instituto usi et Angli contra Danos. vide optimum Camdenum in regno Elisabethae anno CIƆIƆC.
6) L. Si quisquam. D. de divers. temp. praescr. [l. 7 D. XLIV, 3].
7) L. Sane. D. de iniuriis [l. 14 D. XLVII, 10].
8) *De exigua agit maris portione quae in fundum privatum admittitur*] Sallustius [Bell. Catil. XIII, 1]: *a privatis compluribus subversos montes, maria constructa.* Horatius Lyricorum libro II, carmine XVIII [Od. II, 18, 20]:

marisque Baiis obstrepentis urges
Summovere littora :

et libro III, carmine I [33]:

Contracta pisces aequora sentiunt
Iactis in altum molibus.

Velleius Paterculus [II, 33]: *Iniectas moles mari et receptum suffossis montibus mare.* Seneca in excerptis controversiarum libr V, controv. V: *Maria submoventur proiectis molibus.* Plinius de terra lib. II, c. XXXIII [Nat. Hist. II, 63]: *Ut freta admittamus, eroditur aquis.* stagna stupenda admisso mari dixit Lampridius Severo [26]. Cassiodorus IX, c. VI: *Quantis ibi molibus marini termini decenter invasi sunt, quantis in visceribus aequoris terra promota est?* Tibullus [II, 3, 45 sq.]:

Claudit et indomitum moles mare, lentus ut intra
Negligat hibernas piscis abesse minas.

De talibus piscinis maritimis agit Plinius libro XXXI, cap. VI [Nat. Hist.]. Columella rei rusticae libro VIII, c. XVI, et XVII. ubi hoc inter alia, *lautitias locupletum maria ipsa Neptunumque clausisse.* Similia habet Ambrosius Hexaemero V, c. X. et de Nabuthe cap. III. et Martialis aliquot locis [e. g. X, 30, 19 sqq.].
9) *A Lucullo*] Varro [de Re rust. III, 17, 9] de eo: *Ad Neapolim L. Lucullus, posteaquam perfodisset montem et maritima flumina immisisset in piscinas, quae reciprocae fluerent, ipse Neptuno non cederet eo piscatu.* Plutarchus eius vita [518 C]: *καὶ τροχοὺς θαλάσσης καὶ διαδρομὰς ἰχθυοφόρους τοῖς οἰκητηρίοις περιελίσσοντος καὶ διαίτας ἐναλίους κτίζοντος. cum ipse maris alveos et plenos piscibus euripos villis suis circumdaret, inque ipso mari coenacula fabricaret.* Plinius libro IX, cap. LIV [Nat. Hist.]: *Lucullus exciso monte iuxta Neapolim, maiore impendio quam villam aedificaverat, euripum et maria admisit. qua de causa Magnus Pompeius Xerxem togatum eum appellabat.*

et aliis factum legimus. Valerius Maximus [1]) de C. Sergio Orata: *Peculiaria sibi maria excogitavit, aestuariis intercipiendo fluctus.* Sed idem postea contra veterum Iurisconsultorum [2]) responsa ad πρόθυρα [3]), id est vestibula in Bosphoro Thracico produxit Leo Imperator, ut ea quoque septis quibusdam quas ἐποχὰς vocabant, includi, et privatim vindicari possent.

2. Quod si privatorum fundis aliquid maris potest accedere, quatenus inclusum nempe est, et ita exiguum ut fundi portio censeri possit, nec quo minus id fiat repugnat ius naturae; quidni et portio maris inclusa littoribus eius fiat populi, eorumve populorum, cuius quorumve sunt littora, dum ea pars maris ad territorium comparati non maior sit, quam diverticulum maris comparatum ad magnitudinem fundi privati? Nec obstare quod mare non undique includatur, exemplo fluminis, intelligi potest, et exemplo maris ad villam admissi.

3. Sed multa quae natura permittit, ius gentium ex communi quodam consensu potuit prohibere. Quare quibus in locis tale ius gentium viguit, neque communi consensu sublatum est, maris portio quamvis exigua, et maxima sui parte inclusa littoribus, in ius proprium populi alicuius non concedet.

XI. Verum notandum etiam, si quibus in locis ius illud gentium de mari receptum non esset, aut sublatum, tamen ex eo solo quod terras populus occuparit mare occupatum colligi non posse: nec animi actum sufficere, sed actu externo esse opus, unde occupatio possit intelligi. Deinde vero si deseratur possessio ex occupatione nata, iam mare redire ad veterem naturam, id est ad usum communem: quod de inaedificato littore respondit Papinianus [4]), et de piscatione in fluminis diverticulo.

XII. Illud certum est, etiam qui mare occupaverit navigationem impedire non posse inermem et innoxiam, quando nec per terram talis transitus prohiberi potest, qui et minus esse solet necessarius et magis noxius.

XIII. 1. Ut autem solum imperium in maris partem [5]) sine alia

---

1) L. IX. 1.

2) L. iniuriarum, circa finem. D. de iniuriis [l. 13 § 7 D. XLVII, 10].

3) πρόθυρα] vide Leonis novellas LVII, CII, CIII, CIV. Attaliaten pragmaticorum tit. XCV. Harmenopulum lib. II, tit. I. §. περὶ προθύρων [§ 54]. Vide et summum virum Iacobum Cuiacium Observat. XIV, I.

4) L. praescriptio. D. de usur. [l. 45 D. XLI, 3].

5) *Imperium in maris partem*] Philo [de Plantat. Noe § 16] de regibus: καὶ τὰ ἄπειρα πλήθει καὶ μεγέθει πελάγη προσεκτήσαντο. *etiam maria numero infinita, immensa magnitudine, ad terras adiecere.* Lycophron [Alexandr. 1229]:

γῆς καὶ θαλάσσης σκῆπτρα καὶ μοναρχίαν

Terrae marisque sceptra, regnorumque opes.

Virgilius [Georg. I, 31]:

Teque sibi generum Tethys emat omnibus undis.

Iulius Firmicus [Mathes. VI, 1]: *maris ac terrae dominia possidentes.* Nonnus [Dionys. XLII, 474]:

βερόη κράτος ἔσχε θαλάσσης.

Beroe pelagus ditione tenebat.

Termini regnorum Suetiae in medio freti Oresund. Iohannes Magnus in Archiepiscopis Upsalensibus cap. XV. De Tyro Curtius [IV, 4, 19]: *Mare non vicinum modo, sed quocumque classes eius adierunt ditionis suae fecit.* Unde proverbium *Tyria maria* apud Festum [i. v. Tyria]. Isocrates [Panathen. 18] de Lacedaemoniis et Atheniensibus: συνέβη ἑκατέραν κυρίαν γενέσθαι τῆς κατὰ θάλατταν ἣν ὁπότεροι ἂν κατάσχωσιν, ὑπηκόους ἔχουσι τὰς πλείστας τῶν πόλεων. *Sic evenit, ut civitas utraque terram adipisceretur*

proprietate occupetur, facilius potuit procedere: neque arbitror ius

---

eam, quae mari ab ipsis possesso adiaceret, plurimasque urbes haberet sibi obsequentes. Demosthenes de Lacedaemoniis in Philippica II [immo III, 47]: θαλάσσης ἦρχον καὶ γῆς ἁπάσης. *Et mare omne et terras tenebant.* Scriptor vitae Timothei [Corn. Nepos, Vitae XIII, 2]: *quo facto Lacedaemonii de diuturna contentione destiterunt, et sua sponte Atheniensibus imperii maritimi principatum concesserunt.* Scriptor orationis de Haloneso quae est inter Demosthenica [§ 14] de Philippo loquens Macedone: οὐδὲν ἄλλο ἢ τοῦτο ἀξιῶν ὑφ' ὑμῶν εἰς τὴν θάλασσαν καταστaθῆναι καὶ ὁμολογῆσαι ὑμᾶς ὡς οὐκ ἄνευ Φιλίππου οὐδὲ τὴν ἐν τῇ θαλάσσῃ φυλακὴν δυνατοί ἐστε φυλάττειν. *Nihil ille quaerit aliud, quam a nobis in possessione constitui maris, et a nobis confessionem exprimere, nos absque ipso nec maris custodiam posse retinere.* Iulianus Imperator [Orat. III p. 107 C] de Alexandro, molitum eum esse bellum hoc animo: ὅπως γῆς τε ἁπάσης καὶ θαλάττης κύριος γένοιτο. *ut terrae marisque totius dominus fieret.* Huius successor Antiochus Epiphanes apud Gorioniden: *Nonne terra et mare mea sunt?* De alio eiusdem successore Ptolemaeo Theocritus [Idyll. XVI, 76]:

πολλᾶς δὲ κρατέει γαίας, πολλᾶς δὲ θαλάσσας.
Lateque imperitat terris, lateque profundo.

Item [ib. 91 sq.]:

θάλασσα δὲ πᾶσα καὶ αἶα
καὶ ποταμοὶ κελάδοντες ἀνάσσονται Πτολεμαίῳ.
omnis tellusque fretumque
Altisonique amnes sub rege iacent Ptolemaeo.

Tempus est ad Romanos veniamus. Scipioni maiori sic Annibal in Livio [XXX, 30, 26]: *Carthaginenses inclusi Africae littoribus, vos, quando Diis ita placuit, externa etiam terra marique videamus regere imperia.* De minore Scipione Claudianus [de Cons. Stilich. III praef. 7 sq.]:

patriis primo cum manibus ultor
Subderet Hispanum legibus Oceanum.

Itaque Mare internum passim suum vocant Romani, Sallustius, Florus. Mela, alii. Sed plus adiicit Dionysius Halicarnassensis [I, 3]: πάσης κρατεῖ θαλάσσης οὐ μόνον τῆς ἐντὸς Ἡρακλείων στηλῶν, ἀλλὰ καὶ τῆς ὠκεανίτιδος ὅση πλεῖσθαι μὴ ἀδύνατός ἐστι: *Populus Romanus omni mari imperat, non modo ei quod intra columnas est Herculis, sed et Oceani, in quantum navigatur.* De iisdem Dion Cassius [immo Themistius, Or. XIX, 227 b]: πάσης σχεδὸν βασιλεύοντες γῆς καὶ θαλάσσης. *omni ferme imperant terrae marique.* Appianus in praefatione describens Romani imperii magnitudinem, sub eo ponit mare Euxinum, Propontidem, Hellespontum, Aegaeum, Pamphylium, et Aegyptium mare. Pompeio datum imperium in omne id mare quod intra Herculeas est columnas. ita Plutarchus et Appianus. Philo in Flaccum [§ 12]: ἀφ' οὗ τὴν ἡγεμονίαν ὁ Σεβαστὸς οἶκος ἀνήψατο γῆς καὶ θαλάσσης. *ex quo Caesarum domus terrae marisque imperium adepta est.* de Augusto Ovidius [Metamorph. XV, 831]:

pontus quoque serviet illi.

Inscriptio in eius honorem: *Orbe terra et mari pacato Augustus Ianum Quirinum terra marique pace parta ter clausit*, teste Suetonio [August. 22], qui de eodem [ibid. 49]: *Classem Miseni et alteram Ravennae ad tutelam Superi et Inferi maris collocavit.* Ad Tiberium Valerius Maximus [praefat.]: *penes te hominum Deorumque consensus maris et terrae regimen esse voluit.* de eodem Philo [de legat. ad Caium § 21]: γῆς καὶ θαλάσσης ἀναψάμενον, κατὰ κράτος, *qui imperio terram ac mare complectebatur.* Idem de Caio Tiberii successore [ibid. § 2]: Γάιον μετὰ τὴν Τιβερίου τελευτὴν παρειληφότα τὴν ἡγεμονίαν πάσης γῆς καὶ θαλάττης. *Caium qui post mortem Tiberii imperium omne terrae marisque suscepit.* Vespasianum Iosephus [Bell. Iud. III, 8, 9] vocat, δεσπότης καὶ γῆς καὶ θαλάσσης, *terrae marisque dominum:* idem ius Antonino multis in locis Aristides tribuit. Procopius [de Aedificiis I, 2] Imperatoris statuas effictas narrat orbem tenentes, ὅτι γῆ τε αὐτῷ καὶ θάλασσα δεδούλωται πᾶσα, *quod ei subiecta esset terra et mare.* Nicetas Patricius 'Adriatici littoris 'servator memoratur in literis Ludovici II. Constantinus monomachus in historia dicitur γῆς καὶ θαλάσσης κύριος καὶ δεσπότης, *terrae marisque Imperator ac dominus.* Et inter themata, id est provincias Romani Imperii, ponitur mare Aegaeum [Constant. Porphyr. I th. 17]. Francos mari ad Massiliam et circum imperasse narrat Procopius Gotthicorum III [33].De iure Venetae reipublicae vide Parutam libro VII [p. 526]. et specialem historiam de Uscochis. Addi his possunt Iurisconsulti recentiores ad c. ubi periculum de Electis in VI [c. 3, I, 6 in VI°]. Bartolus, Angelus, Felinus in c. ad liberandum in principio: de Iudiciis [c. 17 Decretal. V, 6]. Baldus ad tit. Digestorum de rerum divisionibus [D. I, 8] col. 2. Afflictus in tit. quae sint regalia [Feud. II, 56]. Cacheranus decisione Pedemontana 155, num. 4. ubi ex Baldo dicit totum mundum hoc iure uti. Albericus Gentilis Advocationis Hispanicae I. 8. [Albericus — I. 8, add. ed. 1646].

illud gentium [1]) de quo diximus obstare. Argivi olim cum Atheniensibus expostularunt, quod suo mari Spartanos Argivorum hostes transire sivissent: quasi violato federe, quo cautum erat ne alter populus hostes alterius sineret ire **διὰ τῆς ἑαυτῶν** [2]), *per sui imperii loca.* Et in induciis annalibus belli Peloponnesiaci permittitur Megarensibus navigare mari quod ad ipsorum sociorumque terram pertineat, **τῇ θαλάσσῃ ὅσα ἂν κατὰ τὴν ἑαυτῶν καὶ κατὰ τὴν ξυμμαχίαν** [3]). Sic **θάλασσαν τὴν τῶν Ῥωμαίων πᾶσαν,** mare omne quod Romani est imperii, dixit Dion Cassius libro XLII [4]). Themistius de Romano Imperatore; **τὴν γῆν καὶ θάλασσαν ὑπήκοον ἔχων,** *habens sibi subditam terram et mare.* Oppianus [5]) ad Imperatorem:

> **σοῖς μὲν γὰρ ὑπὸ σκήπτροισι θάλασσα**
> **εἱλεῖται**
> *tuis etenim sub legibus aequor*
> *Volvitur.*

Et Dion Prusaeensis in altera ad Tarsenses [6]) multa ei civitati ab Augusto ait concessa, inter alia **ἐξουσίαν τοῦ ποταμοῦ, τῆς θαλάττης τῆς κατ᾽ αὐτὴν,** *ius in amnem Cydnum et proximam maris partem*: Et apud Virgilium [7]) legimus:

> *Qui mare, qui terras omni ditione tenerent.*

Apud Gellium [8]): *Fluminum quae in mare, qua imperium Romanum est fluunt.* Notat Strabo [9]) Massilienses multa cepisse spolia cum praeliis navalibus vicissent **τοὺς ἀμφισβητοῦντας τῆς θαλάσσης ἀδίκως,** *eos qui iniuste de mari controversiam moverent.* Idem [10]) Sinopen ait imperitasse mari intra Cyaneas.

2. Videtur autem imperium in maris portionem eadem ratione acquiri, qua imperia alia, id est ut supra diximus, ratione personarum et ratione territorii. Ratione personarum, ut si classis, qui maritimus est exercitus, aliquo in loco maris se habeat: ratione territorii, quatenus ex terra cogi possunt qui in proxima maris parte versantur, nec minus quam si in ipsa terra reperirentur.

XIV. Quare nec contra ius naturae aut gentium faciet, qui recepto in se onere tuendae navigationis iuvandaeque per ignes nocturnos et brevium signa, vectigal aequum [11]) imposuerit navigantibus,

---

1) Bossius tit. de aquis. n. 36. allegans Bal. Cepoll. et alios. Vide l. Unicam, c. de Classicis lib. XI [l. un. C. XI, 13].
2) Thucydid. lib. VII [immo V, 56].
3) Thucid. lib. IV [118].
4) [Dio Cass. XLII, 5].
5) [Oppian., Halieut. III, 4].
6) [Dio Chrysost., Orat. XXXIV p. 415].
7) [Virg., Aen. I, 236].
8) [Gell. X, 7].
9) Lib. IV [1, 5].
10) Lib. XII [3, 11].
11) *Vectigal aequum*] Rhodii olim portorium de insulis exegere, etiam de Pharo apud Alexandriam, teste Ammiano lib. XXII [16, 10]. de Venetis qui in Gallia Caesar [Bell. Gall. III, 8]: *In magno impetu maris atque aperto, paucis portibus interiectis quos tenent ipsi, omnes fere qui eodem mari uti consueverunt, habent vectigales.* Florus [II, 6] de Romanis: *Pudebat nobilem populum ablato mari, raptis insulis, dare tributa quae iubere consueverat.* Plinius VI, c. XXII [Nat. Hist.], Annii Plocami meminit qui maris rubri vectigal a fisco redemerat. idem capite sequenti de mari

quale fuit Romanum vectigal Erythraeum[1]), ob sumtus exercitus maritimi adversus piraticas excursiones: et quod in ponto Byzantini exigebant[2]) **διαγώγιον**, et quod iam olim Athenienses occupata Chrysopoli exegerant in ponto eodem, memorante utrumque Polybio[3]): et quod in Hellesponto olim Athenienses eosdem exegisse ostendit Demosthenes in Leptinen[4]), suo autem tempore Romanos Imperatores in arcana historia memorat Procopius[5]).

XV. 1. Inveniuntur exempla federum quibus populus alter alteri populo se obstringit, ne ultra certum terminum naviget. Sic inter reges accolas rubri maris et Aegyptios[6]) convenerat olim, ne Aegyptii in id mare venirent ulla navi longa, oneraria non plus una. Sic inter Athenienses et Persas Cimonis aetate[7]) placuerat, ne qua navis Medica armata intra Cyaneas[8]) et Chelidonia navigaret[9]): intra Cyaneas[10]) et Phaselidem[11]) post praelium ad Salaminem: in annalibus induciis[12]) belli Peloponnesiaci, ne Lacedaemonii navigarent longis navibus, sed aliis navigiis, quae ferrent ponderis non amplius quingentis talentis: et primo federe quod statim ab exactis regibus Romani cum Carthaginiensibus[13]) fecerant[14]), convenerat[15]), ne Romani Romanorumve socii, ultra Pulchrum promontorium navigarent, extra quam si tempestatis aut hostium vi compulsi essent: qui vi compulsi advenissent, nihil sumerent praeter necessaria, et intra diem quintum abscederent. Et in secundo federe[16]), ne Romani ultra Pulchrum

---

agens quo in Indiam navigatur: *Omnibus annis navigatur sagittariorum cohortibus impositis Etenim piratae maxime infestant.* disputationes egregias de modo vectigalis vide in Elisabetha Camdeni anno CIƆIƆLXXXII et CIƆIƆCII.

1) Plin. l. XIX, 4. Strabo lib. XVII [1, 13].

2) *Quod in ponto Byzantini exigebant*] Meminit Byzantini vectigalis Herodianus Severo [III, 1]: Procopius tum in vulgata tum in arcana historia [25] etiam veteris vectigalis in Hellesponto meminit, novi autem ad fauces maris Euxini et in freto Byzantino. Byzantini exactionem fuisse ad aedem Blachernianam, Hellespontiacum Abydi docet Theophanes. Abydi illud **δεκατευτήριον**, id est vectigalarium decimae, vocat Agathias libro V [12]. minuit id Irene. Immanuel Comnenus Imperator monasteriis aliquibus concessit *θαλάσσια δίκαια obventiones e mari.* Docet Balsamo in Concilii Chalcedonensis canonem IV, et Synodi VII canonem XII.

3) [Polyb. IV, 44].

4) *Demosthenes in Leptinen*] [59]. Idem ibidem accepta Byzantio dominos maris factos ait Athenienses. Ulpianus Scholiastes solutam ibi ait decimam.

5) [Vide not. 2].

6) Philostr. de vita Apoll. l. III, c. XI [c. 35].

7) *Cimonis aetate*] Haec est illa **εἰρήνη περιβόητος** *nobilissima pax* Plutarcho, qua et hoc convenerat, ut Persae a mari tantum spatii absisterent quantum ferret equi cursus, id est XL stadia. meminit et Isocrates Panathenaico [20].

8) [extra Cyaneas, edd. 1625 et 1632; intra Cyaneas, edd. 1642 et 1646].

9) Plut. Cimo [487 A]. Diod. l. XI [61]. Aristi. Panath. [p. 294].

10) [extra Cyaneas, ed. 1632; intra Cyaneas, edd. 1642 et 1646].

11) Phasidem, ed. 1632; Phaselidem, edd. 1642 et 1646].

12) Thuc. l. IV [118].

13) *Romani cum Carthaginensibus*] Servius ad illud IV Aeneidos [628]:

Littora littoribus contraria,

Quia in foedere cautum fuit, ut neque Romani ad littora Carthaginensium accederent, neque Carthaginenses ad littora Romanorum. Simile fedus Romanorum cum Tarentinis: *μὴ πλεῖν Ῥωμαίους πρόσω Λακινίας ἄκρας. ne Romani ultra promontorium Lacinium navigarent.* Est hoc in excerptis ad legationes ex Appiano [leg. Rom. p. 69]. mersos a Poenis externos qui in Sardiniam vel ultra columnas navigarent tradit Strabo libro XVII [1, 19].

14) Polyb. [III, 22, 4 sqq].

15] [convenerat, ed. 1625; convenerant, edd. 1632, 1642, 1646].

16) *In secundo foedere*] Erat et hoc in eo, ne Romani in Africam aut Sardiniam appellerent nisi commeatus accipiendi aut naves reficiendi causa. Post bellum Puni-

promontorium, Massiam et Tarseium praedas agerent mercatumve irent. In pace cum Illyriis, ne Illyrii ultra Lessum pluribus quam duobus lembis iisque inermibus navigarent [1]). In pace cum Antiocho, ne citra Calycadnium et Sarpedonem promontoria navigaret extra naves quae stipendium, legatos, aut obsides portarent [2]).

2. Sed haec non docent occupationem maris aut iuris navigandi. Possunt enim ut singuli, ita et populi pactis, non tantum de iure quod proprie sibi competit, sed et de eo quod cum omnibus hominibus commune habent, in gratiam eius cuius id interest decedere: quod cum fit, dicendum est quod dixit Ulpianus [3]) in ea facti specie, qua fundus erat venditus hac lege, ne contra venditorem piscatio thynnaria exerceretur, mari servitutem imponi non potuisse, sed bonam fidem contractus exposcere, ut lex venditionis servetur. Itaque personas possidentium, et in ius eorum succedentium obligari.

XVI. 1. Frequens est inter vicinos populos contentio, quoties flumen cursum mutavit, an simul et imperii terminus mutetur, et an quae flumen adiecit, eis cedant quibus adiecta sunt: quae controversiae ex natura et modo acquisitionis definiendae sunt. Docent nos mensores [4]) tria esse agrorum genera: divisum et assignatum, quem limitatum vocat Florentinus Iurisconsultus [5]), qui manufactos limites pro finibus habet; assignatum per universitatem, sive mensura comprehensum [6]), puta per centurias ac iugera; et arcifinium, qui inde dictus, docente Varrone [7]), quod fines habeat arcendis hostibus idoneos, id est naturales: ut sunt flumina et montes [8]). Hos occupatorios dicit Aggenus Urbicus [9]), quia plerumque tales sunt agri, qui aut eo quod vacui sunt, aut etiam bello occupantur. In duobus primis agrorum generibus etiamsi flumen cursum mutet, nihil de territorio mutatur: et si quid alluvio adiecit id occupantium imperio accedet.

2. In arcifiniis flumen mutato paulatim cursu [10]), mutat et territorii fines, et quicquid flumen parti alteri adiecit, sub eius imperio est cui adiectum est: quia scilicet eo animo populus uterque imperium occupasse primitus creditur, ut flumen sui medietate eos dirimeret [11]),

---

cum tertium castigatus Senatus Carthaginensis, quod contra fedus exercitum et navalem materiam haberet. Testis Livius [Epit.] lib. XLVIII, et LIX [immo XLIX]. Simile est quod Sultanus Aegypti, pacto cum Graecis facto impetravit ut ei semel anno duas naves trans Bosphorum mittere liceret. Est id apud Gregoram libro IV [c. 7]. Antiochi olim pax et hoc continebat ne is armatas naves haberet plures XII. Appianus Syriaco [38]. Naves armatae Adriaticum sinum ingredi per Venetos vetantur ex pactis. Vide Thuanum libro LXXX [cap. 10] in anno CIↃIↃLXXXIV.

1) App. Illy. [7].

2) Livius l. XXXVIII [38, 9].

3) L. Venditor. D. Com. praed. [l. 13 D. VIII, 4].

4) Iul. Frontin. [de Agr. qual., init.].

5) L. in agris limitatis. D. de acq. rer. dom. [l. 16 D. XLI, 1].

6) *Mensura comprehensum*] Exemplum vide apud Servium ad Eclogam IX [7 et 28].

7) [Apud Frontinum, l. supra n. 4 laudato].

8) *Montes*] Tacitus de Germania [c. 1]: *a Sarmatis Dacisque mutuo metu aut montibus separatur.* Plinius libro XXXVI [c. 1 Nat. Hist.]: *Evehimus ea quae separandis gentibus pro terminis constituta erant.* de Alpibus loquens.

9) [Aggenus Urbicus in Comm. ad Frontinum, .nit.].

10) *Flumen mutato paulatim cursu*] vide Iohannem Andreae et alios citatos a Reinkingio libro I, Classe V, c. 1.

11) *Ut flumen sui medietate eos dirimeret*] Exemplum in Vedaso amne apud Marianam Libro XXIX [23].

tanquam naturalis terminus. Tacitus [1]) dixit: *Certum iam alveo Rhenum, quique terminus esse sufficiat* [2]). Diodorus Siculus [3]) ubi controversiam narrat quae inter Egestanos et Selinuntios fuit, **ποταμοῦ** ait **τὴν χώραν ὁρίζοντος** *amne fines discriminante*. Et Xenophon [4]) talem amnem simpliciter **τὸν ὁρίζοντα**, id est, *finitorem* vocat.

3. Narrant veteres Acheloum amnem, incerto cursu, modo sectum in partes, modo circumactum obliquo agmine (unde tauri et serpentis formam induisse dicitur) diu de agro adiacente belli causam Aetolis et Acarnanibus praebuisse, donec eum Hercules aggeribus domuit, eoque beneficio Oenei Aetolorum regis filiam in matrimonium impetravit [5]).

XVII. 1. Sed hoc ita demum locum habebit, si non alveum mutaverit amnis. Nam flumen etiam qua imperia disterminat, non consideratur nude qua aqua est, sed qua aqua alveo tali fluens ripisque talibus inclusa. Quare particularum adiectio, decessio aut talis immutatio quae toti speciem veterem relinquat, rem sinit eandem videri [6]). At si totius species simul mutetur, res erit alia. atque ideo sicut interit flumen quod in loco superiore molibus obstructum est, novumque nascitur facta manu fossa in quam aqua immittitur: ita si deserto alveo veteri [7]) alia irruperit flumen, non idem erit quod fuit ante, sed novum vetere extincto: et sicut si exaruisset flumen, imperii terminus maneret medietas alvei qui proxime fuisset: quia mens ea populorum fuisse censenda est, ut flumine quidem naturaliter dirimi vellent; quod si flumen esse desiisset, ut tum teneret quisque quod tenuisset: ita mutato alveo idem observandum erit [8]).

2. In dubio autem imperia quae ad flumen pertingunt arcifinia putanda sunt, quia imperiis distinguendis nihil est aptius quam id quod non facile transitur. Ut autem limitata, aut mensura comprehensa sint rarius accidit; neque tam ex acquisitione primaeva, quam ex aliena concessione.

XVIII. Quanquam vero in dubio, ut diximus, imperia ad medietatem fluminis utrinque pertingunt, fieri tamen potuit et contigisse alicubi videmus, ut flumen totum parti uni accederet, quia scilicet ripae alterius imperium serius et occupato iam flumine coepisset: aut quia eum in modum res pactionibus esset definita.

XIX. 1. Illud quoque observatu non indignum, originariam acquisitionem censendam etiam rerum earum quae dominum habuerunt, sed habere desierunt: puta quia derelictae sunt, ut quia defecerunt domini. nam haec redierunt in eum statum in quo primum res fuerant.

2. Sed illud simul notandum est, interdum primas acquisitiones a

---

1) De Morib. Germ. [32].

2) *Quique terminus esse sufficiat*] Spartianus Adriano [12]: *in plurimis locis in quibus barbari non fluminibus, sed limitibus dividuntur.* Phasim amnem *σύνορον* id est confinem vocat Constantinus Porphyrogenneta, cap. XLV [de Admin. Imper.].

3) Lib. XII [82].

4) Libro IV Exp. Cyri [IV, 8, 1].

5) Strabo l. X [2, 19].

6) L. Proponebatur. D. de Iudiciis [l. 76 D. V, 1].

7) *Si deserto alveo veteri*] ut Bardanus amnis apud Annam Comnenam libro I [7].

8) L. Hoc iure. §. Si aquam. D. de Aqua cotid. aestiva [l. 3 § 2 D. XLIII 20].

populo aut populi capite ita factas, ut non tantum imperium, in quo inest ius illud eminens de quo alibi egimus, sed et privatum plenumque dominium generaliter primum populo, aut eius capiti quaereretur: atque ut deinde particulatim in privatos ita fieret distributio, ut tamen eorum dominium ab illo priore dominio penderet, si non ut ius Vasalli a iure senioris, aut ius emphyteuticarii a iure proprietarii, tamen alio quodam tenuiore modo, ut multae sunt species iuris in rem, quas inter est et ius eius qui sub conditione fideicommissum exspectat. Seneca: *Non est argumentum* [1]), *ideo aliquid tuum non esse quia vendere non potes, quia consumere, quia mutare in deterius aut melius non potes. Tuum enim est etiam quod sub certa lege tuum est.* Dion Prusaeensis Rhodiaca [2]) : **μυρίους γὰρ εὑρήσετε τρόπους καθ' οὓς ἑκάστου τι φαμὲν εἶναι: καὶ πλεῖστον διαφέρονται ὧν οὔτε ἀποδόσθαι τι ἔξεστι τοῖς ἔχουσιν, οὔτε ὅπως ἂν θέλοι χρῆσθαι.** *Plurimi sunt modi quibus quid cuiusque esse dicitur, et quidem valde inter se differentes: interdum ut nec vendere, nec pro arbitrio uti liceat.* Apud Strabonem [3]) invenio: **κύριος ἦν πλὴν τοῦ πιπράσκειν** *dominus erat demto vendendi iure.* Exemplum eius quod diximus in Germanis ponit Tacitus [4]) : *Agri pro numero cultorum ab universis occupantur, quos mox inter se secundum dignationem partiuntur.*

3. Hoc igitur modo cum distributa dominia pendent a dominio generali, si quid domino particulari carere incipit non fit occupantis, sed ad universitatem, aut ad dominum superiorem redit [5]). Cui iuri ius simile etiam per legem civilem extra hanc causam, ut iam notare coepimus, introduci potuit.

---

1) *Non est argumentum*] Locus est de Beneficiis VII, 12. Idem libro eiusdem argumenti octavo, c. 12 [immo ibidem VII, 12], *quaedem quorundam sub certa conditione sunt.*

2) [Dio Chrysost., Orat. XXXI, p. 325].

3) [Strabo XII, 3, 34].

4) De Morib. Germ. [26].

5) *Ad universitatem aut ad dominum superiorem redit*] Sic ex libro secundo Odysseae in fine [335 sq.] colligas bona eius qui sine liberis decederet ad populum pervenisse. et sic interpretatur Eustathius illud Homeri Iliados *E* [v, 158],

χηρωσταὶ δὲ διὰ κτῆσιν δατέοντο
Partiebantur opes rectores urbis.

nam *χηρωστὰς* magistratum fuisse dicit qui bona sine liberis decedentium administrabat. Simile aliquid usurpatum olim in regno Mexicano docent nos historiae.

CAPUT IV.

DE DERELICTIONE PRAESUMTA, ET EAM SECUTA OCCUPATIONE: ET QUID AB USUCAPIONE ET PRAESCRIPTIONE DIFFERAT.

I. *Usucapio aut praescriptio proprie dicta cur locum non habeat inter populos diversos, eorumve rectores.*
II. *Solere tamen et inter hos allegari longaevas possessiones :*
III. *Causa inquiritur, ex coniecturis humanae voluntatis : quae petuntur non ex verbis tantum:*
IV. *Sed et ex factis :*
V. *Et ex non factis.*
VI. *Quomodo tempus adiunctum non possessioni et silentio ad coniecturam iuris derelicti valeat.*
VII. *Ordinarie ad talem coniecturam sufficere tempus memoriam excedens, et quale hoc sit.*
VIII. *Solutio obiectionis, neminem praesumendum suum iactare.*
IX. *Videri etiam seposita coniectura, iure gentium ex immemoriali possessione dominium transferri.*
X. *An nondum natis ius auferri hoc modo possit.*
XI. *Etiam summae potestatis ius aut populo aut regi acquiri longaeva possessione.*
XII. *An leges civiles de usucapione et praescriptione teneant eum, qui summam potestatem habet, cum distinctionibus explicatur.*
XIII. *Ea iura quae separabiliter aut communicabiliter adhaerent summo imperio, usucapione aut praescriptione quaeri et amitti.*
XIV. *Refellitur sententia statuens semper subditis licere se vindicare in libertatem.*
XV. *Quae merae sunt facultatis nullo tempore amitti : quod explicatur.*

I. Gravis hic difficultas oritur de usucapiendi iure. Namque id ius cum lege civili sit introductum (tempus enim ex suapte natura vim nullam effectricem habet : nihil enim fit a tempore, quamquam nihil non fit in tempore) locum habere non potest, ut censet Vasquius [1]), inter duos populos liberos aut reges, populumve liberum et regem : imo ne inter regem quidem et privatum ipsi non subditum, nec inter duos diversorum regum aut populorum subditos [2]). quod verum videtur nisi quatenus res vel actus tenetur territorii legibus. Atqui id si admittimus, sequi videtur maximum incommodum, ut controversiae de regnis regnorumque finibus nullo unquam tempore

1) Lib. II, c. 51, n. 28.
2) *Nec inter duos diversorum regum aut populorum subditos*] In lege XII tabularum erat : *Aeterna auctoritas cum hoste esto*, id est cum peregrino.

extinguantur: quod non tantum ad perturbandos multorum animos et bella serenda pertinet, sed et communi gentium sensui repugnat.

II. Nam et in sacris literis [1]) Iephthes regi Ammonitarum sibi vendicanti terras inter Arnonem et Iabocum, et ab Arabum desertis ad Iordanem sitas, obiicit trecentorum annorum possessionem, et ab eo quaerit cur ipse eiusque maiores tanto tempore cessaverint: Et Lacones apud Isocratem [2]), tanquam certissimum, et apud omnes gentes confessum [3]) ponunt, possessiones publicas non minus quam privatas multo tempore ita firmari, ut revelli nequeant: quo iure repellunt eos qui Messenam repetebant. Verba Graeca sunt: **τὰς κτήσεις καὶ τὰς ἰδίας καὶ τὰς κοινὰς, ἢν ἐπιγένηται πολὺς χρόνος, κυρίας καὶ πατρῴας ἅπαντες εἶναι νομίζουσιν**. Idem Isocrates [4]) ad Philippum: **κάτοχον καὶ βέβαιον τὴν κτῆσιν πεποιηκότος τοῦ χρόνου**: *cum firmam stabilemque possessionem longa dies reddidisset.* Hoc iure nisus posterior Philippus T. Quintio dicebat, *Civitates quas ipse cepisset se liberaturum: quae sibi traditae a maioribus essent iusta ac haereditaria possessione, se non excessurum* [5]). Sulpitius contra Antiochum disputans [6]) ostendit iniquum esse, ut quod populi Graeci in Asia aliquando serviissent, id ius post aliquot saecula eos asserendi in servitutem faciat. Et historici [7]) vetera reposcere [8]) vaniloquentiam vocant: **μυθικὰς καὶ παλαιὰς ἀποδείξεις** Diodorus [9]). Apud Ciceronem est de Officiis secundo [10]): *Quam autem habet aequitatem, ut agrum multis annis aut etiam saeculis ante possessum, qui habuit, amittat?* [11]).

III. Quid dicemus? Iuris effectus qui ab animo pendent, non possunt tamen ad solum animi actum consequi, nisi is actus signis quibusdam indicatus sit. quia nudis animi actibus efficientiam iuris tribuere non fuerat congruum naturae humanae, quae nisi ex signis actus cognoscere non potest: qua de causa etiam interni actus meri legibus humanis non subiacent. Signa autem nulla de animi actibus certitudinem habent mathematicam, sed probabilem tantum: nam et verbis eloqui aliud possunt homines quam quod volunt et sentiunt, et factis simulare. Neque tamen patitur natura humanae societatis, ut actibus animi sufficienter indicatis nulla sit efficacia. ideo quod sufficienter indicatum est, pro vero habetur adversus eum qui indicavit. Ac de verbis quidem expedita res.

IV. I. Factis intelligitur derelictum quod abiicitur, nisi ea sit rei

---

1) [Iudic. XI, 26].
2) Archid. [9].
3) *Et apud omnes gentes confessum*] In hunc sensum disserit pro Gallia Dux Nivernensis apud Thuanum libro LIX [cap. 4] in anno CIƆIƆLXXIV.
4) [immo Dion. Halic., de Isocrate iud. c. 9]
5) Livius lib. XXXII [10, 4].
6) Livius lib. XXXV [16, 7 sqq.].
7) Tacitus Ann. VI [37].
8) *Vetera reposcere*] *τὰ πρὸ Εὐκλείδου* dicunt Graeci ex historia Attica. usus inter alios Nicetas libro I de Alexio Isaaci fratre ubi de Henrico agit Imperatore Friderici filio: *καὶ ταῦτα δὴ τὰ πρὸ Εὐκλείδου ἀνυποστόλως ἀνακινῶν. ita ille velut ante Eucliden gesta movebat inverecunde.*
9) [Diod. Sic. XV, 78].
10) [Cic., de Off. II, 22, 79].
11) *Quam autem habet aequitatem ut agrum multis annis aut etiam saeculis ante possessum qui habuit amittat*] Florus lib. III, c. 13: *Tamen relictas a maioribus sedes, aetate, quasi iure haereditario possidebant.*

circumstantia, ut temporis causa et requirendi animo [1]) abiectum censeri debeat [2]). Sic chirographi redditione [3]) censetur remissum debitum [4]). Recusari hereditas, inquit Paulus [5]), non tantum verbis, sed etiam re potest, et quovis indicio voluntatis. Sic si is qui rei alicuius est dominus, sciens cum altero eam rem possidente, tanquam cum domino contrahat, ius suum remisisse merito habebitur: quod cur non et inter reges locum habeat, et populos liberos nihil causae est.

2. Simile est quod superior concedens inferiori, vel imperans id facere quod facere licite non potest, nisi lege solvatur, lege solvisse eum intelligitur [6]). Venit enim hoc non ex iure civili, sed ex iure naturali, quo quisque suum potest abdicare, et ex naturali praesumtione qua voluisse quis creditur quod sufficienter significavit: quo sensu recte accipi potest quod Ulpianus [7]) dixit iuris gentium esse acceptilationem.

V. 1. Sub factis autem moraliter veniunt et non facta, considerata cum debitis circumstantiis. Sic qui sciens et praesens tacet, videtur consentire: quod et lex Hebraea agnoscit Numer. XXX, 5, et 12 [8]). nisi circumstantiae ostendant, quominus loquatur, metu eum vel alio casu impediri. Sic amissum censetur id cuius recuperandi spes proiicitur [9]), ut p rcos a lupo raptos, et quae naufragio amittimus, nostra esse desinere ait Ulpianus [10]), non statim, sed ubi recipi non possunt, id est ubi non est cur credatur aliquis animum domini retinere: ubi nulla talis voluntatis indicia exstant. Nam si missi essent qui rem inquirerent, si promissum μήνυτρον, aliud esset iudicandum. Sic qui rem suam ab alio teneri scit, nec quicquam contradicit multo tempore, is nisi causa alia manifeste appareat, non videtur id alio fecisse animo, quam quod rem illam in suarum rerum numero esse nollet. Et hoc est quod alicubi dicit Ulpianus [11]), aedes longo silentio videri pro derelicto a domino habitas. *Parum iuste* (rescripsit Pius Imperator [12])), *praeteritas usuras petis, quas omisisse te longi temporis intervallum indicat: quia eas a debitore tuo, ut gratior apud eum videlicet esses, petendas non putasti.*

2. Cui simillimum quid in consuetudine apparet. Nam [13]) haec quoque, semotis legibus civilibus quae certo tempore ac modo eam introduci volunt, a populo subdito introduci potest ex eo quod ab imperium habente toleratur: tempus vero quo illa consuetudo effectum iuris accipit, non est definitum, sed arbitrarium, quantum satis est ut concurrat ad significandum consensum.

---

1) [animo, ed. 1625; animum, edd. 1632, 1642, 1646].

2) L. Qua ratione §. ult. D. de acq. rer. dom. [l. 9 § 8 D. XLI, I]. L. Qui levandae. D. ad l. Rhod. [l. 8 D. XIV, 2]. L. Falsus. §. si iactum D. de furtis [l. 43 § 11 D. XLVII, 2].

3) *Chirographi redditione*] Vide legem secundam D. de pactis [l. 2 D. II, 14].

4) L. Labeo. D. de pactis [l. 2 D. II, 14].

5) L. Recusari. D. de acq. vel. omitt. hered. [l. 95 D. XXIX, 2].

6) L. Quidam. D. de rer. iud. [l. 57 D. XLII, 1]. L. Barbarius. de off. Praetoris [l. 3 D. I, 14].

7) L. an inutilis. D. acceptil. [l. 8 D. XLVI, 4].

8) [Num. XXX, 12, ed. 1632; Numer. XXX, 5, et 12, edd. 1642 et 1646].

9) *Cuius recuperandi spes proiicitur*] id יאוש dicitur Hebraeis iurisconsultis.

10) L. Pomponius, D. de acq. rerum dom. [l. 44 D. XLI, 1].

11) L. Si finita. §. non autem statim. D. de damno infecto [l. 15 § 21 D. XXXIX, 2].

12) L. Cum quidam. §. divus. D. de usuris [l. 17 § 1 D. XXII, 1].

13) Thom. 1, 2. q. 97, art. 3. Suar. l. VII de legibus, cap. 15.

3. Sed ut ad derelictionem praesumendam valeat silentium, duo requiruntur, ut silentium sit scientis, et ut sit libere volentis. nam non agere nescientis, caret effectu [1]: et alia causa cum apparet, cessat coniectura voluntatis.

VI. Ut haec igitur duo adfuisse censeantur, valent et aliae coniecturae: sed temporis in utrumque magna vis est. Nam primum fieri vix potest, ut multo tempore res ad aliquem pertinens non aliqua via ad eius notitiam perveniat, cum multas eius occasiones subministret tempus. Inter praesentes tamen minus temporis spatium ad hanc coniecturam sufficit, quam inter absentes, etiam seposita lege civili. Sic et incussus semel metus durare quidem nonnihil creditur, sed non perpetuo, cum tempus longum multas occasiones adversus metum sibi consulendi, per se, vel per alios suppeditet, etiam exeundo fines eius qui metuitur, saltem ut protestatio de iure fiat, aut, quod potius est, ad iudices aut arbitros provocetur.

VII. Quia vero tempus memoriam excedens [2]) quasi infinitum est moraliter [3]), ideo eius temporis silentium ad rei derelictae coniecturam semper sufficere videbitur, nisi validissimae sint in contrarium rationes [4]). Bene autem notatum est a prudentioribus Iurisconsultis, non plane [5]) idem esse [6]) tempus memoriam excedens cum centenario, quanquam saepe haec non longe abeunt: quia communis humanae vitae terminus [7]) sunt anni centum [8]). quod spatium ferme solet aetates hominum, aut *γενεὰς* tres [9]) efficere: quas Antiocho Romani obiiciebant [10]) cum ostenderent repeti ab eo urbes quas ipse, pater, avus nunquam usurpassent.

VIII. 1. Obiiciat aliquis, cum homines se suaque ament, non debere eos credi quod suum est iactare, ac proinde actus negativos, etiam cum magno temporis spatio, non sufficere ad eam quam diximus coniecturam. Sed cogitare rursum debemus, bene sperandum de hominibus, ac propterea non putandum eos hoc esse animo, ut rei caducae causa hominem alterum velint in perpetuo peccato versari, quod evitari saepe non poterit sine tali derelictione.

---

1) *Non agere nescientis, caret effectu*] Vide infra hoc libro, cap. XXII [immo XXI] §. II. Adde si vacat Bart. Soc. consilio CLXXXVII, col. 8. Meischnerum decisione Camerali XI, n. 113, Tomo III.

2) *Tempus memoriam excedens*] Andreas Knich in tractatu de iure territorii. Reinking lib. I, Classe V, c. II. n. 5. Oldendorp. classe III, art, 2.

3) L. Hoc iure. § ductus. D. de aqua quot. et aest. [l. 3 § 4 D. XLIII, 20].

4) *Nisi validissimae sint in contrarium rationes*] Menochius I, cons. XC.

5) [plane, edd. 1625, 1642, 1646; plene, ed. 1632].

6) *Non plane idem esse*] Balbus de praescriptionibus id notavit, et in eodem argumento Covarruvias. Reinking dicto li. I, classe V, cap. II, n. 40. de tempore memoriam excedente vide eruditissimum Fabrum in consilio pro Ducatu Montisferratensi [p. 155].

7) *Communis humanae vitae terminus*] *αἰῶνος μᾶλλον ἤπερ χρόνου* dixit Iustinianus in edicto quinto edito in [Alemanni] Notis ad arcanam historiam Procopii [c. 28].

8) Eustath. ad Iliadis *α* [I, 250].

9) *Γενεὰς tres*] nam *γενεὰ* est *τριακονταετία*, triginta annorum aetas, ut Porphyrius notat in Homericis quaestionibus. Tres *γενεὰς* saeculum exponit Herodianus Severo [III, 8, 10]. in CCC annis decem in Aegypto fuisse reges notat Philo in legatione [§ 20]. Lacedaemone annis quingentis reges quatuordecim: Plutarcho indicante in Lycurgo [58 A]. Iustinianus in Novella CLIX [cap. 2] vetat in iudicia deduci causam, quod iam quatuor *γενεαὶ* exiissent.

10) Liv. XXXIV [58, 10].

2. De imperiis vero, quanquam ea magni fieri solent, scire debemus magna esse onera [1]), et quae non bene administrata hominem divinae irae reddant obnoxium: ac sicut durum esset, qui se tutores dicerent, damno pupilli litigare uter ad tutelam ius habeat, aut qua similitudine ad hanc rem Plato [2]) utitur, nautas navis periculo certare quis eorum potissimum gubernaret, ita non semper laudandos qui cum summa iactura, saepe et cum sanguine innocentis populi, disceptare cupiant quis eius populi rem sit curaturus. Laudatur ab antiquis Antiochi dictum [3]) qui populo Romano gratias egit, quod nimis magna procuratione liberatus [4]) modicis terminis uteretur. Inter multa a Lucano [5]) sapienter dicta illud non postremum est:

tantone novorum
Proventu scelerum quaerunt uter imperet urbi?
Vix tanti fuerat civilia bella movere
Ut neuter.

3. Tum vero imperia tandem aliquando in certo et extra controversiae aleam constitui, humanae societatis interest; quam quae adiuvant coniecturae, favorabiles putandae sunt. Nam si durum putavit Aratus Sicyonius [6]) privatas quinquaginta annorum possessiones labefactari, quanto magis illud Augusti [7]) tenendum est, eum virum bonum ac civem esse, qui praesentem reipublicae statum mutari non vult, et qui, ut apud Thucydidem [8]) Alcibiades loquitur, **ὅπερ ἐδέξατο σχῆμα τῆς πολιτείας τοῦτο ξυνδιασώζει.** quod **τὴν παροῦσαν πολιτείαν διαφυλάττειν** dixit Isocrates adversus Callimachum [9]): sicut et Cicero oratione ad Quirites contra Rullum [10]), otii et concordiae patrono convenire ait, defendere statum reipublicae qui quoque tempore sit: et Livius [11]) optimum quemque praesenti statu gaudere.

4. Quod si etiam deficerent ea quae iam diximus, tamen [12]) adversus praesumtionem qua quisque sua servare velle creditur, validior est altera, quod credibile non est quenquam eius quod vult, longo tempore nullam plane edere significationem idoneam [13]).

IX. Ac forte non improbabiliter dici potest non esse hanc rem in sola praesumtione positam, sed iure gentium voluntario inductam hanc legem [14]),

1) Cicero pro Deiot. [13, 36].
2) Lib. I [immo de Rep. VI, 4].
3) Val. Max. l. XIV, c. 1 [IV, 1 Ext. § 9].
4) *Nimis magna procuratione liberatus*] Eius animi videtur fuisse Ionathan Saulis filius [I Sam. XXIII, 17].
5) [Lucan. II, 60—63].
6) *Aratus Sicyonius*] sic et possessiones, ut fuerant, reliquerat Thrasybulus pace Athenis constituta.
7) [Macrob., Sat. II, 4, 18].
8) [Thucyd. VI, 89].
9) [Isocr., adv. Callimachum 23].
10) [Cic., de Leg. agrar. III, 2, 4].
11) Lib. XXXV [34, 3].
12) Ang. de Clavasio in summa, in verbo Inventa.
13) *Nullam plane edere significationem idoneam*] Crantzius Saxonicorum XI, n. 10, et 13.
14) *Iure gentium voluntario inductam hanc legem*] Narrat Gregoras [Hist. Byz. XI, 1] cum Catanae maioribus data esset ab Imperatoribus Graecis Phocaea, adiectam legem, ut singuli successores scriptam ederent professionem se eam tenere administratorum titulo, *μὴ λάθῃ παρακρουσαμένη τὴν βασιλικὴν δεσποτείαν τοῦ χρόνου μακρὰ περίοδος.* *ne inobservatus diuturni temporis lapsus ius imperatoris excluderet.*

ut possessio memoriam excedens, non interrupta, nec provocatione ad arbitrum interpellata, omnino dominium transferret. Credibile est enim in id consensisse gentes, cum ad pacem communem id vel maxime interesset. Merito autem dixi possessionem non interruptam, id est, ut Sulpitius apud Livium [1]) loquitur, *uno et perpetuo tenore iuris semper usurpato, nunquam intermisso.* Idem alibi [2]) dixit: *perpetuam possessionem ac nullo ambigente.* Nam desultoria possessio nihil efficit, quomodo Numidae excipiebant adversus Carthaginienses: *per oportunitates nunc illos, nunc reges Numidarum usurpasse ius, semperque penes eum possessionem fuisse qui plus armis potuisset* [3]).

X. 1. Sed alia hic, et quidem perdifficilis, suboritur quaestio; an nondum natis ius suum tacite tali derelictione possit decedere. Si non posse dicimus, nihil ad tranquillitatem imperiorum ac dominiorum profecit modo data definitio, cum pleraque talia sint, ut posteris debeantur. Sin posse affirmamus, mirum videbitur quomodo nocere silentium possit his qui loqui non potuerunt, quippe cum nec existerent; aut quomodo aliorum factum aliis damno esse possit.

2. Ad huius nodi solutionem sciendum est, eius qui nondum natus est nullum esse ius, sicut nec ulla sunt accidentia rei non existentis. Quare si populus, a cuius voluntate ius regnandi proficiscitur, voluntatem mutet, iis qui nondum nati sunt, ut quibus ius quaesitum nondum est, nullam facit iniuriam. Sicut autem populus expresse mutare voluntatem potest, ita et tacite credi mutasse. Mutata igitur populi voluntate, neque dum existente eorum iure qui exspectari possunt [4]); parentibus autem e quibus nasci possunt, qui ius suo tempore essent habituri, id ipsum ius derelinquentibus, nihil est quod obstet quominus illud ut derelictum ab alio occupari possit.

3. Agimus de naturali iure, nam iure civili ut aliae fictiones, ita et haec introduci potest, ut eorum qui nondum sunt personam lex interim sustineat [5]), atque ita impediat, ne quid adversum eos occupari possit: quod tamen leges velle non temere censendae sunt, quia privata ista utilitas publicae valde repugnat. Unde et illa Feuda, quae non ex iure proximi possessoris, sed ex vi investiturae primitivae deferuntur, longo satis tempore acquiri posse receptior sententia est: quod ad iura Maioratus, et ad res fideicommisso obnoxias, non infirmis rationibus subnixus producit summi iudicii Iurisconsultus Covarruvia [6]).

4. Nihil enim prohibet quominus lege civili ius tale introduci possit, quod uno actu alienari licite non possit; possit tamen ad vitandam

---

1) Lib. XXXV [16, 8].
2) [Liv. XXXV, 16, 10].
3) Lib. XXXIV [62, 13. Liv.].
4) *Neque dum existente eorum iure qui expectari possunt*] Multa sunt in historiis talium derelictionum exempla. Vide unum illustre in Ludovico IX, Francorum rege, pro se liberisque abdicante ius, quod per Blancam matrem in Castellae regnum habere poterat, apud Marianam libro XIII, c. 18.
5) *Ut eorum qui nondum sunt personam lex interim sustineat*] ut lex civilis in hereditate iacente.
6) c. possessor p. 3, §. 3. Spec. tit. de feu. §. Quoniam, vers. 3, quaeritur. Chass. de cons. Burg. de mainsmortes, §. 6 vers. par an et jour, n. 2. Cravet. de ant. temp. p. 4, §. Materia, n. 90.

dominiorum incertitudinem certi temporis neglectu amitti: atque ita etiam, ut exstituris salva sit actio personalis adversum eos qui neglexerunt, aut eorum heredes.

XI. Ex his quae diximus apparet, et regi adversus regem, et populo libero adversus populum liberum, ius acquiri posse, ut expresso consensu, ita derelictione, et eam secuta, aut ex ea vim novam capiente apprehensione. nam quod dicitur, quae ab initio non valent, ex post facto convalescere non posse, hanc habet exceptionem, nisi causa nova ius per se parere idonea intercesserit. Similiter et alicuius populi rex verus amittere poterit regnum et populo subiici; et qui revera non rex, sed princeps erat, rex summo cum imperio fieri [1]; et summum imperium quod penes populum, aut penes regem in solidum erat, inter eos dividi.

XII. I. Illud etiam indagari operae pretium est; an lex de usucapione aut praescriptione, condita ab eo, qui habeat summum imperium, pertineat etiam ad ipsum ius imperii, et eius partes necessarias quas alibi [2] explicavimus. Pertinere arbitrari videntur Iurisconsulti [3] non pauci, qui quaestiones de summo imperio ex iure tractant civili Romanorum. Nos aliter arbitramur [4]. nam ut quis legibus obligetur, requiritur in legis auctore, et potestas et voluntas, saltem praesumpta. Se per modum legis, id est per modum superioris, obligare nemo potest: et hinc est quod legum auctores habent ius leges suas mutandi: Potest tamen quis obligari sua lege non directe, sed per reflexionem, qua scilicet pars est communitatis [5] ex aequitate naturali, quae partes vult componi ad rationem integri. quod a Saule in regni initiis observatum notat sacra historia Sam. XIV, 40. Sed hoc hic locum non habet, quia legum auctorem hic consideramus, non ut partem, sed ut eum in quo virtus insit integri. agimus enim de summo imperio qua tale. Sed nec voluntas adfuisse praesumitur: quia legum auctores non censentur se velle comprehendere, nisi ubi et materia et ratio legis sunt universales, ut in aestimandis rerum pretiis. At summum imperium non est paris rationis cum rebus aliis: imo nobilitate sua res alias multum excedit. Neque ullam vidi legem civilem de praescriptione agentem, quae summum imperium comprehenderet, aut comprehendere voluisse probabiliter censeri posset.

---

1) *Rex summo cum imperio fieri*] vide Vasquium controversiarum illustrium libro I, c. XXIII, 3. Adde eundem libro II, c. LXXXII, 8, 9, et sequentibus. vide et Panormitanum lib. I. cons. LXXXII. Et Peregrinum de Iure Fisci VI, c. VIII. §. 10. [Et Peregrinum — §. 10, add. ed. 1646].

2) [L. I C. III § VI].

3) Bart. in l. Hostes, D. de capt. [l. 24 D. XLIX, 15] et in l. 1. D. de aqua pluv. arc. [l. 1 D. XXXIX, 3]. Ias. cons. 70, lib. III. Aymon. de antiq. p. 4, versic. materia ista n. 62. Ant. Corsetus de exc. regis q. 104. Balb. de praescr. 2, p. 5. pr. q. 2. Castal. de Imp. quaest. 53. Covar. in c. peccatum, de reg. iuris in 6, p. 2, §. 9 in fine.

4) *Nos aliter arbitramur*] Et Don Garzias Mastrill. de Magistratu lib. III, c. II, 26. Ioh. Oldendorpius consil. Marp. V, num. 47, volum. I.

5) *Qua scilicet pars est communitatis*] Vide infra hoc libro, titulo XX. § 22 [immo 24]. Seneca epistola LXXXV [§ 35]: *Duas personas habet gubernator: alteram communem cum omnibus qui eandem conscenderunt navem, qua ipse quoque vector est, alteram propriam qua gubernator est.* Tractant hoc Claud. Seisellus de rep. Gall. lib. I [c. 12]. Chassanaeus de Gloria mundi parte V, cons. 5. Gailius libr. II, obs. LV, num. 7. Bodnus de republica libr. I, c. VIII. Reinkinck. I, c. XII.

2. Unde sequitur, neque tempus lege definitum sufficere ad acquirendum summum imperium aut partem eius necessariam, si desint coniecturae naturales de quibus supra egimus: neque tantum temporis spatium requiri, si intra id tempus eae coniecturae quantum satis est adsint: neque legem civilem quae acquiri certo tempore res vetat, ad res summi imperii pertinere. Posset tamen in ipsa imperii delatione populus suam exprimere voluntatem; quo modo ac tempore amitti imperium non utendo posset: quae voluntas sequenda haud dubie esset, nec infringi posset a rege etiam summum imperium obtinente: quia non ad imperium ipsum, sed ad eius habendi modum pertineret: quo de discrimine alibi [1]) diximus.

XIII. Ea vero quae de summi imperii natura non sunt, nec ut proprietates naturales ad eam pertinent, sed aut separari ab ea naturaliter possunt, aut saltem cum aliis communicari, omnino subiacent legibus populi cuiusque civilibus quae de usucapione et praescriptione factae sunt [2]). Sic subditos esse videmus qui praescriptione acquisierunt, ut appellari ab iis non possit: ita tamen ut semper aliqua ab eis sit provocatio, per supplicationem scilicet, vel alium modum. nam ut ab aliquo nulla ratione possit provocari, cum persona subditi repugnat, ac proinde ad summum imperium aut partem eius pertinet, nec potest aliter acquiri quam secundum ius naturale, cui summa imperia subiacent.

XIV. 1. Ex his apparet quatenus recipi possit quod aiunt nonnulli [3]), semper licere subditis si possint in libertatem, eam scilicet quae populi est, se vindicare: quia quod vi partum est imperium, vi possit dissolvi; quod autem ex voluntate sit profectum, in eo poenitere liceat, et mutare voluntatem. Nam et quae vi parta primum sunt imperia, possunt ex voluntate tacita ius firmum accipere, et voluntas, aut ex initio constituti imperii, aut ex post facto esse potest talis, ut ius det quod in posterum a voluntate non pendeat. Agrippa rex apud Iosephum [4]) in oratione ad Iudaeos, qui ex praepostero repetitae libertatis studio Zelotae dicti sunt, sic ait: *Intempestivum est nunc libertatem concupiscere. Olim ne ea amitteretur certatum oportuit. Nam servitutis periculum facere durum est, et ne id subeatur, honesta certatio. At qui semel subactus deficit, non libertatis amans dicendus est, sed servus contumax.* Atque ipse Iosephus [5]) ad eosdem: *Honestum quidem est pugnare pro libertate, sed id olim factum oportuit* [6]). *At qui victi semel sunt et longo tempore paruerunt, si iugum excutiant, faciunt quod desperatorum hominum est, non quod libertatem amantium.* Et hoc ipsum Cyrus [7]) olim Armenio regi dixerat, qui rebellioni suae obtendebat libertatis pridem amissae desiderium.

2. Caeterum quin et regis longa patientia talis qualem supra de-

---

1) [Lib. I C. III § XI].
2) Covar. c. possessor. p. 2 §. 2, n. 12, 13.
3) *Quod aiunt nonnulli*] Ut Vasquius dicto libro II, c. LXXXII, n. 3.
4) [Ioseph., Bell. Iud. II, 16, 4].
5) [Ioseph., Bell. Iud. V, 9, 3].
6) *Honestum pugnare pro libertate, sed id olim factum oportuit*] Eadem ferme verba reperies in oratione comitis Blanderatensis ad Mediolanenses apud Radevicum I, c. 40.
7) Xenoph. de Cyri instit. III [1, 10].

scripsimus, possit populo sufficere ad pariendam libertatem publicam, ex praesumta imperii derelictione, minime dubitandum arbitror.

XV. Iura vero quae non habent quotidianum exercitium, sed semel ubi commodum erit, ut luitio pignoris [1]; item iura libertatis quibus actus is qui exercetur non est directe contrarius, sed ei inest ut pars suo integro; velut si quis per centum annos societatem cum uno duntaxat vicino habuerit, cum tamen habere et cum aliis posset, non amittuntur nisi ex quo tempore intercessit prohibitio aut coactio, eique paritum est cum sufficienti consensus significatione. quod cum non iuri civili tantum, sed et rationi naturali congruat, merito locum habebit etiam inter summae fortunae homines.

---

1) *Ut luitio pignoris*] Vide Parutam historia Veneta VII [p. 562 ed. 1605].

CAPUT V.

DE ACQUISITIONE ORIGINARIA IURIS IN PERSONAS: UBI DE IURE PARENTUM: DE MATRIMONIIS: DE COLLEGIIS: DE IURE IN SUBDITOS: SERVOS.

I. *De iure parentum in liberos:*
II. *Distinctio temporis infantiae: et ibi de infantium dominio in res:*
III. *Temporis extra infantiam in familia:*
IV. *Ibi de iure coercendi liberos:*
V. *De iure vendendi liberos:*
VI. *Temporis extra infantiam et familiam.*
VII. *Distinctio potestatis parentum naturalis et civilis.*
VIII. *De iure mariti in uxorem.*
IX. *Insolubilitas et adstrictio ad unam uxorem an sint necessaria ad matrimoninm ex lege naturae, an tantum ex lege Euangelica.*
X. *Iure naturae solo irrita non esse connubia ob defectum consensus parentum.*
XI. *Ex lege Euangelica irrita esse connubia cum alieno viro et uxore.*
XII. *Illicita et irrita esse iure naturae connubia parentum cum liberis.*
XIII. *Connubia fratrum cum sororibus, item novercae cum privigno, et soceri cum nuru, ac similia illicita et irrita esse iure divino voluntario.*
XIV. *Non idem videri de connubiis cum propinquis ulterioris gradus.*
XV. *Posse esse quaedam connubia et licita, quae a legibus appellentur nomine concubinatus.*
XVI. *Posse esse quaedam connubia illicita contrahi, et tamen rata.*
XVII. *Ius maioris partis in quibusvis societatibus.*
XVIII. *Pari numero quae sententia praevaleat.*
XIX. *Quae sententiae dividendae aut coniungendae.*
XX. *Absentium ius praesentibus accrescere.*
XXI. *Ordo quis inter pares, etiam reges.*
XXII. *In societatibus quae fundamentum habent in re, sententias aestimandas secundum partes quas quisque habet in re.*
XXIII. *Ius civitatis in subditos.*
XXIV. *An civibus a civitate discedere liceat, per distinctionem explicatur.*
XXV. *Ius civitati nullum in exsules.*
XXVI. *Ius ex consensu in filium adoptatum.*
XXVII. *Ius in servos:*
XXVIII. *Quatenus in hoc iure dicatur inesse ius vitae ac necis.*
XXIX. *Quid ex iure naturae statuendum de his qui ex servis nascuntur:*
XXX. *Servitutis diversa genera.*
XXXI. *Ius ex consensu in populum qui se subiicit.*
XXXII. *Ius ex delicto in personam.*

I. Non in res tantum, sed et in personas ius quoddam acquiritur, et originarie quidem ex generatione, consensu, delicto. Generatione parentibus ius acquiritur in liberos: utrique inquam parentum, patri,

ac matri: sed si contendant inter se imperia, praefertur patris imperium [1]) ob sexus praestantiam.

II. 1. Distinguenda autem sunt, in liberis tria tempora: primum tempus imperfecti iudicii, **τοῦ βουλευτικοῦ ἀτελοῦς**, ut Aristoteles [2]) loquitur, dum abest **προαίρεσις**, vis electrix, ut idem alibi [3]): secundum tempus perfecti iudicii, sed dum filius pars manet familiae parentum, **ἕως ἂν μὴ χωρισθῇ**, ut loquitur idem Aristoteles [4]): tertium postquam ex ea familia excessit. In primo tempore [5]) omnes liberorum actiones sub dominio sunt parentum: aequum enim est, ut qui se regere non potest regatur aliunde. Aeschyli [6]) dictum est:

aetas prima, ceu brutum pecus,
Ut educetur mentis alienae indiget.

At alius naturaliter inveniri non potest cui regimen competat quam parentes.

2. Est tamen eo quoque tempore filius aut filia capax dominii in res ex iure gentium, sed exercitium impeditur ob eam quam diximus [7]) iudicii imperfectionem. Habent ius, ut de pueris Plutarchus [8]) loquitur, **ἐν κτήσει** non **ἐν χρήσει**. Quare ut res omnes liberorum parentibus acquirantur non naturale est, sed ex quorundam populorum legibus, quae et patrem a matre in hac re distinguunt, et filios non emancipatos ab emancipatis, et naturales a legitimis. quae discrimina natura ignorat; excepta ea quam dixi sexus praestantia, si imperia inter se contendant.

III. In secundo tempore cum iam iudicium aetate maturuit, subsunt parentum imperiis non aliae actiones, quam quae ad familiae paternae aut maternae statum aliquid momenti habent [9]). aequum enim est ut pars conveniat cum ratione integri. In caeteris autem

---

1) *Sed si contendant inter se imperia praefertur patris imperium*] Seneca libro III, controversia XIX [VII, 4, 4]: *Primae partes sunt patris, secundae matris.* Chrysostomus I. ad Corinth. XI, 3 [Hom. XXVI, 2]: ***εἰκότως ὑποτέτακται τῷ ἀνδρὶ ἡ γυνή· ἡ γὰρ ἰσοτιμία μάχην ποιεῖ.*** *merito viro femina subiicitur, nam aequalitas honoris pugnam parit.* idem ad Ephesios capite IV [ad cap. V, Hom. XX, 4]: ***ἀρχὴ δευτέρα ἐστιν ἡ γυνή. μήτε οὖν αὕτη τὴν ἰσοτιμίαν ἀπαιτείτω (ὑπὸ γὰρ τὴν κεφαλήν ἐστι) μήτε ἐκεῖνος ὡς ὑποτεταγμένης καταφρονείτω. σῶμα γάρ ἐστι.*** *Secunda potestas est mulier, neque ergo ipsa aequum sibi ius vindicet (sub capite enim est) nec eam, quod subdita sibi est, contemnat maritus. corpus enim est.* Deinde [ibid. Hom. XX, 6]: ***δευτέρα ἐστιν ἀρχὴ αὐτή, ἀρχὴν ἔχουσα καὶ πολλὴν τὴν ὁμοτιμίαν, ἀλλ' ὅμως ἔχει τι πλέον ὁ ἀνήρ.*** *Altera potestas illa est, imperium et ipsa habens, multumque in honore consortii. sed tamen plusculum habet vir.* Augustinus opist. CXCI [ep. CCLXII, 11]: *Filius ex legitimis nuptiis susceptus, magis in patris est quam in matris potestate.* Gregoras libro VII [c. 5 Hist. Byz.], ubi de Andronico Palaeologo et Irene agit: ***προστιθεμένου δὲ καὶ τοῦ, μείζονα δύνασθαι τῆς μητρὸς τὸν πατέρα, τὸ κωλύον οὐδὲν τὴν τοῦ πατρὸς τελεσθῆναι βούλησιν ἐπὶ τῷ παιδὶ μᾶλλον ἢ τῆς μητρός.*** *Addebat ille plus matre patrem posse, nec quicquam intercedere quominus patris de filio valeret voluntas, etiam prae materna.* de reverentia matri debita vide L. congruentius C. de patria potestate [C. de Pactis, ed. 1646] [l. 4 C. VIII, 46].

2) Pol. I. c. ult.

3) Nic. IV, 3 [III, 3].

4) Eth. V, c. 10.

5) *In primo tempore*] Sunt ea aetate ita parentum, ut alia quae parentes possident ait Maimonides canonibus Poenitentialibus capite VI, §. 2.

6) [Aesch., Choephor. 753 sq].

7) Supra III. § 6.

8) De Fort. Alex. II [337 D].

9) *Quae ad familiae paternae aut maternae statum aliquid momenti habent*] ita explicat Maimonides legem, quae est Num. XXX, 10 [6].

actionibus habent tum liberi *ἐξουσίαν*, id est facultatem moralem agendi, sed tenentur tamen in illis quoque studere semper, ut parentibus placeant. Verum hoc debitum cum non sit ex vi facultatis moralis, ut illa superiora, sed ex pietate, observantia et gratiae rependendae officio, non efficit ut irritum sit siquid contra sit factum, sicut nec irrita est donatio rei a quocunque domino facta contra parsimoniae regulas.

IV. In utroque hoc tempore ius regendi, etiam ius coercendi complectitur, quatenus nempe vel cogendi sunt ad officium liberi, vel emendandi. De gravioribus autem poenis quid sit sentiendum, alibi [1]) erit agendi locus.

V. Quanquam vero imperium paternum ita sequitur ipsam patris personam, ac *σχέσιν*, ut avelli transferrique in alium non possit, potest tamen naturaliter, et ubi lex civilis non impedit, pater filium oppignorare, et, si necesse sit, etiam vendere [2]), ubi alia ratio eum alendi non suppetit: quod ex veteri Thebanorum lege (quam libro secundo recitat Aelianus [3])) in populos alios videtur fluxisse: ipsa autem lex Thebana a Phoenicibus ac porro ab Hebraeis venisse: quam ipsam obtinuisse et apud Phrygas, docet Apollonius epistola ad Domitianum [4]). Censetur quippe ipsa natura ius dare ad id omne, sine quo obtineri non potest quod ipsa imperat.

VI. In tertio tempore filius in omnibus est *αὐτεξούσιος* suique iuris, manente tamen semper illo pietatis et observantiae debito, cuius causa perpetua est. Unde sequitur regum actus irritos dici eo nomine non posse quod parentes habeant.

VII. Quicquid extra haec est, a lege est voluntaria [5]), quae alibi est alia. Sic iure quod Deus Hebraeis dedit [6]), potestas patris in filium aut filiam, ad dissolvenda vota non erat perpetua, sed durabat quamdiu liberi pars erant domus paternae [7]). Sic patria quaedam potestas propria erat civium Romanorum, etiam in filios qui familiae propriae capita erant, quamdiu emancipati non erant. Qualem in liberos potestatem alios non habere ipsi Romani [8]) profitentur. Sextus Empiricus Pyrrhoniorum tertio [9]): *οἱ Ῥωμαίων νομοθέται τοὺς παῖδας ὑποχειρίους καὶ δούλους τῶν πατέρων κελεύουσιν εἶναι. καὶ τῆς οὐσίας τῶν παίδων μὴ κυριεύειν τοὺς παῖδας, ἀλλὰ τοὺς πατέρας, ἕως ἂν ἐλευθερίας οἱ παῖδες τύχωσι κατὰ τοὺς ἀργυρωνήτους. παρ᾽ ἑτέροις δὲ ὡς τυραννικὸν τοῦτο ἐκβέβληται. Legum Romanarum auctores* [10]) *liberos in manu*

1) [C. xx § VII].
2) *Et, si necesse sit, etiam vendere*] Iornandes historia Gotthica [26]. *Haud enim secus parentes faciunt, salutem suorum pignorum providentes, satius deliberant ingenuitatem perire quam vitam, dum misericorditer alendus quis venditur, quam moritur, servatur.* Eam legem video et apud Mexicanos fuisse.
3) [Ael., Var. Hist. II, 7].
4) [Philostr., Vita Apoll. VIII, 7, 12].
5) *Quicquid extra haec est, a lege est voluntaria*] Sereca de beneficiis III, c. XI: *quia utile est iuventuti regi, imposuimus illi quasi domesticos magistratus.*
6) Num. XXX. 2, 3, 4, 5. lib. de Praeceptis legis, Praecepto vetante CCXLII.
7) *Pars erant domus paternae*] Alioqui XIII anno filius erat obligandi se capax moribus Hebraeis. ita illi ad dictum in Numeris locum.
8) Inst. de pat. potest. §. Ius autem [§ 2 Inst. I, 9].
9) [Sext. Emp., Pyrrh. III, 24, 211].
10) *Legum Romanarum auctores*] Philo in legatione [§ 5]: *ἡ γὰρ υἱοῦ παντελὴς ἐξουσία κατὰ τοὺς τῶν Ῥωμαίων νόμους ἀνάκειται πατρί. Patri enim in filium omnimoda potestas iure Quiritium competit.*

parentum ad instar servorum esse voluerunt; neque suorum bonorum ipsos esse dominos, sed parentes, donec manumittantur eo modo quo mancipia solent: quod alii ut tyrannicum repudiant. Simplicius ad Epicteti enchiridium [1]: **οἱ δὲ παλαιοὶ τῶν Ῥωμαίων νόμοι καὶ πρὸς τὴν τῆς φύσεως ὑπεροχὴν ἀποβλέψαντες, καὶ πρὸς τοὺς πόνους οὓς οἱ γονεῖς ὑπὲρ τῶν τέκνων πονοῦσιν, ἅμα δὲ τοὺς παῖδας παντοδαπῶς ὑποτάξαι βουλόμενοι, καὶ τῇ τῶν γονέων οἶμαι φυσικῇ φιλοστοργίᾳ θαρρήσαντες, καὶ πιπράσκειν, εἰ βούλοιντο, τοὺς παῖδας τοῖς γονεῦσιν ἐπέτρεψαν καὶ φονεύειν ἀτιμωρήτως.** *Antiquae Romanorum leges, respicientes tum ad eam quae a natura est eminentiam, tum ad labores quos pro liberis parentes sustinent, volentes praeterea liberos parentibus sine exceptione subiectos esse, credo etiam confisae naturali parentum amori, et venundandi, si vellent, liberos, et impune interficiendi parentibus ius dederunt.* Simile patrium ius apud Persas, ut tyrannicum accusat Aristoteles [2]: quae ideo a nobis afferuntur, ut accurate distinguamus civilia a naturalibus.

VIII. I. Ex consensu ius in personas quod oritur, aut ex consociatione venit, aut ex subiectione. Consociatio maxime naturalis in coniugio apparet: sed ob sexus differentiam imperium non est commune, sed maritus uxoris caput [3]), nempe in rebus coniugii, et in rebus familiae. nam uxor pars fit familiae maritalis. Ideo de domicilio constituere ius est marito. Siquid ultra iuris maritis conceditur, ut lege Hebraea ius rescindendi quaevis vota uxoris, apud populos nonnullos ius vendendi bona uxoria, non a natura est, sed ab instituto. Exigit hic locus, ut videamus quid sit de natura coniugii.

2. Coniugium igitur naturaliter esse existimamus talem cohabitationem maris cum femina, quae feminam constituat quasi sub oculis et custodia maris. nam tale consortium, et in mutis animantibus quibusdam videre est. In homine vero, qua animans est utens ratione, ad hoc accessit fides qua se femina mari obstringit.

IX. I. Nec aliud ut coniugium subsistat natura videtur requirere. sed nec divina lex amplius videtur exegisse ante Euangelii propagationem. Nam et viri sancti ante legem [4]) plures una uxores habuerunt, et in lege [5]) praecepta [6]) quaedam dantur his qui plures una habeant, et regi praescribitur [7]), ut nec uxorum nec equorum nimiam sibi adsciscat copiam, ubi Hebraei interpretes notant octodecim sive

---

1) [Simpl., in Epict. c. 37].
2) Lib. VIII. Nic. c. XII [c. 10].
3) Eph. V, 23.
4) *Viri sancti ante legem*] Chrysostomus [in Ep. I ad Cor. Hom. XXVI, 6] de Sara: **κἀκείνη πάλιν ἐσπούδασε τῆς ἀπαιδίας ἐπινοῆσαι παραμυθίαν αὐτῷ τινα ἀπὸ τῆς παιδίσκης· οὐδέπω γὰρ ταῦτα τότε κεκώλυτο.** *Ipsa vicissim studebat sterilis coniugii solatium ex ancilla quaerere. nondum enim talia tunc vetita erant.* Eundem vide I ad Tim. c. III [Hom. X]. Augustinus de doctrina Christiana libro III, cap. XII: *Erat uxorum plurium simul habendarum inculpabilis consuetudo.* Similia habet ibidem cap. XVIII. Tum vero cap. XXII: *Multa enim sunt quae illo tempore officiose facta sunt, quae modo nisi libidinose fieri non possunt.* et libro XVI, de civitate Dei cap. 38: *quoniam multiplicandae posteritatis causa plures uxores lex nulla prohibebat.*
5) *Et in lege*] Iosephus Antiq. Histor. XVII, I [§ 2]: **πάτριον ἐν ταυτῷ πλείοσιν ἡμῖν συνοικεῖν.** *Mos nobis patrius, eodem tempore plures habere uxores.*
6) Deut. XXI, 15.
7) Deut. XVII, 16, 17.

uxores sive concubinas regi fuisse concessas, et Davidi Deus imputat [1]) quod uxores ei complures et quidem illustres dedisset [2]).

2. Sic et dimittere uxorem volenti modus praescribitur, nec dimissam ducere quisquam impeditur, praeter eum qui dimisit [3]), et sacerdotem [4]). Haec tamen ad alium maritum transeundi libertas ipso naturali iure ita restringenda est, ne inde oriri possit prolis confusio. Hinc illa apud Tacitum [5]) iuris pontificii quaestio: *an concepto, necdum edito partu rite nuberet.* Apud Hebraeos inter utrumque matrimonium tres menses interponi iubebantur. At Christi lex [6]), ut res alias, ita et hanc coniugii inter Christianos ad perfectiorem redegit normam, ex qua et qui dimisisset uxorem non adulteram, et qui duxisset dimissam, adulterii reos pronuntiat: et Apostolus eius atque interpres Paulus [7]), non viro tantum ius dat in corpus uxoris, quod et in naturali statu procedebat (*ὁ γὰρ μιγνύμενος μετὰ νόμον ἀφροδίτης παντὸς ἄρχει τοῦ σώματος τῆς συνόυσης*, inquit Artemidorus [8]), id est, *qui connubii lege feminae coniungitur, is in corpus eius dominium habet*:) sed et uxori vicissim in corpus mariti. Lactantius [9]): *Non enim, sicut iuris publici ratio est, sola mulier adultera est, quae habet alium, maritus autem, etiamsi plures habeat a crimine adulterii solutus est. Sed divina lex ita duos in matrimonium, quod est in corpus unum pari iure coniungit, ut adulter habeatur, quisquis compagem corporis in diversa distraxerit.*

3. Scio a plerisque existimari in utroque hoc capite non novam a Christo conditam legem, sed restitutam quam Deus pater rerum primordio condiderat: in quam sententiam adduxisse eos videntur ipsa Christi verba, ubi ad primordium illud nos revocat: sed responderi potest ex prima illa conditione qua uni mari feminam non nisi unam Deus attribuit, satis apparere quid optimum sit Deoque gratissimum: et hinc sequi semper id fuisse egregium ac laudabile: non tamen ut aliter facere nefas esset: quia ubi lex non est, ibi non est legis transgressio. at lex de ea re nulla illis temporibus exstabat.

---

1) II Samuel XII, 8.

2) *Quod uxores ei complures et quidem illustres dedisset*] Iosephus eo historiae loco [Ant. Iud. VII, 7, 3] *δόντος δὲ αὐτῷ καὶ γυναῖκας ἃς δικαίως καὶ νομίμως ἠγάγετο. cum Deus ei uxores dedisset, quas iuste ac legitime habere posset.* Pesictha ad Levit. XVIII, notissimum ait esse, eum qui dicat vetitum esse habere plures uxores, nescire quid sit de lege.

3) Deut. XXIV, 4.

4) *Et sacerdotem*] Levit. XXI, 7. Repudiatae additur vidua ibidem et 14. quod de principe sacerdote intellixit Philo [de Monarchia § 11] et plerique hodie interpretes ob ea quae praecedunt commate 10 et deinceps. sed quemvis sacerdotem intelligi debere ostendit Ezechiel XLIV, 22. et in explicatione legis, ut et contra Appionem primo [I, 7] Iosephus. connectenda ergo lex cum initio capitis, ut illa de pontifice maximo obiter sint interposita. [et principem sacerdotem, in textu edd. 1625 et 1632; et sacerdotem, edd. 1642 et 1646].

5) [Tac., Ann. I, 10].

6) Mat. V, 32. XIX, 9.

7) I. Cor. VII, 4.

8) [Artem, Oneirocr].

9) *Lactantius*] Libro Institutionum VI, c. XXIII [24—29]. ubi et hoc sequitur: *exemplo continentiae docenda est uxor, ut se caste gerat. Iniquum est enim ut id exigas quod ipse praestare non possis.* Sensus idem in Gregorio Nazianzeno [Orat. XXXI p 500 C], *πῶς ἀπαιτεῖς, οὐκ ἀντεισφέρεις; quomodo exigis et non rependis?* Hieronymus ad Oceanum [Ep. LXXVII, 3]: *Aliae sunt leges Caesarum, aliae Christi. aliud Papinianus aliud Paulus noster praecipit. Apud illos viris impudicitiae fraena laxantur, et, solo stupro atque adulterio condemnato, passim per lupanaria et ancillulas libido permittitur, quasi culpam dignitas faciat, non voluntas. Apud nos quod non licet feminis, aeque non licet viris, et eadem servitus pari conditione censetur.*

Sic etiam cum dixit Deus sive per Adamum, sive per Mosem, tantum esse fedus matrimonii, ut vir parentis familiam relinquere debeat, quo novam cum uxore familiam constituat; idem ferme dixit quod Pharaonis filiae dicitur Psal. XLV, 11. *Obliviscere populi tui, et domus patris tui.* Et ex hac tam arctae amicitiae institutione satis apparet Deo gratissimum esse [1]), ut perpetua sit ea coniunctio : non tamen eo

---

1) *Deo gratissimum esse*] Et multis olim quoque sapientibus praelatus hic mos. Euripides in Andromacha [177—80] ex persona Hermiones :

οὐδὲ γὰρ καλὸν
Δυοῖν γυναικοῖν ἄνδρ' ἕν' ἡνίας ἔχειν·
Ἀλλ' εἰς μίαν βλέποντες εὐνοίαν κύπριν
Στέργουσιν, ὅς τις μὴ κακῶς οἰκεῖν θέλει.
non etenim decet
Unum imperare feminis geminis virum :
Contentus uno coniugis vivat toro,
Quicunque cupiet rite curatam domum.

Et in choro [464—85] :

Οὐδέποτ' ἂν δίδυμα
Λέκτρ' ἐπαινέσω βροτῶν,
Οὐδ' ἀμφιμάτορας κόρους,
Ἔριν μὲν οἴκων.
Δυσμενεῖς τε λύπας,
Τὴν μίαν μοι στεργέτω πόσις γάμοις
Ἀκοινώνητον εὐνὰν ἀνδρός.
Οὐδὲ γὰρ ἐν πόλεσι
Δίπτυχοι τυραννίδες
Μιᾶς ἀμείνονες φέρειν,
Ἄχθος τ' ἐπ' ἄχθει,
Καὶ στάσις πολίταις.
Τεκτόνοιν θ' ὕμνοισιν ἐργάταιν δυοῖν
Ἔριν Μοῦσαι φιλοῦσι κραίνειν.
Πνοιαὶ δ' ὅταν φέρωσι ναυτίλους θοαὶ
Κατὰ πηδαλίων,
Διδύμα πραπίδων γνῶμα,
Σοφῶν τε πλῆθος ἀθρόον ἀσθενέστερον
Φαυλοτέρας φρενὸς αὐτοκρατοῦς.
Ἑνὸς ἁ δύναμις ἀνά τε μέλαθρα,
Κατά τε πόλιας
Ὁπόταν εὑρεῖν θέλωσι καιρόν.
Nunquam gemina de matre genus,
Nunquam duplices laudabo toros,
Odii et dirae semina rixae.
Unam debet non ambigui
Vir participem nosse cubilis :
Duo nec domini rectius urbes
Terrasque regunt, quam quae sceptrum
Tenet una manus. quin sic oneri
Onus accedit, discors agitat
Rabies rupto federe cives.
Etiam artifices carminis inter
Geminos ipsae tristia miscent
Praelia Musae : cumque in pelago
Vela carinae fert aura levis,
Plus una valet, contemta licet,
Dextera clavi quae fraena tenet,
Quam consilii vis in partes
Distracta duas, aut prudentum
Numerosa cohors. una potestas
Temperet urbem, regat una domum,
Si modo cordi est tranquilla quies.

Plautus Mercatore [824 sq]:

Nam uxor contenta est, quae bona est, uno viro.
Qui minus vir una uxore contentus siet ?

evincitur a Deo iam tunc imperatum [1]) ne qua de causa fedus illud solveretur. At Christus quod Deus institutione coniunxerat, id ab homine separari vetuit ex eo quod optimum Deoque acceptissimum est, dignissimam lege nova desumens materiam.

4. Plerasque gentes certum est antiquitus ut divortiorum libertate, ita plurium feminarum coniugio usas. Prope solos barbarorum Germanos singulis uxoribus contentos suo tempore fuisse Tacitus [2]) memorat: idque passim ostendunt historiae tum Persarum tum Indorum [3]). Apud Aegyptios [4]) soli sacerdotes [5]) unius feminae coniugio utebantur. Sed et apud Graecos Cecrops primus, teste Athenaeo [6]), *μίαν ἑνὶ ἔζευξεν, unam feminam uni marito attribuit.* quod tamen ne Athenis quidem diu observatum, Socratis, et aliorum exemplo docemur [7]). Quod si qui [8]) populi continentius egerunt, ut Romani semper duabus uxoribus, divortio diu abstinuerunt, laudandi sunt sane, ut qui ad id quod optimum est accesserint: unde et flaminicae apud eosdem Romanos matrimonium nisi morte non solvebatur: non tamen inde sequitur peccasse [9]) qui fecerunt aliter ante promulgatam Euangelii vocem.

X. I. Nunc quae rata sint iure naturae coniugia videamus: in quo diiudicando meminisse debemus, non omnia quae iuri naturae repugnant irrita fieri iure naturae, ut exemplo prodigae donationis apparet: sed ea demum, in quibus deest principium dans validitatem actui, aut in quibus vitium durat in effectu. Principium et hic et in aliis actibus humanis unde ius oritur, est ius illud quod facultatem moralem interpretati sumus, simul cum voluntate sufficiente. quae voluntas sit sufficiens ad ius producendum, infra melius tractabitur, ubi de promissis in genere agetur. Super facultate morali quaestio oritur de parentum consensu, quem ad validitatem coniugii quasi naturaliter quidam requirunt. Sed in eo falluntur. Nam quae adferunt argumenta nihil aliud probant, quam officio filiorum conveniens esse ut parentum consensum impetrent: quod plane concedimus cum temperamento, nisi manifeste iniqua sit parentum voluntas. Nam si in omnibus rebus filii reverentiam parentibus debent, certe praecipue eam debent in eo negotio, quod ad gentem totam pertinet, quale sunt nuptiae. Sed hinc non sequitur ius illud, quod facultatis aut dominii nomine explicatur, deesse filio. Nam qui uxorem ducit et maturae esse debet aetatis, et extra familiam abit, ita ut

---

1) *Iam tunc imperatum*] Sic et in causa plurium uxorum distinguit Ambrosius id quod laudaverat in paradiso Deus, a damnatione contrarii c. IV, lib. I, de Abraham. quem locum Gratianus posuit causa XXXII, quaest. IV [can. 3].

2) De moribus Germ. [18].

3) *Tum Indorum*] Et Thracum, de quibus versus sunt Menandri [apud Strabonem VII, 3, 4] et Euripidis in Andromacha [215 sqq.].

4) Diod. lib. I [80].

5) *Apud Aegyptios soli sacerdotes*] Vide Herodianum libro II [immo Herodotum II, 92].

6) [Athen. XIII, 1].

7) Gellius XV, cap. XX.

8) [si qui, ed. 1625; si, edd. 1632, 1642, 1646].

9) *Non tamen inde sequitur peccasse*] Augustinus libro XXII, c. XLVII contra Faustum: *Quando mos erat, crimen non erat.* Posuit et hoc Gratianus, sed sub Ambrosii nomine [can. 7 Caus. XXXII, qu. 4].

hac in re regimini familiari non subiiciatur. Solum autem reverentiae officium non efficit, ut nullus sit actus qui ei repugnat.

2. Quod autem a Romanis aliisque constitutum est, ut quaedam nuptiae quia consensus patris deficit irritae sint, non ex natura est, sed ex iuris conditorum voluntate. Nam et eodem iure mater, cui tamen naturaliter liberi reverentiam debent, suo dissensu matrimonium irritum non facit [1]: ac ne pater quidem filii emancipati [2]: et si pater ipse sit in patris sui potestate, in filii nuptias et avus et pater consentire debent [3]: filiae, avi auctoritas sufficit. quae discrimina naturali iuri incognita satis ostendunt venire haec ex iure civili.

3. In sacris litteris videmus quidem pios viros multoque magis mulieres (quarum verecundiae [4]) maxime convenit hac in re alieno arbitrio stare [5]), quo et illa pertinent quae priore ad Corinthios [6]) de elocanda virgine legimus) in contrahendis nuptiis secutos auctoritatem parentum: sed non tamen irritum pronuntiatur Esavi coniugium [7]), aut liberi illegitimi, quia sine tali auctoritate nuptias contraxerat. Quintilianus [8]) ius strictum, et quidem naturale, respiciens, sic ait: *Quod si licet aliquando etiam contra patris voluntatem ea quae alioqui reprehensionem non merentur filio facere; nusquam tamen libertas tam necessaria quam in matrimonio est* [9]).

XI. Cum ea quae alteri nupta est matrimonium haud dubie irritum est, lege quidem naturae, nisi vir prior eam dimiserit: tamdiu enim durat eius dominium: lege autem Christi, donec mors vinculum dissolverit. Irritum autem est ideo, quia et facultas moralis deest, sublata per prius matrimonium, et omnis effectus est vitiosus. Singuli enim actus contrectationem habent rei alienae. Vicissim ex Christi lege irritum est coniugium cum eo, qui maritus sit alterius

---

1) *Mater cui tamen naturaliter liberi reverentiam debent, suo dissensu matrimonium irritum non facit*] Imo et avi, si is liber est, voluntas plus valet, quam patris qui servilis sit conditionis, causa 32, quaest. III [can. un.].

2) L. Filius emancipatus. D. de ritu nupt. [l. 25 D. XXIII, 2].

3) L. Oratione §. nepote. D. eo. tit. [l. 16 § 1 D. XXIII, 2].

4) L. in coniunctione. C. de nuptiis [l. 20 C. V, 4].

5) *Quarum verecundiae maxime convenit hac in re alieno arbitrio stare*] *Non est enim virginalis pudoris eligere maritum*, ait Ambrosius lib. I de Abraham c. ult. relatus in codicem Gratiani causa XXXII, quaestione II [can. 13]. Donatus Andria [741]: *Summa potestas nuptiarum in patre puellae est.* Hermione apud Euripidem [Androm. 987, 8]:

Νυμφευμάτων δὲ τῶν ἐμῶν πατὴρ ἐμὸς
Μέριμναν ἕξει, κ᾽ οὐκ ἐμὸν κρίνειν τάδε.
Curam parenti de meis ego nuptiis
Permitto, non est istud arbitrii mei.

Hero apud Musaeum [179 sq.]:

Ἀμφαδὸν οὐ δυνάμεσθα γάμοις ὁσίοισι πελάσσαι·
Οὐ γὰρ ἐμοῖς τοκέεσσιν ἐπεύαδεν.
Lege maritali iungi non possumus ambo,
Cum nolit mater, nolit pater.

6) VII, 36.

7) Gen. XXXVI.

8) Decl. 257.

9) *Nusquam libertas tam necessaria est quam in matrimonio*] Eugraphius ad Andriam Actu I, Scena V [238]: *Tangitur et illud, an patrum imperiis obsequi filii debeant. constat enim circa nuptias esse filiis liberam voluntatem.* Cassiodorus VII 4 [immo 40]: *Durum est libertatem liberam non habere in matrimonio, unde liberi procreantur.*

mulieris, ob ius illud quod Christus feminae pudicitiam servanti dedit in maritum.

XII. 1. De coniugiis eorum qui sanguine aut affinitate iunguntur satis gravis est quaestio, et non raro magnis motibus agitata. Nam causas certas ac naturales, cur talia coniugia, ita ut legibus aut moribus vetantur, illicita sint, assignare qui voluerit, experiendo discet quam id sit difficile, imo praestari non possit. Nam quam Plutarchus [1]) attulit in quaestionibus Romanis [2]), et Augustinus sequitur de Civitate Dei, libro XV, cap. 16, de latius spargendis amicitiis per diffusas affinitates, non tanti est ponderis, ut quod contra fiat irritum aut illicitum censeri debeat. Neque enim quod minus utile est, statim et illicitum est. Adde quod accidere potest, ut huic qualicunque utilitati alia maior utilitas repugnet, neque eo duntaxat casu, quem Deus in lege Hebraeis [3]) data excepit, ubi vir quispiam sine prole obiit, cui non dissimile est quod de virginibus ex asse heredibus, quas *ἐπικλήρους* vocant, et Hebraeo [4]) et Attico iure [5]) constitutum est, ad conservandas scilicet in familia res avitas, sed aliis multis qui aut conspici solent, aut excogitari possunt.

2. Ab hac generalitate eximo matrimonia parentum cuiuscunque gradus cum liberis, quae quo minus licita sint, ratio (ni fallor) satis apparet. Nam nec maritus qui superior est lege matrimonii, eam reverentiam potest praestare matri quam natura exigit, nec patri filia; quia quanquam inferior est in matrimonio, ipsum tamen matrimonium talem inducit societatem quae illius necessitudinis reverentiam excludat. Bene Paulus Iurisconsultus [6]), cum dixisset in contrahendis matrimoniis naturale ius et pudorem inspiciendum [7]), addidit contra pudorem esse filiam suam uxorem ducere. Talia igitur coniugia haud

---

1) Quaest. 107 [108].

2) *Plutarchus attulit in quaestionibus Romanis*] Philo de legibus specialibus [§ 4]: *τί δὲ τὰς πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους κοινωνίας καὶ ἐπιμιξίας ἐπέχειν, εἰς βραχὺ χωρίον τὸ ἑκάστης οἰκίας συνωθοῦντας μέγα καὶ λαμπρὸν ἔργον, ἐκτείνεσθαι καὶ χεῖσθαι δυνάμενον εἰς ἠπείρους καὶ νήσους καὶ τὴν οἰκουμένην πᾶσαν; αἱ γὰρ τῶν ὀθνείων ἐπιγαμίαι καινὰς ἀπεργάζονται συγγενείας, τῶν ἀφ' αἵματος οὐκ ἀποδεούσας, ὧν χάριν πολλὰς καὶ ἄλλας ὁμιλίας ἐκώλυσε: Quid opus hominum inter se necessitudines ac vincula inhibere, et unius domus angustiis claudere tam ingens ac praeclarum opus, quod extendi fundique potest in regiones et insulas, orbemque universum? Affinitates namque cum extraneis novas pariunt coniunctiones hominum, non minores illis quae e sanguine veniunt. quod respiciens Moses alias etiam multas propinquorum nuptias vetuit.* Chrysostomus ad I Corinth. XIII, 13 [Hom. XXXIV, 4]: *τί στενοχωρεῖς τῆς ἀγάπης τὸ πλάτος; τί περιττῶς ὑπόθεσιν ἀναλίσκεις εἰς αὐτην φιλίας, δι' ἣν δύνασαι καὶ ἑτέραν πορίσεσθαι φιλίας ἀφορμὴν ἔξωθεν γυναῖκα ἀγαγών; Quid in arctum cogis amoris latitudinem? quid supervacuo amicitiae causam perdis, per quam poteras aliam amicitiae parandae occasionem acquirere, extraneam ducendo uxorem?*

3) [Deuteron. XXV, 5].

4) [Num. XXXVI, 8].

5) *Et Attico iure*] Vide Demosthenem ad Leocharem: Fortunatianum rhetorem: Donatum Phormione Act. I, Scen. II [125]. et Adelphis IV, V [651].

6) L. Adoptivus. §. Serviles. D. de ritu nupt. [l. 14 § 2 D. XXIII, 2].

7) *Naturale ius et pudorem inspiciendum*] Egregie hoc exsequitur Philo de specialibus legibus [§ 3]; ubi esse dicit *μέγιστον ἀνοσιούργημα, maximum nefas, πατρὸς εὐνὴν τετελευτηκότος, ἣν ἄψαυστον ὡς ἱερὰν ἐχρῆν φυλάττεσθαι, καταισχύνειν, γήρως δὲ καὶ μητρὸς αἰδῶ μὴ λαμβάνειν, τὸν αὐτὸν τῆς αὐτῆς υἱὸν καὶ ἄνδρα γενέσθαι, καὶ πάλιν τὴν αὐτὴν νῦν μητέρα, γυναῖκα. Patris mortui cubile quod, tanquam res sacra, intactum sini oportuit contemerare, neque senectutis neque materni nominis verecundia tangi. eundem eiusdem esse filium et maritum, eandem eiusdem matrem et uxorem.*

dubitandum quin et illicita sint, et irrita insuper, quia vitium perpetuo effectui adhaeret.

3. Neque movere nos debet Diogenis et Chrysippi argumentum, a gallis gallinaceis aliisque animantibus mutis petitum, quo probare volebant commixtiones tales non esse contra ius naturae. Nam ut initio libri [1]) diximus, satis est si cum natura humana quid pugnet, ut illicitum habeatur. Et hoc est incestum quod iure gentium [2]) committi scripsit Paulus Iurisconsultus [3]) inter gradus ascendentium et descendentium. Hoc est ius illud quod Xenophon [4]) ait non eo minus ius esse, quia a Persis contemnebatur [5]). Naturale enim recte dicitur, interprete Michaele Ephesio ad Nicomachia, *τὸ παρὰ τοῖς πλείστοις καὶ ἀδιαστρόφοις καὶ μετὰ φύσιν ἔχουσιν*: *quod apud plerosque non corruptos, sed naturae convenienter se habentes obtinet.* Hippodamus [6]) Pythagoricus vocat *παρὰ φύσιν ἀμέτρους ἐπιθυμίας, ἀκατασχέτους ὁρμὰς, ἀνοσιωτάτας ἡδονὰς, immoderatas et a natura alienas cupiditates, effraenes impetus, nefarias voluptates.* De Parthis sic Lucanus [7]) :

epulis vesana, meroque
Regia non ullos exceptos legibus horret
Concubitus.

Et mox [8]) :

cui fas implere parentem,
Quid rear esse nefas?

Speciatim autem huic Persarum mori causam pravam educationem prudenter assignat Dion Prusaeensis oratione XX [9]).

4. Atque hic mirari libet Socratis commentum apud Xenophontem [10]), qui in coniugiis talibus nihil culpandum invenit, praeter aetatis disparitatem: unde aut sterilitatem ait sequi, aut male conformatam sobolem: quae sola ratio si tali coniugio obstaret, certe nec irritum esset, nec illicitum, non magis quam inter alias personas, quarum aetas tot annis distat, quot annis parentes liberos solent praecedere.

5. Illud potius disquirendum, an non in hominibus nulla prava

---

1) [Prolegom. § 9].

2) *Iure gentium*] Sic et Papinianus loquitur in L. Si adulterium §. 2. D. ad legem Iuliam de Adulteriis [l. 39 § 2 D. XLVIII, 5].

3) L. ult. de ritu nupt. [l. 68 D. XXIII, 2].

4) Socr. IV [4, 19 sqq.].

5) *A Persis contemnebatur*] Quorum hac in re crimen bellis perpetuis, ac fratrum caedibus, a Deo punitum notat Philo [de Spec. leg. § 3]. Persis addit Medos, Indos, Aethiopas, Hieronymus libr. II [§ 7] contra Iovinianum. de barbaris in universum Hermione in Andromacha Euripidis [173—6]:

Τοιοῦτον πᾶν τὸ βάρβαρον γένος.
Πατήρ τε θυγατρὶ, παῖς τε μητρὶ μίγνυται.
Κόρη τ' ἀδελφῷ. διὰ φόνου δ' οἱ φίλτατοι
Χωροῦσι καὶ τῶνδ' οὐδὲν ἐξείργει νόμος.
Tale est omne barbaricum genus.
Mater iugatur filio, natae pater,
Frater sorori: proximae alterna manus
Caede implicantur. nulla lex prohibet nefas.

6) [Non Hippodamus, sed Hipparchus. cf. Stobaeum 108, 81].

7) [Lucan. VIII, 401—3].

8) [Ibid. 409—10].

9) [Dio Chrysost., Orat. XXI p. 270].

10) [Xenoph., Memor. Socr. IV, 4, 22 sqq.].

educatione corruptis, praeter id quod intellectu concipi posse iam diximus, sit in ipsis affectibus insita fuga quaedam commixtionis cum parentibus et ex se natis, quippe cum ab ea etiam quaedam animantia muta naturaliter abhorreant. Ita enim et alii existimarunt et Arnobius adversus gentes libro quinto: *Etiamne in matrem cupiditatis infandae spem Iupiter cepit, nec ab illius appetitionis ardore horror eum quivit avertere; quem non hominibus solis, sed animalibus quoque nonnullis natura ipsa subiecit, et ingeneratus ille communiter sensus?* Exstat de camelo et equo [1]) Scythico nobilis in hanc rem narratio [2]) apud Aristotelem animantium historia nona, capite XLVI. et non dissimilis apud Oppianum libro primo de venatu [3]). Seneca Hippolyto [4]):

Ferae quoque ipsae Veneris evitant nefas,
Generisque leges inscius servat pudor.

XIII. 1. Sequitur quaestio de gradibus affinitatis omnibus, et de gradibus sanguinis ex transverso limite, iis praesertim qui Levitici cap. XVIII expressi leguntur. Nam etiam concesso, a mero iure naturae non venire haec interdicta, videri tamen possunt praecepto divinae voluntatis haec ivisse in vetitum: neque vero tale id esse praeceptum quod solos Hebraeos adstringat, sed quod homines universos, colligi videtur ex illis Dei verbis ad Mosem [5]): *Ne polluite vos ulla harum rerum: quia omnibus istis polluti sunt populi, quos vobis advenientibus dispello.* Mox; *Ne facite ullam ex istis rebus abominandis: nam omnes istas fecerunt indigenae terrae istius, quae vobis exposita est, unde polluta est terra.*

2. Nam si Cananaei eorumque vicini peccarunt talia faciendo, sequitur ut lex aliqua praecesserit: quae cum mere naturalis non sit, restat ut a Deo data sit, aut ipsis peculiariter (quod non est verisimile, nec satis ferunt verba) aut humano generi, sive in prima constitutione, sive in reparatione post diluvium. Tales autem leges quae humano generi universo sunt datae, non videntur a Christo abrogatae, sed eae demum quae Iudaeos ab aliis nationibus, quasi sepimento interiecto [6]), disparabant. Cui accedit, quod Paulus [7]) coniugium privigni cum noverca tam severe detestatur: cum tamen nullum de ea re peculiare exstet Christi praeceptum; nec ipse alio utatur argumento, quam quod talis commixtio impura habeatur a profanis etiam gentibus [8]), quod verum esse praeter alia ostendunt

---

1) *De equo*] Plinius historiae naturalis VIII, 42: ubi de equis agit, *Alium detracto velorum operimento et cognito cum matre coitu, petiisse praerupta atque exanimatum. Equae et eadem ex causa in Reatino agro laceratum prorigam invenimus. Namque et cognationum intellectus in iis est.* Habes paria apud Varronem de re rustica II, 7. et apud Antigonum de admirabilibus [c. 59]. Aristotelemque eiusdem tituli libro [§ 2].
2) [narratio, edd. 1642 et 1646; historia, ed. 1632].
3) [Oppianus, Cyneg. I, 239 sqq].
4) [Sen., Phaedra 921 sq.].
5) Lev. XVIII, 24, 25, 27.
6) Eph. II, 14.
7) I Cor. VII, 25 [V, 1].
8) *Impura habeatur a profanis etiam gentibus*] Tertullianus V adversus Marcionem [7]: *Non defendo secundum legem creatoris displicuisse illum, qui mulierem patris sui habuit. communis et publicae religionis secutus sit disciplinam.*

Charondae leges quae tale matrimonium infamia notant: et illud in oratione Lysiae [1]) *συνῴκει ὁ πάντων σχετλιώτατος ἀνθρώπων τῇ μητρὶ καὶ τῇ θυγατρὶ* *maritus erat ille impurissimus hominum matris ac filiae:* unde non abit Ciceronis illud pro A. Cluentio [2]) in causa non dissimili. nam cum socrum genero nupsisse narrasset, subdit: *O mulieris scelus incredibile, et praeter hanc unam in omni vita inauditum!* Seleucus rex cum uxorem suam Stratonicen Antiocho filio nuptam daret, verebatur, narrante Plutarcho [3]), ne ipsa offenderetur *τῷ μὴ νενομισμένῳ* *ut re illicita.* Apud Virgilium [4]) est:

Thalamos ausum incestare novercae.

quae communis existimatio si a necessario naturae dictato originem non habuit, omnino sequitur, ut descendat ex veteri traditione, quae a divino aliquo praecepto manarit.

3. Hebraei veteres, non spernendi hac in parte iuris divini interpretes, et qui omnia eorum legit summoque iudicio digessit, Moses Maimonides, aiunt earum legum quae capite Levit. XVIII de matrimoniis sunt proditae causas esse duas: priorem naturalem quandam verecundiam, quae non sinat ortus auctores cum sua sobole, aut in se ipsis, aut etiam per personas sanguine, aut nuptiali sanguinis commixtione proxime cohaerentes [5]) misceri: alteram vero, ne quarundam personarum convictus nimis quotidianus atque inobservatus, stupris et adulteriis occasionem daret, si amores tales nuptiis possent conglutinari. Quas duas causas si cum iudicio aptare velimus illis quas dixi divinis in Levitico legibus, facile apparebit in affinibus qui in recto sunt limite (ut de parentibus et liberis nihil iam dicam, quippe quos, ut existimo, etiam sine expressa lege ratio naturalis iungi satis vetat) item in sanguinis gradu transversorum primo [6]), qui ob ortum a stirpe communi secundus dici solet, ob recentem admodum parentum in liberis imaginem, priorem causam valere, ut venientem de eo quod natura si non praecipit, certe honestius dictat; cuius generis multa materiam divinarum, humanarumque legum faciunt.

4. Atque ideo Hebraei in recto limite, gradus etiam non nominatos a lege volunt comprehendi, ob notissimam rationis paritatem. Istorum autem graduum haec sunt apud ipsos nomina. Mater matris suae: mater patris matris suae: mater patris sui: mater patris patris sui: uxor patris patris sui: uxor patris matris suae: nurus filii sui: nurus filii filii sui: nurus filiae suae: filia filiae filii sui: filia filii filii sui: filia filiae filiae suae: filia filii filiae suae: filia filiae filii uxoris suae: filia filiae filiae uxoris suae: mater matris patris

1) [Non sunt Lysiae verba illa, sed Andocidis, Orat. I, 124].
2) [Cic., pro Cluentio 6, 15].
3) *Narrante Plutarcho*] In vita Demetrii [907 E]: sed et Appiano in Syriacis [c. 59] qui *ἀθεμιστίαν πάθους* amorem nefandum vocat.
4) [Virg., Aen. X, 389].
5) *Aut etiam per personas sanguine aut nuptiali sanguinis commixtione cohaerentes*] Philo [de spec. leg. § 5]: *ἀδελφὰ δὲ εἰ καὶ διαίρετα τὰ μέρη γεγόνασιν, ἀλλ' οὖν ἁρμόζονται φύσει καὶ συγγενείᾳ μιᾷ.* *Quanquam enim divisae sunt partes, fraternitatis ius retinent, ac cognatione, ut naturali vinculo, iunguntur.*
6) *Item in sanguinis gradu transversorum primo*] Et hucusque propinquis nuptiis abstinebant et Peruani et Mexicani.

uxoris suae: mater patris matris uxoris suae: id est, ut more loquar Romano, aviae et proaviae omnes, pronovercae, proneptes, proprivignae, pronurus, prosocrus: quia scilicet et sub agnationis nomine comprehendatur similis cognatio, et sub primo gradu secundus, et sub secundo tertius, ultra quem vix est, ut oriri controversia possit, cum alioqui, si posset, in infinitum eadem futura esset ratio.

5. Has autem leges, et ne fratres sororibus miscerentur, ipsi Adamo censent datas Hebraei simul cum lege de Deo colendo, iure dicendo, non fundendo sanguine, non colendis Diis falsis, non rapienda re aliena: sed ita ut leges coniugales vim suam non exsererent, nisi post multiplicatum iam satis humanum genus, quod ipso initio sine fratrum et sororum nuptiis contingere nequivit. Neque referre putant quod id a Mose suo loco narratum non sit [1]: quia satis habuit hoc in lege ipsa tacite indicasse, cum gentes extraneas eo nomine damnat. Multa enim talia esse in lege quae non temporis ordine, sed ex occasione dicantur; unde illa inter Hebraeos celebris sententia: In lege non esse prius aut posterius: id est, multa referri **ὕστερον πρότερον.**

6. De connubio fratrum et sororum [2]) verba haec sunt Michaelis Ephesii ad quintum Nicomachiorum: **τὸν ἀδελφὸν μίγνυσθαι τῇ ἀδελφῇ ἐξ ἀρχῆς μὲν ἀδιάφορον ἦν· νόμου δὲ τεθέντος μὴ μίγνυσθαι πολὺ τὸ διάφορον.** *Fratrem cum sorore concumbere ab initio res media erat: at lege adversus tales concubitus posita, iam multum refert observetur lex necne.* Diodorus Siculus [3]) vocat **κοινὸν ἔθος τῶν ἀνθρώπων,** *communem hominum morem* ne fratres sororibus iungantur, a quo more Aegyptios eximit: Dion Prusaeensis barbaros. Seneca [4]) scripserat: *Matrimonia Deorum iungimus et ne pie quidem, fratrum scilicet et sororum.* Plato de legibus octavo [5]) talia coniugia vocat **μηδαμῶς ὅσια, καὶ θεομισῆ** *minime pia, sed Deo invisa.*

7. Quae omnia ostendunt veterem famam de lege divina adversus id genus coniugia, unde et vocem nefas de talibus usurpari videmus. Omnes autem fratres et sorores comprehendi lex ipsa indicat [6]), tam agnatos quam cognatos eius gradus, sive foris, sive domi natos atque educatos comprehendens.

XIV. 1. Quae manifesta expressio ostendere videtur discrimen quod est inter hos et alios remotioris gradus. Nam ducere amitam agnatam vetitum est. At filiam fratris, qui par est gradus, ducere [7]) vetitum non est: imo eius facti apud Hebraeos exstant exempla.

---

1) *Suo loco narratum non sit*] Nam neque lex illa narrata est ex qua Iudas Thamarem comburi voluit [Genes. XXXVIII, 24]. Sic Sichemitas Iudith recte occisos ait quod virgini stuprum intulissent, IX. 2. et Ruben patris maledicto feritur ob incestum.

2) Vide Caiet. in Matth. cap. 19.

3) Libro I [27].

4) [In libro deperdito de Superstitione, frgm. 39 ex August. de Civit. Dei VI, 10].

5) [Plato, Leg. VIII, 6].

6) *Lex ipsa indicat*] Ubi vide Chaldaeum paraphrasten. distinxerunt male Spartiatae, et Athenienses, et quidem diversimode.

7) *Filiam fratris ducere*] Talem Abrahamo Saram fuisse Iosephus [Antiq. Iud. I, 12, 1] putat. idem post datam legem exempla nobis dat in Herode qui fratris filiam duxerat, et suam filiam fratri Pherorae desponderat. Vide eum Antiquae historiae XII [XIV], et XVI. Phineo patruo promissa Andromede; Ovidius metamorphoseon V [1 sqq.]. id postea apud Romanos vetitum permisit Claudius: vetuit Nerva: permisit Heraclius.

Nova nobis in fratrum filias coniugia: at aliis gentibus solennia, nec lege ulla prohibita, inquit Tacitus [1]). Athenis id licuisse ostendit Isaeus [2]) et Lysiae vita Plutarchus [3]). Rationem adferunt Hebraei, quia viri iuvenes assidue frequentant domos avorum et aviarum, aut etiam in iis habitant simul cum amitis: ad domos vero fratrum minus frequens ipsis est aditus, nec ibi tantundem habent iuris. Quae si recipimus, ut sane rationi sunt consentanea, fatebimur legem de non ducendis affinibus recti gradus, et sororibus, ex quo multiplicari coeptum est humanum genus esse perpetuam: et hominibus communem, ut quae honestate naturali nitatur, ita ut et irritum fiat, si quid factum sit adversus hanc legem, ob vitium permanens: at caeteras leges non item, ut quae cautionem magis contineant, quae cautio etiam aliis modis adhiberi potest.

2. Certe canonibus antiquissimis [4]) qui Apostolici dicuntur, qui duas sorores alteram post alteram duxisset, aut ἀδελφιδὴν, id est fratris aut sororis filiam, tantum a clero arcetur. Nec difficilis est responsio ad id, quod diximus de peccato imputato Cananaeis et finitimis populis. Potest enim locutio universalis restringi ad praecipua eius capitis, ut de concubitu cum masculis, cum bestiis, cum parentibus, cum sororibus, cum nuptis alienis, in quorum προφυλακὴν et ut Hebraei loquuntur praemunimentum, additae sint leges caeterae: Nam de singulis partibus ne intelligatur, argumento esse potest interdictum de non habendis eodem tempore in matrimonio sororibus duabus: quod in commune datum olim humano generi fuisse Iacobi pietas, qui contra fecit, credere nos non sinit. Addi potest factum Amrami qui pater Mosis fuit. nam et is ante legis tempora amitam duxit uxorem. sicut materteras apud Graecos [5]) Diomedes et Iphidamas: Areten fratris filiam Alcinous [6]).

3. Recte tamen fecerunt Christiani veteres, qui leges non illas tantum in commune datas, sed alias peculiariter Hebraeo populo scriptas sponte sua observarunt: imo et ad gradus quosdam ulteriores protenderunt verecundiae suae fines, ut hac quoque in virtute non minus quam in caeteris Hebraeos antecederent. Atque id pridem factum magno consensu ex canonibus apparet. Augustinus [7]) de patruelium et consobrinorum coniugiis [8]) inter Christianos loquens: *Raro,* inquit, *per mores fiebat quod fieri per leges licebat, quia id nec divina prohibuit, et nondum prohibuerat lex humana: verumtamen*

---

1) Annal. XII [6].
2) [„Nihil in hanc rem reperio apud Isaeum. Forte auctor in animo habuit Lysiae Orat. XXXII, 4 sqq." Barbeyrac].
3) [Plutarch., Decem orat. vitae 836 B].
4) Can. XIX [aliis XVIII].
5) *Apud Graecos*] Et Castori avunculo desponsam Electram ex Euripidis Electra [311] discimus.
6) Eust. ad. Il. *Λ* [XII, 224] et ad Od. *Η* [VII, 63].
7) De civ. Dei l. XV, c. 16.
8) *De patruelium coniugiis*] Aeschylus Danaidibus [immo Supplicibus, vers. 38 ubi de Danaidibus] vocat λέκτρα ὧν θέμις εἴργει, *cubilia quae ius prohibet,* et ait [ibid. 225] sic μιαίνεσθαι γένος· *foedari genus.* At Scholiastes addit illegitimas fuisse tales nuptias, quod adhuc viveret virginum pater, quasi iustae futurae fuerint eo mortuo, ex lege τῶν ἐπικλήρων. in oratione Sp. Ligustini civis Romani apud Livium [XLII, 34, 3] est: *Pater mihi uxorem fratris sui filiam dedit.* vide et Plauti Poenulum [1155 sq.].

factum etiam licitum propter vicinitatem horrebatur illiciti. Hanc morum verecundiam leges regum ac populorum secutae sunt. sicut Theodosii constitutio [1]) patruelium et consobrinorum coniugia vetuit, laudante id factum, ut pietatis plenum, Ambrosio [2]).

4. Sed sciendum simul est non quod vetitum est fieri lege humana, si fiat, irritum quoque esse [3]), nisi et hoc lex addiderit aut significaverit. Canon Eliberinus LX: Si quis post obitum uxoris suae, sororem eius duxerit [4]) et ipsa fuerit fidelis, per quinquennium eum a communione abstinet: eo ipso ostendens manere vinculum matrimonii. Et ut iam diximus, in canonibus qui Apostolici dicuntur, qui duas sorores duxerit, aut fratris filiam, tantum clericus fieri prohibetur.

XV. I. Ut ad alia pergamus, observandum hoc est, concubinatum quendam verum ac ratum esse coniugium, etsi effectibus quibusdam iuris civilis propriis privetur, aut etiam effectus quosdam naturales impedimento legis civilis amittat. Exempli causa, inter servum et ancillam iure Romano contubernium esse dicitur, non matrimonium [5]). attamen ad ipsam coniugii naturam nihil deest in tali consociatione. quae propterea in antiquis canonibus γάμον nomine appellatur. Sic inter hominem liberum et ancillam concubinatus dicitur, non matrimonium: quod deinde imitatione quadam ad alias personas disparis qualitatis productum est: ut Athenis inter civem et peregrinam, unde Servius ad illud Virgilii [6]),

Suppositos de matre nothos furata creavit:

nothos interpretatur materno genere ignobiles et obscuros. Apud Aristophanem Avibus [7]) qui dixerat νόθος γὰρ εἶ κ' οὐ γνήσιος dictum

1) *Theodosii constitutio*] Victor [Epit. XLVIII, 10] de eo: *tantum pudori tribuens et continentiae ut consobrinarum nuptias vetuerit, tanquam sororum.* Meminit et Libanius oratione de Angariis. Exstat Arcadii et Honorii lex eiusdem sensus quae tertia est C. Theodosiano de incestis nuptiis [III, 12, 3]. Concedi tamen principum indulto solitas nuptias tales ostendit lex Honorii et Theodosii minoris alia eodem codice, titulo: si nuptiae ex rescripto petantur [III, 10]. Secuti et Gotthi reges. Cassiodorus VII, 46. *Hoc prudentes viri sequentes exemplum, longius pudicam observantiam posteris transmiserunt, reservantes principi tantum beneficium consobrinis nuptiali copulatione iungendis.* Ubi et formulam habes talis veniae principalis.

2) Epist. 66.

3) *Non quod vetitum est lege humana, si fiat, irritum quoque esse*] In Agathensi concilio post commemorata coniugia vetita, et inter ea de relicta fratris additur: *Quod ita praesenti tempore prohibemus, ut ea quae hactenus sunt constituta non solvamus.* Retulit id Gratianus in quaestionem II et III. causae XXXV [can. 8]. Simile quod a Paulo in sententias relatum est libro II, tit. XX. [immo XIX, 2] sine parentum consensu contractas nuptias iniustas esse, sic tamen ut non dissolvantur, nisi forte haec postrema verba Arrianus addidit. Tertullianus de coniugio cum infideli agens ad uxorem secundo [2], ait dominum magis ratum habere matrimonium non contrahi, quam omnino disiungi. Vide infra §. XVI.

4) *Sororem eius duxerit*] Lex Langobardica Lib. II, cap. VIII, 13 [3]: *quia canones sic habent de duabus sororibus, sicut de duobus fratribus.*

5) *Non matrimonium*] At serviles coniunctiones nuptiae dicebantur in Graecia, Carthagine, in Apulia. Prologus ad Casinam Plauti [68]. Sic et in legibus Langobardorum libro II, tit. XII, 10. et XIII, 3. et lege Salica Tit. XIV, §. II. sed sine consensu dominorum non valuisse coniugia talia apud Hebraeos notatur ab ipsis ad Exodum XXI. ubi talium nuptiarum mentio, et apud Graecos Christianos a Basilio in suis canonibus [Ad Amphiloch. can. 42]. Solitam etiam a principe veniam impetrari ducendae mulieris, quae inaequalis esset conditionis, videmus apud Cassiodorum VII, 40.

6) [Virg., Aen. VII, 283].

7) [Aristoph., Aves 1650—2].

probat *ὤν γε ξένης γυναικὸς*: *quippe cum ex peregrina natus sis*. Et apud Aelianum [1]) *γνήσιος*, definitur *ὃς ἐξ ἀμφοῖν γέγονεν ἀστοῖν*, *qui utroque parente cive natus sit*.

2. Atqui sic in statu naturae inter tales, quales iam diximus, coniugium verum esse potuit, si femina esset sub custodia maritali, et fidem marito dedisset; sic etiam in statu legis Christianae [2]) verum erit inter servum [3]) et ancillam, aut liberum et servam coniugium; multoque magis inter civem et peregrinam, Senatorem et libertam, si quae iure divino Christiano sunt necessaria accedant, scilicet indissolubilis unius cum una coniunctio, etiamsi effectus quidam legis civilis non sequantur, aut alioqui sponte secuturi lege impediantur. Atque hunc in sensum capienda sunt verba concilii Toletani primi. *Caeterum is qui non habet uxorem, et pro uxore concubinam habet* [4]), *a communione non repellatur: tamen ut unius mulieris, aut uxoris, aut concubinae, ut ei placuerit, sit coniunctione contentus*. cui adde locum in Clementis constitutionibus lib. viii, c. xxxii. Pertinet huc quod Theodosius et Valentinianus [5]) concubinatum quendam vocant inaequale coniugium, et quod inde adulterii accusatio nasci dicitur.

XVI. 1. Imo etiam si lex humana coniugia inter certas personas contrahi prohibeat, non ideo sequetur irritum fore matrimonium si reipsa contrahatur. Sunt enim diversa, prohibere, et irritum quid facere. nam prohibitio vim suam exserere potest per poenam vel expressam vel arbitrariam: et hoc genus leges imperfectas vocat Ulpianus [6]) quae fieri quid vetant, sed factum non rescindunt [7]).

---

1) [Aelian., Var. Hist. vi, 10].

2) *In statu legis Christianae*] Vide in Gratiani collectione c. i. de coniugiis servorum [Decretal. iv, 9].

3) [servum, ed. 1646; servos edd 1625, 1632, 1642].

4) *Pro uxore concubinam habet*] De tali concubina Augustinus de Fide et operibus [c. 19]: *De concubina quoque, si professa fuerit, nullum se alium cognituram, etiamsi ab illo cui subdita est dimittatur, merito dubitatur, utrum ad percipiendum baptismum non debeat admitti.* Idem de Bono coniugii libro v [immo cap. 5]: *Solet etiam quaeri, cum masculus et femina, nec ille maritus, nec illa uxor alterius, sibimet non filiorum procreandorum, sed propter incontinentiam solius concubitus causa copulantur, ea fide media, ut nec ille cum altera, nec illa cum altero id faciat, utrum nuptiae sint vocandae. Et potest quidem fortasse non absurde hoc appellari connubium, si usque ad mortem alicuius eorum id inter eos placuerit, et prolis generationem, quamvis non ea causa coniucti sint, non tamen vitaverint, ut vel nolint sibi nasci filios, vel etiam opere aliquo malo agant, ne nascantur.* Itaque in capitulari Francico vii, c. 255 dicitur: *Qui uxorem habet, eodem tempore concubinam habere non potest, ne ab uxore eum dilectio separet concubinae.*

5) L. Si quis naturalem C. de naturalibus [l. 3. c. v, 27]. L. Si uxor. D. ad l. Iuliam de adulteriis [l. 14 D. xlviii, 5].

6) Instit. tit. i [1].

7) *Quae fieri quid vetant, sed factum non rescindunt*] Livius libro x [9, 5]: *Valeria lex, cum eum qui provocasset virgis caedi, securique necari vetuisset, si quis adversus ea fecisset, nihil ultra quam improbe factum adiecit. id (qui tum pudor hominum erat) visum credo vinculum satis validum legis. nunc vix servo ita minetur quisquam.* Lex Furia testamentaria plusquam mille assium legatum mortisve causa prohibebat capere, praeter exceptas personas, et adversus eum qui plus ceperit, quadrupli poenam constituebat, memorante Ulpiano [i, 2]. Macrobius circa finem eorum quae scripsit ad somnium Scipionis [ii, 17, 13]: *Inter leges illa imperfecta dicitur, in qua nulla deviantibus poena sancitur.* vide supra hoc capite §. xiv, in fine. Sic divus Marcus rescripsit: *Eum heredem, qui prohibet funerari ab eo quem testator elegit, non recte facere: poenam tamen in eum statutam non esse* [l. 14 § 14 D. xi, 7]. [Sic divus — *non esse*, add. ed. 1646].

qualis erat lex Cincia, quae supra certum modum donare vetabat, donatum non rescindebat.

2. Scimus apud Romanos postea Theodosii lege [1]) inductum, ut si quid lex prohibuerit tantum, non etiam specialiter dixerit inutile esse debere quod contra factum est, id ipsum tamen cassum, inutile ac pro infecto sit, nimirum si in iudicium res deveniat. sed haec extensio non fit ex vi solius prohibitionis, sed ex vi novae legis, quam alii populi sequi necesse non habent. Saepe enim indecentia est maior in actu, quam in effectibus: saepe etiam incommoda quae rescissionem sequuntur maiora quam ipsa indecentia [2]), aut incommodum actus ipsius.

XVII. Consociationes praeter hanc maxime naturalem sunt et aliae, tum privatae tum publicae: et hae quidem aut in populum, aut ex populis. Habent autem omnes hoc commune, quod in iis rebus ob quas consociatio quaeque instituta est, universitas, et eius pars maior nomine universitatis obligant singulos qui sunt in societate. Omnino [3]) enim ea credenda est fuisse voluntas in societatem coeuntium, ut ratio aliqua esset expediendi negotia: est autem manifeste iniquum, ut pars maior sequatur minorem: quare naturaliter, seclusis pactis ac legibus [4]) quae formam tractandis negotiis imponunt, pars maior ius habet integri. Thucydides [5]): *κύριον εἶναι ὅτι ἂν τὸ πλῆθος ψηφίσηται*, Appianus [6]): *ἔστι δ' ἔν τε χειροτονίαις καὶ δίκαις ἀεὶ τὸ πλέον δικαιότερον*: *tam in comitiis quam in iudiciis vincit pars maior.* Dionysius Halicarnassensis [7]) similiter: *ὅτι ἂν δόξῃ τοῖς πλείοσι τοῦτο νικᾶν. quod pluribus visum id valere* [8]). Et alibi [9]): *ὅτι δ' ἂν οἱ πλείους ψῆφοι καθαιρῶσι τοῦτο ποιεῖν.* Item [10]): *ὅτι ἂν αἱ πλείους γνῶμαι καθαιρῶσι τοῦτο εἶναι κύριον.* Aristoteles [11]): *κύριον τὸ τοῖς πλείοσι δόξαν.* Curtius libro x [12]): *Eo quod maior pars decreverit, stetur.* Prudentius [13]):

In paucis iam deficiente caterva
Nec persona sita est patriae, nec curia constat.

Deinde [14]):

Infirma minoris [15])
Vox cedat numeri parvaque in parte quiescat.

---

1) L. Non dubium. C. de legibus [l. 5 c. I, 14].
2) *Saepe etiam incommoda quae rescissionem sequuntur, maiora quam ipsa indecentia*] Ideo rex Alcinous Medeam reddi volebat patri si deflorata nondum esset. meminit Apollonius Argonautis [IV, 1106 sq.], et eius Scholiastes [in praef. ad Lib. IV], et in bibliotheca Apollodorus [I, 9, 25].
3) Vict. de potestate civili, n. 14.
4) *Seclusis pactis ac legibus*] Ut quae volunt duas partes concordare, ut c. 6. de Electione [Decretal. I, 6].
5) Lib. V [30].
6) [Appian., Bell. civ. III, 52].
7) [Dion. Hal. II, 14].
8) *Quod pluribus visum id valere*] Hunc sensum dant Chaldaeus Paraphrastes et Rabbini ad illud in Exodo XXIII, 3. Adiungo L. duo. et L. Pomponius. D. De re iudicata [l. 39 et 36 D. XLII, 1]; et quae infra lib. III, cap. XXX, §. 24 [immo XX § IV]. et quae paria cum Prudentio habet Ambrosius contra Symmachum.
9) Lib. VII [36 Dion. Halic.].
10) [Ibid. VII, 39].
11) Polit. IV, 8. VI, 2.
12) [Curt. X, 6, 15].
13) [Prudent., Contra Symmachum I, 598 sq.].
14) [Ibid. 606 sq.].
15) [*Infirma minoris*, omis. ed. 1632; add. edd. 1642 et 1646].

Apud Xenophontem hoc dicitur ἐκ τῆς νικώσης πράττειν πάντα, *omnia agere secundum eam sententiam quae vincit.*

XVIII. Quod si pares sint sententiae, nihil agetur: quia ad mutationem non satis momenti est: qua de causa ubi pares sunt sententiae, reus absolutus intelligitur [1]). quod ius Minervae calculum Graeci vocant ex fabula de Oreste: quae res apud Aeschylum Furiis, et apud Euripidem, Oreste et Electra [2]) tragoediis tractatur: Sic et [3]) possessor rem tenet: quae ratio non male observata est a scriptore problematum quae Aristoteli asscribuntur, sectione XXIX. In Senecae controversia quadam [4]) est: *Alter iudex damnat, alter absolvit: inter dispares sententias mitior vincat* [5]). Nam sic et in dialecticis collectionibus illatio eam partem sequitur, quae minus onerat.

XIX. Sed hic quaestio oriri solet de coniungendis aut dividendis sententiis: qua de re ex mero iure naturali, id est, si pactio aut lex aliud non praecipiat, distinguendum videtur inter sententias quae totis rebus differunt, et inter eas quarum altera partem alterius continet, ut hae coniungendae sint in eo quo conveniunt [6]), illae non item. Sic qui in viginti damnant, et qui in decem, coniungentur in illo decem adversus sententiam absolventem. At qui morte reum puniunt, et qui relegant, non coniungentur, quia diversa haec sunt, et in morte non est relegatio. Sed nec absolventes cum relegantibus coniungentur, quia etsi non interficiendum reum consentiunt, id tamen non est illud ipsum quod dicit sententia, sed per consequentiam inde elicitur: at qui relegat non absolvit. Quare recte Plinius [7]), cum tale quid in Senatu evenisset, tantam dixit sententiarum esse diversitatem, ut non possent esse nisi singulae; et parvulum referre, an idem displiceret, quibus non idem placuisset. Et Polybius [8]) notat a Postumio praetore fraudem factam in rogandis sententiis, cum eos qui captivos Graecos damnandos, et qui ad tempus retinen-

---

1) *Reus absolutus intelligitur*] L. inter pares, D. de re iudicata [l. 38 D. XLII, 1]. Vide Iulianum de Eusebia [Orat. III p. 115].

2) *Oreste et Electra*] Etiam Iphigenea in Tauris [1470]. in Electra [1268, 9] sic ait:

Καὶ τοῖσι λοιποῖς ὅδε νόμος τεθήσεται,
Νικᾶν ἴσοις ψήφοισι τὸν φεύγοντ' ἀεί:
Idemque cunctis iuris esto in posterum,
Certante numero iudicum ut vincat reus.

3) [Sic et, edd. 1642 et 1646; et, edd. 1625 et 1632].

4) [Seneca, Controv. I, 5, 3].

5) *Mitior vincat*] Seneca in controversiis [I, 5, 3]: *Non est invidiosa potestas, quae misericordia vincit.* Imo apud Hebraeos una sententia damnantium vincens pro nulla habebatur, ita Chaldaeus ad dictum locum Exodi XXIII [3]. et Moses de Kotzi praeceptorum iubentium XCVIII. et vetantium CXCV.

6) *Coniungendae sint in eo in quo conveniunt*] Ideo Senatores dividere sententiam plura simul complectentem iubebantur, teste Asconio in Milonianam [c. 6]. Cicero Epistolarum ad familiares l. 2 [I, 2, 1]: *Itaque cum sententia prima Bibuli pronuntiata esset ut tres legati regem reducerent, secunda Hortensii, ut tu sine exercitu reduceres, tertia Volcatii ut Pompeius reduceret, postulatum est ut Bibuli sententia divideretur. quatenus de religione dicebat, cuique rei iam obsisti non poterat, Bibulo assensum est: de tribus legatis frequentes ierunt in alia omnia.* Seneca epistola XXI [§ 9]: *Quod fieri in senatu solet, faciendum ego in philosophia quoque existimo. cum censuit aliquis, quod ex parte mihi placeat, iubeo illum dividere sententiam et sequor.* Idem de vita Beata c. 3: *Est et mihi censendi ius, itaque aliquem sequar, aliquem iubebo sententiam dividere.* meminit eius moris et Plinius lib. VIII, epist. 14.

7) Lib. VIII epist. ad Aristonem [VIII, 14, 24].

8) *Polybius*] Excerpt. leg. Vide ad eum locum Fulvii notas [p. 204 et in Notis p. 94 in edit. Fulvii Ursini; p. 354 vero in edit. de Boor].

dos censebant, contra absolventes coniungeret. Exstat huius generis quaestio apud Gellium libro IX.[1]) et apud Curium Fortunatianum in loco de quantitatum comparatione: et apud Quintilianum patrem controversia CCCLXV. ubi haec verba sunt: *Iam aperte una plures facis, iam turbam istam, quae universa noceret dividendo extinguis. Duo exilium, duo ignominiam pronuntiant. Vis ego illos iungam, qui seipsos dividunt.*

XX. Addendum et hoc; siqui absentia, aut aliter impediti iure suo uti non possunt, eorum ius interim accrescere praesentibus: quod Seneca in Controversia quadam[2]) exsequitur: *Puta te servum esse communem: huic domino servies qui praesens est*[3]).

XXI. Naturalis autem ordo[4]) inter socios hic est, prout quisque in societatem venit[5]). Sic inter fratres is servatur ordo, ut qui primus natus est reliquos praecedat, atque ita deinceps, reiectis aliis omnibus qualitatibus. **ἴσοι γάρ**, inquit Aristoteles[6]), **πλὴν ἐφ' ὅσον ταῖς ἡλικίαις διαλλάττουσι**, *pares enim sunt fratres, nisi quatenus aetas eos distinguit.* Theodosius et Valens in constitutione de ordine inter Consules servando[7]): *Quis enim in uno eodemque genere dignitatis prior esse debuerat, nisi qui prior meruit dignitatem?*[8]). Atque hic mos antiquitus in Christianorum quoque regum ac populorum societate obtinuit, ut qui primi Christianismum professi sunt, in conciliis[9]) ad rem Christianam pertinentibus praecedant caeteros.

XXII. Illud tamen addendum est; quoties societas fundamentum habet in re quam non aequaliter omnes participant, ut si in hereditate aut fundo alius dimidiam partem habeat, alius tertiam, alius quartam, tunc non tantum ordinem sumendum ex modo participationis, sed et sententias ad eum modum, id est, mensoria, ut loquun-

---

1) [Gell. IX, 15].

2) *Seneca in controversia quadam*] Libro III, contr. XIX [VII, 4, 4].

3) *Qui praesens est*] Ita ut et ad unum recidere possit nomen universitatis. L. sicut, D. quod cuiusque universitatis nomine [l. 7 D. III, 4]. ubi Wesembecium vide. Adde L. Rescriptum, D. de pactis [l. 10 D. II, 14], Zas. in paratit. D. de pactis. Bart. in L. 1, n. 3. de Albo scribendo [l. 1 D. L, 3]. Boer. decis. I, num. 4. Antonium Fabrum codice Sabaudico. lib. I, tit. II, definit. 40. Reinking. lib. I, classe V, c. 8. Saepe tamen et hic, ut in illa regula de maiore parte, leges exceptionem dant, puta ut duae partes adesse debeant. L. Nulli, D. dicto titulo, quod cuiusque univ. nomine [l. 3 D. III, 4]. L. Nominationum, C. de decurionibus [l. 45 C. X, 32]: ut absentes praesentibus vices suas mandare aut suffragium per procuratorem dare possint. c. si quis iusto de Electione in VI [c. 46 I, 6 in VI°].

4) *Naturalis ordo*] De praecedentiis vide, si lubet, M. Antonium Nattam cons. IↃC, n. 22. et cons. IↃCLXXVIII, num. 31. Mart. Wacher consiliis caesareis in controversia Saxonica.

5) D. de albo scribendo [l. 1 D. L, 3].

6) [Aristot., Eth. Nic. VIII, 12].

7) L. I. C. de Cons. l. XII [l. 1 C. XII, 3].

8) *Nisi qui prior meruit dignitatem*] Adde L. omnes, C. ut dignitatum ordo servetur [l. 2 C. XII, 8]. L. semper D. de iure immunitatis [l. 6 D. L, 6]. L. ult. C. de tyronibus [l. 3 C. XII, 43].

9) *In conciliis*] Ioh. Fice. cons. Latino LXXVII, n. 16. Afflictus decis. Neap. I, n. 8. Bart. in L. I. D. de Albo scribendo [l. 1 D. L, 3]. Innoc. in c. Tua de Maioritate et obedientia [c. 7 Decretal. I, 33]. Ant. Tessaurus I quaest. for. XLVIII, n. 5. Tiberius Decianus responso XIX, n. 183, et seq. Innocentius Butr. Felin. in c. statuimus D. tit. de Maioritate [c. 15 Decret. I, 33]. Bal. in Decernimus, in 2 notabili, c. de Sacrosanctis ecclesiis [l. 16 C. I, 2]. Sed praecipue vide Aeneam Silvium in concilii Basilieensis historia.

tur, proportione aestimandas. quod sicut naturali aequitati convenit, ita Romanis quoque legibus [1]) probatum est. Ita narrat Strabo [2]) cum Libyca et tres vicinae urbes in unum quasi corpus coiissent, convenisse, ut aliarum singula essent suffragia, Libycae bina, eo quod in commune haec multo plus caeteris conferret. Idem [3]) in Lycia viginti et tres ait fuisse urbes quarum aliae terna, aliae bina [4]), aliae singula ferrent suffragia, et ad eundem modum onera tolerarent. Sed recte notat Aristoteles [5]) id ita demum aequum fore *εἰ κτημάτων χάριν ἐκοινώνησαν*, *si possessionum causa inita est societas.*

XXIII. Consociatio qua multi patres familiarum in unum populum ac civitatem coëunt, maximum dat ius corpori in partes: quia haec perfectissima est societas: neque ulla est actio hominis externa, quae non ad hanc societatem, aut per se spectet, aut ex circumstantiis spectare possit. Et hoc est quod ab Aristotele [6]) est proditum: *τοὺς νόμους ἀπαγορεύειν περὶ ἁπάντων*, *leges de omnis generis rebus praecipere.*

XXIV. 1. Solet hic illud quaeri, an civibus de civitate abscedere liceat [7]) venia non impetrata. Scimus populos esse ubi id non liceat, ut apud Moschos: nec negamus talibus pactis iniri posse societatem civilem, et mores vim pacti accipere. Romanis legibus [8]), saltem posterioribus, domicilium quidem transferre licebat: sed non eo minus qui transtulerat municipii sui muneribus obligabatur. Verum in quos id constitutum erat, ii manebant intra fines imperii Romani: atque ea ipsa constitutio specialem spectabat utilitatem tributariae praestationis.

2. At nos quid naturaliter, si nihil aliud convenerit, obtinere debeat quaerimus: nec de parte aliqua, sed de tota civitate, sive unius summi imperii complexu. Et sane gregatim discedi non posse [9]), satis expeditum est ex necessitate finis, quae ius facit in moralibus. nam id si liceat, iam civilis societas subsistere non possit. De singulorum discessione alia res videtur, sicut aliud est ex flumine aquam haurire, aliud rivum diducere. *De sua cuique civitate statuendi facultas libera est,* ait Tryphoninus [10]). Cicero pro Balbo [11]) laudat ius illud, *ne quis in civitate maneat invitus,* et *fundamentum* vocat *libertatis, sui quemque iuris et retinendi et dimittendi esse dominum.* Tamen hic

---

1) L. Maiorem partem. D. de pactis [l. 8 D. II, 14]. L. Si plures. D. Depositi [l. 14 D. XVI, 3] L. Cum bona. D. de rebus auct. iud. possid. [l. 16 D. XLII, 5].
2) Lib. XIII [4, 17].
3) Lib. XIV [3, 3].
4) *Aliae terna, aliae bina*] Sic in Smalcaldico federe Saxo duo habebat suffragia.
5) Pol. III. IX.
6) Moral. V, 3.
7) *An civibus de civitate abscedere liceat*] Vide hac de 10 federa Helvetica apud Simlerum (pag. 203 ed. a. 1627) et alios. Servius in excerptis Fuldensibus II Aeneidos [156]: *Consuetudo antiqua fuerat, ut qui in familiam vel gentem transiret, prius se abdicaret ab ea, in qua fuerat, et sic ab alio reciperetur.* Exempla fidei regibus renuntiatae vide aliqua apud Marianam, ac postremum illustre libro XXVIII, c. 13.
8) L. Filii. D. ad Municipalem [l. 22 D. L, 1].
9) *Gregatim discedi non posse*] Zonaras [XIV, 5, 25] de Lazo rege agons qui a Persis ad Romanos defecerat: *τοῦτο αἴτιον μάχης ῥωμαίοις καὶ πέρσαις ἐγένετο, ὡς τοῦ βασιλέως ῥωμαίων τοὺς αὐτοῖς ὑπείκοντας σφετεριζομένου*: *Id belli initium Romanis ac Persis fuit, quod Romanus princeps ad se avocaret Persis subditos.*
10) L. in bello. D. de capt. et postl. [l. 12 § 9 D. XLIX, 15].
11) [Cic., pro Balbo 13, 31].

quoque servanda est regula naturalis aequitatis, quam Romani in privatis societatibus dirimendis secuti sunt, ut id non liceat si societatis intersit. Semper enim, ut recte inquit Proculus [1]), non id quod privatim interest unius ex sociis servari solet, sed quod societati expedit. Intererit autem societatis [2]) civilis non abire civem si magnum contractum sit aes alienum, nisi paratus sit civis in praesens partem suam exsolvere: item si fiducia multitudinis bellum sit susceptum, praesertim si obsidio immineat, nisi paratus sit civis ille alium aeque idoneum substituere, qui rempublicam defendat.

3. Extra hos casus credibile est ad liberam civium discessionem consentire populos, quia non minus ex ea libertate commodi sentire aliunde possunt.

XXV. Sic in exsules nullum ius civitati [3]). Heraclidae Argis eiecti ab Eurystheo, per tutorem suum Iolaum, sic loquuntur apud Euripidem [4]):

Quo iure iam nos ad Mycenaeos trahat,
Eadem agentes urbe quos urbe expulit?
Nunc ergo cives non sumus.

Alcibiadis filius in Isocratea oratione [5]) agens de temporibus eiecti patris, **ὅτ' οὐδὲν αὐτῷ τῆς πόλεως προσῆκεν,** *cum nihil ad illum civitas nostra pertineret* [6]). Iam vero plurium populorum, sive per se, sive per capita sua consociatio fedus est, de cuius natura et effectu locus agendi erit ubi ad obligationem ex pacto erit deventum.

XXVI. Subiectio ex consensu, aut privata est, aut publica. Subiectio privata ex consensu esse potest multiplex, sicut multiplicia sunt regiminum genera. Nobilissima species est arrogatio, qua quis se ita dat in familiam alterius, ut ei subsit ad eum modum, quo filius qui maturae est aetatis subest patri. Pater autem filium suum eo modo dare alteri non potest, ut ius paternum plene in eum transeat, et ipse paterno officio exsolvatur. id enim natura non sinit: sed potest filium alteri commendare, et alendum dare quasi substituendo.

XXVII. I. Subiectionis species ignobilissima est, qua quis se dat in servitutem perfectam, ut illi apud Germanos qui novissimo aleae iactu de libertate contendebant: *Victus voluntariam servitutem adit,* ait Tacitus [7]). Etiam apud Graecos, ut narrat Dion Prusaeensis oratione XV [8]): **μύριοι δήπου ἀποδίδονται ἑαυτοὺς ἐλεύθεροι ὄντες, ὥστε δουλεύειν κατὰ συγγραφήν.** *innumeri cum liberi sint se in servitutem dant, ut ex contractus formula serviant* [9]).

---

1) L. actione. §. Labeo. D. Pro socio [l. 65 § 5 D. XVII, 2].
2) *Intererit autem societatis*] Bembus libro VII.
3) *In exules nullum ius civitati*] Vide infra libro III, tit. XX. §. XLI.
4) [Eurip., Heraclid. 187—9].
5) [Isocr., de Bigis 5].
6) *Cum nihil ad illum civitas nostra pertineret*] Nicetas Isaaci Angeli rebus libro I [9]: *μὴ καινὸν εἰ διψῴη τις τὸν ἀντίπαλον καὶ κολακεύσει τουτονὶ ὡς φίλιον τὸν οἰκεῖον εὑρίσκων πολέμιον. Non mirum si quis hostem ambiat eique blandiatur, qui suos sibi hostes senserit.*
7) De moribus Germ. [24].
8) [Dio Chrysost., Orat. XV p. 241].
9) *Ex contractus formula serviant*] Aegyptiis id olim vetitum. Athenis permissum ad Solonis tempora. is constituit *ἐπὶ σώμασι μὴ δανείζεσθαι, corpus pro credito ne obligaretur.* Plutarchus Solone [86 D]. idem lex Petilia Romae constituit.

2. Est autem servitus perfecta quae perpetuas operas debet, pro alimentis et aliis quae vitae necessitas exigit: quae res si ita accipiatur in terminis naturalibus, nihil habet in se nimiae acerbitatis [1]), nam perpetua ista obligatio compensatur perpetua illa alimentorum certitudine, quam saepe non habent qui diurnas operas locant, unde accidit saepe quod dixit Eubulus [2]):

Ἐθέλει δ' ἄνευ μισθοῦ παρ' αὐτοῖς καταμένειν
Ἐπὶ σιτίοις.
Manere apud illos voluit, mercedis carens,
Victu contentus.

Idem Comicus alibi [3]):

Πολλοὶ φυγόντες δεσπότας, ἐλεύθεροι
Ὄντες, πάλιν ζητοῦσι τὴν αὐτὴν φάτνην.
Qui se fugitivi gesserunt pro liberis,
Multi recurrunt pristina ad praesepia [4]).

Sic in historiis notabat Posidonius Stoicus [5]), multos olim fuisse, qui suae imbecillitatis conscii, sponte se aliis in servitutem darent: **ὅπως παρ' ἐκείνων τυγχάνοντες τῆς εἰς ἀναγκαῖα ἐπιμελείας, αὐτοὶ πάλιν ἀποδιδῶσιν ἐκείνοις δι' αὐτῶν ἅπερ ἂν ὦσιν ὑπηρετεῖν δυνατοί**: *Ut domini quidem ipsis providerent de necessariis, ipsi vero operam vicissim quam possent praestarent.* Exemplum addunt alii [6]) in Mariandynis qui eandem ob causam servos se fecerint Heracleotarum.

XXVIII. Ius autem vitae ac necis (de plena et interna iustitia loquor) domini in servos non habent: nec quisquam homo hominem iure potest interficere, nisi is capital commiserit. Sed quorundam populorum legibus, dominus quacunque de causa servum interfecerit, impune fert, ut ubique reges qui liberrimam habent potestatem. Hac comparatione ante nos usus est Seneca [7]): *Si servo quominus in nomen meriti perveniat, necessitas obest et patiendi ultima timor, idem istud obstabit, et ei qui regem habet, et ei qui ducem, quoniam quanquam sub dispari titulo paria in illos licent.* Cum tamen haud dubie servus a domino iniuriam possit accipere, ut recte affirmat idem Seneca [8]). sed agendi impunitas improprie ius dicitur. Quale ius et Solon parentibus in liberos concesserat, et veteres Romanorum leges [9]). Sopater: **ἐξῆν πατρὶ ὄντι τοὺς παῖδας ἀνελεῖν. ἔξεστιν ἐὰν ἁμάρτῃ τι, καὶ ὅτι ὁ νόμος τοῦτο εἰδὼς ὡς εἰλικρινὴς γένοιτ' ἂν δικαστὴς ὁ πατὴρ τοῦτο προέταξεν**: *Licuit ipsi cum pater esset filios interficere: nempe si quid peccatum*

---

1) *Nihil habet in se nimiae acerbitatis*] Vide ea de re egregiam Busbequii dissertationem epistola exoticarum tertia.
2) [Athenaeus, Deipnos. VI, 50].
3) [Stobaeus 62, 32].
4) *Pristina ad praesepia*] Apud Plautum quidam [Casina 293]:
Liber si sim, meo periclo vivam, nunc vivo tuo.
Melissus Spoletinus Grammaticus manumitti noluit.
5) [Athenaeus VI, 84].
6) [Ibidem].
7) Lib. III, de Benef. c. 18.
8) Lib. III, de Benef. c. 22.
9) Sextus Empiricus Pyrrhonic. III [211].

esset. nam lex id ipsi permisit, ideo quia credidit integrum iudicem fore. Idem ius obtinere *παρὰ πολλοῖς καὶ σφόδρα εὐνομουμένοις apud multos populos legum gloria florentes*, ait Dion oratione xv [1]).

XXIX. 1. De his qui ex servis nascuntur difficilior inspectio est. Romano iure et iure gentium circa captivos, ut dicemus alibi [2]), ut in bestiis, ita in servilis conditionis hominibus partus matrem sequitur. quod tamen iuri naturali non satis congruit, ubi pater aliqua ratione sufficiente cognosci potest. nam cum in mutis animantibus patres non minus quam matres foetuum curam gerant [3]), hoc ipso ostenditur foetum utriusque esse communem. Sic ergo si lex civilis hac de re tacuisset, partus non minus patrem sequeretur quam matrem [4]). Ponamus ergo, quo minor sit difficultas, utrumque parentem servitutem servire; et videamus an naturaliter partus servilis futurus sit conditionis. Certe si alia nulla fuerit ratio educandi partum, potuerunt parentes prolem sibi nascituram in servitutem secum addicere; quippe cum tali ex causa etiam in libertate natos vendere parentibus liceat.

2. Sed cum hoc ius naturaliter ortum ducat ex ipsa necessitate, extra eam non est ius parentibus prolem suam cuiquam addicere [5]). quare ius dominorum in prolem servilem hoc casu nascetur, ex ipsa alimentorum et eorum quae vitae necessaria sunt praebitione [6]): ac proinde cum diu alendi fuerint e servis nati, antequam opera eorum domino utilis esse possit, et sequentes operae sui temporis alimentis respondeant; effugere ita natis servitutem non licebit, nisi pro alimentis quantum satis est reddant. Certe si immanis sit domini saevitia, servos illos etiam qui ipsi se in servitutem dederunt, fuga consulere sibi posse [7]) probabilis sententia est. Nam quod

---

1) [Dio Chrysost., Orat. xv p. 240].

2) [L. III c. VII § II].

3) *Patres non minus quam matres foetuum curam gerant*] Vide infra cap. VIII, §. 18. Plinius [Nat. Hist] x, 34 de columbis: *Amor utrique sobolis aequalis.*

4) *Partus non minus patrem sequeretur quam matrem*] Seneca de Beneficiis VII, 12: *quomodo patri matrique communes liberi sunt?* Lex Visigotthica libro x, tit. I, 17. *Si enim filius ab utroque parente gignitur et creatur, cur idem ad conditionem tantum pertineat genitricis, qui sine patre nullatenus potuit procreari?* deinde: *Hac rationabiliter naturae lege compellimur, agnationem ancillae quae servo alieno iuncta pepererit, inter utrosque dominos aequaliter dividendam.* Slavi et Slavae proles patrem sequebatur; Speculum Saxonicum III, 73. idem moris in nonnullis Italiae locis. c. licet de coniugio servorum [c. 3 Decretal. IV, 9]. Apud Langobardos et Saxones sequitur partus partem deteriorem, Spec. Sax. I, 16. idem apud Wisigotthos in Hispania Isidori tempore obtinuisse discas ex c. ult. causa XXXII, quaest. IV. Natus ex servo et ingenua eadem Wisigotthorum lege fit servus III, tit. II, 3. IV, tit. V, 7. IX, tit. I, 16. Ex servo et ancilla nati inter dominos dividuntur. Si unus sit filius habet eum servi dominus, ancillae domino pretii dimidium persolvens [X, I, 17]. in originariis patris originarii dominus duas fert partes, feminae originariae dominus unam ex Edicto Theodorici apud Cassiodorum c. 67. in Anglia Francus quis est aut villanus ex patre: idemque in aliis conditionum discriminibus observatur. Litleton de Villanagio et liber de Laudibus legum Angliae. Has leges a civili Romana discrepantes iuri naturae non pugnare agnoscit Thomas Aquinas [Suppl. qu. 52, a t. 4 in concl.]. quid ni, cum et Mensia lege apud Romanos alterutro parente peregrino natus peregrinus censeretur? ut nos docet Ulpianus in Institutionibus titulo de his qui in potestate [v, 8].

5) *Extra eam non est ius parentibus prolem suam cuiquam addicere*] Ita et Carolus Calvus statuit cap. XXXIV, Edicti Pistis [Mon. Germ. Hist., Legum sectio II, tom. II p. 325 sq.].

6) *Ex ipsa alimentorum et eorum quae vitae necessaria sunt praebitione*] Vide Leonem Afrum lib. VI, de Barca [p. 599 ed. 1632].

7) Less. lib. v [immo II] c. 5, dub. 5.

Apostoli [1]) et antiqui canones [2]) servis edicunt ne se dominis subtrahant [3]), generale est, et eorum errori oppositum qui omnem subiectionem, tam privatam quam publicam reiiciebant, ut pugnantem cum Christiana libertate.

XXX. Praeter perfectam servitutem de qua iam egimus, sunt et imperfectae, ut quae aut in diem sint, aut sub conditione, aut ad res certas. Talis est libertorum, statu liberorum, nexorum, addictorum, asscriptorum glebae, septem annorum servitus apud Hebraeos, et altera ad Iubilaeum usque [4]) : Penestarum apud Thessalos ; eorum quos manus mortuas vocant, ac postremo mercenariorum [5]) : quae discrimina aut a legibus aut a pactionibus pendent. Imperfecta servitus naturaliter etiam esse videtur, eius qui altero parente liberae, altero servilis conditionis sit natus, ob eam quam supra diximus causam.

XXXI. Publica subiectio est qua se populus homini alicui, aut pluribus hominibus, aut etiam populo alteri in ditionem dat. Formulam talis subiectionis in exemplo Capuae supra [6]) adduximus. Similis est illa populi Collatini [7]) : *Deditisne vos populum Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina humanaque omnia in meam populique Romani ditionem? Dedimus. Et ego recipio.* Quo alludens Plautus Amphitruone [8]) ait :

Deduntque se divina humanaque omnia [9]), *urbem, et liberos*
In ditionem atque in arbitratum cuncti Thebano poplo.

Persae hoc vocabant aquam et terram dedere. Sed haec perfecta subiectio est : sunt et aliae minus perfectae, aut habendi modo, aut quoad imperandi plenitudinem, quarum gradus peti possunt ex his quae supra [10]) a nobis dissertata sunt.

XXXII. Ex delicto subiectio etiam non accedente consensu nascitur, quoties qui meruit libertatem amittere [11]), ab eo cui poenae exigendae ius est, in potestatem vi redigitur. Cui autem ius sit poenae exigendae videbimus infra [12]). Possunt autem hunc in modum subiici non singuli tantum privata subiectione : ut Romae qui ad

---

1) I Cor. VII, 21. Gal. [immo Eph.] VI, 5. Coloss. III, 22. Tit. II, 9. I Petr. II, 16.
2) c. si quis servum, 17, q. 4 [can. 37 Caus. XVII qu. 4].
3) *Ne se dominis subtrahant*] Vide infra lib. III, c. VII, § 6.
4) [ad Iubilaeum usque, edd. 1632, 1642, 1646; annorum quinquaginta, ed. 1625].
5) *Mercenariorum*] Inter quos ii [qui] in Anglia apprentisii dicuntur durante disciplinae suae tempore proxime ad servilem conditionem accedunt.
6) [Lib. I c. III § VIII].
7) [Liv. I, 38, 2].
8) [Plaut., Amphitr. 258—9].
9) *Deduntque se divina humanaque omnia*] Id Persae vocabant terram et aquam dedere.
10) Lib. I, c. 3.
11) *Quoties qui meruit libertatem amittere*] Ut socii illi Ulyssis Aegyptios praedati, de quibus Homerus Odysseae ξ [XIV, 271 sq.]:

ἔνθ' ἡμέων πολλοὺς μὲν ἀπέκτανον ὀξέϊ χαλκῷ:
τοὺς δ' ἄγαγον ζωοὺς σφίσιν ἐργάζεσθαι ἀνάγκῃ.
Partem igitur nostrum sicelicibus obtruncarunt :
Partem etiam vivos ad opus traxere coactum.

Sic Apollinem Iupiter cum in Tartarum deiicere vellet, exoratus a Latona servituti addixit. habet Apollodorus libro III [10, 4].
12) [Lib. II c. XX § III].

dilectum non respondebant [1]), et incensi [2]) : postea et foeminae, quae se servo alieno iunxissent: sed et populi publica ex publico delicto. Hoc interest quod populi servitus per se perpetua est, quia successio partium non impedit quo minus unus sit populus. At singulorum servitus poenalis personas non egreditur; quia noxa caput sequitur. Utraque autem servitus tam privata quam publica poenalis esse potest, aut perfecta aut imperfecta pro modo meriti et inflictae poenae. De servitute vero tam privata quam publica, quae ex iure gentium oritur voluntario, infra [3]) dicendi erit locus ubi ad effectus belli erit ventum.

---

1) *Ut Romae qui ad dilectum non respondebant*] Apud Lycios fures. Nicolaus Damascenus [p 517 Vales.]. Apud Wisigotthos multi aliorum criminum damnati, ut ex eorum legibus apparet.
2) C c. pro Caecina [34, 99].
3) [Lib. III c. VII].

CAPUT VI.

DE ACQUISITIONE DERIVATIVA FACTO HOMINIS, UBI DE ALIENATIONE IMPERII, ET RERUM IMPERII.

I. *Ut alienatio fiat quid requiratur in dante:*
II. *Quid in accipiente.*
III. *Imperia alienari posse interdum a rege, interdum a populo.*
IV. *Imperium in partem populi alienari parte invita a populo non posse:*
V. *Nec ipsam partem in se imperium posse alienare, nisi in summa necessitate:*
VI. *Causa diversitatis.*
VII. *Imperium in locum posse alienari.*
VIII. *Reiicitur sententia, statuens ob utilitatem aut necessitatem, recte a rege imperii partes alienari.*
IX. *Infeudationem et oppignorationem sub alienatione contineri.*
X. *Etiam ad alienandas iurisdictiones minores requiri populi consensum, aut specialem aut per consuetudinem.*
XI. *Patrimonium populi a regibus alienari non posse.*
XII. *Distinguendas res quae in fructu sunt patrimonii a rebus patrimonii.*
XIII. *Partes patrimonii oppignorari a regibus quatenus possint, et cur?*
XIV. *Testamentum alienationis esse speciem et iuris naturalis.*

I. 1. Acquisitione derivativa nostrum fit aliquid facto hominis aut legis. Homines rerum domini, ut dominium, aut totum, aut ex parte transferre possint, iuris est naturalis post introductum dominium: inest enim hoc in ipsa dominii, pleni scilicet, natura. Itaque Aristoteles [1]: **ὅρος τοῦ οἰκεῖον εἶναι, ὅταν ἐφ' αὐτῷ ᾖ ἀπαλλοτριῶσαι.** *proprietatis definitio est, ubi penes nos est ius alienandi.* Duo [2]) tantum notanda sunt, alterum in dante, alterum in eo cui datur. In dante, non sufficere actum internum voluntatis, sed simul requiri, aut verba, aut alia signa externa: quia actus internus, ut alibi [3]) diximus, non est congruens naturae societatis humanae.

2. Ut vero traditio etiam requiratur, ex lege est civili [4]). quae quia a multis gentibus recepta est, ius gentium improprie dicitur. Sic alicubi usurpatum videmus, ut professio apud populum, aut magistratum, et relatio in acta requiratur; quae omnia ex iure esse civili

---

1) I Rhet. v.
2) Soto lib. IV. q. 5, art. 1.
3) [Cap. IV § III].
4) Less. lib. II. c. 3, dub. 3.

certissimum est. Actus autem voluntatis quae signo exprimitur, intelligi debet voluntatis rationalis [1]).

II. Vicissim in eo cui res datur, seposita lege civili, requiritur naturaliter voluntas accipiendi, cum suo signo. quae voluntas ordinarie sequitur dationem, sed potest et praecedere, puta si quis quid dari, aut concedi sibi petierat. censetur enim durare voluntas nisi mutatio appareat. Caetera quae tum ad iuris concessionem, tum ad acceptionem requiruntur, et quomodo fieri utrumque possit, infra in capite de promissis tractabimus. nam in hoc alienandi et promittendi par est ratio [2]), iure quidem naturali.

III. Sicut autem res aliae, ita et imperia alienari possunt ab eo cuius in dominio vere sunt; id est, ut supra [3]) ostendimus, a rege, si imperium in patrimonio habeat: alioquin a populo [4]), sed accedente regis consensu; quia is quoque ius aliquod habet, quale usufructuarius, quod invito auferri non debet. Et haec quidem procedunt de toto imperio summo.

IV. In partis alienatione aliud insuper requiritur, ut etiam pars de qua alienanda agitur consentiat [5]). Nam qui in civitatem coeunt, societatem quandam contrahunt perpetuam et immortalem, ratione partium quae integrantes dicuntur: unde sequitur has partes non ita esse sub suo corpore, ut sunt partes corporis naturalis, quae sine corporis vita vivere non possunt, et ideo in usum corporis recte abscinduntur. Hoc enim corpus de quo agimus alterius est generis, voluntate contractum scilicet; ac propterea ius eius in partes ex primaeva voluntate metiendum est, quae minime credi debet talis fuisse, ut ius esset corpori partes et abscindere a se, et alii in ditionem dare.

V. Sic vicissim parti ius non est a corpore recedere, nisi evidenter se aliter servare non possit [6]): nam, ut supra [7]) diximus, in omnibus

---

1) *Voluntatis rationalis*] Cassiodorus [Var.] II, 11. *Alienatio rerum solidum desiderat habere iudicium.*

2) *Alienandi et promittendi par est ratio*] Ideoque etiam dona absentibus per internuntios mitti possunt, ut Servius notat ad illud IX Aeneidos [361], *cum iungeret absens.*

3) [Lib. I c. III § XII].

4) *A populo*] Bal. et Oldradus in c. intellecto. de iureiurando [c. 33 Decretal. II, 24] Idem Baldus cons. 327, n. 7. Cardinalis Thuscus p. p. concl. 40. n. 1, et concl. 694. Exempla apud Haraeum Tomo II, in anno CIƆIƆXXVI, et Guiccardinum libro XVI.

5) *Ut etiam pars de qua alienanda agitur consentiat*] Gail. II, de pace publica, c. XV, n. 14. vide Serranum in Carolo Sapiente [p. 194 ed. a. 1627], et eundem in Francisco I, ubi de Burgundia sermo [p. 565].

6) *Nisi evidenter se aliter servare non possit*] Confer quae infra hoc libro c. XXIV, §. VI. Hac de causa absolutus a Spartanis Anaxilaus qui Byzantium fame cogente dediderat. Xenophon historiae Graecae I [3, 18—19]. Anastasius Imperator etiam gratias egit praefectis qui Martyropolim Persis dediderant, quia defendi nequibat. Procop. *περὶ κτισμάτων* [de Aedific. III, 2]. Idem Procopius IV Gotthicorum [23]: *λιμῷ γὰρ οὐκ οἶδεν ἡ ἀρετὴ συνοικίζεσθαι, πεινῆν τε καὶ ἀνδραγαθίζεσθαι οὐκ ἀνεχομένης τῆς φύσεως. cum fame habitare virtus recusat, nec fert natura ut iidem et esuriant et agant fortiter.* Et apud Annam Comnenam libro VI [immo V, 5], epistola Cephalae de Larissa obsessa ad Imperatorem Alexium. *ἀνάγκῃ δουλεύοντες (καὶ τί γὰρ δεῖ πρὸς φύσιν καὶ τὴν ἐκ ταύτης τυραννίδα ποιεῖν;) γνώμην ἔχομεν τὸ φρούριον παραδοῦναι τοῖς ἐγκειμένοις καὶ φανερῶς ἀποπνίγουσιν. Necessitati servientes (quid enim contra vim naturae agi potest?) constituimus oppidum tradere iis qui nos non obsident tantum, sed, quod manifestissimum est, strangulant.*

7) [Cap. II § VI].

iis quae humani sunt instituti, excepta videtur necessitas summa, quae rem reducit ad merum ius naturae. Augustinus de Civit. Dei, lib. XVIII [1]), *In omnibus fere gentibus quodammodo vox naturae ista personuit, ut subiugari victoribus mallent, quam bellica omnifaria vastatione deleri.* Itaque in iuramento Graecorum quo Graeci qui se Persis subiecissent devovebantur, additum fuit, μὴ ἀναγκασθέντες [2]), *nisi plane coacti.*

VI. Atque hinc satis intelligi potest, cur hac in re maius sit ius partis ad se tuendam quam corporis in partem: quia pars utitur iure quod ante societatem initam habuit, corpus non item. Nec dicat mihi aliquis, imperium esse in corpore tanquam in subiecto, ac proinde alienari ab eo posse ut dominium. Est enim in corpore, ut subiecto adaequato, non divisibiliter in plura corpora, sicut anima est in corporibus perfectis. Necessitas autem quae ad ius naturae rem reducit, hic locum habere non potest; quia in eo iure naturae usus quidem comprehendebatur, ut esus, detentio, quae sunt naturalia, at non alienandi ius, quod facto humano introductum est, atque ideo inde mensuram accipit.

VII. At imperium in locum, id est pars territorii, puta non habitata aut deserta, quo minus a populo libero alienari possit, aut etiam a rege, accedente populi consensu, quid obstet non video. nam populi pars, quia liberam habet voluntatem, ius quoque habet contradicendi: at territorium, et totum, et eius partes sunt communia populi pro indiviso, ac proinde sub arbitrio populi. At imperium in populi partem, si alienare populo non licet, ut iam diximus, multo minus regi imperium etsi plenum habenti, attamen non plene, ut supra distinximus.

VIII. Quare subscribere non possumus Iurisconsultis [3]), qui ad regulam de non alienandis imperii partibus, adiiciunt exceptiones duas, de publica utilitate, et de necessitate: nisi hoc sensu, ut ubi eadem est utilitas communis, et corporis, et partis, facile ex silentio etiam non longi temporis, consensus et populi et partis intervenisse videatur, facilius vero si etiam necessitas appareat. At ubi manifesta est in contrarium voluntas, aut corporis, aut partis, nihil actum debet intelligi, nisi, ut diximus, ubi pars a corpore coacta est abscedere.

IX. Sub alienatione merito comprehenditur et infeudatio, sub onere commissi ex felonia, aut deficiente familia. Nam et haec est conditionalis alienatio. Quare [4]) videmus a pluribus populis irritas habitas ut alienationes, ita infeudationes [5]) regnorum quas populis inconsultis reges fecerant. Populum autem consensisse intelligimus, sive totus coiit; quod olim apud Germanos et Gallos fieri solebat; sive per legatos partium integrantium mandatu sufficiente instructos. Nam

---

1) c. 2.
2) Herod. Polym. [VII, 132].
3) Belluga in pr. spec. in rub. 8, p. 3, et 4. Roch. de Curte. de Consuet. q. 5, col. 6, tom. I. et alii allegati a Vasq. lib. I, cap. 9.
4) Smith. de rep. Ang. c. 9. Buch. in Baliolo. Fross. l. I, c. 214 et 246. Monstrel. in hist. cap. 22, 5. Guic. l. XVI.
5) *Irritas habitas ut alienationes ita infeudationes*] Et remissiones homagii. vide Cromerum Polonicorum XXV.

facimus et quod per alium facimus [1]). Sed nec pignori dari pars imperii poterit, nisi consensu simili: non ea tantum ex causa, quod ex pignoris datione sequi alienatio soleat, sed quod et rex teneatur populo ad exercendum per se summum imperium, et populus partibus suis, ad conservandum hoc exercitium in sua integritate, cuius rei gratia in societatem civilem coitum est.

X. Minores vero functiones civiles quo minus populus etiam iure hereditario possit concedere nihil obstat, cum ea corporis summique imperii integritatem nihil imminuant. Inconsulto [2]) vero populo rex id non potest, si maneamus intra terminos naturales: quia iuris temporarii, quale est regum electorum, aut lege succedentium ad imperium, effectus nisi pariter temporarii esse non possunt. Potuit tamen populi, ut expressus consensus, ita tacitus consuetudine introductus, qualem nunc passim vigere cernimus, id ius regibus tribuere. Eo iure usos olim reges Medos et Persas, oppida aut regiones totas [3]) perpetuo iure tenendas donasse, passim in historiis legimus.

XI. Patrimonium quoque populi, cuius [4]) fructus destinati sunt ad sustentanda reipublicae, aut regiae dignitatis onera [5]), a regibus [6]) alienari, nec in totum, nec in partem potest. Nam et in hoc ius maius fructuario non habent. Nec admitto exceptionem, si res modicum valeat, quia quod meum non est, eius nec exiguam partem alienare mihi ius est: sed in rebus modicis, quam in magnis, consensus populi ex scientia, et ex silentio facilius praesumitur. Quo sensu et ad res patrimonii publici aptari possunt, quae de necessitate et utilitate publica, in alienandis imperii partibus, supra [7]) diximus, tantoque magis quia momenti minoris res hic vertitur. Est enim patrimonium imperii causa constitutum.

XII. Sed in eo falluntur multi, quod res quae in fructu sunt patrimonii, cum rebus patrimonii confundant. Sic ius alluvionum in patrimonio esse solet, ipsae res quas fecit alluvio in fructu: ius vectigalia exigendi in patrimonio, pecunia ex vectigalibus procedens in fructu: ius confiscandi in patrimonio, fundi confiscati in fructu.

XIII. Partes autem patrimonii pignori opponi ex causa possunt a regibus qui plenum habent imperium, id est, qui ius habent ex causa tributa nova indicendi. Nam sicut populus tributa ex causa indicta solvere tenetur, ita et rem ex causa pignori oppositam luere. Luitio enim ista tributi quaedam est species. Est autem populi

---

1) *Nam facimus et quod per alium facimus*] Sic in Imperio in alienationibus Electorum consensus ex more et pactis pro consensu est ordinum.

2) Cravet. cons. 894, nu. 2. Zoannet. de Rom. Imp. n. 162.

3) *Oppida aut regiones totas*] Ut a Dario Sylosonti urbem et insulam Samiorum.

4) Alberic. in c. intellectus de iureiur. [cap. 33 Decretal. II, 24]. Bart. in l. prohibens. §. Plane. D. quod vi [l. 3 § 4 D. XLIII, 24]. Corset. in tract. de excel. regis, q. 4. Loazes all. a Vasq. c. 5. Natta cons. 367. Bonif. Rug. cons. 49. n. 43.

5) *Patrimonium quoque populi cuius fructus sunt destinati ad sustentanda reipublicae aut regiae dignitatis onera*] Veteres Graeci τεμένη vocabant partem agri publici concessam regibus. Exempla habes apud Homerum de Bellerophonte apud Lycios Iliados ζ [VI, 194]. de Meleagro Iliados I [lege: ι, sc. IX, 578]. de Glauco Lycio Iliados μ [XII, 313]. ubi Scholiastas vide.

6) *A regibus*] Sine ordinum consensu. Exemplum apud Thuanum libro LXIII [c. 20], in anno CIↃIↃLXXVII.

7) [Lib. I C. III § XII].

patrimonium regi pro debitis populi pignoris iure obligatum. Potest autem pignori dari etiam res mihi pignorata [1]). Quae autem dicta sunt a nobis hactenus, ita locum habent nisi lex imperio addita, aut regis, aut populi potestatem magis, aut auxerit, aut contraxerit.

XIV. I. Illud quoque sciendum est, cum de alienatione agimus, sub eo genere nobis etiam testamentum comprehendi. Quanquam enim testamentum, ut actus alii, formam [2]) certam accipere possit a iure civili, ipsa tamen eius substantia cognata est dominio, et eo dato iuris naturalis. Possum enim rem meam alienare non pure modo, sed et sub conditione ; nec tantum irrevocabiliter, sed et revocabiliter, atque etiam retenta interim possessione et plenissimo fruendi iure. Alienatio autem in mortis eventum, ante eam revocabilis, retento interim iure possidendi ac fruendi, est testamentum. Vidit hoc recte Plutarchus [3]) qui cum a Solone dixisset permissam civibus testamenti factionem, addit : **τὰ χρήματα, κτήματα τῶν ἐχόντων ἐποίησεν.** *effecit, ut res cuique suae propriae et in pleno dominio essent.* Quintilianus pater in declamatione [4]) : *Potest grave videri etiam ipsum patrimonium, si non integram legem habet, et cum omne ius nobis in id permittatur viventibus, auferatur morientibus.* Hoc iure Abrahamus, si sine liberis decessisset, res suas Eliezero relicturus fuerat, ut indicat locus Gen. XV, 2 [5]).

2. Quod vero alicubi externis testamentum facere non conceditur, id non est ex iure gentium, sed ex iure proprio illius civitatis, et ni fallor, ab illa veniens aetate qua externi quasi pro hostibus habebantur : itaque apud moratiores populos merito exolevit.

---

1) L. Greg. §. cum pignori. D. de pigno [l. 13 § 2 D. xx, 1].
2) Arist. II. Pol. VII.
3) [Plutarch., Solon 90 A].
4) [Quint., Declam. 308].
5) *Gen.* XV, 2.] Habes apud Sophoclem Trachiniis [1191 sqq.] testamentum Herculis, apud Euripidem [Alc. 280 sqq.] Alcestidis et apud Homerum Odysseae π [XVII, 79 sqq.] Telemachi donationem mortis causa, quae et ipsa testamentum quoddam est. Est apud Homerum etiam voluntas ultionis [leg.: ultima] de rebus agendis, ut ex Andromaches et Penelopes verbis ostendit Plutarchus [de Vita Homeri 188. Est apud — Plutarchus, add. ed. 1646]. Alia veterum testamentorum exempla attulimus supra Libro I, cap. IV [immo III], §. XII, in textu et annotatis. Hebraeis usitata testamenta apparet Deut. XXI, 16. Sirachidae capite XXXIII, 25.

CAPUT VII.

DE ACQUISITIONE DERIVATIVA QUAE FIT PER LEGEM, UBI DE SUCCESSIONIBUS AB INTESTATO.

I. *Leges civiles quasdam iniustas esse, ac proinde dominium non transferre, ut quae naufragorum bona fisco addicunt.*

II. *Lege naturae rem acquiri ei, qui alienum accepit ad debiti sui consecutionem: quod quando locum habeat.*

III. *Origo successionis ab intestato quomodo a natura.*

IV. *An aliquid de bonis parentum liberis debeatur iure naturae, per distinctionem explicatur.*

V. *In successione liberos defuncti parentibus praeferri, et cur.*

VI. *Origo vicariae successionis, quae repraesentatio dicitur.*

VII. *De abdicatione et exheredatione.*

VIII. *De iure liberorum naturalium.*

IX. *Liberis deficientibus ubi nec testamentum nec lex certa exstant, bona avita deferenda his a quibus venerunt, aut eorum liberis.*

X. *Bona noviter quaesita proximis.*

XI. *Legum circa successiones diversitas.*

XII. *In regnis patrimonialibus qualis sit successio.*

XIII. *Si ea regna sint individua, praeferri maximum natu.*

XIV. *Regnum ex populi consensu hereditarium in dubio individuum esse:*

XV. *Non durare ultra posteros primi regis.*

XVI. *Non pertinere ad liberos naturales tantum.*

XVII. *In eo mares praeferri feminis in eodem gradu:*

XVIII. *Inter mares praeferri natu maximum:*

XIX. *An tale regnum pars sit hereditatis:*

XX. *Praesumi in regno talem successionem institutam qualis in aliis rebus in usu erat tempore regni inchoati: sive regnum fuerit allodiale:*

XXI. *Sive feudale.*

XXII. *Successio linealis cognatica quae sit, et qualis in ea transmissio iuris.*

XXIII. *Successio linealis agnatica qualis.*

XXIV. *Successio qua semper respicitur proximitas ad primum regem.*

XXV. *An exheredari possit filius ne in regnum succedat.*

XXVI. *An abdicare quis regnum possit pro se et pro liberis.*

XXVII. *Iudicium proprie dictum de successione, nec regis esse, nec populi.*

XXVIII. *Filium qui ante patris regnum natus est post nato praeferendum:*

XXIX. *Nisi alia lege delatum regnum appareat.*

XXX. *An nepos ex filio priore filio posteriori praeferatur, per distinctionem explicatur.*

XXXI. *Item an minor frater superstes regis maioris fratris filio praeferendus sit.*
XXXII. *An fratris filius regis patruo praeferatur.*
XXXIII. *An nepos ex filio praeferatur filiae regis.*
XXXIV. *An minor nepos ex filio nepoti maiori ex filia.*
XXXV. *An neptis ex maiore filio praeferatur filio minori.*
XXXVI. *An filius sororis praeferendus filiae fratris.*
XXXVII. *An filia fratris maioris fratri minori.*

I. Lege quae fit acquisitio derivativa, sive alienatio, fit aut lege naturae, aut lege gentium voluntaria, aut lege civili. De lege civili non agimus, id enim infinitum foret, et praecipuae de bellis controversiae ex lege civili non definiuntur. Tantum notandum est leges quasdam civiles 1) esse plane iniustas, ut quae bona naufragorum fisco addicunt. Nulla enim causa praecedente probabili dominium alicui suum auferre mera iniuria est 2). Bene Euripides Helena 3):

ναυαγὸς ἥκω ξένος, ἀσύλητον γένος.
Sum naufragus, spoliare quod genus est nefas 4).

Quod enim ius habet fiscus (verba sunt Constantini 5)) *in aliena calamitate ut in re tam luctuosa compendium sectetur?* Dion Prusaeensis oratione VII 6) de naufragio locutus: **μὴ γὰρ εἴη ποτε, ὦ Ζεῦ, λαβεῖν μηδὲ κερδάναι κέρδος τοιοῦτον ἀπὸ ἀνθρώπων δυστυχίας.** *Absit, o Iupiter, ut lucrum captemus tale ex hominum infortunio.*

II. 1. Lege naturae, quae ex ipsa dominii natura ac vi sequitur, dupliciter fit alienatio, expletione iuris et successione. Expletione iuris fit alienatio, quoties id quod meum nondum est, sed mihi dari debet, aut 7) loco rei meae, aut mihi debitae, cum eam ipsam consequi non possum aliud tantundem valens 8) accipio ab eo qui rem meam

---

1) *Leges quasdam civiles*] Ut olim apud Anglo , Armoricos, Siculos. Vetus talis legis in Graecia mentio apud Sopatrum et Syrianum in Hermogene. Christianus rex Daniae, lege de naufragorum bonis confiscandis abrogata, dicebat sibi periisse annua c. aureorum millia. meminit et Brigitta mali huius moris VIII, 6 et speculum Saxonicum II, 29, de Dania agens, et c. Excommunicationis de raptoribus [c. 3 Decretal. V, 17]. Tum vero Crantzius Vandalicorum XIII, 40. XIV, 1. Cromerus Polonicorum XXI [pag. 509. ed. a. 1555.].

2) Auth. naufragia. C. de furtis [post l. 18 C. VI, 2].

3) [Eurip., Helena 449].

4) *Spoliare quod genus est nefas*] Adde L. nequid, D. de incendio, ruina, naufragio. [l. 7 D. XLIX, 9]. Nicetas Choniates in Andronici imperio [II, 3]. vocat *ἔθος ἀλογώτατον*· vide et Cassiodorum IV, 7. Quid in mentem venit Bodino, ut talia defenderet? idem scilicet qui Papinianum reprehendit, quod mori quam conscientiam laedere maluerit.

5) L. 1. C. de naufr. l. XII [l. 1 C. XI, 6].

6) [Dio Chrysost., Orat. VII p. 109].

7) [id quod meum nondum est, sed mihi dari debet, aut, quae habent quatuor editt., expunxit Barbeyrac].

8) *Aliud tantundem valens*] Vide quae infra libro III, c. VII. §. 6 [n. 4 not.]. Sic ipso naturae iure defendit Hebraeos Irenaeus [contra Haer. IV, 30] quod in compensationem operae res Aegyptiorum ceperint. *Aegyptii enim*, inquit, *populi erant debitores non solum rerum sed et vitae suae.* Tertullianus idem tractans secundo adversus Marcionem [20]: *Reposcunt Aegyptii de Hebraeis vasa aurea et argentea. Contra Hebraei mutuas petitiones instituunt allegantes sibi mercedes restitui oportere illius operariae servitutis.* Et ostendit minus multo exactum quam debebatur. Apud Diodorum Siculum libro IV [69] narratur Hesioneus pro his quae filiae suae ab Ixione promissa erant neque praestabantur, equos eius accepisse. Cum his cohaerent ea quae dicentur libro III, c. II.

detinet, vel mihi debet. Nam iustitia expletrix quoties ad idem non potest pertingere, fertur ad tantundem, quod est morali aestimatione idem [1]). Dominium autem hoc modo transferri probatur a fine, quae in moralibus optima est probatio. Neque enim iuris mei explementum consequi potero, nisi dominus fiam. Frustra enim erit rei detentio, si ea uti pro arbitrio non possum. Antiquum huius rei exemplum est in historia Diodori [2]), ubi Hesioneus pro his quae filiae suae ab Ixione promissa non praestabantur, equos ipsius accipit.

2. Legibus quidem civilibus [3]) scimus vetitum esse sibi ius dicere; adeo quidem ut vis dicatur, siquis quod sibi debitum est, manu reposcat, et multis in locis ius crediti amittat qui id fecerit. Imo etiamsi lex civilis hoc non directe prohiberet, ex ipsa tamen iudiciorum institutione sequeretur hoc esse illicitum. Locum ergo habebit quod diximus ubi iudicia continue cessant; quod quomodo contingat explicavimus supra [4]): ubi vero momentanea est cessatio, licita quidem erit acceptio rei, puta si alioqui nunquam tuum recuperare possis, aufugiente forte debitore [5]). Sed dominium a iudicis addictione erit exspectandum, quod fieri solet in repressaliis [6]), de quibus infra erit agendi locus. Quod si ius quidem certum sit, sed simul moraliter certum, per iudicem iuris explementum obtineri non posse [7]), puta quia deficiat probatio; in hac etiam circumstantia, cessare legem de iudiciis, et ad ius rediri pristinum verior sententia est.

III. Successio [8]) ab intestato quae dicitur, posito dominio, remota omni lege civili, ex coniectura voluntatis naturalem habet originem [9]). Nam quia dominii ea vis erat, ut domini voluntate transferri in alium posset, etiam mortis causa ac retenta possessione, ut supra diximus, siquis voluntatis suae nullam edidisset testationem, cum tamen credibile non esset eius eum mentis fuisse, ut post mortem suam bona occupanti cederent, sequebatur ut eius esse bona intelligerentur, cuius ea esse voluisse defunctum maxime erat probabile. *Defunctorum voluntatem intellexisse*, inquit Plinius iunior [10]), *pro iure est.* Creditur autem in dubio id quisque voluisse quod aequissimum atque honestissimum est. In hoc autem genere prima est causa eius quod debetur, proxima eius quod etsi non debetur, officio congruit.

---

1) Syl. in verbo Bellum, p. 2. q. 13.
2) Lib. IV [69].
3) L. Si ex stipulatione D. de acq. poss. [l. 5 D. XLI, 2]. l. 2, hac actione. De vi bon. raptor. [l. 2 § 18 D. XLVII, 8]. l. extat. D. quod metus [l. 13 D. IV, 2]. l. creditor. l. fin. D. ad l. Iul. de vi priv. [l. 7 et 8 D. XLVIII, 7]. Thom. 2. 2, 66, art. 50 [art. 5].
4) [Lib. I c. III § II].
5) L. Generali. C. de Decur. [l. 54 C. X, 32]. l. siquis curialis. C. de ep. et cler. [l. 12 C. I, 3]. DD. in l. Quintus Mutius, alias l. quamvis alienum, in fin. D. ad l. Aquil. [l. 39 § 1 in fin. D. IX, 2].
6) Bart. in tr. repress. q. 59.
7) [posse, ed. 1625; posset, edd. 1632, 1642, 1646].
8) Soto de Iust. q. 3. art. 2. Caiet. d. q. 66.
9) *Ex coniectura voluntatis naturalem habet originem*] *Ideo fidei commissa dari possunt ab intestato succedentibus, quoniam creditur paterfamilias sponte sua his relinquere legitimam haereditatem*, ait Paulus L. conficiuntur §. 1. D. de iure codicillorum [l. 8 § 1 D. XXIX, 7].
10) Lib. IV. ep. 10 et l. II. ep. 16. et l. V. ep. 7.

IV. 1. Disputant Iurisconsulti [1]) an alimenta a parentibus liberis debeantur. Nam quidam sentiunt esse quidem naturali rationi satis consentaneum, ut a parentibus alantur liberi, debitum tamen non esse. Nos omnino distinguendum arbitramur in voce debiti, quod stricte interdum sumitur pro ea obligatione, quam inducit ius expletorium ; interdum laxius, ut significet id quod nisi inhoneste omitti non potest, etiamsi honestas illa non ex iustitia expletrice, sed ex alio fonte proficiscatur. Est autem id de quo agimus (nisi lex aliqua humana accedat) debitum illo sensu laxiore. Ita accipio, quod dixit Valerius [2]) : *Parentes nos alendo*, inquiens, *nepotum nutriendorum debito alligarunt*. Et Plutarchus in libello elegantissimo de prolis amore [3]) : **οἱ παῖδες ὡς ὀφείλημα τὸν κλῆρον ἐκδεχόμενοι** : *liberi hereditatem ut sibi debitam exspectant* [4]). Qui dat formam dat quae ad formam sunt necessaria, dictum est Aristotelis : quare qui causa est ut homo existat, is quantum in se est, et quantum necesse est, prospicere ei debet, de his quae ad vitam humanam, id est naturalem ac socialem, nam ad eam natus est homo, sunt necessaria.

2. Ea de causa, instinctu scilicet naturali, caetera quoque animantia proli suae quantum necesse est alimenta suppeditant. Unde Apollonius Tyanaeus [5]) quod ab Euripide [6]) erat dictum,

Ἅπασι δ' ἀνθρώποισιν ἡ ψυχὴ τέκνα.
Cunctis hominibus liberi vita altera.

ita emendabat :

Ἅπασι δὲ ζώοισιν ἡ ψυχὴ τέκνα.
Animantibus quasi vita sunt partus sui :

plurimis sane allatis argumentis quibus insitum hunc affectum probat [7]), quae videre est apud Philostratum libro VII, capite septimo et octavo [8]) : cum quo loco optime consentit is qui est apud Oppianum de venatu tertio, et de piscatu primo. Et in Dictye tragoedia idem ille Euripides [9]) hanc unam omnium legem esse ait, quae et hominibus inter se, et

---

1) Franc. Pisci. de stat. exc. fem. n. 133. Mench. in auth. novissima. C. de inoff. test. [post l. 6 c. III, 28] n. 296. Tell. Fernandes in l. 10. Taurin. q. 4.

2) [Valer. Max. II, 9, 1].

3) [Plutarch., de Amore prolis 497 B].

4) *Liberi haereditatem ut sibi debitam exspectant*] Iulianus Caesaribus [p. 334 D] *παισί τε γὰρ νόμιμον ἐπιτρέπειν τὰς διαδοχάς· Aequum liberis haereditatem relinqui* Etiam filiabus quas iuxta filios haeredes parentum fuisse more antiquissimo testatur Iobi historia in fine. Hanc aequitatem respiciens Augustinus, ne ab ecclesia quidem recipi vult bona eorum qui liberos suos exhaeredabant. Loca sunt libro II de vita clericorum [immo I c. 3] et sermone LII, ad fratres in eremo, si tamen id opus Augustini est. Posuit ea Gratianus in causa XIII, quaest. II [can. 7], et causa XVII, quaest IV. in fine [can. 43]. Procopius Persicorum I [11], *οἱ νόμοι τῷ διαλλάσσοντι ἀλλήλοις ἀεὶ ἐν πᾶσιν ἀνθρώποις μαχόμενοι, ἐνταῦθα ἔν τε ῥωμαίοις καὶ πᾶσι βαρβάροις ξυνίασί τε καὶ ξυνομολογοῦντες ἀλλήλοις κυρίους ἀποφαίνουσι τοὺς παῖδας εἶναι τοῦ τοῦ πατρὸς κλήρου· Leges quae caeterum inter homines plurimis differentiis invicem pugnant, in hac re tam apud barbaros quam apud Romanos consentiunt atque conspirant, ut liberos dominos pronuntient rerum a patre relictarum.*

5) [Philostrat., Vita Apoll. Tyan. VII, 14].

6) [Eurip., Androm. 418 sq.].

7) *Quibus insitum hunc affectum probat*] Plinius [Nat. Hist.] X, 33, de hirundinibus. *In foetu summa aequitate alternant cibum.*

8) [Philostrat., Vita Apoll. Tyan. VII, 14, 15].

9) [Stobaeus 83, 17].

cum caeteris animantibus commune sit: Hinc Iurisconsulti veteres [1]) liberorum educationem ad ius naturale referunt, id est, ad illud quod cum instinctus naturae aliis quoque animantibus commendat, nobis ipsa praescribit ratio. *Naturalis stimulus*, ut Iustinianus [2]) loquitur, id est στοργή, *parentes ad liberorum educationem hortatur*. Idem alibi [3]): *Filium vel filiam alere patri necesse est propter ipsam naturam*. Diodorus Siculus [4]): ἀγαθὴ γὰρ ἡ φύσις διδάσκαλος ἅπασι τοῖς ζώοις ἐστὶ πρὸς διατήρησιν οὐ μόνον ἑαυτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν γεννωμένων, διὰ τῆς συγγενοῦς φιλοζωΐας τὰς διαδοχὰς εἰς ἀΐδιον ἄγουσα διαμονῆς κύκλον. *Optima quippe magistra natura est cunctis animantibus non tantum ad sui, sed et ad prolis suae conservationem, ut cognata hac caritate continua successio ad aeternitatis circulum perveniat*. Apud Quintilianum [5]) filius, *partem iure gentium peto*. Sallustius [6]) testamentum quo filius excluditur impium dixit. Et quia naturale est hoc debitum, ideo etiam vulgo quaesitos alere mater debet [7]).

3. Et quanquam ex damnato legibus concubitu natis nihil relinqui leges Romanae volebant, sicut et naturalibus ne quid relinquere necesse esset caverat lex Solonis, canones [8]) Christianae pietatis hunc rigorem correxerunt, qui docent qualibuscumque liberis id recte relinqui, imo si opus sit relinquendum etiam, quod ad alimenta necessarium est. Nec aliter capiendum quod dici solet, legitimam humanis legibus tolli non posse, quatenus scilicet in legitima insunt alimenta necessaria. Nam quod supra est, tolli potest non repugnante natura.

4. Ali autem debent non tantum liberi primi gradus, sed et secundi, si ita res ferat, et ulterioris: quod ostendit Iustinianus [9]), cum non filios tantum, sed et qui deinceps sunt, alendos propter ipsam naturam pronuntiat: quod ad eos etiam producitur, qui per mulieres ex nobis veniunt, si aliunde ali non possunt.

V. 1. Debentur quidem et parentibus alimenta: quod non legibus tantum proditum est, sed et vulgari proverbio ἀντιπελαργεῖν [10]). adeo quidem ut laudetur Solon [11]), quod qui id non facerent eos notarit infamia. Sed non hoc aeque est ordinarium atque illud quod de liberis diximus; nam liberi cum nascuntur nihil secum afferunt unde vivant: adde quod vivendum diutius habent quam parentes: atque ideo sicut honor et obsequium parentibus debetur, non liberis, ita educatio liberis magis quam parentibus: quo sensu accipio illud Luciani [12]): καί τοί γε ἡ φύσις τοῖς πατράσι τοὺς παῖδας μᾶλλον ἢ τοῖς

1) Inst. de iure nat. in pr. [pr. Inst. I, 2]. l. Ius naturale. D. de iust. et iure [l. 1 § 3 D. I, 1].
2) L. un. § taceat. vers. sileat, C. de rei ux. act. [l. un. § 5c C. V, 13].
3) l. ult. C. de bon. quae lib. § ipsum [l. 8 § 4d C. VI, 61].
4) [Diod. Sic. II, 50].
5) [Quint., Inst. or. VII, 1, 46].
6) [Sallust., Ep. Mithridatis 8].
7) L. Si quis. § Ergo. D. de agn. liberis [l. 5 § 4 D. XXV, 3].
8) c. Cum haberet. de eo qui dux. quam poll. adul. [can. 5 Decretal. IV, 7].
9) § Ipsum. l. ult. C. de bon. quae lib. [l. 8 § 4d C. VI, 61]. l. Si quis. §. Sed utrum. et §. Item Divus Pius l. non quemadmodum. D. de ag. lib. [l. 5 § 1 et 5, l. 8 D. XXV, 3].
10) Ἀντιπελαργεῖν] Vide Leonem Afrum libro IX [p. 388], de Nestor [lege: Nesro].
11) Diog. Laert. in Solon. [I, 2, 55].
12) [Lucian., Abdic. 19].

παῖσι τοὺς πάτερας ἐπιτάττει φιλεῖν. *Magis natura iubet a parentibus liberos, quam a liberis parentes diligi.* Et illud Aristotelis [1]) : μᾶλλον συνοικείωται τὸ ἀφ' οὗ τῷ γεννηθέντι, ἢ τὸ γεννώμενον τῷ ποιήσαντι. τὸ γὰρ ἐξ αὐτοῦ οἰκεῖον τῷ ἀφ' οὗ. *Magis afficitur causa gignens erga genitum, quam genitum erga gignentem. Nam quod ex aliquo ortum est, id ei quasi proprium est.*

2. Hinc fit ut etiam citra auxilium legis civilis, prima bonorum successio liberis deferatur; quia creduntur parentes illis, ut corporis sui partibus, non tantum de necessariis, sed et de his quae ad vitam suavius honestiusque transigendam pertinent, quam uberrime voluisse prospectum, ab eo maxime tempore quo ipsi rebus suis frui non possent. *Ratio naturalis,* inquit Paulus Iurisconsultus [2]), *quasi lex quaedam tacita liberis parentum hereditatem addicit, velut ad debitam successionem eos vocando.* Papinianus [3]) vero; *Non sic parentibus liberorum, ut liberis parentum debetur haereditas* [4]). *Parentes ad bona liberorum ratio miserationis admittit: liberos naturae simul, et parentium commune votum;* id est, liberos haereditas sequitur partim quidem ob praecisum debitum naturale, partim ex coniectura naturali, qua parentes creduntur id velle, ut liberis quam optime prospectum sit. *Sanguini honorem reliquit* ait Valerius Maximus [5]) de Q. Hortensio, qui filiam minus sibi probatam haeredem scripserat. Huc spectat illud Apostoli Pauli [6]): οὐ γὰρ ὀφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι θησαυρίζειν, ἀλλ' οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις. *Non enim liberi parentibus, sed parentes liberis rem congerere et servare debent.*

VI. Quia vero et hoc ordinarium est, ut pater materque liberis suis prospiciant, ideo, dum illi exstant, avi aviaeque ad alimenta danda teneri non intelliguntur: ubi illi, eorumve alter defecerit, aequum est ut avus aviaque, pro mortuo filio filiaque curam suscipiant nepotum ac neptium: quod et in parentibus longius remotis pari ratione procedit. Atque hinc ortum traxit ius illud, ut nepos filii loco succedat [7]), quemadmodum Ulpianus [8]) loquitur. Id Modestinus [9]) dixit, τὸν τοῦ πατρὸς ἀποθανόντος τόπον πληροῦν. Iustinianus [10]),

---

1) Nic. VIII [14].
2) L. Cum ratio. D. de bon. damn. [l. 7 D. XLVIII, 20].
3) [l. 7 § 1 D. XXXVIII, 6].
4) *Non sic parentibus liberorum, ut liberis parentum debetur hereditas*] Philo de vita Mosis III [§ 32]: ἐπειδὰν ὁ νόμος φύσεώς ἐστι κληρονομεῖσθαι τοὺς γονεῖς ὑπὸ παίδων, ἀλλὰ μὴ τούτους κληρονομεῖν, τὸ μὲν ἀπευκταῖον καὶ παλίμφημον ἡσύχασε. *Cum lex sit naturae ut liberi parentibus non parentes liberis in bona succedant, Moses id quod contra vota parentum malique ominis erat texit silentio.* Xenophon libro II Socraticorum [II, 2, 5]: ὁ μὲν ἀνὴρ τοῖς μέλλουσιν ἔσεσθαι παισὶ προκατασκευάζει πάντα ὅσα ἂν οἴηται συνοίσειν αὐτοῖς πρὸς τὸν βίον καὶ ταῦτα ὡς ἂν δύνηται πλεῖστα· *Vir iis quos habiturus est liberis parat omnia quae usui fore ad vitam putat, et quidem quam maxima potest in copia.*
5) Lib. V. c. 9 [§ 2].
6) II Corinth. XII. 14.
7) *Ut nepos filii loco succedat*] Quod Hebraei dicunt, *filius etiam in sepulchro succedit:* item: *filii filiorum sunt tanquam filii.* Meminit eius iuris ut naturalis Iacchiades ad Daniëlem V. 2. *Aequissimum esse videtur nepotes neptesque in patris sui locum succedere* ait Iustinianus titulo institutionum de Haereditatibus quae ab intestato deferuntur [§ 6 Inst. III, 1]. Pietati id adscribit Eginhardus in vita Caroli Magni [c. 9]. κατιόντας εἰς τὸν ἰδίου γονέως τόπον ὑπεισελθεῖν· *Posteros in sui quemque parentis locum subire,* dixit Michael Attaliata [Synops. 41].
8) L. Si qua poena. D. de iis qui s. v. al. iur. s. [l. 7 D. I, 6].
9) L. 2 §. Nec totum. D. de exc. tut. [l. 2 § 7 D. XXVII, 1].
10) Novel. ut fratrum filii [127], in pr.

τὴν πατρῴαν ὑπεισιέναι τάξιν. Isaeus oratione de Philoctemonis haereditate [1]), hoc ipsum vocat *ἐπανιέναι*. Philo Iudaeus [2]): *υἱωνοὶ γὰρ πατέρων ἀποθανόντων ἐν υἱῶν τάξει παρὰ πάπποις καταριθμοῦνται*. *Nepotes parentibus mortuis apud avos filiorum obtinent locum.* Vicariam hanc successionem quae per stirpes fit [3]), repraesentationem vocare amant recentiores Iurisconsulti; quam valuisse etiam apud Hebraeos, divisio agrorum terrae Iacobi filiis promissae, aperte satis ostendit. Sicut filius et filia proximi sunt cuique, ita et qui ex filio filiave nascuntur, ait Demosthenes oratione adversus Macartatum [4]).

VII. Quae autem diximus hactenus de coniectura voluntatis, ita locum habent, nisi in diversum indicia suppetant. In hoc indiciorum genere primum habet locum abdicatio quae Graecis, tum exhaeredatio quae Romanis fuit usitata [5]). Ita tamen ut ei qui mortem peccatis suis meritus non est, alimenta praestanda sint ob eam quam supra attulimus rationem.

VIII. 1. Sed et illa regulae exceptio addenda est, si non satis constet hunc illo esse genitum. Verum est de factis nullam esse certam perceptionem: sed ea quae solent in hominum conspectu fieri sui generis certitudinem habent ex testimonio: quo sensu mater certa esse dicitur, quia inveniuntur qui quaeve partui et educationi adfuerint: at de patre huius gradus certitudo haberi non potest, quod Homerus [6]) indicat dicens:

οὐ γάρ πω τὶς ἑὸν γένος αὐτὸς ἀνέγνω.
Generis nemo sibi conscius ipse est.

Et eum sequutus Menander [7]):

αὐτὸς γὰρ οὐδεὶς οἶδε πῶς ἐγείνατο.
Nemo ipse novit quo sit exortus satu.

Qui et alibi [8]):

ἔστιν δὲ μήτηρ φιλότεκνος μᾶλλον πατρὸς,
ἡ μὲν γὰρ αὑτῆς οἶδεν υἱὸν, ὁ δ' οἴεται.
Mater tenerius liberos adamat patre:
Quia mater esse scit suos, pater autumat.

Ideo ratio aliqua reperienda fuit, qua probabiliter constaret quis esset partus cuiusque pater. Ea ratio est, coniugium sumtum in terminis naturalibus, id est consociatio qua foemina sub maris custodia constituitur. Sed etsi alio quovis modo constet quis fuerit pater, aut pater id pro explorato habuerit, naturaliter is partus non minus

---

1) [Isaeus, Orat. VI, 44].
2) Legatione ad Caium [§ 5].
3) *Quae per stirpes fit*] Sic in sortiendis urbibus inter Heraclidas Proclo et Eurystheni, ut ab Aristodemo venientibus una sors fuit, contra Temenum et Cresphontem. meminit Apollodorus libro II [8, 4]. Pausanias Corinthiacis [immo Messen. 3], Strabo VIII [5, 4].
4) [Demosth., adv. Macartatum 25].
5) *Exhaeredatio quae Romanis usitata*] Vide Baba Kama cap. IX, § 10, vide infra §. XXV.
6) [Hom., Odyssea I, 216].
7) [Menander apud Eustath. ad Hom. Od. I, 221].
8) [Stobaeus 76, 7].

quam alius quivis succedet. Quidni cum etiam extraneus palam pro filio habitus [1]), quem adoptatum vocant, succedat ex coniectura voluntatis ?

2. Naturales vero etiam, post lege introductum eorum discrimen a legitimis :

> (*τῶν γνησίων γὰρ οὐδὲν ὄντες ἐνδεεῖς*
> *νόμῳ νοσοῦσιν.*
> *Notha parte nulla sobole legitima minor,*
> *Sed lege premitur :*

ut dixit Euripides [2])) possunt tamen adoptari, nisi lex obstet. Atque id olim permittebat lex Romana Anastasii [3]), sed postea in iusti matrimonii favorem, difficilior quaedam ratio eos legitimis aequandi reperta est, per curiae oblationem, aut subsequens matrimonium. Exemplum veteris adoptionis naturalium est in Iacobi filiis, qui adaequati a patre sunt liberarum mulierum filiis, et aequis partibus hereditatem creverunt.

3. Contra evenire potest, non ex lege tantum, sed et ex pactione, ut qui ex coniugio nati sunt, alimenta sola habeant [4]), aut certe excludantur a praecipua hereditate. Coniugium tali pacto initum, etiam cum libera foemina concubinatum Hebraei vocant, quale erat Abrahami cum Cethura, cuius liberi perinde, ut Ismael ancillae Agaris filius, dona, id est legata quaedam acceperunt [5]) ; hereditatem autem non creverunt. Tale est matrimonium ad morgengabicam quod dicitur : a quo non longè abeunt secundae nuptiae apud Brabantos [6]) ; nam rerum soli quae exstabant cum matrimonium prius solveretur, proprietas acquiritur prioribus liberis.

IX. 1. Ubi desunt liberi, quibus naturaliter deferatur successio, minus expeditum est, nec ulla in parte magis variant leges. Tota tamen varietas ad duos maxime fontes referri potest ; quorum alter respicit proximitatem gradus, alter bona redire vult unde venerant ; quod dici solet, Paterna paternis, materna maternis. Nobis omnino distinguendum videtur inter bona paterna avitaque [7]), ut dici solebat in formula qua prodigo bonis interdicebatur, et inter noviter quaesita [8]), ut in illis locum habeat Platonis illud [9]) : **ἐγὼ οὖν νομοθέτης ὢν οὐθ' ὑμᾶς ὑμῶν αὐτῶν εἶναι τίθημι, οὔτε τὴν οὐσίαν ταύτην, ξύμπαντος δὲ τοῦ γένους ὑμῶν, τοῦ τε ἔμπροσθεν καὶ τοῦ ἔπειτα ἐσομένου.** *Ego legum conditor neque vos vestri iuris esse scisco, neque patrimonium vestrum, sed totius vestri generis, tum quod fuit, tum quod futurum est.* Qua

---

1) *Extraneus palam pro filio habitus*] Aut nepos in filium adoptatus, ut a Iacobo nepotes Ephraim et Manasses.
2) [Eurip., frgm. 142].
3) L. Iubemus C. de natural. lib. [l. 6 C. v, 27].
4) *Ut qui ex coniugio nati sunt, alimenta sola habeant*] Ut olim filii post primum geniti in Mexicanis terris.
5) Gen. xxv. 6.
6) *Apud Brabantos*] Vide legem similem veterum Burgundionum, Lib. I, Tit. I, n. 2. [Lex Romana I, 1, 2].
7) *Bona paterna avitaque*] Hebraeis מורשה.
8) *Noviter quaesita*] Hebraeis נחלה. discrimen hoc vide in lege Burgundica lib. I, Tit. I, num. I.
9) [Plato, Leg. XI, 6].

de causa Plato κλῆρον πατρῷον salvum esse vult generi, unde venit. Quod non ita accipi velim, quasi naturaliter de bonis paternis, avitisque testari non liceat (saepe enim indigentia amici alicuius efficit, ut id non laudabile modo sit [1]), sed etiam necessarium) sed ut appareat quae in dubio credenda sit fuisse voluntas intestati. Concedimus enim plenum dominium esse penes eum de cuius voluntate agimus.

2. Sed cum post mortem dominium hoc retinere non possit, et omnino pro certo haberi debeat, noluisse eum perdere beneficii materiam, videndum est quis sit in beneficiis ordo maxime naturalis. Bene Aristoteles [2]) : εὐεργέτῃ ἀνταποδοτέον χάριν μᾶλλον ἢ ἑταίρῳ δοτέον. *Potius est gratiam referri ei qui benefecit, quam amico conferre beneficium.* Et Cicero [3]) : *Nullum officium referenda gratia magis necessarium est.* Item [4]) : *Cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi, demus necne, in nostra potestate est; non reddere bono viro non licet: modo id facere possit sine iniuria.* Ambrosius [5]) : *Pulchrum est propensiorem haberi eius rationem qui tibi, aut beneficium aliquod, aut munus contulit.* Et mox: *Quid enim tam contra officium, quam non reddere quod acceperis?* Gratia autem refertur, aut viventibus, aut defunctis [6]). Defunctis, ut ostendit Lysias oratione funebri [7]), refertur gratia in eorum liberis, qui naturaliter pars sunt parentum, et quibus si viverent parentes maxime vellent benefieri.

3. Et hanc aequitatem sequuti sunt Iustinianei iuris conditores [8]), aequitatis studiosissimi, in quaestione inter fratres plenos, et consanguineos, et uterinos, et aliis quibusdam. Aristoteles [9]), ἀδελφοὶ ἀλλήλους φιλοῦσι τῷ ἐκ τῶν αὐτῶν πεφυκέναι. ἡ γὰρ πρὸς ἐκεῖνα ταυτότης ἀλλήλοις ταυτοποιεῖ. *Fratres se invicem diligunt quatenus ex iisdem nati sunt; nam ortus communis ipsos quasi eosdem facit.* Valerius Maximus [10]) : *Ut merito primum amoris vinculum ducitur, plurima et maxima beneficia accepisse, ita proximum iudicari debet simul accepisse.* Gentium commune ius ut frater fratri succedat dicitur apud Iustinum [11]).

4. Quod si non reperiatur is a quo proxime bona venerunt eiusve liberi, restat ut gratia referatur his quibus minus quidem, sed tamen

---

1) *Saepe enim indigentia amici alicuius efficit ut id non laudabile modo sit*] Seneca de Beneficiis libro IV, c. II: *Quid cum ipso vitae in fine constitimus, cum testamentum ordinamus, non beneficia nobis nihil profutura dividimus? quantum temporis consumitur, quamdiu secreto agitur, quantum et quibus demus? quid enim interest quibus demus a nullo recepturi? Atqui nunquam diligentius damus, nunquam magis iudicia nostra torquemus, quam ubi remotis utilitatibus, solum ante oculos honestum stetit.*

2) [Aristot., Eth. Nic. IX, 2].

3) [Cic., de Off. I, 15, 47].

4) [Cic., de Off. I, 15, 48].

5) Off. I, c. 31.

6) *Aut defunctis*] Sic moriturus apud Procopium Pers. I [4], τὰ παιδία ὠφελῶν, ὠφελήσεις ἐμέ. *In me conferes quidquid in liberos meos contuleris.* vide exemplum in facto Theodosii patrem Valentiniani iunioris in ipso Valentiniano remunerantis apud Zosimum libro IV [47]. Lege Mosis succedebat post fratres patruus, ut primo possessori propior quam fratrum filii. Num. XXVII, 11 [10].

7) [Lysias, Orat. fun. 20].

8) L. Quod satis. C. de bon. quae lib. [l. 3 C. VI, 61]. l. de emancipatis §. Cum enim c. de legit. hered. [l. 13 § 2 C. VI, 58]. l. Sancimus. C. com. de success. [l. 11 C. VI, 59]. Novel. de cons. et uter. frat. [84].

9) [Arist., Eth. Nic. VIII, 14].

10) Lib. V, c. 5.

11) Lib. X [7, 2 Curtii, non Iustini].

post illum proxime debentur, id est parenti superioris gradus, eiusque liberis, praesertim cum eo modo maneatur intra proximos, et eius de cuius hereditate agitur, et eius a quo proxime bona venerunt. Idem ille Aristoteles [1]) : **ἀνεψιοὶ δὲ καὶ οἱ λοιποὶ συγγενεῖς ἐκ τούτων συνοικειοῦνται· τῷ γὰρ ἀπὸ τῶν αὐτῶν εἶναι γίγνονται οἱ μὲν οἰκειότεροι, οἱ δὲ ἀλλοτριώτεροι.** *Patrueles vero et caeteri cognati coniunguntur per parentes, quatenus ex iisdem ortum habent; ita ut alii coniunctiores sint, alii minus coniuncti pro ortus ratione.*

X. I. At in bonis noviter quaesitis quae **περίοντα τοῦ κλήρου** Platoni [2]), cum cesset gratiae referendae officium; superest ut ei deferatur successio qui defuncto carissimus fuisse creditur. Is autem est qui gradu cognationis proxime defunctum attingit [3]). Sic Isaeus [4]) apud Graecos receptum ait, **τοῖς ἐγγυτάτω γένους τὰ τοῦ τελευτήσαντος γενήσεσθαι**: defuncti bona ei cedere qui genere sit proximus: addit: **τί ἂν, τί δικαιώτερον ἢ τοῖς συγγενέσι τὸ τοῦ συγγενοῦς**; *quid iustius quam ut quae cognati fuerant cognatis cedant?* Idem sensus est apud Aristotelem libri ad Alexandrum capite II. *Optime,* inquit Cicero [5]), *societas hominum coniunctioque servabitur, si ut quisque erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferatur.* Qui et alibi [6]) post liberos ponit bene convenientes propinquos, ut et Tacitus [7]) : *Liberos cuique ac propinquos suos natura carissimos esse voluit.* Idem Cicero alibi [8]) de cognatis agens: *Necessaria praesidia vitae debentur his maxime.* Debentur scilicet non ex iure expletorio, sed **κατ' ἀξίαν**: Et alibi [9]) cum de affectione erga propinquos egisset: *Ex hac animorum affectione,* subdit, *testamenta commendationesque morientium natae sunt.* Idem [10]) copias nostras proximis quam alienis et suppeditari et relinqui aequius esse ait. Ambrosius [11]) quoque: *Est etiam illa probanda liberalitas, ut proximos seminis tui non despicias* [12]).

2. Successio autem ab intestato de qua agimus, nihil aliud est quam tacitum testamentum ex voluntatis coniectura. Quintilianus

---

1) [Arist., Eth. Nic. VIII, 14].
2) [Plato, Log. XI, 7].
3) *Is autem est, qui gradu cognationis proxime defunctum attingit*] Vide Deut. XV, 11. XXIII, 7. Prov. XI, 17. Tractat hoc Servius ad illud Aeneidos VI [611]:

Nec partem posuere suis.

Hierocles: ἡ δὲ τῶν ἀγχιστέων (τιμὴ) πρὸς τὴν τῆς φύσεως ἐγγύτητα παραμετρήσει τὴν θεραπείαν, τοσοῦτον τῆς μετὰ γονέας τιμῆς ἑκάστῳ τῶν συγγενῶν νέμουσα, ὅσον ἂν ἡ πρὸς ἐκείνους ἐγγύτης ἀποφαίνῃ. *Cura autem propinquorum mensuram suam accipiet a propinquitate naturali, ut post parentes tantum cognatorum cuique deferatur, quantum ad parentes propinquitas exigit* [in Aurea Carm. 4]. Possidius de Augustino [c. 24]: *Iustum et aequum esse videbat, ut a mortuorum vel filiis vel parentibus vel affinibus magis possiderentur,* Haereditates scilicet, de quibus ibi agit.
4) [Isaeus, Or. III].
5) Off. I [16, 50].
6) *Qui et alibi*] Duo haec loca ex Cicerone posterius producta, sunt ex eodem libro officiorum primo [I, 16, 50].
7) [Tac., Agricola 31].
8) [Cic., de Off. I, 17, 58].
9) [Cic., de Fin. III, 20, 65].
10) [Cic., de Off. I, 14, 44].
11) De Off. I. cap. 30 [§ 150].
12) *Ut proximos seminis tui non despicias*] Ex Esaia sumtum LVIII, 7. Paria habes apud Chrysostomum I Cor. IV, 7 [immo I Tim. V, 8], et apud Augustinum de Doctrina Christiana lib. II, 12.

pater in declamatione [1]: *Proximum locum a testamentis habent propinqui: et ita si intestatus quis ac sine liberis decesserit. Non quoniam utique iustum sit, ad hos pervenire bona defunctorum; sed quoniam relicta et velut in medio posita, nulli propius videntur contingere.* Quod de bonis noviter quaesitis diximus ea naturaliter proximis deferri, idem locum habebit in bonis paternis avitisque, si nec ipsi a quibus venerunt, nec eorum liberi exstent, ita ut gratiae relatio locum non inveniat.

XI. 1. Haec vero quae diximus quamquam naturali coniecturae maxime sunt consentanea, non sunt tamen iure naturae necessaria; ac proinde ex diversis causis voluntatem humanam moventibus, variari solent pactis, legibus, moribus: qui subitionem in locum in nonnullis gradibus admittunt, in aliis non admittunt [2]; alibi distinguunt unde bona veniant, alibi id insuper habent. Est ubi primogeniti plus postgenitis ferunt, ut apud Hebraeos: est ubi inter se aequantur. Est ubi agnatorum habetur ratio; est ubi cognati quilibet cum agnatis tantundem ferunt. Etiam sexus alicubi momentum habet, alicubi non habet: et alibi cognationis ratio habetur intra propiores gradus: alibi longius extenditur. quae longum esset exsequi, nec instituti nostri.

2. Illud tamen tenendum est, quoties voluntatis expressiora indicia nulla sunt, credi quemque id de sua successione statuisse, quod lex aut mos habet populi, non tantum ex vi imperii, sed ex coniectura, quae etiam in eos valet quorum in manu est summum imperium. Nam et hi probabiliter creduntur in rebus suis aequissimum iudicasse, quod aut legibus sanxerunt ipsi, aut moribus probant; in iis dico rebus in quibus de nullo ipsorum damno agitur.

XII. Sed in regnorum successione distingui debent regna quae pleno modo possidentur, et in patrimonio sunt, ab his quae modum habendi accipiunt ex populi consensu. quo de discrimine egimus supra [3]. Prioris generis regna dividi possunt etiam inter mares [4])

---

1) [Quint., Declam. 308].

2) *In aliis non admittunt*] Veteres Germanorum mores subitionem istam sive repraesentationem ignorarunt etiam inter liberos. introduxit primus id ius in Franciam Childebertus edicto: in Transrhenanas partes Otho Henrici filius, teste Withekindo lib. II. vide legem Langobardicam lib. II, tit. XIV, 18. Scoticum quoque ius vetus, solam spectabat gradus proximitatem. vide Pontanum Danicorum septimo, ubi narrat a rege Angliae arbitro sumto ita pronuntiatum [in rebus anni 1291].

3) [Lib. I c. III § XI].

4) *Dividi possunt etiam inter mares*] In Asia fratres simul regnabant sic ut uni praecipuum esset ius diadematis. Polybius Exc. legationum XCIII [leg. gent. 79]. Invenies et apud Livium [XLIV,' 19; XLV, 11] eundemque Polybium [Exc. l g. l. l. 77], Aegyptum inter fratres Ptolemaeos divisam. Filii Attilae gentes sibi dividi aequa sorte poscebant, Iornandes de rebus Gotthicis [50]. Gregoras libr. VII [c. 5 Hist. Byz.], de Irene Andronici Palaeologi uxore: *τὸ δὲ καινότερον, ὅτι οὐ μοναρχίας τρόπῳ κατὰ τὴν ἐπικρατήσασαν ῥωμαίοις ἀρχῆθεν συνήθειαν, ἀλλὰ τρόπον λατινικὸν, διανειμαμένους τὰς ῥωμαίων πόλεις καὶ χώρας, ἄρχειν κατὰ μέρος τῶν υἱέων ἕκαστον, ὡς οἰκείου κλήρου καὶ κτήματος τοῦ λαχόντος ἐκ πατρῴων μὲν ἐς αὐτοὺς κατὰ τὸν περικρατήσαντα νόμον ταῖς περιουσίαις καὶ κτήσεσι τῶν βαναύσων ἀνθρώπων κατιόντος, παραπεμπομένου δ' ἔπειθ' ὁμοίως εἰς τοὺς ἐφεξῆς παῖδας καὶ διαδόχους· λατίνων γὰρ οὖσα γέννημα καὶ παρὰ τούτων εἰληφυῖα τουτὶ τὸ νεώτερον ἔθος ἐπάγειν ἐβούλετο* *Quod maxime mirandum erat, voluit, ut non unus imperaret secundum morem Imperii Constantinopolitani veterem, sed adinstar principum in occidente civitates et regiones dividerentur in singulos filiorum, ut sic regnum tanquam proprium cuiusque patrimonium a patribus ad ipsos perveniret, ita ut in plebeiorum hominum bonis fieri solet, ac sic perpetuo ad cuiusque liberos haeredesque descenderet. Ipsa enim cum ex occidentis partibus ortum haberet, morem quem ab ipsis acceperat huc sine exemplo introducere animo agitabat.*

et foeminas, uti in Aegypto et Britannia [1]) olim factum videmus:

nullo discrimine sexus
Reginam scit ferre Pharos,

ait Lucanus [2]): de Britannis Tacitus [3]), *Neque enim sexum in imperiis discernunt.* nec adoptati minus veris liberis succedent ex praesumta voluntate; Sic Aepalio Locrorum regi Hyllus Herculis filius per adoptionem in regnum successit [4]). Molossus nothus [5]) ex patris Pyrrhi legitimos liberos non habentis iudicio successit in regnum Epiri [6]): de adoptando in successionem Scythiae Philippo egit rex Atheas [7]): Iugurtha nothus sed adoptatus successit in regno Numidico [8]): sicut et in regnis quae Gothi et Langobardi armis quaesierant, adoptionem valuisse legimus [9]). Imo etiam ad eos proximos ultimi possessoris regnum perveniet, qui primum regem sanguine non attingunt, si talis successio in iis locis recepta sit: sicut Paphlagoniam regum domesticorum interitu haereditariam patri suo obvenisse ait apud Iustinum [10]) Mithridates.

XIII. Quod si dictum sit ne dividatur regnum, nec cui cedere debeat expressum sit, ut quisque natu est maximus [11]), mas aut foemina, regnum habebit. In Thalmudico titulo de regibus legitur: *Qui praecipuum ius habet in haereditate, is et in possessione regni. Ideo filius natu maior praefertur minori:* ***Νομιζόμενον πρὸς πάντων ἀνθρώπων τὸν πρεσβύτατον τὴν ἀρχὴν ἔχειν***, inquit Herodotus [12]): *Mos*

1) *Et feminas ut in Aegypto et Britannia*] De Alexandro et Laodice vide Polybium excerptis legationum CXL [leg. gent. 117]. de Auletae filia Strabonem XVII [1, 11]. In Asia post Semiramidem feminas regnasse plures narrat Arrianus ἀναβάσει [I, 23, 7]. Talis Nitocris Babylone, Artemisia Halicarnassi, Tomyris apud Scythas. Servius ad primum Aeneidos [654]: *Quia ante etiam feminae regnabant.* Idem apud Rutulos obtinuisse docet ad IX Aeneidos [596].

2) [Lucan. X, 91, 2].

3) [Tac., Agric. 16].

4) Strabo l. IX [4, 10].

5) *Nothus*] Apud Tartaros nothi et legitimi pares. de Persis vero Herodotus [III, 2]. *νόθον οὔ σφι νόμος ἐστὶ βασιλεῦσαι, γνησίου παρεόντος. Mos non est illis ut nothus regnet dum legitimus aliquis reperitur.* In Hispania Wandali regnarunt duo Gontharis legitimus, Gizerichus nothus Godigiscli teste Procopio [Vandal. I, 3]: ex Septentrionalium nimirum gentium more veteri cuius testes Adamus Bremensis historiae Ecclesiasticae c. 106. Helmoldus Slavicis Lib. I. c. 51, et 52. Michaeli Thessaliae domino successit legitimis deficientibus nothus Michael. Gregoras lib. II [c. 8] Huic itidem nothus successit ex parte. idem Gregoras libr. IV [c. 9]. de Molosso Pyrrhi notho vide Servium ad III Aeneidos [297].

6) Paus. I [11].

7) Iust. lib. IX [2].

8) Sallust. bell. Iugurt. [X].

9) Cassiod. Paul. Diac. l. VI de gest. Langob.

10) Libro XXXVIII [5, 4].

11) *Ut quisque natu est maximus*] De Suedis vide Brigittam IV, 3. De Danis Saxonem XII, et XIII. Appianus Mithridatico [13] *δικαιοῦντα τὸν πρεσβύτερον ἄρχειν· Aequum iudicabat regnum esse natu maximi.* Nicetas Choniates Ioanne Comneno [12]: *ἡ φύσις τοῖς πρωτοτόκοις παισὶ τῇ τάξει ἐμμένουσα τὰ πρωτεῖα βραβεύειν εἴωθε· παρὰ δὲ θεῷ οὐχ οὕτως ἐν ταῖς τῶν προβλήσεων μεγίσταις ἀεί πως φιλεῖ γενέσθαι. Natura quidem suum sequens ordinem primum natos honorat. At Deus non semper in maximis privilegiis eum ordinem insistit.* idem Manuele [I, 1] de Isaacio loquens: *ἀπὸ γενέσεως εἰς τὴν διαδοχὴν τῆς βασιλείας καλούμενος· Nascendi ordine ad regni successionem vocatus.* Apud Iosephum [Bell. Iud. I, 6, 2] Antipater dicebat, Hircani *ἀρχὴν εἶναι διὰ τὸ πρεσβεῖον principatum esse ob nascendi ordinem.* vide et Leunclavium Turcicorum XVI.

12) Polym. [scil. VII, 2].

omnium populorum est ut natu maximus imperium habeat. Idem alibi saepe **νόμον** legem sive consuetudinem regnorum hoc vocat. Livius [1]) duorum fratrum Allobrogum de regno contendentium minorem ait iure minus, vi plus potuisse. Apud Trogum Pompeium [2]), *Artabazanes maximus natu aetatis privilegio regnum sibi vindicabat: quod et ordo nascendi, et natura ipsa gentibus dedit.* Idem alibi [3]) ius gentium vocat; ut et Livius [4]), qui et ordinem appellat aetatis atque naturae: quod intellige nisi pater aliud iusserit, ut Ptolemaeus apud eundem Trogum [5]). Qui autem in regno tali succedit, coheredibus tenebitur pro ipsorum partibus aestimationem rependere, si et quatenus id fieri potest.

XIV. At ea regna quae populi libero consensu facta sunt hereditaria, ex praesumta populi voluntate deferuntur. Praesumitur autem populus id voluisse quod maxime expedit. Hinc primum illud nascitur, ut ni aliud lex aut mos ferat [6]) (sicut Thebis Boeotiis regnum fuisse inter mares dividuum ex Zethi et Amphionis [7]), itemque ex Oedipodis filiorum historia apparet, et vetus Attica inter Pandionis liberos divisa est, et quae circa Rhodum inter Camirum, Ialysum, Lindum fratres, et regnum Argivum inter quatuor Persei filios) individuum sit regnum, quia id ad tuendum regnum et civium concordiam plurimum valet. Iustinus libro XXI [8]), *Firmius futurum esse regnum, si penes unum remansisset, quam si portionibus inter filios divideretur, arbitrabantur.*

XV. Alterum, ut successio stet intra eos qui descendunt a primo rege: ea enim familia ob nobilitatem electa censetur, eaque finita regnum redire ad populum. Curtius libro X [9]), *In eadem domo familiaque imperii vires remansuras esse: haereditarium imperium stirpem regiam vindicaturam: assuetos esse ipsum nomen colere, venerarique: nec quenquam id capere nisi genitum ut regnaret.*

XVI. Tertio, ne succedant nisi qui nati sunt secundum patriae leges: non naturales tantum, quia ad contemtum patent, quorum matrem pater iusto coniugio dignatus non est, et praeterea quia minus certi habentur: at in regnis expedit populo haberi maximam certitudinem quae haberi potest ad vitandas controversias: quae

---

1) Lib. XXXI [XXI, 31, 6].
2) Iust. lib. II [10, 2].
3) [Iust. XXXIV, 3, 7].
4) Lib. XL [11, 7].
5) Lib. XVI [2, 7]. et XXXIV [3, 7].
6) *Ni aliud lex aut mos ferat*] Dardanus et Lasius pariter in Troia regnarunt. Servius ad illud II [III, 15] Aeneidos: *Sociique penates.* In Creta Minos et Rhadamanthus. Iulianus contra Christianos [Orat. II p. 82]. Albae Numitor et Amulius, ut quidem ait scriptor de viris illustribus [S. Aurelius Victor, de Viris ill. I]. Alii enim Numitori pecunias, regnum Amulio cessisse aiunt, ut Plutarchus [Romulus c. III, 3]: sicut et Etoocli regnum Thebanum, Polynici eius loco monile Hermiones obvenisse quidam prodidere. Pari modo in Norvagia alteri regnum, alteri naves et spes ex maritimis expeditionibus.
7) *Zethi et Amphionis*] Euripides Hercule furente [29, 30]:

Τὼ λευκοπώλω πρὶν τυραννῆσαι χθονὸς
Ἀμφίον ἠδὲ Ζῆθον ἐκγόνω διός.
Regnum priusquam venit ad claros equis
Amphionem Zethumque, prognatos Iove.

8) [Iust. XXI, 1, 2].
9) [Curt. X, 7, 15].

causa fuit cur Macedones Demetrio minori potius quam Perseo maiori regnum deberi, existimaverint, quod Demetrius iusta matrefamilias natus esset [1]). Et apud Ovidium [2]) legimus:

At nec nupta quidem, tedaque accepta iugali:
Cur nisi ne caperes regna paterna nothus?

sed nec adoptivi, quia nobilitas generis vere regii magis reverendos efficit reges, maiorque de eis spes concipitur:

Est in iuvencis, est in equis patrum
Virtus [3]).

XVII. Quartum, ut inter eos qui pariter in hereditatem admitterentur, sive quia unius sunt gradus, sive quia in parentum suorum gradum succedunt, praeferantur mares foeminis [4]); ideo quod mares tum ad bella, tum ad alias imperii partes magis idonei foeminis censentur.

XVIII. I. Quintum, ut inter mares aut inter foeminas, ubi mares deficiunt, praeferatur natu maximus [5]); quod is iudicio aut perfectior iam esse, aut prius futurus creditur. Cyrus apud Xenophontem [6]): **τὸ προηγεῖσθαι προστάττω τῷ προτέρῳ γενομένῳ, καὶ πλειόνων κατὰ τὸ εἰκὸς ἐμπείρῳ**: *imperium relinquo maiori natu, ut quem par est rerum esse peritiorem.* Quia vero haec aetatis praestantia temporaria est duntaxat, sexus autem perpetua, ideo sexus praerogativa potior est quam aetatis. Sic Herodotus [7]) cum dixisset Andromedae filium Persam Cepheo in regnum successisse, causam reddit: **ἐτύγχανε γὰρ ἄπαις ἐὼν ὁ Κηφεὺς ἄρσενος γόνου**: *nullos enim Cepheus habebat liberos mares.* Et Diodoro [8]) narrante Teuthras Mysiae regnum filiae Argiope reliquit *ἄπαις ὢν ἀρρένων* non habens mares liberos. Sic Trogus [9]) dixit ad filiam pertinuisse Medorum imperium; quod nullum Astyagi virilis sexus genus erat. Similiter Cyaxares apud Xenophontem [10]) Mediam filiae suae deberi: **οὐδὲ γὰρ ἔστι μοι,** inquiens, *ἄρρην παῖς γνήσιος*: *neque enim est mihi legitimus filius mas.* De Latino rege Virgilius [11]):

1) Livius lib. XXXIX [53, 3].
2) [Ovid., Heroid. IV, 121—2].
3) [Horat., Od. IV, 4, 30].
4) *Praeferantur mares feminis*] Vide Nicetam Choniatem Manuele, libro IV [4].
5) *Praefera'ur natu maximus*] Homerus de regno Cretensi Iliad. Ν [XIII, 354 sq.].

ἡμῶν δ' ἀμφοτέροισιν ἴον γένος, ἠδ' ἴα πάτρη,
ἀλλὰ Ζεὺς πρότερος γεγόνει καὶ πλείονα ᾔδη.
Nostrum utrique solum patrium fuit et genus unum,
Iuppiter at senior rerumque peritior idem.

Ubi sapienter Homerus, ut solet, causam reddidit, cur maiores natu in regnis praelati, valentem *ἐπὶ τὸ πολὺ*, ut plerumque, id enim in talibus sufficit: *τοῦ νόμου τῷ πρεσβυτέρῳ τῶν βασιλέως παίδων διδόντος τὴν τῶν ὅλων ἡγεμονίαν*, ait Zosimus libro II [27], de Persarum lege: *cum lex daret e regum filiis natu maximo summam rerum.* Periander in regnum Corinthiorum patri successit *κατὰ πρεσβεῖον* ordine nascendi. Ita Nicolaus Damascenus in excerptis quae beneficio viri maximi Nicolai Peiresii habemus [Exc. de Virt. et Vit. I p. 342].
6) [Xenoph., Inst. Cyri VIII, 7, 9].
7) Polym. [VII, 61].
8) Lib. IV [33].
9) [Iustin. I, 4, 7].
10) [Xenoph., Inst. Cyri VIII, 5, 19].
11) [Virgil., Aen. VII, 50—52].

Filius huic fato divum prolesque virilis
Nulla fuit, primaque oriens erepta iuventa est:
Sola domum et tantas servabat filia sedes.

Sic ante Heraclidarum imperium apud Lacones Eurotae successit Sparte filia [1]), aut eius liberi, ut Tyndareo Helenae liberi, quia mares filii non extabant, et Eurystheo in Mycenarum imperium successit Atreus eius avunculus, notante Thucydide [2]). Eodem iure regnum Athenarum ad Creusam [3]), Thebanum ad Antigonen pervenisse notatur quod mares deficerent. Et regnum Argolicum ad Argum Phoronei ex filia nepotem [4]).

2. Unde et illud intelligere datur, quanquam liberi nonnullis gradibus parentum praemortuorum vicem impleant, id tamen duntaxat intelligendum, ut capaces sint iuxta caeteros, salva tamen sexus primum, deinde aetatis praerogativa inter capaces. Nam qualitas et sexus, et aetatis, quatenus in hac re a populo consideratur, ita personae adhaeret, ut avelli inde nequeat.

XIX. Quaeritur an regnum, ubi hunc in modum defertur, pars sit hereditatis. Et verius est esse hereditatem quandam [5]), sed separatam ab aliorum bonorum hereditate, qualis hereditas peculiaris in feudis quibusdam, emphyteusi, iure patronatus et iure praecipui quod dicitur, conspicitur. Unde sequitur, ut regnum ad eum pertineat qui et bonorum heres esse possit si velit, sed ita ut etiam sine bonis et eorum onere possit adiri. Ratio est, quia populus regnum voluisse creditur quam optimo iure deferri; nec quicquam eius refert hereditas a rege adeatur necne, cum hereditarium ordinem non ob hoc elegerit, sed ut certi quid esset, et reverentia conciliaretur ex sanguine: simulque ex genere et educatione spes esset praeclarae virtutis, et regni possessor regnum magis curaret animosiusque defenderet, si idipsum iis esset relicturus quos ipse ob acceptum beneficium, aut ob caritatem maximi faceret.

XX. Ubi vero mos succedendi diversus est in allodiis et feudis, si regnum non sit feudale, aut certe primitus non fuerit, etiamsi postea hominium pro eo praestetur, succeditur ex lege, qua in allodiis succedebatur tempore regni instituti.

XXI. In iis autem regnis, quae primitus data sunt in feudum ab eo qui plene dominus erat, sequenda erit lex successionis feudalis; non semper Langobardica illa quam perscriptam habemus, sed quae in gente quaque recepta fuit quo tempore data est prima vestitura. Nam Gothi, Vandali, Alemanni [6]), Franci, Burgundiones, Angli, Saxones, nationes omnes Germanicae, qui partes optimas imperii Romani

---

1) Paus. l. III [1].
2) Lib. II [I, 9].
3) *Ad Creusam*] Vide Euripidem Ione [72].
4) *Ex filia nepotem*] Et si sine stirpe mortuus fuisset Orestes in eodem regno Argolico successisset ei Electra ut ex Euripidis Taurica Iphigenea [681, 695] discimus. Sic Calydonis regnum pervenit ad Andraemona Oenei generum, Asterii regnum ad generum Minoa, ut refert Apollodorus [I, 8, 6. et III, 1, 3], addita causa quod liberi mares nulli essent.
5) *Hereditatem quandam*] Putavit Innocentius III, talis regni successionem amitti ab eo qui ultima defuncti mandata non impleverit. c. licet: de voto [c. 6 Decretal. III, 34].
6) [Hunni, edd. 1625 et 1632; Alemanni, edd. 1642 et 1646].

bello occuparunt, suas singuli leges, aut mores de feudis non minus quam Langobardi habuerunt.

XXII. 1. Frequens autem in regnis est alia quaedam successio, non hereditaria, sed quae linealis [1]) dicitur; in qua observari solet non ius illud subitionis in locum quae repraesentatio dicitur, sed ius transmittendi futuram successionem, quasi delatam, lege scilicet ex spe, quae nihil ex se et naturaliter operatur, ius quoddam verum excitante, quale scilicet ius est in his quae ex stipulatione conditionata [2]) debentur [3]): ita ut hoc ipsum ius in posteros ex primo rege venientes necessario transeat, sed ordine certo, ut primum vocentur liberi ultimi possessoris primi gradus, tam qui vivunt quam qui mortui sunt: tum vero inter vivos et mortuos ratio habeatur sexus primum, deinde aetatis: Mortuorum autem ius si praevaleat transeat ad eos qui ab ipsis descendunt, pari rursum inter pares praerogativa sexus, ac deinceps aetatis, salvaque semper transmissione mortuorum in vivos [4]), vivorum in mortuos. Si liberi eius desint, venitur ad alios qui proximi sunt, aut si viverent essent simili transmissione et inter pares in eadem linea observato discrimine sexus et aetatis, ita ut ob sexum et aetatem nunquam transeatur de linea in lineam. Cui consequens est ut filia ex filio praeferatur filio ex filia, et filia ex fratre filio ex sorore, item filius maioris fratris fratri minori, atque ita in caeteris. Haec est successio regni Castellae, ad cuius exemplum etiam maioratus iura in eo regno constituta sunt [5]).

2. Successionis autem huius linealis argumentum, si lex et exempla desint, sumi poterit ex ordine qui in publicis coetibus servatur. Nam si in eo ratio habeatur linearum, id signum erit spem a lege in ius animatam, ita ut a morientibus in superstites transeat. Haec autem est successio linealis cognatica, in qua foeminae et foeminis nati non excluduntur, sed postponuntur in eadem linea, ita ut etiam regressus ad eas sit, si propiores aut pares caetera mares aut ex maribus defecerint. Fundamentum autem huius successionis, quatenus ab here-

---

1) *Linealis*] Vide Cardinalem Tuschum pract. concl. 88, verbo regui successio: Guilielmum de Montisferrato de successionibus regum, qui liber est in Oceano iuris [Tom. XVI]. Peregrinum de iure Fisci lib. I, tit. II, n. 44, et lib. V, tit. I, n. 109. Vide exempla talis successionis in Norvagico regno apud eruditissmum summaeque diligentiae virum Iohannem Pontanum historiae Danicae libro IX [in rebus anni 1388]. consuetudinibus Normanniae de propinquioritate haeredum, Iohannem Serranum in Ludovico Grosso super controversia Borboniensi [p. 107 ed. 1627]. Argentraeus historia Britannica libro VI, c. 4: *In successionibus liberi primogeniti, sive sint masculi aut femellae, et similiter liberi secundogenitorum, si primogeniti absque liberis ex proprio corpore decesserint, in successione feudorum iure primogeniturae repraesentant personas patrum suorum, et veniunt ad talia iura successionum et primogeniturae, sicut eorum patres si viverent, eorum patruos, avunculos excludendo, secundum generalem et notoriam consuetudinem, tam in successionibus per rectam lineam, quam a latere obvenientibus: et de usu et consuetudine antedicta filia succedit in feudis, sive sint Ducatus, Comitatus, Perriae aut Baroniae, quantumcunque magni et nobiles, et quod ita evenerat in Comitatibus Artesii, Campaniae, Tolosae, et Britanniae.* Talis ordo succedendi praescriptus Marchae Mantuanae ab Imperatore Sigismundo anno CIↃCCCCXXXII. Et a Carolo Quinto Imperatore et rege Hispaniae Philippo II, in regnis suis ac principalibus [lege: principatibus], annis CIↃIↃLIV, et CIↃIↃXCIV.

2) §. Sub cond. Inst. de V. O. [§ 4 Inst. III, 15].

3) *In his quae ex stipulatione conditionata debentur*] Item in legatis quorum dies cessit, non venit.

4) [mortuorum in vivos, omittunt edd. 1625 et 1632; addunt edd. 1642 et 1646]

5) Covar. t. 2. pract. q. c. 38. num. 5. Molin. de primog. Hisp. cap. 8.

ditaria differt, est spes populorum de optima educatione eorum qui spem regni habent iustissimam; quales sunt quorum parentes si viverent essent successuri.

XXIII. Est et alia linealis successio agnatica, duntaxat marium ex maribus; quae ex nobilissimi regni exemplo successio iuris Francici [1]) vulgo appellatur. Haec quatenus a cognatica differt in hoc maxime introducta est, ne per foeminarum matrimonia ad peregrinum sanguinem imperium deveniret. In utraque autem lineali successione in infinitum admittuntur etiam qui ab ultimo possessore remotissimo gradu distant, dum a primo rege descendant. Est et ubi deficiente agnatica substituitur successio cognatica [2]).

XXIV. Possunt et alii successionum modi introduci [3]), aut populi voluntate, aut etiam eius qui regnum ita in patrimonio habet, ut alienare possit. Licet enim exempli causa constituere, ut qui sibi quoque tempore futuri sunt proximi [4]) succedant in regnum, sicut apud Numidas [5]) olim, puto tali ex causa, fratres liberis ultimi possessoris praeferebantur. Idem in Arabia felice usurpatum olim fuisse ex Strabone [6]) colligo. De Taurica Chersoneso idem recentiores prodidere. Nec ita dudum est cum apud Afros Maroci et Fessae

---

1) *Successio iuris Francici*] Vetus testimonium moris huius Francici habes apud Agathiam libro II [14 fin.]. Eadem fuit successio in Davidis stirpe post Solomonem. vide II Paralip. XX, 3 [XXIII, 3].

2) *Ubi deficiente agnatica substituitur successio cognatica*] Ut in Provincia Narbonensi. Vide Serranum Carolo VIII [p. 322 ed. 1627]. Ex tali credo lege Theudericho sine liberis defuncto sororis filius Athalaricus successit. Videtur et in Arragonia id olim valuisse.

3) *Possunt et alii successionum modi introduci*] Apud Aethiopes olim regibus succedebant sororum filii, narrante Nicolao Damasceno [p. 518 Vales.]. Idem apud Pictos usurpatum, semperque successisse cognatos per feminas notat Beda [Hist. eccl. I, 1]. Tacitus de Germanis [Germ. 20]: *Sororum filiis [apud avunculum idem] qui apud patrem honor. Quidam sanctiorem arctioremque hunc nexum sanguinis arbitrantur.* Apud Indos quosdam idem fieri docet nos Osorius et alii.

4) *Ut qui sibi quoque tempore futuri sunt proximi*] Id in Africa obtinuit ex Gizerichi testamento. Procopius Vandalicorum primo [7]: *χρόνον δὲ ὀλίγον Γιζέριχος ἐπιβιοὺς ἐτελεύτα πόῤῥω που ἤδη ἡλικίας ἥκων, διαθήκας διατιθέμενος, ἐν αἷς ἄλλα τε πολλὰ βανδίλοις ἐπέσκηψε, καὶ τὴν βασιλείαν ἀεὶ βανδίλων εἰς τοῦτον ἰέναι, ὃς ἂν ἐκ γόνου ἄῤῥενος αὐτῷ Γιζερίχῳ κατὰ γένος προσήκων, πρῶτος ὢν ἁπάντων τῶν αὐτοῦ ξυγγενῶν τὴν ἡλικίαν τύχοι· Aliquanto post tempore Gizerichus obiit, multa iam aetate, facto testamento quo tum multa alia praeceperat Vandalis, tum regnum Vandalicum semper venire voluit ad eum qui per lineam masculinam ipsi Gizericho genere proximus, et inter proximos maximus esset aetate.* Iornandes [33]: *Gizerichus diu regnans, ante obitum suorum filiorum agmine accito ordinavit, ne inter ipsos de regni ambitione esset dissensio, sed ordine quisque et gradu suo aliis superveniret, id est seniori suo filio fieret sequens successor, et rursus ei posterior eius.* Victor Uticensis [Vitensis] lib. II [c. 5]: *Cui secundum constitutionem Gizerichi regis, eo quod maior omnibus esset, regnum inter nepotes potissimum debebatur.* Hic semper spectatur non possessor ultimus sed primus regni acquisitor. quod succedendi genus ex ipsane Africa sumserit Gizerichus, ubi id valuisse in textu ostendimus, an vero a quibusdam Septentrionis nostri populis dubitari potest. Nam et apud Langobardos Vaaci regi filios relinquenti non aliquis filiorum succedere debebat, sed eiusdem generis Risiulphus. testis Procopius Gotthicorum III [35]. Et in Hungariae regnum mortuo Iatra non liberis eius sed fratri ius fuisse narrat Nicetas Choniates de rebus Manuelis libro IV [1]. Nescio an eodem pertineat recepta apud Patzinacitas successio, sed obscurius proposita a Constantino Porphyrogenneto de Administratione Imperii cap. XXXVII. In Dania idem observatum tradit Crantzius Danicorum IV [34], et Suedicorum V [14]. Etiam Albae successit Aeneae non Iulus Ascanio maiore filio Aeneae natus, sed alter filius Aeneae Silvius.

5) Livius lib. XXIX [29, 6].

6) Lib. XVI [4, 25].

reges [1]) idem est factitatum. Atque hoc in dubio observandum in fidei commisso quod familiae relinquitur, verior est sententia, Romanis quoque legibus [2]) congruens, quanquam eas interpretes alio detorquent. His bene cognitis facile erit respondere ad controversias de regnorum iure, quae ob differentes Iurisconsultorum sententias difficillimae putantur.

XXV. Primum quaeritur an filius a patre exheredari possit, ut ne in regnum succedat. In quo distinguenda sunt regna alienabilia, id est, patrimonialia a non alienabilibus. Nam in alienabilibus dubium non est quin exheredatio procedat, cum a bonis aliis nihil differant: atque ideo quae legibus aut moribus obtinent de exheredatione, hic quoque habebunt locum: et si nullae proferantur leges aut mores, tamen naturaliter licita erit exheredatio [3]) usque ad alimenta, aut etiam sine ea exceptione, si crimen morte dignum filius admiserit, aut alioqui graviter peccaverit, et sit unde ali possit. Sic Ruben a Iacobo ob culpam privatus est iure primi nati [4]). Adonia regno a Davide [5]). Imo etiam pro tacite exheredato habebitur [6]), qui grave crimen commiserit in patrem, si nulla sunt condonatae culpae indicia. Sed in non alienabilibus, quanquam hereditariis, idem non procedet, quia populus viam quidem elegit hereditariam, sed hereditariam ab intestato [7]). Multo minus procedet exheredatio in lineali successione, ubi nulla imitatione hereditatis ex dono populi regnum pervenit ad singulos praescripto ordine.

XXVI. Similis est quaestio, an abdicari possit regnum, aut ius succedendi in regnum. Et quin pro se quisque abdicare possit non est dubium: an et pro liberis magis controversum, sed quod eadem distinctione expediri debet. Nam in hereditariis qui ius a se abdicat, in liberos nihil potest transferre. At in lineali successione patris factum nocere non potest liberis natis, quia simul atque existere coeperunt ius proprium eis quaesitum est ex lege: sed nec nascituris, quia impedire non potest, quin ad illos quoque suo tempore ius pertineat ex populi dono. Neque obstat de transmissione quod dixi-

---

1) *Apud Afros Maroci et Fessae reges*] Livius [XXIX, 29, 6] de Masinissa: *Militante eo pro Carthaginensibus in Hispania, pater eius moritur:* (*Galbae nomen erat:*) *regnum ad fratrem regis Desalcen* (*mos ita apud Numidas est*) *pervenit.* de Mauritania omni vide Marianam Libro XXIX [22]. Hinc sumto exemplo etiam apud Saracenos, qui ex Africa in Hispaniam venerant fratres praelati filiis ad tempora Abderamenis. Rodericus Toletanus Historiae Arabum c. 6. Thuanus historiarum libro LXV [16], in anno CIↃIↃLXXVIII, de Hamete: *Quippe patris testamento ad regnum ordine post fratres vocatus, exclusis illorum filiis.* Idem succedendi genus valuisse et in Mexicano et in Peruano regno ex historiis illorum locorum observo.

2) L. Cum ita legatur. §. in fideicommisso. D. de leg. 2 [l. 32 § 6 D. XXXI]. Covar. 2. Pract. quae. c. 38. Molin. d. l. [cf. supra p. 220 n. 5] c. 6. n. 47.

3) *Licita erit exheredatio*] De tali regno intelligendum, quod ait Baldus in prooemio Decretalium Gregorii, a rege successorem posse eligi e liberis quem velit. Exemplum est etiam in Mexicana historia.

4) [primi natus, edd. 1625, 1632, 1642; primi nati, ed. 1646].

5) *A Davide*] Erat enim regnum illud velut patrimoniale Davidi, non quidem belli iure, sed Dei ipsius dono.

6) L. Lucius Titius, §. Lucius Titius, D. de leg. 3 [l. 88 § 11 D. XXXI]. l. Filio §. Seio, D. de adim. leg. [l. 31 § 2 D. XXXIV, 4]. Hostiensis et alii in c. licet, de voto [c. 6 Decretal. III, 34].

7) *Sed hereditariam ab intestato*] Non testamento: non adoptione: Vide de Neapolitano regno Marianam libro XX [XXIX, 4].

mus. Est enim ea transmissio necessaria, non voluntaria, ad parentes quod attinet. Illud interest inter natos et nascituros, quod nascituris nondum quaesitum sit ius, atque ideo auferri iis possit populi voluntate, si etiam parentes quorum interest ius ad filios transire, ius illud remiserint: quo pertinent ea quae de derelictione supra [1]) diximus.

XXVII. 1. Solet et hoc quaeri, an de successione regni iudicare possit, aut rex qui nunc regnat, aut populus per se, aut per iudices datos. Negandum utrumque est de iudicio iurisdictionis. Nam iurisdictio non est nisi apud superiorem, non nuda ratione habita personae, sed causae simul, quae spectanda est cum suis circumstantiis. Est autem causa successionis non subiecta regi [2]) nunc regnanti: quod inde apparet, quod rex nunc regnans nulla lege obligare potest successorem. Successio enim imperii non est sub iure imperii, ac proinde mansit in statu naturali, quo nulla erat iurisdictio.

2. Attamen si controversi iuris sit successio, recte et pie facient qui ius vindicant, si de arbitris inter se conveniant; quod alibi tractabitur. Populus vero omnem a se iurisdictionem in regem, et regiam familiam transtulit, nec ea durante ullas eius habet reliquias. De vero regno loquor, non de principatu. Attamen si de primaeva populi voluntate quaestio incidat, non abs re erit populum [3]) qui nunc est, quique idem cum eo qui olim fuit censetur, suum super ea re sensum exprimere, qui sequendus erit nisi satis certo constet olim aliam fuisse populi voluntatem, et ex ea ius quaesitum. Sic Euphaes Rex Messeniis permisit dispicere quem ex regali Aepytidarum genere regnare oporteret [4]): et de Xerxis et Artabazanis controversia populus cognovit [5]).

XXVIII. Ut ad alia veniamus, filium qui ante regni adeptionem natus est, in regno individuo praeferendum, ei qui in regia fortuna natus est, in quavis successionis specie verum est [6]). Nam in regno dividuo haud dubie partem feret, ut in bonis caeteris in quibus nunquam distinguitur quo tempore sint quaesita. Qui autem partem ferret in dividuo, et in individuo aetatis privilegio praefertur: quare et feudum sequitur filium qui ante primam vestituram natus est. Sed et in lineali successione simul atque regnum quaesitum est, spes aliqua parta est liberis ante natis: nam fac alios postea natos non esse, nemo prius natos excludendos dixerit. In hoc autem genere successionis spes semel parta ius facit, nec ex post facto cessat, nisi quod ex sexus privilegio suspenditur in cognatica successione. Obtinuit haec quam diximus sententia in Perside inter Cyrum et Arsicam [7]), in Iudaea inter Antipatrum Herodis magni filium et eius fratres [8]);

---

1) [Cap. IV § X].

2) *Causa successionis non subiecta regi*] De Galliae regno vide Thuanum libro CV [11], anno CIↃIↃXCIII. Vide et Guicciardinum.

3) *Non abs re erit populum*] Sive in conventu ordinum, ut factum in Anglia et Scotia, teste Camdeno in annis CIↃIↃLXXI, et LXXII. sive per delegatos ad id negotium, ut factum in Arragonia teste Mariana libro XX [3 et 4].

4) Paus. l. IV [10].

5) Iust. lb. II [10]. Plut. de amor. frat. [488 D, E].

6) Hotom. Ill. q. 2. Tir. de primog. qu. 31.

7) *Et Arsicam*] Cui nomen factum Artaxerxi Mnemoni. Vide Plutarchum Artaxerxe [1011 F].

8) [Ioseph., Ant. Iud. XVI, 3, 3; 4, 6].

in Hungaria cum Geissa regnum adiit; et in Germania, non sine armis tamen, inter Ottonem [1]) primum et Henricum [2]).

XXIX. Quod autem Spartae aliter factum legimus, ex lege propria est eius populi, quae ob educationem magis accuratam natos in regno praeferebat. Idem accidere poterit ex peculiari lege vestiturae primaevae, si imperium detur in feudum vasallo et ex eo nascituris: quo argumento nixus videtur fuisse Ludovicus adversus Galeatium fratrem in controversia ducatus Mediolanensis. Nam in Perside Xerxes [3]) qui contra fratrem Artabazanem obtinuit regnum, ut Herodotus [4]) notat, potentia Atossae matris magis quam iure valuit. Atque in eadem Perside cum eadem postea controversia nata esset, ut iam attigimus [5]), inter Artaxerxem Mnemona et Cyrum Darii et Parisardis filios, Artaxerxes ut natu maior, quanquam in privata fortuna genitus, rex dictus est.

XXX. I. Non [6]) minus agitatum etiam bellis et pugnis singularibus, an nepos ex filio priore, filio posteriori sit praeferendus [7]). Sed hoc in lineali successione difficultatem nullam habet: ibi enim mortui pro vivis habentur in hoc, ut in liberos transmittant: quare in tali successione sine ullo aetatis respectu praeferetur filius, imo in cognaticis regnis et filia, primo nati: quia nec aetas nec sexus efficiunt, ut deseratur linea. At in hereditariis dividuis concurrent ad partes, nisi in istis regionibus ubi subitio in locum non observatur [8]), ut olim in Germania [9]) apud populos plerosque. sero enim nepotes admissi sunt cum filiis ad hereditatem. At in dubio credendum potius est locum esse vicariae isti successioni, quia natura ei favet, ut supra diximus.

2. Quod si aperte iure civili regionis introducta sit subitio in locum mortui parentis, locum habebit etiam si in aliqua lege proximi fiat mentio. Rationes quae ex legibus Romanis adferuntur ad hanc rem minus firmae sunt: quod apparebit leges ipsas inspicienti. Sed haec ratio optima est, quod in materia favorabili dictionum significatio extendenda est ad omnem proprietatem, non vulgarem tantum, sed

---

1) [Othonem, edd. 1625 et 1632; Ottonem, edd. 1642 et 1646].

2) *Inter Ottonem primum et Henricum*] Vide hac de re Sigebertum et [Meibomii] notata ad librum III Withikindi. Baiazetes et Gemes inter se de Turcico regno certarunt, maior natu Baiazetes, at Gemes natus imperanti. praevaluit Baiazetes. Mariana libro XXIV [21]. Constantinus Ducas imperium reliquit filiis, quorum duo privato erant geniti, tertius πορφυρογέννητος. Zonaras [XVIII, 9, 19—20]. Vide Corsetum tract. de Polo [lege: Prole] regali, III parte, quaestione 26.

3) *In Perside Xerxes*] Imo et Xerxi socius regni factus Artaxerxes, non autem Darius et Hystaspes, maiores, sed ante adeptum imperium geniti. At forte verum est regnum Persidis pependisse a populi suffragiis sed intra gentem regiam conclusis. Nam id de Arsacidis, qui Parthi Persis imperavere, tradidit Ammianus libro XXIII [6, 6 sqq.]. et de Persis qui iisdem Parthis successere, Zonaras in Iustino [XIV, 5].

4) [Herod. VII, 3].

5) [ut iam attigimus, omis. ed. 1632; add. edd. 1642 et 1646].

6) Hot. Ill. q. 3. Tiraq. de prim. q. 40. Molin. de prim. l. III. c. 6.

7) *An nepos ex filio priore, filio posteriori sit praeferendus*] Vide Chopinum de Domanio lib. II. Thomam Grammaticum decisione Neapolitana I. Iohannem le Cirier de primogenitura, qui liber insertus est in Oceanum iuris [Tom. X]. Marianam libro XX [3] et libro XXVI [11]. Cromerum libro XXX.

8) Wittich. Sax. hist. II. Molin. de prim. l. III. c. 8.

9) *Ut olim in Germania*] Vide quae supra notavimus ad §. X [immo XI; vid. p. 215 n. 2]. Ea de causa olim in Palatinatu praelatus Rupertus minor Ruperto alteri venienti ex primogenito. Vide apud Reinkingium lib. I, classe IV, cap. XVII n 35.

et artificialem, ita ut sub nomine filiorum comprehendantur adoptivi, et sub nomine mortis mors civilis, quia leges ita loqui consueverunt. Quare merito proximi nomine veniet is quem lex in proximum gradum perducit. In regnis vero hereditariis individuis, ubi subitio in locum exclusa non est, neque semper nepos, neque semper filius secundo genitus praeferuntur, sed ut inter pares, quippe iuris effectu quoad gradus adaequatos, potior erit is qui aetate praecedit: nam in aetatis privilegium non succedi in regnis hereditariis supra diximus. Apud Corinthios succedebat **ὁ πρεσβύτατος ἀεὶ τῶν ἐκγόνων** ex liberis defuncti regis is qui natu esset maximus, ut ex Diodori Siculi libro sexto exscripsit Georgius Monachus [1]). Sic et apud Vandalos [2]), cauto ut heres esset qui sanguine proximus et maximus esset natu praelatus filius secundus natu maior filii primi filio [3]). Sic in Sicilia [4]) Robertus praelatus est Martelli fratris maioris filio, non ea proprie ratione quam excogitavit Bartolus, quod feudum esset Sicilia, sed quod regnum esset hereditarium.

3. Extat similis successionis vetus in Francorum regno exemplum in Guntrano [5]), sed id ex electione potius populi contigit, quae eo tempore nondum plane desierat. At postquam sine ulla electione linealis agnatica successio introducta est, res caret controversia, ut olim apud Spartanos, ubi ad Heraclidas regno delato similis exstitit successio linealis agnatica. Ideo Areus ex fratre maiore Cleonymo natus patruo suo Cleonymo antepositus est [6]). Sed et in cognatica lineali successione praeferetur nepos: ut in Anglia Ioannes Eduardi nepos [7]) ex primogenito eiusdem Eduardi filiis Hermoni et Thomae: quod et in Castellae regno lege cautum est.

XXXI. Pari distinctione respondendum est ad quaestionem inter fratrem superstitem ultimi regis, et fratris maioris filium, nisi quod sciendum est multis in locis inter liberos successionem in gradum mortui esse receptam, ubi recepta non sit in limite transverso. Sed ubi ius non est manifestum, in partem eam quae liberos parentibus surrogat, potius inclinandum est [8]), quia eo nos ducit aequitas naturalis, in bonis nempe avitis. Nec obstat quod hoc ius in fratrum filiis **προνόμιον** vocat Iustinianus [9]): id enim facit non ratione habita aequitatis naturalis, sed iuris antiqui Romanorum. Percurramus alias quaestiones quas profert Emanuel Costa [10]).

---

1) [Diod. Sic. frgm. libri VI, 6].
2) Procop. bell. Va. l. III [immo I, 7].
3) *Praelatus filius secundus natu maior filii primi filio*] Henricus [Honoricus corr. Barbeyrac] Genzonis filius Gundemundo. de tali successione vide quae supra in textu et Notis §. XXIV.
4) Conr. Vicerius vita Hen. VII [Reuber, Vet. Scr. p. 465].
5) Aymo. lib. III. c. 62.
6) Plut. Lyc. [immo Pyrrh. 400 E]. Iust. histor. III [2]. Paus. III [6].
7) *Iohannes Eduardi nepos*] Vide Serranum Carolo Sapiente [p. 196 ed. 1627]: et Marianam libro XVIII [1]. qui ab Eduardi filiis ne controversiam quidem motam ait. idem Mariana cum libro XIV [8] egisset de controversia inter Alfonsi filium et nepotem ex filio, a conventu ait pro Sanctio filio pronuntiatum, incertum iure an iniuria.
8) *In partem eam quae liberos parentibus surrogat, potius inclinandum est*] Vide de Ioanne et Arto Serranum in Philippo Augusto [p. 118]. idem in Britannia Armorica pro lineali successione iudicatum narrat in Philippo Valesio et Carolo VIII [p. 165 et 422].
9) Nov. 118 [c. 3].
10) [Em. Costa, de Rebus dubiis].

XXXII. Defuncti fratris filium, aut etiam filiam patruo regis praeferri ait: recte, non in lineali tantum successione, sed et in hereditaria [1]), in regnis ubi subitio in locum mortui observatur: non item in regnis quae verbis praecisis gradum naturalem spectant: in his enim vincet qui sexu aut aetate erit potior.

XXXIII. Addit nepotem ex filio filiae praeferri: recte, ob sexum scilicet: cum hac exceptione, nisi quaestio sit in ea regione quae etiam inter liberos gradum solum spectet.

XXXIV. Adiicit minorem nepotem ex filio praeferri nepoti maiori ex filia; quod in lineali cognatica successione verum est [2]), in hereditaria non item, nisi lex specialis ostendatur. Nec ratio allegata sufficit, quia pater huius illius matrem fuerat exclusurus: id enim evenisset ob praestantiam mere personalem quae non transit.

XXXV. Quod addit verisimilius sibi videri, ut neptis ex filio primogenito filium excludat, in regnis hereditariis recipi non potest. etiam admissa in vicem mortui subitione: ea enim efficit, ut capax sit successionis: sed inter capaces valere debet sexus privilegium.

XXXVI. Atque ideo in Arragoniae regno [3]) filius sororis filiae fratris praelatus est [4]).

XXXVII. Eundemque ad modum in regnis hereditariis postponenda erit filia fratris maximi natu, fratri regis natu minori.

---

1) L. Tutela. §. sed si etiam D. de leg. tutoribus [l. 3 § 5 D. XXVI, 4].

2) *Quod in lineali successione verum est*] Idque in Lusitania probat Mariana libro XXVI [11]. Tamen contra id Emanuelem ait imperatori Maximiliano praelatum, gentis studiis. Sic idem libro XII [7], quod in Castellae regno Ferdinandus filius Berengariae, sororis minoris defuncti regis Henrici, praelatus est Blancae, sorori maiori eiusdem regis, Galliae odio factum ait, in quam Blanca innupserat.

3) *In Arragoniae regno*] Olim ibi creditum ait Mariana fratrem regis, non filias debere, succedere. Postea vero linealem successionem ita placuisse ut sororis filius iis qui ex fratre, sed remotiore gradu veniebant, praeferretur. Libris XV, 13. XIX, 21. XX, 2, et 8. idem lib. XXIV [18] de Alfonso agens: *Ad Arragonii regni haereditatem nepotes Ferdinandi filiis: ex filia etiam, si mascula proles deesset, filiabus eiusdem praeferendos sanxit;* additque: *Sic saepe ad regum arbitrium iura regnandi commutantur.* Vide eundem Marianam libro XXVII, 3.

4) Ilesca l. VI hist. Pont. cap. 19. Afflict. c. I. col. 5, n. 20, de natura succed. Aguirr. apol. n. 32

CAPUT VIII.

DE ACQUISITIONIBUS QUAE VULGO DICUNTUR IURIS GENTIUM.

I. *Multa dici iuris gentium, quae si proprie loquamur talia non sint.*

II. *Pisces et feras stagnis aut vivariis inclusas in dominio esse iure naturali, contra quam iure Romano proditum est.*

III. *Feras si aufugerint non desinere eorum esse qui ceperant, si recte agnosci possint.*

IV. *Possessio an per instrumenta acquiratur, et quomodo.*

V. *Ut ferae regum sint, non esse contra ius Gentium.*

VI. *Rerum aliarum hero carentium quomodo acquiratur possessio.*

VII. *Thesaurus cui cedat naturaliter: et legum circa hoc varietas.*

VIII. *Quae iure Romano de insulis et alluvionibus sunt prodita, nec naturalia esse, nec iuris Gentium.*

IX. *Naturaliter insulam in flumine et alveum exsiccatum eius esse cuius est flumen aut pars fluminis, id est populi.*

X. *Inundatione naturaliter dominium agri non amitti.*

XI. *Alluviones quoque in dubio esse populi.*

XII. *Sed concessas videri his quorum agri alium finem quam flumen non habent:*

XIII. *Idem censendum de relicta ripa et siccata alvei parte.*

XIV. *Quid pro alluvione, quid pro insula habendum.*

XV. *Quando vasallis cedant alluviones.*

XVI. *Solvuntur argumenta quibus Romani ius suum quasi naturale defendunt.*

XVII. *Via naturaliter alluvionem impedit.*

XVIII. *Naturale non esse ut partus solum ventrem sequatur.*

XIX. *Naturaliter ut confusione, ita specificatione ex materia aliena rem fieri communem:*

XX. *Etiam si materia mala fide attrectata sit.*

XXI. *Naturale non esse ut per praevalentiam res minor potiori cedat: ubi et alii Romanorum iurisprudentium errores notantur.*

XXII. *Naturaliter ex plantatione, insitione, aedificatione in alieno communionem nasci.*

XXIII. *Possessorem naturaliter fructus suos non facere; sed impendia imputare posse:*

XXIV. *Etiam qui mala fide possidet.*

XXV. *Traditionem ad dominii translationem naturaliter non requiri.*

XXVI. *Usus hactenus dictorum.*

I. 1. Perduxit nos ordo ad acquisitionem quae fit iure gentium, distincto a iure naturali, quod ius gentium voluntarium supra diximus. Talis est ea quae fit belli iure, sed de hac re rectius infra

agemus ubi belli effectus explicabuntur. Romani Iurisconsulti ubi de acquirendo rerum dominio agunt, complures eius acquirendi recensent modos, quos iuris gentium vocant: sed si quis recte advertat, inveniet eos omnes, excepto belli iure, non pertinere ad ius gentium illud de quo agimus: sed aut referendos ad ius naturae, non quidem merum, sed quod sequatur introductum iam dominium, et legem omnem civilem antecedat, aut ad ipsam legem civilem, non solius populi Romani, sed multarum circa nationum [1]): credo quia talis legis sive moris origo a Graecis venerat, quorum instituta, ut Halicarnassensis, et alii notant, Italiae ac vicini populi sequebantur.

2. Hoc autem non est ius illud gentium proprie dictum; neque enim pertinet ad mutuam gentium inter se societatem, sed ad cuiusque populi tranquillitatem: unde et ab uno populo aliis inconsultis mutari potuit, imo et hoc evenire ut aliis locis atque temporibus longe alius mos communis, ac proinde ius gentium improprie dictum introduceretur: quod et revera factum videmus ex quo Germanicae nationes Europam ferme omnem invaserunt. Sicut enim olim iura Graeca, ita tunc Germanica instituta passim recepta sunt, et nunc etiam vigent. Primus acquirendi modus qui iuris gentium a Romanis dicitur, est occupatio eorum quae nullius sunt: qui modus haud dubie est naturalis, eo quo dixi sensu, introducto iam dominio, et quamdiu aliud lex nulla constituit. Nam et dominium a lege civili effici potest.

II. Ad hoc caput refertur primum captura ferarum, avium, piscium. Sed haec omnia quamdiu nullius dicenda sint, quaestione non caret. Nerva filius [2]) pisces qui in piscina sunt possideri a nobis ait, non qui in stagno, et feras quae in vivario sunt inclusae, non quae in silvis circumseptis vagantur. Atqui pisces non minus stagno privato includuntur quam piscina, et feras non minus coercent silvae bene circumseptae quam vivaria, quae Graeci vocant θηριοτροφεῖα: nec alio haec differunt quam quod altera angustior, altera laxior custodia est. Quare nostro seculo rectius contraria opinio praevaluit, ut et ferae silvis privatis, et pisces stagnis inclusi, ut possideri, ita et in dominio esse intelligantur.

III. Feras simul atque naturalem libertatem recipiunt, nostras esse desinere aiunt Romani Iurisconsulti [3]): Atqui in rebus omnibus aliis a possessione quod incipit dominium, non ideo amissa possessione amittitur [4]); imo ius dat etiam ad repetendam possessionem. Res autem nostras alius a nobis auferat, an ipsae sese, ut servus fugitivus, non multum refert. Quare verius est non per se amitti dominium, eo quod ferae custodiam evaserint, sed ex probabili coniectura, quod ob difficillimam persecutionem eas pro derelictis habere

1) *Aut ad ipsam legem civilem, non solius populi Romani, sed multaram circa nationum*] Qualis consensus gentium incertis ex causis etiam in aliis moribus ad ius nihil facientibus notatur a Plinio [Nat. Hist.], ut hominem non cremari priusquam genito dente VII, 16. ut Ionum literis uterentur VII, 57. uti tonsoribus VII, 59. in horarum observatione VII, 60. genibus tribuere quandam religionem XI, 45. fulgetra poppysmis adorare XXVIII, 2.

2) L. Possideri § Item feras, D. de acq. poss. [l. 3 § 14 D. XLI, 2].

3) L. Quod enim. D. de acqui. dom. § 1 [l. 3 § 1 D. XLI, 1].

4) L. Pomponius D. de acqu. poss. [l. 13 D. XLI, 2].

credamur [1]), praesertim cum internosci quae nostrae fuerint ab aliis non possint. Sed haec coniectura per alias coniecturas elidi potest, ut si addita sunt ferae *γνωρίσματα* [2]), sive crepundia [3]), qualia scimus habuisse cervos quosdam et accipitres, atque inde agnitos et dominis redditos. Requiritur autem corporalis quaedam possessio [4]) ad dominium adipiscendum; atque ideo vulnerasse non sufficit, ut recte contra Trebatium [5]) placuit. Hinc proverbium: *Aliis leporem excitasti* [6]). Et Ovidio Metamorphoseon quinto [7]) aliud est scire ubi sit, aliud reperire.

IV. Sed possessio illa potest acquiri non solis manibus, sed instrumentis, ut decipulis, retibus, laqueis, dum duo adsint; primum, ut ipsa instrumenta sint in nostra potestate, deinde ut fera ita inclusa sit, ut exire inde nequeat. ad quem modum definienda est quaestio de apro qui in laqueum inciderit [8]).

V. Haec ergo locum habebunt si lex nulla civilis intervenerit: Valde enim falluntur recentiores Iurisconsulti [9]), qui haec ita putant naturalia, ut mutari nequeant: sunt enim naturalia non simpliciter, sed pro certo rerum statu, id est si aliter cautum non sit. Germaniae autem populi, cum principibus ac regibus bona quaedam essent assignanda, unde dignitatem suam sustinerent, sapienter existimarunt ab illis rebus incipiendum quae sine damno cuiusquam tribui possint [10]), cuiusmodi sunt res omnes quae in dominium nullius pervenerunt. Quo iure usos et Aegyptios video [11]). Nam et ibi regum procurator, quem **ἴδιον λόγον** vocabant, vindicabat res eius generis. Potuit autem lex etiam ante occupationem harum rerum dominium transferre, cum ad dominium producendum lex sola sufficiat [12]).

VI. Quo modo ferae, eodem acquiruntur et alia **ἀδέσποτα** [13]), id est, res hero carentes. Nam et hae, si naturam solam sequimur, sunt invenientis et occupantis. Sic Acanthos [14]) insula deserta adiudicata est Chalcidensibus qui priores intraverant, non Andriis qui priores

---

1) *Quod ob difficillimam persecutionem eas pro derelictis habere credamur*] יאוש Hebraeis id dici notavimus supra ad caput IV, §. V.

2) *Γνωρίσματα*] Donatus ad Eunuchum IV, 6 [753]. monumenta sunt quae Graeci dicunt *γνωρίσματα*, seu *σπάργανα*.

3) *Crepundia*] Usurpat hoc sensu hanc vocem Apologetico Apuleius.

4) *Requiritur autem corporalis quaedam possessio*] Harmenopulus lib. II, tit. I [§ 21]. *μὴ ἑτέρωσε γὰρ τὸν τρώσαντα γενέσθαι δεσπότην τοῦ θηρὸς εἰ μὴ τούτου δράξεται. non aliter enim dominus ferae fit qui vulneravit nisi et ceperit.*

5) L. Naturalem. D. de acq. poss. [immo acq. rer. dom., sc.: l. 5 § 1 D. XLI, 1].

6) *Aliis leporem excitasti*] Est apud Petronium [c. 131]. Ovidius [Ars am. III, 662]:

Et lepus hic aliis exagitandus erit.

Langobardorum iure qui feram ab alio vulneratam occidit aut reperit, aufert dextrum armum cum septem costis. in reliqua is qui vulneravit ius habet, sed non nisi intra horas XXIV [l. I tit. XXII l. 4, 6].

7) [Ovid., Metam. V, 474 sqq.].

8) L. In laqueum. D. de acq. rer. dom. [l. 55 D. XLI, 1].

9) Host. et alii in c. non est de decimis [c. 22 Decretal. III, 30]. Iason cons. 119.

10) *Sapienter existimarunt ab illis rebus incipiendum, quae sine damno cuiusquam ribui possunt*] Sed de vitioso usu huius iuris vide Sarisberiensem Policratico [I, 4].

11) Strabo XVII [1, 12].

12) Covar. in c. peccatum, part. 2. §. 8.

13) *Et alia ἀδέσποτα*] balenae eiectae regis sunt in Lusitania. Georgius de Cabedo decis. Lusit. parte II, dec. XLVIII.

14) Plut. quaest. Gr. 29 [30; 298 A].

iaculum immiserant: quia possessionis initium est corporis ad corpus adiunctio, qualis circa res mobiles, maxime fit manibus, circa res soli pedibus. Scire ubi res est, non est reperire, ut habemus apud Ovidium Metam. V [1]).

VII. Inter **ἀδέσποτα**, sunt et thesauri, id est, pecuniae quarum dominus ignoratur [2]). quod autem non apparet pro eo est quasi non sit: quare et thesauri naturaliter fiunt inventoris, id est eius qui loco moverit apprehenderitque. Neque tamen id obstat quo minus legibus aut moribus [3]) aliud constitui possit. Plato [4]) magistratibus indicium fieri vult, et oraculum consuli: et Apollonius [5]) thesaurum quasi Dei beneficium ei adiudicabat qui ipsi optimus videbatur. Apud Hebraeos receptum, ut domino agri thesaurus cederet [6]), videtur colligi posse ex Christi parabola, quae extat Matthaei XIII. Idemque in Syria iuris fuisse colligo ex historia quae est apud Philostratum libro VI, capite XVI [7]). Romanorum Imperatorum leges valde hac in parte variarunt; quod partim constitutiones ostendunt, partim historiae [8]) Lampridii [9]), Zonarae, Cedreni [10]). Germaniae populi thesauros, ut et alia **ἀδέσποτα**, addixerunt principi: atque id nunc ius commune est, et quasi gentium. Nam et in Germania [11]), et Gallia, et Anglia, et Hispania, et in Dania id observatur. Quod cur iniuriae accusari non possit [12]) satis iam diximus.

VIII. Veniamus ad fluvialia incrementa, de quibus complura extant [13]) Iurisconsultorum veterum rescripta, recentiorum [14]) etiam integri commentarii [15]). Quae vero in hoc argumento ab ipsis sunt tradita,

---

1) [Scire ubi res est, non est reperire, ut habemus apud Ovidium Metam. V, in sola ed. 1646 leguntur. Supra § III in fine eadem fere verba].

2) L. III. de acq. poss. [l. 3 D. XLI, 2].

3) *Legibus aut moribus*] Bybliorum Lex, *quod non posuisti ne tollas*. Probat id Apollonius apud Philostratum [Vita Apoll. Tyan. II, 39].

4) [Plato, Leg. XI, 1].

5) Philostr. II, 15 [Vita Apoll. Tyan. II, 39].

6) *Ut domino agri thesaurus cederet*] id ius etiam Romae obtinuisse videtur Plauti tempore. ait enim Callicles [Trinumm. 178]:

Qui emisset eiusne est ea pecunia?

deinde [ibid. 1146]:

Atque eum a me lege populi patrium posceret,
emtor aedium, thesaurum.

7) [Philostr., Vita Apoll. Tyan. II. 39].

8) *Historiae*] Vide Tacitum de thesauris in Africa quos Nero spe devoraverat, Annalium XVI [1]. Vide Philostratum de vita Attici [Vitae Soph. II, 1, 2], quem locum Zonaras transcripsit in Nerva [XI, 20].

9) *Lampridii*] In Adriano [18] et Severo [46; sed Severi vita Spartianum auctorem habet, non Lampridium].

10) [Cedrenus, in Nicephoro].

11) *In Germania*] vide speculum Saxonicum c. 35. Constitutiones in Sicilia Friderici Lib. I, tit. LXVIII, et CIII [Mon. Germ. Hist., Leg. II]. Idem Gotthis mos. Rex Theuderichus apud Cassiodorum [Var.] IV, 34: *Non est cupiditas eripere quae nullus se dominus ingemiscat amisisse.* idem VI, 8, *Depositiones quoque pecuniae, quae longa vetustate competentes dominos amiserunt, inquisitione tua nostris applicentur aerariis, ut quia sua cunctos patimur possidere, aliena nobis debeant libenter offerre. sine damno siquidem inventa perdit, qui propria non amittit.*

12) Th. 2. 2. 66. 5. et ib. Caiet. Covar. in c. peccatum p. 3. §. 2.

13) [extant, edd. 1625, 1632, 1642; erant, ed. 1646].

14) Bart. Tyber. Bapt. Aymus de all. iure. Conan. l. III. iur. civil. c. 5.

15) *Recentiorum etiam integri commentarii*] Iohannis Boreo, Antonii Marsae, Iohannis Gryphiandri, praeter ea quorum nomina sunt in textus margine [scil. in nota praecedente].

ea magnam partem omnia sunt ex instituto quarundam gentium, neutiquam a naturali iure, quanquam ipsi saepe sua instituta eo nomine venditant. Nam plurimae eorum definitiones hoc fundamento nituntur, quod et ripae sint proximos fundos possidentium, et ipsi alvei simulatque a flumine derelicti sunt [1]. cui consequens est, ut et insulae in flumine natae sint eorundem. Tum vero in fluminis inundatione distinguunt, ut levis quidem dominium non auferat, maior auferat. sed ita ut si fluvius uno recedat impetu, postliminio fundus qui mersus fuerat ad dominum redeat; si paulatim, non item: imo proximis possessoribus accedat [2]. quae omnia lege potuisse introduci, et utilitate quadam muniendarum riparum [3]) defendi, non nego; naturalia esse, quod ipsi sentire videntur, minime concedo.

IX. 1. Nam [4]) si id quod plerumque est respicimus, prius populi terras occuparunt [5]), nec imperio tantum, sed et dominio, quam in privatos agri describerentur. *Fines*, inquit Seneca [6]), *Atheniensium aut Campanorum vocamus, quos deinde inter se vicini privata terminatione distinguunt.* Sic et Cicero [7]): *Sunt autem privata nulla natura: sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoria, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte: ex quo fit, ut ager Arpinas Arpinatum dicatur, Tusculanus Tusculanorum: similisque est privatarum possessionum descriptio.* Dion Prusaeensis Rhodiaca [8]): **πολλά ἐστιν εὑρεῖν, ἃ κοινῇ μὲν ἀπεγράψατο ἡ πόλις, διῄρηται δὲ εἰς τοὺς κατὰ μέρος, ὅλως δὲ οὐκ**: *multa inveniri possunt, quae universim civitas sua censet, in singulos autem dominos partitim divisa sunt.* Tacitus de Germanis [9]): *Agri pro numero cultorum ab universis per vicos* (male vices legitur) *occupantur, quos mox inter se secundum dignationem partiuntur.* Quamobrem quae primitus a populo sunt occupata, neque postmodum distributa, ea censenda sunt propria esse populi: ac sicut in privati iuris flumine nata insula, aut derelictus alveus privatorum est, ita in publico utrumque est populi, aut eius cui populus dedit.

2. Quod autem de alveo diximus, idem et de ripa tenendum est [10]), quae pars est extima alvei, id est quo naturaliter flumen excurrit. Atque ita videmus nunc passim usurpari. In Hollandia et vicinis regionibus, ubi frequentissimae antiquitus fuerunt huius generis controversiae ob depressum solum; magnitudinem amnium, et vicinitatem maris, limum hinc recipientis, illuc revehentis per aestuum vices; semper constitit insulas quae vere insulae essent, esse in patrimonio publico. Nec minus derelictos alveos totos Rheni ac Mosae, quod saepius iudicatum est: et ratione optima nititur.

---

1) L. Adeo D. de acqui. rer. dom. [l. 7 D. XLI, 1].
2) d. l. adeo quod si [l. 7 § 5 D. XLI, 1]. l. Ergo. l. Martius eod. tit. [l. 30 et l. 38 ibidem].
3) *Utilitate quadam muniendarum riparum*] vide locum Cassii apud Urbicum [c. VIII]. et Boetium [de Geometr. II].
4) Vide supra hoc libro c. III. in fine.
5) *Prius terras populi occuparent*] vide quae supra in textu et notis cap. III, §. 19.
6) De ben. l. VII, c. 4 [§ 3].
7) De Off. l. I [7, 21].
8) [Dio Chrysost., Or. XXXI p. 325].
9) [Tac., Germania 26].
10) *Idem et de ripa tenendum est*] Sic in Gallia obtinet. Sanction des Eaux et Forests Lib. II, c. I.

3. Nam et ipsi Romani Iurisconsulti [1]) concedunt insulam quae in flumine natat [2]), puta virgultis sustentata, esse publicam: quia cuius iuris sit flumen, eius esse debeat et insula in flumine nata. Atqui alvei et fluminis eadem est ratio, non ea tantum ex parte quam Romani Iurisconsulti considerant, quia alveus flumine tegitur, verum alia, quam supra attulimus, quod haec simul a populo occupata sunt, nec in privatum dominium transierunt: quare nec illud recipimus ut naturale, quod aiunt, si limitati fuerint agri, insulam esse occupantis [3]). Id enim ita demum haberet locum, si flumen ipsum et cum eo alveus a populo occupati non essent [4]), sicut in mari nata insula fit occupantis.

X. 1. Nec magis admittendum est illud de graviore inundatione, si naturalem tantum rationem sequimur. Nam ut maxime summa pars agri in arenam dissolvatur, manet tamen solida pars fundi inferior; et ut de qualitate aliquid mutet, substantiam non mutat, non magis quam pars agri quae a lacu hauritur, cuius ius non mutari Romani recte sentiunt [5]). Neque illud naturale est quod aiunt flumina censitorum vice fungi [6]), et de publico in privatum, de privato in publicum addicere. Melius Aegyptii de quibus haec sunt apud Strabonem [7]): ***ἐδέησε δὲ τῆς ἐπ' ἀκριβὲς καὶ κατὰ λεπτὸν διαιρέσεως διὰ τὰς συνεχεῖς τῶν ὅρων συγχύσεις, ἃς ὁ Νεῖλος ἀπεργάζεται κατὰ τὰς αὐξήσεις ἀφαιρῶν καὶ προστιθεὶς, καὶ ἐναλλάττων τὰ σχήματα καὶ τἄλλα σημεῖα ἀποκρύπτων, οἷς διακρίνεται τό τε ἀλλότριον καὶ τὸ ἴδιον· ἀνάγκη δὴ ἀναμετρεῖσθαι πάλιν καὶ πάλιν.*** *Opus fuit exacta et subtili agrorum divisione, eo quod Nilus per incrementa sua addens, minuens, faciemque ac signa immutans, confundat terminos quibus suum atque alienum alibi internoscitur. Ideo et repetenda saepe fuit dimensio.*

2. Ab hac sententia non dissentit quod ipsi Romani auctores tradiderunt, quod nostrum est nostrum esse non desinere nisi facto nostro, adde aut lege. Sub factis autem et non facta comprehendi supra diximus, quatenus coniecturam adferunt voluntatis. Quare hoc damus, si gravissima sit inundatio, neque alia signa sint, quae retinendi dominii animum notent, facile praesumi agrum habitum dereli-

---

1) L. Si epistolam. §. 1 et §. ult. de acq. rer. dom. [l. 65 § 1 et 4 D. XLI, 1]. L. 1. §. simili modo. D. de flum. [l. 1 § 7 D. XLIII, 12].

2) *Quae in flumine natat*] Descriptio natantium insularum apud Senecam Naturalium III, 25 [§ 7]. Plinium maiorem [Nat. Hist.] lib. II, c. XCVII [cap. 95]. Macrobium I Saturnalium 7 [§ 28 sq.]. Elegans talium in Vadimone locu insularum descriptio apud Plinium minorem [Epist.] lib. VIII, c. XX. et Flandricarum in libro lectu digno Chiffletii.

3) L. 1. §. Si insula. D. de flum. [l. 1 § 6 D. XLIII, 12].

4) *Si flumen ipsum et cum ea alveus a populo occupati non essent*] Siculus Flaccus libro de conditionibus agrorum [p. 18]: *In quibusdam regionibus fluminis modus assignationi cessit: in quibusdam autem tantum subsecivus relictus est. Aliis autem exceptus, inscriptumque, Flumini illi tantum.* de subsecivis vide egregia quae habet, ut omnia sunt illius, Salmasius ad Solinum. de toto hoc argumento fluviorum et fluvialium incrementorum videat, si cui vacat, Rosenthalium de iure Feudorum cap. V, corol. 23. Sixtinum de Regalibus libro II, cap. 3. Caepollam de servitutibus rusticorum praediorum c. 31.

5) L. Lacus, D. de acq. rer. dom. [l. 12 D. XLI, 1]. L. Vicinus §. fin. D. de acquir. pl. [l. 24 § 3 D. XXXIX, 3]. L. Rutilia Polla. D. de contr. empt. [l. 69 D. XVIII, 1].

6) *Flumina censitorum vice fungi*] de agri mensore Cassiodorus [III, 52]: *More vastissimi fluminis aliis spatia tollit, aliis iura concedit.*

7) [Strabo XVII, 1, 3],

ctui: quae aestimatio sicut naturaliter indefinita est ob varietatem circumstantiarum, et viri boni arbitrio permittenda, ita legibus civilibus definiri solet. Sic in Hollandia derelictus habetur ager qui per decem annos mersus fuerit, si non aliqua extent signa continuatae possessionis: quo in genere receptum apud nos non immerito est, quod Romani [1]) reiiciunt, ut si aliter nequeat, vel piscando retineri possessio censeatur. Sed solebant Principes tempus praefigere intra quod veteres agrorum possessores siccare agros deberent: qui ni id facerent tum monebantur qui in agros ius pignoris habebant, deinde hi qui iurisdictionem aut civilem tantum, aut etiam criminalem: qui si omnes in mora essent, tum eorum ius omne ad Principem deferebatur: atque is aut ipse agros siccabat, suique patrimonii faciebat, aut aliis siccandos dabat retenta parte.

XI. De alluvione, hoc est de adiectione particularum, quae a nullo vindicari possunt, quia unde veniant nescitur [2]) (alioqui enim naturaliter dominium non mutabunt) certum haberi debet hanc quoque esse populi, si modo populus flumen dominio occupaverit, quod in dubio credendum est; alioqui occupantis.

XII. 1. Sed populus ut aliis, ita et proxima praedia possidentibus ius illud concedere potest, et concessisse haud dubie videtur, si agri illi non alium finem ea ex parte quam naturalem, id est, flumen ipsum habeant. Quare non contemnenda est hac in parte Romanorum [3]) diligentia, qui limitatum agrum ab aliis agris distinxerunt, dummodo meminerimus, agrum mensura comprehensum, hac in re paris iuris esse cum limitato. Nam quae de imperiis supra diximus cum de eorum occupatione ageremus, eadem et in agris privatis obtinent: sed hoc adhibito discrimine, quod imperia in re dubia credenda sunt esse arcifinia, quia id territorii naturae maxime convenit. at agri privati magis est ut arcifinii non credantur, sed aut limitati, aut certa mensura terminati, quia hoc privatarum possessionum naturae est congruentius.

2. Neque tamen negamus fieri posse, ut populus agrum assignet eo iure quo ipse occupaverat, id est ad flumen usque, et si id appareat, ius esse alluvionis: quod in Hollandia ante saecula aliquot iudicatum est de agris ad Mosam et Isalam sitis; quia et in literis mancipationum, et in libris censualibus semper dicti erant ad flumen pertingere. Et tales agri si vendantur, quamvis in lege emtionis mensura aliqua nominata fuerit, dum tamen vendantur, non ad mensuram, sed suo corporis nomine naturam suam et ius alluvionis retinent. quod Romanis quoque legibus [4]) proditum est, et passim usurpatur.

XIII. Quod de alluvione diximus, id et de relicta ripa et siccata parte alvei censendum est, ut in non occupatis sint ea occupantis;

---

1) L. Si ager. D. quibus mod. usufr. amitt. [l. 23 D. VII, 4].

2) L. si quis nec causam D. si certum pet. [l. 4 D. XII, 1]. L. Ergo §. tribus D. de acq. rer. dom. [l. 30 § 2 D. XLI, 1]. L. adeo § praeterea eodem tit. [l 7 § 1 ibidem].

3) L. in agris D. de acq. rerum dom. [l. 16 D. XLI, 1]. L. 1. § si insula. D. de flum. [l. 1 § 6 D. XLIII, 12]. Bald. in c. si quis de manso § 1. si de iure feud. contr. fuerit.

4) L. Iulianus §. Si Titius fundum. D. de act. emt. et vend. [l. 13 § 14 D. XIX, 1].

in fluminibus occupatis, populi: privatorum autem ita demum, si a populo, aut ius populi habente, agrum ad flumen excurrentem, qua talem acceperint.

XIV. Sed cum aliud esse ius dixerimus insulae, aliud vero alluvionis, frequens hinc controversia oritur, utro nomine censendum sit, quod, cum emineat nonnihil, cum proximis praediis ita cohaeret, ut tamen interiecta planities aquis superfundatur: quod passim apud nos ob locorum inaequalitatem videmus accidere. Mores hic variant. In Gelria praediis accedit addita occupatione id quod plaustro onerato adiri potest: In agro Putteno id quo pedes gladium exsertum tenens potest pertingere [1]). Maxime naturale est, ut discretum videatur id qua maiori temporis parte navigio transiri solet.

XV. 1. Nec minus trita usu quaestio est inter principem qui iure populi utitur, et eius vasallos qui imperium summo minus acceperunt. In imperii sola concessione fluvialia incrementa non inesse satis apertum est. Sed notandum est, horum vasallorum nonnullos cum illo definito imperio, simul accepisse agrorum universitatem, salvo eo quod privatis competit, puta quod ager is olim populi aut Principis fuerit, aut a Principe siccatus. Et hoc casu dubium non est, quin vasalli ius habeant, quod populi aut Principis fuit. Ac sic videmus in Zelandia vasallos, etiam qui de civilibus tantum iudices dant, pro tota agrorum universitate tributum pendere: cuius partem a singulis pro privatarum possessionum modo ferunt. Et his de alluvionibus non movetur controversia. Sunt quibus flumen ipsum datum est, qui proinde insulas sive limo aggestas, sive factas ex alveo quem amnis circumluit, suas recte dicunt.

2. Sunt alii in quorum investitura nec hoc nec illud comprehensum est, et horum adversus fiscum mala causa est, nisi aut mos regionis illis faveat, aut longi satis serie temporis possessio, accedentibus quae oportet, ius pepererit. Quod si non imperium, sed ager in feudum datus sit, videndum quae sit agri natura, ut supra diximus. Nam is si est arcifinius, alluvio feudo comprehensa censebitur, non ex iure peculiari Principis, sed ex agri qualitate: nam et usufructuario tali casu alluvio prodesset [2]).

XVI. Solent Romani ut ius, quo utuntur ipsi, probent esse naturale, tritum illud pronuntiatum afferre; Secundum naturam est ut cuiusque rei eum sequantur commoda, quem sequuntur incommoda: quare cum amnis de agro meo saepe partem deterat, aequum esse ut eius beneficio utar. Sed ea regula locum non habet, nisi ubi ex re nostra commoda existunt: at hic existunt e flumine quod alienum est. Quod autem perit, domino perire, id vero naturale est. Denique non esse universale quod adferunt, ipsa ostendit admissa ab ipsis

---

1) *Id quo pedes gladium exsertum tenens potest pertingere*] Ex vetustissimo Germanicarum gentium more. Paulus Warnafredi [de Gestis Langob. III, 31] de Authari rege Langobardorum: *Usque ad eam* (columnam in mari) *equo sedens accessit Autharis eamque de hastae suae cuspide tetigit, dicens, usque hic erunt Langobardorum fines.* similem historiam habes de lancea qua in mare iacta Otto Imperator fines imperii in freto Baltico designare se dixit, apud Saxonem libro X [p. 165 ed. 1576], et alios.

2) L. item si fundi §. huic vicino. D. usufr. [l. 9 § 4 D. VII, 1].

agrorum limitatorum exceptio: ut iam omittam ita plerumque evenire, ut alios flumen ditet, alios pauperet. Lucanus [1]:

Illos terra fugit dominos, his rura colonis
Accedunt donante Pado.

XVII. Sed et quod aiunt viam publicam non intercedere alluvioni, rationem naturalem nullam habet; nisi ager privatus sit qui viam debeat.

XVIII. Est et acquirendi modus inter eos qui iuris gentium vocantur per genituram animantium. qua in re quod a Romanis [2], et aliis quibusdam gentibus est statutum, ut partus ventrem sequatur, non est naturale, ut supra diximus, nisi quatenus plerumque pater ignoratur. At si probabili ratione de eo constaret, cur non partus ex parte ad eum pertineat nihil potest afferri. Nam et patris partem esse quod nascitur certum est. Plusne vero de patre, an de matre habeat, inter Physicos disputatur. Plutarchus [3] ea de re sic disserit: ***ἡ φύσις μίγνυσι διὰ τῶν σωμάτων ἡμᾶς ἵν' ἐξ ἑκατέρων μέρος λαβοῦσα καὶ συγχέασα, κοινὸν ἀμφοτέροις ἀποδῷ τὸ γενόμενον· ὥστε μηδέτερον διορίσαι, μηδὲ διακρῖναι τὸ ἴδιον, ἢ τὸ ἀλλότριον·*** *Natura sexuum corpora miscet, ut ita de utroque parte sumta confundat et commune utrisque reddat* [4] *quod nascitur, ita ut neuter possit quid suum sit, quid alienum discernere.* Et hoc secutae sunt veteres Francorum et Langobardorum leges.

XIX. I. Si ex aliena materia speciem quis fecisset, Sabiniani dominium eius esse volebant, qui materiae fuisset dominus; Proculus eius qui speciem fecisset, quia per eum esse coepisset quod ante non existeret: arrepta tandem est media sententia, ut si reverti ad priorem speciem materia posset, materiae dominus rem haberet: si non posset, tum is haberet qui speciei esset auctor. Quod ipsum improbat Connanus [5], et hoc unum videri vult, plusne sit pretii in opere an in materia, ut quod pluris est id praevalentia sua quod minus est ad se trahat, argumento eorum quae a Romanis quoque Iurisconsultis de accessione tradita sunt.

2. At si naturalem veritatem respicimus, sicut confusis materiis communionem induci pro rata eius quod quisque habeat, Romanis quoque Iurisconsultis placuit, quia res alium exitum naturaliter reperire non poterat; ita cum res constent materia et specie tanquam suis partibus, si alterius sit materia, alterius species, sequitur naturaliter rem communem fieri pro rata eius quanti unumquodque est. Species enim pars est substantiae, non substantia tota: quod Ulpianus [6] vidit, cum dixit mutata forma prope interemtam substantiam.

---

1) [Lucan. VI, 277, 8].
2) *Quod a Romanis*] cum quibus consentit c. 31 Caroli Calvi Edicto Pistensi [Mon. Germ. Hist. Legum sect. II, tom. II p. 324]. de aliorum circa hanc rem legibus vide quae supra in textu et notis c. v. huius libri §. 29.
3) [Plutarch., Coniug. praec. 140 E].
4) *Commune utrisque reddat*] v de appositum ad hanc rem locum Galeni II de semine, et quae ibi ex Athenaeo. Chrysostomus ad v Ephesiorum [Homil. xx, 4]: *μιγέντων τῶν σπερμάτων τίκτεται ὁ παῖς. mixta genitura foetus oritur.*
5) L. III, c. 6.
6) L. Iulianus. §. sed si quis D. ad exhib. [l. 9 § 3 D. x, 4].

XX. Ut autem qui mala fide materiam alienam attrectant, speciem perdant [1]), est quidem non inique constitutum, sed poenale, atque ideo non naturale. Natura enim poenas non determinat, nec ob delictum per se dominia aufert, quanquam naturaliter poena aliqua digni sunt qui delinquunt.

XXI. Ut vero rei maiori acquiratur res minor, quo fundamento Connanus nititur, naturale est facti, non iuris. atque ideo qui fundi pro vicesima parte est dominus, tam manet dominus quam qui partes habet novemdecim. Quare quod de accessione ob praevalentiam, aut certis in casibus lex Romana constituit, aut in aliis etiam constitui potest, id naturale non est, sed civile, ad commodius transigenda negotia; natura tamen non repugnante, quia lex dandi dominii ius habet. Vix autem ulla est tractatio iuris in qua tot discrepantes sint Iurisconsultorum sententiae, et errores. Nam quis concedat si aes et aurum mixtum fuerit, alterum ab altero diduci non posse, quod scripsit Ulpianus [2]), aut ferruminatione confusionem fieri, quod Paulus [3]); aut aliam esse scripturae, aliam picturae rationem, ut huic tabula cedat, illa tabulae [4]).

XXII. Plantata et consita ut solo cedant, similiter est iuris constituti, cuius ratio est quod ista solo alantur. Nam ideo et de arbore distinguitur, an radices egerit. Atqui alimentum rei iam ante existentis partem duntaxat facit: atque ideo sicut ex alimento ius quoddam in rem soli domino nascitur; ita domino seminis, plantae aut arboris ius suum naturaliter certe ob id non perit. Quare et hic communio locum habebit: nec minus in aedificio, cuius partes sunt solum et superficies: nam si mobile sit, nullum in eo ius habebit soli dominus, quod et Scaevolae [5]) placuit.

XXIII. Bonae fidei possessor, ut fructus omnes ex re suos faciat quos percepit [6]), naturale itidem non est, sed hoc tantum ut ius habeat, impendia in rem facta et operam utilem imputandi, ac pro iis deducendi fructus perceptos; imo et exstantes, si aliter non fiat ei restitutio, retinendi [7]).

XXIV. Atque idem dicendum videtur de malae fidei possessore, ubi lex poenalis non intercedit. *Benignius est,* ait Paulus Iurisconsultus [8]), *etiam in praedonis persona haberi rationem impensarum; non enim debet petitor ex aliena iactura lucrum facere.*

XXV. Ultimus acquirendi modus qui iuris gentium dicitur est per traditionem. Atqui supra [9]) diximus ad dominii translationem naturaliter traditionem non requiri [10]); quod et ipsi Iurisconsulti in quibus-

1) L. De eo exhibendo. §. si quis. D. ad exhib. [l. 12 § 3 D. x, 4].
2) L. Idem. §. 1. D. de rei. vend. [l. 5 § 1 D. vi, 1].
3) L. si rem. §. idem D. eod. [l. 23 § 5 D. vi, 1].
4) Inst. de rer. div. §. literae et §. si quis [l. 33 et 34 Inst. ii, 1].
5) L. Titius. D. de acqui. rer. dom. [l. 60 D. xli, 1].
6) L. Sed et si §. consuluit. D. de potit. hered. [l. 25 § 11 D. v, 3].
7) *Imo et exstantes, si aliter non fiat ei restitutio, detinendi*] vide hac de re speculum Saxonicum in quo multa aequitatis plenissima ii, 46.
8) L. Plane D. d. hered. pet. [l. 38 D. v, 3].
9) [C. vi § i].
10) *Naturaliter traditionem non requiri*] Non sane. vide legem Wisigotthicam lib. v, tit. ii, c. 6. *Tum videtur vera esse traditio, quando iam apud illum scriptura donationis habetur.* et apud veteres Romanos res mancipi alienabantur plene per aes et libram. vide Varronem libr. iv de Lingua Latina [vii, 105]: Festum Pompeium in voce Rodus: Ulpianum institutionum tit. xix. Boethium ad Topica Ciceronis.

dam casibus agnoscunt, ut in re donata usufructu retento [1], aut in eum collata qui possideat [2], aut commodatam servet [3]; in iactis missilibus: imo etiam ante adeptam possessionem nonnullis casibus nunc quoque transit dominium, ut hereditatis [4], legatorum [5], rei donatae ecclesiis et piis locis [6], aut civitatibus, aut causa alimentorum [7], bonorum quorum universalis societas contracta est [8].

XXVI. Haec ideo annotavimus, ne quis reperta iuris gentium voce apud Romani iuris auctores statim id ius intelligat quod mutari non possit: sed diligenter distinguat naturalia praecepta ab his quae pro certo statu sunt naturalia, et iura multis populis seorsim communia, ab his quae societatis humanae vinculum continent. Caeterum illud sciendum est, si hoc iure gentium improprie dicto, aut unius etiam populi lege introductus sit modus acquirendi, sine discrimine civis et peregrini, iam inde quoque exteris ius nasci: et si iuris consecutio impediatur, iniuriam etiam talem quae iustam belli causam praebere possit.

---

1) L. Quisq. C. de don. [l. 28 C. VIII, 53].
2) L. Si servus. D. de acq. re. dom. [l. 21 D. XLI, 1].
3) Inst. de rer. div. §. Interdum [§ 44 Inst. II, 1].
4) L. Cum heredes. D. de acq. poss. [l. 23 D. XLI, 2].
5) L. a Titio. D. de furtis [l. 65 D. XLVII, 2].
6) L. ut inter C. de SS. Eccl. [l. 23 C. I, 2].
7) L. Si doceas. C. de don. quae sub modo [l. 1 C. VIII, 54].
8) L. 1. § 1. et l. 2. D. pro socio [l. 1 et 2 D. XVII, 2].

CAPUT IX.

QUANDO IMPERIA VEL DOMINIA DESINANT.

I. *Dominium et imperium tolli sublato eo qui ius habuit, nec existente successore:*
II. *Sic et ius familiae exincta familia:*
III. *Sic et populi, si populus esse desinat:*
IV. *Quod fit, sublatis partibus necessariis:*
V. *Sublato corpore toto populi:*
VI. *Sublata forma qua est populus:*
VII. *Non etiam migratione:*
VIII. *Aut mutato regimine: ubi de loco qui debeatur novo regi aut populo liberato.*
IX. *Quid si populi uniantur?*
X. *Quid si dividatur populus?*
XI. *Cuius nunc sint quae Romani imperii fuerunt, nec alienata apparent.*
XII. *De iure heredum.*
XIII. *De iure victoris.*

I. Quomodo primitus acquirantur, et quomodo transeant tum dominia privata, tum imperia, satis diximus. quomodo desinant, videamus. Et quidem derelictione desinere obiter supra demonstratum est, quia voluntate cessante non manet dominium. Est et alius desinendi modus, sublato subiecto in quo est imperium vel dominium, ante alienationem scilicet vel expressam, vel tacitam, qualis est in successionibus ab intestato. Quare siqua persona, nulla edita voluntatis significatione, nullo consanguineo relicto moriatur, omne ius quod habet interit, ac proinde servi (nisi lex humana impediat) erunt liberi: populi qui in ditione eius fuerant sui iuris fient, quia non sunt haec sui natura occupabilia: nisi libertatem suam ultro deserant. res autem aliae fient occupantis.

II. Idem dicendum si familia defecerit [1]) quae ius aliquod habebat.

III. I. Idem si populus. Dixit Isocrates [2]), et post eum Iulianus imperator [3]), civitates esse immortales, id est esse posse, quia scilicet populus est ex eo corporum genere quod ex distantibus [4]) constat,

1) *Si familia defecerit*] Ut Danica olim. Crantz. Vand. VIII, 23. Rugia. Crantzius idem Vand. VIII, 12. Pelasgorum et Thessalorum. Gregoras lib. VII [c. 13]. Usanchanidarum in Perside. Leunclavius XVI. Adde Leonem lib. II Africanorum [p. 136] de Tarodento: et, si vis, Ernestum Cothmannum Cons. XLI, num. 1, et sequentibus.
2) De pace [39].
3) [Iulianus, Epistola 35 p. 411].
4) *Ex distantibus*] Seneca Epistola CII [§ 6]: *quaedam continua esse corpora, ut hominem: quaedam composita, ut navem, domum, omnia denique quorum partes diversae iunctura in unum sunt coactae: quaedam ex distantibus, quorum adhuc membra separata sunt, tanquam exercitus, populus, senatus.* Sumta haec ex Achille Statio [Tatio], cuius ad Aratum haec sunt verba [c. 14] ex Conone illo cuius repertum est coma Berenices: *παρετήρησε δὲ κόνων ὁ μαθηματικός, σώματα λέγεσθαι ὅσα ὑπὸ μιᾶς ἕξεως ἡνωμένα κρατεῖται, οἷον λίθος, ξύλον. ἔστι δὲ ἕξις πνεῦμα σώματος συνεκτικόν· συνημμένα δὲ ὅσα οὐχ ὑπὸ μιᾶς ἕξεως δέδεται, ὡς πλοῖον καὶ οἰκία· τὸ μὲν γὰρ ἐκ πολλῶν σανίδων, ἡ δὲ ἐκ πολλῶν*

unique nomini subiectum est [1]), quod habet *ἕξιν μίαν*, ut Plutarchus [2]); spiritum unum, ut Paulus Iurisconsultus [3]) loquitur. Is autem spiritus sive *ἕξις* in populo [4]) est vitae civilis consociatio plena atque perfecta, cuius prima productio est summum imperium, vinculum per quod respublica cohaeret, spiritus vitalis quem tot millia trahunt, ut Seneca [5]) loquitur. Plane autem corpora haec artificialia instar habent corporis naturalis. Corpus naturale idem esse non desinit particulis paulatim commutatis [6]) una manente specie, ut Alphenus [7]) ex Philosophis disserit.

2. Atque ideo commode interpretandum, quod ait Seneca [8]), neminem nostrum eundem esse in senectute qui fuit iuvenis, ut de materia sola intelligatur; quomodo Heraclitus [9]) dixerat, citante Platone in

---

λίθων σύγκειται· διεστῶτα δὲ ὡς χορός· τῶν δὲ τοιούτων διτταὶ αἱ διαφοραί. τὰ μὲν γὰρ ἐξ ὡρισμένων σωμάτων καὶ ἀριθμῷ ληπτῶν ὡς χορός· τὰ δὲ ἐξ ἀορίστων ὡς ὄχλος. Observavit Mathematicus Conon, corpora dici quae uno tenore unum fiunt. est autem tenor spiritus corpus continens. connexa vero quae non uno tenore iuncta sunt, ut navis, ut domus: nam et illa ex multis est tabulis, et haec ex lapidibus multis: distantia ut chorus: sed et haec duum generum inter se differentium. sunt enim alia ex corporibus definitis et quae numerum habent cognitu facilem [*ut chorus*] *: alia ex infinitis, ut populus.* Apparet hinc sumpta quae habet Pomponius L. Rerum de usurp. et usucap. [l. 30 D. XLI, 3] et quod Paulus dicit statuam uno spiritu contineri L. in rem. §. item [scil. D. de rei vind.: l. 23 § 5 D. VI, 1], ubi similiter distinguit inter corpora cohaerentia et quae sunt ex distantibus. Usi et alii. Philo de Mundo [§ 4]: *ἕξις ἐστὶ πνεῦμα ἀναστρέφον ἐφ' ἑαυτῷ. tenor est spiritus in semet se revolvens*, etc. item [§ 18]: *ἕξις ἐστὶ πνευματικὸς τόνος, δεσμὸς οὐκ ἄρρηκτος, ἀλλὰ μόνον δυσδιάλυτος. Tenor est spiritualis continentia, vinculum non insolubile, sed solutu difficile.* Vide et Boethium I Arithmeticorum [c. 1]: et nota cum de populo *ἕξιν* aut spiritum dicimus non sumere nos vocem in suo rigore, ut Conon fecit, sed *ἀναλογικῶς*, comparatione quadam, quali utimur etiam cum populum corpus appellamus. Spiritum hunc rei speciem vocat Alfenus in L. Proponebatur D. de iudiciis [l. 76 D. v, 1].

1) L. Rerum D. usuc. Ach. Stat. ad Arat. [vide n. praeced].

2) [Plutarch., de Animae procreatione 1025 C.].

3) [L. 23 § 5 D. VI, 1].

4) *Is autem spiritus sive ἕξις in populo*] *ἡ πολιτεία, βίος πόλεως.* Aristoteles Polit. IV, 11.

5) Sen. l. I de Clem. c. 4.

6) *Particulis paulatim commutatis*] Exemplum in navi dat Alfenus dicto iam loco. et Ulpianus in lege Quid tamen D. quibus modis ususfructus amittatur [l. 10 D. VII, 4]. Navem eandem esse aiunt si per partes refecta sit. Aliud si dissoluta et recomposita. L. qui res. §. Aream, D. de solutionibus [l. 98 § 8 D. XLVI, 3]. Plutarchus Theseo [cap. 23]: *τὸ δὲ πλοῖον ἐν ᾧ μετὰ τῶν ἠιθέων ἔπλευσε καὶ πάλιν ἐσώθη, τὴν τριηκόντορον, ἄχρι τῶν Δημητρίου τοῦ Φαληρέως χρόνων διεφύλαττον οἱ Ἀθηναῖοι, τὰ μὲν παλαιὰ τῶν ξύλων ὑφαιροῦντες, ἄλλα δὲ ἐμβάλλοντες ἰσχυρὰ, καὶ συμπηγνύντες οὕτως ὥστε καὶ τοῖς φιλοσόφοις εἰς τὸν αὐξόμενον λόγον ἀμφιδοξούμενον παράδειγμα τὸ πλοῖον εἶναι, τῶν μὲν ὡς τὸ αὐτὸ, τῶν δὲ ὡς οὐ τὸ αὐτὸ διαμένει λεγόντων. Navem autem in qua cum delecta iuventute navigavit salvusque rediit Theseus, triginta aptam remis, conservarunt Athenienses adusque tempora Demetrii Phalerensis, subtrahendo ligna vetustate cariosa, subiiciendo alia, ita ut cohaererent, unde et exemplum haec navis facta est philosophis disputantibus de ea quaestione quae de augescentibus dicitur, in qua hanc navem ad ultima tempora eandem fuisse affirmant hi, illi negant.* In hac controversia a philosophis decertata prudenter Iurisconsulti aientem partem praetulere: Et Tertullianus iuris valde peritus libro de Resurrectione carnis [60]: *Navem procella dissipatam vel carie dissolutam, redactis et recuratis omnibus membris, eandem saepe conspeximus, etiam titulo restitutionis gloriantem.* intellige manente carina, quomodo vox *resoluta* etiam sumenda in Pauli verbis L. inter stipulantem. §. Sacram D. de Verb. oblig. [l. 83 § 5 D. XLV, 1]. Idque et apud Tertullianum praecedentia, et apud Paulum sequentia evincunt. Philo de Mundo [§ 22]: *οὐ γὰρ δήπουθεν οὗ πάντα τὰ μέρη φθείρεται, φθαρτόν ἐστιν ἐκεῖνο, ἀλλ' οὗ πάντα τὰ μέρη ἅμα καὶ ἐν ταυτῷ ἄθροα κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον. Non cuius partes pereunt utique interitui obnoxium est, sed cuius omnes partes simul et eodem tempore pereunt.*

7) L. Proponebatur. de iudiciis [l. 76 D. v, 1].

8) Epist. 58 [§ 22].

9) *Quomodo Heraclitus*] Et Epicharmus apud Diogenem Laertium [III, 12].

Cratylo [1]), et Seneca dicto loco, in idem flumen bis nos non descendere: quod recte sic corrigit Seneca: *Manet idem fluminis nomen, aqua transmissa est.* Sicut et Aristoteles [2]) flumen populo comparans dixit flumina eadem vocari quanquam alia subeat semper aqua, alia decedat. Neque vero manet nomen inane. sed et ἕξις illa quam Conon definit **ἕξιν σώματος συνεκτικὴν**, Philo **πνευματικὸν συνέχον**, Latini quoque spiritum vocant. Sic ergo populus, auctore Alpheno et Plutarcho de sera numinis vindicta [3]), idem hoc tempore putatur qui ab hinc centum annis fuit, cum ex illis nemo nunc vivat: **μέχρις ἂν ἡ ποιοῦσα καὶ συνδέουσα ταῖς ἐπιπλοκαῖς κοινωνία τὴν ἑνότητα διαφυλαττῃ.** *quamdiu illa quae populum facit et mutuis nexibus vincit communio ius unitatis suae servat.* quae eiusdem Plutarchi in hac re verba sunt. Et hinc ortus mos loquendi, ut populum, qui nunc est, alloquentes, ei tribuamus quae eidem populo ante multa saecula acciderunt, ut videre est tum apud historicos, tum et in libris sacris [4]), ut Marci X, 3. Ioh. VI, 32. VII, 19. 22. Act. VII, 38. Sic apud Tacitum [5]) Antonius Primus Vespasiano militans milites Tertianos veterum admonet, ut *sub M. Antonio Parthos, sub Corbulone Armenios repulissent.*

3. Ex odio itaque, non ex vero apud eundem Tacitum [6]) Piso negat Athenienses sui temporis, esse Athenienses [7]), quippe tot cladibus extinctos, sed illuviem nationum. Nam externa illa accessio de dignitate forte aliquid detraxerat, populum alium non fecerat. Nec id is ipse ignoravit, cum illis ipsis sui temporis Atheniensibus obiectaret vetera quae in Macedonas improspere, violenter in suos fecissent. At sicut particularum mutatio non efficit, ut populus esse desinat qui fuit, ne per annos quidem mille et amplius, ita fieri posse ut intereat populus negari non potest. Fit autem hoc dupliciter, interitu corporis, aut interitu speciei sive spiritus quem dixi.

IV. Corpus interit vel sublatis simul partibus sine quibus corpus subsistere nequit, vel sublata corporis ratione [8]). Ad priorem modum refer populos mari abreptos, ut Atlanticae populos, teste Platone [9]), et alios quorum Tertullianus [10]) meminit [11]), item eos quos terrae motus hausit penitus, aut chasma; quorum exempla sunt apud Senecam [12]) et Ammianum Marcellinum [13]), et alibi: et qui sponte internecioni se

1) [Plato, Crat. 402 A].
2) III Pol. II [immo c. 3].
3) [Plut., de Sera num. vind. 559 A].
4) *In libris sacris*] Adde Matth. XXIII, 35. Act. III. 22. I Cor. XV, 52. I Thess. IV, 17. [Ultima duo loca, quae leguntur in edit. 1642, omisit ed. 1646].
5) Hist. l. III [24].
6) [Tac., Ann. II, 55].
7) *Negat Athenienses sui temporis esse Athenienses*] Contra de iisdem Atheniensibus Iulianus Misopogone. [„Nil de Atheniensibus in libro illo". Barbeyrac].
8) *Vel sublatis partibus sine quibus corpus consistere nequit, vel sublata corporis ratione*] Servius in Fuldensibus excerptis ad I Aeneidos [70]: *Duobus generibus deletur exercitus, aut internecione aut dispersione.*
9) [Plato, Timaeus 3].
10) L. de Pallio [2].
11) *Et alios quorum Tertullianus meminit*] Myunta apud Vitruvium [IV, 1]: Helicen et Burin apud Pausaniam [VII, 25], Strabonem [I, 3, 18], Senecam naturalium quaestionum libro V [immo VI] c. 23. et 32, et in Anthologia.
12) Ep. 92 [Ep. 91, 9].
13) Lib. XVII rerum gest. [cap. 7].

dederunt, ut Sidonii [1]) et Saguntini [2]). Ex antiquo Latio LIII populos sine vestigiis interiisse ait Plinius [3]). Quid si ex tali populo tam pauci supersint, qui populum facere nequeant? iam poterit in illis subsistere dominium quod populus habet ad modum privatorum: non siquid populo, ut populo competit. quod et de collegio sentiendum est [4]).

V. Corporis ratio tollitur si cives aut sponte ob pestilentiam aut seditionem a societate discedant; aut vi ita distrahantur [5]), ut coire non possint, quod bellis accidit interdum.

VI. Species interit, sublata, aut omni, aut perfecta iuris communitate [6]), sive singuli personalem quoque servitutem subeant, ut Mycenaei ab Argivis, Olynthii a Philippo, Thebani ab Alexandro venditi, Brutii a Romanis publicis servitiis mancipati, sive ea retenta imperio exuantur. Sic de Capua narrat Livius [7]) placuisse Romanis, ut tanquam urbs habitaretur; corpus nullum civitatis, nec senatus, nec plebis concilium, nec magistratus esse, sed sine consilio publico, sine imperio multitudinem, cui praefectus Roma missus ius redderet [8]). Itaque imaginem reipublicae nullam [9]) Capuae relictam dicit Cicero priore ad Populum contra Rullum [10]). Idem dicendum de populis in provinciae formam redactis: item de his qui alterius populi ditionem subierunt. Sic a Severo [11]) Byzantium Perintho, Antiochia Laodiceae [12]) supposita [13]) a Theodosio.

VII. At vero si loco migraverit populus, sive sponte ob inediam, aut alia mala; sive coactus, ut populus Carthaginensis bello Punico tertio [14]), si species quae dixi maneat, populus esse non desinit [15]), multoque minus si muri tantum urbis disiecti sunt. Itaque cum ad pacem Graeciae iurandam Lacedaemonii negarent admittendos Messenios, quod eius urbis muri essent diruti, contra eos a communi sociorum res iudicata est [16]).

---

1) Diod. XVI. Bibl. [45].
2) [Livius XXI, 14].
3) [Plir., Nat. Hist. III, 5].
4) L. Sicut. ult. D. quae cuiusque univers. n. [l. 7 § 2 D. III, 4]. L. in bello. §. si plurium. D. de capt. [l. 12 § 13 D. XLIX, 15].
5) *Aut vi ita distrahantur*] Philo dicto iam libro de Mundo [de Incorrupt. Mundi § 16]: *τὰ μὲν ἐκ διεστηκότων αἰπόλια, βουκόλια, χοροί, στρατεύματα ἢ πάλιν ἐκ συναπτομένων σώματα παγέντα τῇ διαστάσει καὶ διαιρέσει λύονται. Quae ex distantibus sunt, ut greges, armenta, chori, exercitus, non minus quam corpora ex connexis in unum coacta divortio ac dissolutione intereunt.* vide quae supra [p. 239 n. 6] de navi.
6) Arist. III Pol. II [immo c. 3].
7) Lib. XXVI [16, 9—10].
8) *Cui praefectus Roma missus ius redderet*] Vide Festum voce Praefecturae. Velleius libro II [44]: *Ius his restitutum post annos circiter* CLII, *quam bello Punico a Romanis Capua in formam Praefecturae redacta erat.* adde exempla in textu et notis allata ad Libri I, c. I [immo c. III] §. 8.
9) *Imaginem reipublicae nullam*] Severus ius buleutarum dedit Alexandrinis, qui sine publico consilio vixerant sub iuridico.
10) Cic. I. contra Rullum [6, 19].
11) *A Severo*] Vide Xiphilinum Severo [LXXIV, 14]: Herodianum libro III [6]. addo quae infra hoc libro II, cap. XXI, §. VII.
12) Theod. v. histor. Eccl. c. 9 [c. 20]. Zon. in Valent. et Theod. [XIII, 18]. Herodian. lib. v hist. [immo III, 6].
13) *Antiochia Laodiceae supposita*] Vide Zonaram [XIII, 18].
14) Flor. lib. II. cap. 15.
15) *Populus esse non desinit*] Ut Geloi Phintiada translati. Diodorus Siculus in fragmentis Peiresianis [frgm. XXII, 2].
16) Plut. Agesilao [616 A].

VIII. 1. Neque refert quomodo gubernetur, regione, an plurium, an multitudinis imperio. Idem enim est populus Romanus sub regibus, consulibus, imperatoribus. Imo etiamsi plenissimo iure regnetur, populus idem erit qui antea erat, cum sui esset iuris, dum rex ei praesit, ut caput istius populi, non ut caput alterius populi. Nam imperium quod in rege est ut in capite, in populo manet ut in toto, cuius pars est caput: atque adeo rege si electus est, aut regis familia extincta, ius imperandi ad populum redit, ut supra ostendimus. Neque est quod Aristotelem [1]) hic mihi quis obiiciat, qui reipublicae forma mutata negat eandem esse civitatem, sicut, inquit, harmonia non eadem est ubi a Dorico modo in Phrygium transitur.

2. Sciendum enim est unius rei artificialis plures esse posse species, sicut legionis species una est qua regitur, altera qua militat. Ita civitatis species una est, consociatio iuris atque imperii; altera, relatio partium inter se earum quae regunt, et quae reguntur. Hanc spectat Politicus, illam Iurisconsultus: quod nec Aristotelem [2]) latuit cum ita subiicit: *an vero exsolvenda sint nomina necne, mutata gubernandi forma, alia inspectio est*: artis scilicet alterius, quam cum Politica non confundit Aristoteles, ne quod in aliis culpat admittat ipse, *μεταβαίνων ἐκ γένους εἰς γένος, ab uno tractandi genere ad alterum transitum faciens.*

3. Non desinit debere pecuniam populus rege sibi imposito quam liber debebat: est enim idem populus, et dominium retinet eorum quae populi fuerant, imo et imperium in se retinet, quanquam iam non exercendum a corpore sed a capite: unde parata est responsio ad controversiam ex facto nonnunquam agitatam, quo loco in conventibus sedere debeat qui summum imperium in populum ante liberum accepit; eodem nimirum quo ipse populus: sicut in Amphictyonico consessu Phocensium locum accepit Philippus Macedo. sic vicissim qui regis fuerat locus, eum populus liber implebit.

IX. Quod si quando uniantur duo populi [3]), non amittentur iura, sed communicabuntur, sicut Sabinorum primo, deinde Albanorum ius in Romanos transfusum est, et una facta respublica, ut Livius [4]) loquitur. Idemque censendum de regnis quae non foedere, aut eo duntaxat quod regem communem habeant, sed vera unitate iunguntur.

X. Contra evenit, ut quae una civitas fuerat dividatur, aut consensu mutuo, aut vi bellica, sicut corpus imperii Persici divisum est in Alexandri successores. Quod cum fit, plura pro uno existunt summa imperia cum suo iure in partes singulas. Si quid autem commune fuerit, id aut communiter est administrandum, aut pro ratis portionibus dividendum. Huc referenda et discessio quae ex consensu fit in colonias. Nam sic quoque novus populus sui iuris nascitur:

---

1) d. c. 3. Pol. lib. II [immo III].
2) [Ibidem].
3) *Uniantur duo populi*] Ut ex Celtis et Iberis facti Celtiberi, narrante Diodoro [v, 33]. Vide, si vacat, de hoc argumento Reinkingium libro I, classe IV, c. 17, n. 95. et quae ibi citata.
4) Libro I [13 et 28].

οὐ γὰρ ἐπὶ τῷ δοῦλοι, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ὅμοιοι εἶναι ἐκπέμπονται, inquit Thucydides [1]: *Non enim ut servi, sed ut pari iure sint* [2] *dimittuntur.* Idem [3] secundam coloniam a Corinthiis Epidamnum deductam narrat *ἐπὶ τῇ ἴσῃ καὶ ὁμοίᾳ ut pari iure esset.* Rex Tullius apud Dionysium Halicarnassensem [4]: *τὸ δὲ ἄρχειν ἐκ παντὸς τῶν ἁπάντων τὰς μητροπόλεις, ὡς ἀναγκαῖόν τι φύσεως νόμιμον οὔτε ἀληθὲς οὔτε δίκαιον ἠξιοῦτο ἀφ' ἡμῶν. Ut omnino matrices urbes coloniis imperent, quasi naturae lege, id vero nos neque verum neque aequum arbitramur.*

XI. I. Nobilis est et illa quaestio apud historicos et Iurisconsultos, de his quae Romani imperii fuerunt cuius nunc sint: multi ea nunc esse volunt Germanici sive regni, ut olim vocabatur, sive imperii (utro autem nomine appelles ad rem non refert) et nescio quam surrogationem huius imperii in illius locum sibi confingunt, cum tamen notum satis sit Germaniam magnam, id est Transrhenanam, totam maxima temporis parte [5] fuisse extra complexum Romani imperii. Mihi non praesumenda videtur mutatio aut translatio nisi certis documentis probetur. Quare et populum Romanum eundem esse dico, qui olim fuit, quanquam extraneorum accessione admixtum, et imperium penes eum mansisse, tanquam penes corpus in quo esset ac viveret. Nam quae olim iure potuit facere populus Romanus antequam Imperatores Romani regnarent, idem faciendi ius habuit, ut quisque Imperator mortuus erat, alio nondum existente. Imo et electio Imperatoris ad populum pertinebat; et aliquoties a populo per se, aut per senatum [6] facta est: quae autem a legionibus modo his, modo illis fiebant electiones, non erant ratae ex iure legionum (nam in vago nomine ius certum esse non poterat) sed ex approbatione populi.

2. Cum his non pugnat quod Antonini constitutione quotquot in orbe Romano sunt, cives Romani effecti sunt. Consecuti enim ea constitutione sunt subditi Romani imperii, ea iura quae olim habebant coloniae et municipia, et provinciae togatae, ut et honorum participes essent, et iure Quiritium uterentur: non ut in aliis populis,

---

1) Libro I [34].

2) *Ut pari iure sint*] Salva tamen reverentia matricibus debita, de qua egimus lib. I. c. III, §. XXI. Curtius libro IV [2, 10]: *Carthaginem Tyrii condiderunt, semper parentum loco culti.*

3) [Thuc. I, 27].

4) Libro III [11].

5) [maxima temporis parte, omittunt edd. 1625 et 1632; addunt edd. 1642 et 1646].

6) *Per se aut per Senatum*] Exempla passim electionum factarum a Senatu aut probatarum in Adriano, Pertinace, Iuliano, Severo, Macrino, Maximino, Balbino, Aureliano, Tacito, Floriano, Probo, apud Dionem, Spartianum, Capitolinum, Lampridium, Vopiscum. Ante Aurelianum sex menses imperium fuit sine principe, eiusque electionem miles Senatui detulit iterum atque iterum. Pro Senatus iure egregia Albini epistola apud Capitolinum [in vita Clodii Albini 13] et Senatus epistola pro Gordianis [Capitolinus in vita Maximini 15]. Macrinus in oratione: *Detulerunt ad me imperium: cuius ego, Patres conscripti, interim tutelam recipio, tenebo regimen, si et vobis placuerit, quod militibus placuit* (Capitolinus in vita Opilii Macrini 6]. Tacitus Imperator apud Vopiscum in Probo [7]: *Me quidem Senatus principem fecit, de prudenti exercitus voluntate.* Apud eundem Vopiscum [ibidem 11] Probus: *Recte atque ordine, Patres conscripti, proximo superiore anno factum, ut vestra clementia orbi terrarum principem daret, et quidem de vobis, qui et estis mundi principes et semper fuistis et in vestris posteris eritis.* Maiorianus ad Senatum in Novellis [tit. I, init.]: *Imperatorem me factum, Patres conscripti, vestrae electionis arbitrio et fortissimi exercitus ordinatione agnoscite.*

itidem ut in populo urbis Romae fons imperii esset [1]: quod facere in potestate Imperatorum non fuit, qui habendi imperii modum ac causam mutare non potuerunt. Nec quod Imperatores postea Constantinopoli quam Romae habitare maluerunt, de iure populi Romani quicquam imminuit. sed tunc quoque electionem factam a parte sui quae Constantinopoli habitabat, unde Byzantinos Quirites vocat Claudianus [2], ratam populus totus habuit: iurisque sui monumentum non tenue servavit in urbis suae praerogativa [3], et in honore consulatus [4] aliisque rebus. Quare ius omne quod hi qui Constantinopoli habitabant ad eligendum Imperatorem Romanum habere poterant, pendebat a voluntate populi Romani: et cum illi contra mentem ac morem populi Romani [5] feminae Irenes subiissent imperium [6], ut alias causas omittamus, merito populus Romanus illam concessionem sive expressam sive tacitam revocavit, et per se Imperatorem legit, ac voce primi civis, id est Episcopi sui (quomodo et in Iudaica republica rege non existente prima erat summi Pontificis persona) pronuntiavit.

3. Fuit autem haec electio personalis in Carolum Magnum, et quosdam eius successores: qui ipsi ius imperii quod habebant in Francos, ut et in Langobardos, a iure imperii in Romanos, ut nova ex causa quaesito, sollicite distinxerunt [7]. Postea vero diviso Fran-

---

1) *Fons imperii esset*] Senatus pro Gordiano apud Herodianum [VII, 7] provincias hortatur *πείθεσθαι ῥωμαίοις ὧν δημόσιον ἄνωθεν τὸ κράτος ἐστιν, αὐτά τε φίλα καὶ ὑπήκοα ἐκ προγόνων. Parere Romanis, quorum ab antiquo esset imperium, quibus veteri iure gentes aliae amorem obsequiumque praestarent.* Apud eundem [VIII, 7] Maximus in allocutione ad milites: *οὐ γὰρ ἑνὸς ἀνδρὸς ἴδιον κτῆμα ἡ ἀρχὴ, ἀλλὰ κοινὸν τοῦ ῥωμαίων δήμου ἄνωθεν, καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ πόλει ἡ τῆς βασιλείας ἵδρυται τύχη· ἡμεῖς δὲ διοικεῖν καὶ διέπειν τὰ τῆς ἀρχῆς μεθ' ὑμῶν ἐγκεχειρίσμεθα. Non enim unius viri possessio est hoc imperium, sed antiquitus res est populi Romani: in hac urbe principatus fortuna sita est. nos vero vobiscum, milites, in id electi sumus ut ea quae imperii sunt curemus ac tueamur.* Claudianus de Roma [de Cons. Stilich. III, 136]:

Armorum legumque parens quae fudit in omnes
Imperium.

2) [Claudian., in Eutropium II, 136].

3) *In urbis suae praerogativa*] Ait Zonaras [XIII, 3] Romae servata *πρεσβεῖα*, praelationem, quod inde ver isset imperium. Ammianus lib. XIV [6, 6] de Roma: *Per omnes tamen, quotquot sunt partes, ut domina conspicitur, et regina.* Claudianus [de VI. Cons. Honor. 407—8]. Honorio agente Ravennae:

Quem precor, ad finem laribus seiuncta potestas
Exsulat, imperiumque suis a finibus errat?

4) *Et in honore consulatus*] Nam alter consulum ex urbe Romana, et is quidem priorem habebat locum. Procopius in Arcana historia [26].

5) *Contra mentem ac morem populi Romani*] Nero in XIV [11] Annalium Taciti matrem accusat: *Quod consortium imperii iuraturasque in feminae verba praetorias cohortes, idemque dedecus Senatus et populi speravisset.* Priscus in excerptis legationum [gent. ad Rom. 7]: *οὐ γὰρ θηλειῶν, ἀλλ ἀρρένων ἡ τῆς ῥωμαϊκῆς βασιλείας ἀρχή. Non enim feminarum, sed marium est, Romani imperii principatus.* Lampridius post mortem Heliogabali [18]: *Cautum ante omnia, ne unquam mulier Senatum ingrederetur, utque inferis eius caput dicaretur devovereturque per quem id esset factum.* Trebellius Pollio Herenniano [XXX Tyranni c. 27]: *Zenobia usurpato sibi imperio, diutius quam feminam decuit, rempublicam obtinuit.*

6) *Feminae Irenes subiissent imperium*] Dicto etiam ei sacramento, quod habet Zonaras [XV, 11].

7) *Qui ipsi ius imperii quod habeant in Francos, ut et in Langobardos, a iure imperii in Romanos, ut nova ex causa quaesito, sollicite distinxerunt*] Vide Synodum Pontigenensem inter capitula Caroli Calvi [Mon. Germ. Hist., Leg. I, 532]. Et Paulum Aemilium lib. III de Carolo Magno.

corum populo in Occidentalem qui Galliam nunc obtinet, et Orientalem qui Germaniam [1]) sive Alemaniam tenet (duo Francorum regna vocat Frisingensis) cum populus Francorum orientalis eligendo sibi reges facere coepisset (nam et ad id tempus Francorum regum successio quasi agnatica, non tam a iure certo, quam a populi suffragiis pependerat [2]) placuit populo Romano, quo certius praesidium haberet, regem non proprium sibi sumere, sed eum quem Germani fecissent; ita tamen ut ius sibi aliquod retineret probandae vel improbandae electionis [3]), quantum scilicet ea res ad se pertinebat.

4. Haec quoque approbatio per Episcopum edici et solemniter testata fieri peculiari coronatione solebat. quare ex electione septem principum qui Germaniae corpus referunt, qui lectus est ius habet imperandi Germanis secundum eorum mores: ex approbatione vero populi Romani fit idem rex, aut Imperator Romanus, aut, ut historici saepe loquuntur, rex regni Italiae [4]): atque eo titulo sub se habet quaecumque populi Romani fuerunt, neque pactionibus, aut derelicti occupatione, aut victoriae iure in aliorum populorum imperium concesserunt. Unde illud quoque intelligi facile potest, quo iure episcopus Romanus vacante imperio, investituras tribuat feudorum imperii Romani [5]), quia scilicet in populo Romano, tali tempore libero, primas obtinet. Solent autem quae sunt corporis alicuius per primam personam corporis nomine expediri [6]), ut alibi quoque diximus. Neque vero male Cynus et Raynerius tradidere, si imperator Romanus morbo aut captivitate impediretur fungi imperio, posse ei vicarium dari ab ipso populo Romano.

XII. Heredis personam, quoad dominii tam publici quam privati continuationem, pro eadem censeri cum defuncti persona, certi est iuris.

XIII. Victor autem victo quatenus succedat, infra in effectibus belli explicabitur.

---

1) *Postea diviso Francorum populo in Occidentalem, qui Galliam nunc obtinet, et Orientalem, qui Germaniam*] Vide Withikindum libro I, et ibi notata Meibomii [Rerum German. tomi III, I p. 678 sq.]: et pactum Caroli et Henrici post capitula Caroli Calvi et ad id notas viri magno iudicio doctrinaque praediti Iacobi Sirmundi. Occidentalem illam Franciam Latinam Wibbo [Vita Conradi Salici] vocat, quod ibi sermo Romanensis vigeret, ut et nunc viget, cum Transrhenanae nationes lingua Germanica uteruntur.

2) *Nam et ad id tempus Francorum regum successio quasi agnatica, non tam a iure certo, quam a populi suffragiis pependerat*] Observatum id Prisco in excerptis legationum, et Reginoni ad annum IↃCCCXVI. Carolus Magnus in Testamento: *Quod si filius cuilibet horum trium filiorum.* [Carolus—*filiorum*, add. ed. 1646].

3) *Ita tamen ut ius sibi aliquod retineret probandae vel improbandae electionis*] Verissima res, et aperte testata Wibboni vita Conradi Salici.

4) *Rex regni Italiae*] Sic in excommunicatione Henrici distincte nominat Papa regnum Teutonicorum et Italiae. Vide Ottonis privilegium Alderamo datum editum a Meibomio post Withikindi Saxonica: et Crantzium Saxonicorum V [13], in iuramento Ottonis quod Gratianus intulit in Distinctionem LXIII [can. 33]: *In Roma nullum placitum sive ordinationem faciam de omnibus quae ad te* (Papam) *aut Romanos pertinent, sine tuo consilio.*

5) *Investituras tribuat feudorum imperii Romani*] Nempe ut in imperio Germanico Palatinus et Saxo Vicarii imperii, divisis partibus. Vide Serranum Ludovico XII [p. 505 ed. 1627].

6) *Per primam personam corporis nomine expediri*] Nam et in Poloniae interregno Archiepiscopus Gnesnensis Regis locum tenet, in solio regio sedet, tanquam primus inter ordines. Philippus Honorius in dissertatione de regno Poloniae [in Thesauro Polit. p. 526 ed. 1617].

CAPUT X.

DE OBLIGATIONE QUAE EX DOMINIO ORITUR.

I. *Obligatio reddendae domino rei alienae unde et qualis.*
II. *Obligatio de reddendo eo quod quis lucri fecit ex alieno: quae multis exemplis illustratur.*
III. *Bonae fidei possessorem ad restitutionem non teneri si res perierit:*
IV. *Eundem teneri ad restituendos fructus exstantes:*
V. *Et consumtos, nisi alias consumturus non fuerit:*
VI. *Non eos quos neglexit percipere:*
VII. *Non teneri eundem ad restitutionem rei quam donavit alii, cum distinctione:*
VIII. *Nec si rem emtam vendiderit, similiter cum distinctione.*
IX. *Quando pretium aut eius partem servare possit qui rem alienam bona fide emit.*
X. *Rem alienam emtam restitui venditori non posse.*
XI. *Qui rem habet cuius ignoretur dominus, nemini teneri eam concedere.*
XII. *Ob causam turpem, aut alioqui debitam, acceptum non esse restituendum naturaliter.*
XIII. *Refellitur sententia statuens rerum quae pondere, numero, mensura constant, dominium sine consensu domini transire.*

I. 1. Explicato quantum instituto nostro sufficit, iure eo quod in personas, aut res nobis competit, videndum etiam quae exinde nascatur obligatio adversum nos. Nascitur autem haec aut e rebus exstantibus (rerum nomine iam comprehendam, etiam ius in personas qua utile nobis esse potest) aut non exstantibus.

2. E rebus exstantibus obligatio haec nascitur, qua tenetur is qui rem nostram habet in sua potestate, efficere quantum in se est, ut in nostram potestatem veniat [1]). Quantum in se est dico; neque

1) *Tenetur is qui rem nostram habet in sua potestate, efficere quantum in se est, ut in nostram potestatem veniat*] Inter praecepta iubentia legis Hebraeis datae est ut res inventa restituatur domino. Praecepto iubente LXXIV. Fundamentum id habet tum in aequitate naturali, tum in Deuteronomii loco XXII, 1. Chrysostomus 1 Cor. V, 8 [Homil. XV, 5]. *ταῦτα δὲ καὶ οἱ τῶν ἔξωθεν ἴσασι νόμοι, οἳ τοὺς ἁρπάσαντας καὶ ἀφελομένους ἀφέντες, ἐκείνους κελεύουσιν ἀπαιτεῖν, παρ᾽ οἷς ἂν εὕροι τις τὰ αὑτοῦ κείμενα ἅπαντα. Hoc et seculi probant leges quae ius nobis faciunt, omisso raptore aut fure, eos compellare qui res nostras, qualescunque eae sint tenent.* Hieronymus [immo Origenes, Hom. IV ad Leviticum c. 6]: *Multi sine peccato putant esse si alienum quod invenerint teneant, et dicunt: Deus mihi dedit. Cui habeo reddere? Discant hoc peccatum simile esse rapinae, si quis inventa non reddat.* Augustinus Sermone XIX de verbis Apostoli: *Si quid invenisti et non reddidisti, rapuisti.* Deinde: *Qui alienum negat, si posset et tolleret.* Utrunque Gratianus retulit in causae XIV quaestionem V [c. 6 et 8]. idem Augustinus de fide et operibus [c. 7]: *Sicut iure praediorum tamdiu quisque bonae fidei possessor rectissime dicitur, quamdiu se possidere ignorat alienum: cum vero scierit, nec ab alieno recesserit, tunc malae fidei possessor perhibetur, tunc iuste iniustus possessor vocabitur.* Pertinet huc et lex Wisigotthorum lib. IX, tit. 1, c. 9. Interdum vero ob causas graves lex civilis intendit augetque hanc obligationem, ut in servo fugitivo lex Burgundica libro 1, tit. VI. Bona quae dominis per iniuriam ademerat Domitianus, Nerva restitui iussit. Habet id Xiphilinus [LXVIII, 2]. Apud Procopium Gotthicorum II [6] Belisarius: *οἶμαι δ᾽ ἔγωγε τόν τε βιασάμενον, καὶ ὃς ἂν τὰ τοῦ πέλας ἑκουσίως μὴ ἀποδιδῷ τὸν αὐτὸν ἑκών γε εἶναι. Mihi ita libet credere, pari loco esse res alienas sponte retinentem, et non reddentem cum raptore.*

enim obligatur ad impossibile, neque ad reddendam rem suis impensis: sed indicare tenetur, ut alter recipere suum possit. Nam sicut in rerum communium statu observanda erat aequalitas quaedam, ut huic non minus quam alteri rebus communibus uti liceret; ita introducto dominio haec quasi societas inter dominos contracta est, ut qui rem alienam in sua haberet potestate, eam domino redderet. Nam si dominii ea tantum fuisset vis, ut poscenti domino reddenda res esset, nimis debile futurum fuisset dominium, et nimis sumtuosa custodia.

3. Neque hic consideratur bona quis an mala fide rei possessionem nactus sit: alia enim obligatio est ex delicto, alia ex re. Lacedaemonii delicto se liberaverant, damnato Phoebida qui Cadmeam Thebanorum arcem contra foedus ceperat, sed ipsi iniustitiae accusati [1]) quod arcem nihilominus retinerent [2]). Eamque iniustitiam, ut singularem, etiam singulari Dei providentia vindicatam notavit Xenophon [3]). Sic M. Crassum et Q. Hortensium reprehendit Cicero [4]), quod hereditatis partem retinuissent ex testamento, quod falsum, sed sine eorum culpa, confectum erat.

4. Quia vero haec obligatio tanquam ex contractu universali omnes homines tenet, et ius quoddam rei domino parit, eo fit ut singulares contractus, quippe tempore posteriores, exceptionem inde accipiant. Inde lucem accipit illud Tryphonini [5]): *Latro spolia quae mihi abstulit, posuit apud Seium inscium de malitia deponentis: utrum latroni, an mihi restituere Seius debeat. Si per se dantem, accipientemque intuemur, haec est bona fides ut commissam rem recipiat is qui dedit: Si totius rei aequitatem, quae ex omnibus personis, quae negotio isto continguntur, impletur, mihi reddenda sunt, quoi* (male legitur *quo*) *facto scelestissimo ademta sunt.* Recte autem addit: *Et probo hanc esse iustitiam, quae suum cuique ita tribuit, ut non distrahatur ab ullius personae iustiore repetitione.* Iustior nimirum est repetitio domini ex iure illo quod ipsi dominio aequaevum diximus: unde etiam illud sequitur quod apud eundem Tryphoninum est, ut qui rem suam ignorans depositam accepit, reddere eam non teneatur: et quod ibidem paulo ante quaerebatur de bonis depositis ab eo cuius bona erant publicata, hinc potius quam ex eo quod de poenarum utilitate adfert Tryphoninus, definiendum est.

5. Nam ad dominii naturam nihil refert ex gentium, an ex civili iure oriatur: semper enim secum habet quae sibi sunt naturalia, inter quae est obligatio cuiusvis possessoris ad rem domino restituendam. Et hoc est quod ait Martianus [6]), iure gentium condici posse res ab his, qui non ex iusta causa possident. Ex hoc fonte oritur illud quod ab Ulpiano [7]) est proditum, qui rem alienam invenit, eum ita ad eam

---

1) *Iniustitiae accusati*] Ita iudicat Diodorus libro xv [20]. Plutarchus Agesilao [609 A]: *τὴν πόλιν ἔπεισεν εἰς αὑτὴν δέξασθαι τὸ ἀδίκημα, καὶ κατέχειν τὴν καδμείαν δι' ἑαυτῆς. Civitati persuasit ut in se culpam transferret, retinendo sibi arcem Cadmeam.* Simile facinus Baiazetis in Nicopoli apud Leunclavium libro VI.

2) Diod. l. xv [20]. Plut. Pelopida [280 B].

3) Hist. Cyri lib. v [immo Hist. Graec. v, 4].

4) De officiis III [18, 73].

5) L. Bona fides. D. depositi [l. 31 § 1 D. XVI, 3].

6) L. rerum. D. de act. rer. amotar. [l. 25 D. XXV, 2].

7) L. Falsus, §. quid ergo, D. de furtis [l. 43 § 9 D. XLVII, 2].

domino reddendam teneri, ut εὕρετρον, hoc est praemium inventionis petere non possit. Reddendi autem sunt et fructus salvis impensis.

II. 1. De rebus non exstantibus hoc humano generi placuit [1]), ut si tu ex re mea factus es locupletior, me rem non habente, in tantum tenearis, in quantum es factus locupletior; quia quatenus ex meo lucratus es, plus habes, cum ego minus habeam: introducta autem sunt dominia ad servandam aequalitatem in eo scilicet, ut quisque suum haberet. *Contra naturam esse* ait Tullius [2]), *ex hominis incommodo suum augere commodum* [3]). Et alibi [4]): *Illud natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus.*

2. Est huius dicti tanta aequitas, ut multa hinc definiant Iurisconsulti [5]) extra legum praescripta, semper ad ipsam aequitatem, ut evidentissimam, provocantes. Ex actu servi institoris tenetur qui praeposuit, ita nisi denunciaverit ne ei crederetur: At etiam si sit facta denunciatio, et servus ex eo contractu peculium habeat, aut in rem domini versum sit, replicabitur de dolo. *Videtur enim*, inquit Proculus, *dolum malum facere qui ex aliena iactura lucrum quaerat* [6]). Ubi doli mali vox id omne significat, quod naturali iuri et aequitati repugnat. Qui matre iubente pro filii defensore fideiussit, adversus defensorem mandati actionem non habet, nec proprie eius gessit negotium, quia contemplatione matris fideiussit: Attamen ex Papiniani [7]) sententia dabitur actio negotiorum gestorum (utilis ni fallor) in defensorem; quia pecunia fideiussoris liberatur. Sic uxori quae marito pecuniam donavit, quam ex lege posset repetere, datur condictitia aut utilis vindicatio in rem ex pecunia comparatam; quia, inquit Ulpianus [8]), locupletiorem esse maritum negari non potest: et hoc quaeritur quid ex re mulieris possideat. Si consumseris nummos quos mihi meus servus surripuerat, peculiares putans, condictio eo nomine mihi adversus te competit, quasi res mea ad te sine causa pervenerit [9]). Pupilli non tenentur commodati secundum leges Romanas; tamen utilis actio dabitur si pupillus locupletior factus sit [10]). Sic si aliena res pignori data et a creditore vendita fuerit, quantum ad creditorem, pro pretii accepti quantitate, liberatur debitor: quia, inquit Tryphoninus [11]), ex quali quali obligatione, occasione debitoris redactum pretium aequius debitori proficiet quam creditoris lucro cederet: sed emtori debitor tenebitur ne ex aliena iactura lucrum sibi quaerat: nam et si maiores fructus a possessore creditor

---

1) Caiet. ad Th. 2, 2, 62. art. 6. l. Item veniunt, §. praeter haec. D. de petit. hered. [l. 20 § 6 D. v, 3].
2) De Off. III [5, 21].
3) *Contra naturam esse ex hominis incommodo suum augere commodum*] Cassiodorus x, 16: *Hoc nostris temporibus confitemur inimicum, ut alter alterius laetetur incommodo.*
4) [Cic., de Off. III, 5, 22].
5) L. Iure naturae. D. de reg. iuris [l. 206 D. L, 17]. et ibi interpretes.
6) L. Si quis mancipiis. D. de inst. act. [l. 17 § 4 D. XIV, 3].
7) L. Quamquam ad SC. Vell. [l. 7 D. XVI, 1].
8) L. Uxor marito. D. de donat. inter vir. et ux. [l. 55 D. XXIV, 1].
9) L. Servus, in prin. vers. secundum quae. D. de act. emt. et ven. [l. 30 pr. vers. secundum quae D. XIX, 1].
10) L. Sed mihi D. Commodati [l. 3 D. XIII, 6].
11) L. Rescriptum. §. 1, de dist. pignorum [l. 12 § 1 D. XX 5].

abstulisset universos in quantitatem accepto ferre deberet. Similiter si cum debitore meo, non tanquam meo, sed alienum debitorem putans egisti, et mutuam ab eo accepisti pecuniam, obligaris, non quia pecuniam tibi credidi (hoc enim nisi inter consentientes fieri non potest) sed quia pecunia mea quae ad te pervenit, eam mihi a te reddi bonum et aequum est [1]).

3. Posteriores quoque iuris interpretes ad facta similia haec recte producunt: nempe [2]) ut cuius latitantis bona venum ierant, cum exceptionem haberet, is ad pecuniam ex bonis suis redactam admittatur; et [3]) ut qui pecuniam patri credidit ad alendum filium, si pater solvendo non sit, in ipsum filium bona materna habentem actionem habeat. His regulis duabus recte intellectis non difficilis erit responsio ad eas quaestiones quae et a Iurisconsultis [4]), et a Theologis internum animi tribunal instruentibus proponi solent.

III. Primum enim apparet bonae fidei possessorem (nam malae fidei possessor ultra rei rationem ex facto suo tenetur) non teneri ad ullam restitutionem si res perierit: quia nec res ipsa apud eum est, nec lucrum ex re.

IV. Secundo, bonae fidei possessorem teneri ad restituendos etiam fructus exstantes rei: dico fructus rei; nam industriae fructus etiam si sine re non procederent, rei tamen non debentur. Causa huius obligationis est ex dominio. nam qui dominus est rei, idem naturaliter dominus est fructuum rei.

V. Tertio, bonae fidei possessorem teneri ad restitutionem et rei et fructuum consumtorum, si modo alias quoque tantumdem consumturus fuerat: nam in hoc locupletior censetur. Sic laudatur circa initia imperii C. Caesar Caligula [5]), quod quibus regna restituit, adiecit et fructus medii temporis.

VI. Quarto, non teneri eum ad fructus quos percipere neglexit: quia nec rem habet, nec quicquam quod rei loco succedit.

VII. Quinto, si talis possessor rem sibi donatam alii donaverit, non teneri eum nisi omnino etiam sine hac re donaturus tantundem fuisset: tunc enim lucrum erit rei suae pepercisse.

VIII. Sexto, si rem emtam vendiderit, non teneri [6]), nisi quatenus forte pluris vendiderit [7]): quod si donatam vendiderit, teneri ad restituendum pretium [8]), nisi forte prodegerit pretium, alias non prodacturus.

IX. 1. Septimo, rem alienam bona fide emptam restituendam, nec posse erogatum pretium repeti [9]). cui regulae haec addenda mihi

1) L. Si me et Titium, D. de reb. cred. [l. 32 D. XII, 1].
2) Acc. in d. l. resciiptum [l. 12 D. XX, 5].
3) Iason in d. l. si me et Titium [l. 32 D. XII, 1].
4) Soto l. IV, q. 7, art. 2. Covar. ad c. peccatum, par. 11, §. 1. Silv. in verbo Restituta n. 3, q. 6. Medina de contr. q. 10. Less. l. II, c. 14. Navar. 17, n. 7.
5) Suet. c. 16. [Calig.].
6) L. Qui vac. § ult. D. furti [l. 48 § 7 D. XLVII, 2].
7) L. Si et rem. D. de petit. hereditatis [l. 22 D. V, 3]. L. Sed et si lege. D. eod. [l. 25 D. V, 3].
8) L. Si eum servum, D. de rebus creditis [l. 23 D. XII, 1].
9) L. Mater tua. L. Si mancipium, C. de rei vind. [l. 3 et l. 23 C. III, 32]. L. Suae. D. de cont. emp. [l. 16 D. XVIII, 1]. L. 1, D. de evictionibus [l. 1. D. XXI, 2]. L. Si laborante. §. Si navis. D. ad legem Rhodiam [l. 2 § 3 D. XIV, 2]. Aegid. Reg. disp. 31, dub. 7, num. 126. Host. tit. de poen. v. quid de praedam ementibus.

videtur exceptio, nisi quatenus dominus rei suae possessionem recipere sine impendio aliquo probabiliter non potuit [1]), ut puta si res apud piratas fuerit. Tunc enim deduci poterit quantum dominus impensurus libenter fuerat. ipsa enim facti possessio, praesertim recuperatu difficilis, est aliquid aestimabile, et in hoc dominus post rem amissam censetur factus locupletior. Et ideo cum rei suae emtio ordinario iure non valeat, valere tamen eam ait Paulus Iurisconsultus [2]), si ab initio id convenit, ut possessio quae apud alterum est ematur. Neque hic requiro ut emta res sit cum animo ut domino restitueretur [3]), quo casu negotiorum actionem nasci sunt qui aiant, sunt qui negent [4]). Nam negotiorum gestorum actio ex lege civili nascitur: nullum enim habet eorum fundamentorum ex quibus natura obligationem inducit. Nos autem id quod naturale est hic quaerimus.

2. Non dissimile est quod de funeraria scripsit Ulpianus [5]), iustum iudicem in ea non meram negotiorum gestorum actionem imitari, sed solutius aequitatem sequi, cum hoc ei actionis natura indulgeat [6]). Et quod alibi idem ait, si quis negotia mea gesserit, non mei contemplatione, sed sui lucri causa, et circa res meas aliquid impenderit, non quidem in id quod dedit [7]), sed in id quod ego locupletior sum, habiturum actionem [8]). Sic enim et domini rerum quarum iactu levata est navis, partem recuperant ab aliis, quorum res iactu servatae sunt: quia et qui rem alioqui perituram servavit, in hoc videtur locupletior.

X. Octavo, eum qui rem alienam emit, non posse eam restituere venditori, ut pretium servet, quia ex quo res in eius fuit potestate, iam, ut diximus, coepit obligatio restituendi.

XI. Nono, eum qui rem habeat cuius dominus ignoratur, non teneri naturaliter eam rem pauperibus dare: quanquam valde hoc pium sit [9]), et recte multis in locis constitutum. Ratio est, quia ex dominio nemo ius habet praeter dominum. Non esse autem, et non apparere tantundem valent quoad eum cui non apparet.

---

1) *Nisi quatenus dominus rei suae possessionem recipere sine impendio aliquo probabiliter non potuit*] Apud Terentium Heautontimorumeno Actu IV, Scena IV [790 sqq.]:

Sed illud quod tibi
Dixi de argento quod ista debet Bacchidi;
Id nunc reddendum est illi. neque tu scilicet
Eo nunc confugies. quid mea? num mihi datum est?
Num iussi? num illa oppignerare filiam
Meam me invito potuit? verum illud, Chreme,
Dicunt: ius summum summa saepe iniuria.

Ubi et Eugrafium vide. Haec aequitas etiam ab Hebraeorum magistris probatur et a Wisigotthis libro I, tit. IX, c. 9, et c. 15. Alc. III Praes. 29. Menoch. V Praes. 29. num. 26. Straccham parte II, num. 18. [Alc. — 18, add. ed. 1646].

2) L. si in emtione, § rei, D. de contr. emt. [l. 34 D. XVIII, 1].

3) *Cum animo ut domino restitueretur*] Speculum Saxonicum II, 37. Landrecht tit. XV.

4) Bald. et Cast.. l. 1. D. de neg. gest. [l. 1 D. XXXV, 5],

5) L. et si quis § idem Labeo. D. de reliq. et s. [l. 14 § 12 D. XI, 7]. Balsamo ad can. x. Greg. Thauma.

6) L. si pupilli, § sed si quis, D. neg. gest. [l. 6 § 3 D. XXVII, 5].

7) [debet, edd. 1625 et 1632; dedit, edd. 1642 et 1646].

8) Caiet. 2, 2, 62, 6. Soto l. 4. q. 7. art. 2. Covar d. loco [p. 249 n. 4]. l. 1 D. ad l. Rhod. [l. 1 D. XIV, 2].

9) *Quanquam valde hoc pium sit*] Chrysostomus indicato iam loco [p. 246 n. 1].

XII. Decimo, naturaliter [1]) quod ob causam turpem aut honestam, ad quam quis obligabatur, acceptum est, non esse restituendum. quanquam hoc quoque non immerito legibus quibusdam introductum est. Ratio [2]) est quia ratione rei nemo tenetur, nisi res sit aliena. hic autem dominium transiit ex prioris domini voluntate. Aliud erit si in ipso accipiendi modo vitium fuerit, puta extorsio [3]). hoc enim est aliud obligationis principium de quo hic non agimus.

XIII. Addamus et hoc mendose a Medina [4]) traditum, rerum alienarum in nos dominium transire sine consensu domini, si res sint tales quae pondere, numero, et mensura aestimari soleant. Nam res eius generis functionem quidem recipere dicuntur, id est restitui posse per id quod genere idem est, sed ita demum si consensus praecesserit, aut ex lege aut more praecessisse intelligatur, ut in mutuo; aut etiam si res, utpote consumta, exhiberi nequeat. At extra talem consensum, vel expressum, vel praesumtum, et extra necessitatem functio ista locum non habet [5]).

---

1) Thom. 2, 2, 62, art. 5. ad 2. Caiet. ibi. Covar. p. 2. § 2, ad cap. peccatum.
2) I Samuel. XII, 5, 6.
3) *Aliud erit si in ipso accipiendi modo vitium fuerit, puta extorsio*] Optime haec distinguit Augustinus epistola LIV [Ep. CLIII].
4) De iest. qu. 10.
5) L. Rogasti, §. ult. D. si cert. pet. [l. 11 § 2 D. XII, 1].

CAPUT XI

DE PROMISSIS.

I. *Refellitur sententia statuens ex promissis ius naturaliter non oriri.*
II. *Assertionem nudam non obligare.*
III. *Pollicitationem naturaliter obligare, sed inde alteri ius non nasci.*
IV. *Quid sit promissum unde alteri ius oritur.*
V. *Requiri ad hoc in promittente usum rationis: ubi distinguitur ius naturale a legibus civilibus circa minores.*
VI. *Promissio errantis an et quatenus obliget naturaliter.*
VII. *Promissionem ex metu obligare, sed qui metus causam dedit teneri ad liberandum promissorem.*
VIII. *Id quod promittitur, ut promissio valeat, oportere in potestate sit promittentis.*
IX. *An promissio ob causam vitiosam valeat naturaliter, per distinctionem explicatur.*
X. *Quid sentiendum de promissione facta ad consequendam rem iam ante debitam.*
XI. *Modus valide promittendi per nos ipsos.*
XII. *Modus valide promittendi per alios; ubi et de legatis mandata excedentibus.*
XIII. *Exercitoria et institoria obligationes quatenus ex iure naturae procedant, ubi et iuris Romani error notatur.*
XIV. *Ad promissionis validitatem acceptationem requiri.*
XV. *An acceptatio innotescere debeat promissori, per distinctionem explicatur.*
XVI. *Revocari promissionem posse, mortuo ante acceptationem cui promissum erat.*
XVII. *An et internuncio mortuo, per distinctiones explicatur.*
XVIII. *An revocabilis sit promissio acceptatione per alterum facta, per distinctiones explicatur.*
XIX. *Onus promisso adiici quo tempore possit.*
XX. *Quomodo convalescere possit invalida promissio.*
XXI. *Promissiones sine causa, naturaliter non esse irritas.*
XXII. *Qui factum alienum promisit ad quid naturaliter teneatur.*

I. 1. Perduxit nos ordo ad obligationem quae ex promisso oritur: ubi statim se nobis obiicit vir eruditionis minime vulgaris Franciscus Connanus. Is enim hanc defendit sententiam [1]) iure naturae ac gentium ea pacta, quae non habent συνάλλαγμα, nullam inducere obligationem: honeste tamen impleri, si modo talis res sit, quam praestare etiam citra promissum honestum ac virtuti alicui congruens fuerat.

1) Lib. I, c. VI. Lib. V, c. I.

2. Adfert autem pro sententia sua non tantum Iurisconsultorum dicta, sed et rationes has : quod non minor sit culpa eius qui temere nulla de causa pollicenti credit, quam eius qui vanitatem adhibuit promissionis : deinde quod fortunis omnium magnum immineat periculum, si promisso, quod saepe ex ostentatione magis quam ex voluntate proficiscitur, aut ex voluntate quidem, sed levi ac parum considerata, tenerentur homines : postremo, quod iustum fuit aliqua honestati cuiusque relinquere, nec ad necessitatem obligationis exigere : turpe esse promissa non implere, non quod iniuste id fiat, sed quod detegatur promissionis levitas. Tullii [1]) quoque utitur testimonio, qui dixerit nec promissa servanda, quae sint iis quibus promiseris inutilia, nec si plus tibi noceant, quam illi prosint cui promiseris. Quod si res integra non sit, vult deberi non quod promissum est, sed quod interest : caeterum pacta, quam ex se non habent vim, eam accipere, aut ex contractibus quibus insunt, aut adiiciuntur, aut ex rei traditione : unde nasci partim actiones, partim exceptiones, et vetitam repetitionem. Quae vero pacta vim obligandi secundum leges habeant, ut pacta stipulata et alia quaedam, habere eam legum beneficio, quarum ea est efficacia, ut quod per se honestum est id efficere possint etiam necessarium.

3. Verum haec sententia, ita generaliter ut ab ipso effertur accepta, consistere non potest. Primum enim sequitur inde inter reges et populos diversos, pactorum, quamdiu nihil ex iis praestitum est, vim esse nullam, praesertim iis in locis ubi nulla certa [2]) forma federum aut sponsionum reperta est. Tum vero ratio nulla reperiri potest, cur leges, quae quasi pactum commune sunt populi, atque hoc nomine vocantur ab Aristotele [3]) et Demosthene [4]), obligationem pactis possint addere, voluntas autem cuiusque hoc omni modo agentis ut se obliget, idem non possit, praecipue ubi lex civilis impedimentum non affert. Adde quod voluntate sufficienter significata transferri rei dominium potest, ut ante [5]) diximus. quid ni ergo possit transferri et ius in personam, aut ad transferendum dominium (quod ius ipso dominio minus est) aut ad aliquid agendum, quippe cum in actiones nostras par ius habeamus atque in res nostras ?

4. Accedit his sapientum consensus [6]) : nam quomodo dicitur a Iurisconsultis [7]), nihil esse tam naturale, quam voluntatem domini volentis rem suam in alium transferre ratam haberi, eodem modo dicitur [8]) nihil esse tam congruum fidei humanae, quam ea quae inter eos placuerunt servare. Sic edictum de pecunia constituta, ubi nulla in constituente debendi causa praecesserat praeter consensum, favere dicitur naturali aequitati [9]). Paulus quoque Iurisconsultus [10]) cum ait

---

1) [Cic., de Off. I, 10, 32].
2) [certa, om. ed. 1632; habent edd. 1625, 1642, 1646].
3) Rhet. I, XV.
4) [Demosth., Orat. adv. Aristogit. I, 16]. L. 2 D. de legibus [l. 2 D. I, 3].
5) [C. VI § I].
6) *Sapientum consensus*] Ita ut et silentium in re moram non ferente vim sponsionis habere velint Hebraei. Baba Kama cap. X, §. 4.
7) §. Per traditionem, Inst. de rer. divis. [§ 40 Inst. II, 1].
8) L. 1. D. de pactis [l. 1 D. II, 14].
9) L. 1. D. de pecun. const. [l. 1 D. XIII, 5].
10) L. Cum amplius. D. de reg. iuris [l. 84 § 1 D. L, 17].

natura debere quem iure gentium dare oportet, cuius fidem secuti sumus: quo in loco primum vox, oportet, necessitatem quandam moralem significat: neque vero admittendum est quod ait Connanus, fidem secutos nos censeri ubi res integra esse desiit: agebat enim eo loco Paulus de condictione indebiti, quae cessat si ex qualicunque pacto solutum quid sit, quia iam ante re adhuc integra, naturae ac gentium iure dari oportebat, etiamsi lex civilis ad praescindendas litium occasiones auxilium suum non praestabat.

5. M. autem Tullius in officiis 1) tantam promissis vim tribuit, ut fundamentum iustitiae fidem appellet, quam et iustitiae sororem dixit Horatius 2), et Platonici saepe iustitiam vocant ἀλήθειαν, quod fidelitatem transtulit Apuleius 3): ac Simonides 4) iustitiam definiebat, non modo acceptum reddere, sed et verum dicere.

6. Sed ut bene res intelligatur, distinguendi sunt diligenter tres gradus loquendi de rebus futuris quae nostrae sunt potestatis, aut fore putantur.

II. Primus gradus est assertio explicans de futuro animum qui nunc est: et ad hanc, ut vitio careat, requiritur veritas cogitationis pro tempore praesenti, non autem ut in ea cogitatione perseveretur. Habet enim animus humanus non tantum naturalem potentiam mutandi consilium, sed et ius. Quod si in mutatione sententiae vitium sit aliquod, ut accidit, id non est intrinsecum mutationi, sed ex materia, puta quia prior sententia erat melior.

III. Secundus gradus est, cum voluntas se ipsam pro futuro tempore determinat, cum signo sufficiente ad indicandam perseverandi necessitatem. Et haec pollicitatio dici potest, quae seposita lege civili obligat quidem, aut absolute, aut sub conditione, sed ius proprium alteri non dat. Multis enim casibus evenit, ut obligatio sit in nobis, et nullum ius in alio; sicut in debito misericordiae et gratiae reponendae apparet, quibus simile est hoc debitum constantiae sive fidelitatis. Itaque ex tali pollicitatione res pollicitantis retineri, aut is ipse qui pollicitus est ad implendam fidem cogi iure naturae non poterit.

IV. I. Tertius gradus est, ubi ad determinationem talem accedit signum volendi ius proprium alteri conferre: quae perfecta promissio est, similem habens effectum qualem alienatio dominii. Est enim aut via ad alienationem rei, aut alienatio particulae cuiusdam nostrae libertatis. Illuc pertinent promissa dandi, huc promissa faciendi. Eius quod dicimus insigne nobis argumentum praebent divina oracula, quae nos docent Deum ipsum 5), qui nulla constituta lege obstringi potest, contra naturam suam facturum nisi promissa praestaret. Nehem. IX, 8, Hebr. VI, 18; et X, 23; I Cor. I, 19; X, 13; I Thess. V, 24; II Thess. III, 3; II Tim. II, 13. Unde sequitur ut promissa praestentur venire ex natura immutabilis iustitiae, quae Deo et omnibus his qui ratione utuntur, suo modo communis est.

---

1) De Off. l. I [7, 23].
2) [Horat., Od. I, 24, 6—7].
3) Ap. de Platone [II, 7].
4) Plato I de repub. [5].
5) *Deum ipsum*] Ita Baldus in L. 1, D. de pactis [l. 1 D. II, 14].

Accedit iudicium Salomonis [1]: *Fili mi, siquid spopondisti alteri, defixisti externo volas tuas: illaqueatus es verbis oris tui: captus es enunciationibus oris tui.* Et hinc Hebraeis promissio vocatur אסרה *vinculum*, et voto comparatur [2]), Num. xxx, 4, 5, 6. Similis origo vocis **ὑποσχέσεως** notata Eustathio ad secundum Iliados [3]), ***ἁλίσκει γάρ πως καὶ κατέχει τὸν ὑποσχόμενον ὁ τῆν ἐπαγγελίαν δεξάμενος***: *capit ac vincit* [4]) *quodammodo promissorem* [5]) *is cui fit promissio.* Quem sensum non male secundo Metamorphoseon expressit Ovidius [6]), ubi promissor ei cui promiserat ait: *Vox mea facta tua est.*

2. His cognitis non difficulter respondebimus ad Connani argumenta. Nam Iurisconsultorum dicta de pactis nudis, respiciunt id, quod Romanis legibus erat introductum [7]), quae deliberati animi signum certum constituerunt stipulationem. Neque negamus similes esse in aliis populis leges. *Quae lex ad id praestandum nos quod alicui promisimus obligat?* ait Seneca [8]) de lege humana et promisso non solenniter facto loquens [9]).

3. Possunt autem naturaliter deliberati animi alia esse signa praeter stipulationem, aut si quid ei simile ad actionem pariendam lex civilis postulat. Quod autem fit animo non deliberato, id nos quoque ad vim obligandi non credimus pertinere; quod et Theophrastus libro de legibus [10]) notaverat. imo et quod deliberato fit, sed non eo animo, ut ius proprium concedat alteri, ex eo negamus ius exigendi cuiquam naturaliter dari, quanquam non solam hinc honestatem, sed et necessitatem quandam moralem nasci agnoscimus. De eo autem quod ex Cicerone adducitur agemus infra, ubi de interpretatione pactorum sermo erit. Sed quae ad perfectae promissionis vim requirantur videamus.

V. 1. Primum requiritur usus rationis: ideo et furiosi, et amentis, et infantis nulla est promissio. Aliud censendum de minoribus. hi enim etsi non satis firmum iudicium habere credantur, ut et feminae, id tamen nec perpetuum est, nec per se sufficit ad actus vim elidendam.

2. Quando autem puer ratione uti incipiat, non potest certo definiri: sed ex quotidianis actibus, aut etiam ex eo quod communiter in quaque regione accidit, desumendum est. Itaque apud Hebraeos valebat promissio quam fecisset adolescens qui annum implesset decimum tertium: puella quae duodecimum. Alibi leges civiles iusta ratione motae, quasdam promissiones pupillorum ac minorum irritas

---

1) Prov. v, 1 [immo vi, 1—2].

2) *Voto comparatur*] *Quasi paciscuntur cum Diis homines oblatione votorum.* Schol. Horatii [in Od. iii, 29, 59].

3) [ad Iliad. ii, 349].

4) *Capit ac vincit*] Inde vincula fidei dicta. Donatus ad Eunuchum [102].

5) [*permissorem*, ed. 1632; *promissorem*, edd. 1642 et 1646].

6) [Ovid., Metamorph. ii, 51].

7) *Id quod Romanis legibus erat introductum*] Caute Paulus Sententiarum lib. ii, tit. xiv [§ 1], *Si pactum nudum de praestandis usuris interpositum est, nullius est momenti. Ex nudo enim pacto inter cives Romanos actio non nascitur.*

8) v. de Benef. c. 10 [c. 21].

9) *De promisso non solemniter facto loquens*] Id est non sponso. Sic epistola xix distinguit: *Iam non promittunt de te, sed spondent.* Stipulatus et sponsio, verborum solennitas dicitur Paulo lib. v Sententiarum [v, 7, 1], et Caio titulo de obligationibus quae ex consensu fiunt [ii,: 9, 4].

10) [Stobaeus 44, 22].

pronuntiant, non apud Romanos tantum, sed et apud Graecos, ut notatum Dioni Chrysostomo oratione LXXV [1]: adversus quasdam restitutionis beneficium introducunt: sed hi effectus sunt proprii legis civilis, ac proinde cum iure naturae ac gentium nihil habent commune; nisi quod quibus in locis [2]) obtinent, ibi eas servari etiam naturale est. Quare etiamsi peregrinus cum cive paciscatur, tenebitur illis legibus: quia qui in loco aliquo contrahit, tanquam subditus temporarius legibus loci subiicitur.

3. Plane aliud erit, si in mari pactio fiat, aut in vacua insula, aut per litteras inter absentes. Talia enim pacta iure solo naturae reguntur, ut et pacta eorum qui summam habent potestatem, qua tales sunt. Nam in his quae privatim agunt, locum habent leges etiam quae irritum actum faciunt, ubi id in favorem ipsorum fit, non in poenam.

VI. 1. De pacto errantis perplexa satis tractatio est. Nam [3]) distingui solet inter errorem circa substantiam rei, et qui non sit circa substantiam: an dolus causam dederit contractui, an non: fueritne alter quicum actum est doli particeps: sitne actus stricti iuris, an bonae fidei. Nam pro harum rerum varietate alios actus irritos pronuntiant scriptores, alios validos quidem, sed ut arbitrio eius qui laesus est, rescindi possint, aut reformari. Sed harum distinctionum pleraeque veniunt ex iure Romano, tum civili vetere, tum praetorio: quaedam etiam non satis verae aut accuratae sunt.

2. At viam nobis reperiendae naturali veritati pandit, quod de legum vi atque efficacia omnium ferme consensu [4]) receptum est, ut si lex fundetur in praesumtione aliqua facti [5]), quod factum revera ita se non habeat, tunc ea lex non obliget, quia veritate facti deficiente deficit totum legis fundamentum. Quando autem lex in tali praesumtione sit fundata, ex legis materia, verbis et circumstantiis colligendum. Similiter ergo dicemus, si promissio fundata sit in praesumtione quadam facti quod non ita se habeat [6]), naturaliter nullam eius esse vim: quia omnino promissor non consensit in promissum, nisi sub quadam conditione, quae reipsa non exstitit: quo referenda est illa quaestio apud Ciceronem de Oratore primo, de eo qui filium suum mortuum falso credens alium instituerat heredem.

3. Quod si promissor negligens fuit in re exploranda, aut in sensu suo exprimendo, et damnum inde alter passus sit, tenebitur id resarcire promissor, non ex vi promissionis, sed ex damno per culpam dato, de quo capite infra agemus. Si vero adfuerit quidem error, sed in quo fundata non fuerit promissio, ratus erit actus, utpote non

---

1) [Dio Chrysost., Orat. LXXXIV p. 638].

2) [quibus in locis, edd. 1625, 1632, 1642; quibus locis, ed. 1646].

3) Antonin. p. 2, tit. 1, c. 17. §. 6. Dd. ad l. contractus, de reg. iuris [l. 23 D. L, 17]. Covar. de contractibus q. 57. Medina c. de rest. q. 33.

4) Felin. c. I de constit. n. 40. Bal. in l. Cum quis. C. de iur. et facti ignor. [l. 10 C. I, 18]. Covar. in c. possessor. de reg. iuris. in 6. [c. 2 V, 12 in VI⁰] p. 2 §. 6 n. 8. Navarr. c. 12. n. 13.

5) *Si lex fundetur in praesumtione aliqua facti*] Exemplum vide in l. mancipia, C. de Servis fugitivis [l. 5 C. VI, 1], apud Gailium lib. I, obs. II, numero 7. apud Molinaeum ad consuet. Paris. tit. I, §. 13. Gl. 3.

6) *Si promissio fundata sit in praesumptione quadam facti, quod non ita se habeat*] Seneca de Beneficiis IV, c. XXXVI. Demens est qui fidem praestat errori.

deficiente vero consensu: sed hoc quoque casu si is cui promittitur dolo errori causam dederit, quicquid ex eo errore damni promissor fecit, resarcire tenebitur, ex alio illo obligationis capite. Si pro parte fundata erit errore promissio, valebit pro reliqua parte.

VII. 1. De eo quod metu fit, non minus implicita tractatio est. nam et hic distingui solet, inter metum gravem absolute vel ratione habita personae metuentis, et levem; illatum iuste et iniuste; ab eo cui promittitur, vel ab alio; item inter actus liberales, et onerosos: et pro his diversitatibus alii actus dicuntur irriti, alii ad arbitrium promittentis revocabiles, alii in integrum restituendi; non sine magna sententiarum varietate circa haec singula.

2. Ego omnino illorum accedo sententiae [1]), qui existimant, seposita lege civili quae obligationem potest tollere aut minuere, eum qui metu promisit aliquid, obligari: quia consensus hic adfuit, nec conditionalis, ut modo in errante dicebamus, sed absolutus. nam ut recte ab Aristotele [2]) traditum est, qui naufragii metu res suas iactat, vellet res servare sub conditione si naufragium non immineret; at absolute vult res perdere, spectata scilicet temporis ac loci circumstantia. Sed illud simul verissimum censeo [3]), si is cui promittitur metum intulerit, non iustum, sed iniustum, quamvis levem, atque inde secuta sit promissio, eum teneri ad liberandum promissorem, si promissor velit; non quod inefficax fuerit promissio, sed ob damnum iniuria datum. quod quam habeat exceptionem ex iure gentium, infra suo loco explicabitur [4]).

3. Quod vero quidam actus rescinduntur ob metum ab alio incussum [5]), quam quicum actum est, ex lege est civili [6]), quae saepe etiam actus libere factos ob iudicii infirmitatem, aut irritos facit, aut revocabiles. Quae autem de legum civilium vi atque efficacia supra diximus, eadem hic volumus haberi repetita. At quae ad promissiones firmandas vis sit iurisiurandi infra videbimus.

VIII. 1. Materiam promissi quod attinet, eam oportet esse, aut esse posse in iure promittentis, ut promissum sit efficax. Quare primum non valent promissa facti per se illiciti: quia ad illa nemo ius habet, nec potest habere. At promissio, ut supra diximus, vim accipit ex iure promittentis, nec ultra extenditur. Agesilaus de promisso interpellatus respondit [7]): **ναὶ δῆτα, εἰ δ' ἐστὶ δίκαιον· εἰ δὲ μή, ἔλεξα μέν, ὡμολόγησα δ' οὔ·** *Bene, si iustum est: sin minus, dixi tantum, non et promisi.*

2. Quod si res nunc non sit in potestate promittentis, sed esse aliquando possit, erit in pendenti efficacia; quia tum promissio facta

1) Sylv. verbo Metus, q. 8.
2) Eth. Nic. III [1].
3) Silv. verb. restitutio 2. dicto 7. Navar. c. 17. n. 15, et c. 22, n. 51. §. 7. Covar. ad reg. peccatum. p. 2, §. 3. num. 7.
4) *Infra suo loco explicabitur*] Hoc libro, tit. XVII, §. 19, et libro III. c. XIX, §. 1 [§ XI].
5) *Ob metum ab alio incussum*] Seneca naturam secutus libro IV controversiarum controversia XXVII: *Ita rescinduntur quae per vim et necessitatem gesta sunt, si vis et necessitas a paciscente adhibita est. Nihil enim, inquit, mea, an tu cogaris, si non a me cogeris. Meam culpam oportet esse, ut mea poena sit.* confer quae infra libro III, c. XIX, §. 4.
6) L. item si cum exceptione. § in hac actione. D. quod metus causa [l. 14 § 3 D. IV, 2].
7) [Plutarch., Apophthegm. Lac. 208 C, D].

censeri debet sub conditione, si res in potestatem venerit. Quod si conditio, qua res in potestatem promissoris venire possit, ipsa quoque sit potestativa, tenebitur promissor facere quicquid moraliter aequum est, ut ea impleatur.

3. Sed in hoc quoque genere lex civilis utilitatis causa multa irrita solet facere, quae naturaliter obligarent, ut promissum futuri matrimonii factum ab eo eave, qui coniugem nunc habeat, et non pauca quae a minoribus aut filiis familiarum fiunt.

IX. Quaeri hic solet an promissio facta ob causam naturaliter vitiosam ipsa natura valeat, ut si quid promittatur homicidii perpetrandi causa. Hic ipsam promissionem vitiosam esse satis apparet: in hoc enim adhibetur, ut alter impellatur ad malum facinus. Sed non quicquid vitiose fit effectu iuris caret, quod in prodiga donatione apparet. Hoc interest, quod donatione facta iam cessat vitiositas: nam sine vitio res relinquitur apud donatarium. At in promissis ob causam vitiosam manet vitium, quamdiu non perpetratum est crimen: tamdiu enim impletio ipsa promissi, ut mali illex, labem in se habet: quae cessare incipit peracto crimine. Unde sequitur usque ad id tempus promissionis talis efficaciam esse in pendenti, ut modo dicebamus in promissa re quae iuris nostri non est. crimine vero perpetrato iam obligationis vim exseri, quae ab initio non intrinsecus defuit, sed ab accedente vitio fuit impedita [1]). Et huius rei exemplum afferri potest in Iuda Iacobi filio, qui Thamari, quam meretricem putabat, promissam mercedem, tanquam debitam [2]), persolvit [3]). Quod si iniustitia promissarii causam promissioni dederit, aut inaequalitas sit in contractu, haec quomodo sint resarcienda alia est quaestio, de qua mox videbimus [4]).

X. Quod vero promittitur ob causam ante debitam, non eo minus debetur, si ius naturale spectemus, secundum ea quae de rei alienae acceptione [5]) supra [6]) diximus: nam et sine ulla causa promissum naturaliter deberetur. Sed hic quoque damnum per extorsionem datum, aut inaequalitas in contractu reparanda venient, secundum tradendas inferius leges.

XI. Modum promittendi quod attinet, is, ut de dominii translatione diximus, requirit actum externum, id est signum sufficiens voluntatis, quale interdum esse potest nutus, frequentius autem vox aut literae.

XII. Sed et per hominem alterum obligamur, si constet de voluntate nostra qua illum elegerimus, ut instrumentum nostrum [7]) ad hoc speciatim, aut sub generali notione. Et in generali praepositione accidere potest, ut nos obliget qui [8]) praepositus est agendo contra

---

1) Caiet. 2. 2, q. 32, art. 7.
2) *Tanquam debitam*] Natura scilicet, secundum cuius legem tunc vivebatur. Aliter ex iure civili iudicavit C. Aquilius teste Valerio Maximo, lib. VIII, c. II, n. 2.
3) Geneseos XXXVIII.
4) *De qua mox videbimus*] Cap. XII, §, 9, 10, 11.
5) [acceptione, edd. 1625, 1632, 1642; acceptatione, ed. 1646].
6) [C. X § XI et XII].
7) *Ut instrumentum nostrum*] Servius ad illud Aeneidos IX [361], *Hospitio cum iungeret absens: per internuntios* ait. vide quae supra ad caput VI. §. 2.
8) [qui, edd. 1625, 1642, 1646; quae, ed. 1632].

voluntatem nostram sibi soli significatam: quia hic distincti sunt actus volendi. unus quo nos obligamus ratum habituros quicquid ille in tali negotiorum genere fecerit; alter, quo illum nobis obligamus, ut non agat nisi ex Praescripto, sibi non aliis cognito. Quod notandum est ad ea, quae legati promittunt pro regibus ex vi instrumenti procuratorii excedendo arcana mandata [1]).

XIII. Atque hinc etiam intelligi potest exercitoriam et institoriam quae non tam actiones sunt, quam qualitates actionum, ipso naturali iure niti. Adiiciendum hic est male Romanis legibus introductum, ut ex facto magistri exercitores in solidum singuli tenerentur. Nam hoc nec naturali aequitati convenit, quae satis habet si pro suis singuli partibus conveniantur, nec publice utile est. absterrentur enim homines ab exercendis navibus, si metuant ne ex facto magistri quasi in infinitum teneantur. Atque adeo apud Hollandos, ubi mercatura pridem maxime viguit, et nunc et olim lex illa Romana observata non est: imo contra constitutum, ne exercitoria etiam universi amplius teneantur, quam ad aestimationem navis, et eorum quae in navi sunt.

XIV. Ut autem promissio ius transferat, acceptatio hic non minus quam in dominii translatione [2]) requiritur [3]), ita tamen ut hic quoque praecedens rogatio durare intelligatur, ac vim habere acceptationis. Nec obstat quod de pollicitationibus factis civitati iure civili est proditum: quae ratio quosdam [4]) induxit, ut iure naturae solum promittentis actum sufficere iudicarent: nam lex Romana non hoc dicit, ante acceptationem pollicitationis plenam esse vim, sed revocari vetat, ut acceptari semper possit [5]): qui effectus non est naturalis, sed mere legitimus. cui non dissimile est quod pro infantibus et amentibus ius gentium introduxit [6]). Nam pro his, ut possidendi res quae possessione quaeruntur, ita et acceptandi animum [7]) ius supplet.

XV. Illud etiam quaeri solet, an satis sit acceptationem fieri, an vero etiam innotescere debeat promissori, antequam promissio plenum effectum consequatur. Et certum est utroque modo fieri posse promissionem: aut hoc modo, Volo ut valeat si acceptetur; aut hoc modo, Volo ut valeat si acceptatum intellexero. Et in his quidem quae ad mutuam pertinent obligationem, posterior sensus praesumitur: in promissis vero mere liberalibus, potius est ut prior sensus credatur adfuisse, nisi aliud appareat.

XVI. Sequitur hinc ante acceptationem, quippe iure nondum translato, revocari promissum posse [8]) sine iniustitia, imo et sine incon-

---

1) *Ad ea quae legati promittunt pro regibus ex vi instrumenti procuratorii excedendo arcana mandata*] Vide exemplum apud Marianam XXVII, 18 [immo 19]. Aliud apud Guicciardinum Tom. I.

2) L. qui absenti. D. de acq. poss. [l. 38 D. XLI, 2]. Gomez tom. II, c. 9, n. 1.

3) *Acceptatio hic non minus quam in dominii translatione requiritur*] Tertullianus, ut iurisperitus, libro de ieiuniis [11]: *Votum cum a Deo acceptatum est, legem in posterum facit.*

4) Molina disp. 263.

5) *Ut acceptari semper possit*] Vide similem legem Wisigotthorum l. v, tit, II. c. 6.

6) Vide hoc libro cap. II, III, §. 6, et IV, § 10.

7) [animum, edd. 1625, 1632, 1642; animus, ed. 1646].

8) L. Multum refert. C. si quis alteri vel sibi [l. 6 C. IV, 50]. L. si pater. D. de manumis. vindicta [l. 4 D. XL, 2].

stantia, si revera eo animo factum sit, ut ab acceptatione demum valere incipiat. Revocari etiam posse mortuo ante acceptationem eo cui promissum erat, quia videtur acceptatio in arbitrium ipsius collata, non heredum. Aliud enim est velle dare huic ius ad heredes transiturum, aliud velle dare heredibus [1]: multum enim refert in quem beneficium conferatur. Et hoc est quod Neratius [2] respondit, non videri sibi principem quod ei quem vivere existimabat concessisset, defuncto concessisse.

XVII. I. Poterit etiam revocari mortuo eo qui lectus erat voluntatis internuncius [3]; quia in illius verbis posita fuerat obligatio. Aliud in tabellario qui non est instrumentum obligationis, sed perlator instrumenti obligatorii. Itaque literae consensus indices per quemvis perferri poterunt. Distinguendum quoque inter ministrum qui electus est, ut promissionem significet, et inter eum qui electus est ut ipse promittat. Priore casu revocatio vim suam habebit, etiam si ministro non innotuerit: altero vero irrita erit revocatio [4]; quia ius promittendi ab ipsius voluntate pendebat, quae voluntas necdum cognita revocatione, omni culpa vacabat. Sic etiam priore casu mortuo donatore poterit acceptari donatio [5], ut perfecta ab una parte [6], quanquam revocabiliter: quod apertius in legatis conspicere est. altero casu non poterit, quia non facta est, sed mandata fieri.

2. In dubio autem mandantis voluntas fuisse censetur, ut impleatur mandatum, nisi magna mutatio inciderit, qualis est mors mandantis. Possunt [7] tamen suppetere coniecturae quae aliud iudicandum suadeant, quae facile admittendae sunt, ut subsistat quod pia de causa [8] dari mandatum est. Ac simili modo definiri potest agitata olim controversia, an in haeredem mandati detur actio, qua de re aliud M. Drusum Praetorem, aliud Sextum Iulium edixisse refert scriptor ad Herennium lib. II.

XVIII. I. Solent et controversiae incidere de acceptatione pro altero facta: in quibus distinguendum est inter promissionem mihi factam de re danda alteri, et inter promissionem in ipsius nomen collatam, cui res danda est. Si [9] mihi facta est promissio, omissa inspectione an mea privatim intersit, quam introduxit ius Romanum, naturaliter videtur mihi acceptanti [10] ius dari efficiendi, ut ad alterum ius perveniat, si et is acceptet: ita ut medio tempore a promissore promissio revocari non possit; sed ego cui facta est promissio eam possim remittere. Nam [11] is sensus iuri naturae non repugnat, et verbis talis promissionis maxime congruit. neque nihil mea interest si per me alter beneficium acquirat.

2. Quod si promissio in nomen eius collata est cui danda res est,

---

1) *Aliud est velle dare haeredibus*] ideo ad vitandum ambiguum dici solebat: *Illi liberisque eius.* Servius ad IX Aeneidos [299]. Vide et legem Wisigotthorum V, tit. II, c. 6.
2) L. Neratius D. de reg. iuris [l. 191 D. L, 17].
3) L. Mandatum D. Mandati [l. 57 D. XVII, 1]. Clarus libro IV. § donatio, q. 12.
4) L. Si mandassem. D. Mandati [l. 15 D. XVII, 1].
5) *Mortuo donatore poterit acceptari donatio*] Vide Librum de Tenuris Angliae, cap. 7.
6) L. Nec ambigi. C. de don. [l. 6 C. VIII, 53].
7) Covar. in var. c. 14. n. 16. L. si pater. L. de manumis. vind. [l. 4 D. XL, 2].
8) [pia de causa, ed. 1625; pia causa, edd. 1632, 1642, 1646].
9) Covar. c. quamvis. p. 2. §. 4. 13.
10) [acceptanti, ed. 1625; acceptandi, edd. 1632, 1642, 1646].
11) Alex. cons. 204, lib. I, et ibi Car. Mol.

distinguendum est, an qui acceptat, aut speciale mandatum habeat acceptandi, aut ita generale, ut talis acceptatio ei inclusa censeri debeat: an vero non habeat. Ubi mandatum tale antecessit, distinguendum ultra non puto, sitne persona sui iuris necne, quod Romanae leges volunt, sed plane ex tali acceptatione promissionem perfici: quia consensus potest et per ministrum interponi ac significari. Velle enim censeor quod in alterius voluntate posui, si et ille velit. Deficiente autem mandato, si alius cui promissio facta non est acceptet volente promissore, tunc is erit effectus, ut promissori revocare promissionem non liceat, antequam is quem spectat promissio eam ratam habuerit aut irritam: sic tamen, ut medio illo tempore is qui acceptavit, remittere promissum non possit, quia hic non adhibitus est ad ius aliquod accipiendum, sed ad adstringendam promissoris fidem in sustentando beneficio: ita ut promissor ipse si revocet faciat contra fidem, non contra ius proprium alicuius.

XIX. Ex superioribus intelligi etiam potest, quid sentiendum sit de onere adiecto promissioni. id enim fieri poterit quamdiu promissio completa nondum est per acceptationem, nec fide interposita facta irrevocabilis. Onus autem in commodum tertii adiectum promissioni revocari poterit, quamdiu a tertio acceptatum non erit [1]: quanquam non desunt tam in hac quam in aliis quaestionibus qui secus sentiant. Sed recte rem inspicienti facile elucet naturalis aequitas, ut multis probationibus non egeat.

XX. Solet et illud disputari, quomodo convalescere possit promissio cui error causam dedit, si re cognita promissor stare velit promisso. Atque idem quaeri potest de promissionibus quibus lex civilis impedimentum iniicit ex metu aut causa alia, si illa [2] causa postea cessaverit. Nam ad haec firmanda quidam [3] solum actum internum requirunt, quem coniunctum cum priore actu externo sufficere putant ad pariendam obligationem. Alii [4], quibus id displicet, ideo quia actus externus non potest signum esse actus interni sequentis, requirunt novam verbis factam promissionem et acceptationem. Verior est media sententia, actum quidem externum requiri, sed non utique verbis factum, cum retentio rei promissae ex parte eius cui promissa est, et relictio eius ex parte promittentis, aut simile aliquid, sufficere possint ad significandum consensum.

XXI. Hoc quoque omittendum non est, ne iura civilia cum naturali iure confundantur, neque promissiones quae causam expressam non habent naturaliter esse irritas, non magis quam rerum donationes.

XXII. Neque eum qui factum alienum promisit ad id quod interest teneri, modo facere non omiserit, quod ex sua parte ad id factum obtinendum facere poterat [5]; nisi verba aut negotii natura obligationem inducant strictiorem. *Velut persoluta fide*, inquit Livius [6], *quia per eum non stetisset quin praestaretur* [7].

---

1) L. perfecta. C. de donat. quae sub modo [l. 4 C. VIII, 54]. Barth. in l. Qui Romae. §. Flavius. de verborum oblig. [l. 122 § 2 D. XLV, 1].
2) [illa, edd. 1625, 1632, 1642; ista, ed. 1646].
3) Navarr. c. 22. nu. 51. et 80. Lib. III.
4) Sanc. lib. II de matrim. disp. 32. n. 8.
5) Covar. c. quamvis, p. 2, §. 5.
6) Lib. II [31, 11].
7) *Quia per eum non stetisset quin praestaretur*] Confer quae infra lib. III, c. XX [XXI], § 30.

CAPUT XII.

DE CONTRACTIBUS.

I. *Divisio actuum humanorum qui aliis hominibus utiles sunt: ac primum, in simplices ac mixtos.*
II. *Simplicium in beneficos meros, aut cum mutua obligatione.*
III. *Et permutatorios: tum qui dirimunt,*
IV. *Tum qui communionem adferunt.*
V. *Mixtos esse principaliter.*
VI. *Aut per accessionem.*
VII. *Qui actuum contractus dicantur.*
VIII. *Aequalitatem in contractibus requiri primum circa actus praecedaneos.*
IX. *Ad scientiam.*
X. *Ad libertatem volendi.*
XI. *Secundo in ipso actu, si sit permutatorius.*
XII. *Tertio in eo de quo agitur: quod explicatur.*
XIII. *Quae aequalitas locum habeat in actibus mere aut partim beneficis.*
XIV. *Quomodo aestimandum rei pretium in venditione, et ex quibus causis iuste crescat aut minuatur.*
XV. *Quando naturaliter perfecta sit venditio: et quando dominium transeat.*
XVI. *Monopolia quae sint contra ius naturae, aut diligendi legem.*
XVII. *Pecunia functionem quomodo recipiat.*
XVIII. *De conductionis mercede naturaliter nihil remittendum ob sterilitatem et similes casus: et quid si conductore primo impedito uti, res alii locata sit?*
XIX. *Iusta merces quomodo crescat et minuatur.*
XX. *Quo iure vetitae sint usurae.*
XXI. *Quae commoda usurae nomine non veniant.*
XXII. *Legum civilium quae circa hanc rem vis sit.*
XXIII. *Qualis aestimatio facienda in contractu aversi periculi, sive assecurationis.*
XXIV. *Qualis in societate, ubi multae eius species explicantur.*
XXV. *De societate navali.*
XXVI. *Iure gentium inaequalitatem in quam consensum est, quoad actus exteriores non attendi: et quo sensu id naturale dicatur.*

I. Actuum humanorum qui ad aliorum hominum utilitatem tendunt, alii sunt simplices, alii compositi.

II. Simplices alii benefici, alii permutatorii [1]). Benefici aut meri, aut cum mutua quadam obligatione. Benefici meri, aut in praesens absolvuntur, aut in futurum prominent. In praesens absolvitur factum utile, de quo nihil loqui necesse est, quando utilitatem quidem parit, sed nullum iuris effectum : item donatio, qua dominium trans-

1) *Simplices alii benefici, alii permutatorii*] Aristoteles [Rhetor. I, 5] illa omnia δόσεως, haec πράσεως nomine comprehendit.

fertur, qua de re egimus supra cum de dominii acquisitionibus ageretur. In futurum prominent promissiones tum dandi, tum faciendi, de quibus iamiam egimus. Benefici actus cum obligatione mutua sunt, qui aut de re disponunt sine alienatione, aut de facto ita ut aliquis effectus supersit. Talis est circa rem usus concessio, qui commodatio dicitur: in factis praestatio operae sumtuosae, aut obligatoriae, quae dicitur mandatum, cuius species est depositum, praestatio scilicet operae in re custodienda. His autem actibus similes sunt actuum promissiones, nisi quod, ut diximus, hae in futurum prominent: quod et de actibus iam explicandis intellectum volumus.

III. 1. Actus permutatorii, aut dirimunt partes, aut communionem adferunt. Actus eos qui diremtorii sunt, recte dividunt Iurisconsulti Romani in Do ut des, facio ut facias, facio ut des: de quibus videri potest Paulus Iurisconsultus in l. Naturalis: Digestis, Praescriptis verbis [1]).

2. Sed Romani ab hac divisione eximunt quosdam contractus, quos ipsi nominatos vocant, non tam quod proprium habeant nomen (habet enim hoc et permutatio quam a nominatorum numero excludunt) quam quod ob usum frequentiorem vim quandam et naturam accepissent talem [2]), quae etiamsi nihil esset dictum specialiter, ex ipso nomine satis posset intelligi: unde etiam certae de illis proditae erant actionum formulae: cum in caeteris contractibus minus frequentibus hoc tantum inesset, quod dictum erat, ac proinde non communis aliqua et usitata, sed accommodata ad ipsum factum daretur formula, quae ideo praescriptis verbis dicebatur. Ob eandem causam usus frequentioris, in conventionibus nominatis, si requisita quaedam adessent, ut in venditione si de pretio convenisset [3]), etiam re integra, id est antequam a partium altera praestitum esset aliquid, iniungebatur implendi necessitas: cum in illis rarioribus re integra daretur poenitendi libertas, id est impunitas, quia lex civilis vim coactricem subtrahebat illis conventionibus, ut sola contrahentium fide starent.

3. At ius naturae ignorat haec discrimina: neque vero qui innominati ab illis dicuntur contractus, aut minus sunt naturales, aut minus antiqui. imo permutatio, quae innominatis accensetur, emtione et simplicior est, et antiquior [4]). Et Eustathius ad Iliados

---

1) [l. 5 D. XIX, 5].

2) *Vim quandam et naturam accepissent talem*] Vide Vasq. lib. controv. c. x, in fine.

3) *Si de pretio convenisset*] Apud Hebraeos perfecta non censetur venditio ante traditionem veram vel imaginariam.

4) *Simplicior est et antiquior*] Apparet id ex Homeri versibus [Il. VII, 472 sqq., VI, 234 sq.] productis L. 1. D. de contrahenda emtione [l. 1 D. XVIII, 1]. Tacitus de Germanis [Germ. 5]: *Interiores simplicius et antiquius permutatione mercium utuntur.* Servius ad Eclogam IV [39] ad illud: *mutabunt merces. quia antiqui res rebus mutabant.* Et ad illud Georg. III [307]: *Vellera mutentur. ingenti pretio comparentur. Nam apud maiores omne mercimonium permutatione constabat, quod et Caius Homerico confirmavit exemplo.* Plinius libro XXXIII, 2 [immo cap. 1, Nat. Hist.]: *quantum feliciore aevo cum res ipsae permutabantur inter se, sicut et Troianis temporibus factitatum Homero credi convenit.* Libro sexto, cap. XXII, de Seribus: *Ulteriore ripa merces propositas iuxta venalia tolli ab his si placeat permutatio.* Mela de iisdem [III, 7, 10]: *Seres intersunt, genus plenum iustitiae ex commercio, quod rebus in solitudine relictis absens peragit.* de iisdem Ammianus libro XXIII [6, 68]: *Cum ad coemenda fila vel quaedam alia fluvium transierunt advenae, nulla sermonum vice, propositarum rerum pretia, solis oculis aestimantur.* Mela de Sarmatis [II, 1, 95]: *Vice rerum commercia exercent* [Mela de Sarmatis — *exercent*, add. ed. 1646]. De Colchis vide Busbequium epistola exoticarum III. de Lapponibus Olaum Magnum libro IV, c. 5.

X [1]), ubi de certamine publico agitur, cui praemium constitutum est, quod apud Homerum est **ἄρνυσθαι,** interpretatur **ἀντικαταλλάττεσθαι,** addens **συνάλλαγμα γάρ τι καὶ τὰ τοιαῦτα**: nimirum facio ut des. Nos ergo naturam sequentes, contractus omnes diremtorios, nullo nominatorum aut innominatorum discrimine, ad tria quae diximus genera, revocabimus.

4. Dicemus proinde dari ut detur, statim quidem rem pro re, ut in ea quae specialiter dicitur permutatio, antiquissimum haud dubie commercii genus [2]) : aut pecuniam pro pecunia [3]), quod collybum Graeci vocant, mercatores hodie cambium : aut rem pro pecunia, ut in emptione ac venditione : aut usum rei pro re : aut usum rei pro usu rei : aut usum rei pro pecunia, quod postremum locatio conductio dicitur. Usus autem nomine hic intelligimus tum nudum usum, tum eum qui cum fructu coniunctus est, sive is sit temporarius, sive personalis, sive hereditarius, sive alio quovis modo circumscriptus, ut apud Hebraeos is qui durabat ad annum Iubilaeum. Datur vero, ut interposito tempore tantundem, et genere idem detur, in mutuo, quod locum habet in his, quae pondere, numero, mensura constant, tam rebus aliis quam pecunia.

5. Facti cum facto permutatio innumeras habere potest species pro factorum diversitate. At facio ut des, aut pecuniam, atque id quoque in factis quotidianae utilitatis locatio conductio dicitur, in facto praestandae indemnitatis circa casus fortuitos aversio periculi, vulgo assecuratio, qui contractus olim vix cognitus nunc est inter receptissimos ; aut ut des rem, aut usum rei.

IV. Actus autem communicatorii, aut facta communicant, aut res, aut hinc res, inde facta ad utilitatem communem, quae omnia veniunt societatis nomine : in quo genere comprehenditur et bellica societas, qualis illa apud nos frequens navium privatarum coitio adversus piratas, aut alios invasores, quam vulgo Admiralitatem nuncupant, Graeci **σύμπλοιαν** aut **ὁμόπλοιαν** [4]) vocabant.

V. Mixti autem actus sunt, aut principaliter, aut per accessionem alterius. Sic si sciens rem maioris emam, et quod plus est in pretio alteri condonem, partim donatio erit, partim emtio : si fabro pecuniam promittam ut de suo auro mihi annulos faciat, partim emtio erit, partim conductio. Sic et in societate accidit ut alter factum et pecuniam, alter pecuniam tantum contribuat. Et in feudali contractu rei feudalis concessio beneficium est, pactio autem militaris operae pro tutela, est facio ut facias. Quod si onus pensionis accedat, eatenus miscetur cum emphyteusi. Foenus quoque nauticum mixtum quid est ex contractu mutui, et periculi aversi.

VI. Per accessionem ad alterum actum fit mixtio, ut in fideiussione et pignoris datione. Nam fideiussio, si negotium spectes quod inter fideiussorem et principalem debitorem geritur, plerumque mandatum est : sin negotium quod inter creditorem et fideiussorem qui

1) [Hom., Il. XXII, 160].
2) Aristotel. v. Eth. 8. et I Pol. 9. D. de contrahen. emt. l. 1 [l. 1 D. XVIII, 1].
3) *Pecuniam pro pecunia*] de eo vide Procopium arcana historia [25]. Nummus Illyrico advectus quondam in Italia mercis loco. Plinius libro XXXIII, c. 3, [Nat. Hist.].
4) [aut ὁμόπλοιαν, om. ed. 1625; add. reliquae tres].

nihil recipit geritur, videtur actus mere liberalis: sed quia contractibus onerosis accedit, inde censeri solet. Pignoris quoque datio per se videtur actus liberalis, qua detentio rei conceditur, sed haec quoque naturam trahit ex contractu cui securitatem praestat.

VII. Omnes autem actus aliis utiles, extra mere beneficos, contractuum nomine appellantur [1]).

VIII. In contractibus natura aequalitatem imperat, et ita quidem, ut ex inaequalitate ius oriatur minus habenti. Haec aequalitas partim consistit in actibus, partim in eo de quo agitur, et in actibus, tum praecedaneis, tum principalibus.

IX. 1. Ad praecedaneos actus pertinet, quod is qui cum aliquo contrahit, vitia sibi nota [2]) rei de qua agitur significare debet: quod non civilibus tantum legibus [3]) constitui solet, sed naturae quoque actus congruit. nam inter contrahentes propior quaedam est societas, quam quae communis est hominum. Atque hoc modo solvitur quod dicebat Diogenes Babylonius [4]) hoc tractans argumentum, non celari omnia quae tacentur: nec quicquid tibi audire utile est idem mihi dicere necesse esse, ut de rebus coelestibus. nam contractus natura utilitatis causa reperta propius quiddam exigit [5]). Bene Ambrosius [6]): *In contractibus etiam vitia eorum quae veneunt prodi iubentur, ac nisi intimaverit venditor, quamvis in ius emptoris transcripserit, doli actione vacuantur.* Lactantius [7]) dixerat: *Qui vendentis errorem non redarguit, ut aurum parvo emat, aut qui non profitetur fugitivum servum, vel pestilentem se domum vendere, lucro et commodo suo consulens, non est ille sapiens, ut Carneades videri volebat, sed callidus et astutus.*

2. At non idem dicendum est de his quae rem non contingunt [8]): ut si quis sciat multas naves in cursu esse quae frumentum advehunt. nam tale quid indicare est quidem officiosum ac laudabile, saepe adeo ut omitti nequeat, nisi ut caritatis regula violetur; non tamen iniustum, id est non pugnans cum iure eius quicum negotium est: ita ut locum hic habere possit illud, quod idem ille Diogenes non incommode dicebat referente M. Tullio [9]): *Advexi, exposui: vendo meum, non pluris quam caeteri: fortasse etiam minoris cum maior est copia, cui fit iniuria?* Non ergo generaliter sequendum illud eiusdem Ciceronis, celare esse, cum tu, quod scias, id ignorare, emolumenti tui causa, velis eos quorum intersit scire: sed tum demum id locum habet, cum de iis agitur quae rem subiectam per se con-

---

1) L. Labeo. D. de verb. signif. [l. 19 D. L, 16].

2) *Vitia sibi nota*] vide Scholiasten ad illud Horatii [Sat. II, 3, 285]:

mentem nisi litigiosus
Exciperet dominus.

3) L. 1. D. de ac'. emti et venditi [l. 1 D. XIX, 1].

4) Cic. de Off. III [12, 52].

5) *Contractus natura utilitatis causa reperta propius quiddam exigit*] Valerius Maximus lib. VIII, c. II, 1: *bonae fidei venditorem, nec commodorum spem augere nec incommodorum cognitionem obscurare oportet.* Agitur ibi de aedibus dirui iussis ab auguribus, quod emtorem venditor celaverat.

6) Off. II, c. 10 [III, 10, 66].

7) Libro V [17].

8) Th. 2. 2. 78 art. 3. Bal. l. 1. de aed. ed. [l. 1 D. XXI, 1]. Covarr. ad c. peccatum. p. 2. § 4. n. 6.

9) d. loco [Cic., de Off. III, 12, 51].

tingunt, ut si domus sit pestilens, si a magistratu deiici iussa, quae exempla ibidem videas.

3. At vitia ei quicum agas, nota, ut servitutem aedium quas M. Marius Gratidianus C. Sergio Oratae vendebat [1]) ab ipso prius emtas, dici nihil attinet [2]). scientia enim utrinque par pares facit contrahentes [3]). Horatius [4]):

Ille feret pretium poenae securus, opinor:
Prudens emisti vitiosum.

Quod notatum et Platoni undecimo de legibus [5]).

X. Neque vero tantum in intellectu rerum, sed et in voluntatis usu quaedam contrahentibus inter se aequalitas debetur: non quidem ut si quis antecessit metus iuste incussus, is demi debeat; id enim contractui [6]) extrinsecum est: sed nequis incutiatur contrahendi causa, aut si incussus est, ut dematur. Hoc spectantes Lacedaemonii resciderunt emtionem agri, quam Elei possessoribus metu expresserant, γνόντες μηδὲν δικαιότερον εἶναι βίᾳ πριαμένους ἢ βίᾳ ἀφελομένους παρὰ τῶν ἡττόνων λαμβάνειν. *Arbitrati nihilo iustius esse infirmioribus per emptionis titulum, quam vi mera rem extorquere,* quae Xenophontis [7]) verba sunt. Quod tamen quam exceptionem ex iure gentium habeat, suo loco videbimus.

XI. 1. In ipso actu principali haec desideratur aequalitas, ne plus exigatur quam par est. Quod in contractibus beneficis locum vix potest habere. Nam si quis pro commodato, aut opera in mandato aut deposito exhibenda, aliquid mercedulae stipuletur, non iniuriam faciet, sed contractum miscebit, id est ex gratuito efficiet semipermutatorium [8]). At in permutatoriis omnibus sollicite id observandum est. nec est quod dicat quispiam, id quod pars altera amplius promittit, donatum censeri. Neque enim solet hic esse tales contractus ineuntium animus, nec praesumendus est nisi appareat. Quod enim promittunt aut dant, credendi sunt promittere aut dare tanquam aequale ei quod accepturi sunt, utque eius aequalitatis ratione debitum.

2. Ioh. Chrysostomus [9]): ὅταν γὰρ ἐν τοῖς συμβολαίοις καὶ ἡνίκα δ' ἂν ἀγοράσαι δέῃ τι ἢ καὶ ἀποδόσθαι, φιλονεικῶμεν καὶ βιαζώμεθα ἔλαττον τῆς ἀξίας καταλαβεῖν καὶ πάντα ὑπὲρ τούτου ποιῶμεν, οὐ λῃστεία τὸ πρᾶγμα ἐστιν; *Quoties enim in contractibus et quoties emendum quid aut dependendum est, contendimus, omnique modo laboramus ut minus aequo pretio demus, nonne huic facto quoddam inest furtum?* Scriptor vitae Isidori apud Photium [10]), Hermiam narrat, ubi quod emere vellet iusto forte minoris esset indicatum, adiecisse quod iusto pretio deerat, quod

---

1) [Cic., de Off. III, 16, 67].
2) D. l. D. de contr. emt. [immo l. 1 D. XIX, 1] in fine.
3) *Scientia utrinque par, pares facit contrahentes*] Edictum Theudorici, cap. 141.
4) [Horat., Ep. II, 2, 17].
5) [Plato, de Leg. XI, 2].
6) [contractui, edd. 1625 et 1646; contractu, edd. 1632 et 1642].
7) Histor. Gr. III [2, 31].
8) Inst. de mandato. §. ult. [§ 13 Inst. III, 26]. L. 1. §. Siquis servum. D. deposit. [l. 1 § 9 D. XVI, 3].
9) [Ioh. Chrysost., in Iohann. Homil. LXI, 6].
10) [Photius, Cod. 242].

existimaret aliter agere iniustitae esse speciem, sed talis quae plurimos lateret. Et in hunc sensum interpretantur Hebraei legem quae est Levit. XXV, 14, et 17 [1]).

XII. 1. Restat aequalitas in eo de quo agitur, in hoc consistens, ut etiamsi nec celatum quicquam sit quod dictum oportuit, nec plus exactum quam deberi putabatur, in re tamen deprehendatur inaequalitas, quamquam sine culpa partium, puta quod vitium latebat, aut de pretio errabatur, ea quoque sit resarcienda, et demendum ei qui plus habet reddendumque minus habenti: quia in contractu id utrimque propositum aut fuit, aut esse debuit, ut uterque tantundem haberent.

2. Lex Romana hoc constituit non in quavis inaequalitate, minima enim non persequitur, imo et occurrendum censet multitudini litium, sed in satis gravi, ut quae dimidium iusti pretii excedit. Nimirum leges, ut ait Cicero [2]), iniqua tollunt quatenus teneri manu possunt, philosophi quatenus ratione et intelligentia. Hi vero qui legibus civilibus subiecti non sunt, id sequi debent quod aequum esse ipsis ratio recta dictat: imo et illi qui legibus subiecti sunt, quoties de eo quod fas piumque est agitur, si modo leges non ius dant aut tollunt, sed iuri duntaxat ob certas causas auxilium suum denegant.

XIII. 1. Sed notandum est quandam rei aequalitatem spectari et in contractibus beneficis, non quidem omnimodam ut in commutatoriis, sed ex suppositione eius quod agitur, ne quis scilicet ex beneficio damnum sentiat: ob quam rationem mandatarius indemnis praestari debet a sumtibus factis, et damno in quod ex causa rei mandatae incidit: et commodatarius rem tenetur resarcire si periit [3]), quia non solius rei ratione domino tenetur, id est ex vi dominii, quomodo quivis possessor teneretur, ut supra didicimus, sed et ratione beneficae acceptionis: quod ita verum est, nisi omnino et apud dominum fuisset peritura [4]). Hoc enim casu nihil per commodatum domino abest. Contra depositarius praeter fidelitatem nihil recepit: ideo si periit res, non tenebitur: non rei ratione, quia non exstat, nec locupletior est; nec acceptionis ratione, quia accipiendo beneficium non accepit, sed dedit. In pignore, ut et in locato, media via sequenda est, ut qui rem accepit, nec de casu quovis teneatur, ut commodatarius, et maiorem tamen diligentiam quam depositarius praestare debeat: quia pignoris acceptio est quidem gratuita, sed accedere solet contractui oneroso.

2. Quae omnia Romanis quidem congruunt legibus, sed non ex illis primitus, sed ex aequitate naturali veniunt. Quare eadem apud alias quoque gentes reperire est. Inter caeteros apud Hebraeum Mosem Maimonidem libro III Ductoris dubitantium capite 43 [5]). Spectavit

---

1) *Levitici* XXV, 14, 17] Vide Mosem de Kotzi, Praecepto iubente LXXXII. [In textu ed. 1632 habet Levit. XXV, 17; edd. 1642 et 1646 autem, Levit. XXV, 4, et 7. In annotatt. ed. 1642 Levitici XXV, 4 et 7; ed. 1646 vero, Levitici XXV, 14 et 17, unde textum correximus].

2) d. loc. [Cic., de off. III, 17, 68].

3) Silvest. in verbo Bellum, p. 1 n. 7. Th. 2, 2, 62. art. 6.

4) *Quod ita verum est, nisi omnino et apud dominum fuisset periturum*] Lex Wisigotthorum lib. V, tit. V, c. 1, 2, 3.

5) *Capite* 42] Convenit cum Exodi loco c. XXII, 6 [7], 10, 11, 12, 13. Moses de Kotzi praeceptis iubentibus LXXXVIII et LXXXIX.

huc Seneca [1]) cum dixit *alios fidem debere, alios tutelam.* Ad hanc vero formam de caeteris quoque contractibus iudicium est faciendum. Sed generali tractatione quantum instituto nostro sufficit absoluta, speciales quasdam contractuum quaestiones percurramus.

XIV. 1. Mensura eius quod res quaeque valeat maxime naturalis est indigentia, ut Aristoteles [2]) recte ostendit: quod in permutationibus rerum apud barbaros populos maxime spectatur. Non tamen haec unica est mensura. Nam hominum voluntas, quae rerum domina est, multas res magis desiderat quam sunt necessariae. *Margaritis,* inquit Plinius [3]), *pretia* [4]) *luxuria fecit* [5]). Et Cicero Verrina de Signis [6]): *Qui modus est in his rebus cupiditatis, idem est aestimationis.* Et contra evenit ut res maxime necessariae minoris sint propter copiam. Quod Seneca multis exemplis ostendit libro de Beneficiis VI, cap. 15; ubi et hoc addit: *Pretium cuiusque rei pro tempore est. cum bene ista laudaveris, tanti sunt quanto pluris venire non possunt.* Paulus Iurisconsultus [7]): *Pretia rerum non ex affectu nec utilitate singulorum, sed communiter funguntur* [8]): id est, ut alibi [9]) explicat, quanti omnibus valeret. Hinc fit ut res tanti aestimetur, quantum pro ea communiter offerri aut dari solet, quod vix est ut non aliquam latitudinem habeat, intra quam plus minusve dari aut exigi possit, nisi ubi lex certum rebus pretium ἐν στιγμῇ, ut Aristoteles loquitur, id est *in puncto* constituit.

2. In communi autem illo pretio, ratio haberi solet laborum et expensarum [10]) quas mercatores faciunt: soletque subito quoque mutari ex copia et inopia ementium, pecuniae, mercium. Caeterum possunt et quaedam esse rei accidentia aestimabilia, ob quae res licite supra aut infra commune pretium ematur vendaturve, puta ob damnum consequens, lucrum cessans, affectum peculiarem, aut si in gratiam alterius res vendatur ematurve, alioqui non emenda aut vendenda; quae ipsa accidentia ei cum quo agitur indicanda sunt. Eius quoque damni aut lucri cessantis ratio haberi potest, quod ex pretii solutione dilata aut anticipata nascitur.

---

1) VII. De Beneficiis. 19.

2) Mor. Nic. V, 8.

3) IX, 35 [Nat. Hist.].

4) [*pretium*, edd. 1625 et 1632; *pretia*, edd. 1642 et 1646].

5) *Pretia luxuria fecit*] idem libro XXXVII [c. 6] de gemmis: *Singulorum libido singulis modum facit et maxime regum.* Et libro XXXII [c. 2]: *Quantum apud nos Indicis margaritis pretium est, tantum apud Indos in curalio. namque ista persuasione gentium constant.* Augustinus de civitate Dei libro XI, cap. 16: *Sed quid mirum, cum in ipsorum etiam hominum aestimatione, quorum certe natura tantae est dignitatis, plerumque carius comparetur equus quam servus, gemma quam famula? ita libertate iudicandi plurimum distat ratio considerantis a necessitate indigentis, seu voluptate cupientis, cum ista quid per se ipsum in rerum gradibus pendat, necessitas autem quid propter quid expetat, cogitet; et ista quid verum luci mentis appareat, voluptas vero quid iucundum corporis sensibus blandiatur, exquirat.*

6) [Cic., in Verrem IV, 7, 14].

7) L. pretia. D. ad l. Falc. [l. 63 D. XXXV, 2].

8) *Communiter funguntur*] Plin. [Nat. Hist.] lib. XVIII, c. 31: *Aequi patrisfamilias modus est, annona cuiusque anni uti.*

9) L. Si servum D. ad legem Aquil. [l. 33 D. IX, 2].

10) *Ratio haberi solet laborum et expensarum*] Nec improbat id Augustinus ad Ps. LXX [§ 17]: *Sed ait ipse mercator: Affero ex longinquo merces: mercedem laboris mei unde vivam peto. dignus est enim mercenarius mercede sua. de mendacio et periurio agitur, non de negotio.*

XV. I. De venditione et emptione notandum etiam sine traditione, ipso contractus momento, transferri dominium posse, atque id esse simplicissimum. ita Senecae [1]) venditio *alienatio est, et rei suae iurisque sui in alium translatio:* nam et ita fit in permutatione. Quod si actum sit ne statim dominium transeat, obligabitur venditor ad dandum dominium, atque interim res erit commodo et periculo venditoris: quare quod venditio et emtio constat praestando, ut habere liceat et evictionem, item quod res periculo est emtoris, et ut fructus ad eum pertineant, antequam dominium transeat, commenta sunt iuris civilis, quod nec ubique observatur: imo plerisque legum conditoribus placuisse, ut ad traditionem usque res commodo et periculo venditoris sit, notavit Theophrastus in loco qui apud Stobaeum est [2]), ubi et multa alia instituta reperias de solennitate venditionis, de arrhabone, de poenitentia, multum differentia a iure Romano; sicut et apud Rhodios perfici solitam venditionem et contractus quosdam alios relatione in acta, notavit in Rhodiaca Dion Prusaeensis [3]).

2. Illud quoque sciendum, si res bis sit vendita, ex duabus venditionibus eam valituram quae in se continuit praesentem dominii translationem, sive per traditionem, sive aliter. Per hanc enim facultas moralis in rem abiit a venditore: quod non fit per solam promissionem.

XVI. Monopolia [4]) non omnia cum iure naturae pugnant [5]). nam possunt interdum a summa potestate permitti iusta de causa et pretio constituto: cuius rei exemplum nobis illustre praebet Iosephi historia cum is vice regia Aegypto praesset. Sic et sub Romanis Alexandrini Indicarum et Aethiopicarum mercium habebant, ut Strabo loquitur [6]), μονοπωλείαν. Potest et a privatis institui, aequo duntaxat compendio. At qui, ut in Velabro olearii, de compacto id agunt [7]), ut res supra pretium id quod summum nunc est in communi pretio vendantur, aut vi, aut fraude impediunt, ne maior copia importetur, aut ideo merces coemunt ut vendant pretio quod tempore venditionis iniquum sit, iniuriam faciunt, atque eam reparare tenentur. Quod si alio modo impediunt invectionem mercium, aut ideo coemunt ut pluris vendant, pretio tamen pro temporis ratione non iniquo, faciunt quidem adversus caritatis normam, quod multis evincit Ambrosius libro Officiorum tertio [8]), sed proprie ius alterius non violant.

---

1) *Senecae*] de Beneficiis v. 10.
2) *Apud Stobaeum est*] titulo de legibus [44, 22].
3) [Dio Chrysost., Orat. XXXI p. 326].
4) Arist. Pol. I, c. VII [immo c. 2].
5) *Non omnia cum iure naturae pugnant*] Nota Thalotis historia de olivitate. Pythoclis inventum de plumbo Tyrio coemendo unde lucrum faceret Atheniensis populus, est apud Aristotelem oeconomicon II [in fine]. de monopolio erinaceorum, quibus expoliuntur vestes, vide Plinium [Nat. Hist.] VIII, 37. de monopolio Serici, Procopium in historia arcana [25].
6) *Ut Strabo loquitur*] Libro XVII [1, 13]. vide et Cassiodorum II, 4, et 26.
7) *De compacto id agunt*] Lex aequa et prudens est C. de monopoliis [C. IV, 59], et locus notabilis apud Lysiam [Orat. XXII init.] adversus frumenti venditores, qui pretium falsis rumoribus incendebant. Addo Cassiodorum IX, 5. et c. quicunque, causa XIV, quaestione IV [c. 9 Causa XIV qu. 4].
8) Cap. 6.

XVII. De pecunia sciendum, eam naturaliter functionem recipere, non in materia sola, nec in speciali appellatione aut forma, sed in genere magis communi [1]), qua scilicet comparatur ad res aut omnes, aut maxime necessarias: quae aestimatio, si aliud non convenerit, facienda erit tempore ac loco solutionis. Michael Ephesius ad quintum Nicomachiorum [2]): **ὡς ἐπὶ τῆς χρείας τοῦτο ἐπὶ τοῦ νομίσματος ἴδοι ἄν τις γενόμενον, ὡς γὰρ ἐπ' ἐκείνης οὐκ ἀεὶ ὁμοίως δεόμεθα καὶ ἐν χρείᾳ τῶν ἀλλοτρίων ἐσμὲν, οὕτως οὐδὲ τὸ νόμισμα ἀεὶ ἴσον δύναται, ἀλλὰ μεταπίπτει, καὶ τὸ πρότερον πλεῖον δυνάμενον ὕστερον ἢ ἔλαττον ἢ οὐδὲν ἰσχύει. ὁμῶς μᾶλλόν γε τοῦτο διαμένει καὶ δεῖ ὡς μέτρῳ αὐτῷ τῶν ἀλλασσομένων χρῆσθαι.** *Quod de indigentia accidit, idem in nummo videre est. Nam sicut ea non eadem semper, nec enim alienis rebus aeque semper opus est nobis, sic nec nummus idem semper valet, sed mutatur, et cum prius plus valuerit, postea aut minus, aut nihil valet: diuturnius autem est nummi pretium* [3]): *eoque ut mensura aliarum quae comparantur rerum uti solemus.* Cuius loci hic sensus est: quicquid adhibetur in hoc ut mensura sit rerum aliarum, debet esse tale ut per se minime flectatur. talia autem sunt in genere aestimabilium, aurum, argentum, aes. per se enim ferme tantundem ubique, et semper valent: sed prout res aliae, quibus indigent homines, copiosae sunt aut rarae, ita eadem pecunia ex eadem facta materia, eodem pondere, nunc plus, nunc minus valet.

XVIII. Locatio et conductio, ut recte a Caio [4]) dictum est, proxima est venditioni et emtioni, eisdemque regulis consistit. Respondent enim pretium pensioni sive mercedi, et rei dominium facultati utendi. Quare sicut res domino perit, ita naturaliter sterilitas, et alii casus qui usum impediunt, damno sunt conductoris: neque eo minus locator ius habebit ad pecuniam promissam, quia ipse facultatem utendi tradidit, quae eo tempore tantum valebat. quanquam et legibus et pactis immutari id potest. Si tamen locator, cum conductor primus re uti impeditus esset, alii eam locaverit, quicquid consecutus inde fuerit rependet primo conductori, ne ex re aliena fiat locupletior.

XIX. Et quod de venditione supra diximus, pluris rem vendi minorisve emi posse, si in gratiam alterius vendatur ematurve, alias non vendenda aut emenda, idem et de re aut opera locata conductave intelligendum est. Quod si una opera pluribus utilis esse possit, ut itineris susceptio, et locator pluribus se in solidum singulis obstrinxerit, poterit de singulis mercedem pacisci quam ab uno exigeret, ubi lex non obstat: quia quod illa opera secundo quoque utilis est, extrinsecum est contractui qui cum primo est initus, neque respectu primi quicquam minuit de aestimatione.

XX. I. Circa mutuum quaeri solet, quo iure vetitae sint usurae: et quanquam iure naturali vetitas esse receptior est sententia, contra-

---

1) *Non in materia sola, nec in speciali appellatione aut forma sed in genere magis communi*] non tam ex substantia quam ex quantitate L. I. D. de contrah. emtione [l. 1 D. XVIII, 1]. non corpora hic cogitanda, sed quantitas. L. Si is cui, § 1. D. de solutionibus [l. 94 § 1 D. XLVI, 3].

2) [Mich. Ephes. ad Eth. Nic. V, 8].

3) *Diuturnius est nummi pretium*] publica ac perpetua aestimatio. d. L. 1. D. de cont. empt. [l. 1 D. XVIII, 1].

4) L. II, D. Locati [l. 2 D. XIX, 2].

rium tamen sentit Abulensis [1]. Neque vero videntur argumenta quae in alteram adferuntur partem, talia esse ut assensum extorqueant. Nam quod de mutuo dicitur gratuitum esse, tantundem et de commodato dici potest [2] : cum tamen pro usu rei pretium exigere illicitum non sit, sed efficiat ut contractus in aliud nomen transeat. Nec magis urget quod suapte natura sterilis est pecunia. Nam et domos et res alias natura infoecundas hominum industria fructuosas fecit [3]. Illud speciosius, quod hic res pro re reddatur, usus autem rei a re distingui non possit, cum in abusu consistat, ac proinde pro eo nihil debeat exigi.

2. Sed notandum est cum rerum quae usu pereunt, aut in alterius dominium transeunt, ususfructus Senatusconsulto introductus dicitur, non tamen effectum, ut proprius ususfructus esset [4], de voce ususfructus agi, quae certe secundum suam proprietatem tali iuri non congruit; non tamen sequi inde ius tale nihil esse, aut non aestimabile [5], cum contra certum sit, si quis proprietario tale ius cedat, pecuniam posse exigi eo nomine. Sic et ius illud nonnisi post tempus certum reddendi pecuniam aut vinum, est aliquid aestimabile: minus enim solvit qui tempore minus solvit. Atque ideo *ἐν ἀντιχρήσει* [6] usus pecuniae cum fructibus praedii compensatur. Quae vero a Catone, Cicerone, Plutarcho, et aliis [7] contra usuras dicuntur, ea respiciunt non tam quod intrinsecum ei est, quam quod plerumque ei adest, eamque consequitur.

3. Sed quicquid hac de re sentire libeat, sufficere nobis debet lex a Deo Hebraeis data, quae vetat Hebraeos Hebraeis pecuniam dare foenori. Est enim huius legis materia si non necessaria, certe honesta moraliter [8], unde et aliis maxime moralibus annumeratur Psalmo qui apud Hebraeos est decimus quintus, apud Latinos decimus quartus [9], et apud Ezechielem capite decimo octavo [10]. quae autem huius generis sunt, Christianos quoque obligant, quippe vocatos ad maiora virtutum specimina: et quae tunc officia homini Hebraeo aut alioqui circumciso (nam huius cum Hebraeo par causa erat) praestari iuben-

---

1) In cap. 25 Matthaei q. 171, et 172.

2) *Tantundem et de commodato dici potest*] valde enim affinia commodatum et mutuum, ut locatio et feneratio. in L. unica C. Theod. quod iussu [l. 1, II, 31] est, *pecuniam commodat.* Iustinianus [l. 13 C. IV, 26] edidit *mutuam dat.* Nummos autem foenore sumptos, conductos dixit Horatius lib. I, Sat. 2 [vers. 9], ubi Scholiastes *merces, usura.*

3) *Hominum industria fructuosas fecit*] Nec enim debet sterilis esse pecunia. L. quid ergo. § Usuras. D. de contr. tutela [l. 3 § 4 D. XXVII, 4]. L. debitor. D. de Usuris [l. 7 D. XXII, 1].

4) L. II, D. de usufructu ear. rer. quae usu consum. [l. 2 D. VII, 5].

5) L. 1. §. si ususfructus, D. ad legem Falc. [l. 1 § 9 D. XXXV, 2].

6) *Ἐν ἀντιχρήσει*] L. cum debitor. D. in quibus causis pignus [l. 8 D. XX, 2]. L. ea pactione. c. de Usuris [l. 14 C. IV, 32].

7) *Et aliis*] Ut Appiano in civilibus [I, 54].

8) *Honesta moraliter*] Hebraei censent voce נשך significari usuram in pecunia: voce תרבית et מרבית in quavis specie. Hieronymus ad XVII Ezechielis [Comment. in Ezech. VI, c. 18]: *Putant quidam usuram tantum esse in pecunia: quod providens scriptura divina, omnis rei aufert superabundantiam, ut plus non capias, quam dedisti.*

9) *Decimus quartus*] Et Ps. CII [immo XII, 5], χρηστὸς ἀνὴρ ὁ οἰκτείρων καὶ κιχρῶν. *Vir bonus est, qui alterius miseretur, eique pecuniam dat mutuam.*

10) [Ezech. XVIII, 8].

tur, ea nunc praestanda sunt homini cuivis, omni populorum discrimine per Euangelium sublato [1]), latiusque extenso proximi [2]) intellectu: quod praeter caetera ostendit insignis Christi de homine Samarita apologus. Itaque Lactantius [3]) de officiis tractans hominis Christiani: *Non dabit*, inquit, *in usuras pecuniam. hoc est enim de alienis malis lucra captare.* Ambrosius [4]): *Subvenire non habenti humanitatis est; duritiae autem plus extorquere quam dederis* [5]). Ipse Caesar Augustus [6]) notavit aliquos, quod pecunias levioribus usuris mutuati, graviori foenore collocassent.

XXI. Observandum tamen est, esse quaedam quae ad usurae speciem accedant [7]), ac vulgo usurae esse videantur, cum tamen pacta sint generis alterius: ut de repensando damno quod facit qui pecuniam dat mutuam eo quod diu pecunia careat: item de lucro ob mutui dationem cessante, deducto scilicet incerto spei, et labore qui subeundus fuerat. Sic etiam pro impensis eius qui multis dat mutuam pecuniam, et in hoc paratam habet: et pro periculo amittendae sortis, ubi idonee non cavetur, si quid exigitur, usura vere non est. Demosthenes oratione in Pantaenetum [8]), eum qui quod ex mercatura aut honesta opera quaesivit sub modico lucello [9]) elocat, partim ut suum servet, partim ut gratum faciat alteri, negat feneratorum odio praegravandum.

XXII. Leges vero humanae quae concedunt aliquid stipulari pro usu pecuniae, aut rei alterius; ut apud Hollandos iampridem concessum est aliis quidem octo nummos in centum [10]), mercatoribus

---

1) *Omni populorum discrimine per Euangelium sublato*] Christianos Arnobius libro IV [c. 36], ait esse *communicatores rei et cum omnibus, quos solidet germanitatis necessitudine copulatio.* alibi: *qui omnes homines pro fratribus diligunt.*

2) Luc. X, 29.

3) Epit. Inst. c. 2 [c. 59].

4) De Officiis III, c. 2 [III, 3, 20].

5) *Plus extorquere quam dederis*] Cyprianus de Lapsis [c. 6] gravia peccata enumerans, addit *usuris multiplicantibus foenus augere.* Chrysostomus de ieiunio V, *ἐὰν νηστεύσῃς, βλέπε μὴ δανείσῃς τὸ ἀργύριόν σου ἐπὶ τόκῳ. νηστεύεις; διάρρηξον βιαίων συναλλαγμάτων χειρόγραφον. Si ieiunes, vide ne pecuniam tuam colloces foenori. ieiunas? rumpe violentorum pactorum cautiones.* idem in caput ultimum I ad Corinthios [Homil. XLIII, 4] pecuniam foenore partam non magis si in Eleemosynam detur Deo acceptam esse ait, quam si detur ex quaestu meretricio. Augustinus epist. LIV [ep. CLIII, 25]: *quid dicam de usuris, quas etiam ipsae leges et iudices reddi iubent. ita crudelior est, qui subtrahit aliquid vel eripit diviti, quam qui trucidat pauperem foenore?* Maximus homilia III de quadragesima: *recte frater frequentabis Ecclesiam, si gressus tuos lethalibus laqueis avida illa non implicet et involvat usura.* His adde Basilium in Sermones Domini in monte [immo in Psal. XIV adv. Foeneratores], et quae ex Conciliis sanctisque scriptoribus collegit Gratianus causa XIV, quaest. III. et IV.

6) Suet. c. 39.

7) *Quae ad usurae speciem accedant*] Et si cum iuris Romani consultis loqui volumus, foenus odiosum nomen est, usura non item. *Usurae non propter lucrum petentium sed propter moram solventium infliguntur.* L. cum quidam. D. de Usuris [l. 17 § 3 D. XXII, 1]. Cuiacius in paratitlo de Nautico foenore: *Foenus est quod praeter sortem accedit lucri causa: usura quod accedit ne in damno versetur creditor.* Sed quia plerique etiam usurarum abusi sunt nomine, coepit et hoc in sequiorem sumi partem: in bonum autem sensum substitui vox eius quod interest.

8) [Demosth., in Pantaenet. 54].

9) *Sub modico lucello*] Procopius Gotth. III [40], in laudibus Germani, qui Iustiniano propinquus: *χρήματα τοῖς δεομένοις ἅπασι δεδανεικὼς μεγάλα καὶ τόκον οὐδ' ὅσον λόγῳ κεκομισμένος πρὸς αὐτῶν πώποτε. pecunias omnibus opus habentibus magnas dabat utendas, usuram autem, quae quidem talis dici mereretur, nunquam ab ipsis sumebat.*

10) *Octo nummos in centum*] Idem in Imperio constitutum.

autem duodecim pro usu annali exigere, siquidem vere stant intra compensationem eius quod abest, aut abesse potest, non pugnant cum naturali aut divino iure: sin eum modum excedunt, impunitatem praestare possunt [1]), ius dare non possunt.

XXIII. Contractus avertendi periculi, quem assecurationem [2]) vocant, omnino nullus erit si contrahentium alter rem de qua agitur, aut salvam quo destinabatur pervenisse, aut periisse sciverit: non tantum ob paritatem quam exigit contractuum permutatoriorum natura, sed quia propria materia huius contractus est damnum sub ratione incerti. Periculi autem huius pretium ex communi aestimatione petendum est.

XXIV. 1. In societate [3]) negotiatoria, ubi confertur pecunia cum pecunia, si pecuniae aequales sint, aequales esse etiam oportet partes in damno et lucro: sin inaequales fuerint, partes quoque fient pro rata. quod Aristoteles fine octavi Nicomachiorum [4]) sic extulit: **ἐν χρημάτων κοινωνίᾳ πλείω λαμβάνουσιν οἱ συμβαλλόμενοι πλεία.** Atque idem habebit locum si operae aut aequales aut inaequales conferantur. Sed et opera cum pecunia, aut cum pecunia et cum opera, conferri potest, ut dici solet:

Par pari datum hostimentum est opera pro pecunia [5]).

2. Sed haec collatio non uno modo fit: nam aut opera confertur cum solo pecuniae usu, quo casu sors domino perit, et si salva est, domino salva est: aut opera confertur cum ipso dominio pecuniae, quo casu qui operam impendit particeps fit sortis [6]). In prima specie comparatur cum opera non sors, sed periculum amittendae sortis, et lucrum quod probabiliter ex ea sperari poterat. In altera operae pretium habetur quasi sorti adiectum, et pro eo quod valet in ipsa sorte partem habet qui operam praestat. Quod de opera diximus, idem et de labore ac periculo navigationis, et similibus intelligi debet.

3. Ut autem sociorum aliquis lucri sit particeps, immunis damni, est quidem praeter naturam societatis: potest tamen ita conveniri sine iniuria. fiet enim mixtus contractus ex societate et ex contractu aversi periculi, in quo ita servabitur aequalitas, si tanto plus lucri ferat, quam alioqui laturus fuerat qui in se damnum recepit. Ut autem quis damnum sentiat sine lucro, ideo admittendum non est, quia ita naturalis est societati utilitatum communio [7]), ut sine ea nequeat societas consistere. Quod autem dictum est a Iurisconsulto [8])

---

1) *Impunitatem praestare non possunt*] Ideo permissas ante se usuras ad normam aequiorem reducere Iustinianus sui officii censuit: Novellis XXXII, XXXIII, XXXIV.

2) *Assecurationem*] Id damnum in se suscipere dixit Suetonius Claudio [18]. Sic Cicero pecuniae publicae praedes accepit, ut populo cautum esset sine vecturae periculo. Epistola XII, 17 [II, 17, 4]. [Sic Cicero — 17, add. ed. 1646].

3) *In societate*] Exemplum societatis habes in delphinis apud Plinium [Nat. Hist.] Lib. IX, c. 8 et in pinna ac pinnotere IX, 40 [immo 42]. meminit et Cicero de Finibus [III, 19, 63]. [Verba „Exemplum—Plinium" pro lemmate sunt in edd. 1642 et 1646, omissis „*In societate*"].

4) [Aristot., Eth. Nic. VIII, 16].

5) [Plaut., Asinaria 172].

6) Navarr. 17 num. 250. Covar. III. var. cap. 2. Less. lib. II, 2, 25, du. 3. [l. II c. 25 dub. 3].

7) Angelus verb. Societas I, §. 7. Silv. verbo Societas 1 q. 2. Nava. 17. n. 255. Covarr. et Less. d. locis.

8) L. si non. D. pro socio [l. 29 D. XVII, 2].

non expressis partibus aequales intelligi, ita demum pro vero habendum est, si quae conferuntur sint aequalia. In societate autem universorum bonorum non id quod hinc aut illinc obvenit, sed quod probabiliter sperari poterat comparandum est.

XXV. In societate navali adversus piratas utilitas communis est ipsa defensio [1]; interdum et praeda. Solent autem aestimari naves, et quae in navi sunt, atque ex his summa confici, ut damna quae eveniunt, in quibus sunt et vulneratorum impendia, ferantur a dominis navium et mercium pro parte quam habent in ea summa [2]. Et haec quidem quae diximus hactenus ipsi iuri naturae sunt consentanea.

XXVI. 1. Nec in his iure gentium voluntario quicquam mutatum apparet: uno excepto, quod inaequalitas rerum, in quam consensum est, ubi nec mendacium intercessit, nec eius quod dictum oportuit reticentia, in actionibus exterioribus pro aequalitate habetur: ita ut quomodo iure civili ante constitutionem Diocletiani actio in foro nulla dabatur adversus talem inaequalitatem, ita nec inter eos qui iure gentium solo sociantur exactio aut coactio sit eo nomine. Hoc enim est quod ait Pomponius [3], in pretio venditionis et emtionis naturaliter licere se mutuo circumvenire: ubi licere est non quidem fas esse, sed ita permitti ut nullum contra proditum sit remedium in eum qui se pacto velit defendere.

2. Naturaliter autem eo in loco [4], ut et alibi interdum, positum est, pro eo quod recepti passim moris est, quomodo apud Apostolum Paulum [5] ipsa natura docere dicitur viro turpe esse comam alere cum tamen id neque repugnet naturae, et multos apud populos usitatum sit. Sic idolorum cultores, non autem quosvis homines **φύσει ματαίους**, id est *natura vanos* appellat scriptor libri Sapientiae [6], et **τέκνα φύσει ὀργῆς** Paulus Apostolus [7], non tam ex sua, quam ex Romanorum, apud quos tum vivebat, persona loquens. Euenus [8] poeta vetus:

> ***φημὶ πολυχρόνιον μελέτην ἔμεναι, φίλε, καὶ δὴ***
> ***ταύτην ἀνθρώποισι τελευτᾶσαν φύσιν εἶναι.***
> *Quod meditare diu durabile fiet, amice,*
> *Atque id naturam credo mortalibus esse.*

Eiusdem sensus dictum vetus apud Galenum exstat: ***ἐπίκτητοι φύσεις τὰ ἔθη*** *consuetudo adscititia est natnra.* Apud Thucydidem [9] simili notione dicitur ***τῶν νόμων κρατήσασα ἡ ἀνθρωπεία φύσις***, *humana natura legum victrix.* Sic ***πεφυσιωμένα*** dicunt Graeci tum virtutes, tum vitia postquam altas radices egerunt. Apud Diodorum vero Siculum [10])

---

1) Livius libro XXXIX [immo XXIII, 49]. Arist. III Polit. c. 6 [c. 9].
2) *Pro parte quam habent in ea summa*] Vide simile in L. Wisigotthorum libro V, tit. V, c. 5.
3) L. in causae cognitione. D. de minoribus [l. 16 § 4 D. IV, 4]. L. Item si pretio. D. locati [l. 22 D. XIX, 2].
4) *Naturaliter autem eo in loco*] Sic Gellius lib. IX, c. 10, de actu coniugali: *rem naturae lege operiendam.*
5) I. Corinth. XI, 14.
6) XIII, 1.
7) Eph. II, 3.
8) [Euenus, frgm. 4].
9) L. III [84].
10) [Diod. Sic. XVI, 18].

legimus: *τῆς φύσεως ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἡττωμένης, cum necessitas naturam, id est robur animi, vincerit.* Sic Pomponius Iurisconsultus [1]) cum dixisset ius Romanum non pati eundem in paganis et testato et intestato decedere, addidit earum rerum naturaliter inter se pugnam esse, cum tamen ea regula e solis Romanorum moribus pendeat, neque apud alios populos locum habeat, ac ne apud ipsos quidem Romanos in militum testamento [2]).

3. Evidens autem fuit utilitas eius quod dixi iuris introducendi, ad praecidendas controversias infinitas, et, ob incerta rerum pretia inter eos qui communem iudicem non habent, inexplicabiles, quae vitari non poterant si ob inaequalitatem a pactis discedere licuisset. *Haec est emptionis atque venditionis substantia* (aiunt Imperatores [3]) substantiae nomine morem perpetuum significantes) *quod emptor viliore comparandi, venditor cariore distrahendi votum gerentes ad hunc contractum accedant, vixque post multas contentiones* [4]), *paulatim venditore de eo quod petierat detrahente, emtore autem huic quod obtulerat addente ad certum consentiant pretium.* Seneca [5]) ait hoc ius respiciens: *Quid interest quanti sint, cum de pretio inter ementem et vendentem convenerit? Nihil venditori debet qui bene emit.* Andronicus Rhodius [6]) sensu eodem: *τὸ γὰρ ἐν τοῖς ἑκουσίοις συναλλάγμασι κέρδος οὔτε ἄδικόν ἐστιν, οὔτε εὐθύνεται. τούτων γὰρ ἄδειαν ἔδωκεν ὁ νόμος: Lucrum quod voluntate contrahentium percipitur, nec iniustum est, nec corrigitur. Eius enim rei licentiam lex concessit.*

4. Is, quem indicavi paulo ante, scriptor vitae Isidori [7]), minoris iusto emere, aut pluris vendere, vocat *ἀδικίαν ὑπὸ μὲν τοῦ νόμου ἀφειμένην, τὸ δὲ δίκαιον ἀνατρέπουσαν: iniustitiam a lege quidem permissam* [8]), *sed quae reipsa iustum pervertat.*

---

1) L. ius nostrum, D. de R. I. [l. 7 D. L, 17].

2) *In militum testamento*] Imo et in paganorum testamentis saepe ubi inofficiosi querela instituitur, L. mater. L. nam etsi. L. circa. D. de inoff. Testamento [l. 19, l. 15, l. 24 D. V, 2], addita L. cum duobus. C. eodem titulo [l. 13 C. III, 28].

3) L. si voluntate, C. de rescind. vend. [l. 8 C. IV, 44].

4) *Post multas contentiones*] Festus [i. v. Coctiones]: *Cociones dicti videntur a cunctatione quod in emendis vendendisque mercibus tarde perveniant ad iusti pretii finem. itaque apud antiquos prima syllaba per U literam scribebatur.* Quintilianus declamatione pro civibus [XII, 21] *diu cocionatus est.*

5) L. VI. de benef. 15.

6) Nic. V, 5 [in fine].

7) [apud Photium, Bibl. cod. 242].

8) *A lege permissam*] Sic Andronicus Rhodius ad V Nicomachiorum c. 5 in fine: *τούτων γὰρ ἄδειαν ἔδωκεν ὁ νόμος. harum enim rerum licentiam lex dedit.*

CAPUT XIII.

DE IUREIURANDO.

I. *Iurisiurandi quanta vis sit etiam ex paganorum opinione.*
II. *Animum deliberatum requiri, nempe ut quis iurare voluerit.*
III. *Verba iurantis obligare in sensu quo ea creditur accepisse cui iuratum est.*
IV. *Iuramentum dolo elicitum quando obliget.*
V. *Iuramenti verba non extendenda ultra receptum loquendo morem.*
VI. *Iuramentum non obligare de re illicita factum.*
VII. *Aut quod impediat maius bonum morale.*
VIII. *Aut si factum sit impossibile.*
IX. *Quid si impossibile sit ad tempus?*
X. *Iurari Deo nominato, et quo sensu:*
XI. *Sed et nominatis rebus aliis cum respectu ad Deum.*
XII. *Iuramentum esse etiamsi per falsos Deos iuretur.*
XIII. *Effectus iurisiurandi: inde obligatio ex iureiurando duplex, tempore iurisiurandi et postea: quod distincte explicatur.*
XIV. *Quando ex iureiurando ius quaeratur homini et Deo, quando Deo tantum.*
XV. *Refellitur sententia statuens eum qui piratae aut tyranno iuravit, Deo non teneri.*
XVI. *Qui perfido iuravit an implere debeat, distinctione explicatur.*
XVII. *Cum Deo soli quis obligatus fuit, heredem eius ad nihil teneri.*
XVIII. *Periurum non esse qui non implet nolenti impleri, aut sublata qualitate eius cui sub illa qualitate iuratum est.*
XIX. *Quando irritum sit quod contra iuramentum fit.*
XX. *Superiorum actus quid possit circa id quod subditus iuravit, aut quod subdito iuratum est, cum distinctionibus exponitur.*
XXI. *Monita Christi de non iurando ad quale iuramentum proprie pertineant.*
XXII. *Quae fides iniurata iuramenti vim ex more habeat.*

I. 1. Apud omnes populos, et ab omni aevo circa pollicitationes, promissa, et contractus maxima semper vis fuit iurisiurandi. Nam ut Sophocles ait Hippodamia [1]:

Mens excitari iureiurando solet,
Ut bina diligenter evitet mala.
Culpari amicis, et Deos offendere.

Nullum vinculum, inquit Cicero [2], *ad adstringendam fidem maiores nostri iureiurando arctius esse voluerunt.*

1) [Soph., frgm. 419].
2) Off. I [III, 31, 111].

2. Hinc gravis poena periuris imminere nunquam non credita: ut Hesiodus [1]) dixit de iuramento:

clades mortalibus unde
Adveniunt, quoties fallaci pectore iurant.

Ita ut posteritas etiam maiorum delicta lueret [2]), quod non nisi de gravissimis criminibus creditum: et sine facto voluntas quoque poenam in se accerseret: quorum utrumque Herodotus [3]) confirmat narratione de Glauco Epicydide, qui deliberaverat tantum an iuratam de deposito fidem falleret: ubi hoc carmen Pythiae adfert idem Herodotus:

At iuramento quaedam est sine nomine proles
Trunca manus, et trunca pedes: tamen impete magno
Advenit, atque omnem vastat stirpemque domumque [4]).

Et eandem historiam recitans Iuvenalis [5]) ita concludit:

Has patitur poenas peccandi sola voluntas.

3. Bene Cicero [6]): *Est iusiurandum affirmatio religiosa: quod autem affirmate quasi Deo teste promiseris, id tenendum est.* Quod autem addit: *Iam enim non ad iram Deorum quae nulla est, sed ad iustitiam et fidem pertinet:* si irae nomine perturbationem intelligit, non improbandum est; sin qualemcunque nocendi affectum aut voluntatem, minime est recipiendum, ut recte probat Lactantius [7]). Nunc unde vis iurisiurandi oriatur, et quo pertingat usque videamus.

II. Primum quod de promissis et contractibus diximus [8]), et hic habet locum, ut animus rationis compos et deliberatus requiratur. Quare si quis non putans se iurare verba protulerit iurantia, ut de Cydippe narratur [9]), locum habere potest quod ei tribuit Ovidius [10]):

Quae iurat mens est [11]) *: nil coniuravimus illa.*

ex Euripide desumtum qui in Hippolyto [12]) dixerat.

Iurata lingua est: mente iuravi nihil [13]).

---

1) [Hesiod., Theog. 231 sq.].

2) *Ita ut posteritas etiam maiorum delicta lueret*] Vide Servium in excerptis Fuldensibus ad I Aeneidos [immo ad Georg. I, 502].

3) Lib. II [immo VI, 86].

4) *Vastat stirpemque domumque*] Vide Zachariam V, 1, 2, 3. et interpretem eius loci Chrysostomum de statuis XV [cap. 5].

5) [Iuvenal., Sat. XIII, 208].

6) Oif. III [29, 104].

7) Lib. de ira Dei.

8) [C. XI § V].

9) *Ut de Cydippe narratur*] Exstat similis narratio in Metamorphosibus Antonini Liberalis de Ctesylla et Hermochare [c. 1].

10) [Ovid., Heroid. XXI, 135].

11) *Quae iurat mens est*] ibidem [scil. Ovid., Heroid. XXI, 137 sq.]:

Consilium prudensque animi sententia iurat,
Et nisi iudicii vincula nulla valent.

mox [141—143]:

Sed si nil dedimus praeter sine pectore vocem,
Verba suis frustra viribus orba tenes.
Non ego iuravi: legi iurantia verba.

et quae sequuntur.

12) [Eurip., Hippolyt. 612].

13) *Mente iuravi nihil*] quia de re honesta tacenda, nutricis verba intellexerat Hippolytus, non de adulterio et incestu.

Quod si quis volens iurare obligare se noluerit, non eo minus obligatur, quia obligatio a iuramento est inseparabilis et effectus eius necessarius [1]).

III. I. At si quis deliberato protulerit verba iurantia, animo tamen non iurandi, hunc non obligari, sunt qui tradant [2]), peccare tamen temere iurando. Sed verius est teneri eum vera facere dicta quorum Deum adhibuit testem. nam is actus qui per se est obligatorius, ex animo deliberato processit. Cui consequens est ut quanquam plerumque verum est illud Tullii [3]) ; *Quod ex animi tui sententia iuraveris, id non facere periurium est;* quo et illud pertinet quod apud Homerum [4]) iurans Ulyssi Calypso ait,

ἀλλὰ τὰ μὲν νοέω καὶ φράζομαι
Verum animus quod sentit idem loquar.

id tamen hanc exceptionem habeat, nisi qui iurat sciat, aut probabiliter credat, ab eo quicum negotium est, verba aliter accipi.

2. Nam dictis ipsis testem adhibens Deum, debet dicta facere vera, quomodo putat intelligi [5]). Et hoc est quod idem ait Cicero [6]) : *Quod ita iuratum est, ut mens deferentis conciperet fieri oportere, id servandum est.* Apud Tacitum [7]) legimus, *Trepidis et verba iurisiurandi per varias artes mutantibus, queis flagitii conscientia inerat.* Augustinus [8]) : *Periuri sunt qui servatis verbis exspectationem eorum quibus iuratum est deceperunt.* Et Isidorus [9]) : *Quacunque arte verborum quis iuret, Deus tamen qui conscientiae testis est, ita hoc accipit sicut ille cui iuratur intelligit.* Atque hoc est quod dicitur liquido iurare [10]). Ideo Metellus [11]) recte recusavit iurare in legem Apuleianam, quanquam erant qui dicerent

---

1) Soto l. VIII. q. 1. art. 7. Covarr. ad c. quamvis part. 1. §. 5.

2) [tradant, ed. 1625; tradunt, edd. 1632, 1642, 1646].

3) [Cic., de Off. III, 29, 108].

4) [Hom., Od. v, 188].

5) *Quomodo putat intelligi*] Augustinus epistola CCXXIV [ep. CLIII, 3] de illo locutus qui e Punicis castris egressus in castra redierat, inde Romam venerat : *ita non attenderunt qui illum senatu moverunt, quid ipse iurando cogitasset, sed quid ab illo quibus iuraverat exspectarent.* Vide et sequentia. vide ad hanc rem pulchre dicta Concilio Trosleiano Tomo III conciliorum editionis Sirmondianae. et apud Hincmarum in opusculo de divortio Lotharii et Tethbergae ad interrogationem VI, ubi in hanc sententiam recte de Deo dicitur :

Qui non ut iuras, sed ut is iurasse putavit
Cui iuras, audit : sic es utrique reus.

In professione iurata Hebraeorum per Hispaniam : *Si non ea intentione perfeceris, sicut a nobis me profitente audita atque intellecta sunt.*

6) [Cic., de Off. III, 29, 107].

7) Hist. IV [41].

8) Epistola CCXXIV [ep. CXXV, 4].

9) *Isidorus*] Lib. II de Summo bono cap. XXXI, 1 [Sentent.]. citatur causa XXII, quaest. v. c. quacunque [c. 9 Causa XXII qu. 5].

10) *Liquido iurare*] Donatus ad illud in Andria [729 sq.]:

Quia si forte opus ad herum iureiurandum mihi,
Non opposuisse, ut liquido possim.

Liquido, pure, et manifeste. *χρεὼν μὴ ὑπονοθεύειν ἑτέρᾳ φράσει τὰ ῥήματα, ἀλλ' ὡς ἐπὶ λέξεων εἶχον, οὑτωσὶ καὶ δηλοῦν* ait in Alexio Nicetas [I, 3] fraudem Andronici Comneni culpans. *Oportuit non quaesita locutione verba adulterare, sed ut concepta ea fuerant eloqui.* qui et alibi [immo ibidem], de Alexio contra sensum verba captante : *τοῖς ῥήμασι τούτοις ἐγκαθίσας, ὡς αἱ μυῖαι τῷ μώλωπι. ita verbis illis insidebat ut muscae vibici.* Graviter in hanc regulam peccavit aula Arcadiana, quae effecit ut Chalcedone occideretur, is qui Constantinopolim salute ipsi per iusiurandum promissa venerat. Zozomenus lib. v [immo Zosimus v, 18]. Adde quae infra cap. XVI, 2.

11) App. de bello civil. l. I [31].

legem ob rogationis vitium esse irritam, et iuramentum in legem ita intelligendum si lex rite rogata lataque esset.

3. Nam quanquam in promissis aliis facile subintelligitur tacita aliqua conditio, quae promissorem exsolvat, id tamen in iuramento admittendum non est [1]: quo pertinet egregius ille locus Apostoli ad Hebraeos [2]: *Deus volens abundantissime heredibus promissionis ostendere immutabilitatem consilii sui, fidem fecit iureiurando: ut per duas res immutabiles in quibus fieri non potest, ut fallat Deus* (ita recte verti puto illud *ψεύδεσθαι*, sicut aperta locutio vocatur veritas, Dan. VII, 16; VIII, 26; X, 1.) *firmum habeamus solatium.* Quae verba ut intelligantur, sciendum est sanctos scriptores de Deo saepe loqui *ἀνθρωποπαθῶς*, et magis secundum id quod videtur nobis, quam quod est.

4. Nam Deus vere decreta sua non mutat. Mutare tamen et poenitentia duci [3]) dicitur [4], quoties aliter agit quam verba sonare videbantur, nimirum ob conditionem tacite intellectam [5] quae cessat, Ierem. XVIII, 8. Exempla videre est Gen. XX, 3; Ex. XXXII, 14; I Reg. XXI, 29; II Reg. XX, 1; Esaiae XXXVIII, 1; Ionae III, 5, 11. Quo sensu etiam nos fallere Deus improprie dici potest. et solet vox *ψεύδεσθαι*, quae in dicto loco ad Hebraeos apparet, significationem habere eventus spem frustrantis, ut videre est tum alibi, tum Levit. VI, 2; Iosue XXIV, 27; Esai. LVIII, 11; Ose. I, 2; Abac. III, 17 [6]. Facillime autem hoc procedit in comminationibus, quia illae ius nemini conferunt. In promissis interdum, ubi scilicet conditio tacite quaedam subest.

5. Ideo duas res Apostolus nominat quae immutabilitatem notant, promissionem, quia ius dat, et iuramentum, quia conditiones tacitas, et aliquo modo latentes repellit: ut videre est etiam Psal. LXXXIX, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36. Nam aliud est si quas conditiones ipsa negotii natura aperte indicet. Quo nonnulli referunt id quod legitur Num. XIV, 30. Sed verius est terram promissam iurato dici ipsis, non personis, sed populo, posteris scilicet eorum quibus Deus iuraverat, com. 23. Talis autem promissio impleri quovis tempore potest, nec personis certis adstringitur.

IV. 1. Ex his quae diximus intelligi potest quid sentiendum sit de iureiurando quod dolo elicitum est. Nam si certum est, eum qui iuravit aliquod factum supposuisse, quod revera se ita non habeat [7],

---

1) Pan. in c. Clericus de iureiur. [c. 35 Decretal. II, 28]. Sil. in verbo Iuramentum. 4. q. 23. ibi Thom.

2) VI, 17.

3) Ionae IV, 2.

4) *Poenitentia duci dicitur*] Concilium Toletanum VIII, cap. 2: *Iurare namque Dei est a seipso ordinata nullatenus convellere: poenitere vero eadem ordinata cum voluerit, immutare.* Retulit Gratianus in causam XXII, quaest. IV [can. 9]. Explica vero ut in nostro textu.

5) *Ob conditionem tacite intellectam*] Senecam vide Naturalium quaestionum II, 37.

6) *Abac.* III. 17.] Adde Iobum XLI, 6 [immo XL, 28]. Oseam IX, 2.

7) *Supposuisse quod revera se ita non habeat*] Ut Hippolytus, de quo modo diximus. Ad illud Sophoclis in Oedipode coloneo [230 sqq.]:

> *ἀπάτα δ' ἀπάταις*
> *ἑτέραις ἑτέρα παραβαλλομένα,*
> *πόνον οὐ χάριν ἀντίδοσιν ἔχει.*
> *Fraus ad fraudem superaccedens,*
> *Non benefactis, sed atroce solet*
> *Clade rependi.*

Sic ait [Scholiasta], *καὶ αὐτοὶ οὖν νομίζουσι προσδεδέχθαι αὐτὸν καὶ ἐπηγγέλθαι τὴν ἀσφάλειαν*

ac nisi id credidisset non fuisse iuraturum, non obligabit iuramentum [1]). At si dubium sit, an non etiam sine eo idem fuisset iuraturus, standum erit verbis, quia simplicitas quam maxima iuramento convenit.

2. Atque huc refero iusiurandum quod Iosue et primores populi Israëlitici Gabaonitis dederunt [2]). Decepti quidem erant a Gabaonitis e regione longinqua se venire fingentibus. At non inde sequebatur Iosuam et primores, si scissent ex vicinis populis eos esse, non fuisse eis parcituros. Nam quod dixerant Gabaonitis: *Fortassis in medio mei habitas, quomodo tecum paciscerer?* hunc habere sensum potest, ut interrogentur Gabaonitae quale pactum desiderent, sociale an deditionis; aut etiam ut ostendant Hebraei licitum sibi non esse cum quibusdam populis foedus inire sociale: non etiam ut negent dedentibus se vitam relinqui posse. Lex enim divina quae eos populos internecioni devovebat, ex legis alterius [3]) comparatione [4]) ita erat intelligenda, ut locum haberet nisi si qui moniti statim facerent imperata. Quod inter alia probat historia Rahabae [5]) cui ob benemerita parcitum est [6]), et Solomonis [7]), qui Cananaeorum reliquias sub imperium ac tributum accepit.

3. Atque huc pertinet quod in Iosuae libro [8]) dicitur nullam fuisse civitatem ex populis septem quae pacem fecerit; obduratos enim ne gratia illis fieret. Quare cum credibile esset, si rem ipsam Gabaonitae indicassent, quod prae metu non fecerunt, tamen vitam salvam, sub parendi conditione impetraturos fuisse, valuit iusiurandum, adeo quidem, ut et de eo violato postea poenae sumtae sint gravissimae Deo auctore [9]). Ambrosius [10]) hanc tractans historiam: *Iosue tamen pacem quam dederat, revocandam non censuit, quia firmata erat sacramenti religione, ne, dum alienam perfidiam arguit, suam fidem solveret.* Nihilominus doli sui poenam aliquam sustinuerunt Gabaonitae iam sua deditione subditi facti Hebraeorum. Addicti enim sunt personali cuidam servituti [11]), cum si egissent aperte, potuissent ad tributariam conditionem recipi.

αὐτῷ αἰτιώμενοι καὶ οὐ πρότερον ἐπεγνωκότες, ὅτι οἰκείαις ἐνάγεται μιάσμασι. τοιοῦτον ἐστι καὶ τό

ἡ γλῶσσ' ὀμώμοχ' ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος.

καὶ ἐκεῖνος γὰρ ἀπατηθεὶς ὤμοσε. Putant Thebani se suscepto Oedipodi promisisse incolumitatem, causa ab ipso data, cum non ante didicissent piaculo eum domestico teneri. tale et illud:

Iurata lingua est: mente iuravi nihil.

Namque et Hippolytus deceptus iuraverat.

1) Navar. c. 12. n. 13.

2) Iosue IX.

3) Deuter. XX, 10.

4) *Ex legis alterius comparatione*] Imo et ex causa legi de internecione addita Exodi XXIV [immo XXIII] 33. Deut. VII, 4. cessat enim ea causa in illis qui praecepta filiorum Noae suscipiunt, et tributa pendunt. Ita Maimonides et Samson Mi-cosi, et Moses de Kotzi, in praecepto iubente XV, et CXVIII.

5) [Iosua II].

6) *Cui ob bene marita parcitum est*] Et Gazere habitantium in historia Iosuae XVI, 10. Gergesaeos ad Christi usque tempora superstites fuisse ex Euangelio apparet Matt. VIII, 28. nam hi ab initio se dediderant. ideo omittuntur in hostium enumeratione Deuter. XX, 17. Ios. IX, I.

7) I Reg. IX, 21.

8) XI, 19, 20.

9) II Samuel. XXI, 6.

10) *Ambrosius*] de Officiis III, cap. 10 [§ 66].

11) *Personali cuidam servituti*] ut Brutiani olim a Romanis. Gellius X, 3 [§ 18, 19]. Festus verbo Brutiani.

V. Non tamen ultra receptum loquendi morem extendenda est iuramenti significatio. Ideo periuri non erant qui cum iurassent non daturos se in matrimonium filias Beniaminitis, raptas cum raptoribus vivere permiserunt. Aliud enim est dare, aliud amissum non repetere [1]). Ambrosius [2]) de hoc facto: *Quae indulgentia congruo intemperantiae supplicio non videtur vacare, quando illis hoc solum permissum est ut rapta inirent coniugia, non connubii sacramento.* Non dissimile est, quod Achaei Romanis quaedam non probantibus quae ab ipsis facta et iureiurando firmata erant, rogarunt ut ipsi Romani quae viderentur mutarent: nec Achaeos religione obstringerent irrita ea quae iureiurando sanxissent faciendi [3]).

VI. Ut valeat iuramentum oportet obligatio sit licita [4]). Quare nullas vires habebit iurata promissio de re illicita, aut naturaliter, aut divina interdictione, aut etiam humana, de qua mox agemus. Bene Philo [5]) Iudaeus: **ἔστω δὲ πᾶς ἐνωμότως ἄδικα δρῶν, ὅτι εὐορκήσει μὲν οὐ, τὸν δὲ πολλῆς φυλακῆς καὶ ἐπιμελείας ἄξιον ὅρκον ἀνατρέπει, ᾧ τὰ καλὰ καὶ δίκαια ἐπισφραγίζεται· προστίθεται γὰρ ὑπαίτια ὑπαιτίοις ἐν οὐ δέοντι γινομένοις ὅρκοις, οἷς πολὺ βέλτιον ἦν ἡσυχάζεσθαι πράξεις παρανόμους· ἀπεχόμενος οὖν τοῦ ἀδικοπραγεῖν ποτνιάσθω τὸν Θεὸν ἵνα μεταδῷ τῆς ἵλεω δυνάμεως αὐτῷ συγγενοῦς ἐφ' οἷς ἀβουλίᾳ χρησάμενος ὤμοσε· διπλάσια γὰρ αἱρεῖσθαι κακὰ, δυνάμενον τὴν ἡμίσειαν αὐτῶν ἀποφορτίζεσθαι, μανία καὶ φρενοβλάβεια δυσίατος·** *Sciat quisquis ob iuramentum iniusti aliquid molitur agere, non se iurisiurandi observantem fore, sed potius eversorem iurisiurandi, quod magna cura ac religione dignum est, et quo honesta ac recta sanciri solent. Addit enim culpam culpae, iuramento non recte facto, et quo abstinere satius fuerat actum illegitimum. Quare ab iniusta actione abstinens Deum veneretur, ut quae ipsi est maxime propria misericordiam ei impertiat. Nam dupla eligere mala, cum parte altera exonerari possis, insanabilis est furor, et mentis inopia.* Exemplum dari potest in Davide [6]) qui Nabali pepercit quem se occisurum iuraverat. Cicero [7]) simile ponit exemplum in voto Agamemnonis: Dionysius Halicarnassensis [8]) in coniuratione Decemvirorum de republica occupanda. Seneca [9]):

Praestare fateor posse me tacitam fidem,
Si scelere careat: interim scelus est fides.

Ubi *interim* valet *interdum*. Ambrosius [10]): *Est enim contra officium*

---

1) *Aliud est dare, aliud amissum non repetere*] οὔτε προτρεπομένων, οὔτε κωλυόντων, ait in hac historia Iosephus [Ant. Iud. v, 2, 12]. *Nec hortabantur Israelitae, nec prohibebant.* Seneca Excerptorum vi, 2. *Lex eum tenet qui iuvat exsulem, non qui patiatur iuvari.* Symmachus [x ep. 54]: *Inanem metum divino animo tuo tentat incutere, si quis asserit conscientiam vos habere praebentium, nisi detrahentium subieritis invidiam.*
2) De Off. ii, c. 14 [iii, 19, 110].
3) Livius lib. xxxix [37, 21].
4) *Oportet obligatio sit licita*] Tractat hoc bene Ambrosius de Offic. i. et alii relati in causae xxii quaestionem iv. Pertinet huc canon vii Concilii Hilerdensis relati in Tomum iii Conciliorum Gallae et in Hincmari opusculis non pauca.
5) *Philo*] de specialibus legibus [§ 4].
6) i Sam. xxv.
7) [Cic., de Off. iii, 25, 95].
8) Lib. ii [xi, 11].
9) [Seneca, Herc. Oet. 483 sq.].
10) Off. i, c. ult.

nonnunquam solvere promissum, iuramentum custodire. Augustinus [1]: *Si ad peccatum admittendum fides exhibeatur, mirum est si fides appellatur.* Idem docet secunda ad Amphilochium Basilius.

VII. I. Imo etiamsi res quae promittitur non sit illicita, sed maius bonum morale impediens [2]), sic quoque non valebit iusiurandum: quia scilicet profectum in bono Deo debemus, ita ut eius libertatem eripere nobis ipsis non valeamus. Huc pertinet insignis eius quem dixi Philonis Iudaei locus [3]) quem asscribere non pigebit: **εἰσὶ δὲ οἱ τὴν φύσιν ἄμικτοι, καὶ ἀκοινώνητοι δι᾽ ὑπερβολὴν μισανθρωπίας γεγονότες, ἢ καὶ ὑπ᾽ ὀργῆς οἷα χαλεπῆς δεσποίνης ἐκβιασθέντες, ὅρκῳ τὴν ἀγριότητα πιστοῦνται τῶν ἠθῶν, οἵτινες οὔ φασιν ὁμοτράπεζον, ἢ ὁμόροφον ἕξειν τὸν δεῖνα, ἢ πάλιν τῷ δεινὶ μὴ ῥέξειν ὠφέλειάν τινα ἢ παρ᾽ ἐκείνου τινὰ λήψεσθαι, καὶ μέχρι τελευτῆς·** *Sunt quidam adeo duro atque insociabili ingenio, sive odio humani generis, sive dura domina iracundia subacti, ut morum feritatem iureiurando obfirment, ut ne hunc habeant mensae aut tecti socium, ne illi bene unquam faciant, ne quid ab eo ad mortem usque accipiant.* Quod ait iurasse quosdam ne huic vel illi unquam bene facerent [4]), id Hebraei vocabant נדר הנאה, id est **εὐχὴν ὠφελείας**, *votum de beneficentia:* שבע להטיב Levit. v, 6. Huius formula tradentibus Hebraeorum magistris erat קרבן כל מה רתהנה מני, aut קרבן שאתא נהנה לי, cui convenit illa Syriaca in veteri versione Matthaei xv, 5. רתתהנא מני קרבני מרם: Graece **δῶρον, ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς·** Id est, *Donum Deo dicatum sit,* (id enim est קרבן **κορβᾶν**) *si quid unquam a me boni acceperis.*

2. Votum addita consecrationis poena validum plane censebant Hebraeorum magistri, pessimi hac in parte iuris divini interpretes, etiamsi adversus parentes factum esset: quod dicto loco refellit Christus, in cuius verbis **τιμᾶν** honorare est benefacere, ut collato Marci loco apparet, et Pauli I Tim. v, 3, 17; et Num. XXIII, II. Sed etiamsi adversus alios conceptum sit, recte dicemus non obligare iusiurandum [5]), quia ut diximus profectui adversum est.

VIII. De impossibilibus dicere nihil attinet. Satis enim manifestum est ad omnino impossibile neminem obligari.

IX. De eo vero quod pro tempore, aut ex suppositione est impossibile in pendenti esse obligationem, ita ut is qui ex suppositione iuravit operam quam potest dare debeat, ut quod iuravit possibile reddat.

X. Forma iurisiurandi verbis differt, re convenit. Hunc enim sensum habere debet, ut Deus invocetur, puta hoc modo, *Deus testis sit,* aut *Deus sit vindex,* quae duo in idem recidunt. Nam cum superior puniendi ius habens testis advocatur, simul ab eo perfidiae

---

1) *Augustinus*] de bono coniugali c. 4 citatur dicta quaestione [c. 20 Caus. XXII quaest. 4]. Vide et Gailium de Pace publica, lib. I, cap. IV, §. 16. et de Albino historiam apud Paulum Warnfredi lib. II, c. 26 [c. 27 de Gestis Langobard.].

2) *Maius bonum morale impediens*] quale Honorii de pace nunquam facienda cum Alarico, Zozimo narrante [v, 49]. Vide c. inter caetera dicta iam quaestione [c. 22 Causa XXII qu. 4] et Concilium Hilerdense in Tomo III conciliorum Galliae canone 7. Hincmarum quoque dicto opusculo ad interrogationem XIV [scil. libro de Divortio, cit. p. 278 n. 5]. Libro de divortio ad interrogationem VI, et XIV [qui locus igitur bis laudatur].

3) [cf. p. 281 n. 5].

4) *Ne huic vel illi unquam bene facerent*] Vide Baba Kama cap. IX, §. 10, et ibi notata a doctissimo Constantino [l'Empereur].

5) Th. 2. 2. 89, art. 7, et ibi Caiet. Grat. c. ult. §. ult. 22. qu. 4. [c. 23 § 6 Causa XXII, qu. 4]. Soto l. VII, q. 1. art. 3. circa 2.

ultio poscitur [1]: et qui scit omnia ultor est, ideo quia testis. Plutarchus [2]: πᾶς ὅρκος εἰς κατάραν τελευτᾷ τῆς ἐπιορκίας *omne iusiurandum in diras desinit, si quis peieraverit.* Huc pertinent federum formulae antiquae quibus mos erat victimas adhiberi, ut apparet Gen. XV, 9, et sequentibus. Ut illa Romana apud Livium [3]: *Tu Iupiter ita illum ferito, ut ego hunc porcum.* Et alibi [4]: *Deos precatus ita se mactarent quemadmodum ipse agnum mactasset.* Et apud Polybium [5] ac Festum [6]: *Si sciens fallo, ita me Diespiter eiiciat, ut ego hunc lapidem.*

XI. 1. Sed et nominatis rebus personisve aliis iurari mos est vetus, sive quod illas sibi noxias imprecabantur, ut solem, terram, coelum, principem, sive quod in illis puniri deposcebant, ut in capite, in liberis, in patria, in principe. Neque profanarum tantum gentium hic mos, sed et Iudaeorum, ut idem ille Philo [7] nos docet. Ait enim non debere iuraturos ob rem quamvis statim ἐπὶ τὸν ποιητὴν καὶ πατέρα τῶν ὅλων ἀνατρέχειν, *ad rerum omnium auctorem ac parentem procurrere;* sed iurare per parentes, coelum, terram, universum, cui simile est quod Homeri interpretes [8] notant, Graecos illos veteres non solitos προπετῶς κατὰ τῶν θεῶν ὀμνύειν, ἀλλὰ κατὰ τῶν προστυγχανόντων, *facile per Deos iurare, sed per res alias* [9] *praesentes,* ut per sceptrum: idque ipsum a iustissimo rege Rhadamantho fuisse constitutum tradit Porphyrius [10], et ad Aristophanem scholiastes [11]. Sic Iosephus [12] per salutem Pharaonis iurasse legitur, ex more apud Aegyptios recepto quem ibi notat Abenesdras, Elisaeus [13] per vitam Eliae [14]. Neque vero Christus Matthaei V, ut quidam existimant, haec iuramenta vult minus esse licita quam quae expresso Dei nomine fiunt: sed cum Hebraei ea minus curarent, opinione quadam non dissimili illius [15] qui dixit, *Sceptrum non putat esse Deos,* ostendit et haec esse vera iuramenta. Nam et Ulpianus [16] optime dixit: *Qui per salutem suam iurat, Deum iurare videtur, respectu enim divini numinis iurat* [17]. Sic Christus ostendit eum qui Templum iurat, Deum iurare qui templo praesidet, et qui coelum, Deum qui coelo velut insidet [18].

---

1) *Testis advocatur, simul ab eo perfidiae ultio exposcitur*] Ambrosius ad Valentinianum Imperatorem [Ep. XVII, 9]: *Quid est iurare, nisi eius quem testare fidei tuae praesulem divinam potentiam confiteri?* vide formulam insignem Chagani Avarorum apud Menandrum excerptis legationum [c. 21].
2) Quaest. Rom. [275 D].
3) Libro I [24, 8].
4) Lib. XXI [45, 8].
5) [Polyb. III, 25].
6) [Festus, i. v. Lapidem silicem].
7) *Philo*] de specialibus legibus [§ 2].
8) [Eustath. ad Iliad. I, 234].
9) *Per res alias*] de Socrate Apollonius apud Philostratum VI [19]: ὤμνυ ταῦτα, οὐχ ὡς θεούς, ἀλλ' ἵνα μὴ θεοὺς ὤμνυ. *Iurabat per ista, non ut per Deos, sed ne per Deos iuraret.*
10) [Porphyr., de Abstinentia III, 16].
11) [In Aristoph., Aves 521].
12) Gen. XLII, 15.
13) II Regum II, 2.
14) *Elisaeus per vitam Eliae*] Adde II Regum IV, 30. Cant. II, 7.
15) [Ovid., Rem. Am. 784].
16) L. Qui per. D. de iureiur [l. 33 D. XII, 2].
17) *Respectu enim divini numinis iurat*] Ita et Gratianus causa XXII, quaestione I
18) Matthaei XXIII, 21.

2. At Hebraei magistri istorum temporum existimabant, non obstringi homines iuramentis per res conditas factis, nisi adiecta poena, ut si res de qua iurabatur Deo consecraretur. Hoc enim est iuramentum κορβᾶν. sive ἐν τῷ δώρῳ, cuius non dicto tantum Matthaei loco, sed in Tyriorum quoque legibus mentio exstabat, ut ex Iosephi contra Appionem disputatione [1]) discimus : nec aliunde arbitrer Orientis populos dictos Graecis καρβάνους, quae vox apud Aeschylum et Euripidem exstat. καρβάνα δ' αὐδὰς, apud eundem Aeschylum. Huic ergo errori dicto loco Christus occurrit. Christianos veteres Tertullianus [2]) iurasse ait per salutem Principis omnibus Geniis augustiorem. Apud Vegetium [3]) formula est cuius et supra menimimus, qua Christiani milites iurant non per Deum tantum, sed et per maiestatem Imperatoris, quae secundum Deum humano generi diligenda est et colenda.

XII. Sed et si quis per falsos Deos iuraverit, obligabitur [4]) : quia quanquam sub falsis notis generali tamen complexione numen intuetur : ideoque Deus verus si peieratum sit in suam iniuriam id factum interpretatur. Et sanctos viros videmus non detulisse quidem unquam sub ea forma iusiurandum, multo minus ita iurasse, quod a Duareno [5]) permitti miror ; sed tamen si quibuscum negotium erat adduci non possent, ut aliter iurarent, contraxisse cum eis, ipsos quidem ut oportebat iurantes, ab illis autem iuramentum accipientes quale haberi poterat. Exemplum est in Iacobo et Labane Gen. XXXI, 53 [6]). Hoc est quod ait Augustinus [7]) : *Et qui per lapidem iurat, si falsum iurat, periurus est.* Deinde : *Non te audit lapis loquentem, sed punit Deus fallentem.*

XIII. I. Effectus iuramenti praecipuus est praecidere controversias. *Πάσης ἀντιλογίας πέρας εἰς βεβαίωσιν ὁ ὅρκος*, inquit divinus scriptor ad Hebraeos [8]) : *Omnis disputationis finis est iuramentum rem sanciens.* Cui simile est illud Philoneum [9]) : ὅρκος μαρτυρία Θεοῦ περὶ πράγματος ἀμφισβητουμένου. *Dei testimonium est iusiurandum de re de qua ambigitur.* Et illud non dissimile Halicarnassensis [10]) : τελευταία δὲ πίστις ἅπασίν ἐστιν ἀνθρώποις ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, ἣν οὐδεὶς πώποτε ἀναιρήσει χρόνος, ἡ δι' ὅρκων καὶ σπονδῶν ἐγγυητὰς θεοὺς ποιουμένη τῶν συμβάσεων. *Ultima fides* [11]) *inter homines tum Graecos tum barbaros, quam nulla*

---

1) [Ios., contra Apionem I, 22].
2) [Tertull., Apolog. 32].
3) [Vege'. II, 5].
4) *Si quis per falsos Deos iuraverit, obligabitur*] Liber Sapientiae cap. XIV [v. ult.]: *οὐ γὰρ ἡ τῶν ὀμνυομένων δύναμις, ἀλλ' ἡ τῶν ἁμαρτανόντων δίκη ἐπεξέρχεται ἀεὶ τὴν τῶν ἀδίκων παράβασιν.* quod ita vertit Latinus : *Non enim iuratorum virtus, sed peccantium poena perambulat semper iniustorum praevaricationem.*
5) [Duarenus, Opera ed. a. 1579, I p. 235, II p. 11].
6) Augustinus epist. ad Public. 154 [ep. XLVII, 2]. Citatur c. movet causa XXII, q. 1 [c 16 Causa XXII qu. 1].
7) *Hoc est quod ait Augustinus*] Sermone XXVIII de verbis Apostoli. citatur c. Ecce dico: causa XXII, quaest. v [c. 10 Causa XXII qu. 5].
8) [Ep. Pauli ad Hebr. VI, 16].
9) [Philo, Leg. allegor. III § 73].
10) [Dion. Halicarn. VI, 24].
11) *Ultima fides*] Procopius Persicorum II [10]: *ὅρκους ὃ τῶν ἐν ἀνθρώποις ἁπάντων ὕστατόν τε καὶ ἐχυρώτατον εἶναι δοκεῖ τῆς εἰς ἀλλήλους πίστεώς τε καὶ ἀληθείας ἐνέχυρον* *Iusiurandum quod ab hominibus habetur omnibus ultimum atque firmissimum et fidei mutuae et veracitatis pignus.*

delebit aetas, est ea quae per iurata pacta sponsores adhibet Deos. Sic et Aegyptiis iusiurandum **μεγίστη παρ' ἀνθρώποις πίστις** [1]), *maxima fides hominibus inter se.*

2. Duo ergo debet iurans, primum ut verba animo congruant, quod **ἀληθορκεῖν** vocat Chrysippus [2]); alterum ut factum congruat verbis, quod idem appellat **εὐορκεῖν**. Qui in illo peccat **ψευδορκεῖν** [3]), qui in hoc **ἐπιορκεῖν** eidem Chrysippo dicitur, satis distincte, quanquam confundi interdum haec solent.

XIV. Et si quidem materia talis sit, et verba ita concepta ut non ad Deum tantum, sed et ad hominem referantur, ius haud dubie homini ex ipso iuramento quaeretur, tanquam ex promisso aut contractu qui simplicissime intelligi debeat. Si vero aut verba hominem non respiciant ius ei conferendo, aut respiciant quidem, sed aliquid sit quod ei possit opponi, tunc ea vis erit iurisiurandi, ut homo quidem ille ius nullum consequatur, at nihilominus qui iuravit Deo obligetur stare iureiurando. Huius rei exemplum est in eo qui per metum iniustum causam promissioni iuratae dedit [4]). Nam hic ius nullum consequitur, aut tale quod reddere debeat, quia causam damno dedit. Sic videmus Hebraeos reges, et a Prophetis [5]) increpatos [6]), et punitos a Deo, quod fidem iuratam Babyloniis regibus non servassent. Laudat Cicero [7]) Pomponium tribunum qui servavit quod terrore coactus iuraverat: *tantum,* inquit, *temporibus illis iusiurandum valebat.* Quare non Regulus tantum redire in carcerem, ut maxime is fuerit iniustus, debuit; sed et decem illi quorum Cicero [8]) meminit, redire ad Annibalem: iusiurandum enim intercesserat.

XV. 1. Neque haec tantum inter hostes publicos locum habent: sed inter quosvis [9]). non enim persona sola respicitur, cui iuratur, sed is qui iuratur Deus [10]), qui ad obligationem pariendam sufficit. Repudiandus ergo Cicero [11]) cum ait periurium nullum esse, si praedonibus pactum pro capite pretium non adferatur, ne si iuratum quidem sit: quia pirata non sit ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium, cum quo nec fides esse debeat, nec iusiurandum commune. Quod et de tyranno dictum ab eodem est alibi, et a Bruto apud Appianum [12]): **οὐδὲν πιστόν ἐστι Ῥωμαίοις πρὸς τυράννους οὐδ' ἔνορκον** *cum tyranno Romanis nulla fides, nulla iurisiurandi religio.*

---

1) Diod. Sic. [I, 77].
2) [Stobaeus 28, 15].
3) *Ψευδορκεῖν*] Hoc *ψευδορκεῖν* vetatur Exodi XX. *ἐπιορκεῖν* Levitici XIX. ut Hebraei volunt praecepto iubente CCXL.
4) *In eo qui per metum iniustum causam promissioni iuratae dedit*] Etiam vi extortum iusiurandum ob Dei reverentiam servandum docet Augustinus epistolis CCXXIV, et CCXXV [epp. CXXV et CXXVI].
5) Ezec. XVII, 12, 13, 15.
6) *A prophetis increpatos*] Vide et Ierem. XXIX. 7 [immo XXXIX, 5. Hanc annotationem add. ed. 1646]. [In textu: increpitos, ed. 1625; increpatos, edd. 1632, 1642, 1646].
7) Off. III [31, 112]. Tolet. l. IV c. 22.
8) Off. III [32, 113].
9) Th. 2. 2. 89. art. 7, et ibi Caiet. Alex. Imol. in c. verum de iureiur. [c. 15 Decretal. II, 24]. Soto lib. VIII. q. 1, art. 7.
10) *Is qui iuratur Deus*] Gregoras [X], *εἰς θεὸν ἡ ἐπιορκία τὸ τῆς περιφρονήσεως ἀνατίθησιν ἔγκλημα. periurium Deo culpam impingit negligentiae.*
11) [Cic., de Off. III, 29, 107].
12) Civil. II [139].

2. Atqui sicut in iure gentium constituto differre hostem a pirata verum est, et a nobis infra [1]) ostendetur; ita hic ea differentia locum habere non potest, ubi, etsi personae ius deficiat, cum Deo negotium est [2]): qua de causa iuramentum voti nomine nuncupatur. Neque id, quod sumit Cicero, verum est, nullam esse cum praedone iuris societatem. Nam depositum ex ipso gentium iure reddendum latroni [3]), si dominus non apparet, recte a Tryphonino [4]) responsum est.

3. Quare probare non possum quod a quibusdam est traditum, eum qui praedoni quicquam promiserit, momentanea solutione posse defungi, ita ut liceat ei quod solvit recuperare. Verba enim in iuramento quoad Deum simplicissime atque adeo cum effectu sunt intelligenda. Atque ideo qui redivit ad hostem clam, iterumque abiit, non satisfecit iuramento de reditu, ut recte a Senatu Romano iudicatum est.

XVI. 1. Illud vero Accianum [5]):

T. *Fregisti fidem.*
A. *Quam neque dedi, neque do infideli cuipiam:*

ita demum probari potest, si iurata promissio aperte respectum habuerit alterius promissionis, quae ei quasi conditio [6]) fuerit implicita [7]), non si diversi generis sint promissa, et citra respectum mutuum. tunc enim omnino servandum cuique erit quod ipse iuravit. Atque hoc nomine Regulum laudans sic compellat Silius [8]):

Qui longum semper fama gliscente per aevum
Infidis servasse fidem memorabere Poenis.

2. Inaequalitatem in contractibus naturaliter locum facere, aut rescindendi, aut reformandi contractus supra diximus. Et quanquam ius gentium aliquid in hac re mutavit, iure tamen civili, quod inter eiusdem populi partes valet, rediri saepe ad illud quod natura licebat, itidem supra [9]) monuimus. Sed hic quoque, si iuramentum intercessit, etiamsi personae nihil aut minus debeatur, Deo fides erit praestanda [10]). Itaque Psalmorum scriptor ubi viri boni virtutes enumerat addit et hanc: *Iuratus in damnum suum non tamen mutat* [11]).

XVII. Verum illud notandum est, quoties non personae ius nascitur ex tali aliquo defectu qualem diximus, sed Deo obstringitur fides, heredem eius qui iuravit non teneri. Quia ad heredem sicut bona transeunt, id est quae in hominum sunt commercio, ita bono-

1) [L. III C. III § I].
2) *Ubi etsi personae ius deficiat, cum Deo negotium est*] Plutarchus Lysandro [437 C]: ὁ ὅρκῳ παρακρουόμενος, τὸν μὲν ἐχθρὸν ὁμολογεῖ δεδιέναι, τοῦ δὲ θεοῦ καταφρονεῖν, *qui iuramento hostem circumvenit, is ostendit a se hostem metui, Deum contemni.*
3) *Reddendum latroni*] et ei qui regnum sine iure invasit, quomodo Oroferni depositum redditum a Prienensibus. Polybius et Diodorus Siculus in excerptis Peiresianis.
4) L. Bona fides. D. depositi [l. 31 D. XVI, 3].
5) [Cic., de Off. III, 28, 102].
6) L. Sicut. in fine. de iureiurando [l. 39 D. XII, 2].
7) *Quae ei quasi conditio fuerit implicita*] c. Pervenit, quod est III de iureiurando [c. 3 Decretal. II, 24]. Adde L. Lege fundo. in fine D. de lege commissoria [l. 5 D. XVIII, 3].
8) [Silius Ital. VI, 63 sq.].
9) [C. II § VI].
10) Auth. sacramenta. C. si adv. vend. [post l. 1 C. II, 28].
11) Psal. XV [4].

rum onera: non item alia quae quis ex officio puta pietatis, gratiae, fidei debuit. Haec enim ad illud quod stricte ius dicitur inter homines non pertinent: ut alibi quoque ostendere meminimus.

XVIII. Sed etiam ubi ius personae non nascitur, si tamen iuramentum utilitatem spectet alicuius, atque is eam nolit [1]), non tenebitur qui iuravit. sicut nec tenebitur si cesset qualitas [2]) sub qua alicui iuravit: ut si magistratus desinat esse magistratus. Apud Caesarem libro II de bello civili [3]) Curio Domitii qui fuerant milites sic alloquitur: *Sacramento quidem vos tenere qui potuit, quum proiectis fascibus et deposito imperio privatus et captus ipse in alienam venisset potestatem?* Et mox sacramentum ait capitis deminutione sublatum.

XIX. Illud quaeritur, an quod contra iuramentum fit, illicitum sit tantum, an et irritum [4]), qua de re distinguendum arbitror, ut si sola fides sit obstricta, valeat actus contra iuramentum factus, puta testamentum, venditio: non valeat autem si ita conceptum sit iusiurandum, ut simul contineat abdicationem plenam potestatis ad actum. Et haec quidem naturaliter iusiurandum sequuntur: ex quibus faciendum est iudicium de Regum iuramentis, et his quae exteri exteris iurant, quando actus ex loco subiectionem non accepit.

XX. 1. Nunc quid superiorum, id est Regum, patrum, dominorum, et maritorum in his quae maritalis sunt iuris, imperia possint videamus [5]). Superiorum actus hoc quidem efficere non potest, ut iusiurandum quatenus vere fuit obligatorium non sit praestandum: id enim iuris est naturalis et divini [6]). Sed quia actus nostri non plene sunt in nostra potestate, sed ita ut a superioribus dependeant, ideo duplex esse potest actus superiorum circa id quod iuratur, alter directus in personam iurantis, alter in personam cui iuratur.

2. In personam iurantis dirigi potest, aut antequam iuretur irritum reddendo iuramentum, quatenus ius inferioris sub potestate superioris continetur, aut postquam iuratum est vetando ne impleatur. Nam inferior, qua inferior, obstringere se non potuit, nisi quatenus superiori id placiturum [7]) esset: ampliorem enim non habebat potestatem [8]). Hoc modo lege Hebraea mariti uxorum, patres liberorum qui sui iuris nondum erant [9]), iuramenta irrita faciebant. Proponit hanc quaestionem Seneca [10]): *Si lex lata erit, ne id quisquam faciat quod ego me amico meo facturum promiseram?* et solvit: *Eadem lex me defendit quae vetat.* Sed et actus ex utroque mixtus esse potest, ut si superior

---

1) *Atque is eam nolit*] Plautus Rudente [1414]: *Iurisiurandi rogo gratiam facias.*
2) *Sicut nec tenebitur si cesset qualitas*] Similia vide in L. Si duas. §. Gentium. D. de Excusat. tut. [l. 7 § 14 D. XXVII, 1] et apud Gailium II, obs. CXLIV, n. 8. et de Arrestis X, 9. et apud Azorium Institutionibus moralibus V, 22, q. 6, parte 1.
3) [Caesar, Bell. civ. II, 32].
4) c. dilecto. de praebendis [c. 25 Decretal. III, 5]. Covarr. in d. c. quamvis. p. 2. §. 2. n. 10.
5) *Nunc quod superiorum id est regum, patrum, dominorum et maritorum in his quae maritalis sunt iuris, imperia possint, videamus*] Augustinus epistola CCXL et CCXLI [epp. LXIII et LXII].
6) Th. 2, 2. q. 89. art. 9.
7) [placiturum, edd. 1625, 1642, 1646; placitum, ed. 1632].
8) c. Venientes. de iureiurando [c. 19 Decretal. II, 24]. c. 1. de prohibit. feud. alien. per Fed. [Feud. II, 55].
9) [filiarum, ed. 1625; liberorum, qui sui iuris nondum erant, ed. 1632, 1642, 1646].
10) Lib. IV de benef. 35.

constituat quod inferior iuraverit hoc aut illo casu, puta ex metu, aut imbecillitate iudicii, ita demum valere si ab ipso approbetur. Atque ex hoc fundamento defendi possunt absolutiones iuramentorum, quae olim a principibus [1]), nunc ipsorum principum voluntate, quo magis cautum sit pietati, ab Ecclesiae praesidibus exercentur [2]).

3. In personam eius cui iuratur actus dirigi potest tollendo ab eo ius quod ei partum est, aut etiam, si ius desit, vetando ne quid ex tali iuramento accipiat. idque duobus modis, sive in poenam, sive ob publicam utilitatem ex vi supereminentis dominii. Atque hinc intelligi potest, si iurans non eiusdem sit ditionis cum eo cui iuratur, quid aut huius aut illius rectores possint circa iusiurandum. Ipse autem qui iuratus aliquid promisit nocenti qua talis est, puta piratae, non potest ius promisso quaesitum poenae nomine ob id ipsum ei auferre : quia tunc verba nullum haberent effectum, quod omnino vitandum est. Similique de causa compensari non poterit quod promissum est, cum iure quod ante erat controversum, si post motam controversiam inita pactio fuerit.

4. Potest et lex humana impedimentum, quod certi generis actibus posuerat, tollere, si iuramentum aut qualecunque, aut certa forma accesserit : quod Romanae leges fecerunt in iis impedimentis quae non directe publicam, sed privatam iurantis utilitatem spectant. Quod si fiat, valebit actus iuratus eo modo quo naturaliter citra legem humanam fuerat valiturus, aut fidem tantum obstringendo, aut ius etiam dando alteri, pro diversa actuum natura quae alibi a nobis explicata est.

XXI. 1. Notandum hic est obiter quod in Christi praeceptis, et apud Iacobum de non iurando dicitur, proprie non ad assertorium iuramentum, cuius apud Paulum Apostolum exempla exstant aliquot [3]), sed ad promissorium futuri incerti pertinere. Ostendit hoc evidenter oppositio illa in verbis Christi [4]): *Audistis dictum antiquis, Non peierabis, sed reddes Domino iuramentum. Ego vero dico vobis, Ne iurate omnino.* Et ratio quam Iacobus [5]) adiicit : **μὴ εἰς ὑπόκρισιν πέσητε,** id est, *ne fallaces inveniamini.* nam eum sensum vox **ὑποκρίσεως** apud Hellenistas habet, ut apparet Iob. XXXIV, 30 ; Matth. XXIV, 51 ; et alibi.

2. Idem evincit illud in Christi verbis, **ἔστω δὲ λόγος ὑμῶν, ναὶ ναὶ, οὒ οὒ,** quod sic Iacobus explicat, **ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναὶ ναὶ, καὶ τὸ οὒ οὒ:** ubi manifeste est figura quam **πλοκὴν** Rhetores vocant, ut in illo [6]),

Ex illo Corydon Corrydon est tempore nobis.

Et in altero simili [7]) : *Ad illum diem Memmius erat Memmius.*. Nam prius **ναὶ** et **οὔ** promissum significat, posterius eius implementum. Est

---

1) *Olim a principibus*] Suetonius Tiberio 35. Sic et in Hispania diu usurpatum notat Ferdinandus Vasquius de success. creat l. II, §. 18. [„Apud Vasquium nil tale reperio, nec in loco indicato, nec alibi" Barbeyrac].

2) L. ult. ad mun. [l. 38 D. L, 1]. Molin. disput. 149. c. si vero. de iureiurando [c. 8 Decretal. II, 24].

3) *Cuius apud Paulum Apostolum exempla exstant aliquot*] Rom. I, 9, IX, I. II Cor. I, 23. XI, 31. Philipp. I, 8. I Thess. II, 9 [5]. I Tim. II, 7.

4) [Matth. V, 33].

5) [Epist. Iacobi V, 12].

6) [Virg., Bucol. VII, 70].

7) [Aquila Romanus, de Fig. Sent. i. v. Ploce].

enim *ναὶ* promittentis: unde per *ἀμὴν* explicatur Apoc. I, 7. eundemque sensum habet quod hic in Syriaco est אין respondens Rabbinico הין et Arabicum نعم quomodo apud Iurisconsultos Romanos *μάλιστα* et quid ni? notae sunt respondentis ad stipulationem. Pro implemento promissionis sumitur apud Paulum II Corinth. I, 20, cum ait omnia Dei promissa in Christo esse *ναὶ καὶ Ἀμήν*. Hinc vetus Hebraeorum dictum, *iusti hominis ναὶ est ναί, et non est non.*

3. Contra, quorum facta a dictis discrepant apud eos esse dicitur *ναὶ καὶ οὔ*, II Cor. I, 18, 19; id est *ναὶ* eorum esse *οὔ*, et *οὔ* esse *ναί*· Sic Paulus Apostolus ipse exponit, nam cum negasset se *ἐλαφρίᾳ χρήσασθαι*, *levitate usum*, addit sermonem suum non fuisse *ναὶ καὶ οὔ* Festus [1]) varias referens sententias de significatione vocis *naucum*, sic scribit: *Quidam* (aiunt) *ex Graeco ναὶ καὶ οὐχὶ* [2]) *levem hominem significari.* Quod si *ναὶ καὶ οὔ* levitatem significat, sequitur, ut *ναὶ ναί*, *οὔ οὔ*, constantiam significet.

4. Idem ergo dicit Christus quod Philo [3]): *κάλλιστον καὶ βιωφελέστατον καὶ ἁρμοττον λογικῇ φύσει τὸ ἀνώμοτον, οὕτως ἀληθεύειν ἐφ᾽ ἑκάστου δεδιδαγμένῃ, ὡς τοὺς λόγους ὅρκους εἶναι νομίζεσθαι. Optimum atque utilissimum et rationali naturae convenientissimum est iuramento abstinere, atque ita se veracitati assuefacere, ut verba pro iuramento accipiantur.* Et alibi [4]): *ὁ τοῦ σπουδαίου λόγος ὅρκος ἔστω βέβαιος, ἀκλινής, ἀψευδέστατος: Viri boni oratio pro iuramento sit firmo, immutabili, fallere nescio.* et quod de Essenis Iosephus [5]): *πᾶν τὸ ῥηθὲν ὑπ᾽ αὐτῶν ἰσχυρώτερον ὅρκου· τὸ δὲ ὀμνύειν αὐτοῖς περιίσταται: quicquid dixerint validius est iureiurando: ac supervacua res ipsis habetur iurare.*

5. Ab Essenis, aut Hebraeorum illis quos secuti sunt Esseni [6]), videtur hoc sumsisse Pythagoras [7]) cuius haec sententia: *μὴ ὀμνύναι θεούς· ἀσκεῖν γὰρ αὐτὸν δεῖν ἀξιόπιστον παρέχειν* [8]): *non iurandum per Deos: quemque enim id curare debere, ut nec iurato sibi credatur* [9]).

---

1) [Festus i. v. Naucum].

2) *Ναὶ καὶ οὐχί*] Recte in hoc Festi loco scripseris *οὐκί*, ut saepe apud Homerum: id enim ad vocem nauci propius accedit.

3) *Philo*] de decalogo [17].

4) *Et alibi*] de specialibus legibus [1].

5) [Ioseph., Bell. Iud. II, 8, 6].

6) [aut Hebraeorum illis quos secuti sunt Esseni, omis. ed. 1632; add. edd. 1642 et 1646].

7) *Pythagoras*] nam et Hermippus Pythagoricus Pythagorae philosophiam ab Hebraeis ductam dicebat, teste Origene contra Celsum [I, c. 15]. Idem et Iosephus Hebraeus [contra Apionem I, 22] prodidit, et Iamblichus Pythagoricus. [Pro Iamblicho legendum Porphyrium censet Barbeyrac, coll. Porph., de Vita Pythagor. § 11].

8) [Diog. Laert. VIII, 1, 22].

9) *Ut nec iurato sibi credatur*] Philo [de Decalogo 17]: *ἤδη γὰρ ὅγε ὀμνὺς εἰς ἀπιστίαν ὑπονοεῖται. Iam enim is a quò iusiurandum exigitur, perfidiae est suspectus.* Sophoclis Oedipode Coloneo [650 sq.] dixerat Oedipus:

οὔτοι σ᾽ ὑφ᾽ ὅρκου γ᾽ ὡς κακὸν πιστώσομαι.
Nolo te adigere iureiurando ut malum.

respondet Theseus:

οὔκουν πέρα γ᾽ ἂν οὐδὲν ἢ λόγῳ φέροις.
Nec plus haberes inde quam vocis sonum.

M. Antoninus [III, 5] in viri boni descriptione. *μήτε ὅρκου δεόμενος nec opus habens iureiurando.* Chrysostomus de statuis XV, *εἰ μὲν πιστεύεις ὅτι ἀληθής ἐστιν ὁ ἀνὴρ μὴ ἐπαγάγῃς τοῦ ὅρκου τὴν ἀνάγκην. εἰ δὲ οἶδας ὅτι ψεύδεται μὴ ἀναγκάσῃς ἐπιορκεῖν. Si credis veracem esse eum qui cum tibi negotium est, noli ei iurisiurandi imponere necessitatem. quod si scis fore ut mentiatur, ne coge eum et peierare.*

Scythae de se ad Alexandrum Curtio [1]) referente: *Iurando gratiam Scythas sancire ne credideris: colendo fidem iurant.* Cicero pro Roscio Comoedo [2]): *Quae poena a Diis immortalibus periuro, haec eadem mendaci constituta est. Non enim ex pactione verborum, quibus iusiurandum comprehenditur, sed ex perfidia et malitia, per quam insidiae tenduntur alicui, Dii immortales hominibus irasci et succensere consuerunt.* Solonis [3]) dictum celebratur: *καλοκαγαθίαν ὅρκου πιστοτέραν ἔχε*: *Ea esto probitate, ut ei magis quam iuramento credatur.* Clemens quoque Alexandrinus [4]) dixit viri boni esse, *τὸ πιστὸν τῆς ὁμολογίας ἐν ἀμεταπτώτῳ καὶ ἑδραίῳ δεικνύειν βίῳ τε καὶ λόγῳ*: *Fidem promissi ostendere in verborum ac vitae stabilitate et constantia.* Alexis Comicus [5]):

Ὅρκος βέβαιός ἐστιν ἂν νεύσω μόνον.
Nutus mei pro iureiurando valent.

Narrat Cicero oratione pro L. Cornelio Balbo [6]), Athenis cum quidam apud eos qui sancte graviterque vixisset, et testimonium publice dixisset, et iurandi causa ad aras accederet, una voce omnes iudices ne is iuraret reclamasse, eo quod nollent religione videri potius quam veritate fidem esse constrictam.

6. A Christi dicto non discrepat Hieroclis illud ad aureum carmen [7]): *ὁ σέβου ὅρκον ἐν ἀρχῇ παραγγείλας, τὴν ἀποχὴν τοῦ ὀμνύναι προστάττει περὶ τῶν ἐνδεχομένων καὶ ἀόριστον τῆς ἐκβάσεως ἐχόντων τὸ πέρας. ταῦτα γὰρ τὰ μικρὰ καὶ μεταπίπτοντα, διὸ οὔτε ἄξιον ἐπ' αὐτοῖς ὀμνύναι οὔτ' ἀσφαλὲς.* *Qui in principio dixerat, Iusiurandum reverere, eo ipso praeceperat abstinere a iurando de his quae possunt fieri et non fieri* [8]), *et incertum habent casus exitum. Talia enim et parvi ducenda sunt, et mutabilia sunt, unde nec dignum de iis iurare, nec tutum.* Et Libanius in Christiani Imperatoris laudibus ponit: *ἐπιορκίας τοσοῦτον ἀποστατῶν, ὥστε καὶ πρὸς τὰς εὐορκίας ἔχειν εὐλαβῶς*: *a periurio tantum abest, ut etiam vera iurare vereatur.* Eustathius ad illud Odysseae Ξ [9]): *ἀλλ' ἤτοι ὅρκον μὲν ἐάσομεν*: sic ait: *οὐ χρεία ὅρκου ἐν τοῖς ἀδήλοις πρὸς βεβαίωσιν, ἀλλ' εὐχῆς πρὸς ἀποτέλεσμα*: *In rebus incertis non ad asseverationem iuramentum adhibendum, sed preces pro bono exitu.*

XXII. Ideo multis in locis vice iurisiurandi [10]) repertum est, ut

---

1) [Curtius VII, 8, 29].
2) [Cic., pro Roscio com. 16, 46].
3) [Diog. Laert. I, 2, 60].
4) [Clemens Alex., Strom. VII, 8, 50].
5) [Stobaeus 27, 3].
6) [Cic., pro Balbo 5, 12].
7) [Hierocl. ad Pyth., p. 164 Needh].
8) *Quae possunt fieri et non fieri*] Bene hoc animadvertit Chrysostomus de statuis XII: *ὅτι κἂν μὴ συναρπασθεὶς, μηδὲ ἄκων, μηδὲ ἀγνοῶν τοῦτο πάθῃ ὑπ' αὐτῆς τοῦ πράγματος φύσεως καὶ ἑκὼν καὶ εἰδὼς ἀναγκασθήσεται ἐπιορκῆσαι πάντως. Etiamsi non eveniat id tibi quod impetu abreptus, aut coactus, aut nec cogitans iuraveris, ipsa negotii natura id interdum secum feret ut et volens et sciens falsum iurasse deprehendaris.* Et mox: *σφαλερὸν μὲν οὖν καὶ περὶ ἑαυτοῦ τινα ὀμνύναι. πολλὰ γὰρ ὑπὸ τῆς τῶν πραγμάτων περιστάσεως βιαζόμεθα. Periculosum igitur etiam de suo actu iurare. multa enim nobis eripit ipsa rerum natura, subiecta casibus.*
9) [Hom., Od. XIV, 171].
10) Can. in c. querelam de iureiur. [c. 10 Decretal. II, 24].

fides datis dexteris [1]), quae erat *πίστις βεβαιοτάτη παρὰ τοῖς Πέρσαις* [2]) *firmissimum apud Persas fidei vinculum,* aut alio quo signo obstringatur, ea vi, ut ni impleatur promissio, promissor non minus detestabilis habeatur quam si peierasset. Praecipue de regibus virisque principibus dictum est usitatissimum, fidem eorum pro iureiurando valere [3]). Tales enim esse debent, ut cum Augusto [4]) dicere possint, Bonae fidei sum [5]) : et cum Eumene [6]), vitam se potius posituros quam fidem : quo et illud pertinet Guntheri Ligurino [7]) :

nudo ius et reverentia verbo
Regis inesse solet, quovis iuramine maior.

Laudat oratione pro Deiotaro Cicero [8]) C. Caesaris dexteram, non in bellis et praeliis, quam in promissis et fide firmiorem. Et heroicis temporibus sceptrum erectum pro regum iureiurando valuisse notatum Aristoteli [9]).

---

1) *Fides datis dexteris*] meminere Eustathius ad Odysseae Ω [immo ad Iliad. XXIV, 669]: Aristophanis Scholiastes ad Nubes [81]: Diodorus Siculus libro VIII [immo XVI, 43]. Crantzius Saxonicorum XI, 27. In c. Ad aures de his quae vi metusve causa [c. 3 Decretal. I, 40] aequantur iuramentum et fides interposita.

2) Diod. libro XVI [43].

3) Pan. in c. ad aures. De his quae vi vel metus causa [c. 3 Decretal. I, 40]. Ias. ir l. III. §. iurari. D. de iureiurand., [l. 3 § 4 D. XII, 2]. Myns. obs. 17. Cent. I.

4) [Suet., Aug. 42].

5) *Bonae fidei sum*] de Euagora Salaminis rege Isocrates [Euagoras 19]: *ὁμοίως τὰς ἐν τοῖς λόγοις ὁμολογίας ὥσπερ τὰς ἐν τοῖς ὅρκοις διαφυλάττων.* Symmachus X, 19. *nunquam maior spes, quam in bonorum principum sponsione.* Nicetas de Alexio Isaaci fratre lib. III [4], *βασιλεῦσι παρὰ πᾶν ἕτερον εὐορκεῖν τιθέναι περὶ πλείστου χρέων. regibus iurisiurandi fides ante omnia alia ponenda est.* Cicero pro Cornelio Balbo [5, 12]: *Athenis aiunt cum quidam apud eos, qui sancte graviterque iurasset, et testimonium publice dixisset, (ut mos Graecorum est) iurandi causa ad aras accederet, una voce omnes iudices, ne is iuraret, reclamasse* [Cicero — *reclamasse*, add. ed. 1646. Eadem fere etiam in textu § XXI, 5].

6) [Plutarch., Eum. 585 F].

7) [Gunther., Ligur. III, 511 sq.].

8) [Cic., pro Deiot. 3, 8].

9) III. Pol. XIV.

CAPUT XIV.

DE EORUM QUI SUMMUM IMPERIUM HABENT PROMISSIS ET CONTRACTIBUS ET IURAMENTIS.

I. *Refellitur sententia statuens restitutiones in integrum ex iure civili venientes ad regum actus qua tales sunt pertinere: item regem ex iuramento non teneri.*
II. *Ad quos regum actus leges pertineant distinctionibus explicatur.*
III. *Iureiurando rex quando teneatur, aut non teneatur.*
IV. *Quatenus rex teneatur his quae sine causa promisit.*
V. *Usus eius quod de legum vi circa regum contractus dictum est.*
VI. *Rex subditis obligari naturaliter tantum aut et civiliter quo sensu recte dicatur.*
VII. *Ius quaesitum subditis licite quomodo auferatur:*
VIII. *Reiecta hic distinctio quaesiti ex iure naturali aut civili.*
IX. *Contractus regum an leges sint, et quando.*
X. *Quomodo ex regum contractibus teneantur omnium bonorum heredes.*
XI. *Quomodo ex iisdem contractibus obligentur qui in regnum succedunt:*
XII. *Et quatenus.*
XIII. *Beneficia regum quae revocabilia sint, quae non, distinctione explicatur.*
XIV. *Contractibus invasorum imperii an teneatur cuius erat imperium.*

I. 1. Promissa, contractus et iuramenta Regum, et qui alii iis pares ius in republica summum obtinent, peculiares habent quaestiones, tum de eo quod ipsis in actus suos licet, tum de eo quod in subditos, tum de eo quod in successores. Quod primum caput attinet, quaeritur an ipse rex, ut subditos suos, ita se quoque restituere in integrum, aut contractum irritum facere, aut a iureiurando se exsolvere possit. Bodinus[1]) censet iisdem ex causis Regem sive aliena fraude ac dolo, sive errore circumventum, sive metu, restitui posse ex quibus subditus restitueretur, tum in iis quae ad iura maiestatis imminutae, tum in iis quae ad privata commoda pertinent. Addit ne iureiurando quidem teneri regem, si eiusmodi sint pacta conventa, a quibus discedere lex patiatur, etiamsi pacta honestati sint consentanea: non enim ideo teneri quia iuraverit, sed quia iustis conventionibus quisque teneatur, quatenus alterius intersit.

2. Nos ut alibi distinximus, ita hic quoque distinguendum censemus inter actus Regis qui regii sunt, et actus eiusdem privatos. Nam in regiis actibus quae rex facit eo loco habenda sunt, quasi communi-

1) Lib. I, cap. VIII.

tas faceret: in tales autem actus sicut leges ab ipsa communitate factae vim nullam haberent, quia communitas seipsa superior non est, ita nec leges regiae. Quare adversus hos contractus restitutio locum non habebit: venit enim illa ex iure civili. Non admittenda igitur exceptio regum adversus contractus quos minores fecissent.

II. 1. Plane si populus regem fecerit non pleno iure, sed additis legibus, poterunt per eas leges contrarii actus irriti fieri, aut omnino, aut ex parte, quia eatenus populus ius sibi servavit. De iis autem actibus regum qui pleno iure regnant, sed regnum non ut proprium possident, quibus regnum aut regni pars aut res fiscales alienantur, egimus supra [1]), et ostendimus hos actus ipso naturae iure nullos esse ut factos de re aliena.

2. At privati actus regis considerandi sunt, non ut actus communitatis, sed ut actus partis, ac proinde facti eo animo, ut communem legum regulam sequantur. Unde etiam leges, quae actus quosdam aut simpliciter, aut si is qui laesus est velit, irritos faciunt, locum et hic habebunt, quasi sub ea conditione contractum foret. Sic videmus reges quosdam adversus foenebre malum sibi consuluisse iuris remediis. Poterit tamen rex ut aliorum ita suos actus his legibus solvere; quod an facere voluerit, ex circumstantiis erit aestimandum. Si fecerit, iudicanda res erit ex mero iure naturali. Hoc addendum, si quae lex actum irritum faciat, non in favorem agentis, sed in poenam, hanc in regum actibus locum non habituram, ut nec alias leges poenales et quicquid vim habet cogendi. Nam punitio et coactio non possunt procedere nisi a voluntatibus diversis: itaque cogens et coactum requirunt distinctas personas, neque sufficiunt distincti respectus.

III. Iuramentum autem Rex irritum reddere antecedenter potest ut privatus, si se ipse potestate tale quid iurandi plane privaverit priore iuramento: consequenter non potest, quia hic quoque personarum distinctio requiritur. Nam quae consequenter irrita redduntur, iam antea exceptionem in se habebant, nisi superior noluerit. at ita iurare ut tenearis nisi ipse nolis, perabsurdum est, et naturae iurisiurandi contrarium. Etsi vero ex iureiurando ius quaeri alteri non possit, ob aliquod vitium in persona, tamen eum qui iuraverit Deo obstringi supra ostendimus: quod ad reges non minus, quam ad alios pertinet, contra quam sentit dicto loco Bodinus.

IV. Promissa quoque plena, et absoluta, atque acceptata naturaliter ius transferre demonstratum supra est, quod itidem ad reges non minus quam ad alios pertinet, ita ut improbanda sit hoc quidem sensu eorum [2]) sententia, qui negant regem teneri unquam his quae sine causa promisit; quod tamen quo sensu locum habere possit mox videbimus.

V. Caeterum quod diximus supra, leges civiles regni locum non habere in regum pactis et contractibus, id recte vidit et Vasquius [3]). Sed quod infert emtionem et venditionem sine certo pretio, locationem et conductionem non expressa mercede, emphyteusin sine

---

1) [C. VI § IV].
2) Ang. l. Lucius. D. de eviction. [l. 11 D. XXI, 2]. Curt. Iun. cons. 138. n. 4.
3) Lib. II. Contr. Ill. c. 51, n. 34. Suar. lib. III, c. 35. n. 14.

scriptura, si a regibus fiant, valitura, non concedendum est: quia hi actus non a rege qua rege, sed ab eo quasi alio quovis fieri solent. In quo actuum genere tantum abest ut communes regni leges vim nullam habeant, etiam leges oppidi ubi Rex habitat valere credimus: quia speciali ratione rex ibi se habet, ut illius coetus membrum. Quae tamen ut diximus ita procedunt, nisi circumstantiae ostendant placuisse regi suum actum ab illis legibus immunem facere. Aliud vero exemplum quod idem adfert Vasquius de promissione quolibet modo facta, bene convenit, et ex his quae supra diximus explicari potest.

VI. 1. Contractibus quos rex cum subditis iniit obligari eum naturaliter tantum, non civiliter, Iurisconsulti [1]) ferme omnes sentiunt. quod loquendi genus perobscurum est. Nam naturalis obligatio interdum a iuris auctoribus dicitur per abusionem de eo quod fieri natura honestum est, quanquam non vere debitum, ut legata integra sine detractione Falcidiae praestare, solvere debitum quo quis in poenam creditoris erat liberatus, vicem beneficio rependere, quae omnia cessare faciunt condictionem indebiti: Interdum vero magis proprie id quod vere nos obligat, sive inde ius alteri oriatur, ut in pactis, sive non oriatur, ut in plena et firma pollicitatione. Maimonides Hebraeus lib. III ducis dubitantium capite 54, tria haec apte distinguit, et quae non debentur ait venire benignitatis nomine, id est חסר quam alii interpretes ad Prov. XX, 28 explicant פלגת הטובה *abundantiam bonitatis* [2]): quae debentur ex iure stricte sumto משפט *iudicium* Hebraeis vocari, quae ex honestate *iustitiam* צדקה id est aequitatem, **ἔλεον, κρίσιν, πίστιν** dixit interpres Matthaei XXIII, 23. ubi **πίστιν** vocat quae Hellenistis plerunque est **δικαιοσύνη**. Nam **κρίσιν** pro eo quod stricte debetur reperias etiam Macc. VII, 18, et 32.

2. Civiliter quoque obligari ex actu suo dici quis potest, aut eo sensu, ut obligatio procedat non ex mero iure naturali, sed ex iure civili, vel ex utroque, aut eo sensu, ut in foro actio inde detur. Dicimus ergo ex promisso et contractu Regis, quem cum subditis iniit, nasci veram ac propriam obligationem, quae ius det ipsis subditis [3]): ea enim est et promissorum et contractuum natura, ut supra ostendimus: etiam inter Deum et hominem. Quod si tales sint actus qui a rege, sed ut a quovis alio fiant, etiam civiles leges in eo valebunt: sin actus sit regis qua regis, ad eum civiles leges

---

1) Bal. l. 1. D. de pactis [l. 1 D. II, 14]. L. Princeps legibus, D. de legibus [l. 31 D. I, 3]. L. ult. C. de trans. [l. 43 C. II, 4]. L. si aquam, C. de servit. [l. 2 C. III, 34]. Dd. in c. 1, de Const. [c. 1 Decretal. I, 2]. Bal. L. Si pecuniam, C. de condict. ob causam [l. 10 C. IV, 6]: et in l. ex imperfecto, C. de testamentis [l. 3 D. VI, 23]. L. Si poenae. D. de cond. ind. [l. 19 D. XII, 6]. L. 1, C. ad l. Falc. [l. 1 C. VI, 50]. L. Sed et si lege, §. consuluit, D. de pet. hered. [l. 25 § 11 D. V, 3]. [Huius notae pars prior, Bal. — D. de legibus, in edit. 1632 invenitur in imo margine laterali pag. 177, altera pars in summo marg. lat. p. 178. Illi subscripsit qui editionem curavit: „Reliqua vid. pag. seq.". Quae verba eodem loco repetita sunt in edd. 1642 et 1646, quamquam haec nota ibi aliter inter margines duarum paginarum subsequentium divisa est].

2) *Abundantiam bonitatis*] Huc pertinent ea quae non ob aliam causam fiunt quam ut liberalitas et munificentia exerceantur, ut loquitur lex 1. D. de donationibus [l. 1 D. XXXIX, 5]. χρηστότης ἐκ πηγῆς πλουσίας ἀπορρεῖ τῆς ἡμερότητος. *Ex ubere fonte mansueti ingenii manat beneficentia.* Plutarchus Catone maiore [339 A].

3) Ias. lib. V, de cond. causa dat. Castal. de Imperio, q. III, vers. 81. Vasq. lib. I, contr. Ill. c. 3, n. 1. Bod. I, c. 8.

non pertinent. quod discrimen a Vasquio non satis observatum est. neque tamen eo minus ex utrovis actu nascetur actio, nempe ut declaretur ius creditoris, sed coactio sequi non poterit, ob statum eorum quibuscum negotium est: nam subditis cogere eum cui sunt subditi non licet, sed aequalibus in aequales id ius est a natura, superioribus in subditos etiam ex lege.

VII. Sed hoc quoque sciendum est, posse subditis ius etiam quaesitum auferri per regem duplici modo, aut in poenam, aut ex vi supereminentis dominii [1]. sed ut id fiat ex vi supereminentis dominii, primum requiritur utilitas publica, deinde, ut, si fieri potest, compensatio fiat ei qui suum amisit, ex communi. Hoc ergo sicut in rebus aliis locum habet, ita et in iure quod ex promisso aut contractu quaeritur.

VIII. Neque ullo modo hic admittenda est distinctio quam adferunt nonnulli, iuris quaesiti ex vi iuris naturalis, et eius quod venit ex lege civili. nam in utrumvis par ius est regis, nec hoc magis quam illud sine causa tolli potest. Ubi enim dominium, aut ius aliud alicui legitimo modo partum est, id ne sine causa ei auferatur iuris est naturalis. Contra si rex faciat, haud dubie tenetur reparare damnum datum: facit enim contra verum ius subditi. Hoc ergo differt ius subditorum et ius exterorum, quod ius exterorum (hoc est qui nulla ratione subditi sunt) supereminenti dominio nullo modo subest: nam de poena infra videbimus: subditorum autem ius ei dominio subest, quatenus publica utilitas desiderat.

IX. Ex his quae diximus et hoc apparet, quam falsum sit quod quidam [2] tradunt, contractus Regum leges esse. Nam ex legibus nemini ius adversus Regem nascitur: ideo si eas revocet nemini facit iniuriam. Peccat tamen si sine iusta causa id faciat. At ex promissis et contractibus ius nascitur. Contractibus ligantur contrahentes tantum; legibus subditi omnes. Possunt tamen quaedam esse mixta ex contractibus et legibus, ut contractus cum vicino rege, aut cum publicano factus, qui simul pro lege publicatur, quatenus ei insunt quae subditis observanda sunt.

X. Veniamus ad successores [3]: de quibus adhibenda distinctio est, sintne omnium simul bonorum heredes, ut qui regnum quod in patrimonio est, testamento, vel ab intestato accipiunt; an successores regni duntaxat, puta ex electione nova, aut ex praescripto; sive imitatione quadam vulgaris hereditatis, sive aliter: an vero mixto iure succedentes. Nam qui bonorum omnium ita ut regni heredes sunt, quin promissis et contractibus teneantur dubitandum non est. Pro debitis enim etiam personalibus bona defuncti ut obligata sint ipsi rerum dominio coaevum est.

XI. I. At qui in ius regni duntaxat succedunt [4]), aut partim in bona, in ius regni vero in solidum, quatenus obligentur, tam dignum

---

1) Vasq. lib. I. contr. Ill. c. 5, in pr. et l. I, freq. contr. [IV, 1]. Castr. lib. I. cons. 229.

2) Bal. in l. Caesar. D. de publicanis [l. 15 D. XXXIX, 4]. Bart. in l. sicut, D. quod cuiusque universitatis [l. 7 D. III, 4]. Ias. cons. I, col. 4, vol. I. et alii allegati a Vasq. d. c. 3, n. 5.

3) *Veniamus ad successores*] Vide Scriptores quibus utitur Reinkingius lib. I, classe III, cap. 10.

4) *At qui in ius regni duntaxat succedunt*] Vide Aymonium editum a Frehero p. 373.

est quaeri, quam confuse hactenus tractatum est. Directe, hoc est *ἀμέσως* hos successores regni, qua tales, non obligari satis est manifestum [1]). quia ius non accipiunt ab eo qui proxime decessit, sed a populo, sive ea successio propius accedat ad ius hereditatum [2]) vulgarium, sive absit longius: de quo discrimine supra egimus.

2. Sed *ἐμμέσως*, id est per interpositam civitatem, obligantur [3]) etiam tales successores: quod sic intelligetur. Coetus quilibet non minus quam personae singulares ius habet se obligandi per se aut per maiorem sui partem. Hoc ius transferre potest tum expresse, tum per consequentiam necessariam, puta imperium transferendo. nam in moralibus qui dat finem, dat ea quae ad finem perducunt.

XII. 1. Non tamen in infinitum hoc abit. neque enim obligandi infinita potestas ad imperium recte exercendum necessaria est, ut nec ad tutelam aut curationem, sed quatenus eius potestatis natura exigit. *Tutor domini loco habetur,* inquit Iulianus [4]), *cum rem administrat, non cum pupillum spoliat* [5]). quo sensu et illud intelligendum quod dixit Ulpianus [6]), magistri societatis pactum societati non prodesse tantum, sed et obesse. Neque tamen, ut quidam [7]) existimant, res haec ad naturam negotiorum gestorum exigenda est, ut tum demum ratus sit habendus actus, si utiliter gestus sit. Nam ad tales angustias reipublicae imperantem redigere, ipsi reipublicae esset periculosum. Quare nec sensisse hoc credendus est populus, cum imperium detulit. Sed quod a Romanis Imperatoribus [8]) in causa civitatis responsum est, valere transactionem quam magistratus fecissent in re dubia, non si indubitate id quod deberi possit remissum sit, idem ad nostram de populo toto quaestionem referri debet ac potest, sed servata proportione.

2. Sicut ergo leges non quaevis subditos obligant, possunt enim etiam extra eas quae iubent quod illicitum est, esse quaedam evidenter stultae atque absurdae [9]), sic et contractus regentium ita obligant

---

1) *Directe, hoc est ἀμέσως hos successores regni qua tales sunt non obligari satis manifestum est*] Sic Solomo obligatus non fuit eo promisso quod Semei David fecerat. [1 Reg. II, 9].

2) [hereditatium, quatuor edd.].

3) *Per interpositam civitatem obligantur*] Similia vide c. I. de solutionibus [c. 1 Decretal. III, 23]. Propius ad rem facit c. Abbate de sententiis et re iudicata [c. 3, II, 14 in VI°], ubi notanda verba: *Cum tam supradicti avi donatio, quam locorum acquisitio praemissorum fuerint nomine regni factae.* vide et Treutl. parte I, dispt. VI, thesi 7. Syr. de pace religionis concl. 19.

4) L. qui fundum. § si tutor D. pro emto. [l. 7 § 3 D. XLI, 4]. L. ab agnato. D. de curatoribus [l. 12 D. XXVII, 10]. L. 22 pactum, C. de pactis [l. 22 C. II, 3]. L. Contra, § si curator. D. de pactis [l. 28 § 1 D. II, 14].

5) *Tutor domini loco habetur, inquit Iulianus, cum rem administrat, non cum pupillum spoliat*] Huc pertinent ea quae habet Camdenus parte IV Elisabethae anno CIↃIↃXCV, et quae Cromerus habet de Georgii Bohemiae regis aere alieno imprudenter suscepto a Wladislao Lib. XXVII [p. 593].

6) L. Item, D. de pactis [l. 14 D. II, 14].

7) Alph. de Castro, l. 1. de leg. poenalibus, c. 5. Vict. in Relect. de potest. Papae, et conc. nu. 18.

8) L. Praeses, C. de Transactionibus [l. 12 C. II, 4].

9) *Esse quaedam evidenter stultae atque absurdae*] Ut lex Cabadis Persarum regis apud Procopium [Pers. I, 5] et Agathiam [IV, 27]. Hoc legis argumentum ad alienationes aptat Petrus legatus Iustini II, ad Chosroen agens de iis quae Iustinianus Saracenis promisisse videbatur: *οὐ γὰρ ἑνὸς ἀνδρὸς ἔθος, φημὶ δὲ τὸ πλέον καὶ νόμῳ μὴ λυσιτελοῦντι, καὶ εἰ πέφυκε βασιλεὺς ὁ τὸ ἔθος ἰσχυροποιήσας ἤγουν νομοθετήσας, πολιτεία*

subditos si probabilem habeant rationem; quod in dubio ob regentium auctoritatem praesumi debet [1]). Quae distinctio multo est melior, quam illa quae a multis [2]) afferri solet de exitu modicae aut immodicae laesionis. Non enim exitus in hac re, sed probabilis ratio rei gerendae spectanda est. Quae si adsit, et populus ipse obligabitur, si quo casu sui iuris esse inceperit, et successores ut populi capita. Nam et si quid populus liber contraxisset, obligaretur is qui postea regnum plenissimo iure acciperet.

3. Laudatur Caesar Titus hoc nomine [3]), quod beneficia a superioribus concessa a se peti passus non est, cum Tiberius, et eum secuti, non aliter rata habuissent superiorum beneficia, nisi eadem iisdem et ipsi dedissent. Titi exemplum secutus Imperator optimus Nerva in edicto quod apud Plinium [4]) exstat sic ait: *Nolo existimet quisquam quae alio principe vel privatim vel publice est consecutus, ideo saltem a me rescindi, ut potius mihi debeat si illa rata et certa fecero, nec gratulatio ullius instauratis eget precibus.* At vero de Vitellio cum narrasset Tacitus [5]), eum nulla posterum cura lacerasse imperium, vulgo ad magnitudinem beneficiorum accurrente, quibusdam et pecunia emercantibus, addit: *Apud sapientes cassa habebantur, quae neque dari, neque accipi salva republica poterant* [6]).

καταδικασθήσεταί ποτε. Non enim ex unius hominis consuetudine, aut etiam lege non utili, etiam si Imperator sit, qui morem talem firmaverit, aut lege sanxerit, respublica unquam condemnabitur [Menander Protector in Exc. Legat., ad gentes 5].

1) *Quod in dubio ob regentium auctoritatem praesumi debet*] Sidonius lib. v, epistola xvii: *Quicquid spoponderit princeps, semper redhibet principatus.* Vide Ambrosium in laudibus Theodosii [de Obitu Theodosii 5], Symmachum lib. iv, epist. 7, et 19. lib. v, 37. Conc. Toletanum v, c. 6. C. caeterum de donationibus [c. 3 Decretal. iii, 24] debita Iustiniani qui aes magnum reliquerat a Iustino imperii successore persoluta narrat Corippus libr. ii [389].

2) Th 1, 2, q. 95, art. 3. Pan. in c. cum ecclesiarum [c. 7 Decretal. i, 2], nu. 14 Felin. n. 60. Turrecrem. in c. Sententia ii, q. 3 [c. 1 Causa xi qu. 3]. concl., 6, et 7 n. 8, et 9. Alii in c. licet, de voto [c. 6 Causa iii qu. 34]. Aguirre Apolog. p. l. n. 70.

3) *Laudatur Caesar Titus hoc nomine*] Historia apud Suetonium c. 8, apud Xiphilinum ex Dione [lxvi, 19], et apud Victorem [Caes. 10]. Simile c. Iustitiae causa xxv, quaest. 1. [c. 15 Causa xxv qu. 1]. Gail. obs. ii, lx. 15. Vide et Radevici historiam. Guntherus [Guilielmus, ed. 1646] Ligurino lib. v [569 sqq.],

Neve secuturi factum subvertere reges
Aut revocare queant, regali tuta sigillo
Argumenta Duci, monumentaque certa reliquit.

Et libro viii [579 sqq.],

Tanta tamen clari fuit indulgentia regis,
Ut quicunque bona priscorum munera regum
Hactenus ista fide possederat, idque probare
Legitimis poterat vel demonstrare tabellis,
Principis assensu titulo gavisus eodem
Nunc quoque possideat.

4) *Apud Plinium*] x, epist. 66 [ep. 58].

5) Hist. iii [55].

6) *Quae neque dari, neque accipi salva republica poterant*] Laudat et applicat Mariana ad immensam munificentiam Friderici regis Neapolitani xxvi, 16. a Nerone donata etiam ab emtoribus repetiit Galba relicta decima. Tacitus historiarum i [20]. et Plutarchus [Galba 1060 A]. Pertinax etiam a libertis ea exegit quae sub specie venditionis Commodo principe lucrifecerant [Capitolinus, Pertinax 8]. Basilius Macedo Imperator repetiit quae Michaël Imperator elargitus fuerat. Zonaras de eo [xvi, 8]: ἐψήφιστο παρὰ πάντων τοὺς ἐξ οὐδεμίας χρήματα λάβοντας εὐλόγου λαβῆς, ἀναδιδόναι ταῦτα, ἤτοι γε δὴ μετριώτερον ἥμισυ· *Communi consensu placuit, ut qui pecunias nulla probabili ex causa accepissent, partim totas, partim dimidium redderent.* Vide eundem Isaacio Comneno [xviii, 4]. de donationibus Ludovici xi. vide Serranum Carolo viii [p. 413], de eiusdem donatio-

4. Illud hic addendum est, si quo casu contractus incipiat vergere non ad damnum modo aliquod, sed ad perniciem publicam, ita ut ab initio contractus in extensione ad illum casum censendus fuisset iniustus et illicitus, tunc non tam revocari eum contractum posse, quam declarari eum non ultra obligare [1]), quasi factum sub conditione sine qua iuste fieri nôn potuit.

5. Quae de contractibus diximus eadem intelligenda sunt de alienatione [2]) pecuniae populi, aut rei alterius quam secundum leges rex alienare bono publico possit. Nam hic quoque similis adhibenda est distinctio, an probabilis donandi, aut aliter alienandi fuerit ratio.

6. At si contractus ad regni eiusve partis aut patrimonii regalis, quatenus id regi permissum non est, alienationem pertineant, non valebunt ut facti de re aliena. Tantundem erit in regnis restrictis si quam materiam, aut actuum genus populus a potestate regia exceperit. Nam ut tales actus valeant populi per se aut per eos qui populum legitime referunt, consensus requiritur, ut ex iis quae de alienatione supra [3]) diximus intelligi potest. Quibus distinctionibus adhibitis facile iudicari poterit, iustae, an iniustae fuerint exceptiones regum, qui priorum regum nomina exsolvere recusarunt, quorum heredes non fuerant: quarum exempla apud Bodinum [4]) videre est.

XIII. Illud quoque a multis [5]) traditum [6]), beneficia Principum quae liberaliter sunt concessa semper posse revocari, sine distinctione transmittendum non est. Sunt enim quaedam beneficia quae rex de suo facit, et quae, nisi adsit precarii clausula, vim habent perfectae donationis. Haec revocari non possunt [7]), nisi quod subditos attinet in poenam, aut ob utilitatem publicam cum compensatione si fieri potest. Sunt alia quae vinculum duntaxat legis demunt sine ullo contractu. Et haec sunt revocabilia. Quia sicut lex sublata universaliter reponi universaliter semper potest, ita et particulariter sublata particulariter reponi. Nullum enim hic ius quaesitum est adversus legis auctorem.

XIV. Contractibus vero eorum qui sine iure imperium invaserunt, non tenebuntur populi aut veri reges. nam hi ius obligandi populum non habuerunt. De in rem verso tamen tenebuntur, id est quatenus locupletiores facti sunt.

---

nibus etiam quae Ecclesiis factae non servatis Philippum Cominaeum lib. IX. Marianam vero de donationibus quas Arragoniae rex Ramirus fecerat, rescissis, libro X, c. 16. de Isabellae donationibus rescissis per ipsam XXVIII, 11. Cromerum de Casimiri regis Poloniae testamento partim probato, partim improbato, XII [XIII p. 322].

1) *Quam declarari eum non ultra obligare*] c. Suggestum est de decimis [c. 9 Decretal. III, 30]. Exemplum in Actis Alfonsi et Sanctii apud Marianam lib. XII, c. ultimo: apud Camdenum dicto anno CIↃIↃXCV, et anno CIↃIↃXCVII, in controversia Hansiatica.

2) *De alienatione*] Habes huc pertinentia in Conciliis Galliae Tomo III.

3) [Cap. VI].

4) Lib. I, c. 8, §. Neque enim.

5) Curt. Iun. cons. 138. n. 4. cons. 157, n. 18. Cravetta de ant. temp. 2. p. 1. partis princ. n. 38. Bell. in spec. prin. rubr. 26. Ant. Gabr. lib. I. tit. de iure quaes. non tollendo conc. 6, n. 20 et concl. 7.

6) *A multis traditum*] Vide citatos per Reinkingium libro II, classe II, c. 8, num. 26, et sequentibus.

7) *Haec revocari non possunt*] Vide Afflictum decis. CXXVIII, num. 10.

CAPUT XV.

DE FEDERIBUS AC SPONSIONIBUS.

I. *Publicae conventiones quae:*
II. *Dividuntur in federa, sponsiones, pactiones alias.*
III. *Federum et sponsionum discrimen, et in quid sponsiones obligent.*
IV. *Reiecta divisio federum quam Menippus fecit.*
V. *Federum divisio in ea quae idem statuunt cum iure naturae: et unde id natum:*
VI. *Et ea quae aliquid adiiciunt: quae sunt aequalia:*
VII. *Aut inaequalia, quae rursum dividuntur.*
VIII. *Federa cum his qui alieni sunt a vera religione licita esse iure naturae:*
IX. *Nec universaliter prohiberi lege Hebraea.*
X. *Nec Christiana.*
XI. *Cautiones circa talia federa.*
XII. *Christianos omnes obligari* [1]) *ad fedus ineundum adversus hostes Christianismi.*
XIII. *Si plures federatorum bellum gerant, cui potius opem ferri oporteat distinctionibus explicatur.*
XIV. *An tacite renovatum censeatur fedus.*
XV. *An partis alterius perfidia alteram liberet.*
XVI. *In quid teneantur sponsores si sponsio improbetur, ubi de Caudina sponsione.*
XVII. *An sponsio non improbata obliget ex notitia et silentio distinctionibus explicatur, ubi de sponsione Luctatiana.*

I. Conventiones Ulpianus [2]) divisit in publicas et privatas: et publicam exposuit non ut quidam putant definitione, sed exemplis additis, *quae fit per pacem,* quod primum exemplum est: *quoties inter se duces belli quaedam paciscuntur*; quod secundum. Publicas ergo conventiones eas intelligit, quae nisi iure imperii maioris aut minoris fieri nequeunt, qua nota differunt non tantum a contractibus privatorum, sed et a contractibus regum circa negotia privata. Quanquam ex privatis quoque istis belli causa nasci solet, frequentius tamen ex publicis. Ideo postquam de conventionibus generaliter a nobis tractata sunt satis multa, quaedam addenda sunt quae ad excellentiorem hanc speciem pertineant.

II. Publicas has conventiones quas Graeci συνθήκας vocant, dividere possumus in federa, sponsiones, pactiones alias.

III. I. De federum et sponsionum discrimine adiri potest Livius libro IX. [3]) ubi recte nos docet federa esse quae fiunt iussu summae potestatis, et in quibus ipse populus irae divinae obstringitur si mi-

1) [*obligari*, edd. 1625, 1632, 1642; *obligatos*, ed. 1646].
2) L. Conventionum. D. de pactis [l. 5 D. II, 14].
3) [Livius IX, 5].

nus stetur dictis. Ea apud Romanos peragi per feciales solebant addito patre patrato. Sponsio autem est, ubi hi qui a potestate summa mandatum eius rei non habent, aliquid promittunt quod illam proprie tangit. Apud Sallustium [1]) legimus: *Senatus, uti par erat, decrevit, suo atque* [2]) *populi iniussu nullum potuisse fedus fieri.* Hieronymus Syracusarum rex cum Annibale, ut narrat Livius [3]), societatem fecerat: at postea Carthaginem misit ad fedus ex societate faciendum. Quare quod apud Senecam patrem est [4]): *Imperator fedus percussit, videtur populus percussisse Romanus, et federe continetur:* ad antiquos eos pertinet, qui speciale eius rei mandatum acceperant. At in regnis regum est fedus facere [5]). Euripides Supplicibus [6]):

τόνδε δ' ὀμνύναι χρεὼν
Ἄδραστον· οὗτος κύριος τύραννος ὢν
πάσης ὑπὲρ γῆς Δαναΐδων ὁρκωτομεῖν·
Adrastum hunc opus
Iurare: namque is ius habet regni potens
Ut civitatem federe obstringat suo.

Legendum enim ibi, ut diximus, *ὁρκωτομεῖν*, non *ὁρκωτομεῖ.*

2. Sicut autem magistratus populum non obligant, ifa nec minor pars populi: quod pro Romanis est adversus Gallos Senonas: nam maior pars populi erat apud Dictatorem Camillum [7]). bifariam autem, ut apud Gellium [8]) est, cum populo agi non potest.

3. Sed ubi qui ius populi non habent, de eo quod populi est spoponderunt, videamus in quid teneantur. Putet forte aliquis hoc casu sponsores fidem liberasse, si operam omnem dedissent, ut id quod spoponderunt fieret, secundum ea quae de promisso tertii facto supra diximus [9]): sed negotii huius, cui contractus inest, natura obligationem multo strictiorem desiderat. Nam qui contrahendo aliquid de suo dat aut promittit, is vicissim praestari reipsa sibi aliquid vult: unde et iure civili, quod facti alieni promissiones repudiat, promissio tamen ratam rem haberi, ad id quod interest obstringit.

IV. Federa Menippus regis Antiochi ad Romanos legatus, referente [10]) Livio [11]), magis ex usu suo quam ex praescripto artis ita divisit, ut diceret tria esse eorum federum quae inter se pacisce-

---

1) [Sallust., Bell. Iug. XXXIX, 3].
2) [*atque*, edd. 1625, 1632, 1642; *suique*, ed. 1646].
3) Lib. XXIV [6, 3].
4) *Quod apud Senecam patrem est*] Contr. IV, 29 [VIII, 2, 15].
5) *In regnis regum est fedus facere*] Vide quae infra lib. III, cap. XX, §. II, et sequentibus. Servius ad illud II Aeneidos [160 sq.].

Servataque serves
Troia fidem;

Quia quod rex promittit videtur respublica promittere. Et ubi Aeneas singulari certamine pugnaturus prius cum Latino fedus facit [in Aen. XII, 212]; *Turnum*, ait, *non inducit iurantem, quia praesente rege non habet potestatem.*
6) [Eurip., Suppl. 1188—1190].
7) [Livius V, 49].
8) [Gell. XIII, 16].
9) *Supra diximus*] Hoc libro, c. XI, §. XXII.
10) [referente eodem, edd. 1625 et 1632; referente, edd. 1642 et 1646].
11) *Livio*] Lib. XXXIV [57, 6 sqq.]. Adde Diodorum Siculum Exc. leg. IV. [legat. gentium p. 397].

rentur reges civitatesque genera: unum cum bello victis dicerentur leges, quo in genere quid victum habere, quo mulctari eum vellet, victoris esse arbitrium: alterum cum pares bello aequo federe in pacem atque amicitiam venirent. tunc repeti reddique per conventionem res, et si quarum turbata bello possessio sit, eas aut ex formula iuris antiqui, aut, ex partis utriusque commodo componi: tertium esse genus, cum qui hostes nunquam fuerint ad amicitiam sociali federe inter se iungendam coeant: quos nec dicere leges, nec accipere.

V. I. At nobis accuratius instituenda partitio est, ut primum dicamus federa alia idem constituere quod iuris est naturalis, alia aliquid ei adiicere. Prioris generis federa non tantum fieri solent inter hostes qui a bello discedunt, sed olim et fiebant saepe, et aliquo modo erant necessaria inter eos qui ante nihil contraxissent. id inde ortum, quod regula illa iuris naturalis, cognationem inter homines quandam esse a natura, ac proinde nefas esse alterum ab altero laedi, ut olim ante diluvium, ita rursus aliquo post diluvium tempore malis moribus esset obliterata, ita ut latrocinari et praedas agere in externos nullo bello indicto, pro licito haberetur [1]: quod *Σκυθισμὸν* vocat Epiphanius [2].

2. Hinc illa apud Homerum [3], an praedones estis? amica interrogatio, cuius et Thucydides meminit [4], et in Solonis lege [5] veteri collegia *ἐπὶ λείαν ἐρχομένων*; quippe, ut Iustinus [6] ait, ad Tarquinii tempora latrocinium maris gloria habebatur: et illud in Romano iure, ut si cum gente aliqua neque amicitiam, neque hospitium, neque fedus amicitiae causa factum habeatur, hi hostes quidem non sint: quod autem ex Romano ad eos pervenerat, illorum fiat, et liber homo Romanus ab eis captus servus fiat. idemque sit, siquis inde ad Romanos perveniat: et hoc quoque casu postliminium detur. Sic Corcyrenses olim ante belli Peloponnesiaci tempora hostes Atheniensium non erant, sed nec pacem cum illis, nec inducias habebant, ut ex oratione Corinthiorum apud Thucydidem [7] apparet. De Boccho Sallustius [8]: *nobis neque bello neque pace cognitus.* Hinc in barbaros praedam exercere laudatum Aristoteli [9], et ipsa vox hostis, veteri Latio nihil nisi externum significabat.

---

1) *Ita ut latrocinari et praedas agere in externos, nullo bello indicto, pro licito haberetur*] Caesar de Germanis [Bell. Gall. VI, 23]: *Latrocinia nullam habent infamiam, quae extra fines cuiusque civitatis fiunt.* Accedit testis Tacitus de moribus Germaniae [14], et Saxo libro XIV, et alibi. Idem de Tyrrhenis scriptum est Servio ad VIII [429] et X Aeneidos, et de aliis gentibus ad primum Aeneidos. Diodoro Siculo [V, 34] de Lusitanis: quicum Plutarchus consentit Mario [408 D]: *τὸ λῃστεύειν οὔπω τότε τῶν Ἰβήρων οὐχὶ κάλλιστον ἡγουμένων. ad id tempus Hispanis latrocinari inter pulcherrima habebatur.* Simile est quod Iudaei damnum datum ei qui nec Iudaeus sit, nec Iudaeis federatus, sarciendum negant.

2) [Epiph. adv. Haeres. praef. et Lib. I p. 4].

3) *Apud Homerum*] Odysseae γ. [III, 71] ubi Scholiastes *οὐκ ἄδοξον ἦν παρὰ τοῖς παλαιοῖς τὸ λῃστεύειν, ἀλλ' ἔνδοξον. Latrocinari apud antiquos non tantum infamia carebat sed insuper gloriosum ducebatur.*

4) *Cuius et Thucydides meminit*] Libro I [5]. additque *οὐκ ἔχοντός πω αἰσχύνην τούτου τοῦ ἔργου, φέροντος δέ τι καὶ δόξης μᾶλλον: nondum infamiam habebat id vitae genus, quin potius laudi tribuebatur.*

5) L. ult. D. de collegiis [l. 4 D. XLVII, 22].

6) Lib. XLIII [3, 5].

7) [Thucyd. I, 40].

8) [Sallust., Bell. Iug. XIX, 7].

9) [Aristot., Polit. I, 8].

3. Sub hoc genere comprehendo et federa quibus cavetur, ut utrinque ius hospitii, ut ius commercii sit, quatenus ista sub iure naturali veniunt, qua de re egimus alibi. Utitur hoc discrimine Arco, in oratione ad Achaeos apud Livium [1]), ubi non de societate ait quaeri, sed de commercio praebendi repetendique iuris: nempe ne servis Macedonum apud se perfugium esset. Hoc genus totum conventionum Graeci stricte εἰρήνην vocant, et opponunt σπονδαῖς, ut tum alibi videre est, tum in oratione Andocidis de pace cum Lacedaemoniis [2]).

VI. 1. Conventiones quae iuri naturae aliquid adiiciunt, aut aequales sunt, aut inaequales. Aequales sunt [3]) quae utrimque eodem modo se habent, αἳ ἴσως καὶ κοινῶς ἐν ἀμφοτέροις ἔχουσι, ut Isocrates in Panegyrico [4]) loquitur: quo illud Virgilii [5]) pertinet:

Nec mihi regna peto, paribus sed legibus ambas
Invictas gentes aeterna in federa mittam.

Graeci istas vocant modo συνθήκας simpliciter, modo συνθήκας ἐπὶ ἴσῃ καὶ ὁμοίᾳ, ut apud Appianum et Xenophontem videre est: has magis proprie σπονδὰς et quatenus minus dignos respiciunt προστάγματα, aut συνθήκας ἐκ τῶν ἐπιταγμάτων, quas Demosthenes in oratione de Rhodiorum libertate [6]), fugiendas ait his qui libertatem amant, quia ad servitutem accedant proxime.

2. Utriusque modi federa aut pacis, aut societatis alicuius fiunt causa. Aequalia pacis, ut quae de restituendis captivis, rebus captis, et ad securitatem conveniri solent, qua de re agendum erit infra in belli effectibus et consectaneis. Aequalia societatis, aut ad commercia pertinent, aut ad belli communitatem, aut ad res alias. Aequales de commerciis pactiones variae esse possunt, puta utrinque ne vectigal ullum solvatur, quod in vetere erat federe Romanorum et Carthaginiensium, excepto eo quod scribae et praeconi dabatur, aut ne maius solvatur quam in praesens, aut ad certam quantitatem.

3. Sic et in bellica societate ut auxilia praestentur paria equitum, peditum, navium, sive ad omne bellum quod Graeci ξυμμαχίαν vocant [7]), et explicat Thucydides [8]) τοὺς αὐτοὺς ἐχθροὺς καὶ φίλους νομίζειν *eosdem hostes et amicos habere:* quod et apud Livium saepe reperias, sive ad tuendos fines duntaxat, quod ἐπιμαχίαν, sive ad certum bellum, aut in certos hostes, aut in omnes quidem, sed exceptis sociis, ut in federe inter Poenos et Macedonas, quod apud Polybium [9]) est: quomodo et Rhodii Antigono et Demetrio per fedus auxilia promiserunt

---

1) Liv. lib. XLI [24, 15 sq.].
2) [Andocid., Orat. III, 4].
3) *Aequales sunt*] Sic Plinius [Hist. Nat. VI, 25] Parthos ait cum Scythis ex aequo degere. Pompeius apud Lucanum [VIII, 231 sq.] de eadem Parthorum gente:
Solus
Ex aequo me Parthus adit.
4) [Isocr., Panegyr. 47].
5) [Virgil., Aen. XII, 190 sq.].
6) [Immo Isocrates, in Archidam. 22. „Error huc translatus e Mari libero cap. 13." Barbeyrac].
7) *ξυμμαχίαν vocant*] Veteres ὁμαιχμίαν. Zosimus. lib. V [42].
8) [Thucyd. III, 75].
9) [Polyb. VII, 2].

in hostes quosvis excepto Ptolemaeo [1]). Potest, ut diximus, aequale fedus et ad res alias pertinere, ut ne in confinio alterius alter arces habeat [2]), ne subditos alterius alter defendat, ne iter alterius hosti praebeat.

VII. 1. Ex aequalibus qualia sint inaequalia facile est intelligi. Promittuntur autem inaequalia aut ex parte digniori, aut ex minus digna. Ex parte digniori, ut si quis auxilia promittat, nec restipuletur, aut maiora promittat: Ex parte indigniori inaequalia, aut ut Isocrates dicto Panegyrico loquitur, τὰ τοὺς ἑτέρους ἐλαττοῦντα παρὰ τὸ δίκαιον, sunt ea quae diximus προστάγματα, aut ἐπιτάγματα vocari. Et haec ipsa aut cum imminutione sunt imperii, aut sine eius imminutione.

2. Cum imminutione imperii, ut in secundo federe Carthaginiensium cum Romanis, ne cui Carthaginienses bellum facerent iniussu populi Romani [3]). Ab eo tempore, ut Appianus loquitur, Καρχηδόνιοι Ῥωμαίοις ὑπήκουον ἔνσπονδοι, *Carthaginienses Romanis ex federe morem gerebant.* Potest addi huic generi deditio conditionata, nisi quod illa non imminutionem, sed translationem totius imperii continet, qua de re diximus alibi. Talem autem conventionem federis nomine, et alibi Livius appellat, et [4]) libro IX [5]): *Teates Apuli impetraverunt ut fedus daretur, neque ut aequo tamen federe, sed ut in ditione populi Romani essent.*

3. Sine imminutione imperii onera, aut transitoria sunt, aut manentia. Transitoria de solvendo stipendio, de moenibus diruendis, ut locis quibusdam decedatur: ut dentur obsides, elephanti, naves. Manentia, ut de imperio ac maiestate comiter colenda, cuius federis quae sit vis alibi diximus. Huic proximum est ut hostes et amici habeantur quos velit partium altera: ne cui exercitui, cui cum altero bellum sit, per fines transitus commeatusve detur. Tum illa minora, ne arces certis locis aedificare, ne exercitum ducere, ne naves habere ultra numerum definitum, ne urbem condere, ne navigare, ne militem certis locis conscribere liceat: ne socios oppugnare: ne commeatu hostes iuvare: ne recipere eos qui aliunde veniunt: ut federa prius facta cum aliis dirimantur: quorum omnium exempla apud Polybium, Livium, et alios videre est.

4. Solent autem federa inaequalia contrahi, non tantum inter victores et victos, ut Menippus [6]) censebat, sed et inter potentiores et impotentiores etiam qui bello inter se experti non sunt.

VIII. De federibus frequens est quaestio, licitene ineantur cum his qui a vera religione alieni sunt: quae res in iure naturae dubitationem non habet. Nam id ius ita omnibus hominibus commune est, ut religionis discrimen non admittat. Sed de iure divino quaeritur, ex quo hanc quaestionem tractant, non Theologi [7]) tantum [8]), sed et Iurisconsultorum nonnulli, inter quos Oldradus et Decianus [9]).

---

1) Plut. Demetrio [899 A].
2) *Ut ne in confinio alterius alter arces habeat*] Exemplum vide apud Procopium Persicorum I [2].
3) [Livius XXX, 37, 4].
4) [ut. quatuor edd.].
5) [Livius IX, 20, 7 sq.].
6) [Livius XXXIV, 57, 7].
7) Th. 2, 2. q. 10. art. 10.
8) *Non Theologi tantum*] puta Antoninus, Caietanus, Toletus, Molina, Valdesius, Malderus.
9) Oldr. cons. 71. Deci. III. cons. 20.

IX. 1. Videamus primum de iure divino veteri, acturi deinde de novo. Fedus non nocendi causa cum alienis a religione contrahere ante Mosis legem licuit. Exemplum est in federe Iacobi cum Labane [1]: ut iam de Abimeleco nihil dicam, quando non satis constat eum fuisse idololatram [2]. Neque id lex per Mosem data mutavit. Exemplo sint Aegyptii haud dubie tunc [3]) idololatrae. Hos tamen aversari vetantur Hebraei [4]. Excipiendi sunt populi septem divina sententia damnati, cuius sententiae exsecutores erant delegati Israelitae [5]. nam his in idololatria perstantibus, et imperium detrectantibus parcere vetantur, quibus itidem decreto divino additi sunt Amalecitae [6].

2. Federa quoque commerciorum, et quae his similia ad utilitatem communem, aut alterius partis pertinent, inire cum profanis licet per legem. nihil enim reperitur quod obstet. Et exempla habemus federum quae David et Solomo cum Hiromo Tyriorum rege fecerunt [7]: ac notandum in sacra historia [8]) dici fedus hoc a Solomone factum iuxta sapientiam quam Deus ei dederat.

3. Lex quidem Mosis [9]) specialiter imperat benefacere popularibus, *ἀγαπᾶν τὸν πλησίον*: praeterea peculiaris victus et morum ratio Iudaeis praescripta familiarem cum hominibus caeteris consuetudinem vix patiebatur. At hinc non sequitur aut benefacere extraneis non licuisse, aut etiam laudabile id non esse, quod male inde collegit posteriorum magistrorum prava interpretatio: unde illud Iuvenalis [10]) de Iudaeis:

Non monstrare vias eadem nisi sacra colenti.

quo loco exemplum monstrandae viae minime molesta neque sumtuosa beneficia indicat, quae ignotis etiam tribuenda Cicero [11]) dicit et Seneca [12]. Eodem pertinet Taciti [13]) illud de iisdem: *Apud ipsos fides obstinata, misericordia in promtu, adversus omnes alios hostile odium.* Sic in novi federis historia legimus saepe non solitos Iudaeos convivere *συγχρῆσθαι, συνεσθίειν, κολλᾶσθαι, προσέρχεσθαι* alienigenis. Er Apollonius Molo [14]) Iudaeis obiiciebat, *ὅτι μὴ παρεδέχοντο τοὺς ἄλλαις προκατειλημμένους δόξαις περὶ Θεοῦ, μηδὲ κοινωνεῖν ἤθελον τοῖς καθ' ἑτέραν συνήθειαν βίου ζῆν προαιρουμένοις*: *non admitti ab eis qui de Deo sentirent alia, nec quicquam ipsis commune esse cum his qui institutis differrent:* Amici Antiochi apud Diodorum [15]) Iudaeos accusant: *μόνους ἁπάντων ἐθνῶν ἀκοινωνήτους εἶναι τῆς πρὸς ἄλλο ἔθνος*

1) Gen. XXXI, 44.
2) [Exempla sunt in federe Abrahami cum Abimeleco, Isaaci cum eodem, Iacobi cum Labane, ed. 1625; Exemplum—idololatram (ut in textu), edd. 1632, 1642, 1646].
3) [idololatrae, edd. 1625 et 1632; tunc idololatrae, edd. 1642 et 1646].
4) Deuteron. XXIII [XXXIII], 7.
5) Deut. VII, 1.
6) Deut. XXV, 17.
7) II Sam. V, 11.
8) I Reg. V, 12.
9) Levit XIX, 8 [18]. Deut. XXII, 1.
10) [Iuvenal., Sat. XIV, 103].
11) Off. I [16, 51].
12) De benef. VI, 9 [IV, 29].
13) Hist. V [5].
14) [Ioseph., contra Apionem II, 36].
15) [Diod., Exc. lib. XXXIV, 1 princ.].

ἐπιμιξίας καὶ πολεμίους ὑπολαμβάνειν πάντας: *solos ex omnibus populis insociabiles esse extraneis, ita ut caeteros pro hostibus ducant.* Sequitur de iisdem, μηδενὶ ἄλλῳ ἔθνει τραπέζης κοινωνεῖν τὸ παράπαν, μηδὲ εὐνοεῖν, *cum nulla gente alia mensam habere communem, neque bene eos aliis velle.* Mox eis tribuitur μισανθρωπία *odium humani generis.* Et apud Philostratum [1]) Tyanensis de Iudaeis: οἱ βίον ἄμικτον εὕροντες, οἷς μήτε κοινὴ πρὸς ἀνθρώπους τράπεζα: *vitae genus adeo secretum ab humano commercio repererunt, ut ne mensam quidem cum aliis communem habeant.* Sicut et passim Iudaeis apud Iosephum obiicitur, τὸ ἄμικτον, τὸ ἀσύμφυλον, ἡ διαίτης ἀμιξία, *insociabilis vivendi ratio.*

4. At hunc non esse legis sensum Christus nos docuit exemplo suo, cum a Samaritide femina aquam accipere non recusavit, legis ubique observantissimus. Sed et olim David apud populos irreligiosos perfugium sibi quaesiverat, nusquam eo nomine reprehensus. Apud Iosephum [2]) Solomoni templum dedicanti, et oranti ut Deus ibi etiam alienigenarum preces exaudiret, haec tribuitur oratio: ἡμεῖς οὐκ ἀπάνθρωποι τὴν φύσιν ἐσμέν, οὐδὲ ἀλλοτρίως πρὸς τοὺς οὐχ ὁμοφύλους ἔχομεν: *non sumus inhumano ingenio neque male affecti* [3]) *erga extraneos.*

5 Excipiendi ab hac regula non illi tantum populi quos supra diximus, sed insuper Ammonitae et Moabitae de quibus scriptum est Deut. XXIII, 6; *Non quaeres prosperitatem eorum* (ita rectius hoc loco verteris שלמם quam pacem eorum) *nec bonum eorum ullis diebus tuis unquam.* Quibus verbis federa benefica cum illis populis vetantur, non etiam ius belli conceditur: aut certe, quae Hebraeorum quorundam sententia est, vetatur pax ab illis peti, non etiam oblata accipi. Certe ius belli in Ammonitas Hebraeis negatur Deut. II, 19: neque Iephthes arma in eos movit nisi post tentatas aequae pacis vias [4]), neque David nisi atrocibus iniuriis lacessitus [5]). De societate bellica quaestio superest.

6. Ante legem, hanc quoque non illicitam fuisse cum profanis gentibus, exemplo apparet Abrahami [6]), impios Sodomitas bello adiuvantis [7]). Nec lege Mosis quicquam generaliter hac in re mutatum legitur. Atque ita videmus sensisse Asmonaeos, legis et peritos et reverentes admodum [8]), ut ex religiosa Sabbathi observatione, per-

---

1) [Philostr., Vita Apoll. Tyan. v, 33].
2) Ant. VIII, 2 [VIII, 4, 3].
3) [effecti, ed. 1632; affecti, edd. 1642 et 1646].
4) Iud. XI, 16.
5) II Sam. X.
6) *Abrahami*] Idem cum Escole et Anero fedus fecit [Gen. XIV, 13]. Sic et David cum Achi et Naaso. Solomon cum Aegyptiis. Asa cum Benadado [I Sam. XXVII. II Sam. X, 2. I Reg. III, 1. et XV, 19].
7) [adiuvantis, edd. 1625, 1632, 1646; adiuvantibus ed. 1642].
8) *Asmonaeos legis et peritos et reverentes admodum*] Laus eorum est in Thargume Chaldaico, in libris Maccabaicis, in epistola ad Hebraeos. Horum exemplum secuti Imperatores et reges Christiani federa aut cum non Christianis, aut cum non sane Christianis fecere, Constantinus cum Gothis et Vandalis, Iustinianus cum Langobardis: cum Saracenis, Alanis, Gepidis, Francis, Suevis, Vandalis Theodosius, Honorius, Leo, Heraclius, Basilius, Isaacius Angelus, Palaeologus: cum Mauris reges Hispaniae Alfonsus Hispalensis, Ramirus, Alfonsus Castus, Sanctius Castellae, Ferdinandus cognomine Sanctus: Petrus Legionis rex: Alfonsus Castellae rex prudentissimus: cum Tartaris Rodolphus Habspurgensis. Adi Iohannem de Carthagena libro III de Iure Belli Romani Pontificis, c. I. Iulius II Pontifex Turcis usus.

missa sola sui tutela, non alio armorum usu, apparet. Et hi tamen cum Lacedaemoniis et Romanis fedus pepigere [1]), approbantibus sacerdotibus et populo: imo et pro eorum salute sacra publice fecerunt. Quae vero contra adferuntur, causas habent peculiares.

7. Nam si quos reges aut populos, extra eos qui in lege expressi erant, exosos sibi et infortunio damnatos per Prophetas Deus significasset, eorum tutelam suscipere, aut cum iis arma sociare haud dubie nefas erat. Huc illud pertinet Prophetae [2]) ad Iosaphatum [3]) de rege Israelis: *Tene improbo opitulari, et eos diligere qui Deum oderunt* [4]) *? At ob hoc ipsum exarsit in te Dei ira.* Nam infelicem belli exitum Micheas Propheta iam ante praedixerat. Et alterius Prophetae [5]) ad Amasiam: *Ne ito tecum exercitus Israelitarum: nam non adest Deus Israelitis, ulli inquam Ephraimitarum.* Hoc vero non venire ex natura federis, sed ex personae peculiari quadam qualitate, vel hinc evincitur, quod graviter increpitus est Iosaphatus [6]), etiam diris additis, eo nomine quod commercii causa societatem iniisset cum Ochozia rege Israelitarum similem ei quam David et Solomo inierant cum Hiromo, quos eo nomine partim non reprehensos, partim laudatos diximus. Nam quod additur Ochoziam impie egisse, debet ad totam eius vitam referri ob quam Deus ipsi omnibusque eius conatibus infensus fuerit: quomodo haec historia explicatur in libro, cui nomen constitutiones Clementis VI, capite XVIII.

8. Notandum et hoc, peiorem fuisse causam eorum qui a Iacobo orti Deum bene cognitum deseruerant, quam populorum extraneorum. Nam in defectores illos caeteri populares armabantur lege quae exstat Deut. XIII, 13 [7]).

9. Est et ubi culpantur federa ob animi vitium unde procedebant: ita a Propheta reprehensus Asa, quod ad societatem Syri se contulisset, Deo diffisus [8]): quod ostenderat cum res Deo sacratas ad Syrum mitteret. Sed nempe rex idem culpatus quod in medicis spem posuisset non in Deo [9]). Non ergo ex hac historia magis sequitur per se, aut generaliter malum esse societatem contrahere cum talibus quales erant Syri, quam medicos consulere. Multa enim non illicita vitiat animus, ut censum in Davide [10]), thesaurorum ostensionem in Ezechia [11]). Sic alibi [12]) fiducia in Aegyptio posita reprehenditur, cum tamen Solomoni cum Aegyptio affinitatem contrahere licuerit [13]).

---

1) [I Maccab. 8 et 12].
2) II Paralip. XIX, 2.
3) *Ad Iosaphatum*] Iosephus [Antiq. Iud. IX, 1, 1]: *ᾐτιᾶτο τῆς πρὸς Ἄχαβον συμμαχίας ἄνθρωπον ἀσεβῆ καὶ πονηρόν: accusabat eum societatis initae cum Achabo homine impio ac scelerato.*
4) *Qui Deum oderunt*] Gratianus Valenti patruo contra Scythas opem petenti scripsit *ὡς οὐ δεῖ τῷ ἐχθρῷ τοῦ θεοῦ συμμαχεῖν fas non esse socialia arma iungere cum eo qui Dei sit hostis* Zonaras [XIII, 17].
5) II Paralip. XXV, 7.
6) II Paralip. XX, 37.
7) *Lege quae exstat Deut.* XIII, 13] Adde exemplum Iosue c. XXII.
8) II Paralip. XVI, 2, 7. Esa. VIII, 6.
9) II Paral. XVI, 12. Ambr. ad Rom. cap. 3. Auctor. imperf. ad Mat. c. XVI.
10) II Sam. XXIV.
11) II Reg. XX, 13.
12) Esa. XXXI, 1.
13) I Reg. III, 1.

10. Quibus et hoc addendum est, Hebraeos sub statu legis veteris disertas habuisse promissiones victoriae [1]), si legem observarent, quominus recurrendum habebant ad humana auxilia. Exstant quidem et apud Solomonem [2]) sententiae non paucae de vitandis consortiis impiorum. Sed haec prudentiae monita sunt, non legis praecepta: et illa ipsa monita, ut moralia pleraque, plurimas habent exceptiones.

X. 1. Lex autem Euangelii nihil hac in parte mutavit: imo magis etiam favet federibus [3]), quibus hi qui a religione alieni sunt, in causa iusta sublevantur, quia beneficentiam in quosvis homines data occasione, non liberam modo reliquit et laudabilem, sed et sub praecepto posuit. Nam Dei exemplo, qui solem oriri facit bonis et malis, et pluvia utrosque humectat [4]), iubemur nullum hominum genus a beneficiis nostris excludere. Bene Tertullianus [5]): *Quamdiu intra Israelem erat sacramentum, merito in solos fratres misericordiam mandabat. At ubi Christo dedit gentes hereditatem et possessionem terminos terrae, et coepit expungi quod dictum est Osee: Non populus meus populus meus, et non misericordiam consecuta misericordiam consecuta, Natio scilicet, exinde Christus in omnes legem fraternae benignitatis extendit, neminem excludens in miseratione sicut in vocatione.*

2. Quae accipi oportet salva gradus differentia, ut in omnes simus benefici, praecipue tamen in religionis consortes [6]). In Clementis constitutionibus [7]) legimus: **πᾶσιν οὖν δίκαιον δίδοναι ἐξ οἰκείων πόνων. προτιμητέον δὲ τοὺς ἁγίους.** *Omnibus largiendum de nostra opera: sed ita ut sanctorum potior habeatur ratio. Perfecta liberalitas,* inquit Ambrosius [8]), *fide, causa, loco, tempore commendatur, ut primum opereris circa domesticos fidei.* Simile est illud Aristotelis [9]): **οὐ γὰρ ὁμοίως προσήκει συνήθων καὶ ὀθνείων φροντίζειν.** *Neque enim par est aequalem curam subiri pro externis et pro amicis.*

3. Convictus etiam familiaris cum hominibus qui alieni sunt a religione non prohibetur: ac ne cum illis quidem quorum peior causa est, et qui a disciplinae Christianae regula deficiunt, omne interdicitur commercium, sed familiare extra necessitatem, non etiam quod emendandis ipsis spem praebet [10]). Illud vero quod apud Paulum [11]) est, *Ne iugum ducite' cum alienis a fide: quod enim consortium est iustitiae cum iniquitate, aut quae commixtio est luci cum tenebris, aut quae concordia est Christo cum Satana, aut quae pars credenti cum non credente?* ad eos pertinet qui in idoliis convivabantur, atque ita aut idololatriam committebant, aut certe committentium speciem praebebant. Ostendunt sequentia: *Quae consensio templo Dei*

---

1) Deuteron. XXVIII, 7.
2) Prov. I, 15; XIII, 20; XXII, 24; XXIV, 1.
3) Victoria de Indis relect. I. n. 15, et 17. Franc. Arius de bello n. 192. Caiet. 2, 2. q. 40. art. 1. Molina tract. II, disp. 112.
4) Matthaei V, 45.
5) [Tertull., adv. Marcionem IV, 16].
6) Gal. VI, 10.
7) lib. VII. cap. III [VII, 1 in fine].
8) Of. I, c. 3 [de Off. I, 30, 148].
9) Nic. IV [12].
10) II Thessal. I, 15 [III, 15].
11) II Corinth. VI, 14.

cum idolis? similia illis quae in priore ad Corinthios [1]) eosdem: *Non potestis fieri participes mensae Domini et mensae daemoniorum.*

4. Neque ab eo quod subeunda sponte non sunt profanorum imperia, nec coniugia cum eis contrahenda, recte procedet argumentum. Nam in utroque hoc casu apparet maius periculum, aut certe plus difficultatis iniici verae religionis usui. adde quod magis perpetua sunt ista vincula: et in matrimonio liberior electio, cum federa ex temporum et locorum occasione sumenda sint. Sicut autem benefacere profanis malum non est, ita nec opem eorum implorare [2]), sicut Caesaris et Tribuni auxilium Paulus invocavit.

XI. 1. Nulla ergo hic intrinseca aut universalis est pravitas, sed ex circumstantiis aestimanda [3]). Cavendum enim ne nimia commixtio contagium adferat infirmis; quam ad rem utile erit sedes distingui, sicut Israelitae seorsim ab Aegyptiis habitarunt. Neque enim ratione caret illud Anaxandridae [4]):

> οὐκ ἂν δυναίμην συμμαχεῖν ὑμῖν ἐγώ·
> οὔθ' οἱ τρόποι γὰρ ὁμονοοῦσ' οὔθ' οἱ νόμοι
> ἡμῶν. ἀπ' ἀλλήλων δὲ διέχουσιν πολύ.
> *Ego esse vester non queam commilito,*
> *Quando nec leges, nec mores consentiunt,*
> *Sed multis inter se intervallis discrepant.*

Quo pertinent et ea, quae alibi [5]) attulimus, de religione Iudaeorum et Christianorum in commilitio cum paganis.

2. Sed et si ex societate tali profanae opes magnum sint habiturae incrementum, abstinendum erit extra summam necessitatem [6]): In qua locum habet, quod in simili re dixit Thucydides [7]): ἀνεπίφθονον δὲ ὅσοι ὥσπερ καὶ ἡμεῖς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐπιβουλευόμεθα, μὴ Ἕλληνας μόνον, ἀλλὰ καὶ βαρβάρους προσλαβόντας διασωθῆναι *His qui insidiis impetuntur, ut nos ab Atheniensibus, invidia fieri non debet si salutem quaerunt non Graecorum modo, sed et barbarorum auxiliis.* Non enim ius quodvis sufficit ad id committendum, quod religioni, si non directe, indirecte tamen nociturum putetur. Quaerendum enim primo loco est regnum coeleste [8]), id est Euangelii propagatio.

3. Optandum esset, ut multi hodie Principes ac populi in animum admitterent liberam et piam vocem Fulconis Archiepiscopi quondam Remensis, Carolum Simplicem sic admonentis [9]): *Quis non expavescat*

---

1) [I Corinth. X, 21].
2) Sylv. verb. bellum. I, n. 9, concl. 3. Pan. in c. quod super. de voto [c. 8 Decretal. III, 34].
3) *Ex circumstantiis aestimanda*] Vide orationem Phartazae ad Lazos apud Agathiam III [11]. Saxo libro IX [p. 158 ed. 1576], in verbis Ludovici regis Francorum ad Huraldum. *Nullam posse animorum intervenire concordiam dissona sacra complexis. quamobrem petitorem opis, primum religionis contubernio opus habere, neque magnorum operum consortes existere posse, quos supernae venerationis formula disparasset.*
4) [Athen., Deipnosoph. VII, 55. In textu ed. 1646, Alexandridae].
5) Lib. I, c. 2 [§ IX, 3].
6) Sylvest. in verbo Bellum, p. I, n. 9, v. 3.
7) Libro I [82].
8) Matth. VI, 33.
9) Frod. l. IV. historiae Remensis c. 6.

vos inimicorum Dei amicitiam velle [1]), *ac in cladem et ruinam nominis Christiani, pagana arma et federa suscipere detestanda? Nihil enim distat utrum quis se paganis societ, an abnegato Deo idola colat.* Exstat apud Arrianum [2]) dictum Alexandri: **ἀδικεῖν μέγαλα τοὺς στρατευομένους ἐναντία τῇ Ἑλλάδι παρὰ τοῖς βαρβάροις, παρὰ τὰ δόγματα τὰ τῶν Ἑλλήνων**: *graviter eos delinquere, qui adversum Graecos Barbaris militarent, contra Graecorum iura.*

XII. Illud hic addam, cum omnes Christiani unius corporis membra sint, quae iubentur alia aliorum dolores ac mala persentiscere [3]), sicut id ad singulos pertinet, ita et ad populos qua populi sunt, et ad reges qua reges pertinere. Neque enim pro se quisque tantum, sed et pro mandata sibi potestate servire Christo debet. Hoc autem praestare reges et populi non possunt, grassante armis hoste impio, nisi alii aliis auxilio sint [4]): quod commode fieri nequit, nisi fedus eo nomine ineatur: quod fedus iam olim initum fuit, et princeps eius creatus consensu communi Romanus Imperator. Debent ergo Christiani omnes ad causam hanc communem pro virium modo viros aut pecunias conferre: quod quominus faciant non video quomodo possint excusari, nisi si qui bello inevitabili, aut non dissimili malo domi distinentur.

XIII. 1. Solet saepe et illa incidere quaestio, si plures bellum gerant, utri potius opem ferre debeat qui utrique est federatus. Hic primum sciendum est, quod et supra diximus, ad iniusta bella nullam esse obligationem. Quare qui federatorum iustam habet belli causam praeferendus [5]), si cum extraneo res sit. Etiam si cum alio federato. Sic oratione de Megalopoli ostendit Demosthenes [6]), Messeniis sociis contra Lacedaemonios item socios opem ferri ab Atheniensibus debere, si ab his incipiat iniuria. Sed id ita verum, nisi convenerit hoc quoque ne adversus eum auxilia mittere liceat. In pactione Hannibalis cum Macedonibus erat [7]): *Hostium hostes erimus, exceptis regibus, civitatibus, et portubus quibuscum fedus nobis et amicitia est.*

2. Quod si federati inter se committantur causis utrinque iniustis, quod accidere potest, utraque parte abstinendum erit. Sic in Leuctrica Aristidis quinta [8]) dicitur **εἰ μὲν ἐπ' ἄλλους ἐκάλουν, ῥαδίως ἂν· ἐπ' ἀλλήλους δὲ καλούντων, οὐκ ἐθέλειν παρεῖναι**: *siquidem in alios auxilium poscerent, facile esse negotium: sin sociorum alter in alterum, nolle se misceri.*

---

1) *Inimicorum Dei amicitiam velle*] Exemplum in Mancafa apud Nicetam rebus Isaaci Angeli lib. II [c. 3]. Praedicatur pietas Emanuelis ducis Sabaudiae, qui Cyprum ope Turcae recuperare cum posset, noluit.
2) [Arrian., Exp. Alex. I, 16].
3) I Cor. XII, 18, 26.
4) *Nisi alii aliis auxilio sint*] Ad hanc rem vide Marianam libro XXX [23]. Parutam libro IV. Bizarum VII, et XII.
5) *Qui federatorum iustam habet belli causam praeferendus*] Vide infra libro III [immo II], c. XXV. §. 4. In fidelitate Feudali dicitur: *Et si scivero velle te aliquem iuste offendere et inde generaliter vel specialiter fuero requisitus, meum tibi, sicut potero, praestabo auxilium.*
6) [Demosth., pro Megalop. 8 sqq.].
7) Polyb. l. VI [immo VII, 2].
8) [Aristid., Leuctrica V p. 220].

3. Quod si federati in alios bellent iusta quisque de causa, si utrique auxilia mitti possunt, puta in milite aut pecunia, mittenda erunt, ut fit circa creditores personales. At si ipsius qui promisit praesentia requiritur quae individua est, ratio postulat ut praeferatur cum quo antiquius est fedus [1]), quod Acarnanes Spartanis dicunt apud Polybium [2]) : eodemque pertinet Consulis Romani responsum Campanis datum [3]) : *amicitias ita institui par est ne qua vetustior amicitia ac societas violetur* [4]).

4. Sed addenda exceptio, nisi fedus posterius ultra promissionem aliquid habet [5]), quod quasi dominii translationem in se contineat [6]), puta subiectionis aliquid. Nam et sic in venditione [7]) dicimus priorem praeferri, nisi posterior dominium transtulerit. Sic Nepesinis apud Livium [8]) deditionis quam societatis fides sanctior. Distinguunt haec alii subtilius, sed quae dixi, ut simpliciora, ita veriora arbitror.

XIV. Finito tempore fedus tacite renovatum intelligi non debet [9]), nisi ex actibus qui nullam aliam interpretationem recipiunt. non enim facile praesumitur nova obligatio.

XV. Si pars una fedus violaverit, poterit altera a federe discedere [10]) : nam capita federis singula conditionis vim habent. Exemplo sit illud apud Thucydidem [11]) : **λύουσι τὰς σπονδὰς οὐχ οἱ δι' ἐρημίας ἄλλοις προσιόντες, ἀλλ' οἱ μὴ βοηθοῦντες οἷς ἂν ξυνομόσωσι.** *Soluti federis culpam sustinent, non qui deserti ad alios se conferunt, sed qui quam iurati promiserant opem re non praestant.* Alibi apud eundem [12]): **ὅτι δ' ἂν τούτων παραβαίνωσιν ἑκάτεροι καὶ διιοῦν, τότε λελύσθαι τὰς σπονδάς.** *Si vel tantillum ex dictis pars alterutra transgrederetur, rupta fore pacta.* Sed hoc ita verum est, ni aliter convenerit : quod fieri interdum solet ne ob quasvis offensas a federe discedere liceat.

XVI. I. Sponsionum tot esse materiae possunt, quot federum. Distant enim haec personarum facientium potestate. Sed duo sunt quae de sponsionibus quaeri solent : Primum si improbetur a rege, aut civitate sponsio, in quid teneantur sponsores, ad id quod interest, an ad restituendam rem in eum statum in quo erat ante sponsionem, an ad corpus dedendum. Prima sententia videtur iuri civili Romano congruere : secunda aequitati, quam in Caudina controversia tribuni plebis L. Livius et Q. Melius urgebant : tertia usu probata est, ut exemplis sponsionum duarum nobilium Caudinae et Numantinae apparuit. Sed illud ante omnia tenendum, cum

1) *Ut praeferatur cum quo antiquius est foedus*] Vide de Feudis lib. IV, cap. 31 [Feud. II, 28 § 4].
2) Lib. IX [31].
3) [Livius VII, 31, 2].
4) *Ne qua vetustior amicitia ac societas violetur*] χρὴ φίλοις κατ' ἐχθρῶν συμμαχεῖν, οὐ κατὰ φίλων. *amicis auxilia ferenda contra hostes, non contra amicos*, dicit Ptolemaeus Atheniensibus apud Appianum in legationum excerptis.
5) Sylvest. in verb. bellum p. I, n. 7.
6) *Quod quasi dominii translationem in se contineat*] Vide Radevicum II, 7.
7) *Nam et sic in venditione*] Edicto Theodorici c. 138.
8) Lib. VI [10, 4].
9) Dec. cons. 407.
10) Dec. cons. 265. Cep. 451, 455, 461.
11) Libro I [71].
12) [Thucyd. IV, 23].

qui summum imperium habet nullam in partem obligari. Bene enim Romanis Posthumius [1]: *Hosti nihil spopondistis: civem neminem pro vobis spondere iussistis. nihil ergo vobis nec nobiscum est, quibus nihil mandastis; nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis.* Bene idem [2]: *Iniussu populi nego quicquam sanciri posse quod populum teneat:* et hoc [3]) non minus recte: *si quid est in quod obligari populus possit, in omnia potest.*

2. Ergo nec ad id quod interest, nec ad restitutionem populus tenebatur: cum quo si negotium sibi esse voluissent Samnites, retinere exercitum apud Furculas Caudinas debuerant, et Romam legatos mittere qui cum Senatu ac populo de pace ac federe agerent, ut quanti ipsis esset exercitus incolumitas id ipsi aestimarent. Tum demum si pactis statum non esset, potuissent dicere quod et ab ipsis et a Numantinis dictum ait Velleius, publicae violationem fidei non debere unius lui sanguine.

3. Maiori specie dici potest milites omnes fuisse obligatos [4]. Et certe aequum id esset, si ipsorum iussu ac nomine contractum foret a sponsoribus, ut in pacto quod Hannibal fecit cum Macedonibus factum videmus. Quod si fide sponsorum [5] et sexcentorum quos imperarunt obsidum [6] fuerunt contenti Samnites, habent quod sibi imputent. Rursum si sponsores prae se tulerunt potestatem publico nomine contrahendi, ex damno per dolum dato ad restitutionem tenebantur. Si id non apparet, tenebantur ad id quod intererat ex vi negotii ratum haberi. Et hoc casu non corpora tantum, sed et bona sponsorum fuissent obligata Samnitibus, nisi poenam vice eius quod interest expressissent. Nam de obsidibus convenerat, ut capite luerent si pacto non staretur. De sponsoribus an eadem dicta sit poena in obscuro est. Poenae autem stipulatio tali modo facta efficit, ut si factum praestari nequeat, nihil aliud sit in obligatione: succedit enim certum loco incerti quod interest. Erat autem communis istorum temporum sententia, etiam vitam valide posse obligari.

4. Apud nos autem qui aliter sentimus, existimo tali sponsione bona primum ad id quod interest, et si ea non sufficiant, corpus ad servitutem obligari. Fabius olim Maximus [7] cum pactum quoddam eius cum hostibus factum Senatus improbasset, fundum suum ducentis

---

1) [Livius IX, 9, 16 sq.].
2) [Livius IX, 9, 4].
3) [Livius IX, 9, 7].
4) *Milites omnes fuisse obligatos*] Sic Numantini, si sponsio non probaretur, exercitum sibi dedendum censebant, ea sponsione liberatum.
5) *Fide sponsorum*] ii erant Consules duo, quaestores duo, praefecti IV, tribuni XII, narrante Appiano [Excerpta leg., gent. 2]. Hi omnes dediti ex Caudino sponsu: ex Numantino Consul solus, caeteris parcitum ob Tiberium Gracchum, ut in Gracchorum vita narrat Plutarchus [Tib. Gracch. 827 A].
6) *Sexcentorum quos imperarant obsidum*] Pontius filius apud Appianum [loco laudato]: τῶν τε ἱππέων ἐπιλέξομαι τοὺς ἐπιφανεστάτους, ὅμηρα τῶνδε τῶν συνθηκῶν, ἕως ἅπας ὁ δῆμος ἐπιψηφίζῃ *equitum potissimos deligam, qui obsides sint, donec populus pacta firmet.* Satis esse obsides tenentis arbitrio relinqui, censuere Lusitani in re simili. Mariana XXI, 12. Qui deditos accipiunt, poenam remittere censentur. Polybius excerpto CXXII [legat. gent. 105].
7) *Fabius olim Maximus*] Diodorus Siculus in excerptis Peiresianis [immo Dio Cassius, in Exc. de Virt. et Vitiis 32]. Valerius Maximus IV, c. VIII.

millibus vendidit, et fidei satisfecit [1]). Samnites vero Brutulum Papium [2]) induciarum ruptorem simul cum bonis suis dedendum recte censuerunt [3]).

XVII. 1. Altera quaestio est, an sponsio obliget summam potestatem ex notitia et silentio. Hic distinguendum primum an pure facta sit sponsio, an sub conditione si rata haberetur a summa potestate. Nam haec conditio non impleta (debent autem conditiones diserte impleri) nullam facit sponsionem. Quod recte convenit in sponsionem Luctatii cum Poenis [4]) : accedebat quod ea se populus, quia suo iniussu facta erat, teneri negaverat : itaque publico consilio aliud de integro fedus factum erat.

2. Videndum deinde, an praeter silentium res aliqua accesserit. nam sine re aut facto aliquo silentium non satis probabilem voluntatis coniecturam suppeditat, ut ex his quae de dominii derelictione supra diximus, intelligi potest. Sed si actus aliqui accesserint, qui ad aliam causam probabiliter referri nequeant, tum recte intelligetur actus ratus esse habitus : quomodo probatum id quod cum Gaditanis convenerat ; notat Cicero pro Balbo [5]).

3. Silentium adversus Carthaginienses urgebant Romani de pactione cum Asdrubale facta [6]). Sed cum illa pactio verbis concepta esset negantibus, ne Poeni amnem Iberum transirent, vix erat ut silentium solum ad inducendam ratihabitionem facti alieni valeret, quippe cum factum proprium nullum secutum esset, nisi aliquando Poenus Iberum transire volens prohibitus a Romanis esset, eorumque dicto Poeni paruissent. talis enim actus vim habet actus positivi, nec manet intra fines nude abnutivos. Quod si Luctatii pactio plures habuisset partes, et caeteras partes a iure communi abeuntes observatas a Romanis semper appareret, iam satis firma esset coniectura probatae pactionis.

4. Restabat hic dicere aliquid de pactionibus quas duces et milites non de eo quod summi est imperii, sed de re privata sua aut sibi permissa faciunt : sed de his agendi oportunior erit locus ubi ad a quae in bello accidunt perventum erit.

---

1) Scriptor de vir. Ill. cap. 43 [S. Aurelius Victor]. Plut. Fabio Maximo [178 F].
2) *Brutulum Papium*] Dion excerpto legationum v [legat. gent. 1].
3) Livius libro VIII et IX [VIII, 39, 15].
4) Liv. l. XXI [19]. Polyb. libro III [29].
5) [Cic., pro Balbo 15, 24].
6) Polyb. et Liv. dictis locis.

CAPUT XVI.

DE INTERPRETATIONE.

I. *Quomodo promissa obligent exterius.*
II. *Verba, si aliae coniecturae absint, intelligenda ex proprietate populari:*
III. *Verba artis ex arte.*
IV. *Coniecturis usum esse ex ambiguitate vocum, ex specie repugnantiae, aut quia se ingerunt:*
V. *Ut ex materia:*
VI. *Ex effectu:*
VII. *Ex coniunctis: origine aut etiam loco:*
VIII. *Quo pertinet coniectura ex ratione movente, quae quando et quomodo locum habeat.*
IX. *Distinctio significationum in laxas et strictas.*
X. *Distinctio promissorum in favorabilia, odiosa, mixta, et media.*
XI. *Reiecta circa actus populorum aut regum differentia contractuum bonae fidei aut stricti iuris.*
XII. *Ex dictis distinctionibus significationum et promissorum regulae formantur circa interpretationes.*
XIII. *An sociorum nomine futuri veniant, et quatenus: ubi de federe Romanorum cum Asdrubale, et similibus controversiis.*
XIV. *Quomodo interpretandum, Ne alter populus alterius iniussu bellum gerat.*
XV. *De illis verbis, Liberam fore Carthaginem.*
XVI. *Quae pacta personalia habenda, quae realia, distinctionibus explicatur.*
XVII. *Fedus cum rege initum extendi ad Regem regno pulsum:*
XVIII. *Non ad regni invasorem.*
XIX. *Promissum ei qui primus hoc fecerit, si plures simul fecerint, cui debeatur.*
XX. *Coniectura se ultro offerens: aut extendit, et quando id fiat:*
XXI. *Ubi et de mandato per aliud implendo:*
XXII. *Aut restringit: idque vel ex defectu originario voluntatis, qui colligitur ex absurdo:*
XXIII. *Ex cessatione rationis unicae:*
XXIV. *Ex materiae defectu:*
XXV. (*Observatio circa coniecturas proxime dictas:*)
XXVI. *Vel ex casus emergentis repugnantia cum voluntate: qui sumitur, ex illicito:*
XXVII. *Ex onere nimium gravi, habita ratione actus:*
XXVIII. *Ex signis aliis, ut ubi partes scripti inter se committuntur.*
XXIX. *Quae tum regulae observandae sint.*
XXX. *Scripturam in dubio ad contractus validitatem non requiri.*
XXXI. *Regum contractus interpretationem ex iure Romano non sumere.*
XXXII. *Verba conditionem acceptantis an offerentis magis spectanda per distinctionem explicatur.*

I. 1. Ipsum qui promisit solum si spectamus, sponte id praestare obligatur in quod obligari voluit. *In fide quid senseris non quid dixeris cogitandum,* inquit Cicero [1]). Sed quia interni actus per se spectabiles non sunt, et certi aliquid statuendum est, ne nulla sit obligatio si quisque sensum quem vellet sibi affingendo liberare se posset, ipsa dictante naturali ratione ius est ei, cui quid promissum est, promissorem cogere ad id, quod recta interpretatio suggerit. nam alioqui res exitum non reperiret: quod in moralibus pro impossibili habetur. Hoc forte sensu cum de pactis egisset Isocrates praescriptione adversus Callimachum [2]), **τούτῳ**, inquit, **νόμῳ κοινῷ πάντες ἄνθρωποι διατελοῦμεν χρώμενοι,** ut recte eum locum emendavit vir eminentissimae eruditionis Petrus Faber, *hac lege communi homines inter nos perpetuo utimur,* nec Graeci tantum, sed et barbari, ut paulo ante idem dixerat.

2. Huc illud pertinet in antiqua federum formula apud Livium [3]): *Sine dolo malo utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt* [4]). Rectae interpretationis mensura est collectio mentis ex signis maxime probabilibus. Ea signa sunt duum generum, verba et coniecturae aliae: quae aut seorsim considerantur, aut coniunctim.

II. Si nulla sit coniectura quae ducat alio, verba intelligenda sunt ex proprietate, non Grammatica quae est ex origine [5]), sed populari ex usu,

Quem penes arbitrium est, et ius et norma loquendi [6]).

Stulto ergo perfidiae effugio usi sunt Locri [7]), cum polliciti se pactis staturos quamdiu terram hanc insisterent et capita humeris gestarent, terram calceamentis iniectam, et alliorum capita humeris imposita abiecerunt, quasi eo modo religione se possent exsolvere, quae historia apud Polybium exstat: ac similis perfidiae exempla aliquot apud Polyaenum [8]), quae transscribere nihil opus est, quia controversiam non habent. Eiusmodi fraudibus recte dixit Cicero [9]) adstringi, non dissolvi periurium.

III. In artium autem vocabulis [10]), quae populus vix capit, adhibenda erit artis cuiusque prudentum definitio, ut quid sit maie-

---

1) De Off. I [13, 40].
2) [Isocrat., adv. Callimachum 12].
3) Lib. I [24, 7].
4) *Utique hic ea rectissime intellecta sunt*] Vota interpretanda ut communiter sumuntur notant Hebraei ad Num. XXX.
5) *Non Grammatica quae est ex origine*] Bene Procopius Vandalicorum I [11], ubi de voce agit Federatorum: *τοῦ χρόνου τὰς προσηγορίας, ἐφ' ὧν τέθεινται, ἥκιστα ἀξιοῦντος τηρεῖν· ἀλλὰ τῶν πραγμάτων ἀεὶ περιφερομένων ᾗ ταῦτα ἄγειν ἐθέλουσιν ἄνθρωποι, τῶν πρόσθεν ὠνομασμένων ὀλιγωροῦντες. longa dies non solet servare voces in quo* [*quibus*, edd.] *primum datae sunt sensu. vertuntur enim res ipsae qua volunt homines, vocabula illa primitus imposita rebus nihil curantes.*
6) [Horat., Ars Poet. 72].
7) *Locri*] Polybius lib. XII [6]. Simile quod Boeoti urbem polliciti reddere non stantem, sed eversam reddidere. Thucyd. V [42], et quod Mahumetes Sultanus, Euboea capta, eum dissecuit, cui caput incolume fore promiserat.
8) [Polyaen. II, 6; VII, 34].
9) De Officiis III [32, 113].
10) *In artium autem vocabulis*] Augustinus in rhetoricis [Principia rhetorices 9]: *Ut multa nova tam a technicis et mathematicis quam a philosophis cognominantur, accipere debemus non tam solito usu consuetudinis, quam pro conditione praecepti.*

stas, quid parricidium, quae ad finitivum statum referunt oratoriae artis magistri. Vere enim dictum a Cicerone Academicarum primo [1]: *Dialecticorum verba nulla sunt publica: suis utuntur: et id quidem commune omnium fere est artium.* Sic si in pactis de exercitu dictum fuerit, definiemus exercitum esse eam militum multitudinem quae palam fines hosticos ausit invadere. nam passim opponunt historici id quod furtim fit aut latrocinantium more, et quod iusto fit exercitu. Quare pro viribus hostium aestimandum quae copiae exercitum faciant. Cicero [2] exercitum vocat sex legiones et auxilia. Polybius [3] Romanum exercitum plerumque ait constitisse sexdecim millibus Romanorum, viginti sociorum. at minor quoque numerus implere potest eius nominis mensuram. Nam Ulpianus [4] exercitui praeesse eum ait, qui vel uni legioni cum auxiliis praeest: id est ut Vegetius [5] exponit decem millibus peditum, duobus millibus equitum. et Livius [6] in octo millibus speciem ponit iusti exercitus. Pari modo de classe erit aestimandum. Sic arx est locus qui arcere hostilem exercitum ad tempus possit [7].

IV. I. Coniecturis assumtis opus est, ubi verba aut verborum complexio sunt **πολύσημα**, id est, *plures significationes recipiunt.* Hunc locum Rhetores vocant **ἐξ ἀμφιβολίας**: Dialectici subtilius, si in una voce sensus esse plures possent **ὁμωνυμίαν**, si in complexione **ἀμφιβολίαν.** Similiter coniecturis opus est, quoties in pactis est **ἐναντιοφανεῖς**, *species quaedam repugnantiae.* Tunc enim coniecturae quaerendae sunt, quae partes alias aliis concilient, si fieri potest. nam si certa sit pugna, quod posterius inter contrahentes placuit, prioribus derogabit: quia uno tempore nemo contraria potuit voluisse, et ea natura est actuum qui a voluntate pendent, ut novo actu voluntatis discedi inde possit, sive **μονομερῶς** *ex parte una*, ut in lege et testamento, sive coniunctim, ut in contractibus et pactis. Hunc locum Rhetores vocant **ἐξ ἀντινομίας**. Et his quidem casibus verborum evidens obscuritas cogit recurrere ad coniecturas.

2. Interdum vero ipsae coniecturae ita evidentes sunt, ut sponte se fngerant etiam contra receptiorem verborum significatum. Hunc locum Graeci Rhetores vocant **περὶ ῥητοῦ καὶ διανοίας**, Latini ex scripto et sententia scripti. Loci autem ex quibus voluntatis coniecturae promuntur, praecipui sunt ex materia, ex effectu, ex coniunctis.

V. Ex materia [8], ut vox diei, si triginta dierum pactae sint induciae, non debet de diebus naturalibus, sed civilibus intelligi [9]: id enim materiae congruit. Ita verbum donare sumitur pro transige-

---

1) [Cic., Acad. I, 7, 25].
2) Parad. VI [45].
3) [Polyb. I, 16].
4) L. 2. D. de his qui not. infamia [l. 2 D. III, 2].
5) Libro III, cap. I.
6) [Livius XXV, 6, 14].
7) *Arx est locus qui arcere hostilem exercitum ad tempus possit*] Servius ad I Aeneidos [20]: *Arces dictae ab eo quod est arceo, quod inde hostes arcentur, hoc est prohibentur.*
8) *Ex materia*] Tertullianus de pudicitia [8]: *ex materia dicti dirigendus est sermo.* Idem habet libro de Resurrectione Christi [Carnis 37].
9) Everh. in loco a subiecta materia.

re ex negotii qualitate [1]). Sic armorum vox, quae modo belli instrumenta, modo milites armatos significat, pro materia, aut hunc aut illum in modum erit interpretanda. Ita homines qui reddere promisit, vivos, non mortuos reddere debet, contra quam cavillati sunt Plataeenses [2]). Et ferrum deponere iussi, satis fecerunt si gladium deponant, non et fibulas, quod Pericles argutabatur: et exitus ex urbe liber intelligi debet, ita ut et iter tutum sit, contra quam fecit Alexander [3]). Et pars dimidia navium in divisione, integrarum intelligi debet, non sectarum, contra quam Romani Antiocho fecerunt [4]). De similibus idem esto iudicium.

VI. Ex effectu, in quo praecipuum est si vox ex usu receptiore sumta effectum post se traheret a ratione alienum [5]). In ambigua enim voce ea potius accipienda est interpretatio, quae vitio caret [6]). Itaque non admittenda Brasidae cavillatio [7]), qui pollicitus agro Boeoto se decessurum, negabat agrum Boeotum esse quem exercitu insideret, quasi de bellica possessione non de finibus antiquis ea vox intelligenda esset; quo sensu inanis fuerat pactio.

VII. Coniuncta sunt, aut origine [8]), aut etiam loco [9]). Coniuncta origine sunt quae ex eadem voluntate proficiscuntur, etiamsi alio loco et occasione dicta, unde coniectura nascitur, quia in dubio voluntas creditur sibi fuisse consentiens. Sic apud Homerum [10]) quod dictum erat inter Paridem et Menelaum, ut victori Helena cederet, ex posterioribus ita erit exponendum, ut victor is demum intelligatur, qui alterum occiderit. Rationem reddit Plutarchus [11]): ***οἱ δικασταὶ τῷ μηδὲν ἀμφισβητήσιμον ἔχοντι προς τίθενται τὸ ἀσαφέστερον ἐάσαντες***: *iudices accedunt ei quod minus ambiguum est, omisso eo quod est obscurius.*

VIII. Inter ea quae et loco coniuncta sunt, vim praecipuam habet ratio legis [12]), quam cum mente multi confundunt, cum unum sit ex indiciis quibus mentem venamur. Est tamen inter coniecturas haec validissima, si certo constet aliqua ratione tanquam causa unica voluntatem fuisse motam. nam saepe rationes sunt plures: interdum et praeter rationem voluntas semet ex vi libertatis suae determinat, quod ad obligationem producendam sufficit. Hoc modo donatio ob nuptias facta, vim non habebit, si nuptiae secutae non sint.

---

1) L. si uno. D. Loc. conducti [l. 15 § 4 D. XIX, 2].
2) [Thucyd. II, 5].
3) [Plutarch., Alex. 698 C].
4) [Valer. Max. VII, 3, 4].
5) Everh. in loco ab absurdo.
6) L. In ambigua. D. de legibus [l. 19 D. I, 3].
7) Thuc. IV [98].
8) Everh. in loco a coniunct. duarum leg.
9) *Coniuncta sunt aut origine, aut etiam loco*] Bene Augustinus contra Adimantum c. 4 [c. 14]: *Particulas quasdam de scripturis eligunt, quibus decipiant imperitos non connectentes quae supra et infra scripta sunt, ex quibus voluntas et intentio scriptoris possit intelligi.*
10) [Homer., Iliad. III, 92 sq.].
11) Plut. symp. IX, 13 [743 A].
12) *Ratio legis*] Cicero pro A. Caecina [20]: *non alia est ratio iuris in hoc genere duntaxat, utrum me tuus procurator deiecerit, is qui legitime procurator dicitur omnium rerum eius qui in Italia non sit, absitve reipublicae causa, quasi quidam paene dominus, hoc est alieni iuris vicarius: an tuus colonus, aut vicinus, aut cliens, aut libertus, aut quivis, qui illam vim, deiectionemve tuo rogatu, aut tuo nomine fecerit.*

IX. Caeterum sciendum est voces multas habere significationes plures, alteram strictiorem, alteram laxiorem: quod multis ex causis evenit, aut quia specierum uni nomen generis adhaeret, ut in vocibus cognationis et adoptionis, item in nominibus masculinis quae etiam pro communibus sumi solent ubi desunt communia, aut quia usus artis latius patet quam usus popularis, ut mors in iure civili ad deportationem producitur [1]), cum apud populum aliud significet.

X. Simul notandum est eorum quae promittuntur, alia esse favorabilia, alia odiosa, alia mixta, aut media [2]). Favorabilia sunt quae aequalitatem in se habent, et quae communem spectant utilitatem, quae quo maior est, atque latius patet, eo maior est promissi favor, ut eorum quae ad pacem faciunt maior quam ad bellum, et belli ob tuitionem suscepti maior quam aliis de causis. Odiosa sunt quae partem alteram tantum, aut plus altera onerant, et quae poenam in se continent, et quae actus faciunt irritos, et quae de prioribus aliquid immutant. Quod si mixtum sit aliquid, ut mutans quidem priora, sed pacis causa, id pro magnitudine boni, aut mutationis; modo favorabile, modo odiosum censebitur, ita tamen ut, caeteris paribus, favor censeatur potior.

XI. Discrimen actuum bonae fidei et stricti iuris [3]) quatenus ex iure est Romano, ad ius gentium non pertinet. Potest tamen aliquo sensu huc aptari, ut scilicet si quibus in regionibus actus aliqui formam quandam habeant communem, ea quatenus immutata non est, actui inesse intelligatur: in aliis autem actibus qui per se sunt indefiniti, qualis est donatio, et liberalis promissio, magis stetur dictis.

XII. 1. His positis hae tenendae sunt regulae. In non odiosis sumenda verba secundum totam proprietatem usus popularis, et si plures sint, eam quae latissima est, quale est ut masculinum sumatur pro genere communi, et indefinita locutio pro universali. Sic verba haec, *unde quis deiectus est,* etiam ad eum restituendum pertinebunt, qui vi vetitus est ad suum accedere. nam vox laxius sumta fert eam fignificationem, ut recte Cicero pro A. Caecina disputat.

2. In favorabilioribus, si is qui loquitur ius intelligat, aut peritorum iuris consilio utatur, verba laxius sumenda, ut etiam includant significationem artis, aut quam lex dedit [4]). Ad significationes autem plane improprias non recurrendum, nisi alioqui absurdum aliquid aut pacti inutilitas sequeretur [5]). Ex contrario verba etiam strictius, quam fert proprietas, sumenda erunt, si id necessarium erit ad vitandam iniquitatem vel absurditatem: at si non talis est necessitas, sed manifesta aequitas vel utilitas in restrictione, subsistendum erit intra arctissimos terminos proprietatis, nisi circumstantiae aliud suadeant.

---

1) *Mors in iure civili ad deportationem producitur*] Vide Guicciardinum libro XVI. ubi de pactis Caroli V ad Mediolanensem Ducatum pertinentibus sermo.
2) Alc. V, resp. 17.
3) Gl. in l. Non possunt, D. de legibus [l. 12 D. I, 3].
4) Bart. in l. Si is qui pro emptore, D. de usuc. [l. 15 D. XLI, 3]. Covar. III. Var. c. 3. n. 5. Tiraq. in leg. connub. Gl. 5, n. 115.
5) *Ad significationes autem plane improprias non recurrendum nisi alioqui absurdum aliquid aut pacti inutilitas sequeretur*] vide exemplum in L. cum virum, C. de Fidei commissis [l. 16 C. VI, 42].

3. In odiosis vero etiam sermo figuratus aliquantulum admittitur, quo onus vitetur. Itaque in donatione et iuris sui remissione, verba, quantumvis generalia, restringi solent ad ea de quibus verisimiliter est cogitatum. Et in hoc rerum genere occupatum nonnunquam id demum intelligetur, quod spes sit posse retineri. Sic auxilia promissa ab una tantum parte, intelligentur deberi impendiis eius qui postulabit [1]).

XIII. 1. Illustris est quaestio, sociorum nomine veniant tantum qui erant federis tempore, an et futuri, ut in federe facto inter populum Romanum et Carthaginiensem post bellum de Sicilia: *Utriusque populi socii ab utroque populo tuti sunto.* Hinc Romani inferebant, etiamsi fedus cum Asdrubale ictum de Ibero amne non transeundo, nihil ipsis prodesset quod Carthaginienses id ratum non habuissent, tamen si Carthaginienses factum Annibalis oppugnantis Saguntinos, quos post fedus Romani socios adsciverant, probarent, bellum indici ipsis posse tanquam federe violato. Rationes ita Livius [2]) exponit: *Satis cautum erat Saguntinis, sociis utrorumque exceptis. nam neque additum erat iis qui tunc essent, nec, ne qui postea assumerentur* [3]). *Et cum assumere novos liceret socios, quis aquum censeret, aut ob nulla quenquam merita in amicitiam recipi, aut receptos in fidem non defendi, tantum ne Carthaginiensium socii, aut sollicitarentur ad defectionem, aut sua sponte desciscentes reciperentur?* Quae ferme ad verbum de Polybio [4]) sumta apparet. Quid dicemus? Quin verbum sociorum et strictam illam de iis qui erant federis tempore, et ampliorem alteram significationem quae ad futuros quoque porrigitur, recipere possit salva ratione recti sermonis, dubitandum non est. Utra ergo praeferenda sit interpretatio, ex regulis ante traditis erit videndum: secundum quas dicimus, futuros non comprehendi, quia agitur de federe rumpendo, quae odiosa est materia: et de adimenda Carthaginiensibus libertate, eos qui iniuriam ipsis fecisse crederentur, armis cogendi; quae libertas est naturalis, nec temere abdicata censetur [5]).

2. Ergo Romanis adsciscere in societatem Saguntinos, aut adscitos defendere non licuit? Imo vero licuit, non ex vi federis, sed ex iure naturali, quod federe non erat abdicatum: ita ut Saguntini apud utrosque eo essent loco, quasi nihil) de sociis convenisset: quo casu nec Carthaginienses contra fedus erant facturi, si in Saguntinos arma moverent quae iusta arbitrarentur, nec Romani si eos defenderent. Plane sicut Pyrrhi tempore inter Carthaginienses et Romanos convenerat, ut si eorum populorum alter cum Pyrrho fedus faceret, ita faceret ut ius auxilia mittendi ei, quem Pyr-

---

1) Barb. IV. cons. 62.

2) Lib. XXI [19, 4 sqq.].

3) *Nec, ne qui postea assumerentur*] quod additum in pace Peloponnesiaca inter Lacedaemonios et Athenienses. Thuc. lib. V. [18].

4) Hist. l. III [29].

5) *Quae libertas est naturalis, nec temere abdicata censetur*] Romani, Samnitibus Sidicinos bello petere volentibus petentibusque ut id per Romanos fieri liceret, responderunt, *nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit.* Livius lib. VIII [2, 3]. In Antiochi federe est: *Si qui sociorum populi Romani ultro bellum inferrent Antiocho, vim ei arcendi ius esto: dum ne quam urbem aut belli iure teneat, aut in amicitiam accipiat.* Livius XXXVIII [38, 16]. Polybius in excerptis legationum 35 [legat. gent. 27].

rhus bello impeteret, salvum maneret [1]. Non dico iustum utrinque bellum esse potuisse : sed nego pertinuisse hoc ad federis violationem [2] : quomodo in quaestione de auxilio Mamertinis misso a Romanis distinguit Polybius [3], an iustum id fuerit, et an per fedus licuerit.

3. Et hoc ipsum est quod Corcyrenses apud Thucydidem [4] dicunt Atheniensibus, licere ipsis sibi auxilia mittere, nec obstare quod Athenienses habebant cum Lacedaemoniis fedus, quando per id fedus novos socios adsciscere liceret. Atque eam sententiam secuti sunt Athenienses postea, imperato suis, ne in Corinthios pugnarent, nisi ubi ii descendere pararent hostiliter in Corcyram, aut in aliquod solum ditionis Corcyrensium, ne scilicet fedus rumperent [5]. Non pugnat autem cum federe, ut quos alii offenderent, hi defenderentur ab aliis, manente de caetero pace [6]. Iustinus [7] de his temporibus agens : *Inducias, quas proprio nomine condixerant, ex sociorum persona rumpebant, quippe quasi minus periurii contraherent, si ferentes sociis auxilia potius, quam si aperto praelio dimicassent.* Sic et in oratione de Haloneso quae inter Demosthenicas [8] legitur, apparet pace quadam Atheniensium cum Philippo cautum, ut quae ea pace non comprehenderentur Graeciae civitates liberae essent : si quis vim inferret, defendere eas in pace comprehensis liceret. Et hoc quidem exemplum est in federe aequali.

XIV. In federe inaequali ponemus alterum, si convenerit ne alter federatorum iniussu alterius bellum gerere possit ; quod positum fuisse in federe Romanorum et Carthaginiensium, post bellum Punicum secundum, supra memoravimus. sicut et positum fuit in federe Macedonico cum Romanis, ante Perseum regem [9]. Cum belli gerendi nomen, et ad omne bellum pertinere possit, et ad id quod infertur, non quod repellitur, in dubio arctiorem hic significatum sumemus, ne nimium coarctetur libertas.

XV. Eiusdem generis est illud, quod Romani promiserant, liberam fore Carthaginem [10] : quod quanquam ex natura actus de plenissima potestate intelligi non poterat, (belli enim suscipiendi ius et alia quaedam pridem omiserant) aliquam tamen illis relinquebat libertatem, et minimum tantam, ut alieno imperio urbem sedibus transferre non tenerentur. Frustra ergo vocem Carthaginis urgebant Romani,

---

1) Polyb. hist. III [25].
2) *Nego pertinuisse hoc ad federis violationem*] Procopius Persicorum II [1] ἔφασκέ τε ὡς αὐτὸς οὐ λύει τὰς Περσῶν τε καὶ Ῥωμαίων σπονδὰς, ἐπεὶ αὐτὸν εἰς ταύτας οὐδέτεροι ἐσεγράψαντο. *dicebat Alamundarus rex Saracenorum, non violari a se quae inter Persas Romanosque convenerant, quandoquidem ipse a neutra parte conventis inscriptus esset.*
3) [Polyb. III, 26].
4) Libro I [35].
5) Ibidem [I, 45].
6) *Manente de caetero pace*] Sic post tempora memorata Corcyrenses decrevere Ἀθηναίοις μὲν ξύμμαχοι εἶναι μετὰ τὰ ξυγκείμενα, Πελοποννησίοις δὲ φίλοι. *Velle se Atheniensibus ex pactis societatem armorum praestare, et cum Lacedaemoniis servare amicitiae iura* [Thucyd. III, 70].
7) Libro III [7, 14].
8) [Demosth., de Haloneso 30].
9) Liv. lib. 42 [c. 25, 4].
10) *Liberam fore Carthaginem*] Diodorus Siculus sic refert exceipto legationum 27 [leg. gent. 26] mansura illis νόμους, χώραν, ἱερὰ, τάφους, ἐλευθερίαν. *leges, regionem, sacra, sepulchra, libertatem.*

dicentes civium multitudinem non urbem significari: (quod quanquam improprium concedi potest, ob attributum quod civibus magis quam urbi convenit.) Nam in voce, liberam relinqui, *αὐτόνομον*, ut Appianus [1]) ait, manifesta erat captio.

XVI. 1. Huc et illa frequens quaestio referenda est, de pactis personalibus ac realibus. Et siquidem cum populo libero actum sit, dubium non est, quin quod ei promittitur sui natura reale sit, quia subiectum est res permanens. Imo etiamsi status civitatis in regnum mutetur, manebit fedus, quia manet idem corpus, etsi mutato capite, et ut supra [2]) diximus, imperium quod per regem exercetur non desinit imperium esse populi. Excipiendum erit, si appareat causam fuisse propriam ei statui, ut si liberae civitates libertatis tutandae causa fedus contrahant.

2. At si cum rege contractum sit, non statim personale erit censendum fedus: nam ut recte dictum est a Pedio et Ulpiano [3]), plerumque persona pacto inseritur, non ut personale pactum fiat, sed ut demonstretur cum quo pactum factum est. Quod si adiectum sit federi ut perpetuum sit, aut factum in bonum regni, aut cum ipso et successoribus: sicut solere adiici in federibus, *καὶ τοῖς ἐκγόνοις*, et posteris ait Libanius in defensione Demosthenis [4]): aut ad tempus definitum, iam satis apparebit reale esse. Tale videtur fuisse fedus Romanorum cum Philippo Macedonum Rege [5]), quod cum Perseus eius filius ad se pertinere negaret, bellum eo nomine exortum est. Sed et alia verba, et ipsa interdum materia coniecturam suppeditabunt non improbabilem.

3. Quod si pares sint in utrumque coniecturae, supererit, ut favorabilia credantur esse realia, odiosa vero personalia. Federa pacis causa facta, aut commerciorum favorabilia sunt. Quae belli causa, non odiosa omnia, ut quidam censent, sed *ἐπιμαχίαι*, id est federa tuendi se causa propius ad favorem accedunt, *ξυμμαχίαι* magis ad onera. Ad quae accedit quod in federe ad bellum quodvis, praesumitur ratio habita prudentiae et pietatis eius qui cum agitur, ut qui non modo non iniuste, sed nec temere bellum suscepturus videretur.

4. Quod vero dici solet, societates morte finiri, huc non adfero: pertinet enim hoc ad societates privatas, et iuris est civilis [6]). Iure ergo an iniuria Fidenates [7]), Latini [8]), Etrusci, Sabini a federe dis-

---

1) [Appian., Punica 83].
2) [C. IX § VIII].
3) L. iure gentium, §. pactum, D. de pactis [l. 7 § 8 D. II, 14].
4) [: sicut solere adiici in federibus, *καὶ τοῖς ἐκγόνοις*, et posteris ait Libanius in defensione Demosthenis, omis. edd. 1625, 1632, 1642; add. ed. 1646].
5) *Fedus Romanorum cum Philippo Macedonum rege*] Livius libr. XLII [25]. praesumitur ratio habita prudentiae et pietatis eius quicum agitur. Vide Parutam libro V, et VII.
6) Dec. lib. I, cons. 22.
7) *Fidenates*] Vide Dionysium Halicarnassensem libro III [6].
8) *Latini*] de Appulis et Latinis, idem eodem libro III [49]. de Turno, Hordeanio et Latinis idem libro IV [46]. Ammianus libro XXVI [4, 6], *Persarum rex manus Armeniis iniectabat, eos ad suam ditionem ex integro vocare vi nimia properans, sed iniuste; causando quod post Ioviani excessum, cum quo fedus firmaverat et pacem nihil obstare debeat, quominus ea recuperaret, quae ante ad maiores suos pertinuisse monstrabat.* Similia de Iustiniani pactis cum Saracenis vide apud Menandrum Protectorem [Excerpt. leg. Rom. 5]. Adde quae Helvetii causantur post mortem Henrici III apud Thuanum libro XCVII [18], in anno CIƆIƆLXXXIX. vide et insignem locum apud Camdenum in anno CIƆIƆLXXII. ubi de federe antiquo Gallorum cum Scotis.

cesserint mortuis Romulo, Tullo, Anco, Prisco, Servio, diiudicari a nobis recte non potest, cum non exstent federum verba. Cui non dissimilis est illa apud Iustinum [1]) controversia, an civitates quae Medorum tributariae fuerant, mutato imperio conditionem mutassent. Spectandum enim an in conventione fidem Medorum elegissent. Minime vero admittenda est Bodini [2]) argumentatio, federa ad regum successores non transire, quia iuramenti vis personam non exeat. Potest quippe iuramenti obligatio personam tantum obstringere, et ipsa promissio obligare heredem.

5. Neque enim verum est quod sumit, federa iureiurando veluti firmamento inniti, cum plerumque in ipsa promissione satis sit efficaciae, cui maioris religionis causa iusiurandum additur. P. Valerio Consule iuraverat plebs Romana conventuros se iussu Consulis. Mortuo illi succedit L. Quintius Cincinnatus. Cavillantur tribuni quidam quasi non teneretur religione populus. Sequitur Livii [3]) iudicium: *Nondum haec quae nunc tenet saeculum negligentia Deum venerat: nec interpretando sibi quisque iusiurandum et leges aptas faciebant, sed suos potius mores ad ea accommodabant.*

XVII. Sane cum rege initum fedus manet, etiamsi rex idem aut successor regno a subditis sit pulsus. Ius enim regni penes ipsum manet, utcunque possessionem amiserit: quo pertinet Lucani [4]) illud de Senatu Romano:

non unquam perdidit ordo
Mutato sua iura loco.

XVIII. Contra si alieni regni invasor volente vero rege, aut oppressor populi liberi, antequam sufficiens populi consensus accedat, bello imperatur, nihil eo fiet contra fedus: quia hi possessionem habent, ius non habent [5]). Et hoc est quod Nabidi dicebat T. Quintius [6]): *Amicitia et societas nobis nulla tecum, sed cum Pelope rege Lacedaemoniorum iusto ac legitimo facta est.* Qualitates autem istae in federibus, regis, successoris, et similes ius proprie significant, et odiosa est invasorum causa.

XIX. Tractaverat olim Chrysippus [7]) hanc quaestionem, an praemium promissum ei qui primus ad metam pervenisset, debeatur utrique si simul pervenerint, an neutri. Et sane vox primi ambigua est [8]), nam aut eum significat qui omnes antecedit, aut quem nemo. Sed quia virtutum praemia favorabilia sunt, verius est concursuros

---

1) [Iustin. I, 7, 2].
2) Lib. V, c. ult.
3) Lib. III [20, 5].
4) [Lucan., Phars. V, 29 sq.].
5) *Hi possessionem habent, ius non habent*] Sic Valens non accepit excusationem Gotthorum regis, qui Procopio purpurae invasori auxilia se misisse dicebat. excusationem vanissimam dicit Ammianus lib. XXVII [5, 1 sq.]. Apud Graecos scriptores eadem historia, sed sub Scytharum nomine. ita enim Gotthos vocabant. Sic Iustinianus negabat fedus se r ipturum cum Gizericho factum, si Gelimerem bello impeteret, qui iusto regi Ilderícho cum regno libertatem eripuerat [Procopius, Vandal. I, 9]. Vide Cardinalem Tuschum pp. verbo Tyrannus concl. 309 [immo 304]. num. 6. Cacheranum decis. LXXIX, n. 35.
6) Livius lib. XXXIV [32, 1].
7) [Plutarch., de Stoicorum repugnantiis 1045 D].
8) *Vox primi ambigua est*] Vide Albericum de Rosato de Statutis quaest. 106 et 107.

ad praemium, quanquam liberalius Scipio [1]), Caesar, Iulianus his qui pariter muros ascenderant solida praemia tribuerunt. Et haec quidem dicta sunto de interpretatione ea, quae verborum significationi propriae vel impropriae aptatur.

XX. I. Est et aliud interpretandi genus ex coniecturis [2]) extra significationem verborum, eorum scilicet quibus promissio continetur: idque duplex, vel extendens, vel coarctans. Sed quae extendit interpretatio difficilius procedit, facilius quae arctat. Nam sicut in rebus omnibus ut effectus non sequatur satis est unam deesse causarum, ut nascatur omnes convenire oportet; ita et in obligatione coniectura extendens obligationem non temere admittenda est: multoque hic difficilius quam in casu de quo supra dicebamus, ubi verba largam aliquam significationem, etsi minus receptam admittunt. Nam hic extra verba promittentia coniecturam quaerimus, quae valde certa esse debet, ut obligationem inducat, nec ratio similis sufficit, sed oportet eadem sit; nec id semper satis est, ut dicamus ex ratione faciendam extensionem: quia ut modo dicebamus, saepe ratio ita movet, ut voluntas tamen sit causa per se sufficiens, etiam sine ratione illa.

2. Ut ergo talis extensio recte fiat, opus est ut constet rationem sub quam venit casus quem volumus comprehendere, esse causam unicam et efficacem quae promittentem moverit, eamque rationem ab eo consideratam in sua generalitate, quia alioqui promissio futura fuisset iniqua aut inutilis. Haec quoque pars tractari solet a Rhetoribus in loco *περὶ ῥητοῦ καὶ διανοίας*, cuius speciem unam ponunt, quoties semper eandem sententiam dicimus: sed et alter locus *κατὰ συλλογισμὸν per ratiocinationem* huc pertinet: nimirum ubi ex scripto ducimus quod scriptum non est, ut loquitur Quintilianus [3]). Et quae a Iurisconsultis traduntur de his quae in fraudem fiunt [4]).

3. Exemplum sit in pactione, ne quis locus muris cingatur, facta eo tempore, cum non aliud esset muniendi genus [5]). Is locus ne aggere quidem cingi poterit, si satis constet prohibendi muros unicam fuisse causam ne muniretur is locus. Vulgo solet exemplum adferri de conditione, si posthumus sit mortuus, ab eo scripta qui posthumum omnino exspectabat, ut sententia dispositionis producatur ad eum casum, si is posthumus natus non esset, quia constet voluntatem loquentis

---

1) *Scipio*] Capta Carthagine Nova in Hispania.

2) Everh. in loco a ratione legis ad restrictionem, et in loco a ratione legis ad extensionem.

3) [Quint., Instit. orat. VII, 8].

4) *De his quae in fraudem fiunt*] Bene Seneca excerptis controversiarum VI. 3: *Circumscriptio semper crimen sub specie legis involvit: quod apparet, in illa legitimum est: quod latet insidiosum.* Quintilianus controversia CCCXLIII, *Neque enim unquam decurritur ad hanc legem* (nempe de circumscriptione) *nisi cum rectum ius nequitia exclusum est.* Exemplum habes apud Plinium historiae naturalis libro XVIII [3]: *quippe etiam lege Stolonis Licinii incluso modo* IO *iugerum et ipso sua lege damnato, cum substituta filii persona amplius possideret.* est eadem historia apud Valerium Maximum VIII, c. VI, 3. vide aliud exemplum apud Tacitum Annalium XV [19], de fictis adoptionibus. Aliud in Novella Emanuelis Comneni quae est in iure Graecoromano.

5) *In pactione ne quis locus muris cingatur, facta eo tempore cum non aliud esset muniendi genus*] Fuscus Arellius in Controversia quae est apud Senecam decima libro II [§ 5]: *hunc enim animum fuisse sine dubio iurantium, ut vi non diducerentur, cum illud quoque caverint, ne morte dividerentur.*

motam fuisse consideratione non exstiturae prolis: quod ipsum non apud Iurisconsultos tantum, sed et apud Ciceronem [1]), et Valerium Maximum [2]) invenire est.

4. Cicero causam hanc adfert oratione pro Caecina [3]). *Quid? verbis satis hoc cautum erat? minime. quae res igitur valuit? voluntas: quae si tacitis nobis intelligi posset, verbis omnino non uteremur: quia non potest, verba reperta sunt non quae impedirent, sed quae indicarent voluntatem.* Mox in eadem oratione dicit idem ius esse ubi perspicitur una atque eadem causa aequitatis [4]), id est rationis quae sola moverat: Ita interdictum, *unde tu me vi deieceris hominibus coactis armatisve*, locum habere adversus omnem vim quae ad caput et vitam pertineat. *Ea enim*, inquit [5]), *plerumque fit per homines coactos armatosque: quae si alio consilio, eodem periculo facta sit, eodem iure esse voluerunt.* In declamatione patris Quintiliani [6]) exemplum hoc est: *Caedes videtur significare sanguinem et ferrum: siquis alio genere homo fuerit occisus, ad illam legem revertemur. Si inciderit in latrones, aut in aquas praecipitatus, si in aliquam immensam altitudinem deiectus fuerit, eadem lege vindicabitur, qua ille qui ferro percussus sit.* Similis est argumentatio Isaei oratione de Pyrrhi hereditate [7]), cum ex eo quod testamentum Attica lege vetitum esset fieri filia invita, infert, ne adoptionem quidem ea invita permitti.

XXI. Atque hinc solvenda est celebris illa quaestio quae et apud Gellium [8]) est de mandato, an impleri possit non per idem, sed per aliud aeque utile, aut utilius quam erat id quod mandator praescripserat. Id enim ita demum licet, si constet quod praescriptum erat, non praescriptum fuisse sub speciali sua forma, sed sub consideratione generaliore [9]) quae aliter quoque obtineri possit: quomodo eum qui fide iubere erat iussus, mandare posse creditori, ut tertio pecuniam numeret, a Scaevola [10]) responsum est. Caeterum ubi de eo non satis constat, retinendum est quod apud Gellium eo loco legitur, dissolvi imperantis officium, siquis ad id quod facere iussus est, non obsequio debito, sed consilio non desiderato respondeat.

XXII. Restringens interpetatio extra significationem verborum quae promissionem continent, aut ex defectu petitur originario

---

1) *Apud Ciceronem*] Lib. I. [39, 180] et II. [32, 141] de Orat. Bruto [52, 195 et 53, 197]: et pro Caec. [18, 53]. Etiam de Inventione II [42, 122].

2) [Valer. Max. VII, 7, 1].

3) [Cic., pro Caecina 18, 53].

4) *Una atque eadem causa aequitatis*] Sic in sponsam alterius, adulterium committi probat Philo de specialibus legibus [§ 12] addita causa: *αἱ γὰρ ὁμολογίαι τοῖς γάμοις ἰσοδυναμοῦσι. idem valent sponsalia quod nuptiae.* Sic in lege per Mosem data sub bovis nomine intelliguntur omnia animantia mansueta: sub nomine putei, fossa quaevis, Exodi XXI, 28 et 35. Chassanaeus Catalogo Gloriae mundi V parte, consid. 49. [Chassanaeus — consid. 49, add. ed. 1646].

5) [Cic., pro Caecina 22, 63].

6) [Quint., Declam. 350].

7) [Isaeus, Orat. III, 68 sqq.].

8) Libro I, c. XIII.

9) *Sed sub consideratione generaliore*] Quintilianus controversia CLVII [CCLVII]: *Servi quaedam liberius sub bona mente faciunt, et aliquando indicium fidei putant pretio emta mancipia, non paruisse.* Exemplum habes in excerptis legationum in illa parte, quomodo legationes obeundae accipiendaeque sint, et in iis quae Iohannes Iustinianeorum ducum unus fecit contra Belisarii verba, [Procopii] Gotthicorum II [10] et IV [23].

10) L. ult. D. Mandati [l. 62 D. XVII, 1].

voluntatis, aut ex casus emergentis repugnantia cum voluntate. Defectus voluntatis originarius intelligitur ex absurdo quod alioqui evidenter sequeretur; ex cessatione rationis quae sola plene et efficaciter movit voluntatem [1]; et ex materiae defectu. Primum in eo fundamentum habet, quod nemo credendus est velle absurda.

XXIII. Secundum, ex eo quod contentum in promissione, ubi ratio talis additur, aut de ea constat, non consideratur nude, sed quatenus sub ea ratione venit.

XXIV. Tertium, in eo quod materia de qua agitur, semper intelligenda est obversari animo loquentis, etiamsi verba latius pateant. Haec quoque interpretandi ratio a Rhetoribus tractatur in loco **περὶ ῥητοῦ καὶ διανοίας**, et titulum habet, cum dicitur non semper eadem sententia.

XXV. 1. Sed de ratione notandum est sub ea comprehendi saepe quasdam res, non secundum existentiam, sed secundum potentiam moraliter consideratam, quae ubi locum habet, restrictio facienda non est. Sic si cautum sit, ne exercitus aut classis aliquo ducatur, non poterit duci, etiam animo non nocendi. Quia in pactione non certum damnum, sed periculum qualecunque spectatum est.

2. Solet et hoc disputari, an promissa in se habeant tacitam conditionem, si res maneant quo sunt loco: quod negandum est, nisi apertissime pateat, statum rerum praesentem in unica illa quam diximus ratione inclusum esse. Sic passim in historiis legimus legatos a suscepto itinere domum rediisse deserta legatione, quod res ita mutatas intelligerent, ut tota legationis materia aut causa cessaret [2].

XXVI. 1. Repugnantia casus emergentis cum voluntate solet et ipsa ab oratoriae artis magistris referri ad eum quem dixi locum **περὶ ῥητοῦ καὶ διανοίας**. Est autem duplex: nam aut voluntas colligitur ex naturali ratione, aut ex alio signo voluntatis. Diiudicandae voluntati ex naturali ratione Aristoteles [3], qui hanc partem accuratissime tractavit, propriam virtutem tribuit in intellectu **γνώμην**, sive **εὐγνωμοσύνην**, id est *aequiprudentiam*, in voluntate vero **ἐπιεικίαν**, id est *aequitatem*, quam sapienter definit, correctionem eius in quo lex deficit ob universalitatem [4]: quod ad testamenta quoque et pacta suo modo referri debet. Nam quia casus nec praevideri omnes possunt, nec exprimi, ideo libertate quadam opus est eximendi casus quos qui locutus est si adesset eximeret: non tamen temere; id enim esset dominum se facere actus alieni; sed ex sufficientibus indiciis.

2. Certissimum indicium est, si quo casu sequi verba illicitum esset, id est pugnans cum naturalibus aut divinis praeceptis. Talia enim cum obligationis capacia non sint, eximenda sunt necessario. *Quaedam*, ait Quintilianus pater [5], *etiamsi nulla significatione legis com-*

---

1) *Quae sola plene et efficaciter movit voluntatem*] Exemplum in L. Adigere §. quamvis D. de iure patronatus [l. 6 § 2 D. XXXVII, 14].
2) Paschal. legato. c. 49 [immo c. 57].
3) [Arist., Eth. magna II, 2].
4) *In quo lex deficit ob universalitatem*] Seneca IV, controversia 27 [IX, 4, 9]: ***in lege, inquis, nihil excipitur. sed multa quamvis non excipiantur, intelliguntur, et scriptum legis angustum est, interpretatio diffusa. quaedam vero tam manifesta sunt, ut nullam cautionem desiderent.***
5) [Quintil., Declam. 315].

prehensa sint, natura tamen excipiuntur. Ita qui promisit depositum gladium reddere, non reddet furenti, ne aut ipsi periculum creet, aut aliis innocentibus. Sic nec reddetur res deposita ei qui deposuit, si dominus eam repetat. *Probo,* inquit Tryphoninus [1]), *hanc esse iustitiam, quae suum cuique ita tribuit, ut non distrahatur ab ullius personae iustiore repetitione.* Ratio est, quia, ut alibi [2]) notavimus, introducti semel dominii ea vis est, ut rem domino cognito non reddere, omnino iniustum sit.

XXVII. 1. Secundum erit indicium, si verba sequi non quidem per se et omnino illicitum sit [3]), sed aeque rem aestimanti nimis grave atque intolerabile: sive absolute spectata conditione humanae naturae, sive comparando personam et rem de qua agitur, cum ipso fine actus. Sic qui rem ad dies aliquot commodavit, intra eos dies repetere eam poterit, si ipse valde egeat: quia actus tam benefici ea est natura, ut non credendus sit quisquam ad magnum suum incommodum se voluisse obligare. Sic qui auxilium federato promisit, excusabitur quamdiu ipse domi periclitatur, in quantum copiis opus habet. Et concessio immunitatis [4]) vectigalium et tributorum intelligetur de quotidianis et anniversariis, non de iis quae summa necessitas exigit, et quibus carere respublica non potest [5]).

2. Ex quibus apparet nimis laxe dictum a Cicerone [6]), non servanda promissa quae sint iis quibus promiseris inutilia, nec si plus tibi noceant quam illi prosint cui promiseris. Nam an res utilis sit futura ei cui promissa est, iudicare promissor non debet, nisi forte in casu furoris de quo supra diximus: et ut promissum promissorem non obliget, non satis est quodlibet nocumentum in promissorem, sed tale oportet sit quod pro natura actus credi debeat exceptum [7]). Sic qui operas vicino ad dies aliquot promisit, non tenebitur, si eum morbus sonticus patris aut filii detineat. Et hoc recte Cicero de Officiis primo [8]): *Si constitueris te cuipiam advocatum in rem praesentem esse venturum, atque interim graviter aegrotare filius coeperit, non sit contra officium non facere quod dixeris.*

3. In eundem sensum accipiendum, nec ultra trahendum est, quod apud Senecam [9]) legimus [10]): *Tunc fidem fallam, tunc inconstantiae*

---

1) L. Bona fides. D. depositi [l. 31 D. XVI, 3].
2) [C. X § I, 2].
3) Molin. disp. 294. Silv. verb. commodatum. n. 4. Less. l. II. c. 27. dub. 5.
4) *Concessio immunitatis*] Vide Rosenthalium de Feudis cap. V, concl. LXXVIII, num. 2. Heig. illustrium XVIII, num. 16, parte 1. Cothmannum cons. XI, 32. Clarum §. Feudum. XXIX. 2. Andream Knich de vestitis pactis parte II, c. 5, num. 20. Henricum Bocer de collectis cap. IV, 12.
5) Ang. ad l. 7 ad l. Rhod. [l. 7 D. XIV, 2]. Vasq. contr. Ill. c. 31.
6) [Cic., de Off. I, 10, 32].
7) *Quod pro natura actus credi debeat exceptum*] Vide Carolum Molinaeum ad consuetudines Parisienses tit. I, §. 2. gl. IV, n. 3. Ferd. Vasquium de successionum creatione libro II, §. XVIII, num. 80. Antonium Fabrum rerum in Sabaudia iudicatarum libro IV, tit. 30. Zasium in l. stipulatio hoc modo. num. 3, de verborum obligationibus [l. 61 D. XLV, I]. Adde C. quemadmodum de iureiurando [c. 25 Decretal. II, 24] et Alciatum ad C. cum contingat [c. 28], eodem titulo.
8) [Cic., de Off. I, 10, 32].
9) De benef. libro IV, c. 35.
10) *Quod apud Senecam legimus*] eiusdem haec sunt capite XXXIX libri IV de Beneficiis: *Ad coenam quia promisi ibo, etiamsi frigus erit. Surgam ad sponsalia, quia*

crimen audiam, si cum omnia eadem sint, quae erant promittente me, non praestitero promissum. alioqui quicquid mutatur, libertatem facit de integro consulendi, et meam fidem liberat. Promisi advocationem: postea apparuit per illam causam praeiudicium in patrem meum quaeri. promisi me peregre una iturum: sed iter infestari latrociniis nuntiatur. In rem praesentem venturus fui: sed aeger filius, sed puerpera uxor tenet. Omnia esse debent eadem quae fuerint cum promitterem, ut promittentis fidem teneas. Omnia intellige pro actus eius de quo quaeritur natura, ut iam modo exposuimus.

XXVIII. Diximus alia quoque esse posse signa voluntatis quae ostendant casum eximendum. Inter ea signa nihil validius est quam verba alio loco posita, non ubi directe pugnant, quae est **ἀντινομία,** cuius supra meminimus, sed cum velut insperato ex ipso rerum eventu inter se committuntur, quam Rhetores Graeci vocant, ***τὴν ἐκ περιστάσεως μάχην.***

XXIX. 1. In hac disceptatione utra pars scripti cum ex casu fit collisio praevalere debeat, regulas quasdam ex antiquis auctoribus Cicero posuit [1]), quae ut spernendae neutiquam sunt, ita mihi non suo ordine videntur collocatae. Nos eas hunc in modum digeremus. Ut quod permittit cedat ei quod iubet [2]): quia qui permittit aliquid ita permittere videtur, nisi aliud quid obstet, quam de quo ibi agitur: ideoque, ut ait Scriptor ad Herennium [3]), plus valet sanctio permissione. Ut quod faciendum est certo tempore ei praeferatur, quod quovis tempore fieri potest: unde sequitur ut plerumque pactio vetans vincat iubentem, quia pactio vetans obligat ad quodvis tempus, iubens non item, nisi aut tempus sit expressum, aut iussio tacitam prohibitionem contineat. Inter eas pactiones quae supradictis qualitatibus pares sunt, ut praeferatur quod magis est peculiare, et ad rem propius accedit: nam solent specialia efficaciora esse generalibus. et in prohibitionibus, ut quae poenam adiunctam habet ei quae poena vacat, et quae maiorem poenam minatur ei quae minorem, praeferatur. Tum vero ut superet quod causas habet, aut magis honestas, aut magis utiles. Extremo loco, ut quod postremo dictum est vincat.

2. Illud ex superioribus hic repetendum est, pactorum iuratorum eam esse vim, ut intelligi debeant secundum receptissimam proprietatem, et ut omnes restrictiones tacitas, et ex natura rei non omnino necessarias, quam maxime repudient. Quare et si iuratum pactum

---

promisi, quamvis non concoxerim, sed non si febricitavero. sponsum descendam, quia promisi: sed non si spondere in incertum iubebis, si fisco obligabis. Subest inquam tacita exceptio, si potero, si debebo, si haec ita erunt. Effice ut idem status sit cum exigitur, qui fuit, cum promitterem. destituere levitas non erit, si aliquid intervenit novi. quid miraris, cum conditio promittentis mutata sit, mutatum esse consilium? eadem mihi omnia praesta et idem sum. Vadimonium promittimus, tamen deseritur. Non in omnes datur actio, deserentem vis maior excusat. Usi saepe hoc effugio Angli. Vide Camdenum in anno CIↃIↃXCV. tum in controversia cum Batavis, tum in altera cum Ansiaticis.

1) *Cicero posuit*] de Inventione secundo [II, 49, 144], et ibi Marius Victorinus.

2) *Ut quod permittit, cedat ei quod iubet*] Quintilianus declamatione CCCLXXIV: *Semper potentior lex est quae vetat, quam quae permittit.* Donatus Phormione Actu I. Sc. 2 [126]: *Bene iubet: minorem enim vim habet ea lex quae aliquid permittit, quam illa quae aliquid iubet.* vide Ciceronem Verrina II [cap. 51], et quae habet Connanus libro I, c. 9.

3) Libro II [10, 15].

cum non iurato pugnet certo eventu, praeferendum erit cui adest iurisiurandi religio [1].

XXX. Solet et hoc quaeri, an in dubio contractus perfectus censeri debeat antequam scriptura confecta sit, et tradita. Nam id Murena [2] causabatur adversus ea quae inter Syllam et Mithridatem convenerant. Mihi apertum videtur, ni aliud convenerit, credendum, scripturam adhiberi, ut monumentum contractus, non ut substantiae eius partem [3]. Alioqui exprimi id solet; ut in induciis cum Nabide: *Ex qua die descriptae conditiones editae Nabidi forent* [4].

XXXI. Illud vero non admittam quod quibusdam [5] placuit, contractus regum et populorum quantum fieri potest interpretandos ex iure Romano: nisi appareat inter quosdam populos ius illud civile in his quae iuris sunt gentium, etiam pro iure gentium receptum esse: quod temere praesumendum non est.

XXXII. De eo vero quod Plutarchus in symposiacis [6] movet, conditionem offerentis, an accipientis verba attendi magis debeant, ita videtur, cum accipiens hic sit qui promittit, eius verba formam dare negotio, si absoluta et in se perfecta sint. Nam si per affirmationem respiciant verba offerentis, tunc ea ipsa ex natura vocum relativarum repetita in promissione videbunter. Antequam vero accepta sit conditio, ne eum quidem teneri qui obtulit, certum est. nullum enim adhuc ius quaesitum est, ut ex his quae de promissione supra diximus apparet. Et haec oblatio conditionis minus est promissione.

---

1) *Praeferendum erit, cui adest iurisiurandi religio*] Acontius apud Ovidium [Heroid. XIX, 159—162].

Promisit pater hanc: haec et iuravit amanti:
Ille homines, haec est testificata Deam.
Hic metuit mendax, haec et periura vocari.
Num dubitas, hic sit maior, an ille metus?

2) Ap. Mithr. [64].

3) *Credendum scripturam adhiberi, ut monumentum contractus, non ut substantiae eius partem*] L. in re et L. si res gesta D. de Fide Instrumentorum [l. 4 et l. 5 D. XXII, 4]. L. pactum quod bona fide, C. de pactis [l. 17 C. II, 3]. sic legem contractus quae est C. de fide Instrumentorum [l. 17 C. IV, 21] interpretantur Bartolus et Iohannes Faber, Salicetus [hoc nomen add. ed. 1646], quorum sententia in iudiciis contra Baldum et Castrensem praevaluit. Mynsingerus Decade X, cons. XCI. Neostadius de pactis antenuptialibus observatione XVIII. quare non satis probabile est quod Ligniacus adfert de instrumento a rege subscripto, sed nondum addito sigillo et Secretarii manu, Libro II, rerum Italicarum Guicciardini.

4) Livius libro XXXIV [35, 3].

5) Alc. V. cons. 17.

6) IX, Symp. 13 [742 B].

CAPUT XVII.

DE DAMNO PER INIURIAM DATO, ET OBLIGATIONE QUAE INDE ORITUR.

I. *Culpam obligare ad restitutionem damni.*
II. *Damnum intelligi quod pugnat cum iure stricte dicto.*
III. *Accurate distinguendam aptitudinem a iure stricte dicto ubi concurrunt.*
IV. *Damnum et ad fructus pertinere.*
V. *Ad lucrum cessans quomodo?*
VI. *Damnum dare facientes primario:*
VII. *Et secundario:*
VIII. *Item non facientes quod debent: primario,*
IX. *Et secundario.*
X. *Qualis efficacia circa actum ad hoc requiratur.*
XI. *Quo ordine teneantur.*
XII. *Obligationem extendi etiam ad damnum consequens.*
XIII. *Exemplum in homicida:*
XIV. *In eo qui aliter vim intulit:*
XV. *In adultero et stupratore:*
XVI. *In fure, raptore, et aliis:*
XVII. *In eo qui causam promissioni dedit per dolum aut metum iniustum:*
XVIII. *Quid si metu iusto naturaliter?*
XIX. *Quid de metu quem ius gentium pro iusto habet?*
XX. *Potestates civiles quatenus teneantur ex damno per subditos dato: ubi quaestio de praedis in mari actis in socios contra imperium publicum.*
XXI. *Naturaliter ex animalis sui, aut navis suae facto sine culpa neminem teneri.*
XXII. *Damnum dari, et adversus famam et honorem, et quomodo reparetur.*

I. Supra [1]) diximus eius quod nobis debetur fontes esse tres, pactionem, maleficium, legem. De pactionibus satis tractatum. Veniamus ad id quod ex maleficio naturaliter debetur. Maleficium hic appellamus culpam omnem, sive in faciendo, sive in non faciendo, pugnantem cum eo quod aut homines communiter, aut pro ratione certae qualitatis facere debent. Ex tali culpa obligatio naturaliter oritur [2]), si damnum datum est, nempe ut id resarciatur.

II. 1. Damnum forte a demendo dictum [3]), est **τὸ ἔλαττον**, cum quis minus habet suo, sive illud suum ipsi competit ex mera natura,

1) [C. I § II, 1].

2) *Ex tali culpa obligatio naturaliter oritur*] Ἀμελλου δικη Graecis. Vide in decretalibus titulum de iniuria et damno dato [v, 36], et digestis ad l. Aquiliam [XI, 2] et vicinas rubricas.

3) *Damnum forte a demendo dictum*] Ita Varro libro v [176]: *Damnum a demtione, cum minus re factum quam quanti constat.* Alii magis probant derivari a Graeco δαπάνη ut sit *dapnum*, deinde damnum, ut ὕπνος, sopnus somnus. Nec absurde deducas a Graeco δάμνω quod est βιάζω, aut ex ζημία damia, damnum, ut regia, regnum.

sive accedente facto humano, puta dominio, aut pacto, sive ex lege. Natura homini suum est vita, non quidem ad perdendum, sed ad custodiendum, corpus, membra, fama, honor, actiones propriae. Dominio et pactis quomodo suum quid cuique sit, superior tractatio docuit, tum quoad res, tum quoad ius in actiones alienas. Simili modo ex lege ius suum cuique oritur, quia idem, aut plus lex potest, quam in se ac sua singuli. Sic pupillus ius habet exactam quandam diligentiam exigendi a tutore, respublica a magistratu, nec respublica tantum, sed et cives singuli quoties lex id expresse, aut per sufficientem consequentiam significat.

2. At ex sola aptitudine, quod ius minus proprie dicitur, et ab assignatrice iustitia spectatur, non oritur verum dominium, ac proinde restitutionis obligatio: quia non id alicui suum est, ad quod aptus est: **πλεονεκτεῖ οὐδὲν,** ait Aristoteles [1]), ***ὁ οὐ βοηθήσας χρήμασι δι' ἀνελευθερίαν.*** *Contra proprie dictam iustitiam nihil committit, qui pecunia sua alteri non succurrit prae tenacitate.* Cicero pro Cn. Plancio [2]): *Est haec conditio liberorum populorum, posse suffragiis vel dare vel detrahere quod velit cuique.* et tamen mox subdit accidere ut populus faciat, quod velit, non quod debeat, voce debendi sumta in laxiore significatu.

III. Sed cavendum hic ne confundantur quae diversi generis sunt. Nam cui magistratus collatio mandata est, is reipublicae tenetur ad eligendum eum qui dignus sit, et ad hoc exigendum respublica ius habet proprium [3]). quare si ex indigni electione damnum fecerit respublica, ille resarcire tenebitur. Sic etiam civis aliquis non indignus, etsi ius proprium ad officium aliquod non habeat, habet tamen verum ius petendi iuxta alios: in quo iure si per vim aut dolum impediatur, iam non totius rei expetitae, sed incerti illius damni aestimationem exigere poterit. Simile erit in eo cui nequid legaret testator, vi, vel dolo fuit impeditus [4]). nam capacitas legati ius quoddam est, cui id est consequens, ut libertatem testatoris in eo impedire iniuria sit.

IV. Minus autem quis habere ac proinde damnum fecisse intelligetur non in re tantum, sed et in fructibus qui proprie rei fructus sunt, sive illi percepti sunt, sive non, si tamen ipse eos percepturus fuerat, deductis impensis quibus res melior facta est, aut quae ad fructus percipiendos fuerunt necessariae, ex regula quae nos vetat locupletiores fieri cum aliena iactura.

V. Sed et spes lucri ex nostro aestimabitur, non ut illud ipsum, sed secundum propinquitatem ad actum [5]), ut in semente spes messis.

VI. Tenentur autem praeter ipsum qui per se. et ***ἀμέσως*** damnum dat [6]), alii quoque faciendo, aut non faciendo: Faciendo alii primario, alii secundario: Primario qui iubet, qui consensum requisitum adhibet qui adiuvat, qui receptum praestat, aut qui alio modo in ipso crimine participat.

---

1) Nic. v. c. 4.
2) [Cic., pro Plancio 4, 11].
3) Th. et Caiet. 2. 2. q. 62. ar. 2. Soto lib. IV. q. 6. Lessius. lib. II, c. 12. dub. 18. Covar. ad c. peccatum p. 2, §. 7.
4) Soto lib. IV. q. 7. Less. lib. II, cap. 12. dub. 16. n 3.
5) L. in quantitate § magno. D. ad legem Falc. [l. 73 § 1 D. XXXV, 2].
6) Th. 2, 2, 62. art. 4. Soto lib. IV, q. 6. artic. 5.

VII. Secundario, qui consilium dat, laudat [1]), assentatur. *Quid enim interest inter suasorem facti et probatorem* [2]) ? ait Cicero Philippica secunda [3]).

VIII. Non faciendo item primario aut secundario: primario, qui cum ex iure proprie dicto debeat vetare praecepto, aut opem ferre ei cui fit iniuria, id non facit [4]). Is Chaldaeo Paraphrastae Levit XX, 5 סעד obfirmator dicitur.

IX. Secundario, qui aut non dissuadet cum debeat, aut factum reticet quod notum facere debebat [5]). Illud autem debere in his omnibus referimus ad ius proprium quod iustitia expletrix respicit, sive illud ex lege, sive ex qualitate exoritur. nam si debeat ex caritatis norma, peccabit quidem omittendo, non tamen ad reparationem tenebitur, cuius origo est ius aliquod proprium, ut ante diximus.

X. Sciendum quoque hos omnes quos diximus ita teneri, si vere causa fuerint damni [6]), id est momentum attulerint, aut ad totum damnum, aut ad partem damni. Nam saepe accidit in agentibus vel negligentibus secundarii ordinis, interdum etiam in quibusdam qui sunt ordinis primarii, ut etiam sine eorum actu aut neglectu is qui damnum dedit certus fuerit id ipsum dare: quo casu illi quos dixi non tenebuntur. Quod tamen non ita intelligendum est [7]), ut si alii defuturi non fuerint, puta qui suaderent, aut iuvarent, non teneantur qui suaserint, aut iuverint, si absque ope consilio qui dedit damnum daturus id non fuisset. Nam et illi alii si suasissent aut adiuvissent tenerentur.

XI. Tenentur autem primo loco ii qui imperio aut alio modo aliquem impulerunt ad factum [8]): his deficientibus patrator facinoris: et post eum caeteri: in solidum singuli qui ad actum causam dederunt, si totus actus ab ipsis quanquam non solis processit [9]).

XII. Qui vero de actu tenetur, simul tenetur de his quae illum ex actus vi sunt consecuta [10]). In Senecae controversia [11]) quadam hoc tractatur in specie platani incensae ex qua domus arserat, ubi hanc

---

1) *Laudat*] Totilas in oratione ad Gotthos apud Procopium Gotthicorum III [25]: *ὁ γὰρ ἐπαινέσας τὸν δεδρακότα, οὐδέν τι ἧσσον τῶν πεπραγμένων αὐτουργὸς γίνεται· Nam qui facientem aliquid laudat, et ipse rei factae auctor habendus est.* Ulpianus in L. I. c. de servo corrupto [l. 1 § 4 D. XI, 3]. *Et si erat servus omnimodo fugiturus, vel furtum facturus, hic vero laudator eius propositi fuerit, tenetur. non enim oportet laudando augeri malum.*

2) *Inter suasorem facti et probatorem*] Applicat hoc dictum Probo praefecto Ammianus libro XXVII [11, 5]. Lege Langobardica lib. IV, tit. IV [I, 4], etiam consulens ad compositionem vocatur. vide Rom. I, in fine et ibi veteres scriptores.

3) [Cic., Philipp. II, 12, 29].

4) *Aut opem ferre ei cui fit iniuria, non facit*] Nicetas Choniates Michaele Comneno [Manuele Comneno I, 3]: *ὁ ἐμπρησμὸς τοῦ ἀνάψαντος ἀλλὰ καὶ τοῦ κατασβέσαι δυναμένου, δρᾶσαι δέ τι τοιοῦτον ὅλως μὴ βουληθέντος. Incendium non ei tantum imputatur qui facem intulit, sed et ei qui prohibere cum posset, omnino noluit.*

5) Less. lib. II, c. 13. dub. 10.

6) Th. 2, 2, 62. art. 6. Soto lib. IV, q. 7. art. 3.

7) Caietan. ad q. 62. art. 6. Medin. q. 7.

8) Less. lib. II. c. 13 dub, 5. Ib. dub. 4.

9) *Si totus actus ab ipsis, quanquam non solis, processit*] Lex Langobardica lib. I, tit. IX, 5.

10) *Simul tenetur de his quae illum ex actus vi sunt consecuta*] Vide Thomam prima secundae, quaest. XX, art. 5. et L. Si servus servum §. Si quis insulam. D. ad L. Aquiliam [l. 27 § 8 D. IX, 2].

11) *In Senecae controversia*] Excerptis V, 5.

ponit sententiam, *Etiamsi partem damni dare noluisti, in totum quasi prudens dederis tenendus es. ex toto enim noluisse debet qui imprudentia defenditur.* Ariarathes [1]) Cappadocum rex eo quod Melani amni exitum per lasciviam obstruxerat, cum eius perrumpentis impetu elatus Euphrates rapta parte Cappadocum terrae magna et Galatis et Phrygibus damna intulisset, permisso Romanis iudicio, talentis trecentis dispendium sarcivit.

XIII. Exemplo haec sint. Homicida iniustus tenetur solvere impensas [2]) si quae factae sunt in medicos, et iis quos occisus alere ex officio solebat, puta parentibus, uxoribus, liberis dare tantum quantum illa spes alimentorum, ratione habita aetatis occisi, valebat: sicuti Hercules [3]) legitur Iphiti a se occisi liberis mulctam pependisse, quo facilius expiaretur. Michael Ephesius ad quintum Nicomachiorum Aristotelis [4]): **ἀλλὰ καὶ ὁ φονευθεὶς ἔλαβε τρόπον τινά· ὃ γὰρ ἡ γυνὴ ἢ οἱ παῖδες, ἢ οἱ συγγενεῖς τοῦ φονευθέντος ἔλαβον τρόπον τινὰ ἐκείνῳ δέδοται.** *Sed et qui occisus est accipit aliquomodo. Quae enim uxor eius et liberi et cognati accipiunt, ipse quodammodo accipit.* Loquimur de homicida iniusto, id est qui non habuit ius id faciendi unde mors sequitur. quare si quis ius habuerit, sed in caritatem peccaverit [5]), ut qui fugere noluit, non tenebitur. Vitae autem in libero homine aestimatio non fit. secus in servo qui vendi potuit.

XIV. Qui mutilavit similiter tenebitur ad impensas et aestimationem eius, quod iam qui mutilatus est minus poterit lucrari [6]). Sed sicut ibi vitae, ita et hic cicatricis in libero homine aestimatio non fit [7]). de coniectione in carcerem idem dicendum.

XV. Sic adulter et adultera tenentur non tantum indemnem praestare maritum ab alenda prole [8]), sed et legitimis liberis rependere si quod damnum patiuntur ex concursu ita susceptae sobolis ad haereditatem. Qui virginem imminuit vi, aut fraude, tenetur ei rependere quanti minoris ipsi valet spes nuptiarum: imo et ducere tenetur si ea promissione corporis usuram impetraverit [9]).

XVI. Fur et raptor tenentur rem subtractam reddere cum suo incremento naturali, et cum sequente damno aut cessante lucro [10]): et si res perierit, aestimationem non summam, non infimam, sed mediam. In hac classe ponendi et illi qui legitima vectigalia fraudant [11]). Similiter tenentur qui iudicio iniusto, accusatione iniusta, testimonio iniusto damnum dederunt.

XVII. Sed et qui contractui aut promissioni causam dedit dolo,

---

1) Strabo XII [2, 8].
2) Less. lib. II. c. 9. dub. 19.
3) Diod. l. IV [31].
4) [Michael Ephes. ad Arist., Eth. Nic. V, 2].
5) Less. dub. 21 Navar. cap. 15. nu. 22.
6) *Qui mutilavit, similiter tenebitur ad impensas et ad aestimationem eius quod iam ubi mutilatus est minus poterit lucrari*] Idem apud Hebraeos servatum, Baba Kama cap. VIII, §. 1. et apud Anglos et Danos, quorum fedus vide apud doctissimum Pontanum dissertatione de mari [Discuss. hist. I, 21].
7) L. ult. D. de his qui eff. vel def. [l. 7 D. IX, 3].
8) Less. lib. II. c. 10. dub. 6.
9) Less. lib. II. c. 10. dub. 2. et 3.
10) Ib. cap. 12. dub. 17.
11) Less. lib. II. C. 33. dub. 8. Covar. c. peccatum p. 2.

vi aut metu iniusto, tenetur eum quicum actum est in integrum restituere, quia ille ius habuit, tum ne deciperetur, tum ne cogeretur; illud ex natura contractus, hoc ex naturali etiam libertate. His annumerandi sunt qui id quod ex officio facere tenebantur facere noluerunt, nisi pecunia accepta [1]).

XVIII. At qui causam dedit cur vim pati, aut metu cogi debeat, habet quod sibi imputet [2]). nam involuntarium ex voluntario ortum habens moraliter pro voluntario habetur.

XIX. At gentium consensu sicut introductum est, ut bella omnia summae potestatis auctoritate utrinque gesta et indicta, pro iustis habeantur, quoad effectus externos, qua de re infra dicemus, ita et hoc ut talis belli metus hactenus pro iusto habeatur, ne quod ita obtentum est repeti possit. Atque hoc sensu admitti potest distinctio Ciceronis [3]), inter hostem, qui cum multa iura habemus, ut ait, communia, ex gentium consensu scilicet, et piratas ac latrones [4]). Nam hi si quid metu expresserunt repeti potest nisi iusiurandum intercesserit: quod illi, non item. Quare quod Polybio [5]) videtur iustam fuisse Carthaginiensibus causam belli Punici secundi, quod Romani ab ipsis mercenariorum seditione occupatis bello denuntiato Sardiniam insulam et pecuniam expressissent, habet naturalis aequitatis aliquam speciem, sed a iure gentium abit, ut alibi explicabitur.

XX. 1. Ex neglectu tenentur reges ac magistratus, qui ad inhibenda latrocinia et piraticam non adhibent ea quae possunt ac debent remedia: quo nomine damnati olim ab Amphictyonibus Scyrii [6]). Quaesitum memini ex facto, cum patriae nostrae rectores potestatem praedarum in mari ex hoste agendarum per codicillos plurimis dedissent, et eorum nonnulli res amicorum rapuissent, desertaque patria mari vagarentur, ac ne revocati quidem redirent, an rectores eo nomine tenerentur, aut quod malorum hominum usi essent opera, aut quod cautionem non exegissent. Dixi eos in nihil amplius teneri quam ut noxios, si reperiri possent, punirent aut dederent: praeterea in bona raptorum ius reddi curarent. Nam ipsos iniustae praedationis causam non fuisse, nec quicquam de ea participasse: prohibuisse etiam legibus ne amicis noceretur: cautionem ut exigerent nullo iure fuisse obligatos, cum possent, etiam sine codicillis, omnibus subditis hostem spoliandi potestatem facere, quod et factum olim esset: neque talem permissionem causam esse cur damnum datum esset sociis, cum possent privati etiam sine permissu tali naves armare et in mare progredi. Mali vero an futuri illi essent provideri non potuisse: neque vero vitari posse quominus et malorum opera utamur, alioqui nullum colligi posse exercitum.

2. Neque vero si quid milites, aut terrestres, aut nautici contra imperium amicis nocuissent, reges teneri, quod Galliae [7]) et Angliae

---

1) Covar. c. peccatum. p. 2. § 3. § 5.
2) Less. lib. II. c. 17. dub. 6.
3) De officiis III [29, 108].
4) Bod. lib. V de rep. cap. 6.
5) [Polyb. III, 13 sqq.].
6) Plut. [Cim. 483 C].
7) *Galliae*] Const. Galliae Tom. III. tit. 3. constitutione anni 1583. cap. 44. Vide etiam tomo constitutionum III, tit. II. constitutione anni CIↃIↃXLIII, cap. 44.

testimoniis probatum. Ut vero sine culpa sua ex ministrorum facto quisquam teneatur, non esse iuris gentium, ex quo diiudicanda esset haec controversia, sed iuris civilis, nec generalis, sed adversus nautas et alios quosdam ex rationibus peculiaribus introductum. Atque in eam partem a supremi auditorii iudicibus contra Pomeranos quosdam pronuntiatum est, idque ad exemplum rerum in causa non dispari ante duo secula iudicatarum.

XXI. Illud quoque notandum est, ut mancipium aut animal quod damnum, aut pauperiem fecit, noxae dedatur, itidem ex iure civili esse. nam dominus, qui in culpa non est, natura ad nihil tenetur. ut nec is cuius navis sine ipsius culpa navi alterius damnum dedit ; quanquam multorum populorum legibus, ut et nostra, damnum tale dividi solet ob culpae probandae difficultatem.

XXII. Sed damnum, ut diximus, etiam adversus honorem et famam datur, puta verberibus, contumeliis, maledictis, calumniis, irrisu, aliisque similibus modis. In quibus non minus quam in furto atque aliis criminibus vitiositas actus ab effectu discernenda est [1]. nam illi poena respondet, huic damni reparatio quae fit culpae confessione, exhibitione honoris, testimonio innocentiae [2], et per ea quae his similia sunt : quanquam et pecunia tale damnum rependi poterit, si laesus velit, quia pecunia communis est rerum utilium mensura.

---

1) Less. lib. II. c. II, dub. 19, 25, 27. Soto lib. IV. q. 6, art. 3.

2) *Exhibitione honoris, testimonio innocentiae*] Vide exemplum Viviani qui accusationis iniustae poenitentia ductus est, apud Cassiodorum IV, 41.

CAPUT XVIII.

DE LEGATIONUM IURE.

I. *Obligationes quasdam ex iure gentium nasci, ut ius legationum.*
II. *Inter quos locum habeat.*
III. *An semper admittenda legatio.*
IV. *Adversus legatos periculosa molientes defensionem licitam, non exactionem poenae.*
V. *Legationis iure non teneri eum ad quem legatus missus non est.*
VI. *Hostem ad quem missus est legatus teneri:*
VII. *Nec opponi posse ius talionis:*
VIII. *Ius hoc et ad comites legatorum porrigi: si legati voluerint:*
IX. *Et ad bona mobilia.*
X. *Exempla obligationis sine cogendi iure.*
XI. *Quanti sit hoc ius legationis.*

I. Hactenus ea memoravimus quae ex iure naturae debentur nobis, paucis duntaxat additis de gentium iure voluntario, quatenus ab eo aliquid erat iuri naturae superadditum. Restat veniamus ad obligationes quas ipsum per se ius illud gentium, quod voluntarium dicimus, induxit. quo in genere praecipuum est caput de iure legationum. Passim enim legimus sacra legationum, sanctimoniam legatorum [1]), ius gentium illis debitum, ius divinum humanumque:

1) *Sanctimoniam legatorum*] Pomponius L. si quis, D. de legationibus [l. 18 D. L, 7]: *si quis legatum hostium pulsasset, contra ius gentium id commissum esse existimatur, quia sancti habentur legati: et ideo si cum legati apud nos essent gentis alicuius, bellum cum eis indictum sit, liberos eos manere. id enim iuri gentium convenit esse. Itaque eum qui legatum pulsasset, Quintus Mucius dedi hostibus, quorum erant legati, solitus est respondere.* Lege Iulia de vi publica tenetur, quod ad legatos, oratores, comitesve attinebit, si quis eorum quem pulsasse sive iniuriam fecisse arguetur, Ulpiano respondente in L. lege Iulia, D. ad legem Iuliam de vi publica [l. 7 D. XLVIII, 6]. Iosephus Antiquae historiae libro XV [5, 3] multum praedicat legatorum sanctimoniam, quibus ait commune cum Angelis Dei nuntiis nomen. Varro lib. III de Lingua Latina [cf. Barbeyraci annotationem]: *Sancta sunt corpora legatorum.* Cicero Verrina III [imo I, 33]: *Legatorum ius divino humanoque vallatum praesidio, cuius tam sanctum et venerabile nomen esse debet, ut non modo inter sociorum iura, sed et hostium tela incolume versetur.* Scriptor vitae Epaminondae [immo Pelopidae, Corn. Nepos, 5, 1]: *Cum legationis iure se tectum arbitraretur, quod apud omnes gentes sanctum esse consuesset.* Diodorus Siculus in excerptis Peiresianis n. 248 [Exc. de Virt. et Vitiis I p. 295, n⁰. 310]: τὴν ἄδειαν vocat τῆς τῶν πρεσβευτῶν ἀσυλίας, *securitatem a legatorum sanctimonia.* Apud Papinium lib. II [Statius, Theb. II, 373 sq.]

tutique regressus
Legato.

item [ibid. 486 sq.]:

et sanctum populis per saecula nomen
Legatum

Chrysostomus: καὶ οὐδὲ τὸν κοινὸν νόμον ᾐδέσθησαν, ὅτι ὁ πρεσβεύων οὐδέποτε πάσχει τι κακόν: *ne commune quidem fas hominum reveriti sunt quod tutos praestat legatos ab omni malo.* Servius ad X Aeneidos [XI, 101]: *ab omni iniuria tectis iure gentium.* Ne

sanctum inter gentes ius legationum, federa sancta gentibus, fedus humanum: sancta corpora legatorum: Papinio [1]),

Sanctum populis per saecula nomen.

Cicero de Haruspicum responsis [2]): *Sic enim sentio ius legatorum cum hominum praesidio munitum, tum etiam divino iure esse vallatum.* Itaque hoc violare non iniustum tantum esse, sed et impium [3]) omnium confessione ait Philippus in epistola ad Athenienses [4]).

II. I. Sed primum sciendum est, qualecunque est hoc ius gentium de quo videbimus, ad eos legatos pertinere quos mittunt qui summi imperii sunt compotes inter se. nam qui extra hos legati sunt provinciales, municipales atque alii, non iure gentium, quod inter gentes est diversas, sed iure civili reguntur. Legatus apud Livium [5]) publicum se nuntium populi Romani vocat. Apud eundem Livium alibi [6]) Senatus Romanus ius legationis externo, non civi comparatum ait: et Cicero [7]) ut ostendat non esse legatos mittendos ad Antonium: *Non enim,* inquit, *cum Annibale res est, hoste reipublica, sed cum cive.* Qui autem externi habendi sint ita clare exposuit Virgilius [8]), ut nemo Iurisconsultorum possit clarius.

Omnem equidem sceptris terram quae libera nostris
Dissidet, externam reor.

2. Qui ergo impari iunguntur federe [9]), cum sui iuris esse non desinant, ius habebunt legationis: imo et hi qui ex parte subditi sunt, ex parte non sunt, pro ea parte qua non sunt subditi. At reges qui bello solenni victi, regnoque exuti sunt, cum aliis regni bonis et ius legandi perdiderunt. Ideo Persei a se victi caduceatores retinuit P. Aemilius.

3. In bellis vero civilibus necessitas interdum locum huic iuri facit, extra regulam, puta cum ita divisus est populus [10]) in partes

---

omnia loca enotem, adde Livium lib. I [14] de Laurentibus, Dionem Chrysostomum de lege et consuetudine [Oratt. LXXV et LXXVI], Velleium Paterculum initio lib. II, Menandrum Protectorem [Exc. legat., Rom. ad gentes 206], epistolam Felicis ad Zenonem in appendice Codicis Theodosiani data a Sirmundo. Totilas apud Procopium Gotthicorum III [16]: *πᾶσι μὲν, ὡς ἐπὶ πλεῖστον εἰπεῖν, νόμος βαρβάροις, τὸ χρῆμα τῶν πρεσβέων σέβειν: omnibus ut generatim loquar, barbaris mos legatos venerari.* idem de barbaris dixit Scafnaburgensis. Aimonius regi Clodovaeo haec dicta tribuit: *Ad extremum pro divinis simul humanisque legibus, quae iniuriarum immunes sanciunt debere esse eos qui mediatores hostilium efficiuntur armorum. Inter arma namque sola legatio pacis sequestra est. Exuit hostem qui legatione fungitur.* Vide et Radevicum in appendice. de Polonis vide Cromerum libro XX. de Turcis Leunclavium libro VIII, et libro XVII. de Mauris Marianam libro XII [14].

1) [Statius, Thebais II, 486].

2) [Cic., de Harusp. resp. 16, 34].

3) *Sed et impium*] *ἔργον ἀσεβὲς* ait Plutarchus in vita Aemilii [261 D], narrans Gentii factum. Iosephus libro XV historiae antiquae [15, 3]: *τοῦτο τὸ ὄνομα καὶ πολεμίους πολεμίοις διαλλάττειν δύναται. ποῖον οὖν μεῖζον ἂν γένοιτο ἀσέβημα ἢ πρέσβεις ἀποκτεῖναι τοὺς ὑπὲρ τοῦ δικαίου διαλεγομένους; Hoc nomen et hostes hostibus valet reconciliare. quid ergo fieri magis impium potest, quam legatos occidere pro aequitate loquentes?*

4) [Demosth., Epist. Philippi 4].

5) Lib. I [32, 6].

6) Lib. VI [17, 8].

7) [Cic., Philipp. V, 10, 27].

8) [Virg., Aen. VII, 369 sq.].

9) *Qui ergo impari iunguntur federe*] Cromerus XXX.

10) *Puta cum ita divisus est populus*] vide de legatis civitatis Toleti ad regem Iohannem, Marianam libro XXII, 8. de Flandris Crantzium Saxonicis XII, 33.

quasi aequales, ut dubium sit ab utra parte stet ius imperii; aut cum iure admodum controverso de regni successione duo decertant. nam hoc eventu gens una pro tempore quasi duae gentes habetur. ita Flavianos accusat Tacitus [1]), quod sacrum etiam inter exteras gentes legatorum ius in Vitellianis civili rabie temerassent. Piratae et latrones qui civitatem non faciunt iure gentium niti non possunt. Tiberius cum ad eum Tacfarinas legatos misisset, indoluit quod desertor et praedo hostium more ageret: quae verba sunt Taciti [2]). Sed interdum tales qui sunt, ius legationis nanciscuntur fide data, ut olim fugitivi in saltu Pyrenaeo [3]).

III. 1. Duo autem sunt de legatis quae ad ius gentium referri passim videmus; prius ut admittantur [4]), deinde ne violentur. De priore locus est Livii [5]) ubi Hanno Senator Carthaginiensis in Annibalem sic invehitur: *Legatos ab sociis, et pro sociis venientes, bonus imperator noster in castra non admisit: ius gentium sustulit.* Quod tamen non ita crude intelligendum est: non enim omnes admitti praecipit gentium ius [6]): sed vetat sine causa reiici. Causa esse potest ex eo qui mittit, ex eo qui mittitur, ex eo ob quod mittitur.

2. Melesippus [7]) Lacedaemoniorum legatus auctore Pericle dimissus est extra fines agri Attici, quod ab hoste armato veniret. Sic Senatus Romanus [8]) negavit se Carthaginiensium legationem admittere posse quorum exercitus esset in Italia [9]). Persei adversus Romanos bellum molientis legatos non admiserunt Achaei [10]). Sic Totilae [11]) legationem reiecit Iustinianus, et Gothi qui Urbini erant Belisarii oratores [12]). Cynethensium quoque ut gentis sceleratae legatos undique pulsos narrat Polybius [13]). Secundi exemplum est in Theodoro qui ἄθεος vocabatur, quem a Ptolemaeo ad se missum audire Lysimachus noluit [14]): idemque aliis evenit peculiaris odii causa. Tertium quod diximus locum habet ubi causa mittendi, aut suspecta est [15]), ut Rhabsacis [16]) Assyrii legatio ad populum concitandum merito suspecta erat Ezechiae, aut non ex dignitate aut temporibus conve-

1) *Flavianos accusat Tacitus*] Hist. III [80]. Et Magnentium Zosimus libro II [47]: *Μαγνέντιος δὲ καθ' ἑαυτὸν ἔστρεφε γνώμην, πότερον χρὴ Φίλιππον ἄπρακτον ἀποπέμπειν ἢ κατέχειν παρ' ἑαυτῷ τὸν ἐπὶ πρέσβεσι πατοῦντι θεσμόν. Magnentius apud animum suum volvebat deberetne Philippum irritum dimittere, an apud se retinere calcato iure legationum.* is Philippus a Constantio venerat.

2) Ann. III [3].

3) Caes. l. III de Bello civili [19].

4) *Ut admittantur*] Donatus ad prologum Hecyrae [1]: *Oratorem audire oportere ius gentium est.*

5) Lib. XI [XXI, 10, 6].

6) *Non omnes admitti praecipit Gentium ius*] vide Camdenum in anno CIƆIƆLXXI, quaestionum ibi propositarum quarta.

7) Thuc. l. II [12].

8) Zonaras [IX, 13].

9) *Senatus Romanus negavit se Carthaginiensium legationem admittere posse quorum exercitus esset in Italia*] de hoc Romanorum more vide Servium ad VII Aeneidos [168].

10) Liv. l. XLI [24, 20].

11) [Totilae saepe perfidi, edd. 1625 et 1632; Totilae, edd. 1642 et 1646].

12) Procop. l. II [19]. et III [37 Gotth.].

13) Libro IV [21].

14) [Diog. Laert. II, 8, 102].

15) *Ubi causa mittendi aut suspecta est*] Sic Andreas Burgus Caesaris legatus in Hispaniam non admissus, Mariana libro XXIX [15]. Simile apud Cromerum libro XX.

16) II Regum XVIII [36].

niens. Sic Aetolis denuntiarunt Romani, ne quam legationem mitterent nisi permissu Imperatoris [1]: Perseo ne Romam mitteret, sed ad Licinium [2]: et Iugurthae legatis edictum intra decem dies Italia excederent [3]) ni regnum et regem deditum venissent [4]. Optimo autem iure reiici possunt quae nunc in usu sunt legationes assiduae, quibus quam non sit opus docet mos antiquus cui illae ignoratae.

IV. 1. De non violandis legatis [5] difficilior est quaestio, et varie a claris huius saeculi ingeniis tractata. Videndum autem habemus de legatorum personis, deinde de comitibus eorum ac bonis. De personis alii ita sentiunt, iure gentium vim duntaxat iniustam a legatorum corporibus arceri. Censent enim privilegia ex iure communi interpretanda. Alii non omnibus de causis putant legato vim inferri posse, sed ita demum si ius gentium ab eo laesum sit, quod satis late patet: nam in iure gentium ius naturae includitur, ita ut ex omnibus delictis puniri iam legatus possit, nisi quae ex mero iure civili oriuntur. Restringunt hoc alii ad ea quae contra statum reipublicae, aut dignitatem eius ad quem legatus mittitur fiunt: quod ipsum sunt qui periculosum putant, et querelas exponendas ei qui misit, eiusque arbitrio permittendum legatum. Sunt et qui putant consulendos reges aut gentes quarum nihil interest: quod prudentiae esse potest, iuris non potest.

2. Rationes quas pro se quisque afferunt nihil definite concludunt: quia ius hoc non ut ius naturale ex certis rationibus certo oritur, sed ex voluntate gentium modum accipit. Potuerunt autem gentes, aut omnino cavere legatis, aut cum certis exceptionibus. nam et hinc utilitas stat poenae in gravia delinquentes, et inde utilitas legationum, quarum mittendarum facilitas securitate quanta potest esse maxima optime promovetur. Spectandum ergo quousque gentes consenserint: quod ex solis exemplis evinci non potest. Exstant enim satis multa in partem utramque. Recurrendum igitur tum ad sapientum iudicia, tum ad coniecturas.

3. Iudicia duo habeo maxime illustria; Livii alterum, alterum Sallustii. Livii [6] hoc est de legatis Tarquinii qui proditionem concitaverant Romae: *Quanquam visi sunt commisisse ut hostium loco essent, ius tamen gentium valuit.* Videmus hic etiam ad eos qui hostilia patrant ius gentium extendi. Sallustii [7] dictum ad comites legationis, de quibus mox dicemus, non ad legatos ipsos pertinet: sed recte a maiori, id est minus credibili ad minus, id est magis credibile procedet argumentatio. Is ita ait: *Fit reus magis ex aequo bonoque, quam*

---

1) Livius lib. XXVII [XXXVII, 49, 8].
2) Lib. XXXII [XLII, 36, 5 sq.].
3) *Intra decem dies Italia excederent*] Carolus Quintus Imperator Legatos Galliae, Venetorum et Florentinorum ad bellum sibi indicendum missos deduci iussit in locum qui a comitatu suo abesset triginta milliaria. Guicciardinus libro XVIII [p. 472 ed. 1645]. Bellaius libro III [f. 103 ed. 1573].
4) Sall. Iug. [XXVIII, 2].
5) *De non violandis legatis*] Menander Protector de Iustino II Imperatore [immo de Baiano, in Exc. leg. gent. 13]: *ὁ δὲ παρὰ τὸν κοινὸν τῶν πρεσβυτέρων θεσμὸν, εἶχεν ἐν δεσμοῖς. Ille Avarorum Legatos contra ius legationum in vinculis habuit.* Vide Ern. Cothmannum responso XXXII, num. 29. et sequentibus, volumine V.
6) [Liv. II, 4, 7].
7) Bello Iug. [XXXV, 7].

ex iure gentium Bomilcar comes eius qui Romam fide publica venerat. Bonum et aequum, id est merum naturae ius patitur poenas exigi ubi reperitur qui deliquit: at ius gentium legatos, et qui his similes fide publica veniunt excipit. Quare ut rei fiant legati contra ius est gentium, quo vetari multa solent quae ius naturae permittit.

4. Coniectura quoque hinc stat. Verius enim est privilegia ita intelligenda, ut aliquid tribuant ultra ius commune. Quod si legati ab iniusta tantum vi tuti essent, nihil in eo magni esset, nihil praecipui. Adde quod securitas legatorum utilitati quae ex poena est praeponderat. Nam poena haberi potest per eum qui legatum misit volentem: et si nolit ab ipso exigi bello, tanquam criminis approbatore. Obiiciunt aliqui satius unum plecti quam bello multos involvi. atqui si is qui legatum misit factum eius probet, legati poena bello nos non eximet. Parte vero altera valde in lubrico locatur salus legatorum, si actuum suorum rationem alii reddere debeant [1]) quam a quo mittantur. Nam cum plerumque diversa, saepe et adversa sint consilia eorum qui mittunt legatos, et qui accipiunt, vix est ut non semper aliquid in legatum dici possit quod criminis accipiat speciem. Et quanquam quaedam sunt ita manifesta, ut dubitationem non habeant, sufficit tamen ad aequitatem et utilitatem legis universalis periculum universale.

5. Quare omnino ita censeo, placuisse gentibus ut communis mos qui quemvis in alieno territorio existentem eius loci territorio subiicit, exceptionem pateretur in legatis, ut qui sicut fictione quadam habentur pro personis mittentium (*Senatus faciem secum attulerat, auctoritatem reipublicae,* ait de legato quodam M. Tullius [2])) ita etiam fictione simili constituerentur quasi extra territorium. unde et civili iure populi apud quem vivunt non tenentur. Quare si tale sit delictum quod contemni posse videatur, aut dissimulandum erit, aut e finibus iubendus excedere legatus [3]). quod Polybius [4]) ei factum narrat qui Romae obsidibus fugiendi causam praebuerat. Unde obiter datur intelligi quod alio tempore legatus Tarentinorum qui idem deliquerat virgis caesus est, id eo evenisse quod Tarentini victi sub Romanis esse coepissent [5]). Si crimen sit atrocius et ad publicum malum spectans, mittendus erit legatus ad eum qui misit [6]) cum postulato, ut eum puniat aut dedat, quomodo Gallos postulasse legimus [7]), ut sibi dederentur Fabii.

---

1) [debent, ed. 1625; debeant, edd. 1632, 1642, 1646].
2) Phil. VIII [8, 23].
3) *Aut e finibus iubendus excedere legatus*] Fecit id Stephanus Poloniae rex Moscis. Thuanus libro LXXIII [9], in anno CIↃIↃLXXXI. Elisabetha Scoto, et Hispano. Utrunque habes apud Camdenum in anno CIↃIↃLXXI. et CIↃIↃLXXXIV.
4) [Falso Polybio haec tribuere Grotium, qui Alb. Gentilem de Legat. II, 21 secutus sit, notat Barbeyrac].
5) *Quod Tarentini victi sub Romanis esse coepissent*] Sic Carolus V Legato Ducis Mediolanensis ut subditi sui, imperavit ne a comitatu suo abscederet. Guicciardinus indicato iam loco [p. 337 n. 3].
6) *Mittendus erit legatus ad eum qui misit*] Dion in excerptis Legationum [leg. gent. 11]: *ὅτι νεανίσκοι τινὲς καρχηδονίων πρέσβεις τε εἰς τὴν ῥώμην ἐλθόντες, ὑβρίσαντες ἐπέμφθησαν μὲν εἰς τὴν καρχηδόνα καὶ ἐξεδόθησαν σφίσιν, οὐκ ἔπαθον δὲ ὑπ' αὐτῶν δεινὸν οὐδὲν, ἀλλ' ἀφείθησαν. Cum iuvenes quidam legati a Carthagine Romam venissent ibique contumeliose quaedam fecissent, missi sunt Carthaginem, traditique Carthaginiensibus, ab his vero nihil illis nocitum est, sed dimissi sunt incolumes.*
7) [Liv. V, 36, 8].

6. Sed, quod supra diximus aliquoties, humana iura omnia ita esse comparata, ut non obligent in summa necessitate, id de hoc quoque praecepto sanctimoniae legatorum obtinebit. Verum is apex necessitatis non est in sumtione poenae, quam et aliis in casibus tolli iure gentium infra apparebit, cum de solennis belli effectibus agemus: multo minus in loco, tempore ac modo sumendae poenae, sed in praecautione gravis mali, praesertim publici. Quare ut obviam eatur imminenti periculo, si alia nulla est ratio idonea, et retineri et interrogari legati poterunt. Ita Consules Romani Tarquinii legatos deprehenderunt [1]), literarum in primis habita cura [2]), ut Livius [3]) loquitur, ne interciderent.

7. Quod si vim armatam intentet legatus, sane occidi poterit, non per modum poenae, sed per modum naturalis defensionis. Sic Fabios quos violatores iuris humani Livius [4]) vocat, Galli occidere potuerunt. Itaque apud Euripidem Heraclidis [5]) Demophon fecialem ab Eurystheo missum et vi supplices abripere conantem, vi prohibuit, et cum ille diceret,

Tun' fecialem caedere huc missum audeas?

respondet,

Ni fecialis dexteram a vi temperet.

Huic feciali nomen fuisse Copreo [6]), et quia vi ageret [7]), a populo Atheniensi interfectum narrat Philostratus vita Herodis [8]). Distinctione non dissimili solvit Cicero [9]) quaesitum illud, an patrem patriae proditorem filius accusare debeat. Vult enim debere ad avertendum periculum imminens, non autem vitato iam periculo in facti poenam.

V. I. Ea vero quam dixi lex de vi legatis non inferenda, intelligenda est eum obligare ad quem missa est legatio, atque ita de-

---

1) *Legatos deprehenderunt*] Pelopidas in vincula coniectus ab Alexandro Pheraeo, quod legatus cum esset, Thessalos ad libertatem concitaret. Plutarchus [Pelop. 292 E] et Latinus scriptor vitae Pelopidae [Nepos, Pelop. 5, 1].

2) *Literarum in primis habita cura*] vide Serranum in Henrico IV.

3) [Livius II, 4, 7].

4) [Livius V, 36, 8].

5) [Eurip., Heraclid. 271 sq.].

6) *Copreo*] vide Iliados O [XV, 639].

7) *Et quia vi ageret*] Sic interpretandum quod Theodahatus Gotthus Iustiniani legatis dicit apud Procopium Gotthicorum I [7]: *σεμνὸν μὲν τὸ χρῆμα τῶν πρέσβεων καὶ ἄλλως ἔντιμον καθέστηκεν εἰς πάντας ἀνθρώπους. τοῦτο δὲ τὸ γέρας εἰς τόδε οἱ πρέσβεις ἐν σφίσιν αὐτοῖς διασώζουσιν, ἐσόπου σφετέρᾳ ἐπιεικείᾳ φυλάξωσι τὸ τῆς πρεσβείας ἀξίωμα· κτεῖναι γὰρ ἄνδρα πρεσβευτὴν ἐνδίκως νενομίκασιν ἄνθρωποι, ὅταν ἢ εἰς βασιλέα ὑβρίσας φαίνηται, ἢ γυναικὸς ἄλλῳ ξυνοικούσης εἰς εὐνὴν ἔλθοι. Sanctum apud homines legatorum nomen, plenumque honoris. Sed hoc ius legati sibi interdum servant, quamdiu sua modestia legationis dignitatem tuentur. ita enim existimant homines, fas esse vel interficere legatum, si is in principem, ad quem mittitur, sit iniuriosus, aut alienum matrimonium violet.* Legati vero, cum ostendissent longissime se abesse ab adulterii suspicione quorum ne exitus quidem sine custode essent, addunt prudentur: *τοὺς λόγους δὲ ὅσους ἂν ἐκ τοῦ πέμψαντος ἀκηκοὼς εἴπῃ οὐκ αὐτὸς τὴν ἐντεῦθεν αἰτίαν, ἥν γε οὐκ ἀγαθοὶ τύχωσιν ὄντες, εἰκότως ἂν λάβοι· ἀλλ' ὁ μὲν κελεύσας φέροιτο δικαίως τὸ ἔγκλημα τοῦτο. τῷ δὲ πρεσβευτῇ τὸ τὴν ὑπουργίαν ἐκτελέσαι περίεστι μόνον. Si legatus ea dixerit quae audivit a principe qui ipsum misit, ea si non sint commoda, praestare non ipse debet culpam, sed qui eum misit. ipsi quippe nihil aliud concessum est, quam ministerio mandato fungi.* Vide et Camdenum indicato iam loco anni CIƆIƆLXXI [p. 338 n. 3].

8) [Philostr., Vitae Sophist. II, 5].

9) Off. III [23, 90].

mum si admisit, quasi scilicet ab eo tempore tacita pactio intercesserit. Caeterum denuntiari et potest et solet ne mittantur legati; alioqui pro hostibus fore: ut Aetolis a Romanis est denuntiatum [1]), et olim a Romanis [2]) Veientibus [3]) edictum ni facesserent urbe, daturos quod Lars Tolumnius dedisset: et Romanis a Samnitibus [4]), siquod adiissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros. Non pertinet ergo haec lex ad eos per quorum fines non accepta venia transeunt legati. nam siquidem ad hostes eorum eunt, aut ab hostibus veniunt [5]), aut alioqui hostilia moliuntur, interfici etiam poterunt, quod Athenienses [6]) fecerunt legatis inter Persas et Spartanos, Illyrii [7]) legatis inter Essios et Romanos: multoque magis vinciri, quod constituit Xenophon [8]) in quosdam, Alexander [9]) in eos qui Thebis et Lacedaemone ad Darium missi erant, Romani [10]) in legatos Philippi ad Annibalem [11]), et Latini [12]) in legatos Volscorum.

2. Tale si nihil sit, et male tractentur legati, non illud ius gentium de quo agimus [13]), sed amicitia et dignitas, aut eius qui misit, aut eius ad quem eunt, violata censebitur. Iustinus [14]) de Philippo posteriore Macedonum rege: *Legatum deinde ad Annibalem iungendae societatis gratia cum epistolis mittit: qui comprehensus et ad Senatum* (Romanum) *perductus, incolumis dimissus est, non in honorem regis, sed ne, dubius adhuc, indubitatus hostis redderetur.*

VI. Caeterum admissa legatio etiam apud hostes [15]), tanto magis apud inimicos, praesidium habet iuris gentium. Caduceatoribus in bello pacem esse dixit Diodorus Siculus [16]). Lacedaemonii qui Persarum feciales interfecerant, eo dicuntur **συγχέαι τὰ πάντων ἀνθρώπων νόμιμα** [17]),

---

1) Livius lib. XXVII [XXXVII, 49, 8].
2) [a Romanis, om. ed. 1625; habent reliquae tres].
3) Idem. l. IV [scil. Liv. IV, 58, 7].
4) Libro X [12, 2].
5) *Siquidem ad hostes eorum eunt aut ab hostibus veniunt*] Siculi Atheniensium socii legatos Syracusanorum missos ad civitates alias cepere. Thucydides lib. VII [32]. Sic et Argivi cepere legatos Athenis a factione paucorum missos et Argos perduxere. idem Thucydides libro VII [VIII, 86]. Legatos Aetolorum ad Romanos intercepere et pretium eis exto sere Epirotae. horum unus literis Romanorum liberatus. Polybius in excerptis legationum num. 27 [leg. gent. 20]. de Gallorum ad Turcam legatis quos in Pado Hispani cepere et occiderunt vide iudicia Parutae libro XI. Bezari libro XXI. de Flandriae civitatum legatis ad Gallum captis a Maximiliano Crantzium Saxonicorum XII, 33. Laudatur Belisarii clementia, quod Gelimeris legatis in Hispaniam missis et ab Hispania reversis Carthaginem, quae iam facta erat Romanorum, pepercerit. Procopius Vandalicorum I [24].
6) Thuc. l. II [67].
7) App. de bello Ill. [7].
8) Lib. VI de exp. Cyri [VI, 3, 11].
9) Ar. lib. II [c. 15 Exp. Alex.].
10) Livius libro XXIII [33 sq.].
11) *Philippi ad Annibalem*] vide Appianum in excerptis Legationum n. 19 [leg. gent. 30].
12) [Dion. Halic. VI, 25].
13) *Non illud ius gentium de quo agimus*] Aliud sit si quis extra fines suos insidias ponat legatis alienis. eo enim ius gentium violaretur. Et hoc continetur in Thessalorum oratione contra Philippum apud Livium [XXXIX, 25].
14) Lib. XXIX [4, 2 sqq.].
15) *Etiam apud hostes*] vide loca modo producta ad §. I [p. 334 n. 1]. Donatus ad illud Eunuchi [467]: *convenire et colloqui. Sic pronuntiandum est, ut quasi dicat, liceat per te, miles, quod etiam inter hostes et in bello licet.*
16) [Diod. Sic. V, 75].
17) Her. Pol. [Herodot. VII, 136].

confudisse omnium hominum iura. Si quis legatum hostium pulsasset, contra ius gentium id commissum esse existimatur, quia sancti habentur legati, inquit Pomponius [1]). Et Tacitus [2]) hoc ius de quo agimus vocat, *hostium ius et sacra legationis et fas gentium.* Cicero prima Verrina [3]) : *Nonne legati inter hostes incolumes esse debent?* Seneca de ira [4]): *Violavit legationes rupto gentium iure.* Livio [5]) caedes ruptura ius gentium, scelus, causa nefanda, caedes impia dicitur, in historia legatorum quos Fidenates occiderunt. Et alibi [6]) : *Legatis in periculum adductis: ne belli quidem iura relicta erant.* Curtius [7]) : *Caduceatores qui ad pacem eos compellerent, misit, quos Tyrii contra ius gentium occisos praecipitaverunt in altum.* Merito sane : nam et in bello plurima incidunt negotia quae nisi per legatos transigi non possunt, et ipsa pax vix est ut aliter coeat.

VII. Solet et illud quaeri, an iure talionis interfici, aut male tractari legatus possit ab eo veniens, qui tale quid patraverit. Et sunt quidem ultionis talis exempla [8]) in historiis satis multa. sed nimirum historiae non tantum quae iuste, sed et quae inique, iracunde, impotenter facta sunt memorant. Ius gentium non tantum mittentis cavet dignitati, sed et eius qui mittitur securitati. quare cum hoc quoque tacite contrahitur. Huic ergo fit iniuria, etiam si ei qui misit nulla fiat. Non igitur magnanime tantum, sed et ex iure gentium Scipio [9]), qui postquam legati Romanorum a Carthaginiensibus male essent habiti, ductis ad se Carthaginiensium legatis, et quid fieri deberet interrogatus, respondit nihil tale quale factum esset a Carthaginiensibus [10]). Addit Livius [11]) dixisse eum, nihil se facturum institutis populi Romani indignum. Valerius Maximus [12]) Consulibus Romanis in facto simili, sed antiquiore hanc tribuit vocem : *Isto te metu, Hanno, fides civitatis nostrae liberat.* Nam tunc quoque Cornelio Asinae contra ius legationis iniectae a Poenis catenae fuerant.

VIII. I. Comites quoque et vasa legatorum sui generis sanctimoniam habent. unde in antiquo fecialium carmine [13]) erat : *Rex, facisne me tu regium nuntium populi Romani Quiritium? vasa comites-*

---

1) L. ult. D. de legatis [l. 18 D. L, 7].
2) Ann. I [42].
3) [Cic., Verr. I, 33, 85].
4) Lib. III, cap. II.
5) Lib. IV [c. 17 et 32].
6) Lib. XXIV [33, 3].
7) Lib. IV [2, 15].
8) [sunt quidem — exempla, edd. 1632, 1642, 1646; quidem — exempla sunt, ed. 1625].
9) App. de bello Pun. [35].
10) *Nihil tale quale factum esset a Carthaginiensibus*] Diodorus Siculus in excerptis Peiresianis [Exc. de Virt. et Vitiis I p. 269]: *ὁ Σκιπίων οὐκ ἔφη δεῖν πράττειν ὃ τοῖς καρχηδονίοις ἐγκαλοῦσιν: dixit Scipio non esse id faciendum quod ipsi in Carthaginiensibus accusarent.* et Romani ipsi legatos iam comperto Carthaginiensium facto, dimiserunt. Vide Appianum. Constantius Titianum a Magnentio ad se missum remisit, quanquam Phliippum a Constantio missum ad se retinebat Magnentius. Zosimus libro II [49]. Vide et historias apud Cromerum libris XIX et XXI. et Parutam de Legatis Venetis in itinere in Galliam retentis lib. VII.
11) Lib. XXX [25, 10].
12) Lib. VI, c. 7 [VI, 6, 2].
13) [Livius I, 24, 5].

que meos? Et lege Iulia de vi publica [1]) teneri pronuntiantur non modo qui legatos, sed et qui comites eorum iniuria affecerunt. Sed haec sancta sunt accessorie, et proinde quatenus legato videtur [2]). Itaque si quid comites gravius deliquerint, postulari a legato poterit ut eos dedat. Vi enim abstrahendi non sunt [3]): quod cum factum esset ab Achaeis in Lacedaemonios quosdam, qui cum legatis Romanis erant, vociferati sunt Romani ius gentium laedi [4]). quo referri etiam potest Sallustii iudicium de Bomilcare quo supra [5]) usi sumus. Quod si dedere eos nolit legatus, eadem scilicet facienda erunt quae modo de legato diximus.

2. Ipse autem legatus an iurisdictionem habeat in familiam suam, et an ius asyli in domo [6]) sua pro quibusvis eo confugientibus, ex concessione pendet eius apud quem agit. Istud enim iuris gentium non est.

IX. Bona quoque legati mobilia, et quae proinde habentur personae accessio, pignoris causa, aut ad solutionem debiti capi non posse, nec per iudiciorum ordinem, nec, quod quidam volunt, manu regia, verius est. nam omnis coactio abesse a legato debet, tam quae res ei necessarias quam quae personam tangit, quo plena ei sit securitas. Si quid ergo debiti contraxit, et, ut fit, res soli eo loco nullas possideat, ipse compellandus erit amice, et si detrectet, is qui misit, ita ut ad postremum usurpentur ea quae adversus debitores extra territorium positos usurpari solent.

X. 1. Nec metuendum est quod quidam putant, ne si id iuris sit nemo inveniatur qui cum legato contrahere velit. Nam et regibus qui cogi nequeunt non desunt creditores, et apud quosdam populos moris fuisse docet Nicolaus Damascenus [7]), ut de contractibus qui in creditum [8]) iissent ius nullum redderetur, non magis scilicet quam adversus ingratos: ita ut cogerentur homines, aut pariter implere contractum, aut contenti esse nuda fide debitoris. Et optat hunc rerum statum Seneca [9]): *Utinam quidem persuadere possemus, ut pecunias creditas tantum a volentibus acciperent: utinam nulla stipulatio emtorem venditori obligaret: nec pacta conventaque impressis signis custodirentur. Fides potius illa servaret, et aquum colens animus.* Persis quoque Appianus [10]) ait displicuisse **τὸ κιχρᾶσθαι** [11]) **ὡς ἀπατηλόν τε καὶ φιλοψευδὲς**, *pecuniam creditam sumere, ut quae res fraudibus et mendaciis esset obnoxia.*

2. De Indis idem narrat Aelianus [12]): cui consentit Strabo [13]) his

---

1) L. lege Iulia D. ad l. Iul. de vi publ. [l. 7 D. XLVIII, 6].
2) *Sancta sunt accessorie et proinde quatenus legato videtur*] vide Fraxini Canaei epistolas paginis 75 et 279.
3) *Vi enim abstrahendi non sunt*] Serranus Henrico IV.
4) Paus. libro VII [14].
5) [§ IV, 3].
6) *An ius asyli in domo*] Distingui ferme hac in re solent crimina. Vide Parutam libro X, ubi rex Galliae hanc ob causam iratus pacatur. Vide eundem libro IX.
7) [Nicol. Damasc. p. 522 Vales.].
8) [in creditum, edd. 1625, 1642, 1646; ad reditum, ed. 1632].
9) *Seneca*] de Beneficiis III, 15.
10) Civil. I [54].
11) *Τὸ κιχρᾶσθαι*] *τὸ ὀφείλειν χρέος* pro eodem dixit Herodotus Clio [I, 138].
12) Lib. IV [1, Var. Hist.].
13) Lib. XV [1, 53].

verbis: ***Δίκην δὲ μὴ εἶναι πλὴν φόνου καὶ ὕβρεως. οὐκ ἐπ' αὐτοῦ γὰρ τὸ μὴ παθεῖν ταῦτα· τὰ δ' ἐν τοῖς συμβολαίοις ἐπ' αὐτῷ ἑκάστῳ. ὥστε ἀνέχεσθαι δεῖ ἐάν τις παραβῇ τὴν πίστιν. ἀλλὰ καὶ προσέχειν ὅτῳ πιστευτέον καὶ μὴ δικῶν πληροῦν τὴν πόλιν.*** *Iudicia non esse nisi de caede et iniuria: quia homo praestare non possit, ne in ea incidat: At contractus in cuiusque esse potestate: ideo ferendum si quis fidem violet: et ante videndum cui quisque credat, non autem litibus implendam civitatem.* A Charonda quoque constitutum fuit [1]), nequis actionem haberet qui de pretio habuisset fidem: quod et Platoni [2]) placuit. Notatum et Aristoteli [3]): ***παρ' ἐνίοις δὲ τούτων οὐκ εἰσὶ δίκαι, ἀλλ' οἴονται δεῖν στέργειν κατὰ πίστιν συναλλάξαντας,*** *apud quosdam de his rebus iudicia non sunt; existimant enim homines contentos esse debere fide quam sunt secuti:* Et alibi [4]): ***ἐνιαχοῦ τ' εἰσὶν νόμοι, τῶν ἑκουσίων συμβολαίων δίκας μὴ εἶναι, ὡς δέον ᾧ ἐπίστευσε διαλυθῆναι πρὸς τοῦτον καθάπερ ἐκοινώνησεν.*** *Est ubi leges de credito ius reddi vetant, quasi privatim tantum cum eo agendum sit cum quo quis contraxit, et cuius fidem secutus est.* Quae contra hanc sententiam adferuntur ex iure Romano, non ad nostros legatos, sed ad provinciales aut municipales pertinent.

XI. Bellorum quae ob male habitos legatos suscepta sunt plenae sunt profanae historiae [5]). Exstat et in sacris libris [6]) memoria belli quod eo nomine David [7]) gessit adversus Ammonitas. Nec aliam causam iustiorem existimat Cicero [8]) adversus Mithridatem.

---

1) Stob. de leg. [44, 40].
2) *Platoni*] VIII de legibus [c. 14].
3) Mor. Nic. VIII, 15.
4) Mor. IX, 1.
5) *Profanae historiae*] Romani ob id bellum suscepere in Senonas. Appianus excerpto Legationum 4 et 10 [leg. Rom. 2 et 5]. in Illyrios, et Ligures. Polybius excerpto Legationum 125 et 134 [leg. Rom. 29 et 32]. in Issios. Dion, exc. Legationum II [leg. Rom. 6]. in Corinthios. Livius libro II [Epit. lib LII]. in Tarentinos. Dionysius Halicarnassensis excerpto legationum 4 [leg. Rom. 13]. Francorum et Germanorum exempla habes apud Aimoinum libro III, c. LXI, et LXXXVIII, et Withikindum libro II.
6) *In sacris Literis*] vide Chrysostomum ad Stagirium libro III.
7) II Sam. X.
8) [Cic., pro lege Manilia 5, 11].

CAPUT XIX.

DE IURE SEPULTURAE.

I. *Ex eodem iure gentium nasci ius humandi mortuos.*
II. *Unde ortum?*
III. *Deberi et hostibus.*
IV. *An et insigniter facinorosis?*
V. *An et his qui se interfecerint?*
VI. *Quae alia ex iure gentium debeantur.*

I. 1. Ex iure gentium quod ex voluntate ortum habet, debetur et corporum mortuorum sepultura. Dion Chrysostomus [1]) inter mores, sive ἔϑη quae τοῖς ἐγγράφοις, id est *scripto iuri* opponit, post legatorum iura commemorat μὴ κωλύειν τοὺς νεκροὺς ϑάπτειν, *non prohibere quominus sepeliantur mortui:* Et Seneca pater [2]) inter iura non scripta, sed omnibus scriptis certiora ponit humum porrigere cadaveri. Naturae id ius appellant Hebraei Philo ac Iosephus [3]), et φύσεως ϑέσμους Isidorus Pelusiota [4]) : ut solere sub naturae nomine comprehendi mores communes naturali rationi consentaneos alibi diximus. Apud Aelianum [5]) est: τῆς φύσεως τῆς κοινῆς ἀπαιτούσης μηκέτι ζῶντα κατακρύψαι: *cum mortuum condi ipsa imperet communis natura.* Idem alibi [6]) : τὰ κοινὰ καὶ ἴσα πᾶσιν ἀνϑρώποις vocat γῆν καὶ ταφήν, *terram ac sepulturam hominibus cunctis communia et ex aequo debita.* Leges hominum [7]), νόμους βροτῶν, dixit Euripides Supplicibus [8]), κοινὸν νόμον Aristides [9]), Lucanus [10]) hominum ritus, terrarum leges et mundi federa Papinius [11]), sortis humanae commercium Tacitus [12]), spem communem orator Lysias [13]). Qui impedit, hominem exuere Claudiano [14]) dicitur, naturae dedecus facere Leoni Imperatori [15]) : τὴν ὁσίαν ὑβρίζειν, *fas violare* Isidoro Pelusiotae [16]).

2. Et quia veteres iura haec hominibus bene moratis communia, quo sanctiora viderentur, ad Deos referebant auctores, ut legationis, ita et hoc ius Diis asscribi passim videmus. Itaque in dicta Tra-

1) περὶ ἔϑους [Orat. 76 p. 649].
2) Libro I. Contr. I [14].
3) [Ioseph., Bell. Iud. IV, 6, 3].
4) Epist. ult. edit. 491.
5) Lib. XII [c. 64 Var. Hist.].
6) Lib. XIII [c. 30 Var. Hist.].
7) *Leges hominum*] φύσεως ϑεσμούς, naturae leges. Eusebius Hist. VIII, 19 [de Martyr. Pal. c. 9].
8) [Eurip., Suppl. 378].
9) [Aristid., Panathen. 202].
10) [Lucan., Phars. VII, 801].
11) [Statius, Theb. XII, 642].
12) Tac. Ann. VI [25].
13) [Lysias, Orat. II, 9].
14) Bello Gild. [397 sq.].
15) Nov. LIII.
16) d. loco [cf. n. 4].

goedia Supplicibus [1]) ***νόμον δαιμόνων*** [2]) Deorum legem dictam invenies, et apud Sophoclem [3]) Antigone Creonti qui Polynicem humari vetuerat, ita respondit,

Decreta quippe haec nec supremus Iuppiter,
Nec fas Deorum Manium dictaverat,
Queis alia iura debet humanum genus.
Nec id valere credidi iussus tuos,
Ut iura non conscripta, sed nutu Deum
Concessa, sempiterna, mortalis satus
Violare posses. non enim nuper vigent,
Sed aevo ab omni: initia in occulto latent.
Nonne ergo forti corde, seposito metu
Mortalis irae, par Deis magnis fuit
Me gerere morem?

3. Isocrates [4]) de bello agens Theseos adversus Creontem ita loquitur: *Quis nescit, quis non didicit, vel in Dionysiis ex tragoediarum auctoribus, quae Adrasto mala circa Thebas contigerint, cum reducere volens Oedipodis filium, generum autem suum, Argivorum plurimos perdidit, ipsosque ductores vidit interemtos: ipse vero cum dedecore superstes cum inducias ad humandos mortuos obtinere non potuisset, supplex Athenas venit, quam tunc civitatem Theseus regebat, eumque oravit ne viros tales insepultos iacere pro nihilo duceret, neve pateretur proculcari antiquum morem, et ius patrium quo omnes homines inter se utuntur, non quasi ab humana natura condito, sed tanquam imperato a divina potentia: quae cum ille audiisset, sine mora legationem Thebas decernit.* Idem mox Thebanos reprehendit [5]) quod civitatis suae decreta legibus divinis antehabuissent: eiusdemque historiae, et alibi meminit, Panegyrico, Helenae Encomio, Plataica oratione [6]): Herodotus quoque Calliope [7]), Diodorus Siculus historiarum quarto [8]), Xenophon historiae Graecae sexto [9]), et Lysias ea quae est in honorem sepultorum [10]): postremo Aristides in Panathenaico [11]): qui bellum hoc susceptum ait pro communi natura hominum.

4. Et passim apud laudatos auctores videmus egregia virtutum nomina huic officio tribui. Nam humanitatem vocant Cicero [12]) et Lactantius [13]), humanitatem ac mansuetudinem Valerius Maximus [14]),

1) [Euripid., Suppl. 563].
2) *Νόμον δαιμόνων*] Sophocles Aiace [1130]. idem *θεῶν νόμους* dixit in Antigone [454].
3) [Sophocl., Antigone 450—460].
4) Panathenaico [168 sq.].
5) *Thebanos reprehendit*] Pacto, non praelio, obtentum a Thebanis ius sepeliendi vult Plutarchus Theseo [c. 29]. At praelio, Pausanias Atticis [I, 39].
6) [Isocrat., Panegyr. 15; Helena 15; Plataic. 20].
7) [Herodot. IX, 27].
8) [Diod. Sic. IV, 67].
9) [Xenoph., Hist. Graec. VI, 5, 46].
10) [Lysias, Or. II, 7].
11) [Aristid., Panath. 204].
12) Cic. orat. pro Quintio [cf. Barbeyrac in versione Gallica ad hunc locum].
13) *Lactantius*] Lact. l. VI inst. c. 11. et 22 [immo 12]. Cuius et hoc est Lib. VI, c. 12 [§ 25]: *Ultimum illud et maximum pietatis officium est, peregrinorum et pauperum sepultura.*
14) Val. Max. l. V, c. 1.

misericordiam et religionem Quintilianus [1]), misericordiam et humanitatem Seneca [2]), ***οἶκτον τῆς κοινῆς φύσεως***, *miserationem communis naturae* Philo [3]), sortis humanae commercium Tacitus [4]), misericordiam et pietatem Ulpianus [5]), Modestinus [6]) memoriam humanae conditionis: clementiam Capitolinus [7]): ***δίκην***, sive iustitiam Euripides [8]) et Lactantius [9]): opus benignum Prudentius [10]). Contra Donatistas qui Catholicorum corpora sepeliri vetabant impietatis accusat Optatus Milevitanus [11]). Apud Papinium [12]),

bello cogendus et armis
In mores hominemque Creon.

Spartianus [13]) tales ait esse sine humanitatis reverentia: Livius [14]) saevitiam vocat ultra humanarum irarum fidem. Homerus [15]) dixerat ***ἀεικέα ἔργα*** [16]). Eorum qui supervacaneam facerent sepulturam, Lactantius [17]) impiam vocat sapientiam. Eandem ob causam impius Eteocles Papinio [18]).

II. 1. Quae primum causa moris huius introducendi fuerit, ut corpora humo tegerentur, sive condita prius, ut apud Aegyptios [19]), sive cremata, ut apud Graecos plerosque, sive ita uti sunt, quem morem esse antiquissimum notavit Cicero [20]), et post eum Plinius [21]), de eo non idem omnibus videtur. Nam Moschion [22]) existimat occasionem datam ex gigantea feritate mandendi homines, cuius abolitae signum sepulturam: ita enim ait:

Tunc morte raptos imperatum legibus
Mandare terrae, pulveremve inspargere
Necdum sepultis, ne darentur conspici
Abominanda signa pastus pristini.

2. Aliis videntur hoc modo homines velut sponte solvisse debitum quod alioqui vel ab invitis repetit natura. Nam hominis corpus

---

1) Quint. lib. XII, c. ult. inst. orat.
2) Sen. de Benef. lib. V, c. 20 [§ 5].
3) [Philo, de Iosepho § 5].
4) [Tac., Ann. VI, 25].
5) Ulp. l. At si quis § interdum, D. de fun. act. [l. 14 § 7 D. XI, 7].
6) Modestinus l. quidam in suo. De cond. inst. [l. 27 D. XXVIII, 7].
7) Capitol in M. Anton. philosoph. [13].
8) [Eurip., Suppl. 379 et alibi].
9) [Lactant., Div. Inst. VI, 12, 31].
10) [Prudent., Cathem. X, 63].
11) Opt. l. VI [cap. 7].
12) [Statius, Theb. XII, 165 sq.].
13) Spart. vita Caracallae [4].
14) Lib. VIII [24, 15].
15) [Hom., Iliad. XXII, 395; XXIII, 24].
16) *Homerus dixerat ἀεικέα ἔργα*] Idem Iliados Ω [XXIV, 113 sqq.] Iovem et Deos Achilli iratos fuisse dicit ob male tractatum corpus Hectoris.
17) Lib. VI [12, 27].
18) Theb. III [98].
19) Gen. L. II [immo § 3]. Tac. Hist. V [5].
20) [Cic., de Leg. II, 22, 57].
21) *Plinius*] Historiae Naturalis VII, 54. ubi et hoc: *Sepultus intelligitur quoquomodo conditus: humatus vero, humo contectus.*
22) [Stobaeus, Exc. de rerum nat. tit. 11].

ex terra ortum terrae deberi [1]), non Deus tantum Adamo edixit, sed et Graeci Latinique passim agnoscunt. Cicero [2]) ex Euripidis Hypsipyle :

Reddenda terrae terra.

Et quod apud Solomonem [3]) legimus pulverem quidem ad terram redire, quale fuerat, spiritum autem ad Deum qui dederat, Euripides hoc ipsum argumentum ex persona Thesei in Supplicibus [4]) tractans sic ait :

Iam sinite terrae mortuos gremio tegi :
Res unde quaeque sumpserat primordium
Eo recipitur: spiritus coelo redit
Corpusque terrae : iure nec enim mancupi,
Sed brevis ad aevi tempus utendum datur:
Mox terra repetit ipsa quod nutriverat.

Lucretius [5]) similiter de terra :

Omniparens eadem rerum est commune sepulchrum.

Cicero de legibus II [6]) ex Xenophonte : *redditur terrae corpus et ita locatum ac situm, quasi operimento matris obducitur.* Plinius [7]) quoque scripsit terram nos nascentes excipere, natos alere, semelque editos sustinere semper, novissime complexam gremio iam a reliqua natura abdicatos, ut matrem operire.

3. Sunt qui resurrectionis spem a primis humani generis parentibus hoc veluti monumento, posteris consignatam putant. Nam et ob reviviscendi promissum adservanda corpora docuisse Democritum, Plinius testis est libro septimo, capite quinquagesimo quinto. Christiani autem saepe morem honeste condendi corpora ad hanc spem referunt.
Prudentius [8]):

Quidnam sibi saxa cavata,
Quid pulchra volunt monumenta,
Nisi quod res creditur illis
Non mortua, sed data somno ?

---

1) *Ex terra ortum terrae deberi*] Iob x, 9. Philo in Flaccum [§ 21]: *ἀνθρώποις ἡ φύσις οἰκειότερον χωρίον ἀπένειμε γῆν, οὐ μόνον ζῶσιν, ἀλλὰ καὶ ἀποθανοῦσιν, ἵν' ἡ αὐτὴ καὶ τὴν πρώτην ὑποδέχηται γένεσιν, καὶ τὴν ἐκ τοῦ βίου τελευταίαν ἀνάλυσιν· Proprium hominibus locum natura terram tribuit, nec vivis tantum, sed et mortuis, ut eadem quae primos suscepit natales, suscipiat et ex hac vita exitum.* Attamen, sicut nullum est in homine factum laudabile, cuius non vestigium in alio aliquo animantium genere Deus posuerit, ita et in hac re evenit. de formicis Plinius [Hist. Nat.] Libro XI, 30: *Sepeliuntur inter se viventium solae, praeter hominem.* At is ipse de Delphinis lib. IX, 8: *conspectique iam defunctum portantes ne laceraretur a belluis.* Et de apibus Virgilius [Georg. IV, 255 sq.]:

Tum corpora luce carentum
Exportant tectis, et tristia funera ducunt.

Servius: *cum exsequiali scilicet pompa.*

2) [Cic., Tusc. disp. III, 25, 59].
3) Eccles. cap. XII, 7.
4) [Eurip., Suppl. 531—536].
5) [Lucret. V, 259].
6) [Cic., de Leg. II, 22, 56].
7) [Plin., Hist. Nat. II, 63].
8) [Prudent., Cathem. X, 53 sqq.].

4. Simplicius est, cum homo caeteris animantibus praestet, indignum visum si eius corpore alia animantia pascerentur: quare inventam sepulturam ut id quantum posset caveretur. Miseratione hominum custodiri corpora ab incursu avium ferarumque [1]) dixit Quintilianus [2]). Apud Ciceronem de Inventione primo [3]): *a feris vexatus, communi honore in morte caruit.* Et apud Virgilium [4]) legimus:

non te optima mater
Condet humo, patriove onerabit membra sepulchro:
Alitibus linquere feris.

Et Deus invisis sibi regibus minatur apud Prophetas futurum, ut asini sepulturam habeant, ut canes eorum sanguinem lingant [5]). Nec aliud in sepultura considerat Lactantius [6]) cum ait: *Non enim patiemur figuram et figmentum Dei, feris ac volucribus in praedam iacere.* et Ambrosius [7]), cuius haec verba sunt: *Nihil hoc officio praestantius ei conferre, qui iam tibi non potest reddere: vindicare a volatilibus, vindicare a bestiis consortem naturae.*

5. Sed etsi tales abessent iniuriae, proteri tamen ac lancinari corpus humanum, alienum merito videtur ab istius naturae dignitate. Unde non abit illud in Sopatri controversiis: **ὅτι τὸ θάπτειν καλὸν, καὶ ὅτι τοιοῦτον ἡ φύσις ἐξεῦρε τοῖς σώμασιν ἵνα μὴ διαλυόμενα μετὰ θάνατον γυμνὰ καθάπερ αἰσχύνηται. τοῦτο τὸ φύσει καλὸν, τοῦτο φιλάνθρωπον. τοῦτο τοῖς ὅλοις δοκεῖ, εἴτε θεοὶ εἴτε τινὲς ἥρωες ταύτην μετὰ θάνατον τοῖς ἀνθρώποις τὴν τιμὴν κατεστήσαντο. ἐπειδὰν καὶ οὐκ εὔλογον, τὰ τῆς**

---

1) *Ab incursu avium ferarumque*] Vide vaticinium de Ieroboami posteritate in poenam peccatorum eius I Regum XIV, 11. Et Tertullianum de Resurrectione. de Aegistho Homerus Odissoae Γ [III, 258 sq.].

Τῷ καὶ οὐδὲ θανόντι χυτὴν ἐπὶ γαῖαν ἔχευον·
Ἀλλ' ἄρα τόνγε κύνες τε καὶ οἰωνοὶ κατέδαψαν·
Ergo nec leviter glebam iniecere peremto,
Illius ut volucres lacerarent ossa canesque.

De Aegistho loquitur, quem, ut adulterum et regni invasorem, Argivi insepultum abiecerant, cuius tamen reliquias humanior terrae dedit Orestes, ut mox dicetur. Menelaus de Aiace in Sophocle [Aiax 1064 sq.]:

Ἀλλ' ἀμφὶ χλωρὰν ψάμαθον ἐκβεβλημένος
Ὄρνισι φορβὴ παραλίοις γενήσεται·
Sed ille arenis iactus in pallentibus,
Gratum marinis pabulum alitibus dabit.

Sed hoc quoque ibi prohibet Ulysses, prudentiae exemplar. Sophocles Antigone [696—8] in ipsius Antigones laudem:

ἥτις τὸν αὑτῆς αὐτάδελφον ἐν φοναῖς
πεπτῶτ' ἄθαπτον, μήθ' ὑπ' ὠμηστῶν κυνῶν
εἴασ' ὀλέσθαι, μήθ' ὑπ' οἰωνῶν τινος.
Illa obsitum cruore germanum suum
Non insepultum sivit, alitibus feris
Canibusque fieri pabulum mordacibus.

Appianus Civilium I [73], de interfectis iussu Marii: *ταφήν τε οὐδενὶ ἐξῆν ἐπενεγκεῖν εἰς οὐδένα τῶν ἀναιρουμένων, ἀλλ' οἰωνοὶ καὶ κύνες ἄνδρας τοιούσδε διεσπάσαντο. Nec cuiquam licebat quenquam interfectorum sepelire, sed viros tam egregios lacerabant aves et canes.* Ammianus Marcellinus principio libro XVII, de Iuliano: *Sollicitusque ne dirae volucres consumerent corpora peremtorum, sine discretione cunctos humari mandavit.*

2) Decl. VI [3].
3) [Cic., de Invent. I, 55, 108].
4) [Virg., Aeneis X, 557—9].
5) Ier. XXII [19]. [I Reg. XXI, 19].
6) Lib. VI [12, 30].
7) De Tob. [I, 5].

φύσεως ἀπόρρητα μετὰ τὴν τελευτὴν ἅπασι δεικνύσθαι, γῇ κρύπτειν τὸν ἄνθρωπον νενομίκαμεν ἄνωθεν, ἵνα τῷ καλύπτεσθαι μνήματι ἐλάνθανε τὸ σῶμα διαλυόμενον. *Honestum esse humare mortuos, et ab ipsa natura quasi concessum corporibus, ne velut probro afficiantur post mortem si nuda diffluant. placere id omnibus, sive Dii fuerint, sive semidei qui hunc functis vita corporibus honorem indulserunt. Quia enim a ratione alienum est naturae humanae arcana post mortem omnibus conspicua exponi, morem inde ab antiquo accepimus humana corpora sepeliendi, ut monumento condita clam et procul a conspectu tabescant.* quo et illud pertinet Gregorii Nysseni in epistola ad Letoïum: **ὡς μὴ ἀναδειχθῆναι τῷ ἡλίῳ τὴν ἀσχημοσύνην τῆς φύσεως** [1]), *ne soli ostendatur id quod dedecori est humanae naturae.*

6. Hinc est quod officium sepeliendi, non tam homini, id est personae, quam humanitati, id est naturae humanae praestari dicitur [2]) : unde publicam hanc humanitatem dixerunt Seneca [3]) et Quintilianus [4]), tralatitiam Petronius [5]). Cui consequens est, ut nec inimicis nec hostibus invideri sepultura debeat. De inimicis egregia est apud Sophoclem [6]) dissertatio Ulyssis pro humando Aiace, ubi hoc est inter caetera.

Menelae, post tot dicta sapienter, cave
Iniuriosus sis in hominem mortuum.

Rationem reddit Euripides Antigone [7]) :

Mors iurgiorum finis est mortalibus :
Nam maius aliud quid potest letho dari ?

Idem Supplicibus [8]) :

Fecere vobis si quid Argivi male,
Cecidere ; in hostes ista vindicta est satis.

Et Virgilius [9]):

Nullum cum victis certamen et aethere cassis.

Quam sententiam citans scriptor ad Herennium [10]) addit : *Nam quod malorum est extremum, accidit illis iam.* Papinius [11]) :

bellavimus : esto :
Sed cecidere odia, et tristes mors obruit iras.

---

1) *Τὴν ἀσχημοσύνην τῆς φύσεως*] Simili modo Agathias [v, 13] dicit moris esse *τὰ αἰσχυντηλὰ τῶν ὠδίνων ἐπικαλύπτειν· Obtegere puerperii pudorem.* Ita quam nihil natura simus, apparet in ortu et interitu. quod ut significarent Sapientes Hebraei, vetuere ne plebeiae aut summae fortunae qui essent, aliusmodi fasciis involverentur aut modo nati, aut mortui.

2) *Humanitati id est naturae humanae praestari dicitur*] Servius ad XI Aeneidos [106] : *Sepulturae enim beneficium generaliter debetur universis.*

3) De benef. libro v, c. 20 [§ 5].

4) Quint. Decl. VI [3].

5) [Petron. c. 114].

6) [Sophocl., Aiax 1091 sq.].

7) [Eurip., frgm. 176].

8) [Eurip., Suppl. 528 sq.].

9) [Virg., Aeneis XI, 104].

10) [Notat Barbeyrac haec non in Rhetor. ad Herennium inveniri, sed Grotium hic sequi Alb. Gentilem in l. II, c. 24 de Iure Belli].

11) [Statius, Theb. XII, 573 sq.].

Et eandem causam [1]) reddit Optatus Milevitanus [2]): *Si inter viventes fuerat certamen, odia vestra vel mors aliena compescat. iam tacet cum quo ante litigabas.*

III. I. Quare et hostibus publicis deberi sepulturam omnes sentiunt [3]). Belli hoc ius *κοινὸν ἐν τοῖς πολέμοις* vocat Appianus [4]), belli commercia Philo. Tacitus [5]): *Ne hostes quidem sepulturam invident.* Dio Chrysostomus [6]) servari hoc ius ait etiam *ἐν τοῖς πολεμίοις*, apud hostes: addit: *κἂν εἰς ἐσχάτην ἔχθραν προέλθωσι*: *etiamsi ad summum odia processerint.* De eadem re agens Lucanus [7]) hominum ritus in hoste servandos dixit. Sopater idem qui supra: *τίς πόλεμος ταύτης τῆς τιμῆς τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ἐστέρησε, τίς ἔχθρα μνησικακήσασα πρὸς τὰ πλημμελήματα παραβῆναι τὸν θεσμὸν τοῦτον ἐνέσχετο; Quod bellum hoc ultimo honore humanum privavit genus? quae inimicitia eousque extendit malefactorum memoriam, ut hanc legem violare auderet?* Is quem dixi Dio Chrysostomus oratione de lege [8]): *διὰ τοῦτον τοὺς ἀποθανόντας οὐδεὶς ἔτι κρίνει πολεμίους, οὐδὲ τὴν ἔχθραν καὶ τὴν ὕβριν εἰς τὰ σώματα αὐτῶν ἐπιδείκνυται propter hanc mortuos nemo hostes iudicat, neque ira et contumelia in eorum corpora extenditur.*

2. Et passim exstant exempla [9]). Sic Hercules suos hostes [10]), Alexander victos ad Issum [11]), Hannibal C. Flaminium, P. Aemilium, Tiberium Gracchum [12]), Marcellum [13]) Romanos quaesivit ad sepulturam. *Credas*, inquit Silius Italicus [14]), *Sidonium cecidisse ducem.* Idem Hannoni a Romanis praestitum [15]), Mithridati a Pompeio [16]), a Demetrio multis [17]), Archelao regi ab Antonio [18]). In Graecorum adversus Persas militantium iuramento erat: *Socios omnes sepeliam: bello victor etiam barbaros:* et passim in historiis legas impetratam *νεκρῶν ἀναίρεσιν facultatem tollendi mortuos* [19]). Apud Pausaniam in Atticis [20]) exemplum

---

1) [eandem causam, edd. 1642 et 1646; eandem, edd. 1625 et 1632].
2) [Optatus Mil., contra Donat. VI, 7].
3) *Quare et hostibus publicis deberi sepulturam omnes sentiunt*] Philo in Flaccum [§ 9]: *ἤδη δὲ καὶ τοὺς πεσόντας ἐν τῷ πολέμῳ τῶν ἐχθρῶν ταφῆς ἀξιοῦσιν, οἱ μὲν ἐπιεικεῖς καὶ φιλάνθρωποι ταῖς οἴκοθεν δαπάναις, οἱ δὲ τὴν ἔχθραν καὶ πρὸς τοὺς νεκροὺς ἀποτείνοντες, ὑπόσπονδα τὰ σώματα διδόντες ὑπὲρ τοῦ μὴ τῆς τελευταίας χάριτος ἀμοιρῆσαι τῶν νομιζομένων. Etiam qui in bello occubuerunt, eos homines solent ad sepulturam dare, illi quidem quibus bonitatis et humanitatis plus est, suopte impendio, alii vero qui odia et in mortuos extendunt, sub pactis dantes corpora, ne careant eorum quae mos imperat honore ultimo.*
4) [Appian., Pun. 104].
5) [Tac. Ann. I, 22].
6) [Dio Chrysost., Orat. 76 p. 649].
7) [Lucan., Phars. VII, 801].
8) [Dio Chrysost., Orat. 75 p. 647].
9) *Et passim exstant exempla*] Iosephus in legibus [Antiq. Iud. IV, 8, 24]: *θαπτέσθωσαν δὲ καὶ οἱ πολέμιοι. Sepeliantur et mortui.* Agamemnon Troianos sepelit Iliados *H* [VII, 395 sqq.]. Antigonus Pyrrhum apud Plutarchum [Pyrrhus 406 A]. Vide eundem in vita Thesei [c. 29].
10) Aelian. lib. XII. var. historiar. [c. 5].
11) Diod. libro XVII [40].
12) [Livius XXII, 7, 5; XXII, 52, 6; XXV, 17, 4 sqq.].
13) *Marcellum*] Plutarchus Marcello [316 A].
14) [Silius Ital., Pun. XV, 389 sq.].
15) [Valer. Max. V, 1, 2].
16) [Appian., Mithrid. 113].
17) [Plutarch., Demetrius 896 A].
18) [Plutarch., Antonius 917 B].
19) *Facultatem tollendi mortuos*] Vide infra lib. III, c. XX, §. 45.
20) [Pausan. I, 32].

est: *τοὺς δὲ Μήδους Ἀθηναῖοι μὲν θάψαι λέγουσιν, ὡς πάντως ὅσιον ἀνθρώπου νεκρὸν γῇ κρύψαι*: *Medos Athenienses a se sepultos aiunt, quia qualemcumque mortuum terra condi fas sit.*

3. Quare Hebraeorum veterum interpretatione Pontifex Maximus, cum alioqui rei ulli funebri interesse vetaretur, repertum tamen hominem insepultum sepelire etiam iubebatur [1]). Christiani vero tanti fecerunt sepulturam, ut eius causa sicut ad pauperes alendos, aut ad captivos redimendos vasa Ecclesiae etiam initiata conflari, aut vendi licite existimaverint [2]). Sunt quidem et exempla in contrarium, sed communi iudicio damnata.

Hunc oro defende furorem [3]),

est apud Virgilium [4]):

hominemque cruentus
Exuit, et tenuem caesis invidit arenam:

apud Claudianum [5]). Diodorus Siculus [6]): *τὸ πολεμεῖν τῶν ὁμοφύλων τοῖς τεθνηκόσι θηριῶδες*: *ferinum est bellum gerere cum mortuis qui eiusdem naturae fuerint.*

IV. 1. De insigniter tamen facinorosis, video esse dubitandi causas. Lex divina Hebraeis data, ut omnis virtutis ita et humanitatis magistra, illos ipsos qui suspensi patibulo erant (quod valde ignominiosum [7]) censebatur, Num. XXV, 4; Deut. XXI, 23; II Sam. XXI, 26.) eodem die sepeliri iubet. Hinc Iosephus [8]) tantam Iudaeis ait esse curam sepulturae, ut eos etiam quorum corpora ad publicum supplicium [9]) damnata sunt ante solis occasum tollant, et humo mandent: et alii Hebraeorum interpretes addunt exhibitam hanc reverentiam divinae imagini ad quam homo sit conditus. Aegisthum qui adulterium caede regis cumulaverat a regis interfecti filio Oreste humo mandatum Homerus memorat Odysseae tertio [10]). Sed et apud Romanos Ulpianus [11]) corpora eorum qui capitis damnantur cognatis ait neganda non esse: imo et quibuslibet petentibus danda censuit Paulus Iurisconsultus [12]). Et Diocletianus ac Maximinianus Imperatores [13]) ita responderunt: *obnoxios criminum digno supplicio affectos sepulturae tradi non vetamus* [14]).

---

1) *Insepultum sepelire etiam iubebatur*] Idem ex iure Pontificio Romano Servius notat [ad Virg. Aen. VI, 176].
2) Ambr. II Off. c. 28 [§ 142].
3) *Defende furorem*] Interpretatur Servius, *Inimicorum iram et post fata saevire cupientem.*
4) [Virg., Aeneis X, 905].
5) [Claudian., Bell. Gild. 397 sq.].
6) Lib. V [29].
7) [quod valde ignominiosum, edd. 1632, 1642, 1646; quae mors supra alias ignominiosa, ed. 1625].
8) [Ioseph., Bell. Iud. IV, 5, 2].
9) [patibulum, edd. 1625 et 1632; publicum supplicium, edd. 1642 et 1646].
10) [Hom., Od. III, 309 sq.].
11) L. I de cad. punit. [l. 1 D. XLVIII, 24].
12) L. III. ib.
13) L. 11. C. de relig. [l. 11 C. III, 44].
14) *Sepulturae tradi non vetamus*] Huius Romanorum moris mentio est apud Philonem contra Flaccum [§ 10].

2. Legimus quidem in historiis exempla eorum qui insepulti abiecti sunt [1]), frequentiora civilibus quam externis bellis : et hodie videmus quorundam damnatorum corpora diu in publico conspectu relinqui : qui tamen mos an laudandus sit disputant, non politici tantum, sed et Theologi [2]).

3. Contra laudatos videmus qui sepeliri iusserunt corpora eorum qui id ipsum aliis non permiserant, ut Pausaniam Lacedaemoniorum regem, qui incitatus ab Aeginetis ut Persarum factum in Leonidem simili facto ulcisceretur, consilium ut se ac Graeco nomine indignum reiecit. Apud Papinium [3]) Theseus Creontem sic alloquitur :

vade atra daturus
Supplicia, extremique tamen secure sepulchri.

Alexandrum quoque Iannaeum regem, qui in mortuos populares valde contumeliosus fuerat [4]), sepelierunt Pharisaei. Quod si Deus interdum sepulturae iactura quosdam puniit, fecit hoc suo iure supra leges constitutus. Et quod Goliathi caput David servavit ostentui, factum scilicet in alienigenam Dei contemtorem, et sub ea lege quae proximi nomen ad solos Hebraeos porrigebat.

V. 1. Unum tamen notatu non indignum, de sepeliendis mortuis regulam apud ipsos Hebraeos habuisse exceptionem eorum qui ipsi sibi mortem consciverant ; quod Iosephus [5]) nos docet. Nec id mirum, cum in hos aliud supplicium constitui non possit qui mortem pro supplicio non habent. Sic Milesiae virgines [6]) a voluntaria morte absterritae, et plebs olim Romana [7]) quanquam improbante Plinio [8]). Sic et Cleomenis corpus qui se interfecerat Ptolemaeus suspendi iussit [9]). Et passim receptum [10]), ait Aristoteles [11]), ut ignominia aliqua afficiantur qui sibi mortem consciverunt : ubi Andronicus Rhodius [12]) id exponens ait, sepultura eorum corpora prohiberi. quod inter alia Demonassae Cypri reginae scita laudat Dion Chrysostomus [13]). Neque huic mori obstat quod Homerus, Aeschylus, So-

---

1) *Qui insepulti abiecti sunt*]. Id ἀταφίᾳ ὑβρίζειν τὸν νεκρὸν dixit Iosephus in morte Iudaeorum regis Alexandri [Ant. Iud. XIII, 15, 5]. Adde Quintilianum declamatione quarta [c. 9].

2) Rochus de consuetud. fol. 12. Abb. in c. ex parte de sepult. [c. 5 Decretal. III, 28]. Sylvest. in verb. sepultura, quaest. 13.

3) [Statius, Theb. XII, 780 sq.].

4) Ios. Ant. XIII. c. 13 [c. 16, 1] et Gorion.

5) Lib. III, de bello Iud. c. 25 [immo III, 8, 5]. Heges. libro III, c. 17.

6) Gel. l. XV. cap. 10. Plutarch. de Mul. Virt. [249 B—D].

7) *Plebs olim Romana*] Servius ad XII [603] Aeneidos : *Sane sciendum quod cautum fuerat in Pontificalibus libris, ut qui laqueo vitam finisset, insepultus abiiceretur. Unde merito ait informis Lethi, quasi mortis infamissimae. Ergo cum nihil sit hac morte deformius, poëtam etiam pro reginae dignitate dixisse accipiamus. Cassius autem Hemina ait Tarquinium Superbum cum cloacas facere populum coegisset, et ob hanc iniuriam multi se suspendio necarent, iussisse corpora eorum cruci affigi. Tunc primum turpe habitum est, mortem sibi consciscere.*

8) Plin. libro XXXVI. c. 15 [Nat. Hist.].

9) [Plutarch., Cleomenes 823 B].

10) *Passim receptum*] Athenis Aeschinis tempore eius qui se interfecisset manus seorsim a corpore sepeliebatur. Aeschines in Ctesiphontem [p. 309]. Adde Hegesippum Lib. III, cap. 17.

11) Nic. V, 15.

12) [Andronicus Rhodius, edd. 1632, 1642, 1646; Graecus interpres, ed. 1625].

13) Orat. LXIV [p. 592].

phocles, Moschio, et alii monent, nihil sentire mortuos [1]: quare nec damno nec pudore affici. Satis enim est id quod mortuis accidit a vivis metui, ut hoc pacto a peccato retrahantur.

2. Optime enim Platonici contra Stoicos, et si qui alii servitutis et morbi fugam, imo et spem gloriae pro iusta causa mortis voluntariae admittebant, sentiunt retinendum animum in custodia corporis, nec iniussu eius a quo ille nobis est datus, ex hac vita demigrandum. quam in rem multa videre est apud Plotinum, Olympiodorum et Macrobium ad somnium Scipionis. Hanc sententiam secutus Brutus olim Catonis factum, quod imitatus postea est, damnaverat [2] **ὡς οὐχ ὅσιον οὐδ' ἀνδρὸς ἔργον ὑποχωρεῖν τῷ δαίμονι, καὶ μὴ δέχεσθαι τὸ συμπίπτον ἀδεῶς, ἀλλ' ὑποδιδράσκειν** [3]· *quippe nec pium censens nec virile cedere fortunae, et imminentia adversa, quae ferenda fortiter erant, subterfugere.* Et Megasthenes [4] notabat ab Indorum sapientibus reprehensum Calani factum, neque enim eorum placitis probari talem exitum hominum vitae impatientium [5]. Nec aliena Persarum, ut videtur sententia, quorum rex Darius apud Curtium [6]: *alieno scelere quam meo mori malo.*

3. Ideo Hebraei mori vocabant **ἀπολύεσθαι**, id est *dimitti*, ut videre est non tantum Luc. II, 29; sed et in Graeca versione, Gen. XV, 2; et Num. XX, in fine. quod genus loquendi et Graecis usitatum. Themistius de anima: **ἀπολύεσθαι τὸν ἀποθνήσκοντα, καὶ τὴν τελευτὴν ἀπόλυσιν καλοῦσιν**: *eum qui moritur aiunt dimitti, et mortem dimissionem vocant.* Apud Plutarchum in consolatione [7] legimus hoc sensu: **ἕως ἂν ὁ θεὸς αὐτὸς ἀπολύσῃ ἡμᾶς**: *donec Deus ipse nos dimittat.*

4. Nonnulli tamen Hebraeorum [8] de lege se non interficiendi unam causam excipiunt, tanquam **εὔλογον ἐξαγωγήν**, si quis videat se deinceps victurum in probrum ipsius Dei. Nam quia non nobis, sed Deo in vitam nostram ius esse statuunt, (ut recte Iosephus [9])

---

1) Vide Stob. tit. 126 [tit. 125, 14], et Soph. Aiace.

2) *Damnaverat*] Et philosophorum non pauci extra Stoicos. Seneca epist. LXX [14]: *Invenies etiam professos sapientiam, qui vim afferendam vitae suae negent, et nefas iudicent ipsum interemptorem sui fieri. Expectandum esse exitum, quem natura decrevit.* Procopius Gotthicorum IV [12]: *βίαιος καταστροφὴ ἄχρηστος καὶ ἄνοια προπετής, τὸ δὲ εἰς θάνατον θράσος, ἀνόητον τοῦτε δραστηρίου πρόσχημα οὐκ εὐπρεπὲς τοῖς γε σώφροσιν εἶναι δοκεῖ· καί τοι καὶ τοῦτο ἐκλογίζεσθαι χρή, μή τι δόξητε εἰς τὸ θεῖον ἀγνωμονεῖν*, etc. *Violentus vitae exitus res inutilis et plena insipientis impetus, et illa in mortem ferens audacia, consilio cum careat, prudentibus iudicatur immerito sibi fortitudinis nomen usurpare. Tum vero et illud cogitandum, ne in Deum sitis ingrati.*

3) [Plutarch., Brutus 1002 E].

4) Strabo XV [1, 68].

5) *Talem exitum hominum vitae impatientium*] Idem Arabibus visum non minus quam Indis et Persis ex Iobo discas III, 21.

6) Lib. V [12, 11].

7) [Plutarch., Consol. ad Apoll. 108 C].

8) *Nonnulli tamen Hebraeorum*] Variasse Hebraeorum super hac quaestione sententias cognoscas ex Iosepho, ubi de morte Phasaelis [Bell. Iud. I, 13, 10] et de deliberatione Herodis [Ant. Iud. XVII, 6, 5] agitur. Iudaei ad Petronium, Philone [Legat. ad Caium § 32] recitante: *ἀνακερασόμεθα τὸ ἴδιον αἷμα κατασφάξαντες ἑαυτούς· ἀποθανόντων τὸ ἐπίταγμα γενέσθω. μέμψαιτ' ἂν οὐδὲ θεὸς ἡμᾶς, ἀμφοτέρων στοχαζομένους καὶ τῆς πρὸς τὸν αὐτοκράτορα εὐλαβείας, καὶ τῆς πρὸς τοὺς καθωσιωμένους νόμους ἀποδοχῆς· γενήσεται δὲ τοῦτο ἐὰν ὑπεκστῶμεν ἀβιώτου βίου καταφρονήσαντες· Miscebimus inter nos sanguinem, morte sponte sumta. tum mortuis ista imperentur. Ne Deus quidem nos culpet in duo intentos, ut et Imperatorem revereamur et Sacratas leges custodiamus. Id autem ita demum efficere dabitur, si abeamus hinc contemta vita minime vitali.*

9) [Ioseph., Bell. Iud. III, 8, 5].

suos edocet) existimant praesumtam Dei voluntatem solam esse quae mortis anticipandae [1]) consilium absolvat. Atque huc referunt Sampsonis exemplum qui in suo corpore veram religionem videbat esse derisui, et Saulis qui gladio incubuit ne a Dei suisque hostibus illuderetur [2]). nam hunc resipuisse volunt postquam Samuelis umbra mortem ipsi praedixerat, quam gnarus sibi imminere si pugnaret, praelium pro patria et Dei lege non detrectavit, aeternam inde laudem meritus Davidis etiam praeconio: a quo et ii qui Saulem cum honore sepelierant recte facti testimonium retulerunt. Tertium est exemplum Razis Hierosolymitani senatoris in historia Maccabaica [3]). Sed et in Christiana historia exempla legimus similia eorum qui mortem sibi intulerunt ne tormentis adacti Christi religionem eiurarent [4]), et virginum quae ne pudicitiam amitterent [5]) in flumen se iecerunt, quas et in martyrum censum Ecclesia retulit. Sed de his tamen quid Augustinus [6]) sentiat [7]) videre est operae pretium.

5. Alteram quoque exceptionem apud Graecos obtinuisse video, quam Locri opponebant Phocensibus, **ὅτι παρὰ πᾶσι τοῖς Ἕλλησι κοινὸς νόμος ἐστὶν ἀτάφους ῥίπτεσθαι τοὺς ἱεροσύλους** [8]) *communem Graecis omnibus morem esse ut sacrilegi insepulti abiiciantur.* Sic et Dion Prusaeensis Rhodiaca [9]) **τοὺς ἀσεβεῖς καὶ ἀνοσίους** ait sepultura orbari. Idem Athenis in proditores [10]) constitutum narrat Plutarchus Antiphonte [11]). Sed ut ad

---

1) [capessendae, ed. 1625; anticipandae, edd. 1632, 1642, 1646].

2) I Samuel. XXXI, 4.

3) II Macc. XIV, 37.

4) *Ne tormentis adacti Christi religionem eiurarent*] Vide Eusebium [Hist. eccl. VIII, 12].

5) *Ne pudicitiam amitterent*] Narrat Cicero nobilissimas virgines se in puteos abiecisse, et morte voluntaria nefariam turpitudinem depulisse, oratione de Provinciis consularibus [3, 6]. Tale est et quod de Milesiis virginibus memorat Hieronymus adversus Iovinianum [I, 41], et epigramma vetus Anthologiae lib. III, Tit. de Iuvenibus [VII, 492], incipiens *ᾠχόμεθ' ὦ Μίλητε.* Narrant et Iudaei feminam in navi ad stuprum expetitam cum a marito quaesiisset an et mari mersa corpora essent resurrectura, isque id affirmasset, iecisse se in mare. Christianarum autem mulierum plurima sane habemus exempla. Feminarum Antiochenarum sub Diocletiano: Sophroniae sub Maxentio, in martyrologiis, Zonara [XII, 33], Sexto Aurelio. Alias Antiochenas sub Chosroe addit Procopius Persicorum II [8 in fine]. Laudat virgines quae morte pudorem servarant, Ambrosius [de Virginibus III]. Hieronymus in Commentariis ad finem capitis primi Ionae: *Unde et in persecutionibus non licet mihi propria perire manu, absque eo ubi castitas periclitatur.*

6) Lib. I. de civit. Dei c. 26. Epist. 61, ad Dulc. [nunc CCIV] et l. II. c. 23. contra secundam Gaud. epist. [I, 23].

7) *Quid Augustinus sentiat*] Cui addere licet Chrysostomum Gal. I, 4. et Concilium Aurelianense III: *Oblationes defunctorum qui in aliquo crimine fuerint interemti, recipi debere censemus, si tamen non ipsi sibi mortem probentur propriis manibus intulisse.* Et tamen is ipse Augustinus lib. I de civitate Dei c. 16 [immo 17]: *At per hoc et quae se occiderunt, ne quicquam huiusmodi paterentur, quis humanus affectus eis nollet ignosci?* Capitulare autem Francicum libro VI, 70: *De eo qui semetipsum occidit aut laqueo se suspendit, consideratum est ut si quis compatiens velit eleemosynam dare, tribuat, et orationes in psalmodiis faciat: oblationibus tamen et Missis ipsi careant: quia incomprehensibilia sunt iudicia Dei, et profunditatem consilii eius nemo potest investigare.* Vide et ibidem VII, 443.

8) Diod. lib. XVI [25].

9) [Dio Chrysost., Orat. 31 p. 318].

10) *In proditores*] At Nicetas libro III vitae Alexii fratris Isaaci [6] cum narrasset mortem Iohannis Comneni Crassi, qui per seditionem imperium affectaverat, sic loquitur: *μετὰ δὲ τὸ σῶμα ἐκεῖθεν ἀρθὲν κυσὶ καὶ ὄρνισι βορὰ παρατίθεται· ὃ καὶ θηριῶδες μικροῦ καὶ ἀπάνθρωπον ἅπασιν ἐδόκει. Post corpus inde ablatum, canibus et avibus esca ponitur: quod ab humanitate alienum ac paene ferinum omnibus videbatur.*

11) [Plutarch., Antiph. 834 A].

institutum me recipiam, ob negatam sepulturam bellum iuste suscipi censuerunt veteres consensu magno, ut ex illa Thesei historia apparet quam tractant Euripides dicta tragoedia Supplicibus, et Isocrates eo quem adduximus loco.

VI. Sunt et alia quaedam quae ex iure gentium voluntario debentur, ut longo tempore possessa, successiones ab intestato, et quae ex contractu quantumvis inaequali veniunt. Nam haec omnia quanquam ex iure naturae ortum aliquatenus habent [1]), accipiunt tamen ex humana lege firmitatem quandam, sive adversus coniecturae incerta, sive adversus exceptiones quasdam quas alioqui ratio naturalis videtur suggerere: ut supra obiter a nobis de iure naturae agentibus ostensum est.

---

1) [habent, edd. 1625, 1632, 1642; habeant, ed. 1646].

CAPUT XX.

DE POENIS.

I. *Poenae definitio et origo.*
II. *Spectare poenam ad iustitiam expletricem, et quomodo.*
III. *Poenam certae personae naturaliter non deberi, sed exigi poenam licite quo ad ius naturae ab eo qui paria non deliquerit.*
IV. *Poenam utilitatis alicuius causa exigendam inter homines, aliter quam apud Deum: et quare.*
V. *Quo sensu ultio naturaliter sit illicita.*
VI. *Utilitas poenae triplex.*
VII. *Ostenditur ad utilitatem eius qui deliquit poenam a quolibet exigi naturaliter, cum distinctione tamen:*
VIII. *Item ad utilitatem eius in quem peccatum est, ubi de ultione licita iure Gentium:*
IX. *Item ad utilitatem quorumlibet.*
X. *Quid lex Euangelica circa hanc materiam constituerit.*
XI. *Solvitur argumentum sumtum a Dei misericordia in Euangelio patefacta:*
XII. *Et a praecisione poenitentiae.*
XIII. *Reiiciuntur imperfectae divisiones poenarum.*
XIV. *Christianis privatis non esse tutum poenam exigere etiam ubi iure Gentium id licet:*
XV. *Aut sponte ad accusationem prosilire.*
XVI. *Aut iudicia capitalia affectare.*
XVII. *Leges humanae quae interfectionem ad poenam permittunt an ius dent, an impunitatem solam distinctione explicatur.*
XVIII. *Actus internos non esse punibiles inter homines:*
XIX. *Nec actus externos quos fragilitas humana nequit vitare.*
XX. *Nec actus quibus societas humana nec directe nec indirecte laeditur: cuius rei causa redditur.*
XXI. *Reiicitur sententia statuens ignoscere nunquam licere.*
XXII. *Ostenditur id licere ante legem poenalem:*
XXIII. *Non tamen semper:*
XXIV. *Etiam post legem poenalem.*
XXV. *Quae ad id faciendum probabiles causae intrinsecae:*
XXVI. *Quae extrinsecae.*
XXVII. *Refellitur sententia statuens nullam esse iustam causam dispensandi, nisi quae per modum exceptionis tacitae insit legi.*
XXVIII. *Poenae taxatio ex merito:*
XXIX. *Spectari hic causas impellentes, quae inter se comparantur:*
XXX. *Item causas quae a peccando abstrahere debuerant: ubi de gradibus praeceptorum Decalogi*

quae proximum tangunt et alia quaedam:
XXXI. *Item aptitudinem peccantis ad utrumque quae varie spectatur.*
XXXII. *Meritum poenae extendi posse ad maius nocumentum quam quod peccans intulit: et quare.*
XXXIII. *Reiicitur sententia de proportione harmonica in poenis.*
XXXIV. *Minui poenam ex caritate nisi maior caritas obstet.*
XXXV. *Facilitas peccandi quomodo ad poenam incitet: item consuetudo peccandi quomodo ad poenam incitet aut ab ea retrahat.*
XXXVI. *Clementiae usus ad poenas minuendas.*
XXXVII. *Ad superiores locos referuntur quae Hebraei et Romani in poenis spectari volunt.*
XXXVIII. *De bello ad poenam.*
XXXIX. *An iustum sit bellum ob delicta inchoata, distinctione explicatur.*
XL. *An reges et populi bellum recte inferant ob ea quae contra ius naturae fiunt, non tamen adversus ipsos ipsorumve subditos, explicatur, reiecta sententia statuente naturaliter ad poenam exigendam requiri iurisdictionem.*
XLI. *Discernendum ius naturae a moribus civilibus late receptis:*
XLII. *Et a iure divino voluntario non omnibus cognito.*
XLIII. *In iure naturae discernenda manifesta a non manifestis.*
XLIV. *An ob delicta in Deum, bellum suscipi possit.*
XLV. *Notitiae de Deo maxime communes quae et quomodo primis Decalogi praeceptis indicentur.*
XLVI. *Qui has primi violant puniri posse.*
XLVII. *Non item alios, quod ostenditur argumento legis Hebraeae.*
XLVIII. *Bella iuste non inferri iis qui Christianam religionem amplecti nolunt:*
XLIX. *Iuste inferri iis qui Christianos ob solam religionem crudeliter tractant:*
L. *Non etiam his qui circa legis divinae interpretationem hallucinantur: quod auctoritatibus et exemplis illustratur:*
LI. *At illis iuste qui in Deos quos putant impii sunt.*

I. 1. Supra [1]) cum de causis ex quibus bella suscipiuntur agere coepimus, facta diximus duplici modo considerari, aut ut reparari possunt, aut ut puniri. Priorem partem iam absolvimus. Superest posterior quae est de poenis: quae res eo diligentius tractanda est nobis, quod origo eius et natura minus intellecta multis errationibus causam dedit. Est autem poena generali significatu *malum passionis quod infligitur ob malum actionis.* Nam quanquam pro poena quibusdam iniungi opera quaedam solent, ea tamen opera spectantur tantum qua molesta sunt, atque ideo ad passiones sunt referenda:

1) [C. I § II].

Quae vero incommoda patiuntur aliqui ob morbum contagiosum, aut corpus mutilum, aut alias impuritates, quales multae exstant in lege Hebraea, puta arceri coetibus aut functionibus, proprie poenae non sunt, quanquam ob similitudinem quandam et per abusionem eo vocabulo appellantur.

2. Inter ea vero quae natura ipsa dictat licita esse et non iniqua, est et hoc ut qui male fecit malum ferat, quod antiquissimum et Rhadamantheum ius vocant Philosophi, ut alibi diximus. Spectat eodem dictum Plutarchi libro de Exsilio [1]: **τῷ θεῷ ἕπεται δίκη τῶν ἀπολιπομένων τοῦ θείου νόμου τιμωρὸς, ᾗ χρώμεθα πάντες ἄνθρωποι φύσει πρὸς πάντας ἀνθρώπους, ὥσπερ πολίτας,** *Iustitia Deum comitatur, ultrix in eos qui adversus legem divinam delinquunt: qua omnes homines natura utimur adversus omnes homines ut cives.* Plato [2]) dixit, **ἐκεῖνο οὐδεὶς οὔτε θεῶν οὔτ' ἀνθρώπων τολμᾷ λέγειν ὡς οὐ τῷ γε ἀδικοῦντι δοτέον δίκην,** *nec Deorum nec hominum quisquam hoc dixerit, iniuste agenti non luendam poenam.* Et Hierax [3]) iustitiam ex parte hac tanquam nobilissima definiebat **τιμωρίας ἀπαίτησιν παρὰ τῶν προηδικηκότων,** *poenae exactionem ab iis qui priores laesere,* et Hierocles [4]) **ἰατρικὴν πονηρίας** *malitiae medicatricem.* Lactantii [5]) dictum est [6]) : *Non exiguo falluntur errore, qui censuram sive humanam sive divinam acerbitatis et malitiae nomine infamant, putantes nocentem dici oportere, qui nocentes afficit poena.*

3. Quod vero diximus poenae quae proprie ita nominatur omnino hoc inesse ut delicto reddatur, notatum et Augustino [7]) est, qui dixit : *omnis poena, si iusta est, peccati poena est :* quod ad poenas etiam, quae a Deo irrogantur pertinet, quanquam in illis interdum ob humanam ignorantiam, ut idem scriptor loquitur, *latet culpa ubi non latet poena.*

II. 1. Sed an ad assignatricem, an vero ad expletricem iustitiam poena pertineat, diversi diversum sentiunt. Quidam enim quia qui plus peccavit gravius, qui minus levius puniuntur, et quia poena quasi a toto parti datur, ideo ad assignatricem iustitiam poenas referunt. Sed quod primum illi ponunt, assignatricem iustitiam toties locum habere, quoties inter terminos plures duobus instituitur aequalitas, verum non esse in principio operis huius [8]) ostendimus : deinde quod magis nocentes gravius, minus nocentes levius puniuntur, id per consequentiam duntaxat evenit, non quod hoc primo ac per se

1) [Plutarch., de Exilio 601B].

2) *Plato*] [Eutyphro 9]. Verba eius sic posuit Irenaei interpres Libro III, c. XIV [c. 25]. *Et Deus quidem, quemadmodum et vetus sermo est, initium et medietates omnium quae sunt habens, recte perficit, secundum naturam circumiens : hunc autem semper consequitur Iustitia ultrix in eos. qui deficiunt a lege divina.*

3) [Hierax apud Stobaeum 9, 58 in fine].

4) [Hierocles p. 124 Needh.].

5) De ira Dei c. 17 [6].

6) *Lactantii dictum est*] Convenit huc et illud Belisarii apud Procopium Vandal. I [12], *πρῶτον δ' ἂν τοῦ δικαίου γένοιτο γνώρισμα, ἡ τῶν ἀδίκως ἀνῃρηκότων ποινή. Primum iustitiae documentum erit, poena exacta de iniustis interfectoribus.* Addo Agathiam lib. V[3], ubi de Anatolio.

7) [August., Retract. I, IX, 5].

8) [L. I C. I § VIII].

spectetur. Nam primo ac per se spectatur aequalitas inter culpam et poenam [1]: de qua Horatius [2]:

Cur non
Ponderibus modulisque suis ratio utitur, ac res
Ut quaeque est ita suppliciis delicta coercet?

Et alibi [3]:

Adsit
Regula peccatis quae poenas irroget aequas,
Nec scutica dignum horribili sectere flagello.

Eodem spectat lex divina Deut. XXV. [4] et Novella Leonis [5].

2. Sed nec alterum quod illi ponunt magis verum est, poenas omnes venire ex toto ad partem, quod ex his quae dicenda sunt apparebit. Tum vero ostensum a nobis supra est. veram iustitiae assignatricis rationem, nec in tali aequalitate, nec in processu a toto ad partem proprie consistere, sed in habenda ratione eius aptitudinis quae ius stricte dictum in se non contineat, sed occasionem ei det. Quanquam vero is qui punitur, aptus aut dignus esse debet puniri, non eo tamen id spectat ut ipsi accedat aliquid, quod assignatrix iustitia postulat. Nec tamen qui expletricem iustitiam, quam vulgo commutatricem vocant, in poenis exerceri volunt, magis se explicant. Ita enim negotium hoc considerant, quasi nocenti aliquid reddatur, sicut in contractibus fieri solet. Decepit eos vulgaris locutio, qua dicimus poenam deberi ei qui deliquit, quod plane est ἄκυρον; Nam cui proprie debetur aliquid, is in alterum ius habet. Sed cum deberi alicui poenam dicimus, nihil volumus aliud quam aequum esse ut puniatur.

3. Verum tamen est in poenis primo ac per se exerceri expletricem iustitiam, quia scilicet qui punit, ut recte puniat, ius habere debet ad puniendum, quod ius ex delicto nocentis nascitur. Atque hac in re est aliquid quod ad contractuum naturam accedit [6]: quia

---

1) *Aequalitas inter culpam et poenam*] Seneca de ira II, 6, *Iniquus erit si aequaliter irascetur inaequalibus.* Tacitus Annalium III [50]: *Sin flagitia et facinora sine modo sunt suppliciis et remediis principis moderatio, maiorumque et vestra exempla temperant, et vana a scelestis, dicta a maleficiis differunt, est locus sententiae, per quam neque huic delictum impune sit, et nos clementiae simul ac severitatis non poeniteat.* Ammianus libro XXVIII [1, 24]: *Oraturi ne delictis supplicia sint grandiora.* Scholiastes ad Horatium [I Sat. III, init.]: *Si in minimis peccatis etiam maximae poenae consumuntur, restat ut maxima peccata aut maneant impunita, aut nova supplicia inveniantur.* Lex Wisigotthorum libro XII, tit. III, c. 1: *Nam quaedam leges sicut culparum habent diversitates, non ita discretas in se continent ultiones, sed permixta scelera transgressorum ad unius permittuntur legis poenale iudicium. Nec secundum modum culpae modus est adhibitus poenae, cum maior minorque transgressio non unius debeat mulctationis praedemnari supplicio: praesertim cum dominus in lege sua praecipiat: pro mensura peccati, erit et plagarum modus.* Vide infra hoc capite, §. XXVIII, et XXXII, et lib. III, c. XI, § I [§ II].

2) I. Sat. III [77—79].

3) [Ibid. 117—119].

4) [Deuter. XXV, 2—3].

5) CV.

6) *Quod ad contractuum naturam accedit*] Saepe hoc notat Servius ad IV Aeneidos [696]: *Nam qui excedunt delinquendi modum, ipsi sibi poenam sanciunt.* ibidem [699]: *Damnare est debito liberare, unde damnabis tu quoque votis.* ad X Aeneidos [32]: *Luant peccata. luant id est absolvant. Diximus autem et luo poenam, sed melius est*

sicut qui vendit, etiamsi nihil peculiariter dicat, obligasse se censetur ad ea omnia quae venditionis sunt naturalia, ita qui delinquit sua volutate se videtur obligasse poenae, quia crimen grave non potest non esse punibile, ita ut qui directe vult peccare, per consequentiam et poenam mereri voluerit : quo sensu Imperatores [1]) cuidam aiunt, *ipse te huic poenae subdidisti* [2]), et qui sceleratum capiunt consilium suo merito iam tum puniti, id est sua voluntate poenae meritum contraxisse dicuntur [3]) : et Tacito [4]) mulier quae se servo coniunxisset, in servitutem sui consensisse dicitur, quia id poenae in tales erat constitutum.

4. Michael Ephesius ad quintum Nicomachiorum Aristotelis [5]) : **γέγονε τρόπον τινὰ δόσις καὶ λῆψις ὅ ἐστι τὸ συναλλάσσειν. λαβὼν γὰρ χρήματα ἢ ἄλλο τι κλέψας δέδωκεν ἀντ᾽ ἐκείνων εὐθύνας.** *Est hic quodammodo datio et acceptio, in quibus consistit natura contractuum: nam qui res aut aliud quid furatus est, pro eo dat poenas.* Idem posterius: **Συναλλάγματα οἱ παλαιοὶ ἐκάλουν οὐ μόνον ἃ ἑκόντες συνετίθεντο πρὸς ἀλλήλους ποιεῖν, ἀλλὰ καὶ τὰ ὑπὸ τῶν νόμων διηγορευμένα.** *Contractus a veteribus appellabantur non tantum quae mutuis conventionibus constant, sed et quae legibus sunt vetita.*

III. 1. Sed huius iuris subiectum id est cui ius debetur, per naturam ipsam determinatum non est. dictat enim ratio maleficum posse puniri, non autem quis punire debeat : nisi quod satis indicat natura convenientissimum esse ut id fiat ab eo qui superior est : non tamen ut omnino hoc demonstret esse necessarium, nisi vox superioris eo sumatur sensu, ut is qui male egit, eo ipso se quovis alio inferiorem censeatur fecisse, et quasi ex hominum censu detrusisse in censum bestiarum [6]) quae homini subiacent, quod a Theologis [7]) quibusdam est proditum. Democritus [8]) : **φύσει τὸ ἄρχειν οἰκήιον τῷ κρείσσονι,** *natura evenit ut melior sequiori imperet.* Et Aristoteles [9]) ait deteriora comparata esse in usum meliorum, tam in his quae a natura sunt, quam quae ab arte.

---

hic peccatum. nam peccatum solvitur poena. qui enim crimini tenetur obnoxius, poena eum a pristina liberat obligatione. Contra, luo poenam, non procedit, quasi poena solvatur. Auctoritas tamen ista confundit licenter, more quo solet poni vel a sequenti quod praecedit, vel a praecedenti quod sequitur. Idem locutio sacrae Scripturae frequens indicat. Nam, ut Tertullianus ait de oratione [7], *Debitum in scripturis delicti figura est, quod perinde iudicio debeatur, et ab eo exigatur.* Chrysostomus oratione de Terraemotu quae est Tomo v [de Lazaro VI, 8], de divite illo agens qui Lazaro opponitur, et explicans vocem ἀπέλαβε, quae est in illo Euangelii loco [Lucae XVI, 25], ἐχρεωστοῦντο αὐτῷ τιμωρίαι, ἐχρεωστοῦντο αὐτῷ ὀδύναι: *debebantur ipsi poenae, debebantur ipsi dolores.* idem II de poenitentia [de Poenit. VII, 3]: τὰ ἁμαρτήματα εἰς ὀφειλήματα ἀναγράφεται. *peccata ad debiti genus referuntur.* Augustinus III de libero arbitrio [XV, 44]. *Itaque si non reddit faciendo iustitiam, reddet patiendo miseriam: quia in utroque verbum illud debiti sonat. Hoc enim etiam modo dici potuit: si non reddit faciendo quod debet, reddet patiendo quod debet.*

1) L. Imperatores D. de iure fisci [l. 34 D. XLIX, 14].

2) *Ipse te huic poenae subdidisti*] Philo fine libri primi de vita Mosis [§ 59]: αὐτοὶ γάρ τοι σπεύδοντες ἁμαρτάνειν, σπεύδετε καὶ πρὸς τιμωρίας: *peccare dum festinatis, ad poenas ferendas festinatis.*

3) l. ult. C. ad l. Iul. Mai. [l. 6 C. IX, 8].

4) Ann. XII [53].

5) [Michael Ephes. ad Arist., Eth. Nic. v, 2].

6) *In censum bestiarum*] Sic et Moses Maimonides ad Deut. XXXIII.

7) Th. 2. 2. q. 64. art. 1. et ibi Caiet.

8) [Stobaeus 47, 19].

9) VII. Pol. XIV.

2. Cui consequens est ut saltem ab aeque nocente aeque nocens puniri non debeat: quo Christi sententia pertinet: *Qui vestrum sine peccato est* (tali scilicet) *primum lapidem mittat,* Ioh. VIII, 7. Quod ideo dixit, quia eo saeculo corruptissimi erant Iudaeorum mores, adeo ut qui sanctissimi videri volebant in adulteriis et similibus flagitiis volutarentur, ut videre est Rom. II, 22. Idem ergo quod Christus dixerat, dixit et Apostolus: *Quapropter inexcusabilis es, o homo, quisquis alium damnas: nam hoc ipso quod damnas alterum, te ipsum condemnas, quando eadem facis tu qui alterum damnas.* Illud Senecae [1]) huc pertinet: *non potest ullam auctoritatem habere sententia, ubi qui damnandus est damnat.* Et alibi [2]): *faciet nos moderatiores respectus nostri, si consuluerimus nos: numquid et ipsi aliquid tale commisimus?* [3]). Ambrosius Apologia Davidis [4]): *unusquisque de alio iudicaturus de se ipse primum iudicet, nec minora in alio errata condemnet cum ipse graviora commiserit.*

IV. 1. Altera quaestio est de fine poenis proposito. Nam quae diximus hactenus id duntaxat ostendunt, nocentibus iniuriam non fieri si puniantur. Inde vero non sequitur omnino puniendos. Neque id verum est: multis enim nocentibus multa et Deus et homines condonant, eoque nomine laudari solent. Celebre est Platonis [5]) dictum, **οὐ γὰρ ἐπὶ κακῷ δίκη γίνεται οὐδεμία·** et alibi, **οὐχ ἕνεκα τοῦ κακουργῆσαι δίδοται δίκη, (οὐ γὰρ τὸ γεγονὸς ἀγένητον ἔσται ποτὲ) τοῦ δὲ εἰς τὸν αὖθις ἕνεκα χρόνον.** Quod ita vertit Seneca [6]): *Nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur. Revocari enim praeterita non possunt: futura prohibentur.* Idem alibi [7]): *Ne homini quidem nocebimus quia peccavit, sed ne peccet, nec unquam ad praeteritum sed ad futurum poena referetur: non enim irascitur, sed cavet.* Apud Thucydidem [8]). Diodotus de Mitylenaeis ad Athenienses verba faciens: **ἤν τε γὰρ ἀποφήνω πάνυ ἀδικοῦντας αὐτοὺς, οὐ διὰ τοῦτο καὶ ἀποκτεῖναι κελεύσω, εἰ μὴ ξυμφέρον.** *ut maxime illos iniuste egisse pronuntiem, non et interficiendos censebo, nisi id expediat.*

2. Sed haec in hominibus punientibus vera sunt: nam homo ita homini alteri ipsa consanguinitate alligatur, ut nocere ei non debeat [9]) nisi boni alicuius consequendi causa [10]). In Deo alia res est, ad quem Plato [11]) dictas sententias male extendit. Dei enim actiones niti possunt ipso summi dominii iure, praesertim ubi meritum hominis speciale accedit, etiamsi finem nullum sibi proponant extra ipsas: et ita

---

1) [Ser., de Remediis fortuit. VII, 1].
2) [Sen., de Ira II, 28, 8].
3) *Numquid et ipsi tale aliquid commisimus?*] Pertinet huc et Ambrosii locus sermone XX in Psalmum [118], Beati immaculati, ad versiculum, Miserationes tuae Domine, citatus causa III, quaestione VII [c. 4]. item Cassiodori, VI, 21.
4) [Ambros., Apolog. David. altera c. 2].
5) De leg. l. IX [2] et XI [12].
6) I De Clem. c. 16 [immo de Ira I, 19].
7) [Ibid. II, 31].
8) [Thuc. III, 44].
9) [beatitudinem suam intra se non habens nihil recte facit, ed. 1625; ita homini — non debeat (ut in textu), edd. 1632, 1642, 1646].
10) *Ut nocere ei non debeat, nisi boni alicuius consequendi causa*] Cassiodorus de Amicitia: *Quod si manus una casu aliquo forte laedat alteram, illa quae laesa est non repercutit, nec se erigit in vindictam.*
11) Gorgia [81].

Hebraei quidam [1]) explicant illud Solomonis quod ad hanc materiam pertinet. כל פעל יהוה למענהו ואת רשע ליום רעה Ut sensus sit, *res singulas Deus facit propter ipsas, etiam impium ad diem malum.* Id est etiam tum cum impium punit, non alio fine hoc facit quam ut puniat. Quanquam etiamsi receptiorem sequamur interpretationem eodem res recidet : ut dicatur Deus fecisse omnia propter se, id est iure summae libertatis, et perfectionis nihil extra se quaerens aut respiciens : sicut Deus dicitur **αὐτοφυὴς**, quia non est natus ex aliquo. Certe poenas quorundam valde perditorum a Deo non ob aliud exigi sacra verba testantur, cum dicunt [2]) eum voluptatem capere ex ipsorum malo, subsannari atque irrideri impios a Deo. Tum vero et extremum iudicium post quod nulla exspectatur emendatio, imo et in hac vita poenae quaedam inconspicuae ut obduratio, verum esse, quod contra Platonem dicimus, evincunt.

3. At homo cum hominem sibi natura parem punit, aliquid sibi debet habere propositum. Et hoc est quod aiunt Scholastici [3]), non debere in malo cuiusquam acquiescere ulciscentis animum. Sed et ante ipsos Plato in Gorgia [4]), eos qui quemquam morte puniunt, aut exsilio, aut mulcta, non hoc **βούλεσθαι ἁπλῶς**, *simpliciter velle*, sed *boni alicuius causa* **ἕνεκα τοῦ ἀγαθοῦ** : Et Seneca [5]) ad vindictam veniendum *non quasi dulce sit vindicare, sed quasi utile.* Etiam Aristoteles septimi de republica capite XIII ait quaedam esse honesta simpliciter, quaedam ob aliquam necessitatem, et posterioris exemplum ponit in poenarum exactione.

V. 1. Quod ergo a mimo [6]) dictum est :

Laeso doloris remedium inimici dolor :

et a Cicerone [7]) dolorem poena mitigari, Plutarcho [8]) ex Simonide : **Γλυκὺ καὶ οὐ σκληρὸν ὥσπερ ἀλγοῦντι θυμῷ καὶ φλεγμαίνοντι θεραπείαν καὶ ἀναπλήρωσιν προσφέρειν**, congruit quidem ei naturae quam homo cum bestiis habet communem [9]) : est enim ira ut in bestiis ita in homine **ζέσις περικαρδίου αἵματος δι' ὄρεξιν ἀντιλυπήσεως**, ut recte definit Eustratius [10]), *fervor* [11]) *sanguinis circa cor ob appetitum reponendi doloris*, qui appetitus adeo per se caret ratione ut saepe feratur in ea quae non laeserunt, ut in foetus ferae quae laesit, aut in sensu

---

1) Moses Maimonides in directore dubitantium l. III, c. 13, et Rab. Imm. ad Prov. XVI, 4.
2) Deuteron. XXVIII, 63. Esai. I, 24. Prov. I, 26.
3) Th. 2. 2. q. 108. Silv. in verbo vindicta.
4) [Plato, Gorgias 23].
5) *Seneca*] Lib. II, de Ira, cap. XXXII [immo c. 33]. Eiusdem est libro eodem de Ira secundo, capite XII [immo I, 12] : *Exsequar, quia oportet, non quia dolet.*
6) [Publ. Syr., Sent. 294].
7) [Cic., pro Caecina 12, 35]
8) [Plutarch., Aratus 1048 E].
9) *Quam homo cum bestiis habet communem*] Inde ista Homerica [Ilias IV, 23] : *χόλος δέ μιν ἄγριος ᾕρει, illum fera prenderat ira.* item [Il. IX, 629] :

ἄγριον ἐν στήθεσσι θέτο μεγαλήτορα θυμόν
Efferat ipse animum magnum sibi pectore in alto.

item [Il. IX, 496] :

ἀλλ' Ἀχιλεῦ δάμασον θυμὸν μέγαν
Magnum animum sed Achille doma.

10) [In Arist. Eth. Nic. VI, 1].
11) *Fervor*] inde *σβέσσαι χόλον bilem exstinguere* apud Homerum [Il. IX, 678].

carentia [1]), ut in lapidem quo ictus est canis. At talis appetitus in se spectatus non convenit parti rationali, cuius est imperare affectibus [2]) : ac proinde nec iuri naturae, quia id est dictatum naturae rationalis ac socialis qua talis est. dictat autem ratio homini nihil agendum quo noceatur homini alteri, nisi id bonum aliquod habeat propositum. In solo autem inimici dolore, ita nude spectato, nullum est bonum nisi falsum et imaginarium: ut in divitiis supervacuis multisque aliis rebus eiusmodi.

2. Atque hoc sensu ultionem improbant in hominibus non Christiani modo doctores, sed et Philosophi [3]), ut Seneca [4]) : *Inhumanum verbum est et quidem pro iusto receptum ultio, et a contumelia non differt nisi ordine. Qui dolorem regerit tantum excusatius peccat.* Imo si Maximo Tyrio [5]) credimus **ὁ τιμωρῶν τοῦ προυπάρξαντος ἀδικώτερος**, *iniquior est qui se ulciscitur eo qui prior nocuit* Musonius [6]), *id* ait *cogitare quomodo quis remordeat mordentem, et nocenti noceat, ferae est, non hominis.* Apud Plutarchum [7]) Dion is qui sapientiam Platonicam in actus civiles convertit: **τὸ ἀντιτιμωρεῖσθαι τοῦ προαδικεῖν νόμῳ δικαιότερον ὡρίσθαι, φύσει γινόμενον ἀπὸ μιᾶς ἀσθενείας** : *ultionem legis arbitrio iustiorem censeri illata iniuria: at si natura spectetur ex eodum animi morbo nasci.*

3. Pugnat ergo cum natura hominis in hominem agentis alieno dolore qua dolor est satiari. Atque adeo quo hominum quisque minus valet rationis usu eo ad vindictam est pronior. Iuvenalis [8]):

At vindicta bonum vita iucundius ipsa.
Nempe hoc indocti [9]), *quorum praecordia nullis*
Interdum aut levibus videas flagrantia causis :
Quantulacunque adeo est occasio, sufficit irae.
Chrysippus non dicet idem, nec mite Thaletis
Ingenium, dulcïque senex vicinus Hymetto,
Qui partem acceptae saeva inter vincla cicutae
Accusatori nollet dare. Plurima felix
Paulatim vitia atque errores exuit omnes,
Prima docet rectum sapientia : quippe minuti
Semper et infirmi est animi exiguique voluptas
Ultio : continuo sic collige, quod vindicta
Nemo magis gaudet quam foemina [10]).

---

1) *Aut in sensu carentia*] Seneca de Ira libro II, c. 26: *His irasci quam stultum est, quae iram nostram nec meruerunt, nec sentiunt.* Brasiliani, fori homines, de ferro, ita ut de homine, se vindicant.

2) *Non convenit parti rationali, cuius est imperare affectibus*] Vide quae in hanc rem Seneca de Ira libro I, c. 5.

3) *Sed et Phisolophi*] Plato Gorgia. Vide de eo Theodoretum libro XX curationis.

4) Lib. II de ira, c. 32.

5) [Max. Tyr., Diss. XVIII. 9].

6) [Stobaeus 19, 16].

7) [Plutarch., Dio 979 A].

8) [Iuvenal., Sat. XIII, 180 sqq.].

9) *Nempe hoc indocti*] Seneca de Ira I, 13: *Atqui iracundissimi infantes senesque et aegri sunt, et invalidum omne, natura querulum est.*

10) *Nemo magis gaudet quam femina*] Terentius Hecyra [310—12]:

Pueri inter sese quam pro levibus noxiis iras gerunt ?
Quapropter ? quia enim qui eos gubernat animus infirmum gerunt.
Itidem mulieres sunt ferme, ut pueri, levi sententia.

Ammianus Marcellinus libro XXVII [7, 4] de ira sic loquitur : *Hanc esse ulcus animi*

Eodem sensu Lactantius [1]: *imperiti et insipientes, siquando accipiunt iniuriam, caeco et irrationabili furore ducunter, et iis, qui sibi nocent vicem retribuere conantur.*

4. Liquet ergo ab homine hominem non recte puniri tantum puniendi causa. quae ergo utilitates rectam faciant poenam videamus.

VI. 1. Pertinet autem huc poenarum partitio quae est apud Platonem in Gorgia [2]) et Taurum philosophum ad eum locum cuius verba Gellius recitat libro V, cap. XIV. nam partitiones istae ex fine desumptae sunt, nisi quod cum duos fines Plato posuisset emendationem et exemplum, tertium addidit Taurus **τιμωρίαν** [3]), quam Clemens Alexandrinus [4]) definit, **κακοῦ ἀνταπόδοσιν εἰς τὸ τοῦ τιμωροῦντος συμφέρον ἀναφερομένην**: *mali retributionem quae ad exigentis utilitatem refertur.* Aristoteles [5]) qui omissa poena exemplari hanc solum speciem cum emendatione ponit, adhiberi eam dicit, **τοῦ ποιοῦντος ἕνεκα ἵνα ἀποπληρωθῇ**, *exigentis causa ut ei satisfiat:* Plutarchus [6]) quoque eam non omisit, cum dixit, **αἱ ὑπὸ χεῖρα τοῖς τολμωμένοις ἀπαντῶσαι τιμωρίαι καὶ τῶν μελλόντων εἰσὶν ἐπισχέσεις ἀδικημάτων καὶ μάλιστα τὸ παρηγοροῦν τοὺς πεπονθότας ἔνεστιν αὐταῖς.** *Quae facinus statim subsequuntur poenae, non modo in posterum inhibent delinquendi audaciam, sed et iniuria affectos maxime consolantur.* Et haec proprie est quam idem Aristoteles [7]) refert ad **δικαιοσύνην συναλλακτικὴν**, *iustitiam quam ipse commutatricem vocat.*

2. Sed subtilius ista examinanda sunt. Dicemus ergo, in poenis respici aut utilitatem eius qui peccarit, aut eius cuius intererat non peccatum esse, aut indistincte quorumlibet. Ad [8]) horum trium finium primum pertinet poena quae philosophis modo **νουθεσία**, modo **κόλασις**, modo **παραίνεσις** dicitur, Paulo Iurisconsulto [9]) poena quae constituitur in emendationem, **σωφρονιστύος ἕνεκα** Platoni [10]), Plutarcho [11]) **ἰατρεία ψυχῆς** *animi medicatrix,* quae hoc agit ut eum qui peccavit reddat meliorem medendi modo qui est per contraria. Nam quia omnis actio, praesertim vero deliberata ac frequens, quandam gignit sui proclivitatem, quae adulta habitus dicitur, ideo vitiis quam primum fieri potest adimenda est illecebra, quod fieri rectius nequit, quam si dolore quodam subsequente [12]) saporem amittant

---

diuturnum, interdumque perpetuum, prudentes definiunt, nasci ex mentis mollitie consuetum, id asserentes argumento probabili, quod iracundiores sunt incolumibus languidi et feminae maribus et iuvenibus senes et felicibus aerumnosi.

1) Lib. VI [18, 22].
2) [Plato, Gorg. 80].
3) *Τιμωρίαν*] tria haec, **νουθεσίαν, τιμωρίαν, κόλασιν,** emendationem, satisfactionem, exemplum, etiam Chrysostomus ponit in I ad Corinth. XI, 32 [Homil. XXVIII, 2].
4) [Clemens Alex., Paedag. I, 8 § 70].
5) Rhet. I. cap. 10.
6) [Plutarch., de Sera num. vind. 548 E].
7) [Arist., Eth. Nic. V, 7].
8) [Hic incipit in recent. edd. § VII; nos Grotii divisionem secuti sumus].
9) [L. 20 D. XLVIII, 19].
10) [Plato, Leg. XI, 12].
11) [Plutarch., de Sera num. vind. 550 A, 559 F].
12) *Dolore quodam subsequente*] Seneca de ira I V [immo I, 6]: *quemadmodum quaedam hastilia detorta, ut corrigamus, adurimus, et adactis cuneis, non ut frangamus, sed ut explicemus, elidimus, sic ingentia vitia prava, dolore corporis, animique corrigimus.* idem de Ira II, 27: *In his erunt boni magistratus, parentesque et iudices, quorum castigatio sic accipienda est, quomodo scalpellum et abstinentia et alia quae profutura torquent.*

dulcedinis. Platonici recitante Apuleio [1]: *gravius et acerbius est omni supplicio si noxio impunitas differatur, nec hominum interim animadversione plectatur.* Apud Tacitum [2]) est: *corruptus simul et corruptor aeger et flagrans animus haud levioribus remediis restinguendus* [3]) *est quam libidinibus ardescit.*

VII. 1. Punitionem quae huic fini inservit natura cuivis esse licitam, qui iudicio valeat et eiusmodi generis aut paribus vitiis non teneatur [4]) ex ea quae verbis fit castigatione apparet.

> *Amicum castigare ob meritam noxiam,*
> *Immune est facinus, verum in aetate utile* [5]).

In verberibus vero et aliis quae coactionis aliquid continent discrimen inter personas quibus id liceat aut non liceat [6]) non est factum a natura (neque enim potuit, nisi quod ratio parentibus in liberos eius iuris usurpationem pro affectus necessitudine peculiariter commendat) sed a legibus, quae communem illam generis humani propinquitatem vitandarum rixarum ergo ad proximos affectus restrinxerunt, ut videre est tum alibi, tum Codice Iustinianeo titulo de emendatione propinquorum [7]): quo et illud pertinet Xenophontis [8]) ad milites: **εἰ μὲν ἐπ' ἀγαθῷ ἐκόλασά τινα, ἀξιῶ ὑπέχειν δίκην, οἵαν καὶ γονεῖς υἱοῖς καὶ διδάσκαλοι παισί. καὶ γὰρ ἰατροὶ τέμνουσιν ἐπ' ἀγαθῷ.** *Si quem ut prodessem verberavi, poenam debere me profiteor, qualem parentes filiis, et magistri discipulis. Nam et medici aegrotum suo ipsius bono urunt ac secant.* Lactantius libro VI [9]): *Iubet Deus ut manus nostras super minores semper habeamus, hoc est ut peccantes eos assiduis verberibus corrigamus, ne amore inutili et indulgentia nimia educentur ad malum et ad vitia nutriantur.*

2. Hoc vero puniendi genus ad mortem pertingere non potest, nisi eo modo quem reductivum vocant, quo negationes reducuntur ad rerum oppositarum genera. Nam sicut Christus [10]) dixit melius quibusdam futurum fuisse, id est non tam male si nati nunquam essent, ita ingeniis insanabilibus melius est, id est minus est malum, emori quam vivere, quando certum est vivendo peiores evasuros. De talibus Seneca [11]) loquitur, cum ait interdum ut pereant interesse pereuntium. Iamblichus [12]): **καθάπερ τῷ ὑποπύῳ βέλτιον τὸ καίεσθαι τοῦ διαμένειν, οὕτω καὶ τῷ μοχθηρῷ τὸ τεθνάναι τοῦ ζῆν.** *Quomodo suppurato* [13]) *melius est uri quam sic manere, ita improbo mori quam vivere.* Talem vocat Plutarchus [14]) **ἑτέροις γε πάντως βλαβερὸν, αὑτῷ τε βλαβερώτατον,**

---

1) [Apul., de Platone II, 17].
2) Ann. III [54].
3) [*restingendus*, ed. 1632; *restinguendus*, ed. 1642; *restringendus*, ed. 1646].
4) Th. 2. 2. qu. 33. 3.
5) Plaut., Trinum. [23 sq.].
6) *Inter personas quibus id liceat*] Vide Augustinum Enchiridio cap. 72.
7) [C. IX, 15].
8) [Xen., Exped. Cyri V, 8, 18].
9) [Lactant., Div. Inst. VI, 19, 8].
10) Marc. XIV, 21.
11) De ira c. 5 [libri I; cf. et cap. 16, quod Grotius in marg. ed. 1625 laudaverat].
12) [Iambl., Protrept. II].
13) [suppurato, edd. 1625, 1642, 1646; superato. ed. 1632].
14) [Plutarch., de Sera num. vind. 551E].

caeteris noxium quidem, at sibi maxime. Et Galenus cum morte puniri homines dixisset, primum ne vivi noceant, deinde ut alii poenae metu deterreantur, addit: **καὶ τρίτον, ἐστὶ καὶ αὐτοῖς ἐκείνοις ἄμεινον τεθνάναι διεφθαρμένοις οὕτω τὴν ψυχὴν ὡς ἀνίατον ἔχειν τὴν κακίαν.** *Tertio et ipsis expedit mori ita corruptis animo ut ad sanitatem perduci nequeant.*

3. Sunt qui hos ipsos esse putant quos Iohannes Apostolus [1]) ait ad mortem peccare [2]). Sed quia fallacia sunt eius rei argumenta, dictat caritas neminem temere habendum pro deplorato, ita ut hoc quidem fine animadversio non nisi raro admodum locum habere possit.

VIII. 1. Utilitas eius cuius intererat non peccatum esse [3]) in eo sita est ne post hac tale quid patiatur aut ab eodem aut ab aliis. Gellius [4]) ex Tauro hanc speciem sic describit, *cum dignitas auctoritasve eius in quem est peccatum tuenda est, ne praetermissa animadversio contemtum eius pariat et honorem levet.* Sed quod de auctoritate laesa dicit, idem de libertate cuiusque aut alio iure laeso intelligendum est. Apud Tacitum [5]) legimus: *consuleret securitati iusta ultione.* Ne qui laesus est ab eodem malum patiatur tribus modis curari potest: primum si tollatur qui deliquit, deinde si vires nocendi ei adimantur: postremo si malo suo dedoceatur delinquere, quod cum emendatione de qua iam egimus coniunctum est. Ne ab aliis laedatur qui laesus est punitione non quavis, sed aperta atque conspicua quae ad exemplum pertinet obtinetur.

2. Ad hos ergo fines, et intra aequi terminos si dirigatur vindicatio, etiam privata, si ius nudum naturae, id est abductum a legibus divinis humanisque et ab his quae non necessario rei accidunt, respicimus, non est illicita: sive fiat ab ipso qui laesus est, sive ab alio, quando hominem ab homine adiuvari naturae est consentaneum. Atque hoc sensu admitti potest quod Cicero [6]) cum ius naturae esse dixisset id quod nobis non opinio sed innata vis affert, inter eius exempla collocat vindicationem quam gratiae opponit: ac ne quis ambigeret quantum eo nomine vellet intelligi, vindicationem definit, *per quam vim ac contumeliam defendendo aut ulciscendo propulsamus a nobis ac nostris qui nobis cari esse debent, et per quam peccata punimus.* Mithridates in oratione quam ex Trogo exscripsit Iustinus [7]): *Adversus latronem si nequeant pro salute, pro*

1) I Ioh. V, 16.

2) *Ad mortem peccare*] *τοὺς ἀνίατα νοσοῦντας*: morbo tentos insanabili hos vocat Chrysostomus II Corinth. XIII, 9 [Homil. XXIX, 4]. Iulianus secundo libro de Constantio [Orat. II p. 89B]: *διττῶν δὲ ὄντων τῶν ἁμαρτημάτων καὶ τῶν μὲν ἀποφαινόντων ἐλπίδας ἀμείνους, καὶ οὐ πάντῃ τὴν θεραπείαν ἀπεστραμμένων, τῶν δὲ ἀνίατα πλημμελούντων. τούτοις δὲ οἱ νόμοι θάνατον λύσιν τῶν κακῶν ἐπενόησαν, οὐκ εἰς τὴν ἐκείνων μᾶλλον, εἰς δὲ τὴν τῶν ἄλλων ὠφέλειαν. Cum duo sint delictorum genera, alia quidem quae spem praebent rerum meliorum neque curationem penitus repudiant, alia vero hominum insanabiliter peccantium. huic generi leges mortem malorum exitum reperere, non tam ipsorum quam omnium aliorum bono.*

3) *Utilitas eius cuius intererat non peccatum esse*] Etiam huius rei in feris imago quaedam. *Leo in adulterae poenam consurgit.* Plinius historiae naturalis VIII, 16.

4) [Gell. VII, 14, 9].

5) [Tac., Ann. XIV, 61].

6) De invent. II [22, 65].

7) Libro XXXVIII [4, 2].

ultione tamen sua omnes ferrum stringere. Hoc ipsum **ἀμύνης νόμον** vocat in vita Arati Plutarchus [1]).

3. Hoc naturali iure [2]) defendens se Samson adversus Palaestinos insontem se testatur fore si Palaestinos qui se malo affecerant malo vicissim afficeret [3]) : Et post peractam ultionem eadem se tuetur ratione, dicens se ipsis fecisse quod ipsi sibi fecissent priores. Plataeenses apud Thucydidem [4]), **ὀρθῶς ἐτιμωρησάμεθα κατὰ τὸν πᾶσι νόμον καθεστῶτα τὸν ἐπιόντα πολέμιον ὅσιον εἶναι ἀμύνεσθαι,** *merito eos ulti sumus, iure apud omnes recepto ut hostilia patrantem ulcisci liceat.* Demosthenes oratione adversus Aristocratem [5]) communem ait esse legem inter homines ut eum qui nostra vi rapiat ulcisci nobis fas sit. Et Iugurtha apud Sallustium [6]) cum dixisset Adherbalem vitae suae esse insidiatum, addit Populum Romanum *neque pro bono neque pro recto facturum si ab iure gentium se prohibuerit:* id est ab ultione. Aristides [7]) orator et a poetis et a legum auctoribus et a proverbiis et ab oratoribus, ab omnibus denique hoc ait probari **ἀμύνεσθαι τοὺς ὑπάρξαντας** *ultionem sumi de his qui iniuriam facere aggressi sunt.* Maccabaeos laudat Ambrosius [8]) quod etiam Sabbato ulti sunt innocentium necem fratrum suorum [9]). Idem [10]) adversus Iudaeos incensam a Christianis basilicam graviter querentes disputans, sic ait : *Ac certe si iure gentium agerem, dicerem quantas basilicas Iudaei tempore imperii Iuliani incenderint:* ubi ius gentium vocat par pari referre [11]). Nec aliter apud Tacitum [12]) Civilis: *Egregium pretium laboris cepi necem fratris et vincula mea, et saevissimas huius exercitus voces quibus ad supplicium petitus iure gentium poenas reposco.*

4. Sed quia in rebus nostris et nostrorum affectu corrumpimur, ideo simul multae familiae in unum locum convenerunt, iudices constituti, et his solis data potestas vindicandi laesos, ademta caeteris quam natura indulserat libertate. Lucretius [13]) :

Acrius ex ira quod enim se quisque parabat
Ulcisci, quam nunc concessum est legibus aequis,
Hanc ob rem est homines pertaesum vi colere aevum.

---

1) [Plutarch., Aratus 1048 D].

2) *Hoc naturali iure*] φονον φόνῳ λελύσθαι: Romulus de Tatio occiso a Laurentibus, *caedem caede pensatam.* apud Plutarchum [Romul. c. 23]. idem Plutarchus [Arat. 1048 D] de Mantineensibus male tractatis ab Achaeis: *καὶ ταῦτα μὲν ἔοχε τὸν τῆς ἀμύνης νόμον: et haec quidem ultionis aequitatem in se habebant.* Belisarius apud Procopium Vandalicorum I [16]: *φύσει γὰρ πρόσεστι τοῖς ἀδικουμένοις ἡ πρὸς τοὺς βιαζομένους ἔχθρα: naturalis enim est laesi hominis in eum qui vim intulit inimicitia.*

3) [Iudic. XV, 3].

4) [Thuc. III, 56].

5) [Demosth., Or. in Aristocr. 61].

6) [Sallust., Bellum Iug. XXII, 4].

7) Orat. pro quatuor. [p. 259].

8) *Ambrosius*] De Off. l. I. c. 40 [§ 196]. Eundem vide oratione contra Symmachum.

9) *Ulti sunt innocentium necem fratrum suorum*] Vide Iosephum Antiquae historiae XIII, 1, de vindicata Iohannis morte.

10) Ep. 29.

11) *Ius gentium vocat par pari referre*] Sic et Livius libro I [14, 1], *cum Laurentes iure gentium agerent.*

12) Hist. IV [32].

13) [Lucret. V, 1148—1150].

Demosthenes in Cononem [1]: **προεώραται ἐν τοῖς νόμοις εἶναι τούτων ἑκάστου τὴν δίκην, μὴ τῇ τοῦ προστυχόντος ὁρμῇ μηδὲ βουλήσει ταῦτα κρίνεσθαι**: *placuit de omnibus his iniuriis ex legibus iudicium exerceri, non autem ex cuiusque impetu atque arbitrio* [2]. Quintilianus [3]: *iniuriae*

---

1) [Demosth., adv. Cononem 19].

2) *Ex legibus iudicium exerceri, non autem ex cuiusque impetu atque arbitrio*] Tyndareus adversus Orestem sic declamat in Euripidis Oreste [491—511]:

πρὸς τόνδ' ἀγών τις ἥκε τῆς σοφίας πέρι;
εἰ τὰ καλὰ πᾶσι φανερὰ, καὶ τὰ μὴ καλὰ,
τούτου τίς ἀνδρῶν γένετ' ἀσυνετώτερος;
ὅστις τὸ μὲν δίκαιον οὐκ ἐσκέψατο,
οὐδ' ἦλθεν ἐπὶ τὸν κοινὸν ἑλλήνων νόμον.
ἐπεὶ γὰρ ἐξέπνευσεν Ἀγαμέμνων βίον
πληγεὶς θυγατρὸς τῆς ἐμῆς ὑπὲρ κάρα
(αἴσχιστον ἔργον, οὐ γὰρ αἰνέσω ποτὲ)
χρῆν αὐτὸν ἐπιθεῖναι μὲν αἵματος δίκην
ὁσίαν, διώκοντ' ἐκβαλεῖν τε δωμάτων
μητέρα, τὸ σῶφρον τ' ἔλαβεν ἂν τῆς συμφορᾶς,
καὶ τοῦ νόμου τ' ἂν εἴχετ' ἐυσεβής τ' ἂν ἦν.
νῦν δ' εἰς τὸν αὐτὸν δαίμον' ἦλθε μητέρι.
κακὴν γὰρ αὐτὴν ἐνδίκως ἡγούμενος,
αὐτὸς κακίων γένετο μητέρα κτανών.
ἐρήσομαι δὲ Μενέλεως τοσὸν δέ σε.
εἰ τόνδ' ἀποκτείνειεν ὁμόλεκτρος γυνὴ,
χ' ὁ τοῦδε παῖς αὖ μητέρ' ἀνταποκτενεῖ,
κἄπειθ' ὁ κείνου γενόμενος φόνον φόνῳ
λύσει, πέρας δὲ ποῖ κακῶν προβήσεται;
Huic me iubes certare de sapientia?
Quae pulchra quaeque foeda si cunctis patent,
Isto homine tandem quis fuit dementior,
Qui nec quod aequum est mente pervidit sua,
Nec quod per omnem Graeciam leges iubent?
Namque ubi Agamemno spiritum efflarat suum,
Transverberatus a mea nata caput,
(Quod turpe facinus absit ut dicto probem)
Tunc ille rite debuit matrem ream
Peragere caedis e lare eiectam suo.
Ita temperate pertulisset miseriam,
Poenas petisset iure, servasset pium.
Nunc subiit illum, quod prius matrem, nefas,
Illam malam vocat ille, non iniuria:
Sed peior illa est ipse, dum matrem necat.
Menelaë, si permittis, hoc te interrogo:
Irata si uxor coniugem occidit suum,
Hanc ultor ipse filius tradet neci,
Et rursus illo genitus hanc caedem nova
Caede expiabit, fine quo stabunt mala?

Quao postrema plena prudentiae materiam disserendi ot philosophis et oratoribus praebuerunt. Maximus Tyrius in dissertatione an referenda iniuria [XVIII, 6]: **εἰ γὰρ ὁ ἀδικηθεὶς ἀμύνεται, ἀεὶ μεταβαίνει τὸ κακὸν ἀπ' ἄλλου πρὸς ἄλλον καὶ μεταπηδᾷ καὶ διαδέξεται ἀδικία ἀδικίαν. εἰ γὰρ τῷ αὐτῷ τούτῳ δικαίῳ τῷ παθόντι συγχωρεῖς ἐπεξιέναι εἰς τὸν ἀδικήσαντα, ἐπαναχωρεῖ αὖθις ἀπ' ἐκείνου πρὸς τὸν αὐτὸν ἡ τιμωρία. τὸ γὰρ δίκαιον ἐπ' ἀμφοῖν ἴσον. ὦ ζεῦ καὶ οἷον πεποίηκας, δικαιοσύνην ἐξ ἀδικημάτων; καὶ ποῖ βαδιεῖται τὸ κακὸν καὶ ποῦ στήσεται;** *Nam si is qui passus est iniuriam, ultionem sumet, transibit malum ab hoc ad illum velut saltu quodam, et iniustitiae iniustitia succedet. quippe si hoc iure posito concedis ei qui malum pertulit, vindicare in eum qui fecit, sequitur ut rursus ab hoc ad illum se referat ultio, est enim iustum, par utrique parti. Si id ita est, quid ncbis fecisti Iupiter, iustitiam ex iniuriis conflatam? et quo procedet, ubi vero stabit hoc malum?* Aristides oratione de Pace [p. 78]: **τίς γὰρ τῶν ἑλλήνων λειφθήσεται, εἰ διὰ τοὺς προτέρους ἀπολωλοκότας, οἱ μετ' αὐτοὺς ἀεὶ ταυτὸ τοῦτο πείσονται;** *quis enim Graecorum erit reliquus, si propter eos qui iam periere, superstites alii perpetuo idem malorum ferent?* Habet idem Aristides sensum similem in Leuctrica secunda.

3) [Quintil., Declam. XIII, 11].

compensatio non solum iuri inimica, sed paci: est enim lex, forum, iudex, nisi quem iure vindicari pudet. Imperatores Honorius et Theodosius [1]): *idcirco iudiciorum vigor iurisque publici tutela in medio constituta, ne quisquam sibi ipsi permittere valeat ultionem.* Rex Theodoricus [2]): *hinc est quod legum reperta est sacra reverentia, ut nihil manu, nihil proprio ageretur impulsu.*

5. Manet tamen vetus naturalis libertas, primum in locis ubi iudicia sunt nulla, ut in mari. Quo forte referri potest, quod Caius Caesar privatus adhuc piratas a quibus captus fuerat classe tumultuaria persecutus est, ipsorumque naves partim fugavit, partim mersit, et cum proconsul negligeret animadvertere in captos piratas, ipse eos in mare reversus cruci suffixit [3]). Idem locum habebit in locis desertis, aut ubi Nomadum more vivitur. Sic apud Umbricos [4]) narrat Nicolaus Damascenus [5]) sibi quemque fuisse ultorem: quod et apud Moschos hodie impune fit, post tempus aliquod aditi iudicis. Nec aliunde origo singularium certaminum quae ante Christianismum Germanicis nationibus [6]) usitata, alicubi necdum satis desueta sunt. ideo apud Velleium Paterculum [7]) mirantur Germani, cum Romanae iurisdictionis formam conspicerent, quod iniurias iustitia finiret, quod solita armis discerni iure terminarentur.

6. Lex Hebraea [8]) propinquo occisi permittit ut extra asyli loca homicidam interficiat: recteque notant interpretes Hebraei talionem pro mortuo manu exigi posse; pro se, ut puta in vulnere, non nisi per iudicem, quia scilicet difficilior est moderatio ubi proprius dolor accedit [9]). Parem morem privatim vindicandae caedis apud vetustissimos Graecos fuisse apparet ex Theoclymeni verbis quae apud Homerum sunt Odysseae **o** [10]). Sed maxime frequentia sunt huius moris exempla inter eos qui communem iudicem non habent. hinc *iusta bella definiri solent,* Augustino [11]) teste, *quae ulciscuntur iniurias:* Et Plato [12]) bellicum certamen probat, **μέχρις οὗ ἂν οἱ αἴτιοι ἀναγκασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀναιτίων ἀλγούντων δοῦναι δίκην,** *donec qui in culpa fuerint cogantur innocentibus dolore affectis poenas pendere.*

IX. 1. Utilitas indistincte quorumlibet, qui finis erat tertius, easdem habet partes quas illa quae ad laesum pertinet. Nam aut

---

1) L. Nulli. C. de Iudaeis [l. 14 C. I, 9].
2) Cassiod. Ep. 10. lib. IV.
3) Vel. Pat. l. II [42], et Plut. in Caes. [708].
4) *Sic apud Umbricos*] An Umbros in Italia significatos voluit? Apud Afrorum multos idem moris fuisse testis est Leo Afer lib. II. C. de Tefecbis et capite de Teiieuta, et alibi.
5) Apud Stob. de legibus [10, 70].
6) *Germanicis nationibus*] Gotthos suos corrigens rex Theudericus apud Cassiodorum III, 23: *Remove consuetudines abominanter inolitas. verbis ibi potius non armis res tractetur.* et 24: *Cur ad monomachiam recurritis? quid opus est homini lingua, si causam manus agit armata?* Trachonitis in oriente, νόμος πάντα τρόπον ἐπεξιέναι τοὺς τῶν οἰκείων φονεῖς. *Mos omnibus modis ultionem sumere de propinquorum homicidis* [Ioseph., Antiq. Iud. XVI, 9, 1].
7) Lib. II [118].
8) [Num. XXXV, 19].
9) Sen. I. de Clem. 203 [immo 20].
10) [Hom., Od. XV, 272 sqq.].
11) L. VI, q. 10. super Iob [in Heptat. VI, 10].
12) L. de Rep. XIV [immo V, 16].

hoc agitur, ne qui uni nocuit aliis noceat, quod fit eum tollendo aut debilitando, sive constringendo ita ut nocere nequeat, aut emendando: aut ne alii impunitate illecti aliis quibusvis molesti sint [1]), quod ex suppliciis conspicuis obtinetur, quae Graeci **παραδείγματα**, Latini exempla vocant: quae ideo adhibentur, ut unius poena metus sit multorum, ut poenae genere deterreri caeteri possint, ut leges [2]) loquuntur, **ἵνα ἄλλοι πρόνοιαν ποιῶνται και φοβῶνται** ut Demosthenes [3]).

2. Huius quoque iuris potestas naturaliter penes unumquemque est Sic Plutarchus [4]) virum bonum ait a natura magistratum designari. et quidem perpetuum: nam ipsa naturae lege ei principatum deferri qui agat iusta. Sic sapientem nunquam esse privatum Nasicae exemplo probat Tullius [5]), et Lollium non unius anni consulem Horatius [6]) vocat: et Euripides Iphigenia in Aulide [7]):

Mente qui prudente pollet is magistratum gerit.

Quae tamen in republica intelligenda sunt quatenus eius leges id ferunt.

3. De hoc naturali iure ita loquitur Democritus [8]): ipsius enim verba quia notabilia sunt adferam. Primum de iure bestias interficiendi sic illi videtur: **κατὰ δὲ ζώων φόνου καὶ μὴ φόνου ὧδε ἔχει τὰ ἀδικέοντα καὶ θέλοντα ἀδικεῖν ἀθῷος ὁ κτείνων, καὶ πρὸς εὖ ἔστ' οὖν τοῦτο ἔρδειν μᾶλλον ἢ μή.** *De occidendis aut non occidendis animantibus ita se res habet: quae iniuriam faciunt aut facere volunt quisquis occiderit*

---

1) *Ne alii impunitate illecti aliis quibusvis molesti sint] Polybius leones ob hominum appetitum crucifixos vidit, quia caeteri metu poenae similis absterrerentur eadem noxa.* Plinius lib. VIII, c. 16.

2) L. Quoniam C. ad L. Faviam [l. 7 C. IX, 20], l. 1. C. ad L. Iul. rep. [l. 1 C. IX, 27].

3) [Demosth., in Neaeram 77].

4) *Plutarchus*] Praec. pol. [817 E, F]. idem Pelopida [290 C]: *ὁ γὰρ πρῶτος, ὡς ἔοικε καὶ κυριώτατος νόμος τῷ σώζεσθαι δεομένῳ τὸν σώζειν δυνάμενον ἄρχοντα κατὰ φύσιν ἀποδίδωσι. Prima eademque antiquissima lex eum qui servare potest ei qui salute opus habet naturaliter magistratum designat.* Et Philopoemene [363 A]: *τοὺς ἑαυτοῦ πολίτας ἀναλαβὼν οὔτε νόμον, οὔτε χειροτονίαν περιμείναντας, ἀλλ' ὡς διὰ παντὸς ἄρχοντι τῷ κρείττονι κατὰ φύσιν ἑπομένους: Suscepit cives suos qui neque legum neque suffragiorum tempus exspectaverunt: sed ipsum sequebantur, naturae lege quae semper potiorem vult imperare deterioribus.* Similia apud eum habes fine vitae T. Flaminii [382 E, F]. Scriptor de causis corruptae eloquentiae [Tacitus, Dial. 36], de oratoribus agens: *Hi ne privati quidem sine potestate erant, cum et populum et senatum consilio et auctoritate regerent.* Chrysostomus II ad Corinthios VII, 13 [Homil. XV, 3], de Mose: *καὶ πρὸ τῆς χειραγωγίας δημαγωγὸς ἦν διὰ τῶν ἔργων, διὸ καὶ σφόδρα ἀνοήτως ἔλεγε πρὸς αὐτὸν ὁ Ἑβραῖος ἐκεῖνος. τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ἡμᾶς; τί λέγεις; τὰ ἔργα ὁρᾷς καὶ περὶ τῆς προσηγορίας ἀμφιβάλλεις, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἴδοι τέμνοντα τὸν ἰατρὸν ἄριστα καὶ τῷ πεπονηκότι μέλει τοῦ σώματος βοηθοῦντα, λέγοι, τίς σε κατέστησεν ἰατρὸν καὶ τέμνειν ἐκέλευσεν; ἡ τέχνη, ὦ βέλτιστε, καὶ ἡ νόσος ἡ σή οὕτω καὶ τοῦτον ἡ ἐπιστήμη τοιοῦτον ἐποίησε. καὶ γὰρ τέχνη τὸ ἄρχειν ἐστὶν, οὐκ ἀξίωμα μόνον καὶ τέχνη τεχνῶν πασῶν ἀνωτέρα. Etiam antequam manu populum educeret, dux erat ipsis factis. Valde igitur stulte Hebraeus ille ei dixit: Quis te constituit nobis principem ac iudicem? quid dicis? Facta vides, et de nomine facis controversiam, velut si quis medicum videat optime secantem ac sic opitulantem aegro corporis membro, deinde ei dicat, quis te constituit medicum, quis secare praecepit? Ars, mi bone vir, et morbus tuus. sic et Mosem sua peritia talem fecit. nam et imperare, non dignitas tantum est, sed et ars, et quidem artium omnium sublimissima.* tractat idem scriptor hoc ipsum argumentum ad Eph. III, in fine [Homil. VII, 4]: *ἡ ἀδικία ἡ σὴ καὶ ἡ ὠμότης φησὶν, αὕτη με κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστήν· Tua,* inquit, *iniustitia, tua feritas me constituit principem et iudicem.*

5) [Cic., Tusc. Quaest. IV, 23, 51].

6) [Horat., Od. IV, 9, 39].

7) [Eurip., Iphig. Aul. 374].

8) [Apud Stobaeum 44, 16—17].

purus est, adeo quidem ut hoc fecisse quam non fecisse sit rectius. Et mox: **κτείνειν χρὴ τὰ πημαίνοντα παρὰ δίκην πάντα περὶ παντός,** *ea quae iniuste nobis nocent omnino et omnia fas occidere.* Et certe non improbabile est hoc more vixisse viros probos ante diluvium [1]), antequam Deus suam voluntatem de vertendis in hominum alimenta animantibus caeteris prodidisset. Rursus: **ὅκως περὶ κιναδέων τε καὶ ἑρπετέων γεγράφαται τῶν πολεμίων, οὕτω καὶ κατ' ἀνθρώπων δοκεῖ μοι χρεὼν εἶναι σκοπεῖν.** *Qua vero de vulpibus et de inimicis serpentibus scripsimus, eadem in hominibus facienda videntur.* Tum vero subiungit: **κιξάλλην καὶ λῃστὴν πάντα κτείνων τις ἀθῷος ἂν εἴη καὶ αὐτοχειρίᾳ καὶ κελεύων καὶ ψήφῳ.** *Furem et latronem qui quocumque modo occiderit, sive manu, sive iussu, sive suffragio, innocens est.* Ad quos locos respexisse mihi videtur Seneca [2]) cum ait: *cum cervices noxio praecidi imperabo, eo vultu animoque ero quo serpentes et animalia venenata percutio* [3]). Et alibi [4]): *ne viperas quidem et natrices, et si qua morsu aut ictu nocent affligeremus, si ut reliqua mansuefacere possemus, aut efficere ne nobis aliisque periculo essent. Ergo ne homini quidem nocebimus quia peccavit sed ne peccet.*

4. Sed cum et facti inquisitio saepe magnam diligentiam et poenae aestimatio multum prudentiae et aequitatis desideret, ne dum quisque de se nimium praesumeret, aliis non cedentibus, rixae orirentur, eo placuit hominum iustis communitatibus eos deligere quos optimos ac prudentissimos putarent, aut fore sperarent. Idem Democritus [5]):

---

1) *Ante diluvium*] Aliquos et postea moris primaevi memores. ita Dicaearchus et alii, quos testes citat Hieronymus contra Iovinianum [II, 13].

2) L. II de Ira [immo I, 16, 5].

3) *Quo serpentes et animalia venenata percutio*] *καθάπερ οὖν ἔχεις καὶ σκορπίους* [*καὶ*] *ὅσα ἰοβόλα πρὶν δακεῖν ἢ τρῶσαι καὶ συνόλως ὁρμῆσαι θεασάμενοι μόνον χωρὶς ὑπερθέσεως κτείνομεν, προφυλαττόμενοι διὰ τὴν ἐνυπάρχουσαν ἐν αὐτοῖς κακίαν, τὸ μηδὲν παθεῖν. τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἀνθρώπους ἄξιον τιμωρεῖσθαι, οἳ φύσεως ἐπιλαχόντες ἡμέρου διὰ τὴν κοινωνίας αἰτίαν λογικὴν πηγήν, ἐπιτηδεύσει πρὸς θηρίων ἀτιθάσσων ἀγριότητας μεταβάλλουσι, ἐν ἡδονῇ καὶ ὠφελείᾳ τιθέμενοι τὸ κακῶς ποιεῖν ὅσους ἂν δύνωνται. Sicut ergo viperas et scorpios et quae alia veneno nocent priusquam aut mordeant, aut vulnerent, aut ullum in nos impetum faciant, statim sine mora occidimus, praecaventes ne quid patiamur mali ab ea quae in ipsis est malignitate, eundem ad modum et homines puniri par est, qui naturam nacti mansuetam propter fontem rationis quae ad societatem trahit, institutis in ferarum saevitiam transeunt, utilitatique ac voluptati habent nocere quam possunt plurimis.* Haec Philo de specialibus legibus II [§ 18]. Claudius Neapolitanus apud Porphyrium libro I de non esu animalium [§ 14]: *οὐκ ἔστι γὰρ ὅστις ἰδὼν ὄφιν οὐκ ἔκτεινε δυνάμενος, ὡς μήτ' αὐτὸς δηχθείη μήτ' ἄλλος ἁπλῶς ἄνθρωπος. nemo est qui serpentem sibi conspectum, si possit, non occidat, ne aut ipse ab eo vulneretur, aut alius.* Vide, si vacat, et sequentia. ibidem non multo post [§ 20]: *ὄφιν καὶ σκορπίον, κἂν μὴ ἐπίωσιν ἡμῖν, κτείνομεν, ἵνα μηδ' ἄλλος πρὸς αὐτῶν τι πάθῃ, τῷ κοινῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ἀμυνόμενοι. Serpentem et scorpium, etiamsi ab iis non impetamur, occidimus, ne cui noceant alii, et vindictam hanc praestamus humano generi.* Porphyrius ipse libro II [§ 22]: *ὥσπερ γὰρ οἰκειότητος οὔσης ἡμῖν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς κακοποιοὺς καὶ καθάπερ ὑπό τινος πνοῆς ἰδίας φύσεως καὶ μοχθηρίας φερομένους πρὸς τὸ βλάπτειν τὸν ἐντυγχάνοντα, ἀναιρεῖν ἡγούμεθα δεῖν καὶ κολάζειν ἅπαντας, οὕτως καὶ τῶν ἀλόγων ζώων τὰ ἄδικα τὴν φύσιν καὶ κακοποιά, πρός τε τὸ βλάπτειν ὡρμημένα τῇ φύσει τοὺς ἐμπελάζοντας, ἀναιρεῖν ἴσως προσήκει: Sicut enim, quanquam societas nobis quaedam est cum hominibus malis etiam qui suopte ingenio ac malitia veluti vento vehemente aguntur, ut cuivis sine discrimine noceant, tamen eos omnes recte a nobis puniri censemus, ita et mutorum animantium ea quae sui natura sunt iniusta et nocere amantia, quaeque impetu ingenii sui feruntur in obvii cuiusque pernitiem, occidere ratione non caret.* Et hoc est quod vult Pythagoras apud Ovidium Metam. XV [108 sq.], *Nostrumque petentia letum Corpora missa neci salva pietate fatemur.* [Et hoc — *fatemur*, add. ed. 1646].

4) [Sen., de Ira II, 31, 8].

5) [Apud Stobaeum 38, 57].

οὐκ ἂν ἐκώλυον οἱ νόμοι ζῆν ἕκαστον κατ' ἰδίαν ἐξουσίαν, εἰ μὴ ἕτερος ἕτερον ἐλυμαίνετο. Φθόνος γὰρ στάσιος ἀρχὴν ἀπεργάζετο. *Non prohibuissent utique leges suo quemque arbitrio vivere, nisi alter alterum offensum iisset. Invidia enim seditioni molitur exordium.*

5. Sed sicut in ultione factum modo diximus, ita et in hac ad exemplum punitione, manent vestigia ac reliquiae prisci iuris, in iis locis, atque inter eas personas, quae certis iudiciis non subsunt: ac praeterea in quibusdam casibus exceptis. Sic Hebraeorum moribus [1]) Hebraeus a Deo et Dei lege deficiens aut ducem se ad falsos cultus praebens illico a quovis homine poterat interfici [2]). Iudicium zeli [3]) id vocant Hebraei quod a Phinea [4]) primo exercitum aiunt, et inde abiisse in morem. Sic Iudaeum quendam Graecis se ritibus polluentem occidit Mathatias [5]). Sic trecenti alii Iudaei a popularibus suis occisi referuntur libro qui vulgo dicitur Maccabaeorum tertius. Nec alio obtentu instituta lapidatio in Stephanum [6]), et coniuratio in Paulum [7]): multaque alia exempla eiuscemodi exstant et apud Philonem [8]), et apud Iosephum.

6. Tum vero apud multos populos et dominis in servos, et parentibus in liberos mansit ius puniendi plenum etiam ad mortem usque. Sic Spartae Ephoris licuit civem occidere extra iudicium. Et ex his quidem quae diximus quale sit circa poenas ius naturae, et quo usque manserit intelligi potest.

X. 1. Nunc illud videndum est num lex Euangelica libertatem illam arctius circumscripserit. Certe ut alibi [9]) diximus, non mirum est, quaedam quae natura et per leges civiles licent vetari lege divina, eaque perfectissima et praemium promittente natura humana maius, ad quod consequendum non immerito virtutes requiruntur quae sola naturae praecepta excedant. Castigationes [10]) quae neque infamiam neque damnum permanens relinquunt, et pro aetatis aut alterius qualitatis ratione sunt necessariae, si ab iis fiant quibus leges humanae id permittunt, puta a parentibus, tutoribus, dominis, magistris, nihil habere quod cum praeceptis Euangelicis repugnet, ex ipsa rei natura satis intelligi datur. Sunt enim haec remedia animorum non minus innocentia quam pharmaca sensui ingrata.

---

1) Deuter. XIII, 9.

2) *Illico a quovis homine poterat interfici*] Adde locum Iosephi XII, 8 [Ant. Iud. XII, 6, 2]. Mosem Maimonidem ad XIII articulos, et Directoris libro III, c. 41.

3) *Iudicium zeli*] Vide I Maccab. II, 24, 26.

4) Num. XXV [7 sqq.].

5) Macc. II [immo I, II, 25].

6) Actor. VII, 57.

7) Actorum XXIII, 13.

8) *Apud Philonem*] Cuius et hoc in libro de sacrificantibus [§ 11]: ***κολαστέον ὡς δήμιον καὶ κοινὸν ἐχθρὸν ὄντα, ὀλίγα φροντίσαντας οἰκειότητος, καὶ τὰς παραινέσεις αὐτοῦ διαγγελτέον πᾶσι τοῖς εὐσεβείας ἐρασταῖς οἳ ἀνυπερθέτῳ τάχει ταῖς κατ' ἀνδρὸς ἀνοσίου ἐπιδραμοῦνται τιμωρίαις, κρίνοντες εὐαγὲς τὸ κατ' αὐτοῦ φονᾶν.*** *Puniendus talis ut hostis publicus omnium, spreta qualicunque cum eo necessitudine, eiusque suasiones vulgandae omnibus pietatem amantibus, ut sine mora accurrant undique ad expetendum de viro impio supplicium, firme credentes sanctam esse rem eiusmodi hominis interficiendi appetitum.* Et alter locus non minus insignis circa finem de Monarchia [I § 7]. [Et alter—Monarchia, add. ed. 1646].

9) [L. II C. I § X, 1].

10) *Castigationes*] *servorum filiorumque peccata non coercere, peccatum est.* Lactantius de Ira Dei c. 18. ubi plura ad hanc rem.

2. De ultione aliter sentiendum est. Nam quatenus duntaxat animum dolentis exsatiat illicitam esse etiam naturaliter, tantum abest ut Euangelio conveniat, supra [1]) ostendimus. Lex vero Hebraea non modo vetat odium asservari in proximum, id est popularem, Levit. XIX, 17, sed et communia quaedam beneficia talibus inimicis impendi praecipit, Exod. XXIII, 4, 5. Quare proximi nomine ad omnes homines prolato per Euangelium, patet a nobis requiri, non modo ne noceamus inimicis, verum etiam ut benefaciamus, quod et diserte imperatur Matth. V, 44. Lex tamen Hebraeis graviores iniurias permittebat ulcisci, non manu, sed adito [2]) iudice. At Christus idem nobis non permittit, quod apparet ex illa oppositione, *Audistis dictum fuisse, oculum pro oculo:* et mox: *Ego vero dico vobis.* Quanquam enim quae sequuntur de arcenda iniuria proprie agunt. et hanc quoque licentiam aliquatenus saltem restringunt, multo tamen magis ultionem improbare censenda sunt, quia veterem permissionem ut imperfectiori tempori congruentem [3]) reiiciunt: **οὐκ ἀδίκου τῆς δικαίας ἀμύνης οὔσης, ἀλλὰ κρείττονος τῆς ἀνεξικακίας,** *non quod iniqua sit iusta ultio sed quod ei praestet patientia,* ut est in constitutionibus Clementis lib. VII, cap. XXIII [4]).

3. Qua de re sic loquitur Tertullianus [5]) *Novam plane patientiam docet Christus, etiam vicem iniuriae prohibens permissam a creatore oculum exigente pro oculo, et dentem pro dente, contra ipse alteram amplius maxillam offerri iubens, et super tunicam pallio quoque cedi. Plane haec Christus adiecerit ut supplementa consentanea disciplinae Creatoris. Atque adeo hoc statim renunciandum est an disciplinae patientia praedicetur penes Creatorem. Sic per Zachariam praecipit ne unusquisque malitiam fratris sui meminerit, sed nec proximi. Nam et rursus: Malitiam, inquit, proximi sui unusquisque ne recogitet. Multo magis patientiam indixit iniuriae, qui indixit oblivionem. Sed et quum dicit, mihi vindictam et ego vindicabo, proinde patientiam docet vind ctae exspectatricem. In quantum ergo non capit. ut idem videatur et dentem*

---

1) [§ V].
2) [adito, ed. 1625; addito, edd. 1632, 1642, 1646].
3) *Ut imperfectiori tempori congruentem*] *oculum pro culo, quae, si dici potest, iniustorum iustitia est.* Augustinus in expositione Psalmi CVIII, citatus C. sed differentiae 23, quaet. 3 [c. 1 Causa XXIII qu. 3].
4) [Constitut. Apost. VI, 23].
5) *Tertullianus*] Adversus Marcionem IV [16]. idem libro de patientia [6]: *Christus gratiam legi superducens ampliandae adimplendaeque legi adiutricem suam patientiam praefecit, quod ea sola ad iustitiae doctrinam retro defuisset.* Chrysostomus ad Ephesios cap. IV, 13 [immo 31, Homil. XVI, 3]: *διὰ τοῦτο ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος, ἵνα τὰς ἐκείνου δήσῃ χεῖρας, οὐχ ἵνα τὰς σὰς ἀντεξαγάγῃ, οὐχ ἵνα τῶν σῶν ὀφθαλμῶν ἀπείρξῃ τὴν βλάβην μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τοὺς ἐκείνου διατηρήσῃ σώους. ἀλλ' ὅπερ ἐζήτουν, τίνος ἕνεκεν συγκεχωρημένης ἀμύνης, ἐνεκαλοῦντο οἱ τῷ πράγματι κεχρημένοι;* mox: *συγγινώσκει ὁ Θεὸς τοῖς ἀπὸ τῆς ἐπηρείας ἴσως συναρπασθεῖσι καὶ ἐπὶ τὴν ἄμυναν ὡρμηκόσι διὸ λέγει ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ. καὶ πάλιν. ὁδοὶ μνησικάκων εἰς θάνατον. εἰ δὲ ἔνθα ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ πηροῦν ἐξῆν, τοσαύτη κεῖται τιμωρία τοῖς μνησικάκοις, πόσῳ μᾶλλον τοῖς καὶ παρέχειν ἑαυτοὺς πρὸς τὸ παθεῖν κακῶς κελευσθεῖσι: Ea de re dicit, oculum pro oculo, dentem pro dente, ut illius manus cohibeat, non ut tuas excitet contra, ut non tuis tantum oculis noxam arceat, sed et illius oculos salvos praestet. sed quod quaerebam hoc erat, cur ultione permissa culpantur ii qui ad eam decurrunt?* mox: *Ignoscit Deus iis, quos, si forte, contumeliae sensus abripuit et ad ultionem tulit impetus. ob id dicit, oculum pro oculo: at alibi: viae iracundorum ad mortem. quod si, ubi oculum vice oculi eruere permissum est, tanta est iracundi poena, quanto magis apud eos qui mala passi praebere se ulterioribus iniuriis iubentur?*

pro dente, oculum pro oculo, in vicem iniuriae exigere, qui non modo vicem, sed etiam ultionem, etiam recordationem et recogitationem iniuriae prohibet, in tantum aperitur nobis quomodo oculum pro oculo, et dentem pro dente censuerit, non ad secundam iniuriam talionis permittendam, quam prohibuerat interdicta ultione, sed ad primam coercendam quam prohibuerat opposita talione [1], *ut unusquisque respiciens licentiam secundae iniuriae a prima semetipsum contineret. Facilius enim vim comprimi scit repraesentatione talionis, quam repromissione ultionis. Utrumque autem constituendum fuit pro natura et fide hominum, ut qui Deo crederet, ultionem a Deo exspectaret: qui minus fideret, leges tialonis timeret.*

4. *Hanc legis voluntatem de intellectu laborantem, dominus et sabbati, et legis, et omnium paternarum dispositionum Christus et revelavit et compotem fecit, mandans alterius quoque maxillae oblationem, ut tanto magis vicem iniuriae extingueret, quam et lex per talionem voluerat impedisse, certe quam Prophetia manifeste coercuerat, et memoriam iniuriae prohibens et ultionem ad Deum redigens. Ita si quid Christus intulit, non adversario, sed adiutore praecepto, non destruxit disciplinas Creatoris. Denique si in ipsam rationem patientiae praecipiendae, et quidem tam plenae atque perfectae consideremus* [2], *non consistet, si non est Creatoris, qui vindictam repromittit, qui iudicem praestat. Alioqui si tantum patientiae pondus non modo non repercutiendi, sed et aliam maxillam praebendi, et non modo non remaledicendi, sed etiam benedicendi, et non modo non retinendi tunicam, sed amplius et pallium concedendi is mihi imponit, qui non sit me defensurus, in vacuum patientiam praecepit, non exhibens mihi mercedem praecepti, patientiae dico fructum, quod est ultio, quam mihi permisisse debuerat, si ipse non praestat, aut si mihi non permittebat ipse praestaret, quoniam et disciplinae interest iniuriam vindicari. Metu enim ultionis omnis iniquitas refraenatur. Caeterum passim emissa libertate dominabitur utrumque oculum effossura, et omnem dentem excitatura prae impunitatis securitate.*

5. Censet, ut videmus, Tertullianus non modo Christianis postulationem talionis esse vetitam, sed ne Hebraeis quidem permissam tanquam quae vitio careret, sed maioris mali vitandi causa. Quod quin verum sit de tali postulatione quae ex odio venit, non est dubitandum, ut ex superioribus apparet. Nam hanc improbatam etiam illis qui inter Hebraeos sapientia excellebant, nec legis verba tantum, sed et propositum intuebantur, ex Philone [3]) apparet, apud quem Iudaei Alexandrini, in Flacci Iudaeorum vexatoris calamitate [4]), ita loquuntur: **οὐκ ἐφηδόμεθα, ὦ δέσποτα, τιμωρίας ἐχθροῦ δεδιδαγμένοι πρὸς τῶν ἱερῶν νόμων ἀνθρωποπαθεῖν**: *non delectamur, o domine, ultione de inimico: nam ex sacris legibus didicimus hominum misereri* [5]). Et huc pertinet quod Christus a nobis indistincte exigit, ut omnibus remittamus qui in

1) [talione opposita, edd. 1625 et 1632; opposito talione, ed. 1642; opposita talione, ed. 1646].

2) [plene atque perfecte considerem, edd. 1625 et 1632; plenae atque perfectae consideremus, edd. 1642 et 1646].

3) [Philo, in Flaccum § 14].

4) [in Flacci Iudaeorum vexatoris calamitate, om. edd. 1625 et 1632; add. edd. 1642 et 1646].

5) *Ex sacris literis didicimus hominum misereri*] Vide Origenem adversus Celsum [VII, 25].

nos deliquerunt, Matt. VI, 14, 15. id est ob sensum mali nostri malum illis nec procuremus nec optemus: nam id qui facit, ut cum Claudiano [1]) loquar, *ferus est, legumque videtur Vindictam praestare sibi.* Quam ob causam Lactantius [2]) dictum illud Ciceronis [3]) commemorans: *iustitiae primum munus est ne cui noceat nisi lacessitus iniuria,* ait simplicem veramque sententiam duorum verborum adiectione corruptam: et Ambrosius [4]) idem illud Ciceronis dictum vacare ait Euangelii auctoritate.

6. Quid autem de ultione dicemus, non quatenus praeteritum respicit, sed quatenus in futurum cavet? Sane et hanc condonari vult Christus, primum si qui nos laesit testimonia probabilia det poenitentis animi [5]), Lucae XVII, 3 [6]); quibus locis de pleniore quadam remissione agitur, id est quae etiam in ius veteris amicitiae restituat eum qui peccavit; unde sequitur ut nihil ab eo poenae nomine exigi debeat. Praeterea etiamsi absint talis poenitentiae signa, damnum haud nimium grave insuper habendum Christus praecepto dimittendae tunicae docet. Quin et Plato [7]) dixit non referendum malum **εἴ τε δεῖ ἡμᾶς τῶνδε χαλεπώτερα πάσχειν**, *etiamsi quid gravius patiendum nobis immineat,* qui sensus et apud Maximum Tyrium exstat. **Ὕβρεως δίκην**, id est actionem ob acceptam contumeliam aliquam (qualem Christus alapae nomine indicat) negabat Musonius, aut se instituturum, aut cuiquam ut institueret auctorem fore: multo enim rectius condonari talia.

7. Quod si dissimulatio magnum secum periculum f rat, ea cautione contenti esse debemus quae quam minimum noceat. Nam ne apud Hebraeos quidem in usu erat talio, ut Iosephus [8]) et alii Hebraeorum doctores notant, sed solebat qui laesus erat ultra impendia a se facta, de quibus seorsim lex exstat Exod. XXI, 19; (haec enim est simpli restitutio nihil poenale continens [9]) pro talione pecuniariam mulctam [10]) accipere: quod et Romae factum docet apud Gellium [11]) Favorinus. Sic Iosephus domini nostri Iesu educator, cum uxorem suam adulterii compertam crederet, divortio se liberare maluit [12]), quam committere ut traduceretur: atque id fecisse dicitur; quia iustus erat, id est vir probus ac facilis: ad quem locum Ambrosius [13]) ait non tantum ab ultionis atrocitate, sed etiam ab accusationis

---

1) [Claudian., de Manlii Theod. cons. 224 sq.].
2) Lib. VI. cap. 18 [§ 16 Div. Inst.].
3) [Cic., de Off. I, 7, 20].
4) De Off. 28 [I, 28, 131].
5) *Si, qui nos laesit, testimonia probabilia det poenitentis animi*] Vide Mosem Maimoniden citatum ab eruditissimo Constantino [l'Empereur] libro de damno dato, c. VIII, §. 7.
6) Eph. IV, 32. Col. 3, 13.
7) [Plato, Crito 10].
8) [Ioseph., Ant. Iud. IV, 8, 35].
9) *Haec enim est simpli restitutio nihil poenale continens*] Lex Wisigotthorum VI, 13 [VI, 4, 3].
10) *Pecuniariam mulctam*] Vide eundem Constantinum [supra n. 5] d. cap. VIII. §. 1.
11) Lib. XX, c. 1.
12) *Divortio se liberare maluit*] Augustinus libro II de adulterinis coniugiis [c. XV], *Si autem (quod verius dicitur) non licet homini Christiano adulteram coniugem occidere, sed tantum dimittere.*
13) [Ambrosius, in Psalm. CXVIII, Serm. VII c. 5].

severitate [1]) alienam esse iusti personam, sicut et ante Lactantius [2]) dixerat: *neque accusare quenquam crimine capitali iusto licebit.* Iustinus [3]) de Christianorum accusatoribus agens: *Nolumus*, ait, *eos puniri, qui in nos calumniantur. Sufficit illis sua pravitas, et rerum bonarum ignorantia.*

8. Restant poenae quae non privato, sed publico bono consulunt: partim tollendo aut coërcendo nocentem, ne cui noceat, partim deterrendo alios severitate exempli, quas non sublatas a Christo certissimo argumento [4]) alibi probavimus, quod cum sua daret praecepta simul testabatur se nihil legis tollere. Lex autem Mosis, quae in his rebus, quamdiu stabat respublica, stare debebat, magistratibus rigide imperabat, ut homicidia et alia quaedam crimina punirent: Exod. XXI, 14; Num. XXXIII, 14, 37; Deut. XXIX, 13 [5]). Quod si Christi praecepta consistere potuerunt cum lege Mosis quatenus supplicia etiam capitalia irrogabat [6]), possunt et cum humanis legibus divinam hac in parte imitantibus consistere [7]).

XI. 1. Sunt qui ut contrariam sententiam tueantur adferunt summam Dei lenitatem in novo federe, quae proinde hominibus, etiam magistratibus, ut Dei vicariis sequenda sit: quod aliquatenus verum esse non negamus, sed non tam late patet quam illi volunt. Nam Dei ingens misericordia in novo federe patefacta, praecipue spectat peccata contra primaevam legem, aut etiam contra legem Mosis commissa ante acceptam Euangelii notitiam, Act. XVII, 36 [8]); Rom. II, 25; Act. XIII, 38; Hebr. IX, 15. Nam quae postea committuntur, praesertim si adsit contumacia, comminationem habent iudicii multo severioris, quam illud fuit quod per Mosem est institutum [9]), Hebr. II, 23; IV, X, 29 [10]); Matth. V, 21, 22, 28. neque vero in altera tantum vita, sed et in hac ipsa in tales culpas Deus non raro animadvertit, I Cor. XI, 30. Ac talium facinorum indulgentia non solet impetrari, nisi ipse homo de se quasi poenas exegerit [11]), I Cor. XI, 3; gravi quodam moerore, II Cor. II, 27 [12]).

1) *Ab accusationis severitate*] Vide Hincmarum de divortio ad interrogationem V, in fine. C. Laicos. 2. quaest. 4 [c. 5 Causa II qu. 7]. et ibi Panormitanum. Gail. de pace publica VIII, 3. Addo C. accusasti de accusationibus, ita ut est apud Brocardum [c. 8 Decretal. V, 1].

2) Lib. VI, c. 10 [Div. Inst. VI, 20, 16].

3) *Iustinus*] [Apolog. I, 7]. Eiusdem est: *μηδὲ μικρὸν ἀμείβεσθαι μηδένα βουλόμενοι, ὡς ὁ καινὸς νομοθέτης ἐκέλευσε: ne minimum quidem ulcisci quenquam volentes, ut novus legis conditor praecepit.* Adde quae infra §. XV.

4) [exemplo, edd. 1625 et 1632; argumento, edd. 1642 et 1646].

5) [Exod. XXI, 14; Num. XXXV, 31; Deut. XIX, 13].

6) *Quatenus supplicia etiam capitalia irrogabat*] Pharisaeorum circa poenas ἐπιείκειαν praedicat Iosephus [Antiq. Iud. XIII, 10, 6]. Hinc tot legum ad publicas poenas pertinentium exceptiones, et illud, ut ubi omnino mors inferenda est, inferatur quam lenissime. quod est in Talmude titulo Ketuboth.

7) *Possunt et cum humanis legibus, divinam hac in parte imitantibus, consistere*] Augustinus quaestionum Euangelicarum libro I, quaestione X.

8) [Act. XVII, 30].

9) *Iudicii multo severioris quam illud fuit quod per Mosem est institutum*] Chrysostomus idem dicit tum in oratione ad Patrem fidelem [c. 3], tum secunda de Ieiunio [de Poenit. VI, 5].

10) [Hebr. II, 2, 3; X, 29].

11) *Nisi ipse homo de se quasi poenas exegerit*] *Peccator ante veniam deflere se debet.* Tertullianus de poenitentia [6]. Ambrosius in Psalmum XXXVII. Chrysostomus in I ad Corinthios Hom. XXVIII [2]. et in Matthaeum Hom. XLII [3]. Adde II Cor. VII, 9, et 10

12) [II Cor. II, 7].

2. Urgent iidem saltem poenitentia ductis dandam impunitatem. Sed ut omittam de vera poenitentia hominibus vix esse ut constet, nec quemquam non impune sua malefacta laturum si eam quovis modo profiteri sufficiat, Deus ipse non semper poenitentia ductis omnem remittit poenam. quod vel Davidis exemplo apparet. Sicut ergo poenam legis, id est mortem violentam aut alioqui immaturam remittere potuit Deus, ita ut non levibus malis afficeret eum qui deliquerat, sic nunc quoque potest poenam remittere mortis aeternae [1]) atque interim peccatorem. aut morte immatura ipse punire [2]), aut velle etiam ut sic per magistratum puniatur.

XII. 1. Rursum alii hoc accusant quod cum vita simul spatium ad poenitendum praeciditur. Sed sciunt huius rei a piis magistratibus summam haberi rationem, nec quemquam ad supplicium rapi nisi dato tempore quo peccata sua agnoscere ac serio detestari possit : qualem poenitentiam, etiamsi opera morte interclusa non sequantur [3]), acceptam Deo esse posse, latronis cum Christo crucifixi exemplum probat. Quod si dicatur vitam longiorem ad magis seriam resipiscentiam prodesse potuisse, responderi poterit, inveniri interdum, quibus merito dici possit illud Senecae [4]) : *Quod unum bonum tibi superest repraesentabimus mortem*, ut et illud eiusdem [5]) : *quo uno modo possunt desinant mali esse ;* quod Eusebius Philosophus [6]) dixerat : **ἐπειδὰν οὐχ οἷον τε ἄλλως καὶ τούτῳγε οὖν τῷ τρόπῳ ἀπολυθέντες τοῦ ἐνταῦθα δεσμοῦ τῆς κακίας πορίσωνται φυγήν.**

2. Haec ergo, supra ea quae operis initio [7]) diximus, responsa sunto illis qui supplicia aut omnia aut capitalia sine ulla exceptione Christianis prohibita volunt, contra quam nos Apostolus docet qui cum regio officio usum gladii inclusisset ut exercitium divinae ultionis, alibi orandum ait, ut reges Christiani fiant, et qua reges sunt, innocentibus sint praesidio : quod, quae etiam post Euangelium propagatum magnae partis hominum est improbitas, obtineri non potest, nisi quorumdam morte reprimatur aliorum audacia, quippe cum ne sic quidem inter tot cruces et supplicia sontium satis tuta sit innocentia.

3. Neque tamen abs re erit Christianis rectoribus, saltem ex parte aliqua, imitandum proponere exemplum Sabaconis Aegyptii regis [8]), pietatis nomine laudatissimi, a quo capitales poenas in damnationem ad opus mutatas felicissimo successu narrat Diodorus [9]) : etiam ad

---

1) Synes., Ep. 44.

2) *Sic nunc quoque potest poenam remittere mortis aeternae atque interim peccatorem aut morte immatura velle punire*] Hieronymus in cap. I in Naum, qui locus relatus est in causae XXIII quaestionem V [c. 6]. Agathias lib. V [4], ex Platone.

3) *Qualem poenitentiam etiamsi opera morte exclusa non sequantur*] Hieronymus ad Damasum, citatus in C. importuna [58] de Poenitentia, Dist. I.

4) *Illud Senecae*] L. I de Ira c. 16. Cuius et hoc est de Beneficiis VII, 10 [immo 20] : *Ingeniis talibus vitae exitus remedium est, optimumque est abire ei qui ad se nunquam rediturus est.* item : *Eadem manu beneficium omnibus dabo : illi reddam, quando ingeniis talibus vitae exitus remedium est* [ibidem].

5) c. 15 [ibidem].

6) [Apud Stobaeum 46, 41].

7) [L. I C. II § X, 4, et C. III § III, 2].

8) *Exemplum Sabaconis Aegyptii regis*] Imo et Romanorum magna ex parte, quorum nemo post legem Porciam mortis aut verberum supplicio affici potuit, nisi perduellis aut ab ipso populo damnatus.

9) Lib. I [65].

Caucasum gentes quasdam ait Strabo [1]: *μηδένα ἀποκτείνειν τῶν ἐξαμαρτόντων τὰ μέγιστα*: *nemini mortem irrogasse quamvis pessima merito.* Neque spernendum illud Quintiliani [2]: *Nemo dubitabit, quin si nocentes mutari in bonam mentem aliquo modo possint, sicut posse interdum conceditur, salvos esse eos magis e republica sit quam puniri.* Notat Balsamo [3]) leges Romanas quae mortis poenam irrogabant a posterioribus imperatoribus Christianis [4]) mutatas plerasque in alia supplicia [5]), quo et acrius damnatis inureretur poenitentia, et magis ad exemplum proficeret poena diuturnior.

XIII. I. Ex ea autem quam nos fecimus enumeratione finium poenae apparet nonnihil praetervisum a Tauro Philosopho, ex quo ita Gellius [6]): *Quando igitur aut spes magna est ut is qui peccavit citra poenam ipse sese ultro corrigat, aut spes contra nulla est emendari eum posse et corrigi, aut iacturam dignitatis in quam peccatum est metui non necessum est, aut non id peccatum est cuius exemplo necessario metu succurrendum sit, tum quicquid ita delictum est, non sane dignum esse imponendae poenae studium visum est.* Nam ita loquitur quasi uno fine sublato tollatur poena, cum contra omnes cessare oporteat ut poenae locus non sit. Deinde illum finem omittit, cum homo inemendabilis vitae eximitur ne plura aut graviora peccet: et quod de iactura dignitatis dixit, etiam ad alia damna quae metuunter extendendum fuit.

2. Melius Seneca [7]) cum dixit, *In vindicandis iniuriis haec tria lex sequuta est quae princeps quoque sequi debet: ut aut eum quem punit emendet, aut ut poena eius caeteros meliores reddat* [8]), *aut ut sublatis malis securiores caeteri vivant.* Nam hic si per caeteros intelligas non minus qui laesi iam sunt, quam qui laedi adhuc possunt, plenam habebis partitionem, nisi quod ad illud *sublatis* addendum fuit aut repressis. Nam et vincula et quaecumque est virium deminutio eo pertinet. Minus perfecta est illa alio loco eiusdem Senecae [9]) distributio: *Hoc semper in omni animadversione servabit ut sciat alteram adhiberi ut emendet malos, alteram ut tollat:* Illud Quintiliani [10]) dictum

---

1) Lib. XI [11, 8].
2) Lib. XII, 1 [§ 42 Institut. orat.].
3) [Balsamo, in Phot. Nomoc. 16, 5].
4) *A posterioribus Imperatoribus Christianis*] Vide quae infra hoc libro cap. XXIV, §. II. vide apud Nicetam libro I [de Isaacio Ang. I, 4], iuramentum Isaaci Angeli. Idem [de Iohanne Comneno 12] Iohannis Comneni imperium sine morte cuiusquam fuisse ait. Vide de Zenone Malchum [Excerpt. Legat., gent. 4]. et Augustini epistolam CLVIII et CLIX [CXXXIX et CXXXIII], ad Marcellinum Comitem, citatum C. circumcelliones [c. 1] causa XXIII, quaest. V, et capitulis sequentibus. et Chrysostomum V adversus Iudaeos [Or. VIII, 2], ubi de Caini poena.
5) *In alia supplicia*] Ad opera maxime. Augustinus epistola CLX [CXXXIV, 4]: *alicui utili operi integra eorum membra deserviant.* Vide et Nectarii epistolam ad Augustinum, quae est CCI [XC].
6) [Gellius VII, 14, 4].
7) De Cl. l. I c. 21 [de Clem. I, 22].
8) *Ut aut eum quem punit emendet, aut ut poena eius caeteros meliores reddat*] Haec duo etiam Philo posuit in legatione [§ 1 in fine]: ὅτι καὶ ἡ κόλασις νουθετεῖ καὶ σωφρονίζει πολλάκις μὲν καὶ τοὺς ἁμαρτάνοντας. εἰ δὲ μή, πάντως γοῦν τοὺς πλησιάζοντας. αἱ γὰρ ἑτέρων τιμωρίαι βελτιοῦσι τοὺς πολλοὺς φόβῳ τοῦ μὴ παραπλήσια παθεῖν. *Poena saepe corrigit et emendat etiam eum qui peccavit: quod si id non eveniat, certe alios quorum ad notitiam pervenit. multos enim meliores faciunt aliena supplicia paris mali formidine.*
9) Lib. I de Ira c. ult. [immo 19, 7].
10) [Quintil., Declam. 274 in fine].

aliquanto etiam imperfectius: *Omnis poena non tam ad delictum pertinet quam ad exemplum*

XIV. Ex his quae dicta sunt hactenus colligi potest quam non tutum sit Christiano homini privato sive sui, sive publici boni causa poenam sumere de improbo quoquam [1]) praesertim capitalem, quanquam id iure gentium nonnunquam permitti diximus [2]), unde laudandus est mos eorum populorum apud quos navigaturi instruuntur mandatis a publica potestate ad persequendos piratas si quos in mari repererint: ut data occasione uti possint, non quasi ausu suopte, sed ut publice iussi.

XV. Cui non dissimile est quod multis in locis receptum est, ut ad accusationes criminum non admittantur [3]), quibus id libet, sed certi homines quibus id muneris publica potestate impositum est: ut nihil quisquam faciat ad alienum sanguinem fundendum nisi officii necessitate. Huc spectat Eliberinae Synodi canon [4]): *Delator si quis exstiterit fidelis, et per delationem eius aliquis fuerit proscriptus vel interfectus, placuit eum nec in fine accipere communionem.*

XVI. Sed et illud simul ex antedictis intelligitur minime consultum esse homini vere Christiano ac ne ipsum quidem decere, ut ad munera publica quae de sanguine iudicium habent sua sponte se ingerat [5]), iusque vitae ac necis in cives sibi tanquam omnium excellentissimo et Deo cuidam inter homines deferri aequum existimet ac profiteatur. Nam certe quod Christus [6]) monet periculosum esse de aliis iudicare, quia quale iudicium in alios ferimus, tale nobis in paribus causis a Deo sit exspectandum, omnino huc etiam pertinet.

XVII. I. Quaestio est non ignobilis, an leges humanae quae interfectionem quorundam hominum permittunt, interfectoribus ius verum praestent etiam apud Deum, an tantum inter homines impunitatem. Posterius hoc Covarruviae [7]) et Fortunio [8]) placet, quorum sententia adeo displicet Ferdinando Vasquio [9]), ut nefandam vocet. Dubium non est, ut alibi [10]) quoque diximus, utrumvis legem facere posse, in certis casibus. Utrum autem voluerit, partim ex verbis legis, partim ex materia intelligendum est. Nam si dolori lex indulget, poenam humanam tollit non vitium, ut in marito qui adulteram uxorem aut adulterum occidit [11]).

---

1) *Poenam sumere de improbo quoquam*] Vide quaedam supra posita lib. I, c. III. §. 3.
2) *Quanquam id iure gentium nonnunquam permitti diximus*] Hoc capite, §. 8.
3) *Ut ad accusationes criminum non admittantur*] Chrysostomus de Poenitentia VIII [2]: καλὸν μὲν οὖν, ὅπερ εἶπον καὶ τὰς χρηματικὰς δίκας φθάνειν διαλύσεσι φιλικαῖς, ἵνα πρὸς τῷ τέλει τῆς δίκης κυβερνήσῃς τὸν φίλον. ἐγκληματικὰς δὲ μηδὲ διαλύεσθαι γένοιτο, ἀλλὰ μηδὲ τὴν ἀρχὴν ἐγγυμνάζειν: *optimum itaque, ut dixi, etiam privatas lites antevertere benignis transactionibus, ut amicum dirigas ad id quod lites sibi propositum habent: publicorum autem iudiciorum accusationes, non dicam transigendo abrumpere, sed nunquam eas incipere.*
4) [Concil. Eliberitanum can. 73].
5) *Ut ad munera publica quae de sanguine iudicium habent sua sponte se ingerat*] An sapienti capessenda sit respublica vide Senecam de otio sapientis.
6) Mat. VII. 1.
7) Covar. 4. decr. 12, c. 7, n. 8.
8) Fort. tractatu de ult. fine legum illat. II.
9) Vasq. L. IV. Cont. ill. c. 8.
10) [L. II C. I § XIV; C. III § III, 2].
11) *Aut adulterum occidit*] Vide Augustinum de civitate Dei citatum C. quicunque [33], causa XXIII, quaestione VIII. Et C. inter cum, C. sequente [c. 6 et 7], causa XXXIII, quaest. II.

2. Si vero periculum respicit futuri mali ex dilatione poenae, censenda est ius ac potestatem publicam privato concedere ita ut iam privatus non sit. Huius generis est lex illa in Codice Iustinianeo sub rubrica, quando liceat unicuique sine iudice se vindicare vel publicam devotionem [1]), ubi cuicumque licentia datur supplicio subiugandi milites populatores hac addita ratione : *melius enim est occurrere in tempore quam post exitum vindicare. Vestram igitur vobis permittimus ultionem, et quod serum est punire iudicio subiugamus edicto, ut nullus parcat militi cui obviare telo oporteat ut latroni.* Et lex subsequens de opprimendis desertoribus: *cuncti,* inquiens, *adversus latrones publicos desertoresque militiae ius sibi sciant pro quiete communi exercendae publicae ultionis indultum.* Huc et illud pertinet Tertulliani [2]) : *In reos maiestatis et publicos hostes omnis homo miles est* [3]).

3. Atque in hoc differt ius occidendi exsules, quos bannitos vocant, ab istarum legum specie, quod ibi praecedit specialis sententia, hic generale edictum, accedente facti evidentia [4]), vim latae sententiae obtinet.

XVIII. Nunc illud videamus sint ne omnes actus vitiosi tales ut puniri ab hominibus possint. Pro certo habendum est, non omnes esse tales. Primum enim actus mere interni, etiamsi casu aliquo, puta per confessionem subsecutam, ad notitiam aliorum perveniant, puniri ab hominibus non possunt, quia ut alibi [5]) diximus, naturae humanae congruum non est ut ex actibus mere internis ius aut obligatio inter homines nascatur. Et hoc sensu accipiendum est quod dictant leges Romanae : *Cogitationis poenam neminem mereri.* Id tamen non obstat quo minus actus interni quatenus in externos influunt [6]) in aestimationem veniant non sui proprie, sed actuum externorum, qui inde meriti sui accipiunt qualitatem.

XIX. 1. Secundo puniri ab hominibus nequeunt actus inevitabiles naturae humanae. Quanquam enim peccatum esse non potest nisi quod libere fit, ab omni tamen omnino peccato et semper abstinere supra humanam est conditionem, unde cognatum homini esse peccare inter Philosophos Sopater, Hierocles [7]), Seneca [8]), inter Iudaeos Philo [9]), inter historicos Thucydides [10]), inter Christianos plurimi

---

1) [l. 1 C. III, 27].

2) [Tertull., Apologet. 2].

3) *In reos maiestatis et publicos hostes omnis homo miles est*] Agathias libro IV [10]: *οὐ γὰρ στρατηγοῖς μόνοις ἢ τοῖς ἄλλοις δυνατωτάτοις ὁ τῆς εὐνοίας ἐθέλει σκοπὸς ἐμφύεσθαι, καὶ προσιζάνειν, ἀλλὰ παντὶ τῷ βουλομένῳ βατὸν δήπου καὶ προσῆκον τῆς ἐν ᾗ τέτακται πολιτείας ὑπεραλγεῖν καὶ τὸ κοινῇ συνοῖσον εἰς δύναμιν κατορθοῦν. Non solis ducibus aliisve potentibus innasci solet atque immorari bene agendi propositum, sed cuique volenti et licet et honestum est eius in qua vivit reipublicae malis commoveri et publicas utilitates pro suis viribus promovere.* vide quae supra hoc capite, §. IX.

4) *Accedente facti evidentia*] Quintilianus declamatione CCLX: *quaedam sunt reipublicae laesae ad quorum pronuntiationem oculi sufficiunt.*

5) [C. IV § III].

6) *Quatenus in externos influunt*] Ita Sayrus libro III Thesauri, cap. 6 [Hanc notam add. ed. 1646].

7) [Hierocles, in Aur. Carm. p. 192 Needh.].

8) [Seneca, Controv. II, 4 (12) 4].

9) *Inter Iudaeos Philo*] de Mose libro III [§ 17]. addi potest Abenesdras ad Iobum V, 7. et Rabbinus Israel c. 8.

10) [Thuc. III, 45].

prodiderunt. *Si puniendus est,* inquit Seneca [1]), *cuicumque pravum maleficumque ingenium est, poena neminem excipiet.* Sopater [2]) vero, **ἕως ἄν τις ὡς ἀναμαρτήτους κολάζῃ τὸ μέτρον ὑπερβαίνει τῆς κατὰ φύσιν ἐπανορθώσεως.** *Si quis homines puniat tanquam qui ab omni peccato vacare possint mensuram excedit eius quae secundum naturam est correctionis.* quod Diodorus Siculus [3]) vocat **συναδικεῖν τὴν κοινὴν ἀνθρώπων ἀσθένειαν** *iniurium esse adversus communem hominum imbecillitatem:* alibi [4]) **τῆς ἀνθρωπίνης καὶ κοινῆς ἀσθενείας ἐπιλανθάνεσθαι,** *oblivisci infirmitatis eius quae communis est humano generi.* Is quem dixi Sopater dissimulanda ait **τὰ μικρὰ καὶ συνήθη τῶν ἁμαρτημάτων,** *culpas minores et quasi quotidianas.*

2. Imo dubitari potest an haec recte et proprie peccata dicantur, cum libertatem quam in specie habere videntur in sua generalitate considerata non habeant. Plutarchus Solone [5]): **δεῖ δὲ πρὸς τὸ δυνατὸν γράφεσθαι τὸν νόμον, εἰ βούλεται χρησίμως ὀλίγους, ἀλλὰ μὴ πολλοὺς ἀχρήστως κολάζειν:** *oportet legem scribi secundum id quod obtineri potest, si quis velit paucos utiliter , non multos inutiliter punire.* Sunt et quaedam non humanae simpliciter naturae, sed huic et nunc inevitabilia ob corporis concretionem in animum transeuntem [6]), aut adultam consuetudinem, quae tamen puniri solet non tam in sese quam ob culpam praecedentem [7]), quia aut neglecta sunt remedia, aut ultro attracti in animum morbi.

XX. I. Tertio punienda non sunt peccata quae nec directe nec indirecte spectant ad societatem humanam, aut ad hominem alterum. Ratio est quia nulla est causa cur non talia peccata relinquantur Deo punienda, qui et ad ea noscenda est sapientissimus, et ad expendenda aequissimus et ad vindicanda potentissimus. Quare ab hominibus punitio talis institueretur plane sine utilitate, ac proinde mendose. Excipiendae hinc sunt poenae emendatoriae, quae causam habent ut qui peccavit melior fiat, etiamsi forte id aliorum non

---

1) *Seneca*] De ira lib. II, c. 31. Eiusdem est eodem libro c. 14 [immo I, 14]: *Nemo invenitur qui se possit absolvere.* capite 9 dixerat [lib. II c. 10]: *Inter caetera mortalitatis incommoda et haec est caligo mentium, nec tantum necessitas errandi, sed errorum amor.* Postea cap. 27 [c. 28]: *quis iste est qui se profitetur omnibus legibus innocentem?* et libro III, c. 20 [c. 26]: *Omnes mali sumus.* de Clementia I, 8 [I, 6]: *Peccavimus omnes: alii gravia, alii leviora, alii ex destinato, alii forte impulsi, aut aliena nequitia ablati: alii in bonis consiliis parum fortiter stetimus, et innocentiam inviti ac renitentes perdidimus. Non delinquimus tantum, sed usque ad extremum aevi delinquemus, Etiam si quis tam bene purgavit animum ut nihil obturbare eum amplius possit ac fallere, ad innocentiam tamen peccando pervenit.* Procopius Gotthicorum III [11 init.], in oratione Belisarii: *τὸ μὲν οὖν μηδ' ὁπωσοῦν ἁμαρτάνειν οὔτε ἀνθρώπινον καὶ τῆς τῶν πραγμάτων φύσεως ἔξω. nihil plane delinquere neque hominis est, neque id rerum fert natura.* Adde Basilium Imperatorem cap. 50 [Paraenet.].

2) [Stobaeus 46, 59].

3) *Diodorus Siculus*] Lib. XIII [21]. Idem in fragmentis [Exc. XXVI, 1]: *μὴ συκοφαντεῖν ἀνθρωπίνης φύσεως τὴν ἀσθένειαν: non oportet per calumniam traducere infirmitatem humanae naturae.*

4) Lib. XVII [38].

5) [Plutarch., Solon 90A].

6) *Ob corporis concretionem in animum transeuntem*] Seneca de ira libro II, cap. 18 [c. 19]: *morum varietates, mixtura elementorum facit, et proinde in aliquos magis incumbunt ingenia, prout alicuius elementi maior vis abundavit.* Alibi haec ea vocat, quae attribuit conditio nascendi et corporis temperatura. Epistola XI [§ 6].

7) *Ob culpam praecedentem*] Vide c. inebriaverunt [9], causa XV, quaest. 1.

intersit. Puniendi quoque non sunt actus oppositi virtutibus quarum natura coactionem omnem repudiat, in quo genere sunt misericordia, liberalitas, gratiae relatio.

2. Tractat hanc quaestionem Seneca [1]), an ingrati vitium impunitum esse debeat; et cur non debeat, adfert multa, sed hoc praecipuum, quod et ad alia similia extendi potest: *Cum res honestissima sit referre gratiam, desinit honesta esse si necessaria est,* id est honestatis gradum excellentem amittit, quod sequentia indicant: *non enim magis laudabit quisquam gratum hominem quam eum qui depositum reddidit, aut quod debebat citra iudicium solvit.* Mox: *non est gloriosa res gratum esse, nisi tutum est ingratum fuisse* [2]). Aptari ad huius generis vitia potest illud Senecae patris in controversiis: *Ego reum non laudari desidero, sed absolvi* [3]).

XXI. Sequitur illud tractemus, an ignoscere aut veniam dare liceat interdum. Negant enim Stoici [4]), ut videre est in fragmento apud Stobaeum titulo de Magistratu [5]), in oratione Tullii pro Murena, et in fine librorum Senecae de Clementia [6]), sed levi argumento. *Venia,* aiunt, *debitae poenae remissio est: Sapiens autem quod facere debet facit.* Hic fraus latet in illa voce *debitae.* Nam si intelligas eum qui peccavit poenam debere, id est sine iniuria puniri posse, iam non sequetur si quis non puniat, facere quod facere non debet. Si vero ita accipias debitam esse poenam a sapiente, id est omnino oportuisse exigi, dicemus id non semper accidere, ac propterea hoc sensu poenam posse esse non debitam, sed licitam tantum. Atque id verum esse potest tum ante legem poenalem, tum post eam positam.

XXII. 1. Ante legem poenalem constitutam dubium tamen non est quin poenae locus esse possit, quia naturaliter qui deliquit in eo statu est, ut puniri licite possit: sed non ideo sequitur debere eam exigi [7]): quia hoc pendet ex connexione finium ob quos poena instituta est cum ipsa poena. Quare si fines illi per se morali aestimatione necessarii non sint, aut alii fines ex opposito occurrant non

---

1) L. III, de ben. c. 6, et 7.

2) *Nisi tutum est ingratum fuisse*] Idem Seneca de Beneficiis I, c. 1: *Ita demum turpe est non reddere* (beneficia nempe) *si et licet.* Pater Seneca controversiarum V, 34: *Dicis mihi: Hoc facere non oportet. huic rei aestimatio immensa est: itaque nulla vindicta est.* Augustinus libr. II, c. 83 [§ 184], contra Petilianum: *Sic igitur quod adversus vos leges constitutae sunt, non eis bene facere cogimini, sed male facere prohibemini.*

3) *Ego reum non laudari desidero, sed absclvi*] Est hoc IV, contr. 23 [X, 33]. simile eodem libro controversia 24 [VIII, 25]: *Non speramus ut probet, sed ut dimittat.* Et in excerptis VI, 8: *multum interest obiurges, an punias.* Sunt enim quaedam ut Cimone ait Plutarchus [Cimon 480 A] *ἐλλείμματα μᾶλλον ἀρετῆς τινος ἢ κακίας πονηρεύματα: deliquia magis virtutis alicuius, quam ex vitio crimina.*

4) *Negant enim Stoici*] Contra eos bene Diodorus Siculus in fragmentis [Exc. XXI, 8] *συγγνώμη τιμωρίας αἱρετωτέρα, venia melior poenae exactione.* Pro Christianis sententiam dicet Cyprianus epistola LII [§ 16]: *Alia est philosophorum et Stoicorum ratio, qui dicunt omnia peccata paria esse, et virum gravem non facile flecti oportere. Inter Christianos autem et philosophos plurimum distat.*

5) [Stobaeus 46, 50].

6) [Sen., de Clem. II, 7].

7) *Non ideo sequitur debere eam exigi*] Iulianus de Eusebia [Orat. III p. 115 B]: *οὐδὲ γὰρ εἰ σφόδρα ἐπιτήδειοί τινές εἰσι πάσχειν κακῶς καὶ κολάζεσθαι, τούτους ἐκ παντὸς ἀπολέσθαι χρεών. Non enim siqui sunt meriti male tractari, punirique, hos perire utique necesse est.*

minus utiles aut necessarii, aut fines poenae propositi alia via obtineri possint, iam apparet nihil esse quod ad poenam exigendam praecise obliget. Sit primi exemplum in peccato paucissimis cognito, cuius proinde publica traductio non necessaria sit, aut damnosa etiam: quo illud pertinet Ciceronis [1]) de Zeuxi quodam: *Adductum in iudicium fortasse dimitti non oportuerit: conquiri vero ad iudicium necesse non fuit.* Secundi in eo qui benemerita aut sua aut parentum repensari digna, culpae opponit: nam, ut ait Seneca [2]), *beneficium superveniens iniuriam apparere non patitur.* Tertii in eo qui verbis emendatus est, aut laeso verbis satisfecit ut ad eos fines poena iam opus non sit.

2. Et haec pars una est clementiae a poena liberans: quam respiciens Hebraeus sapiens [3]) dixit: **δεῖ τὸν δίκαιον εἶναι φιλάνθρωπον**: *iustum decet clementia.* Nam quia poena omnis, praecipue gravior, aliquid habet quod per se spectatum non quidem iustitiae, sed caritati repugnet, facile patitur ratio ea abstineri, nisi maior ac iustior caritas quasi irrefragabiliter obstet. Appositus est ad hanc rem Sopatri [4]) locus, cum ait: **τὸ περὶ τὰ συναλλάγματα τῆς δίκης ἐπανορθωτικὸν ἐκφεύγει παντελῶς τὸ τῶν χαρίτων γένος. τὸ δ' ἐπὶ τοῖς ἐγκλήμασι κείμενον οὐκ ἀναίνεται τὸ πρᾷον καὶ φιλάνθρωπον τῶν χαρίτων πρόσωπον.** *Iustitiae pars illa quae contractus ad aequalitatem reducit omnino respuit omne gratiae genus: at ea pars quae circa delicta occupatur non recusat suavem et blandam gratiarum faciem.* cuius sensus partem priorem sic expressit Cicero [5]): *Via iuris eiusmodi est quibusdam in rebus ut nihil sit loci gratiae:* posteriorem sic Dion Prusaeensis oratione ad Alexandrinos [6]): **χρηστοῦ ἡγεμόνος, συγγνώμη**: *boni praesidis est, ignoscere.* Favorino [7]) **ἡ καλουμένη χάρις παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τοῦτο ἐστὶν, ὕφεσις ἀκριβείας ἐν δέοντι**: *ea quae dicitur clementia apud homines, est tempestiva relaxatio de summo iure.*

XXIII. Possunt autem tria haec occurrere aut ut poena omnino sit exigenda, ut in pessimi exempli sceleribus [8]), aut ut omnino non exigenda, ut si bonum publicum omitti eam exigat, aut ut liceat utrumvis: quo pertinet quod ait Seneca [9]) clementiam liberum habere arbitrium. Parcit tunc, inquiunt Stoici, sapiens, non ignoscit. Quasi vero nobis non liceat cum vulgo loquendi domino ignoscere vocare quod parcere illi vocant. Nimirum et hic et alibi, ut Cicero, Galenus atque alii notarunt, magna pars Stoicarum disputationum citra voces consumitur [10]), quod Philosopho apprime cavendum est. Nam ut veris-

---

1) Ad Q. fr. I, 21 [Ep. ad Quintum fr. I, 2, 2, 5].
2) [Sen., de Benef. VI, 6, 3].
3) XII. 19.
4) [Stobaeus 46, 60].
5) Ad Q. fr. I, 2 [I, 2, 3, 10].
6) [Dio Chrysost., Orat. XXXII p. 366].
7) [Gellius I, 3, 27].
8) *Ut in pessimi exempli sceleribus*] Iosephus [Ant. Iud. XVII, 5, 5]: **πατροκτονία κοινὸν ἀδίκημα καὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ βίου, καὶ ὁ μὴ κολάζων ἀδικεῖ τὴν φύσιν.** *Parricidium et naturam et vitam humanam violat, ita ut qui id non puniat et ipse in naturam peccet.*
9) [Seneca, de Clem. II, 7, 3].
10) *Circa voces consumitur*] Extra usum, ut ait Scholiastes Horatii. Augustinus contra Academicos [II c. 11]: *Turpe disputantibus in verborum quaestione immorari, cum certamen nullum de rebus remanserit.*

sime dixit scriptor ad Herennium [1]: *vitiosum est controversiam intendere propter nominum mutationem*: quod Aristoteles [2]) dixerat: **εὐλαβητέον τὸ πρὸς τοὔνομα διαλέγεσθαι.**

XXIV. 1. Maior esse difficultas videtur post legem poenalem, quia legis auctor aliquo modo legibus suis obligatur, sed hoc diximus verum esse quatenus auctor legis ut pars civitatis spectatur [3]), non qua civitatis ipsius personam atque auctoritatem sustinet. Nam qua talis est potest legem etiam totam tollere, quia legis humanae natura est ut a voluntate humana pendeat non in origine tantum, sed et in duratione. Non debet tamen legis auctor legem tollere nisi probabili de causa, peccaturus alioqui in regulas iustitiae gubernatricis.

2. Sicut autem totam legem tollere potest, ita et vinculum eius circa personam aut factum singulare manente de caetero lege, Dei ipsius exemplo, qui Lactantio [4]) teste, *legem cum poneret non utique ademit sibi omnem potestatem, sed habet ignoscendi licentiam. Imperatori,* inquit Augustinus [5]), *licet revocare sententiam* [6]), *et reum mortis absolvere et ipsi ignoscere:* causam explicat, *quia non est subiectus legibus qui habet in potestate leges ferre.* Seneca [7]) Neronem hoc vult cogitare: *Occidere contra legem nemo potest: servare nemo praeter me.*

3. Sed hoc quoque faciendum non est nisi causa subsit probabilis. quae autem sint causae probabiles, quanquam non potest praecise definiri, tenendum tamen est maiores esse debere post legem quam quae ante legem spectabantur, quia [8]) legis auctoritas, quam servari utile est, ad causas puniendi accessit.

XXV. Causae autem liberandi aliquem a poena legis solent esse aut intrinsecae, aut extrinsecae. Intrinseca cum si non iniusta, dura tamen est poena ad factum comparata.

XXVI. Extrinseca ex merito aliquo aut alia re commendante: aut etiam spe magna in posterum: quod causae genus tunc maxime sufficiet, si ratio legis saltem particulariter cesset in facto de quo agitur. Nam quanquam ad sustinendam legis efficaciam satis est ratio universalis sine repugnantia contrariae rationis, tamen cessatio rationis etiam quae particularis est efficit ut lex facilius et minore cum damno auctoritatis solvi possit [9]). Id autem maxime usu venit in iis delictis quae per ignorantiam, quamvis culpa omni non carentem, aut per animi infirmitatem superabilem quidem sed difficulter superabilem committuntur, ad quae Christianus hominum

---

1) Lib. II [28, 45].
2) Top. I, 24 [I, 18].
3) *Quatenus auctor legis ut pars civitatis spectatur*] Vide quae supra in textu et notis hoc libro cap. IV, §. 12.
4) [Lactant., de Ira 19].
5) [August., Quaest. Vet. et Novi Testam. CXV: de Fato].
6) *Imperatori licet revocare sententiam*] Symmachus lib. III, epist. 63, *Alia enim est conditio magistratuum, quorum corruptae videntur esse sententiae si sint legibus mitiores: alia divorum principum potestas, quos decet acrimoniam severi iuris inflectere.* Idem discrimen inter regem et iudicem est apud Themistium, oratione V [or. XIX p. 227/8].
7) De Clem. l. I, 5.
8) [quia, edd. 1625 et 1646; qui quia, edd. 1632 et 1642].
9) *Tamen cessatio rationis, etiam quae particularis est, efficit ut lex facilius et minore cum damno auctoritatis solvi possit*] Multa ad hanc rem utilia congessit Gratianus causa I, quaestione VII.

rector maxime respicere debet ut Deum imitetur, qui in veteri quidem federe multa talia hostiis quibusdam expiari voluit: Levit. IV et V; at in novo federe verbis et exemplis testatus est se ad talia resipiscentibus condonanda esse facilem. Lucae XXIII, 34. Hebr. IV, 15; V, 2. I Timoth. I, 13. Et quidem illis Christi apud Lucam verbis, *condona illis pater, quia nesciunt quid faciant*, adductum Theodosium [1]) ut Antiochenis ignosceret, notat Iohannes Chrysostomus [2]).

XXVII. Atque hinc apparet quam male Ferdinandus Vasquius [3]) dixerit, iustam causam dispensandi, id est lege solvendi, esse eam tantum, de qua legis auctor consultus dixisset, extra mentem suam esse eam observari. Non distinguit enim inter ἐπιείκειαν quae legem interpretatur, et inter relaxationem. Unde et alibi [4]) Thomam et Sotum reprehendit quod dicant legem obligare etiamsi causa particulariter cesset, quasi legem esse putassent solam scripturam, quod illis nunquam in mentem venit. Tantum vero abest ut omnis legis relaxatio, quae saepe libere et dari et omitti potest, referenda sit ad ἐπιείκειαν proprie dictam: ne illa quidem relaxatio quae aut ex caritate aut ex iustitia rectrice debetur, eo referri potest. Aliud enim est legem aut probabili aut etiam urgente causa tollere, aliud declarare factum ab initio mente legis non fuisse comprehensum. De tollendis poenis vidimus, de taxatione earum videamus.

XXVIII. Ex supra dictis apparet in poenis duo spectari, id ob quod, et cuius ergo. Ob quod, est meritum; cuius ergo, est utilitas ex poena. Puniendus nemo est ultra meritum [5]), quo ea pertinent quae ex Horatio iam ante [6]) protulimus, et Ciceronis [7]) illud: *Est poenae modus sicut rerum reliquarum et quaedam mediocritas.* Ideo poenam aestimationis nomine appellat Papinianus [8]). Et Aristides Leuctrica secunda [9]) humanae naturae conveniens esse ait, ut in quoque crimine sit aliquid ultra quod vindicta procedere non debeat. Demosthenes vero in epistola pro Lycurgi liberis [10]) aequalitatem in poena non ita nude spectandam ait, ut in ponderibus et mensuris, sed expenso proposito ac voto eius qui deliquit. Intra meriti vero modum magis aut minus peccata puniuntur pro utilitate.

XXIX. I. In merito examinanda veniunt causa quae impulit [11]), causa quae retrahere debuit, et personae idoneitas ad utrumque. Vix quisquam gratis malus est, aut si quem malitia propter seipsam

1) *Adductum Theodosium*] Historiam vide apud Zonaram [XIII, 18, 30—32].
2) [Chrysost., de Statuis Homil. XXI, 4].
3) Lib. I, c. 46 [Controvers.].
4) Lib. I, c. 26, et c. 46.
5) *Puniendus nemo est ultra meritum*]. Bene hac de re disserunt Mediolanenses in oratione quae apud Guicciardinum est libro XVII. confer quae hoc capite habuimus §. II, et quae habituri sumus libro III, cap. XI, §. I.
6) [§ II. 2].
7) Epist. XV ad Brut. [I, 15, 3].
8) L. Sanctio. D. de poen. damn. [l. 41 D. XLVIII, 19].
9) [Aristid., Leuctrica I p. 94].
10) [Demosth., Epist. III, 4].
11) *Causa quae impulit*] Chrysostomus X de statuis [6 in princ.]: οὐ γὰρ δὴ πᾶν ἁμάρτημα τὴν αὐτὴν φέρει κόλασιν, ἀλλὰ τὰ εὐκατόρθωτα μείζονα ἡμῖν ἐπάγει τὴν τιμωρίαν. *Non enim omnis culpa eandem poenam meretur, sed graviorem illa quae facile corrigi potuit.* Et in secunda oratione cur obscurum sit vetus testamentum [de Prophet. Obscuritate II, 8], hinc probat calumniatorem peiorem esse scortatore, fure, homicida.

delectat is ultra modum humanum processit. Pars maxima ad peccandum ducuntur affectibus: **ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίκτει ἁμαρτίαν** [1]: *Appetitus concipiens parit peccatum.* Appetitus nomine iam et declinandi mali impetum comprehendo, qui maxime est naturalis ideoque inter appetitus honestissimus. unde quae mortis, carceris, doloris aut summae egestatis vitandae causa iniuste fiunt maxime excusabilia videri solent.

2. Et huc illud Demosthenis [2] pertinet: *Aequum est his qui cum divites sint mali sunt magis irasci, quam his quos egestas impellit: nam apud humanitate utentes iudices necessitas aliquid adfert veniae, cum si qui in rerum affluentia iniusti sunt nihil habeant praetexti probabilis.* Sic Acarnanas excusat Polybius [3] quod impendentis periculi respectu federis cum Graecis in Aetolos initi leges non implessent. Aristoteles [4]: **ἑκουσίῳ μᾶλλον ἔοικεν ἡ ἀκολασία τῆς δειλίας· ἡ μὲν γὰρ δι' ἡδονὴν ἡ δὲ διὰ λύπην. καὶ ἡ μὲν λύπη ἐξίστησι καὶ φθείρει τὴν τοῦ ἔχοντος φύσιν. ἡ δὲ ἡδονὴ οὐδὲν τοιοῦτον ποιεῖ, μᾶλλον τε ἑκούσιον.** *Magis voluntaria est incontinentia quam timiditas: nam illa voluptatis ergo: haec propter dolorem. Dolor autem hominem quasi extra se rapit* [5] *naturae exitium adferens: Voluptas nihil tale, ideo plus habet voluntarii* [6]. In eundem sensum insignis est locus apud Porphyrium [7] de non esu animalium libro tertio [8].

3. Caeteri appetitus ad bonum aliquod tendunt aut verum aut imaginabile. Vera bona extra virtutes et earum actiones quae ad peccatum non ducunt (**ἀντακολουθοῦσι γὰρ αἱ ἀρεταὶ** *consentiunt enim virtutes inter se*) sunt aut delectantia, aut delectantium causa quae utilia vocantur, ut possessionum abundantia. Imaginabilia non autem vere bona sunt [9], excellentia supra alios quatenus a virtute et utilitate seiungitur, et vindicta: quae quo magis a natura abeunt eo sunt foediora. Et hos tres appetitus Iohannes [10] his vocibus exprimit: **ἐπιθυμία σαρκὸς, ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, ἀλαζονεία τοῦ βίου.** Primum

---

1) Iac. I, 15.
2) [Demosth., Or. in Stephanum I, 67].
3) Lib. IV [30, 2 sqq.].
4) [Aristot., Eth. Nic. III, 15].
5) *Dolor autem hominem quasi extra se rapit*] Vide egregiam comparationem furis et adulteri Proverbiorum VI, 30.
6) *Ideo plus habet voluntarii*] Philo ad Decalogum [§ 28]: *πάντα μὲν γὰρ τῆς ψυχῆς πάθη χαλεπὰ, κινοῦντα καὶ σείοντα αὐτὴν παρὰ φύσιν καὶ ὑγιαίνειν οὐκ ἐῶντα· χαλεπώτατον δ' ἐπιθυμία, διὸ τῶν μὲν ἄλλων ἕκαστον θύραθεν ἐπεισιὸν καὶ προσπῖπτον ἔξωθεν, ἀκούσιον εἶναι δοκεῖ. μόνη δ' αὐτὴ ἐπιθυμία τὴν ἀρχὴν ἐξ ἡμῶν λαμβάνει καὶ ἔστιν ἑκούσιος. Omnes quidem animi perturbationes graves, ut quae animum extra naturalem statum moveant atque concutiant, sed omnium harum gravissima est cupido, nam caetera, quia extrinsecus ad nos impetum faciunt nosque pulsant, videntur velut invitis evenire: at sola cupido, utpote ex nobis intus ortum habens, magis spontis esse nostrae videtur.*
7) *Locus apud Porphyrium*] Et similis apud M. Antoninum de vita sua libro II [10], ubi iram et cupiditatem inter se confert. Plutarchus Romulo [compar. Thesei c. Rom. 3]: *ἡ δέ κινήσασα τὸν θυμὸν ἀρχὴ μᾶλλον παραιτεῖται τὸν ὑπὸ μείζονος αἰτίας ὥσπερ ὑπὸ πληγῆς χαλεπωτέρας ἀνατραπέντα. Commovens animum causa plus excusationis ei praestat qui ex graviore causa, velut ictu validiore, evertitur.*
8) [Porphyr., de Abstin. III, 18].
9) *Imaginabilia non autem vere bona sunt*] Seneca epist. XVI: *Naturalia desideria finita sunt. ex falsa opinione nascentia, ubi desinant, non habent.* vide Chrysostomum in tractationibus moralibus ad Rom. [Homil.] VI, ad II Cor. XI, 12 [Homil. XXIII, 5]. ad Ephes. I, 14 [Homil. II].
10) I Ioh. II, 16.

enim membrum voluptatum desideria, secundum habendi cupiditatem, tertium vanae gloriae consectationem et iracundiam complectitur. Philo in decalogi explicatione [1]) omnia mala esse dicit, ἐξ ἐπιθυμίας ἢ χρημάτων ἢ δόξης ἢ ἡδονῆς. Lactantius libro sexto [2]): *Virtus est iram cohibere, cupiditatem compescere, libidinem refraenare. Nam fere omnia quae fiunt iniuste atque improbe ab his oriuntur affectibus.* quod et alibi [3]) repetit.

XXX. 1. Causa quae a delinquendo abstrahere debet generalis est iniustitia. Versamur enim non in quibusvis peccatis, sed in iis quae respectum habent extra peccantem. Iniustitia eo est maior quo maius alteri damnum infertur. Ideo primum locum obtinent delicta consummata, postremum quae ad actus aliquos, sed non ad ultimum processerunt: in quibus tanto quidque est gravius quo ulterius processit. In utrovis genere ea iniustitia eminet, quae communem ordinem perturbat, ac proinde plurimis nocet. Sequitur ea quae singulos tangit. Maxima hic est quae vitam: proxima quae familiam, cuius fundamentum est matrimonium: postrema quae res singulas expetibiles spectat, sive directe subtrahendo, sive dolo malo causam dando damni.

2. Possunt haec ipsa subtilius dividi, sed quem indicavimus ordinem Deus in Decalogo secutus est. Nam parentum nomine, qui naturales sunt magistratus, etiam alios rectores par est intelligi, quorum auctoritas societatem humanam continet: sequitur interdictio homicidii: deinde matrimonii sanctio inhibitis adulteriis, tum furta, et falsimoniae: loco ultimo delicta inconsummata. Inter causas autem abstrahentes non debet poni tantum qualitas eius quod directe fit, sed et eius quod secuturum probabile est, ut in incendio et perfosso aggere multorum summae calamitates et mortes etiam spectandae sunt.

3. Ad iniustitiam quam generalem causam posuimus interdum et aliud accedit vitium [4]), puta impietas in parentes, inhumanitas in propinquos, ingratus animus in beneficos, quae augent delictum. Apparet quoque maior pravitas si quis saepius deliquit [5]): quia habitus mali actibus sunt peiores. Et hinc intelligi potest quatenus natura aequum sit quod apud Persas fiebat, ut vita anterior simul cum delicto in aestimationem veniret [6]). Id enim locum habere debet in

---

1) [Philo, de Decalogo § 28].

2) [Lactant., Div. Inst. VI, 5, 13].

3) [Ibid. 19, 4 sqq.].

4) *Interdum et aliud accedit vitium*] Vide locum insignem in Lucae verbis apud Xiphilinum ex Dione [LXXI, 24 sq.]

5) *Si quis saepius deliquit*] *Τὸ μὲν γὰρ ἀγνοῆσαί ποτε τὰ κατὰ τὸν βίον ἐστὶν ἀνθρώπου. τὸ δὲ ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς πράγμασι πλεονάκις ἁμαρτάνειν, τέλεον ἐξεστηκότος τοῖς λογισμοῖς· ὅσῳ γὰρ πλείοσιν ἐλαττώμασι περιπεπτώκαμεν τοσούτῳ μείζονος τιμωρίας ἄξιοι τυχεῖν ὑπάρχομεν. Aliquando ignorasse quid vita exigat, hominis est: at in iisdem rebus saepius aberrare, emotae est mentis: quo enim plura sunt in quae incidimus delicta, hoc maiorem poenam commeremur* [Diod. Sic., Exc. XXI, 15].

6) *Ut vita antecedens simul cum delicto in aestimationem veniret*] Asinius Pollio [Seneca, Suasor. VI, 24]: *qua maior pars vitae atque ingenii stetit, ea iudicandum de homine est.* Cicero in Sul. [25, 69] *Omnibus in rebus, Iudices, quae graviores maioresque sunt, quid quis voluerit, cogitarit, admiserit, non ex crimine, sed ex moribus eius qui arguitur est ponderandum.* [Cicero — *ponderandum*, add. ed. 1646].

his quibus alioqui non malis subito aliqua peccandi dulcedo subrepsit: non in his qui totum vitae genus immutarunt in quibus ipse Deus apud Ezechielem [1]) nullam se habere ait prioris vitae rationem, quibusque adeo Thucydideum [2]) illud aptari potest: *Διπλασίας ζημίας ἄξιοί εἰσιν ὅτι ἀντ' ἀγαθῶν κακοὶ γεγένηνται*: *Dupliciter poenas merentur eo quod ex bonis mali facti sunt.* quod et alibi [3]) dixit: *ὅτι οὐκ ἐκ προσηκόντων ἁμαρτάνουσι*, *quia ipsos peccare minime decebat.*

4. Itaque optime Christiani veteres in poenis canonum aestimandis non nudum delictum voluerunt aspici [4]), sed simul vitae quod praecessit, et quod sequitur, ut ex Ancyrana et aliis Synodis videre est. Sed et lex [5]) posita adversus vitium specialem quandam malitiam veteri superaddit: quod ita docet Augustinus [6]): *Lex prohibens omnia delicta congeminat* [7]) *: non enim simplex peccatum est non solum malum sed etiam vetitum committere.* Tacitus [8]): *Si velis quod nondum vetitum est, timeas ne vetere: at si prohibita impune transcenderis, neque metus ultra, neque pudor est.*

XXXI. I. Personae aptitudo aut ad considerandas causas avertentes, aut ad suscipiendos affectus incitantes considerari solet in corporis mixtura, aetate, sexu, educatione, circumstantiis actus. Nam et pueri et foeminae, et crassi ingenii homines maleque educati, iusti et iniusti, liciti et illiciti discrimina minus habent cognita: et in quibus bilis praevalet iracundi sunt, in quibus sanguis ad venerem proni, tum vero huc iuventus, illuc senectus propendet. Andronicus Rhodius [9]): *φαίνεται τοίνυν ὅτι ἀπολογίαν τινὰ δίδωσι τοῖς αἰσχροῖς, τὸ πεφυκέναι πρὸς αὐτὰ καὶ ἀνεκτότερον ποιεῖ τὸ ἔγκλημα*: *Videtur factis turpibus excusationis aliquid adferre natura, et delictum efficere tolerabilius.* Metum accendit mali imminentis cogitatio, et iracundiam recens ac necdum sedatus dolor, ita ut rationem audiri vix sinant: suntque illorum affectuum delicta merito minus odiosa quam quae ex voluptatis nascuntur desiderio, quod et minus efficaciter movet, et differri et aliam sibi materiam sine iniuria quaerere

---

1) c. XVIII [24].
2) Lib. I [86].
3) Lib. III [67].
4) *Non nudum delictum voluerunt aspici*] Canon Ancyranus XXV. [Tria haec verba add. ed. 1646]. Chrysostomus ad II ad Corinthios cap. II [Homil. IV, 3]. *ὅθεν μανθάνομεν, ὅτι οὐ δεῖ μόνον πρὸς τὴν φύσιν τῶν ἁμαρτημάτων, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν διάνοιαν καὶ τὴν ἕξιν τῶν ἁμαρτανόντων τὴν μετάνοιαν ὁρίζειν. Unde discimus poenitentiae fines determinandos non sola delictorum natura inspecta, sed et propositi et moris eorum qui peccarunt.* Idem III de Sacerdotio [lib. II, 4]: *οὐ γὰρ ἁπλῶς πρὸς τὸ τῶν παραπτωμάτων μέτρον δεῖ καὶ τὴν ἐπιτιμίαν ἐπάγειν, ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν ἁμαρτανόντων στοχάζεσθαι προαιρέσεως. Non enim ad solam mensuram delictorum poena imponenda est, sed et inquirendum quis fuerit eius qui peccavit animus.*
5) Rom. VII, 13.
6) De vera relig. c. 6 [c. 26].
7) *Lex prohibens omnia delicta congeminat*] Bene Chrysostomus [in Ep. ad Roman. Homil. V, 4]: *ἐνταῦθα οὐ μόνον ἰσοτιμίαν δείκνυσι ἰουδαίου καὶ ἕλληνος, ἀλλὰ καὶ πολὺ τὸν ἰουδαῖον βαρούμενον ἀπὸ τῆς τοῦ νόμου δόσεως. Hic non tantum par ius dignitatemque ostendit Iudaei et Graeci, sed et Iudaeum hoc ipso praegravari, quod legem acceperit.* deinde [ibid. V, 3]: *ὁ γὰρ πλείονος ἀπολαύσας τῆς διδασκαλίας μείζονα ἂν εἴη καὶ τιμωρίαν ἄξιος ὑπομεῖναι παρανομῶν. Nam qui plus institutionis accepit, is maiores etiam contemtae legis poenas meretur.*
8) Ann. III [54].
9) Nic. VII, 10 [scil. in Paraphrasi ad Aristot.].

facilius potest [1]. Aristoteles Nicomachiorum septimo [2]: *Ὁ θυμὸς φυσικώτερον καὶ ἡ χαλεπότης τῶν ἐπιθυμιῶν τῆς ὑπερβολῆς καὶ τῶν μὴ ἀναγκαίων. Magis naturale ira et acerbitas, quam cupiditas eorum quae modum excedunt minimeque sunt necessaria.*

2. Omnino enim illud tenendum est, quo animi eligentis iudicium magis impeditur quoque magis naturalibus causis, eo quod delinquitur minoris esse. Aristoteles dicto libro [3]: *μᾶλλον ἀκόλαστον ἂν εἴποιμεν, ὅστις μὴ ἐπιθυμῶν ἢ ἠρέμα διώκει τὰς ὑπερβολὰς καὶ φεύγει μετρίας λύπας, ἢ τοιοῦτον ὅστις διὰ τὸ ἐπιθυμεῖν σφόδρα· τί γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιήσαιεν εἰ προσγένοιτο ἐπιθυμία νεανικὴ καὶ περὶ τὰς ἀναγκαίων ἐνδείας λύπη ἰσχυρά; Minus temperantem dicimus hunc qui a motu concupiscente aut non tentatus, aut leviter tentatus quaerit enormes voluptates aut mediocria incommoda defugit, eo qui vehementi affectu percellitur. Nam quid idem ille facturus fuisse putandus est, si adfuisset iuvenilis quaedam perturbatio animi aut gravis dolor ex penuria eorum quibus negatis natura doleat?* Quicum convenit illud Antiphanis [4]:

Qui cum sit opulens nequiter quicquam facit [5],
Hunc si esset pauper quid non facturum putas?

Et quae in senum amores passim in comoediis legimus. Ex his igitur causis aestimandum meritum intra quod poena consistere debeat.

XXXII. 1. Tenendum autem est quod Pythagorici dicebant, iustitiam esse *τὸ ἀντιπεπονθὸς* [6], id est parem passionem in poenis, id non ita accipi debere quasi qui alteri nocuit deliberato et sine causis culpam valde minuentibus tantundem nocumenti nec amplius ferre debeat. Id enim non ita esse ipsa lex [7], quae legum omnium perfectissimum exemplar est, ostendit cum furta quadruplo aut quintuplo vult lui. Et lege Attica fur ultra dupli condemnationem [8] per dies aliquot vinctus habebatur, ut Demosthenes in Timocratem [9]) nos docet. *Leges,* inquit Ambrosius [10], *ea quae detracta sunt alicui cum iniuria personae aut rei ipsius cumulo restitui imperant, quo furem*

---

1) *Et aliam sibi materiam sine iniuria quaerere facilius potest*] Chrysostomus ad Galatas [in c. v, 3 in fine]: *ἡ ἐπιθυμία μῖξιν ἐπιζητεῖ μόνον, οὐ τοιάνδε μῖξιν Cupido concubitum tantum quaerit, non huius aut illius concubitum.* Tertullianus libro II [1] ad Uxorem: *Nam quanto grandis est continentia carnis, quae viduitati ministrat, tanto, si non sustineatur, ignoscibile videri potest. difficilium enim facilis est venia. Quanto autem nubere in domino perpetrabile est, uti nostrae potestatis, tanto culpabilius est non observare quod possis*: et mox [c. 3]: *quanto potestas vitandi fuit, tanto contumaciae crimine oneratur.* Adde M. Antoninum, loco modo [p. 386 n. 7] indicato, ubi Theophrasto auctore utitur.

2) [Aristot., Eth. Nic. VII, 7].

3) Cap. 6.

4) [Stobaeus 2, 3].

5) *Qui cum sit opulens, nequiter quicquam facit*] Chrysostomus de Providentia IV [Orat. V in fine]: *ὥστε ὅταν ἴδῃς τὸν πλουτοῦντα ἀδικοῦντα, πλεονεκτοῦντα, ἁρπάζοντα, διὰ τοῦτο μάλιστα αὐτὸν στέναξον, ἐπειδὰν πλούσιος ὢν ταῦτα ποιεῖ. μείζονα γὰρ δίδωσι τιμωρίαν. Quare ubi divitem videris iniustum, avarum, rapacem, hoc magis eum miserare, quod talia dives faciat. Ob id ipsum enim punietur gravius.*

6) *Τὸ ἀντιπεπονθὸς*] *ταυτοπάθεια* Harmenopulo [I, 2, 34].

7) [Exod. XXII, 1].

8) *Ultra dupli condemnationem*] Alludit huc locus Apocal. XVIII, 6. *Reddite duplum.* Hercules Minyas qui a Thebanis sine iure tributum extorserant, duplum coëgit eius tributi pendere Thebanis. Apollodorus libro II [4, 11].

9) [Demosth., in Timocr. 105].

10) De Officiis III, c. 3 [§ 21].

a detrahendo aut poena deterreant, aut mulcta revocent. Aristides Leuctrica secunda [1]: *τοῖς ἐν δικαστηρίοις ἐπεξιοῦσι τοῖς ἀδικήσασι μείζονα ἢ καθ' ἃ πεπόνθασι δέδοται περὶ τῶν νόμων εἰς τιμωρίας λόγον. His qui iudicio illatas sibi iniurias persequuntur, maiora leges permittunt pro vindicta exigere quam quae ipsis acciderant.* Seneca [2]) de iudicio post hanc vitam:

scelera taxantur modo
Maiore nostra.

2. Apud Indos [3]) ut Strabo [4]) notat, qui quem mutilasset, supra talionem, manu truncabatur. Et in Magnis Moralibus [5]) quae Aristotelis nomen praeferunt legimus: *οὐ δίκαιον εἴτις ὀφθαλμὸν ἐξέκοψέ τινος ἀντεκκοπῆναι μόνον, ἀλλὰ πλείονα παθεῖν: Iustum est si quis oculum alteri effoderit, non tantundem modo, sed et amplius patiatur.* Nec enim aequum est ut par sit periculum innocentis et nocentis, ut recte ostendit Philo [6]) quo loco de homicidii poena tractat. Atque hoc inde quoque aestimari potest, quod delicta quaedam non consummata, et ideo consummatis minora [7]) nocumentum infligant par cogitato, quod in lege Hebraea [8]) de falso teste proditum [9]), et in lege Romana de eo qui hominis occidendi causa cum telo ambulavit. Cui consequens est ut perfectis criminibus maior respondeat poena, sed quia morte nihil est gravius eaque iterari non potest, ut Philo notat dicto loco [10]), ideo intra eam necessario consistitur, additis tamen interdum pro merito cruciatibus.

XXXIII. Poenae autem magnitudo non tantum nude spectatur, sed cum respectu ad patientem. Nam mulcta eadem pauperem onerabit, divitem non onerabit: et vili ignominia leve erit malum, honorato grave: quo genere diversitatis saepe utitur lex Romana: unde harmonicam proportionem exstruxit Bodinus [11]): cum tamen revera simplex hic sit et qualis in numeris aequalitas, meriti ad poenam, sicut in contractibus mercis ad nummos, quanquam alibi merx eadem plus, alibi minus valet, itemque nummi. At fatendum saepe in lege Romana id non fieri, *ἄνευ προσωποληψίας*, id est sine nimio personarum et qualitatum ad factum non pertinentium respectu, a quo vitio longissime semper abest lex Mosis. Et haec quidem ut diximus intrinseca est poenae taxatio.

---

1) [Aristid., Leuctr. II p. 133].
2) [Seneca, Herc. fur. 750 sq.].
3) *Apud Indos*] Apud Indorum alios furtum morte punitum notavit Nicolaus Damascenus [apud Stobaeum **44, 41**].
4) Lib. XV [1, 54].
5) I, c. XXXIV.
6) *Philo*] Secundo de legibus Specialibus [§ 15].
7) *Non consummata, et ideo consummatis minora*] Plinius [Nat. Hist. VIII, 16] de Leone: *Vulneratus observatione mira percussorem novit, et in quantalibet multitudine appetit. Eum vero qui telum quidem miserit, sed tamen non vulneraverit, correptum raptatumque sternit, nec vulnerat.*
8) Deut. XIX, 19.
9) *De falso teste proditum*] Et de eo qui uxorem stupri insimulavit, ut dotem lucraretur. Deut. XXII, 19. Et de eo qui caeteroqui ex causa iniusta aliquem in iudicium deduxerit, alienum sibi vindicans. Exodi XXII, 9.
10) [Cf. n. 6].
11) Lib. VI de Rep. c. ult.

XXXIV. Sed intra concessum modum ad minimum ducit caritas eius qui punitur, nisi plurium iustior caritas aliud suadeat ob causam extrinsecam, quae interdum est ingens periculum ab eo qui deliquit, plerumque autem necessitas exempli. Ea autem nasci solet ex generalibus invitamentis ad peccandum quae reprimi nisi acribus remediis nequeunt. Invitamenta autem praecipua sunt, consuetudo et facilitas.

XXXV. Ob facilitatem lex divina Hebraeis data gravius punit furtum de pascuo quam de domo [1]), Exod. XXII, I et 9. Iustinus [2]) de Scythis: *Nullum scelus apud eos furto gravius, quippe sine tecto munimentoque pecora et armenta habentibus, quid salvum esset si furari liceret?* Simile illud in Aristotelis problematis sectione XXIX [3]): *ὁ νομοθέτης οὐχ ἱκανοὺς ὄντας ἡγησάμενος εἶναι φύλακας τὸν νόμον αὐτοῖς ἐπέστησεν. Legis auctor cum sciret illis in locis* [4]) *dominos res suas custodire non posse custodem legem addidit.* Consuetudo facti etsi aliquid detrahit de culpa (*non sine ratione veniam dedit,* inquit Plinius [5]), *facto vetito quidem, non tamen inusitato*) poenae tamen acrimoniam ex aliqua parte flagitat: quoniam ut Saturninus [6]) loquitur, *nimium multis grassantibus opus exemplo est.* Sed in iudiciis magis illud, in legibus hoc sequendum est, ratione habita temporis quo leges aut iudicia feruntur: quia poenae utilitas magis in universalitate spectatur circa quam sunt leges: culpa autem maior aut minor est in singulis.

XXXVI. I. Quod autem diximus ubi magnae urgentesque causae cessant, ad minuendam potius poenam promtos nos esse debere, in eo clementiae pars altera sita est. Nam priorem in tollenda poena collocavimus. *Quia difficile est temperamentum,* inquit Seneca [7]), *quidquid aequo plus futurum est in partem humaniorem praeponderet.* Alibi [8]); *Poenam si tuto poterit donet, sin minus temperet.* Et apud Diodorum Siculum [9]) laudatur rex Aegyptius quod imponeret *τιμωρίας ἐλάττους τῆς ἀξίας supplicia meritis minora* [10]). De M. Antonio Capitolinus [11]): *Erat mos iste Antonio ut omnia crimina minore supplicio, quam legibus plecti solerent, puniret.* Isaeus [12]) quoque orator dixit, oportere leges quidem constitui rigidas, sed poenas exigi legibus mitiores [13]).

---

1) *De pascuo quam de domo*] Vide Maimoniden Directore III, 41. Cicero pro Sexto Roscio Amerino [40, 116]: *Atque ea sunt animadvertenda peccata maxime, quae difficillime praecaventur.*
2) [Iust. II, 2, 6].
3) [Aristot., Problem. XXIX, 14].
4) *Illis in locis*] In balneis. morte plectebantur Athenis fures balnearii, si aestimatio esset maior decem Drachmis. Demosthenes contra Timocratem [114]. Adde L. 1. D. de Furibus Balneariis [l. 1 D. XLVII, 17].
5) [Plin., Epist. IV, 9].
6) L. aut facta. D. de poenis [l. 16 § 10 D. XLVIII, 19].
7) Lib. I de Cl. cap. 1 [c. 2 § 2].
8) Cap. XX.
9) [Diod. Sic. I, 70].
10) *Supplicia meritis minora*] Iustinus II Hunnis scribens [In Exc. de legat., Rom. p. 195 sq.], *ῥωμαίοις ἔνεστι μὴ ἀντιτιθέναι τὰς τιμωρίας ἰσορρόπους τοῖς πλημμελήμασι. Romanis mos hic est, non irrogāre poenas pares peccantium merito.*
11) [Capitolinus, Anton. philos. 24].
12) [Apud Stobaeum 48, 25].
13) *Poenas exigi legibus mitiores*] Hoc sibi volebat Henricus Imperator Symbolo mali Punici, cum dicto: *Subacre.* Rex Theodoricus [nomen add. ed. 1646] apud Cassiodorum XI, 40: *Qui periculose iusti sumus, sub securitate semper ignoscimus.*

Et Isocratis [1]) est monitum : τὰς τιμωρίας ἐλάττους ποιεῖσθαι τῶν ἁμαρτανομένων, *ut poenae infligantur infra peccati modum.*

2. Augustinus [2]) comitem Marcellinum sic admonet sui officii. *Mihi sollicitudo maxima incussa est, ne forte sublimitas tua censeat eos tanta legum severitate esse plectendos, ut qualia fecerunt, talia patiantur, ideoque his literis obtestor fidem tuam, quam habes in Christo, per ipsius Domini nostri misericordiam ut hoc non facias, nec omnino fieri permittas.* Cuius est et hoc : *Sic etiam ipsos criminum ultores, atque in hoc officio non ira propria concitatos, sed legum ministros, nec suarum sed alienarum examinatarum iniuriarum vindices, quales iudices esse debent, terruit divina censura ut cogitarent propter sua peccata misericordiam Dei necessariam, nec putarent ad culpam officii sui pertinere, siquid erga eos misericorditer agerent, quorum vitae necisque haberent legitimam potestatem.*

XXXVII. Speramus nihil a nobis praetermissum, quod ad huius argumenti satis difficilis et obscuri cognitionem magnopere faciat : nam quatuor illa quae Maimonides [3]) maxime ait spectari in poenis, magnitudinem peccati, id est damni, frequentiam talium peccatorum, quantitatem concupiscentiae et operis facilitatem ad sua loca retulimus. nec minus illa septem quae confuse satis in poenis considerat Saturninus [4]). Nam persona eius qui fecit ad aptitudinem illam iudicandi maxime pertinet, et persona eius qui patitur interdum aliquid confert ad aestimandam culpae magnitudinem. Locus iniustitiae culpam aliquam addere solet peculiarem [5]) aut etiam ad facilitatem operis pertinere. Tempus ut diuturnum est aut breve, ita libertatem iudicandi auget, aut minuit, interdum et pravitatem animi ostendit. Qualitas partim ad genera appetituum refertur, partim ad causas quae abstrahere a peccando debebant. Quantitas quoque ad appetitum referenda est. Eventus ad causas abstrahentes.

XXXVIII. Solere poenae expetendae causa bella suscipi et supra ostendimus et passim docent historiae : ac plerumque haec causa cum altera de damno reparando coniuncta est, quando idem actus et vitiosus fuit et damnum reipsa intulit, ex quibus duabus qualitatibus duae diversae nascuntur obligationes. Non esse autem bella susci-

---

1) [Isocr., ad Nicodem. 7].

2) *Augustinus*] Epistola CLIX. [CXXXIII, 1] quae citatur c. Circumcelliones [1], causa XXIII, quaest. v. vide, si placet, ad Augustinum eundem epistolam Macedonii, et eam qua respondet Augustinus numeris LIII, et LIV [epp. CLII et CLIII]. Adde de Theodosio iuniore quae sunt in Excerptis Iohannis Antiocheni ex manuscripto Peiresii [Exc. de Virt. et Vitiis I p. 204]. Macedonius ad Augustinum : *Officium sacerdotis est, intervenire pro reis* [August., Ep. CLII, 2].

3) *Maimonides*] Lib. III directoris c. 41. Confer c. Sicut dignum de Homicidio voluntario vel casuali [c. 6 Decretal. v, 12].

4) L. Aut facta. D. de poenis [l. 16 D. XLVIII, 19].

5) *Locus iniustitiae culpam aliquam addere solet peculiarem*] Philo lib. I de legibus Specialibus [§ 33]: οὐ γὰρ ταυτὸν πατρὶ καὶ ἀλλοτρίῳ πληγὰς ἐμφορῆσαι, οὐδ' ἄρχοντ' ἢ ἰδιώτην κακῶς εἰπεῖν, οὐδ' ἐργάζεσθαί τι τῶν μὴ ἐφιεμένων ἐν βεβήλοις ἢ ἱεροῖς χωρίοις, οὐδ' ἐν ἑορταῖς καὶ πανηγύρεσι καὶ δημοτελέσι θυσίαις. *Non idem est patri et extraneo inferre violentas manus: nec idem magistratui et privato maledicere: nec illicitum aliquid patrare in loco profano et sacro, in die festo, in conventu, in sacris publicis.* Cum his convenit quod ex Labeone adfert Ulpianus L. praetor edixit. in fine D. de iniuriis [l. 7 § 8 D. XLVII, 10]. *Persona atrocior iniuria fit, ut cum magistratui, cum parenti, patrono fiat, tempore, si ludis et in conspectu. nam populi Romani in conspectu, an in solitudine iniuria facta sit, multum interesse ait.*

pienda ob delicta quaevis satis constat. nam ne leges quidem suam illam ultionem, quae tuto nec nisi nocentibus nocet, omnibus culpis impendunt. Recte, ut modo [1]) diximus, Sopater oportere ait ea quae minora et vulgaria sunt delicta dissimulari, non vindicari.

XXXIX. 1. Illud [2]) autem quod in oratione pro Rhodiensibus a Catone dictum fuit, non esse aequum poenas quemquam dare ob eam rem quod arguatur male facere voluisse, suo quidem loco non male erat positum, quia nullum populi Rhodiensis decretum adferri poterat, sed animi fluctuantis coniecturae: universaliter autem hoc recipiendum non est. Nam voluntas quae ad externos actus processit (internos enim ab hominibus non puniri supra [3]) diximus) poenis solet esse obnoxia. Seneca pater [4]) in Controversiis: *Scelera quoque, quamvis citra exitum subsederunt, puniuntur. Iniuriam qui facturus est iam facit*, ait alter Seneca [5]): non exitus rerum sed consilia legibus vindicari [6]) Cicero dixit pro Milone [7]). Periandri [8]) dictum erat: *μὴ μόνον τοὺς ἁμαρτάνοντας, ἀλλὰ καὶ τοὺς μέλλοντας κόλαζε.* Sic Romani censent bellum ineundum cum Rege Perseo, nisi satisfaciat de consiliis belli parandi adversus populum Romanum initis [9]), quia scilicet arma, milites, classem iam comparaverat. Atque hoc ipsum in Rhodiensium oratione apud Livium [10]) recte notatur: neque moribus, neque legibus ullius civitatis ita comparatum esse, ut siquis vellet inimicum perire, si nihil fecerit quo id fiat, capitis damnetur.

2. Sed nec omnis perversa volutas facto iam aliquo indicata poenae facit locum. Nam si ne perpetrata quidem peccata omnia vindicantur, multo minus cogitata ac coepta. In multis locum habet, quod Cicero [11]) dicit: *haud scio an satis sit eum qui lacesserit iniuriae suae poenitere.* Lex Hebraeis data adversum pleraque delicta [12]) inchoata contra pietatem, aut etiam contra hominis vitam extra iudicium, nihil speciale constituit: quia et circa res divinas utpote nobis inconspicuas facilis est error, et iracundiae impetus non indignus est cui ignoscatur.

3. Caeterum in tanta matrimoniorum copia alienas nuptias attentare, aut in tam aequabili possessionum divisione fraudem struere qua cum aliena iactura se quis locupletet, minime erat ferendum.

---

1) [§ XIX].
2) Gel. l. VII, c. 3 [VII, 3, 38].
3) [§ XVIII].
4) *Seneca pater*] Excerptorum IV, 7.
5) *Ait alter Seneca*] De Ira lib. III [I, 3, 1]. Et de beneficiis libro V, c. 14: *Latro est etiam antequam manus inquinet: quia ad occidendum iam armatus est, et habet spoliandi atque interficiendi voluntatem.* Philo in primo [II § 15] de specialibus legibus: *ἀνδροφόνους χρὴ νομίζειν οὐ τοὺς κτείνοντας αὐτὸ μόνον ἀλλὰ καὶ τοὺς πάντα δρῶντας εἰς τ' ἀνελεῖν, ἢ φανερῶς, ἢ λάθρα, κἂν μὴ τὸ ἀδίκημα ὦσιν εἰργασμένοι. Homicidas existimari oportet non eos solum qui vitam adimunt, sed et eos qui omnia faciunt palam aut clam, ut quenquam interimant, etiamsi facinus ipsum nondum commiserint.*
6) *Consilia legibus vindicari*] Valerius Maximus [VI, 1, 8] de Cn. Sergio Silo damnato ob nummos matrifamiliae promissos: *Non factum tunc, sed animus in quaestionem deductus est, plusque voluisse peccare nocuit, quam non peccasse profuit.*
7) [Cic., pro Milone 7, 19].
8) [Diog. Laert. I, 7, 98].
9) Livius lib. XLII [30].
10) [Livius XLV, 24].
11) I Off. [11, 34].
12) [delicta, edd. 1625 et 1632; pleraque delicta, edd. 1642 et 1646].

Nam illud, non concupisces, quod in Decalogo est, quanquam si scopum spectes legis, id est τὸ πνευματικὸν, latius patet (vellet enim lex, omnes etiam mente esse purissimos [1])) tamen ipsum praeceptum externum, ἐντολὴν σαρκικὴν, quod attinet, ad motus animi pertinet qui facto produntur, quod aperte liquet ex Marco Euangelista [2]) qui idem illud praeceptum extulit, μὴ ἀποστερήσῃς: idque cum iam ante posuisset, μὴ κλέψῃς: Atque eo sensu vox Hebraea et ei respondens Graeca reperiuntur tum Mich. II, 2, tum alibi.

4. Inchoata ergo delicta armis vindicanda non sunt, nisi et res sit gravis, et eo processum sit ut ex tali actu aut certum malum, etsi nondum illud quod intendebatur, secutum iam sit, aut certe ingens periculum, ita ut vindicatio aut coniuncta sit cum cautione futurae noxae (de qua supra egimus in capite de defensione) aut dignitatem laesam tueatur aut pernitioso exemplo occurrat.

XL. 1. Sciendum quoque est reges, et qui par regibus ius obtinent, ius habere poenas poscendi non tantum ob iniurias in se aut subditos suos commissas, sed et ob eas quae ipsos peculiariter non tangunt, sed in quibusvis personis ius naturae aut gentium immaniter violant [3]). Nam libertas humanae societati per poenas consulendi, quae initio ut diximus penes singulos fuerat, civitatibus ac iudiciis institutis penes summas potestates resedit, non proprie qua aliis imperant, sed qua nemini parent. Nam subiectio aliis id ius abstulit. Imo tanto honestius est alienas iniurias quam suas vindicare, quanto in suis magis metuendum est ne quis doloris sui sensu aut modum excedat, aut certe animum inficiat.

2. Et hoc nomine ab antiquis praedicatus est Hercules quod Antaeo, Busyride, Diomede et similibus tyrannis liberarit terras [4]), quas ut Seneca [5]) de eo loquitur, transiit non concupiscendo, sed vindicando, maximorum bonorum auctor hominibus, ut Lysias [6]) indicat [7]), iniustos puniendo. Diodorus Siculus [8]) de eo sic loquitur: τοὺς παρανομοῦντας ἀνθρώπους ἢ δυνάστας ὑπερηφάνους ἀποκτείνας τὰς πόλεις ἐποίησεν εὐδαίμονας: *homines iniustos et reges insolentes tollendo beatas reddebat civitates.* Alibi [9]) dixit: ἐπῆλθε τὴν οἰκουμένην κολάζων τοὺς ἀδίκους: *orbem obiit poenas de iniquis expetens.* Dio Prusaeensis [10]) de eodem: τοὺς πονηροὺς ἀνθρώπους ἐκόλαζε καὶ τῶν ὑπερηφανῶν ἀνθρώπων κατέλυε καὶ ἀφῃρεῖτο τὴν ἐξουσίαν: *Homines malos puniebat, et superborum regna destruebat, aut in alios transferebat.* Aristides in Panathenaico [11]) ait

1) *Vellet enim lex omnes etiam mente esse quam purissimos*] Chrysostomus ad Rom. III, 13, et ad caput VII, multa habet in hanc rem [Homil. VII et XII sq.].
2) Cap. X, 19.
3) [violant, edd. 1625, 1632, 1642; violantibus, ed. 1646].
4) *Tyrannis liberarit terras*] Et maria. Philo de legatione [§ 11]: *ἡρακλῆς ἐκάθηρε γῆν καὶ θάλατταν, ἄθλους ἀναγκαιοτάτους καὶ ὠφελιμωτάτους ἅπασιν ἀνθρώποις ὑποστὰς, ἕνεκα τοῦ τὰ βλαβερὰ καὶ κακωτικὰ φύσεως ἑκατέρας ἀνελεῖν. Hercules purgavit terras ac maria, certamina subiens hominibus omnibus partim necessaria, partim perutilia, ut tolleret hominum animantiumque aliorum ea quae exitialia aut noxia essent.*
5) I De benef. cap. 14 [I, 13]. Isocr. Hel. Enc. [13].
6) [Lysias, Or. II, 16].
7) [indicat, edd. 1642 et 1646; de eo loquitur, edd. 1625 et 1632].
8) [Diod. Sic. IV, 17].
9) [Diod. Sic. V, 76].
10) [Dio Chrysost., Orat. I in fine].
11) [Aristid., Panath. p. 187].

eum suscepta communi humani generis cura meruisse in Deos referri. Laudatur similiter Theseus quod latrones Scirona [1]), Sinin, et Procusten sustulerit, quem sic de se loquentem Supplicibus inducit Euripides [2]) :

Pridem facinora nomen hoc per Graeciam
Mihi dederunt, ultor ut scelerum vocer [3]).

Valerius Maximus [4]) de eodem : *quicquid ubique monstri aut sceleris fuit, virtute animi ac robore dextrae comminuit.*

3. Sic non dubitamus quin iusta sint bella in eos qui in parentes impii sunt, quales Sogdiani antequam eos Alexander hanc feritatem dedoceret [5]) : in eos qui humanam carnem epulantur [6]), a quo more absistere Gallos veteres Hercules coegit [7]), narrante Diodoro [8]) ; in eos qui piraticam exercent. Seneca [9]) : *Si non patriam meam impugnat, sed suae gravis est, et sepositus a mea gente suam exagitat, abscidit nihilominus illum tanta pravitas animi.* Augustinus [10]) : *Opinantur scelera facienda decerni, qualia si aliqua terrena civitas decerneret, decrevissetve, genere humano decernente fuerat evertenda* [11]). De talibus enim barbaris, et feris magis quam hominibus, dici recte potest quod de Persis qui Graecis nihilo deteriores erant, perverse dixit Aristoteles, naturale in eos esse bellum, et quod Isocrates Panathenaico [12]) dixit, iustissimum esse bellum in belluas, proximum in homines belluis similes.

4. Et eatenus sententiam sequimur Innocentii et aliorum [13]) qui bello

---

1) [Scirona, edd. 1632, 1642, 1646; Scironem, ed. 1625].

2) [Eurip., Suppl. 340—2].

3) *Ultor ut scelerum vocer*] Ibidem [574] dicenti Feciali :

ἦ πᾶσιν οὖν σ' ἔφυσεν ἀρκήσειν πατήρ;
Ten' ergo sevit omnibus genitor parem?

Respondet Theseus :

ὅσοι γ' ὑβρισταί. χρηστὰ δ' οὐ κολάζομεν.
Iniuriosis. Nam bonos non tangimus.

Plutarchus in eius vita [comparat. c. Romulo 1] : ἀπήλλαττε τὴν Ἑλλάδα δεινῶν τυράννων. *Pessimis tyrannis Graeciam liberavit.* Item : οὐδὲν αὐτὸς ἀδικούμενος ὥρμησεν ὑπὲρ ἄλλων ἐπὶ τοὺς πονηρούς. *Nihil ipse passus iniuriae, pro aliis in homines malos impetum sumebat.*

4) Lib. v, c. 3 [Ext. 3].

5) Plutarch. de Fort. Alex. [328 C].

6) *Qui humanam carnem epulantur*] Hoc quoque Scythas Alexander dedocuit.

7) *A quo more absistere Gallos veteres Hercules coëgit*] Vide Dionysium Halicarnassensem [I, 38] narrantem ut Hercules hunc morem aliaque multa abstulerit in beneficiis suis Graecos a barbaris non distinguens. Romanorum non minora in genus humanum merita praedicat Plinius [Nat. Hist.] XXX, I : *Non satis aestimari potest quantum Romanis debeatur, qui sustulere monstra, in quibus hominem occidere religiosissimum erat, mandi vero etiam saluberrimum.* Coniunge quae hoc ipso capite dicentur §. XLVII. Sic Iustinianus principibus Abasgorum edixit ne subditorum pueros castrarent. Procopius meminit Gotthicorum IV [3], et Zonaras Leone Isauro [XV, 1]. Et Inchae in Peruana reges vicinos populos, qui moniti non parerent, vi coegere absistere ab incestis, a marium cum maribus concubitu, a comestione hominum, aliisque id genus facinoribus atque eo modo imperium sibi pararunt omnium quae usquam legimus, excepta religione, iustissimum.

8) [Immo Dionysio Halicarnassensi, vid. not. praeced.].

9) VII de benef. [19, 9].

10) L. V de Civ. Dei [1].

11) [*Si aliqua terrena civitas decerneret scelera quaedam magna fieri, decernente genere humano evertenda foret*, edd. 1625 et 1632; *Opinantur scelera — fuerat evertenda* (ut in textu), edd. 1642 et 1646].

12) [Isocr., Panathen. 66].

13) Inno. c. quod super his : de voto [c. 8 Causa III qu. 34]. Arch. Flor. 3 part. tit. 22 § 5. Sylv. in verbo Papa. §. 7.

aiunt peti posse eos qui in naturam delinquunt [1]: contra quam sentiunt Victoria [2], Vasquius [3], Azorius, Molina, alii, qui ad iustitiam belli requirere videntur, ut qui suscipit aut laesus sit in se aut republica sua, aut ut in eum, qui bello impetitur, iurisdictionem habeat. Ponunt enim illi puniendi potestatem esse effectum proprium iurisdictionis civilis, cum nos eam sentiamus venire etiam ex iure naturali, qua de re aliquid diximus libri primi initio. Et sane si illorum a quibus dissentimus admittatur sententia, iam hostis in hostem puniendi ius non habebit, etiam post susceptum bellum ex causa non punitiva: quod tamen ius plerique concedunt et usus omnium gentium confirmat, non tantum postquam debellatum est, sed et manente bello, non ex ulla iurisdictione civili, sed ex illo iure naturali quod et ante institutas civitates fuit, et nunc etiam viget, quibus in locis homines vivunt in familias non in civitates distributi.

XLI. Sed cautiones hic nonnullae adhibendae sunt, prima, ne mores civiles, quamvis inter multos populos non sine ratione recepti, sumantur pro iure naturae; qualia ferme erant illa quae Persas a Graecis disparabant, ad quae recte Plutarchi [4]) illud referas: **πρόφασιν πλεονεξίας ἡμερῶσαι τὸ βαρβαρικὸν**, *barbaras gentes ad mores cultiores reducere velle obtentum esse quo veletur alieni cupiditas.*

XLII. Secunda, ne temere annumeremus a natura vetitis ea de quibus id non satis constat, et quae lege potius divinae voluntatis interdicta sunt, in qua classe forte ponere liceat innuptos concubitus [5], et quosdam eorum qui incesti dicuntur, et foenus.

XLIII. 1. Tertia, ut diligenter distinguamus inter principia generalia, quale est honeste vivendum, id est secundum rationem, et quaedam his proxima, sed ita manifesta ut dubitationem non admittant, quale est alteri suum non rapiendum, et inter illationes quarum aliae facilem habent cognitionem, ut posito matrimonio [6] non admittendum adulterium [7], aliae vero difficiliorem, ut ultionem quae in dolore alterius acquiescit esse vitiosam. Ferme idem hic evenit quod in mathematicis, ubi quaedam sunt notitiae primae, aut primis proximae, quaedam demonstrationes quae statim et intelliguntur et assensum obtinent, quaedam verae quidem, sed non omnibus patentes.

2. Sicut ergo circa leges civiles eos excusamus qui legum notitiam aut intellectum non habuerunt, ita et circa naturae leges par est

---

1) *Qui in naturam delinquunt*] Vide Iosephum Acostam de procuranda Indorum salute lib. II, cap. 4.
2) Vict. Rel. I de Indis, n. 40.
3) Vasq. cont. ill. l. I. c. 25 [c. 24].
4) [Plut., Pomp. 656 E].
5) *Innuptos concubitus*] Asterius Amaseae episcopus: *οἱ τοῖς τοῦ βίου τούτου νομοθέταις προσέχοντες ἀνεύθυνον καταλείπουσι τῆς πορνείας τὴν ἐξουσίαν. Qui huius tantum saeculi leges condentibus obtemperant, impunitam relinquunt meretricii licentiam.* Adde locum Hieronymi ad Oceanum productum a nobis ad caput V, §. 9 [p. 179 n. 9].
6) L. Si adulterium. §. fratres. D. ad L. Iul. de adult. [l. 39 § 4 D. XLVIII, 5].
7) *Non admittendum adulterium*] Adulteria ubique puniri testatur Philo vita Iosephi [§ 9]: Adulterium natura turpe esse Ulpianus l. Probrum D. de verborum significatione [l. 42 D, L, 16]. Lactantius in Epitome [c. 64]: *Corrumpere alienum matrimonium etiam communi gentium iure damnatur.*

eos excusari [1]) quibus aut ratiocinationis imbecillitas aut prava [2]) educatio obstant [3]). Nam ignorantia legis sicut inevitabilis si sit tollit peccatum; ita etiam cum aliqua negligentia coniuncta delictum minuit. Atque ideo Aristoteles [4]) barbaros qui prave educati circa talia delinquunt iis comparat qui morbo corruptos habent appetitus. Plutarchus ait esse quaedam ***νοσήματα καὶ πάθη τῆς ψυχῆς τὰ κατὰ φύσιν ἐξίσταντα τὸν ἄνθρωπον***: *morbos animi qui hominem de naturali statu deiiciant.*

3. Postremo illud addendum, quod semel dico ne saepe repetam, quae ad poenam exigendam suscipiuntur bella suspecta esse iniustitiae, nisi scelera sint atrocissima et manifestissima, aut alia simul aliqua causa concurrat. De Romanis Mithridates [5]) forte non extra verum aiebat: *non delicta regum illos, sed vires ac maiestatem insequi.*

XLIV. 1. Perduxit nos ordo ad delicta quae in Deum committuntur, quaeritur enim an ad ea vindicanda bellum suscipi possit, quod late satis tractat Covarruvias [6]). Sed ille alios secutus existimat punitivam potestatem non esse sine proprie dicta iurisdictione: quam sententiam nos iam ante reiecimus. Unde sequitur, sicut in rebus Ecclesiae dicuntur Episcopi aliquo modo ***τὴν καθολικὴν πεπιστεῦσθαι***, id est *universalis Ecclesiae curam accepisse* [7]), ita et regibus praeter peculiarem suae civitatis etiam generalem pro humana societate curam incumbere. Potior ratio pro sententia negante iusta esse bella talia, haec est, quod Deus sufficiat vindicandis quae in se committuntur, unde dici solet, *Deorum iniurias diis curae* [8]), et *periurium satis Deum habere ultorem* [9]).

2. Verum sciendum est idem et de aliis delictis dici posse. Nam illis quoque puniendis Deus haud dubie sufficit, et tamen ea ab hominibus recte puniuntur nemine dissentiente. Instabunt quidam et dicent, alia delicta ab hominibus puniri quatenus homines alii inde laeduntur aut periclitantur. Sed notandum contra, non tantum ab hominibus puniri delicta quae directe alios laedant, sed et quae per consequentiam, qualis est sui occisio, concubitus cum bestiis et alia quaedam.

3. Religio autem quanquam per se ad conciliandam Dei gratiam valet, habet tamen et suos in societate humana effectus maximos. Neque enim immerito Plato religionem propugnaculum potestatis

---

1) Matth. x, 15. Luc. xii, 47, 48.
2) [prava, edd. 1625, 1632, 1642; privata, ed. 1646].
3) *Circa naturae leges par est eos excusari, quibus aut rationis imbecillitas aut prava educatio obstant*] Hieronymus ii adversus Iovinianum [7]: *Unaquaeque gens hoc legem naturae putat quod didicit.*
4) Nicom. vii [6].
5) Iustinus xxxviii [6, 1].
6) C. peccatum. p. ii, §. 10.
7) *Universalis Ecclesiae curam accepisse*] Est id in constitutionibus praeferentibus nomen Clementis [vi, 14]. Cyprianus epist. xxx [§ 4]: *Omnes enim nos decet pro corpore totius Ecclesiae cuius per varias quasque provincias membra digesta sunt, excubare.* Et de unitate Ecclesiae [cap. v]: *Episcopatus unus est, cuius a singulis in solidum pars tenetur.* Exempla huius curae universalis passim apud Cyprianum. Illustre imprimis epistola lxvii. Adde Chrysostomum in laudibus S. Eustathii [c. 3].
8) [Tac., Ann. i, 73].
9) [l. 2 C. iv, 1].

ac legum et honestae disciplinae vinculum vocat. Plutarchus [1]) similiter *συνεκτικὸν ἁπάσης κοινωνίας καὶ νομοθεσίας ἔρεισμα*, *coagulum omnis societatis et fundamentum legislationis.* Philoni [2]) quoque est *φίλτρον ἀνυσιμώτατον καὶ δεσμὸς ἄλυτος εὐνοίας ἑρωτικῆς ἡ τοῦ ἑνὸς θεοῦ τιμή*: *efficacissimum amatorium et vinculum indissolubile benevolae amicitiae, unius Dei cultus* [3]). Contraria omnia ab impietate:

> *Heu* [4]) *primae scelerum causae mortalibus aegris*
> *Naturam nescire Dei* [5]).

Omnis falsa, inquit Plutarchus [6]), de rebus divinis persuasio pernitiosa, accedente animi perturbatione pernitiosissima. Exstat apud Iamblichum [7]) sententia Pythagorica: *ἡ γνῶσις τῶν θεῶν ἀρετή τε ἐστὶ καὶ σοφία καὶ εὐδαιμονία τελεία*: *Dei cognitio et virtus est et sapientia et perfecta felicitas.* Hinc Chrysippus [8]) legem dixit reginam divinarum humanarumque rerum, et Aristoteli [9]) inter curas publicas prima de rebus divinis [10]), et Romanis iurisprudentia divinarum humanarumque rerum notitia [11]). Philoni [12]) ars regia *πραγμάτων ἰδιωτικῶν καὶ δημοσίων καὶ ἱερῶν ἐπιμέλεια*, *rerum privatarum, publicarum et sacrarum curatio.*

4. Haec vero omnia non tantum in una aliqua civitate consideranda sunt, ut cum apud Xenophontem [13]) Cyrus ait subditos hoc sibi addictiores fore quo Dei essent metuentiores, sed et in communi societate generis humani. *Pietate sublata*, inquit Cicero [14]), *fides etiam et societas humani generis et una excellentissima virtus iustitia tollitur.* Idem alibi [15]): *Iustitiam adfert cum cognitum habeas, quod sit summi rectoris et domini numen, quod consilium, quae voluntas.* Atque huius rei evidens argumentum est, quod Epicurus cum divinam providen-

---

1) [Plutarch., adv. Coloten 1125 E].
2) [Philo, de Monarchia I, 7].
3) *Unius Dei cultus*] Idem de fortitudine [§ 7]: *αἴτιον τῆς ὁμονοίας τὸ ἀνώτατον καὶ μέγιστον ἡ περὶ τοῦ ἑνὸς θεοῦ δόξα, ἀφ' ἧς οἷα πηγῆς ἑνωτικῇ καὶ ἀδιαλύτῳ φιλίᾳ κέχρηνται πρὸς ἀλλήλους.* *Summa ac maxima concordiae causa, de uno Deo sensus, ex quo velut fonte procedit insolubilis et animos inter se vinciens amicitia.* Iosephus autem contra Appionem libro [II, 19]: *τὸ γὰρ μίαν μὲν ἔχειν καὶ τὴν αὐτὴν δόξαν περὶ θεοῦ τῷ βίῳ δὲ καὶ τοῖς ἔθεσι μηδὲν ἀλλήλων διαφέρειν, καλλίστην ἐν ἤθεσιν ἀνθρώπων συμφωνίαν ἐπιτελεῖ.* *Eandem de Deo habere sententiam, nihilque vita et institutis inter se discrepare pulcherrimam in animis hominum concordiam excitat.*
4) Sil. Italicus [IV, 792 sq.].
5) *Naturam nescire Dei*] Sic et Iosephus adversus Appionem libro altero [§ 35] causas cur multae civitates male constitutae fuerint has reddit: *τὸ μήτε τὴν ἀληθῆ τοῦ θεοῦ φύσιν ἐξ ἀρχῆς συνιδεῖν αὐτῶν τοὺς νομοθέτας μήθ' ὅσον καὶ λαβεῖν ἠδυνήθησαν, ἀκριβῆ γνῶσιν διορίσαντας πρὸς τοῦτο ποιήσασθαι τὴν ἄλλην τάξιν τοῦ πολιτεύματος.* Vide et quae sequuntur ibidem optime.
6) [Plutarch., de Superstit. 164 E].
7) [Iambl., Protrept. 3].
8) [l. 2 D. I, 3].
9) VII. Pol. [c. 8].
10) *Inter curas publicas prima de rebus divinis*] Ad quarum cognitionem Imperatores vocans Iustinus Martyr [Apolog. II, 3] addit: *βασιλικὸν ἂν καὶ τοῦτο ἔργον εἴη.* *Erit hoc opus sane regium.* Adde quae habet Covarruvias in c. possessor [immo peccatum], §. 10.
11) [l. 10 § 2 D. I, 1].
12) De creat. magis r. [princip. § 1].
13) Cyri instit. lib. VIII [1, 28].
14) Lib. I de Nat. Deor. [2, 3—4].
15) De Fin. IV [5, 11].

tiam sustulisset, iustitiae quoque nihil reliquit nisi nomen inane [1]), ut quam nasci diceret ex sola conventione, neque durare ulterius quam communis duraret utilitas, abstinendum autem ab his quae alteri nocitura essent solo poenae metu. Verba ipsius ad hanc rem sane insignia exstant apud Diogenem Laertium [2]).

5. Vidit hunc nexum et Aristoteles qui v de republica cap. XI sic ait de rege : ***ἧττον φοβοῦνται τὸ παθεῖν τι παράνομον ὑπο τῶν τοιούτων, ἐὰν δεισιδαίμονα νομίζωσιν εἶναι τὸν ἄρχοντα***: *minus enim populus timebit iniuste tractari a Principe quem religiosum credat.* Et Galenus libro IX de placitis Hippocratis et Platonis, cum multa de Mundo divinaque natura quaeri dixisset nullo ad mores usu, quaestionem de providentia agnoscit usus esse maximi tum ad privatas tum ad publicas virtutes. Vidit hoc et Homerus qui Odysseae sexto et nono [3]) hominibus **ὑβρισταῖς καὶ ἀγρίοις** *feris et iniustis* opponit eos quibus **νόος ἐστι θεουδής** *mens religiosa.* Sic Iudaeorum veterum iustitiam religione permixtam [4]) laudat ex Trogo Iustinus [5]), sicut eosdem Iudaeos Strabo [6]) **δικαιοπραγοῦντας καὶ εὐσεβεῖς ὡς ἀληθῶς ὄντας**. Lactantius [7]) : *Si ergo pietas est cognoscere Deum, cuius cognitionis haec summa est ut eum colas, ignorat utique iustitiam, qui religionem Dei non tenet. Quomodo enim potest eam nosse qui unde oriatur ignorat?* Idem alibi [8]): *Rcligioni est propria iustitia.*

6. Iam vero maiorem etiam usum habet religio in maiori illa quam in civili societate, quia in civili partem eius supplent leges et facilis legum exsecutio : cum contra in magna illa communitate iuris exsecutio sit difficillima, ut quae nisi armis expleri nequeat, et leges paucissimae : quae ipsae insuper sanctimoniam suam habent praecipue a metu numinis, unde qui in ius gentium peccant divinum ius violare passim dicuntur. Non male ergo religionem contaminatam ad omnium pertinere iniuriam dixere Imperatores [9]).

XLV. 1. Ut rem totam penitius introspiciamus, notandum est religionem veram, quae omnium aetatum communis est, quatuor praecipue pronuntiatis niti, quorum primum est Deum esse et esse unum. Secundum Deum nihil esse eorum quae videntur, sed his aliquid sublimius : tertium a Deo curari res humanas, et aequissimis arbitriis diiudicari : quartum eundem Deum opificem esse rerum omnium extra se. Haec quatuor totidem decalogi praeceptis explicantur.

2. Nam primo aperte traditur Dei unitas : secundo natura eius inconspicua; nam propter eam imago eius exstrui vetatur Deut.

---

1) *Iustitiae quoque nihil reliquit, nisi nomen inane*] Seneca epistola XCVII [15] : *Illic dissentiamus cum Epicuro, ubi dicit nihil iustum esse natura, et crimina vitanda esse, quia vitari metus non possit.*
2) [Diog. Laert. x, 150 sq.].
3) [Hom., Od. VI, 120 ; VIII, 576].
4) *Iustitiam religione permixtam*] Philo vita Abrahami [§ 37] : *τῆς αὐτῆς φύσεώς ἐστιν εὐσεβῆ τε εἶναι καὶ φιλάνθρωπον, καὶ περὶ τὸν αὐτὸν ἑκάτερον ὁσιότης μὲν πρὸς θεόν, δικαιοσύνη δὲ πρὸς ἄνθρωπον θεωρεῖται. Eiusdem est naturae religiosum esse et hominum amantem : apud eundem spectantur pietas in Deum, et in homines iustitia.*
5) [Iust. XXXVI, 2, 16].
6) [Strabo XVI, 2, 37].
7) Inst. lib. v [14, 12].
8) De Ira Dei [7, 13].
9) L. 4. C. de haereticis [l. 4 C. I, 5].

IV, 12. Quomodo et Antisthenes [1]) dicebat : ὀφθαλμοῖς οὐχ ὁρᾶται, οὐδενὶ ἔοικεν, διόπερ αὐτὸν οὐδεὶς ἐκμαθεῖν ἐξ εἰκόνος δύναται. *oculis non conspicitur, rei nulli est similis, unde nec quisquam eum potest ex effigie cognoscere.* Philo autem [2]) : τὸν ἀόρατον εἰκονογραφεῖν ἢ διαπλάσσειν οὐχ ὅσιον. *Profanum est ueis qui inconspicuus est pingendo aut fingendo imaginem exhibere.* Diodorus Siculus [3]) de Mose : ἄγαλμα οὐ κατεσκεύασε διὰ τὸ μὴ νομίζειν ἀνθρωπόμορφον εἶναι τὸν θεόν : *simulacrum non constituit* [4]), *eo quod Deum non crederet humana forma esse.* Tacitus [5]) : *Iudaei mente sola unumque numen intelligunt : profanos qui Deum imagines mortalibus materiis in speciem hominum effingunt.* Plutarchus [6]) vero cur Numa [7]) de templis simulachra sustulerit causam hanc reddit : ὡς οὐκ ἐφάπτεσθαι θεοῦ δυνατὸν ἄλλως ἢ νοήσει. *Quod Deus concipi nisi sola mente non possit.* Tertio praecepto intelligitur cognitio et cura rerum humanarum, etiam cogitationum : nam id iurisiurandi fundamentum est. Deus enim testis, etiam cordis, et si quis fallat vindex invocatur, quo ipso simul et iustitia Dei significatur et potentia. Quarto origo mundi totius auctore Deo, in cuius rei memoriam institutum fuit olim sabbatum [8]), et quidem singulari quadam sanctimonia supra ritus alios. Nam si quis in alios ritus peccasset poena legis erat arbitraria, ut de cibis vetitis ; si in hunc poena capitis : quia sabbati violatio ex instituto continebat abnegationem mundi a Deo creati. Mundus autem a Deo creatus et bonitatem eius et sapientiam et aeternitatem et potentiam tacite indicat.

3. Ex his autem notionibus contemplativis sequuntur activae, ut Deum honorandum, amandum, colendum, eique obtemperandum. Itaque Aristoteles [9]) eum qui Deum honorandum aut parentes amandos neget, non argumentis sed poena edomandum dixit. Et alibi [10]) alia quaedam esse honesta, Deum honore prosequi ubique. Istarum autem quas contemplativas diximus notionum veritas haud dubie etiam petitis ex rerum natura argumentis demonstrari potest, inter quae illud validissimum est quod res aliquas esse factas ostendat sensus, res autem factae omnino nos ad aliquid non factum deducant. Sed quia hanc rationem et similes alias non omnes capiunt, sufficit

---

1) *Antisthenes*] Laudatus Clementi Alexandrino [Protrept. VI, 71]. ox illo videtur hoc promsisse Seneca Lib. VII, c. 30 Naturalium quaestionum : *ipse qui ea tractat, qui condidit, qui totum hoc fundavit, deditque circa se, maiorque est pars operis sui ac melior, effugit oculos, cogitatione visendus est.*

2) *Philo autem*] Dicit haec apud Philonem rex Agrippa [de legat. ad Caium § 36].

3) Excerpt. [ex lib. XL].

4) *Simulacrum non constituit*] Dion libro XXXVI [immo XXXVII, 17] : οὐδ' ἄγαλμα οὐδὲν ἐν αὐτοῖς ποτὲ τοῖς Ἱεροσολύμοις ἔσχον· ἄρρητον δὲ καὶ ἀειδῆ αὐτὸν νομίζοντες εἶναι, etc. *Nec ullum Hierosolymis simulacrum habebant, quod Deum crederent neque conspici neque verbis explicari posse.* Vide et Strabonem libro XVI [2, 35].

5) [Tac., Hist. V, 5].

6) [Plutarch., Numa 65 C].

7) *Numa*] De hoc Numae instituto vide et Dionysium Halicarnassensem [Cf. Barbeyrac].

8) *In cuius rei memoriam institutum fuit olim Sabbatum*] Scriptor responsorum ad orthodoxos [inter Iustini Martyris spuria], ad quaestionem LXIX : ἵνα οὖν φυλαχθῇ ἡ μνήμη τῆς τοῦ κόσμου ποιήσεως ἐν τοῖς ἀνθρώποις διὰ τοῦτο τιμιώτερον τῶν ἄλλων εὑρίσκειν ἔταξε τὸν ἑπτὰ ἀριθμὸν ἐν τῇ θείᾳ γραφῇ. *Ut ergo memoria Mundi conditi inter homines servaretur, ideo voluit Deus Septenarium numerum in Sacris literis eminere caeteris honoratiorem.* Vide et quae praecedunt.

9) Top. I, 9 [immo 11].

10) Top. II, 4 [immo 11].

quod ab omni aevo per omnes terras, paucissimis exceptis, in has notiones consenserunt et hi qui crassiores erant quam ut vellent fallere, et alii sapientiores quam ut fallerentur: quae consensio [1]) in tanta et legum et opinionum aliarum varietate, satis ostendit traditionem a primis hominibus ad nos propagatam, ac nunquam solide refutatam, quod vel solum ad fidem faciendam satis est.

4. Coniunxit ea quae memorata nobis iam sunt de Deo, Dion Prusaeensis [2]) cum dixit *ὑπόληψιν*, id est persuasionem de Deo, aliam esse nobis cognatam, ex argumentis scilicet petitam, aliam *ἐπίκτητον* acquisitam ex traditione. Plutarchus [3]) eandem vocat *παλαιὰν πίστιν, ἧς οὐκ ἔστιν εἰπεῖν οὐδ' ἀνευρεῖν τεκμήριον ἐναργέστερον, ἕδραν καὶ βάσιν ὑφεστῶσαν κοινὴν πρὸς εὐσέβειαν: antiquam persuasionem qua nullum haberi possit aut dici argumentum certius, fundamentum in commune pietati positum.* Aristoteles [4]) *πάντες ἄνθρωποι περὶ θεῶν ἔχουσιν ὑπόληψιν.* Idem sensus apud Platonem de legibus decimo [5]).

XLVI. 1. Quare non vacant culpa qui etiamsi hebetioris sint ingenii quam ut certa ad illas notiones argumenta aut reperire possint, aut comprehendere, eas repudiant, cum et ad honestum sint duces, et diversa sententia nullis argumentis nitatur. Sed quia de poenis et quidem humanis agimus, discrimen hic adhibendum est inter notiones ipsas, et inter modum ab iis discedendi. Hae notiones, numen aliquod esse (unum an plura sepono) et curari ab eos res hominum, maxime sunt universales et ad religionem sive veram sive falsam constituendam omnino necessariae. *τὸν προσερχόμενον τῷ θεῷ* (id est *qui religionem habeat:* nam religio Hebraeis accessus ad Deum vocatur) *πιστεῦσαι δεῖ ὅτι ἐστί, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται* [6]) *: eum credere oportet et esse Deum, et ab eo praemia dari se colentibus.*

2. Similiter Cicero [7]): *Sunt Philosophi, et fuerunt, qui nullam habere censerent humanarum rerum procurationem Deos, quorum si vera sententia est, quae potest esse pietas, quae sanctitas, quae religio? Haec enim omnia pure ac caste tribuenda Deorum ita numini sunt, si animadvertuntur ab his et si est aliquid a Diis immortalibus*

---

1) *Quae consensio*] Tertullianus adversus Marcionem [I, 10]: *Animae a primordio, conscientia Dei, dos est. φυσικὴ εὐλάβεια pietas naturalis* Diodoro Siculo in fragmentis [Exc. XXIII, 11]. Philo de Unius imperio [de Monarch. I, 4]: *οὐδὲν τεχνικῶν ἔργων αὐτοματίζεται· τεχνικώτατος δὲ ὁ κόσμος, ὡς ὑπό τινος τὴν ἐπιστήμην ἀγαθοῦ καὶ τελειοτάτου πάντων δεδημιουργῆσθαι. τοῦτον τὸν τρόπον ἔννοιαν ἐλάβομεν ὑπάρξεως θεοῦ. Nihil artem praeferens casu oritur. Maximam autem artem mundus praefert, testaturque a summe perito summeque perfecto se fabricatum. Notitia qua Deum esse credimus hinc ortum habet.* Tertullianus adversus Marcionem I [18]: *Nos defendimus Deum primum natura cognoscendum, deinde doctrina recognoscendum: natura ex operibus: doctrina ex praedicationibus.* Cyprianus de idolorum vanitate [c. 9]: *Haec est summa delicti, nolle agnoscere quem ignorare non possis.* Iulianus ad Heraclium [Orat. VII p. 209]: *πάντες ἀδιδάκτως εἶναι θεῖόν τι πεπείσμεθα, καὶ πρὸς τοῦτο ἀφορᾶν ἐπ' αὐτό τε οἶμαι σπεύδειν: οὕτω διατιθέμενοι τὰς ψυχὰς πρὸς αὐτό, ὥσπερ οἶμαι πρὸς τὸ φῶς τὰ βλέποντα. Omnes ante doctrinam numen aliquod esse persuasi sumus, eo respiciendum, ad eum properandum: credoque sic animos nostros se habere ad Deum, ut visu praedita ad Lucem.*

2) [Dio Chrysost., Orat. XII p. 204 sq].

3) [Plutarch., Amatorius 756 B].

4) De caelo, l. 3 [immo I, 3].

5) [Plato, Leg. X, 3].

6) Hebr. XI, 6.

7) De Nat. Deor. I [2, 3].

humano generi tributum. Epictetus [1]: **τῆς περὶ τοὺς θεοὺς εὐσεβείας ἴσθι ὅτι τὸ κυριώτατον ἐκεῖνο ἐστὶν, ὀρθὰς ὑπολήψεις περὶ αὐτῶν ἔχειν, ὡς ὄντων καὶ διοικούντων τὰ ὅλα καλῶς καὶ δικαίως.** *Pietatis hoc praecipuum bene sentire de Diis, ut qui et sint et res omnes iuste ac recte administrent.* Aelianus [2]) ait barbarorum neminem delapsum ad **ἀθεότητα,** sed ab omnibus affirmari et esse numen, et nostri curam gerere [3]). Plutarchus libro de communibus notitiis [4]) ait eam quae de Deo est notitiam tolli sublata providentia: **οὐ γὰρ ἀθάνατον καὶ μακάριον μόνον, ἀλλὰ καὶ φιλάνθρωπον καὶ κηδεμονικὸν καὶ ὠφέλιμον προλαμβάνεσθαι καὶ νοεῖσθαι τὸν θεόν.** *Non enim immortalem tantum et beatum, sed et hominum amantem, ita ut et curet eos et prosit ipsis, concipi atque intelligi Deum.* Lactantius [5]): *Neque honor ullus deberi potest Deo, si nihil praestat colenti, nec ullus metus si non irascitur non colenti.* Et revera negare Deum esse, aut negare a Deo curari actiones humanas, si moralem effectum respicimus, tantundem valet.

3. Quare ipsa quasi necessitate auctore hae duae notiones apud omnes ferme quos novimus populos [6]) per tot iam .saecula conservatae sunt. Hinc Pomponius [7]) erga Deum religionem, iuri asscribit gentium: et apud Xenophontem [8]), Socrates **τοὺς θεοὺς σέβειν,** *Deos colere legem esse* ait quae apud omnes homines valeat: quod et Cicero tum de natura Deorum libro primo [9]) tum secundo de inventione [10]) affirmat. Dion Prusaeensis oratione XII [11]) vocat **δόξαν καὶ ἐπίνοιαν κοινῇ τοῦ ξύμπαντος ἀνθρωπίνου γένους, ὁμοίως μὲν Ἑλλήνων, ὁμοίως δὲ βαρβάρων ἀναγκαίαν καὶ ἔμφυτον ἐν παντὶ τῷ λογικῷ γινομένην κατὰ φύσιν.** *persuasionem quae insit hominibus communiter omnibus non minus barbaris quam Graecis necessariam ac naturalem cunctis ratione utentibus.* Et paulo post: **πάνυ ἰσχυρὰν καὶ ἀέναον ἐκ τοῦ παντὸς χρόνου καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἀρξαμένην τε καὶ διαμένουσαν.** *persuasionem valde robustam ac sempiternam apud omnes gentes et coeptam et permanentem.* Xenophon in convivio [12]) et Graecos et Barbaros ita ait existimare, nota esse Diis et praesentia et futura.

4. Has igitur notitias qui primi incipiunt tollere, sicut in bene constitutis civitatibus coerceri solent, ut Diagorae Melio accidisse

---

1) [Epictet., Enchirid. 31].
2) Lib. II, c. 31 [Var. Hist.].
3) *Et esse numen et nostri curam gerere*] Seneca epistola XCV [50]: *Primus es deorum cultus, deos credere: deinde, reddere illis maiestatem suam, reddere bonitatem, sine qua nulla maiestas est.*
4) [Plutarch., de Comm. Notitiis 1075 E].
5) [Lactant., de Ira 6].
6) *Apud omnes ferme quos novimus populos*] Seneca epist. CXVII [6]: *Tanquam Deos esse inter alia sic colligimus, quod omnibus de Diis opinio insita est: nec ulla gens usquam est adeo contra leges moresque proiecta, ut non aliquos deos credat.* Idem de Beneficiis IV, 4: *Nec in hunc furorem omnes mortales consensissent alloquendi surda numina et inefficaces Deos, etc.* Adde Platonem Protagora [12], et decimo de legibus [x, 3], et pulchra quae habet Iamblichus post principium de mysteriis Aegyptiorum, ubi Deum nosse ita homini ait proprium, ut hinnitum equo.
7) L. veluti de Iust. et iure [l. 2 D. I, 1].
8) [Xenoph., Memorab. IV, 4, 19].
9) [Cic., de Nat. Deor. I, 16, 43].
10) [Cic., de Invent. II, 22, 65].
11) [Dio Chrysost., Orat. XII p. 201. In textu ed. 1646, typothetae errore, est XLI pro XII].
12) [Xenoph., Symposion IV, 47].

legimus, et Epicureis [1]) qui ex bene moratis urbibus eiecti sunt, ita et coerceri posse arbitror nomine humanae societatis [2]) quam sine ratione probabili violant. Himerius Sophista actione in Epicurum [3]) : **δόγματος οὖν ἀπαιτεῖς δίκας; οὐκ ἀλλ' ἀσεβείας. δογματίζειν μὲν γὰρ ἐξὸν, ἀσεβεῖν δὲ οὐκ ἐπιτέτραπται**: *Placiti igitur poenam exigis? Neutiquam: sed impietatis: placita tradere permittitur, non et pietatem oppugnare.*

XLVII. I. Caeterae notiones non aeque sunt evidentes, ut Deos plures uno non esse: nihil eorum quae videmus Deum esse, non mundum, non coelum, non solem, non aërem: mundum non esse ab omni aeternitate, ac ne eius quidem materiam, sed a Deo facta. Itaque harum cognitionem temporum lapsu apud multos populos obliteratam, et quasi extinctam videmus, eoque facilius quia leges hanc partem minus curabant ut sine qua aliqua saltem consistere religio posset.

2. Ipsa lex Dei illi populo data quem Prophetae et prodigia partim conspecta, partim non dubitandae auctoritatis fama ad ipsos perlata, cognitione harum rerum nec obscura, nec incerta imbuerant, quanquam falsorum deorum cultus maxime detestatur, non tamen omnes eius culpae convictos morte punit, sed eos demum quorum facta circumstantiam habent singularem, ut eum qui princeps alios seduxerit, Deut. XIII, 16 [4]). civitatem quae incepit colere deos ante ignotos, Deut, XII, 23 [5]). eum qui astra colit ut legem totam ac proinde Dei veri cultum deserat, Deut. XVII, 2. (quod Paulo [6]) est **λατρεύειν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα** *opificio servire non opifici* [7]) : nam **παρὰ** ibi et alibi saepe vim habet exclusivam) quae res etiam apud Esaui posteros aliquo tempore poenis fuit subdita, ut videre est Iobi XXXI, 26, 27. eum quoque qui liberos suos Molocho id est Saturno dederit, Levit. XX, 2.

3. Cananaeos vero et vicinos illis populos pridem delapsos ad pravas superstitiones non statim Deus puniendos iudicavit, sed tum demum cum hanc culpam magnis sceleribus cumulassent, Gen. XV, 16. Sic et in aliis populis dissimulavit ignorantiae tempora circa falsorum numinum cultus, Act. XVII, 38 [8]). Nimirum recte a Philone [9])

---

1) Aeli. l. IX [c. 12 Var. Hist.].
2) *Ita et coerceri posse arbitror nomine humanae societatis*] Moxus Lydus Crambi urbis inhabitatores obsidione captos morsit omnes *οἷον ἀθέους* ut qui Deum nullum nossent, colerentve. Nicolaus Damascenus in excerptis Peiresianis [Exc. de Virt. et Vitiis I p. 338].
3) [Photius, Biblioth. cod. 243].
4) [Deut. XIII, 1, 6].
5) [Deut. XIII, 12, 13].
6) [Rom. I, 25].
7) *Opificio servire, non opifici*] Philo ad Decalogum [§ 13] de talibus: *εἰσὶ δ' οἳ καὶ προσυπερβάλλουσιν ἀσεβείᾳ, μηδὲν τῶν ἴσων μεταδιδόντες, ἀλλὰ τοῖς μὲν τὰ πάντα τῶν ἐπὶ τιμῇ χαριζόμενοι, τῷ δ' οὐδὲν νέμοντες, ἀλλ' οὐδὲ μνήμης τὸ κοινότατον ἀξιοῦνται ἐπιλήθονται γὰρ οὗ μόνον προσῆκον ἦν μεμνῆσθαι, ἐπιτηδεύοντες οἱ βαρυδαίμονες ἑκούσιον λήθην, etc. Sunt autem alii quorum ulterius impietas procedit, qui ne paria quidem Deo et operibus eius tribuant, sed quicquid honoris excogitari potest, his exhibent, illud communissimum bonum nulla memoratione dignantes, id praetereunt quod solum meminisse debuerant, sponte miseri, sibi accersentes quaesitam oblivionem.* Sic locum Deuteronomii interpretatur Maimonides Directore III, 41.
8) [Act. XVII, 30].
9) Leg. ad Caium [§ 36].

dictum est, religionem suam cuique videri optimam, ut quae plerumque non ratione sed affectu diiudicetur: unde non longe abit dictum Ciceronis [1]), nemini ullam disciplinam philosophiae probari, praeter eam quam ipse sequatur. Addit plerosque teneri adstrictos antequam quid esset optimum iudicare possent.

4. Sicut autem excusabiles sunt et ab hominibus certe non puniendi, qui cum legem a Deo proditam nullam acceperint, aut astrorum, aut aliarum rerum naturalium virtutes, aut spiritus, sive in imaginibus, sive in animantibus, sive in rebus aliis colunt, aut etiam animas eorum qui virtute et beneficiis in humanum genus excelluerunt, aut mentes quasdam incorporeas, praesertim si nec ipsi tales cultus commenti fuerint, nec summi Dei cultum ideo deserant [2]): ita impiis magis quam errantibus annumerandi sunt, qui aut cacodaemonas quos tales esse norunt, aut vitiorum nomina, aut homines quorum vita fuit flagitiis plena, divinis honoribus colere instituunt.

5. Nec minus illi qui deos colunt hominum innocentum sanguine, a quo more quod Carthaginienses abstinere coegerit laudatur Darius [3]) Persarum rex [4]) et Gelo Syracusarum tyrannus [5]). Narrat et Plutarchus [6]) barbaros quosdam qui humanis victimis Deos colebant, poenas daturos Romanis fuisse: sed cum antiquitate moris se excusarent, nihil mali passos: vetitos tantum nequid in posterum tale facerent.

XLVIII. I. Quid de illis armis dicemus quae inferuntur populis aliquibus eam ob causam, quod illi Christianam religionem sibi propositam amplecti nolunt? Non iam quaeram an talis proponatur qualis debet, et quomodo debet. Demus ita fieri: duo notanda dicimus. Prius est veritatem Christianae religionis, quatenus scilicet naturali ac primaevae religioni non pauca superaddit, argumentis mere naturalibus persuaderi non posse, sed niti historia tum resurrectionis Christi, tum miraculorum ab ipso et Apostolis editorum: quae res est facti olim quidem irrefragabilibus testimoniis probata, sed olim, ita ut et haec quaestio facti sit, et iam perantiqui. Quo magis fit, ut doctrina haec ab his qui nunc primum eam audiunt penitus in animum admitti nequeat nisi secretis Dei auxiliis accedentibus, quae sicut quibus dantur non dantur in operis alicuius mercedem, ita si quibus negantur aut minus large conceduntur, id fit ob causas non iniquas illas quidem sed plerunque nobis incognitas, ac proinde humano iudicio non punibiles. Huc respicit Canon concilii Toletani [7]): *Praecipit sancta Synodus nemini deinceps ad credendum vim inferre* [8]). *Cui enim vult Deus miseretur, et quem vult indurat.*

---

1) Acad. IV [Acad. prior. II, 3, 8].

2) *Nec summi Dei cultum ideo deserant*] Sic victimas ab Aegypti regibus, ab Augusto, a Tiberio in Templum admisere Iudaei. Docent id et Iosephus et Philo [de Legat. ad Cai. § 40].

3) *Darius*] Hystaspis filius, Xerxis pater. Confer quae supra §. XI [immo XL].

4) Iust. l. XIX [1, 10].

5) Plut. Apophth. [175 A] et de sera num. vind. [552 A].

6) Plut. quaest. Rom. 12 [immo q. 83 p. 283 F].

7) Cap. de Iudaeis [c. 5] dist. 45.

8) *Nemini deinceps ad credendum vim inferre*] Iosephus [Vita 23] ita censet δεῖν ἕκαστον κατὰ τὴν ἑαυτοῦ προαίρεσιν θεὸν εὐσεβεῖν, ἀλλὰ μὴ μετὰ βίας: *Debere quemque libero animi proposito Deum colere, non vi coactum.*

Mos enim est sacrorum librorum quarum rerum causae nos latent eis causam assignare divinam voluntatem [1].

2. Alterum hoc est, Christo novae legis auctori omnino hoc placuisse ut ad legem suam recipiendam nemo huius vitae poenis aut earum metu pertraheretur [2], Rom. VIII, 15; Hebr. II, 15; Iohan. VI, 67; Luc. IX, 54; Matth. XIII, 24; quo sensu verissimum illud Tertulliani: *Lex nova non se vindicat ultore gladio.* In libro antiquo cui nomen constitutiones Clementis [3] de Christo dicitur, **τὸ αὐτεξούσιον τῶν ἀνθρώπων ἀφῆκεν ἐλεύθερον, οὐ προσκαίρῳ θανάτῳ δικάζων, ἀλλ' ἐν ἑτέρᾳ καταστάσει λογοθετῶν αὐτό.** *Liberam reliquit hominibus arbitrii potestatem, non morte temporali eos puniens, sed in altero saeculo ad reddendam rationem vocans.* Athanasius [4]: *Dominus non cogens, sed libertatem suam voluntati permittens dicebat quidem vulgo omnibus: Si quis vult venire post me: Apostolis vero: numquid et vos abire vultis?* [5]. Chrysostomus [6] ad eundem Iohannis locum: **ἐρωτᾷ λέγων, μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν, ὅπερ πᾶσαν ἦν ἀφαιροῦντος βίαν καὶ ἀνάγκην**: *interrogat an et ipsi velint discedere, quod omnem est amoventis vim ac necessitatem.*

3. Nec obstat illud in fabula de nuptiis, quod quidam iubentur cogi intrare, Luc. XIV, 23: nam sicut in ipsa fabella illud cogere instantiam vocatoris significat [7], ita et in affabulatione, quo sensu vox eiusdem significationis accipitur Luc. XXIV, 29; nec aliter Matth. XIV, 22; Marci VI, 45; Gal. II, 14. Procopius in arcana historiae parte [8] docet a sapientibus culpatum fuisse Iustiniani consilium [9], quod Samaritas vi ac minis ad Christianam religionem compulerit: addit et incommoda inde secuta quae apud ipsum legas.

XLIX. 1. Qui vero vero Christianismum docentes aut profitentes eam ob causam poenis subdunt, haud dubie faciunt contra ipsam rationem, nihil enim est in disciplina Christiana (ipsam hic per se considero, non quatenus ei insincerum aliquid admiscetur) quod

---

1) *Quarum rerum causae nos latent eis causam assignare divinam voluntatem*] Servius ad initium III Aeneidos [2], *Quotiescunque ratio vel iudicium non apparet, sic visum interponitur.* Sic et Donatus ad actum V, Scena II Eunuchi [875]. Atque in eum sensum poni Hebraeum חפץ notat Abarbanel.

2) *Christo novae legis auctori omnino hoc placuisse, ut ad legem suam recipiendam nemo huius vitae poenis, aut earum metu pertraheretur*] Tractat hoc Gregorius Nazianzenus oratione cum assumptus est a Patre: et Beda l. 26 [Hist. eccl. I, 26]. Isidorus de Sisebuto rege: *Qui in initio regni sui Iudaeos ad fidem Christianam permovens aemulationem quidem Dei habuit, sed non secundum scientiam. potestate enim compulit, quos provocare oportuit fidei ratione.* Transcripsit hoc in historiam Rodericus II, 13. Posteriores in Hispania reges eodem nomine culpant Osorius, et Mariana. quem vide XXVI, 14 [immo 13]. XXVII, 5.

3) [Constitut. Clem. V, 22].

4) *Athanasius*] Epistola ad solitarios.

5) *Numquid et vos abire vultis?*] Cyprianus epistola LV [§ 7]. *Conversus ad Apostolos suos dixit: Numquid et vos vultis ire? servans scilicet legem, qua homo libertati suae relictus, et in arbitrio proprio constitutus, sibimet ipse vel mortem appetit, vel salutem.*

6) [Chrysost., in Euang. Ioannis Homil. XLVII, 3].

7) *Instantiam vocatoris significat*] Cyprianus de Idolorum vanitate [c. 14] hunc locum respiciens: *Per orbem vero discipuli, magistro et Deo monente, diffusi, praecepta Dei in salutem darent, ab errore tenebrarum ad viam lucis adducerent, caecos et ignaros ad agnitionem veritatis ocularent. Ac, ne esset probatio minus solida, et de Christo delicata confessio, per tormenta, per cruces, per multa poenarum genera tentantur.*

8) [Procop., Hist. arc. 11].

9) *Iustiniani consilium*] Ad eundem Iustinianum epistolam Theodahadi vide in Cassiodoro X, 26.

humanae societati noceat, imo nihil quod non prosit. Res ipsa loquitur, et extranei coguntur agnoscere. Plinius [1]) Christianos sacramento inter se obstringi ait, ne furta, ne latrocinia committant, ne fidem fallant. Ammianus [2]) ea religione nihil ait doceri, nisi iustum et lene. Et vulgi verbum, *Bonus vir Caius Seius, tantum quod Christianus* [3]). Nec admittendae excusationes, nova omnia metuenda, praesertim coetus: nam neque metuenda sunt dogmata quamvis nova, si modo ad honesta omnia atque ad exhibendam superioribus obedientiam ducant, nec suspecti esse debent coetus proborum hominum, et qui latere non quaerunt nisi cogantur. Recte huc aptem quod Augustum de Iudaeorum conventibus dixisse Philo commemorat [4]): non eos bacchanalia esse aut coetus turbandae paci, sed virtutum scholas.

2. Qui in tales saeviunt ipsi in ea causa sunt ut puniri iuste possint, quod et Thomae [5]) videtur. Atque eam ob causam Constantinus Licinio [6]), Imperatores alii Persis [7]) bellum intulerunt: quanquam haec bella magis ad innocentum defensionem, de qua et infra agemus, quam ad poenae exactionem pertinent.

L. 1. In eos vero qui Christi legem pro vera habent, sed de quibusdam quae aut extra legem sunt, aut in lege sensum videntur habere ambiguum, et ab antiquis Christianis non eundem in modum sunt exposita, dubitant aut errant, suppliciis qui grassantur perinique faciunt: quod ostendunt et ea quae ante diximus, et Iudaeorum exemplum vetus. Nam hi cum legem haberent quae suppliciis huius vitae sanciebatur, nunquam tamen poenis subdiderunt Sadducaeos, qui reiiciebant dogma resurrectionis, verissimum quidem, sed in ea lege non nisi obscure et sub verborum aut rerum involucris traditum.

2. Quid si vero gravior sit error, et qui apud aequos iudices facile possit sacra autoritate aut veterum consensu revinci? cogitandum hic quoque quanta sit vis inolitae opinionis, et quantum libertatem iudicii minuat in suam cuiusque sectam studium, malum,

---

1) [Plin., Epist. x, 96].

2) *Ammianus*] [Lib. XXII, 11, 5]. Idem vere, Christianam religionem absolutam et simplicem vocat [XXI, 16, 18]. Zosimus [II, 29] et ipse paganus: *χριστιανῶν πίστεως ἐπαγγελία παντὸς ἁμαρτήματος καὶ πάσης ἀσεβείας ἀπαλλαγη: Christianae fidei haec est pollicitatio, libertas ab omni crimine atque impietate.* Secta nemini molesta passim a paganis dicebatur. Tertullianus Scorpiaco [1]. Iustinus Apologetico II [p. 44]: *ἀρωγοὶ δ' ὑμῖν καὶ σύμμαχοι πρὸς εἰρήνην ἐσμὲν πάντων μᾶλλον ἀνθρώπων, ὅτι ταῦτα δοξάζομεν, ὡς λαθεῖν θεὸν κακόεργον ἢ πλεονέκτην, ἢ ἐπίβουλον, ἢ ἐνάρετον, ἀδύνατον εἶναι, καὶ ἕκαστον εἰς αἰωνίαν κόλασιν ἢ σωτηρίαν κατ' ἀξίαν τῶν πράξεων πορεύεσθαι. Nos vobis ad Imperii tranquillitatem maxime adiutores et collaboratores sumus, ut qui doceamus fieri non posse ut Deo quis lateat, sive sit maleficus, raptor, insidiator, sive aequi amans. tum vero ad aeternam aut salutem aut poenam quemque mitti pro factorum suorum dignitate.* Arnobius de conventibus Christianorum loquens lib. II [immo IV, 36]: *In quibus aliud auditur nihil, nisi quod humanos faciat, nisi quod mites, verecundos, pudicos, castos, familiaris communicatores rei cum omnibus, quos solidet germanitatis necessitudine copulatio.*

3) Tert. Apol. c. 3, et I. advers. Nat. c. 4.

4) *Philo commemorat*] In legatione [§ 40]. Similiter et libro de Sacrificantibus [§ 12] facunde ostendit quantum Synagogae distent a paganicis mysteriis. Locus uterque dignus inspici. Simile habet libro altero contra Appionem Iosephus.

5) Thom. 2, 2. 108.

6) *Constantinus Licinio*] Vide Zonaram [XV, 1). Simile illud apud Augustinum epistola L [CLXXXV c. 7 § 28]: *Maximianus episcopus Vagiensis auxilium petiit ab Imperatore Christiano contra hostes Ecclesiae, non tam sui ulciscendi causa, quam tuendae Ecclesiae sibi creditae.* Relatum est in causam XXIII, quaest. III [c. 2].

7) *Alii Persis*] Vide Menandrum Protectorem.

ut Galenus ait, quavis scabie insanabilius. Apposite ad hanc rem Origenes [1]: ***εὐχερέστερόν γε ἄνθρωπος τὰς περὶ ἄλλα συνηθείας, κἂν δυσαποσπάστως αὐτῶν ἔχῃ, καταλείψαι ἂν, ἢ τὰς περὶ τὰ δόγματα.*** *Facilius quis alia sibi consueta exuat, quantumvis illis affixus sit, quam ea quae dogmatum sunt* [2]. Adde quod quanta haec sit culpa pendet ex modo illuminationis et aliis animi dispositionibus quas hominibus pernoscere non est datum.

3. Haereticus Augustino [3]) is demum, qui alicuius temporalis commodi et maxime gloriae principatusque sui gratia [4]), falsas ac novas opiniones vel gignit vel sequitur. Audiamus de Arianis Salvianum [5]): *Haeretici sunt, sed non scientes: denique apud nos sunt haeretici, apud se non sunt: nam in tantum se Catholicos esse iudicant, ut nos ipsos titulo haereticae pravitatis infament. Quod ergo illi nobis sunt et hoc nos illis. Nos illos iniuriam divinae generationi facere certi sumus, quod minorem patre filium dicant. Illi nos iniuriosos patri existimant, quod aequales esse credamus. Veritas apud nos est, sed illi apud se esse praesumunt. Honos Dei apud nos est, sed illi hoc arbitrantur honorem divinitatis quod credunt. Inofficiosi sunt, sed illis hoc est summum religionis officium. Impii sunt, sed hoc putant veram esse pietatem. Errant ergo, sed bono animo errant* [6]), *non odio, sed affectu Dei, honorare se dominum, atque amare credentes. Quamvis non habeant rectam fidem, illi tamen hoc perfectam Dei aestimant caritatem, et qualiter pro hoc ipso falsae opinionis errore in die iudicii puniendi sint, nemo potest scire nisi iudex* [7]). *Interim iccirco eis,*

---

1) [Orig., contra Celsum I, 52].

2) *Quam ea quae dogmatum sunt*] Sequitur hoc Chrysostomus in I Cor. II [Homil. VII, 7]: *ὅταν δὲ καὶ ἐν δόγμασιν ἡ συνήθεια ᾖ βεβαιοτέρα γίνεται. πάντα γάρ τις εὐκολώτερον ἀμείψειε ἢ τὰ περὶ τὰς θρησκείας. Ubi vero consuetudo in dogmata inciderit, multo fit immobilior. Nihil enim est quod non facilius homo mutet, quam ea quae religionis sunt.*

3) *Haereticus Augustino*] Libro de utilitate credendi [c. 1]. Locus refertur in causam XXIV, quaestione 3 [c. 28]. Addit Augustinus non idem sibi videri haereticum et haereticis credentem hominem. Vide eundem epistola CLXII [XLIII, 1]. Haeresis obstinatioris animi dementia, L. 2, c. de summa Trinitate, I [l. 2 C. I, 1].

4) *Temporalis commodi et maxime gloriae principatusque sui gratia*] Scriptor responsorum ad orthodoxos quaestione IV [inter Iustini Mart. spuria]: *δῆλοί εἰσιν ὅτι ἐκ φιλοδοξίας ἢ ἀντιπαθείας τῶν αἱρεσιαρχῶν πᾶσαι αἱ αἱρέσεις τὰς ἀφορμὰς ἐσχήκασι τῆς συστάσεως αὐτῶν. Apertum est ex cupiditate gloriae aut ex aemulatu qui primos repertores agitaverit, sectas omnes exsistendi originem cepisse.* Chrysostomus ad Gal. V [§ 4]: *ἡ γὰρ τῶν αἱρέσεων μήτηρ, ἡ τῆς φιλαρχίας ἐστὶν ἐπιθυμία, Mater haeresium, cupiditas principatus.*

5) [Salvianus, de Gubern. Dei V, 2].

6) *Bono animo errant*] Agathias ubi de Alemannorum absurdis superstitionibus egerat Historiarum I [7]: *ἐλεεῖσθαι μὲν οὖν ἢ χαλεπαίνεσθαι δίκαιοι ἂν εἶεν καὶ πλείστης μεταλαγχάνειν συγγνώμης, ἅπαντες ὅσοι τοῦ ἀληθοῦς ἁμαρτάνουσιν. οὐ γὰρ δήπου ἑκόντες ἀλῶνται καὶ ὀλισθαίνουσιν, ἀλλὰ τοῦ ἀγαθοῦ ἐφιέμενοι, ἔπειτα σφαλέντες τῇ κρίσει τὸ λοιπὸν ἔχονται τῶν δοκηθέντων ἀπρὶξ, ὁποῖα ἄττα καὶ τύχοιεν ὄντα. miseratione quam odio digniores sunt, ac tales quibus ignosci par sit, quicunque a vero aberrant. Neque enim volentes palantur et cespitant, sed cum bonum appetant, in iudicando decepti, quae semel visa sunt retinent mordicus, qualiacunque ea fuerint.*

7) *Nemo potest scire nisi iudex*] Chrysostomus homilia contra Anathematizantes [c. 4 in fine]: *τὸ κεκρυμμένον τῷ τῶν αἰώνων κριτῇ ἀνεπισφαλὲς ἀποφαίνεσθαι, μόνῳ εἰδότι καὶ μέτρα γνώσεως καὶ ποσότητα πίστεως. πόθεν γὰρ ἴσμεν, εἰπέ μοι, παρακαλῶ, ποίοις ῥήμασι κατηγορήσει ἑαυτοῦ ἢ καὶ ἀπολογήσεται ἐν ἡμέρᾳ ὅτε μέλλει ὁ Θεὸς κρίνειν τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων; ὄντως ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ. id quod absconditum, solus sine periculo diiudicet saeculorum iudex, cui soli patet et scientiae mensura et fidei quantitas. Unde enim nos sciamus, dic mihi quaeso, quibus verbis ille se accusaturus aut excusaturus est, in die illa, qua Deus diiudicabit arcana hominum? Vere inscrutabilia sunt iudicia eius et viae eius impervestigabiles.*

ut reor, patientiam Deus commodat, quia videt eos etsi non recte credere, affectu tamen piae opinionis errare.

4. De Manichaeis audiamus eum qui in illorum crassis sordibus diu haesit Augustinum [1]) : *Illi saeviant in vos qui nesciunt, quo cum labore verum inveniatur: et quam difficile caveantur errores. Illi in vos saeviant qui nesciunt quam rarum et arduum sit carnalia phantasmata piae mentis serenitate superare. Illi in vos saeviant, qui nesciunt quanta difficultate sanetur oculus interioris hominis, ut possit intueri solem suum. Illi in vos saeviant, qui nesciunt quantis gemitibus et suspiriis fiat ut ex quantulacunque parte possit intelligi Deus. Postremo illi in vos saeviant qui nullo tali errore decepti sunt, quali vos deceptos vident. Ego autem saevire in vos omnino non possum, quos sicut me ipsum illo tempore, ita nunc debeo sustinere, et tanta patientia vobiscum agere, quanta mecum egerunt proximi mei cum in vestro dogmate rabiosus et caecus errarem.*

5. In Arianam haeresin [2]) acriter invehitur Athanasius epistola ad solitarios, quod prima in contradicentes usa esset iudicum potestate, et quos non potuisset verbis inducere, eos vi, plagis carceribusque ad se pertrahere anniteretur: *Atque ita*, inquit, *seipsam quam non sit pia, nec Dei cultrix manifestat*, respiciens ni fallor ad illud quod legitur Gal. IV, 29 [3]). Similia habet Hilarius oratione ad Constantium. In Gallia iam olim damnati sunt [4]) Ecclesiae iudicio Episcopi qui ut in Priscillianistas gladio animadverteretur curaverant, et in Oriente damnata Synodus, quae in Bogomili exustionem consenserat. Sapienter dixit Plato [5]) errantis poenam esse, doceri [6]).

---

1) [August., contra ep. Manich. c. 2].

2) *In Arianam haeresin*] Non immerito odimus tam mali exempli inter Christianos repertores. Vide eorum saeva facta apud Eusebium de vita Constantini libro I, 5, 38. Socratem libro IV, 29. Procopium Vandalicorum I [8 init.], ubi de Honoricho. et Gotthicorum I [13] de Amalaricho. et Victorem Utunensem [Victorem Vitensem, Persec. Vand. II, 2]. de Semiarianis Epiphanius: *τοὺς τὴν ἀλήθειαν διδάσκοντας διώκουσιν, οὐκέτι λόγοις βουλόμενοι ἀνατρέπειν ἀλλὰ καὶ ἐχθρίαις καὶ πολέμοις καὶ μαχαίραις παραδιδόντες τοὺς ὀρθῶς πιστεύοντας. λύμην γὰρ οὐ μιᾷ πόλει καὶ χώρᾳ εἰργάσαντο ἀλλὰ πολλαῖς. Veritatem docentes vexant, neque verbis evertunt, sed odiis, bellis, gladiis tradunt recte sentientes. exitium quippe iam non uni, sed multis urbibus regionibusque attulere.* de talibus Gregorius Episcopus Romanus ad Constantinopolitanum Episcopum [Greg. Magni, Ep. l. III Ind. XI, 56]: *Nova et inaudita est ista praedicatio quae verberibus exigit fidem.*

3) *Gal.* IV, 29.] Ad quem locum vide Hieronymum, citatum c. qui secundum [13]. causa XXIII, quaestione IV.

4) *In Gallia iam olim damnati sunt*]. Sulpitius Severus [II, 47]: *Tum vero Idacius atque Ithacius acrius instare, arbitrantes posse inter initia malum comprimi. sed parum sanis consiliis, saeculares iudices adeunt, ut eorum decretis atque executionibus haeretici urbibus pellerentur.* mox [II, 50]: *Secuti etiam accusatores Idacius et Ithacius Episcopi, quorum studium in expugnandis haereticis non reprehenderem, si non studio vincendi plus quam oportuisset certassent. Ac mea quidem sententia est, mihi tam reos quam accusatores displicere.* Postea: *Martinus apud Treviros constitutus non desinebat increpare Ithacium ut ab accusatione desisteret: Maximum orare, ut sanguine infelicium abstineret. satis superque sufficere ut Episcopali sententia haeretici iudicati Ecclesiis pellerentur.* Vide et sequentia.

5) [Plato, de Rep. I, 11].

6) *Errantis poenam esse doceri*] Seneca in tragoedia [Herc. fur. 1244]:

Quis nomen unquam sceleris errori dedit?

Et de Ira I, 14: *Non est prudentis errantes odisse. alioquin ipse sibi odio erit.* M. Antoninus libro IX [11]: *εἰ μὲν δύνασαι, μεταδίδασκε. εἰ δὲ μή, μέμνησο, ὅτι πρὸς τοῦτο ἡ εὐμένειά σοι δέδοται. καὶ οἱ θεοὶ δὲ εὐμενεῖς τοῖς τοιούτοις εἰσίν. Si potes, meliora doce; si non potes, memento in hoc tibi lenitatem datam. Ipsi Dii lenes sunt talibus.* Chrysostomus Eph. IV, 17 [Homil. XIII, 1]: *τὸν γὰρ ἀγνοοῦντα, οὐ κακῶς πάσχειν οὐδὲ ἐγκαλεῖσθαι, ἀλλὰ*

LI. 1. Iustius illi punientur qui in eos quos Deo putant irreverentes atque irreligiosi sunt [1]: Atque haec causa inter ceteras allata belli Peloponnesiaci inter Athenienses et Lacedaemonios [2], et a Philippo Macedone in Phocenses [3]: de quorum sacrilegio sic Iustinus [4]: *quod Orbis viribus expiari debuit.* Hieronymus ad Danielis VI [5]: *Quamdiu vasa fuerunt in idolio Babylonis, non est iratus Dominus (videbantur enim rem Dei secundum pravam quidem opinionem, tamen divino cultui consecrasse) postquam autem humanis usibus divina contaminant, statim poena sequitur post sacrilegium.* Nimirum et Augustinus existimat auctum a Deo Imperium Romanorum quod cordi illis fuisset quamvis falsa religio: et, ut Lactantius [6] loquitur, summum hominis officium, etsi non reipsa, tamen proposito tenerent.

2. Et supra [7] diximus qualiacumque quae putantur numina peierata a vero numine vindicari: *Punitur, quia tanquam Deo fecit,* ait Seneca [8]: *opinio illum sua obligat poenae.* Sic accipio et illud Senecae [9]: *Violatarum religionum aliubi atque aliubi diversa poena est: sed ubique aliqua.* Et quod Plato [10] capitis damnat religionis temeratores.

μανθάνειν δίκαιόν ἐστιν ὅπερ ἀγνοεῖ. eum qui ignorat neque malo affici neque accusari oportet, sed aequum est ut discat quae ignorat. Valentinianus, laudante Ammiano Marcellino libro XXX [9, 5]. *nec quenquam inquietavit, neque ut hoc coleretur imperavit, aut illud: nec interdictis minacibus subiectorum cervicem ad id quod ipse coluit inclinabat, sed intemeratas reliquit has partes, ut reperit.*

1) *Iustius illi punientur qui in eos quos Deos putant irreverentes atque irreligiosi sunt*] Vide de bac re egregia apud Cyrillum libro contra Iulianum v, et VI. Solone auctore Amphictyones bello persecuti sunt Cirrhaeos, quod ii templo Delphico vim intulissent. Plutarchus Solone [83 F]. sic et qui falso sibi vatum nomen induunt, recte puniuntur. Consule Agathiam libro v [5].

2) Thuc. I [126].

3) Diod. libro XVI [60].

4) Lib. VIII [2, 6].

5) [Hieron., c. VI Comm. in Dan. v, 4].

6) [Lactant., Div. Inst. II, 3, 14].

7) [C. XIII § XII].

8) VII de ben. cap. 7.

9) III de ben. 6.

10) De legib. X [15].

CAPUT XXI.

DE POENARUM COMMUNICATIONE.

I. *Poena quomodo transeat ad eos qui delicti sunt participes.*
II. *Communitas aut rectores tenentur ex subditi delicto si adsit scientia et non prohibitio cum prohibere possint et debeant:*
III. *Item ex receptu eorum qui alibi deliquerunt:*
IV. *Nisi aut puniant aut dedant: quod exemplis illustratur.*
V. *Iura supplicum ad infortunatos non ad nocentes pertinere: cum exceptionibus:*
VI. *Defendi tamen supplices dum de causa cognoscitur: et ex quo iure facienda cognitio.*
VII. *Quomodo delicti rectorum participes sint subditi aut communitatis hi qui eius membra sunt: et quomodo differant poena communitatis et poena singulorum.*
VIII. *Poenae ius in universitatem quamdiu duret.*
IX. *An sine delicti communicatione poena transeat.*
X. *Distinctio eius quod directo infertur et quod*[1]) *in consequentiam venit.*
XI. *Distinctio eius quod fit occasione peccati et quod ex causa peccati.*
XII. *Proprie loquendo neminem iuste puniri ob delictum alienum et cur?*
XIII. *Non filios ob parentum delicta:*
XIV. *Respondetur ad Dei facta circa filios nocentum:*
XV. *Multo minus cognatos alios.*
XVI. *Posse tamen liberis et cognatis nocentum aliquid negari quod alioqui habere poterant: cum exemplis.*
XVII. *Nec subditos proprie puniri posse ob regis delictum:*
XVIII. *Nec singulos qui non consenserunt ob delictum universitatis.*
XIX. *Haeredes*[2]) *ad poenam qua poena est non teneri: et cur?*
XX. *Teneri tamen si poena in aliud debiti genus transierit.*

I. 1. Quoties de poena communicanda quaeritur, aut de iis quaeritur qui delicti sunt participes [3]), aut de aliis. Qui delicti participes sunt, non tam ex alieno quam ex suo delicto puniuntur. Hi qui sint, ex his quae supra [4]) de damno iniuria dato dicta sunt intelligi potest. Ferme enim iisdem modis in delicti partem quis venit, quo in damni dati: non tamen semper ubi damni obligatio

---

1) [*quod*, excidit in ed. 1646].
2) [*Haeredem* edd. 1625, 1632, 1642; *Haeredes*, ed. 1646].
3) *Qui delicti sunt participes*] Tertullianus de Resurrectione carnis [16]: *Dicent enim ministros et socios habere arbitrium ministrandi atque sociandi, et potestatem suae voluntatis in utrumque, homines scilicet et ipsos. iccirco cum auctoribus merita communicare, quibus operam sponte accomodant.*
4) [C. XVII § VI].

est, etiam delictum est, sed tum demum si qua malitia notabilior accesserit, cum ad damni dati obligationem saepe qualiscumque culpa sufficiat.

2. Ergo qui factum vitiosum iubent, qui consensum requisitum adhibent [1]), qui adiuvant [2]), qui receptum praestant [3]), aliove modo in ipso crimine participant: qui consilium dant [4]), laudant, assentantur [5]): qui cum ex iure proprie dicto teneantur vetare non vetant [6]), aut cum teneantur ex simili iure opem ferre iniuriam patienti non ferunt, qui non dissuadent cum dissuadere debeant, qui factum reticent quod notum facere ex iure aliquo tenebantur, hi omnes puniri possunt, si in ipsis talis sit malitia quae ad meritum poenae sufficiat, secundum ea quae proxime tractata sunt.

II. 1. Exemplis res fiet illustrior. Communitas ut alia ita et civilis non tenetur ex facto singulorum sine facto suo aut omissione. bene enim Augustinus [7]): *Aliud est quod in populo quisque habet peccatum proprium, aliud quod commune, quod uno animo fit et una voluntate ad aliquid multitudine comparata committitur.* Hinc in formula foederum est: *Si defexit publico consilio* [8]). Locri apud Livium [9]) ostendunt Senatui Romano culpam defectionis procul a consilio publico abfuisse. Narrante eodem [10]) Zeno pro Magnetibus deprecator apud T. Quintium et legatos qui ei aderant flens petebat, ait Livius, *ne unius amentiam civitati assignarent; suo quemque periculo furere.* Et Rhodii

---

1) *Qui factum vitiosum iubent, qui consensum requisitum adhibent*] *Saulus manibus omnium lapidabat.* Augustinus Sermone v de Sanctis, c. 4 [Sermo ccx, 4]. similia sermone eiusdem argumenti primo, c. 3 [Sermo ccxv, 3]. et sermone xiv [Sermo clxxxix].

2) *Qui adiuvant*] ope. Institutionibus de Furtis, §. interdum [immo de Obligat. quae ex del. § 11 I. iv, 1] Edicto Theuderici, c. 120.

3) *Qui receptum praestant*] Hieronymus super parabolas: *Non fur solum, sed ille reus tenetur, qui furti conscius quaerente possessore non indicat.* Chrysostomus de statuis xiv [3 in fine]. *οὐ γὰρ οἱ ἐπιορκοῦντες μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ συνειδότες μὲν, περιστέλλοντες δὲ, κοινωνοῦσι τῶν ἐγκλημάτων. non enim periuri soli, sed et qui, conscii cum sint, caelant periuria, criminis tenentur.*

4) *Qui consilium dant*] Vide Institutiones et Edictum Theuderichi dictis locis. Andocides [de Myst. 94] ex lege Attica, *τὸν βουλεύσαντα ἐν τῷ αὐτῷ ἐνέχεσθαι καὶ τὸν τῇ χειρὶ ἐργασάμενον. qui consilium dedit eum non minus poena teneri quam qui manu rem effecerit. οὐ γὰρ ἦν πραχθῆναι μὴ βουλευσαμένου. neque enim sine consilio res facta fuisset*, ait Aristoteles de Poëtica c. 17 [immo Rhetor. i, 7].

5) *Laudant, assentantur*] Chrysostomus i ad Romanos circa finem [Homil. v, 1]: *καὶ γὰρ τοῦ πλημμελοῦντος ὁ τὴν ἁμαρτίαν ἐπαινῶν χαλεπώτερος. peior peccante qui peccatum laudat.* Qui facinorosum adstans hortatur, pro faciente habetur lege Langobardica, lib. i, tit. ix, §. 25. vide quae ex Philone et Iosepho mox proferemus ad §. 17 [p. 428 n. 15].

6) *Non vetant*] Chrysostomus i adversus Iudaeos [adv. Iudaeos iv, 7]: *ὥσπερ οὖν οὐχ οἱ κλέπτοντες μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ κύριοι μὲν ὄντες κωλῦσαι, μὴ κωλύοντες δὲ τὴν αὐτὴν ἐκείνοις διδόασι δίκην. Sic non ii modo qui furtum fecere, sed et qui prohibere cum possent non prohibuere, puniuntur, et quidem pari uterque poena.* Sic eum qui sanari aegrotum prohibet, teneri quasi vulnerasset ait idem Chrysostomus ii ad Cor. c. vii [Homil. xiv, 2].

7) [August., Quaest. in Heptat. iii, 26].

8) *Si defexit publico consilio*] [Liv. i, 24, 8]. Chrysostomus de statuis iii [1]: *ὅτι οὐ κοινὸν τῆς πόλεως τὸ ἁμάρτημα γέγονεν, ἀλλὰ ἀνθρώπων τινῶν ξένων καὶ ἐπηλύδων, οὐδὲν λογισμῷ ποιούντων, ἢ τόλμῃ καὶ παρανομίᾳ πάσῃ. καὶ οὐκ ἂν εἴη δίκαιον ὑπὲρ τῆς ὀλίγων ἀπαιδευσίας πόλιν τοσαύτην ἀναρπάζεσθαι, καὶ τοὺς οὐδὲν ἠδικηκότας διδόναι δίκην. Non commune fuisse delictum civitatis, sed extraneorum et advenarum, qui cuncta temeritate ac legum ignorantia potius quam ratione facerent. neque vero aequum, ut ob paucorum imperitiam tanta urbs everteretur et poenam ferrent culpae exsortes.* Ammianus libro xxx [6, 2] de Quadis: *nihil ex communi mente procerum gentis delictum asseverantes in nostros.*

9) [Livius xxix, 17].

10) [Livius xxv, 31, 14].

apud senatum publicam causam a privatorum causa segregant dicentes, *nullam esse civitatem quae non improbos cives aliquando, et imperitam multitudinem semper habeat* [1]). Sic nec pater ex delicto liberorum tenetur, nec dominus ex servi, nec alii qui praesunt, nisi aliquid in ipsis vitiosum haereat.

2. Ex his autem modis quibus rectores aliorum in crimen veniunt, duo sunt qui maximum usum habent, et diligenti consideratione indigent: patientia et receptus. De patientia ita habendum est, qui scit delinqui, qui prohibere potest et tenetur nec prohibet, eum ipsum delinquere. Cicero in Pisonem [2]): *Neque vero multum interest, praesertim in Consule, utrum ipse pernitiosis legibus, improbis concionibus rempublicam vexet, an alios vexare patiatur.* Brutus ad Ciceronem [3]): *Alienae igitur, inquies, culpae me reum facies? Prorsus alienae, si provideri potuit, ne existeret.* **ἴσον τῷ πλημμελεῖν τὸ μὴ κωλύειν τοὺς πλημμελοῦντας,** ait Agapetus ad Iustinianum [4]): *par est delinquere et delinquentes non prohibere. Quisquis patitur peccare peccantem, is vires subministrat audaciae,* ait Arnobius [5]). *In cuius manu est ut prohibeat, iubet agi, si non prohibet admitti,* ait Salvianus [6]). Augustinus [7]) vere: *Qui desinit obviare cum potest, consentit.*

3. Sic qui mancipium cum possit eximere prostitutum esse patitur pro prostituente habetur Romanis legibus [8]). Si servus sciente domino occidit, in solidum dominum obligat: ipse enim videtur dominus occidisse [9]). Et lege Fabia in dominum animadvertitur si servus domino sciente alienum servum subduxerit [10]).

4. Sed ut diximus praeter scientiam requiritur facultas prohibendi. Et hoc est quod aiunt leges scientiam cum puniri iubetur accipi pro patientia [11]), ut qui prohibere potuit teneatur si non fecerit [12]), et scientiam hic spectari quae habeat et voluntatem [13]): scientiam accipi cum consilio: ideoque non teneri dominum si servus in libertatem proclamaverit, si dominum contemserit [14]): quia scilicet culpa vacat qui scit quidem sed prohibere non potest [15]). Sic parentes tenentur ex delictis filiorum, sed eorum demum quos habent in potestate [16]). Vicissim etiamsi in potestate habeant et alioqui prohibere potuerint non tenebuntur nisi et sciverint [17]). Pariter enim concurrere haec

---

1) Liv. l. XLV [23, 8].
2) [Cic., in Pisonem 5, 10].
3) [Cic., Epp. ad Brutum I, 4, 5].
4) [Agapet., Parainet. 28].
5) Adv. gent. l. IV [32].
6) [Salvianus, de Gubernat. Dei VII, 19].
7) [Cf. can. 11 Causa XXIII qu. 3].
8) l. Imperator. D. qui sine manum. [l. 7 D. XL, 8].
9) l. 2. de noxal. act. [l. 2 D. IX, 4].
10) Paul. l. 5. Sent. [V, 30, 2].
11) *Scientiam, cum puniri iubetur, accipi pro patientia*] Lege Wisigotthorum libro VIII, tit. IV, cap. 11, cap. 26, et alibi. Libro IX, tit. I, c. 1.
12) l. Scientia ad l. Aquil. [l. 45 D. IX, 2].
13) l. 1. §. Haec autem. si fam. furt. f. d. [l. 1 § 1 D. XLVII, 6].
14) l. in delictis. de nox. act. [l. 4 D. IX, 4].
15) l. Culpa. de R. I. [l. 50 D. L, 17]. l. nullum crimen eo tit. [l. 109].
16) l. 1. §. qui eam, in fine. l. Quid ergo. § 1. l. Non alia. D. qui not. inf. [l. 1, l. 13 § 1, l. 19 D. III, 2].
17) l. Furtum. §. Quod si. D. arb. furt. caesar. [l. 7 § 5 D. XLVII, 7].

debent, scientia, et non prohibitio, ut quis ex facto alieno teneatur, quae omnia ad subditos pari ratione sunt referenda: Veniunt enim ex naturali aequitate.

5. Egregie Proclus ad illud Hesiodi [1]:

> **πολλάκι καὶ ξυμπᾶσα πόλις κακοῦ ἀνδρὸς ἐπαυρεῖ.**
> *Saepe luit populus poenas unius iniqui.*

ait, **ὡς ἐξὸν κωλύειν, μὴ κωλυοῦσα τοῦ ἑνὸς πονηρίαν,** *ut qui cum prohibere possit non prohibet unius malitiam.* Sic in exercitu Graecorum, ubi Agamemnon ipse et alii concilio communi suberant, non immerito

> *Quicquid delirant reges plectuntur Achivi* [2]:

Ipsorum enim erat cogere Agamemnonem [3] ut sacerdoti filiam redderet. Sic post eorundem classis exusta narratur

> *Unius ob culpam et furias Aiacis Oilei* [4],

qua de re Ovidius Metam. XIV [5]:

> *Virgine rapta*
> *Quam meruit poenam solus, digessit in omnes* [6];

quia ceteri non impedierant ne virgo sacerdos raperetur. Apud Livium [7] est: *Propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant. Cumque Laurentes iure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum et preces plus potuerunt. Igitur illorum poenam in se vertit.* Huc proprie pertinet illud Salviani [8] de regibus: *Potestas magna et*

---

1) [Hesiod., Op. et Dies 240].

2) [Horat., Epist. I, 2, 14].

3) *Ipsorum erat cogere Agamemnonem*] ita hanc rem explicat Cyrillus libro V contra Iulianum [p. 175]

4) *Unius ob culpam et furias Aiacis Oilei*] [Virg., Aen. I, 41]. Euripides Troadibus [70 sq.] sic loquentem Neptunum facit:

> *οἶδ' ἡνίκ' Αἴας εἷλκε Κασσάνδραν βίᾳ.*
> *Cum Phaebadem vi traxit Aiacis manus.*

Et Mivervam respondentem,

> *κοὐδέν γ' Ἀχαιῶν ἔπαθεν, οὐδ' ἤκουσ' ὕπο.*
> *Nilque audiit, nil passus a Graecis mali est.*

Pari iure omnes Antiochenos statuarum crimine involvit Chrysostomus, prima [immo II, 3] eius argumenti oratione, *ἰδοὺ τὸ ἁμάρτημα γέγονεν ὀλίγων, καὶ τὸ ἔγκλημα γίνεται κοινόν. ἰδοὺ δι' ἐκείνους ἅπαντες δεδοίκαμεν νῦν καὶ τῶν ἐκείνοις τετολμημένων αὐτοὶ τὰς τιμωρίας ἀναμένομεν· εἰ δὲ προλαβόντες αὐτοὺς ἐξεβάλομεν τῆς πόλεως καὶ τὸ νενοσηκὸς διωρθώσαμεν μέλος, οὐκ ἂν τὸν παρόντα ἐφοβούμεθα φόβον. Ecce facinus paucorum fuit, accusatio in omnes fertur. Ecce propter illos nunc in metu omnes sumus, et eorum quae illi ausi sunt poenam nos ipsi exspectamus. Quod si antevertissemus eam, illos de urbe pellendo, et partem morbidam sicut oportet tractassemus, abesset iam a nobis hic timor.* deinde [ibid. 4]: *δι' αὐτὸ οὖν τοῦτο κολάζου, φησί, δίδου δίκην τὴν ἐσχάτην, ὅτι μὴ παρῆς, μηδὲ ἐκώλυες, μηδὲ τοὺς ἀκοσμοῦντας κατεῖχες, μηδὲ ἐκινδύνευες ὑπὲρ τῆς εἰς τὸν βασιλέα τιμῆς. οὐ μετέσχες τῶν τετολμημένων; ἐπαινῶ τοῦτο καὶ ἀποδέχομαι. ἀλλ' οὐδ' ἐπέσχες τὰ γενόμενα· τοῦτο κατηγορίας ἄξιον. Ob hoc ipsum, inquit, fer poenas, et ultima lue supplicia quod non adfuisti, quod non prohibuisti, quod insanientes non retinuisti, quod pericula non subiisti pro honore Imperatoris. Particeps non fuisti facinorum? Laudo hoc, et boni accipio. sed nec quae fiebant impediisti. hoc vero iam dignum accusari.*

5) [Ovid., Metam. XIV, 468 sq.].

6) [qua de re — *in omnes*, om. edd. 1625, 1632, 1642; add. ed. 1646].

7) Liv. lib. I [14, 1].

8) [Salvianus, de Gubernat. Dei VII, 19].

potentissima quae prohibere scelus maximum potest [1]), *quasi probat debere fieri si sciens patitur perpetrari.* Et apud Thucydidem [2]) est : ***ὁ δυνάμενος παῦσαι, ἀληθέστερον δρᾷ.*** *Magis ille facit qui potest prohibere.* Sic apud Livium [3]) Veientes et Latini Romanis se excusant, quod hostes eorum a subditis suis adiuti essent se insciis. Contra Teucae reginae Illyriorum non accipitur excusatio quod diceret non a se, sed a subditis piraticam exerceri [4]) : neque enim prohibebat. Olim ab Amphictyonibus damnati Scyrii [5]), quod suorum quosdam piraticam exercere patiebantur.

6. Sciri autem facile est ut praesumantur quae conspicua sunt, quae frequentia. ***τὸ ἐκ πολλῶν συμβαῖνον, ἀνάγκη μηδένα ἀγνοεῖν:*** *id quod a multis fit, necesse est a nemine ignoretur,* ait Dion Prusaeensis Rhodiaca [6]). Aetolos graviter reprehendit Polybius [7]) quod cum hostes Philippi videri nollent, suos tamen palam paterentur agere hostilia, et eorum qui talia facerent principes honoribus ornarent.

III. 1. Veniamus ad quaestionem alteram de receptu adversus poenas. Poenas ut ante [8]) diximus naturaliter cuivis cui nihil simile obiici potest exigere licet. institutis civitatibus id quidem convenit, ut singulorum delicta quae ipsorum coetum proprie spectant ipsis ipsarumque rectoribus pro arbitrio punienda aut dissimulanda relinquerentur.

2. At non etiam ius tam plenum illis concessum est in delictis quae ad societatem humanam aliquo modo pertinent, quae persequi ita civitatibus aliis earumve rectoribus ius est, quomodo in civitatibus singulis de quibusdam delictis actio datur popularis: multoque minus illud plenum arbitrium habent in delictis quibus alia civitas aut eius rector peculiariter laesus est. et quo proinde nomine ille illave ob dignitatem aut securitatem suam ius habent poenae exigendae secundum ea quae ante diximus. Hoc ergo ius civitas apud quem nocens degit eiusve rector impedire non debet.

IV. 1. Cum vero non soleant civitates permittere ut civitas altera armata intra fines suos poenae expetendae nomine veniat, neque id expediat, sequitur ut civitas apud quem degit qui culpae est compertus [9]), alterum facere debeat, aut ut ipsa interpellata pro merito

---

1) *Potestas magna et potentissima, quae prohibere scelus maximum potest*] Philo in Flaccum [§ 5]: *ὁ γὰρ ἐπιπλήττειν ἢ τὸ πανύστατον ἐπέχειν ἂν δυνηθεὶς, εἰ μὴ κεκώλυκε, δῆλος ἦν ἐφιεὶς καὶ ἐπιτρέπων αὐτός. nam qui castigare, certe inhibere potuit, si non impediit, habendus est permisisse aut etiam probasse quod agebatur.* Dion Galba [Xiphil. LXIV, 2]: *τοῖς μὲν γὰρ ἰδιώταις ἀπόχρη μηδὲν ἀδικεῖν. τοῖς δὲ δὴ τὰς ἡγεμονίας ἔχουσιν ἀνάγκη προνοεῖν ὅπως μηδ' ἄλλος κακουργῇ, Privatis sufficit non delinquere. in imperio agentibus incumbit et hoc curare ne delinquat alius.* in c. 4 Synodi Pistensis positae inter capitula Caroli Calvi [Mon. Germ. Hist., Legum Sect. II, tom. II p. 308] habemus: *Non est liber a consensu qui quod emendare potest, emendare negligit, quapropter sine dubio peccati se participem facit.* Vide Nicetam Choniatem libro II [c. 3] de Andronico.

2) Lib. I [69].

3) L. I. [30] et VI [10].

4) Polyb. l. II [8].

5) *Olim ab Amphyctionibus damnati Scyrii*] Plutarchus Cimone [483 C].

6) [Dio Chrysost., Orat. XXXI p. 353].

7) [Polyb. IV, 27].

8) [C. XX § VII].

9) *Qui culpae est compertus*] deditionem enim praecedere debet causae cognitio. non decet *ἀκρίτους ἐκδιδόναι, homines dedere causa non cognita.* Plutarchus Romulo [VII]. Rex Scotiae apud Camdenum in anno LXXXV ait Elisabetae, transmissurum se in Angliam Fernihurstium, imo et Cancellarium, si praecogitate securitatem violasse vel caedem conscisse liquidis et legitimis probationibus convincerentur.

puniat nocentem, aut ut eum permittat arbitrio interpellantis. hoc enim illud est dedere, quod in historiis saepissime occurrit [1]).

2. Sic Israelitae alii a Beniaminitis postulant ut dedant facinorosos, Iud. XX: Philistaei ab Hebraeis ut Samsonem quasi maleficum sibi dedant, Iud. XV. Sic Lacedaemonii Messeniis bellum intulerunt, quod interfectorem quendam Lacedaemoniorum non dederent [2]): et alio tempore ob non deditos eos qui missis ad sacrum virginibus vim intulerant [3]). Sic Caesarem Germanis ob bellum iniuste illatum dedi voluit Cato [4]). Sic Fabios sibi dedi Galli postulabant [5]) quod in se pugnassent. Ab Hernicis agri sui populatores dedi sibi postularunt Romani [6]), et a Poenis Amilcarem [7]) non illum nobilem ducem, sed alium qui Gallos concitabat: postularunt et postea Annibalem [8]): item Iugurtham a Boccho his apud Sallustium [9]) verbis: *simul nobis demeres acerbam necessitudinem pariter te errantem et illum sceleratissimum persequi.* Ab ipsis Romanis dediti qui Carthaginiensium [10]) quique Apolloniatarum [11]) legatis manus intulerant. Achaei a Lacedaemoniis dedi sibi postularunt eos qui Lan vicum oppugnassent, addito ni dederentur, violatum videri fedus [12]). Sic Athenienses per praeconem pronuntiarunt, siquis Philippo insidias struxisset, et Athenas confugisset, **παραδόσιμον εἶναι** [13]) *in eo statu esse ut dedi deberet.* Boeoti ab Hippotensibus exegerunt, ut qui Phocum interfecerant, dederentur [14]).

3. Quae omnia tamen sic intelligenda sunt ut non stricte populus aut rex ad dedendum teneatur, sed ut diximus ad dedendum aut puniendum. Nam ita legimus Eleos bellum intulisse Lacedaemoniis [15]) quod illi in eos qui Eleis iniuriam fecissent non animadverterent: id est nec animadverterent nec reos dederent. est enim disiunctiva obligatio.

4. Interdum sontes deposcentibus optio datur [16]) quo cumulatius satisfiat. Caerites apud Livium [17]) Romanis significant: *transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses cum praeter viam*

---

1) *Hoc enim illud est dedere quod in historiis saepissime occurrit*] Mithridatem a Tigrane poposcit Lucullus, et non dedenti bellum intulit. Appianus Mithridatico [83] et Plutarchus Lucullo [505 D]. Romani Salgas ab Allobrogibus dedi sibi postularunt. Appianus excerptis legationum XI [leg. gent. p. 524]. de Episcopo quem Romani dedere Scythis volebant, vide Priscum excerpto legationum 21 [leg. gent. p. 575]. Dux Beneventanus a rege Vascone deditus Ferdinando Castellam regenti. Mariana XX, 1.

2) Pa is. l. XIV [immo IV, 4].

3) Strabo libro VIII [4, 9].

4) [Cf. L. I C. III § V, 4].

5) *Sic Fabios sibi dedi Galli postulabant*] Plutarchus Camillo [137 A]. Appianus excerpto legationum 9 [leg. gent. p. 523].

6) [Dion. Halicarn. VIII, 64].

7) [Livius XXXI, 11, 6].

8) *Postularunt et postea Annibalem*] Diodorus Siculus in fragmentis [XXV, 5]. Livius [XXI, 6, 8].

9) [Sallust., Bell. Iugurth. CII, 5].

10) Livius libro XXVIII [XXXVIII, 42, 7]. Val. Max. lib. VI, c. 6.

11) [Livius, Epit. 15].

12) Livius libro XXXVIII [31, 2].

13) Diod. l. XVI [92].

14) Plut. Narr. amat. [774].

15) [Pausan. VI, 2. Sed cf. Barbeyrac].

16) *Interdum sontes deposcentibus optio datur*] Vide fedus inter reges Angliae et Daniae, memoratum Pontano de Mari [Discuss. Hist. I, 21].

17) Liv. l. VII [20, 6—7].

nihil petiissent, traxisse quosdam agrestium populationis eius quae sibi crimini detur comites: Eos seu dedi placeat, dedere se paratos esse, seu supplicio affici, daturos poenas.

5. In foedere Carthaginiensium et Romanorum secundo, quod apud Polybium [1]), exstat locus male vulgo et distinctus et versus: **εἰ δὲ μή, ἰδίᾳ μεταπορευέσθω, ἐὰν δέ τις τοῦτο ποιήσῃ, δημόσιον γενέσθω τὸ ἀδίκημα.** *Ni id fiat* (quid id sit incertum est: nam quae praecedunt sunt mutila) *privatim quisque ius suum persequitor. Id ubi fecerit* (nimirum ni ius reddatur) *publicum delictum habetor.* Aeschines in responso adversus accusationem Demosthenis de male obita legatione [2]), narrat se, cum apud Philippum Macedonem ageret de pace Graeciae, dixisse inter alia, aequum esse ut poenas luerent commissorum criminum non civitates, sed qui peccassent: nec quicquam nocendum civitatibus quae accusatos iudicio sisterent. Quintilianus declamatione CCLV: *Proximos existimo eos transfugis a quibus transfugae recipiuntur* [3]).

6. Inter mala quae ex discordiis civitatum nascuntur et hoc ponit Dion Chrysostomus oratione ad Nicomedienses [4]): **ἔστι τοῖς ἀδικήσασι τὴν ἑτέραν πρὸς τὴν ἑτέραν καταφυγεῖν**: *Licet his qui alteram iniuria affecerunt ad alteram confugere.*

7. Hic de deditis occurrit quaestio an si a sua civitate dediti, nec recepti sint ab aliis, cives maneant. Non manere censebat Pub. Mutius Scaevola, quia quem populus dedidisset, expulisse ex civitate sua videretur, sicut faceret cum aqua et igni interdiceret [5]). Contrariam sententiam defendit Brutus, et post eum Cicero [6]): quae et verior est, non tamen proprie ob id argumentum quod Cicero affert, quia ut donatio ita deditio sine acceptione non possit intelligi. Nam actus donationis perfectionem non habet nisi ex duorum consensu. At dedere de quo hic agimus nihil est aliud quam civem alterius populi potestati permittere, ita ut de eo statuat quod voluerit. Haec autem permissio, ius nullum dat, aut adimit; exsecutionis tantum impedimentum tollit. Quare si alter populus concesso iure non utatur, erit is qui deditus est eo loco ut a suo populo possit puniri (quod in Clodio Corsis dedito, nec ab iis accepto evenit [7])) aut non puniri, ut multa sunt delicta in quibus utrumvis fieri potest. Ius autem civitatis, ut et iura et bona alia, non amittitur ipso facto, sed decreto aliquo aut iudicio, nisi lex aliqua factum velit haberi pro re iudicata, quod hic dici non potest. Hoc denique modo et bona si dedita nec accepta sint, manebunt cuius fuerant. At si deditio accepta sit, et postea casu aliquo reversus sit is qui fuerat

---

1) [Polyb. III, 24, 10].
2) [Aeschines, de male ob. Leg. 117].
3) *A quibus transfugae recipiuntur*] Zonaras Basilio Porphyrogenneto [XVII, 5, 50]: *ἔπεμψε πρὸς Χοσρόην ἀξιῶν μὴ παραδέξασθαι τὸν τυραννήσαντα καὶ κατὰ οἰκείου δεσπότου γενόμενον, ἵνα μὴ καὶ καθ' ἑαυτοῦ ὑπόδειγμα εἴη οὐκ ἀγαθόν misit ad Chosroem postulatum ut dederetur sibi regni affectator, qui domino contraria cepisset arma, neve in semetipsum perniciosum exemplum statueret Chosroes.* vide de piratis Lesbi mendose receptis Chalcocondylam libro IX [immo X in princ].
4) [Dio Chrysost., Orat. XXXVIII p. 480].
5) L. ult. D. de legat. [l. 18 D. L, 7].
6) L. I [40, 181], et II [32, 137] de Or. Top. [8, 37] et pro A. Caecina [34, 98].
7) Val. lib. VI, c. 3.

deditus, is civis non erit, nisi ex novo beneficio : quo sensu verum est quod Modestinus [1]) de dedito respondit.

8. Quae autem diximus de nocentibus dedendis aut puniendis, non tantum ad eos pertinent qui subditi semper fuerunt eius apud quem nunc reperiuntur, verum etiam ad eos qui post crimen commissum aliquo confugerunt.

V. I. Neque obstant illa adeo praedicata supplicum iura [2]) et asylorum exempla. Haec enim illis prosunt qui immerito odio laborant, non qui commiserunt quod societati humanae aut hominibus aliis sit iniuriosum. Gylippus Laco apud Diodorum Siculum [3]) agens de illo supplicum iure sic ait : *qui initio iura ista introduxerunt, infelicibus quidem misericordiam, at his qui malo animo iniuriam intulerunt, poenam exspectandam voluerunt.* Postea : *Hi vero si dolo malo, si iniusta alieni cupiditate in mala haec inciderunt, ne accusent fortunam, ne supplicum sibi nomen imponant. Id enim iure hominum illis debetur, quibus innocens est animus, irata fortuna* [4]). *Horum vero vita plena factis iniustis, nullum ipsis locum reliquit qui ad miserationem et perfugium pateret.* Duo illa, fortunam et iniuriam, Menander [5]) optime distinxit :

> **Ἀτύχημα καὶ ἀδίκημα** [6]) **διαφορὰν ἔχει·**
> **Τὸ γὰρ διὰ τύχην γίγνεται, τὸ δ' αἱρέσει.**
> *Iniuria illud distat infortunio,*
> *Hoc casus, illam quod voluntas efficit.*

Non abit hinc Demosthenis [7]) dictum : **δίκαιόν ἐστιν ἐλεεῖν, οὐ τοὺς ἀδίκους τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ τοὺς παρὰ λόγον δυστυχοῦντας.** quod Cicero ita vertit de Inventione secundo [8]) : *Misereri oportet, qui propter fortunam, non propter malitiam in miseriis sunt.* Et Antiphanis [9]) illud, **τὸ ἀκούσιον ἁμάρτημα τῆς τύχης ἐστὶ, τὸ δὲ ἑκούσιον τῆς γνώμης** : *Quod non sponte fit, fortunae est ; quod sponte, consilii.* Et hoc Lysiae [10]) : **οὐδενὶ οὐδὲν ἑκούσιον δυστύχημα γίνεται :** *nemini infortunium sponte sua accidit.* Sic in sapientissima lege quibus telum manu fugisset, quo interfectus

---

1) L. Eos qui. D. de captivis [l. 4 D. XLIX, 15].
2) *Supplicum iura*] *κοινοὶ ἱκεσίας νόμοι* Polybio, et Malcho in excerptis legationum [leg. Rom. p. 164].
3) Lib. XIII. bibl. [c. 29].
4) *Quibus innocens est animus, irata fortuna*] Oraculum vetus [apud Aelianum Var. Hist. III, 44].

> *ἔκτεινας τὸν ἑταῖρον ἀμύνων. οὔ σ' ἐμίανεν*
> *αἷμα. πέλεις δὲ χέρας καθαρώτερος ἢ πάρος ἦσθα.*
> *Carum occidisti, dum vis succurrere. nullum*
> *Crimen habes. manus est tibi purior, ac fuit ante.*

5) [Stobaeus, Exc. de Moribus 7].
6) *Ἀτύχημα καὶ ἀδίκημα*] Philo de Iudice [§ 5] : *ἔλεος ἐπ' ἀτυχήμασιν. ὁ δ' ἑκουσίῳ γνώμῃ πονηρευόμενος οὐκ ἀτυχὴς ἀλλ' ἄδικος misericordia infortuniis debetur. at qui deliberata sententia male agit, non infelix est sed iniustus.* Sic M. Antoninus [IX, 22] mentem vult inspici : *ἵνα ἐπιστήσῃς πότερον ἄγνοια ἢ γνώμη. καὶ ἅμα λογίσῃ ὅτι συγγενές, ut noris ignorantia in aliquo an consilium fuerit, et simul ea consideres quae his cohaerent.* Sic *τὰ ἐξ ἀγνοίας ἢ λήθης, quae ab ignorantia aut oblivione veniunt* ; et *τα ἐκ προνοίας quae ex consulto fiunt*, distinguit Totilas apud Procopium Gotthicorum III [9].
7) In Aphobum I [68].
8) [Cic., de Invent. II, 36, 109].
9) [Immo Antiphon, Orat. XIV].
10) [Lysias, Or. XXXI, 10].

esset homo, asyla patebant [1]): servis quoque perfugium dabatur [2]): at qui deliberato hominem innocentem occidissent, qui civitatis turbassent statum, his ne ipsum sanctissimum Dei altare patrocinabatur [3]). Hanc legem Philo [4]) explicans ait, **ἀσυλίαν ἀνιέροις τὸ ἱερὸν μὴ παρέχεσθαι.** *profanis in fano nullum esse receptum.* Nec aliter Graeci antiquiores. Nauplium narrantur Chalcidenses [5]) Achivis dedere noluisse [6]), sed causa additur, quia satis se purgaverat de his quae ab Achivis obiiciebantur.

2. Erat apud Athenienses ara Misericordiae, cuius meminerunt Cicero [7]), Pausanias [8]), Servius [9]), etiam Theophilus in Institutionibus [10]), et quam late describit Papinius duodecimo Thebaidos [11]). At quibus patebat illa? Audi Poetam.

Et miseri fecere sacram :

mox [12]) convenisse eo ait,

victos bellis patriaque a sede fugatos,
Regnorumque inopes.

Aristides [13]) propriam Atheniensium laudem esse [14]) ait **τὸν τῶν πανταχόθεν δυστυχούντων ὑποδοχὴν καὶ παραμυθίαν,** *quod omnibus undique infelicibus perfugio ac solatio esset.* Et alibi [15]): **τοῖς καθ' ἑκάστους ἀτυχοῦσι κοινὴ πᾶσιν ὕπεστιν εὐτυχία, τὸ τῆς πόλεως ταύτης ἦθος ὑφ' οὗ σώζονται:** *His qui ubivis locorum infelices sunt, communis eis una est felicitas, bonitas civitatis Atheniensis, per quam salutis compotes fiunt.* Apud Xenophontem [16]) Patrocles Phliasius in oratione quam Athenis habebat: **ἐζήλουν τήνδε τὴν πόλιν, ὅτι πάντας καὶ τοὺς ἀδικουμένους ἐνθάδε καταφεύγοντας ἐπικουρίας δεομένους ἤκουον τυγχάνειν:** *laudabam hanc urbem quod omnes aut iniuria affectos, aut sibi praemetuentes si huc perfugissent auxilii compotes fieri intellexeram.* Idem sensus est in epistola Demosthenis

1) Leu. XIX, 1.
2) XXIII, 15 [ibidem].
3) Ex. XXI, 14. I Reg. II, 29. II Reg. XI, 13, et seq.
4) De spec. legibus [15].
5) Plut. quaest. Gr. 32 [immo 33 : 298 D].
6) *Dedere noluisse*] Recepit nec dedidit Pipinus ex Neustria ob tyrannidem ad se confugientes. Est id apud Fredegarium in rebus Pipini ad annum IↃCLXXXVIII [Cont. 99]. Etiam ab Ecclesia Romana ad se confugientes recepit Ludovicus Pius Imperator, ut apparet ex eius decreto facto anno IↃCCCXVII, inserto in Tomum II Conciliorum Galliae: Et Carolus Calvus, qui ex parte fratris sui Ludovici ad se profugerant. Aymonius lib. V, cap. 34. de Cegena Patzinaca non dedito postulanti Tyracho vide in Constantini Monomachi rebus Zonaram [XVII, 26]. Sic et Osmanes ab Inungino praefecto non deditus Eskisari. Leunclavius libro II Historiae Turcicae. Albuquercium Lusitani non dedidere, ut memorat Mariana XVI, 18.
7) [Ciceroni hoc tribuitur a Scholiasta in Statii Theb. XII, 481].
8) [Pausan. I, 17].
9) *Servius*] ad VIII Aeneidos [342].
10) [Inst. I, 21].
11) [Statius, Theb. XII, 483].
12) [Ibid. 507 sq.].
13) Panathen. [p. 187].
14) *Propriam Atheniensium laudem*] quam Arragoniis tribuit Mariana XX, 13. Gepidae perire omnes malunt, quam Ildigisalem Romanis aut Langobardis dedere. Procopius Gotthicorum IV [27].
15) De pace II [Or. Leuctr. I p. 89].
16) [Xenoph., Hist. Graec. VI, 5, 45].

pro Lycurgi liberis [1]). Itaque Oedipus ad Colonum confugiens in eius nominis tragoedia apud Sophoclem [2]) ita testatur:

Heu, Cecropidae, mala multa tuli:
Sed nempe tuli: Deus est testis,
Nihil horum sponte patratum.

Respondet Theseus:

Non me pigebat hospitem, qualem Oedipe
Te tueor, omni sospitare in tempore;
Homo esse memini.

Similiter Thesei filius Demophon cum Herculis posteri Athenas confugissent, sic ait:

Haec patria nostra semper invalidos solet,
Sed iure fretos, ope sua defendere.
Antehac amicis mille relevandis tulit
Discrimina: et nunc aliud in promptu imminet.

Et hoc illud factum est ob quod Athenienses praecipue praedicabat Callisthenes: **τούτους γὰρ καὶ πρὸς Εὐρυσθέα πολεμῆσαι ὑπὲρ τῶν παίδων τοῦ Ἡρακλέους τυραννοῦντα ἐν τῷ τότε τῆς Ἕλλαδος**: *hos enim et in Eurysthea bellum suscepisse pro Herculis liberis* [3]), *cum Graeciam Eurystheus tyrannide premeret.*

3. Contra de maleficis hoc habes in eadem tragoedia [4]):

Hunc qui facinorum conscius, nec legibus
Fidens, ad aras volvitur supplex Deum,
Trahere ad tribunal nulla relligio mihi:
Mala semper aequum ferre qui fecit male.

Idem Ione [5]):

Non enim tangi decet
Manu nocente numina, at iustum fuit
Piis patere templa contra iniurias.

Narrat orator Lycurgus [6]) Callistratum quendam, qui capital commiserat, consulto oraculo responsum accepisse, si Athenas iisset, **τεύξεσθαι τῶν νόμων**, *consecuturum quod ius esset* [7]): illum vero confugisse ad id quod Athenis sanctissimum esset altare [8]), impunitatis fiducia. at nihilominus occisum eum ab observantissima suarum religionum

---

1) [Demosth., Ep. III, 2].
2) *Apud Sophoclem*] [Oedip. Colon. 521 sq.] Vide totum locum. est enim lectu dignus.
3) *Pro Herculis liberis*] Vide Euripidem Heraclidis [329—332] et Apollodorum [II, 8, 1].
4) [Ex incerta tragoedia Euripidis, frgm. 1036, apud Stobaeum 46, 3].
5) [Eurip., Ion 1315 sqq.].
6) Advers. Leocr. [93].
7) *Consecuturum quod ius esset*] *Neque a Diis nisi iustas supplicum preces audiri*, ait Tacitus Annalium lib. III [36].
8) *Ad id quod Athenis sanctissimum esset altare*] in Lusitania Ferdinandum cubiculi praefectum e templo ad quod confugerat raptum, et igne combustum, ob vitium nobili virgini illatum, narrat Mariana libro XXI. Vide et de Asylis librum viri magni Pauli Veneti, Societatis servorum quae dicitur.

civitate, atque ita impletam oraculi fidem. Et Tacitus [1]) improbat receptum suo saeculo morem per Graecas urbes flagitia hominum, ut ceremonias Deum protegendi. Apud eundem [2]) est: *Principes quidem instar Deorum esse: Sed neque a Diis nisi iustas supplicum preces audiri.*

4. Tales ergo aut puniendi, aut dedendi, aut certe amovendi. Sic narrante Herodoto [3]) Cymaei Pactyen Persam cum nec dedere vellent, nec retinere auderent, permiserunt abire Mitylenen. Demetrium Pharium qui bello victus ad Philippum Macedonum regem fugerat, a rege depoposcerunt Romani [4]). Perseus rex Macedonum [5]) in purgatione ad Martium de his agens qui Eumeni insidiati dicebantur [6]): *Ego istos, ut primum in Macedonia esse admonitus a vobis comperi, requisitos abire ex regno iussi, et in perpetuum interdixi finibus meis.* Samothraces Euandro qui Eumeni insidias struxerat denuntiant, liberaret religione templum [7]).

5. Caeterum ius hoc quod diximus deposcendi ad poenas eos qui extra territorium profugerunt, hoc et proxime actis seculis in plerisque Europae partibus circa ea demum crimina usurpatur, quae statum publicum tangunt, aut quae eximiam habent facinoris atrocitatem. Minora mutua dissimulatione transmitti invaluit, nisi federis legibus propius quiddam convenerit [8]). Sed et hoc sciendum est, latrones ac piratas qui ita invaluerunt ut formidabiles se fecerint, recte recipi ac defendi poenam quod attinet, quia interest humani generis ut si aliter non possunt impunitatis fiducia a maleficiis devocentur, eiusque negotium gerere quivis populus aut populi rector potest.

VI. 1. Notandum et hoc, interim dum de causae iustitia cognoscitur defendi supplices. Sic Demophon [9]) ad legatum Eurystheos:

Si crimen istis aliquod hospitibus struis,
Ius impetrabis: vi quidem hinc non abstrahes.

Et in altera tragoedia [10]) Theseus ad Creontem:

Es facinus ausus temet indignum, Creo,
Tuisque Thebis ac tuis maioribus:

---

1) Ann. III [60].
2) [Tac., Ann. III, 36].
3) Lib. I [160].
4) Livius libro XXII [33, 3].
5) *Perseus rex Macedonum*] Narrat et Appianus excerpto legationum numero 20 [leg. gent. p. 564 sq.]. Simile illud in Latina vita Themistoclis [Nepos, Themistocles 8]: *cum ab Atheniensibus et Lacedaemoniis exposceretur publice, supplicem non prodidit,* (Admetus rex Molossorum) *monuitque ut consuleret sibi. itaque Pydñam eum deduci iussit, et quod satis esset praesidii dedit.* Sic et Ildigim Langobardum dimittunt Gepidae apud Procopium Gotthicorum III [35]. Adde epistolam Theuderici ad Trasamundum regem Vandalorum dé Giselico suscepto [Cassiod., Var.] V, 43, et 44. et ea quae in vita regis Ludovici. Sic Christophorum Sborovium a se amovit Imperator Rudolfus II, teste Thuano libro LXXXIII, in anno CIↃIↃLXXXV. Elisabetha Scotis respondet se Bothwellum aut redditurum aut ex Anglia exterminaturum. Camdenus id habet circa annum CIↃIↃXCIII. de Alfonso Gegionis Comite a rege Galliae damnato ac negato ei in Hispaniam receptu vide Marianam XIX, 6.
6) Livius libro XXXVII [immo XLII, 41, 8].
7) [Livius XLV, 5].
8) *Nisi federis legibus propius quiddam convenerit*] Ut in federe Helvetiorum cum Mediolanensibus, Simlerus recitat. Federa Anglorum cum Gallis dedi rebelles et profugos volunt, cum Burgundis expelli. Camdenus in anno CIↃIↃC.
9) [Eurip., Heraclid. 251 sq.].
10) [Sophocl., Oedip. Colon. 911 sqq.].

Ingressus urbem quae colit fas ac pium,
Quae cuncta rite legis ex norma facit,
Nostris omissis moribus, quicquid lubet
Moliris, et vi cuncta te acturum putas.
Adeone hominibus vidua vel patiens iugi
Urbs ista visa est, et eo nullius rei?
Non te ista docuit civitas Amphionis,
Quippe educare haud solita mortales feros:
Nec approbabit illa cum te audiverit
Quae sunt Deorum, quaeque mea pervadere,
Et rapere ab alma sede miseros supplices.
Ego Labdacea si urbe posuissem pedem,
Quamvis fuissent iusta mihi certissima,
Indubia, nulli iniicere tentassem manum
Nisi annuente qui soli regnum tenet,
Quid in urbe deceat hospitem externa memor.
Tu nec merentem patriam aspergis tuam
Probro atque maculis, et senem certe tua
Te fecit aetas, sed parum mentis potem.

2. Quod si id cuius accusantur supplices non sit vetitum iure naturae aut gentium, res diiudicanda erit ex iure civili populi unde veniunt, quod optime ostendit Aeschylus Supplicibus [1]), ubi Rex Argivus Danaidum gregem ex Aegypto venientem sic affatur:

Εἴ τοι κρατοῦσι παῖδες Αἰγύπτου σέθεν,
Νόμῳ πόλεως φάσκοντες ἐγγύτατοι γένος
Εἶναι, τίς ἂν τοῖσδ' ἀντιωθῆναι θέλοι;
Δεῖ τοί σε φαίνειν κατὰ νόμους τοὺς οἴκοθεν,
Ὡς οὐκ ἔχουσι κῦρος οὐδὲν ἀμφὶ σοῦ.
Manum tibi si immittat Aegypti genus
Quod lege patria proximos se sanguine
Dicant, quis haec obiicere se contra velit?
Quare tuum est docere, natalis soli
Ex lege, nullo iure te illis subiici.

VII. 1. Vidimus quomodo a subditis, aut veteribus, aut advenis culpa in rectores transeat: vicissim a summa potestate in subditos culpa transibit, si in crimen subditi consenserint, aut siquid fecerint summae potestatis imperio, aut suasu, quod facere sine facinore non poterant: qua de re rectius erit infra agere, ubi quae partes sint subditorum examinabitur. Etiam inter universos et singulos communicatur delictum: quia, ut Augustinus [2]) ait loco supra adducto, *ubi universi, ibi et singuli: universi non possunt nisi ex singulis quibusque constare: Nam singuli quique congregati, vel in summam reputati faciunt universos.*

2. Pertinet autem culpa ad singulos qui consenserunt, non ad eos qui aliorum sententiis victi sunt. Distinctae enim sunt poenae singulorum et universitatis. Sicut singulorum poena interdum est mors,

---

1) [Aeschyl., Suppl. 387 sqq.].
2) [August., Quaest. in Heptat. III, 26; laudatus p. 411 n. 7].

ita ***πόλεως θάνατος ἀνάστατον γενέσθαι*** [1]), *mors civitatis everti*: quod fit cum corpus civile dissolvitur; qua de re diximus alibi [2]). Atque hoc modo si civitas esse desinat, usumfructum velut morte finiri recte dixit Modestinus [3]). Singuli in servitutem poenae nomine rediguntur, ut Thebani sub Alexandro Macedone [4]): exceptis his qui decreto exuendae societatis contradixerant. Sic et civitas subit servitutem civilem in provinciam redacta. Singuli bona sua amittunt confiscatione. Sic civitati adimi solent quae habet communia, muri, navalia, naves bellicae, arma, elephanti, aerarium, agri publici.

3. At ut singuli ob delictum universitatis citra consensum suum ea amittant quae ipsorum sunt propria, iniustum est, ut recte ostendit Libanius in ea quae est de seditione Antiochena. Idem Theodosii probat factum [5]), qui commune delictum punierat interdictione theatri, balneorum, nominis Metropolitani.

VIII. 1. Egregia hic occurrit quaestio, an poena ob delictum universitatis semper exigi possit. Quamdiu durat universitas videtur posse, quia idem corpus manet, quanquam particulis succedentibus, ut alibi [6]) ostensum est. Sed ex adverso notandum est quaedam de universitate dici primo ac per se, ut habere aerarium, leges et similia: quaedam non nisi derivatione a singulis. Sic namque doctam dicimus universitatem et fortem, quae plurimos habet tales [7]). De hoc genere est meritum: primo enim convenit singulis, ut animum habentibus quem universitas per se non habet. Extinctis ergo illis per quos ad universitatem meritum deducebatur, ipsum quoque meritum extinguitur, ac proinde et poenae debitum, quod sine merito diximus non consistere. Libanius in dicta oratione: ***ἐμοὶ μὲν γὰρ δοκεῖς ἀρκεῖν ἡγούμενος τὸ μηκέτ' εἶναι μηδένα τῶν ταῦτ' ἠδικηκότων***: *Ita enim existimo, sufficere tibi ad poenam quod nemo supersit eorum qui deliquerunt.*

2. Probanda igitur Arriani [8]) sententia damnantis vindictam Alexandri in Persas [9]), cum pridem interiissent qui in Graecos peccaverant. De excidio Branchidarum facto per eundem Alexandrum, hoc

---

1) Lycurg. orator [adv. Leocratem 60].
2) Supra cap. IX, §. 4.
3) L. Si Ususfructus. D. quomodo ususfr. am. [l. 21 D. VII, 4].
4) Plut. Alex. [670 E].
5) *Theodosii probat factum*] Eadem quae Libanius de hac re, dicit et Chrysostomus in XVII de statuis [c. 2]. in eosdem Antiochenos paria olim constituerat Marcus Antoninus Philosophus, ut testis est Capitolinus [25]: et in Byzantinos Severus, demto theatro, thermis, honore, ornamentisque omnibus. sed et ipsa urbs Perinthiis data. Vide Herodianum II [III, 6, 9]. Zonaram [XII, 8], et quae supra dicta nobis.
6) [C. IX § III, 1].
7) Arist. VII. Pol. XIII
8) [Arrianus, Exp. Alex. II, 14].
9) *Alexandri in Persas*] Propterea aliam ei bello causam attribuit Iulianus in Constantii Laudatione [Orat. II p. 95]: *καὶ ὅτι μὲν οὐδεὶς πω συνέστη πρότερον, οὐδ' ἐπὶ Τροίαν τοῖς Ἕλλησιν, οὐδ' ἐπὶ τοὺς Πέρσας Μακεδόσιν, οἵπερ δὴ δοκοῦσιν ἐν δίκῃ γενέσθαι τοσαύτην ἔχων ὑπόθεσιν καὶ παιδί που δῆλον. οὐ τῆς μέν γε λίαν ἀρχαίων ἀδικημάτων τιμωρίας σφόδρα νεωτέρας, οὔτ' εἰς παῖδας οὔτ' εἰς ἐκγόνους γενομένης. ἀλλ' εἰς τὸν ἀφελόμενον καὶ ἀποστερήσαντα τὴν ἀρχὴν τοὺς τῶν εὐδοκιμησάντων* [male legitur ἀδικησάντων) *ἀπογόνους*. *Nullum unquam bellum, quod quidem iustum censeretur, tali ex causa gestum, non a Graecis in Troianos, non a Macedonibus in Persas vel puero liqueat. non enim illi obsita vetustate crimina seris poenis, ne in nepotes quidem aut liberos, persequebantur, sed illos impetebant qui virorum bene meritorum posteris vim inferebant, regna extorquebant.*

est Curtii [1]) iudicium: *Quae si in ipsos proditionis auctores excogitata essent, iusta ultio esse non crudelitas videretur. Nunc culpam maiorum posteri luere, qui ne viderant quidem Miletum, adeo Xerxi non potuerant prodere.* Simile est alio loco Arriani [2]) iudicium de Persepoli incensa in ultionem eorum quae [3]) Athenis Persae fecerant: **ἀλλ' οὐδ' ἐμοὶ δοκεῖ σὺν νῷ δρᾶσαι τοῦτό γε Ἀλέξανδρον, οὐδὲ εἶναί τις αὕτη Περσῶν τῶν πάλαι τιμωρία**: *At mihi non videtur hoc prudenter fecisse Alexander, neque vero haec vera esse vindicta in eos Persas qui pridem esse desierant.*

3. Nam Agathoclis [4]) illud nemo non ridet, qui ad Ithacensium querelas de damnis illatis respondit, plus mali Siculos ab Ulyxe olim pertulisse. Et Plutarchus libro contra Herodotum [5]) minime ait vero esse simile, Corinthios ulcisci voluisse acceptam a Samiis iniuriam μετὰ τρεῖς γενεὰς *post tres hominum aetates.* Nec procedit huius et similium factorum defensio, quam apud Plutarchum legere est de sera numinis vindicta. Aliud enim est ius Dei, aliud hominum, ut mox apertius fiet. Neque si aequum est posteros honores et praemia accipere ob merita maiorum, ideo et puniri eos ob eorum peccata aequum est. Beneficii enim talis est materia, ut in quemvis conferri sine iniuria possit; poenae non item.

IX. Diximus de modis per quos communitas poenae accidit ex culpae communitate. Restat spectemus, an et culpa non communicata communicetur poena. quae res ut recte intelligatur, et ne quae re ipsa diversa sunt ob vocum similitudinem confundantur, monenda sunt quaedam.

X. 1. Primum, aliud esse damnum directe datum, aliud quod in consequentiam venit. Directe datum voco quo cuiquam aufertur ad quod ius proprium habet. Per consequentiam, quo fit ut quis non habeat quod habiturus alioqui fuisset, cessante scilicet conditione sine qua ius non habebat. Exemplum est apud Ulpianum [6]): Si in meo puteum aperui quo factum est ut venae ad te perventurae praeciderentur: negat operis mei vitio damnum datum in ea re in qua iure meo usus sum. Et alibi [7]), multum ait interesse, utrum damnum quis faciat, an lucro quod adhuc faciebat uti prohibeatur. Et Paulus Iurisconsultus [8]), *praeposterum esse* ait, *ante nos locupletes dici quam acquisierimus.*

2. Sic parentum bonis confiscatis sentiunt quidem incommodum liberi, sed proprie ea poena non est, quia bona illa illorum futura non erant nisi a parentibus ad ultimum spiritum essent conservata. Quod recte ab Alpheno [9]) notatum est, cum ait patris poena amittere liberos id quod ab ipso perventurum esset ad eos: quae vero non a patre, sed a rerum natura, aut aliunde tribuerentur, ea manere

1) [Curtius VII, 5, 35].
2) [Arrian., Exped. Alex. III, 18, 19].
3) [quod, ed. 1632; quae, edd. 1642 et 1646].
4) [Plutarch., Apophthegm. 176 F et de Sera num. vind. 557 B].
5) [Plutarch., de Herodoti malign. 860 A].
6) L. Flumina, §. ult. de dam. inf. [l. 24 § 12 D. XXXIX, 2].
7) L. Proculus d. t. [l. 26 ibid.].
8) L. Pretia, D. ad L. Falc. [l. 63 D. XXXV, 2].
9) L. Eum. D. de interdict. et releg. [l. 3 D. XLVIII, 22].

incolumia. Sic Themistoclis liberos eguisse scribit Cicero [1]), nec iniquum putat, ut eandem calamitatem ferant liberi Lepidi. Idque ait antiquum esse et omnium civitatum: cui tamen mori leges posteriores Romanae [2]) multum temperamenti adiecerunt. Sic cum ex delicto maioris partis, quae ut alibi [3]) diximus personam universitatis sustinet, universitas in culpa est, eoque nomine amittit ea quae diximus, libertatem civilem; muros, et alia commoda, sentiunt damnum et singuli innocentes; sed ea in re quae ad ipsos non pertinebat nisi per universitatem.

XI. 1. Praeterea notandum, interdum imponi alicui aliquid mali, aut boni aliquid auferri, occasione quidem alicuius peccati, sed non ita ut id peccatum causa sit proxima eius actionis quod ius ipsum agendi attinet. Sic qui occasione alieni debiti aliquid promisit malum patitur, ex veteri verbo, **ἐγγύα, πάρα δ' ἄτα** [4]). *Sponde, noxa praesto est:* at proxima causa obligationis est ipsa promissio. Nam ut qui pro emtore fideiussit, non proprie ex emto tenetur, sed ex promisso: ita et qui pro delinquente, non ex delicto, sed ex sua sponsione. Atque hinc fit quod malum illi ferendum mensuram accipit [5]) non ex delicto alterius, sed ex potestate quam ipse in promittendo habuit.

2. Cui consequens est ut ex sententia, quam veriorem credimus, occidi nemo possit ex fideiussione, quia statuimus neminem ius tale habere in vitam, ut eam sibi ipse adimere, aut adimendam obligare possit: cum veteres Romani Graecique aliter ea de re senserint: ideoque et vades capitali iudicio crediderint obligari [6]), ut in Ausonii est versu [7]), et ex notissima Damonis et Pythiae historia apparet: et obsides saepe capite plexerint, ut alibi memorabimus [8]). Quod de vita diximus, idem et de membris intelligi debet: nam et in illa ius homini datum non est nisi corporis servandi causa.

3. Quod si exsilium, si pecuniarum damnum in promissione fuerit, et alterius delicto impleta sit conditio, damnum feret fideiussor, quae tamen in ipso, si exacte loquimur, poena non erit. Simile quid occurrit in eo iure quod quis habet sic ut ab alterius voluntate pendeat, quale est ius precarii, respectu habito ad rei dominium; et ius privatorum, respectu habito ad eminens dominium quod utilitatis publicae causa civitas habet. Nam si quid tale alicui auferatur

---

1) L. II, Ep. 11 et 19 [Epist. ad Brutum I, 15, 11 et 12, 2].
2) L. Cum ratio. D. de bonis damn. [l. 7 D. XLVIII, 20].
3) [L. II C. V § XVII].
4) [Stobaeus 3, 79].
5) [accipit, edd. 1625, 1632, 1642; accepit, ed. 1646].
6) *Vades capitali iudicio crediderint obligari*] Apertum id in verbis Rubenis ad patrem Iacobum Gen. XLII, 37: et apud Iosephum II Antiquae historiae cap. 3 [II, 6, 5]. Hos vades ἀντιψύχους animae vicarios vocat Eutropius Caligula [immo Dio Cassius LIX, 8]. ἐγγυητὰς θανάτου mortis sponsores Diodorus Siculus in excerptis Poiresianis. Chrysostomus ad Galatas II [III, 3]: *καθάπερ τινὸς καταδικασθέντος ἀποθανεῖν, ἕτερος ἀνεύθυνος ἑλόμενος θανεῖν ὑπὲρ ἐκείνου ἐξαρπάζει τῆς τιμωρίας αὐτόν. Sicut homine aliquo ad mortem damnato, innocens alter pro illo se morti devovens, illum supplicio liberat.* Augustinus epistola LIV [CLIII, 17] ad Macedonium: *et aliquando qui causa fuit mortis potius in culpa est, quam ille qui occidit. velut si quispiam decipiat fideiussorem suum, atque ille pro isto legitimum supplicium luat.*
7) [Auson., Technop. 101].
8) *Ut alibi memorabimus*] Libro III, c. IV, §. 14.

occasione delicti alieni, poena in illis proprie non est, sed exsecutio iuris antecedentis, quod erat penes auferentem. Sic quia in bestias proprie delictum non cadit, ubi bestia occiditur, ut lege Mosis [1]) ob concubitum cum homine, non ea vere poena est, sed usus dominii humani in bestiam.

XII. His distinctionibus positis dicemus neminem delicti immunem ob delictum alienum puniri posse. Cuius rei ratio vera non est ea quam adfert Paulus Iurisconsultus [2]), quod poenae constituantur in emendationem hominum: nam exemplum videtur statui posse etiam extra personam delinquentis, in ea tamen persona quae ipsum tangat, ut mox dicemus; sed quia obligatio ad poenam ex merito oritur: meritum autem est personale, quippe ex voluntate ortum habens, qua nihil est magis nobis proprium, unde **αὐτεξούσιον** vocatur.

XIII. 1. *Neque virtutes, neque vitia parentum,* inquit Hieronymus [3]), *liberis imputantur.* Augustinus [4]) vero, *Deus,* ait, *ipse foret iniustus si quenquam damnaret innoxium.* Dion Chrysostomus oratione ultima [5]) cum sanctione Atheniensium adiecta Solonis legibus devoveri posteros dixisset, de Dei lege haec subiicit: ***πλὴν παῖδας καὶ γένος οὐκ ἐπέξεισιν, ὡς ἐκεῖ, τῶν ἁμαρτανόντων· ἀλλ' ἕκαστος αὑτῷ γίνεται τῆς ἀτυχίας αἴτιος:*** *verum haec non, ut illa, liberos et posteros peccantium punit: sed sibi quisque fit infortunii causa.* et huc illud vulgatum pertinet: *Noxa caput sequitur* [6]). *Sancimus,* aiunt Imperatores Christiani [7]), *ibi esse poenam, ubi et noxa est.* Deinde: *Peccata igitur suos teneant auctores: nec ulterius progrediatur metus, quam reperiatur delictum.*

2. Iustum est, ait Philo [8]), eorum esse poenas quorum sunt peccata; reprehendens morem quarundam gentium quae tyrannorum aut proditorum insontes liberos morte puniebant. quem reprehendit et Dionysius Halicarnassensis [9]), ostenditque iniquam esse rationem quae obtenditur, quod parentibus similes futuri putantur, cum id incertum sit, nec incertus metus ad mortem cuiusquam sufficere debeat. Nescio quis Christiano Imperatori Arcadio [10]) ausus est hoc dictare, debuisse paterno perire supplicio in quibus paterni criminis exempla

---

1) *Ut lege Mosis*] de qua vide Maimonidem directore dubitantium III, 40.
2) [l. 20 D. XLVIII, 19].
3) Epist. 3. de morte Nepotiani [Ep. LX, 8].
4) Epist. 105 [Ep. CXCIV].
5) [Dio Chrysost., Orat. LXXX p. 667].
6) [L. 43 D. IX, 4].
7) L. Sancimus. C. de poenis [l. 22 C. IX, 47].
8) *Ait Philo*] Lib. II de leg. spec. [§ 30]. Idem libro de Pietate [immo de Nobilitate § 7]: *ἧς οὐκ ἂν οἶδ' εἴ τις βλαβερωτέρα γένοιτ' ἂν εἰσήγησις, εἰ μήτε τοῖς ἐξ ἀγαθῶν πονηρευομένοις ἐπακολουθήσει τιμωρὸς δίκη, οὔτε τοῖς ἐκ πονηρῶν ἀγαθοῖς ἔρχεται τιμή, τοῦ νόμου δικάζοντος ἕκαστον αὐτὸν ἐφ' ἑαυτοῦ μὴ συγγενῶν ἀρεταῖς ἐπαινοῦντος ἢ* (addendum hic *κακίαις*) *κολάζοντος. Haud scio an possit ullum peius induci institutum, quam si nec malos e bonis genitos sequetur poena, nec honos habebitur bonis qui ex malis parentibus nati sunt. Aliter lex quae de suis actionibus quemque iudicat, non ex cognatorum virtutibus laudat, aut ex eorundem vitiis punit.* Iosephus [Ant. Iud. XIII, 14, 2] contrarium factum in rege Iudaeorum Alexandro vocat *ὑπὲρ ἄνθρωπον δίκην. exactionem poenae quae humanum excedit modum.* Ovidius [Metamorph. IV, 669 sq.]:

Illic immeritam maternae pendere linguae
Andromedam poenas iniustus iusserat Ammon.

9) [Dion. Halicarn. VIII, 80].
10) L. Quisquis C. ad L. Iul. Maiest. [l. 5 § 1 C. IX, 8].

metuuntur: et Ammianus [1]) narrat interemtam sobolem, parvam etiam tum, *ne ad parentum exempla succresceret.* Nec magis iusta causa metus ultionis [2]), unde natum est Graecum proverbium:

Desipit occidens qui patrem pignora servat.

3. At Seneca [3]): *Nihil est iniquius quam aliquem haeredem paterni odii fieri.* Attagini, qui Thebanis ad Medos deficiendi auctor fuerat, liberos nullo malo affecit Pausanias Graecorum Imperator, **φὰς τοῦ Μηδισμοῦ παῖδας οὐκ εἶναι μεταιτίους** [4]): *dicens illos extra culpam esse partium Medicarum.* Marcus Antonius in Epistola ad Senatum: *Quare filiis Avidii Cassii* [5]) (is in eum coniuraverat) *et genero et uxori veniam dabitis. Et quid dico veniam, cum illi nihil fecerint?*

XIV. 1. Deus quidem in lege Hebraeis data [6]) paternam impietatem in posteros se vindicaturum minatur: sed ipse ius dominii plenissimum habet, ut in res nostras ita et in vitam nostram, ut munus suum, quod sine ulla causa et quovis tempore auferre cuivis quando vult potest. Igitur si morte immatura ac violenta rapit liberos Acanis [7]), Saulis [8]), Ieroboami [9]), Achabi [10]), in ipsos iure dominii non poenae utitur [11]), sed eodem facto gravius punit parentes. Nam sive superstites sunt, quod maxime spectavit lex divina, atque ideo lex minas istas ultra abnepotes non extendit [12]), Exod. xxv [13]), quia ad eorum conspectum pertingere potest humana aetas; certum est parentes puniri tali spectaculo: gravius enim id illis quam quod ipsi ferunt, ut a Chrysostomo [14]) recte dicitur, quicum consentit Plutarchus [15]), **οὐ λυποῦσα μᾶλλον ἑτέρα κόλασις ἢ τοὺς ἐξ ἑαυτῶν κακὰ πάσχοντας δι᾽ αὐτοὺς ὁρᾶν.** *Nullum durius supplicium quam eos qui ex se sunt ob se miseros spectare:* sive non eo usque provivunt, tamen cum eo metu occidere magnum est supplicium: *Duritia populi,* inquit Tertullianus [16]), *ad talia remedia compulerat, ut vel posteritatibus suis prospicientes legi divinae obedirent* [17]).

2. Sed simul notandum est hac graviore vindicta non uti Deum

---

1) Libro xxviii [2, 1].
2) Victoria de iure belli, n. 38.
3) Sen. lib. ii. de ira, c. 4 [c. 34].
4) Her. Call. [Herodot. i, 88].
5) *Quare filiis Avidii Cassii*] Vide et Vulcatium vita Avidii [12]. Laudat parem Constantii humanitatem Iulianus [Orat. ii p. 100], ostenditque saepe ex malis parentibus bonos venisse liberos, sicut e saxis apes evolant, e ligno amaro nascuntur ficus, e spinis prodit pomum Punicum. Eiusdem [Orat. i in fine] haec sunt: *ἀλλὰ καὶ τὸν παῖδα τοῦ τετελευτηκότος νήπιον κομιδῇ τῆς πατρῴας οὐδὲν εἴασας μετασχεῖν ζημίας. οὕτω σοι πρὸς ἐπιείκειαν ἡ πρᾶξις ῥέπουσα τελείας ἀρετῆς ὑπάρχει γνώρισμα. etiam mortui filium, infantem admodum, non sivisti poena paterna implicari. ita tua agendi ratio ad lenitatem semper vergens perfectae virtutis est testimonium.*
6) [Exod. xx, 5].
7) [Ios. vii, 24].
8) ii Samuel. xxi.
9) i Reg. xiv.
10) ii Regum viii, 9, 10 [immo 19, 20].
11) *In ipsos iure dominii, non poenae utitur*] Haec est sententia Rabbini Simeonis Barsema, longe verissima.
12) *Ultra abnepotes non extendit*] exempla habes in Zimri et Iehu.
13) [Exod. xx, 5].
14) Homil. 29 [c. 6]. in 9 Gen.
15) [Plut., de Sera num. vind. 561 A].
16) [Tertull., adv. Marcionem ii, 15].
17) *Ut vel posteritatibus suis prospicientes divinae legi obedirent*] Alexander apud Curtium libro vii [viii, 8, 18]: *Non oportebat vos scire quid de his statuissem, quo tristiores periretis.*

nisi adversus scelera proprie in suam contumeliam perpetrata, ut falsos cultus, periurium, sacrilegia. Nec aliter Graeci existimarunt: Nam quae crimina credita sunt posteritatem obstringere, quae **ἄγη** ipsi vocant [1]), omnia istius sunt generis: quo de argumento facunde disserit Plutarchus libro de sera numinis vindicta. Exstat apud Aelianum [2]) oraculum tale Delphicum:

At scelerum fontes divinum persequitur ius,
Nec pote vitari: non si genus ab Iove ducant:
Sed capiti ipsorum quique enascuntur ab ipsis
Imminet; inque domo cladem subit altera clades.

Agebatur autem ibi de sacrilegio [3]): quod et historia comprobat auri Tolosani apud Strabonem [4]) et Gellium [5]). De periurio similes sententias supra [6]) adduximus. Deinde vero etsi id comminatus est Deus, non tamen semper eo iure utitur, maxime si insignis quaedam virtus [7]) in liberis eluceat, ut videre est Ezech. cap. XVIII, et exemplis quibusdam a Plutarcho dicto loco probatur.

3. Et cum in novo federe apertius quam olim declarata sint supplicia quae impios post hanc vitam manent, ideo in eo federe nulla exstat comminatio personas peccantium egrediens [8]); quo praecipue, quanquam minus aperte, ut mos est vatibus, spectat dicta iam Ezechielis oratio. Factum autem illud Dei hominibus imitari non licet: neque par ratio est, quia, ut iam diximus, Deus sine culpae intuitu ius habet in vitam; homines non nisi ex gravi culpa, et quidem quae personae sit propria.

4. Quare eadem illa divina lex [9]) ut parentes pro liberis, ita ob parentum facta liberos mortis poena affici vetat: quam legem pii reges [10]) etiam in perduellibus secuti leguntur: eamque legem valde laudant Iosephus [11]) et Philo [12]), ut et similem Aegyptiam Isocrates [13]), et Romanam Dionysius Halicarnassensis [14]). Platonis [15]) est **πατρὸς ὀνείδη**

---

1) *Quae ἄγη ipsi vocant*] Vide Plutarchum Pericle [170 A]: et quae supra dicta hoc libro XIII, §. I.

2) *Apud Aelianum*] Libro III, 43 [Var. Hist.].

3) *Agit autem ibi de sacrilegio*] ut et Libanius *ὧν οἱ μὲν ἔδοσαν ἤδη δίκην, οἱ δὲ οὔπω μέν· οὐκ ἔστι δὲ ὅτε αὐτοὺς ἐξαιρήσεται· λέγω δὲ αὐτοὺς καὶ παῖδας λέγω καὶ τοὺς ἐξ ἐκείνων quorum alii iam poenas dedere, alii nondum quidem, sed nemo eos poena eximet: nec ipsos tantum dico, sed et liberos et ex iis nascituros.* Similia habet idem Libanius oratione quam edidit Gothofredus [anno 1631].

4) [Strabo IV, 1, 13].

5) [Gell. III, 9].

6) [L. II C. XIII, § I].

7) *Insignis quaedam virtus*] et publica paterni criminis detestatio, qualem fecit Andronicus Palaeologus Imperator, apud Gregoram libro V, c. 81 [VI, 1].

8) *Ideo in eo federe nulla exstat comminatio personas peccantium egrediens*] Tertullianus de Monogamia [7]: *desivit uva acerba a patribus manducata dentes filiorum obstupefacere: unusquisque enim in suo delicto morietur.*

9) Deut. XXIV, 16.

10) *Pii reges*] ut Amasias II [Reg. XIV, 6.]

11) Ios. lib. II [Ios. Ant. Iud. IV, 8, 39].

12) Philo de leg. sp. lib. II [29].

13) Isoc. Busiride [10].

14) *Dionysius Halicarnassensis*] Dionys. lib. VIII [80] qui sic ait: *τὸ ἔθος τοῦτο Ῥωμαίοις ἐπιχώριον γέγονεν ἀφεῖσθαι τῆς τιμωρίας ἁπάσης τοὺς παῖδας, ὧν ἂν οἱ πατέρες ἀδικήσωσι. mos ille Romanis proprius a poena omni liberos eximere quorum parentes deliquerunt.* habet idem lex Wisigotthica libro VI, tit. I, cap. 8.

15) [Plato, Leg. IX, 3].

καὶ τιμωρίας παίδων οὐδενὶ ξυνέπεσθαι. Quod Latine ita exprimit Callistratus Iurisconsultus [1]: *Crimen vel poena paterna nullam maculam filio infligere potest.* Addita causa: *Namque unusquisque ex suo admisso sorti subiicitur, nec alieni criminis successor constituitur. Ferretne,* inquit Cicero [2], *ulla civitas latorem istiusmodi legis, ut condemnetur filius aut nepos, si pater aut avus deliquissent?* Hinc factum ut praegnantem mulierem mortis supplicio afficere nefas habitum [3]) sit Aegyptiorum [4], Graecorum [5] et Romanorum [6] legibus.

XV. Quod si iniustae leges humanae, quae liberos occidunt ob parentum delicta, iniustior sane lex Persarum [7] et Macedonum devovens et propinquorum capita [8], quo qui in regem peccarant tristiores perirent, ut Curtius [9] loquitur: cuius legis diritate exsuperari leges omnes scripsit Ammianus Marcellinus [10].

XVI. Illud tamen est notandum, siquid habeant, aut exspectare possint perduellium liberi in quod ius proprium sit non ipsis, sed populo aut regi, id auferri ipsis posse iure quodam dominii, cuius tamen usus simul in poenam redundet eorum qui peccaverint. Huc refer quod Antiphanis ut proditoris posteri **ἄτιμοι ἐνεγράφησαν,** narrante Plutarcho [11], id est *honoribus prohibiti sunt* [12], ut Romae liberi a Sulla proscriptorum. Sic in dicta Arcadii lege [13] illud tolerabile in liberos: *Ad nullos honores, ad nulla sacramenta perveniant.* Servitus autem quomodo et quatenus in liberos sine iniuria transeat, alibi [14] a nobis est explicatum.

XVII. 1. Quod de liberis malo afficiendis ob parentum delicta diximus, idem aptari potest et ad populum vere subditum: (nam qui subditus non est, ex sua culpa, id est ex negligentia puniri potest, ut diximus) si quaeratur an is populus malo possit affici ob regis, aut rectorum facinora. Non iam quaerimus si ipsius populi consensus accesserit [15], aut factum aliud quod per se sit poena di-

---

1) L. Crimen. D. de poenis [l. 26 D. XLVIII, 19].
2) Lib. IV [III, 38, 90] de Nat. Deor.
3) *Praegnantem mulierem mortis supplicio afficere nefas habitum*] Laudat Philo libro de Humanitate [de Caritate § 18].
4) [Diod. Sic. I, 77].
5) [Plutarch., de Sera num. vind. 552 D].
6) *Romanorum*] L. Imperator Adrianus, D. de statu hominum [l. 18 D. I, 5]. L. Praegnantis D. de poenis [l. 3 D. XLVIII, 19].
7) Dan. VII, 22 [VI, 25]. Iust. lib. X [2].
8) *Devovens et propinquorum capita*] Philo [de Leg. spec. II, 30] morem esse tyrannis dixit cum damnatis una tollere quinque familias eis proximas. Vide Herodianum libro III [immo Herodotum III, 119]. et exemplum Mediolanense occiso Galeatio apud Bezarum lib. XIV [p. 334 ed. 1579].
9) [Curtius VIII, 8, 18]
10) *Ammianus Marcellinus*] Lib. XXIII [6, 81] abominandas leges vocat. vide et Concilium Toletanum IV.
11) [Plutarch., X Oratorum Vitae 833 A, ubi agitur de Antiphonte, non de Antiphane].
12) *Honoribus prohibiti sunt*] Simile reperies in C. in quibusdam, de poenis. [c. 12 Decretal. V, 37].
13) [L. 22 C. IX, 47].
14) [L. II C. V § XXIX].
15) *Si ipsius populi consensus accesserit*] Philo [de Abrahamo 19] de Aegyptii regis subditis Abrahami tempore: ***παραπήλαυσε δὲ τῆς τιμωρίας σύμπας αὐτῷ ὁ οἶκος, μηδενὸς ἐπὶ τῇ παρανομίᾳ δυσχεράναντος, ἀλλὰ πάντων ἕνεκα τοῦ συναινεῖν μονονοὺ συγχειρουργησάντων τὸ ἀδίκημα*** *Sensit et poenam omnis cum eo familia, quod nemo indignatus esset super iniuste facto, sed omnes laudando paene et ipsi illud fecissent.* Iosephus [Ant. Iud. VIII, 11, 1], ubi

gnum, sed agimus de eo contractu qui ex natura oritur eius corporis cuius caput est rex, membra caeteri. Deus quidem ob Davidis peccatum populum pestilentia confecit, et quidem ut David censet innocentem, sed Deus qui in vitam ipsorum ius habebat plenissimum.

2. Interim haec poena erat non populi, sed Davidis: nam, ut ait scriptor Christianus [1], **πικροτάτη τιμωρία τῶν ἡμαρτηκότων βασιλέων ἡ τιμωρία τοῦ λαοῦ.** *Acerbissimum est delinquentibus regibus supplicium, id quod populis infligitur.* Perinde enim hoc est, ait idem scriptor, ac si quis qui manu peccavit, in tergo feriatur: quomodo in simili argumento Plutarchus [2]) non aliter id ait accipiendum quam si medicus ad curandam coxam urat pollicem. Hominibus cur id non liceat iam antea diximus.

XVIII. Idem dicendum de singulis qui non consenserunt malo afficiendis circa ea quae ipsorum sunt, ob delictum universitatis.

XIX. Heres vero cur de caeteris debitis teneatur [3]), de poena non teneatur, sicut a Paulo Iurisconsulto [4]) scriptum est, *si poena alicui irrogatur, receptum est commentitio iure, ne ad haeredes transeat,* vera causa haec est, quod heres personam defuncti refert, non in meritis quae sunt mere personalia, sed in bonis [5]) quibus ut cohaererent ea quae alicui debentur ex ipsa rerum inaequalitate, simul cum dominio fuit introductum. Dion Prusaeensis Rhodiaca [6]) : **ἅπαντα ὀφείλουσι τὰ τῶν προγόνων οὐχ ἧττον αὐτῶν ἐκείνων εἰς οὓς ἄν ποτε καθήκητο γένος. οὐ γὰρ ἀφίστασθαι φήσετε τῆς διαδοχῆς**: *Quae debuerunt maiores ea non minus debent posteri. neque enim dicere potestis repudiatam a nobis hereditatem.*

XX. Et hinc sequitur, ut si ultra meritum nova quaedam causa obligationis exstiterit, deberi iam possit id quod in poena erat, quanquam non proprie ut poena. Sic alibi post sententiam, alibi post litem contestatam, quibus rebus vis contractus datur, poena pecuniaria ab herede debebitur, ut et ea quae in conventionem deducta est. Iam enim nova accessit debendi causa.

---

vaticinium contra Ieroboamum prolatum narrat: *μεθέξει δὲ τῆς τιμωρίας καὶ τὸ πλῆθος ἐκπεσὸν τῆς ἀγαθῆς γῆς καὶ διασπαρὲν εἰς τοὺς πέραν εὐφράτου τόπους, ὅτι τοῖς τοῦ βασιλέως ἀσεβήμασι κατηκολούθησε. Particeps poenae et populus erit, excidet quippe felice terra, sparsusque per loca transeuphratensia exsulabit, quod impietati regis socium se fecerit.*

1) Quaest. ad orth. 138 [inter Iustini Mart. spuria]

2) [Plutarch., de Sera num. vind. 559 F]

3) *De poena non teneatur*] Maimonides titulo גזרה, c. VII, sectione 6. Gemara Baba Cama cap. IX, § 11 [X, 1].

4) L. Si poena. D. de poenis [l. 20 D. XLVIII, 19]

5) *Sed in bonis*] Vide Concilium Toletanum VIII, in causa Recceswinthi. vide quae supra hoc libro, c. XIV, §. 10. Nulla est persona quae ad vicem eius qui e vita emigraverit propius accedat, quam haeres, ut Cicero ait secundo de legibus [II, 19, 48].

6) [Dio Chrystost., Orat. XXXI p. 329].

CAPUT XXII.

DE CAUSIS INIUSTIS.

I. *Explicatur discrimen inter causas iustificas et suasorias.*
II. *Bella quae utroque causarum genere carent, ferina esse.*
III. *Bella quae suasorias causas habent, non iustificas, esse praedonum.*
IV. *Quasdam esse causas quae falsam habeant iusti speciem:*
V. *Ut metum incertum:*
VI. *Utilitatem sine necessitate:*
VII. *Negatum matrimonium in magna feminarum copia:*
VIII. *Cupiditatem melioris soli:*
IX. *Inventionem rerum occupatarum ab aliis.*
X. *Quid si priores occupatores amentes sint?*
XI. *Iniustam causam esse, et libertatis desiderium in populo subdito:*
XII. *Et voluntatem regendi alios invitos quasi ad ipsorum bonum:*
XIII. *Item titulum universalis imperii quem quidam asscribunt Imperatori, qui refellitur:*
XIV. *Alii Ecclesiae, qui item refellitur:*
XV. *Item voluntatem implendi vaticinia, sine Dei mandato.*
XVI. *Item id quod debetur, non ex iure stricte dicto, sed aliunde.*
XVII. *Distinctio belli cuius causa iniusta, et eius cui aliunde vitium accedit: et diversi utriusque effectus.*

I. I. Diximus supra [1]), cum de causis agere instituerernus, causas alias esse iustificas, alias suasorias. Polybius, qui id discrimen primus notavit, illas vocat **προφάσεις**, quia palam proferri solent, (titulum dixit aliquoties Livius) has generis nomine **αἰτίας** [2]).

---

1) Lib. II, c. I

2) *Illas vocat προφάσεις quia palam proferri solent (titulum dixit aliquoties Livius) has generis nomine αἰτίας*] Sic et Plutarchus distinguit in Galba [1062 D], et Dion in rebus Caesaris et Pompeii [XLI. init.]: Et Polybius, ubi de Romanorum bello in Illyrios agit, excerpto legationum 126 [leg. gent. p. 353]. Cum Suetonio recte illas praetextum, has causas dixeris. Ita enim ille de Iulio Caesare [30]: *Et praetextum quidem illi civilium armorum hoc fuit: causas autem alias fuisse opinantur.* Thucydides alibi distinguit πρόφασιν et τὸ ἀληθὲς ut in Atheniensium motu adversus Siciliam, praetextum fuit opitulari Egestanis, res ipsa, cupiditas Siciliae sibi acquirendae. Hermocrates in oratione de Atheniensibus loquens illud πρόφασιν praetextum vocat, hoc διάνοιαν propositum. utrumque est in libro Thucydidis VI [6 et 33]. Appianus etiam προφάσεων vocem usurpat in Mithridatico [57]. Idem Civilium V [77], ubi de rupta pace inter Octavium et Sextum Pompeium agit, dicit αἰτίας causas alias intus fuisse, alias quae praeferebantur. Agathias libro quinto [12] id quod alii πρόφασιν, vocat σκῆψιν καὶ προκάλυμμα, figmentum et obtentum, cui opponit αἰτίαν in historia Hunni Zanurganis. Adde quae diximus supra libri huius capite I, §. I. Procopius Persicorum II [15] dicit stultum esse non libere loqui, ubi dux est iustitia, comes utilitas.

2. Sic in bello Alexandri adversus Darium **πρόφασις** fuit ultio iniuriarum quas Persae Graecis intulerant, **αἰτία** cupido gloriae imperii et divitiarum, cui accedebat spes magna facilitatis concepta ex Xenophontis et Agesilai expeditionibus. Sic **πρόφασις** belli Punici secundi controversia de Sagunto, causa indignatio Carthaginiensium ob pactiones quas Romani iniquis temporibus ipsis expresserant, et aucti spiritus ex secundis per Hispaniam rebus, quae Polybio [1]) notata. Similiter Thucydides [2]) belli Peloponnesiaci veram causam censet fuisse vires Atheniensium augescentes et Lacedaemoniis suspectas, obtentum vero controversiam Corcyrensium, Potidaeensium et alia; ubi tamen ille **αἰτίας** et **προφάσεως** nomina permiscet [3]). Est idem discrimen in oratione Campanorum ad Romanos [4]) cum adversus Samnites pugnasse se aiunt verbo pro Sidicinis, re pro seipsis: quod viderunt ubi conflagrassent Sidicini ad se traiecturum esse incendium. Antiochum quoque Livius [5]) memorat in Romanos bella suscepisse, in speciem causas habentem Barcillae necem et alia quaedam, revera quod ex labente Romanorum disciplina spem magnam concepisset. Sic Plutarchus notat non ex vero obiectum Antonio a Cicerone quod causa esset belli civilis, cum Caesar bellandi certus praetextum tantum ab Antonio cepisset [6]).

II. Sunt qui neutro causarum genere feruntur in bella, periculorum, ut Tacitus [7]) loquitur, propter ipsa avidi [8]). Horum vitium humanum excedit modum, **θηριότητα** Aristoteles [9]) vocat. De his Seneca [10]): *Possum dicere non esse hanc crudelitatem, sed feritatem* [11]), *cui voluptati saevitia est: possumus insaniam vocare: nam varia sunt genera eius, et nullum certius quam quod in caedes hominum et laniationes pervenit.* Cui sententiae perquam similis est illa Aristotelis ultimo Nicomachiorum [12]) **δόξαι γὰρ ἂν παντελῶς μιαιφόνος τὶς εἶναι εἰ τοὺς φίλους πολεμίους ποιοῖτο ἵνα μάχαι καὶ φόνος γίγνοιντο.** *Omnino enim crudelis habendus sit qui ex*

---

1) [Polyb. III, 6 sqq.].
2) Lib. I [23 sq.; 56 sq.].
3) *Ubi tamen ille* αἰτίας et προφάσεως *nomina permiscet*] sic et libro V [53] de Argivis contra Epidaurios agens, quam prius vocaverat πρόφασιν, mox vocat αἰτίαν, quomodo et Graecam ἀρχῶν, Latinam principiorum vocem, aliasque eius generis, esse sensus ambigui notavimus d. c. I, §. I. huius libri. Scriptores Constantinopolitani Imperii id quod alii πρόφασιν saepe πάτροκλον vocant, nimirum ex Achillis historia, qui ad resumenda arma ex Patroclo sumpsit materiam.
4) Livius lib. VII [30].
5) Lib. XXXVI [6].
6) *Praetextum tantum ab Antonio cepisset*] ταῦτα πάλαι δεομένῳ προφάσεως σχῆμα καὶ λόγον εὐπρεπῆ τοῦ πολέμου πάρεσχεν. *Haec pridem praetexto opus habenti speciem aliquam et decorum titulum bellandi dedere.* Verba sunt in hac historia Plutarchi [Antonius 918 D]. Lucani autem [Phars. I, 263 sqq.]:

Cunctasque pudoris
Rumpunt fata moras. Iustos Fortuna laborat
Esse ducis motus et causas invenit armis.

7) [Tac., Hist. III, 41; V, 19].
8) *Periculorum, ut Tacitus loquitur, propter ipsa avidi*] De Alanis Ammianus libro XXXI [2, 22]: *Ut hominibus quietis et placidis otium est voluptabile, ita illos pericula iuvant et bella.*
9) [Aristot., Eth. Nic. VII, 1].
10) Lib. II de Clem. c. 7 [II, 4].
11) *Sed feritatem*] Idem libro II de Ira c. 5: de Apollodoro locutus et Phalaride: *Haec non est ira, feritas est.*
12) [Aristot., Eth. Nic. X, 7].

amicis hostes faciat pugnandi et fundendi sanguinis cupiditate. Dion Prusaeensis [1]: **τὸ δὲ καὶ χωρὶς ὑποθέσεως πολεμεῖν καὶ μάχεσθαι, τί ἄλλο ἢ μανία παντελής ἐστι καὶ διὰ ταύτην κακῶν ἐπιθυμία;** *Nam sine causa in bella ac pugnas ferri, mera est insania malum sibi quaerens.* Idem ille Seneca epistola IV [2], *Nemo ad humanum sanguinem propter ipsum venit, aut admodum pauci* [3].

III. 1. Plerique vero bellantium causas suasorias habent, aut sine iustificis, aut cum iustificis. Sunt qui iustificas plane non curant, de quibus dici potest illud quod a Romanis Iurisconsultis est proditum, praedonem esse eum, qui rogatus de possidendi causa, nullam aliam adfert, nisi quod possideat [4]. Aristoteles [5] de belli suasoribus: **ὡς οὐκ ἄδικον τοὺς ἀστυγείτονας καταδουλοῦσθαι, καὶ τοὺς μηδὲν ἀδικοῦντας πολλάκις οὐδὲν φροντίζουσι;** *qui iustum sit vicinos innoxios in servitutem redigere, saepe nihil curant?*

2. Talis Brennus [6] qui omnia dicebat esse validiorum. Talis Silio [7] Annibal, cui

pro federe, proque
Iustitia est ensis.

Talis Attila, et quibus illud in ore est,

Quaeritur belli exitus,
Non causa [8].

Et:

Haec acies victum factura nocentem est [9]:

Et, *Id in summa fortuna aequius quod validius* [10]. Nec male his aptes illud Augustini [11]: *Inferre bella finitimis, et inde in caetera procedere, ac populos sibi non molestos sola regni cupiditate conterere, quid aliud quam grande latrocinium nominandum est?* De talibus bellis Velleius [12]: *Bella non causis inita, sed prout eorum merces fuit.* Apud Ciceronem legimus de Officiis primo [13]: *Ea animi elatio, quae cernitur in periculis et laboribus, si iustitia vacat, non modo virtutis non est, sed potius immanitatis omnem humanitatem repellentis* [14].

---

1) Orat. XXXVII [XXXVIII p. 473].
2) [Sen., Ep. 14, 9].
3) [Idem ille Seneca — *admodum pauci*, add. ed. 1646, desunt in edd. 1632 et 1642].
4) *Qui rogatus de possidendi causa, nullam aliam adfert, nisi quod possideat*] L. Pro haerede, §. ultimo et sequentibus legibus, D. de Haereditatis petitione [l. 11 D. v, 3]. Talis Herulorum in Langobardos *πόλεμος ἀπροφάσιστος*, bellum sine praetextu. [Apud Procopium, Gotth. II, 14]. Galli apud Livium v [36, 5], *in armis se ius ferre, et omnia fortium virorum esse.* [Galli — *esse*, add. ed. 1646].
5) I Rhet. III.
6) [Livius v, 36, 5].
7) [Silius Ital. XI, 183 sq.].
8) [Seneca, Hercules fur. 411 sq.].
9) [Lucanus, Phars. VII, 260].
10) [Tac., Ann. XV, 1].
11) Lib. IV de Civit. Dei c. VI.
12) Lib. II [3, 3]. [Excidit haec nota marg. in ed. 1646, quam habent reliquae tres].
13) [Cic., de Off. I, 19, 62].
14) *Immanitatis omnem humanitatem repellentis*] Agathias libro II [cap. 1]: *ὅσοι δὲ κέρδους ἕκατι ἢ δυσμενείας ἀλόγου, μηδὲν ἔγκλημα ἔνδικον ἔχοντες, ἔπειτα φοιτῶσιν ἀνὰ τὴν ὀθνείαν τοὺς μηδὲν ἠδικηκότας σινόμενοι, οὗτοι δὲ ἀλάζονές εἰσι καὶ ἀτάσθαλοι. Qui vero aut lucri causa aut caeco odio nullam habentes iustam querelam, alienas terras invadunt*

Andronicus Rhodius [1]: **οἳ μεγάλων ἕνεκα κερδῶν λαμβάνοντες ὅθεν οὐ δεῖ, πονηροὶ καὶ ἀσεβεῖς καὶ ἄδικοι καλοῦνται· οἷοί εἰσιν οἱ τύραννοι, καὶ οἱ τὰς πόλεις πορθοῦντες.** *Qui magni compendii sui causa accipiunt unde non oportet, hi pravi, impii, iniusti appellantur, quales sunt tyranni* [2] *et urbium vastatores.*

IV. Alii causas quasi iustificas adferunt, quae expensae ad rectam rationem iniustae reperiuntur: et ut Livius [3] loquitur, non certamen iuris, sed vim quaeri apparet. Reges plerosque, ait Plutarchus [4], duobus nominibus, pacis et belli, tanquam nummis uti non ad id quod iustum est, sed ad id quod expedit. Quae autem sint causae iniustae, cognosci aliquatenus potest ex iustis causis quas hactenus explicavimus. Rectum enim obliqui est index. Sed perspicuitatis causa summa genera annotabimus.

V. 1. Metum ergo ex vicina potentia non sufficere supra [5] diximus. Ut enim iusta sit defensio, necessariam esse oportet, qualis non est nisi constet, non tantum de potentia, sed et de animo, et quidem ita constet, ut certum id sit ea certitudine quae in morali materia locum habet.

2. Quare minime est probanda eorum sententia, qui iustam belli causam statuunt, si vicinus nulla pactione impeditus in suo arcem faciat, aut munitionem aliam quae damnum aliquando dare possit. Nam adversus tales metus contrariae in suo munitiones et siqua sunt similia remedia quaerenda sunt, non vis bellica. Iniusta igitur bella Romanorum in Philippum Macedonem [6], Lysimachi in Demetrium [7], ni alia causa adfuit. Valde mihi placet Taciti [8] illud de Cauchis: *Populus inter Germanos nobilissimus, quique magnitudinem suam malit iustitia tueri, sine cupiditate, sine impotentia: quieti, secretique: nulla provocant bella, nullis raptibus aut latrociniis populantur: idque praecipuum virtutis ac virium argumentum est, quod, ut superiores agant, non per iniurias assequuntur. promta tamen omnibus arma, ac, si res poscat, exercitus: plurimum virorum equorumque, et quiescentibus eadem fama.*

---

innoxiis noxii, hi homines sunt et superbi et improbi. Exemplum nobis dat illustre Menander Protector [Exc. de legat., gent. p. 471], *ὅτι Βαϊᾶνος ὁ τῶν Ἀβάρων χάγανος οὐδεμιᾶς ἀφορμῆς ἢ σκήψεως λαβόμενος, οὐδὲ ψευδῆ γοῦν κατὰ Ῥωμαίων αἰτίαν ἀξιώσας τινὰ συνθεῖναι, ἀναισχυντώτατα καὶ βαρβαρικώτατα παρέλυσε τὰς συνθήκας.* ***Baianus Avarorum chaganus, nulla occasione aut obtentu, ne conatus quidem causam vel falsam contra Romanos comminisci, inverecunde planeque barbarum in morem exuit pacta.***

1) [Andron. Rhod., in Arist. Eth. Nic. IV, 2 in fine].

2) ***Quales sunt tyranni***] Bene Philo ad Decalogum [26]: *ὅσοι τοίνυν τῶν κλεπτῶν ἰσχὺν προσείλαβον, ὅλας συλῶσι πόλεις, ἀλογοῦντες τιμωριῶν, διὰ τὸ ἐπικυδέστεροι τῶν νόμων εἶναι δοκεῖν. οὗτοι δέ εἰσιν οἱ ὀλιγαρχικοὶ τὰς φύσεις, οἱ τυραννίδος καὶ δυναστειῶν ἐπιθυμοῦντες, οἱ τὰς μεγάλας ἐργαζόμενοι κλοπὰς, σεμνοῖς ὀνόμασι τῆς ἀρχῆς καὶ ἡγεμονίας ἐπικρύπτοντες λῃστείαν τ' ἀληθέστερον.* ***Qui vero furum vires nacti sunt, hi totas praedantur urbes, poenarum securi, quod supra leges eminere videantur. Tales sunt homines ingenio minime civili, dominatuum et potentatus avidi, magna furta committentes, qui pulchris nominibus magistratuum et imperiorum id obtegunt quod verius latrocinium appelletur.*** Optime conveniunt haec cum iis quae ex Curtio, Iustino, Seneca et Augustino producta sunt ad dictum cap. I, §. I, libri huius [p. 127 n. 4, 5, 9, 10].

3) [Livius XXI, 6, 2].

4) Pyrrho [389 E].

5) [L. II C. I § XVII].

6) Zonaras [IX, 15].

7) Pausan. l. I [10].

8) [Tac., Germ. 35].

VI. Nec utilitas par ius facit cum necessitate.

VII. Ita ubi laxa est matrimoniorum copia, negatum aliquod matrimonium causam bello praebere non potest: qualem olim Hercules arripuit in Eurytum, Darius in Scythas [1]).

VIII. Nec magis mutandae sedis amor, ut paludibus et solitudinibus relictis solum foecundius possideatur: quam Germanis veteribus bellandi causam fuisse ait Tacitus [2]).

IX. Aeque est improbum [3]) inventionis titulo sibi vindicare ea quae ab alio tenentur, etiamsi is qui tenet sit improbus, de Deo male sentiens, aut hebetis ingenii [4]). Nam inventio est eorum quae nullius sunt.

X. 1. Neque ad dominium requiritur, aut virtus moralis, aut religiosa, aut intellectus perfectio: nisi quod hoc videtur posse defendi, si qui sint populi omnino destituti a rationis usu, eos dominium non habere, sed ex caritate tantum iis deberi quae ad vitam sunt necessaria [5]). Nam quae alibi [6]) diximus de sustentatione dominii, quam pro infantibus et amentibus facit ius gentium, ad eos populos pertinet, cum quibus est pactorum commercium: tales autem non sunt populi si qui reperiuntur toti amentes, de quo merito dubito.

2. Male ergo Graeci [7]) Barbaros ob morum diversitatem, forte et quod ingenio cedere viderentur, hostes sibi quasi naturaliter dicebant. Quatenus autem ob peccata gravia et naturam aut societatem humanam impugnantia, auferri dominium possit, alia est quaestio, et modo, cum de poenarum iure ageremus [8]), nobis tractata.

XI. Sed nec libertas sive singulorum sive civitatum, id est **αὐτονομία**, quasi naturaliter, et semper quibusvis competat, ius bello praestare potest [9]). Nam libertas cum natura competere hominibus aut populis dicitur, id intelligendum est de iure naturae praecedente factum omne humanum, et de libertate **κατὰ στέρησιν**, non de ea quae est **κατ' ἐναντιότητα**, hoc est ut natura quis servus non sit, non ut ius habeat ne unquam serviat: nam hoc sensu nemo liber est. quo pertinet illud Albutii [10]): *Neminem natum liberum esse, neminem servum; haec postea nomina singulis imposuisse fortunam.* Et Aristotelis [11]) illud: **νόμῳ τὸν μὲν δοῦλον εἶναι, τὸν δ' ἐλεύθερον**: *e lege venisse ut alius esset liber, alius servus.* Quare qui legitima causa in servitutem, sive personalem sive civilem devenerunt, contenti sua conditione esse debent, ut et Paulus

---

1) *Darius in Scythas*] Antoninus Caracalla in Artabanum Parthorum regem. Vide Xiphilinum [LXXVIII, 1].
2) Hist. IV [73].
3) [improbum est, edd. 1625 et 1632; est improbum, edd. 1642 et 1646].
4) Vict. de Ind. rel. I, n. 31.
5) Vict. de bello. n. 5, 6, 7, 8. Id. l. II, n. 18.
6) [L. II C. IV § X].
7) Plato de Repub. lib. II, c. 3 [immo V, 16]. Eurip. Hecuba [immo Iphig. in Aul. 1400]. Liv. l. XXXI [29, 15]. Iso. Panath. [66].
8) Hoc libro c. XX, § 40.
9) *Nec libertas sive singulorum sive civitatum, id est αὐτονομία, quasi naturaliter et semper quibusvis competat, ius bello praestare potest*] Vide Concilium IV Toletanum, et quae nos supra cap. IV, huius lib. §. 14.
10) Senec. III contr. 21 [VII Contr. 21].
11) I Pol. [3].

Apostolus [1]) docet, *δοῦλος ἐκλήθης, μή σοι μελέτω. Vocatus es* [2]) *ad servitutem, ne id te torqueat.*

XII. Neque minus iniquum armis subigere aliquos velle, quasi dignos qui serviant, quos et naturaliter servos interdum Philosophi vocant. Non enim siquid alicui est utile, id statim mihi licet ei per vim imponere. Nam his qui rationis habent usum libera esse debet utilium et inutilium electio, nisi alteri ius quoddam in eos quaesitum sit. Infantium plane alia est ratio [3]), quorum regimen, cum ipsi ius exercendae *αὐτοπραγίας* actionumque suarum moderandarum non habeant, occupanti et idoneo natura concedit [4]).

XIII. 1. Vix adderem stultum esse titulum quem quidam tribuunt Imperatori Romano, quasi ipse etiam in remotissimos et incognitos hactenus populos ius imperandi habeat, nisi Iurisconsultorum diu princeps habitus Bartolus [5]) haereticum ausus esset pronuntiare qui id negat; nimirum quia et Imperator interdum se mundi dominum [6]) vocet [7]), et in sacris litteris imperium illud, quod Romaniam posteriores scriptores vocant [8]), appelletur *τῆς οἰκουμένης* nomine [9]): qualia sunt et illa:

Orbem iam totum victor Romanus habebat [10]),

multaque similia per complexionem, aut excessum, aut excellentiam dicta: quippe cum et in iisdem sacris litteris [11]) sola Iudaea saepe veniat nomine *τῆς οἰκουμένης* [12]). quo sensu accipiendum dictum vetus Iudaeorum, medio telluris sitam urbem Hierosolyma, id est in medio Iudaeae [13]), sicut in medio Graeciae Delphi similiter dicti orbis umbilicus. Neque est quod quemquam moveant Dantis [14]) argumenta, quibus probare nititur Imperatori ius tale competere, quia id humano generi expediat. Nam commoda quae adfert suis compensantur [15]) incommodis. Ut enim navis aliqua ad eam magnitudinem pervenire potest quae regi nequeat, sic et hominum numerus et locorum distantia tanta esse, ut unum regimen non ferat [16]).

2. Deinde vero concesso hoc expedire, ius imperii non sequitur,

---

1) I Cor. VII, 21.
2) [*es*, edd. 1625. 1642, 1646; *est*, ed. 1632].
3) Vict. de Ind. [sect. I] n. 24.
4) Ayala de iure belli, lib. I, cap. 2. n. 29. Covar. c. peccatum. p. 2, § 9. n. 5, et seq.
5) Ad L. Hostes. D. de captivis [l. 24 D. XLIX, 15].
6) L. *ἀξίωσις*. ad L. Rhod. [l. 9 D. XIV, 2].
7) *Mundi Dominum vocet*] Ut in Concilio Chalcedonensi Actione XI, et XII.
8) *Romaniam posteriores Scriptores vocant*] Ut et Athanasius ad Solitarios. id vix sexta pars erat mundi tunc cogniti.
9) *Τῆς οἰκουμένης nomine*] Philo de legatione [§ 2]: *τῶν πλείστων καὶ ἀναγκαιοτάτων μερῶν τῆς οἰκουμένης, ἃ δὴ καὶ κυρίως ἄν τις οἰκουμένην εἴποι, δυσὶ ποταμοῖς ὁριζομένην Εὐφράτῃ τε καὶ Ῥήνῳ. De pluribus utilissimisque orbis partibus loquor, quas et eminenter aliquis orbem appellet, definitum amnibus duobus Euphrate et Rheno.*
10) [Petron. c. 119].
11) Luc. II, 1.
12) *Iudaea saepe veniat nomine τῆς οἰκουμένης*] Hieronymus: *Nomen terrae, etiam cum additur particula omnis, restringi debet ad eam regionem de qua sermo est.*
13) *Id est in medio Iudaeae*] Discas hoc ex Iosephi lib. III belli Iudaici [3, 5].
14) [Dantes, de Monarchia lib. II].
15) [pensantur, edd. 1625 et 1632; compensantur, edd. 1642 et 1646].
16) Arist. VII. Pol. IV.

ut quod nisi ex consensu aut poena nasci nequit [1]). Ne in omnia quidem quae olim fuere populi Romani, Imperator Romanus ius nunc habet. multa enim ut bello quaesita, ita bello amissa sunt, alia pactionibus, alia derelictione in aliarum gentium aut regum ius transierunt [2]). Quaedam etiam civitates olim plane subditae, postea tantum ex parte subditae, aut tantum inaequaliter foederatae esse coeperunt. Nam omnes hi modi aut amittendi aut mutandi iuris, non minus adversus Rom. Imperatorem, quam adversus alios valent.

XIV. I. Sed et Ecclesiae ius fuerunt qui [3]) adsererent etiam in populos ignotae hactenus partis terrarum, cum tamen ipse Paulus Apostolus aperte dixerit eos qui extra Christianismum sunt iudicandi sibi ius non esse. **τί γάρ μοι τοὺς ἔξω κρίνειν** ; I Cor. V, 12. Et quod ius Apostolis iudicandi competiit, quanquam etiam ad res terrenas suo modo pertinebat, erat tamen coelestis, ut ita dicam, non terrestris ingenii, exercendum scilicet non per arma et flagra, sed per verbum Dei generaliter propositum, et ad circumstantias peculiares aptatum, per sigillorum divinae gratiae exhibitionem, aut negationem, prout cuique conduceret: postremo loco etiam per vindictam non naturalem, sed natura ipsa superiorem, ac proinde a Deo procedentem: qualis in Anania, Elyma, Hymenaeo, et aliis apparuit.

2. Christus ipse, a quo omnis potestas ecclesiastica fluxit, et cuius vita exemplar est Ecclesiae, qua talis est, propositum, negavit regnum suum esse de hoc mundo [4]), hoc est, eius naturae cuius sunt caetera regna: addens alioqui futurum fuisse, ut more aliorum regum opera militum uteretur. Nunc vero etiamsi legiones voluisset poscere, poposcisset, non hominum, sed Angelorum, Matth. XXVI, 53. Et quicquid fecit pro iure suae potestatis, id fecit non humana, sed divina virtute, etiam tum cum nundinatores e templo eiecit. Flagrum enim tum quoque divinae irae erat signum, non instrumentum; ut alias sputum et oleum signum medendi [5]), non remedium. Augustinus [6]) ad indicatum Iohannis locum: *Audite ergo Iudaei et gentes: audi circumcisio: audi praeputium: audite omnia regna terrena: non impedio dominationem vestram in hoc mundo* [7]) *: regnum meum non est de hoc mundo. Nolite metuere metu vanissimo, quo Herodes ille maior, cum Christus natus nuntiaretur expavit, et tot infantes, ut ad eum mors perveniret, occidit, timendo magis, quam irascendo crudelior. Regnum, inquit, meum non est de hoc mundo.*

1) Silv. verb. bellum p. I, n. 21. Covar. loco citato [p. 435 n. 4], n. 9.
2) *In aliarum gentium aut regum ius transierunt*] Exemplum sume in Hispania, de qua vide Gomezium in §. fuerat. num. 5, de actionibus: Panormitanum in c. Venerabilem, col. 9. de Electione [c. 34 Decretal. I, 6]. Iasonem in l. Cunctos populos. col. 2. c. de summa Trinitate [l. 1 C. I, 1]. Menochium cons. II, num. 102. Cardinalem Tuschum practicarum conclusionum 345. §. Rex Hispaniae. Molinaeum in cons. Paris. in pr. num. 20. Chassanaeum de Gloria Mundi parte V, consid. 28. Azorium Institutionum moralium lib. II, c. 5, p. 2.
3) Vict. de Ind. rel. 21. et seq. Ayala L. I, n. 29.
4) Ioh. XVIII. 36. Vide Petr. Dam. l. II [immo IV], epist. 9, et Bern. epist. 221.
5) *Signum medendi*] Bene hoc explicat Abulensis ad Matth. IX.
6) [August., in Ioannis Euang. CXV, 2].
7) *Non impedio dominationem vestram in hoc mundo*] Hilarius Arelatensis: ***Non enim ad hoc venerat Christus, ut alienam invaderet gloriam, sed ut suam donaret: non ut regnum terrestre praeriperet, sed ut caeleste conferret.***

quid vultis amplius? Venite ad regnum, quod non est de hoc mundo: Venite credendo, et nolite saevire metuendo.

3. Episcopo inter caetera interdicit Paulus ne percussor sit, 1 Timoth. III, 2. *ἀνάγκῃ κρατεῖν, imperare imposita necessitate,* ea scilicet quae ex humana vi proficiscitur, regum esse non Episcoporum, dixit Chrysostomus [1]). Et alibi: *Non est nobis data potestas ut auctoritate sententiae* (talis scilicet quae ius exsequendi per manum regiam, aut militarem, aut iuris qualiscunque humani ademtionem [2]) in se contineat) *cohibeamus homines a delictis*: Et Episcopum offiico suo fungi ait *οὐ βιαζόμενον, ἀλλὰ πείθοντα, non cogendo, sed suadendo.* Et ex his quidem satis apparet, Episcopos, qua tales sunt, ius regnandi in homines humano more nullum habere. Hieronymus [3]) regem et Episcopum comparans: *Ille nolentibus praeest, hic volentibus.*

---

1) *Dixit Chrysostomus*] Verba eius sunt de Sacerdotio Libro II [c. 3]: *μάλιστα μὲν οὖν τοῖς χριστιανοῖς οὐκ ἀφεῖται πρὸς βίαν ἐπανορθοῦν τὰ τῶν ἁμαρτανόντων πταίσματα. ἀλλ' οἱ μὲν ἔξωθεν δικασταὶ τοὺς κακούργους, ὅταν ὑπὸ τοῖς νόμοις λάβωσι, πολλὴν ἐπιδείκνυνται τὴν ἐξουσίαν, καὶ ἄκοντας τοῖς τρόποις κωλύουσι χρῆσθαι τοῖς αὐτῶν. ἐνταῦθα δὲ οὐ βιαζόμενον, ἀλλὰ πείθοντα δεῖ ποιεῖν ἀμείνω τὸν τοιοῦτον. οὔτε γὰρ ἡμῖν ἐξουσία τοιαύτη παρὰ τῶν νόμων δέδοται πρὸς τὸ κωλύειν τοὺς ἁμαρτάνοντας. οὔτε, εἰ καὶ ἐδέδοτο, ἔχομεν ὅπου καὶ χρησώμεθα τῇ δυνάμει, οὐ τοὺς ἀνάγκῃ τῆς κακίας, ἀλλὰ τοὺς προαιρέσει ταύτης ἀπεχομένους στεφανοῦντος τοῦ θεοῦ· διὰ τοῦτο πολλῆς χρεία τῆς μηχανῆς ἵνα πεισθῶσιν ἑκόντες ἑαυτοὺς ὑπέχειν ταῖς παρὰ τῶν ἱερέων θεραπείαις οἱ κάμνοντες. Omnium maxime Christianis non licet vi castigare sontium delicta. Seculi quidem iudices, ubi maleficos sub legum potestatem nacti sunt, multum potestatis ius exercent, et invitos quamvis prohibent ex suopte ingenio vivere. At apud nos non cogendo sed suadendo id agendum est, ut qui eiusmodi sit melior evadat. Neque enim nobis a legibus ad coercendos peccatores potestatis ius datum est, et, si datum maxime esset, locus non esset iuris eius exercendi, cum Deus coronet non eos qui necessitate, sed qui voluntate libera a malo abstinent, quare multo labore opus ut persuadeantur morbidi sponte sua se praebere sacerdotali curationi.* Et mox [ibid. 4]: *οὐ γὰρ ἑλκύσαι πρὸς βίαν ἐστὶν, οὐδὲ ἀναγκάσαι φόβῳ: Neque enim qui a fide aberrat vi pertrahi, imo nec metu compelli potest.* Idem ad Ephesios IV [Homil. XI, 5], *εἰς διδασκαλίαν λόγου προεχειρίσθημεν οὐκ εἰς ἀρχὴν, οὐδὲ εἰς αὐθεντίαν, συμβούλων τάξιν ἐπέχομεν παραινούντων· ὁ συμβουλεύων λέγει τὰ περὶ ἑαυτοῦ, οὐκ ἀναγκάζων τὸν ἀκροατὴν, ἀλλ' αὐτὸν ἀφίησι τῆς τῶν λεγομένων αἱρέσεως κύριον. Ad docendos vero homines constituti sumus, non ad imperium non ad exercitium potestatis. Consiliariorum locum obtinemus suadentium. qui consilium dat, de suo dicit, auditorem non cogit, sed liberam ei relinquit electionem circa ea quae dicuntur.* Ambrosius libro II de Cain et Abel, c. 4. *Sacerdos quidem officium suum exhibet, at nullius potestatis iura exercet.* Citatur c. verbum [51] de poenitentia distinct. I. [In margine:] Act. Ap. hom. III [4], epist. ad Tit. hom. I [4]. ep. I. ad Thess. hom. IV [Homil. II, 2]. de sacerd. Lib. II [c. 3].

2) *Aut iuris qualiscunque humani ademtionem*] Ad reges enim non ad ecclesiam pertinet iudicare de feudis, c. novit de iudiciis: de Feudis [c. 18 Decretal. II, 1]: de possessionibus, c. causam, quae inter qui filii sint legitimi [c. 7 Decretal. IV, 17]. Reges enim superiorem in temporalibus minime recognoscunt, c. Per venerabilem eod. tit. [c. 13 Decretal. IV, 17]. *Christus voluit ut Christiani Imperatores pro vita aeterna Pontificibus indigerent, et Pontifices pro cursu temporalium rerum Imperialibus legibus uterentur, quatenus spiritalis actio a carnalibus distaret incursibus et Deo militans minime saecularibus negotiis se implicaret.* c. quoniam [8]. distinct. X, et c. cum ad verum [6]. distinctione XCVI. unde aliena non sunt quae libro primo sunt posita, c. II, §. ultimo [§ IX, 13], ex sexto [immo secundo] et octuagesimo canone eorum qui Apostolici dicuntur, et quae in eam rem ibi plura in textu notisque afferuntur [pag. 64].

3) *Hieronymus*] Idem in epitaphio Nepotiani [Ep. LX, 14]: *Minus licet episcopo quam regi. Ille enim nolentibus praeest: hic volentibus. Ille terrori subiicit, hic servituti donatur.* Cassiodorus lib. XI [3], in epistola ad Episcopos: *Episcopus doceat, ne iudex possit invenire quod puniat.* Fredericus Primus Imperator apud Guntherum Ligurino [VI, 362 sq.] de Pontifice:

Ecclesiam regat ille suam, divinaque iura
Temperet: imperium nobis fascesque relinquat.

Suennonem Daniae regem excommunicatum cum Roschildensis Episcopus Wilhelmus ab ingressu Ecclesiae opposita baculi pastoralis arceret, et regii capulis admoverent manum, fecit quod Episcopi erat, et cervicem porrexit. Adde quae supra habuimus lib. I, §. 5 [immo cap. IV § V].

4. An vero reges ipsi iis qui Christianam religionem reiiciunt arma quasi poenae nomine inferre possint, supra capite de poenis a nobis disquisitum est quantum instituto sufficit.

XV. Hoc quoque monebo non frustra, sed quia veteribus recentia conferens magnum malum, ni caveatur, praevideo, iustam belli causam non dare spem conceptam ex aliqua divinorum vaticiniorum explicatione [1]. Nam praeterquam quod quae nondum impleta sunt oracula interpretari certo vix contingit sine prophetico spiritu [2], etiam rerum certarum latere nos possunt tempora, ac postremo praedictio, nisi expressum adsit Dei mandatum, ius nullum dat, cum Deus quae praedixit, saepe per improbos homines, aut pravas actiones ad exitum ire permittat.

XVI. Illud quoque sciendum est, si quis quid debet, non ex iustitia propria, sed ex virtute alia, puta liberalitate, gratia, misericordia, dilectione, id sicut in foro exigi non potest, ita nec armis deposci. Nam ad utrumque horum non sufficit, ut id quod postulatur sit ex morali ratione faciendum, sed praeterea opus est in nobis ius quoddam sit ad illud, quale ius interdum leges divinae et humanae dant etiam circa debita aliarum virtutum. quod cum fit, nova tunc debendi ratio accedit, quae iam ad iustitiam pertinet. Id cum deest, iniustum ex hac causa bellum est, ut Romanorum in regem Cypri tanquam ingratum. Nam qui beneficium dedit, nullum habet ius ad reposcendam gratiam: alioqui contractus esset, non beneficium.

XVII. 1. Notandum et hoc saepe accidere, ut bello causa quidem iusta subsit, sed vitium actioni accidat ex animo agentis [3]: sive quod aliud quiddam, non illicitum per se, magis et principalius animum movet quam ius ipsum, puta honoris studium [4] aut utilitas aliqua,

---

1) *Spem conceptam ex aliqua divinorum vaticiniorum explicatione*] Vide de Theodoro quodam Gratiani tempore Zosimum [IV, 13] et Ammianum Marcellinum [XXIX, 1, 8 sqq.]: de Ioanne Cappadoce Procopium Persicorum II [30 in fine], et Leunclavium historiae Turcicae libro XVIII.

2) *Quae nondum impleta sunt oracula interpretari certo vix contigit sine prophetico spiritu*] Clausi enim obsignatique sunt libri Prophetici ad praefinitum usque tempus, ita ut intelligi nequeant, Danielis XII, 4, 8, 9. Hieronymus ad Danielem [c. XII, 8]: *Si propheta audivit et non intellexit, quid facient hi qui signatum librum et usque ad tempus consummationis multis obscuritatibus involutum praesumtione mentis edisserunt?* Procopius Gotthicorum II [I, 24]: τῶν γὰρ Σιβύλλης λογίων τὴν διάνοιαν πρὸ τοῦ ἔργου ἐξευρεῖν ἀνθρώπῳ οἶμαι ἀδύνατα εἶναι. *Sibyllinorum oraculorum sensum ante rei eventum invenire existimo supra hominem esse.* Mox: ταύτῃ τε ἀδύνατά ἐστιν ἀνθρώπῳ ὁτῳοῦν πρὸ τοῦ ἔργου τῶν Σιβύλλης λόγων ξυνεῖναι, ἢν μὴ καὶ ὁ χρόνος αὐτὸς ἐκβάντος ἤδη τοῦ πράγματος καὶ τοῦ λόγου εἰς πεῖραν ἐλθόντος, ἀκριβὴς τοῦ ἔπους ἑρμηνευτὴς γένηται. *Fieri nequit, ut homo qualiscunque ante exitum Sibyllina oracula intelligat, sed exspectandum, donec ipsa dies, re iam consummata et verbis experiendo comprobatis, certa fiat carminum interpres.* Gregoras libro V [c. 5]: ἀλλ' ὥσπερ καὶ τ' ἄλλα τῶν χρησμῳδουμένων δυσείκαστά ἐστι καὶ δυσξύμβολα καὶ πλείστας δεχόμενα τὰς ἀνελίξεις καὶ ἀναπτύξεις μέχρι αὐτῆς ἐκβάσεως, οὕτως καὶ οὗτος ὁ χρησμὸς ἐπλάνα τοὺς πλείστους, καὶ αὐτὸν δὴ τὸν βασιλέα Ἀνδρόνικον μέχρις αὐτῆς τελευτῆς, ὡς εἰρήσεται· ἐξ ἀνθρώπων δὲ αὐτοῦ γενομένου, αὐτὸς ἑαυτὸν ὁ χρησμὸς διεσάφησεν. *Sicut et praedictiones aliae difficillimae coniectu interpretatuque sunt, quod et multa habeant involucra, et explicationes recipiant multas, ita et hoc oraculum decepit omnes ipsumque Imperatorem quamdiu ei vita mansit. Eo autem erepto rebus humanis ipsum semet oraculum hominibus aperuit.* Cavete vobis nimis audaces Theologi: cavete vobis a nimis audacibus Theologis Politici. Dignus qui inspiciatur locus apud Thuanum libro LXXIX, in anno CIƆIƆLXXXIII, de Iacobo Brocardo.

3) Vict. de iure bel. n. 2.

4) *Honoris studium*] Quod vitium maximo nobis virtutis quadam imagine blanditur. Sed recte monet Augustinus libro III. de civitate Dei, cap. 14, *Satius esse cuiuslibet inertiae poenas luere, quam illorum armorum gloriam quaerere.* Repeto quae ex Agathia supra posuimus hic ad §. 3 [p. 432 n. 14].

sive privata sive publica, quae ex bello ipso seorsim a causa sua iustifica considerato exspectatur: sive quod adest affectus plane illicitus, ut gaudium acquiescentis in malo alieno sine boni respectu. Sic Aristides de Societate secunda [1]) Phocenses ait merito periisse, at non bene fecisse Philippum cum eos perderet, quippe non religioni studentem, quod praeferebat, sed [2]) augendo imperio.

2. *Una et ea vetus causa bellandi est,* inquit Sallustius [3]), *profunda cupido imperii et divitiarum. Aurum et opes praecipuae bellorum causae,* apud Tacitum [4]), et in Tragoedia [5]):

Rupere foedus impius lucri furor
Et ira praeceps.

Quo et Augustini [6]) illud recte referas: *Nocendi cupiditas, ulciscendi crudelitas, implacatus, et implacabilis animus, feritas rebellandi, libido dominandi, et si quae sunt similia, haec sunt quae in bellis iure culpantur.*

3. Sed haec, ubi causa iustifica non deest, peccatum quidem arguunt, ipsum tamen bellum proprie iniustum non faciunt, unde nec ex tali bello restitutio debetur [7]).

---

1) [Aristides, de Soc. II p. 256].
2) [seu, ed. 1646; sed, edd. 1632 et 1642].
3) [Sallust., Epistola Mithridatis 5].
4) [Tac., Hist. IV, 74].
5) Sen. Hipp. [Phaedra 548 sq.]
6) Contra Faustum, lib. XXII, c. 74.
7) Covar. d. §. 1. n. 2. Caiet. 2, 2. q. 40. art. 1. Silvester in verbo bellum n. 2. Summa Ang. in verbo Bellum, n. 5. Sum. Ros. ib. n. 3, et 8. Th. 2, 2, 66, 8.

CAPUT XXIII.

DE CAUSIS DUBIIS.

I. *Dubitandi causae in moralibus unde.*
II. *Nihil faciendum contra animi dictamen quamvis errans.*
III. *Iudicium in alteram partem duci argumentis rerum:*
IV. *Aut auctoritate.*
V. *Si utrinque dubitetur in re gravi, et alterum sit eligendum, sumendum quod est tutius:*
VI. *Unde sequi tali casu a bello abstinendum.*
VII. *Id autem vitari posse colloquio:*
VIII. *Aut arbitrio: ubi de Christianorum regum officio circa partes bellantes:*
IX. *Aut etiam sorte.*
X. *Certamen singulare ad vitandum bellum an permitti possit.*
XI. *Meliorem esse conditionem possidentis in pari dubio.*
XII. *Si neuter possideat in pari dubio rem dividendam.*
XIII. *An bellum utraque ex parte iustum detur multis distinctionibus explicatur.*

I. Verissimum est quod scripsit Aristoteles [1]), in moralibus non aeque, ut in mathematicis disciplinis certitudinem inveniri: quod eo evenit, quia mathematicae disciplinae a materia omni formas separant, et quia formae ipsae tales plerumque sunt, ut nihil habeant interiectum [2]), sicut inter rectum et curvum nihil est medii. At in moralibus circumstantiae etiam minimae variant materiam, et formae de quibus agitur solent habere interiectum aliquid [3]), ea latitudine, ut modo ad hoc, modo ad illud extremum propius accedatur. Ita enim inter id quod fieri oportet, et inter id quod fieri nefas est, medium est quod licet, sed modo huic, modo illi parti propinquius: unde ambiguitas saepe incidit, ut in crepusculo, aut in aqua frigida calescente. Et hoc est quod ait Aristoteles [4]), **ἔστι χαλεπὸν ἐνίοτε τὸ κρίνειν ποῖον ἀντὶ ποίου αἱρετέον,** *quid cui anteponendum sit difficilis saepe est iudicatio.* Andronicus autem Rhodius [5]): **τὸ κατ' ἀλήθειαν δίκαιον δυσχερές ἐστι τοῦ δοκοῦντος διελεῖν:** *difficile est id quod vere iustum est ab eo quod tale videtur discernere.*

II. I. Primum autem illud est tenendum, etiamsi quid iustum reipsa est, sed ab eo fit qui omnibus expensis iniustum id existimat,

---

1) I. Eth. Nic. 1.
2) *Ut nihil habeant interiectum*] in his mutatio fit εἰς τὸ ἀντικείμενον, in aliis εἰς τὸ μεταξύ.
3) *Solent habere interiectum aliquid*] Vido Chrysostomum ad IV Ephesiorum II Morali [Homil. XVI, 2].
4) III Nicom. [1].
5) I Nic. 3 [Habent hanc not. marg. tantum edd. 1632 et 1646].

actum esse vitiosum. Hoc enim est quod dicit Paulus Apostolus [1]), quicquid non fit ex fide peccatum esse: quo in loco fides animi iudicium de re significat [2]). Nam vim iudicatricem humanis actionibus ducem Deus addidit, qua contemta obbrutescit animus,

2. Saepe autem accidit, ut iudicium nihil certi monstret, sed haesitet: quae haesitatio si attenta consideratione expediri nequeat, sequendum erit illud Ciceronis [3]): *Bene praecipiunt qui vetant quicquam agere quod dubites* [4]) *aequum sit an iniquum.* Hebraei magistri [5]) dicunt: הסתלק מן הספק *abstine te a re dubia.* Sed hoc locum habere non potest, ubi alicui omnino alterutrum est faciendum, et de utroque an aequum sit dubitatur [6]): tunc enim licebit ei eligere quod minus iniquum ei videtur. Semper enim ubi electio evadi non potest, minus malum rationem induit boni: *τὰ ἐλάχιστα ληπτέον τῶν κακῶν,* ait Aristoteles [7]): Cicero [8]), *de malis minima.* Quintilianus [9]): *In comparatione malorum, boni locum obtinet levius.*

III. Plerumque vero in rebus dubiis post examen aliquod animus non in medio haeret, sed huc aut illuc ducitur argumentis ex re petitis, aut ex opinione quam habet de aliis hominibus [10]) sententiam super ea re pronunciantibus [11]). Nam et hic verum est illud Hesiodi [12]),

---

1) Rom. XIV, 23.

2) *Quo in loco fides animi iudicium de re significat*]. Eodem tendunt in eadem Pauli epistola eodem capite [Rom. XIV, 5] ista: *ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω· unusquisque sui sensus sibi certus sit.* Et [ib. 22]: *μακάριος ὁ μὴ κρίνων ἑαυτὸν ἐν ᾧ δοκιμάζει. beatus ille qui quod praefert in eo sui damnator non est.* Ambrosius: *Peccatum est quod aliter fit quam probatum est.* Sequitur Augustinus citati ambo a Gratiano post cap. 14, causa 28, quaest. 1. Non longe hinc abit illud Plutarchi in Timoleonte [238 C]: *δεῖ οὐ μόνον τὴν πρᾶξιν εἶναι καλὴν καὶ δικαίαν, ἀλλὰ καὶ τὴν δόξαν ἀφ' ἧς πράττεται μόνιμον καὶ ἀμετάπτωτον, ἵνα πράττωμεν δοκιμάσαντες, R quiritur non modo, ut quod agitur sit honestum iustumque, sed ut firma ac constans adsit persuasio, unde fiat actio, ut quod fit fiat ideo quod animus ita faciendum iudicaverit.*

3) De Of. l. I [9, 30].

4) *Qui vetant quicquam agere quod dubites*] Plinius lib. I, epist. 19 [immo 18]: *Quod dubitas non feceris.*

5) [Rabbi Gamaliel in Pirke Aboth c. I, 16].

6) Covar. tom. I. de matr. p. 2, c. 7, §. 2, n. 9.

7) Nic. II. c. 9.

8) Cic. Of. III [1, 3].

9) [Quintil., Institut. orat. VII, 4, 12].

10) *Argumentis ex re petitis aut ex opinione quam habet de aliis hominibus*] Augustinus lib. III de ordine [II, V, 16]: *Duplex est via quam sequimur cum rerum nos obscuritas movet, aut rationem, aut certe auctoritatem.* Explicat hoc Gabriel Vasquez disput. LXII cap. 3. num. 10. [Explicat — num. 10, add. ed. 1646].

11) Vasques I, 2. disp. 62, cap. I, num. 1. Med. I, 2, quaest. 14.

12) *Illud Hesiodi*] Usus est Minutius post malam pugnam apud Livium libro XXII [29, 8]: *Eum primum esse virum qui consulat, quid in rem sit: secundum eum, qui monenti obediat: qui nec ipse consulere nec alteri parere scit, eum extremi ingenii esse.* Et pro A. Cluentio Tullius [31, 84]: *Sapientissimum esse dicunt eum, cui quod opus sit, ipsi veniat in mentem: proxime accedere illum, qui alterius bene inventis obtemperet.* Hesiodi versus [Op. et Dies 293 sqq.], unde haec fluxere, sic habent:

οὗτος μὲν πανάριστος ὃς αὐτῷ πάντα νοήσει,
φρασσάμενος τὰ κ' ἔπειτα καὶ ἐς τέλος ᾖσιν ἀμείνω.
ἐσθλὸς δ' αὖ κἀκεῖνος ὃς εὖ εἰπόντι πίθηται·
ὃς δέ κε μήθ' αὐτῷ νοέῃ, μήτ' ἄλλου ἀκούων
ἐν θυμῷ βάλληται, ὅδ' αὖ ἀχρήιος ἀνήρ.
Ille quidem ante omnes, per se ipse quid utile, quid non
Qui videt, et longe fines prospectat agendi:
Qui bene consultis didicit parere, secundus:
At qui consiliis pollet nihil ipse, nec audit
Suadentes alios, nullos homo vivit ad usus.

praestantissimum esse per se sapere; proximum, duci aliena ope. Argumenta ex re petuntur e causis, effectis et adiunctis aliis.

IV. Sed ad haec recte noscenda, usu quodam et peritia opus est [1]; quam qui non habent, ut activum iudicium recte conforment, tenentur audire sapientum consilia. Nam **ἔνδοξα**, sive probabilia sunt, Aristotele [2]) teste, quae omnibus videntur, aut plurimis, aut certe sapientibus; iisque rursum, aut omnibus, aut pluribus, aut praestantioribus. Et hac via iudicandi maxime utuntur reges quibus artium momenta ediscere aut expendere vix vacat.

σοφοὶ τύραννοι τῶν σοφῶν συνουσίᾳ [3]).
Dat sapere regi turba sapientum comes.

Aristides de concordia ad Rhodios [4]) ait, sicut in facti quaestionibus id pro vero habetur unde plures maximeque idonei stant testes, ita sententiarum eas sequendas quae plurimis praestantissimisque nitantur auctoribus. Sic Romani veteres non nisi consulto collegio fecialium ad id instituto, Imperatores Christiani vix nisi auditis Episcopis, bella suscipiebant, ut si quid esset quod religionem posset iniicere, eius monerentur.

V. I. Accidere autem in multis controversiis potest, ut ab utraque parte probabilia se ostendant argumenta, sive intrinseca, sive ab aliorum auctoritate. Id cum accidit, si res mediocres sunt de quibus agitur, videtur vitio carere posse electio, in utramvis partem ceciderit. At si de re magni momenti, ut de supplicio capitali hominis, agitur, iam propter magnum discrimen quod est inter eligenda, praeferenda est pars tutior [5]), ut dici solet:

In istam partem potius peccato tamen [6]).

Ideo satius est nocentem absolvere quam innocentem condemnare.

2. Scriptor problematum quae Aristotelis [7]) nomen praeferunt: **ἕκαστος ἡμῶν μᾶλλον ἂν προέλοιτο τοῦ ἀδικοῦντος ἀποψηφίσασθαι ὡς οὐκ ἀδικεῖ, ἢ τοῦ μὴ ἀδικοῦντος καταψηφίσασθαι ὡς ἀδικεῖ** (quibus in verbis vulgo pro **ἀδικοῦντος,** legitur **μὴ ἀδικοῦντος**, et contra). *Nemo est nostrum,* ait, *qui non malit absolvere quamvis nocentem, quam damnare innocentem.* Et mox addit rationem quam iam dedimus: **ἔστι γὰρ ὅταν τις ἀμφιδοξῇ τὰ ἐλάττω τῶν ἁμαρτημάτων αἱρετέον.** *Nam ubi quis dubitat, eligendum in quo minus delinquitur.* Antiphon [8]): **εἰ δέον τι ἁμαρτεῖν, τὸ ἀδίκως ἀπολῦσαι ὁσιώτερον ἢ τὸ ἀδίκως ἀπολέσαι· τὸ μὲν γὰρ ἁμάρτημά ἐστι, τὸ δὲ ἀδίκως ἀποκτεῖναι ἀσέβημα.** *Si errandum est, sine iure absolvere, quam per iniuriam condemnare est sanctius. Nam in illo error est, in damnatione insontis, facinus.*

---

1) Vict. de Ind. rel. I, n. 12, et de iure bel. 21, et 24.
2) Arist. I. Top. cap. 1.
3) [Gellius XIII, 18].
4) [Aristid., de Conc. p. 378].
5) *Praeferenda est pars tutior*] Ammianus Marcellinus libro XXVIII [1, 40]: *Si implacabiles iracundiae sunt, summa est acerbitas. sin autem exorabiles, summa lenitas: quae tamen, ut in malis, acerbitati anteponenda est.* Et hoc explicat Vasquez dicto libro, c. 4, num. 21 [p. 441 n. 11. Et hoc — num. 21, add. ed. 1646].
6) [Terent., Adelphi 174].
7) Sect. 29 [n. 13].
8) [Antiphon, Or. XIV].

VI. Maximi autem momenti est bellum, ut ex quo mala plurima etiam in innocentes sequi soleant. Ideo inter sententias alternantes vergendum ad pacem. Laudatur Silio Italico [1]) Fabius:

cauta speculator mente futuri,
Nec laetus dubiis parvisque lacessēre Martem.

Tres autem sunt modi quibus vitari potest, ne controversiae in bellum erumpant.

VII. I. Primum est colloquium: *Cum duo sint genera disceptandi,* ait Cicero [2]), *unum per disceptationem, alterum per vim, cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum, confugiendum est ad posterius si uti non licet priore.* Et Terentius [3]):

Omnia prius experiri quam [4]) *armis* [5]) *sapientem decet:*
Qui scis, an quae iubeam sine vi faciat?

Apollonius Rhodius [6]) dixit [7]): **Μηδ' αὔτως ἀλκῇ πρὶν ἔπεσσί γε πειρηθῆναι.** Et Euripides [8]):

Λόγοισι πείσων· εἰ δὲ μή, βίᾳ δορός.
Verbis id impetrabo; sin nequeo, manu.

Idem reprehendit Supplicibus [9]) civitates quae hanc viam omitterent:

Et vos quoque urbes quae quod est verbis datum
Transigere, potius fertis ad caedem arbitram.

---

1) Lib. I [679 sq.].
2) De Of. I [11, 34]. Vict. de iure bel. n. 28.
3) [Terent., Eun. 789 sq.].
4) [*verbis quam*, edd. 1625 et 1632; *quam*, edd. 1642 et 1646].
5) *Omnia prius experiri quam armis*] Dionysius Halicarnassensis in excerptis legationum: *μὴ πρότερον ἄρξαι τῶν ἔργων πρίν ἢ πειραθῆναι τῶν λόγων, non ante ad res veniendum est, quam tentata sit verborum via.* Menelaus apud Libanium [decl. I]: *πρῶτον μὲν γὰρ τὰ δίκαια τῷ λόγῳ πειρᾶσθαι λαμβάνειν, ἀλλὰ μὴ τοῖς ὅπλοις ἐπιπηδᾶν ἀνθρωπινώτερον δήπουθεν. Homini convenientius, prius verborum experimentum facere, quam statim ad arma prosilire.* Non abeunt hinc illa chori dicta in Euripidis Helena [1150 sqq.]:

τὸ θεῶν
ἔπος ἀληθὲς εὗρον
ἄφρονες, ὅσοι τὰς ἀρετὰς πολέμῳ
κτᾶσθε, δορὸς ἀλκαίου
λογχαῖσι καταπαυόμενοι
πόνους θνατῶν ἀπαθῶς·
εἰ γὰρ ἅμιλλα κρινεῖ νιν
αἵματος, οὔποτ' ἔρις
λείψει κατ' ἀνθρώπων πόλεις.
Stulti nimium, queis virtutis
Mensura placet unica, ferrum:
Quibus humani pausa laboris
Non nisi saevo quaeritur ense:
Nam si virtus sanguine tantum
Spectanda venit, nunquam discors
Furor infestas deseret urbes.

6) [Apoll. Rhod. III, 185].
7) [dixerat, ed. 1632; dixit, edd. 1642 et 1646].
8) [Eurip., Suppl. 347].
9) [Ibid. 748].

Achilles Iphigenia in Aulide [1]:

Si paret aequo, nil mea vobis ope
Opus est. salutis est in hoc uno satis.
Ego simul amici gratiam servaverim:
Minusque vitio vertet omne agmen mihi,
Ratione si rem gesserim, non viribus.

Quod in Phoenissis apud Euripidem [2]) legimus:

πᾶν γὰρ ἐξαιρεῖ λόγος
ὃ καὶ σίδηρος πολεμίων δράσειεν ἄν:

id auctum sic extulit apud Livium [3]) Phaneas: *multa homines ne bellare necesse sit, voluntate remittere, quae bello et armis cogi non possint* [4]). Mardonius apud Herodotum Polymnia [5]) Graecos culpat hac in parte: **τοὺς χρεὼν ἐόντας ὁμογλώσσους κήρυξί τε διαχρεωμένους καὶ ἀγγέλοισι καταλαμβάνειν τὰς διαφορὰς καὶ παντὶ μᾶλλον ἢ μάχῃσι.** *quos oportuit, cum eiusdem essent linguae, caduceatorum et legatorum opera non praeliis controversias tractare.*

2. Coriolanus apud Halicarnassensem [6]): **τὸ μὴ τῶν ἀλλοτρίων ἐπιθυμεῖν, ἀλλὰ τὰ ἑαυτῶν ἀπαιτεῖν, καὶ μὴ τυγχάνοντα τούτου πολεμεῖν, ἅπαντες ἂν ὁμολογῶσιν εἶναι καλόν.** *Siquis non aliena cupiat, sed sua postulet, atque iis non impetratis bellum moveat, id omnium confessione aequum est.* Apud eundem Halicarnassensem [7]) rex Tullus, *quae verbis componi nequeunt, ea armis* ait *decerni.* Apud Tacitum [8]) Vologeses: *aequitate quam sanguine, causa quam armis retinere parta maioribus malueram.* Et rex Theodoricus [9]): *Tunc utile solum est ad arma concurrere* [10]), *cum locum apud adversarios iustitia non potest invenire.*

VIII. 1. Alterum est inter eos qui communem iudicem nullum habent, compromissum [11]): **ἐπὶ τὸν δίκας διδόντα οὐ νόμιμον ὡς ἐς ἀδικοῦντα**

---

1) [Eurip., Iphig. in Aul. 1017 sqq.].
2) [Eurip., Phoeniss. 517].
3) [Livius XXXV, 45, 4].
4) *Multa homines, ne bellare necesse sit, voluntate remittere, quae bello et armis cogi non possint*] Donatus ad Eunuchum [174]: *Pervulgatum est enim quod summa vi defenderis quum extorquetur, hoc idem postmodum remitti remittenti.*
5) [Herod. VII, 9].
6) [Dion. Hal. VIII, 8].
7) [Dion. Hal. III, 11 in fine].
8) [Tac., Ann. XV, 2].
9) Cass. III. Var. 1.
10) [*Tunc utile solum est ad arma concurrere*, edd. 1642 et 1646; *Veniendum tunc ad arma*, edd. 1625 et 1632].
11) *Compromissum*] Spreta plerunque potentioribus via. Vide Connestagium de coniunctione regnorum Castellae et Portugalliae. digna tamen, quam insistant aequi et pacis amantes. Fecere magni reges ac populi, quorum in textu memoria. Addamus alios. Arbitri sumpti inter Magnum Norwagiae et Canutum Daniae reges de regno utroque certantes. Nempe quomodo Iulianus primus eius nominis cum Severo de principatu Romano certante interdicto agere voluit. Magnus rex Suediae arbiter sumptus inter Ericos duos Daniae et Norvagiae reges. de Salamine inter Athenienses et Megarenses iudices capti Spartiatae quinque, Critolaidas, Amompharetus Hypsechidas, Anaxilas, Cleomenes. Plutarchus Solone [83 E]. In federe Lacedaemoniorum et Argivorum apud Thucydidem V [79]: δίκας διδόντας κατὰ πάτρια *qui stare arbitris volent more avito.* Et mox: εἰ δέ τις τῶν ξυμμάχων πόλις πόλει ἐρίζοι, ἐς πόλιν ἐλθεῖν ἄν τινα ἴσαν ἀμφοῖν ταῖς πόλεσι δοκοίη. *Si qua sociarum civitatum cum socia civitate controversiam habeat, rem deferant ad civitatem, quae utrisque aequa videbitur.* Est utrumque apud Thucy-

ἰέναι, ait Thucydides [1]) : *In eum qui arbitrum accipere paratus est, nefas ut in iniuriosum ire.* Sic de regno Argivo Adrastus et Amphiaraus Eriphylae iudicium permiserunt narrante Diodoro [2]). De Salamine inter Athenienses et Megarenses lecti iudices tres Lacedaemonii. Apud dictum modo Thucydidem [3]) Corcyrenses Corinthiis significant paratos se disceptare controversias apud Peloponnesi civitates, de quibus inter ipsos convenisset. Et Periclem laudat Aristides [4]), quod ut bellum vitaretur, voluerit **δίκῃ διαλύεσθαι περὶ τῶν διαφόρων** *de controversiis arbitros sumere.* Et Isocrates oratione adversus Ctesiphontem [5]) laudat Philippum Macedonem, quod quas habebat cum Atheniensibus controversias, de iis paratus esset **ἐπιτρέπειν πόλει τινὶ ἴσῃ καὶ ὁμοίᾳ**, *arbitrium permittere alicui civitati aequae utrique parti.*

2. Sic olim Ardeates et Aricini [6]), postea Neapolitani et Nolani [7]) controversias suas arbitrio populi Romani permiserunt. Et Samnites in controversia cum Romanis ad communes amicos provocant. Cyrus sibi et Assyrio arbitrum fert regem Indorum [8]). Poeni in controversiis cum Masinissa, ut bellum vitent ad iudicia provocant [9]). Romani ipsi de controversia cum Samnitibus apud Livium [10]) ad communes socios. Et Philippus Macedo in controversia cum Graecis ait se arbitrio usurum populorum cum quibus pax utrisque fuisset [11]). Parthis et Armeniis postulantibus Pompeius finibus regendis arbitros dedit [12]). Fecialium Romanorum hoc praecipuum ait officium fuisse Plutarchus [13]) : **οὐκ ἐᾶν στρατεύειν πρότερον ἢ πᾶσαν ἐλπίδα δίκης ἀποκοπῆναι**, *ne sinerent prius ad bellum veniri quam spes omnis iudicii obtinendi periisset.* De Gallorum Druidibus Strabo [14]) : **ὥστε καὶ πολέμους διῄτων πρότερον καὶ παρατάττεσθαι μέλλοντας ἔπαυον**, *olim et inter bellantes erant arbitri, ac saepe iam acie congressuros diremerunt.* Eodem officio functos in Iberia sacerdotes idem [15]) testis est.

---

didem libro v. M. Antoninum multi extra Romanum imperium populi controversiarum suarum, ut bella vitarent, arbitrum sumpsere. meminit Victor et alii. Apud Procopium Gotthic. III [34], Gepidae Langobardis dicunt: *δίκῃ γὰρ διαλύειν τὰ διάφορα ἐν σπουδῇ ἔχομεν. δικάζεσθαι δὲ οἷς ἂν σπουδάζεται, βιάζεσθαι οὐδαμῇ πρόσεστιν. Arbitro sumto dirimere controversa parati sumus. at qui stare iudicio volunt, eos vi impetere iniquum est.* Apud eundem Gotthicorum IV [24], Theudibaldus Franc. rex paratum se ostendit iudicem accipere de iis quae Romani disputabant. Vide et quid olim Romani Philippo significaverint apud Polybium excerpto legationum n. 4. et quod est in federe Antiochi ex eodem Polybio itidem in excerptis n. 35 [Exc. de leg., Rom. p. 39, gent. p. 268]. Rex Angliae Iudex de Scotiae successione: Comes Holsatus inter regem Daniae et fratres, Pontano memorante historiae Danicae libro VII. Adde exempla apud Marianam libro XXIV, cap. 20, XXIX, cap. 23. Parutam libris VII, et XI. Bizarum libro XII. Crantzium libro VI Saxonicorum c. 15. et nostra infra libro III, cap. XX. §. XLVI.

1) [Thuc. I, 85].
2) [Diod. Sic. IV, 65].
3) [Thuc. I, 28].
4) [Aristid.
5) [Immo Aeschines, adv. Ctesiphontem 83]
6) Livius lib. VIII [immo III, 71].
7) [Cic., de Off. I, 10, 33].
8) Xen. Cyrop. lib. II [4, 8].
9) [Livius XL, 17].
10) Lib. VIII [23].
11) Lib. XXXII [10, 5].
12) Plutarch., Pomp. [637 C].
13) [Plutarch., Numa 68 A].
14) Lib. IV [4, 4].
15) Lib. XI [3, 6].

3. Maxime autem Christiani reges et civitates tenentur hanc inire viam [1]) ad arma vitanda. Nam si ut iudicia alienorum a vera religione iudicum vitarentur [2]), et a Iudaeis et a Christianis arbitri quidam sunt constituti, et id a Paulo praeceptum, quanto magis id faciendum est, ut maius multo vitetur incommodum, id est bellum? Sic alicubi Tertullianus argumentatur, non militandum Christiano, ut cui ne litigare quidem liceat: quod tamen secundum ea quae alibi [3]) diximus cum temperamento quodam est intelligendum.

4. Et tum ob hanc, tum ob alias causas utile esset, imo quodammodo factu necessarium [4]), conventus quosdam haberi Christianarum potestatum, ubi per eos quorum res non interest aliorum controversiae definiantur: imo et rationes ineantur cogendi partes ut aequis legibus pacem accipiant [5]): quem et ipsum olim apud Gallos Druidum fuisse usum [6]) Diodoro [7]) ac Straboni [8]) proditum. Etiam proceribus suis de regni divisione iudicium permisisse Francos reges legimus.

IX. Tertia ratio est [9]) per sortem [10]): quam in hoc commendat Dion Chrysostomus oratione in Fortunam altera [11]): et multo ante Solomo Prov. XVIII, 18.

X. 1. Sortis autem affine quid est certamen singulare, cuius usus non videtur omnino repudiandus, si duo, quorum controversiae alioqui totos populos gravissimis malis sint impliciturae [12]), inter se parati sint armis decernere, ut olim de Peloponneso Hyllus et Echemus [13]), de regione ad Inachum Hyperochus et Phemius [14]), de Elide Pyraechma Aetolus et Degmenus Epeus [15]), de Iba Corbis et Orsua [16]). Videtur enim id si non ab ipsis recte fieri, certe a civitatibus posse acceptari, ut minus malum. Apud Livium [17]) Metius Tullum sic alloquitur: *Ineamus aliquam viam qua utri utris imperent, sine magna clade, sine*

---

1) *Maxime autem Christiani reges et civitates tenentur hanc inire viam*] Gregoras libro X [c. 4] de Alexandro Bulgaro: *οὐκ ἄξιον εἶναι λέγων Χριστιανοῖς ἀπηνῶς οὑτωσὶ κατ' ἀλλήλων ἐπιέναι, ἐνὸν ὁμοδοξεῖν ἀλλήλοις τὰ πρὸς εἰρήνην καὶ ὁμοῦ κατὰ τῶν ἀσεβῶν παρατάττεσθαι. Indecorum esse Christianis tanta cum acerbitate inter se armis certare, cum rationes sint conveniendi ad pacem, et communss vires in impios vertendi.*

2) Vict. de iure belli, n. 28.

3) [L. I C. II § IX, 4].

4) Molina disput. 103. §. Quando inter. Aegid. Reg. de actibus supern. disp. 31. du. 4. n. 72.

5) *Cogendi partes, ut aequis legibus pacem accipiant*] Vide exemplum apud Cassiodorum III, 1, 2, 3, 4. et Gailium de pace publica II, cap. XVIII, n. 12.

6) *Druidum fuisse usum*] Druidibus hac in parte, et meliori cum iure, Episcopi successere. vide epistolam Episcoporum ad Ludovicum regem in capitulis Caroli Calvi, et de Episcopis Hispaniae Rodericum Toletanum libro VII, c. 3.

7) [Diod. Sic. V, 31].

8) [Strabo IV, 4, 4].

9) Th. 2. 2. q. 95, art. 8. et ibi Caiet.

10) *Per sortem*] Vide Augustinum de Doctrina Christiana lib. I, c. 28.

11) [Dio Chrysost., Orat. LXIV p. 599].

12) *Quorum controversia alioqui totos populos gravissimis malis sint impliciturae*] Scriptor tragoediae Thebaidos [Eurip., Phoeniss. 564]:

rex sit e vobis uter,
Manente regno quaerite.

Dion Othone: *πολὺ γάρ που καὶ κρεῖττον καὶ δικαιότερόν ἐστιν ἕνα ὑπὲρ πάντων ἢ πολλοὺς ὑπὲρ ἑνὸς ἀπολέσθαι. multo enim satius iustiusque est unum pro omnibus, quam multos unius causa perire.*

13) Herod. Pol. [IX, 26].

14) Plut. quaest. Gr. [297 B].

15) Strab. VIII [3, 33].

16) Livius lib. XXVIII [21, 6].

17) Lib. V [immo I, 23, 9].

multo sanguine utriusque populi decerni possit. Strabo [1]) vetustam hanc fuisse ait Graecorum consuetudinem: et apud Virgilium [2]) Aeneas aequum fuisse ait ut inter se et Turnum eo modo res definiretur.

2. Certe inter caeteros Francorum veterum mores [3]) hunc impense laudat Agathias libro primo [4]), cuius ipsa verba (sunt enim insignia) apponam: **ἀλλ' εἴπερ ἄρα καί τιν' ἔριν τοῖς βασιλεῦσιν ἐγγενέσθαι συνενεχθείη, παρατάττονται μὲν ἅπαντες ὡς πολεμήσοντες καὶ τοῖς ὅπλοις διακριθησόμενοι, καὶ εἶτα ὁμόσε χωροῦσιν. ἰδόντες δὲ ἀλλήλους ἑκατέρωθεν ἡ πληθὺς, αὐτίκα τὸ χαλεπαῖνον ἀποβάλλοντες εἰς ὁμοφροσύνην μεταχωροῦσι, καὶ τοὺς ἡγεμόνας κελεύουσι δίκῃ μᾶλλον τὰ ἀμφίβολα διακρινήσασθαι· εἰ δὲ μὴ, μόνους ἐκείνους ἀγωνίζεσθαι, καὶ ἐν σφίσιν αὐτοῖς διακινδυνεύειν, ὡς οὐχ ὅσιον ὂν, οὐδὲ πάτριον, ἰδίας αὐτῶν ἕνεκα δυσμενείας, τὰ κοινὰ πημαίνεσθαι καὶ ἀνατετράφθαι· εὐθύς τε οὖν τάς τε φάλαγγας διαλύουσι, καὶ τὰ ὅπλα τίθενται, καὶ τὸ λοιπὸν εἰρήνη αὖθις καὶ ἡμερότης, φοιτήσεις τε παρ' ἀλλήλοις ἀφύλακτοι, καὶ ἐπιμιξίαι, καὶ φροῦδα οἴχεται τὰ δεινὰ. οὕτως ἄρα αὐτοῖς τὸ μὲν ὑπήκοον δίκαιον καὶ φιλόπατρι. τὸ δέ γε ἄρχον εὐμενὲς ἐν δέοντι καὶ πειθήνιον.** *Si quae forte inter reges oriantur controversiae, aciem quidem omnes instruunt, tanquam bellaturi ad rem armis decernendam: et obviam alii aliis procedunt. At ubi conspicati sunt se invicem exercitus, abiecta ira ad concordiam redeunt, et regibus auctores sunt, ut iure potius certent: aut si id nolint ipsi inter se singulari dimicent certamine, et suo duntaxat ipsorum periculo rem transigant: Neque enim aut aequo et bono, aut patriis institutis convenire, ut ipsi ob propria odia bonum publicum labefactent, aut evertant. Ergo confestim solvunt exercitus, et restituta pace tuto inter se commeant, sublatis malorum causis. Tanta in subditis cura iustitiae et patriae amor: in regibus vero animus placidus et suis obsequens.*

XI. Quanquam vero in causa dubia pars utraque tenetur quaerere conditiones quibus bellum vitetur, magis tamen [5]) id tenetur qui petit quam qui possidet. Ut enim in pari causa melior sit possidentis conditio, non civili tantum iuri, sed et naturali convenit [6]). cuius rei causam alibi [7]) etiam ex Aristotelis quae dicuntur Problematibus attulimus. Atque hic et illud addendum est, ab eo qui iustam causam habere se scit, sed documenta non habet sufficientia quibus possessorem de iniustitia suae possessionis convincat, bellum licite non sumi: quia non habet ius cogendi alterum, ut de possessione decedat.

XII. Ubi vero et ius ambiguum est, et neuter possidet, aut ex aequo uterque, ibi iniquus censendus erit, qui oblatam rei controversiae divisionem repudiat [8]).

---

1) d. loco. [p. 446 n. 15],

2) *Et apud Virgilium*] Aeneidos XI [115]:

Aequius huic Turno fuerat se opponere morti.

Pari de causa Antonius Octavium ad singulare certamen provocabat. Plutarchus Antonio [944 E].

3) *Inter caeteros Francorum mores*] Vide Caroli Calvi capitulum apud S. Arnulfum et pactionem Aquisgranensem. Aequitas eadem apud Langobardos. vide Paulum Warnafredi [de Gestis Langob.] libro I, cap. 12. IV, cap. 17. V, cap. 40.

4) [Agathias I, 2 in fine].

5) *Magis tamen id tenetur qui petit, quam qui possidet*] Vide Herreram Tomo II.

6) L. in pari. D. de R. I. [l. 128 D. L, 17]. Vict. de iure bel. n. 27, et 30. Less. de Iust. c. 29. dub. 10. Molina disp. 103, §. in secundo vero. Lorca. 2, 2. sect. 3. disp. 53. n. 4.

7) [L. II C. V § XVIII].

8) Lorca. 2, 2. quaest. 40. disp. 53. Soto V de Institut. iur. 41, art. 7.

XIII. 1. Ex his quae diximus definiri potest illa a multis [1]) agitata quaestio, an bellum ratione habita eorum qui principales belli motores sunt utrinque iustum esse possit. Distinguendae enim sunt variae acceptiones vocis iusti [2]). Iustum enim aliquid dicitur, aut ex causa, aut secundum effectus. Ex causa rursum, aut speciali acceptione iustitiae, aut illa generali qua omnis rectitudo eo venit nomine. Specialis acceptio iterum dividitur in eam quae ad opus pertinet, et eam quae pertinet ad operantem: nam ipse operans iuste agere interdum dicitur, quoties iniuste non agit, etiamsi id quod agit iustum non sit: quomodo recte distinguit Aristoteles [3]), **τὸ ἀδικεῖν**, et **τὸ ἄδικον πράττειν**, *iniuste agere*, et *agere quod iniustum est.*

2. Speciali et ad rem ipsam relata acceptione bellum utrimque iustum esse non potest [4]), ut nec lis, quia facultas moralis ad contraria, puta ad agendum et ad impediendum, non datur per rei ipsius naturam. At vero ut neuter bellantium iniuste agat, fieri sane potest: iniuste enim agit nemo nisi qui et scit se rem iniustam agere: multi autem id nesciunt. Sic iuste, id est bona fide litigari potest utrimque. Multa enim et in iure et in facto, unde ius oritur, fugere homines solent.

3. Generali acceptione iustum dici solet quod omni culpa agentis vacat. Multa autem etiam sine iure fiunt absque culpa ob ignorantiam inevitabilem: cuius rei exemplum est in his qui legem non observant, quam sine culpa sua ignorant postquam lex ipsa promulgata est, et tempus per se ad scientiam sufficiens transiit. Sic et in litibus accidere poterit, ut pars utraque non modo iniustitiae, sed et omni alio vitio careat, praesertim ubi pars utraque, aut altera litigat non suo sed alieno nomine, puta ex tutoris officio, cui congruit ius etiam incertum non deserere. Sic Aristoteles [5]) in litibus iuris controversi, ait neutrum esse improbum, quod ipse dicit **πονηρόν**. Cui consentiens Quintilianus [6]) posse accidere ait, ut ex utraque parte orator id est vir bonus dicat. Imo et iuste iudicare iudicem ambigue dici ait Aristoteles [7]), significari enim aut iudicare **ὡς δεῖ** *plane ut oportet,* sine ulla ignorantia, aut **κατὰ τὴν ἑαυτοῦ γνώμην** *ex animi sui sententia.* Et alibi [8]) ait: **εἰ ἀγνοῶν ἔκρινε, οὐκ ἀδικεῖ**, *si quis per ignorantiam iudicavit, non egit iniuste.*

4. At in bello vix est, ut temeritas saltem omnis et dilectionis defectus absit, ob negotii ipsius gravitatem, quae omnino talis est ut causis probabilibus non contenta quam maxime evidentes requirat.

5. At iustum si accipimus, quoad effectus quosdam iuris, certum est bellum hoc sensu iustum utrimque dari, ut ex iis apparebit quae de bello publico solenni infra a nobis dicentur. Sic enim et sententia non ex iure lata, et possessio sine iure habent quosdam iuris effectus.

---

1) Covar. c. peccatum, §. 10, num. 6. Alc. 2. Parad. 21. Fulgos. l. 5. de Iust. Piccolom. lib. VI. Civil. Phil. c. 21. Alb. Gent. l. I, c. 6.
2) *Distinguendae sunt variae acceptiones vocis iusti*] Sic Gratianus causa XI, quaestione III post C. Episcopus [c. 65] distinguit iustitiam causae, ordinis, animi.
3) L. V Eth. c. 10; et 11. Rhet. I, c. 13.
4) Aug. lib. XV de civit. Dei c. 5; et lib. XIX, c. 15. Covar. c. peccatum §. 10, num. 2. Vict. n. 32. Suares de legibus libro III, c. 18. Alph. de Castro de potest. leg. poenal. l. I, c. 1, et 3.
5) III Rhet. c. 17.
6) Lib. II, 8 [Quintil., Inst. orat. II, 17, 31].
7) Top. I, 13
8) Nic. V, 12.

CAPUT XXIV.

MONITA DE NON TEMERE ETIAM EX IUSTIS CAUSIS SUSCIPIENDO BELLO.

I. *Ius saepe remittendum ut bellum vitetur:*
II. *Maxime ius ad poenas:*
III. *Praesertim a rege laeso.*
IV. *Etiam cura sui et suorum abstinendum saepe bello.*
V. *Regulae prudentiae circa electionem bonorum.*
VI. *Exemplum in deliberatione inter studium libertatis et pacis: qua internecio populi evitetur.*
VII. *A poenis exigendis abstinere debere qui non multo sit validior.*
VIII. *Restare ut bellum non sit suscipiendum nisi ex necessitate:*
IX. *Aut ex maxima causa cum maxima occasione.*
X. *Bellorum mala ob oculos posita.*

I. 1. Quanquam instituti, quod de iure belli inscriptum est, pars proprie non videtur exsequi quid circa bellum virtutes aliae praecipiant, aut suadeant, obiter tamen obviam eundum est errori, ne quis existimet ubi ius satis compertum est, statim aut oportere bellum suscipi, aut semper etiam licere. Contra enim evenit ut plerumque magis pium rectumque sit de iure suo cedere. Nam nostrae quoque vitae curam honeste deseri, ut alterius et vitae et saluti perpetuae quantum in nobis est consulamus [1]), supra suo loco dictum est. Maxime autem Christianis hoc convenit qui in eo perfectissimum Christi imitantur exemplum, qui pro nobis adhuc impiis et infestis mori voluit, Rom. v, 6. Quod ipsum multo etiam magis nos excitat, ne res nostras aut nobis debitas persequamur cum tanto aliorum incommodo, quantum secum ferunt bella.

2. Non ob quamvis causam talem bellum suscipiendum [2]), et

1) Vict. de iure belli, n. 14, et 33.

2) *Non ob quamvis causam talem bellum suscipiendum*] Seneca suasoria v [8]: *Gallio dixit, bellum suscipiendum fuisse, pro libertate, pro coniugibus, pro liberis: pro re supervacua et nihil nocitura si fieret, non esse suscipiendum.* Plus aliquid Apollonius dixit regi Babyloniae apud Philostratum l. 23 [Vita Apoll. Tyan. I, 38]: *προσετίθει δὲ καὶ τὸ μὴ δεῖν ὑπὲρ κωμῶν, ὧν μείζους κέκτηνται τάχα καὶ ἰδιῶται διαφέρεσθαι πρὸς ῥωμαίους, καὶ πόλεμον οὐδ' ὑπὲρ μεγάλων αἴρεσθαι. Addidit vero, non oportere cum Romanis disputare de vicis, quibus maiores privati saepe possident, ad bellum vero ne ob magnas quidem venire causas.* Iosephus altero libro adversus Appionem [37] de popularibus suis: *οὔτε τὴν ἀνδρίαν ἠσκησαμένων ἐπὶ τῷ πολέμους ἄρασθαι χάριν πλεονεξίας, ἀλλ' ἐπὶ τῷ τοὺς νόμους διαφυλάττειν. τὰς γοῦν ἄλλων ἐλαττώσεις πρᾴως ὑπομένοντες, ἐπειδὰν τινες ἡμᾶς τὰ νόμιμα κινεῖν ἀναγκάζωσι, τότε καὶ παρὰ δύναμιν αἱρούμεθα πολέμους καὶ μέχρι τῶν ἐσχάτων τῶν συμφορῶν ἐγκαρτεροῦμεν. Neque nostri fortitudinem exercent, ut suas res augeant, sed ut leges ipsis maneant. caetera igitur damna ferentes leniter, ubi sunt qui nos a legibus cogant discedere, tunc etiam supra vires bella sumimus, et ad ultima usque mala duramus.*

Aristoteles monet, et Polybius [1]). Nec a veteribus laudatus Hercules quod Laomedonti et Augiae arma intulit ob non solutam laboris mercedem [2]). Dion Prusaeensis in ea oratione quae est de bello et pace [3]), non hoc tantum ait quaeri solere **εἰ συμβέβηκεν ἀδίκημα παρὰ τούτων οἷς διανοοῦνται πολεμεῖν**, *an iniuria accepta sit ab his de quibus bello petendis agitur, sed etiam* **πήλικόν τι τοῦτο συμβεβηκὸς** *quanti aestimandum sit id quod accidit.*

II. 1. Ad poenas vero omittendas multa sunt quae nos hortantur. Videamus quam multa patres in filiis dissimulant; qua de re dissertatio est Ciceronis apud Dionem Cassium [4]). *Pater*, ut Seneca ait [5]), *nisi multae et magnae iniuriae patientiam devicerunt, nisi plus est quod timet quam quod damnat, non accedet ad decretorium stylum:* unde non multum discrepat Phinei dictum recitante Diodoro Siculo [6]): **μηδένα πατέρα λαβεῖν παρ' υἱῶν ἑκουσίως τιμωρίαν, εἰ μὴ τῷ μεγέθει τῶν ἀδικημάτων ὑπερθοῖντο τὴν φυσικὴν τῶν γονέων εἰς τέκνα φιλοστοργίαν**: et illud Andronici Rhodii [7]), **οὐδεὶς πατὴρ ἀφίσταται τοῦ υἱοῦ, εἰ μὴ ὑπερβαλλόντως εἴη μοχθηρός.**

2. At quisquis alium punire vult, rectoris, id est patris quodammodo personam suscipit [8]): quo respiciens Augustinus [9]) ad Comitem Marcellinum: *Imple*, inquit, *Christiane iudex, pii patris officium.* Pittaci dictum laudat Iulianus Imperator [10]): **ὃς τὴν συγγνώμην τῆς τιμωρίας προετίθει**, *qui veniam poenae praeferebat.* Libanius in oratione de

---

1) Pol. lib. IV [31]. [Aristoteles] Rhet. ad Alex. c. 3.
2) Paus. lib. V [2].
3) [Dio Chrysost., Orat. XXXII p. 275].
4) [Dio Cassius XLIV, 32].
5) *Ut Seneca ait*] de Clementia I, cap. 14. Augustus patri in consilio assidens de filio qui in parricidio deprehensus esset, dixit: *relegandum quo patri videretur. Non culleum, non serpentes, non carcerem decrevit: memor non de quo censeret, sed cui in consilio esset, mollissimo genere poenae contentum esse debere patrem dixit.* verba sunt Senecae eodem libro c. 15. Terentius Andria [903]:

Pro peccto magno paululum supplicii satis est patri.

Philo περὶ εὐγενείας [de Nobilitate 2] ait: *πατέρας ἀπαρνήσεις χρηματίζειν τῶν υἱῶν, ἀποσχοινίζοντας αὐτοὺς τῆς οἰκίας καὶ συγγενείας ὅταν τὴν ἐκ φύσεως περιττὴν καὶ ὑπερβάλλουσαν εὔνοιαν ἡ ἐν ἐκείνοις μοχθηρία καταχρατήσειεν. Patres abdicationis tristia verba pronuntiant, filiosque a domo sua et omni cognatione abrumpunt, ita demum, ubi amorem illum, quem ingentem ac super omnia eximium natura parentibus indidit, filiorum improbitas vicit.* Cicero pro Ligario [10, 30]: *Ignoscite, Iudices, erravit: lapsus est: non putavit: si unquam posthac. ad parentem sic agi solet.*
6) Lib. V [IV, 44].
7) [Andron. Rhod., Paraphr. VIII, 18].
8) *Rectoris, id est patris, quodammodo personam sustinet*] Seneca epistola LXXXVII [Ep. 88, 30]: *Clementia alieno sanguini tanquam suo parcit, et scit homini non esse homine prodige utendum.* Diodorus Siculus in Fragmentis [XXI, 17]: *οὐ δεῖ τοὺς ἁμαρτήσαντας ἐκ παντὸς τρόπου κολάζειν, ἀλλὰ τοὺς ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις μὴ μεταδιδασκομένους. Non omnes omnino qui deliquere puniendi sunt, sed ii quos male factorum nihil poenitet.* Chrysostomus de statuis VI [3]: *μαθέτωσαν οἱ ἄπιστοι πάντες, ὅτι ὁ τοῦ Χριστοῦ φόβος πᾶσαν ἐξουσίαν δύναται χαλινοῦν. δόξασόν σου τὸν δεσπότην, τοῖς συνδούλοις ἄφες τὰ ἁμαρτήματα, ἵνα καὶ αὐτός σε δοξάσῃ μειζόνως, ἵνα ἥμερόν σοι κατὰ τὴν τῆς κρίσεως ἡμέραν δείξῃ τὸ ὄμμα καὶ γαληνόν, ταύτης μεμνημένος σου τῆς φιλανθρωπίας. Discant omnes qui a fide nostra sunt extranei reverentiam quae Christo exhibetur tantam esse, ut cuilibet potestati iniiciat fraenos. Honora dominum tuum: condona peccata conservis tuis, ut et ipse multo magis te honoret, ut in illo iudicii die vultum tibi ostendat serenum atque clementem, huius tuae lenitatis memor.* citat Gratianus [c. 35] causa XXIII, quaest. IV, ex Augustino: *Duo ista nomina cum dicimus, homo et peccator, non utique frustra dicuntur: quia peccator est, corripe: quia homo, miserere:* vide et quae sequuntur, et quae supra posuimus ad caput XX, §. XII, §. XXVI, et XXXVI.
9) [Augustin., Ep. CXXXIII, 2].
10) [Iulianus, Orat. II p. 5.].

seditione Antiochena: qui Deo, inquit, similis esse vult, ***ἀφιεὶς τιμωρίας χαιρέτω μᾶλλον ἢ λαμβάνων*** *magis gaudeat condonatione quam poena.*

3. Interdum eae sunt rerum circumstantiae, ut iure suo abstinere non laudabile tantum sit, sed et debitum [1]) ratione eius quam hominibus etiam inimicis debemus dilectionis, sive in se spectatae, sive qualiter eam exigit sanctissima lex Euangelii. Sic quosdam esse diximus pro quorum, etiamsi nos impetant, salute mortem optare debeamus, quod eos sciamus rei communi humanae aut necessarios, aut valde utiles. Si res quasdam negligi vult Christus, ne lites subeantur, tanto credendum est maiora a nobis negligi voluisse ne ad bellum eatur, quanto bellum lite est nocentius.

4. *De suo iure virum bonum aliquid relaxare non solum liberalitatis, sed plerumque etiam commoditatis est,* ait Ambrosius [2]). Aristides suadet civitatibus ***συγχωρεῖν καὶ παριέναι ὅτι ἂν ᾖ μέτριον.*** *concedere et largiri si quid sit mediocre.* Rationem addit: ***ὥσπερ γὰρ καὶ τῶν ἰδιωτῶν ἐπαινεῖτε τοὺς εὐγνώμονας καὶ βλαβῆναι τινὰ μᾶλλον αἱρουμένους ἢ διαφέρεσθαι πρός τινας.*** *Nam et privatorum hominum eos laudatis qui facili sunt ingenio, et damni aliquid subire malunt quam litigare.* Xenophon historiae Graecae sexto [3]): ***σωφρόνων μὲν δήπου ἐστὶ, μηδὲ εἰ μὴ μικρὰ τὰ διαφέροντα εἴη, πόλεμον ἀναιρεῖσθαι.*** *Sapientum est ne ob graves quidem causas, bellum suscipere.* Et apud Philostratum [4]) Apollonius: ***πόλεμον οὐδ' ὑπὲρ μεγάλων αἴρεσθαι***: *ne ob magnas quidem causas bellum capiendum.*

III. 1. Circa poenas, officii primum nostri est, si non ut hominum, certe ut Christianorum [5]), ut facile, ac libenter condonemus, quae in nos sunt commissa, sicut Deus nobis condonat in Christo, Eph. IV, 32, ***τό γε περὶ τούτων ἀόργητον ὑπὲρ ὧν τὸ ζῆν ὑπεύθυνον τῇ κολάσει γίνεται τῶν ἠδικηκότων, Θεοῦ φύσει προσετέθη,*** ait Iosephus [6]). *Ira vacare circa ea ob quae nocentes poenae mortis sunt obnoxii ad divinam naturam accedit.*

2. Seneca [7]) de principe: *Longe sit in suis quam in alienis exorabilior iniuriis. Nam quemadmodum non est magni animi qui de alieno liberalis est, sed ille qui quod alteri donat sibi detrahit: ita clementem vocabo, non in alieno dolore facilem, sed eum qui cum suis stimulis agitatur, non prosilit: qui intelligit magni animi esse iniurias in summa potentia pati, nec quicquam esse gloriosius Principe impune laeso* [8]).

---

1) Molina tract. II de Iust. disp. 103. Lorca disp. 153 n. 11. Aegid. Regius de act. supern. disput. 31, dub. 7, n. 107.

2) Lib. II de Off. c. 2 [II, 21, 106].

3) [Xenoph., Hist. Gr. VI, 3, 5].

4) [Philostr., Vita Apoll. Tyan. I, 38].

5) *Certe ut Christianorum*] Theodosius ut Antiochenis condonaret crimen in se commissum a Flaviano Episcopo illis maxime Christi verbis permotus fuit: *Dimitte illis Pater, quia nesciunt quid faciunt.* Narrat Chrysostomus de statuis vicesima [XXI, 4].

6) *Iosephus*] Antiquae historiae II, 3 [II, 6, 8].

7) Lib. I, de Clem. c. 20.

8) *Nec quicquam gloriosius Principe impune laeso*] Chrysostomus in laude Clementiae [de Mansuetudine, circa finem]: *ἅπαντα μὲν γὰρ ἄνθρωπον τοῦτο κοσμεῖν δύναται. διαφερόντως δὲ τοὺς ἐν ἐξουσίαις· τὸ γὰρ πάντα ποιεῖν ἐπιτρεπούσης τῆς βασιλείας, κατέχειν ἑαυτὸν, καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον ἡγεμόνα ποιεῖσθαι τῶν ἔργων, μέγα μὲν εἰς εὐφημίαν τε καὶ δόξαν. omnem illa hominem ornare insigniter potest: maxime vero eos qui in imperiis sunt constituti. nam cum regia potestas omnia permittat, semet retinere, ac divinam legem actionibus suis ducem praeficere, egregium est ad famam gloriamque.* Augustinus epist. CIV [CLXXXIX, 8], quae est ad Bonifacium Comitem: *memento cito ignoscere, si quis in te peccaverit et veniam postulaverit.*

Quintilianus [1]: *Suadebimus Principi ut laudem humanitatis potius quam voluptatem ultionis concupiscat.* In C. Caesaris laudibus posuit Cicero [2]) ut praecipuum, quod oblivisci nihil soleret nisi iniurias. Livia in allocutione ad Augustum apud Dionem [3]) : **τοὺς ἄρχοντας νομίζουσιν οἱ πολλοὶ τοὺς μὲν τὸ κοινὸν ἀδικοῦσιν ἐπεξιέναι χρῆναι, τοὺς δ' ἰδίᾳ τι εἰς αὐτοὺς πλημμελεῖν δοκοῦντας φέρειν.** *Ita plerique existimant, rectoribus puniendа quae contra communem utilitatem peccantur ; quae vero in ipsos, dissimulanda.* Antoninus Philosophus [4]) in oratione ad Senatum: *Non enim unquam placet in Imperatore vindicta sui doloris, quae etsi iustior fuit, acrior videtur.* Ambrosius in epistola ad Theodosium [5]) : *Antiochenis tuam donasti iniuriam.* Et in eiusdem Theodosii laudibus ad Senatum Themistius [6]) : **ὅτι οὐκ ἀντιβλάπτοντα χρὴ τὸν ἀγαθὸν βασιλέα, ἀλλ' εὖ ποιοῦντα μείζω φαίνεσθαι τῶν ἠδικηκότων.** *Bonum regem oportet his qui in se peccarunt superiorem esse, non vicissim nocendo, sed bene faciendo.*

3. Magnanimus qui sit eum Aristoteles [7]) negat esse **μνησίκακον** *iniuriarum memorem :* quod Cicero [8]) sic exprimit : *nihil magno et praeclaro viro dignius placabilitate atque clementia.* Huius eximiae virtutis insignia nobis exempla sacrae literae suppeditant in Mose, Num. XI, 12 : et Davide, II Sam. XVI, 7. Maxime vero id locum habet, ubi aut nos quoque nobis peccati alicuius sumus conscii, aut id quod in nos peccatum est ab humana quadam et excusabili infirmitate procedit, aut satis apparet poenitere eum qui nocuit [9]). *Est ulciscendi et puniendi modus,* inquit Cicero [10]), *et haud scio an satis sit eum qui lacessierit iniuriae suae poenitere* [11]). *Sapiens,* inquit Seneca [12]), *multa remittet ; multos parum sani, sed sanabilis ingenii servabit.* Et hae quidem causae a bello abstinendi ex dilectione nascuntur, quam ipsis inimicis, aut debemus, aut recte impendimus.

IV. 1. Saepe vero nobis ipsis nostrisque [13]) praestandum habemus ne ad arma veniatur. Plutarchus in Numae vita [14]) ait, postquam iuste posse suscipi bellum decrevissent feciales, consultatum a senatu

---

1) [Quint., Inst. or. v, 13, 6].
2) [Cic., pro Ligario 12, 35].
3) [Dio Cassius LV, 19].
4) *Antoninus Philosophus*] Apud Vulcatium Gallicanum vita Avidii Cassidi [12].
5) [Ambros., Epist. XL, 32].
6) [Themistius, Orat. XIX p. 227].
7) [Aristot., Eth. Nic. IV, 8].
8) De Off. I [25, 88].
9) Dried. Lib. II de lib. Christ. c. 6.
10) [Cic., de Off. I, 11, 34].
11) *Eum qui lacessierit iniuriae suae poenitere*] Procopius Vandalicorum II [16]: *μετάμελος γὰρ ἐν δέοντι ἐπταικόσιν ἐπιγιγνόμενος συγγνώμονας αὐτοῖς τοὺς ἠδικημένους ποιεῖν εἴωθεν. Poenitentia in tempore oboriens iis qui peccarunt, ad veniam dandam provocare laesos solet.*
12) [Sen., de Clem. II, 7, 4].
13) *Nobis ipsis nostrisque*] Procopius Gotthicorum II [6] Gotthos ita ait locutos Belisario: *ὅταν δὲ αὐτὰ οὕτως ἔχῃ, τοὺς ἑκατέρων ἡγουμένους προσήκει μὴ δόξης τῆς οἰκείας τὴν τῶν ἀρχομένων σωτηρίαν προΐεσθαι, ἀλλὰ τά τε δίκαια τά τε ξύμφορα, οὐ σφίσιν αὐτοῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς σφῶν ἐναντίοις ἑλέσθαι. Haec cum ita se habeant, officium erit utriusque gentis rectorum, subditorum sibi salutem non proiicere propriae laudis studio, sed ea praeferre quae et iusta sunt et utilia, non ipsis tantum sed et hostibus.*
14) [Plut., Numa 68 B].

an ex usu esset suscipere [1]). In fabella quadam Christi [2]) dicitur, si quis rex cum rege altero bello certandum habeat, primo sedentem, qui mos est cum cura consultantium, expensurum apud se, an ipse qui decem millia militum habeat, hosti ducenti bis totidem par esse possit. quod si videat se imparem fore, antequam ille intra fines adsit, missurum legationem cum mandatis pacis causa.

2. Sic Tusculani [3]) omnia patiendo et nihil recusando [4]) pacem a Romanis meruerunt [5]). Apud Tacitum [6]) est : *Frustra adversus Aeduos quaesita belli causa. Iussi pecuniam atque arma deferre, gratuitos insuper commeatus praebuere.* Sic legatis Iustiniani Amalasuntha [7]) regina negavit armis se certaturam [8]).

3. Potest et temperamentum adhiberi ut a Syrmo Triballorum rege factum Strabo [9]) memorat, qui Alexandrum Macedonem et insulam Peucen intrare vetuit, et simul donis eum honoravit, ut ostenderet se quod faceret iusto metu, non odio aut contemptu ipsius facere. Quod Euripides [10]) de Graecis dixit civitatibus, idem ad alios quosvis recte aptes :

De Marte quoties itur in suffragia,
Nemo imminere cogitat mortem sibi,
Sed quisque cladem destinamus alteri :
Quod si in comitiis funera ante oculos forent,
Furiata bello non perisset Graecia.

Apud Livium [11]) est : *Cum tuas vires, tum vim fortunae, Martemque communem propone animo.* Et apud Thucydidem [12]) **τοῦ πολέμου τὸ παράλογον ὅσον ἐστὶ πρὶν ἐν αὐτῷ γενέσθαι προδιάγνωθι.** *Quicquid inopinum accidere potest in bello priusquam aggrediare considera.*

V. 1. Qui deliberant, partim de finibus non quidem ultimis sed interiectis deliberant, partim de iis quae eo ducunt. Finis semper est bonum aliquod, aut certe mali declinatio quae vicem boni obtinere possit. Quae vero huc aut illuc ducunt, per se non expetuntur, sed quatenus ducunt : quare in deliberationibus comparandi sunt, et fines inter se, et eorum quae ad finem ducunt facultas effectiva ad finem producendum : nam ut recte dixit Aristoteles de animalium motione [13]), **αἱ προτάσεις αἱ ποιητικαὶ διὰ δύο εἰδῶν γίνονται, διά τε τοῦ ἀγαθοῦ καὶ διὰ τοῦ**

1) *Consultatum a senatu an ex usu esset suscipere*] Diodotus apud Thucydidem III [44] : *ἤν τε γὰρ ἀποφήνω πάνυ ἀδικοῦντας, οὐ διὰ τοῦτο καὶ ἀποκτεῖναι κελεύσω, εἰ μὴ ξυμφέρον, Etiamsi enim maxime illos peccasse pronuntiem, non utique et occidi eos iubebo, nisi expediat.*
2) [Luc. XIV, 31].
3) *Sic Tusculani*] vide Plutarchum Camillo [149].
4) *Nihil recusando*] Fecit idem Armeniorum rex Severi tempore. meminit Herodianus libro III [9, 2].
5) Liv. lib. VI [26].
6) [Tac., Hist. I, 64].
7) *Legatis Iustiniani Amalasuntha*] vide Procopium Vandalicorum II [5] et Gotth. I [3].
8) [legatus Iustiniani Amalasunthae reginae negavit armis se certaturum, edd. 1625 et 1632; legatis Iustiniani Amalasuntha regina negavit armis se certaturam, edd. 1642 en 1646].
9) Lib. VII [3, 8].
10) [Eurip., Suppl. 481 sqq.].
11) [Livius XXX, 30, 20].
12) [Thuc. I, 78].
13) [Aristot., de Animal. mot. 7].

δυνάτου : *propositiones quae actionem efficiunt duorum sunt generum, ab eo quod bonum est, et ab eo quod fieri potest:* quae comparatio tres habet normas.

2. Prima est ; si res de qua agitur aequalem, morali scilicet aestimatione, efficaciam habere videatur ad bonum et ad malum, ita demum eligenda est si bonum aliquanto plus habeat boni quam malum mali. Hoc est quod Aristides [1]) sic enuntiat : **ὅτ' ἔλαττον τοῦ δυσχεροῦς τἀγαθὸν, κρεῖττον διήλλαχθαι.** Andronicus Rhodius [2]) ubi magnanimum describit, ait eum non ob quasvis causas pericula subiturum, sed ob maximas.

3. Altera ; si videatur esse aequale bonum et malum, quod a re de qua quaeritur possit procedere, ita demum ea res eligenda est si efficacia ad bonum quam ad malum maior sit. Tertia, si videatur et bonum et malum esse inaequale, nec minus inaequalis rerum efficacia, res ea ita demum eligenda est, si efficacia ad bonum maior sit collata efficaciae ad malum quam ipsum malum est collatum bono [3]) ; aut si bonum sit maius comparatione mali quam efficacia ad malum comparata ad bonum.

4. Haec nos limatius paulo : sed eodem tendit via planiore Cicero [4]): cum ait fugiendum ne offeramus nos periculis sine causa, quo nihil potest esse stultius : quapropter in adeundis periculis consuetudinem imitandam medicorum, qui leviter aegrotantes leviter curant ; gravioribus autem morbis periculosas curationes et ancipites adhibere coguntur, quare subvenire tempestati sapientis esse dicit, eoque magis si plus adipiscare re explicata boni quam addubitata mali.

5. Et alibi [5]) : *Ubi* **ἐπίτευγμα** *magnum nullum fieri possit,* **ἀπότευγμα** *vel non magnum nociturum sit, quid opus est* **παρακινδυνεύειν.** Dion Prusaeensis Tarsensi altera [6]) : **ἔστω δεινὸν καὶ ἄδικον· ἀλλ' οὐκ εἴ τι μὴ δίκαιον πέφυκε γίνεσθαι, δεῖ πρὸς τοῦτο φιλονεικοῦντας αὐτοὺς περιβάλλειν ἀτόπῳ τινί.** *Sit sane hoc iniustum et indignum, quod toleretur. At non si quid iniusti accidit, nos ideo debemus certandi studio nosmet incommodis obiicere.* Et postea : **ὥσπερ, οἶμαι, τὰ βάρη ταῦτ' ἂν μὲν σφόδρα πιέζῃ καὶ ἀνέχεσθαι μὴ δυνώμεθα, ζητοῦμεν ὡς τάχιστα ἀπορρίψαι· μετρίως δὲ ἐνοχλούμενοι καὶ ὁρῶντες ἀνάγκην οὖσαν φέρειν ἢ τοῦτο ἢ τούτου μεῖζον ἕτερον, σκοποῦμεν ὡς κουφότατα ἕπεσθαι.** *Sicut onera ubi ita valde nos urgent ut durare nequeamus, quaerimus abiicere : mediocriter autem pressi et rebus talibus ut aut ista aut graviora ferenda sint, in hoc nos componimus ut quam expeditissime subsequamur.* Aristides Sicula secunda [7]) : **ὅτε μείζων ὁ φόβος τῆς ἐλπίδος πῶς οὐκ ἄξιον φυλάττεσθαι** ; *ubi maior spe metus est, quomodo non tempus est cavendi ?*

VI. 1. Exemplum sumamus ab eo quod inter Galliae civitates

---

1) [Aristid., Or. de Pace I p. 63].
2) [Andron. Rhod., in Arist. Eth. Nic. IV, 4].
3) *Si efficacia ad bonum maior sit collata efficaciae ad malum quam ipsum malum est collatum bono*] Utitur hac regula prudenter Narses apud Procopium Gotthicorum II [18].
4) De Off. I [24, 83].
5) Ep. ad Att. l. XIII, 27.
6) [Dio Chrysost., Orat. XXXIV p. 416].
7) [Aristid., Or. Sicula II, p. 52].

consultatum olim narrat Tacitus [1]: *Libertas an pax placeret:* Libertatem intellige civilem, hoc est ius regendae per se reipublicae: quod ius plenum est in statu populari, temperatum in statu optimate, praesertim tali ubi nemo civium ab honoribus arceatur. pacem vero talem qua bellum redimatur internecinum, id est, ut Cicero alibi [2]) Graecis verbis hanc quaestionem explicat, ***ἐὰν μέλλῃ διὰ τοῦτο περὶ τῶν ὅλων ἡ πόλις κινδυνεύειν***: Puta ubi recta aestimatio futuri nihil ferme aliud quam totius populi exitium videatur portendere: qualis erat status Hierosolymorum obsessoıum a Tito. Hic Cato quid dicturus sit qui mori quam uni parere maluit, nemo nescit: quo et illud [3]) pertinet:

Quam sit non ardua virtus
Servitium fugisse manu.

Et multa alia ad eum modum.

2. At aliud dictat recta ratio: Vitam scilicet, quae fundamentum est omnium bonorum temporalium et aeternorum occasio, pluris esse quam libertatem; sive utrumque sumas in uno homine, sive in toto populo. Itaque Deus ipse pro beneficio imputat quod non perdat homines, sed in servitutem tradat [4]). Et alibi suadet per Prophetam [5]) Hebraeis, ut sese Babyloniis in servitutem dedant ne fame ac peste moriantur [6]). Quare illud [7]) quamquam laudatum antiquis,

Obsessum Poeno gessit quod Marte Saguntum:

laudandum non est, nec quae eo ducunt [8]).

3. Internecio enim populi in hoc rerum genere pro maximo malo haberi debet. Cicero de Inventione secundo [9]) necessitatis hoc ponit exemplum, necesse esse Casilinenses se dedere Annibali, quanquam necessitati aderat haec adiunctio, nisi malint fame perire [10]). De Thebanis qui Alexandri Macedonis temporibus vixerunt exstat hoc Diodori Siculi [11]) iudicium: ***τοῖς παραστήμασιν ἀνδρειότερον μᾶλλον ἢ φρονιμώτερον χρησάμενοι προέπεσον εἰς πάνδημον τῆς πατρίδος ὄλεθρον:***

---

1) [Tac., Hist. IV, 67].
2) Lib. IX. Ep. ad Att. ep. 112 [ep. 4].
3) [Lucanus, Phars. IV, 576 sq.].
4) II Paral. XII 7, 8.
5) Ier. XXVII, 13.
6) *In servitutem dedant, ne fame ac peste moriantur*] Guido Blandratensis in oratione ad Mediolanenses apud Guntherum [VIII, 155 sqq.].

Omnia securi pro libertate feremus.
Sed libertatem contempta nemo salute
Sanus amat. neque enim certae susceptio cladis
Quam vitare queas, nisi cum ratione salutis,
Libertatis amor, sed gloria vana putanda est.

7) [Lucanus, Phars. III, 350].
8) August. de Civ. Dei, l. XXII, c. 6.
9) [Cic., de Invent. II, 57, 171].
10) *Nisi malint fame perire*] Anaxilai qui ob famem Byzantium dediderat haec defensio fuit: pugnandum hominibus in homines, non in rerum naturam. Ita Xenophon [Hist. Gr. I, 3, 18]. Procopius Gotth. IV [12]: *οὐ γὰρ ἐπαινοῦσι τὴν ἑκούσιον τελευτὴν ἄνθρωποι ἔνθα τις ἐπίκειται κρείσσων τῷ κατ' αὐτὴν κινδύνῳ ἐλπίς. Non laudant mortem voluntariam homines, quamdiu spes aliqua est periculo potentior.*
11) Lib. XVIII [XVII, 10]

animi spiritu forti magis quam prudente [1]) *internecionem patriae accersiverunt.*

4. De eo quem diximus Catone et Scipione, qui post victoriam Pharsalicam cedere Caesari noluerunt, iudicium exstat apud Plutarchum [2]): ***αἰτίαν ἔχουσιν ὡς πολλοὺς καὶ ἀγαθοὺς ἄνδρας ἐν Λιβύῃ παραναλώσαντες οὐκ ἀναγκαίως**: culpandi sunt, tanquam qui viros multos et egregios in Africa perdiderint, nullo operae pretio.*

5. Quod autem de libertate dixi, idem de aliis rebus expetibilibus dictum volo, si oppositi mali maioris iustior aut par sit exspectatio. Nam, ut recte Aristides [3]), moris est navem servare rerum, non vectorum iactu.

VII. In poenis quoque exigendis illud maxime observandum est, ne unquam eo nomine bellum suscipiatur in eum cui pares sunt vires. Nam ut iudicem civilem, ita qui armis facinora velit vindicare multo esse validiorem altero oportet. neque vero prudentia tantum, aut suorum caritas exigere solet, ut bello periculoso abstineatur, sed saepe etiam iustitia, rectoria scilicet, quae ex ipsa regiminis natura superiorem non minus ad curam pro inferioribus, quam inferiores ad obedientiam obligat. Cui consequens est id quod recte a Theologis [4]) est traditum, regem qui ob causas leves, aut ad exigendas poenas non necessarias, et magnum secum periculum trahentes, bellum suscipit, teneri subditis ad reparationem damnorum quae inde oriuntur. nam etsi non in hostes, in suos tamen veram committit iniuriam, qui talibus de causis tam gravi malo eos implicat. Livius [5]): *Iustum bellum quibus necessarium, et pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes.* optat hunc statum Ovidius Fastorum I [6]):

Sola gerat miles, quibus arma coerceat, arma.

VIII. Rara ergo belli sumendi causa est quae omitti aut non possit aut non debeat [7]), puta cum iura sunt, ut Florus [8]) loquitur, armis saeviora. Seneca [9]) *incurri* ait *in pericula ubi quiescenti paria metuuntur.* aut etiam peiora: quem sensum Aristides [10]) sic extulit: **τότε χρὴ κἂν ἄδηλον ᾖ τὸ μέλλον αἱρεῖσθαι κινδυνεύειν, ὅταν τὸ τὴν ἡσυχίαν**

---

1) *Spiritu forti magis quam prudente*] Idem [Diod. Sic. XVIII, 10] cum explicasset consilia belli suscepti ab Sithoniensibus [leg.: Atheniensibus] post Alexandri mortem ait saniorum iudicio eos *πρὸς εὐδοξίαν εὖ βεβουλεῦσθαι· τοῦ δὲ συμφέροντος διημαρτηκέναι*, ***ad gloriam quidem recte consuluisse, sed ab utilitate aberrasse**:* ut qui properassent *διακινδυνεύειν μηδεμιᾶς ἀνάγκης κατεπειγούσης, periclitari nulla necessitate impellente*, ne Thebanorum quidem tam nobili clade passi se admoneri.

2) [Plutarch., Otho 1072 D].

3) [Aristides, Orat. Plat. II p. 283].

4) Caiet. 2, 2, q. 95, art. 8. Molina tract. I de Iustitia, cap. 102.

5) Lib. X [IV, 1, 10].

6) [Ovid., Fast. I, 715. In textu: Propertius, ed. 1632; Ovidius Fastorum I, edd. 1642 et 1646].

7) *Rara ergo belli sumendi causa est quae omitti aut non possit aut non debeat*] Servius ad illud in X Aeneidos [758 sq.]:

Iram miserantur inanem
Amborum et tantos mortalibus esse labores.

Quia nulla causa tam iusta est ut propterea bellum geri debeat.

8) [Florus IV, 12].

9) [Sen., de Clem. I, 12, 5].

10) [Aristides, Or. de Pace I p. 67].

ἄγειν φανερῶς χεῖρον ᾖ. Miseram pacem bello bene mutari, ait Tacitus [1]), nempe cum, ut idem [2]) ait, *aut ausos libertas sequetur, aut victi iidem erunt:* aut *ubi* (ut Livius [3]) loquitur) *pax servientibus gravior quam liberis bellum.* Non si, ut apud Ciceronem [4]) est, apparet futurum ut si victus eris, proscribaris; si viceris, tamen servias.

IX. Alterum belli tempus, si, ita ut oportet rem aestimanti, a iure, et quidem quod in menti sit maximi simul stent vires. Hoc est quod Augustus [5]) aiebat, bellum non suscipiendum nisi cum maior emolumenti spes quam damni metus ostenderetur. Et quod de praelio dicere solebant Scipio Africanus et L. Aemilius Paulus [6]), idem huc non male aptaveris: *Non decertandum esse nisi summa necessitudo* [7]), *aut summa occasio data esset.* Locum autem tum [8]) maxime hoc habebit, cum spes est terrore ac fama [9]), nullo aut exiguo periculo, rem confici posse: quale erat Dionis consilium ad liberandas Syracusas [10]). In epistolis Plinii [11]) est: *quod est pulcherrimum victoriae genus terrore perdomuit.*

X. I. Saeva res bellum est, inquit Plutarchus [12]), cumulumque secum trahit iniuriarum et insolentiae: Et sapienter Augustinus [13]): *Quorum malorum* (de his loquitur quae ex bello nascuntur) *multas et multiplices clades, diras et duras necessitates, si, ut dignum est, eloqui velim, quanquam nequaquam sicut res postulat possum, quis erit prolixae disputationis modus? Sed sapiens, inquiunt, bella gesturus est: quasi non, si se hominem meminit, multo magis dolebit iustorum necessitates sibi exstitisse bellorum: quia nisi iusta essent, gerenda non essent: ac per hoc sapienti nulla bella essent. iniquitas enim partis adversae iusta bella ingerit gerenda sapienti, imo et necessaria: quae iniquitas homini utique dolenda* [14]) *quia hominum est, et si nulla ex eo*

---

1) [Tac., Ann. III, 44].
2) [Tac., Hist. IV, 32].
3) Lib. X [16, 5].
4) Ad Att. VII, 7 [§ 7].
5) Suet. c. 24 [c. 25].
6) Gel. lib. XIII, c. 3. Val. Max. lib. VII, c. 2 [§ 2].
7) *Nisi summa necessitudo*] Plutarchus Gracchis [845 A]: *τὸ ἄνευ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης ἐπιφέρειν σίδηρον, οὔτε ἰατρικὸν οὔτε πολιτικόν. Extra summam necessitatem ferrum inferre, nec boni medici est, nec boni praesidis.* Marciani dictum apud Zonaram [XIII, 25, 32]: *μὴ δεῖν ὅπλα βασιλέα κινεῖν, ἕως εἰρηνεύειν ἐξόν. Non debere regem arma movere, quamdiu pace frui liceat.* Augustinus L epistola [CLXXXIX, 6] ad Bonifacium, *Pacem habere voluntatis est: bellum autem debet esse necessitatis, ut liberet Deus a necessitate et conservet in pace.*
8) [tunc, edd. 1632 et 1642; tum, ed. 1646].
9) *Terrore ac fama*] *Leo spernens tela diu se terrore solo tuetur, ac velut cogi testatur.* Habet id Plinius Historiae Naturalis VIII, c. 16.
10) Diod. l. XVI [17].
11) [Plin., Ep. II, 7].
12) Vita Camilli [134 B].
13) De Civit. Dei, l. XIX, c. 7.
14) *Utique dolenda*] Lacedaemonii in oratione, quae exstat apud Diodorum Siculum libro XIII [52]: *θεωροῦντες τὰς ἐν τῷ πολέμῳ φιλονεικίας πολλὰ καὶ δεινὰ πάθη ποιούσας, οἰόμεθα δεῖν φανερὸν ποιῆσαι πᾶσι καὶ θεοῖς καὶ ἀνθρώποις ὅτι τούτων ἥκιστα πάντων ἐσμὲν αἴτιοι. Cum videamus ex bello plurimas inimicitias, plurima atrocia oriri, nostri officii duximus cunctis Diis hominibusque testatum facere causam horum a nobis non esse.* Plutarchus Numa [78 B]: *τί οὖν φήσει τις οὐκ ἐπὶ τὸ βέλτιον προῆλθεν ἡ Ῥώμη τοῖς πολέμοις, ἐρωτῶν ἐρώτημα μακρᾶς ἀποκρίσεως δεόμενον πρὸς ἀνθρώπους τὸ βέλτιον ἐν πλούτῳ καὶ τρυφῇ καὶ ἡγεμονίᾳ μᾶλλον ἢ σωτηρίᾳ καὶ πρᾳότητι καὶ τῇ μετὰ δικαιοσύνης αὐταρκείᾳ τιθεμένους. Hic si quis mihi dixerit, nonne Roma per bella profecit plurimum, quaestionem moverit longae responsionis egentem, apud homines qui profectum ponunt in opulentia, in*

bellandi necessitas nascatur. Haec itaque tam magna, tam horrenda, tam saeva quisquis cum dolore considerat, miseriam necesse est fateatur. quisquis autem vel patitur ea sine animi dolore vel cogitat, multo utique miserius ideo se putat beatum quod et humanum perdidit sensum. Idem alio loco [1]) : *Belligerare malis videtur felicitas, bonis necessitas.* Maximus autem Tyrius [2]) : ***τῆς τοῦ πολεμεῖν χρείας κἂν ἀφέλῃς τὸ ἄδικον, ἐλεεινὸν αὐτῆς τὸ ἀναγκαῖον:*** *de bello etiamsi demas iniustitiam, ipsa per se necessitas miseranda est*. Idem : ***φαίνεται ὁ πόλεμος τοῖς μὲν δικαίοις ἀναγκαῖος ὤν· τοῖς δὲ ἀδίκοις ἑκούσιος:*** *Apparet bellum a iustis non sumi nisi necessario, ab iniustis sponte.*

2. Cui Senecae [3]) illud addendum, non esse homini homine prodige utendum Philiscus Alexandrum monebat ut gloriae quidem studeret, sed ea lege ne se pestilentiam aut magnum morbum faceret [4]) : intelligens populorum occidionem, desolationem urbium pestilentiae esse opera : nihil autem magis esse regium quam consulere omnium saluti quae pace continetur. Si iure Hebraeo [5]) et qui non volens hominem occidisset fugere debebat : Si Deus a Davide [6]) qui pia bella gessisse dicitur, ideo templum suum aedificari vetuit, quod multum sanguinem fudisset [7]) : Si apud Graecos veteres expiatione opus habebant etiam qui sine culpa manum caede maculassent : quis non videat, praesertim Christianus, quam res sit infelix et mali ominis, quantoque nisu fugiendum bellum etiam non iniustum ? Certe apud Graecos Christianismum professos diu observatus est canon quo sacris ad tempus [8]) arcebantur qui hostem in qualicumque bello interfecissent [9]).

---

deliciis, in imperiis militaribus, non in salute populi, in lenitate, in iustitia suo contenta. Stephanus medicus Chosroi Persarum regi apud Procopium Persicorum II [26]: *οὐκοῦν, ὦ κράτιστε βασιλεῦ, φόνους σοι καὶ μάχας ἐργαζομένῳ καὶ πόλεων ἀνδραποδισμούς, τῶν μὲν ἄλλων ἴσως ὀνομάτων παρέσται τυχεῖν· τὸ δὲ ἀγαθῷ εἶναι δοκεῖν, οὐ μήποτε ἔσται. Tibi, rex maxime, in caedibus et pugnis et urbibus subigendis occupato alia forte nomina contingant, bonus autem ut per haec credaris, fieri nequit.* Adde locum egregium Guicciardini libro XVI [in orat. Episc. Osim.].

1) Lib. IV de civit. Dei. c. 15.

2) [Max. Tyr., Orat. XXX, 1 et 2]

3) [Sen., Ep. 88, 30].

4) Aelian. lib. XIV, 11.

5) [Num. XXXV; Deut. XIX].

6) [I Chron. XXVIII, 3].

7) *Quod multum sanguinem fudisset*] *οὐκ ἐπιτρέπει δὲ πολλοὺς πολέμους ἠγωνισμένῳ καὶ φόνῳ τῶν ἐχθρῶν μεμιασμένῳ. Non permisit templum struere ei qui multa bella bellasset, pollutusque esset, hostili quidem, attamen sanguine.* Verba sunt Iosephi libro VII, c. 4 [§ 4 Ant. Iud.]. ubi et plura in hanc sententiam sequuntur. Plinius libro VII, c. 25 [Nat. Hist.], post relata Caesaris Dictatoris praelia, *Non equidem in gloria posuerim tantam etiam coactam humani generis iniuriam.* Philo de vita Mosis [I, 57] : *καὶ γὰρ εἰ νόμιμοι αἱ κατ' ἐχθρῶν σφαγαί, ἀλλ' ὅγε κτείνων ἄνθρωπον, εἰ καὶ δικαίως καὶ ἀμυνόμενος καὶ βιασθείς, ὑπαίτιος εἶναι δοκεῖ διὰ τὴν ἀνωτάτω καὶ κοινὴν συγγένειαν. οὗ χάριν καθαρσίων ἐδέησε τοῖς κτείνασι πρὸς ἀπαλλαγὴν τοῦ νομισθέντος ἄγους γεγενῆσθαι. Quamvis enim legibus permissae sint hostium occidiones, attamen quisquis hominem interfecerit, quamvis iuste, quamvis ad sui tutelam, quamvis coactus, aliquid labis contraxisse creditur, propter illam communem a summa causa venientem cognationem. Quapropter et purgatione quadam opus habebant tales interfectores, ad eluendum quod commissum videbatur piaculum.*

8) *Ad tempus*] Triennio. Zonaras Nicephoro Phoca [XVI, 25, 23].

9) Basil. ad Amphil. x, 13 [Ep. CLXXXVIII, 13].

CAPUT XXV.

DE CAUSIS BELLI PRO ALIIS SUSCIPIENDI.

I. *Bellum suscipi iuste pro subditis:*
II. *Non semper tamen suscipiendum.*
III. *An subditus innocens hosti dedi possit, ut periculum vitetur.*
IV. *Bella item iuste suscipi pro federatis aequalibus et inaequalibus,*
V. *Et pro amicis:*
VI. *Imo et pro hominibus quibusvis:*
VII. *Posse tamen id sine peccato omitti, si quis aut sibi metuat, aut etiam nocentis vitae.*
VIII. *An pro subditis alienis defendendis iustum sit bellum, distinctione explicatur.*
IX. *Iniustas esse societates et mercenariam militiam sine causarum discrimine.*
X. *Etiam praecipue praedae aut stipendii causa militare vitiosum esse.*

I. 1. Supra [1]) cum de his qui bellum gerunt egimus, dictum ostensumque a nobis est, naturaliter non tantum unumquemque sui iuris esse exsecutorem, sed et alieni. quare quae causae iustae sunt ipsi cuius res agitur, eaedem iustae sunt iis qui aliis opem ferunt.
2. Prima autem maximeque necessaria cura [2]) pro subditis [3]), sive qui familiari, sive qui civili subsunt imperio. Sunt enim quasi pars rectoris, ut ibidem diximus. Sic pro Gabaonitis qui se populo Hebraeo subiecerant arma sumpsit is populus duce Iosua [4]). *Maiores nostri,* inquit Cicero ad Quirites [5]), *saepe mercatoribus ac naviculariis iniuriosius tractatis bella gesserunt.* Alibi [6]) : *Quot bella maiores nostri susceperunt quod cives Romani iniuria affecti, naviculari retenti, mercatores spoliati esse dicerentur?* Iidem Romani pro quibus sociis arma sumere noluerant, pro iis deditis, id est, factis subditis, eadem sumere necessarium duxerunt. Campani ad Romanos: *Quandoquidem nostra tueri adversus vim atque iniuriam iusta vi non vultis, vestra certe defendetis* [7]). Florus [8]) a Campanis fedus quod ante habebant, sanctius ait factum omnium suorum deditione: *Fides agi visa,* inquit Livius [9]), *deditos non prodi.*

---

1) Lib. I, c. v.
2) Navar. XXIV, 18
3) *Pro subditis*] Procopius Persicorum II [15]: *οὐ γὰρ ὁ μηδὲν αὐτὸς ἀδικῶν δίκαιος, εἰ μὴ καὶ τοὺς ὑφ' ἑτέρων ἀδικουμένους ἔχων ἐν ἐξουσίᾳ ῥύεσθαι πέφυκεν. Neque enim statim iustus est qui iniuriam nulli facit, nisi et eo sit animo ut tutetur sibi commissos adversus alienas iniurias.*
4) Ios. X, 6.
5) [Cic., pro lege Manilia 5, 11].
6) Verr. II [Act. II, v, 58, 149].
7) [Livius VII, 31, 3].
8) [Florus I, 16].
9) Lib. VII [31].

II. Non tamen semper quamvis iusta causa subditi alicuius obligat rectores ad bella sumenda: sed ita demum si id sine omnium aut plurium subditorum incommodo fieri potest. Rectoris enim officium magis circa totum quam circa partes versatur: et quo pars est maior, eo ad totius naturam propius accedit.

III. 1. Itaque si civis unus quamvis innocens ad exitium ab hoste deposcatur, dubium non est quin deseri possit [1]), si appareat civitatem hostium viribus multo esse imparem [2]). Disputat contra hanc sententiam Ferdinandus Vasquius [3]): sed si non tam verba eius quam propositum spectetur, hoc videtur agere ne civis talis temere deseratur, ubi eum defendi posse spes sit. Nam et historiam adfert Italici peditatus qui Pompeium rebus nondum plane desperatis deseruit, de sua salute certior factus a Caesare; quod ille non immerito improbat.

2. An vero etiam tradi in manus hostium possit civis innocens, ut vitetur imminens alioqui civitatis excidium, disputant eruditi, et olim disputatum est, ut cum Demosthenes nobilem illam de canibus, quos lupi pacis causa ab ovibus tradi sibi postulabant, fabulam protulit. Negant id licere non Vasquius tantum, sed is cuius sententia ut perfidiae propinqua a Vasquio arguitur Sotus. Ponit tamen Sotus teneri talem civem se hostibus tradere: hoc quoque negat Vasquius, quia natura societatis civilis, quam sui quisque commodi causa iniit, id non postulet.

3. Sed hinc nihil aliud sequitur quam ex iure proprie dicto, civem ad hoc non teneri: at non etiam caritatem pati, ut aliter faciat. Multa enim sunt, non iustitiae proprie dictae, sed dilectionis officia, quae non tantum cum laude praestantur, quod Vasquius agnoscit, sed etiam omitti sine culpa nequeunt. Tale autem omnino hoc videtur esse, ut maximae multitudinis innocentis vitam suae unius quis praeferat. Praxithea in Euripidis Erechtheo [4]):

> ***Εἴπερ γὰρ ἀριθμὸν οἶδα καὶ τοὐλάσσονος***
> ***Τὸ μεῖζον, εἷς μὲν οἶκος οὐ πλέον σθένει,***
> ***Πταίσας ἁπάσης πόλεως, οὐδ' ἶσον φέρει.***
> *Si namque numeros quidque sit plus aut minus*
> *Percipimus animo, non malo unius domus*
> *Communi vinci, sed nec aequari potest* [5]).

Atque ita Phocion [6]) Demosthenem atque alios hortabatur ad exemplum Lei filiarum et Hyacinthidum [7]) potius mortem ipsi subirent, quam malum irreparabile patriae inferri sinerent. Cicero pro

---

1) *Dubium non est quin deseri possit*] Vide Consilium Nicephori Patriarchae datum Michaeli Rangabae de transfugis pacis causa reddendis Bulgarorum duci, ubi haec verba apud Zonaram [xv, 17, 20]: *κρεῖσσον εἶναι παθεῖν κρίνοντες μετρίους τινάς, ἢ πλήθη πάσχειν ἀνήριθμα. Satius iudicemus esse paucos aliquos mala ferre, quam immensam multitudinem.*

2) Soto de Iust. et iur. lib. v, q. 1, art. 7.

3) L. I contr. Ill. c. 13.

4) [Eurip., frgm. 362, 19—21].

5) *Non malo unius domus Commune vinci, sed nec aequari potest*] *οὐ δίκαιον προσθήκην τὸ ὅλον μέρους εἶναι. Iniquum est totum fieri accessionem partis.* Locus est apud Philonem fine libri II [lib. I, 59] de vita Mosis, ubi et alia lectu dignissima.

6) Diod. libro XVII [15].

7) *Hyacinthidum*] Vide Apollodorum in Bibliotheca [III, 15, 8].

P. Sextio [1]: *Si mihi in aliqua nave cum meis amicis naviganti hoc accidisset, ut multi ex multis locis praedones classibus eam navem se oppressuros minarentur, nisi me unum sibi dedidissent: iecissem me potius ipse in profundum, ut caeteros conservarem, quam illos mei tam cupidos non modo ad certam mortem, sed in magnum vitae discrimen adducerem.* Idem de Finibus III [2]: *Vir bonus et sapiens et legibus parens et civilis officii non ignarus, utilitati omnium plus quam unius alicuius aut suae consulit.* Apud Livium [3]) de Molossis quibusdam dictum legimus: *Equidem pro patria qui lethum oppetissent saepe fando audivi: qui patriam pro se perire aequum censerent, hi primi inventi sunt.*

4. Sed hoc posito restat dubitatio, an quod ille facere tenetur ad hoc cogi quoque possit. Negat hoc Sotus exemplo divitis qui egeno stipem dare ex misericordiae praescripto tenetur, cogi tamen nequit. Sed notandum est aliam esse rationem partium inter se, aliam superiorum ubi cum sibi subditis comparantur. Nam par parem cogere non potest nisi ad id quod ex iure debetur stricte dicto. At superior cogere potest etiam ad alia quae virtus quaelibet praecipit [4]), quia in iure proprio superioris, qua superior est, hoc est comprehensum. Sic in magna frumenti penuria cives cogi possunt quod habent in medium conferre [5]): quare et in nostra illa controversia verius videtur cogi posse civem, ut id faciat quod exigit caritas. Atque ita is quem dixi Phocion amicissimum quendam sibi Nicoclem nomine demonstrans aiebat huc malorum ventum, ut si Alexander eum deposceret, ipse dedendum censeret [6]).

IV. Subditis proximi, imo pares sunt in hoc, ut defendi debeant socii, in quorum federe comprehensum id est, sive in tutelam sese et fidem aliorum dederunt, sive mutua auxilia pacti sunt. *Qui non repellit iniuriam a socio si potest, tam est in vitio quam ille qui facit,* ait Ambrosius [7]). Pactiones autem tales ad bella quibus iusta causa non subsit [8]) porrigi haud posse diximus alibi. Et haec est causa cur Lacedaemonii, priusquam bellum in Athenienses susciperent, sociis omnibus de causae iustitia iudicium permiserint [9]): Et Romani Graecis de bello in Nabidem [10]). Nunc illud addamus, ne tunc quidem teneri socium si nulla spes sit boni exitus. Boni enim non mali causa societas contrahitur. Defendendus autem socius est etiam contra

---

1) [Cic., pro Sextio 20, 45].
2) [Cic., de Fin. III, 19, 64].
3) Lib. XLV [26, 8].
4) *Etiam ad alia quae virtus aliqua praecipit*] Sic apud Lucanos poena erat dicta prodigis, ingratis apud Macedonas, otiosis apud eosdem Lucanos et Athenienses. Adde quae allata ad Libri I c. I, §. 9 [p. 25 n. 2].
5) Less. lib. II, c. 9, dub. 7.
6) Plut. Phoc. [749 C].
7) Off. I, c. 36
8) *Ad bella quibus iusta causa non subsit*] Vide Simlerum de republica Helvetiorum [p. 160]. *Domino guerram faciente alicui, si scitur, quod iuste, aut cum dubitabitur, vasallus eum adiuvare tenetur. Sed cum palam est quod irrationabiliter eam facit, adiuvet eum ad eius defensionem: ad offendendum vero alium non adiuvet.* Lib. II. de Feudis. c. 28. Hic finitur.
9) [Thuc. I, 119 et 125].
10) Livius lib. XXXIV [22].

alium itidem federatum, nisi priori federe aliquid specialius convenerit. Sic Corcyraeos, si causa eorum iusta erat, Athenienses defendere potuerunt etiam contra Corinthios socios vetustiores.

V. Tertia causa est, amicorum [1]) quibus auxilium promissum quidem non est, sed tamen amicitiae quadam ratione debetur, si facile et sine incommodo exhiberi possit [2]). Sic pro Lotho cognato arma sumsit Abrahamus: Antiatibus praeceperunt Romani ne in Graecos, utpote Italorum cognatos, piraticam exercerent. Iidem saepe non pro sociis tantum quibus ex federe id debebatur, sed pro amicis bella susceperunt, aut suscipere minati sunt.

VI. Postrema latissimeque patens est hominum inter se coniunctio, quae vel sola ad opem ferendam sufficit [3]). *Homo in adiutorium mutuum generatus est,* ait Seneca [4]). Eiusdem [5]) est: *Sapiens quoties poterit fortunae intercedet.* Euripides in Supplicibus [6]):

Praebent saxa perfugium feris
Araeque famulis. urbibus pressis malo
Tutamen urbes.

Ambrosio [7]), *fortitudo quae defendit infirmos plena iustitia est.* Qua de re supra [8]) quoque egimus.

VII. I. Quaeritur hic, an teneatur etiam homo hominem, populus populum ab iniuria defendere. Plato [9]) puniendum censet qui vim alteri illatam non arcet [10]): quod et Aegyptiorum legibus cavebatur [11]). Sed primum si manifestum sit periculum, non teneri certum est. potest enim suam vitam et res alienis praeferre [12]). Atque ita interpretandum censeo illud Tullii [13]): *Qui non defendit, nec obsistit si potest iniuriae, tam est in vitio quam si parentes, aut patriam, aut socios deserat.* ut *potest* illud intelligamus, cum suo commodo: nam et idem alibi [14]) dicit, *non defendi homines sine vituperatione fortasse possunt.* Apud Sallustium est in historiis [15]): *omnes qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere. dein quod quaeritur satisne pium, tutum, gloriosum an indecorum sit.*

---

1) *Tertia causa est amicorum*] Oraculum vetus [Aelian., Var. Hist. III, 44]:

Ἀνδρὶ φίλῳ θνήσκοντι παρὼν πέλας οὐκ ἐβοήθεις·
Οὔ σε θεμιστεύσω. περικαλλέος ἔξιθι ναοῦ.
Non ope iuvisti praesens in morte sodalem:
Effabor tibi nil, nisi, Templi finibus exi.

2) Vict. de Ind. p. 2, n. 17. Caiet. 2. 2. q. 4. art. 1.
3) Cic. de fin. III [19, 64]; de off. II [5, 16]. L. ut vim. D. de iust. et iure [l. 3 D. I, 1].
4) de Ira l. I. cap. 7 [I, 5].
5) de Clem. II, 5 [II, 6].
6) [Eurip., Suppl. 267 sqq.].
7) De Off. I [c. 27 § 129].
8) lib. [I] c. 5 [§ 2].
9) De legib. IV [IX, 17].
10) *Plato puniendum censet qui vim alteri illatam non arcet*] Et Hebraei, Mose de Kotzi praecepto iubente LXXVII, LXXX, vetante CLXIV, CLXV.
11) Diod. l. I [77].
12) [praeferre, edd. 1625 et 1646; perferre, edd. 1632 et 1642].
13) [Cic., de Off. I, 7, 23].
14) [Apud Ammianum Marcell. XXX, 4, 7].
15) [Sallust., Epistola Mithridatis 1].

2. Senecae quoque [1]) hoc non spernendum: *Succurram perituro, sed ut ipse non peream, nisi si futurus ero magni hominis aut magnae rei merces.* Sed ne tunc quidem tenebitur, si oppressus nisi morte invasoris eripi non potest [2]). Nam si invasoris vitam qui invaditur suae potest praeferre, ut alibi [3]) diximus, non peccabit qui invasum id aut credet, aut volet malle: praesertim cum ex parte invasoris maius sit periculum damni irreparabilis et sempiterni.

VIII. 1. Est et illud controversum, an iusta sit belli causa pro subditis alienis, ut ab eis arceatur imperantis iniuria. Sane ex quo civiles societates institutae sunt, certum est rectoribus cuiusque speciale quoddam in suos ius quaesitum. Euripides Heraclidis [4]).

> **δίκαιοι δ' ἐσμὲν οἰκοῦντες πόλιν**
> **αὐτοὶ καθ' αὐτοὺς κυρίους κρίνειν δίκας.**
> *Nos quotquot huius colimus urbis moenia,*
> *Sufficimus ipsi nostra iudicia exsequi.*

Nec alio illud [5]) pertinet:

> *Spartam tibi quae contigit orna:*
> *Nobis fuerint cura Mycenae.*

Et Thucydides [6]) inter summi imperii signa posuit **τὸ αὐτόδικον**, *iudiciorum summam potestatem*, non minus quam **τὸ αὐτόνομον καὶ τὸ αὐτοτελές**, id est *legum et magistratuum creandorum ius.* Nec alio pertinet poeticum illud [7]):

> *Non illi imperium pelagi regnumque tridentis,*
> *Sed mihi sorte datum.*

Et huic non dissimile illud [8]):

> *Rescindere numquam*
> *Dis licet acta Deum* [9]):

Et apud Euripidem [10]):

> *Mos ille est Deum:*
> *Quod cupiit unus, huic nefas obsistere:*

Nimirum, ut recte explicat Ambrosius [11]): *ne usurpata aliarum partium sollicitudine bellum inter se incitarent.* **τοὺς σφετέρους αὐτόν τινα κολάζειν,**

---

1) *Senecae quoque*] Locus est de Beneficiis II, 15. alter non dissimilis eiusdem argumenti lib. I, c. 10: *Dignum etiam impendio sanguinis mei tuebor, et in partem discriminis veniam: indignum si eripere latronibus potero clamore sublato, salutarem vocem homini non pigebit emittere.* Vide quae supra libro II, c. I, §. 8.
2) Less. lib. II. c. 4. dub. 15.
3) [L. II C. I § IX].
4) [Eurip., Heracl. 143 sq.].
5) [Eurip., Phoenicis frgm.].
6) [Thuc. V, 18].
7) Virg., Aen. I [138 sq.].
8) Ovid. Met. XIV [784 sq.].
9) *Rescindere numquam Dis licet acta Deum*] Eiusdem est III Metamorphoseon [336 sq.]:
Neque enim licet irrita cuiquam
Facta Dei fecisse Deo.
10) Hippolyto [1328 sq.].
11) Libro I. de Off. [c. 13].

ut in suos quisque animadvertant [1]) aequum esse censent Corinthii apud Thucydidem [2]). Et Perseus in oratione ad Martium quod in Dolopes fecisset negat se defensurum: *iure,* inquiens, *feci meo, cum mei regni, meae ditionis essent* [3]). Sed haec omnia locum habent ubi vere delinquunt subditi, adde etiam ubi dubia est causa. In hoc enim instituta est illa imperiorum distributio [4]).

2. At non etiam, si manifesta sit iniuria, siquis Busiris, Phalaris, Thrax Diomedes ea in subditos exerceat, quae aequo nulli probentur, ideo praeclusum erit ius humanae societatis. Sic in Maxentium et in Licinium Constantinus [5]), in Persas alii Romanorum Imperatores [6]) arma ceperunt, aut capere minati sunt nisi vim a Christianis religionis nomine arcerent.

3. Imo etiam si daretur ne in summa quidem necessitate arma recte a subditis sumi (qua de re dubitare vidimus [7]) illos ipsos quorum institutum fuit regiam potestatem defendere) non tamen inde sequetur non posse pro ipsis ab aliis arma sumi. Quoties enim actioni alicui impedimentum ponitur personale, non ex re; toties quod uni non licet, alteri pro eodem licere potest, si modo tale sit negotium in quo alter alteri prodesse possit. Sic pro pupillo, cuius persona iudicium non capit, litigat tutor aut alius: pro absente etiam sine mandato defensor. Impedimentum autem quod resistere subditum prohibet, non ex causa venit quae eadem est in subdito et in non subdito, sed ex personae qualitate, quae in alios non transit.

4. Sic Seneca [8]) existimat bello a me peti posse, qui a mea gente sepositus, suam exagitat, ut diximus, cum de poenis exposcendis ageretur: quae res saepe cum defensione innocentium coniuncta est. Scimus quidem ex veteribus novisque historiis alieni cupiditatem hos sibi quaerere obtentus: sed non ideo statim ius esse desinit si quid a malis usurpatur. Navigant et piratae: ferro utuntur et latrones.

IX. I. Sicut autem societates bellicas eo initas animo ut in quodvis bellum nullo causae discrimine promittantur auxilia [9]), illicitas diximus, ita nullum vitae genus est improbius quam eorum qui sine causae respectu mercede conducti militant [10]), et quibus

Ibi fas, ubi plurima merces.

Quod Plato [11]) ex Tyrtaeo probat. Hoc ipsum est quod Aetolis a

---

1) *Ut in suos quisque animadvertant*] Augustinus II de Libero arbitrio [II, I, 2]: *Non enim ut alicuius est bonitatis, alienis praestare beneficia, ita iustitiae, vindicare in alienos.* Procopius Vandalicorum I [5]: τὴν ὑπάρχουσαν ἡγεμονίαν αὐτόν τινα διοικεῖσθαι καλὸν, καὶ μὴ ἀλλοτρίας οἰκειοῦσθαι φροντίδας. *Quod cuique obtigit imperium id ut administret, ac ne alienas curas in se trahat, honesto convenit.*

2) L. V [I, 43].

3) Liv. l. XLII [41, 13].

4) Vict. rel. de Ind. n. 15.

5) Vict. de Ind. rel. p. 2, n. 13.

6) *In Persas alii Romanorum Imperatores*] Exemplum simile habes in rebus Pipini apud Fredegarium in fine.

7) [L. I C. IV § VIII].

8) [Sen., de Benef. VII, 19, 9].

9) *Ut in quodvis bellum nullo causae discrimine promittantur auxilia*] Iterum Simlerum hac de re vide [supra p. 461 n. 8].

10) Silv. in verbo Bellum, p. I, § 10, circa f.

11) [Plato, Leg. I, 5].

Philippo exprobratum legimus [1]: et Arcadibus a Dionysio Milesio his verbis: **ἀγορὰ πολέμου πρόκειται, καὶ τὰ τῶν ἑλλήνων κακὰ τὴν Ἀρκάδων τρέφει καὶ περιέρχεται πόλεμος αἰτίαν οὐκ ἔχων** [2]: *belli instituunter nundinae, et Graecorum mala in fructu sunt Arcadibus, et sine causarum respectu modo huc modo illuc arma circumferuntur.* Res sane miseranda, ut Antiphanes [3] loquitur,

> **ὃς ἕνεκα τοῦ ζῆν ἔρχετ' ἀποθανούμενος,**
> *Miles qui vitae causa se auctorat neci* [4].

Dion Prusaeensis [5]: **καίτοι τί τοῦ ζῆν ἀναγκαιότερόν ἐστιν· ἢ τί τούτου περὶ πλείστου ποιοῦνται πάντες; ἀλλ' ὅμως καὶ τοῦτο ἀπολλύουσι διὰ χρημάτων ἐπιθυμίαν.** *Quid magis est necessarium nobis, aut quid pluris fit quam vita? et tamen hanc quoque non pauci perdunt dum pecuniam quaerunt.*

2. Parum vero quod suam vendunt necem, nisi et aliorum saepe innocentium venderent [6]; tanto carnifice detestabiliores, quanto peius est sine causa quam ex causa occidere [7]: Sicut Antisthenes [8] dicebat carnifices tyrannis esse sanctiores, quod illi nocentes, hi innocentes interficerent. Maior Philippus Macedo huic hominum generi, **τὰς τροφὰς εἰωθόσιν ἔχειν ἐκ τοῦ μισθοφορεῖν** [9], *quibus unus ex militia quaestus esset,* dicebat bellum esse pacem, pacem bellum.

3. Non est inter artificia bellum, imo res est tam horrenda, ut eam nisi summa necessitas, aut vera caritas honestam efficere nequeat: quemadmodum ex iis intelligi potest quae capitum antecedentium proximo dicta a nobis sunt. Augustino [10] iudice *militare non est delictum, sed propter praedam militare peccatum est.*

X. Imo et propter stipendium, si id unice aut praecipue spectetur: cum alioqui stipendium accipere licitum sit omnino: **τίς στρατεύεται ἰδίοις ὀψωνίοις ποτέ;** ait Paulus Apostolus [11]: *quis suis impensis militat?*

---

1) Livius libro XXXII [34].
2) [Philostr., Vitae sophist. I, 22].
3) [Antiph. apud Stobaeum 53, 9]
4) *Qui vitae causa se auctorat neci*] Vita parari ea in quibus vita consumitur, dixit Seneca Naturalium V, 18. Plautus Bacchidibus [frgm. VII]:

Suam qui auro vitam venditant.

Guntherus [Ligur. VII, 511 sqq.]:

Aere dato conducta cohors e bellica miles
Dona sequens, pretioque suum mutare favorem
Suetus et accepto pariter cum munere bello
Hunc habuisse, dator pretii quem iusserit, hostem.

5) [Dio Chrysost., Orat. XVII p. 29].
6) Bellinus de re milit. II p. tit. 2, n. 4.
7) *Quanto peius est sine causa, quam ex causa occidere*] Seneca Naturalium V, 18: *Hoc vero quid aliud quis dixerit, quam insaniam? circumferre pericula, et ruere in ignotos, iratum sine iniuria, occurrentia devastantem, ac ferarum more occidere, quem non oderis?*
8) [Stobaeus 49, 47].
9) Diod. libro XVIII [10].
10) De verbis Domini secundum Matthaeum citatur causa XXXIII. quaest. 1 [c. 5].
11) I Cor. X [IX], 7.

CAPUT XXVI.

DE CAUSIS IUSTIS UT BELLUM GERATUR AB HIS QUI SUB ALIENO IMPERIO SUNT.

I. *Qui dicantur esse sub alieno imperio.*
II. *Quid his faciendum si ad deliberationem adhibeantur, aut liberam electionem habeant.*
III. *Si imperetur ipsis, et causam belli iniustam credant, non militandum.*
IV. *Quid si dubitent?*
V. *Pietatis esse hac in re dubitantibus subditis parcere sub onere tributi extraordinarii.*
VI. *Quando subditorum arma iusta sint in bello iniusto.*

I. Egimus de his qui sunt sui iuris : sunt alii in conditione parendi positi, ut filii familiarum, servi, subditi, etiam cives singuli, si cum civitatis suae corpore comparentur.

II. Hi vero si aut ad deliberationem adhibentur, aut libera ipsis optio datur militandi aut quiescendi, easdem regulas sequi debent, quas illi qui suopte arbitrio pro se aut aliis bella suscipiunt [1]).

III. 1. At si edicitur ipsis ut militent, quod fieri solet, siquidem constat ipsis iniustam esse belli causam, abstinere omnino debent [2]). Deo potius obediendum quam hominibus, non Apostoli [3]) tantum dixerunt, sed et Socrates [4]) : et apud magistros Hebraeorum exstat sententia [5]), indicans regi contra Dei legem quid praecipienti prorsus non parendum. Polycarpi [6]) iamiam morituri dictum exstat : **δεδιδάγμεθα γὰρ ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ἀπὸ θεοῦ τεταγμέναις τιμὴν κατὰ τὸ προσῆκον τὴν μὴ βλάπτουσαν ἡμᾶς ἀπονέμειν** : *didicimus imperiis ac potestatibus a Deo ordinatis exhibere honorem quem par est, quique salutem nostram non impediat.* Et Paulus Apostolus [7]) : *Filii*, inquit, *obedite parentibus in*

---

1) Aegid. Reg. de act. supern. disp. 31, n. 80.
2) Vict. de iure belli. n. 22.
3) Act. 5, 9 [29].
4) *Sed et Socrates*] Plato id nos docet in ipsius Apologia [17]. Et Apollonius, qui Neronis Edicto illud Sophocleum opponebat :

Οὐ γάρ τί μοι Ζεὺς ἦν ὁ κηρύξας τόδε.
Nam iussa non haec Iuppiter dederat mihi.

[Philostrat., Vita Apoll. Tyan. IV, 38].
5) *Hebraeorum exstat sententia*] Quam et Iosephus eis tribuit Antiquae Historiae XVII [6, 3]. *θαυμαστὸν δὲ οὐδὲν εἰ τῶν σῶν δογμάτων ἀξιωτέρους τετηρῆσθαι ἡγούμεθα νόμους οὓς Μωϋσῆς ὑπαγορεύσει καὶ διδαχῇ τοῦ θεοῦ γραψάμενος κατέλιπε. Nihil vero mirum, si servatu digniora credimus iussis tuis, ea quae Moses Deo suggerente ac docente scripta reliquit.* Adde Rabbinum Tanchumam citante Drusio ad locum Actorum [V, 29].
6) [Euseb., Hist. eccl. IV, 23].
7) Eph. VI, 1.

Domino [1]), *id enim aequum est.* Ad quem locum Hieronymus [2]) : *Peccatum filiorum est non obedire parentibus, et quia poterant parentes aliquid imperare perversum, adiunxit, in Domino.* Et de servis [3]) addit : *Cum dominus carnis a Domino spiritus diversum imperat, non est obediendum.* Idem alibi : *In illis tantum debent dominis et parentibus esse subiecti quae contra Dei mandatum non sunt.* Nam et idem ille Apostolus [4]) dixerat sui quemque operis mercedem reportaturum sive liberum sive servum. Tertullianus [5]) vero : *satis praescriptum habemus, in omni obsequio esse nos oportere, secundum Apostoli praeceptum, subditos magistratibus* [6]), *principibus et potestatibus : sed intra limites disciplinae.* In martyrologio Silvanus martyr : *Iccirco Romanas leges contemnimus ut iussa divina servemus.* Apúd Euripidem [7]) dicenti Creonti :

Nonne exsequi mandata fas ipsum iubet ?

Respondet Antigone :

Non imperata iure nec ius exsequi.

Musonius [8]) ita ait : *Si quis, aut patri, aut magistratui* [9]), *aut domino turpia , aut iniqua factu imperanti non paret, is nec inobediens est, nec iniuriam facit, nec peccat.*

2. Gellius [10]) negat probam esse sententiam, omnia esse quae pater iusserit parendum. *Quid enim,* ait, *si proditionem patriae, si*

---

1) *In domino*] Chrysostomus [in Ephes. Homil. XXI, 1] hoc in Domino sic explicat: *τουτέστιν ἐν οἷς μὴ προσκρούσῃς θεῷ : id est in quibus Deum offensurus non es.* Idem ad patrem infidelem [c. 9]: *οὐ γὰρ δὴ μικρὸς ἡμῖν κεῖται μισθὸς τοῖς τοὺς γεγεννηκότας τιμῶσιν, ἀλλ' ὡς δεσπότας αὐτοὺς ἡγεῖσθαι κελευόμεθα, λόγῳ τε καὶ ἔργῳ θεραπεύειν, ὅταν μὴ δὴ τὰ τῆς εὐσεβείας παραβλάπτηται. non enim exigua nobis merces proposita est, si honorem exhibeamus parentibus, sed ut dominos eos habere iubemur, verbisque et rebus obsequium ipsis praestare, extra quam si pietas laedenda est.* Sic accipe illud Hieronymi [Ep. XIV, 2], *Per calcatum perge patrem*, declamatorie dictum, sumptumque a Latrone declamatore apud Senecam [Controv. I, 8, 15]: et quae apud Ambrosium de virginitate, et apud Augustinum epistola XXXVIII [ep. CCXLIII] ad Laetum et Canone IV Arabicae interpretationis concilii Niceni I.

2) [Hieron., Comm. in Ep. ad Ephes. VI, 4].

3) *De servis*] Chrysostomus I Cor. VII, 24 [Homil. XIX, 4]: *καὶ γὰρ εἰσιν ὅροι δούλων παρὰ τοῦ θεοῦ κείμενοι· καὶ μέχρι ποῦ δεῖ φυλάττειν αὐτοὺς καὶ τοῦτο νενομοθέτηται, καὶ ὑπερβαίνειν αὐτοὺς οὐ χρή. ὅταν γὰρ μηδὲν ὁ δεσπότης ἐπιτάττῃ τῶν μὴ δοκούντων τῷ θεῷ, ἕπεσθαι δεῖ καὶ πείθεσθαι, περαιτέρω δὲ μηδέν. Sunt et servis limites sui a Deo praescripti: et quousque eos servare oporteat et hoc praeceptum est, neque eos licet excedere. Ubi enim nihil dominus iubet eorum quae Deo improbantur, sequi et obsequi oportet, non ultra.* de matrefamilias Clemens Alexandrinus [Stromata IV, 19, 125]: *πάντα τῷ ἀνδρὶ πειθομένη, ὡς μηδὲν ἄκοντος ἐκείνου πρᾶξαί ποτε, πλὴν ὅσα εἰς ἀρετήν τε καὶ σωτηρίαν διαφέρειν νομίζεται. in omnibus viro parebit, neque eo invito faciet quicquam extra quae credet ad virtutem salutemque momentum habere.*

4) Eph. VI, 8.

5) [Tertull., de Idolol. 15].

6) *Subditos magistratibus*] Exempla illustria et poenae et laudis vide I Sam. XXII, 18, 19. I Reg. XVIII, 4, 13. II Reg. I, 10, 12, 14. Apud Christianos Manuel et Georgius detrectarunt ministerium occidendae Augustae. Nicetas Alexio Manuelis filio [c. 17].

7) Phoenissis [1648 sq.].

8) Stob. tit. liberos parent. honorand. [79, 51].

9) *Aut magistratui*] In paganis hominibus duo sunt nobilia exempla eorum qui principibus ad inhonesta obsecuti non sunt, Papiniani satis celebratum, et alterum Helpidii apud Ammianum XXI [6, 9]. Severus ne eos quidem poenae expertes voluit esse qui Imperatori obsecuti essent ad necem senatoris. vide Xiphilinum [LXXIV, 2].

10) L. II, c. 7.

matris necem, si alia quaedam imperarit turpia aut impia? Media igitur sententia optima atque tutissima visa est, quaedam esse parendum, quaedam non obsequendum. Seneca pater [1]: *Non omnibus imperiis parendum est.* Quintilianus [2]: *Non omnia necesse est facere liberis quaecumque patres imperant. Multa sunt quae fieri non possunt. Si imperes filio ut sententiam dicat contra quam existimet: si testimonium iubeas dici eius rei quam ignoret: si sententiam in senatu: si Capitolium me incendere iubeas, arcem occupare, licet dicere: Haec sunt quae fieri non oportet.* Seneca [3]: *Non aut nos omnia iubere possumus, aut in omnia servi parere coguntur. Contra rempublicam imperata non facient: nulli sceleri manus commodabunt.* Sopater: **ἔδει, φησὶ, πεισθῆναι τῷ πατρὶ· εἰ μὲν κατὰ νόμους καλῶς· εἰ δὲ παρὰ τὸ πρέπον, οὐκ εὔλογον.** *Patri*, inquit, *parendum est. Si quidem intra iura, recte: sin ultra honestum, non convenit.* Irrisus olim Stratocles [4] qui legem Athenis rogaverat, ut quicquid Demetrio regi placuisset, id in Deos pium et inter homines iustum esset [5]. Plinius [6] alicubi elaboratum a se ait, ut constaret ministerium crimen esse [7].

3. Ipsa iura civilia, quae peccatis excusabilibus facile veniam praebent, favent quidem his qui parere necesse habent, sed non in omnibus. Excipiunt enim ea quae atrocitatem habent facinoris vel sceleris [8], quae sua sponte scelerata ac nefaria sunt, ut loquitur Tullius [9], maleficia quae sponte et non disputatione Iurisconsultorum, sed naturali interpretatione fugienda sunt, ut Asconius interpretatur.

4. Narratum Hecataeo Iosephus [10] memorat, Iudaeos qui Alexandro Macedoni militabant, neque verberibus neque contumeliis ullis adigi potuisse ut ad Beli templum, quod Babylone erat, instaurandum, humum cum militibus caeteris aggererent. Sed propius nostri argumenti exemplum habemus in Thebaea legione, de qua supra [11] egimus, et in Iuliani militibus, de quibus sic Ambrosius [12]: *Iulianus Imperator quamvis esset Apostata habuit tamen sub se Christianos milites: quibus cum dicebat, producite aciem pro defensione reipublicae, obediebant ei:*

---

1) *Seneca pater*] Libro I, controversia I.

2) *Quintilianus* Decl. 271. idem alibi [Decl. 333]: *Non omnia praestanda etiam parentibus. Alioquin nihil est perniciosius acceptis beneficiis, si in omnem nos obligant servitutem.*

3) De Benef. l. III, 20.

4) *Irrisus olim Stratocles*] Talis erat syngrapha illa quam a Basilio Camatero Andronicus Comnenus exegerat: *ἐκεῖνα ἐν τῷ ἀρχιερατεύειν διαπράττεσθαι ὅσα φιλητὰ Ἀνδρονίκῳ κἂν εἴησαν παναθέμιτα, κἀκεῖνα πάλιν ἀποστυγεῖν, ὁπόσα οὐχ ἡδύνει Ἀνδρόνικον. illa in Pontificio se facturum quae grata Andronico essent, quamvis plane nefaria: contra defugiturum se ea quae Andronico non placerent* [Nicetas, Alex. 15].

5) [Plut., Demetr. 900 A].

6) Lib. III. Epist. ad Minutium [Ep. 9, 14].

7) *Ministerium crimen esse*] Tertullianus de Anima [40]: *Plus caeditur qui iubet, quando nec qui obsequitur excusatur.* et de Resurrectione carnis [15]: *Cum humana censura eo perfectior habeatur, quo etiam ministros facti cuiusque deposcit, nec parcens aut invidens illis, quo minus cum auctoribus aut poenae aut gratiae communicent fructum.* vide Gailium de pace publica lib. I, cap. IV, num. 14.

8) L. Adeo. D. de R. I. [l. 157 D. L, 17].

9) Ver. III [Act. II, I, 42, 108].

10) [Ioseph., contra Apionem I § 22].

11) [L. I C. II § IX, 15 et C. IV § VII, 10 sqq.].

12) [Cf. p. 65 n. 4].

cum autem diceret eis, producite arma in Christianos [1]), *tunc agnoscebant Imperatorem coeli.* Sic et spiculatores legimus ad Christum conversos mori potius elegisse, quam edictis et iudiciis in Christianos manum commodarent.

5. Tantundem erit si quis persuasus sit quod imperatur iniustum esse [2]). Nam huic tantisper ea res pro illicita est, quamdiu eam opinionem non potest deponere: ut ex supra [3]) tractatis apparet.

IV. I. Quod si dubitet, res licita sit necne, eritne quiescendum an parendum? Parendum plerique censent: nec obstare illud laudatum, Quod dubites ne feceris: quia qui contemplative dubitat, potest activo iudicio non dubitare: Credere enim potest in re dubia obsequendum superiori. Et sane quin haec distinctio iudicii duplicis in multis actionibus locum habeat, negari non potest. Iura civilia non Romanorum tantum, sed et aliarum gentium in tali circumstantia, non modo impunitatem concedunt obedientibus [4]), sed et actionem in eos civilem denegant. Is damnum dat, aiunt [5]), qui iubet dare: eius vero nulla culpa est, cui parere necesse est. Necessitas potestatis excusat, et similia.

2. Ipse Aristoteles Nicomachiorum quinto [6]), his qui iniustum quidem aliquid faciunt, non autem iniuste, annumerat famulum domini imperantis: iniuste autem eum ait agere, a quo actionis

---

1) *Cum autem diceret producite arma in Christianos*] Non enim ab omni vi in Christianos abstinuit Iulianus, tunc maxime ubi colorem aliquem nactus sibi videbatur. *Iulianus Christiani iugulator excercitus* in Hieronymi scripto ad Nepotianum [Ep. LX, 15]. coeptam eius imperio Antiochiae persecutionem, et iuvenem quendam tortum, narrat Augustinus de Civitate Dei, lib. I, cap. 52 [XVIII, 52]. in Martyrologiis memoria celebratur S. Eliphii Scoti et sociorum eius XXXIII, quos Iulianus inter Tullensem et Grandensem civitatem decollari fecit. Vide et Ioannem Antiochenum in excerptis ex manuscripto Peiresiano [Exc. de Virtut. et Vit is I p. 199]. Augustinus epistola L [Ep. CLXXXV] ad Bonifacium citatus a Gratiano causa XI, quaestione III [c. 94]: *Iulianus exstitit infidelis Imperator. nonne exstitit apostata iniquus et idololatra? Milites Christiani servierunt imperatori infideli, Iubi veniebant ad causam Christi, non agnoscebant nisi illum qui in coelo erat: quando volebat ut idola colerent et thurificarent, praeponebant illi Deum.*

2) Vict. de iure bell. n. 23.

3) [L. II C. XXIII § II].

4) *Impunitatem concedunt obedientibus*] Chrysostomus de Providentia III: *πολλοὶ γοῦν ἀρχόντων ἐπὶ φόνοις ἀδίκοις κατηγορηθέντες, δίκην ἔδοσαν· τοὺς δὲ δημίους τοὺς διακονουμένους τῷ φόνῳ καὶ αὐτόχειρας γενομένους τῆς σφαγῆς, οὐδ' εἰς δικαστήριον ἑλκύσαι τις, ἀλλ' οὐδὲ ζητῆσαι τὴν ἀρχήν, τῆς ἀνάγκης ὑπὲρ αὐτῶν ἀπολογουμένης. καὶ τοῦ τῆς ἀρχῆς ἀξιώματος καὶ τοῦ τῆς ὑποταγῆς φόβου. multi saepe magistratuum ob iniustas caedes accusati poenas dederunt. At carnifices qui caedi ministerium, qui manuum operam praebuere, nemo in ius vocaverit, imo de iis ne quaesierit quidem. excusat enim eos necessitas ex dignitate iubentis et ex parentis timore.* Ex Celso Ulpianus, *servum*, ait, *nihil delicuisse qui domino iubenti obtemperavit.* L. 2. D. de Nox. act. [l. 2 D. IX, 4]. *Velle non creditur qui obsequitur imperio patris vel domini.* D. de regulis iuris [l. 4 D. L, 17], et ibi Cuiacius. Seneca [Ep. 61, 3]: *In volente necessitas non est.* Addo legem Langobardicam lib. I, tit. IV, cap. II. Mithridates libertos Attilii, conscios caedis in se cogitatae, impunitos dimisit, et eius qui a se defecerat filios. Appianus Mithridatico [102]. Absolutus Tiberius Gracchus a culpa Numantini federis, quoniam alieno imperio peccaverat [Plutarch., Tib. Gracchus 827 A].

5) L. Damnum de R. I. [l. 169 D. L, 17]. L. Liber homo. D. ad L. Aquil. [l. 37 D. IX, 2]. L. Non videtur. §. Qui iuss. de R. I. [l. 167 § 1 D. L, 17]. Paul. l. v. Sen. tit. 22, §. 1 [§ 2]. Leges Longobar. tit. 96. de termino effosso. Leges Wisigoth. L. II, tit. II, c. 2. L. VIII, tit. I, c. 1 [3, 4]. Libro VII, tit. IV, c. II [I].

6) [Aristot., Eth. Nic. V, 12].

principium est; nimirum quia in famulo vis deliberatrix plena non est, ut indicat proverbium [1]:

> ἥμισυ τῆς ἀρετῆς ἀποαίρει δούλιον ἦμαρ.
> *Dimidia virtute caret servire coactus.*

Et simile [2]:

> ἥμισυ γάρ τε νόου ἀπαμείρεται εὐρύοπα Ζεὺς
> ἀνδρῶν οὓς ἂν δὴ κατὰ δούλιον ἦμαρ ἕλῃσι.
> *Tollitur huic hominum generi pars altera mentis*
> *Ab Iove, servilem voluit quos ducere vitam.*

Et illud quo Philo [3]) utitur:

> Δοῦλος πέφυκας, οὐ μέτεστί σοι λόγου.
> *Servi tua est fortuna: ratio ad te nihil* [4]).

Et illud Taciti [5]): *Principi summum rerum iudicium Dii dederunt, subditis obsequii gloria relicta est.* Narrat idem scriptor [6]) Pisonis filium a Tiberio crimine belli civilis purgatum: *patris quippe iussa, nec potuisse filium detrectare.* Seneca [7]): *Servus herilis imperii non censor est, sed minister.*

3. Et specialiter in hac de militia quaestione ita sensit Augustinus [8]). Sic enim ait: *Ergo vir iustus si forte sub rege etiam sacrilego militet, recte potest illo iubente bellare, si civicae pacis ordinem servans, quod sibi iubetur, vel non esse contra Dei praeceptum certus est, vel utrum sit, certus non est: ita ut fortasse reum faciat regem iniquitas imperandi, innocentem autem militem ostendat ordo serviendi.* Et alibi [9]): *Miles cum obediens potestati sub qua legitime constitutus est hominem occidit, nulla civitatis suae lege reus est homicidii* [10]): *imo nisi fecerit, reus est imperii deserti atque contemti. quod si sua sponte atque auctoritate fecisset, in crimen effusi humani sanguinis incidisset. Itaque unde punitur si fecerit iniussus, inde puniretur si non fecerit iussus.* Atque hinc passim recepta est sententia [11]), subditos quod attinet, dari bellum utrimque iustum, id est iniustitia vacans, quo illud [12]) pertinet:

> *Quis iustius induat arma*
> *Scire nefas.*

---

1) [Longinus, de Sublim. 43].
2) [Hom., Od. XVII, 322—3; cf. Plato, Leg. VI, 19].
3) [Philo, Quod omnis probus liber 7].
4) *Ratio ad te nihil*] Themistius oratione IX [VII, 88] principes rationi esse dicit similes, milites irae.
5) [Tac., Ann. VI, 14].
6) Ann. III [17].
7) *Seneca*] de controversiis III, 9.
8) Lib. XXII, c. 74 [c. 75]. cont. Faustum.
9) De civit. Dei. l b. I, c. 26.
10) *Nulla civitatis suae lege reus est homicidii*] Idem Augustinus de libero Arbitrio libro I [c. 4]: *Si homicidium est hominem occidere, potest aliquando occidere sine peccato, nam et miles hostem, et iudex vel minister eius nocentem, et cui forte invito atque imprudenti telum de manu fugerit, non mihi videntur peccare, cum hominem occidunt: sed nec etiam homicidae isti appellari solent.* Retulit Gratianus in causae XXIII, quaestionem V [c. 41].
11) Sil. in verbo bellum, I, n, 9. concl. 4. Cast. in l. v. D. de Iustit. [l. 5 D. I, 1]. Soto l. v. q. 1, art. 7, et q. 3, art. 3. Vict. de iure bell. n. 32. Covar. in c. peccat. part. II, §. 10.
12) [Lucanus, Phars. I, 126 sq.].

4. Non caret tamen hoc sua difficultate. Et Adrianus [1]) nostras, qui Cisalpinorum ultimus Pontifex Romanus factus est, contrariam defendit sententiam [2]), quae stabiliri potest non illa praecise ratione quam ille adfert, sed hac quae magis urget, quod qui dubitat contemplative, debeat iudicio activo eligere partem tutiorem. Est autem pars tutior abstinere bello. Laudantur Esseni quod inter alia iurarent **μὴ βλάψειν τινὰ ἐξ ἐπιτάγματος** [3]) : *non nocituros se cuiquam, ne si iuberentur quidem :* et imitatores horum Pythagorei, qui, Iamblicho teste [4]), bello abstinebant, causa addita, quia **φόνων χορηγέτης καὶ νομοθέτης ὁ πόλεμος**, *bellum caedes subministrat atque imperat.*

5. Neque obstat quod ex altera parte periculum est inobedientiae. Nam cum utrumque incertum sit (nam si iniustum est bellum, iam in eius vitatione nihil est inobedientiae) caret peccato, quod ex duobus minus est. Inobedientia autem in eiusmodi rebus suapte natura minus malum est quam homicidium, praesertim multorum innocentium [5]). Narrant veteres cum Mercurius ob Argum interfectum accusatus Iovis mandato se defendisset, non tamen ausos Deos eum absolvere. Sed nec Pothinum Ptolemaei satellitem Martialis [6]), cum ait :

Antoni tamen est peior, quam caussa Pothini :
Hic facinus domino praestitit, ille sibi.

Nec magni ponderis est quod contra nonnulli [7]) adferunt fore, ut id si admittatur pereat [8]) saepe respublica ; quia plerumque non expediat rationes consiliorum edi populo. Ut enim hoc verum sit de causis suasoriis belli, de iustificis verum non est, quas oportet claras esse et evidentes, et proinde tales quae palam exponi et possint et debeant.

6. Quod de legibus nimis forte indistincte dictum a Tertulliano [9]) est, in his legibus sive edictis de bello gerendo locum iustissime habet: *Neque civis fideliter legi obsequitur ignorans quale sit quod ulciscitur lex. nulla lex sibi soli conscientiam iustitiae suae debet, sed eis a quibus obsequium exspectat. Caeterum suspecta lex est, quae probari se non vult : improba autem, si non probata dominetur.* Apud Papinium [10]) Achilles Ulyxi se ad bellum excitanti ait :

Quae Danais tanti primordia belli,
Ede : libet iustas hinc sumere protinus iras.

Apud eundem [11]) Theseus :

Ite alacres, tantaeque precor confidite causae.

---

1) Adr. Quaestione quodl. II.
2) *Contrarium defendit sententiam*] Exemplum hanc sequentium est apud Scafnaburgensem.
3) [Ioseph., Bell. Iud. II, 8, 7].
4) [Iamblichus, de Vita Pythag. 186].
5) Bald. II, cons. 385. Sotus de det. secr. membr. 3, q. 2. in resp. ad 1.
6) [Martialis, Epigr. III, 66, 5 sq.].
7) Vict. de iure belli, n. 25.
8) [perdatur, edd. 1625 et 1632; pereat, edd. 1642 et 1646]
9) Apolog. c. 4. I. Advers. Nat. c. 6.
10) [Statius, Achill. II, 47 sq.].
11) [Statius, Theb. XII, 648].

Propertius [1]) dixerat:

Frangit et attollit vires in milite causa:
Quae nisi iusta subest, excutit arma pudor.

Cui par illud Panegyristae [2]): *Tantum etiam inter arma bona conscientia sibi vindicat, ut iam coeperit non virtutis magis quam integritatis esse victoria.* Ac sic viri quidam eruditi interpretantur חניך quod legitur Gen. XIV, 14 [3]): ut sensus sit ministros Abrahami ante praelium ab ipso plene institutos de armorum suorum iustitia.

7. Et sane denuntiationes, ut mox infra dicemus, palam fieri solebant et expressa causa, ut totum quasi genus humanum de iustitia causae possit cognoscere. Scilicet prudentia virtus est, ut et Aristoteli [4]) visum, imperantis propria: iustitia vero hominis qua homo est.

8. Omnino autem sequenda videtur ea quam diximus Adriani sententia, si subditus non modo dubitet, sed argumentis probabilibus inductus magis in id propendeat ut bellum iniustum esse putet [5]): praecipue vero si de aliis impetendis, non de suis tuendis agatur.

9. Quin probabile est, etiam carnifici qui damnatum occisurus est, hactenus, aut quod quaestioni et actis interfuerit, aut ex rei confessione cognita esse debere causae merita, ut satis ei constet mortem ab eo commeritam [6]): idque nonnulis in locis observatur. nec aliud spectat lex Hebraea [7]), cum ad lapidandum eum qui damnatus est testes vult praeire populo.

V. 1. Quod si subditorum animis per causae expositionem satis nequeat fieri, omnino officium erit boni magistratus tributa ipsis potius extraordinaria imperare, quam operam militarem [8]): praesertim ubi non defuturi sunt alii qui militent. quorum voluntate non tantum bona, sed et mala uti potest rex iustus, quomodo Deus et Diaboli et impiorum parata opera utitur; et sicut culpa caret qui egestate pressus pecuniam sumit ab improbo foeneratore.

2. Imo etiam si de causa belli dubitari non possit, minime tamen videtur aequum ut Christiani inviti cogantur militare, cum a militia abstinere, etiam cum militare liceat, maioris cuiusdam sit sanctitatis, quae et a clericis et a poenitentibus diu exacta est, aliis vero omni-

1) [Propert., El. IV, 6, 51 sq.].
2) [Nazar., Paneg. Constantini c. 7].
3) *Genesis* XIV, 14.] quidam in eundem sensum trahunt vocem חניכיו et interpretantur *a se institutos.* Herodes in oratione ad Iudaeos post cladem in Arabia apud Iosephum [Ant. Iud. XV, 5, 3]: *βούλομαι δὲ πρῶτον μὲν ὑπὲρ τοῦ πολεμεῖν ὡς δικαίως αὐτὸ ποιοῦμεν, ἐπιδεῖξαι, διὰ τὴν ὕβριν τῶν ἐναντίων ἠναγκασμένοι. μέγιστον γὰρ, εἰ μάθοιτε τοῦτο, προθυμίας αἴτιον ὑμῖν ἔσται. volo autem ostendere vobis, quam iuste susceperimus hoc bellum, coacti inimicorum contumeliis. id enim si intellexeritis, magnum vobis ad audendum erit incitamentum.*
4) [Aristot., Polit. III, 4].
5) Aegid. Regius de act. supern. disp. 31, dub. 5. n. 85. Bannes 2, 2. q. 40, art. 1. Molina tractat. II, disp. 113.
6) *Ut satis ei constet mortem ab eo commeritam*] ideo indicta causa sacerdotes Nobae habitantes occidere noluere Saulis ministri Doego probiores, I Sam. XXII, 17. Et Achabi spiculator tertius nocere Eliae noluit, II Regum I, 13, et sequentibus. Aliquot etiam carnifices ad Christum conversi in posterum eo munere, ut periculoso, abstinuere. Vide Martyrologium, et Bedam [Hist. eccl.] L. I. cap. 7.
7) Deut. XVII [7].
8) Silv. in verbo bellum, p. I, n. 7. circa fin.

bus multis modis commendata. Origenes [1]) Celso Christianis obiectanti militiae detrectationem sic respondet : *His qui a fide alieni pro republica militare nos iubent, et homines occidere, ita respondebimus : Hi qui simulacrorum vestrorum sunt sacerdotes, et deorum quos putatis flamines, dexteras puras servant sacrificiorum ergo, ut ea incruentis et nulla caede maculatis manibus offerant his qui creduntur dii : neque si quod exoriatur bellum, sacerdotes asscribuntur numeris. Quod si id ratione non caret, quanto magis caeteris militantibus, illi quoque suo modo censendi sunt militare, tanquam Dei sacerdotes atque cultores, qui manus quidem servant puras, sed precibus apud Deum certant, pro his qui iuste militant, et pro eo qui iuste regnat?* quo in loco sacerdotes vocat quosvis Christianos exemplo sanctorum scriptorum, Apoc. I, 6 ; I Petr. II, 5.

VI. 1. Arbitror vero evenire etiam posse ut in bello non dubio tantum, sed et manifeste iniusto iusta aliqua esse possit subditorum defensio. Nam cum subditos innocentes, et a belli culpa remotos interficiendi ius verum et internum hostis, iustum quamvis bellum gerens, non habeat, nisi aut ad necessariam defensionem, aut per consequentiam et extra propositum, (poenae enim illi obnoxii non sunt) sequitur ut si certo constet hostem eo venire animo, ut hostilium subditorum vitae parcere cum possit omnino nolit, subditi illi tueri se possint ex iure naturae, quod gentium iure ademtum illis non est.

2. Neque tunc dicemus bellum utrimque iustum esse. non enim de bello, sed de certa ac definita actione quaeritur. Illa autem actio, quamvis de caetero ius ad bellum habentis, iniusta est, et proinde iuste repellitur.

---

1) [Orig., contra Celsum VIII, 73].

HUGONIS GROTII
DE IURE BELLI AC PACIS
LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

QUANTUM IN BELLO LICEAT REGULAE GENERALES EX IURE NATURAE: UBI ET DE DOLIS ET MENDACIO.

I. *Ordo sequentium.*
II. *Regula prima: licere in bello quae ad finem sunt necessaria: explicatur.*
III. *Secunda: ius non tantum ex principio, sed et causis in bello subnascentibus spectari.*
IV. *Tertia: quaedam consequi sine iniuria quae ex proposito non licerent: cui cautio additur.*
V. *Quid liceat in eos qui hostibus res subministrant per distinctiones explicatur.*
VI. *An dolo uti in bello liceat.*
VII. *Dolus in actu negativo per se non est illicitus*
VIII. *Dolus in actu positivo distinguitur in eum qui fit per actus libere significantes, et per actus significantes velut ex conventione: et ostenditur dolum prioris generis licitum esse.*
IX. *In secundo genere indicatur quaestionis difficultas.*
X. *Non omnem usurpationem locutionis quae sciatur in alium sensum accipienda, esse illicitam.*
XI. *Mendacii qua illicitum est formam consistere in repugnantia cum iure alterius, quod explicatur.*
XII. *Et ostenditur licitum esse falsum loqui apud infantes et amentes:*
XIII. *Et cum is decipitur ad quem sermo non est et quem extra sermonem decipere liceret:*
XIV. *Et cum sermo est ad eum qui velit ita decipi.*
XV. *Et cum qui loquitur utitur iure supereminente in sibi subditum:*
XVI. *Forte et cum vitam innocentis aut par aliquid tueri aliter non possumus.*
XVII. *Apud hostes licitum falsiloquium qui senserint auctores.*
XVIII. *Non extendendum hoc ad verba promittentia.*
XIX. *Nec ad iuramenta.*
XX. *Generosius tamen esse ac Christianae simplicitati convenientius falsiloquio in hostem quoque abstinere: quod per similia illustratur.*
XXI. *Non licere nobis quenquam impellere ad id quod nobis licet, ipsi non licet.*
XXII. *Licere tamen uti opera ultro oblata.*

I. Et qui bellum gerant, et quibus ex causis belligerare liceat vidimus. Sequitur expendamus, quid quantumque in bello liceat [1], et quibus modis, quod aut nude spectatur, aut ex promisso antecedente. Nude ex naturae primum, deinde ex Gentium iure. Quid ergo natura liceat videamus.

II. 1. Primum, ut iam ante diximus aliquoties, ea quae ad finem ducunt in morali materia aestimationem intrinsecam accipiunt ab ipso fine [2]: quare quae ad finem iuris consequendi sunt necessaria, necessitate sumpta non secundum Physicam subtilitatem sed moraliter, ad ea ius habere intelligimur. Ius dico illud quod stricte ita dicitur, et facultatem agendi in solo societatis respectu significat. Quare si vitam aliter servare non possum, licer mihi vi qualicumque arcere eum qui eam impetit, etiamsi forte is peccato vacet, ut notavimus alibi [3]: quia ius hoc non proprie ex peccato alterius oritur, sed ex iure quod mihi pro me natura concedit.

2. Quin et rem alienam ex qua certum mihi periculum imminet, citra culpae alienae considerationem invadere possum [4]: non tamen dominus fieri: id enim ad eum finem accommodatum non est: sed custodire donec securitati meae satis cautum sit: quod ipsum quoque tractatum est a nobis alibi [5]. Sic rem meam quam alius detinet eripere ei naturaliter mihi ius est: et si id difficilius, aliud tantundem valens: ut et debiti consequendi gratia: quibus ex causis dominium quoque sequitur, quia alio modo laesa aequalitas reparari nequit [6].

3. Sic ubi iusta est punitio, iusta etiam vis omnis, sine qua ad poenam veniri non potest: et omne quod poenae pars est, ut rerum corruptio per incendium aut aliter, intra iustum scilicet et qui peccato respondeat modum.

III. Sciendum secundo est ius nostrum non ex solo belli principio spectandum, sed et ex causis subnascentibus, sicut et in iudiciis post litem contestatam ius saepe parti novum paritur. Sic qui se aggregant me impetenti, sive socii sive subditi, in se quoque ius tuendi me mihi porrigunt. Sic qui bello se miscent quod iniustum est, praesertim si ipsi id iniustum esse scire possunt ac debent, obligant se ad sumptus et damna resarcienda, quia culpa damnum dant. Sic qui bello sine probabili ratione suscepto accedunt, ipsi quoque poenae meritum contrahunt, pro ratione iniustitiae quae ipsorum actui inest. Ita Plato [7]) probat bellum **μέχρι οὗ ἂν οἱ αἴτιοι ἀναγκασθῶσιν**

---

1) *Quid quantumque in bello liceat*] Bene Augustinus epistola LXX [ep. CCXX, 12], ad Bonifacium comitem: *Ut in ipsis bellis (si adhuc in eis versari te opus est) fidem teneas, pacem quaeras.* Epistola CCV [CLXXXIX, 6]: *Esto ergo etiam bellando pacificus.* De iustitia in bello gerendo servanda dissertatio est egregia Belisarii ad milites apud Procopium Vandalicorum I [16]. Orosius libro VII [21]: *Ecce regibus et temporibus Christianis, qualiter bella civilia, cum vitari nequeunt, transiguntur.* Idem de Theodosio [ibid. 23]: *Unum aliquod ab initio urbis conditae bellum proferant, tam pia necessitate susceptum, tam divina felicitate confectum, ubi nec pugna gravem caedem, nec victoria cruentam exegerit ultionem.* [Orosius — *ultionem*, add. ed. 1646].

2) Vict. de iure belli, n. 15.

3) [L. II C. I §. III].

4) Vict. de iure bell. n. 18, et 39 et 55.

5) Lib. II, c. II. §. 10.

6) Silv. in verbo bellum, p. I, n. 10. v. prima.

7) [Plato, de Rep. V, 16].

ὑπὸ τῶν ἀναιτίων ἀλγούντων δοῦναι δίκην, donec hi qui sontes sunt cogantur insontibus malo affectis poenas dare.

IV. 1. Observandum tertio, ad ius agendi multa consequi indirecte et extra agentis propositum [1], ad quae per se ius non esset [2]. In sui defensione quomodo id locum habeat explicavimus alibi [3]. Sic ut nostrum consequamur, si tantundem accipi non potest, plus accipere nobis ius est, sub obligatione tamen restituendi pretium eius quod redundat. Sic navis piratis plena aut domus latronibus, tormentis peti potest, etiamsi intra eandem navem aut domum sint pauci infantes, mulieres aut alioqui innocentes quibus inde creetur periculum. *Nec reus est mortis alienae*, inquit Augustinus [4], *qui suae possessioni murum circumduxit, si aliquis ex ipsorum usu percussus intereat* [5].

2. Sed sicut antehac monuimus saepe, non semper ex omni parte licitum est quod iuri stricte sumpto congruit. Saepe enim proximi caritas non permittet ut summo iure utamur. Quare etiam quae extra propositum accidunt, et accidere posse praevidentur, cavenda erunt, nisi multo maius sit bonum quo nostra actio tendit, quam malum id quod metuitur, aut nisi in pari bono et malo multo maior sit spes boni quam mali metus, quod prudentiae arbitrandum relinquitur: sed ita ut semper in dubio ad eam partem quae alteri magis quam sibi consulit, ut tutiorem, inclinandum sit. *Sinite crescere zizania*, inquit optimus magister [6], *ne dum ea evellere vultis, evellatis et triticum. Multos occidere et indiscretos*, inquit Seneca [7], *incendii et ruinae potentia est.* Docent nos historiae quam seria poenitentia, Ambrosio monente, talem vindictae immodestiam Theodosius expiaverit.

3. Nec si quid Deus interdum facit tale, id nobis in exemplum trahendum est, ob plenissimum illud dominii ius quod ille in nos habet, nobis vero alteri in alterum non concessit, ut alibi [8]) notavimus. Et tamen ille ipse Deus, hominum suo iure dominus, ob paucissimos bonos parcere solet quamvis magnae malorum universitati, et eo suam, qua iudex est, aequitatem testatam facit, ut Abrahami cum Deo colloquium de Sodomis aperte nos docet [9]. Et ex his quidem generalibus regulis cognosci potest quantum in hostem liceat naturaliter.

V. 1. Sed et quaestio incidere solet quid liceat in eos qui hostes non sunt, aut dici nolunt, sed hostibus res aliquas subministrant.

---

1) *Ad ius agendi multa consequi indirecte et extra agentis propositum*] Vide hac de re Thomam Prima Secundae, quaestione LXXIII, art. 8. Molinam tractatu secundo disputatione CXXI.
2) Vict. d. libro num. 37.
3) [L. II C. I § IV].
4) Ad Publ. epist. 154 [ep. XLVII, 5].
5) [*qui cum suae possessioni murorum ambitum circumduxit, aliquis ex ipsorum usu percussus interiit*, edd. 1625 et 1632; *qui suae possessioni — intereat* (ut in textu), edd 1642 et 1646].
6) Matthaei XIII, 29. Thom. 2, 2, q. 64, art. 2.
7) Sen. in fine l. II de Clem. [I, 26, 5].
8) [L. II C. XXI § XIV].
9) Gen. XVII [XVIII], 23, et seq.

Nam et olim et nuper de ea re acriter certatum scimus, cum alii belli rigorem, alii commerciorum libertatem defenderent.

2. Primum distinguendum inter res ipsas. Sunt enim quae in bello tantum usum habent, ut arma: sunt quae in bello nullum habent usum, ut quae voluptati inserviunt: sunt quae et in bello et extra bellum usum habent, ut pecuniae, commeatus, naves, et quae navibus adsunt [1]). In primo genere verum est dictum Amalasuinthae ad Iustinianum, in hostium esse partibus qui ad bellum necessaria hosti administrat [2]). Secundum genus querelam non habet. Sic Seneca [3]) tyranno gratiam se relaturum ait, si beneficium illi neque vires maiores daturum est ad exitium commune [4]), neque confirmaturum quas habet, id autem est quod reddi illi sine pernitie publica possit: quod explicans addit: *pecuniam quae satellitem stipendio teneat, non subministrabo; si marmora et vestes desiderabit, nihil oberit cuiquam id quo luxuria eius instruitur: militem et arma non suggeram. Si pro magno petet munere artifices scenae et quae feritatem eius emolliant, libens offeram. Cui triremes et aeratas non mitterem, lusorias, et cubiculatas, et alia ludibria regum in mari lascivientium mittam.* Et Ambrosio [5]) iudice largiri ei qui conspiret adversus patriam non est probabilis liberalitas.

3. In tertio illo genere usus ancipitis, distinguendus erit belli status. Nam si tueri me non possum nisi quae mittuntur intercipiam, necessitas, ut alibi [6]) exposuimus, ius dabit, sed sub onere restitutionis, nisi alia causa accedat [7]). Quod si iuris mei exsecutionem rerum subvectio impedierit, idque scire potuerit qui advexit, ut si oppidum obsessum tenebam, si portus clausos, et iam deditio aut pax exspectabatur, tenebitur ille mihi de damno culpa dato, ut qui debitorem carceri exemit, aut fugam eius in meam fraudem instruxit: et ad damni dati modum res quoque eius capi, et dominium earum debiti consequendi causa quaeri poterit. Si damnum nondum dederit sed dare voluerit, ius erit rerum retentione eum cogere ut de futuro caveat obsidibus, pignoribus aut alio modo [8]). Quod si praeterea evidentissima sit hostis mei in me iniustitia, et ille eum in bello iniquissimo confirmet, iam non tantum civiliter tenebitur de damno sed et criminaliter, ut is qui iudici imminenti reum manifestum eximit: atque eo nomine licebit in eum statuere quod delicto convenit, secundum ea quae de poenis diximus. quare intra eum modum etiam spoliari poterit.

4. Et has ob causas solent a bellum gerentibus publicae signifi-

---

1) *Naves et quae navibus adsunt*] Athenis ἀπόρρητα, id est evehi vetita, lina, utres, lignum, cera, pix. Scholiastes ad Aristophanis Nubes [immo ad Ranas 365] et Equites [282].

2) Procop. I Gotth. [3].

3) [Sen., de Benef. VII, 20].

4) *Si beneficium illi, neque vires maiores daturum est ad exitum commune*] Vide Parutam libro VII.

5) Lib. I, c. 30, de Off. [§ 144].

6) [L. II C. II § VI].

7) Can. in c. Ita quorundam: et c. ad liberandum: de Iudaeis [c. 6 et 17 Decretal. V, 6].

8) Silv. in verbo restitutio, p. 3, §. 12.

cationes fieri [1]) ad alios populos, tum ut de iure causae, tum etiam ut de spe probabili iuris exequendi appareat.

1) *Publicae significationes fieri*] Vide exempla in bello communi contra Aegyptios, Saracenos, aliosque. c. ult. de transactionibus [c. 11 Decretal. I, 36]. c. significavit de Iudaeis [c. 11 Decretal. V, 6]. Extravagante copiosus de Iudaeis et c. 1, lib. V. Extravag. de Iudaeis [V, 2]. Liber consulatus maris editus est lingua Italica, in quem relatae sunt constitutiones Imperatorum Graeciae, Alemanniae, regum Francorum, Hispaniae, Syriae, Cypri, Balearium, Venetorum, Genuensium, cuius libri titulo CCLXXIV tractantur huius generis controversiae: ac sic definitur, si et navis et merces hostium sint, rem esse in aperto, fieri ea capientium: si vero navis sit pacem colentium, merces autem hostium, cogi posse ab his qui bellum gerant, navem, ut merces eas in aliquem portum deferat, qui sit suarum partium, ita tamen ut vecturae pretium nautae solvatur. Si contra navis hostilis fuerit, merces vero aliorum, de nave transigendum, aut, si nolint vectores transigere, cogendos ut cum navi eant in portum aliquem partium capientis, et ut capienti solvant pretium quod pro navis usu debebatur. Apud Hollandos anno CIↃCCCCXXXVIII, cum bellum ipsis esset cum Lubeca aliisque civitatibus ad mare Balticum et Albim sitis, frequente senatu iudicatum est, etiam in hostium navibus repertas merces, quas aliorum esse constaret, in praedam non cedere, idque ibi pro lege deinceps habitum est [quo de iudicio vide Bynkershoek, Quaest. Iur. Publ. I, 13; cf. infra C. VI § VI. p. 534]. Sic et Daniae rex sensit, cum anno CIↃIↃXCVII, ad Hollandos eorumque foederatos legationem mitteret, qua libertatem navigandi mercesque ferendi in Hispaniam, cum qua Hollandi bellum gerebant acerrimum, suis vindicabat. Apud Gallos libertas mercaturam exercendi pacatis populis etiam apud eos qui Galliae hostes essent semper permissa, et quidem adeo indiscrete, ut hostes saepe sub alienis nominibus res suas occultarent, ut apparet ex Edicto anno CIↃIↃXLIII, capite XLII. quod tralatum est in Edictum anni CIↃIↃLXXXIV [cap. 65. Apud Lebeau, Nouveau Code des prises I, 16 et 24], et sequentia. Iis edictis diserte cavetur, ut Gallorum amicis liceat belli tempore exercere mercaturam, dummodo suis navibus, suosque per homines, navesque ac merces, quocunque visum ipsis esset, perducere, dum ne merces eae sint belli instrumenta, quibus res hostium fovere velint: quod si fiat, permittitur Gallis talia belli instrumenta sibi sumere persoluto aequo pretio. Hic duo notanda, his legibus nec belli instrumenta in praedam cessisse, multo magis ab eo periculo abfuisse merces innoxias. Non negem aliud ius usurpasse interdum Septentrionis gentes, sed varie, ex usu magis temporum, quam ex aequitate perpetua. Nam cum Angli bellorum suorum obtentu Danorum commercia impedissent, natum inde iam olim bellum inter eas gentes eo exitu ut Dani Anglis tributum imponerent, cui Danico denario nomen, cui, mutata quamvis causa, nomen mansit adusque tempora Guilielmi eius qui stirpem nunc regnantem in Anglia fundavit, ut notavit vir magnae fidei Thuanus in historia anni CIↃIↃLXXXIX [lib. XCVI, 15]. Rursum ab Elisabeta, sapientissima Angliae regina, missi anno CIↃIↃLXXV ad Batavos Wilhelmus Winterus ex ordine equestri et Robertus Bealus regio consilio ab epistolis, qui ostenderent ferre Anglos non posse, quod Batavi, in ipso aestu belli in Hispanos, naves Anglorum ad Hispanicos portus vectas detentassent. Narrat Rhedanus in historia Batavica anno CIↃIↃLXXV, et Britannus Camdenus anno sequente. Cum vero Angli, et ipsi Hispanis hostes facti, Germaniae civitatibus ius in Hispaniam navigandi turbarent, quam id non certo iure fecerint, apparet ex scriptis adversariis gentis utriusque, dignis lectu ad noscendam hanc controversiam. Et notandum Anglos in suis scriptis ipsos id agnoscere, cum duo maxime pro sua afferunt causa, et belli instrumenta fuisse quae a Germanis in Hispaniam deferebantur, et pactiones veteres intercedere, quo minus id fieri liceret: quales postea pactiones et Hollandi sociique eorum cum Lubecensibus sociisque eorum fecere anno CIↃIↃCXIII, ne aut hi aut illi hostium subditos intra suos fines mercari permitterent, aut hostes, pecunia, milite, navibus, victu iuvarent: et posterius anno scilicet CIↃIↃCXXVII, inter Suediae Daniaeque reges convenit ut Danus impediret omnem mercatum cum Dantiscanis Suedi hostibus, sed nec ad alios Suedi hostes merces ullas per fretum Cimbricum ire sineret, pro quo rex Daniae alia sibi vicissim commoda stipulatus est: sed haec sunt pacta specialia ex quibus nihil inferri potest quod omnes obliget. Nam et illud in scriptis suis dixere Germani, non omnes pactis merces prohiberi, sed eas quae in Angliam semel importatae, aut in Anglia comparatae essent. Neque vero soli Germani Anglis cum hoste suo commercia vetantibus contradixere. Etiam Polonia misso legato conquesta est ius gentium imminui, quando ob Anglicum cum Hispania bellum ipsis cum Hispanis commercia agitandi libertas adimeretur, ut in anno CIↃIↃXCVII, narrant memorati iam nobis Camdenus et Rhedanus. Galli

5. Hanc autem quaestionem ad ius naturae ideo retulimus, quia ex historiis nihil comperire potuimus ea de re iure voluntario gentium esse constitutum [1]). Romanos [2]) qui Carthaginiensium hostibus commeatus attulerant, ipsi Carthaginienses, aliquando ceperunt: eosdem iidem Carthaginienses repetentibus Romanis reddiderunt. Demetrius [3]) cum Atticam teneret exercitu, iamque vicina oppida Eleusina et Rhamnuntem cepisset, Athenis famem facturus, navis frumentum inferre parantis et magistrum et gubernatorem suspendit [4]), atque eo modo deterritis caeteris potitus urbe est.

VI. I. Modum agendi quod attinet, vis ac terror maxime propria bellorum. An et dolo uti liceat quaeri solet. Nam Homerus [5]) quidem dixit hosti nocendum

---

vero post pacem Vorbinianam cum Hispano factam, Elisabeta Angliae regina in bello perstante, rogati ab Anglis ut naves Gallicas in Hispaniam euntes excutere liceret, nequis forte bellicus paratus occultaretur, concedere ne hoc quidem voluere, dicentes obtentum rapinis et commerciis turbandis quaeri. Et eo federe quod Angli cum Hollandis eorumque sociis anno CIↃIↃCXXV [CIↃIↃXXV, utraque ed.] pepigere, id quidem convenit, ut rogarentur caeterae gentes, quarum intererat magnitudinem Hispanicam infringi, ut et ipsae vetarent cum Hispanis commercia, sed, si ultro id non facerent, placuit inspici naves numquid bellici instrumenti ferrent, sed ultra neque naves neque merces retentari aut quicquam pacatis noceri eo nomine. Atque evenit eodem anno ut Hamburgenses quidam in Hispaniam irent nave maxima ex parte onusta apparatu bellico, qui ipse quidem apparatus ab Anglis vindicatus est, sed caeterarum mercium persolutum est pretium. Galli autem, cum ab Anglis naves Gallicae in Hispaniam euntes in fiscum raperentur, ostenderunt pati se id nolle. Bene ergo dictum a nobis significationes publicas requiri, quod et Angli ipsi ita sensere a quibus factae significationis talis exemplum est apud Camdenum circa annum CIↃIↃXCI et CIↃIↃXCVIII. Neque vero talibus significationibus semper paritum, sed distincta tempora, causae, loca. Anno enim CIↃCCCCLVIII Lubecensis civitas significationi a Dantiscanis sibi factae, ne cum Malmogensibus [Malgensibus, utraque editio] et Memelensibus Dantisci hostibus mercaturam exerceret, parendum non censuit. Neque magis paruere Hollandi anno CIↃIↃLI, cum Lubecenses ipsis denuntiarent, ut a Danorum, quos ipsi hostes tum habebant, commercio abstineretur. Anno vero CIↃIↃXXII, quo tempore inter Suedos Danosque bellabatur, cum Danus Ansiaticas civitates rogasset ne cum Suedis commercia haberent, quaedam civitates, amicitia ipsius indigentes morem gessere, aliae non item. Hollandi bello ardente inter Suediam et Poloniae regem nunquam passi sunt sibi aut huius aut illius gentis commercio interdici. Gallis autem semper reddidere naves quas ab Hispania revertentes, aut in Hispaniam, ipsis tunc hostilem, euntes Hollandicae naves interceperant. Vide Ludovici Servini Advocati quondam regii orationem habitam anno CIↃIↃXCII, in causa Hamburgensium. Verum iidem Batavi Dunquercam, ad quam classem habebant, ab Anglis merces inferri non siverunt, quomodo Dantiscani anno CIↃCCCCLV Batavis denuntiarunt nequid in urbem Regiomontanam inferrent, narrante Gaspare Schutzio in historia Prussica. Adde Cabetum decisione XLVII, num. 2, et Seraphinum de Freitas in libro de iusto imperio Lusitanorum Asiatico, ubi complures adducit alios.

1) *Nihil comperire potuimus ea de re iure voluntario gentium esse constitutum*] Multa huius quaestionis habet vir doctissimus Iohannes Meursius in historia Danica libro I, et II. Ubi videbis Lubecenses et Imperatorem esse pro commerciis, contra ea Danos. Vide et Crantzium Vandalicorum libro XIV [29]. Thuanum in dicto anno CIↃIↃLXXXIX, Libro historiarum XCVI [15]. Camdenum, praeter iam dicta loca, in anno CIↃIↃLXXXIX, et CIↃIↃXCV. Ubi illa inter Anglos et Germanos, quos Ansiaticos vocant, controversia tractatur.

2) Polyb. I [83].

3) Plut. Demetiio [904 E].

4) *Et magistrum et Gubernatorem suspendit*] Non multum dissimile est quod de Pompeio narrat Plutarchus in Mithridatici belli historia [Pomp. 639 E]: *ἐπέστησε φύλακας τῶν νεῶν ἐπὶ τοὺς πλέοντας εἰς Βόσπορον ἐμπόρους. καὶ θάνατος ἦν ἡ ζημία τοῖς ἁλισκομένοις, Custodes imposuit Bosphoro qui observarent si qui mercatorum in Bosphorum navigarent. deprehensis poena mors.*

5) [Cf. Hom., Od. I, 296; Stobeaus 54, 46].

ἢ δόλῳ, ἠὲ βίῃ, ἢ ἀμφαδὸν, ἠὲ κρυφηδὸν.
Sive dolo, seu vi manifesta, clamve palamve.

Et Pindari [1]) est:

χρὴ δὲ πᾶν ἔρ-
δοντ' ἀμαυρῶσαι τὸν ἔχθρον.
Quidvis agendo scilicet hostica
Delenda vis est.

Apud Virgilium [2]) quoque dictum illud,

Dolus an virtus quis in hoste requirat?

sequitur ipse [3])

Ripheus iustissimus unus
Qui fuit in Teucris et servantissimus aequi.

Et legitur hoc ipsum imitatus sapientiae nomine nobilissimus Solon [4]). Silius [5]) in rebus Fabii Maximi:

Exin virtuti placuit dolus.

2. Apud Homerum Ulysses viri sapientis exemplum, plenus ubique fraudium in hostem: unde Lucianus [6]) regulam elicit, laude dignos, qui hostem fallunt. Nihil utilius in bello dolis Xenophon [7]) dixit, et Brasidas apud Thucydidem [8]) praeclaram imprimis laudem esse ex belli furtis [9]): et apud Plutarchum [10]) Agesilaus hostes decipere et iustum et licitum esse. Polybius [11]), quae vi fiunt in bello minoris censenda quam quae ex occasione et dolo: et ex eo Silius [12]) Corvinum sic inducit loquentem:

Bellandum est astu [13]) *: levior laus in duce dextra.*

Atque ita censuisse ipsos illos severos Laconas notas Plutarchus [14]), ac maiorem etiam victimam ab eo immolatam, qui dolo, quam qui aperto Marte rem confecisset. Idem [15]) Lysandrum [16]) magni facit

---

1) [Pindar., Isthm. III, 69].
2) [Virg., Aen. II, 390].
3) [Ibid. 426 sq.].
4) [Plutarch., Solon 82].
5) Lib. XV [327].
6) Luc. Phil. [Philopseud., init].
7) Xenophon de Cyri inst. I [6, 29 sq.], et de re equestri [immo de Magistri eq. officio 5, 9].
8) Thuc. lib. V [9].
9) *Belli furtis*] Ita et Virgilius loquitur Aeneidos XI [515], et Sallustius, quem citat Servius.
10) Plutarch. Apoph. [209 B].
11) Polyb. l. IX [12].
12) Lib. V [100].
13) *Bellandum est astu*] Muhammedis dictum simile: *Elharbu Hudiatum, id est, pugnae fraudem requirunt.* Apud Virgilium in comitatu Martis [Aen. XII, 336]:
Iraeque insidiaeque,
Ubi Servius: *non tantum virtute, sed insidiis comitatum se ostendit.*
14) Plut. Marcel. [311 B].
15) [Plutarch., Lysander 437 A].
16) *Lysandrum*] Ei Sullam comparat Plutarchus, in cuius animo leonem esse et vulpem dicebat Carbo [Lys. 469 E].

ἀπάταις τὰ πολλὰ διαποικίλλοντα τοῦ πολέμου pleraque belli dolis variantem. Et in Philopoemenis laudibus ponit [1]), quod Cretensium disciplina institutus, simplicem illum ac generosum bellandi morem dolis ac furtis miscuisset. Ammiani [2]) est: *Nullo discrimine virtutis ac doli, prosperos omnes laudari debere bellorum eventus.*

3. Iurisconsulti Romani [3]) bonum dolum vocant si adversus hostem quis machinaretur: et alibi [4]), nihil interesse vi quis an fallacia potestatem hostium evaserit: **δόλος οὐ ψεκτός, οἷα στρατιωτικὸς** notat ad Iliados *o* Eustathius. Inter Theologos Augustinus [5]): *Cum iustum bellum suscipitur, vi aperta pugnet quis aut ex insidiis, nihil ad iustitiam interest.* Et Chrysostomus [6]), maxime laudari imperatores qui fraude victoriam quaesiissent.

4. Sed nec desunt sententiae quae suadere videntur partem contrariam, quarum nonnullas infra adferemus. Quaestionis huius definitio pendet ex eo, an dolus in genere sit semper malorum, in quibus locum habet non esse faciendum malum ut eveniat bonum, an ex iis quae vitium non habent universaliter ex suapte natura, sed quibus accidere etiam potest ut bona sint.

VII. Notandum igitur, dolum alium consistere in actu negativo, alium in actu positivo. Doli vocem etiam ad ea quae in negativo actu consistunt extendo, Labeone [7]) auctore, qui ad dolum, sed non malum, refert, ubi quis per dissimulationem tuetur sua vel aliena. Haud dubie crude nimis a Cicerone [8]) dictum est: *ex omni vita simulationem dissimulationemque tollendam.* Nam cum nec quae scias, nec quae velis omnia aperire aliis tenearis, sequitur ut dissimulare quaedam apud quosdam, id est tegere et occultare fas sit. *Licet,* inquit Augustinus [9]), *veritatem occultare prudenter sub aliqua dissimulatione.* Et necessariam hanc omnino atque inevitabilem [10]), his praesertim quibus respublica commissa est, non uno loco fatetur ipse Cicero [11]). Exemplum ad hanc rem insigne praebet Ieremiae historia capite XXXVIII. Is enim Propheta a rege interrogatus de obsidionis eventu, apud proceres, regis postulatu, hoc ipsum prudenter occultat, aliam interim causam, nec falsam tamen, colloquii adferens. Et huc quoque referri potest quod Abrahamus [12]) Saram sororem, id

---

1) [Plutarch., Philopoemen. 363 E].
2) [Ammian. Marcell. XVII, 5, 6].
3) D. lib. I. de dolo [l. 1 § 3 D. IV, 3].
4) L. Nihil. D. de captivis [l. 26 D. XLIX, 15].
5) *Augustinus*] Quaest. X super Iosue [in Heptat. VI, 10]. Et in V Psalmum versiculo: *Perdes omnes. Aliud est mentiri, aliud est verum occultare.* Citatur causa XXIII, quaestione II [c. 14 Causa XXII qu. 2].
6) I De sacerdotio [c. 8].
7) L. 1, §. dolum malum. D. de Dolo malo [l. 1 § 2 D. IV, 3].
8) De Off. 3 [III, 15, 61].
9) Libro contra mend. c. 10. Th. 2, 2. q. 40. art. 3. in resp. et quae. 71, art. 7. Silv. in verbo bellum p. I. num. 9.
10) *Necessariam hanc omnino atque inevitabilem*] Vide Chrysostomum primo de Sacerdotio [c. 8 in fine].
11) Cic. pro Milone [24, 65] et l. VII, ep. 9 [immo X, 8, 4]. et pro Cn. Plancio [6, 16].
12) *Abrahamus*] *Veritatem voluit caelari, non mendacium dici.* Augustinus. quaestione XX in Genesin [in Heptat. I, 26], relatus a Gratiano dicta causa XXII, quaestione III [c. 22 Causa XXII qu. 2].

est, ex usitato tum loquendi more, propinquam consanguineam vocat, matrimonium dissimulans [1]).

VIII. I. Dolus qui in actu positivo consistit, si in rebus, simulatio; si in sermone, mendacium vocatur. Quidam inter haec duo hanc constituunt differentiam, quod dicant voces naturaliter signa esse intellectuum, res non item. Sed contra verum est, voces natura ipsa et citra hominum voluntatem nihil significare, nisi forte vox sit confusa et **ἄναρθρος**, qualis in dolore, quae ipsa rei magis appellatione venit quam locutionis. Quod si hoc dicatur, hominis naturam hanc esse peculiarem supra animantes caeteras, ut conceptus animi possit aliis indicare, et ad eam rem voces repertas, verum quidem dicitur: sed addendum est, non solis vocibus tale fieri indicium, sed et nutibus [2]), ut apud mutos [3]), sive illi nutus aliquid habent cum re significata commune ipsa natura, sive tantum ex instituto significant: quibus nutibus pares sunt notae illae quae non voces lingua figuratas significant, ut Paulus Iurisconsultus loquitur [4]), sed res ipsas, sive ex aliqua convenientia, ut notae hieroglyphicae, sive mero arbitratu, ut apud Sinenses.

2. Alia igitur hic adhibenda distinctio est, qualem adhibuimus ad tollendam ambiguitatem in voce iuris gentium. Diximus enim ius gentium dici, et quod singulis gentibus placuit sine mutua obligatione, et id quod mutuam obligationem in se continet. Voces ergo et nutus et notae, quas diximus, reperta sunt ad significandum cum mutua obligatione, quod Aristoteles [5]) dixit **κατὰ συνθήκην**: res aliae non item. Hinc fit ut rebus aliis uti liceat etiamsi praevideamus futurum ut alter inde falsam concipiat opinionem [6]). Loquor de eo quod intrinsecum est, non de eo quod accidit. Itaque exemplum ponendum est, ubi nullum sequitur inde nocumentum [7]), aut ubi nocumentum ipsum, seposita doli consideratione, licitum est.

3. Prioris exemplum est in Christo [8]) qui apud comites Emauntinos **προσεποιεῖτο** ire longius, id est speciem praetulit ituri longius, nisi malimus vere quoque voluisse eum ire longius, sub conditione tamen nisi magno nisu retineretur, quomodo et Deus multa velle dicitur quae non fiunt, et alibi [9]) Christus ipse dicitur voluisse praeterire Apostolos navigantes, nempe nisi impense rogaretur navem ascendere. Alterum exemplum dari potest in Paulo [10]) qui Timotheum circumcidit, cum

---

1) Gen. xx. Th. 2, 2. qu. 110. art. 3 in resp.

2) *Sed et nutibus*] Plinius de Aethiopum gente libro VI, 30 [Nat. Hist.]: *Quibusdam pro sermone nutus, motusque membrorum est.* Vide c. tuae fraternitati de Sponsalibus [c. 25 Decretal. IV, 1].

3) L. Labeo §. ult. D. de sup. legata [l. 7 § 2 D. XXXIII, 10].

4) *Paulus iurisconsultus loquitur*] L. Non figura D. de obl. et act. [l. 38 D. XLIV, 7]. *Non figura*, inquit, *literarum sed oratione quam exprimunt literae obligamur, quatenus placuit non minus valere quod Scriptura quam quod vocibus lingua figuratis significaretur.* Valde Philosophice dixit *placuit*, ut ostenderet haec valere *ἐκ συνθήκης*.

5) De interpr. c. 4

6) *Ut rebus aliis uti liceat, etiamsi praevideamus futurum, ut alter inde falsam concipiat opinionem*] Vide Augustinum de Doctrina Christiana lib. II, c. 24 [c. 34].

7) *Ubi nullum inde sequitur nocumentum*] Ut in facto Micholis I Sam. XIX, 16.

8) Luc. XXIV, 28.

9) Marc. VI, 48.

10) Act. XVI, 3.

Sophocles [1]:

Aliena vero proloqui nunquam decet:
At vera certam si cui pestem ferunt
Huic danda venia est, si facit quod non decet [2].

Cleobulus [3]:

Mendacium odit quisquis animitus sapit.

Aristoteles [4] dixit: **καθ' αὑτὸ τὸ μὲν ψεῦδος φαῦλον καὶ ψεκτὸν, τὸ δὲ ἀληθὲς καλὸν καὶ ἐπαινετὸν**: *per se mendacium turpe atque vituperabile, veritas pulchra ac laudabilis.*

2. Neque tamen deest in alteram quoque partem auctoritas: primum in sacris literis exempla laudatorum hominum sine reprehensionis nota [5]: deinde veterum Christianorum pronuntiata, Origenis, Clementis, Tertulliani, Lactantii, Chrysostomi, Hieronymi, Cassiani, imo pene omnium ut ipse fatetur Augustinus [6], ita dissentiens, ut tamen *magnam quaestionem, latebrosam tractationem, disputationem inter doctos alternantem* (haec enim omnia ipsius verba sunt) agnoscat.

3. Inter Philosophos aperte hinc stant, Socrates et discipuli eius Plato [7], Xenophon [8], et alicubi Cicero, et si Plutarcho [9] ac Quintiliano [10] credimus Stoici, qui inter sapientis dotes ponunt mentiri ubi et quomodo oportet: neque videtur dissentire aliquot in locis Aristoteles [11], cuius illud **καθ' αὑτὸ** quod diximus exponi potest communiter, sive re spectata sepositis circumstantiis. Interpres autem eius Andronicus Rhodius [12] de medico apud aegrotum mentiente sic ait: **ἀπατᾷ μὲν, ἀπατεὼν δὲ οὐκ ἔστιν**: *decipit quidem, at deceptor non est:* Causam addit: **οὐ γὰρ τέλος ἔχει τὴν ἀπάτην τοῦ νοσοῦντος, ἀλλὰ τὴν σωτηρίαν**: *non enim propositum sibi habet decipere, sed servare agrotum.*

4. Quintilianus [13], quem dixi [14], hanc ipsam partem defendens, pleraque esse ait quae non tam factis, quam causis eorum, vel honesta fiant, vel turpia. Diphilus [15]

Quod pro salute dicitur mendacium
Me iudice habere nil potest incommodi.

---

1) [Frgm. Creus. apud Stob. 12, 4].
2) [*At vera certam si tibi pestem ferunt Iam danda venia est, si facis quod non decet*, ed. 1632; *At vera — non decet* (ut in textu), edd. 1625, 1642, 1646],
3) [Immo Menander apud Stobaeum 12, 16 a].
4) [Ethic. Nicom. IV, 13].
5) *Laudatorum hominum sine reprehensionis nota*] Irenaeus ex veteris presbyteri institutione didicit docuitque: *De quibus Scripturae non increpant, sed simpliciter sunt positae, nos non debere fieri accusatores.* Locus est libro IV, c. 50.
6) [August., de Mendacio c. 1 et 38, 18].
7) Plato I et II et V de rep.
8) Xenoph. quarto Socrat. [Memorab. IV, 2, 16 sq.].
9) Plut. de Stoicorum contract. [1055 F].
10) Quint. XII, 1 [§ 38 Instit. or.].
11) Nic. VII, 3. IV. Nic. 8 [Eth. Nic. II, 7; IV, 13].
12) [Andron. Rhod., ad Arist. Eth. Nic. V, 8].
13) [Quintil., Instit. or. XII, I, 36].
14) [Quintilianus, ed. 1632; Quintilianus, quem dixi, edd. 1642 et 1646].
15) [Stobaeus 12, 12].

satis sciret Iudaeos hoc ita accepturos, quasi circumcisionis praeceptum, quod revera abolitum iam erat, adhuc obligaret Israelis posteros, quasique ita sentirent ipsi Paulus et Timotheus: cum tamen non hoc quaereret Paulus, sed tantum familiarius cum Iudaeis versandi facultatem sibi et Timotheo praebere. Neque vero circumcisio, sublata lege divina, ex instituto amplius significabat talem necessitatem, neque malum quod inde sequebatur erroris ad tempus, dedocendi postea, tanti erat, quanti illud bonum quo Paulus tendebat : nimirum Euangelicae veritatis insinuatio. Hanc simulationem Patres Graeci saepe vocant **οἰκονομίαν** [1]). de qua egregia exstat sententia Clementis Alexandrini [2]) qui de viro bono agens, sic ait : **ἐπὶ τῶν πλησίων ὀφελείᾳ μόνῃ ποιήσει τινὰ ἃ οὐκ ἂν προηγουμένως αὐτῷ πραχθείη** : *ob utilitatem proximi faciet quaedam quae sponte alioquin ac primaria intentione non faceret.* Tale in bello Romanorum illud, qui de Capitolio panem in hostium stationes iecerunt ne fame premi crederentur [3]).

4. Exemplum posterioris est in ficta fuga, qualem Iosue suis praecepit ad Haium expugnandum, et alii duces saepe [4]). Nam hic quod sequitur nocumentum licitum esse ponimus ex belli iustitia, ipsa autem fuga ex instituto nihil significat, quanquam hostis eam accipit ut signum pavoris, quod alter cavere non tenetur, utens sua libertate huc vel illuc eundi, et magis minusve celeriter, et hoc vel illo gestu habituve. Eodem referri debet eorum actus qui hostium armis, signis, vestibus, velis usi passim leguntur.

5. Haec enim omnia eius sunt generis ut a quovis pro arbitrio etiam contra consuetudinem usurpari possint, quia consuetudo ipsa singulorum arbitrio, non quasi consensu communi introducta est, qualis consuetudo neminem obligat.

IX. 1. Gravior est disputatio de illis notis, quae, ut ita dicam, in commercio hominum versantur, in quo genere proprie mendacium situm est. Multa enim sunt contra mendacium in sacris literis. *Verbum mendax odio habebit iustus,* id est, vir bonus, Prov. XIII, 5 : *Falsiloquentiam et verbum mendax amove a me,* Prov. XXX, 8 : *Perdes loquentes mendacium,* Psal. V, 7 : *Ne mentimini alter alteri,* Coloss. III, 9. Et hanc partem rigide tuetur Augustinus : et sunt etiam inter Philosophos et Poëtas qui cum eo sentire videantur. Notum illud Homeri [5]) :

Ille mihi invisus pariter cum faucibus Orci,
Cuius mens aliud condit quam lingua profatur.

---

1) *Οἰκονομίαν*] Sic haec vocanda, non *ἀπάτην* id est fraudem, ait Chrysostomus indicato iam libro primo de Sacerdotio [c. 9]. Idem I ad Corinthios IV, 6 [Homil. XII, 1] : *ἦν δὲ ταῦτα οὐχ ὑπόκρισις, ἀλλὰ συγκατάβασις καὶ οἰκονομία* : *Non hic fraus fuit, sed obsequentia quaedam et dispensatio.* Et IX, 20 [Homil. XXII, 3] : *ἵνα γὰρ τοὺς ὄντας ἀληθῶς εἰς ταῦτα μεταστήσῃ, ἐγένετο αὐτὸς οὐκ ἀληθῶς, ἐπιδεικνύμενος μόνον οὐκ ὢν δὲ, οὐδὲ ἐκ διανοίας ταῦτα πράττων οὕτως ἐχούσης*, *Ut enim qui tales revera erant corrigeret, factus ille talis, non revera, aliud quam quod erat prae se ferens, agens talia, sed non ex tali animi proposito.* Huc referri potest simulatus Davidis furor.
2) [Clemens Alex., Strom. VII, 9].
3) Livius V [48, 4].
4) Iosue VIII, Silv. in verbo bellum. p. I, n. 9.
5) [Hom., Ilias IX, 312 sq.].

Quaerenti apud Sophoclem [1]) Neoptolemo,

Non tibi videtur turpe falsiloquentia?

Respondet Ulysses,

Non, si salus nascatur ex mendacio.

Cui similia ex Pisandro et Euripide adferuntur. Et apud Quintilianum [2]) lego: *Nam et mendacium dicere etiam sapienti aliquando concessum est.* Eustathius Metropolita Thessalonicensis ad secundum Odysseae: **ψεύσεται κατὰ καιρὸν** [3]) **ὁ σοφὸς**: *mentietur sapiens re urgente:* ubi et ex Herodoto et Isocrate testimonia adfert.

X. I. Tam dissidentium sententiarum conciliatio forte aliqua reperiri poterit ex largiore aut strictiore mendacii acceptione [4]). Neque hic mendacium sumimus quatenus et imprudenti accidit [5]), quomodo mendacium dicere et mentiri apud Gellium [6]) discernuntur: sed de eo agimus, quod scienter profertur cum significatione quae mentis conceptui, sive in intelligendo, sive in volendo, disconveniat. Nam quod primo **καὶ ἀμέσως** verbis et similibus notis indicatur sunt mentis conceptus: ideoque non mentitur qui dicit rem falsam quam veram existimat, sed qui dicit rem veram quidem sed quam falsam putat, mentitur. Significationis ergo falsitas id est quod ad communem mendacii naturam requirimus. Cui consequens est cum vox aliqua aut sermonis complexio est **πολύσημος**, id est plures uno significatus admittit, sive ex vulgi usu, sive ex artis consuetudine, sive ex figura aliqua intelligibili, tunc si animi conceptus uni istarum significationum congruat, non admitti mendacium, etiamsi putetur is qui audit in aliam partem id accepturus [7]).

2. Verum quidem est talem locutionem usurpatam temere non probandam: sed potest ex accedentibus causis honestari: puta si id pertineat ad erudiendum eum qui curae nostrae est traditus, aut ad evitandam iniquam interrogationem. Prioris generis exemplum ipse Christus [8]) dedit, cum diceret, *Lazarus amicus noster dormit,* quod Apostoli accipiebant, tanquam de dormitione somni diceretur. Et quod de Templo instaurando ipse dixerat, intelligens hoc

---

1) [Sophocl., Philoct. 108 sq.].
2) [Quintil., Inst. or. II, 17, 27].
3) *Κατὰ καιρὸν*] In tempore, ut Donatus loquitur ad [Terentii] Adelphos IV, 3 [609]: *Et ipsum fallere in tempore, quidam de officiis scribentes rectum putant.* Cicero pro Q. Ligario [5, 16], *Aliquod mendacium honestum et misericors* vocat. [Cicero — vocat, add. ed. 1646].
4) Th. 2, 2. qu. 110, art. 1. in resp.
5) *Quatenus et imprudenti accidit*] *Ream linguam non facit, nisi rea mens.* Et: *Nemo mentiens iudicandus est qui dicit falsum quod putat verum, quia, quantum in ipso est, non fallit ipse, sed fallitur.* Sunt haec Augustini, de verbis Apostoli Sermone XXVIII [Sermo CLXXX, 2], et Enchiridii c. 22 [c. 18], relata a Gratiano in causam XXII, quaestione 1 [immo qu. 2, c. 3—4].
6) Gell. XI, c. XI.
7) *Etiamsi putetur is qui audit in aliam partem id accepturus*] Quomodo Abraham captiose loquebatur cum servulis, ita iudicante et probante Ambrosio [de Abrah. c. 8], quem sequitur Gratianus post c. si quaelibet, dicta causa XXII, quaestione II [c. 20].
8) Ioh. XI, 11.

de suo corpore [1]), Iudaeos sciebat accipere de Templo proprie dicto. Sic et cum Apostolis ad instar Phylarcharum apud Hebraeos sedes eximias et regi proximas duodecim promitteret [2]), et alibi [3]) vini novi potationem in patris regno, satis scivisse videtur non aliter hoc ab illis accipi, quam de regno aliquo huius vitae, cuius spe [4]) ad ipsum momentum Christi ad coelum ascensuri pleni erant. Idem alibi [5]) per fabularum ambages populum alloquitur, ne audientes ipsum intelligerent, nisi scilicet animi attentionem talem ac docilitatem afferrent, qualem afferri par erat. Posterioris usus exemplum ex profana historia dari potest in L. Vitellio, cui Narcissus instabat, aperiret ambages et veri copiam faceret [6]) : sed non ideo pervicit, quin suspensa et quo ducerentur inclinatura responderet [7]). Dictum Hebraeorum [8]) huc pertinet: ארם להמור את דבריו מוטב ואם לא ישתוק אם יורע *si quis norit uti perplexiloquio, recte : sini mnus taceat.*

3. Contra accidere potest, ut tali loquendi genere uti non modo illaudabile sit, sed et improbum, puta cum Dei honos [9]), aut amor proximo debitus [10]), aut reverentia adversus superiorem, aut rei quae agitur natura exigunt, ut quod animo cogitatur omnino patefiat : sicut in contractibus diximus [11]) id aperiendum quod natura contractus intelligitur exigere, quo sensu non incommode accipi potest Ciceronis [12]) illud, *tollendum esse ex rebus contrahendis omne mendacium,* desumptum ex veteri lege Attica [13]) **κατὰ τὴν ἀγορὰν ἀψευδεῖν**: quibus in locis mendacii vox videtur ita laxe accipi ut etiam obscuram locutionem includat. At nos proprie loquendo a mendacii notione idipsum iam exclusimus.

---

1) Ioh. II, 20, 21.
2) Luc. XXII, 30.
3) Matth. XXVI, 25 [29].
4) Act. I, 6.
5) [Matth. XIII, 13].
6) Tac. Annal. VI [XI, 34].
7) *Quin suspensa et quo ducerentur inclinatura responderet*] Idem Tacitus Historiarum III [3]: *Incerta disseruit, tracturus interpretationem, prout conduxisset.* Item [Hist. III, 52]: *Ita compositus, ut ex eventu rerum adversa adnueret, vel prospera agnosceret.*
8) *Hebraeorum*] Quorum et hoc est מותר לשנות מפני השלום. *Licet perplexe loqui boni causa.* Citat doctissimus Manasses Benisrael in suo conciliatore quaestione XXXVII. Chrysostomus I de Sacerdotio [9 in fine]: *ἀπατεὼν ἐκεῖνος ἂν εἴη καλεῖσθαι δίκαιος, ὁ τῷ πράγματι κεχρημένος ἀδίκως οὐχ ὁ μεθ' ὑγιοῦς γνώμης τοῦτο ποιῶν. Fallax iure vocetur qui re tali iniuste utitur, non qui salutari proposito.*
9) *Puta cum Dei honos*] Philo de vita Mosis [III, 21]: *ἐπ' ἔργοις ἅπερ ἀναφέρεται εἰς θεοῦ τιμὴν δι' ἃ μόνα καὶ τὸν ἐν τοῖς ἄλλοις τὸ ἦθος ἐψευσμένον, ἀναγκαῖον ἦν ἀληθεύειν. ἀλήθεια γὰρ ὀπαδὸς θεοῦ. De factis loquor quae ad Dei honorem pertinent, in quibus solis veracem esse oportuit, etiam si quis caeterum ingenio esset mendace. Veritas enim Dei comes.* Augustinus epistola VIII [XXVIII, 3]. *Alia quaestio est, sitne aliquando mentiri viri boni : et alia quaestio est, utrum Scriptorem Sanctarum Scripturarum mentiri oportuerit.* Vide quae infra §. XV.
10) *Aut amor proximo debitus*] Aeschylus Prometheo [509 sqq.]:

Λέξω τορῶς σοι πᾶν, ὅτι χρῄζεις μαθεῖν,
Οὐκ ἐμπλέκων αἰνίγματ', ἀλλ' ἁπλῷ λόγῳ
Ὥσπερ δίκαιον πρὸς φίλους ἄγειν στόμα
Dicam diserte quicquid audire expetis,
Sermone nudo, non per implicitos modos,
Quo more amicos alloqui verum ac bonum est.

11) [L. II C. XII § IX].
12) [Cic., de Off. III, 15, 61].
13) Demost. in Leptinem [9].

XI. 1. Ad communem ergo mendacii notionem requiritur ut quod dicitur, scribitur, notatur, innuitur, intelligi aliter nequeat, quam in eum sensum, qui a mente proferentis discrepet. Huic autem notioni laxiori strictior mendacii, qua naturaliter illicitum est, significatio differentiam aliquam propriam adiiciat necesse est, quae, si recte res inspiciatur, saltem secundum communem gentium existimationem, nulla videtur alia dari posse praeter repugnantiam cum iure existente ac manente eius ad quem sermo aut nota dirigitur: nam sibi neminem mentiri, ut maxime falsum proferat, satis constat. Ius hic intelligo non quodvis et rei extrinsecum, sed quod proprium sit huic negotio atque cognatum. Id autem nihil est aliud quam iudicandi libertas [1]), quam homines colloquentes his quibus colloquuntur debere quasi pacto quodam tacito intelliguntur. Haec enim, nec alia est, mutua illa obligatio quam homines introduci voluerant, simul atque sermone notisque similibus uti instituerunt. Nam sine tali obligatione inane fuisset tale repertum.

2. Desideramus autem ut quo tempore sermo fit, ius illud subsistat, ac maneat: fieri enim potest ut ius quidem fuerit, sed sublatum sit, aut tollatur ex alio iure superveniente, sicut debitum acceptilatione aut conditionis cessatione. Tum vero requiritur ut ius quod laeditur eius sit quicum loquimur, non alterius, sicut et in contractibus iniustitia non nascitur nisi ex laeso iure contrahentium. Huc forte non male referas quod veriloquium ad iustitiam refert post Simonidem Plato [2]), et quod mendacium, illud vetitum, sacrae literae saepe describunt testimonio sive elocutione adversus proximum, et quod ipse Augustinus [3]) in mendacii natura constituenda ponit fallendi voluntatem [4]). Et Cicero [5]) quaestionem de veritate eloquenda referri vult ad iustitiae fundamenta.

3. Tolli autem videtur posse ius quod diximus, sicut consensu eius quicum agimus expresso, ut siquis praedixerit se falsa dicturum et alter permiserit, ita et tacito aequave ratione praesumto, aut oppositione iuris alterius quod communi omnium iudicio multo plus valeat. Haec recte intellecta multas nobis suppeditabunt illationes, quae ad concilianda sententiarum supra designatarum dissidia non parum valiturae sint.

XII. Primum est, etiamsi quid dicatur quod falsam habeat significationem infanti aut amenti, in eo mendacii culpam non esse. Videtur enim communi omnium hominum sensu permissum esse,

Ut puerorum aetas improvida ludificetur [6]).

Et Quintilianus [7]) de pueris locutus: *utilitatis*, inquit, *eorum gratia multa fingimus*. Ratio proxima est, quia cum in [8]) infantibus et amen-

1) *Iudicandi libertas*] Hinc furari cor Hebraeis dicitur qui adimit sciendi vias. Genes. XXXI, 20, 26, 27. et ibi Onkelos et LXX. Rabbi David Libro Radicum et Rabbi Salomo in commentario et Abenesdra.
2) Lib. I de repub. [5 in fine].
3) [Augustin., Enchirid. c. 22].
4) *Fallendi voluntatem*] Lactantius Institutionum VI, 18: *Ut non mentiatur unquam decipiendi aut nocendi causa.*
5) I Off. [10, 31].
6) Lucret. [I, 939].
7) [Quintil., Instit. or. XII, 1, 38].
8) [infantibus, ed. 1632; in infantibus, edd. 1625, 1642, 1646].

tibus non sit iudicii libertas, non potest eis circa eam libertatem iniuria fieri.

XIII. 1. Secundum est, quoties sermo ad eum dirigitur qui non decipitur, etiamsi tertius inde falsam hauriat persuasionem, nullum esse mendacium: Non ratione eius ad quem sermo est: quia illi libertas manet integra plane ut illis quibus id intelligentibus fabula narratur, aut apud quos profertur sermo figuratus **κατ' εἰρωνείαν** aut **καθ' ὑπερβολήν**, quae figura, ut Seneca [1]) ait, ad verum mendacio venit [2]): et Quintiliano [3]) ementiens superiectio dicitur. Neque ratione eius qui obiter id audit: quia cum eo non agitur, ideoque nulla est ad illum obligatio. Imo si ipse sibi opinionem informat de eo quod non ipsi, sed alteri dicitur, habet quod sibi non alteri rem imputet. Quippe si recte iudicare volumus illius respectu sermo non sermo est, sed res quae significare quidlibet potest.

2. Nihil ergo peccavit aut Cato Censorius [4]), qui sociis auxilia falso est pollicitus, aut Flaccus [5]), qui hostium urbem ab Aemilio expugnatam aliis narravit, quanquam eo hostes decepti sunt: cui rei similem de Agesilao narrat Plutarchus [6]). Nihil enim hic dictum hostibus: nocumentum autem quod inde secutum est extrinsecum quid est, et per se non illicitum optari aut procurari. Ad hoc genus Chrysostomus et Hieronymus [7]) retulerunt Pauli sermonem, quo Antiochiae Petrum, ut nimium Iudaizantem, reprehendit [8]). Censent enim Petrum satis intellexisse non id serio fieri: interim vero consultum infirmitati adstantium.

XIV. 1. Tertium est, quoties certum est eum ad quem sermo est, libertatis suae in iudicando laesionem non aegre laturum, imo gratias habiturum eo nomine, ob commodum aliquod quod inde assequitur, tunc quoque mendacium stricte dictum, id est, iniuriosum non committi, sicut furtum non perpetraret qui ex praesumta domini voluntate rem ipsius exiguam consumeret, ut inde magnam eidem utilitatem pararet. In his enim quae adeo certa sunt, praesumta voluntas pro expressa habetur. Volenti autem constat iniuriam non fieri. Sic ergo videtur non peccare, qui aut aegrotantem amicum persuasione non vera solatur, ut Arria Paetum filio mortuo, quae historia est in Plinii epistolis [9]): aut in praelio periclitanti ex falso nuntio animum addit, quo incitatus victoriam et salutem sibi pariat, ac sic deceptus non capiatur, quemadmodum Lucretius [10]) loquitur.

2. Democritus [11]) **ἀληθομυθεύειν χρεὼν ὅπου λῷον**: *Omnino veriloquio*

---

1) VII de Benef. 23.
2) *Ad verum mendacio venit*] *Incredibilia affirmat, ut ad credibilia perveniat.* Seneca ibidem.
3) [Quintil., Instit. or. VIII, 6, 67].
4) Liv. XXXIV [12].
5) App. Hisp. [81].
6) [Plutarch., Agesil. 605 C].
7) *Chrysostomus et Hieronymus*] [Chrysost., in Galat. cap. II, 3; Hieron., Epist. CXV, 10]. Adde Cyrillum adversum Iulianum libro IX, circa finem. Nec multo aliter Tertullianus primo et tertio contra Marcionem.
8) [Galat. II, 14].
9) *In Plinii epistolis*] III, 16.
10) [Vide p. 487 n. 6].
11) [Stobaeus 12, 13].

utendum est ubi id est melius. Xenophon [1]) : **φίλους δίκαιον ἐξαπατᾶν, ἐπὶ δὲ ἀγαθῷ:** *amicos decipere licet, ipsorum bono.* Et Clemens Alexandrinus [2]) concedit **ψεύδεσθαι ἐν θεραπείας μέρει,** *mendacio uti pro remedio.* Maximus Tyrius [3]): **καὶ ἰατρὸς νοσοῦντα ἐξαπατᾷ καὶ στρατηγὸς στρατόπεδον καὶ κυβερνήτης ναύτας· καὶ δεινὸν οὐδὲν.** *Et medicus aegrotum, et imperator exercitum, et gubernator nautas decipit: nec quicquam in hoc mali est.* Rationem reddit ad Platonem Proclus: **τὸ γὰρ ἀγαθὸν κρεῖττον ἐστὶ τῆς ἀληθείας:** *nam quod bonum est, id vero est melius.* Tale illud apud Xenophontem [4]), socios iamiam adfore, et Tulli Hostilii [5]), suo iussu circumduci Albanum exercitum : et Quinctii Consulis [6]), ut historiae loquuntur, salubre mendacium, hostes ab altero cornu fugere : ac similia passim apud historicos. Notandum autem est laesionem iudicii in hoc genere eo minoris esse quia ferme momentanea est, pauloque post aperitur veritas.

XV. I. Quartum et superiori affine est, quoties qui habet ius supereminens [7]) in omnia iura alterius, eo iure bono ipsius sive proprio sive publico utitur. Et hoc maxime spectasse videtur Plato [8]), qui imperium habentibus concedit falsum dicere. Idem cum medicis [9]) modo dare videatur, modo adimere, discrimen hoc adhibendum videtur, ut priore loco medicos intelligat publice ad hoc vocatos, posteriore eos qui privatim id sibi arrogant. Deo tamen, quanquam ius summum in homines habenti, non convenire mendacium recte agnoscit idem Plato, quia infirmitatis nota est ad talia confugere.

2. Exemplum forte inculpatae falsiloquentiae, laudante etiam Philone [10]), dari poterit in Iosepho [11]), qui regia vice imperans fratres primum quasi exploratores, deinde quasi fures ficte nec ita sentiens accusat. Et in Solomone [12]) qui sapientiae divinitus datae specimen dedit, cum apud mulieres de partu litigantes voces eas protulit, quae voluntatem scindendi infantis significarent, cum animus ei longissime a tali voluntate abesset, et verae [13]) matri suum partum attribuere vellet. Quintiliani [14]) est dictum: *aliquando exigit communis utilitas ut etiam falsa defendantur.*

---

1) [Xenoph., Cyriped. I, 6, 31].
2) [Clemens Alex., Stromata VII, 9, 53].
3) [Maximus Tyr., Orat. XIX, 3].
4) *Apud Xenophontem*] IV. Socr. [c. 2, 17]. *Et Agesilaus cum in Boeotiam venisset et intellexisset Pisandrum navali praelio victum a Pharnabazo et Conone, iussit militibus suis contrarium dici, coronatusque incedens sacra fecit pro victoria.* Plutarchus Agesilao [605 C].
5) Livius libro XXXIV [I, 27, 8].
6) [Livius II, [64, 6].
7) *Qui habet ius supereminens*] Iliados secundo [73 sq.] Agamemnon Graecorum Imperator:

Πρῶτα δ' ἐγὼν ἔπεσιν πειρήσομαι ἣ θέμις ἐστί,
Καὶ φεύγειν σὺν νηυσὶ πολυκλήισι κελεύσω.
Ante tamen Danaos verbis tentabo (sinit fas)
Utque citi fugiant aerata classe monebo.

8) III de rep. [3].
9) *Medicis*] Exempla medicorum affert Chrysostomus dicto Libro I de Sacerdotio [c. 9].
10) [Philo, de Iosepho 28].
11) *In Iosepho*] *Cum fratribus dispensatoria severitate crimen explorationis inureret* ait Cassiodorus de amicitia [cap. de Naturali motu].
12) [I Reg. III, 25].
13) [vere, edd. 1632 et 1642; verae, ed. 1646].
14) Lib. II, 18 [Instit. or. II, 17, 36].

XVI. Quintum esse potest quoties vita innocentis, aut par aliquid, aliter servari, et alter ab improbi facinoris perfectione aliter averti non potest [1]: quale fuit factum Hypermnestrae quae hoc nomine laudari solet.

Splendide mendax [2], *et in omne virgo*
Nobilis aevum [3].

XVII. 1. Latius quam quae iam diximus patet quod passim statuunt sapientes, apud hostem falso sermone uti licere. Sic regulae de non mentiendo exceptionem nisi adversus hostes addit Plato [4], Xenophon [5], Philo [6] inter Iudaeos, inter Christianos Chrysostomus [7]. Quo forte non male referas quod in sacris litteris extat Iabesitarum [8] in obsidione mendacium, et factum non dissimile Prophetae Elisaei [9]: et Valerii Levini [10], qui Pyrrhum a se interemtum iactabat.

2. Ad tertiam, quartam, et quintam observationum earum quas iam posuimus, pertinet Eustratii Metropolitae Nicaeensis locus ad sextum Nicomachiorum [11]: **ὁ εὖ βουλευόμενος οὐκ ἐξ ἀνάγκης ὁ ἀληθεύων ἐστὶν, ἔστι γάρ ποτε τὸν ὀρθῶς βουλευόμενον καὶ περὶ αὐτοῦ τοῦ ψεύδους βουλεύσασθαι, ἵν' ἐπίτηδες ψεύδηται πρός τινα ἢ ἔχθρον ὄντα, ἵνα σφάλῃ αὐτὸν, ἢ φίλον ἵν' ἐκκόψῃ αὐτὸν ἀπὸ κακοῦ, καὶ τούτων τὰ παραδείγματα ἐν ταῖς ἱστορίαις πολλά.** *Qui recte consultat non utique et verum dicit.*

---

1) *Quoties vita innocentis aut par aliquid servari, et alter ab improbi facinoris perfectione aliter averti non potest*] Augustinus in v Psalmum [§ 7], relatus a Gratiano in causam XXII, quaest. II, c. Nequis [14], *Duo vero sunt genera mendaciorum in quibus non est magna culpa, sed tamen non sunt sine culpa, cum aut iocamur, aut proximo consulendo mentimur. Illud autem primum in iocando ideo non est pernitiosum, quia non fallit. novit enim ille cui dicitur, causa iocandi fuisse dictum. Secundum autem ideo minus est, quia retinet nonnullam benevolentiam.* Tertullianus Libro de Pudicitia [19] inter delicta quotidianae incursationis, quibus omnes sumus obiecti, ponit, necessitate mentiri.

2) *Splendide mendax*] Ubi Scholiastes, *decenter. Pulchrum est enim pro iustitia mentiri.* Simile est illud Chrysostomi [de Poenitentia VII, 5] de Rahabe: *ὢ καλοῦ ψεύδους, ὢ καλοῦ δόλου, οὐ προδιδόντος τὰ θεῖα ἀλλὰ φυλάττοντος τὴν ἀλήθειαν*, aut ut alii habent codices, *τὴν εὐσέβειαν. O pulchrum mendacium, o laudabilem dolum, non prodentis res divinas, custodientis veram pietatem.* Augustinus [Quaest. in Heptat. II init.] de obstetricibus Aegyptiis: *O magnum humanitatis ingenium, o pium pro salute mendacium.* Laudat easdem obstetrices et praemia illis data, etiam aeterna, credit Hieronymus ad Ezechielem XVII, et ad Esaiam LVI, Ambrosius ad Syagrium libro VI [Ep. 5] Augustinus ipse, ut solet, varians, ad Consentium contra Mendacium c. 15. Tostatus negat in eo peccatum. Haesitant Augustinus lib. II, quaestione super Exodum [cap. I], Thomas 2, 2, quaestione CX, art. LV, ad 4, et ibi Caietanus. Vide, si vacat et Moriae Encomio Erasmum, et doctissimum Masium ad Iosuam II, 5.

3) Horat. III. Carm. II [35].

4) Lib. II de rep. [21].

5) l. II de Cyri instit. [immo I, 6, 28] et v Socr. [Memorab. V, 2, 16].

6) Philo de migr. Abr. [de Cherub. § 5].

7) *Inter Christianos Chrysostomus*] Chrys. l. I. de Sac. [I, 8].Sic loquens: *εἰ βούλει γε τῶν στρατηγῶν τοὺς ἐξ αἰῶνος εὐδοκιμάσαντας ἐξετάσαι, τὰ πλεῖστα αὐτῶν τρόπαια τῆς ἀπάτης εὑρήσεις ὄντα κατορθώματα, καὶ μᾶλλον τούτους ἐπαινουμένους ἢ τοὺς φανερῶς κρατοῦντας· Si nobilissimos ducum ad examen voces, pleraque eorum trophaea reperies fraudum esse opera, magisque tales laudari quam qui aperte agendo vicerunt.*

8) I Sam. 11 [XI, 10].

9) *Elisaei*] I [II] Reg. VI, 18 et seq. Eiusdem Elisaei alterum simile est II Regum VIII, 10, ita ut legunt Masoretae, id est secundum קרי, quod sequitur Latina vulgata versio.

10) [Frontinus, Strateg. II, 4, 9].

11) [Eustrat., ad Arist. Eth. Nic. VI, 9].

Fieri enim potest ut quis recte consultans hoc ipsum consultet quo pacto de industria mentiatur aut hosti ut eum fallat, aut amico ut eum a malo liberet: quarum rerum exemplis plenae sunt historiae. Et Quintilianus 1) si ab homine occidendo grassator avertendus sit, aut hostis pro salute patriae fallendus, quod alias in servis reprehendendum sit, fore ait in ipso sapiente laudandum.

3. Non placent haec scholae 2) actorum paulo ante saeculorum, ut quae unum ex veteribus Augustinum 3) ferme in omnibus sequendum sibi delegerit. Sed eadem schola tam ab omni usu abhorrentes admittit interpretationes tacitas, ut dubitari possit, an non satius sit adversus quosdam falsiloquium admittere in iis quos diximus casibus, aut eorum aliquibus, (nihil enim definiendum hic sumo) quam ista a falsiloquio tam indiscrete eximere: ut cum dicunt, nescio, intelligi posse nescio ut dicam, non habeo, intelligi posse ut tibi dem, et id genus alia quae sensus communis repudiat, et quae si admittantur iam nihil obstabit quominus qui quid affirmat id ipsum negare, qui negat affirmare dicatur.

4. Verissimum quippe est nullam omnino esse vocem quae non ambiguum recipiat 4), cum omnes praeter significatum quem vocant primae notionis, alterum habeant secundae 5), eumque varium secundum varias artes 6), tum vero alios quoque ex translatione ac similibus figuris. Neque magis eorum commentum probo, qui, quasi vocem non rem exhorrescerent, ioca vocant ea quae vultu ac pronuntiatione maxime seria proferuntur.

XVIII. Sciendum vero quae de falsiloquio diximus ad asserentem sermonem, et quidem talem qui nulli nisi publico hosti noceat, non ad promittentem 7) referenda. Nam ex promissione, ut iam modo dicere coepimus, ius speciale ac novum confertur ei cui fit promissio: idque inter hostes etiam locum habere sine ulla hostilitatis iam existentis exceptione, neque tantum in promissis expressis, sed et in tacitis, ut in colloquii postulatione, ostendemus cum ad eam partem quae de fide in bello servanda est ventum erit.

XIX. Illud quoque ex superiori quae de iureiurando fuit dissertatione 8) repetendum est, sive id assertivum sit, sive promissivum, vim habere excludendi omnes exceptiones, quae ex persona eius

---

1) [Quintil., Instit. or. XII, 1, 39].

2) Th. 2, 2. qu. 110, art. 1. et 3. Covar. in c. quamvis de pactis in 6 [c. 3, I, 19 in VI°] p. I §. 5. n. 15. Soto de iustitia V, q. 6. art. 2. Tolet. lib. IV, c. 21, lib. V, c. 58. Less. lib. II de iustitia, c. 42, dub. 9.

3) *Augustinnm*] Contra cuius posteriorem in hac re sententiam scripsit Rupertus Abbas.

4) *Quae non ambiguum recipiat*] Id Chrysippus defendit apud Gellium libro XI, c. 12. Et Seneca de Beneficiis secundo, capite 34: *Ingens est copia rerum sine nomine, quas non propriis appellationibus notamus, sed alienis commodatisque.*

5) *Alterum habeant secundae*] Augustinus de Magistro [VII, 20]: *Nullum nos signum comperisse quod non inter caetera quae significat, se quoque significet.*

6) *Secundum varias artes*] Vide quae supra notata ad paragraphum decimum.

7) *Non ad promittendem*] Distinguit haec et Agesilaus et cum eo Plutarchus [Agesil. 600 D]: *τὸ μὲν σπεισάμενον ἀδικεῖν, τῶν θεῶν ἐστὶ καταφρονεῖν. ἐν δὲ τῷ παραλογίζεσθαι τοὺς πολεμίους, οὐ μόνον τὸ δίκαιον, ἀλλὰ καὶ δόξα πολλὴ, καὶ τὸ μεθ' ἡδονῆς κερδαίνειν ἔνεστι. Federa violare, Deos est contemnere. Extra ea verbis hostem decipere, non iustum modo est, sed et gloriam habet et cum lucro voluptatem.*

8) [L. II C. XIII].

quicum agimus peti possent, quia non cum homine tantum, sed et cum Deo res est, cui per iusiurandum obligamur etiamsi homini ius nullum nasci possit. Ibidem et illud diximus, non sicut in alio sermone, ita in iurato, ut a mendacio excusemur admitti interpretationes verborum quasvis non plane inusitatas : sed omnino veritatem requiri eo in sensu quem homo exaudiens intelligere fide optima existimatur : ut plane detestanda sit illorum impietas, qui ut pueros talis, ita viros iureiurando fallendos asserere non dubitabant.

XX. 1. Scimus etiam fraudium, quas concessas naturaliter diximus, genera quaedam a populis aut hominibus nonnullis repudiata : sed id non accidit ob iniustitiae opinionem, sed ob eximiam quandam animi celsitudinem, interdum et virium fiduciam. Exstat apud Aelianum [1]) dictum Pythagorae duabus rebus hominem ad Deum proxime accedere, vera semper loquendo, et benefaciendo aliis : et apud Iamblichum [2]) veracitas dux dicitur ad omnia divina humanaque bona. Aristoteli [3]) **ὁ μεγαλόψυχος παρρησιαστικὸς καὶ ἀληθευτικὸς,** *magnanimus verum et libere loqui amat.* Plutarcho [4]) **τὸ ψεύδεσθαι δουλοπρεπὲς** *servile mentiri* [5]). Arrianus [6]) de Ptolemaeo : **καὶ αὐτῷ βασιλεῖ ὄντι αἰσχρότερον ἤ τῳ ἄλλῳ ψεύσασθαι ἦν** : *Et ipsi, utpote regi, turpius mentiri quam alii cuivis.* Apud eundem [7]) Alexander : **οὐ χρῆναι τὸν βασιλέα ἄλλο τι ἢ ἀληθεύειν πρὸς τοὺς ὑπηκόους** : *non debere regem apud subditos aliud quam verum eloqui.* Mamertinus [8]) de Iuliano. *Mira est in Principe nostro mentis linguaeque concordia. Non modo humilis et parvi animi, sed et servile vitium scit esse mendacium : et vere cum mendaces homines aut inopia aut timor faciat, magnitudinem fortunae suae mperator qui mentitur ignorat.* Laudatur Plutarcho [9]) Aristidis **φύσις ἱδρυμένη ἐν ἤθει βεβαίῳ καὶ πρὸς τὸ δίκαιον ἀτενὴς, ψεῦδος δ' οὐδ' ἐν παιδιᾶς τινι τρόπῳ προσιεμένη** *ingenium morum constantia praeditum, et iusti tenax, mendacii etiam in ioco fugiens.* De Epaminonda Probus [10]) : *adeo veritatis diligens ut ne ioco quidem mentiretur.*

2. Quod profecto Christianis eo magis observandum est, quia ipsis non simplicitas tantum imperata est Matth. X, 16, sed et vaniloquentia interdicta Matth. XII, 36 ; et is in exemplum propositus in cuius ore dolus inventus non est. Lactantius [11]) : *Itaque viator ille verus ac iustus non dicet illud Lucilianum :*

Homini amico ac familiari non est mentiri meum,

Sed etiam inimico atque ignoto existimabit non esse mentiri suum : nec aliquando committet, ut lingua interpres animi a sensu et cogitatione

---

1) [Aelian., Var. Hist. XII, 59].
2) [Iambl., Pro rept. 20].
3) Nic. IV, 8.
4) [Plutarch., de Educ. lib. 11 C].
5) *Servile mentiri*] Philo libro : Omnem virum probum esse liberum [21] : *παρ' ὃ καὶ τοὺς διχόνους καὶ δολεροὺς ἅπασιν ὀνομάζειν ἔθος ἀνελευθέρους τε καὶ δουλοπρεπεῖς. Unde et eos qui duplices sunt atque fallaces, eos illiberales servilisque animi vocare solent.*
6) Lib. I [Exped. Alex. I praef.].
7) Lib. VII [Exped. Alex. VII, 5].
8) [Mamert., Paneg. Iuliani c. 20].
9) [Plutarch., Aristid. 319 D].
10) [Corn. Nepos, Epaminondas 3].
11) [Lactant., Div. Inst. VI, 18].

discordet. Talis est in Philoctete Sophoclis Neoptolemus **ὑπερβάλλων ἁπλότητι καὶ εὐγενείᾳ**, *generosa simplicitate excellens,* ut recte notavit Dion Prusaeensis [1]), qui Ulyssi ad dolos hortanti sic respondet [2]):

Ego audiens quae doleo, Laerta sate,
Implere factis oderim multo magis:
Nam sic nec ego sum natus, ut fallacias
Secter, nec olim genitor, ut perhibent, meus [3]) *:*
At sum paratus vi mera, non fraudibus
Pertrahere raptum.

Euripides Rheso [4]) :

Generosus animus hostibus furtim necem
Inferre nescit.

3. Sic Alexander [5]) furari negabat se velle victoriam. Et Achaeos abhorruisse ab omni in hostes fraude narrat Polybius [6]), ideo quod eam demum firmam censerent victoriam, quae, ut Claudiani [7]) verbis sensum eius exprimam,

Confessos animo quoque subiugat hostes.

Tales Romani ferme ad usque belli Punici secundi finem. Aelianus [8]) : **ἴσασι Ῥωμαῖοι ἀγαθοὶ εἶναι, καὶ οὐ μὴν διὰ τέχνης καὶ ἐπιβουλῆς καταγωνίσασθαι τοὺς ἐχθροὺς** : *Romanis propria est virtus, non per astus et vafritiem quaesita victoria.* Unde cum Perseus [9]) Macedonum Rex deceptus esset spe pacis, negabant veteres senatorum se agnoscere Romanas artes : maiores nunquam ut astu magis quam virtute gloriarentur bella gessisse : non versutiis Punicis, non calliditate Graeca, apud quos fallere hostem quam vi superare gloriosius foret. Tum illud addebant : *Interdum in praesens tempus plus profici dolo quam virtute, sed eius demum animum in perpetuum vinci, cui confessio expressa esset, se neque arte neque casu, sed collatis cominus viribus iusto ac pio bello esse superatum.* Etiam serius apud Tacitum [10]) legimus : *non fraude, neque occulte, sed palam et armatum populum Romanum hostes suos ulcisci.* Tales etiam Tibareni [11]) qui praelii quoque locum

1) [Dio Chrysost., Orat. LII p. 552].
2) [Sophocl., Philoct. 86 sqq.].
3) *Nec olim genitor, ut perhibent, meus*] Achilles: de quo Horatius carminum lib. IV, ode VI [13—17]:

Ille non inclusus equo Minervae
Sacra mentito, male feriatos
Troas et laetam Priami choreis
Falleret aulam:
Sed palam captis gravis.

Et quae sequuntur, ubi Scholiastes, *dicit Achillem nihil fraude, sed semper palam virtutis fiducia dimicasse.* Nota illud virtutis fiducia, quod optime convenit cum iis quae nos huius paragraphi initio in textu diximus.
4) [Eurip., Rhesus 510 sq.].
5) [Plutarch., Alex. 683 D].
6) Lib. IX [XIII, 3].
7) [Claudianus, de VI. Cons. Honor. 249].
8) [Aelianus, Var. Hist. XII, 33].
9) [Livius XLII, 47, 4—8].
10) Ann. l. II [88].
11) Scholiastes ad II Apollonii [Rhodii 1010].

et tempus condicebant. Quod et de Gracis sui temporis apud Herodot. [1]) prodit Mardonius.

XXI. Ad modum agendi et illud pertinet, quod quicquid alicui facere non licet, ad id eum impellere aut sollicitare non liceat [2]). Pro exemplo sint haec: regem suum occidere subdito non licet, nec oppida sine consilio publico dedere, nec spoliare cives. Ad haec ergo subditum, qui talis maneat, permovere non licet. Semper enim qui alteri peccandi causam dat, peccat et ipse. Nec est quod regerat quisquam, ipsi qui talem hominem ad facinus impellit, actum talem, puta hostis interfectionem, esse licitum. Licet enim id ei facere, sed non eo modo. Bene Augustinus [3]): *Nihil interest utrum ipse scelus admittas, an alium propter te admittere velis.*

XXII. Aliud est si quis opera sponte nec suo impulsu peccantis ad rem sibi licitam utatur: quod iniquum non esse Dei ipsius exemplo [4]) alibi probavimus. *Transfugam iure belli recipimus,* inquit Celsus [5]), id est, contra ius belli non est, ut eum admittamus qui deserta hostium parte nostram eligit [6]).

---

1) [Herod. VII, 9].

2) *Quidquid alicui facere non licet, ad id eum impellere aut sollicitare non liceat*] Ita docet et Maimonides in הלכות חובל cap. V, sect. X.

3) [Augustin., de Moribus eccles. cathol. II, 57].

4) *Dei ipsius exemplo*] Libro II, c. XXVI, §. 5.

5) L. Transfugam. D. de acq. rerum dom. [l. 51 D. XLI, 1].

6) *Contra ius belli non est, ut eum admittamus qui deserta hostium parte nostram eligit*] Neque reddendi tales, nisi pace convenerit, ut pace cum Philippo, Aetolis, Antiocho. Polybius in Excerptis legationum IX, XXVIII, XXXV [Exc. de legat., gent. p. 234, 262, 271]. Menander Protector idem nos docet [ibid., Rom. p. 180 sq.].

CAPUT II.

QUOMODO IURE GENTIUM BONA SUBDITORUM PRO DEBITO IMPERANTIUM OBLIGENTUR: UBI DE REPRESSALIIS.

I. *Naturaliter ex facto alieno neminem teneri, nisi haeredem.*
II. *Iure tamen Gentium introductum ut pro debito imperantis teneantur res et actus subditorum.*
III. *Exemplum in prehensione hominum:*
IV. *Et rerum.*
V. *Locum habere hoc post ius denegatum et quando id factum censeri debeat, ubi ostenditur rem iudicatam proprie ius non dare aut adimere.*
VI. *Vitam non obligari.*
VII. *Distinctio eius quod in hac materia est iuris civilis et Gentium.*

I. 1. Veniamus ad ea quae ex iure descendunt gentium. Ea partim ad quodvis bellum spectant: partim ad certam belli speciem. A generalibus auspicemur. Mero naturae iure ex facto alieno nemo tenetur nisi qui bonorum successor est: ut enim cum oneribus bona transirent simul cum dominiis rerum introductum est [1]). Imperator Zeno [2]) aequitati naturali contrarium dicit ut pro alienis debitis alii molestentur. Hinc tituli in iure Romano [3]), ne uxor pro marito, ne maritus pro uxore, ne filius pro patre, ne pater vel mater pro filio conveniantur.

2. Nec quod universitas debet singuli debent, ut diserte loquitur Ulpianus [4]): nimirum si universitas bona habeat: alioqui enim tenentur non singuli, sed qua pars sunt universorum, Seneca [5]): *Si quis patriae meae pecuniam credat, non dicam me illius debitorem, nec hoc aes alienum profitebor: ad exsolvendum tamen hoc portionem meam dabo* [6]). Supra [7]) dixerat: *Unus e populo non tanquam pro me solvam, sed tanquam pro patria conferam.* Et: *singuli debebunt non tanquam proprium, sed tanquam publici partem.* Hinc speciatim iure Romano [8])

---

1) *Ut enim cum oneribus bona transirent, simul cum dominiis rerum introductum est*] Vide supra lib. II, c. XXI, §. 19. Adde C. in literis de raptoribus [c. 5 Decretal. v, 17]. C. tua de usuris [c. 9 Decretal. v, 19].
2) L. unica. C. ut nullus ex vicanis [l. un. C. XI, 57].
3) C. ne uxor pro mar. et ne fil. pro patre, totis titulis [C. IV, 12 et 13].
4) L. Sicut. §. 1. D. quod cuiusque univers. nomine [l. 7 § 1 D. III, 4].
5) Lib. VI de Benef. c. 20 [immo c. 19, 5].
6) *Ad exsolvendum tamen hoc portionem meam dabo*] Vide leges Siculas fine libri I [tit. 100].
7) Cap. 19 [Sen., de Ben. VI, 19].
8) d. l. unica, C. ut nullus ex vicanis lib. XI [l. un. C. XI, 57].

constitutum, ut nullus ex vicanis pro alienis vicanorum debitis teneatur, et alibi [1]) nulla possessio alterius pro alienis debitis etiam publicis conveniri praecipitur, et in Novella Iustiniani [2]) vetantur **ἐνεχυριασμοί**, id est, pignorationes [3]) pro aliis, addita causa, quod rationem non habeat alium quidem esse debitorem, alium vero exigi, ubi et huiusmodi exactiones odiosae vocantur. Et Rex Theodoricus apud Cassiodorum [4]), foedam vocat licentiam alterum pro altero pignorandi.

II. I. Haec quanquam vera sunt, tamen iure gentium voluntario induci potuit, et inductum apparet, ut pro eo quod debet praestare civilis aliqua societas, aut eius caput, sive per se primo, sive quod alieno debito ius non reddendo se quoque obstrinxerit, pro eo teneantur et obligata sint bona omnia corporalia et incorporalia eorum qui tali societati aut capiti subsunt. Expressit autem hoc quaedam necessitas, quod alioqui magna daretur iniuriis faciendis licentia, cum bona imperantium saepe non tam facile possint in manus venire, quam privatorum qui plures sunt. Est igitur hoc inter iura illa quae Iustinianus [5]) ait usu exigente, et humanis necessitatibus a gentibus humanis constituta.

2. Non autem ita hoc naturae repugnat, ut non more et tacito consensu induci potuerit, cum et fideiussores sine ulla causa ex solo consensu obligentur [6]). Et spes erat facilius membra eiusdem societatis a se mutuo ius consequi posse, et indemnitati suae consulere, quam externos, quorum multis in locis exigua habetur ratio: deinde commodum ex hac obligatione commune erat omnibus populis, ita ut qui nunc eo gravaretur, alio tempore indidem sublevari posset.

3. Receptum autem hunc morem non tantum apparet ex bellis plenis [7]) quae populi populis inferunt: in his enim quid observetur ostendunt denuntiationum formulae: *Populis priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis bellum indico, facioque* [8]): et in rogatione: *Vellent, iuberent Philippo regi Macedonibusque qui sub regno eius essent bellum indici* [9]): et in decreto ipso: *Populus Romanus cum*

---

1) L. Nullum C. De execut. et exactionibus lib. XII [l. 4 C. XII, 60].
2) Nov. 52, et 134 [c. 7].
3) *Pignorationes*] c. unico de iniuriis in sexto [c. un. V, 8 in VI°]: *Pignorationes quas vulgaris elocutio repressalias nominat.* Rectius scribas, ut libri quidam, *reprensalias.* Id enim voci Saxonicae Withernamii ad amussim respondet, sed usus alterum recepit.
4) Lib. IV var. epist. [10].
5) Inst. de Iur. nat. [§ 2 I. I, 2].
6) Th. 2, 2, qu. 40. art. 1. Molin. disp. 120 et 121. Valentia disp. 3, q. 16, num. 3. Navar. c. 27, num. 136.
7) *Ex bellis plenis*] Distinguit bella ab his pignorationibus vir prudens Nicolaus Damascenus [frgm. 94], ubi ostendit Herodi, cui non licebat bellum inferre Arabi, licuisse *ῥύσια λαμβάνειν*, pro sibi ex contractu debitis uti pignoratione. Iosephus VI [XVI, 10, 8] Antiquae Historiae, ubi haec verba: *τὸ δάνειον εἰπὼν τῶν πεντακοσίων ταλάντων καὶ τὴν συγγραφὴν ἐν ᾗ καὶ τοῦτο ἦν προσγεγραμμένον, ἐξεῖναι τῆς προθεσμίας παρελθούσης ῥύσια λαμβάνειν ἐξ ἁπάσης τῆς χώρας, τὴν μὲν στρατιὰν οὐ στρατιὰν ἔλεγεν, ἀλλ' ἐπὶ δικαίων τῶν ἰδίων ἀπαίτησιν. Cum narrasset quingenta Herodi talenta debita, cautionemque de iis expositam id continere ubi dies praestituta transisset, posse ipsum ex omni Arabum terra pignora capere, hanc expeditionem non expeditionem esse dicebat, sed iustam debiti exactionem.*
8) Liv. lib. I [32, 13].
9) Lib. XXXI [6, 1].

populo Hermundulo, hominibusque Hermundulis bellum iussit [1]), quod ex Cincio est in re militari: et alibi [2]): *Hostis sit ille, quique intra praesidia eius sunt:* verum etiam ubi ad eam belli plenitudinem nondum ventum est, sed tamen violenta quadam iuris exsecutione, id est, bello imperfecto opus est, idem videmus usurpari. Pharnabazo Regis Persarum subdito dicebat olim Agesilaus [3]): **ἡμεῖς ὦ Φαρνάβαζε, καὶ φίλοι ὄντες πρότερον βασιλέως, ἐχρώμεθα τοῖς ἐκείνου πράγμασι φιλικῶς· καὶ νῦν πολέμιοι γεγονότες, πολεμικῶς: ἐν οὖν καί σε τῶν βασιλέως κτημάτων ὁρῶντες εἶναι βουλόμενον, εἰκότως διὰ σοῦ βλάπτυμεν ἐκεῖνον.** *Nos Pharnabaze et cum amici Regis essemus amice nos erga ea quae ipsius erant gerebamus, et nunc cum hostes simus facti hostiliter nos gerimus. Quare cum et tu esse velis inter ea quae Regis sunt, iure per te illum laedimus.*

III. I. Eius quam dico exsecutionis species erat quam Athenienses vocabant **ἀνδρολημψίαν**: de qua sic habebat lex Attica [4]): **ἐάν τις βιαίῳ θανάτῳ ἀποθάνῃ, ὑπὲρ τούτου τοῖς προσήκουσιν εἶναι τὰς ἀνδροληψίας, ἕως ἂν ἢ δίκας τοῦ φόνου ὑπόσχωσιν, ἢ τοὺς ἀποκτείναντας ἐκδῶσι· τὴν δὲ ἀνδροληψίαν εἶναι μέχρι τριῶν, πλέον δὲ μή**: id est, *Si quis morte per vim illata obierit, pro eo proximis ac necessariis ius esto homines prehendendi, donec aut poena sumatur de caede, aut homicidae dedantur: liceat autem tres tantum homines prehendere, non ultra.* Hic videmus pro debito civitatis, quae obligatur, subditos suos qui aliis nocuerunt plectere, obligari ius quoddam incorporale subditorum, ipsam scilicet libertatem morandi ubi velint, et agendi quod velint, ita ut in servitute interim sint, donec civitas id faciat quod facere tenetur, id est puniat sontem. Quamquam enim Aegyptii, ut ex Diodoro Siculo [5]) discimus, disputabant corpus sive libertatem pro debito obligari non debere, nihil tamen in eo est naturae repugnans, et mos non Graecorum tantum, sed et aliarum gentium in contrarium valuit.

2. Aristocrates Demostheni coaevus decretum rogaverat, si quis Charidemum occidisset eum abripere undecunque liceret, et si quis obsisteret is hostium esset numero. Hic multa reprehendit Demosthenes: primum quod non distinxerit Aristocrates inter caedem iustam et iniustam, cum et iusta aliqua esse possit: deinde quod non exigit ut prius postuletur iudicium: praeterea quod non eos apud quos facta sit caedes, sed eos qui homicidam recipiunt teneri velit. Verba Demosthenis sunt: **ὁ μὲν νόμος, ἂν μήτε δίκας ὑπόσχωσι παρ' οἷς ἂν τὸ πάθος γένηται, μήτε τοὺς δεδρακότας ἐκδίδωσι, κελεύει κατὰ τούτων εἶναι τὸ ἀνδρολήψιον κατὰ τριῶν. ὁ δὲ τούτους μὲν ἀθώους παρῆκε καὶ οὐδὲ λόγον πεποίηται περὶ αὐτῶν οὐδένα, τοὺς δὲ τὸν ἤδη πεφευγότα, φήσω γὰρ οὕτω, κατὰ τὸν κοινὸν ἀνθρώπων νόμον, ὃς κεῖται τὸν φεύγοντα δέχεσθαι, ὑποδεξαμένους ἐκσπόνδους εἶναι γράφει, ἐὰν μὴ τὸν ἱκέτην** (male editur **οἰκέτην**) **ἔκδοτον διδῶσιν.** *Lex, si apud quos caedes*

---

1) Gell. l. XVI, cap. 4.
2) Livius lib. XXXVIII [48, 9], et alibi.
3) Plut. Ages. [602 D, E] et Xen. hist. Gr. IV [1, 34 sq.].
4) [Demosth., adv. Aristocr. 82].
5) [Diod. Sic. I, 79]

evenit, neque ius reddant neque sontes dedant, adversus eos dat trium hominum prehensionem. At hic hos quidem relinquit intactos, ac ne mentionem quidem eorum facit. At eos qui iam fuga elapsum, ita enim rem ponam, susceperunt secundum ius omnium hominum quod fugientes vult posse suscipi, hos vult esse hostium loco ni supplicem dedant. Quarta reprehensio est quod Aristocrates rem statim ad plenum bellum deducit, cum lex prehensione contenta sit.

3. Ex his primum illud et secundum et quartum ratione non caret. At tertium illud, nisi ad solum eventum caedis casu aut ob sui tutelam factae restringatur, non est ut non oratorie magis, et argumenti causa, quam ex vero et iure sit dictum. Nam ius gentium ut supplices suscipiantur et defendantur, ut supra [1]) diximus, ad eos tantum quibus fortuna, non crimen obstat, pertinet.

4. Caeteroqui par ius est eorum apud quos crimen est factum, et eorum qui sontem punire aut dedere recusant. Atque adeo aut [2]) illa ipsa lex, qua utitur Demosthenes, interpretationem eam quam dico ex usu recepit, aut adversus cavillationes tales expressius postea est posita: horum enim alterum quin sit, non negabit qui attenderit ad illud Iulii Pollucis [3]): **ἀνδρολήψιον δὲ, ὅταν τις τοὺς ἀνδροφόνους καταφυγόντας ὥς τινας ἀπαιτῶν μὴ λαμβάνῃ, ἔξεστιν ἐκ τῶν οὐκ ἐκδιδόντων ἄχρι τῶν τριῶν ἀπαγαγεῖν.** *Hominum prehensio est, quoties quis homicidas qui ad aliquos confugerunt non recipit cum id postulaverit. Nam ius est tres homines prehendendi adversus eos qui dedere recusant.* Nec aliter Harpocration [4]): **ἀνδροληψία τὸ ἁρπάζειν ἄνδρας ἔκ τινος πόλεως. ἐνεχύραζον γὰρ τὴν ἔχουσαν πόλιν τὸν ἀνδροφόνον, καὶ μὴ προιεμένην αὐτον εἰς τιμωρίαν.** *Ius hominum prehensionis est ius rapiendi aliquos ex urbe aliqua. Nam in eam civitatem, quae homicidam teneret, nec poenae dederet, pigneratione utebantur.*

5. Simile huic est quod ad recuperandum civem iniuria manifesta captum, civitatis apud quam id factum est cives retinentur. Sic Carthagine quidam impedierunt ne Ariston Tyrius caperetur, hac addita causa: *idem Carthaginiensibus et Tyri et in aliis emporiis in quae frequenter commeent eventurum* [5]).

IV. Alia executionis violentae species est **ἐνεχυριασμὸς** sive *pignoratio inter populos diversos* [6]), quod ius repressaliarum vocant recentiores iurisconsulti [7]), Saxones et Angli Withernamium, et Galli, etiam ubi a Rege impetrari id solet, literas Marcae. Locum autem habet, ut aiunt Iurisconsulti, ubi ius denegatur.

V. I. Quod fieri intelligitur non tantum si in sontem aut debitorem iudicium, intra tempus idoneum obtineri nequeat, verum etiam si in re minime dubia (nam in dubia re praesumptio est pro his qui ad iudicia publice electi sunt) plane contra ius iudicatum sit.

---

1) Lib. II. c. XXI, § 7 [§ 5].
2) [ut, ed. 1632; aut, edd. 1625, 1642, 1646].
3) Lib. VIII, c. 6 [Onomast. VIII, 50].
4) [Harpocration, i. v. *Ἀνδροληψία*].
5) Livius libro XXXIV [61, 13].
6) *Pignoratio inter populos diversos*] **Σύλας** id dicit Demosthenes in oratione pro Corona [immo de Corona trierarchiae 13], et Aristoteles Oeconomicon secundo [§ *Χαλκηδόνιοι*]. [Totam hanc notam add. ed. 1646].
7) Bal. III, con. 58. Bart. de repress. q. 5. ad tertium n. 9.

nam auctoritas iudicantis non idem in exteros, quod in subditos valet. Etiam inter subditos non tollit quod vere debebatur. *Verus debitor, licet absolutus sit, natura tamen debitor permanet* [1]: inquit Paulus Iurisconsultus [2]: *Et cum per iniuriam iudicis domino rem quae debitoris non fuisset abstulisset creditor quasi obligatam sibi, et quaereretur, an soluto debito restitui eam oporteret debitori, Scaevola restituendam probavit* [3]. Hoc interest, quod subditi exsecutionem etiam iniustae sententiae vi impedire, aut contra eam ius suum vi exsequi licite non possunt, ob imperii in ipsos efficaciam: exteri autem ius habent cogendi, sed quo uti non liceat quamdiu per iudicium suum possint obtinere.

2. Tali igitur de causa [4]) aut corpora [5]) aut res mobiles subditorum eius qui ius non reddit capi posse, non quidem natura introductum est, sed moribus passim receptum. Vetustissimum exemplum est apud Homerum Iliados *Λ* [6]) ubi Nestor narratur ob ereptos patri equos Elidensium pecora et armenta cepisse **ῥύσι' ἐλαυνόμενος** [7]) ut poeta loquitur, ubi **ῥύσια** interpretatur Eustathius **τὰ ἀντί τινῶν ῥυόμενα ὅ ἐστιν ἑλκόμενα καὶ ἀντὶ τῶν προαρπασθέντων ἁρπαζόμενα** Sequitur deinde in narratione, convocari edicto ad ius suum persequendum omnes eos quibus aliquid ab Elidensibus debebatur, nimirum

μή τις οἱ ἀτεμβόμενος κίοι ἴσης [8]).
Ne quis iusta sibi parte careret.

Aliud exemplum est in historia Romana de Romanorum navibus, quas pro bonis Tarquiniorum Cumis Aristodemus Tarquiniorum haeres retinuit [9]). Famulos, iumenta, pecunias retenta dixit Halicarnassensis [10]). Et apud Aristotelem Oeconomicon secundo [11]) de decreto Carthaginiensium ad prehendendas exterorum naves **εἴ τις σύλαν ἔχει** ut ubi loquitur, *si quis ius prehendendi haberet.*

VI. Vita autem subditorum innocentium ut ex tali causa obligetur, forte creditum fuit apud aliquos populos, eo nimirum, quod

---

1) *Natura tamen debitor permanet*] Spectant huc quae habet Gailius de Pace publica lib. II, cap. VIII, num. 7. et Vasquius libro IV controversiarum illustrium cap. X, §. 41.

2) L. Iulian. D. de cond. indeb. [l. 60 D. XII, 6].

3) L. Rescriptum, § 1. D. de distra. pign. [l. 12 § 1 D. XX, 5]. Innocen. et Pan. in c. plerique de immun. Eccl. [c. 8 Decretal. III, 49]. Soto l. III, q. 4, art. 5.

4) Iac. de Canibus, Anchar. Dominic. Franc. in c. 1 de iniuriis in 6 [V, 8 in VI°] Fulg. et Salic. in auth. C. de act. et obl. Iac. de bello visu in Auth. Ut non fiant pignora. Sil. in verb. repress. Bart. in tract. de repress. Guido Papa p. 32 [quaest. 32]. Gail. de pigno. c. 1, n. 5. Vict. de iure belli, n. 41. Covar. c. peccatum, p. II, §. 9.

5) *Corpora*] Vide exemplum apud Ammianum libro XVII [XVIII, 2], ubi Iulianus Francorum quosdam retinet usque dum captivi ex pacto liberentur. Adde quae habet Leo Afer lib. III [pag. 435] de Monte Berrigualid.

6) [Hom., Il. XI, 674].

7) *'Ρύσι' ἐλαυνομενος*] Hoc sensu *ῥύσια* invenias excerptis legationum ex Polybio XXXVIII [Exc. de leg., gent. p. 276]. ubi de Achaeis contra Boeotos, et excerpto CXXIII [ibid. p. 352]. *ῥυσιαζειν* apud Diodorum Siculum excerptis Manuscripti Peiresiani [Exc. de Virtut. et Vitiis I p. 214]. Alibi vero *ῥύσια καταγγελλειν* in bello usurpatur, ut dicemus mox capite III, §. VII. sunt enim haec valde affinia.

8) [Hom., Il. XI, 705].

9) Liv. li II [34, 4].

10) Halic. lib. VII [12].

11) [Aristot., Oecon. II § *Χαλκηδόνιοι*].

crederent unicuique hominum ius vitae plenum esse in se, et id ad rempublicam potuisse transferri: quod minime esse probabile, nec saniori Theologiae consentaneum alibi [1]) diximus. Fieri tamen poterit non ex intentione, sed ex accidenti ut occidantur qui iuris exsecutionem per vim volunt impedire. Sed id si praevideatur, ex caritatis lege omittendam potius iuris persecutionem alibi ostendimus, cum ex ea lege, Christianis praesertim, pluris esse debeat vita hominis, quam res nostra, ut alibi [2]) demonstratum est.

VII. I. Caeterum non minus in hac materia quam in aliis, cavendum est, ne confundamus ea quae iuris gentium sunt proprie, et ea quae iure civili aut pactis populorum constituuntur.

2. Iure gentium subiacent pignorationi omnes subditi iniuriam facientes qui tales sunt ex causa permanente, sive indigenae, sive advenae: non qui transeundi aut morae exiguae causa alicubi sunt [3]). Introductae enim sunt pignorationes ad exemplum onerum quae pro exsolvendis debitis publicis indicuntur, quorum immunes sunt. qui tantum pro tempore loci legibus subsunt. A numero tamen subditorum iure gentium excipiuntur legati, non ad hostes nostros missi, et res eorum.

3. At iure civili populorum saepe excipi solent personae mulierum et infantium, eorum vero qui literis operam dant, et ad mercatus veniunt etiam res. Iure gentium singulis pignorandi ius est, ut et Athenis *ἐν ἀνδρολημψίᾳ*. Iure civili multorum locorum peti id solet alibi a potestate summa, alibi a iudicibus. Iure gentium ipso facto dominium rerum captarum acquiritur ad summam debiti et sumptuum, ita ut residuum reddi debeat [4]). Iure civili solent citari quorum interest, res publica auctoritate divendi aut addici iis quorum interest. Sed haec atque alia peti debent ab his qui iura civilia tractant, et nominatim in hac materia a Bartolo qui de repressaliis scripsit.

4. Illud hic addam, quia ad iuris huius satis per se rigidi emollitionem pertinet, eos qui non solvendo quod debebant [5]), aut ius non reddendo causam dederunt pignorationibus, ipso naturali ac divino iure teneri ad resarcienda damna [6]) aliis, quibus eam ob causam aliquid decedit.

---

1) [L. II C. XV § XVI et C. XXI § XI].

2) Lib. I [immo II], c. I §. 12. et 13.

3) Dec. cons. 352. Bal. l. 3, de off. assess.

4) *Ita ut residuum reddi debeat*] Usi hac aequitate Veneti, captis in Galata Genuensium navibus, memorante Gregora libro IX [c. 5]: *ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἁλισκομένων ἐκείνων νεῶν ἁπασῶν τοῦ πληρώματος ἐλυμήναντο τὸ παράπαν οὐδέν· ἦν γὰρ τὸ μὲν πλήρωμα σῖτος καὶ κριθή, τῶν δὲ ὄψων ταρίχη, πόσα γεωργοῦσι λίμναι κωπαΐδες τε καὶ μαιώτιδες, καὶ ποταμοὶ τανάιδες. ἀλλὰ διετήρησαν εἰς τ' ἀκριβὲς ἀλώβητα, ἕως ἀπολαβόντες τὸ χρέος, ἀπέδοσαν ἅπαντα. Sed neque de onere captarum a se navium corruperunt quicquam. onus erat frumentum et hordeum: ad haec, salsamenta piscium, qualia proferunt Copaides et Maeotides paludes, et Tanais flumina: sed ea servarunt anxie nihil imminuta, donec, recepto debito, integra redderent.*

5) Aeg. Regius de actibus supern. disp. XIII, du. 7, n. 117.

6) *Teneri ad resarcienda damna*] Plutarchus in Cimone [483 C] de Scyriis: *οὐ βουλομένων τὰ χρήματα τῶν πολλῶν συνεκτίνειν, ἀλλὰ τοὺς ἔχοντας καὶ διηρπακότας ἀποδοῦναι κελευόντων. Plerique pecunias contribuere nolebant, sed iubebant eos qui res alienas aut habebant aut rapuerant, sarcire damnum.*

CAPUT III.

DE BELLO IUSTO SIVE SOLENNI IURE GENTIUM, UBI DE INDICTIONE.

I. *Bellum solenne iuris Gentium esse inter diversos populos.*
II. *Distinctio populi quamvis iniuste agentis a piratis et latronibus.*
III. *Mutationem interdum incidere.*
IV. *Requiri ad naturam belli solennis, ut auctorem habeat eum, qui summam potestatem habeat: quod quomodo intelligendum.*
V. *Requiri et denuntiationem.*
VI. *Quid in denuntiatione sit iuris naturae, quid proprium iuris Gentium, distincte explicatur.*
VII. *Denuntiatio alia conditionata, alia pura.*
VIII. *Quae in denuntiationibus sint iuris civilis, non Gentium.*
IX. *Bellum alicui indictum simul indictum esse eius subditis et sociis qua ipsum sequuntur:*
X. *Non qua per se considerantur: quod exemplis illustratur.*
XI. *Causa cur denuntiatio ad effectus quosdam requiratur.*
XII. *Hos effectus non reperiri in aliis bellis.*
XIII. *Bellum an simulatque indictum est geri possit.*
XIV. *An indicendum ei qui ius legationis violavit.*

I. 1. Supra [1]) dicere incepimus iustum bellum apud probos auctores dici saepe non ex causa unde oritur, neque ut alias ex rerum gestarum magnitudine, sed ob peculiares quosdam iuris effectus. Quale autem sit hoc bellum optime intelligitur ex hostium definitione apud Romanos Iuiisconsultos. *Hostes sunt qui nobis aut quibus nos publice bellum decernimus: caeteri latrones aut praedones sunt,* ait Pomponius [2]): nec aliter Ulpianus [3]): *Hostes sunt quibus bellum publice populus Romanus decrevit, vel ipsi populo Romano, caeteri latrunculi vel praedones appellantur. Et ideo qui a latronibus captus est servus latronum non est* [4])), *nec postliminium illi necessarium est. Ab hostibus autem captus, puta a Germanis et Parthis, et servus est hostium, et postliminio statum pristinum recuperat.* Et Paulus [5]): *A piratis* [6]) *aut latronibus capti liberi permanent.* Accedat illud Ulpiani [7]):

1) *Supra*] Lib. I, cap. III, §. 4.
2) L. Hostes de verb. sign. [l. 118 D. L, 16].
3) L. Hostes D. de captivis [l. 24 D. XLIX, 15].
4) *Qui a latronibus captus est, servus latronum non est*] Hinc argumentum Poenulo Plauti: Eunucho Terentii. Talis et Eumaeus Odyss. *o* [xv, 402 sqq.].
5) L. postliminium. §. 2. D. de capt. [l. 19 § 2 D. XLIX, 15].
6) *A Piratis*] Pompeius a piratis captos liberos pronuntiavit. Appianus Mithridatico [96]. Adde Herreram Tomo II.
7) L. si quis ingenuam. §. 1. eod. tit. [l. 21 § 1 D. XLIX, 15].

In civilibus dissensionibus, quamvis saepe per eas respublica laedatur, non tamen in exitium reipublicae contenditur, qui in alterutras partes discedent vice hostium non sunt eorum inter quos iura captivitatum, aut postliminiorum fuerint: et ideo captos, et venundatos, posteaque manumissos, placuit supervacuo repetere a principe ingenuitatem, quam nulla captivitate amiserant.

2. Illud tantum notandum sub exemplo populi Romani quemvis intelligi qui in civitate summum imperium habeat. *Ille hostis est,* ait Cicero [1]), *qui habet rempublicam, curiam, aerarium, consensum et concordiam civium, et rationem aliquam si res ita tulerit pacis et federis.*

II. 1. Non autem statim respublica aut civitas esse desinit, si quid admittat iniustum, etiam communiter, nec coetus piratarum aut latronum civitas est, etiamsi forte aequalitatem quandam inter se servent sine qua nullus coetus posset consistere. Nam hi criminis causa sociantur [2]) : illi etsi interdum delicto non vacant, iuris tamen fruendi causa sociati sunt, et exteris ius reddunt, si non per omnia secundum ius naturae, quod multos apud populos ex parte quasi obliteratum alibi [3]) ostendimus, certe secundum pacta cum quibusque inita: aut secundum mores. Sic Graecos, quo tempore mari praedas agere pro licito habebatur, abstinuisse a caedibus et populationibus nocturnis, et a raptu boum aratorum, notat ad Thucydidem [4]) Scholiastes. Alios etiam populos, itidem ex rapto viventes, ubi ex mari domum se receperant, misisse ad dominos ut rapta si vellent aequo pretio redimerent [5]), memorat Strabo [6]). Ad tales pertinet et ille Homeri locus Odysseae ξ [7]).

> ***Καὶ μὲν δυσμενέες καὶ ἀνάρσιοι, οἵτ' ἐπὶ γαίης***
> ***Ἀλλοτρίης βῶσιν, καί σφιν ζεύς ληίδα δώῃ,***
> ***Πλησάμενοι δέ τε νῆας ἔβαν οἶκονδε ἕκαστος,***
> ***Καὶ μὲν τοῖς ὄπιδος κρατερὸν δέος ἐν φρεσὶ πίπτει.***
> *Ipsi etiam raptus avidi, qui aliena pererrant*
> *Littora, concessu Superum si praeda reperta est,*
> *Navibus impletis abeunt, et vela retorquent:*
> *Quippe Deos metuunt memores fandi atque nefandi.*

2. Principale autem pro forma est in moralibus: et ut recte Ciceroni dictum est de Finibus quinto [8]) : *ex eo quod maximas partes continet, latissimeque funditur, tota res appellatur:* cui convenit illud Galeni: **ἀπὸ τοῦ πλεονεκτοῦντος ἐν τῇ κράσει γίνονται αἱ προσηγορίαι.**

---

1) Philipp. IV [6, 14].
2) *Criminis causa sociantur*] Ὅμιλος ἀνθρώπων οὐ νόμῳ ξυνιόντων, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀδίκου ξυνειλεγμένων: *turba hominum non lege congregata, sed iniustitiae causa in unum coacta.* Procopius II Vandalicorum [15].
3) [L. II C. XV § V, 1].
4) Lib. I [5].
5) *Ut rapta si vellent aequo pretio redimerent*] Tales et illi, quorum Saxo meminit libro XIV [p. 234]. Ideo Scyrios Plutarchus [Cimon 483 C] cum tempore peiores factos notat: ληιζόμενοι δὲ τὴν θάλασσαν ἐκ παλαιοῦ, τελευτῶντες οὐδὲ τῶν εἰσπλεόντων παρ' αὐτοὺς καὶ χρωμένων ἀπείχοντο ξένων. *cum ab antiquo mari praedas egissent, postremum ne iis quidem qui ad eos ipsos commercii causa navigabant abstinuere iniuriam.*
6) Lib. XI [2, 12].
7) [Hom., Od. XIV, 85—88].
8) [Cic., de Fin. V, 10, 92].

Idem talia saepe vocat **ὀνομαζόμενα κατ' ἐπικράτησιν**. Quare crude nimis dictum est ab eodem Cicerone de republica tertio [1]), ubi iniustus est rex, ubi iniusti optimates, aut ipse populus, non iam vitiosam, sed nullam esse rempublicam: quam sententiam Augustinus [2]) corrigens: *Nec ideo tamen*, ait, *vel ipsum non esse populum, vel eius rem dixerim non esse rempublicam, quamdiu manet qualiscunque multitudinis rationalis coetus rerum quas diligit concordi communione sociatus.* Corpus morbidum corpus tamen est: et civitas, quanquam graviter aegrota, civitas est, quamdiu manent leges, manent iudicia, et quae alia necessaria sunt ut ibi ius exteri consequi possint, non minus quam privati inter se. Rectius Dion Chrysostomus [3]), qui legem (eam praesertim quae ius Gentium facit) dicit esse in civitate, ut mentem in corpore humano: ea enim sublata civitatem non esse amplius [4]). Et Aristides in ea qua Rhodios ad concordiam hortatur [5]), ostendit etiam cum tyrannide leges multas bonas posse consistere. Aristoteles quinti de republica capite nono ait, si quis nimium intendat vim paucorum aut populi, primo vitiosam fieri rempublicam, postremo nullam. Exemplis rem illustremus.

3. A latronibus captos capientium non fieri supra dicentem audivimus Ulpianum. Idem captos [6]) a Germanis ait libertatem amittere. Atqui apud Germanos latrocinia quae extra civitatis cuiusque fines fiebant, nullam habebant infamiam, quae verba sunt Caesaris [7]). De Venedis [8]) Tacitus [9]): *Quicquid inter Peucinos Fennosque silvarum ac montium erigitur, latrociniis pererrant.* Idem alibi [10]) Cattos nobilem Germaniae populum latrocinia agitasse dicit. Apud eundem [11]) Garamantes latrociniis foecunda gens, sed gens tamen. Illyrici sine discrimine mari praedas agere soliti, de iis tamen triumphus fuit [12]): Pompeio de piratis non fuit. Tantum discrimen est inter populum quantumvis sceleratum, et inter eos qui, cum populus non sint, sceleris causa coeunt.

III. Potest tamen mutatio incidere, non in singulis tantum, sicut Iephthes [13]), Arsaces [14]), Viriatus [15]) ex praedonum ducibus iusti duces facti sunt, sed etiam in coetibus, ut qui praedones tantum fuerant aliud vitae genus amplexi civitas fiant [16]). Augustinus [17]) de latrocinio locutus: *Hoc malum si in tantum perditorum hominum accessibus*

---

1) [Apud Augustinum, de Civ. Dei II, 21].
2) De Civ. Dei l. XIX, c. 24.
3) Borysthenitica [Orat. XXXVI p. 443] et de lege [Orat. LXXV in fine].
4) *Ea enim sublata civitatem non esse amplius*] Cicero libro X, epist. 1, *Nec leges sunt nec iudicia, nec omnino simulacrum aliquod ac vestigium civitatis.*
5) Aristid., Orat. ad Rhod. p. 385].
6) [L. 24 D. XLIX, 15].
7) Lib. VI [23 Belli Gallici].
8) [Venedis Germanorum populo, edd. 1625 et 1632; Venedis, edd. 1642 et 1646].
9) De morib. Germ. [46].
10) Annal. XII [27].
11) Histor. IV [50].
12) App. Ill. [9].
13) [Iudic. XI, 3 sqq.].
14) [Iustin. XLI, 4].
15) [Ibid. XLIV, 2].
16) *Sed etiam in coetibus ut qui praedones tantum fuerant, aliud vitae genus amplexi, civitas fiant*] Exemplum in Mamertinis. Diodorus Siculus in Fragmentis [XXI, 10; XXII].
17) De Civ. Dei lib. IV, c. IV.

crescit, ut et loca teneat, sedes constituat, civitates occupet, populos subiuget, regni nomen assumit.

IV. Summum autem imperium qui habeant diximus supra, unde intelligi et hoc potest, si qui pro parte habeant, pro ea parte iustum bellum gerere: multoque magis eos qui non subditi, sed inaequaliter sunt federati [1]), quomodo inter Romanos et eorum socios [2]), quanquam federe inferiores, Volscos, Latinos, Hispanos, Poenos omnia iusti belli exercita ex historiis discimus.

V. Sed ut iustum hoc significatu bellum sit, non sufficit inter summas utrinque potestates geri: sed oportet, ut audivimus, ut et publice decretum sit, et quidem ita decretum publice ut eius rei significatio ab altera partium alteri facta sit [3]), unde promulgata praelia dixit Ennius [4]). Cicero Officiorum primo [5]): *At belli quidem aequitas sanctissime feciali populi Romani iure perscripta* [6]) *est: ex quo intelligi datur, nullum bellum esse iustum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum ante sit et indictum.* Minus plene vetus scriptor apud Isidorum [7]): *Iustum bellum est quod ex edicto geritur, rebus repetitis aut propulsandorum hominum causa.* Sic Livius [8]) bellum palam et ex edicto gerere dixit in iusti belli descriptione. Et cum narrasset Acarnanas agrum Atticum esse populatos: *Irritatio animorum ea prima fuit: postea iustum bellum decretis civitatum ultro indicendo factum* [9]).

VI. I. Quae loca et alia de belli promulgatione agentia ut intelligantur, accurate distinguenda sunt quae iure naturae debentur, quae natura non debentur sed honesta sunt, quae iure gentium requiruntur ad effectus iuris gentium proprios, et quae praeterea ex peculiaribus populorum quorundam institutis veniunt. Naturali iure ubi aut vis illata arcetur, aut ab eo ipso qui deliquit poena deposcitur, nulla requiritur denuntiatio. Et hoc est quod Sthenelaidas ephorus dicit apud Thucydidem [10]): **οὐ δίκαις οὐδὲ λόγοις διακριτέα μὴ λόγῳ καὶ αὐτοὺς βλαπτομένους**: *non est quod verbis et iudiciis*

1) *Sed inaequaliter sunt federati*] Ut Dux Lotharingiae, apud Crantzium Saxonicis XII, 13. Civitas Sundensis Principibus suis Pomeranis bellum indixit. Idem Crantzius Vandalicorum XIV, 35.

2) Caiet. 2. 2. q. 40, art. 1.

3) *Ut eius rei significatio ab altera partium alteri facta sit*] Iosephus Antiquae Historiae libro XV [5, 3], *πόλεμον ἀκήρυκτον ἐπάγειν, ἀνομία. bellum inferre non ante denuntiatum, iniustum est.* Vide huius Gentium moris exempla apud Crantzium Saxonicorum XI [5]. apud Oderbornium in vita Basilidis lib. III. Facta contraria Turcae Olizasthlanis [immo Chlizasthlanis], et Neemonis Servii reprehendit Nicetas lib. III, et IV [de Manuele Comneno III, 6; V, 4].

4) [Cf. Cic., pro Murena 14, 30 et Gellius XX, 9].

5) [Cic., Off. I, 11, 36].

6) [*perscripta*, edd. 1625, 1632, 1642; *praescripta*, ed. 1646].

7) [Isid., Etym. XVIII, 1].

8) Lib. I [27, 3].

9) Lib. XXXI [14, 10].

10) *Apud Thucydidem*] Lib. I [86]. Idem libro III [56], in Plataeensium oratione: *κατὰ τὸν πᾶσι νόμον καθεστῶτα, τὸν ἐπιόντα πολέμιον ὅσιον εἶναι ἀμύνεσθαι. ex iure apud gentes omnes recepto, fas est arcere eum a quo hostiliter impetimur.* Flaminius apud Diodorum Siculum in excerptis Peiresianis [Exc. de Virtut. et Vitiis I p. 272], *ἐπεμαρτύρατο πάντας ἀνθρώπους τε καὶ θεούς, ἐπὶ τῷ προκατῆρχθαι τοῦ πολέμου τὸν βασιλέα. omnes deos hominesque testabatur, inceptum a rege bellum.* Adde quae habet Mariana XIX, 13. De bello non indicto vide Dexippum in excerptis de legationibus [gent. p. 384].

disceptemus ultra verba laesi. Et Latinus apud Halicarnassensem [1]: **τὸν ἄρχοντα πολέμου πᾶς ὁ προπαθὼν ἀμύνεται:** *bellum inferentem is qui impetitur a se repellere solet.* Et Aelianus [2]) ex Platone ait quod ad propulsandam vim suscipitur bellum, non a caduceatore, sed a natura indici. Hinc Dion Chrysostomus in ea quae est ad Nicomedienses [3]: **πόλεμοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀκήρυκτοι γίγνονται:** *pleraque bella sine denuntiatione suscipiuntur.* Nec ob aliam causam Livius [4] Menippo praefecto Antiochi obiicit quod Romanos quosdam cecidisset, nondum aut indicto bello, aut ita commisso, ut strictos gladios aut sanguinem usquam factum audissent: eo ipso ostendens ex his duobus alterum potuisse ad facti defensionem sufficere. Neque magis per naturae ius indictio necessaria est si dominus rei suae manum iniicere velit.

2. At quoties pro re una res alia, aut pro debito res debitoris invaditur, multoque magis si res eorum qui debitori subditi sunt occupare quis velit, interpellatio requiritur, qua constet, alio modo fieri nequire ut nostrum aut nobis debitum consequamur. Ius enim illud non primarium est, sed secundarium et surrogatum ut alibi explicavimus. Sic etiam antequam summam potestatem habens impetatur ex debito aut delicto subditi, interpellationem oportet intercedere, quae illum in culpa constituat, ex qua aut damnum dare censeatur, aut et ipse delinquere, iuxta ea quae a nobis supra tractata sunt.

3. Verum etiam ubi ius naturae non praecipit talem interpellationem fieri, honeste tamen et laudabiliter interponitur [5], puta ut ab offendendo abstineatur aut delictum poenitentia et satisfactione expietur, secundum ea quae de tentandis rationibus belli vitandi diximus [6]: quo et illud [7] pertinet:

Extrema primo nemo tentavit loco.

Et praeceptum quod Deus [8] Hebraeis dedit [9], ut civitatem oppugnandam prius ad pacem invitarent: quod cum specialiter illi populo datum sit, male a nonnullis cum iure gentium confunditur. Neque enim erat illa qualiscumque pax, sed sub lege subiectionis, et tributi. Cyrus cum in regionem Armeniorum pervenisset, antequam noceret cuipiam, misit ad regem qui debitum ex federe tributum et militem exigerent: **νομίζων φιλικώτερον εἶναι οὕτως, ἢ μὴ προειπόντα πορεύεσθαι,** *humanius id existimans quam si ultra duceret, nihil prae-*

1) Lib. I [58].
2) [Aelianus, Tact. I].
3) [Dio Chrysost., Orat. XXXVIII p. 473].
4) [Livius XXXV, 51, 2].
5) *Honeste tamen et laudabiliter interponitur*] Vide Marianam XXVII, 13.
6) *De tentandis rationibus belli vitandi diximus*] Lib. II, c. XXIII, §. 7.
7) [Seneca, Agamemn. 154].
8) Deut. XX, 11 [10].
9) *Praeceptum quod Deus Hebraeis dedit*] Iosephus Antiquae Historiae V, 2 [§ 9]: *ἐπέσχε δὲ αὐτοὺς ἡ γερουσία, πείσασα μὴ δεῖν ὀξέως οὕτως πρὸς τοὺς ὁμοφύλους ἐκφέρειν πόλεμον, πρὶν ἢ λόγοις διαλεχθῆναι περὶ τῶν ἐγκλημάτων, τοῦ νόμου μηδ' ἐπὶ τοὺς ἀλλοτρίους ἐφιέντος δίχα πρεσβείας καὶ τοιαύτης πρὸς τὸ μετανοῆσαι πείρας, τοὺς δόξαντας ἀδικεῖσθαι στρατιὰν ἀναγαγεῖν Sed retinuit eos senatus, ostendens non oportere ita subito bellum inferri popularibus, priusquam querelae verbis disceptatae sint, cum lex ne in externos quidem permittat iniuria affectis producere exercitum, nisi legatione prius missa tentatisque viis quibus ad saniorem mentem iniuriae auctores revocari possint.*

dicens, ut in ea historia Xenophon [1]) loquitur. Caeterum iure gentium ad effectus illos peculiares omnibus casibus requiritur denuntiatio, non utrinque, sed ab altera partium.

VII. I. Sed haec denuntiatio aut conditionata est, aut pura. Conditionata ubi cum rerum repetitione coniungitur. Rerum autem repetitarum nomine [2]) ius feciale comprehendebat non tantum vindicationem ex iure dominii, sed et persecutionem eius, quod ex causa civili aut criminis debetur, ut recte explicat Servius [3]). Inde illud in formulis, *reddi, satisfieri, dedi*, ubi dedi, ut alibi [4]) diximus, intelligendum est, ni punire sontem malint ipsi qui conveniuntur. Hanc rerum repetitionem dictam esse clarigationem testis est Plinius [5]). Conditionata est denuntiatio apud Livium [6]). *Eam se iniuriam nisi ab ipsis qui fecerint dematur, ipsos omni vi depulsuros esse.* et apud Tacitum [7]) : *ni supplicium in malos praesumant, usurum promiscua caede:* et vetus eius exemplum in Supplicibus Euripidis [8]), ubi Theseus caduceatori haec dat mandata ad Creontem Thebanum:

Vicina Theseus qui tenet regni sola [9])
Humare poscit mortuos: quod si datur,
Sit amica faciet gens Erechtidum tibi.
Haec si probantur, tum refer retro pedem:
Sin nemo paret, verba sint haec altera:
Iam mox ut arma pubis expectent meae.

Papinius [10]) in eiusdem rei narratione:

Aut Danais edice rogos, aut praelia Thebis.

Polybius [11]) hoc vocat **ῥύσια καταγγέλλειν**: Romani veteres condicere. Pura denuntiatio est quae specialiter indictio aut edictum, ubi aut bellum iam alter intulit (et hoc est quod apud Isidorum [12]) dicitur bellum propulsandorum hominum causa) aut ea deliquit ipse quae poenam merentur [13]).

2. Interdum autem conditionatam pura subsequitur, quanquam id necesse non est, sed ex superabundanti: Hinc illa formula [14]):

---

1) Histor. II [Cyripaed. II, 4, 32].
2) *Rerum repetitarum nomine*] Vide Parutam de bello Cyprio lib. I, Bizarrum lib. XXIII de Turcis. Reinkingium lib. II, classe III, c. IV.
3) *Servius*] Ad X Aeneidos [14].
4) [L. II C. I § II, 2 et C. XXI § IV].
5) *Plinius*] Libro XXII, 12 [c. 2]. *Et legati cum ad hostes clarigatum mitterentur, id est res raptas clare repetitum, unus utique Verbenarius vocabatur.* Et de Verbena agens libro XXV, 9: *Haec est quam legatos ferre ad hostes indicavimus.* Vide Servium ad IX [52], et X [14] Aeneid.
6) Lib. VIII [23, 7].
7) Lib. I. Annal. [48].
8) [Eurip., Suppl. 385 sqq.].
9) *Vicina Theseus qui tenet regni sola*] Similis denuntiatio est in Batrachomyomachia [135], et in Amphitruone Plauti initio [205 sqq.]. vide et Crommerum XXI.
10) [Statius, Theb. XII, 598].
11) [Polyb. IV, 53].
12) [Supra p. 504 n. 7].
13) *Aut ea deliquit ipse quae poenam merentur*] Exemplum vide apud Bembum libro VII.
14) [Livius I, 32].

Testor populum illum iniustum esse neque ius reddere. Et altera [1]: *Quarum rerum, litium, causarum* [2]) *condixit Pater patratus populi Romani Quiritium Patri patrato populi Priscorum Latinorum, hominibusque Priscis Latinis, quas res nec solverunt, nec dederunt, nec fecerunt, quas res dari, fieri, solvi oportuit, puro, pioque duello quaerendas censeo, consentio, consciscoque.* Et tertium carmen: *Quod populi Prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum Priscis Latinis iussit esse, Senatusque Romanus Quiritium censuit, consensit, conscivit; ut bellum cum Priscis Latinis fieret, ob eam rem ego populusque Romanus populo Priscorum Latinorum bellum indico, facioque.* Hoc autem casu ita ut dixi, non esse praecise necessariam denuntiationem ex eo quoque apparet, quod ad proximum praesidium rite fieret, ut feciales in Philippi Macedonis et postea in Antiochi [3]) causa consulti responderunt, cum prima denuntiatio ipsi facienda esset qui bello petebatur. Imo et belli in Pyrrhum indictio facta est uni militum Pyrrhi, idque in circo Flaminio, ubi is miles locum emere dicis causa iubebatur, ut Servius narrat ad nonum Aeneidos [4]).

3. Supervacuae observationis et hoc argumentum est, quod bellum saepe utrinque indictum est, ut Peloponnesiacum a Corcyrensibus et Corinthiis [5]), cum ab altera parte indictum esse sufficiat.

VIII. A more autem et institutis quorundam populorum, non a iure gentium sunt, caduceus apud Graecos [6]), sagmina et hasta sanguinea apud Aequicolas primum, et horum exemplo apud Romanos, renunciatio amicitiae et societatis si qua intercessisset, post res repetitas triginta dies solennes, hastae missio [7]) iterum, et alia id genus, quae cum his quae proprie iuris gentium sunt confundi non oportet. Nam et horum magnam partem suo tempore usurpari desiisse docet nos Arnobius [8]): imo iam Varronis [9]) aevo quaedam omittebantur. Punicum bellum tertium simul indictum, simul illatum est. Et Maecenas apud Dionem [10]) quaedam horum vult propria esse status popularis.

IX. Indictum autem bellum ei qui imperium in populo summum habet, simul indictum censetur omnibus eius non subditis tantum, sed et qui se socios adiuncturi sunt, ut qui accessio sint ipsius, et hoc est quod aiunt recentiores Iurisconsulti [11]) diffidato principe diffidatos eius adhaerentes. Nam indicere bellum vocant

---

1) [Livius I, 32].
2) *Quarum rerum, litium, causarum*] confer Graeca Dionysii Halicarnassensis excerpto legationum II [Exc. de legat., Rom. p. 9].
3) Liv. l. XXXI [8, 3], et XXXVI [3, 7].
4) [Serv., ad Virg. Aen. IX, 52].
5) [Thuc. I, 29].
6) *Caduceus apud Graecos*] Unde Caducei origo disces ex Plinio XXIX, 3. et Servio ad IV [242] et VIII Aeneidos.
7) *Hastae missio*] Vide Servium ad IX Aeneidos [52], Ammianum XIX [2, 6]. et quae ad eum notata a doctissimo Lindenbrogio.
8) Arnob. l. II contra Gent. [67].
9) Varro l. IV de lingua Latina.
10) [Vide Barbeyrac in versione Gallica].
11) Bald. ad l. 2. C. de serv. [l. 2 C. VII, 9] n. 70.

diffidare, quod intelligendum est de eo ipso bello, quod adversus eum cui indictum est geritur, quomodo bellum Antiocho indictum cum esset, Aetolis separatim indici non placuit, quod ipsi palam se Antiocho adiunxissent: *Aetolos ultro sibi bellum indixisse* [1]) respondebant feciales.

X. At eo bello absoluto, si ob auxilia suppeditata populus, aut rex alter bello impetendi sunt, ut effectus iuris gentium consequantur, opus erit nova indictione. Iam enim non ut accessio spectatur, sed ut principale aliquid. Ac propterea recte dictum est non fuisse iustum iure gentium bellum aut Manlii in Gallograecos [2]), aut Caesaris in Ariovistum: non enim iam ut accessio alieni belli, sed principaliter impetebantur, quam ad rem sicut ex iure gentium indictio, ita ex iure Romano novus populi Romani iussus desiderabatur. Nam quod in rogatione contra Antiochum dictum erat: *vellent, iuberentque cum Antiocho rege quique sectam eius secuti essent bellum iniri* [3]): quod et observatum in decreto adversus regem Persea [4]), videtur intelligi debere quamdiu cum Antiocho aut Perseo bellum esset: et de his qui reipsa ei bello se immiscerent.

XI. Causa autem cur gentes ad bellum illud, quod iure gentium iustum diximus, denuntiationem requirerent, non ea fuit quam adferunt nonnuli [5]), ne quid clam aut dolo agerent, id enim ad fortitudinis praestantiam magis quam ad ius pertinet, sicut nationes quaedam etiam praelii diem et locum condixisse leguntur [6]): sed ut certo constaret non privato ausu sed voluntate utriusque populi, aut populi capitum geri bellum: nam inde nati sunt effectus peculiares, qui neque in bello adversus praedones, neque in eo quod rex gerit in subditos locum habent. Ideo Seneca [7]) distincte dixit: *Indicta bella finitimis, aut gesta cum civibus.*

XII. Nam quod notant quidam [8]) et exemplis docent, etiam in bellis talibus capta fieri capientium, verum est, sed ex una dumtaxat parte, idque ex iure naturali non ex iure voluntario gentium, ut quod gentibus tantum prospicit, non his qui sine gente sunt, aut pars gentis. Errant et in eo [9]), quod putant bellum sui tuendi aut rerum tuendarum ergo susceptum, indictione non egere: nam eget omnino: non quidem simpliciter, sed ad eos quos dicere coepimus, et mox explicabimus effectus.

XIII. Ne illud quidem verum, non statim atque indictum est inferri bellum posse, quod Cyrus in Armenios, Romani in Cartha-

---

1) Livius libro XXXVI [3, 11].

2) *Non fuisse iustum iure gentium bellum aut Manlii in Gallograecos*] Aut Ulyssis sociorum in Ciconas Priamo quondam auxiliatos, de quibus Homerus Odysseae I [leg.: ι scil. IX, 39 sqq.], et ibi Didymus.

3) Livius libro XXXVI [1, 5].

4) Lib. XLII [31, 1].

5) Alb. Gent. lib. I, c. 2. [l. II c. 1].

6) *Sicut nationes quaedam etiam praelii diem et locum condixisse leguntur*] ut Porsenae Romani, memorante in Publicola Plutarcho [105 C]. Turcae biduo ante praelium ignes plurimos accendunt. Chalcocondylas VII [p. 344 Bekker].

7) Lib. III de ira, c. 2.

8) Ayala l. I, c. 5.

9) Alb. Gent. d. l. II. c. 2.

ginienses ut modo diximus fecerunt. Nam indictio nullum post se tempus iure gentium requirit. Potest tamen fieri, ut ex naturali iure tempus aliquod requiratur ex negotii qualitate, puta cum res repetitae sunt, aut poena in nocentem postulata, et id negatum non est. Tunc enim id dandum est tempus quo quod petitum est commodo fieri possit.

XIV. Quod si ius etiam legationum violatum sit, non ideo tamen denuntiatione opus non erit ad eos quos dico effectus: sed sufficiet eam fieri quomodo fieri tuto potest, per literas scilicet: quomodo et citationes et denuntiationes alias fieri mos habet in locis minus tutis.

CAPUT IV.

DE IURE INTERFICIENDI HOSTES IN BELLO SOLENNI, ET ALIA VI IN CORPUS.

I. *Belli solennis effectus generaliter exponuntur.*
II. *Vox licere distinguitur in id quod impune fit, nec tamen sine vitio, et in id quod vitio caret, etiam si id non facere virtutis sit alicuius: additis exemplis.*
III. *Effectus belli solennis in sua generalitate consideratos referri ad licere impunitatis.*
IV. *Cur tales effectus introducti sint.*
V. *Testimonia de his effectibus.*
VI. *Ex hoc iure interfici et offendi omnes qui intra fines hostium sunt.*
VII. *Quid si eo ante bellum venerint?*
VIII. *Subditos hostium ubique offendi, nisi lex alieni territorii obstet.*
IX. *Ius hoc offendendi etiam ad infantes et foeminas porrigi:*
X. *Etiam ad captos et quovis tempore.*
XI. *Etiam ad eos qui se dedere volunt, nec recipiuntur:*
XII. *Etiam ad deditos sine conditione.*
XIII. *Perperam id ius ad causas alias referri, ut ad talionem, pertinaciam defensionis.*
XIV. *Porrigi et ad obsides.*
XV. *Iure Gentium vetitum veneno quenquam interimere:*
XVI. *Aut tela aut aquas aliquas veneno inficere:*
XVII. *Non et aquas aliter corrumpere.*
XVIII. *Percussoribus uti an contra ius Gentium sit, distinguitur.*
XIX. *Stupra an sint contra ius Gentium.*

I. Ad illud Virgilii [1]:

Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.

Servius Honoratus cum iuris fecialis originem ab Anco Martio et ulterius ab Aequicolis petiisset, sic ait: *Si quando homines aut animalia ab aliqua gente rapta essent populo Romano, cum fecialibus, id est sacerdotibus, qui faciendis praesunt federibus, proficiscebatur etiam Pater patratus, et ante fines stans clara voce dicebat belli causam, et nolentibus res raptas* [2] *restituere, vel auctores iniuriae tradere, iaciebat hastam quae res erat pugnae principium, et iam licebat more belli res rapere.* Ante autem dixerat: *Veteres laedere res rapere dicebant, etiamsi rapinae nullum crimen existeret: similiter satisfacere res reddere dicebant.* Quibus docemur belli inter duos populos eorumve

1) [Virg., Aen. x, 14].
2) [*captas*, ed. 1646; *raptas*, edd. 1625, 1632, 1642].

capita indicti effectus quosdam esse proprios [1]), qui bellum ex sua [2]) natura non sequuntur: quod cum iis optime convenit quae ex Iurisconsultis Romanis modo attulimus.

II. 1. Sed quod dixit Virgilius *licebit* videamus quo pertineat. Interdum enim licere dicitur id quod rectum ex omni parte piumque est, etiamsi forte aliud quid fieri possit laudabilius, quale est illud Pauli Apostoli [3]): *πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει. Omnia* (illius scilicet generis cuius sunt de quibus agere coeperat, et acturus erat) *licent mihi, sed non omnia expediunt.* Sic licet matrimonium contrahere, sed laudabilior est ex pio proposito caelebs castitas [4]), ut ad Pollentium ex eodem Apostolo disserit Augustinus [5]). Repetere quoque nuptias licet: sed laudabilius est uno contentum esse matrimonio, ut recte hanc quaestionem explicat Clemens Alexandrinus [6]). Christianus coniux paganam coniugem licite relinquere potest, ut sensit Augustinus [7]), (quod quibus circumstantiis verum sit, discutere non est huius loci) sed et potest retinere: itaque addit ille: *Utrumque quidem pariter licitum est per iustitiam quae coram Domino est: et ideo nihil horum prohibet Dominus, sed non utrumque expedit.* Ulpianus [8]) de venditore cui post diem praestitutum vinum licet effundere: *Si tamen cum posset effundere, non effundit, laudandus est potius.*

2. Alias vero licere aliquid dicitur, non quod salva pietate et officiorum regulis fieri potest, sed quod apud homines poenae non

---

1) *Effectus quosdam esse proprios*] Crantzius Saxonicorum XI, 5.

2) [sola, edd. 1625, 1632, 1642; sua, ed. 1646].

3) I Cor. VI, 17 [12].

4) *Licet matrimonium contrahere, sed laudabilior est ex pio proposito caelebs castitas*] Tertullianus adversus Marcionem I [29]: *vacat abstinentiae testimonium, si licentia eripitur.* Vide de hac re, et de fuga in persecutione eundem lib. I ad uxorem. Hieronymus ad Helvidium [de Perpet. Virginitate 21]: *Virgo maioris est meriti, dum id contemnit, quod si fecerit, non delinquit.* Adversus Iovinianum [I, 12]: *Ideo plus amat virgines Christus, quia sponte tribuunt, quod sibi non fuerat imperatum.* Ad Pammachium [ep. 48]: *semper grandia in audentium* [*audientium* u raque ed.] *ponuntur arbitrio. Non tibi imponitur necessitas, ut voluntas praemium consequatur.* Chrysostomus ad I Cor. cap. VII [Homil. XIX, 2]: *βελτίονα δείκνυσι τὴν ἐγκράτειαν, meliorem ostendit continentiam.* Ad Rom. VII, 6 [Homil. XII, 4]: *κἂν μὴ πειθώμεθα καὶ γέενναν ἠπείλησε, δεικνὺς ὅτι οὐ τῆς φιλοτιμίας τῶν ἀγονιζομένων τὰ ζητούμενα, ὥσπερ ἡ παρθενία καὶ ἀκτημοσύνη, ἀλλὰ πάντως αὐτὰ ἀνυσθῆναι δεῖ. nisi praeceptis obediamus, Gehennam minatus est, ostenditque haec quae postulat, non esse ex iis quae certantes suopte studio praestant, qualia sunt virginitas et possessionum abdicatio, sed omnino ea debent impleri.* Secunda oratione de ieiunio [de Poenitentia VI, 3]: *ἀφῆκεν ἔξω τῶν σταδίων, ἀφῆκεν ἀνωτέρω τῶν ἀγώνων τὴν παρθενίαν· ἵνα καὶ οἱ κατορθοῦντες τὴν οἰκείαν μεγαλοψυχίαν ἐπιδείξωνται, καὶ οἱ μὴ κατορθοῦντες τῆς συγγνώμης ἀπολαύσωσι τοῦ δεσπότου. Reliquit extra stadia, reliquit supra certandi legem continentiam virginalem, ut et qui id praestant, animi sui ostendant magnitudinem, et qui non praestant, indulgentia Domini fruantur.* Quod mox aptat et ad *ἀκτημοσύνην* possessionum abdicationem. Adiice quae habet Gratianus ex Augustino et aliis in causa XIV, quaestione 1.

5) Lib. I, c. 18.

6) *Clemens Alexandrinus*] stromateon IV [immo III, 12, 82]. ubi inter alia de secundas nuptias faciente ait: *οὗτος οὐχ ἁμαρτάνει μὲν κατὰ διαθήκην· οὐ γὰρ κεκώλυται πρὸς τοῦ νόμου. οὐ πληροῖ δὲ τῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιον πολιτείας τὴν κατ' ἐπίτασιν τελειότητα: non peccat is quidem in fedus: neque enim ulla lex est quae prohibeat, sed non implet excellentissimam Euangelicae vitae perfectionem.*

7) *Paganam coniugem licite relinquere potest ut sensit Augustinus*] Libro I de adulterinis coniugiis ad Pollentium cap. 13, et 18. ex quibus locis multa transcripsit Gratianus in causam XXVIII, quaest. I [c. 8]. [In marg. citatur in quatuor edd.: Ad Pollentium lib. I, c. 15].

8) L. 1, §. licet D. de peric. et com. rei vend. [l. 1 § 3 D. XVIII, 6].

subiacet [1]). Sic apud populos multos scortari licet: apud Lacedaemonios et Aegyptios etiam furari licebat. Apud Quintilianum [2]) est: *Sunt quaedam non laudabilia natura, sed iure concessa, ut in XII tabulis, debitoris corpus inter creditores dividi licuit.* Est autem haec vocis licere significatio minus propria, ut recte notat Cicero Tusculanarum quinta [3]) de Cinna loquens: *Mihi contra non solum eo videtur miser, quod ea fecit, sed etiam quod ita se gessit ut ea facere ei liceret: etsi peccare nemini licet, sed sermonis errore labimur: id enim licere dicimus, quod cuique conceditur:* Recepta tamen, ut cum idem Cicero pro Rabirio Posthumo [4]) iudices sic alloquitur: *Quid deceat vos, non quantum liceat vobis, spectare debetis: si enim quod liceat quaeritis, potestis tollere e civitate quem vultis.* Sic regibus dicuntur omnia licere quia sunt **ἀνυπεύθυνοι**, *exemti a poenis humanis*, ut alibi diximus. At regem sive Imperatorem informans Claudianus [5]) recte ait:

Nec tibi quid liceat, sed quid fecisse decebit
Occurrat.

Et Musonius [6]) castigat reges ***μὴ τὸ καθήκει μοι λέγειν μεμεληκότας, ἀλλὰ τὸ ἔξεστί μοι***, *qui in more habent dicere hoc mihi licet, non hoc me decet.*

3. Eoque sensu saepe opponi videmus quod licet, et quod oportet, ut a Seneca patre [7]) in controversiis non semel. Ammianus Marcellinus [8]): *Sunt aliqua quae fieri non oportet, etiam si licet.* Plinius in epistolis [9]): *Oportet quae sunt inhonesta non quasi illicita sed quasi pudenda vitare.* Cicero ipse oratione pro Balbo [10]): *Est enim aliquid quod non oporteat, etiamsi licet.* Idem pro Milone [11]) fas esse ad naturam, licere ad leges refert. Et in declamatione Patris Quintiliani [12]) est, aliud esse iura spectare, aliud iustitiam.

III. Hoc ergo modo laedere hosti hostem licet, et in persona, et in rebus: id est non ei tantum qui ex iusta causa bellum gerit,

---

1) *Alias vero licere dicitur, non quod salva pietate et officiorum regulis fieri potest, sed quod apud homines poenae non subiacet*] Tertullianus in exhortatione ad castitatem [8]: *Licentia plerunque tentatio est disciplinae.* ibidem: *omnia licent, sed non omnia pro salute.* Chrysostomus de poenitentia VIII [Oratio de Poenitentia (inter spurias) cap. 3]: *ὁ ἀκρίδας ἐκ βοτανῶν ἐσθίων καὶ μέλι ἄγριον τῷ τὴν λαμπρὰν παρατιθεμένῳ καὶ βασιλικὴν τράπεζαν ἐξ αὐθεντίας προστάττει. οὐκ ἔξεστί σοι· καί τοι ἐδόκει βασιλεῖ πάντα ἐξεῖναι. Hic qui herbarum cacuminibus vescebatur et fero melle, illi splendidam et regiam mensam sibi apponere solito, cum auctoritate edicit, non licet tibi. Atqui videntur regi omnia licere.* Columella praefatione libro VII [immo I, 7, 2]: *Nec sane est vindicandum nobis quicquid licet: nam summum ius antiqui putabant summam crucem.* Hieronymus ad Iovinianum [immo ad Innocentium, Ep. I, 14]: *Et o vere ius summum, summa malitia.*

2) L. III, c. 8 [Quint., Instit. or. III, 6, 84].

3) [Cic., Tuscul. quaest. V, 19, 55].

4) [Cic., pro Rabirio Posthumo 5, 11].

5) [Claudian., de IV. Cons. Honor. 267 sq.].

6) [Stobaeus 48, 14].

7) *Ut a Seneca patre*] Inter alia controversiarum libro IV, 24 [23]. [In marg. in quatuor edd.: Decl. l. III et V].

8) Am. l. XXX [8, 8].

9) Plin. lib. V [13].

10) [Cic., pro Balbo 3, 8].

11) [Cic., pro Milone 16, 43].

12) Decl. CCLI.

quique laedit intra eum modum quem naturaliter concessum initio huius libri diximus, sed ex utraque parte et indistincte: ita ut eam ob causam nec puniri possit in alio forte territorio deprehensus tanquam homicida, aut fur; nec bellum ipsi ab alio talis facti nomine inferri. Hoc sensu apud Sallustium [1]) legimus: *cui omnia in victoria lege belli licuerunt.*

IV. Causa cur id gentibus placuerit haec fuit; quod inter duos populos de iure belli pronuntiare velle periculosum fuerat aliis populis, qui ea ratione bello alieno implicarentur, sicut Massilienses in causa Caesaris et Pompeii dicebant [2]), neque sui iudicii neque suarum esse virium discernere utra pars iustiorem haberet causam: deinde quod etiam in bello iusto vix satis cognosci potest ex indiciis externis, quis iustus sit sè tuendi, sua recuperandi aut poenas exigendi modus, ita ut omnino praestiterit haec religioni bellantium exigenda relinquere quam ad aliena arbitria vocare. Achaei in oratione ad Senatum apud Livium [3]): *Quonam modo ea quae iure belli acta sunt, in disceptationem veniunt?* Praeter hunc effectum licentiae, id est impunitatis, est et alius, dominii scilicet, de quo posterius agemus.

V. I. Illa autem quam nunc tractare coepimus laedendi licentia primum ad personas porrigitur: de qua multa exstant apud probos auctores testimonia. Graecum est proverbium ex tragoedia Euripidis [4]):

Καθαρὸς ἅπας τοι πολεμίους ὃς ἂν κτάνῃ.
Purus profecto est quisquis hostem occiderit.

Itaque more Graecorum antiquo cum his, qui extra bellum occidissent hominem, lavare, potum sumere, multoque magis sacra facere fas non erat, cum his qui in bello, fas erat. Et passim occidere, ius belli vocatur. Marcellus apud Livium [5]): *quicquid in hostibus feci, ius belli defendit.* Apud eundem [6]) Alcon ad Saguntinos: *Sed haec patienda censeo potius, quam trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra coniuges ac liberos belli iure sinatis.* Idem alibi [7]) cum narrasset, Astapenses occisos; addit factum iure belli. Cicero pro Deiotaro [8]): *Tibi vero inimicus cur esset a quo cum vel interfici belli lege potuisset, regem se et filios suos constitutos esse meminisset?* Et pro M. Marcello [9]): *Nam cum ipsius victoriae conditione iure omnes occidissemus, clementiae tuae iudicio conservati sumus.* Caesar [10]) Haeduis significat *suo beneficio conservatos quos iure belli interficere potuisset.* Iosephus in bello Iudaico [11]), **καλὸν ἐν πολέμῳ θνήσκειν, ἀλλὰ**

---

1) [Sallust., ad Caesarem de re publ. II, 4, 1].
2) [Caesar, Bell. civ. I, 35].
3) Libro XXXIX [36, 12].
4) *Ex tragoedia Euripidis*] Ione [1334].
5) Liv. XXVI [31, 9].
6) Lib. XXI [13, 8].
7) Libro XXVIII [23].
8) [Cic., pro Rege Deiotaro 9, 25].
9) [Cic., pro Marcello 4, 12].
10) Comm. libro VII [41, de Bello Gallico].
11) [Ioseph., Bell. Iud. III, 8, 5].

πολέμου νόμῳ, τοῦτ' ἐστὶν ὑπὸ τῶν κρατούντων: *Pulchrum in bello occumbere, sed belli iure, id est vitam adimente victore.* Papinius [1]):

> *Nec querimur caesos: haec bellica iura* [2]), *vicesque*
> *Armorum.*

2. Iure autem belli cum dicunt hi scriptores, non tale intelligi quod actum culpa omni liberet, sed qualem dixi impunitatem, ex aliis locis apparet. Tacitus [3]) dixit *in pace causas et merita spectari, ubi bellum ingruat innocentes ac noxios iuxta cadere.* Idem alibi [4]): *Nec illis aut honorare eam caedem ius hominum, aut ulcisci ratio belli permittebat.* Neque aliter sumendum ius belli quod abstinuisse Achivos Aenea et Antenore memorat Livius [5]), eo quod pacis auctores semper fuissent. Seneca in tragoedia Troadibus [6]):

> *Quodcunque libuit facere, victori licet.*

Et in epistolis [7]): *Quae commissa capite luerent tum quia paludati fecerunt laudamus* [8]): et Cyprianus [9]), *Homicidium cum admittunt singuli crimen est. Virtus vocatur cum publice geritur. Impunitatem sceleribus acquirit, non innocentiae ratio, sed saevitiae magnitudo.* Deinde: *Consensere iura peccatis et coepit esse licitum quod publicum est.* Sic Lactantius [10]) Romanos ait legitime iniurias intulisse. Nec alio sensu Lucanus [11]): *Iusque datum sceleri.*

VI. Late autem patet hoc ius licentiae. nam primum non eos tantum comprehendit, qui actu ipso arma gerunt, aut qui bellum moventis subditi sunt, sed omnes etiam qui intra fines sunt hostiles: quod apertum fit ex ipsa formula apud Livium [12]), *Hostis sit ille, quique intra praesidia eius sunt.* Nimirum quia ab illis quoque damnum metui potest, quod in bello continuo et universali sufficit ut locum habeat ius de quo agimus: aliter quam in pignorationibus, quae, ut diximus [13]), ad exemplum onerum impositorum ad luenda civitatis debita introductae sunt: quare mirum non est, si, quod Baldus [14]) notat, multo plus licentiae sit in bello, quam in pignorandi iure. Et hoc quidem quod dixi in peregrinis qui commisso cognitoque bello intra fines hosticos veniunt, dubitationem non habet.

VII. At qui ante bellum [15]) eo iverant, videntur iure gentium pro

---

1) [Statius, Theb. XII, 552 sq.].
2) *Haec bellica iura*] Servius in excerptis Fuldensibus ad II Aeneidos [538]: *Iure bellico Politen Pyrrhus occiderat: sed cur ante oculos patris?* Spartianus Severo [14]: *praeter eos quos ius praelii absumpsit.*
3) Ann. I [48].
4) Hist. III [51].
5) [Livius I, 1, 1].
6) [Sen., Troades 344].
7) Epist. XCVI [immo XCV, 31].
8) *Quae commissa capite luerent, tum quia paludati fecerunt laudamus*] Confer quae supra libro II, cap. I. §. I.
9) Epist. II [Ep. I, 6].
10) IV Inst. c. 9 [Div. Inst. VI, 9, 4].
11) Pharsal. I [2].
12) Libro XXXVII [immo XXXVIII, 48, 9] et alibi passim.
13) [L. III C. II § VII].
14) Ad l. V. D. de iustitia [l. 5 D. I, 1].
15) [bello, ed. 1632; bellum, edd. 1625, 1642, 1646].

hostibus haberi post modicum tempus [1]) intra quod discedere potuerant. Nam sic Epidamnum obsessuri Corcyraei peregrinis primum discedendi faciebant copiam, denuntiantes alioqui pro hostibus futuros [2]).

VIII. 1. Qui autem vere subditi sunt hostium, ex causa scilicet permanente, eos offendere ubique locorum iure hoc gentium licet, si ipsorum personam respicimus. Nam cum alicui bellum indicitur, simul indicitur eius populi hominibus, ut supra ostendimus in formula indictionis: sic et in decreto: *Vellent iuberent Philippo regi Macedonibusque qui sub regno eius essent bellum indici* [3]). Hostis autem qui est, ubique secundum ius gentium impeti potest. Euripides [4]):

Νόμος γὰρ ἐχθρὸν δρᾶν ὅπου λάβῃς κακῶς.
Ubicunque prensum iura laedi hostem sinunt.

Marcianus Iurisconsultus [5]): *Transfugas licet ubicunque inventi fuerint, quasi hostes interficere.*

2. Interfici ergo possunt impune in solo proprio, in solo hostili, in solo nullius, in mari. In territorio autem pacato quod eos interficere aut violare non licet, id ius non ex ipsorum venit persona, sed ex iure eius qui ibi imperium habet [6]). Nam civiles societates constituere potuerunt in eos qui in aliquo sunt territorio nihil per vim agi, nisi iudicio tentato: sicut ex Euripide citavimus [7]):

Si crimen istis aliquod hospitibus struis
Ius impetrabis: vi quidem hinc non abstrahes.

Ubi autem iudicia vigent, ibi personarum spectantur merita, et cessat ius istud promiscuum nocendi, quod inter hostes introductum dicimus. Narrat Livius [8]) septem triremes Poenorum fuisse in portu eius ditionis cui Syphax imperabat, cui pax eo tempore erat cum Carthaginiensibus Romanisque. advenisse eo cum duabus triremibus Scipionem: opprimique a Poenis potuisse priusquam portum intrarent: sed vento acriore illatas in portum antequam Poeni anchoras molirentur: tum vero Poenos nihil ausos in regio portu.

IX. 1. Caeterum ut ad rem redeam, quam late licentia ista se protendat vel hinc intelligitur, quod infantium quoque et feminarum caedes impune habetur, et isto belli iure comprehenditur. Non huc adferam quod Hesbonitarum feminas et pueros Hebraei occiderunt [9]),

---

1) *Post modicum tempus*] Bembus VII historiae. Ea defensione utitur Cicero pro Ligario [2, 4]. Ex mplum habes apud Livium libro XXV [22, 11], de civibus Campanis. Alia apud Thucydidem libro I, et V [immo IV, 105]. [Ea defensione — libro I, et V, add. ed. 1646].

2) Thuc. l. I [26].

3) Livius libro XXXI [6, 1].

4) [Eurip. frgm. 1076].

5) L. 3, in fine D. ad l. Corn. de sicariis [l. 3 § 6 D. XLVIII, 8].

6) *Sed ex iure eius qui ibi imperium habet*] confer dicenda infra cap. VI, §. 26. et Albericum Gentilem Hispanicarum Advocationum lib. I, c. 6. Wehnerum in consilio Franconico 92.

7) [p. 420 n. 9].

8) *Livius*] Libro XXVIII [17, 12]. Vide simile factum Venetorum Graecos impedientium ne in portu iuris Veneti Turcis noceant, apud Chalcocondylam lib. IX [p. 478 Bekker]. de Venetis et Turcis apud Tunetem, Bembum lib. 4. de Pisanis et Genuatibus in Sicilia, Bizarum bello Pisano. de Rostochio et Gripswaldia Paulinum Gotthum.

9) Deuter. II, 34.

et quod idem fieri imperatur in Cananaeos [1]), et quorum connexa cum Cananaeis erat causa [2]): Dei ista sunt opera, cuius in homines ius maius est, quam hominum in bestias ut alibi disseruimus. Illud propius accedit ad testandum morem communem gentium, quod in Psalmo [3]) beatus dicitur fore qui Babyloniorum infantes petrae allidet, cui par est Homericum illud [4]):

— *καὶ νήπια τέκνα*
Βαλλόμενα προτὶ ἄστυ ἐν αἰνῇ δηιότητι
Illisaque corpora terrae
Infantum, saevus dum concutit omnia Mavors.

2. Thraces olim capta Mycalesso feminas quoque et infantes occiderunt, narrante Thucydide [5]). Idem de Macedonibus cum Thebas cepissent narrat Arrianus [6]). Romani capta Ilurgi [7]) urbe Hispaniae, *ἔκτειναν ὁμαλῶς καὶ παιδία καὶ γυναῖκας*, *sine discrimine interemerunt etiam mulieres et pueros*, quae verba sunt Appiani [8]). Germanicus Caesar Tacito [9]) narratur vicos Marsorum (Germaniae is populus) ferro flammisque pervastasse, additurque: *non sexus, non aetas miserationem attulit.* Titus Iudaeorum etiam pueros et feminas in spectaculo feris laniandos proposuit. Et tamen hi duo ingenio minime saevo fuisse creduntur: adeo saevitia illa in morem verterat. Quo minus mirum si et senes interficiuntur, ut a Pyrrho Priamus [10]).

X. 1. Ne captivi quidem ab hac licentia exemti [11]). Pyrrhus apud Senecam [12]) ex recepto tunc more:

Lex nulla capto parcit aut poenam impedit.

---

1) Deuter. XX, 16.

2) *Et quorum connexa cum Cananaeis erat causa*] ut Amalecithae de quibus Iosephus libro VI, 8 [Ant. Iud. VI, 7, 2], in Saulis rebus: *ἐπὶ σφαγὴν γυναικῶν καὶ νηπίων ἐχώρησεν, οὐδὲν ὠμὸν οὐδ' ἀνθρωπίνης σκληρότερον διαπράσσεσθαι φύσεως ἡγούμενος, πρῶτα μὲν πολεμίους ταῦτα δρῶν. Ad caedem feminarum etiam et puerorum processit, nihil existimans se crudele aut naturae humanae adversum in eo facere, primum quod hostes erant in quos id fiebat, etc.*

3) Psalmo CXXXVI [CXXXVII, 9].

4) *Homericum illud*] [Iliad. XXII, 63 sq.]. Ex eodem Homero [Iliad. VI, 58] Severus in Britannos his verbis usus [apud Xiphilin. LXXVI, 15]:

μηδ' ὄντινα γάστερι μήτηρ
κοῦρον ἐόντα φέροι, μηδ' ὃς φύγοι αἰπὺν ὄλεθρον.
nec qui latet abditus intra
Viscera matris adhuc, fugiet crudelia fata.

5) Lib. I [29].

6) [Arrian., de Exp. Alex. I, 8].

7) *Romani capta Ilurgi*] Scipio capta Numantia: Iuliani milites in mulieres Daciris relictas. Zosimus III [15]. Idem Iulianus capta Maiozamaltha. *Sine sexus discrimine vel aetatis, quicquid impetus reperit, potestas iratorum absumit:* ait Ammianus libro XIV [XXIV, 4, 25].

8) [Appian., Hisp. 32].

9) Lib. An. I [51].

10) Aen. II [550 sqq.].

11) *Ne captivi quidem ab hac licentia exempti*] Elisaeus apud Iosephum [Ant. Iud. IX, 4, 3]: *τοὺς γὰρ νόμῳ ληφθέντας πολέμου, ἀποκτείνειν ἔλεγε δίκαιον. Belli iure captos interfici iustum dicebat.* itaque Virgilius [Aen. X, 524 sq.] captivum inducit rogantem:

Per patrios manes, per spes surgentis Iuli
Te precor hanc animam serves natoque patrique.

LXX millia Slavorum captorum ab Ottone interfecta narrat Withikindus lib. II [III p. 34].

12) Troad. [342].

In Ciri Virgiliana [1]) belli lex haec dicitur etiam in feminas captivas. Ita enim ibi Scylla:

At belli saltem captivam lege necasses.

Sed et illo Senecae loco de femina, Polyxena nimirum, occidenda agebatur. Hinc illud Horatii [2]):

Vendere cum possis captivum, occidere noli.

Ponit enim licere: et Donatus [3]), servos dictos qui servati essent *quum eos occidi oporteret iure belli:* ubi illud oporteret, improprie pro liceret positum videtur. Sic a Corcyraeis interfecti captivi ex Epidamno narrante Thucydide [4]). Sic quinque millia captivorum ab Annibale occisa [5]). Apud Hirtium bello Africano [6]) Scipionem sic alloquitur centurio Caesarianus: *Tibi gratias ago, quod mihi vitam incolumitatemque belli iure capto polliceris.*

2. Nec tempore ullo excluditur potestas occidendi tales servos id est bello captos, quantum ad ius gentium pertinet: etsi legibus civitatum hic magis, illic minus adstringitur.

XI. Quin et supplicum occisorum passim occurrunt exempla, ut ab Achille apud Homerum [7]), apud Virgilium [8]) Magonis et Turni: quae ita narrari videmus ut defendantur simul illo quod dixi belli iure. nam et Augustinus [9]) laudans Gothos qui supplicibus et in templa perfugientibus pepercerant: *Quod belli iure fieri licuisset,* ait, *illicitum sibi esse iudicarunt.* Nec qui se dedunt semper recipiuntur, ut in pugna ad Granicum Graeci qui Persae militabant: apud Tacitum [10]) Uspenses veniam liberis corporibus orantes: *quod aspernati,* inquit, *sunt victores, ut belli potius iure caderent.* Nota et hic belli ius.

XII. Sed et acceptos in deditionem sine conditione ulla, legas interfici [11]), ut a Romanis Pometiae principes [12]), a Sulla Samnites, a Caesare Numidas [13]), et ipsum Vercingentorigem [14]): imo mos hic ferme perpetuus Romanorum in hostium duces sive captos, sive deditos, ut triumphi die occiderentur [15]), quemadmodum Cicero nos docet quinta Verrina [16]), Livius tum alibi, tum libro XXVIII [17]), Tacitus Annali XII [18]), et alii multi. Eodem Tacito [19]) memorante Galba deci-

---

1) [Pseudo-Virg., Ciris 447].
2) [Horat., Ep. I, 16, 69].
3) Adelph. act. 2 scen. 1 [128],.
4) Lib. I [30].
5) Ap. Annib. [14]. Dion. XLVII [48].
6) [Hirtius, Bell. Afric. 45].
7) [E. g. Hom., Ilias XX, 463; XXI, 74].
8) [Virg., Aen. X, 524; XII, 930].
9) I de Civit. Dei, 2 [I, 1].
10) Ann. XII [17].
11) *Acceptos in deditionem sine conditione ulla, legas interfici*] Vide Thuanum libro LXX [17], in anno CIↃIↃLXXX, in rebus Hiberniae.
12) Liv. II [17, 6].
13) Dion. XLV [immo XLIII, 9].
14) [Dio Cassius XL, 41].
15) *Ut triumphi die occiderentur*] simile apud Reginonem in anno IↃCCCCV.
16) [Cic., Verr. V, 30, 77].
17) [Livius XXVI, 13, 15].
18) [Tac., Ann. XII, 19].
19) Hist. I [37].

mari iussit quos deprecantes in fidem acceperat: et Caecina in deditionem accepto Aventico in Iulium Alpinum e principibus, ut concitorem belli animadverrit; caeteros veniae vel saevitiae Vitellii reliquit [1].

XIII. I. Solent interdum historici causam interfectorum hostium, captorum praesertim aut supplicum, referre aut ad talionem, aut ad pertinaciam [2] in resistendo: sed hae causae ut alibi distinximus suasoriae magis sunt, quam iustificae. Nam talio iusta et proprie dicta in eandem personam quae deliquit exercenda est, ut intelligi potest ex his quae de poenae communicatione dicta sunt supra. Contra vero in bello plerumque id quod talio dicitur in malum redundat eorum quorum in eo quod accusatur nulla est culpa. Cuius morem sic describit Diodorus Siculus [3]: **οὐ γὰρ ἠγνόουν δι' αὐτῶν τῶν ἔργων μαθόντες, ὅτι τοῖς διαπολεμοῦσι κοινῆς τῆς τύχης ὑπαρχούσης, ἀμφοτέρους κατὰ τὰς ἥττας τοιαῦτα ἀνάγκη παθεῖν, οἷα ἂν αὐτοὶ πράξωσιν εἰς τοὺς ἀτυχήσαντας.** *Neque enim ignorabant ipsis rebus edocti, cum bellantium par sit fortuna, alterutris, si male rem gessissent id expectandum quod ipsi in victos statuissent.* Apud eundem [4] Philomelus dux Phocensium **διὰ τῆς κολάσεως τοὺς ἐχθροὺς ἐποίησε μεταθέσθαι τῆς ὑπερηφάνου καὶ δεινῆς τιμωρίας**: *pari poena exacta* [5] *effecit ut hostes a superbo et insolenti supplicio temperarent.*

2. Pertinax vero studium in partes nemo est qui supplicio dignum iudicet, ut apud Procopium [6] Neapolitani Belisario respondent, quod tunc maxime obtinet cum partes illae aut a natura assignatae aut honesta ratione electae sunt. Imo tantum abest ut in eo crimen sit, pro crimine habetur, si quis praesidio decesserit, praesertim veteri iure militari Romano [7] quod hic nullam ferme admittebat metus aut periculi excusationem. *Praesidio decedere apud Romanos capitale est,* ait Livius [8]. Ob utilitatem ergo suam quisque summo illo rigore, ubi visum est, utitur: defenditur autem rigor ille apud homines eo gentium iure de quo nunc agimus.

XIV. Idem ius et in obsides usurpatum, nec in eos tantum qui se obligaverant, quasi ex conventione, sed et in eos qui ab aliis traditi. A Thessalis occisi olim ducenti quinquaginta [9], a Romanis Volsci Aurunci ad trecentos [10]. Notandum autem solitos obsides dari etiam pueros ut a Parthis [11], quod et a Simone Maccabaeorum uno [12] factum legimus, et feminas ut a Romanis Porsenae temporibus, et a Germanis narrante Tacito [13].

---

1) [Tac., Hist. I, 68].
2) *Solent interdum historici causam interfectorum hostium, captorum praesertim aut supplicum, referre aut ad talionem aut ad pertinaciam*] ut Chalcocondylas libro VIII.
3) [Diod. Sic. XIV, 46].
4) [Diod. Sic. XVI, 31].
5) *Pari poena exacta*] Vide eundem Diodorum de Spendio et Amilcare Barca in Excerptis Peiresianis [Exc. de Virtut. et Vitiis I p. 262].
6) I Goth. [8].
7) Polyb. lib. I [17] et VI [37].
8) Lib. XXIV [37, 9].
9) Plut. de Claris mulierib. [244 B].
10) Dionys. XVI [immo VI, 30].
11) Tac. Ann. XII [10].
12) I Maccab. XIII, 17 [16].
13) IV Hist. [immo Germ. 8].

XV. 1. Sicut autem ius gentium permittit multa, eo permittendi modo quem iam explicavimus, quae iure naturae sunt vetita, ita quaedam vetat permissa iure naturae. Nam quem interficere liceat, eum gladio an veneno interimas nihil interest, si ius naturae respicias: ius inquam naturae: nam generosius quidem est ita occidere ut qui occiditur sui defendendi habeat copiam: sed non debetur hoc cuiquam qui mori meruit. At ius gentium, si non omnium, certe meliorum iam olim est, ne hostem veneno interficere liceat: qui consensus ortus est ex respectu communis utilitatis, ne pericula in bellis quae crebra esse coeperant nimium intenderentur. Et credibile est a regibus id profectum, quorum vita ab armis ante alios defenditur, a veneno minus quam aliorum tuta est, nisi defendatur iuris aliqua religione et metu infamiae [1]).

2. Clandestina scelera vocat Livius [2]) de Perseo loquens: nefas Claudianus [3]) agens de insidiis in Pyrrhum a Fabricio reiectis, et Cicero [4]) scelus eandem historiam tangens. Communis exempli interesse ne tale quid admittatur aiunt Consules Romani in epistola ad Pyrrhum quam ex Cl. Quadrigario recitat Gellius [5]): apud Valerium Maximum [6]) est, *armis bella, non venenis geri debere*. Et Tacito [7]) memorante cum princeps Cattorum Arminii mortem veneno promitteret, reiecit Tiberius, ea se gloria aequans priscis imperatoribus. Quare qui licitum volunt hostem veneno occidere [8]), ut ex Vegetio Baldus [9]), respiciunt merum naturae ius, illud autem quod a gentium voluntate ortum trahit praetervident.

XVI. 1. Distat a tali veneficio nonnihil et ad vim accedit propius, spicula veneno inficere et geminare mortis causas, quod de Getis tradit Ovidius [10]), de Parthis Lucanus [11]), de Afris quibusdam Silius [12]), et nominatim de Aethiopibus Claudianus [13]). Sed hoc quoque contra ius est gentium [14]) non universale, sed gentium Europaearum et si quae ad Europae melioris cultum accedunt. quod recte a Salisberiensi [15]) observatum est, cuius haec sunt verba: *Nec veneni licet videam ab infidelibus aliquando usurpatam ullo unquam iure indultam lego licentiam.* Ideo *ferrum infamare veneno* dixit Silius [16]).

---

1) *Et metu infamiae*] Senatores ad Pyrrhum: ἵνα μὴ τὸ σὸν πάθος ἡμῖν διαβολὴν ἐνέγκῃ. *ne nobis infamiam adferat siquid tibi acciderit* [Plutarch., Pyrrh. 396 C].

2) Livius libro XLII [18, 1].

3) de bello Gild. [274].

4) Off. III [22, 86].

5) L. III, c. 8.

6) Lib. V, c. 5 [VI, 5, 1].

7) Ann. III [II, 88].

8) *Qui licitum volunt hostem veneno occidere*] Vide de Venetis Bembum fine libri III.

9) II Cons. 188.

10) *De Getis tradit Ovidius*] [Ex Ponto I, 2, 15 sqq.]. de Scythis Plinius libro XI, 53: *Scythae sagittas tingunt viperina sanie, et humano sanguine: irremediabile id scelus mortem illico adfert levi tactu.* de Serviis vide supplementum Helmoldi c. 4.

11) [Lucan. VIII, 304].

12) [Silius III, 273].

13) [Claudian., de Cons. Stilich I, 351].

14) *Sed hoc quoque contra ius est gentium*] ideo Ilus Mermerides in Odysseae *A* [I, 263] Ulyssi negat venenum ad spicula,

ἐπεί ῥα θεοὺς νεμεσίζετο αἰὲν ἐόντας.
Veritus vim Divum morte carentum.

15) Salisb. VIII, 20.

16) [cf. n. 12].

2. Nam et fontes veneno inficere, quod ipsum quoque aut non latet aut non diu latet, Florus [1]) ait esse non tantum contra morem maiorum, sed et contra fas Deum, sicut iura Gentium Diis asscribi auctoribus solere alibi [2]) quoque a nobis annotatum est. Neque vero mirum videri debet, si ad minuenda pericula tales sint quaedam bellantium tacitae conventiones, cum olim Chalcidensibus et Eretriensibus manente bello convenerit **μὴ χρῆσθαι τηλεβόλοις** [3]) *ne missilibus uti liceret.*

XVII. Caeterum non idem statuendum, de aquis sine veneno [4]) ita corrumpendis ut bibi nequeant, quod Solon et Amphictyones leguntur [5]) in barbaros iustum censuisse: et Oppianus de Piscatu quarto [6]), ut suo saeculo solitum commemorat. Id enim perinde habetur quasi avertatur flumen aut fontis venae intercipiantur [7]), quod et natura et consensu licitum est.

XVIII. 1. An vero hostem interficere immisso percussore per ius gentium liceat, quaeri solet. Sed omnino discrimen adhibendum est, inter percussores qui fidem expressam vel tacitam violant, ut subditi in regem, vasalli in seniorem, milites in eum cui militant, recepti ut supplices aut advenae aut transfugae in eos qui receperunt, an vero nulla teneantur fide, quomodo Pipinus [8]) Caroli Magni pater uno comitatus satellite traiecto Rheno hostem in cubiculo interfecisse narratur: quod et a Theodoto Aetolo in Ptolemaeum Aegypti regem simili modo tentatum refert Polybius [9]), **οὐκ ἄνανδρον τόλμην**, *virilem audaciam* vocans. Talis et ille laudatus ab historicis Q. Mutii Scaevolae [10]) conatus, quem ipse sic defendit, *hostis hostem occidere volui* [11]). Porsena ipse in hoc facto, nihil nisi virtutem agnoscit. Valerius Maximus [12]) pium ac forte propositum vocat: laudat et Cicero pro P. Sextio [13]).

2. Nimirum hostem occidere ubivis licet, non naturae tantum sed et gentium iure ut supra diximus: nec refert quot sint qui faciant, aut patiantur. Sexcenti Lacones cum Leonida castra hostilia ingressi recta tentorium regis petebant [14]). Paucioribus idem licuit [15]). Pauci erant qui Marcellum consulem ex insidiis circumventum

---

1) Lib. 2 [c. 20].
2) [L. II C. XIX § 1, 2].
3) Strabo l. x [1, 12].
4) *Sine veneno*] cadaveribus, asbesto, quibus usus in obsidione Auximi Belisarius. Procopius Gotthicorum II [27]. calce, ut Turcae ad Dibibram. Nicetas lib. I [7] de Alexio Isaaci fratre. Sunt talia et apud Ottonem Frisingensem et Guntherum Ligurino.
5) Paus. l. ult. [x, 37]. Front. l. III [c. 7, 6]. Aesch. de male ob. leg. [115].
6) [Oppianus, Halieut. IV, 687 sq.].
7) *Fontis venae intercipiantur*] Vide Priscum in Excerptis legationum [leg. gent. p. 585].
8) *Pipinus*] Vide Paulum Warnafredi libro VI [de Gestis Langob. c. 37].
9) [Polyb. v, 81].
10) *Q. Mucii Scaevolae*] qui Plutarcho [Poplicola 106 B] ἀνὴρ εἰς πᾶσαν ἀρετὴν ἀγαθός, *vir ad omnem virtutem egregius.*
11) Liv. lib. II [12, 9].
12) Lib. III, c. 3 [II, 3, 1].
13) [Cic., pro Sextio 21, 48].
14) Iustin. II [11, 15].
15) *Paucioribus idem licuit*] Valens pecuniam promisit ei qui Scythae cuiusquam caput attulisset. ita pax obtenta. Zosimus IV [22].

occiderunt [1]: et qui Petilium Cerialem parum abfuit quin in lecto confoderent [2]. Laudat Eleazarum Ambrosius [3], quod elephantem supereminentem caeteris adortus est, arbitratus ei insidere regem. Neque tantum qui haec faciunt, sed et qui aliis faciendi auctores sunt, iure Gentium inculpati habentur. Scaevolae ad audendum fuerunt auctores illi in bellis adeo sancti veteres Romani senatores [4].

3. Neque movere quenquam debet quod deprehensi tales exquisitis suppliciis affici solent: nam id ipsum non eo evenit quod in ius gentium deliquerint, sed quia eodem iure gentium in hostem quidvis licet [5]: gravius autem aut levius malum statuit quisque pro sua utilitate. Nam sic et exploratores, quos mittere iure gentium haut dubie licet, quales misit Moses, qualis fuit ipse Iosue, deprehensi pessime tractari solent (**ἔθος τοῦς κατασκόπους κτείνειν,** *mos est exploratores interficere* ait Appianus [6]), iuste interdum ab his qui manifeste iustam habent bellandi causam: ab aliis vero licentia illa quam dat belli ius. Quod si qui reperiuntur qui tali opera oblata uti noluerint [7], id ad animi celsitudinem et virium apertarum fiduciam, non ad iusti iniustive opinionem referendum est.

4. At de his percussoribus quorum facto perfidia inest, aliter censendum. neque enim ipsi tantum contra ius Gentium faciunt, sed et qui eorum utuntur opera: quanquam enim in rebus aliis, qui malorum opera in hostem utuntur peccare censeantur apud Deum, non autem apud homines, id est in gentium ius, quia ea in parte,

Mores leges perduxerunt in potestatem suam [8]*:*

Et *decipere,* ut Plinius [9] loquitur, *pro moribus temporum prudentia est:* tamen intra ius interficiendi constitit haec consuetudo. Nam hic qui aliena utitur perfidia violasse ius non naturae tantum, sed et gentium creditur. Hoc docent illa Alexandri ad Darium: *Impia bella suscipitis, et cum habeatis arma, licitamini hostium capita* [10]. et mox: *qui ne belli quidem iura in me servaveris.* alibi [11]: *Ad internecionem mihi persequendus est, non ut iustus hostis, sed ut percussor veneficus.* Eodem referendum illud de Perseo: *Non iustum apparare bellum regio animo, sed per omnia clandestina grassari scelera latrociniorum et veneficiorum* [12]. Marcius Philippus de iisdem factis Persei agens: *Ea omnia quam Diis quoque invisa essent, sensurum in exitu rerum*

---

1) Livius libro XXVII [27].
2) Tac. Hist. V [22].
3) *Laudat Eleazarum Ambrosius*] De Off. I, cap. 40 [§ 197]. Et Iosephus Antiquae historiae XV, 14 [XII, 9, 4]. Factum non dissimile Theodosii in Eugenium est apud Zosimum libro IV [58]. Gallorum in regem Persarum apud Agathiam: Persarum decem in Iulianum apud Ammianum XXIV [4, 4]. et Zosimum III [20]. Alexii Comneni in Torusen apud Nicetam Choniaten lib. IV de Manuele [4 in fine]. Bulgarorum in Nicephorum Imperatorem apud Zonaram [XV, 15].
4) Liv. lib. II [12].
5) L. 3. §. ult. ad L. Corn. de Sicariis [l. 3 § 6 D. XLVIII, 8].
6) Pun. [39].
7) *Qui tali opera uti noluerint*] Vide Cromerum p. 113 [lib. V].
8) [Plautus, Trinum. 1037].
9) Lib. VIII. Epistola ad Rufinum [ep. 18, 3].
10) Curt. l. IV [1, 12—13].
11) Lib. XIV [immo IV, 11, 18].
12) Liv. l. XLII [18, 1].

suarum [1]). Pertinet huc illud Valerii Maximi [2]) : *Viriati caedes* [3]) *duplicem perfidiae accusationem recepit, in amicis quod eorum manibus interemtus est: in Qu. Servilio Caepione Consule, quia is sceleris huius auctor impunitate promissa fuit: victoriamque non meruit, sed emit.*

5. Causa cur hic aliud quam in rebus caeteris placuerit, ea ipsa est quam de veneno supra attulimus, ne nimium intenderentur pericula eorum maxime qui eminent. Negabat Eumenes credere *se quenquam ducum sic velle vincere, ut ipse in se exemplum pessimum statueret* [4]). Apud eundem [5]) cum Bessus Dario manus intulisset, dicitur exempli et communis regum omnium esse causa: et Oedipus regis Laii caedem vindicaturus, apud Sophoclem [6]) sic ait:

Κείνῳ προσαρκῶν οὖν ἐμαυτὸν ὠφελῶ,

Et apud Senecam [7]) in eiusdem argumenti tragoedia:

Regi tuenda est maxime regum salus.

Consules Romani epistola ad Pyrrhum: *Communis exempli et fidei visum est, ut te salvum velimus* [8]).

6. In bello ergo solenni, aut inter eos qui belli solennis indicendi ius habent, id non licet: extra vero bellum solenne, habetur pro licito eodem Gentium iure. Sic in Gannascum defectorem structas insidias tales degeneres negat [9]) Tacitus [10]). Curtius [11]) Spitamenis perfidiam minus ait invisam esse potuisse, quia nihil ulli nefastum in Bessum interfectorem regis sui videbatur. Sic et in latrones et piratas perfidia, vitio quidem non caret, sed apud gentes odio eorum in quos committitur impunita est.

XIX. 1. Stupra in feminas in bellis passim legas et permissa et impermissa. Qui permiserunt spectarunt iniuriam solam in alienum corpus, cui subiacere quicquid hostile est, iuri armorum non incongruens iudicabant. Melius alii, qui non solam iniuriam sed ipsum efferatae libidinis actum hic considerarunt, et quod is neque ad securitatem pertineat, neque ad poenam, ac proinde non bello magis quam pace impunitus esse debeat, atque hoc posterius ius est gentium non omnium, sed meliorum. Sic Marcellus antequam Syracusas

---

1) Liv. l. XLIV [1, 10].
2) Lib. IX, c. 7 [IX, 6, 4].
3) *Viriati caedes*] Scriptor de viris Illustribus [S. Aurelius Victor c. 71]: *quae victoria, quia empta erat, a senatu non probata.* Eutropius [IV, 16]: *cum interfectores eius praemium a Caepione consule peterent, responsum est, nunquam Romanis placuisse Imperatorem a suis militibus interfici.* ubi forte legendum, *a Caepione consule promissum.* Sic quod in Sertorium admissum est, damnat Ammianus libro XXX [1, 23].
4) Iust. lib. XIV [1, 12].
5) Lib. XII [5, 10 sq.].
6) [Sophocl., Oedip. rex 141].
7) [Seneca, Oedipus 246].
8) [Gellius III, 8].
9) *Insidias tales degeneres negat*] Sic de Florentio et Barchalba, qui defectorem Procopium adduxerant Ammianus [XXVI, 9, 10]: *si principem legitimum prodidissent, vel ipsa iustitia iure caesos pronuntiaret. si rebellem et oppugnatorem internae quietis, ut ferebatur, amplas ei memorabilis facti oportuerat deferri mercedes.* Sic laudatur Artabanes occiso Gontharide apud historicum Procopium fine Vandalicorum secundi [28]. Adiice de Sechodelii caede Cromerum libro XXVIII [p. 604].
10) An. XI [19].
11) Lib. VII [5, 20].

caperet legitur [1]) gessisse curam pudicitiae [2]) etiam in hoste servandae. Scipio apud Livium [3]), et sua et populi Romani interesse ait, *nequid quod uspiam sanctum esset apud ipsos violaretur.* uspiam, id est apud moratiores populos. Diodorus Siculus [4]) de Agathoclis militibus: **οὔτε τῆς εἰς γυναῖκας ὕβρεως καὶ παρανομίας ἀπείχοντο**: *ne a mulieribus quidem vim nefariam* [5]) *abstinebant.* Aelianus [6]) cum narrasset a Sicyoniis victoribus feminarum ac virginum Pellenaearum pudicitiam prostitutam, sic exclamat: **ἀγριώτατα ταῦτα, ὦ θεοὶ ἑλλήνιοι, καὶ οὐδὲ ἐν βαρβάροις καλὰ, κατά γε τὴν ἐμὴν μνείαν.** *Crudelia haec per Deos Graeciae, et quantum memoria complector, ne ipsis quidem barbaris probata.*

2. Atque id inter Christianos [7]) observari par est, non tantum ut disciplinae militaris partem, sed et ut partem iuris Gentium: id est ut qui pudicitiam vi laesit, quamvis in bello, ubique poenae sit obnoxius. Nam nec Hebraea lege [8]) impune quisquam id tulisset, ut intelligi potest ex ea parte quae de captiva ducenda [9]) neque vendenda postea, constituit. Ad quem locum Bacchai magister Hebraeus: *Voluit Deus ut castra Israelitarum sint sancta, non proiecta in scortationes et abominationes caeteras ut castra gentium.* Arrianus [10]) cum narrasset captum Roxanes amore Alexandrum, **οὐκ ἐθελῆσαι ὑβρίσαι καθάπερ αἰχμάλωτον, ἀλλὰ γῆμαι γὰρ οὐκ ἀπαξιῶσαι,** *noluisse ea ut captiva per libidinem abuti sed matrimonio dignatum,* adiicit facti laudationem. Plutarchus [11]) de facto eodem: **οὐχ ὕβρισεν, ἀλλ' ἔγημε φιλοσόφως,** *non per libidinem abusus ea est, sed uxorem duxit, ut dignum philosopho.* Et Torquatum quendam quod hostili virgini vitium obtulisset, Romanorum decreto in Corsicam deportatum [12]) annotavit Plutarchus [13]).

---

1) August. de Civ. Dei, libro II [I, 6].

2) *Gessisse curam pudicitiae*] Et Lucullus narrante Xiphilino [Dione Cass. XXXVI, 4]. vide edictum Mauri Cabaonis apud Procopium Vandalicorum I [8].

3) Lib. XXVI [49, 14].

4) [Diod. Sic. XIX, 8].

5) *Vim nefariam*] Appianus Mithridatico [47] de Chiis captis: *τὰ γύναια καὶ τὰ παιδία βαρβαρικῶς ὑπὸ τῶν ἀγόντων ὑβριζόμενα. mulieres et pueri barbarum in morem ab iis qui ducebant stuprati.*

6) Libro VI Var. hist. [1].

7) *Inter Christianos*] Servarunt id Belisarius ubique, Totilas captis Cumis et Roma capta. Procopius haec tradit Gotthicorum III [capp. 1, 8, 20].

8) Deut. XXI, 10.

9) *Ex ea parte quae de captiva ducenda*] quam facunde explicat Philo libro *περὶ φιλανθρωπίας* [14]. Iosephus altero contra Appionem [29]: *τῶν αἰχμαλώτων προυνόησεν ὅπως αὐτῶν ὕβρις ἀπῇ, μάλιστα δὲ γυναικῶν. Lex etiam pro bello captis curam gessit, ut absit ab eis contumelia, maxime a mulieribus.*

10) [Arrianus, de Exp. Alex. IV, 19, 9].

11) [Plutarch., de Fort. Alexandri 332 E].

12) *In Corsicam deportatum*] At Persarum rex Chosroes eum qui Apameae puellae vim intulerat, cruci affixit. Procopius Persicorum II [11].

13) Parall. [308 F sq.].

CAPUT V.

DE REBUS VASTANDIS ERIPIENDISQUE.

I. *Res hostium corrumpi et rapi posse.*
II. *Etiam sacras, quod quomodo intelligendum.*
III. *Et religiosas, addita itidem cautione.*
IV. *Doli quatenus hic permissi.*

I. Non esse contra naturam spoliare eum quem honestum est necare [1]), dixit Cicero [2]). Quare mirum non est si ius gentium corrumpi ac rapi permiserit res hostium, quos interficere permiserat. Polybius itaque historiarum quinto [3]) iure belli comprehendi ait ut munitiones hostium, portus, urbes, viri, naves, fructus, et si qua sunt similia, aut eripiantur aut corrumpantur. Et apud Livium [4]) legimus *esse quaedam belli iura quae ut facere ita pati sit fas: sata exuri, dirui tecta; praedas hominum pecorumque agi.* Ipsas urbes totas dirutas aut moenia solo aequata, populationes agrorum, incendia singulis ferme paginis apud historiarum scriptores invenias. Et notandum licere haec et in deditos. *Oppidani,* inquit Tacitus [5]), *portis sponte patefactis se suaque Romanis permisere, quod salutem ipsis tulit: Artaxatis ignis immissus.*

II. 1. Neque ius gentium merum, seposita officiorum aliorum consideratione, de quibus dicemus infra, sacra excipit, id est quae Deo aut diis dicata sunt. *Cum loca capta sunt ab hostibus omnia desinunt sacra esse* [6]), ait Pomponius Iurisconsultus [7]). *Sacra Syracusarum victoria profana fecerat,* ait Cicero Verrina quarta [8]). Causa huius rei est, quod quae sacra dicuntur revera non eripiuntur humanis

---

1) *Non esse contra naturam spoliare eum quem honestum est necare*] Suetonius Nerone XL, *tanquam occasione nata spoliandarum iure belli opulentissimarum provinciarum.* Cyprianus de Mortalitate [c. 8]: *Sic cum irruptione hostili civitas aliqua possessa est, omnes simul captivitas vastat.*

2) Offic. III [6, 32].

3) [Polyb. V, 11].

4) Lib. XXXI [30, 2—3].

5) An. XIII [41].

6) *Omnia desinunt sacra esse*] Tertullianus Apologetico [25]: *Porro bella et victoriae, captis et eversis plurimum urbibus constant: id negotium sine Deorum iniuria non est. eaedem strages moenium et templorum. pares caedes civium et sacerdotum: nec dissimiles rapinae sacrarum divitiarum et profanarum. Tot igitur sacrilegia Romanorum, quot trophaea. tot de Diis quot de gentibus triumphi. tot manubiae, quot manent adhuc simulacra captivorum deorum.* mox [40]: *Et bene, quod si quid adversi urbibus accidit, eaedem clades templorum quae et moenium fuerant.*

7) L. cum loca. D. de religiosis [l. 36 D. XI, 7].

8) [Cic., Verr. IV, 55, 122].

usibus, sed publica sunt [1]), sacra autem nominantur a fine cui destinata sunt. Signum eius quod dico est, quod cum quis populus alteri populo aut Regi se dedit, tum etiam ea dedit quae divina dicuntur, ut ex formula apparet quam citavimus alibi [2]) ex Livio, cui convenit illud in Amphitruone Plauti [3]) :

Urbem, agrum, aras, focos seque uti dederent.

Deinde [4]) :

Deduntque se divina humanaque omnia.

2. Et ideo Ulpianus [5]) publicum ius etiam in sacris ait consistere. Pausanias Arcadicis [6]) ait morem fuisse Graecis barbarisque communem, ut res sacrae arbitrii eorum fierent qui urbes cepissent. Sic Iovis Hercaei simulacrum Troia capta concessum Sthenelo, multaque alia eius moris exempla commemorat. Thucydides lib. IV [7]) : **τὸν νόμον τοῖς ἕλλησιν εἶναι, ὧν ἂν ᾖ τὸ κράτος τῆς γῆς ἑκάστης ἤν τε πλέονος ἤν τε βραχυτέρας, τούτων καὶ τὰ ἱερὰ ἀεὶ γίγνεσθαι.** *ius hoc apud Graecos esse, ut qui imperium obtineant in terra aliqua magna aut parva, eorum sint et templa* [8]). A quo non discrepat illud apud Tacitum [9]) : *Cunctas caeremonias Italicis in oppidis, templaque et numinum effigies, iuris atque imperii Romani esse.*

3. Quare et populus ipse mutata voluntate potest ex sacro profanum facere, quod non obscure indicant Iurisconsulti Paulus et Venuleius [10]) : et temporum necessitate videmus res sacras ab his qui sacraverant in belli usus conversas [11]), ut a Pericle sub pollicitatione restituendi tantundem, a Magone in Hispania, a Romanis bello Mithridatico, a Sulla, Pompeio, Caesare atque aliis factum legimus. Apud Plutarchum [12]) Tiberius Gracchus: **ἱερὸν καὶ ἄσυλον οὐδὲν**

---

1) *Sed publica sunt*] Marsilius Patavinus in defensore Pacis cap. v, p. 2. Nicol. Boërius Decis. LXIX, num. 1. Bossius in crim. de foro competente num. 101. Cothmannus cons. 100, num. 30.

2) Lib. I, cap. III. §. 8 [p. 76 n. 2].

3) [Plaut., Amphitruo 226].

4) [Ibid. 258].

5) [l. 1 § 2 D. I, 1].

6) [Pausan. VIII, 46].

7) [Thuc. IV, 98].

8) *Eorum sint et templa*] ostendit hunc morem et Polybii locus infra capite VIII, §. 4.

9) Ann. XII [III, 71].

10) L. inter stipulantem. §. sacrum, et l. continuus. §. cum quis. D. de verb. oblig. [l. 83 § 5 et l. 137 § 6 D. XLV, 1].

11) *In belli usus conversas*] ut a Syracusis [leg.: Syracusanis] tempore Timoleontis, in cuius vita id habet Plutarchus [Timol. 247 E]. Chii mulctam sibi a Mithridate indictam etiam e sacris vasis conficiunt. Appianus Mithridatico [47]. Plinius lib. VII, cap. ultimo [Nat. Hist. XVII, 28 in fine] de Porcio Catone agens: *Idem arbores religiosas lucosque succidi permisit, sacrificio prius facto: cuius rei rationem quoque eodem volumine tradidit.* Sulla bello Mithridatico donaria ab Olympia, Epidauro, Delphis abstulit. Plutarcho narrante [Sulla 459 B], et Appiano [Mithrid. 54]. idem pretium restituit. Diodorus Siculus in excerptis Peiresianis [Exc. de Virtut. et Vitiis I p. 322]. Augustus ex templis thesauros accepit mutuos, Appiano docente civilium v [13]. vasa sacra ab Agapeto oppignorata tradit Cassiodorus XII, 20. Heraclius in gravi necessitate vasa Ecclesiae in nummos vertit, sed postea pretium reddidit, ut narrat Theophanes. Vide et Annam Comnenam libro v [2], et libro VI [3]. Cromerum libro XXIII. orationem Laurentiani apud Bembum libro VI. Adde quae infra dicentur capite XXI, §. 23.

12) [Plutarch., Tib. Gracchus 832 A].

οὕτως ἐστὶν, ὡς τὰ τῶν θεῶν ἀναθήματα. χρῆσθαι δὲ τούτοις καὶ κινεῖν καὶ μεταφέρειν ὡς βούλεται τὸν δῆμον οὐδεὶς κεκώλυκε. *Nihil tam sacrum sanctumque est quam quae Deorum honori dicantur. Et his tamen uti populum, haec transmovere nemo prohibet.* In controversiis Senecae [1]) patris legimus, *Pro republica plerunque templa nudantur, et in usum stipendii dona conflamus.* Trebatius [2]) iurisconsultus temporum Caesaris : *profanum quod ex religioso vel sacro in hominum usum proprietatemque conversum est* [3]). Hoc ergo gentium iure usus Germanicus in Marsos, narrante Tacito [4]): *profana simul et sacra, et celeberrimum illis gentibus templum quod Tanfanae vocabant, solo aequantur.* Pertinet huc illud Virgilii [5]) :

Colui vestros si semper honores
Quos contra Aeneadae bello fecere profanos.

Deorum donaria capi a victoribus solere [6]) notavit Pausanias [7]) : et Cicero [8]) belli legem id vocat de P. Servilio loquens : *Signa,* inquit, *et ornamenta ex urbe hostium vi et virtute capta belli lege atque imperatorio iure sustulit.* Sic Livius [9]) templorum ornamenta quae Syracusis Marcellus Romam advexit *parta* ait *belli iure.* C. Flaminius pro M. Fulvio : *Signa ablata et caetera facta quae captis urbibus soleant* [10]). Fulvius [11]) quoque in oratione belli ius hoc ipsum appellat [12]). Et Cato in oratione apud Sallustium [13]) referens quae victis solent accidere, ponit et fana spoliari [14]).

4. Illud tamen verum est, si quo in simulacro numen aliquod inesse credatur, id violare aut corrumpi nefas ab iis qui in ea persuasione conveniunt : et hoc sensu impietatis, aut laesi etiam gentium iuris accusantur interdum, qui talia commiserunt, nimirum ex talis opinionis positione. Aliud est si hostes non idem sentiant : sicut Iudaeis non permissum tantum, sed et praeceptum est gentium

---

1) *In controversiis Senecae*] in Excerptis IV, 4.
2) Macr. Sat. III [4].
3) *Profanum quod ex religioso vel sacro in hominum usum proprietatemque conversum est*] Servius ad Aeneidos II [713], de Cereris templo : *Aeneas scit ante esse profanatum.* idem habet ad III, et ad IX Aeneidos et ad XII. Ad Eclogam vero septimam [31]: *Dona oblata numinibus tam diu sacra sunt, et dona possunt dici, quamdiu non fuerint profanata.*
4) Ann. I [51].
5) [Virg., Aen. XII, 778 sq.].
6) *Capi a victoribus solere*] Virgilius Aeneidos V [360],

Neptuni sacro Danais de poste refixum.

Plutarchus Fabio [187 C, D] narrat, signum ab eo Herculis Tarenti captum missumque in Capitolium : reliquos Deos Tarentinis relictos ut iratos. Huc spectat et quod modo ex Tertulliano attulimus, et eiusdem hoc ad Nationes II [17] : *Tot deinde de Diis quot de gentibus triumphi : manent et simulacra captiva : et utique sentiunt, quos non amant.*
7) Lib. VIII [46].
8) Verr. III [Act. II, I, 21, 57].
9) Lib. XXV [40, 2].
10) [Livius XXXVIII, 43, 10].
11) *Fulvius*] Vide Polybium excerpto legationum 27.
12) XXXIX [Liv. XXXIX, 4, 12].
13) [Sallust., Bellum Catil. 51, 9].
14) *Fana spoliari*] Vide Cromerum libro XVII [p. 402]. de rebus Antiochensis Ecclesiae captis a Chosroë, vide Procopium Persicorum II [9].

simulacra abolere [1]. nam quod sibi accipere vetantur, id eam causam habet quo magis Hebraei superstitiones gentium detestarentur, impuritatis admoniti ipso contactus interdicto; non quasi alienis sacris parceretur, quomodo Iosephus [2] exponit, Romanis haud dubie blandiens, sicut et in expositione praecepti alterius, de non nominandis gentium diis, quod ille ita explicat quasi illis obloqui vetarentur, cum revera honoris causa aut sine abominatione eos nominare lex non sineret. Sciebant quippe Hebraei Dei certissimo monitu in simulacris illis non habitare, aut Dei spiritum, aut bonos Angelos, aut vim astrorum, ut deceptae gentes existimabant, sed pravos et humano generi infestos Daemonas, ita ut recte dixerit Tacitus [3] in Iudaeorum institutis describendis *profana illic omnia quae apud nos sacra*. Non mirum ergo est si templa profani cultus a Maccabaeis [4] incensa non semel legimus. Sic et Xerxes cum simulacra Graecorum corrupit, nihil fecit contra ius gentium, etsi multum id ad invidiam exaggerant Graeci scriptores. Nam Persae [5] non credebant in simulacris esse ulla numina [6], sed Deum esse Solem et portionem eius aliquam ignem. Lege Hebraea, ut idem Tacitus [7] recte, *templi limine praeter sacerdotes arcebantur*.

5. At Pompeius eodem [8] auctore *templum iure victoriae ingressus est*: aut ut Augustinus [9] rem eandem narrat *non devotione supplicis, sed iure victoris*: bene ille quod templo pepercit, et rebus templi, quanquam ut Cicero [10] diserte ait, pudore et obtrectatorum metu, non religione: male quod ingressus est, quippe contemto vero Deo, quod et Chaldaeis exprobrant Prophetae [11]: quam etiam ob causam quidam factum arbitrantur singulari Dei providentia, ut is quem dixi Pompeius quasi in conspectu Iudaeae trucidaretur, ad Cassium Aegypti promontorium. at si spectes opinionem Romanorum, nihil in eo factum contra ius gentium. Sic idem Templum excidio datum a Tito Iosephus [12] memorat, additque factum *τῷ τοῦ πολέμου νόμῳ*.

III. Quod de sacris diximus, idem et de religiosis intelligi debet. nam haec quoque non mortuorum sunt, sed viventium, sive populi alicuius sive familiae. Quare sicut sacra loca ab hostibus capta, ita et religiosa talia esse desinere scripsit dicto [13] loco Pomponius, et Paulus Iurisconsultus [14]: *Sepulchra hostium religiosa nobis non sunt, ideoque lapides inde sublatos in quemlibet usum convertere possumus:*

---

1) Deut. VII, 5.
2) *Iosephus*] Antiquae historiae IV, 8 [§ 10]. et libro adversus Appionem altero [33].
3) Hist. V [4].
4) I Macc. V [44], et X [84].
5) Asc. Ped. in Verr. III. [In Verr. II, I, 48].
6) *Persae non credebant in simulacris ulla esse numina*] Diogenes Laertius initio [Prooem. 6], τῶν δὲ ξοάνων καταγινώσκειν τοὺς μάγους: *damnari simulacra a magis.*
7) [Tac., Hist. V, 8].
8) [Tac., Hist. V, 9].
9) De Civ. Dei lib. XVIII, c. 45.
10) Pro Flacco [28, 68].
11) Dan. V, 23.
12) Bell. Iud. lib. VI, c. 24 et 34 [VI, 4 § 3 et 6 § 2].
13) [Supra p. 524 n. 7].
14) L. Sepulchra. D. de sepulchro violato [l. 4 D. XLVII, 12].

quod ita tamen intelligendum ne ipsa mortuorum corpora male tractentur, quia id contra ius est hominum sepeliendorum, quod iure gentium introductum alibi [1]) demonstravimus.

IV. Illud hic breviter repetam non vi sola res hostium hostibus eripi ex iure gentium, sed et dolos qui perfidia careant permissos censeri, imo et alienae perfidiae incitationem. Nimirum ad minora et frequentia haec delicta ita connivere coepit ius gentium, sicut leges civiles ad meretricium et improba foenora.

---

1) [L. II C. XIX § I, 1].

CAPUT VI.

DE IURE ACQUIRENDI BELLO CAPTA.

I. *Circa acquisitionem rerum bello captarum, quale ius naturae.*
II. *Quale ius gentium: cuius testimonia adduntur.*
III. *Quando res mobilis capta censeatur ex Gentium iure:*
IV. *Quando agri.*
V. *Res quae non sunt hostium non acquiri bello,*
VI. *Quid de rebus repertis in navibus hostium?*
VII. *Iure gentium nostra fieri quae hostes nostri aliis bello eripuerant, quod testimoniis probatur.*
VIII. *Refellitur sententia statuens res captas ab hostibus omnino singulorum capientium fieri.*
IX. *Naturaliter et possessionem et dominium per alium acquiri.*
X. *Distinctio actuum bellicorum in publicos et privatos.*
XI. *Agros acquiri populo aut eius cuius est bellum.*
XII. *Res mobiles et se moventes actu privato captas singulorum capientium fieri;*
XIII. *Nisi lex civilis aliud statuat.*
XIV. *Captas actu publico fieri populi aut eius cuius est bellum:*
XV. *Arbitrium tamen in res tales aliquod solere imperatoribus concedi:*
XVI. *Qui aut eas referunt ad aerarium:*
XVII. *Aut dividunt militi; et quomodo:*
XVIII. *Aut direptionem permittunt:*
XIX. *Aut aliis concedunt:*
XX. *Aut factis partibus aliud atque aliud statuunt: et quomodo.*
XXI. *Peculatum circa praedam committi.*
XXII. *Lege aut alio voluntatis actu de iure hoc communi aliquid immutari posse.*
XXIII. *Sic sociis praedam concedi:*
XXIV. *Saepe et subditis: quod variis exemplis terrestribus et maritimis illustratur.*
XXV. *Usus ante dictorum.*
XXVI. *An capta extra territorium utriusque partis bellantium, acquirantur belli iure.*
XXVII. *Ius hoc quod diximus quomodo belli sollennis sit proprium.*

I. 1. Praeter quorundam actuum inter homines impunitatem, de qua egimus hactenus, est et alius effectus bello solenni ex iure gentium proprius. Ac iure naturae quidem bello iusto ea nobis acquiruntur, quae aut paria sunt ei quod cum nobis sit debitum aliter consequi non possumus [1]), aut etiam quae nocenti damnum

1) *Quae aut paria sunt ei quod cum nobis sit debitum aliter consequi non possumus*] Libro II, cap. VII, §. 2.

inferunt intra aequum poenae modum [1]), ut alibi dictum est. Hoc iure Abrahamus de spoliis, quae a quinque regibus acceperat, decimam Deo dedit [2]), ut historiam quae exstat Gen. XIV, explicat divinus scriptor ad Hebraeos VII, 4. quo more Graeci quoque, Carthaginienses et Romani diis suis, ut Apollini, Herculi, Iovi Feretrio decimam de praeda sacraverunt. Iacobus autem Iosepho prae fratribus praecipuum relinquens legatum: *Do tibi,* inquit *partem unam* [3]) *supra fratres tuos, quam a manu Amorrhaei cepi gladio meo et arcu meo,* Gen. XLVIII, 22. Quo in loco illud *cepi* [4]) prophetico loquendi genere pro *certo capiam* sumi videtur, et Iacobo attribui quod posteri ab eius nomine dicti facturi erant, quasi eadem esset progenitoris et liberorum persona. Id enim rectius, quam cum Hebraeis verba haec trahere ad illam expilationem Sicimorum quae iam ante a filiis Iacobi facta erat. nam eam ut cum perfidia coniunctam Iacobus pro sua pietate semper improbavit, ut videre est Gen. XXXIV, 30; XLIX, 6.

2. Probatum autem a Deo ius praedae, inter eos quos dixi naturales terminos aliis quoque locis apparet. Deus in lege sua [5]) de civitate post pacem repudiatam expugnata loquens sic ait: *Omnia eius spolia diripies tibi: et frueris praeda hostium quam tibi Deus dederit.* Rubenitae, Gaditae et pars Manassitarum dicuntur [6]) vicisse Ituraeos et eorum vicinos, multamque praedam ab iis abstulisse, hac ratione addita, quod in bello Deum invocassent, et Deus eos propitius exaudiisset: quomodo et rex pius Asa narratur [7]) Deo invocato de Aethiopibus, iniusto bello se lacessentibus, et victoriam et praedam reportasse: quod eo magis notandum, quia arma illa non ex speciali mandato, sed ex communi iure sumebantur.

3. Iosue [8]) autem eosdem quos dixi Rubenitas, Gaditas et Manassis partem secundis ominibus prosequens: *participes,* inquit, *sitis praedae hostium cum fratribus vestris.* Et David cum ad Senatores Hebraeos mitteret parta de Amalecitis spolia, pretium dixit muneri: *Ecce donum hoc esto* [9]) *vobis de praeda hostium Domini* [10]). Nimirum, ut Seneca [11]) dixit, militaribus viris speciosissimum est divitem aliquem spoliis hostilibus facere. Exstant et divinae leges de praeda dividenda Num. XXXI, 27. Et Philo [12]) inter diras legis esse ait ut ager ab hostibus demetatur, unde sequi λιμὸν μὲν φίλοις, ἐχθροῖς δὲ περιουσίαν. *in suos famem, copiam hostibus.*

II. 1. Caeterum iure gentium non tantum is qui ex iusta causa bellum gerit, sed et quivis in bello solenni et sine fine modoque

---

1) *Intra aequum poenae modum*] Libro II. c. 20 [§ XXVIII sqq.].
2) *Decimam Deo dedit*] Et alimenta servis et partem praedae sociis. vide Iosephum in hac historia [Ant. Iud. I, 10, 2], et quae infra cap. XVI, 3.
3) [*tuam,* ed. 1632; *unam,* edd. 1625, 1642, 1646].
4) *Illud* cepi] Chaldaeus interpretatur id factum precibus ad Deum, qui singulari quadam benevolentia Sicima et Iacobo et posteris eius conservaverit.
5) Deut. XX, 14.
6) I Par. V. 20, 21, 22.
7) II Paral. XIV, 13.
8) Ios. XXII, 8.
9) [*est,* ed. 1632; *esto,* edd. 1625, 1642, 1646].
10) [I Sam. XXX, 26].
11) III. Benef. 37 [immo 33].
12) De diris [1].

dominus fit eorum quae hosti eripit, eo sensu nimirum ut a gentibus omnibus et ipse et qui ab eo titulum habent in possessione rerum talium tuendi sint. quod dominium quoad effectus externos licet appellare. Cyrus apud Xenophontem [1]: **νόμος ἐν πᾶσιν ἀνθρώποις ἀΐδιός ἐστιν, ὅταν πολεμούντων πόλις ἁλῷ, τῶν ἑλόντων εἶναι τὰ χρήματα.** *Lex est sempiterna inter homines, capta hostium urbe, eorundem res atque pecunias victori cedere.* Plato [2]) dixit, **πάντα τῶν νικωμένων ἀγαθὰ τῶν νικώντων γίγνεσθαι,** *bona quae victus habuit omnia victoris fieri:* qui et alibi [3]) inter genera quasi naturalia acquisitionis statuit **πολεμικὴν,** quam et **ληιστικὴν, ἀγωνιστικὴν** et **χειρωτικὴν** vocat, assentientem hac in re habens eum quem dixi Xenophontem [4]), apud quem Euthydemum Socrates interrogando eo perducit, ut spoliare non semper iniustum fateatur, ut si in hostem id fiat.

2. Sed Aristotele [5]) quoque auctore **ὁ νόμος ὁμολογία τίς ἐστιν ᾧ τὰ κατὰ πόλεμον κρατούμενα νῶν κρατούντων εἶναί φασι:** *Lex velut pactum quoddam commune est quo bello capta capientium fiunt.* Eodem respicit dictum illud Antiphanis [6]): **ὅτι τοῖς πολεμίοις εὔχεσθαι δεῖ τἀγαθὰ παρεῖναι χωρὶς ἀνδρείας. γίνεται γὰρ οὕτως οὐ τῶν ἐχόντων ἀλλὰ τῶν κρατούντων.** *Optandum ut hostibus bona adsint sine virtute: Sic enim fiunt illa non eorum qui habent, sed eorum qui capiunt.* Apud Plutarchum in vita Alexandri [7]): **τὰ τῶν ἡττωμένων εἶναι τε δεῖ καὶ προσογαρεύεσθαι τοῦ κρατοῦντος,** *ea quae victi fuerant et esse et appellari debent victoris.* Idem alibi: **τὰ τῶν ἡττωμένων ἐν ταῖς μάχαις ἀγαθὰ, τοῖς νικῶσιν ἆθλα πρόκειται:** quae verba sunt ex Xenophonte secundo de Cyri institutione [8]). Philippus in epistola ad Athenienses [9]): **πάντες τὰς πόλεις οἰκοῦμεν ἢ τῶν πρόγόνων παραδόντων ἢ κατὰ πόλεμον κύριοι καταστάντες.** *Omnes tenemus oppida a maioribus relicta aut possessa belli iure.* Aeschines [10]), **εἰ μὲν πρὸς ἡμᾶς πολεμήσας δοριάλωτον τὴν πόλιν εἶλες, κυρίως ἔχεις τῷ τοῦ πολέμου νόμῳ κτησάμενος:** *Si bello in nos suscepto armis cepisti urbem, iure eam possides belli lege.*

3. Marcellus apud Livium [11]) quae ademit Syracusanis ademisse se ait belli iure [12]). Romani legati Philippo de Thraciae et aliis civitatibus dicebant, si Philippus bello cepisset eas praemium victoriae belli iure habiturum [13]): et Masanissa quem agrum pater suus Carthaginiensibus bello ademisset, habere se iure Gentium aiebat [14]). Sic

---

1) Xenoph. v de inst. Cyri [vii, 5, 73].
2) De legibus [i, 2].
3) Sophist. [4, 7, 8].
4) Comm. iv [Memor. iv, 2, 15].
5) i Polit. [6].
6) [Non Antiphanis, sed Antisthenis apud Stobaeum 54, 41].
7) *Apud Plutarchum in vita Alexandri*] [676 A]. ibidem [614 A] *νικῶντας προσκτᾶσθαι καὶ τὰ τῶν πολεμίων. vincentes etiam ea quae hostium sunt sibi acquirere.*
8) [Xenoph., Cyrip. ii, 3, 2].
9) [Demosth., Ep. Philippi 22].
10) De male obita legatione [33].
11) [Livius xxvi, 31, 9].
12) *Ademisse se ait belli iure*] Diodorus Siculus excerptis Peiresianis num. 467 [Exc. de Virtut. et Vitiis i p. 323]: *τὰ διὰ τῶν ὅπλων κτηθέντα τῷ τοῦ πολέμου νόμῳ μὴ προίεσθαι: quae armis quaesita essent et parta belli iure, non dimittenda.* Gotthi apud Agathiam lib. ii [immo, i, 5] de Theuderico rege, postquam is Odoacrum vicerat, *τἀκείνου πάντα κατέσχε τοῦ πολέμου νόμῳ. quae eius fuerant omnia tenuit belli iure.*
13) Livius libro xxxix [29, 2].
14) Lib. xxxix [Livius xl, 17, 4].

et apud Iustinum [1]) Mithridates: *non Cappadocia filium eductum quam iure gentium victor occupaverat.* Cicero [2]) Mitylenas ait populi Romani factas belli lege ac iure victoriae. Idem [3]) privata aliqua esse coepisse ait, aut [4]) occupatione vacuorum aut bello, eorum scilicet qui victoria potiti sunt. Dion Cassius [5]): *τὰ τῶν ἡττημένων τοῖς κρατοῦσι προσγίνεται.* Etiam Clemens Alexandrinus [6]) ait res hostium rapi et acquiri belli iure.

4. *Quae ex hostibus capiuntur iure gentium statim capientium fiunt* ait Caius Iurisconsultus [7]). Naturalem hanc acquisitionem, *φυσικὴν κτῆσιν* appellat Theophilus in Graecis institutionibus [8]), sicut et Aristoteles [9]) dixerat *πολεμικὴν φύσει κτητικὴν rem militarem secum ferre naturalem acquirendi modum.* nimirum quia non causa aliqua, sed ipsum nudum factum spectatur et ex eo ius nascitur, sicut et Nerva filius, referente Paulo Iurisconsulto [10]), dominium rerum ex naturali possessione coepisse aiebat [11]), eiusque rei vestigium remanere de his quae terra, mari, coeloque capiuntur, item in bello captis, quae omnia protinus eorum fiunt qui primi possessionem apprehenderunt.

5. Hosti autem eripi censentur et quae subditis hostium eripiuntur. Sic Dercyllides argumentatur apud Xenophontem [12]), cum Pharnabazus hostis esset Lacedaemoniorum, Mania autem subdita Pharnabazo, Maniae bona in ea esse causa ut a iure belli recte occupentur.

III. 1. Caeterum in hac belli quaestione placuit gentibus, ut cepisse rem is intelligatur, qui ita detinet ut recuperandi spem probabilem alter amiserit, ut res persecutionem effugerit, ut loquitur in simili quaestione Pomponius [13]). Hoc autem in rebus mobilibus ita procedit ut capta dicantur ubi intra fines id est praesidia hostium perducta fuerint. Eodem enim modo res amittitur quo postliminio redit. Redit autem ubi intra fines imperii esse coepit [14]), quod alibi [15]) explicatur intra praesidia. Imo et aperte Paulus de homine dixit amitti eum ubi fines nostros excessit: et Pomponius [16]) captum bello explicat eum quem hostes [17]) ex nostris ceperunt, et intra praesidia sua perduxerunt: antequam enim inpraesidia perducatur hostium manere civem.

2. Hominis autem et rei in hoc gentium iure eadem fuit ratio. Unde facile intellectu est quod alibi [18]) dicuntur capta statim capien-

---

1) Libro XXXVIII [5, 6].
2) II contra Rullum [de Lege agraria II, 16, 40].
3) Off. I [7, 21].
4) [ut, ed. 1632; aut, edd. 1625, 1642, 1646].
5) [Dio Cassius XLI, 56].
6) Strom. I [23 § 157].
7) L. naturalem. §. ult. D. de acq. rerum dom. [l. 5 § 7 D. XLI, 1].
8) Tit. de rer. divis. [§ 17 Inst. II, 1].
9) Arist. I de rep. c. 8.
10) L. 1, §. D. de acq. poss. [l. 1 § 1 D. XLI, 2].
11) [aiebat, edd. 1625, 1632, 1642; agebat, ed. 1646].
12) Hist. Gr. III [1, 26 sqq.].
13) L. Pomponius. D. de acq. re. dom. [l. 44 D. XLI, 1].
14) L. Postliminium § postliminio. D. de captiv. [l. 19 § 3 D. XLIX, 15] l. ult. ibid.
15) l. Postliminii. §. in bello. d. tit. [l. 5 § 1 D. XLIX, 15]. Inst. de rer. divis. §. item ea [§ 17 Inst. II, 1].
16) [L. 5 § 1 D. XLIX, 15].
17) [hostem, edd. 1632, 1642, 1646].
18) Inst. d. loco. L. naturalem. §. item de acq. rer. dom. [l. 5 § 7 D. XLI, 1].

tium fieri cum conditione aliqua, continuandae scilicet eo usque possessionis, debere intelligi, cui consequens esse videtur, ut in mari naves et res aliae captae censeantur tum demum, cum in navalia aut portus, aut ad eum locum ubi tota classis se tenet, perducta sunt. nam tunc desperari incipit recuperatio. sed recentiori iure gentium [1]) inter Europaeos populos introductum videmus, ut talia capta censeantur ubi per horas viginti quatuor [2]) in potestate hostium fuerint.

IV. I. At agri non statim capti intelliguntur simul atque insessi sunt [3]). nam quamquam verum est eam agri partem quam cum magna vi ingressus est exercitus ab eo interim possideri, ut a Celso [4]) notatum est, tamen ad eum quem tractamus effectum non sufficit qualiscunque possessio, sed firma requiritur. Itaque Romani agrum extra portam quem Annibal castris insidebat adeo non amissum iudicabant, ut eo ipso tempore nihilo minoris venierit quam ante venisset [5]). Is ergo demum ager captus censebitur, qui mansuris munitionibus ita includitur, ut nisi iis expugnatis parti alteri palam aditus non sit.

2. Et haec non minus probabilis videtur nominis territorii origo a terrendis hostibus a Siculo Flacco [6]) allata, quam illa Varronis [7]) a terendo, aut Frontini [8]) a terra, aut Pomponii Iurisconsulti [9]) a terrendi iure quod habent magistratus. Sic Xenophon libro de Vectigalibus [10]), agri possessionem belli tempore ait retineri per munimenta quae τείχη καὶ ἐρύματα ipse appellat.

V. Liquet et hoc ut res aliqua nostra belli iure fiat requiri ut hostium fuerit: nam quae res apud hostes quidem sunt, puta in oppidis eorum aut intra praesidia, sed quorum domini nec hostium sint subditi nec hostilis animi, eae bello acquiri non possunt, ut inter caetera Aeschinis dicto iam loco [11]) ostenditur Amphipolim, quae urbs esset Atheniensium, Philippi bello in Amphipolitanos ipsius Philippi non potuisse fieri. Nam et ratio deficit, et ius hoc mutandi per vim dominii odiosius est quam ut produci debeat.

VI. Quare quod dici solet hostiles censeri res in hostium navibus repertas [12]), non ita accipi debet quasi certa sit iuris gentium

---

1) Consulatu maris c. 283, et 287. Const. Gallica lib. xx, tit. 13, art. 24.

2) *Per horas viginti quatuor*] Etiam terra id observari discas e Thuano libro CXIII, in anno CIƆIƆXCV. Ex Germanicis legibus id venit, ad exemplum eius quod de fera vulnerata constitutum apud ipsos non sine ratione fuerat, ut lege Langobardorum lib. I, tit. XXII, §. 6. Idem in Anglia et Castellae regno servari ait Albericus Gentilis Hispanicae Advocationis l. 3 [Idem — Advocationis l. 3, add. ed. 1646].

3) Corn. de lapide in Gen. c. XIV. Molina disput. 118.

4) L. quod meo D. de acq. vel amitt. poss. [l. 18 D. XLI, 2].

5) L. [Livius] l. XXVI [11, 6].

6) [Siculus Flaccus p. 3 ed. Goes].

7) [Varro, de L. L. v, 21].

8) [De Frontino cf. Barbeyraci nota].

9) [l. 239 § 8 D. L, 16].

10) [Xenoph., de Vectigal. IV, 43 sq.].

11) [Aeschin., de male obit. Leg. 33].

12) *Hostiles censeri res in hostium navibus repertas*] Sed neque amicorum naves in praedam veniunt ob res hostiles nisi ex consensu id factum sit dominorum navis. L. Cotem. D. de Publicanis [l. 11 D. XXXIX, 4]. Rodericus Zuarius libro de Usu maris, consilio II, num. 6. Atque ita interpretandas puto leges Galliae quae ex

lex [1]), sed ut praesumptionem quandam indicet, quae tamen validis in contrarium probationibus possit elidi. Atque ita in Hollandia nostra iam olim, anno scilicet CIↃCCCCXXXVIII [2]) flagrante cum Ansiaticis bello frequenti senatu iudicatum et ex iudicato in legem transiisse comperi.

VII. I. Illud vero extra controversiam est si ius gentium respicimus, quae hostibus per nos erepta sunt, ea non posse vindicari ab his qui ante hostes nostros ea possederant et bello amiserant: quia ius gentium hostes primum dominos fecit dominio externo, deinde nos: quo iure inter alia tuetur se Iephthes [3]) contra Ammonitas, quia ager ille quem Ammonitae vindicabant belli iure ab Ammonitis, ut et pars alia a Moabitis ad Amoraeos, ab Amoraeis ad Hebraeos transisset. Sic et David [4]) quod ipse Amalecitis, Amalecitae antea Palaestinis eripuerant, pro suo habet ac dividit.

2. Titus Largius apud Dionysium Halicarnassensem [5]) in Senatu Romano cum Volsci [6]) olim possessa repeterent, sententiam sic dixit: **ὅτι ῥωμαῖοι καλλίστας ὑπολαμβάνομεν κτήσεις εἶναι καὶ δικαιοτάτας, ἃς κατάσχωμεν πολέμῳ λαβόντες καὶ νόμῳ καὶ οὐκ ἂν ὑπομείναιμεν μωρίᾳ τὴν ἀρετὴν ἀφανίσαι. κοινωνητέον τε πᾶσι καὶ τοῖς ἐκ τούτων γενομένοις καταλιπεῖν ἀγωνιούμεθα, νῦν δὲ ὑπαρχόντων ἤδη στερησόμεθα καὶ ἑαυτοὺς ὅσα πολεμίους βλάψομεν**; *Romani nos honestissimas eas atque iustissimas credimus possessiones quas belli lege captas habemus, neque vero induci possumus, ut stulta facilitate deleamus virtutis monumenta, si eas illis reddamus quibus semel perierunt. Imo vero tales possessiones non tantum cum his qui nunc vivunt civibus nostris communicandas, sed et posteris relinquendas censemus: tantum abest ut parta relinquendo in nos ipsos ea constituamus quae in hostes constitui solent.* et in responso Romanorum Auruncis dato [7]): **ἡμεῖς οἱ ῥωμαῖοι δικαιοῦμεν ὅσα κτᾶταί τις ἀρετῇ πολεμίους ἀφελόμενος ταῦτα τοῖς ἐγγόνοις ὡς οἰκεῖα παραδιδόναι**: *nos Romani ita arbitramur, quae quis hostibus erepta virtute quaesivit ut optimo iure propria ad posteros transmitti.* Alibi [8])

---

rebus naves, ex navibus res praedae subiiciunt, quales sunt Francisci I, datae anno CIↃIↃXLIII, cap. 42. Henrici III, anno CIↃIↃLXXXIV, mense Martio, capite 69 [Lebeau, Nouveau Code des prises I, 16 et 25]. lex Portugallica libro I, tit. XVIII. Alioqui res ipsae sola in praedam veniunt. Meursius Danicorum libro II. Sic bello Venetorum cum Genuensibus pertentatae Graecorum naves et extracti si qui hostium laterent, Gregoras libro IX [5]. vide et Crantzium Saxonicorum II. Et Albericum Gentilem advocationis Hispanicae l. 20. [Et Albericum — l. 20, add. ed. 1646].

1) Consul. maris, c. 273.

2) [Quatuor edd.: CIↃCCCXXXVIII. Cf. L. III C. I § V, 4, n. 1 p. 478].

3) Iud. XI, 23, 24, 27

4) *Sic et David*] I Sam. XXX, 20. Sic Resin rex Syriae Elotham urbem quae Idumaeorum fuerat non Idumaeis sed Syris tradidit habitandam, secundum lectionem Masoreticam II Regum XVI, 6.

5) Lib. VI [36].

6) *Cum Volsci*] De Veiis idem in Romulo [c. 35] narrat Plutarchus: *οὐιίοι ἀρχὴν ἐποιήσαντο πολέμου φιδήνας ἀπαιτεῖν ὡς προσήκουσαν αὐτοῖς. τὸ δ' οὐκ ἄδικον ἦν μόνον, ἀλλὰ καὶ γελοῖον ὅτι κινδυνεύουσι τότε καὶ πολεμουμένοις οὐ προσαμύνοντες, ἀλλ' ἐάσαντες ἀπολέσθαι τοὺς ἄνδρας, οἰκίας καὶ γῆν ἀπαιτοῖεν ἄλλων ἐχόντων. Veii principium belli faciebant postulationem ut Fidenae ipsis redderentur, velut ad quos pertinerent. verum id non iniustum modo erat sed et ridiculum, ut qui periclitantibus bellumque gerentibus non subvenissent, sed ipsos homines sivissent perire, nunc domos et agros a bello possidentibus vindicarent.*

7) [Dion. Halicarn. VI, 32].

8) Lib. VII [VIII, 10].

in responso ad Volscos sic Romani: ἡμεῖς δὲ κρατίστας ἡγούμθα κτήσεις ἃς ἂν πολέμῳ κρατήσαντες λάβωμεν· οὔτε πρῶτοι καταστησάμενοι νόμον τόνδε, οὔτε αὐτὸν ἀνθρώπων ἡγούμενοι εἶναι μᾶλλον ἢ οὐχὶ θεῶν, ἅπαντάς τε καὶ ἕλληνας καὶ βαρβάρους εἰδότες αὐτῷ χρωμένους, οὐκ ἂν ἐνδοίημεν ὑμῖν μαλακὸν οὐδὲν, οὐδ' ἂν ἀποσταίημεν ἔτι τῶν δορυκτήτων· πολλὴ γὰρ ἂν εἴη κακότης, εἴ τις ἃ μετὰ ἀρετῆς καὶ ἀνδρείας ἐκτήσατο, ταῦτα ὑπὸ δειλίας τε καὶ μωρίας ἀφαιρεθείη: *Nos autem optimum iudicamus possessionis genus, quod belli iure captum quaesitumque est. Cumque non a nobis hoc ius sit institutum, sed a Diis verius quam ab hominibus profectum, omniumque gentium tam Graecarum quam barbararum usu probatum, nihil vobis per ignaviam concedemus nec bello partis absistemus. Maximum enim id probrum foret, quae virtute ac fortitudine quaesita sunt, ea per formidinem aut stuporem amittere.* Sic et in responso Samnitum [1]: πολέμῳ κρατησάντων ἡμῶν ὅπερ ἐστὶ νόμος κτήσεως δικαιότατος. *Cum armis haec quaesierimus, quae lex acquirendi iustissima est.*

3. Livius [2]) cum narrasset agrum prope Lucam a Romanis divisum, eum agrum sic notat: *De Ligure captus is ager fuerat: Ethruscorum antequam Ligurum fuerat.* Hoc iure a Romanis retentam Syriam Appianus [3]) notat, nec redditam Antiocho Pio, cui eam eripuerat Tigranes [4]) hostis Romanorum: et Iustinus [5]) ex Trogo sic respondentem facit eidem [6]) Antiocho Pompeium: *ut habenti regnum non ademerit, ita quo cesserit Tigrani, non daturum, quod tueri nesciat.* Sed et eas Galliae partes [7]) quas Gallis eripuerant Cimbri Romani [8]) pro suis habuere [9]).

VIII. Gravior disputatio est, cui in bello publico ac solenni res hostium acquiratur ipsi ne populo, an singulis qui de populo aut in populo sunt. Valde enim hic variant recentiores iuris interpretes [10]), quorum plerique cum in iure Romano legissent capta capientium fieri, in Canonum autem corpore distribui praedam publico arbitrio,

1) In exc. legat. [Rom. p. 10].
2) Lib. XLI [13, 5].
3) Mithrid. [106].
4) *Cui eam eripuerat Tigranes*] Appianus [Syriac. 49] sic: ὅτι τοὺς Σελευκίδας ὑπὸ τοῦ Τιγράνους ἐκπεσόντας οὐκ εἰκὸς ἦν ἔτι Συρίας ἄρχειν μᾶλλον ἢ Ῥωμαίους Τιγράνην νενικηκότας. *non aequum esse Seleucidas a Tigrane eiectos potius Syriam tenere quam victores Tigranis Romanos.* Et alibi [Mithrid. 106]: ἡγούμενος τὸν κρατήσαντα Ἀντιόχου τῆς γῆς ἀπελάσας ῥωμαίοις αὐτὴν κατὰ τόδε προσεκτῆσθαι. *Credebat se cum victorem Antiochi ea terra expulisset, hoc ipso eam terram acquisivisse Romanis.* Ipse Antiochus apud Polybium in Excerptis legationum num. 72 [leg. gent. p. 307]: ἡγούμενος τὴν κατὰ πόλεμον ἰσχυροτάτην καὶ καλλίστην εἶναι κτῆσιν. *arbitrabatur eam quae bello fieret firmissimam et honestissimam esse possessionem.*
5) Lib. XL [2, 4].
6) [eidem, om. ed. 1632; add. edd. 1642 et 1646].
7) *Galliae partes*] Et Franci agros Italiae a Gotthis acceptos Romanis non reddiderunt. Procopius Gotthicorum IV [24]. vide quae dicit rex Suediae apud Thuanum libro LXXVI, in anno CIƆIƆLXXXII.
8) Civil. I [Appian., Civ. I, 29].
9) [hostis Romanorum: sed et eas Galliae partes quas Gallis eripuerant Cimbri: et Iustinus ex Trogo sic respondentem facit Antiocho Pompeium: *ut habenti regnum non ademerit, ita quo cesserit Tigrani, non daturum, quod teneri nesciat*, ed. 1632; hostis Romanorum — pro suis habuere (ut in textu), edd. 1642 et 1646].
10) Bart. ad l. Si quid bello D. de capt. [l. 28 D. XLIX, 15]. Alex. et Ias. l. 1. D. de acq. poss. [l. 1 D. XLI, 2]. Ang. Inst. de rerum divis. §. Item quae ex hostibus [§ 17 Inst. II, 1]. Pan. ad c. sicut de iureiur. [c. 13 Decretal. II, 24] n. 7. Th. Gram. decis. Neap. 71. num. 17. Mart. Laud. de bello q. 4.

alii post alios, ut fieri solet, dixerunt, primo ac iure ipso fieri capta singulorum qui manu capiunt, attamen duci assignanda qui inter milites distribuat: quae sententia cum recepta non minus quam falsa sit, hoc accuratius a nobis refutanda est, ut specimen sit quam parum tuto in hoc controversiarum genere tali auctoritati credatur. Enimvero dubitandum non est quin gentium consensu utrumvis potuerit constitui, aut ut capta populo bellum gerenti, aut ut cuivis qui manu caperet in dominium cederent. Sed quid voluerint quaerimus, et dicimus gentibus placuisse ut res hostium hostibus essent non alio loco quam quo sunt res nullius, ut ex Nervae filii dicto iam antea [1]) apertum fecimus.

IX. 1. At res quae nullius sunt, fiunt quidem capientium, sed tam eorum qui per alios, quam qui per se capiunt. Ita non servi tantum aut filii, sed et liberi homines qui in piscando, aucupando, venando, margaritas legendo operam suam addixerunt aliis, statim quod acceperunt acquirunt ipsis quibus operam navant. Modestinus Iurisconsultus [2]) recte dixit: *quod naturaliter acquiritur, sicuti est possessio, per quemlibet volentibus nobis possidere acquirimus:* et Paulus receptis [3]): *Possessionem acquirimus animo et corpore: animo utique nostro: corpore vel nostro vel alieno.* Idem [4]) ad edictum: *Per procuratorem, tutorem curatoremve possessio nobis acquiritur,* quod explicat si id ea mente faciant ut operam nobis accommodent. Sic apud Graecos qui in Olympiis certabant praemia acquirebant iis a quibus mittebantur. Ratio est, quia naturaliter homo hominis alterius volens volentis instrumentum est, ut et alibi [5]) diximus.

2. Quare discrimen quod traditur inter liberas personas et serviles circa acquisitiones [6]), iuris est civilis et ad civiles acquisitiones proprie pertinet, ut ex dicto Modestini loco apparet: et tamen has ipsas Severus Imperator postea ad naturalium exemplum admovit propius, on utilitatis tantum, ut ipse profitetur, ratione, sed et iurisprudentiae [7]). Semoto ergo civili iure, locum habet quod dicitur per alium facere quem posse quod per seipsum potest, et perinde esse per se quis faciat an per alium.

X. Distinguendum ergo in nostro negotio inter actus vere publicos belli, et inter actus privatos qui fiunt occasione belli publici: per hos actus privatis res quaeritur primo ac directe: per illos actus populo. Ex hoc gentium iure Scipio agit cum Masinissa apud Livium [8]): *Syphax populi Romani auspiciis victus captusque est. Itaque ipse, coniux, regnum, ager, oppida, homines qui incolunt, quicquid denique Syphacis fuit, praeda populi Romani est.* Nec aliter Antiochus Magnus argumentabatur Coelen Syriam Seleuci factam

---

1) [supra § II, 4].
2) L. ea quae D. de acq. dom. [l. 53 D. XLI, 1].
3) Lib. V, tit. 2 [§ 1].
4) L. 1, §. per procur. D. de acq. poss. [l. 1 § 20 D. XLI, 2].
5) [L. I C. V § III].
6) L. quaecumque D. de oblig. [l. 56 D. XLIV, 7] l. stipulatio, §. alteri de verb. signif. [l. 38 § 17 D. XLV, 1].
7) L. 1. C. per quas pers. [l. 1 C. VII, 32]. c. potest et c. qui facit de Reg. Iuris [c. 68 et c. 72, V, 12 in VI°].
8) Lib. XXX [14, 9—10].

non Ptolemaei, eo quod Seleuci bellum fuisset, cui Ptolemaeus navasset operam. Historia est apud Polybium quinto [1]).

XI. I. Res soli nisi publico actu, inducto exercitu, impositis praesidiis capi non solent: ideo ut respondit Pomponius [2]), *publicatur ager qui ex hostibus captus sit:* id est ut ibidem exponit *praedae non cedit:* praedae nomine stricte accepto. Salomo praetorii praefectus apud Procopium [3]): **ὡς τὰ μὲν ἀνδράποδα καὶ τὰ ἄλλα πάντα χρήματα τοῖς στρατιώταις εἰς λάφυρα ἰέναι οὐκ ἀπεικὸς εἶναι. Γῆν μέν τοι αὐτὴν βασιλεῖ τε καὶ τῇ ῥωμαίων ἀρχῇ προσήκειν.** *Captivos sane et res alias militibus praedae loco cedere ratione non caret:* (accipiendum hoc ut fiat publico concessu quemadmodum infra exponemus) *agros autem ad principem et imperium Romanum pertinere.*

2. Sic apud Hebıaeos [4]) et Lacedaemonios ager manu captus sortito divisus est. Sic Romani [5]) captos agros aut locandos retinuerunt, interdum modico veteri possessori honoris gratia relicto, aut distraxerunt, aut assignarunt colonis, aut fecerunt vectigales, quarum rerum passim in legibus, histoıiis, et agrimensorum commentariis testimonia exstant. Appianus libro primo belli civilis [6]): **ῥωμαῖοι τὴν ἰταλίαν πολέμῳ χειρούμενοι γῆς μέρος ἐλάμβανον**: *Romani cum Italiam armis subegissent victos parte agri mulctarunt.* et secundo libro [7]): **τῶν δὲ πολεμίων ὅτε κρατήσαιεν οὐδὲ τούτων ἅπασαν τὴν γὴν ἀπηροῦντο ἀλλ' ἐμερίζοντο.** *Etiam victis hostibus terram non omnem adimebant, sed partiebantur.* Notat Cicero oratione pro domo sua ad Pontifices [8]), consecratos interdum ab imperatore agros de hostibus captos, sed populi iussu.

XII. I. At res mobiles et se moventes, aut in ministerio publico capiuntur, aut extra illud. Si extra ministerium publicum, fiunt singulorum capientium. Et huc referendum est Celsi [9]) illud: *quae res hostiles apud nos sunt, non publicae sed occupantium fiunt.* Quae apud nos sunt, id est bello orto apud nos deprehenduntur. Nam idem et in hominibus observabatur, quo tempore homines hac in parte rebus captis accensebantur. Insignis est in eam rem Tryphonini [10]) locus, *Verum in pace qui pervenerunt ad alteros, si bellum subito exarsisset, eorum servi efficiuntur apud quos iam hostes suo fato* (ita legendum non facto aut pacto ut habent libri) *deprehenduntur.* fato hoc asscribit Iurisconsultus, quia nullo suo merito [11]) in servitutem deveniunt: nam talia fato asscribere tralatitium est.

---

1) [Polyb. v, 67].
2) [l. 20 D. XLIX, 15].
3) *Apud Procopium*] Vandalicorum II [14]. vide et ibi sequentia. Etiam Severus sola ab hostibus capta limitaneis ducibus et militibus donavit. Lampridius notat [Alexandro Severo 58]. In federe Helvetico est ut oppida et arces captae communitati pagorum cedant, apud Simlerum multis locis.
4) *Apud Hebraeos*] Apud eosdem de agro qui bello captus esset, rex tantum ferebat quantum singulae tribus. Notatum id Digestis Thalmudicis titulo de rege.
5) L. Luc. Titius. D. de evictionibus [l. 11 D. XXI, 2]. L. item si verb. §. 1 de rei vind. [l. 15 § 1 D. VI, 1].
6) [Appian., Bell. civ. I, 7].
7) [Ibid. II, 140].
8) [Cic., pro Domo 49, 128].
9) L. transfugam §. 1. D. de acq. re. dom. [l. 51 § 1 D. XLI, 1].
10) L. in bello D. de capt. et postl. [l. 12 D. XLIX, 15].
11) *Nullo suo merito*] Sic et haec duo opponit Servius ad Aeneidos I [32], *Acti fatis. Laborat Virgilius nil Troianorum meritis, sed omnia fatis asscribere.*

Tale illud Naevii [1]: *Fato fiunt Romae Metelli consules,* id est sine suo merito.

2. Indidem venit quod si quid milites capiunt non in procinctu aut in eo quod facere iubentur, sed in eo quod promiscuo iure aut solo permissu faciunt, id statim sibi acquirunt: capiunt enim non ut ministri. Talia sunt spolia quae detrahuntur hosti in dimicatione singulari: talia etiam quae procul ab exercitu (extra decem millia passuum dicebant Romani, ut mox videbimus) in liberis et iniussis excursibus capiunt: quod genus praedae Itali hodie corrariam vocant, et a butino distinguunt [2].

XIII. Sed quod diximus iure gentium talia singulis directe acquiri, intelligendum est ut id iuris gentium sit ante omnem ea de re legem civilem. nam populus quisque inter suos aliter potest constituere, et dominium singulorum antevertere, sicut multis in locis de feris et avibus factum videmus. Sic enim introduci etiam lege potest, ut quae apud nos reperiuntur hostium res, publicae fiant.

XIV. 1. At de his quae quis actu bellico capit alia est ratio. Ibi enim singuli reipublicae personam sustinent, eiusque vice funguntur, ac proinde per eas populus, si lex civilis aliud non statuat, ut possessionem ita et dominium nanciscitur, et id in quos vult transfert. Quod quia directe pugnat cum vulgari opinione, probationes nobis video solito largius admetiendas ex nobilium populorum exemplis.

2. Incipiam a Graecis, quorum morem Homerus non uno loco describit:

Ἀλλὰ τὰ μὲν πολίων ἐξεπράθομεν, τὰ δέδασται [3].
Omnia iam divisa quibus spoliavimus urbes.

Apud eundem Poetam Achilles, de urbibus agens quas ipse expugnaverat [4],

Τάων ἐξ πάσεων κειμήλια πολλὰ καὶ ἐσθλὰ
Ἐξέλομεν, καὶ πάντα φέρων Ἀγαμέμνονι δόσκον
Ἀτρείδῃ· ὁ δ' ὄπισθε μένων παρὰ νηυσὶ θόῃσι
Δεξάμενος δὴ παῦρα δασάσκετο, πολλὰ δ' ἔχεσκε.
Omnibus his ingens pretio numeroque suppellex
Nostra rapta manu: regi sed victor Atridae
Cuncta tuli, celeres residens qui pone carinas,
Divideret cum pauca aliis, sibi multa tenebat.

Spectandus enim hic Agamemnon, partim ut totius Graeciae eo tempore princeps, atque ita populi gerens vicem: quo iure ipse sed cum senatu praedam dividebat: partim ut munere fungens imperatorio, ac proinde de communi partem caeteris maiorem ferens. Eum ipsum Agamemnonem sic alloquitur idem Achilles [5]:

---

1) [Ascon. Pedianus in Cic., Act. II in Verrem I, 29].
2) Salic. in l. ab hostibus. C. de cap. [l. 2 C. VIII, 50]. Tho. Gram. Decis. Neap. 71. n. 18.
3) [Hom., Il. I, 125].
4) [Hom., Il. IX, 330—333].
5) [Hom., Il. I, 163 sq.].

Οὐ γὰρ σοί ποτε ἶσον ἔχω γέρας, ὁππότ' ἀχαιοὶ
Τρώων ἐκπέρσωσ' εὖ ναιόμενον πτολίεθρον.
Nam neque me tecum praedae pars aequa sequetur,
Si Danaum virtus Troianam everterit urbem.

Et alibi [1]) Achilli offert Agamemnon de consilio publico navem plenam aeris et auri, et viginti mulieres, quae praecipiat de praeda. Troia iam capta, Virgilio [2]) narrante,

Custodes lecti Phoenix et dirus Ulysses
Praedam asservabant: huc undique Troia gaza
Incensis erepta adytis, mensaeque Deorum,
Crateresque auro solidi, captivaque vestis
Congeritur.

Sic posterioribus temporibus praedam Marathoniam asservat Aristides [3]). Post proelium ad Plataeas severe edictum [4]) ne quis de praeda privatim quicquam tolleret: deinde praeda pro populorum meritis distributa. Athenis postea devictis in publicum relata a Lysandro [5]) praeda. Et publici officii nomen apud Spartanos [6]), **λαφυροπῶλοι** *praedae venditores.*

3. Si ad Asiam venimus, Troiani soliti, ut docet nos Virgilius [7]), *praedae ducere sortem* ut in rebus communibus dividendis fieri solet. Alias arbitrium eius dividendae penes imperatorem, quo iure Hector Doloni id expresse stipulanti promittit equos Achillis [8]), ut intelligas ius acquirendi dominii in captura sola non fuisse. Ad Cyrum [9]) Asiae victorem, nec minus ad Alexandrum [10]) postea, perlata praeda. Si Africam respicimus, idem mos occurrit. Sic quae Agrigenti [11]) capta, quaeque in pugna Cannensi [12]) et alibi, Carthaginem missa. Apud Francos veteres, ut ex Gregorii Turonensis historia apparet, quae capta erant sorte dividebantur [13]): neque rex ipse aliud habebat de praeda quam quod sors ipsi addixisset.

4. Sed quanto re militari Romani caeteris praestiterunt, tanto sunt digniores quorum exemplis immoremur. Dionysius Halicarnas-

---

1) [Hom., Il. IX, 279 sqq.].
2) Aen. II [762—6].
3) Plut. Aristide [321 D].
4) Herod. l. IX [80 sqq.].
5) Plut. Lysandro [442 A].
6) *Apud Spartanos*] Agesilao in Asia agente castris Pharnabazi captis Spithridates subtraxerat praedam; inquisitione ab Erispida Lacedaemonio instituta aufugit [Plutarch., Ages. 601 F].
7) [Virg., Aen. IX, 268].
8) Homer. Il. X [321]. Eurip. Rheso [182].
9) Plinius libro XXIII. c. 3 [Nat. Hist. XXXIII, 3].
10) Plut. Alex. [685 B sqq.]. Curt. [VIII, 4]. Diod. libro XVII [66 et 71]. Strabo l. XV [3, 6].
11) Diod. libro XIII [90].
12) Liv. l. XXIII [12].
13) *Sorte dividebantur*] Habes hoc apud Turonensem libro II, cap. 27 [in marg.: Greg. Tur. l. II, c. 17]. Aymoinum lib. I, cap. 12. et in epitome edita a Frehero cap. 9. Mos idem et aliarum gentium vetus. Servius ad illud Aeneidos III [323]: *Sortitus pertulit ullos: quia captivi et praeda inter victores sorte dividebantur.* ut: *Et praedae ducere sortem.* de praedae collatione in commune, et expurgatione per iuramentum apud Suedos et Gotthos Iohannem Magnum vide libro XI, c. II [Nihil eiusmodi ibi inveniri notat Barleyrao. Cf. p. 550 n. 3].

sensis [1]) morum Romanorum diligentissimus observator ita nos hac de re edocet: **τὰ ἐκ τῶν πολεμίων λάφυρα, ὅσον ἂν ἡμῖν ὑπάρχῃ τυχεῖν δι' ἀρετὴν, δημόσια εἶναι κελεύει ὁ νόμος, καὶ τοῦτο οὐχ ὅπως τις ἰδιώτης γίνεται κύριος, ἀλλ' οὐδὲ αὐτὸς ὁ τῆς δυνάμεως ἡγεμών. ὁ δὲ ταμίας αὐτὰ παραλαβὼν ἀπεμπολεῖ καὶ εἰς δημόσιον ἀναφέρει.** *Quaecunque ex hostibus per virtutem capta sunt, ea lex iubet publica esse, ita ut non modo privati eorum domini non fiant, sed ne ipse quidem imperator exercitus. verum quaestor illa accipit et vendita in publicum refert.* Verba haec sunt eorum qui Coriolanum incusant, nonnihil ad invidiam composita.

XV. Nam populum dominum esse praedae verum erat [2]): sed illud non minus verum, eius dispensandae arbitrium imperatoribus libera republica permissum fuisse [3]), sed tale ut actus sui rationem populo deberent. L. Aemilius apud Livium [4]): *captas non deditas diripi urbes, et in his tamen arbitrium esse imperatoris, non militum.* Sed hoc arbitrium quod mos deferebat imperatoribus, ipsi interdum, quo longius ab omni suspicione essent, reiiciebant ad Senatum ut Camillus [5]): et qui retinebant, prout religioni, famae, ambitioni serviebant, diverso modo usi reperiuntur.

XVI. I. Qui sanctissimi esse aut credi volebant, praedam non attingebant omnino [6]), sed sive pecunia erat in praeda, eam iubebant a quaestore populi Romani percipi, sive res aliae, eas per quaestorem sub hasta venumdari: unde redactam pecuniam manubiarum nomine significatam Favorinus apud Gellium [7]) sensit. Haec pecunia per quaestorem in aerarium deferebatur, prius tamen, si res triumphi esset, ostentata publice. Livius libro IV [8]) de C. Valerio Consule: *Praedae ex assiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum: venditum sub hasta Consul in aerarium redigere quaestores iussit.* Idem fecit Pompeius de quo haec sunt Velleii verba [9]), *Pecunia Tigranis, sicut Pompeio moris erat* [10]), *redacta in quaestoris potestatem ac publicis descripta literis.* Ita et M. Tullius [11]) qui sic de se ipse

1) [Dion. Halicarnass. VII, 63].

2) *Populum dominum esse praedae verum erat*] Vide et hac de re Simlerum in Helveticis.

3) *Eius dispensandae arbitrium Imperatoribus libera republica permissum fuisse*] Polybius in excerptis Peiresianis de L. Aemilio Paulo: *κύριον γενόμενον αὐτὸν πάσης βασιλείας καὶ λαβόντα τὴν ἐξουσίαν ὡς βούλεται χρήσεσθαι, μηδενὸς ἐπιθυμῆσαι: cum dominus factus esset regni integri, possetque cuncta disponere suo arbitratu, nihil eum concupisse.*

4) Libro XXXVII [32, 12].

5) Liv. lib. V [22, 1].

6) *Praedam non attingebant omnino*] *Manius Curius iuravit se ex praeda nihil attigisse, praeter guttum faginum quo sacrificaret* [Plin. Hist. Nat. XVI, 38]. Scriptor vitae virorum illustrium [S. Aurelius Victor CLX] de Mummio agens: *Corinthum signis tabulisque spoliavit, quibus cum totam replesset Italiam, in domum suam nil contulit.* de nominato modo Aemilio Paulo Plutarchus [Aemil. Paul. 270 D]: *οὐδενὸς δ' ἧττον τὴν ἐλευθεριότητα καὶ τὴν μεγαλοψυχίαν ἐπῄνουν οἱ ἄνθρωποι, πολὺ μὲν ἀργύριον, πολὺ δὲ χρυσίον ἐκ τῶν βασιλικῶν ἠθροισμένον οὐδ' ἰδεῖν ἐθελήσαντος, ἀλλὰ τοῖς ταμίαις εἰς τὸ δημόσιον παραδόντος. Nec minus liberalitatem ipsius et animi magnitudinem praedicabant homines, quod congestam ex regis opibus auri argentique vim magnam nec inspicere voluisset, sed quaestoribus in publicum deferendam dedisset.*

7) Lib. XIII, cap. 23 [c. 25].

8) [Liv. IV, 53, 10].

9) Lib. II [c. 37].

10) *Sicut Pompeio moris erat*] ut plurimum. vide quod sequente paragrapho ex Lucano adducetur [p. 543 n. 10].

11) Lib. II Epist. 7 [§ 4].

in literis ad Sallustium, *De praeda mea praeter quaestores urbanos, id est populum Romanum, teruntium nec attigit: nec tacturus est quisquam.* Atque id antiquis et melioribus temporibus fuit maxime usitatum, quo Plautus [1]) respiciens sic ait:

Nunc hanc praedam omnem iam ad quaestorem deferam.

Et de hominibus captivis [2]) similiter:

Quos emi de praeda de quaestoribus.

2. Sed alii sine quaestore ipsi praedam vendebant et referebant in aerarium, quod et ex Halicarnassensi sequentibus verbis colligere est. Sic a Tarquinio rege iam olim victis Sabinis praedam et captivos Romam missos legimus [3]). Sic Romulius et Veturius consules narrantur [4]) praedam vendidisse ob aerarii penuriam, aegre id ferente exercitu. Sed cum passim id occurrat, quantum ducum quisque ex triumphis Italicis, Africanis, Asiaticis, Gallicis, Hispanicis in aerarium per se aut quaestorem retulerit, exempla congerere nihil est opus. Illud magis notandum datam praedam aut eius partem interdum diis, interdum militibus, interdum et aliis. Diis aut res ipsae datae, ut spolia quae Romulus [5]) Iovi Feretrio suspendit, aut redacta inde pecunia, ut ex Pometinis manubiis Superbus [6]) templum Iovis in monte Tarpeio statuit.

XVII. 1. Militibus praedam dare priscis Romanis ambitiosum videbatur: uti Sextus [7]) Tarquinii Superbi filius, sed Gabiis profugus, praedam militi dilargitus dicitur, ut eo modo potentiam sibi conciliaret. Appius Claudius [8]) in senatu similem largitionem arguit ut novam, prodigam, inconsultam. Praeda autem militi concessa aut dividitur, aut diripitur. Dividi potest aut ratione stipendiorum, aut ratione meritorum [9]). Stipendiorum ratione dividi praedam Appius Claudius [10]) volebat, si illud obtinere non posset ut redacta inde pecunia in aerarium deferretur. Totum autem dividendi ordinem accurate explicat Polybius [11]): nempe in dies aut vigilias partem exercitus alteram aut minorem ad comportandam praedam mitti solitam: et quod quisque reperisset id iussum in castra perferre ut per tribunos aequaliter divideretur, vocatis ad partem etiam his qui castra servarent (quod et apud Hebraeos regi Davidi placuisse et inde in legem transiisse legimus [12])) quique per valetudinem aut delegata ministeria aberant.

---

1) [Plaut., Bacch. 1075].
2) [Plaut., Captivi 111].
3) Liv. lib. I [37, 5].
4) Liv. l. III [31, 4].
5) Dion. Halic. lib. II [34].
6) Liv. l. I [53, 3].
7) Liv. d. lib. [I, 54, 4].
8) Liv. lib. V [20, 5].
9) *Ratione meritorum*] Id apud Hebraeos factum docet Iosephus libro III [2, 5] antiquae historiae.
10) D. loco [Sc. Liv. V, 20, 5].
11) Lib. X [16].
12) I Sam. XXX, 24.

2. Interdum non ipsa praeda sed redacta inde pecunia praedae loco milibus donata [1]), quod saepe in triumpho fiebat. Proportionem hanc invenio, simplex pediti, duplex centurioni, triplex equiti [2]) datum. Interdum simplex pediti, equiti duplex [3]). Alias simplex pediti, duplex centurioni, tribuno et equiti [4]) quadruplex [5]). Meritorum etiam saepe habita ratio, sicut Marcius [6]) quod fortiter fecisset ex praeda Coriolana [7]) donatus est a Postumio.

3. Utrovis modo fieret divisio licebat imperatori [8]), **ἐξαίρετον** hoc est praecipuum sibi accipere quantum vellet : id est quantum aequum arbitraretur : quod et aliis interdum virtutis ergo concessum [9]). Euripides Troadibus [10]) de nobilioribus feminis Troianis agens, ait :

> **τοῖς πρώτοισιν ἐξῃρημέναι**
> **στρατοῦ.**
> *Quae principibus eximiae datae*
> *Erant Achivis.*

Et de Andromacha [11]),

> **Καὶ τὴν δ' Ἀχιλλέως ἔλαχε παῖς ἐξαίρετον :**
> *Accepit illam Pyrrhus eximiam sibi.*

Ascanius de equo apud Virgilium [12]),

> *Ipsum illum clypeum, cristasque rubentes*
> *Excipiam sorti.*

Pausaniae post in Plataeis praelium eximia data mulieres, equos, camelos narrat Herodotus [13]). Sic Ocrisiam Corniculanam praecipuam

---

1) Liv. l. XLV [34, 6 ; 40 ; 43, 6].
2) Ibid. [XLV, 40, 5].
3) Ibid. [XLV, 34, 5].
4) *Tribuno et equiti*] Tribuno et praefecto equitum ait Appianus Civilium II [102].
5) Suet. Caes. c. 38. et App. II Civil. [102].
6) Liv. d. lib. [immo Dion. Halicarn. VI, 94].
7) *Ex praeda Coriolana*] Vide Plutarchum Coriolano [218 A].
8) *Licebat Imperatori*] Vide Leunclavium in Turcicis.
9) *Quod et aliis interdum virtutis ergo concessum*] Sic Nestor feminam possidebat

> — ἥν οἱ Ἀχαιοὶ
> ἔξελον.
> — *munere Graium*
> *Excerptam* [*exceptam*, ed. 1642] *sorti.*

Est id Iliados Λ [XI, 626 sq.]. At Odysseae Ξ [XIV, 232] Ulysses ait :

> τῶν ἐξαιρεύμην μενοεικέα, πολλὰ δ' ὀπίσσω
> λάγχανον.
> *Eximiam accepi Meneaecea, plurima deinde*
> *Sorte tuli.*

Euripides [Troad. 249] de Cassandra :

> Ἐξαίρετόν νιν ἔλαβεν Ἀγαμέμνων ἄναξ.
> *Sibi hanc Atrides maior eximiam tulit.*

de iis quae Atheniensium duci Demostheni e praeda ἐξῃρέθησαν, praecipui iure data sunt, vide Thucydidem libro II [immo III, 114].
10) [Eurip., Troad. 33 sq.].
11) [Ibid. 274].
12) [Virg., Aen. IX, 269—71].
13) [Herod. IX, 81].

accepit rex Tullius [1]). Fabricius [2]) apud Halicarnassensem [3]) in oratione ad Pyrrhum, **ἐκείνων δορυκτήτων ἐξόν μοι λαβεῖν ὁπόσα βουλοίμην**: *ex his quae bello erant capta, licebat mihi quantum vellem excipere.* Isidorus [4]) huc respiciens ubi de iure agit militari: *praedae,* ait, *decisio et pro personarum qualitatibus ac laboribus iusta divisio, ac principis portio.* Tarquinius Superbus, ut apud Livium [5]) est, et ipse ditari volebat, et delinire praeda popularium animos. Servilius [6]) in oratione pro L. Paulo ait eum praeda partienda locupletem se facere potuisse. Et hanc imperatoris portionem sunt qui potius significatam volunt manubiarum nomine, quos inter est Asconius Pedianus [7]).

4. Sed laudatiores illi qui ius suum remittentes nihil sibi de praeda ceperunt, qualis is quem dixi Fabricius **τὸν ἐκ δικαίου πλοῦτον ὑπεριδὼν ἕνεκα δόξης**, *etiam iuste partas divitias prae gloria contemnens:* quod ipse se facere aiebat Valerii Publicolae et aliorum paucorum exemplo: quos M. Porcius Cato [8]) imitatus est in Hispaniensi victoria, negans quicquam ad se perventurum e bello captis, praeter ea quae in cibo ac potu insumsisset: addens tamen non a se culpari imperatores qui concessas utilitates sumerent, sed malle se de virtute cum optimis, quam de pecunia cum ditissimis certare. Proxime ad hanc laudem accedunt qui praedam modice delibarunt [9]), ut Pompeius apud Lucanum [10]) a Catone laudatur qui

Plura retentis
Intulit.

5. In divisione interdum et absentium habita ratio, ut capto Anxure constituit Fabius Ambustus [11]): interdum ob causam quorundam quamvis praesentium non habita, ut Minutiani exercitus dictatore Cincinnato [12]).

6. Quod autem ius vetere republica imperatores habuerant, id post occupatam rempublicam ad magistros militum translatum ex Codice Iustinianeo [13]) apparet, ubi a gestorum insinuatione absolvuntur donationes rerum mobilium vel se moventium, quas magistri militum militibus praestant ex spoliis hostium, sive in ipsa bellorum occupatione, sive in quibuscumque locis degere noscerentur.

7. Sed haec divisio iam olim saepe in calumniam patuit, quasi duces ea ratione privatam gratiam captarent, quo nomine accusati Servilius, Coriolanus [14]), Camillus [15]), quasi amicis et clientibus de

---

1) Lib. IV [Scil. Dion. Halicarn. IV, 1].
2) *Fabricius*] cuius exemplum et sibi et militi proponit Iulianus apud Ammianum libro XXIV [3, 5].
3) [Dion. Halicarn. in Exc. de Legat., Rom. p. 18].
4) [Isid., Orig. V, 7]
5) Lib. I [57, 1].
6) Liv. l. XLV [37, 10].
7) III Verr. [in Cic. Act. II in Verrem I, 154].
8) Plut. M. Catone [342 A].
9) [delibarunt, edd. 1625, 1642, 1646; deliberarunt, ed. 1632].
10) [Lucan., Phars. IX, 197 sq.].
11) Liv. lib. IV [59, 8].
12) Idem li. III [29, 2].
13) L. Si quis in redempt. §. simili etiam modo. C. de Donat. [l. 36 § 1 C. VIII, 53].
14) Dion. l. VI [30], et VII [63].
15) Liv. lib. V [32, 8].

publico largientes. Ipsi contra se tuebantur publico bono, ἵνα οἱ συναράμενοι τοῦ ἔργου τὸν πόνων καρπὸν κομισάμενοι προθύμως ἐπὶ τὰς ἄλλας στρατιὰς ἀπαντῶσιν, *ut qui operi adfuerant, fructu laboris percepto ad alias expeditiones fierent promtiores.* quae Halicarnassensis 1) in hanc rem verba sunt.

XVIII. 1. Venio ad direptionem. ea militi concessa aut in populatione, aut post praelium oppidive expugnationem ut signo dato discurreretur: quod antiquis saeculis rarius, nec tamen exemplis caruit. Nam Suessam Tarquinius 2) militi diripiendam dedit: castra Aequorum Q. Servilius Dictator 3): Veios urbem Camillus 4): castra Volscorum consul Servilius. Permisit et direptionem L. Valerius in agro Aequorum, Q. Fabius fusis Volscis, captaque Ecetra 5), mox alii saepe. Victo Perseo Paulus Consul 6) spolia iacentis exercitus peditibus, equitibus praedam circumiacentis agri concessit. Idem 7) ex Senatusconsulto diripiendas dedit militi Epiri urbes 8). Lucullus 9) victo Tigrane militem a spoliis legendis diu inhibuit, mox certa iam victoria ius spoliandi hostes indulsit 10). Cicero de Inventione primo 11) inter modos acquirendi dominii ponit, siquid ex hostibus captum sit, cuius praedae sectio non venierit 12).

2. Qui morem hunc improbant, aiunt avidas in direptiones manus praeripere fortium bellatorum praemia, cum ita ferme eveniat, ut qui segnior sit praedetur 13), at fortissimus quisque laboris periculique praecipuam partem petere soleat, quae sunt verba Appii apud Livium 14): unde non longe abit Cyri illud apud Xenophontem 15): ἐν τῇ ἁρπαγῇ εὖ οἶδ' ὅτι οἱ πονηροὶ πλεονεκτήσειαν ἄν. Sed contra dicitur, gratius id fore laetiusque quod sua quisque manu ex hoste captum domum retulisset, quam si multiplex accepisset alterius arbitrio 16).

3. Interdum quoque concessa direptio quod impediri non posset. In expugnatione Cortuosae Hetruscorum oppidi, narrante Livio 17), *publicari praedam tribunis placebat, sed imperium quam consilium*

---

1) Dion. Halic. lib. VII [64].
2) Diony. l. IV [50].
3) Liv. lib. IV [47, 4].
4) [Livius V, 21, 14].
5) Diony. l. IV [iam supra laudat.], VI [29], IX [55], X [21].
6) Liv. l. XLVI [immo XLIV, 45, 4].
7) [Livius XLV, 34, 1].
8) *Epiri urbes*] Et Athenas Sulla. Appianus Mithridatico [38].
9) *Lucullus*] Ab eo data diripienda militi Tigranocerta, narrat Plutarchus [Lucull. 511 E]. ex spoliis datas singulis praeterea drachmas octingentas. Severus Ctesiphontis praedam concessit militi: idem et tribunos et duces et ipsos milites habere iussit quae per vicos diripuerant. Aelius Spartianus narrat [Vita Severi 16, Alexandri Severi 55]. Mahumetes II Constantinopoleos et praedam et mancipia promisit militi.
10) Ap. Mithr. [85].
11) [Cic., de Invent. I, 45, 85].
12) *Cuius praedae sectio non venierit*] Varro [de Re rust. II, 10] sex modos numerat quibus dominus legitimus perficiatur: hereditatis iustae aditionem, mancipationem, in iure cessionem, usucapionem, e praeda sub corona venditionem, et ab auctione publica cum bona cuiusquam sectione veneunt.
13) *Ut qui segnior sit praedetur*] Vide quae iam nunc ex Procopio adferemus ad §. 24 [p. 549 n. 8].
14) Lib. VI [immo V, 20, 6].
15) [Xenoph., Cyrop. VII, 2, 11].
16) Ibid. [scil. Liv. V, 20, 8].
17) Lib. VI [4, 11].

segnius fuit. iam militum praeda erat, nec nisi per invidiam adimi poterat. Sic et Gallograecorum castra a C. Helvii agmine direpta legimus [1]) contra ducis voluntatem.

XIX. Quod dixi aliis interdum extra milites praedam aut pecuniam e praeda redactam concedi solere, id ferme ita contigit ut his qui tributum ad bellum contulerant tantundem redderetur [2]). Ludos quoque ex manubiis interdum instructos notes.

XX. 1. Neque vero diversis tantum bellis aliter atque aliter usurpatum, sed eodem bello eadem praeda saepe in usus diversos impensa aut partibus divisis aut rerum generibus distinctis. Sic Camillus [3]) decimam ex praeda Apollini [4]) Pythio dedit, Graecorum exemplo, sed quod primitus ab Hebraeis venerat: Quo tempore sub decima praedae vota, non res moventes tantum, sed et urbem, et agros venire a pontificibus iudicatum est. Eodem victore praedae de Faliscis pars maxima ad quaestorem redacta est, haud ita multum militi datum [5]). Sic et L. Manlius *praedam aut vendidit, quod eius in publicum redigendum erat, aut cum cura ut quam aequissima esset per milites divisit.* quae Livii [6]) verba sunt.

2. Genera in quae praeda dividi potest sunt haec: homines captivi, armenta et greges, quae Graeci, cum proprie loquuntur λείαν vocant, pecunia, res mobiles aliae pretiosae aut viliores. Q. Fabius [7]) Volscis devictis λείαν et spolia per quaestorem vendi iubet: argentum ipse defert. Idem [8]) Volscis et Aequis devictis captivos extra Tusculanos militi donat, et in agro Ecetrano homines ac pecora diripienda concedit. L. Cornelius [9]) Antio capto aurum, argentum, aes in aerarium defert: captivos et praedam per quaestorem vendit: militi ea permittit, quae ad victum et vestem pertinebant. Nec dissimile huic Cincinnati [10]) institutum, qui Corbione Aequorum oppido accepto pretiosiora praedae Romam misit: caetera centuriatim divisit. Camillus [11]) captis Veiis praeter pecuniam ex venditione captivorum nihil in publicum redegit. Hetruscis devictis, captivisque venditis, ex ea pecunia aurum matronis quod contulerant persolvit, pateras tres aureas in Capitolio posuit [12]). Cosso dictatore, ex Volscis praeda omnis praeter libera corpora militi concessa est [13]).

3. Fabricius [14]) superatis Lucanis, Brutiis, Samnitibus militem ditavit, tributa civibus reddidit, quadringenta talenta in aerarium retulit [15]).

1) Livius libro XXXVIII [23, 4].
2) Dion. Hal. lib. V [47].
3) Liv. l. V [23, 8].
4) *Apollini*] meminit et Appianus in Excerptis Peiresianis [Exc. de Virt. et Vitiis II p. 216].
5) Ibid. [scil. Liv. V, 1?, 8].
6) Lib. XXXVIII [23, 10].
7) Dionys. lib. VIII [82].
8) Idem lib. X [21].
9) Ibidem.
10) Liv. lib. X [immo Dion. Hal. X, 25].
11) Liv. lib. V [22, 1].
12) Lib. VI [4, 2—3].
13) [Livius VI, 13, 6].
14) Dionysius [Halicarn.] fragm. [Exc. de Legat., Rom. p. 18].
15) *In aerarium retulit*] Et Fabius pecuniam venditorum hominum capto Tarento, cum praedae reliquum militibus dispertisset.

Q. Fulvius et Appius Claudius [1]) cum Hannonis capta essent castra, praedam vendiderunt, diviseruntque, donatis quorum opera fuerat singularis. Scipio [2]) capta Carthagine quae in urbe erant dedit diripienda militi, excepto auro, argento, donariis. Acilius [3]) capta Lamia partim divisit, partim vendidit praedam. Cn. Manlius [4]) victis Gallograecis, concrematis ex Romana superstitione hostium armis, caeteram praedam conferre omnes iussit, et aut vendidit, quod eius in publicum redigendum erat, aut cum cura, ut quam aequissima esset, in milites divisit.

XXI. I. Ex his quae diximus apparet, non minus apud Romanos quam apud alias gentes plerasque praedam fuisse populi Romani, sed eius dispensandae arbitrium aliquod imperatoribus concessum, ita tamen ut quod ante diximus, rationem actus sui populo deberent. quod inter alia docet exemplum L. Scipionis, qui damnatus est peculatus iudicio, ut loquitur Valerius Maximus [5]), quadringenta octoginta argenti plus accepisse quam in aerarium retulisset: et aliorum quos ante retulimus.

2. M. Cato in oratione quam de praeda scripsit, vehementibus atque illustribus verbis, ut ait Gellius [6]), de impunitate peculatus atque licentiae conquestus est: ex qua oratione hoc exstat fragmentum: *Fures privatorum furtorum in nervo atque compedibus aetatem agunt. Fures publici in auro atque purpura.* Idem alibi [7]) dixerat, *mirari se audere quemquam capta bello signa pro supellectile domi statuere.* Ita et Verri peculatus invidiam auget Cicero [8]), quod signum sustulisset, et quidem captum de praeda hostium.

3. Nec imperatores tantum, sed et milites peculatus praedae nomine tenebantur, si nempe eam in publicum non detulissent: adigebantur enim omnes sacramento, ut ait Polybius [9]), **περὶ τοῦ μηδένα νοσφίζεσθαι μηδὲν τῶν ἐκ τῆς διαρπαγῆς, ἀλλὰ τηρεῖν τὴν πίστιν κατὰ τὸν ὅρκον**: *nihil quenquam ex praeda interversurum, sed fidem servaturos ex religione sacramenti.* Quo forte referri potest formula iurisiurandi apud Gellium [10]), qua militi imperatur nequid tollat in excercitu decemque millia passuum prope, quod pluris sit nummi argentei, aut si sustulerit ad Consulem proferat, aut triduo proximo profiteatur. Hinc intelligi potest quid sit quod Modestinus [11]) dicit: *Is qui praedam ab hostibus surripuit peculatus tenetur:* quod vel unum satis esse debuit ut iuris interpretes moneret ne ex hostibus capta singulis acquiri crederent, cum constet peculatum non esse nisi in re publica, sacra aut religiosa [12]). Haec omnia eo pertinent, ut appareat, quod

---

1) Liv. l. XXV [14, 12—13].
2) App. Pun. [133].
3) Livius libro XXXVII [5, 3].
4) Idem libro XXXVIII [23, 10].
5) Lib. v, c. 3, et Liv. lib. XLV [immo XXXVIII, 55, 6].
6) Lib. II, c. 18 [XI, 18].
7) Prisc. libro VII [Institut. gramm. VII, 19, 95].
8) Verr. IV [41, 88].
9) [Polyb. x, 16].
10) Lib. XVI, c. 4.
11) L. penult. ad l. Iul. pecul. [l. 15 D. XLVIII, 13].
12) L. 1. eod. tit. [l. 1 D. XLVIII, 13].

supra diximus, semota lege civili et primo, in bellicis actibus capta populi aut regis bellum gerentis fieri.

XXII. I. Addidimus semota lege civili et primo sive directe: illud quia de rebus nondum actu quaesitis lex ad utilitatem publicam potest imperare, sive lex illa lex populi est ut apud Romanos, sive regis, ut apud Hebraeos et alibi. Sub legis autem nomine etiam consuetudinem recte introductam volumus comprehendi. Alterum illud eo pertinet, ut sciamus sicut res alias ita et praedam posse a populo aliis concedi, nec tantum post acquisitionem, sed et ante eam, ita ut subsecuta captura coniungantur actiones brevi manu ut loquuntur Iurisconsulti: nec tantum ea concessio nominatim fieri potest, sed et in genere, ut viduis, senibus et egentibus pupillis pars praedae data est temporibus Maccabaicis [1]), aut etiam personis incertis ad exemplum missilium quae Romani Consules capientium faciebant.

2. Neque vero haec iuris translatio quae lege aut concessu fit semper mera donatio est, sed interdum contractus, interdum aut solutio eius quod debetur, aut remuneratio ob damna quae quis passus est, aut ob id quod ipse bello impendit, sive sumtu sive opera, ut cum socii aut subditi nullo stipendio militant, aut non tali quod operae respondeat. Nam ex his causis praedam aut omnem aut eius partem concedi solitam videmus.

XXIII. Et illud quidem tacita consuetudine ubique ferme inductum Iurisconsulti nostri [2]) notant, ut sua faciant quae capiunt aut socii aut subditi qui sine stipendio et suo sumtu suoque periculo bellum gerunt [3]). Ratio in sociis est evidens [4]) quia naturaliter socius socio tenetur ad reparationem damnorum quae ob negotium commune aut publicum eveniunt. Adde quod opera quoque gratis praestari vix solet. *Sic medicis*, ait Seneca [5]), *pretium operae solvi quod deserviunt, quod a rebus suis avocati nobis vacant.* In oratoribus idem aequum iudicat Quintilianus [6]), quia haec ipsa opera tempusque omne alienis negotiis datum facultatem aliter acquirendi recidunt: quod Tacitus [7]) dixit *omitti curas familiares ut quis se alienis negotiis intendat.* Credibile ergo est, nisi causa alia appareat, puta aut beneficentia mera, aut contractus antecedens, spem ex hostibus lucrandi spectatam in damni et operae compensationem [8]).

XXIV. I. In subditis id non aeque evidenter procedit: quia hi operam civitati suae debent: sed contra occurit quod ubi non omnes sed aliqui militant, his ipsis a corpore civitatis retributio debe-

---

1) II Mac. VIII, 28, 30.

2) Cald. cons. 85. Ioh. Lupus de bello. §. si bene advertas. Ias. in l. quod apud hostes: de Legatis I [l. 9 D. XXX]. Franc. a Ripa in l. 1 de acq. poss. [l. 1 D. XLI, 2] n. 5. Covar. ad C. peccatum, p. 2. §. 11. Bonfin. l. IV. dec. 5.

3) *Subditi qui sine stipendio et suo sumptu suoque periculo bellum gerunt*] Vide Cromerum XIX Polonicorum [p. 430].

4) *Ratio in sociis est evidens*] utitur ea Amalasuntha in epistola ad Iustinianum [apud Procopium] Gotth. I [3].

5) IV de Benef. 15 [immo VI, 15, 2].

6) [Quintil., Instit. or. XII, 7, 10].

7) Ann. IX [immo XI, 7].

8) *Spem ex hostibus lucrandi spectatam in damni et operae compensationem*] Vide Plutarchum Marcello [302].

tur eius quod plus caeteris operae aut sumtus impendunt, multoque magis damnorum, in cuius retributionis certae locum spes praedae totius aut partis incertae facile, nec sine ratione conceditur. Sic Poëta [1]),

Praeda sit haec illis quorum meruere labores.

2. De sociis exemplum est [2]) in federe Romano, quo Latini in praedae partem aequam admittuntur in iis bellis, quae populi Romani auspiciis gerebantur [3]). Sic in bello quod Aetoli gerebant adiutoribus Romanis, Aetolis quidem urbes et agri, Romanis autem captivi et res mobiles cedebant [4]). Post victoriam de rege Ptolemaeo partem praedae Atheniensibus dedit Demetrius [5]). Ambrosius [6]) historiam tractans Abrahami moris huius aequitatem ostendit: *Sane his qui secum fuissent in adiumentum fortasse sociati, partem emolumenti tribuendam asserit, tanquam mercedem laboris.*

3. De subditis exemplum est in populo Hebraeo [7]), apud quem pars praedae dimidia cedebat his qui in procinctu fuerant [8]). Sic et Alexandri miles praedam privatis ereptam suam faciebat, nisi quod eximia quaedam solitus esset ad regem referre: unde accusatos eos videmus [9]) qui ad Arbela conspirasse dicebantur de praeda omni ita sibi vindicanda, ut nihil in aerarium deferrent.

4. At quae publica hostium aut regis fuerant, exemta erant huic licentiae. Ita legimus Macedonas cum Darii castra ad Piramum amnem irrupissent, ingens auri argentique pondus diripuisse, nec quicquam reliquisse intactum, praeter regis tabernaculum [10]): *tradito more,* inquit Curtius [11]), *ut victorem victi regis tabernaculo exciperent:* unde non abit mos Hebraeorum [12]) qui victi regis coronam regi imponebant victori: eidemque assignabant (quod in Thalmudicis Digestis [13]) legitur) regiam suppellectilem bello captam: et quod in rebus gestis Caroli Magni legimus cum is Hungaros vicisset, privatas opes militi, regias aerario cessisse. At apud Graecos **λάφυρα** erant publica ut ante ostendimus, **σκῦλα** singulorum. Vocant autem **σκῦλα** ea

---

1) Prop. [Eleg. III, 4, 21].

2) *De sociis exemplum est*] Priscis Latinis tertias praedae populus Romanus praestabat. Plinius libro XXXIX, 5 [Nat. Hist. XXXIV, 5]. Pro modo missi militis praedam partiuntur pagi Helvetici, teste Simlero: pro modo sumptuum partiti Pontifex, Imperator, Veneti, bello contra Turcam. Paruta VIII. Pomponius [leg. Pompeius, ex Eutropio VI, 14] Armeniam minorem Deiotaro Galatiae regi donavit, quia socius belli Mithridatici fuerat.

3) Liv. l. IV et XXIV [immo Liv. II, 33]. Dionys. l. VI [95].

4) Polyb. l. XI [15]. Livius libro XXXIII [13, 10].

5) Plut. Demetrio [896 A].

6) Lib. I de Abrah. c. 3 [§ 17].

7) Num. XXII, 27, 47 [immo XXXI, 27, 47]. I Sam. XXX, 22. et deinceps. II Mac. VIII, 28, 30.

8) *His qui in procinctu fuerant*] Pisidae partem praedae dabant his qui domos servarant. Chalcocondylas lib. V [p. 244 Bekker].

9) Plut. Apopht. [180 C].

10) *Praeter regis tabernaculum*] Vide et Diodorum libro VI [XVII, 35], et Plutarchum Alexandro [676]. Similia vide apud Xenophontem II de Cyro [Inst. Cyri IV, 6, 11], et belli sui IV [Exped. Cyri IV, 4, 21], et VII.

11) [Curtius III, 11, 23].

12) II Samuel. XII, 30.

13) Tit. de Rege.

quae durante certamine eripiuntur hosti, *λάφυρα* quae post certamen: quod discrimen et aliis gentibus nonnullis placuit [1]).

5. At apud Romanos veteri quidem republica non tantum fuisse concessum militibus, satis apparet ex his quae supra diximus. Plusculum indulgeri coepit militi in bellis civilibus. Ita a Sullano milite Aequulanum direptum legas [2]). Et Caesar post pugnam Pharsalicam castra Pompeiana militi dat diripienda cum hoc dicto apud Lucanum [3]),

Superest pro sanguine merces,
Quam monstrare meum est, nec enim donare vocabo
Quod sibi quisque dabit.

Bruti et Cassii castra diripuerunt Octaviani et Antoniani milites [4]). Bello civili alio Flaviani ad Cremonam ducti, quanquam instabat nox, coloniam divitem festinant impetu capere; veriti alioqui ne opes Cremonensium in sinu praefectorum legatorumque essent, gnari scilicet, ut Tacitus [5]) loquitur: *expugnatae urbis praedam ad militem, deditae ad ducem pertinere.*

6. Atque id languescente disciplina eo libentius concessum militi, ne manente periculo omissis hostibus praeda manus impediret, quod plurimas saepe victorias corrupit. Cum castellum Volandum in Armenia Corbulo expugnasset: *Imbelle vulgus,* narrante Tacito [6]), *sub corona venditum, reliqua praeda victoribus cessit.* Apud eundem [7]) scriptorem in praelio Britannico Suetonius suos hortatur ut caedem continuent, praedae immemores: addens parta victoria cuncta ipsis cessura: qualia et alibi passim invenias. Adde quod ex Procopio [8]) iam modo attulimus.

7. Sunt autem quaedam tam exigua ut publicari digna non sint. Haec ubique solent capientes sequi populi concessu. Talia erant vetere Romana republica, hasta, hastile, ligna, pabulum, uter, follis, facula, et si quid minoris esset nummi argentei. Nam has exceptiones sacramento militari additas apud Gellium [9]) legimus. Cui non dissimile est quod nautis etiam stipendio militantibus conceditur. Galli [10]) despoliationem aut pilagium vocant, et eo comprehendunt vestem, aurum quoque et argentum intra decem scutatos. Alibi pars aliquota praedae

---

1) Arius de bello n. 162. Bellin. p. 2, tit. 18. n. 3. Donell. l. IV. Com. c. 21. Sylv. in verbo bellum I. in p. [scil. in principio] ex Rosell. Wesemb. ad §. item ex Inst. de rer. divis. [§ 17 Inst. II, 1].

2) App. civil. I [51].

3) Lib. VII [738 sqq.].

4) App. civil. IV [135].

5) Tac. histor. III [19].

6) Tac. Ann. XIII [39].

7) Ann. XIV [36].

8) *Ex Procopio*] is Vandalicorum II [21] narrat Salomoni in Levatas bellum gerenti infensos fuisse milites, quod praedam detineret. Dicebat id se facere ut bello finito distribueret pro cuiusque meritis. Et Gotthicorum II [7], omnem ex Piceno praedam convectam ad Belisarium qui eam pro meritis divideret; addita causa: *οὐ γὰρ δίκαιον ὑφ' ἑτέρων μὲν τοὺς κηφῆνας πόνῳ μεγάλῳ ἀπόλλυσθαι, ἄλλους δὲ τοῦ μέλιτος οὐδεμιᾷ ταλαιπωρίᾳ ὀνίνασθαι. non aequum esse ab aliis magno labore fucos interfici, alios autem sine ulla molestia melle vesci.*

9) Lib. XVI, c. IV.

10) Const. Gall. lib. XX, tit. XIII, art. 10, et 16.

militibus datur, ut in Hispania [1]) modo quinta [2]), modo tertia, alias dimidia penes regem manet: et septima, interdum decima penes ducem exercitus: caetera sunt capientium exceptis navibus bellicis [3]) quae totae regi cedunt.

8. Est et ubi operae periculi sumtuumque habita ratione partitio instituitur, ut apud Italos [4]) captae navis pars tertia cedit domino navis victricis, tantundem ferunt quorum merces in navi erant, tantundem hi qui pugnaverunt. Nec non et illud accidit, ut qui suo periculo ac sumtu bellum ministrant non totam praedam auferant, sed partem debeant publico, aut ei qui ex publico ius suum trahit. Sic apud Hispanos [5]) si in bello naves privatis sumtibus instruantur, de praeda pars regi, pars et maris praefecto debetur. Galliae [6]) moribus decimam fert maris praefectus: sic et apud Hollandos [7]): sed hic quinta prius praedae pars a republica deducitur. Terra vero passim nunc usurpatur, ut in direptionibus oppidorum et praeliis suum quisque faciat quod cepit: in excursibus vero capta communia fiant eorum qui in comitatu sunt, inter ipsos pro dignitatis ratione partienda.

XXV. Haec autem eo pertinent ut sciamus si apud populum bello non permixtum controversia oriatur de re bello capta, addicendam rem ei cui favent leges aut mores populi a cuius partibus res capta est: quod si eius nihil probetur, ex iure gentium communi rem ipsi populo adiudicandam, si modo ea res in actu bellico capta est. Nam ex his quae dicta iam ante a nobis sunt satis apparet non omnino verum esse id quod pro Thebanis adfert Quintilianus [8]); in eo quod in iudicium deduci potest, nihil valere ius belli, nec armis erepta, nisi armis posse retineri.

XXVI. 1. Quae vero res hostium non sunt, etsi apud hostes reperiantur [9]), capientium non fiunt: id enim, ut iam ante [10]) diximus, nec naturali iuri congruit, nec iure gentium introductum est. Sic Romani Prusiae dicunt [11]): *Si is ager Antiochi non fuisset, eo ne populi quidem Romani factum apparere* [12]). Si quod tamen in illis rebus ius habuit hostis quod possessioni connectatur, puta pignoris, retentionis, servitutis, id quominus capientibus acquiratur nihil obstat.

2. Solet et hoc quaeri, an extra territorium utriusque partis bellum gerentis capta fiant capientium: quod et de rebus et de personis solet in controversiam vocari. Si ius solum gentium respicimus, puto

---

1) Leg. Hisp. lib. IV, tit. XXVI, p. 2.
2) *Modo quinta*] Eum et Turcis morem tribuit Leunclavius libro III, et libro V.
3) *Exceptis navibus bellicis*] Sic machinae regibus exceptae apud Gotthos. Iohannes Magnus historiae Suedicae libro XI, c. II. [„Nil ibi." Barbeyrac. Cf. p. 539 n. 13].
4) Consulatus Maris cap. CCLXXXV.
5) Lib. XIX, tit. XXVI, p. 2, l. 14. [Leg. Hisp.].
6) Const. Gall. l. XX, tit. 14, art. 1.
7) Instruct. rei marit. c. XXII [Groot Placaetboeck II p. 1535].
8) Lib. V, c. IV [Instit. or. V, 10, 114].
9) *Etsi apud hostes reperiantur*] Vide supra cap. IV, §. 7.
10) Hoc cap. §. 5.
11) Liv. lib. LV [XLV, 44, 11].
12) *Si is ager Antiochi non fuisset eo ne populi quidem Romani factum apparere*] Sic nec Bocchi factus ager victo Iugurtha is qui non Iugurthae sed Bocchi [lege: Massinissae] liberorum fuerat. Appianus Exc. legationum 28 [leg. gent. p. 558]. Simile vide apud Crantzium Saxonicorum XII [c. 7].

locum hic non considerari, sicut et hostem ubique recte interfici diximus. Sed qui in eo loco imperium habet potest lege sua prohibere ne id fiat; et si contra legem factum sit, de eo tanquam de delicto poscere potest ut sibi satisfiat. Simile est quod in agro alieno capta fera dicitur capientium fieri, sed a domino agri prohiberi posse accessum [1]).

XXVII. Ius autem hoc externum acquirendi res bello captas ita proprium est belli solennis ex iure gentium, ut in aliis bellis locum non habeat. nam in bellis aliis inter exteros res non acquiritur vi belli, sed in compensationem debiti quod aliter obtineri non potest [2]). In bellis autem inter cives, sive magna ea, sive parva sint, nulla fit dominii mutatio nisi auctoritate iudicis.

---

1) L. quod enim. D. de acq. re. dom. [l. 3 D. XLI, 1]. L. Divus Pius D. de servit. praed. rust. [l. 16 D. VIII, 3].
2) Silv. in verbo bellum. 1. §. 3. et §. 11. vers. octavo.

CAPUT VII.

DE IURE IN CAPTIVOS.

I. *Omnes captos bello solenni iure gentium servos fieri:*
II. *Et eorum posteros.*
III. *In eos quidvis impune fieri.*
IV. *Res captorum, etiam incorporales, dominum sequi.*
V. *Causae cur id constitutum.*
VI. *An ita captis licitum sit fugere:*
VII. *An et domino resistere.*
VIII. *Ius hoc non apud omnes gentes semper obtinuisse:*
IX. *Nec nunc obtinere inter Christianos; et quid ei sit surrogatum.*

I. 1. Servi natura quidem, id est citra factum humanum aut primaevo naturae statu, hominum nulli sunt, ut et alibi diximus [1]): quo sensu recte accipi potest quod a Iurisconsultis [2]) dictum est contra naturam esse hanc servitutem: ut tamen facto hominis, id est pactione aut delicto servitus originem acciperet, iustitiae naturali non repugnat, ut alibi quoque ostendimus [3]).

2. At eo de quo nunc agimus gentium iure aliquanto latius patet servitus, tum quoad personas, tum quoad effecta. Nam personas si spectamus, non soli qui se dedunt aut servitutem promittunt pro servis habentur, sed omnes omnino bello solenni publico capti, ex quo scilicet intra praesidia perducti sunt: ut ait Pomponius [4]). Neque delictum requiritur, sed par omnium sors est, etiam eorum qui fato suo, ut diximus, cum bellum repente exortum esset intra hostium fines deprehenduntur [5]).

3. Polybius historiarum secundo [6]): ***τί δ' ἂν παθόντες οὗτοι δίκην δόξαιεν ἁρμόζουσαν δεδωκέναι; τυχὸν ἴσως εἴποι τις ἂν πραθέντες μετὰ τέκνων καὶ γυναικῶν ἐπεὶ κατεπολεμήθησαν. ἀλλὰ τοῦτό γε καὶ τοῖς μηδὲν ἀσεβὲς ἐπιτελεσαμένοις κατὰ τοὺς τοῦ πολέμου νόμους ὑπόκειται παθεῖν.*** *Quid,* inquit, *patiendum his est ut iusta supplicia pendant? Dicat forte aliquis vendendos cum liberis et uxoribus quando armis victi sunt. At haec belli lege* [7]) *etiam illis ferenda sunt qui nihil impii*

1) *Ut et alibi diximus*] Libro II, c. XXII. §. 11.
2) L. Libertus §. 1. D. de statu hominum [l. 4 § 1 D. I, 5].
3) *Ut alibi quoque ostendimus*] Libro II, cap. v. §. 27.
4) L. postliminii. §. 1. D. de captivis [l. 5 § 1 D. XLIX, 15].
5) L. in bello, D. de capt. [l. 12 D. XLIX, 15].
6) [Polyb. II, 58].
7) *Belli lege*] Servius ad primum Aeneidos [619] de Hercule: *A cuius portu cum eum Laomedon arceret, occisus est, et eius filia Hesione belli iure sublata comiti Telamoni tradita est, qui primus ascenderat murum, unde Teucer natus est.* idem ad X [91] Aeneidos eandem narrans historiam: *Hesionem Graeci Troianis reddere noluerunt, dicentes se eam habere iure bellorum.* Iosephus libro XIV [12, 2 Ant. Iud.]: *αἰχμαλωτισθέντας οὐ νόμῳ πολέμου cum capti essent non belli iure. τῷ τῶν δοριαλώτων νόμῳ.* et alibi: *δορυληπτῶν θεσμῷ iure eo quod in captos constitutum est,* ait Menander Protector [Exc. de leg., gent. p. 457]. multa huc pertinentia habes capite praecedente: quia scriptores captas res captosque homines coniungunt aut aequant.

commiserunt. Atque eo fit id quod Philo [1]) notat his verbis: **πολλοὶ πολλάκις καιροῖς ἀβουλήτοις τῶν σφοδρ᾽ ἀστείων τὴν ἐκ γένους ἀπέβαλον ἐλευθερίαν**: *Multi viri boni variis casibus nativam amiserunt libertatem.*

4. Dion Prusaeensis [2]) cum modos acquirendi dominii quosdam recitasset: **τρίτος δὲ κτήσεως τρόπος, ὅταν ἐν πολέμῳ λαβὼν αἰχμάλωτον τοῦτον τὸν τρόπον ἔχῃ καταδουλωσάμενον,** *ubi quem quis bello nactus captivum hoc modo servum factum possidet.* Sic pueros bello captos abducere **πολέμου νόμον** vocat Oppianus de piscatu II [3]).

II. Neque vero ipsi tantum servi fiunt, sed et posteri in perpetuum, nempe qui ex matre serva post servitutem nascuntur. Et hoc est quod iure gentium servos nostros fieri dixit Martianus [4]) qui ex ancillis nostris nascuntur. Servitio subiectum uterum dixit Tacitus [5]), agens de Germani ducis uxore.

III. 1. Effecta vero iuris huius infinita sunt, ita ut in servum domino nihil non licere dixerit pater Seneca [6]). Nulla perpessio est quae non impune illis imponatur, nulla actio quae non quovis modo imperetur aut extorqueatur: ita ut etiam saevitia dominorum in serviles personas impunita sit, nisi quatenus lex civilis saevitiae modum poenamque ponit. *Apud omnes peraeque gentes,* ait Caius [7]), *animadvertere possumus dominis in servos vitae necisque potestatem fuisse.* Addit deinde fines huic potestati positos ex lege Romana in solo scilicet Romano. Huc pertinet illud Donati ad Terentium [8]), *Quid non iustum domino in servum?*

2. Sed et res omnes quae captae fuerant cum persona acquiruntur domino. Ipse servus qui in potestate alterius est, ait Iustinianus [9]), nihil suum potest habere.

IV. Unde refellitur aut certe restringitur eorum sententia qui dicunt incorporalia belli iure non acquiri [10]). Nam verum est non primo ac per se acquiri, sed media persona cuius ea fuerunt. Excipienda tamen sunt ea quae ex singulari personae proprietate fluunt ac proinde inalienabilia sunt ut ius patrium. Haec enim si manere possunt, manent penes personam: si non, exstinguuntur.

V. 1. Atque haec omnia iure gentium de quo agimus non aliam ob causam introducta sunt quam ut tot commodis deliniti captores libenter abstinerent a summo illo rigore, quo captos et statim et post moram interficere poterant, ut ante diximus. *Servorum appella-*

---

1) Libro: omnem virum bonum esse liberum [3].
2) Orat. XV [p. 242].
3) [Oppian., Halieut. II, 316].
4) L. Et servorum §. 1. D. de statu hominum [l. 5 § 1 D. I, 5].
5) Ann. I [59].
6) I Contr. 5 [Controv. X, 34].
7) L. 1. D. de his qui sui sunt iuris [l. 1 § 1 D. I, 6]. Instit. de his qui sui vel ali. iuris sunt [§ 1 Inst. I, 8].
8) Andria actu I. scen. 1 [36].
9) Inst. per quas pers. cuique acq. §. item vobis [§ 3 Inst. II, 8].
10) *Restringitur eorum sententia qui dicunt incorporalia belli iure non acquiri*] Valerius Maximus libro VI, cap, IX, 11. de Cn. Cornelio Asina: ***Qui consul a Poenis apud Luparas captus cum belli iure omnia perdidisset,*** δοῦλος ἄκυρος πάντων καὶ ἑαυτοῦ, ***Servus aliarum rerum dominium non minus quam sui ipsius perdidit.*** Philo, libro omnem virum bonum esse liberum [7].

tio, inquit Pomponius [1]), *ex eo fluxit* [2]) *quod imperatores captivos vendere ac per hoc servare nec occidere solent.* Dixi, ut libenter abstinerent: neque enim quasi pactio est ut abstinere cogantur, si ius hoc gentium spectes, sed modus persuadendi ab eo quod est utilius.

2. Eademque ex causa hoc ius etiam in alios transcribitur, perinde ut rerum dominium. Ad natos autem dominium hoc porrigi ideo placuit, quia alioqui si summo iure captores uterentur, illi ipsi nascituri non erant. Cui consequens est ut nati ante calamitatem, nisi ipsi capiantur, servi non fiant. Ideo autem natos maternae esse conditionis placuit gentibus, quia serviles concubitus nec lege nec certa custodia erant constricti, ita ut nulla sufficiens praesumptio patrem indicaret. Atque ita capiendum Ulpiani [3]) illud; *Lex naturae haec est, ut qui nascitur sine legitimo matrimonio matrem sequatur*, id est lex consuetudinis generalis ab aliqua ducta ratione naturali, quomodo iuris naturalis vocem abusione quadam interdum sumi alibi [4]) quoque demonstravimus.

3. Non frustra autem a gentibus introducta haec iura exemplo bellorum civilium intelligi potest, in quibus plerumque videmus captos interfectos, quia in servitutem redigi non poterant: quod et Plutarchus notavit vita Othonis [5]): et Tacitus historiarum secundo [6]).

4. Caeterum populine an singulorum fiant qui capiuntur, ex his quae de praeda diximus definiendum est. nam homines hac in re ius gentium rebus aequavit. Caius Iurisconsultus libro II rerum quotidianarum [7]): *Item quae ex hostibus capiuntur iure gentium statim capientium fiunt, adeo quidem ut et liberi homines in servitutem deducantur.*

VI. I. Quod tamen Theologi [8]) nonnulli sentiunt, qui bello iniusto capti sunt, aut ex captis nati, iis fas non esse fugere nisi ad suos; in eo eos falli non dubito. Id quidem interest, quod si ad suos fugiant bello manente libertatem consequuntur ex postliminii iure [9]): si ad alios aut etiam pace facta ad suos, vindicanti domino reddendi sunt. Sed non ideo sequitur animo quoque iniici religionis vinculum: cum multa sint iura quae tantum exterius iudicium spectant, qualia sunt haec belli iura quae nunc exponimus. Nec est quod obiiciat aliquis ex dominii natura talem in animo obligationem sequi. Respondebo enim, cum multae sint dominii species, posse et dominium dari quod tantum in iudicio humano et quidem coactivo valeat. quod et in aliis iuris generibus occurrit.

2. Tale enim aliquatenus et ius est testamenta nulla dicendi ob deliquium solennitatis alicuius quam iura civilia praescribant. Pro-

---

1) L. Pupillus, D. de V. S. [l. 239 § 1 D. L. 16].
2) *Servorum appellatio ex eo fluxit*] Vide et Servium ad v Aeneidos [immo IV, 327], ubi originem vocis *saltem* explicat.
3) L. lex naturae. D. de statu hominum [l. 24 D. I, 5].
4) Lib. II, c. XIII. §. 26.
5) [Plut., Otho 1073 C].
6) *Tacitus historiarum secundo*] [cap. 44]. Et tertio [34] de Cremonensibus captis: *Irritam praedam militibus fecerat consensus Italiae.*
7) L. naturalem et l. adeo: D. de acq. rer. dom. [l. 5 et l. 7 D. XLI, 1].
8) Less. l. I, c. 5, dub. 5.
9) *Si ad suos fugiant bello manente libertatem consequuntur ex postliminii iure*] Vide infra cap. IX, §. 5. Plinius naturalis historiae VII, 28, de M. Sergio: *Bis ab Annibale captus, bis vinculorum eius profugus.*

babilior enim sententia est [1]) etiam quod tali testamento relictum est retineri salva pietate posse, saltem quamdiu ei non contradicitur. Nec longe abit dominium eius qui secundum leges civiles mala fide praescripsit: nam et hunc civilia iudicia ut dominum tuentur. Et hac distinctione facile solvitur nodus ille quem Aristoteles nectit de cavillationibus libro II, c. 5 [2]): *ἆρα δίκαιον τὰ αὑτοῦ ἔχειν ἕκαστον; ἃ δ' ἄν τις κρίνοι κατὰ δόξαν τὴν ἑαυτοῦ, ἂν ᾖ ψευδῆ, κύριά ἐστιν ἐκ τοῦ νόμου. τὸ αὐτὸ ἄρα δίκαιον καὶ οὐ δίκαιον. Nonne ius est ut sua, quisque habeat? At quae ex animi sui sententia iudex iudicaverit, ex lege rata sunt. Erit ergo idem ius et non ius.*

3. In nostra vero quaestione nulla causa fingi potest cur gentes aliud spectaverint quam externum illud. nam facultas vindicandi servum, et cogendi, imo et vinciendi et res eius habendi, sufficiebat ut captis captores vellent parcere: aut si tam feri essent ut istis utilitatibus non moverentur, certe nec moturum eos fuerat vinculum aliquod animis iniectum, quod ipsum tamen si omnino sibi necessarium crederent, poterant exigere fidem aut iusiurandum [3]).

4. Neque vero temere in lege quae non ex aequitate naturali sed maioris mali vitandi causa lata est, ea sumenda est interpretatio quae peccato obnoxium faciat actum caeteroqui licitum. Florentinus Iurisconsultus [4]): *nihil interest, quomodo captivus reversus est: utrum dimissus an vi vel fallacia potestatem hostium evaserit.* Nimirum quia hoc ius captivitatis ita ius est, ut alio sensu plerumque et iniuria sit, quo nomine et a Paulo Iurisconsulto [5]) nominatur: ius quoad effectus quosdam: iniuria si id quod rei intrinsecum est spectetur [6]). Unde et hoc apparet siquis bello iniusto captus in potestatem hostium venerit, ab eo non attaminari furti crimine animum si res suas subducat aut laboris sui mercedem [7]), si quam supra alimenta praestari aequum est: modo ipse neque suo neque publico nomine quicquam

---

1) Soto de iust. et iure l. IV, qu. 4, art. 3, Less. lib. 2, c. 14, dub. 3.

2) [Aristot., περὶ Σοφιστ. ἐλέγχων 25].

3) *Poterant exigere fidem aut iusiurandum*] Bembus historiae libro X, ab eo non attaminari furti crimine animum si res suas subducat.

4) L. Nihil. D. de capt. [l. 26 D. XLIX, 15].

5) L. postliminium est ius in princ. eod. tit. [l. 19 in pr. D. XLIX, 15].

6) sectetur, edd. 1642 et 1646; spectetur, edd. 1625 et 1632]

7) *Aut laboris sui mercedem*] Huc pertinent ea quae a nobis ex Irenaeo et Tertulliano allata sunt supra ad libri II, capitis VII, §. 2. ubi de [Hebraeis agitur Aegypto egressis, ad quos et hoc Philonis pertinet de vita Mosis [I, 25]: *οἱ δ' ἐλαυνόμενοι καὶ διωκόμενοι, τῆς αὐτῶν εὐγενείας εἰς ἔννοιαν ἐλθόντες, τόλμημα τολμῶσιν ὁποῖον εἰκὸς ἦν τοὺς ἐλευθέρους καὶ μὴ ἀμνήμονας ὧν ἐπεβουλεύθησαν ἀδίκως. πολλὴν γὰρ λείαν ἐκφορήσαντες, τὴν μὲν αὐτοὶ διεκόμιζον ἐπηχθισμένοι, τὴν δὲ τοῖς ὑποζυγίοις ἐπέθεσαν, οὐ διὰ φιλοχρηματίαν, ἢ ὥς ἄν τις κατηγορῶν εἴποι, τὴν τῶν ἀλλοτρίων ἐπιθυμίαν. πόθεν; ἀλλὰ πρῶτον μὲν ὧν παρὰ πάντα τὸν χρόνον ὑπηρέτησαν, ἀναγκαῖον μισθὸν κομιζόμενοι· εἶτα δὲ ὑπὲρ ὧν κατεδουλώθησαν ἐν ἐλάττοσι καὶ οὐχὶ τοῖς ἴσοις ἀντιλυποῦντες*: et quae ibi sequuntur plura. *illi autem cum eiicerentur fugarenturque, nobilitatis suae memores, rem incipiunt dignam viris ingenuis, nec oblitis eorum quae per iniuriam dolumque malum pertulerant, multa enim spolia partim ipsi exportarunt, partim imposuerunt iumentis, non per avaritiam, aut quod calumniator aliquis dixerit, alieni cupiditatem. Unde enim hoc illis? sed primum quidem ut ministerii tam longi temporis mercedem sibi necessariam haberent, deinde pro servitute per vim imposita poenam non parem sed multo minorem expetentes.* Est similis historia Malchi viri sancti descripta ab Hieronymo in epistolis, et Langobardi Leupgis [Loupsche, ed. 1642] quam nobis dat pronepos eius Paulus Warnafredi libro IV [de Gestis Langob. IV, 39]. Adde si placet et Confessionem editam sub Lanici Patricii nomine.

debeat domino aut ei cuius ius dominus acceperit. Nec refert quod fuga talis et subductio deprehensa graviter puniri soleant [1]. Nam et haec et alia multa faciunt potentiores, non quia aequa sunt sed quia ipsis expedit.

5. Quod vero prohibent canones [2] nonnulli [3] suadere servo ministerium domini sui destituere, si ad servos referas qui poenam iustam ferunt, aut voluntaria pactione se addixerunt praeceptum iustitiae, sin ad eos qui bello iniusto capti sunt, aut ex captis nati, ostendit Christianos Christianis auctores potius patientiae esse debere quam rei talis, quae quamvis licita, animos tamen a Christianismo alienos, aut alioqui infirmos posset offendere. Similemque in modum accipi possunt Apostolorum ad servos monita, nisi quod illa magis videntur obedientiam a servis exigere dum serviunt; quod naturali aequitati consentaneum est. nam alimenta et operae sibi mutuo respondent.

VII. Caeterum ab iisdem, quos indicare coepi Theologis, illud dictum recte arbitror, servum domino ius illud externum exsequenti resistere illaeso iustitiae officio non posse. Est enim inter hoc et ea quae diximus manifesta discrepantia. Externum ius, quod quidem non sola agendi impunitate, sed et iudiciorum tutela constat, inane erit si ex adverso resistendi ius maneat. nam si domino vi resistere licet, licebit et magistratui dominum tuenti, cum tamen magistratus ex iure gentium dominum in illo dominio, eiusque usu defendere debeat. Est ergo hoc ius simile ei quod summis in quaque civitate potestatibus alibi tributum est a nobis, ut vi illis resistere licitum piumque non sit. Ideo et Augustinus utrumque coniunxit cum dixit: *Ita a plebibus principes et a servis domini ferendi sunt, ut sub exercitatione tolerantiae sustineantur temporalia, et sperentur aeterna.*

VIII. Sed et hoc sciendum est, ius istud gentium de captivfs nec semper receptum fuisse, nec apud gentes omnes: quanquam Romani Iurisconsulti universaliter loquuntur, partem notiorem indigetantes totius nomine. Sic apud Hebraeos [4], qui specialibus institutis ab aliorum populorum communitate segregabantur, perfugium erat servis [5], nimirum ut recte notant interpretes, his qui nulla sua culpa in eam calamitatem devenerant: quali ex causa videri potest ortum ius quod in solo Francorum servis datur proclamandi in libertatem [6], quanquam id nunc quidem non tantum bello captis, sed et aliis qualibuslibet servis videmus dari.

IX. 1. Sed et Christianis [7] in universum placuit bello inter ipsos orto captos servos non fieri [8], ita ut vendi possint, ad operas urgeri, et alia pati quae servorum sunt: merito sane; quia ab omnis carita-

---

1) Bannes 2. 2. quaest. 40.
2) C. si quis servum 17, q. 4. et c. seq. [c. 37 Causa XVII qu. 4].
3) *Canones nonnulli*] ex synodo Gangrensi. vide quae supra libro II, fine capitis V.
4) *Apud Hebraeos*] Vide Praeceptorum vetantium CLXXX.
5) Deuteron. XXIII, 15.
6) Bodi. de rep. lib. I, c. 5.
7) *Sed et Christianis*] Sed et Essonis a quibus ortum primi Christiani duxere. Vide Iosephum [Ant. Iud. XVIII, 1, 5].
8) Bart. in l. hostes. D. de capt. [l. 24 D. XLIX, 15]. Covar. in c. peccatum, p. II, § II, n. 6. Vict. de iure belli, n. 42. Boer. decis. 178. Silv. in verbo bellum, I, num. 1.

tis commendatore rectius instituti erant aut esse debebant quam ut a miseris hominibus interficiendis abduci nequirent, nisi minoris saevitiae concessione. Atque hoc a maioribus ad posteros pridem transiisse inter eos qui eandem religionem profiterentur scripsit Gregoras [1]), nec eorum fuisse proprium qui sub Romano imperio viverent, sed commune cum Thessalis, Illyriis, Triballis et Bulgaris. Atque ita hoc saltem, quanquam exiguum est, perfecit reverentia Christianae legis, quod cum Graecis inter se servandum olim diceret Socrates [2]), nihil impetraverat.

2. Quod autem hac in parte Christiani, idem et Mahumetistae inter se servant [3]). Mansit tamen etiam inter Christianos mos [4]) captos custodiendi donec persolutum sit pretium, cuius aestimatio in arbitrio est victoris: nisi certi aliquid convenerit. Ius autem hoc captos servandi solet concedi singulis qui ceperunt, extra personas eximiae dignitatis: in has enim reipublicae aut eius capiti ius dant plerarumque gentium mores.

---

1) *Gregoras*] Lib. IV. [9] ubi haec verba: *νόμος γάρ ἐστιν οὗτος ἄνωθεν ἐκ διαδοχῆς ἀεὶ κατιὼν εἰς τοὺς ἀπογόνους ἀκήρατος, οὐ μόνον ῥωμαίοις καὶ Θετταλοῖς, ἀλλὰ καὶ ἰλλυρίοις καὶ Τριβάλλοις καὶ Βουλγάροις, διὰ τὴν τῆς πίστεως ταυτότητα, τὰ μὲν πράγματα μόνα σκυλεύειν, τὰ δὲ σώματα μὴ ἀνδραποδίζεσθαι, μηδὲ φονεύειν ἔξω τῆς πολεμικῆς παρατάξεως μηδένα. Mos hic est ab antiquo deductus ad posteros, nec corruptus unquam, non Graecoromanis modo et Thessalis, sed Illyriis quoque Triballis et Bulgaris, propter fidei consortium, ut res quidem in praedam vertere liceat, homines autem nec captivos facere nec interficere extra praelii tempus.* Adamus Bremensis de sancto Ansgario [Gesta Pontificum Hammaburg. Eccl. c. 24, 31]: *Inde Hammaburg reversus de venditione Christianorum Nordalbianos correxit.* meminit huius moris et Boërius Decisione CLXXVIII. additque servari in Francia, Anglia, Hispania, ut si captus sit Dux, Comes, Baro, is non militum sit sed Principis bellum gerentis.

2) Plat. V de rep. [15].

3) *Mahumetistae inter se servant*] Chalcocondylas libro III. Leunclavius libro III, et libro XVII. Busbequius epistola exoticarum tertia.

4) Bar. in l. nam et servus, D. de neg. gestis [l. 20 D. III, 5]. Boer. decis. 178. Constit. reg. Hisp. lib. VIII, tit. 26, par. 2.

CAPUT VIII.

DE IMPERIO IN VICTOS.

I. *Acquiri bello et imperium civile, tum ut est in rege, tum ut est in populo et eius acquisitionis effecta.*
II. *Acquiri et imperium herile in populum qui tum civitas esse desinit:*
III. *Interdum haec misceri.*
IV. *Acquiri et res populi, etiam incorporales, ubi tractatur quaestio de chirographo Thessalorum.*

I. 1. Qui sibi singulos subiicere potest servitute personali, nihil mirum est si et universos, sive illi civitas fuerunt, sive civitatis pars, subiicere sibi potest, subiectione sive mere civili sive mere herili sive mixta. Hoc argumento quidam utitur in controversia de Olynthio apud Senecam [1]: *Servus est meus quem ego emi belli iure. vobis, Athenienses, expedit. alioquin imperium vestrum in antiquos fines redigitur, quicquid est bello partum.* Itaque imperia armis quaeri, victoriis propagari dixit Tertullianus [2]. Quintilianus [3]) iure belli regna, populos, fines gentium atque urbium contineri. Alexander apud Curtium [4] leges a victoribus dici, accipi a victis. Minio in oratione ad Romanos [5]: *Cur Syracusas atque in alias Siciliae Graecas urbes praetorem quotannis cum imperio et virgis et securibus mittitis? Nihil aliud profecto dicatis, quam armis superatis vos iis has leges imposuisse.* Ariovistus apud Caesarem [6] ius esse belli ait, ut qui vicissent iis quos vicissent quemadmodum vellent imperarent: Item populum Romanum victis non ad alterius praescriptum sed ad suum arbitrium imperare consuesse.

2. Narrat Iustinus [7] ex Trogo, qui ante Ninum bella gesserant, non imperium sibi sed gloriam quaesiisse, et contentos victoria abstinuisse imperio: Ninum primum fuisse qui fines imperii proferret, aliosque populos bello subigeret: Et ex eo id abiisse in morem. Bocchus apud Sallustium [8]: *Ob regnum tutandum arma se cepisse: nam Numidiae partem, unde Iugurtham expulerit, iure belli suam factam.*

1) [Seneca, Controv. x, 34].
2) Apolog. [25].
3) [Quintil., Instit. or. v, 10, 113].
4) [Curtius iv, 5, 7].
5) Liv. l. xxxv [16, 4].
6) De bello Gallico [i, 36].
7) Lib. i [1, 7].
8) De bello Iug. [cii, 12].

3. Potest autem imperium victori acquiri vel tantum ut est in rege [1]) aut alio imperante, et tunc in eius duntaxat ius succeditur, non ultra, vel etiam ut in populo est [2]), quo casu victor imperium habet ita ut et alienare possit, sicut populus poterat. Et sic factum ut regna quaedam in patrimonio essent diximus alibi [3]).

II. 1. Potest et amplius fieri, nempe ut, quae civitas fuit, civitas esse desinat; sive ita ut accessio fiat alterius civitatis, ut Romanae provinciae, sive ut nulli civitati adhaereat, ut si Rex suo sumptu bellum gerens populum sibi ita subiiciat ut eum regi velit non ad populi sed ad regentis praecipue utilitatem, quod herilis est imperii non civilis. Aristoteles libri VII de republica [4]): ἔστι δὲ ἀρχὴ ἡ μὲν τοῦ ἄρχοντος χάριν, ἡ δὲ τοῦ ἀρχομένου, τούτων δὲ τὴν μὲν δεσποτικὴν εἶναί φαμεν, τὴν δὲ τῶν ἐλευθέρων: *Imperium aliud est ob utilitatem regentis, aliud ob utilitatem eius qui regitur: hoc inter liberos locum habet, illud inter dominos et servos.* Qui ergo tali tenetur imperio populus in posterum non civitas erit, sed magna familia: Bene enim dictum ab Anaxandrida [5]):

οὐκ ἔστι δούλων ὠγαθ' οὐδαμοῦ πόλις,
Vir bone servorum nulla est usquam civitas.

2. Et Tacitus [6]) haec inter se sic opponit: *non dominationem et servos, sed rectorem et cives cogitaret.* De Agesilao Xenophon [7]): ὁπόσας δὲ πόλεις προσαγάγοντο, ἀφαίρων αὐτῶν ὅσα δοῦλοι δεσπόταις ὑπηρετοῦσι, προσέταττεν ὅσα ἐλεύθεροι ἄρχουσι πείθονται: *quascunque civitates in suam redigebat potestatem, has immunes habens ab his quae servi dominis praestant, ea tantum imperabat in quae liberi homines rectoribus parent.*

---

1) *Ut est in rege*] Alexander post pugnam ad Gaugamela rex Asiae salutatus. Romani quae Syphacis fuerant sua dixere πολέμου νόμῳ lege belli. Appianus Excerptis legationum x, n. 28 [Exc. de legat., gent. p. 558]. Legati Gotthorum apud Agathiam I [5], de Theudericho: ὀδοάκρον καθελὼν τὸν ἐπηλύτην τὸν Τύρηνον (lege Σκυρρηνον) τἀκείνου ἅπαντα κατέσχε τοῦ πολέμου θεσμῷ: *Cum Odoacrum devicisset advenam Scyrum, eius quae fuerant belli iure tenuit.* At Hunnis dicentibus suos esse Gepidas, quod eorum regem cepissent, negarunt id Romani, quia Gepidae habebant principem magis quam regem, nec in ipsius patrimonio erant. Meminit Menander Protector [Exc. de legat., Rom. p. 196].

2) *Ut in populo est*] Persae apud eundem Menandrum [ibid., gent. p. 464] de Daras urbis territorio: ἐπεὶ ἡ πόλις (Δάρας) αὐτοῖς τῷ θεσμῷ τοῦ πολέμου ὑπεκλίθη, οὐκ ἀπὸ τρόπου καὶ τὰ ὅσα γε ὑπὸ τὴν πόλιν, ἁρμόζειν αὐτοῖς. *Cum urbs ipsa belli iure subiugata a se esset, rationis esse ut et quae sub urbe fuerant ad se pertineant.* Vandalis devictis volebat Belisarius etiam in Sicilia Lilybaeum Romano imperio cedere, ut quod Vandalis dedissent Gotthi. Sed ii dedisse se negabant. Procopius Vandalicorum II [5]. Henricus Friderici Barbarossae filius capta Sicilia, Epidamnum, Thessalonicam, aliaque a Siculis possessa sibi vindicabat. Nicetas Lib. I, de Alexio Isaaci fratre [c. 7]. Baianus Avarorum Chaganus ad Imperatorem de Sirmio: προσήκειν αὐτῷ Γηπαίδων πρότερον κτῆμα γενομένην, αὐτῶν δὲ ὑπὸ Ἀβάρων πολεμηθέντων: *Ad se eam urbem pertinere, ut quae Gepidarum fuisset, qui Gepidae victi essent ab Avaris.* Petrus Iustiniani legatus in oratione ad Chosroem. ὁ γὰρ δεσπόσας τοῦ ἡγεμονικοῦ πῶς οὐχ ἕξει τὸ ὑποβεβηκός; οὔτε γὰρ λάζοι, οὔτε μὲν αὐτοὶ Σουανοὶ πρὸς ἀμφισβήτησιν εἴποιεν ὡς οὐχ ὑπήκοον ἡ Σουανία λάζων ἀνέκαθεν ἦν. *Nam qui dominus est principalis, quomodo non erit et accessorii? neque enim aut Lazi aut Suani unquam controversiam hanc movebant, non fuisse ab antiquo Lazorum Suaniam.* Utrumque est ex Menandro Protectore [Exc. de legat., gent. p. 476, Rom. p. 184]. Adde quae hoc capite, §. IV.

3) Lib. I, cap. III §. 11.

4) [Aristot., Polit. VII, 14].

5) [Excerpta ex Trag. et Com. Gr. ed. Grotio p. 639].

6) An. XII [11].

7) [Xenoph., Ages. I, 22].

III. Atque hinc intelligi potest quale sit mixtum illud imperium quod dixi ex civili et herili, nempe ubi servitus miscetur cum aliqua personali libertate. Sic populis legimus arma adempta, imperatum ne ferri quid haberent extra quam ad agriculturam, alios coactos sermonem et vitae genus mutare.

IV. 1. Sicut autem res quae singulorum fuerant iure belli iis acquiruntur qui eos sibi subiiciunt, sic et res universitatis eorum fiunt qui sibi subiiciunt universitatem si ipsi velint. Nam quod de deditis dixit Livius [1]), *ubi omnia ei qui armis plus potest dedita sunt* [2]), *quae ex iis habere victor, quibus mulctari eos velit, ipsius ius atque arbitrium est:* idem in bello solenni victis locum habet. Nam deditio sponte permittit, quod alioqui vis esset ereptura. Scaptius apud Livium [3]) : *Agrum de quo ambigitur finium Coriolanorum fuisse, captisque Coriolis iure belli, publicum populi Romani factum.* Annibal in oratione ad milites apud eundem [4]) : *quicquid Romani tot triumphis partum congestumque possident, id omne nostrum cum ipsis dominis futurum est.* Antiochus apud eundem [5]) : *quo victo cum omnia quae illius fuissent iure belli Seleuci facta sint, existimare suae ditionis esse.* Ita Pompeius, quae Mithridates bello capta imperio suo adiecerat, populi Romani fecit [6]).

2. Ergo et incorporalia iura quae universitatis fuerant fient victoris quatenus velit. Sic Alba victa quae Albanorum iura fuerant sibi vindicarunt Romani [7]). Unde sequitur omnino liberatos Thessalos obligatione centum talentorum, quam summam cum ipsi Thebanis deberent, Alexander M. [8]) Thebarum dominus factus iure victoriae ipsis donaverat: neque verum quod pro Thebanis apud Quintilianum [9]) adfertur, id demum victoris esse quod ipse teneat: ius quod sit incorporale apprehendi manu non posse: aliam conditionem esse haeredis, aliam victoris, quia ad illum ius, ad hunc res transeat. Nam qui dominus est personarum, idem et rerum est et iuris omnis quod personis competit. Qui possidetur non possidet sibi [10]) nec in potestate habet qui non est suae potestatis [11]).

---

1) [Livius XXXIV, 57, 7].

2) *Ubi omnia ei qui armis plus potest dedita sunt*] Vide supra libro I, c. IV [c. III], §. 8. et lib. II, c. V, §. 31, et hoc libro cap. V, §. 2. et infra c. XX, §. 49. et adde Polybii haec Excerpto legationum 142 [gent. p. 362]: *οἱ διδόντες αὐτοὺς εἰς τὴν ῥωμαίων ἐπιτροπὴν διδόασι πρῶτον μὲν χώραν τὴν ὑπάρχουσαν αὐτοῖς καὶ πόλεις τὰς ἐν ταύτῃ· σὺν δὲ τούτοις ἄνδρας καὶ γυναῖκας τοὺς ὑπάρχοντας ἐν τῇ χώρᾳ καὶ ταῖς πόλεσιν, ἅπαντας ὁμοίως ποταμούς, λιμένας, ἱερά, τάφους συλλήβδην, ὥστε πάντων εἶναι κυρίους ῥωμαίους αὐτοὺς δὲ τοὺς διδόντας ἁπλῶς μηκέτι μηδενός. Qui se dedunt in Romanorum potestatem, ii dant primum regionem quae ipsorum fuit et quae in ea regione sunt urbes : viros praeterea omnes ac feminas qui aut in regione aut in urbibus sunt. Insuper flumina omnia, portus, sacra, religiosa universim omnia, ita ut omnium domini sint Romani, ipsi autem qui se dediderunt plane rei nullius.* Vide quae modo dicta cap. VII, §. 4. Iustinus libro XXXV [immo XXXVI, 3, 8] de Iudaeis loquens: *Postea cum ipsis Persis in ditionem Alexandri Magni venere.*

3) Lib. III [71, 7].

4) Lib. XXI [43, 6].

5) Lib. XLIII [40, 4].

6) Strab. l. XII [3, 1].

7) Diony. III [31].

8) [Magnus, edd. 1625 et 1632; M., edd. 1642 et 1646].

9) [Quintil., Instit. or. V, 10, 116].

10) L. Qui in servitute est de reg. iur. [l. 118 D. L, 17].

11) L. Sic eveniet. D. ad l. Iul. de adult. [l. 22 D. XLVIII, 5].

3. Imo etiam si quis populo victo ius civitatis relinquat, potest quaedam quae civitatis fuerant sibi sumere. In ipsius enim arbitrio est quem velit esse sui beneficii modum. Imitatus fuit factum Alexandri Caesar, donato Dyrrachinis aere alieno quod nescio cui adversarum partium debuerant [1]). Sed hic obiici poterat bellum Caesaris non ex eo esse genere de quo ius hoc gentium constitutum est [2]).

1) Cic. Epist. ad Brutum [I] 6.
2) *Non ex eo esse genere de quo hoc ius gentium constitutum est*] Antonius Tyrios iussit reddere quae Iudaeorum tenebant a senatu non concessa et ante Cassii bellum possessa. Memorat Iosephus [Ant. Iud. XIV, 12, 4]. Vide et Bizarum Genuensis historiae libro X.

CAPUT IX.

DE POSTLIMINIO.

I. *Origo vocis postliminii.*
II. *Quibus in locis postliminium sit.*
III. *Postliminio quaedam reverti, quaedam recipi.*
IV. *Ius postliminii esse in pace et in bello, et quid si nihil in pace dictum sit ?*
V. *Liber homo bello manente quando postliminio redeat* :
VI. *Quae iura recipiat, quae non recipiat.*
VII. *Iura et in ipsum restitui.*
VIII. *Cur qui se dedunt ius postliminii non habeant.*
IX. *Populus quando postliminii ius habeat.*
X. *Quae in his qui postliminio redeunt sint iuris civilis.*
XI. *Servi postliminio quomodo recipiantur. etiam transfugae : quomodo qui redempti sunt.*
XII. *An subditi postliminio recipiantur.*
XIII. *Agros postliminio recipi.*
XIV. *Circa res mobiles quod discrimen olim observatum.*
XV. *Quid circa res mobiles hodie iuris ?*
XVI. *Quae res recipiantur ita ut postliminii non egeant.*
XVII. *Mutationes ex lege civili, quoad subditos suos.*
XVIII. *Postliminium quomodo observatum inter eos qui hostes non erant :*
XIX. *Quando id hodieque locum habere possit.*

I. 1. Sicut de his quae ex hostibus capiuntur, ita et de postliminii iure nihil ferme sani prodiderunt hi qui retro actis saeculis iuris cognitionem professi sunt. Accuratius haec res a veteribus Romanis tractata est, sed saepe confuse nimis, ita ut quae iuris gentium, quaeque civilis Romani esse vellent lector nequiret distinguere.

2. De voce postliminii reiicienda Servii [1]) sententia qui partem eius posteriorem productionem putat esse verbi sine significatu : sequendus Scaevola qui iunctum docebat esse verbum a post quod reditum notat [2]) et limine. Nam limen et limes exitu et flexionis modo differunt, cum alioqui origine (veniunt enim ab antiqua voce limo [3]), quae transversum significat) et primitiva notione idem sint, sicut materia et materies, pavus et pavo, contagio et contages [4]), cucumis

1) Cicero Top. [8, 36] et ibidem Boetius.
2) *Post, quod reditum notat*] Unde Postvorta Dea.
3) *Ab antiqua voce limo*] Servius ad XII [120] Aeneidos, et Donatus ad illud Eunuchi [601] *limis oculis.* Festus: *Limus obliquus id est transversus, unde et limina.* Isidorus libro XV, c. 14 [Etym.]. *limites appellati antiquo verbo transversi. nam transversa omnia antiqui lima dicebant, a quo et limina ostiorum, per quae foris et intus itur : et limites quod per eos foras in agros eatur.* in Glossario *Limes* πλαγία ὁδός [Glossae Latinograecae edd. Goetz et Gundermann, in Corp. Glossar. Lat. II p. 123].
4) *Contagio et contages*] compages et compago, quod ipsum olim fuit compagen, ut docet genitivus et verbum inde deductum, sicut et sanguis fuit sanguen.

et cucumer, quanquam usu seriore factum est ut limen magis ad privata, limes ad publica referretur. Sic veteres eliminare dicebant e finibus eiicere, et exsilium nominabant eliminium [1].

II. 1. Est ergo postliminium ius quod nascitur ex reditu in limen [2], id est fines publicos. Sic Pomponius [3] reversum postliminio ait qui intra praesidia nostra esse coepit: Paulus [4] cum in fines nostros intraverit. Sed ex paritate rationis consensus gentium rem eo perduxit, ut postliminium locum haberet, etiam si quis homo aut res eius generis in quo postliminium esse placuerat, pervenisset ad amicos nostros, ut loquitur dicto loco Pomponius, aut ut Paulus exempli causa explicat, ad regem socium vel amicum. Quibus in locis amici aut socii intelligendi sunt non simpliciter quibuscum pax est [5], sed qui partes in bello easdem sequuntur: ad quos qui venerunt, ut Paulus loquitur, nomine publico tuti esse incipiunt. Nihil enim interest homo aut res ad hos aut ad suos pervenerit.

2. Apud eos vero qui amici sunt, sed non earundem partium, bello capti statum non mutant, nisi ex speciali pacto, quomodo in secundo federe icto inter Romanos et Carthaginienses convenerat, ut qui a Carthaginiensibus capti e populis amicis Romanorum in portus Romanis subditos venissent in libertatem vindicari possent: utque Carthaginiensium amicis par ius esset [6]. Ideo qui Romanorum bello Punico secundo capti [7] in Graeciam commercio pervenerant, ius ibi postliminii non habuerunt [8], quia Graeci in eo bello neutras secuti fuerant partes: ac propterea opus fuit eos redimi ut liberarentur. Quin et apud Homerum non uno in loco videmus bello captos in locis pacatis venditos, ut Lycaonem Iliados *Φ* [9]. Eurimedusam Odysseae *H* [10]).

III. Vetus Romanorum locutio receptos postliminio etiam homines liberos dicebat. *Postliminio receptum* (ita enim legendum est) *Gallus Aelius in libro primo significationum quae ad ius pertinent, ait esse eum qui liber e qua civitate in aliam civitatem abierat, in eandem civitatem redit eo iure quod constitutum est de postliminiis. Item qui servus a nobis in hostium potestatem pervenit, postea ad nos redit in eius potestatem cuius antea fuit, iure postliminii. Equi et muli et navis eadem ratio est in postliminii receptu* (ita tria haec verba, quae delenda censet vir incomparabilis in Romani iuris studio

---

1) *Nominabant eliminium*] Et colliminium in Solino [cap. 15] est quod vulgo collimitium.

2) *Ex reditu in limen*] Hinc sumpta translatione postliminium ecclesiasticae pacis dixit Tertullianus de Pudicitia [15].

3) L. Postliminii. §. 1. D. de capt. [l. 5 § 1 D. XLIX, 15].

4) L. Postliminium. §. postliminii ib. [l. 19 § 3 D. XLIX, 15].

5) *Amici aut socii intelligendi non simpliciter quibuscum pax est*] ita sensisse Maroci et Fesae regem apparet ex Thuani libro CXXX [3] in anno CIƆIƆCIII.

6) Polyb. III [24].

7) Plut. Flaminio [376 F].

8) *Qui Romanorum bello Punico secundo capti in Graeciam commercio pervenerunt, ius ibi postliminii non habuerunt*] Valerius Maximus libro V, cap. II, 6. Diodorus Siculus Excerpto legationum n. 3 [leg. gent. p. 597]. Sic et Rhodii quos Atheniensium cives bello Philippi emerant liberaliter Atheniensibus reddidere. Polybius Excerpto legationum n. 3 [leg. Rom. p. 39].

9) [Hom., Il. XXI, 35 sqq.].

10) [Hom., Od. VII, 8].

Iacobus Cuiacius [1]), levi mutatione retineri posse arbitror) *quae servi. quae genera rerum ab hostibus ad nos postliminio redeunt, eadem genera rerum a nobis ad hostes redire possunt* [2]). Sed posteriores Romani Iurisconsulti [3]) discrete magis duas statuerunt species postliminii ut aut nos revertamur, aut aliquid recipiamus.

IV. I. Retinendum et illud Tryphonini [4]), qui postliminii ius competere ait in bello aut in pace: sensu paulo alio quam quo idem dixerat Pomponius [5]). In pace postliminium nisi aliter convenerit est his qui non virtute bellica superati, sed fato suo deprehensi sunt [6]), ut qui cum bellum subito exarsit apud hostes reperiuntur. Aliis autem captivis in pace postliminium non est, nisi id pactis erat comprehensum [7]), ut optime eum Tryphonini locum emendat doctissimus Petrus Faber [8]), non improbante Cuiacio. nam hoc et subiecta ratio et oppositum membrum aperte evincunt. *Pacem fecerat captivis dimissis, ita enim convenerat,* inquit Zonaras [9]). Et Pomponius [10]): *si captivus de quo in pace cautum fuerat ut rediret, sua voluntate apud hostes mansit, non est ei postea postliminium.* Paulus [11]): *Si in bello captus pace demum facta refugit, postliminio redit ad eum a quo priore bello captus erat; si modo non convenerit in pace ut captivi redderentur.*

2. Causam cur de his qui bellica virtute capti sunt id placuerit ex Servio hanc affert Tryphoninus, *quia spem revertendi civibus in virtute bellica magis quam in pace Romani esse voluerunt,* nimirum ut Livius [12]) loquitur ab antiquo minime indulgens in captivos civitas. Sed haec ratio Romanorum propria non potuit constituere ius gentium: potuit tamen inter causas esse cur Romani illud ius ab aliis

---

1) [Cuiacius, Observat. XI, 23].
2) Fest. Pomp. [i. v. Post liminium].
3) L. cum duae D. de capt. et postlim. rev. [l. 14 D. XLIX, 15].
4) L. in bello. D. eodem tit. [l. 12 ibid.].
5) d. l. postliminii [cf. p. 563 n. 3].
6) *His qui non virtute bellica superati sed fato suo deprehensi sunt*] Vide exemplum apud Parutam belli Cyprii lib. I.
7) *Nisi id pactis erat comprehensum*] Vide Iosephum antiquae historiae XIII, 2 [§ 3]. Polybius pacta ponit comprehendentia ut captivi redderentur in pace Philippi, Aetolorum, cum exceptione tamen, et Antiochi. excerptis de legationibus 9, 28, 35 [leg. gent. p. 234, 262, 269]. Eadem exempla habet Livius, et praeterea pacis cum Nabide [XXXIV, 35, 4]. Similia aliquot suppeditat Zosimus. [Pro: „Eadem exempla — suppeditat", leg. in ed. 1642: Zosimus exempla suppeditat aliquot]. Ut ecce Probi pax cum Vandalis et Burgundis sic inita: *ἐφ' ᾧ τε καὶ τὴν λεῖαν καὶ τοὺς αἰχμαλώτους, οὓς ἔτυχον ἔχοντες, ἀποδοῦναι, ut et praedam omnem et quoscunque habebant captivos redderent.* Lib. I [68]. similem pacem narrat Iuliani cum Germanis [III, 4], item cum Quadis qui in Germania libro III [7]. Ammianus Marcellinus libro XVII [10, 3—4] de rege Alemannorum Suomario: *pacem genibus curvatis orabat. Et eam cum concessione praeteritorum sub hac meruit lege, ut captivos redderet nostros.* mox [c. 12, 11] de Sarmatis: *iussi obtinere sedes impavidi nostros reddidere captivos*: de alia rursum Sarmatarum parte idem dicit. Apud Zonaram multa talia: inter caetera in rebus Michaelis qui filius Theophili [XVI, 6, 3], de Bulgaro loquens: *τοὺς αἰχμαλώτους ἐλευθερῶσαι συνέθετο, promisit captivis se daturum libertatem.* Nicetas libro II [de Manuele Comneno II, 8] captivis omnibus libertatem ait datam, exceptis Corinthiis et Thebanis viris ac mulieribus. Interdum convenit, ut reddantur captivi, qui a Republica possidentur: ut apud Thucydidem V [18]. [Interdum — Thucydidem V, add. ed. 1646].
8) Sem. lib. I, c. 7.
9) Tom. III.
10) L. si capt. D. de capt. [l. 20 D. XLIX, 15].
11) L. si quid bello d. tit. [l. 28 ibid.].
12) [Livius XXII, 59, 1].

gentibus introductum et ipsi amplecterentur. Verior haec est ratio, quod reges aut populi qui bellum suscipiunt, credi volunt iustas sibi fuisse causas cur id facerent: contra autem iniuriam facere eos qui adversum se arma ferrent: quod cum utraque pars credi vellet, nec tutum esset pacem servare cupientibus huic se controversiae interponere, nihil melius facere potuerunt populi pacati, quam ut id quod evenisset pro iure acciperent [1]: atque ita captos in actu repugnandi haberent quasi ex iusta causa captos.

3. At de his qui bello exorto deprehensi erant, dici idem non poterat. nam in illis nullum iniuriae consilium fingi poterat. Tamen ad minuendas hostium vires retineri eos manente bello non iniquum videbatur: bello autem composito nihil obtendi poterat quominus dimitterentur. Itaque consensum in hoc est, ut tales in pace semper libertatem obtinerent, ut confessione partium innocentes: in caeteros vero ut quisque usurparet quod vellet credi ius esse, nisi quatenus pacta certi aliquid praescriberent. Atque eandem ob causam nec servi [2]) nec res bello captae pace redduntur, nisi pactis expressum id sit: quia victor credi vult ius sibi fuisse ista quaerendi: cui contradicere, id vero fuerat bella ex bellis serere: ex quibus apparet ingeniose non ex vero allatum illud apud Quintilianum [3]) pro Thebanis: Ideo captivos si in patriam suam redierunt, liberos esse, quia bello parta non nisi eadem vi possideantur, Diximus de pace.

4. In bello redeunt postliminio homines qui antequam caperentur liberi fuerant [4]): recipiuntur servi et alia quaedam.

V. Liber homo ita demum postliminio redit si hoc animo ad suos venerit ut eorum res sequeretur, ut a Tryphonino [5]) proditum est: nimirum quia ut quis servus liber fiat, se debet, ut ita dicam, acquirere, quod non est nisi volentis. Caeterum an vi bellica receptus sit ab hostibus [6]) an dolo profugerit, nihil refert ut a Florentino [7]) notatum est. Tantundem erit si ab hostibus sponte sit traditus [8]). Quid si ab hoste venditus commercio, ut fit, ad suos pervenerit [9])? Tractatur haec controversia apud Senecam [10]) in Olynthio quem Parrhasius

---

1) *Ut id quod evenisset pro iure acciperent*] Vide Priscum excerpto de legationibus 28. et Bezarum de bello Genuensium in Venetos libro II.

2) *Nec servi*] Totilas Pelagio Diacono a Romanis ad se misso edicit ne de reddendis Siculorum servis verba faciat, dicens iniquum fore ut Romani commilites suos veteribus dominis dedant. Locus est [Procopii] Gotthicorum III [16].

3) [Quintil., Instit. or. V, 10, 115].

4) *In bello redeunt postliminio homines, qui, antequam caperentur, liberi fuerunt*] Iulianus oratione in malos Cynicos [Orat. VI p. 195—6]: *οὕτω μὲν ἂν εἶεν οἰκέται καὶ ὁπόσους τῶν αἰχμαλώτων λυτρούμεθα· καί τοι οἱ νόμοι τούτοις ἀποδεδώκασι τὴν ἐλευθερίαν σωθεῖσι* [*σωθεῖσι*, om. ed. 1646]. *Hoc modo servi essent etiam quos bello captos liberamus. Atqui talibus ubi ad nos redierint libertatem adiudicant leges.*

5) d. l. in bello. §. manumittendo, et l. postliminii §. captivus, D. de capt. [l. 12 § 9 et l. 5 § 3 D. XLIX, 15].

6) *An vi bellica receptus sit ab hostibus*] Ut illi quos a Slavis captos liberavere Hunni, apud Procopium itidem Gotthicorum III [13].

7) L. nihil. D. de capt. [l. 26 D. XLIX, 15].

8) l. cum non redemptum. C. de postl. [l. 5 C. VIII, 50].

9) *Si ab hoste venditus commercio ad suos pervenerit*] Ut eodem Procopii libro [III, 14] Iuvenis Childubius *τὰ νῦν δὲ ἐπεὶ ἀφίκετο εἰς πάτρια ἤδη ἐλεύθερος τὸ λοιπὸν κατά γε τὸν νόμον καὶ αὐτὸς ἔσται*: *dicebat se cum in patriam rediisset, liberum ex iure in posterum fore.* At apud Turcas nullum olim fuisse captivis postliminium notat Leunclavius.

10) *Apud Senecam*] Libro V, controversia 34 [nunc X, 5].

emerat. Quaerit enim cum decretum factum esset ab Atheniensibus, quo Olinthii iuberentur liberi esse, hoc contineretur liberi ut fierent, an ut liberi iudicarentur, quorum hoc est verius.

VI. 1. Liber autem homo, postquam ad suos rediit, non se tantum sibi acquirit, sed et res omnes quas habuerat apud populos pacatos, sive corporales, sive incorporales. Quia populi pacati sicut factum pro iure secuti erant in capto, ita et in liberato, ut se aequos praebeant utrique parti. Ergo dominium quod habuerat in res eius is, qui belli iure eum possidebat, non erat sine omni conditione: cessare enim poterat ipso invito, si captus qui fuerat ad suos pervenisset. Has ergo res sic ille perdit, quomodo hominem cuius erant accessio.

2. Quid si tamen alienasset? an qui titulum habet ab eo qui belli iure eo tempore erat dominus, tutus erit gentium iure, an et haec recuperabuntur? De his loquor quae apud populum belli medium exstabant. Distinguendum videtur inter res quae eius sunt generis ut postliminio redeant, et quae extra id genus sunt, quod discrimen iam mox explicabimus, ut illa videantur alienata cum sua causa et sub conditione: ista vero simpliciter. Alienata autem intelligo etiam quae donata aut acceptilata sunt.

VII. At sicut ad postliminio redeuntem iura redeunt, ita et iura in ipsum restituuntur, ac pro eo habentur ut Tryphoninus [1]) loquitur ac si nunquam ille hostium potitus fuisset.

VIII. Huic regulae de liberis hominibus exceptionem hanc recte asscribit Paulus [2]): *Postliminio carent qui armis victi hostibus se dederant,* nimirum quia pactiones cum hostibus factae valent iure gentium ut alibi dicemus, nec adversus eas est postliminium. Ideo Romani illi a Poenis capti apud Gellium [3]): *postliminium iustum non esse sibi, quoniam deiurio vincti forent.* Unde et induciarum tempore non esse postliminium recte a Paulo [4]) notatum est. At hos qui hostibus deduntur sine ulla scilicet pactione, postliminio reverti respondit Modestinus [5]).

IX. 1. Quod de singulis personis diximus idem et in populis locum habere arbitror, ut qui liberi fuerunt suam recipiant libertatem, si forte eos vis sociorum eximat hostili imperio. At si ipsa multitudo, quae civitatem constituerat, dissoluta sit, verius puto non eundem populum censeri, nec postliminio res restitui ipso gentium iure, quia populus, ut navis, partium dissolutione plane interit, eo quod tota eius natura in illa perpetua coniunctione consistit. Non ergo quae fuerat Sagunti civitas eadem exstitit cum veteribus cultoribus ea sedes octavo post anno restituta est. neque Thebae cum iam Thebani in servitutem ab Alexandro veniissent. Hinc apparet quod Thessali Thebanis debuerant, non esse Thebanis postliminio restitutum: idque duplici de causa: tum quod novus erat populus: tum quod Alexander quo tempore dominus erat hoc ius alienare potue-

1) L. in bello. §. caetera, l. mulier. D. de capt. [l. 12 § 6, l. 6 D. XLIX, 15].
2) L. postliminio d. tit. [l. 17 ibid.].
3) [Gellius VI, 18].
4) L. postliminium § induciae. D. de capt. [l. 19 § 1 D. XLIX, 15].
5) L. eos qui, d. tit. [l. 4 ibid.].

rat et alienaverat: et quia creditum non in eorum est numero quae postliminio redeunt.

2. Ei quod de civitate diximus haud multum dissimile est quod veteri illo Romano iure [1]) quo dissolubilia erant coniugia, matrimonium non censebatur postliminio restitui [2]), sed novo consensu redintegrari.

X. 1. Et ex his quidem intelligi potest quale sit iure gentium postliminium in liberis hominibus. Caeterum iure civili idipsum ius quod ea attinet quae intra civitatem aguntur, et adstringi additis exceptionibus aut conditionibus, et produci ad alia commoda potest. Sic iure civili Romano [3]) de numero eorum qui postliminio redeunt, exempti sunt transfugae: etiam filii familias in quos patri videtur salva esse debuisse potestas illa patria quae propria erat Quiritium. Sed hoc ideo placuisse ait Paulus, quia disciplina castrorum antiquior fuit parentibus Romanis, quam caritas liberorum: cui congruit quod de Manlio ait Cicero [4]) suo dolore sancivisse eum militaris imperii disciplinam, ut saluti prospiceret civium, qua intelligebat contineri suam: ipsique naturae et patrio amori praelatum ab eo ius maiestatis. Detrahit et hoc aliquid de iure postliminii, quod legibus Atticis [5]) primum, deinde Romanis constitutum est, ut qui redemptus est ab hostibus redemptori serviat, donec pretium reddiderit [6]). Sed hoc ipsum favore libertatis introductum apparet, ne adempta spe recuperandae pecuniae multi in hostium manu relinquerentur. Et illa ipsa servitus iisdem Romanis legibus multis modis mitigatur et postrema lege Iustiniani [7]) finitur operis quinquennii: morte quoque redempti ius repetendae pecuniae exstinguitur [8]): sicut et contracto inter redimentem et redemptum matrimonio remissum censetur [9]): et redemptae mulieris prostitutione amittitur [10]), multaque alia iure Romano in favorem redimentium et in poenam proximorum qui suos non redimunt constituta sunt.

2. Rursum auctum est postliminii ius lege civili, eo quod non ea tantum quae in postliminio sunt iure gentium, sed res omnes, iura omnia perinde habentur, ac si is qui rediit nunquam hostium potitus esset: quod et iure Attico obtinuit. Nam ut apud Dionem Prusaeensem oratione XV [11]) legimus quidam Calliae se filium dicens captum in clade ad Acanthum et servisse in Thracia, cum Athenas postliminio rediisset, haereditatem Calliae a possessoribus petiit, nec

---

1) l. non ut l. cum duae §. 1. D. de capt. [l. 8, l. 14 § 1 D. XLIX, 15].

2) *Matrimonium non censebatur postliminio restitui*] Aliter inter Christianos. Leo Papa ad Nicetam Aquileiensem Episcopum [Leo Magnus, Ep. 159]: *Ut sicut in mancipiis vel agris aut etiam in domibus ac possessionibus, in captivitatem ductis postliminium reversis de captivitate servatur, ita etiam et coniugia, si aliis iuncti fuerint, reformentur.* Vide Hincmarum in opusculo de divortio Lotharii et Tetbergae ad interrogationem XIII. et responsum Stephani Papae cap. 19, in Tomo II Conciliorum Galliae.

3) d. l. postliminium. §. transfugae, et §. filius quoque [l. 19 § 4 et § 7 D. XLIX, 15].

4) De finib. I [10, 35].

5) Dem. in Nicostratum [11].

6) *Serviat donec pretium reddiderit*] Idem cap. 34. Edicti Caroli Calvi Pistis [Mon. Germ. Hist., Legum Sect. II, tom. II, p. 325].

7) C. de postl. l. ult. [l. 20 C. VIII, 50].

8) L. si patre D. de capt. [l. 15 D. XLIX, 15].

9) L. si is qui se, C. de postl. [l. 13 C. VIII, 50].

10) l. foedissimae eod. tit. [l. 7 ibid.].

11) [Dio Chrysost., Orat. XV p. 239].

aliud quaesitum est in iudicio, quam an is revera Calliae esset filius. Idem [1]) narrat Messenios, cum longo tempore serviissent, tandem et libertatem et regionem recepisse. Imo et quae per usucapionem aut liberationem ex bonis subtracta, vel non utendo finita esse videbantur, actione rescissoria restituuntur [2]). nam in edicto de maioribus in integrum restituendis is comprehenditur qui in hostium est potestate [3]). Et hoc quidem venit ex iure Romano antiquo.

3. At lex Cornelia etiam haeredibus consuluit eorum qui capti apud hostes decessissent: bona eorum conservans perinde quasi qui non redit iam eo tempore quo captus est decessisset. Quae iura civilia si tollas, haud dubie statim ut quis ab hostibus captus esset bona eius futura fuissent occupantium [4]), quia qui apud hostes est pro nullo habetur. Quod si qui captus fuerat rediret, nihil reciperet praeter ea quae iure gentium postliminium habent. Quod vero captivorum bona fisco cedunt, si haeres nullus sit, ex iure speciali est Romano [5]). Vidimus de his qui redeunt: videamus de his quae recipiuntur.

XI. 1. Inter haec sunt primum servi et ancillae etiam saepe alienati [6]), etiam ab hoste manumissi [7]): quia hostium iure manumissio obesse civi nostro servi domino non potuit: ut bene notat Tryphoninus [8]). Sed ut servus recipiatur necesse est ut aut revera habeatur a vetere domino, aut haberi facile possit. Quare cum in rebus aliis sufficiat eas intra fines esse perductas, ad postliminii ius in servo id non erit satis, nisi et cognoscatur. nam qui in urbe Roma est ita ut lateat, nondum receptus Paulo [9]) videtur. Ac sicut hac in parte a rebus inanimis distat servus, ita vicissim a libero homine in eo distat, quod ut postliminio recipiatur non requiritur ut animo res nostras sequendi venerit. Id enim in eo requiritur qui se recepturus est, non in eo qui ab altero sit recipiendus, et ut Sabinus [10]) scripsit *de sua qua civitate cuique constituendi facultas libera est, non de dominii iure.*

2. Non excepit ab hoc gentium iure servos transfugas lex Romana. nam et in his dominus pristinum ius recipit, ut Paulus [11]) nos docet: ne contrarium ius non tam ipsi iniuriosum sit, qui servus semper

---

1) [Dio Chrysost., Orat. XV p. 242].
2) L. ab hostibus. C. de postliminio [l. 18 C. VIII, 50].
3) L. 1, §. 1. D. quibus ex caus. maiores [l. 1 § 1 D. IV, 6].
4) *Bona eius futura fuissent occupantium*] Vide legem Wisigotthicam lib. V, tit. IV, c. 15.
5) L. Divus D. de iure fisci [l. 31 D. XLIX, 14]. l. bona. §. apparet. D. de capt. [l. 22 § 1 D. XLIX, 15].
6) *Etiam saepe alienati*] At edicto Theuderici [c. 148] ita constitutum est: *Servi aut coloni ab hostibus capti et reversi domino restituantur, si non sunt ante ab altero vendentibus hostibus in commercio comparati.* Vide et Cassiodorum III, 43. At lege Wisigotthica mancipium bello receptum domino redditur. is qui recepit, tertiam partem accipit iusti pretii. Si ab hostibus venditum receptum fuerit, redit ad dominum pretio reddito et melioramentis. lib. V, tit. IV, 21.
7) *Etiam ab hoste manumissi*] ut a Mithridate, qui retracti in servitutem. Appianus Mithridatico [61].
8) L. in bello. §. manumittendo [l. 12 § 9 D. XLIX, 15].
9) L. ult. D. de capt. [l. 30 ibid.].
10) d. l. In bello §. manumittendo [l. 12 § 9 ibid.].
11) d. l. postliminium §. si vero servus [l. 19 § 5 ibid.].

permanet, quam domino damnosum. Generaliter de servis qui virtute militum recuperantur dictum est ab Imperatoribus illud quod ad res omnes male a nonnullis trahitur: *Receptos eos non captos iudicare debemus, et militem nostrum defensorem eorum decet esse, non dominum* [1].

3. Qui ab hostibus redempti sunt servi protinus Romano iure fiunt redimentis, sed oblato demum pretio postliminio recipi intelliguntur. Verum haec subtilius explicare iuris civilis interpretum est. Nam et posterioribus legibus mutata sunt nonnulla: et quo servi capti ad reditum invitarentur, proposita libertas his quibus membrum ruptum esset statim, caeteris post quinquennium, ut videre est in legibus militaribus a Rufo collectis.

XII. Illa quaestio magis ad nos pertinet, an et populi qui subiecti alieno imperio fuerunt in veterem causam recidant: quod tractari potest si non is cuius imperium fuerat, sed sociorum aliquis eos hosti eripuisset. Puto hic idem dicendum quod in servis, nisi sociali federe aliter convenerit.

XIII. 1. Inter res primum occurrunt agri, qui in postliminio sunt. *Verum est*, ait Pomponius [2], *expulsis hostibus ex agris quos ceperint dominia eorum ad priores dominos redire.* Expulsi autem hostes intelligi debent ex quo aperte eo accedere amplius non possunt ut alibi explicavimus. Sic Aeginam insulam Atheniensibus ereptam veteribus dominis [3] Lacedaemonii reddiderunt [4]. Agros ex Gothis et Vandalis recuperatos veterum possessorum haeredibus reddiderunt Iustinianus [5]) aliique Imperatores [6]: non admissis adversus dominos praescriptionibus illis [7] quas Romanae leges induxerant.

2. Quod de agris ius est idem esse arbitror de omni iure quod solo adhaeret. Nam et loca capta ab hostibus quae religiosa vel sacra fuerant, si ab hac calamitate fuerint liberata, quasi quodam postliminio reversa pristino statui restitui scripsit Pomponius [8]: quicum convenit illud Ciceronis in Verrina de Signis [9], de Diana Segestana: *P. Africani virtute religionem simul cum loco recuperavit.* Et Marcianus [10] cum postliminii iure comparat ius illud quo solum aedificio

---

1) L. ab hostibus. C. de postl. [l. 12 C. VIII, 50].

2) L. si captivus. §. verum est, D. de capt. [l. 20 § 1 D. XLIX, 15].

3) *Veteribus dominis*] nempe qui partium Lacedaemoniarum fuerant. Confer quae supra cap. VI, §. 7.

4) Strabo libro VIII [6, 16].

5) Nov. XXXVI.

6) Nov. Valent. de episc. Iud. Proc. I de bel. Vand. [3]. Cuiac. obs. X [12].

7) *Non admissis adversus dominos praescriptionibus illis*] Idque ex lege Honorii, qui quanquam relicta Vandalis Hispania, tamen dum eam tenerent Vandali, praescriptionem tricenariam dominis nocere noluerat. meminit Procopius Vandalicorum I [3]. Valentinianus in Novella lege de Episcopali iudicio: *Tricennali temporum definitione concludi ea praecepimus, quae perpetuis aut infinitis saeculis servabantur: exceptis Afrorum negotiis, qui se probaverint necessitatem Vandalicam pertulisse: ut de illorum causis illa tempora praefixo tricennio subtrahantur, quae claruerit sub hostilitate consumpta.* In concilio Hispalensi relato in causam XVI, quaestione IV [qu. III c. 13]: *sicut per legem mundialem his quos barbarica severitas captiva necessitate transvexit, postliminio revertentibus redditur antiqua possessio.* convenit C. Ex transmissa. De praescriptionibus [c. 10 Decretal. II, 26]. vide et Cuiacium ad titulum C. de praescriptione XXX annorum [C. VII, 39].

8) L. cum loca. D. de religiosis [l. 36 D. XI, 7].

9) [Cic., Verr. IV, 35, 78].

10) L. in tantum, de divis. rer. [l. 6 D. I, 8].

occupatum eo collapso littori redditur. Quare et usumfructum agri recepti restitui dicendum erit ad exemplum eius quod de agro inundato Pomponius [1]) respondit. Sic Hispanis lege [2]) cautum est ut comitatus et aliae iurisdictiones haereditariae postliminio redeant, maiores omnino, minores si intra quadriennium a receptione vindicentur; nisi quod arcem bello amissam et quomodocunque recuperatam retinendi ius rex habet.

XIV. 1. De mobilibus generalis in contrarium regula est, ut postliminio non redeant, sed in praeda sint: ut haec opponit Labeo. Quare et commercio parata, ubicunque reperiuntur, manent eius qui emit: nec apud pacatos reperta aut intra fines perducta vindicandi ius est veteri domino. Sed ab hac regula videmus olim excepta quae in bello usum habent: quod ideo placuisse gentibus videtur ut recuperandi spes ad ea comparanda alacriores homines redderet. Plurimarum enim civitatum instituta eo tempore ad rem bellicam referebantur. quare facile in hoc consensum est. Usum autem in bello haec habere censentur quae modo ex Gallo Aelio attulimus, sed quae distinctius exposita exstant tum apud Ciceronem in Topicis [3]), tum apud Modestinum [4]): Naves scilicet longae atque onerariae, non item lusoriae, aut actuariae voluptatis causa paratae: muli, sed clitelarii: equi et equae, sed fraeni patientes. Et hae res sunt quas et legari recte voluerunt Romani [5]), et in praestationes familiae herciscundae venire [6]).

2. Arma et vestis usum quidem in bello habent, sed postliminio non redibant, quia minime favorabiles erant qui in bello arma aut vestem amitterent: imo id flagitii loco habebatur, ut passim in historiis apparet. Atque in hoc notantur arma ab equo distare, quod equus sine culpa equitis proripere se potuit. Et hoc quidem rerum mobilium discrimen videtur usum habuisse ln occidente, etiam sub Gothis [7]), ad Boëtii usque tempora. Is enim Ciceronis Topica explicans ita videtur de hoc iure loqui quasi quod ad eum diem vim suam obtineret.

XV. At posterioribus temporibus, si non ante, sublata videtur haec differentia. Passim enim tradunt morum periti res mobiles postliminio non redire, et id de navibus constitutum multis in locis [8]) videmus [9]).

XVI. Eae vero res quae intra praesidia perductae nondum sunt, quanquam ab hostibus occupatae, ideo postliminii non egent, quia dominum nondum mutarunt ex gentium iure. Et quae piratae aut latrones nobis eripuerunt non opus habent postliminio, ut Ulpia-

1) L. si ager D. quibus mod. ususfr. amit. [l. 26 D. VIII, 4].
2) Reg. Const. lib. x, tit. 29, p. 2.
3) [Cic., Top. 8, 37].
4) L. 2, et 4. D. de capt. [l. 2 et 4 D. XLIX, 15].
5) L. id quod apud hostes, D. de leg. I [l. 9 D. XXX].
6) L. item Labeo cum l. seq. D. de fam. herc. [l. 22 et 23 D. x, 2].
7) [in occidente, etiam sub Gothis, om. edd. 1625 et 1632; add. edd. 1642 et 1646, sed utraque typothetae errore: accidente].
8) Bart. in l. si quid bello, D. de capt. [l. 28 L. XLIX, 15]. Ang. et Salic. in l. ab hostibus. C. de capt. [l. 2 C. VIII, 51]. Const. Gall. l. XX, tit. 13, art. 24. Consul. maris, c. 287.
9) *Id de navibus constitutum multis locis videmus*] Decisio Genuensis centesima prima.

nus et Iavolenus [1]) responderunt: quia ius gentium illis non concessit ut ius dominii mutare possent: quo innixi Athenienses Halonesum quam ipsis praedones, praedonibus Philippus eripuerat [2]), ut redditas a Philippo, non ut donatas volebant accipere [3]). Itaque res ab illis captae ubicunque reperiuntur vindicari possunt, nisi quod ex naturali iure alibi [4]) censuimus ei qui suo sumptu possessionem rei adeptus est tantum esse reddendum, quantum dominus ipse ad rem recuperandam libenter impensurus fuerat.

XVII. Potest tamen lege civili aliud constitui: sicut lege Hispanica [5]) naves a piratis captae eorum fiunt qui eas eripiunt piratis [6]): neque enim iniquum est ut privata res publicae utilitati cedat, praesertim in tanta recuperandi difficultate. Sed lex talis non obstabit exteris quo minus res suas vindicent.

XVIII. 1. Illud magis mirandum quod testantur Romanae leges postliminii ius locum habuisse non tantum inter hostes, sed et inter Romanos et populos externos. Sed alibi [7]) diximus reliquias has esse saeculi Nomadum, quo sensum naturalis societatis, quae est inter homines, mores exsurdaverant. Itaque apud gentes, etiam quae bellum publicum non gererent, erat quaedam belli inter privatos quasi ipsis moribus indicti licentia, ac ne ea licentia ad interficiendos homines prosiliret, placuit captivitatis iura inter eos introduci, cui consequens fuit ut et postliminio locus esset, aliter quam cum latronibus ac piratis, quia illa vis em perducebat [8]) ad aequas pactiones quae a latronibus et piratis contemni solent.

2. Iuris olim controversi videtur fuisse an qui apud nos serviunt ex populo federato si domum revenissent postliminio redeant. ita enim hanc quaestionem proponit Cicero primo de Oratore [9]). Et Gallus quidem Aelius [10]) sic ait: *Cum populis liberis et cum federatis et cum regibus postliminium nobis est ita uti cum hostibus.* Contra Proculus [11]): *Non dubito quin federati et liberi nobis externi sint: non inter nos atque eos postliminium esse.*

3. Ego arbitror distinguendum inter federa, ut si qua essent quae belli duntaxat publici componendi aut cavendi causa essent inita ea nec captivitati in posterum, nec postliminio obstarent. at si qua id continerent ut tuti essent publico nomine qui ab his ad illos venissent, ut tunc captivitate sublata cessaret et postliminium. Et hoc mihi indicare videtur Pomponius [12]) cum ait, *si cum gente aliqua ne-*

---

1) l. hostes, et l. Latrones. D. de capt. [l. 24 et l. 27 D. XLIX, 15]. l. postlim. §. a piratis eod. tit. [l. 19 § 2 ibid.].
2) *Praedonibus Philippus eripuerat*] Vide ipsam Philippi epistolam inter opera Demosthenis [12 sqq.].
3) Demosth. de Haloneso [2 sqq.].
4) Sup. lib. II, c. X, §. 9.
5) Lib. XXXI, tit. 29, p. 2. Covarr. ad c. peccatum, p. II. §. 2, n. 8.
6) *Lege Hispanica naves a piratis captae eorum fiunt qui eas eripiunt piratis*] Idem apud Venetos. Patet ex literis Fraxinii Canaei Tomo I.
7) Lib. II, c. 15, §. 5.
8) [perducebat, edd. 1625, 1632, 1642; producebat, ed. 1646].
9) [Cic., de Orat. I, 40, 182].
10) [Festus, i. v. Post liminium].
11) L. non dubito, D. de cap. [l. 7 D. XLIX, 15].
12) D. l. postliminii. §. in pace [l. 5 § 2 D. XLIX, 15].

que amicitiam neque hospitium neque fedus amicitiae causa factum habemus, hi hostes quidem non sunt: quod autem ex nostro ad eos pervenit illorum fit, et liber homo noster ab eis captus servus fit et eorum: Idemque est si ab illis ad nos aliquid perveniat, hoc quoque igitur casu postliminium datum est. Cum dixit fedus amicitiae causa, ostendit et alia esse posse federa quibus nec hospitii nec amicitiae ius insit. Proculus quoque eos a se populos federatos intelligi qui amicitiam aut hospitium tutum promisissent, satis significat cum subiicit: *Etenim quid inter nos atque eos postliminii opus est, cum et illi apud nos, et libertatem suam et dominium rerum suarum aeque atque apud se retineant, et eadem nobis apud eos contingant?* Quare quod apud Gallum Aelium sequitur, *quae nationes in ditione nostra sunt, cum his postliminium non est,* ut recte legit Cuiacius [1]), hoc additamento supplendum erit, nec cum his quibuscum fedus amicitae causa habemus.

XIX. I. At nostris temporibus non inter Christianos tantum, sed et apud plerosque Mahumetistas [2]), ius ut captivitatis extra bellum, ita et postliminii evanuit, sublata utriusque necessitate ob restitutam vim eius cognationis quam inter homines natura esse voluit.

2. Habere tamen locum poterit vetus illud ius gentium, si res sit cum gente tam barbara ut sine indictione aut causa omnes externos et res eorum hostiliter tractare pro iure habeat. Atque eam in partem dum haec scribo, iudicatum est in summo Auditorio Parisiensi, coetus principe Nicolao Verdunio: bona quae Francorum civium fuerant ab Algeriensibus, populo praedationibus maritimis in omnes alios grassari solito, capta belli iure mutasse dominum: ac proinde cum recepta ab aliis essent, facta eorum qui recepissent. In eadem cognitione et hoc iudicatum est quod modo diximus, naves hodie inter ea non esse quae postliminio recipiuntur.

---

1) Obs. IX, c. 23.
2) Bod. lib. I. de rep. c. 7.

CAPUT X.

MONITA DE HIS QUAE FIUNT IN BELLO INIUSTO.

I. *Quo sensu pudor vetare dicatur quod lex permittit:*
II. *Aptatum hoc ad ea quae iure Gentium permissa diximus.*
III. *Interna iniustitia iniustum esse quod ex bello iniusto fit.*
IV. *Qui hinc, et quatenus ad restitutionem obligentur.*
V. *An res captae bello iniusto reddendae sint ab eo qui cepit.*
VI. *An et ab eo qui detinet.*

I. 1. Legenda mihi retro vestigia, et eripienda bellum gerentibus pene omnia quae largitus videri possum, nec tamen largitus sum. nam cum primum 1) hanc iuris gentium partem explicare sum aggressus, testatus sum iuris esse aut licere multa dici eo quod impune fiant, partim etiam quod iudicia coactiva suam illis auctoritatem accommodent, quae tamen aut exorbitent a recti regula, sive illa in iure stricte dicto, sive in aliarum virtutum praecepto posita est, aut certe omittantur sanctius et cum maiori apud bonos laude.

2. In Troadibus Senecae 2) dicenti Pyrrho

Lex nulla capto parcit, aut poenam impedit,

Regerit Agamemnon,

Quod non vetat lex, hoc vetat fieri pudor.

Quo in loco pudor non tam hominum et famae, quam aequi et boni, aut certe eius quod aequius, meliusque est, respectum significat. Sic in Iustinianeis Institutionibus 3) legimus: *Fidei commissa appellata sunt, quia nullo vinculo iuris, sed tantum pudore eorum qui rogabantur, continebantur.* Apud Patrem Quintilianum 4): *Non aliter salvo pudore ad sponsorem venit creditor, quam si recipere a debitore non possit.* Atque eo sensu saepe videas iustitiam cum pudore coniungi. Ovidius 5):

Nondum Iustitiam facinus mortale fugarat:
Ultima de Superis illa reliquit humum:
Proque metu populum sine vi Pudor ipse regebat.

---

1) Lib. III. c. 4.
2) [Seneca, Troad. 342 sq.].
3) [§ 1 Inst. II, 23].
4) [Quintil., Declam. 273].
5) [Ovid., Fast. I, 249 sqq. Vox „Ovidius" in textu excidit in sola ed. 1646; habent reliquae tres].

Hesiodus [1]:

Δίκη δ' ἐν χερσὶ καὶ αἰδὼς
Οὐκ ἔσται· βλάψει δ' ὁ κακὸς τὸν ἀρείονα φῶτα.
nusquam Pudor: aurea nusquam
Iustitia: insultant pravi melioribus ultro.

Plato libro XII de legibus [2]: **παρθένος γὰρ αἰδοῦς Δίκη λέγεταί τε καὶ ὄντως εἴρηται.** Emendem **πάρεδρος**: ut sensus sit: *Comes pudoris iustitia vocatur, et merito quidem.* Nam et alibi idem Plato [3]) sic loquitur: **θεὸς δείσας περὶ τῷ γένει ἀνθρώπων μὴ ἀπόλοιτο πᾶν, δωρᾶται ἀνθρώποις αἰδῶ τε καὶ δίκην ἵν' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δέσμοι φιλίας συνάγωγοι.** *Deus metuens ne plane interiret genus humanum, dedit hominibus Iustitiam ac Pudorem, ornamenta civitatum, et ad amicitiam colligandam vincula:* et Plutarchus [4]) simili modo **δίκην** vocat **ἔνοικον αἰδοῦς**, *Iustitiam pudoris cohabitatricem:* qui et alibi [5]) iungit **αἰδῶ** et **δικαιοσύνην**. Apud Dionysium Halicarnassensem [6]) simul nominantur **αἰδὼς κόσμος καὶ δίκη**. *pudor decorum et honestum.* Sic et **αἰδῶ** et **ἐπιεικείαν** copulat Iosephus [7]) *Pudorem* et *Aequitatem:* Paulus quoque Iurisconsultus [8]) coniungit naturale ius et pudorem. Cicero [9]) autem inter iustitiam et verecundiam ita fines regit, ut iustitiae partes statuat non violare homines, verecundiae non offendere.

3. Cum eo quem ex Seneca adduximus versu bene convenit dictum eiusdem [10]) in scriptis philosophicis. *Quam angusta innocentia est ad legem bonum esse* [11]) *? Quanto latius officiorum patet quam iuris regula? quam multa pietas, humanitas, liberalitas, iustitia, fides exigunt? quae omnia extra publicas tabulas sunt.* Ubi vides ius a iustitia distingui, quia ius accipit id quod in iudiciis externis viget. Idem id alibi [12]) explicat egregie exemplo iuris herilis in servos. *In mancipio cogitandum est, non quantum illud impune pati possit, sed quantum tibi permittat aequi bonique natura, quae parcere etiam captivis et pretio paratis iubet.* Deinde: *Cum in servum omnia liceant, est aliquid quod in hominem licere commune ius animantium vetet.* quo in loco notanda iterum vocis licere diversa acceptio, altera exterior, altera interior.

---

1) Operibus [192 sq.].
2) [Plato, Leg. XII, 2].
3) Protagora [12].
4) Ad ineruditum praesidem [781 B, C].
5) Vita Thesei [c. VI].
6) Lib. VI [36].
7) Lib. XIII. antiq. c. 19 [XIII, 11, 3].
8) L. adoptivus. D. de ritu nupt. [l. 14 § 2 D. XXIII, 2].
9) Off. I [28, 99].
10) Lib. I de Ira, c. 27 [II, 28].
11) *Quam angusta innocentia est ad legem bonum esse*] Idem Seneca de Beneficiis V, 21. *Multa legem non habent, nec actionem, ad quae consuetudo vitae humanae lege omni valentior dat aditum.* Quintilianus Institutionum oratoriarum lib. III, c. 8 [III, 6, 84], *Sunt enim quaedam non laudabilia natura, sed lege concessa, ut in* XII *tabulis, debitoris corpus inter creditores dividi licuit, quam legem mos publicus repudiavit.* Cicero de Officiis libro III [17, 68]: *Aliter leges, aliter Philosophi tollunt astutias. Leges, quatenus manu tenere possunt: philosophi, quatenus ratione et intelligentia.* [Cicero — *intelligentia*, add. ed. 1646].
12) Lib. I de Clem. c. 18.

II. I. Eundem habet sensum illa Marcelli [1]) in Senatu Romano distinctio: *non quid ego fecerim in disquisitionem venit, quem quicquid in hostibus feci ius belli defendit, sed quid isti pati debuerint:* ex aequo et bono scilicet. Idem discrimen Aristoteles [2]) innuit disputans an iusta dicenda sit quae ex bello oritur servitus: **ὅλως δ' ἀντεχόμενοί τινες, ὡς οἴονται δικαίου τινὸς (ὁ γὰρ νόμος δίκαιόν τι) τὴν κατὰ πόλεμον δουλείαν τιθέασι, δικαίαν· ὅλως δ' οὔ φασι· τὴν γὰρ ἀρχὴν ἐνδέχεται μὴ δικαίαν εἶναι πολέμων.** *Quidam respicientes iusti aliquid (nam et lex iustum quid est [3])) iustam esse aiunt servitutem ex bello: at omnino iustam esse negant, quando accidere potest ut iniusta fuerit bellandi causa.* Simile est illud Thucydidis [4]) in Thebanorum oratione: **οὓς ἐν χερσὶν ἀπεκτείνατε οὐχ ὁμοίως ἀλγοῦμεν· κατὰ νόμον γὰρ δή τινα ἔπασχον**: *de his quos in conflictu occidistis, non adeo querimur, accidit enim hoc illis iure quodammodo.*

2. Sic et ipsi Iurisconsulti Romani [5]), quod saepe ius captivitatis vocant alibi iniuriam appellant, et aequitati opponunt naturali, et Seneca [6]) servi nomen ex iniuria natum, id quod saepe accidit respiciens. Apud Livium [7]) quoque Itali retinentes ea quae Syracusanis bello ademerant, pertinaces ad obtinendam iniuriam appellantur. Dion Prusaeensis [8]) cum dixisset bello captos si ad suos rediissent libertatem recipere, addit, **ὡς ἀδίκως δουλεύοντας** *ut qui per iniuriam in servitute fuissent.* Lactantius [9]) de philosophis loquens: *Cum de officiis ad rem militarem pertinentibus disputant, neque ad iustitiam neque ad veram virtutem accommodatur illa omnis oratio, sed ad hanc vitam, moremque civilem.* Idem mox a Romanis ait legitime illatas iniurias.

III. Primum ergo dicimus, si belli causa iniusta sit, etiamsi bellum solenni modo susceptum sit, iniustos esse interna iniustitia omnes actus qui inde nascuntur: ita ut qui scientes tales actus operantur, aut ad eos cooperantur, habendi sint in eorum numero, qui ad regnum caeleste sine poenitentia pervenire non possunt [10]). Vera autem poenitentia, si tempus et copia suppetat, omnino requirit ut is qui damnum dedit, sive interficiendo, sive res corrumpendo, sive praedas agendo, id ipsum resarciat [11]). Ideo Deus negat

---

1) Liv. l. XXVI [31, 2].
2) Pol. I, c. 6.
3) *Nam et lex iustum quid est*] Seneca ad Helviam c. 6 [de Consolatione 7]: *Alii armis sibi ius in aliena terra fecerunt.* Pugnare videntur ius et aliena. Sed concilianda ut docet hic textus. Repete quae supra hoc libro cap. IV, §. 2.
4) Lib. III [66].
5) L. postlim. in pr. D. de capt. [l. 19 in pr. D. XLIX, 15].
6) Epi. XXXII [immo XXXI, 11].
7) Libro XXVIII [XXIX, 1, 17].
8) Orat. XV [p. 242].
9) *Lactantius*] [Inst. Div. VI, 6]. Augustinus vero epistola IV, quae est ad Marcellinum [CXXXVIII, 14]: *Ac per hoc si terrena ista respublica Christiana praecepta custodiat, etiam ipsa bella sine benevolentia non gerentur.* Idem de diversis Ecclesiae observationibus [cf. Causa XXIII q. 1 c. 6], *Apud veros Dei cultores etiam ipsa bella pacata sunt.*
10) I Cor. VI, 10.
11) *Ut is qui damnum dedit, sive interficiendo, sive res corrumpendo, sive praedas agendo, id ipsum resarciat*]. Num. V, 6. Hieronymus ad Rusticum: *Nec differtur ultionis sententia si non reddantur universa.* Augustinus in epistola ad Macedonium quae est LIV [CLIII § 20]: *Si res aliena propter quam peccatum est, reddi possit, et non redditur, poenitentia non agitur sed simulatur.* Retulit Gratianus in causam XI, quaestione VI [c. 1 Causa XIV qu. 6].

grata sibi esse ieiunia eorum qui non iure captos detinebant [1]: et Ninivitis rex indicens iustitium praecipit ut rapina manus vacuefaciant [2], naturae ductu agnoscens sine tali restitutione poenitentiam fictam et inanem fore. Atque ita videmus sentire non Iudaeos [3] tantum [4] et Christianos, sed et Mahumetistas [5].

IV. Ad restitutionem autem tenentur, secundum ea quae generaliter a nobis alibi explicata sunt, belli auctores, sive potestatis iure, sive consilio, de his scilicet omnibus quae bellum consequi solent: etiam de insolitis, si quid tale iusserunt aut suaserunt, aut cum impedire possent non impedierunt. Sic et duces tenentur de his quae suo ductu facta sunt: et milites in solidum omnes qui ad actum aliquem communem, puta urbis incendium, concurrerunt: in actibus dividuis pro damno quisque cuius ipse causa unica, aut certe inter causas fuit [6].

V. 1. Neque admittendam putem exceptionem quam nonnulli [7] adferunt de his qui aliis operam navant: si modo in ipsis aliquid haereat culpae. Ad restitutionem enim sine dolo culpa sufficit. Sunt [8] qui videntur existimare res bello captas, etiam si iusta belli causa non adfuerit, reddendas non esse, eo quod bellantes inter se cum bellum inierunt ista capientibus donasse intelligantur. Sed nemo suum iactare temere praesumitur: et bellum per se longe abest a contractuum natura. Ut vero pacati populi certi quid haberent quod sequerentur, nec bello implicarentur inviti, sufficiebat introductio externi de quo diximus dominii, quod cum interna obligatione restitutionis potest consistere. Atque id illi ipsi auctores videntur statuere in iure captivitatis personarum. Ideo Samnites apud Livium [9], *res hostium in praeda captas quae belli iure nostrae videbantur remisimus.* Videbantur ait, quia iniustum id bellum fuerat ut iam ante [10] agnoverant Samnites.

2. Non dissimile est quod ex contractu sine dolo inito cui inest inaequalitas [11], iure gentium nascitur facultas quaedam cogendi eum qui contraxit ad implenda pacta: nec eo tamen minus qui plus aequo stipulatus est rem ad aequalitatem reducere ex probi ac pii hominis officio tenetur.

VI. 1. Sed et qui damnum ipse non dedit, aut sine omni culpa dedit, sed rem bello iniusto captam ab alio penes se habet, tenetur eam reddere [12], quia cur alter ea carere debeat nulla causa subest

---

1) *Negat grata sibi esse ieiunia eorum qui non iure captos detinebant*] Locus est illustris Esaiae LVIII, 5, 6, 7. Habes eum Graece apud Iustinum Martyrem in colloquio cum Tryphone [15].
2) Ion. II, 10 [immo III, 8].
3) Libro praeceptorum legis praecepto iubente XVI.
4) *Non Iudaeos tantum*] Vide canones poenitentiales Mosis Maimonidae cap. II, §. 2. Et Mosem de Kotzi praecepto iubente XVI.
5) *Mahumetistas*] Vide Leunclavium Turcicorum V, et XVII.
6) Silv. in verbo bellum, p. I, n. 10, et 11, et 12. Covar. d. §. 11, n. 8. Less. lib. II, c. 13, dub. 4. Adde l. vulgatis §. si duo. D. de furtis [l. 21 § 9 D. XLVII, 2].
7) Silv. d. loco. num. 10.
8) Vasq. lib. I. controv. Ill. c. 9, num. 17. Molin. disp. 118, §. ut vero.
9) Lib. IX [1, 5].
10) Lib. VIII [39, 10].
11) Vide supra l. II, c. 11.
12) Vide supra lib. II, c. 9.

naturaliter iusta, non consensus ipsius, non malum meritum, non compensatio. Non aliena ab hac re historia est apud Valerium Maximum [1]: *Populus*, inquit, *Romanus cum P. Claudius Camerinos ductu atque auspiciis suis captos sub hasta vendidisset, etsi aerarium pecunia, fines agris auctos animadvertebat, tamen quia parum liquida fide id gestum ab imperatore videbatur, maxima cura conquisitos redemit et praedia restituit* [2]. Similiter Phocensibus [3]) Romanorum decreto reddita libertas etiam illa publica, et qui erepti erant agri. Et postea Ligures [4]) qui a M. Pompilio venditi fuerant, reddito emtoribus pretio restituti sunt in libertatem, bona quoque reddi curata [5]). Idem de Abderitis decrevit senatus addita causa, quod iniustum bellum illatum iis esset [6]).

2. Poterit tamen siquid sumtus aut operae impendit is qui rem tenet, deducere tantum, quantum domino valebat adipisci desperatam possessionem, secundum ea quae alibi [7]) explicata sunt. Quod si rei possessor culpae exsors eam consumserit aut alienaverit, non tenebitur nisi in quantum censeri potest locupletior factus.

---

1) Lib. VI. c. 5.
2) *Conquisitos redemit, et praedia restituit*] Antonius Tyrios coegit reddere quae Iudaeorum tenebant. Homines ab eis venditos iussit liberari, bona dominis reddi. Iosephus XIV [12, 4] Antiquae historiae. Macrinus Parthis reddidit captivos, et praedam quod causa fuisset cur Romani pacem rumperent. Herodianus libro XIV, in fine [IV, 15, 6]. Mahumetes Turca liberari iussit eos qui fuerant in oppido Sanctae Mariae in Achaia. Chalcocondylas libro IX [p. 479 Bekker].
3) Livius libro XXVIII [XXXVIII, 39, 12].
4) *Ligures*] Vide Excerpta Peiresiana Diodori Siculi [Exc. de Virtut. et Vitiis I p. 273].
5) Liv. l. XLII [8, 7].
6) Lib. LXIII [XLIII, 4, 13].
7) [L. II C. X § IX].

CAPUT XI.

TEMPERAMENTUM CIRCA IUS INTERFICIENDI IN BELLO IUSTO.

I. *In bello iusto actus quosdam interna iustitia carere: quod exponitur.*
II. *Interfici qui possint secundum iustitiam internam.*
III. *Ob infortunium neminem recte interfici, ut qui coacti partes sequuntur:*
IV. *Nec ob culpam mediam inter infortunium et dolum: cuius natura explicatur.*
V. *Distinguendos auctores belli ab his qui sequuntur.*
VI. *In ipsis auctoribus distinguendas causas probabiles ab improbabilibus.*
VII. *Etiam mortem meritis hostibus saepe poenam recte condonari.*
VIII. *Cavendum quantum fieri potest ne innocentes, etiam praeter propositum, occidantur.*
IX. *Pueris semper parcendum: feminis nisi quid gravius admiserint et senibus.*
X. *Parcendum et his qui sacra aut literas tantum curant:*
XI. *Et agricolis:*
XII. *Et mercatoribus ac similibus:*
XIII. *Et captis.*
XIV. *Recipiendos qui dedere se volunt sub aequis conditionibus.*
XV. *Parcendum et his qui sine conditione se dediderunt.*
XVI. *Haec ita vera nisi grave delictum antecesserit: quod quomodo accipiendum.*
XVII. *Delinquentibus ob multitudinem recte parci.*
XVIII. *Non occidendos obsides nisi ipsi deliquerint.*
XIX. *Abstinendum ab omni dimicatione inutili.*

I. I. Sed nec in bello iusto admittendum est quod dicitur [1])

Omnia dat qui iusta negat.

Melius Cicero [2]): *Sunt quaedam officia etiam adversus eos servanda a quibus iniuriam acceperis. Est enim ulciscendi et puniendi modus* [3]).

---

1) Lucanus [I, 349].
2) Off. I [11, 34].
3) *Est enim ulciscendi ut puniendi modus*] Vide quae supra lib. II, cap. XX, §. 2, et 28. et loca Augustini de Christianorum in ipsis bellis benevolentia quae modo produximus [p. 575 n. 9]. Aristoteles Politicorum V, cap. 6, narrat asperiores aequo poenas exactas Thebis et Heracleae, *στασιωτικῶς* factionis studio. Et Thucydides III [82]. *Τιμωρίας μείζους, οὐ μέχρι τοῦ δικαίου poenas iusto maiores.* [Et Thucydides — *maiores*, add. ed. 1646]. Tacitus III Annalium [28]: *Pompeius gravior remediis quam*

Idem [1]) laudat vetera Romanorum tempora cum exitus bellorum erant, aut mites, aut necessarii. Crudeles vocat Seneca [2]), qui *puniendi causam habent, modum non habent.* Aristides Leuctrica prima [3]) : **ἔστι γὰρ ἔστι καὶ ἀμυνομένους ἀμετρῶς ἀδικεῖν. κἄν τις οἷς τὰς τιμωρίας ἀναπληροῖ, πρὸς τ' ἀδικήματα τούτοις ὑπερβῇ, δεύτερος ἄρχει πάλιν.** *Possunt sane, possunt etiam qui se vindicant iniusti esse si modum excedant. Nam et qui in puniendo progreditur ad id quod iniquum est, secundus est iniuriae auctor.* Sic, Ovidio [4]) iudice, rex [5]) quidam

caede nocentum
Se nimis ulciscens exstitit ipse nocens.

2. Plataeenses in Isocratea oratione [6]) quaerunt, **εἰ δίκαιόν ἐστιν ὑπὲρ τηλικούτων ἐγκλημάτων οὕτως ἀνόμους καὶ δεινὰς ποιεῖσθαι τὰς τιμωρίας**: *an aequum sit ob tantilla peccata tam graves et iniquas poenas exigere?* Idem ille Aristides secunda pro pace [7]) : **μὴ τοίνυν ἀνθ' ὅτων αὐτοὺς τιμωρήσεσθε, σκοπεῖτε, ἀλλ' οὕστινας ὄντας καὶ τίνες ὄντες αὐτοὶ καὶ τὸ μέτρον τῆς τιμωρίας**: *non hoc tantum respicite quas ob causas poenas sitis exacturi, sed et qui sint de quibus sumenda sit poena, qui nos ipsi, et quis iustus poenarum modus.* Laudatur Propertio [8]) Minos :

Victor erat quamvis, aequus in hoste fuit [9]).

Sed et Ovidio [10]) :

Leges captis iustissimus auctor
Hostibus imposuit.

II. Quando autem iusta sit interfectio (inde enim nobis incipiendum est) in bello iusto, secundum iustitiam internam, quando non sit, ex iis intelligi potest quae capite primo huius libri a nobis explicata sunt. Interfici enim aliquem contingit ex proposito, aut citra propositum [11]). Ex proposito iuste interfici nemo potest, nisi

---

delicta erant. idem eodem libro [24] Augustum culpat quod in puniendis adulteriis clementiam maiorum suasque ipse leges egressus sit. Iuvenalis [x, 314 sqq.]:

exigit autem
Interdum ille dolor plus quam lex ulla dolori
Concessit.

Quintilianus [Decl. vi, 10]: *Non nisi ab ultimo parricidio exigitur poena trans hominem.* M. Antoninus Imperator referente Vulcatio vita Cassii [11]: *ad Senatum scribam, ne aut proscriptio gravior sit, aut poena crudelior.* Ausonius [Cupid. crucif. 93 sq.)

vindictaque maior
Crimine visa suo est.

Ammianus libro xxvi [10, 6]: *saevitum est in multos acrius quam errata flagitaverant vel delicta.* Similis est apud Agathiam locus libro iii [iv, 19].

1) Off. ii [8, 26 Ciceronis].
2) ii de Clem. cap. 4.
3) [Aristid., Leuctrica i, p. 94].
4) De Ponto l. ix [1, 19 sq.].
5) [quidam, edd. 1625 et 1632; rex quidam, edd. 1642 et 1646].
6) [Isocrat., Plataic. 6].
7) [Aristid., Or. pro Pace ii p. 77].
8) [Propert., Eleg. iii, 19, 27].
9) *Aequus in hoste fuit*] Ovidius Tristium i, elegia 8 [vers. 35].
Est etiam in miseris pietas, et in hoste probatur.
10) [Ovid., Metamorph. viii, 101 sq.].
11) Vict. de iure belli, n. 36, et 45.

aut in poenam iustam aut quatenus absque eo vitam et res nostras tueri non possumus: quanquam illud ipsum ob res caducas hominem occidere, etiam si a iustitia stricte dicta non abeat, a caritatis tamen lege discedit. Poena vero iusta ut sit, opus est ut ipse qui interficitur deliquerit, et quidem tantum quod apud aequum iudicem mortis supplicio possit vindicari. qua de re eo nunc minus disseremus, quia quicquid eius sciri oportet satis explicatum arbitramur capite de poenis.

III. 1. Supra [1]) cum de supplicibus ageremus (sunt autem ut in pace ita et in bello supplices) discrevimus *ἀτύχημα καὶ ἀδίκημα* *infortunium et iniuriam.* Gylippus eo quem ibi citare coepimus Diodori Siculi [2]) loco quaerit, utra in classe Athenienses poni debeant, infortunatorum an iniustorum: et pro infortunatis habendos negat qui ultro nulla lacessiti iniuria Syracusanis bellum intulissent: unde infert cum sponte bellum susceperint, ferenda quoque ab ipsis belli mala. Infortunatorum exemplum sunt illi qui non hostili animo apud hostes sunt, quales Athenienses temporibus Mithridaticis, de quibus sic loquitur Velleius Paterculus [3]): *Si quis hoc rebellandi tempus, quo Athenae oppugnatae a Sulla sunt imputat Atheniensibus, nimium veri vetustatisque ignarus est. adeo enim certa Atheniensium in Romanos fides fuit, ut semper et in omni re, quicquid sincera fide gereretur id Romani Attica fieri praedicarent. Caeterum tum oppressi Mithridatis armis homines miserrimae conditionis, cum ab inimicis tenerentur, oppugnabantur ab amicis, et animos extra moenia, corpora necessitati servientes, intra muros habebant.* quae pars postrema ex Livio [4]) sumta videri potest apud quem Indibilis Hispanus corpus duntaxat suum apud Carthaginienses, animum apud Romanos ait fuisse.

2. *Nimirum,* ut ait Cicero [5]), *omnes quorum in alterius manu vita posita est, saepius cogitant quid possit is, cuius in ditione ac potestate sunt, quam quid debeat facere.* Idem pro Ligario [6]): *Tertium est tempus, quo post adventum Vari in Africa restitit. quod si est criminosum, necessitatis crimen est, non voluntatis.* Atque hoc secutus est Iulianus in causa Aquileiensium teste Ammiano [7]), qui cum paucorum supplicium narrasset, adiicit: *Residui omnes abierunt innoxii, quos in certaminum rabiem necessitas egerat, non voluntas* [8]). Ad

1) [L. II C. XXI § V, 1].
2) [Diod. Sic. XIII, 29].
3) Lib. II [23].
4) Lib. XXVI [XXVII, 17, 13].
5) Pro Quintio [2, 6].
6) [Cic., pro Ligario 2, 5].
7) Lib. XXI [12, 20].
8) *Necessitas egerat, non voluntas*] Addit mox: *Id enim aequitate pensata statuerat placabilis Imperator et clemens.* Thucydides libro III [39], in oratione Cleonis: *οἵ τινες ὑπὸ τῶν πολεμίων ἀναγκασθέντες ἀπέστησαν, συγγνώμην ἔχω. Ignosco illis qui defecerunt a nobis cogente hoste.* contemplatio extremae necessitatis haec dicitur Paulo sententiarum V, Tit. 1 [§ 1]. certo enim, ut Synesius ait, *ἰσχυρὸν ἀνάγκη πρᾶγμα καὶ βίαιον, Res est valida ac violenta necessitas.* Iuvenalis de Calaguritanis [XV, 103 sq.]:

Quisnam hominum veniam dare: quisve Deorum
Viribus abnueret dira atque immania passis?

vide de famis necessitate Cassiodorum IX, 13. Pertinax de Laeto et aliis: *Paruerunt inviti Commodo: sed, ubi habuerunt facultatem, quod semper voluerint ostenderunt* [Capitolinus, Pertinax 5]. Cassius Clemens apud Xiphilinum in rebus Severi [LXXIV, 9]: *ἐγὼ οὔτε σε οὔτε Νίγρον ἠπιστάμην· καταλειφθεὶς δὲ δὴ ἐν τῇ ἐκείνου μερίδι, τὸ παρὸν ἀναγ-*

Thucydidis [1]) locum de Corcyrensium captivis venditis vetus commentator: **τὸ ἥμερον τοῦ ἑλληνικοῦ τρόπου δηλοῖ, καὶ ὡς ἀπηνὲς μετὰ μάχην τοὺς ἑαλωκότας θανατοῦν ἄλλως τε καὶ δούλους τοὺς μὴ μετὰ γνώμην οἰκείαν πολεμοῦντας** *Ostendit clementiam dignam Graecorum ingeniis : durum enim post pugnam captos occidere, servos praesertim, qui non sua voluntate bellum gerunt.* Plataeenses in dicta oratione apud Isocratem [2]) : **οὐ γὰρ ἑκόντες ἀλλ' ἀναγκασθέντες αὐτοῖς ἐδουλεύομεν** *non volentes sed coacti illis* (Lacedaemoniis) *servivimus.* Idem [3]) de Graecis aliis : **τοῖς σώμασι μὲν ἐκείνοις ἀκολουθεῖν ἠναγκάζοντο ταῖς δὲ εὐνοίαις μεθ' ὑμῶν ἦσαν** : *illorum* (Lacedaemoniorum) *partes corpore sequi cogebantur, animo vobiscum erant.* Herodotus [4]) de Phocensibus dixerat : **ἐμήδιζον οὐχ ἑκόντες, ἀλλ' ὑπ' ἀναγκαίης** : *Medorum partes sequebantur, non sponte sed vi necessitatis.* Zeldis, ut Arrianus [5]) narrat, pepercit Alexander, **ὅτι πρὸς βίαν ἔγνωσαν συστρατεῦσαι τοῖς βαρβάροις** *quod coacti fuissent in partibus barbarorum.* Nicolaus Syracusanus apud Diodorum [6]) in oratione pro captivis : **οἱ σύμμαχοι τῇ τῶν κρατούντων ὑπεροχῇ βιασθέντες, ἠναγκάσθησαν συστρατεύειν· διόπερ εἰ τοὺς ἐξ ἐπιβουλῆς ἀδικήσαντας δίκαιόν ἐστι τιμωρεῖσθαι, τοὺς ἀκουσίως ἁμαρτάνοντας προσῆκον ἂν εἴη συγγνώμης ἀξιοῦν.** *Socii vi imperantium adacti sunt militare : quare sicut par est eos puniri, qui data opera iniuriam inferunt, ita aequum est ignosci his, qui praeter voluntatem suam peccant.* Sic et apud Livium [7]) Syracusani Romanis se purgantes aiunt, se metu ac fraude turbatis pacem oppressam. Similem ob causam Antigonus [8]) bellum se cum Cleomene, non cum Spartanis habuisse dicebat.

IV. 1. Sed notandum est inter plenam iniuriam et merum infortunium medium saepe aliquid intercedere, quod ex utroque quasi conflatum sit, ita ut actio neque mere scientis et volentis, neque mere aut ignorantis aut inviti dici possit.

2. Aristoteles huic generi nomen posuit *ἁμάρτημα* : Latine culpam aliquam liceat dicere. Sic enim ille Moralium libro quinto capite decimo : *Eorum quae sponte facimus alia facimus deliberato, alia non*

καίως ἐθεράπευσα, οὐχ ὡς σοὶ πολεμήσων, ἀλλ' ὡς Ἰουλιανὸν καταλύσων : *Ego neque te neque Nigrum noveram : sed in parte quam ille obtinebat relictus, feci quod necesse erat, praesenti parui, non tibi bellum volens inferre, sed Iulianum depellere.* Aurelianus Antiochiam ingressus ubi multi Zenobiae partes secuti fuerant, edictum proposuit [Zosimus I, 51] **τῷ ἀκουσίῳ καὶ ἀναγκαίῳ μᾶλλον ἢ προαιρέσει τὰ συμβάντα ἀνατιθείς** *magis ad necessitatem impositam invitis quam ad voluntatem quae acta erant referens.* Belisarius apud Procopium Vandalicorum I [20] : **Λίβυας γὰρ ἅπαντας γενέσθαι ὑπὸ Βανδίλοις οὔτι ἐθελουσίους.** *Afros enim omnes sub Vandalis fuisse invitos.* Apud eundem Gotthicorum III [7] Totilas Neapolitanis ait, scire eos sub hostibus fuisse invitos. Nicetas autem, aut continuator scriptae ab eo historiae, de Henrico loquens fratre Balduini [Urbs capta 12 in princ.] : **τὸ ἐνοικοῦν ἐνδοὺς εἰς σφαγήν, ὡς εἰ ποίμνιον ἦν καὶ βουκόλιον, ἀλλ' οὐ Χριστώνυμον τὸ κτεινόμενον, καὶ βίᾳ μᾶλλον ἢ πειθοῖ τοῖς Βλάχοις ὑποκύψαν, μηδὲ προσχωρῆσαν ἑκουσιότητι.** *Qui urbem incolebant, eos iussit interfici, quasi armentum aut grex essent, non Christiani homines qui interficerentur, praesertim tales qui Blachis non verborum suasu, sed vi succubuerant neque sponte eis paruerant.*

1) Lib. I [55].
2) [Isocrat., Plataic. 7].
3) [Ibidem].
4) Uran. [Herod. IX, 17].
5) Lib. I [17].
6) Lib. XIII [27].
7) Lib. XXV [29, 3].
8) Iustinus lib. XXVIII [4, 13].

deliberato. Deliberato fieri dicuntur quae praeeunte consultatione quadam animi fiunt, quae vero aliter, indeliberato. Cum ergo damni datio tribus modis in hominum societate contingat, ea quae ab ignorantia procedit infortunium dicitur, ut[1] *si quis egerit quippiam non in quem existimabat, aut non quod putabat, aut non quo putabat modo, aut non tali fine: ut si quis se ferire non hoc instrumento, non hunc hominem, aut non huius rei causa credidit: sed evenit quod ipse non proposuerat sibi: puta vellicare voluit non vulnerare, aut non hunc, non hoc modo. Ergo si ita praeter id quod exspectari potuit damnum detur, erit infortunium. At si ita ut exspectari ac praevideri aliquo modo potuerit, sed non improbo animo, culpa erit aliqua, nam culpae affinis est qui in se habet agendi principium: qui vero extra, infelix. At quoties quis id quod facit sciens facit, non tamen deliberato, fatendum est adesse iniuriam: ut quae facere homines solent per iracundiam et perturbationes similes aut naturales aut necessarias. nam qui ita commoti laedunt et culpam admittunt ab iniuria non vacant: neque tamen iniusti aut improbi dicuntur: at siquis idem consulto admittat, is vero improbus et iniustus recte nominabitur.*

3. *Merito igitur quae per iram fiunt censentur non ex proviso fieri. non enim incipit is qui ex ira quid facit, sed is qui iram provocavit: atque eo fit ut saepe in iudiciis rerum eiusmodi non facti, sed legitima fiat quaestio. nascitur enim ira ex eo quod quis iniuriose factum existimat. Non ergo sicut in contractibus, an hoc factum sit disputant: ibi enim nisi quae intercesserit oblivio, omnino altera partium improba est, quae fidem non implet: sed an iuste factum sit quod factum est, exquiri volunt. At qui prior struxit insidias nihil ignorans fecit: quare non mirum si alter sibi iniuriam factam putat, alter non putat. Est tamen ut et qui tali ex causa laedit iniustus censeri debeat, si nempe aequalitatis aut proportionis normam excedat quod reponitur. Sic iustus est qui deliberato iuste agit: alioqui iuste agere potest aliquis sponte tantum, non et deliberato.*

4. *Caeterum eorum quae non sponte fiunt alia venia digna sunt, alia minus. Venia digna quae non ab ignorantibus modo sed et ob ignorantiam fiunt*[2]. *At si qua ab ignorantibus admittantur, nec tamen per ignorantiam, sed tali animi morbo qui communes humanae naturae fines excedat, non digna sunt quibus ignoscas.* Locum sane egregium et usus maximi integrum Latine posui quia minus recte verti ideoque nec satis intelligi solet.

5. Michael Ephesius [3] eum locum interpretans eius quod exspectari non potuit exemplum ponit, in eo qui fores aperiens patrem laesit, aut in loco solitario iaculando se exercens aliquem vulneravit. Eius quod praevideri potuit, sed sine dolo, in eo qui iaculatus est in via publica. Idem scriptor necessitatis exemplum ponit in eo qui fame, aut siti adigitur ut quid faciat: perturbationum naturalium, in

1) [aut, ed. 1632; ut, edd. 1625, 1642, 1646].

2) *Venia digna quae non ab ignorantibus modo, sed et ob ignorantiam fiunt*] Dionysius Halicarnassensis libro I [58]: ἅπαν συγγνώμης ἄξιον τὸ ἀκούσιον. *quod non sponte fit, omne dignum venia.* Procopius Gotthicorum III [9]: ὅσοι μὲν ἀδικοῦσι τοὺς πέλας, ἢ προλαβούσης ἀγνοίας, ἢ λήθης ἐπιγενομένης τινὸς, τούτοις ἄξιον τοὺς τὰ δεινὰ πεπονθότας ξυγγνώμονας εἶναι. *Qui aliis molesti sunt, sive quod occupaverit eos ignorantia, sive quod oblivio supervenerit aliqua, his etiam ipsos, qui mala sunt passi, aequum est veniam dare.*

3) VII Nic. II.

amore, dolore, metu. Per ignorantiam fieri ait ubi factum ignoratur, ut si quis mulierem nesciat nuptam. Ab ignorante non per ignorantiam, ubi ius ignoratur. Ius autem ignorari interdum excusabiliter, interdum inexcusabiliter: quae cum Iurisconsultorum [1]) dictis optime congruunt. Est eiusdem Aristotelis locus huic non dissimilis libro de arte oratoria [2]): *Aequitas imperat ne pari loco habeamus iniurias et culpas, neque item culpas et infortunia. Infortunia autem sunt quae nec provideri potuerunt, nec improbo animo admittuntur: culpae quae provideri potuerunt, non tamen improbo animo fiunt: iniuriae quae et destinato et animo improbo.* Tria haec notarunt veteres et in illo Homeri versu de Achille Iliados postremo [3]):

Οὔτε γὰρ ἔστ' ἄφρων οὔτ' ἄσκοπος, οὔτ' ἀλιτήμων
Non ignara illi, male provida, nec mala mens est.

6. Similis est divisio apud Marcianum [4]): *delinquitur aut proposito, aut impetu, aut casu. proposito delinquunt latrones qui factionem habent: impetu autem cum per ebrietatem ad manus aut ad ferrum venitur: Casu vero cum in venando telum in feram missum hominem interfecit.* Duo illa quae proposito et impetu fiunt hunc in modum distinguit Cicero [5]), *Sed in omni iniustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quae plerumque brevis est et ad tempus, an consulto et cogitato fiat iniuria* [6]). *Leviora enim sunt quae repentino aliquo motu accidunt, quam ea quae meditata et praeparata inferuntur.* Philo autem in legum specialium explicatione [7]) sic ait: *ἡμίεργον τὴν πρᾶξιν εἶναι τῆς διανοίας μὴ προκατεσχημένης ἐκ μακροῦ τοῖς μιάσμασι: dimidiatum esse facinus ubi non antecessit longa animi deliberatio.*

7. Cuius generis ea praecipue sunt quae necessitas si non defendit, tamen excusat [8]). Nam ut Demosthenes ait in Aristocratem [9]), *αἱ ἀναγκαῖαι*

---

1) D. et C. de iuris et facti ign. [D. XXII, 6; C. I, 8].
2) Lib. I [13 Rhetor.].
3) [Hom., Il. XXIV, 157 et 186].
4) L. perspiciendum, D. de poenis [l. 12 § 2 D. XLVIII, 19].
5) De Off. I [8, 27].
6) *Utrum perturbatione aliqua animi, quae plerumque brevis est et ad tempus, an consulto et cogitato fiat iniuria*] Seneca de Ira I, 16 [immo 19]: *Dimittit saepe, si intelligit non ex alto venire nequitiam, sed summo, quod aiunt, animo inhaerere.* deinde: *Nonnunquam magna scelera levius quam minora compescit, si illa lapsu non crudelitate commissa sunt: his inest latens et aperta et inveterata calliditas. idem delictum in duobus non eodem modo afficiet, si alter per negligentiam admisit, alter curavit ut nocens esset.*
7) *Philo*] Libro II Specialium legum [17].
8) *Quae necessitas, si non defendit, tamen excusat*] Adde quae supra lib. II, cap. XX. §. 29. et hoc capite supra §. 3. Samii apud Thucydidem libro III [32], Alcidae Lacedaemonio, cum captivos Chios occideret, haec dicunt: *οὐ καλῶς τὴν ἑλλάδα ἐλευθεροῦν αὐτόν, εἰ ἄνδρας διέφθειρεν, οὔτε χεῖρας ἀνταιρουμένους, οὔτε πολεμίους, Ἀθηναίων δ' ὑπ' ἀνάγκης ξυμμάχους. Non recte eum se dicere venisse ad liberandam Graeciam, qui homines interficeret, nec manibus ipsi contrarios, nec animo infestos, Atheniensium quidem socios, sed necessitate adactos.* Chrysostomus de Providentia V: *καὶ ἐχθροὶ μὲν καὶ πολέμιοι τοῖς αὐτῶν πολεμίοις ἴσασι συγγινώσκειν, ὅταν ἄκοντες καὶ μὴ βουλόμενοι πράττωσί τι τῶν χαλεπωτάτων αὐτοῖς: Norunt et inimici inimicis, et hostes hostibus ignoscere, ubi inviti ac contra voluntatem aliquid in ipsos quamvis grave patrant.* Misimiani apud Agathiam III [IV, 20]: *γένος πλεῖστα προηδικημένον, οὕτω τε ἐληλυθὸς εἰς τὸ ἀντιδρᾶσαι, βαρβάρῳ καὶ τοῦτο ἀνοίᾳ, οὐ μὴν παντάπασί γε φειδοῦς καὶ συγγνώμης ἀνάξιοι ἔφασκον εἶναι. cum plurimas perpessi iniurias, ita trusi essent ad talionem, barbaro sane impetu, attamen non omnino indignos esse quibus ignosceretur, parcereturque.*
9) [Demosth., contra Aristocratem 148].

χρεῖαι τὸ τί πρακτέον ἢ μὴ λογισμοὺς ἀναιροῦσιν ἅπαντας· ὥστ᾽ οὐ πάνυ ταῦτα ἀκριβολογεῖσθαι δεῖ τὸν δικαίως ἐξετάζοντα. *Necessitatis impulsus auferunt diiudicationem de eo quod agendum vel non agendum est, quare non nimis rigide expendenda haec sunt ab aequis rerum arbitris.* Qui sensus etiam latius ab eodem exprimitur in oratione de falso testimonio adversus Stephanum [1]). Thucydides libro quarto [2]) : πᾶν δ᾽ εἰκὸς εἶναι τῷ πολέμῳ καὶ δεινῷ τινι κατειργόμενον ξύγγνωμόν τι γίγνεσθαι καὶ πρὸς τοῦ θεοῦ. καὶ γὰρ τῶν ἀκουσίων ἁμαρτημάτων καταφυγὴν εἶναι τοὺς βωμούς· παρανομίαν τε ἐπὶ τοῖς μὴ ἀνάγκῃ κακοῖς ὀνομασθῆναι καὶ οὐ ἐπὶ τοῖς ἀπὸ τῶν ξυμφορῶν τι τολμήσασι. *Credibile esse apud Deum quoque paratam esse veniam* [3]) *his qui bello aut qua simili necessitate coacti* [4]) *aliquid admittunt. nam et Deorum altaria perfugium patere culpis non voluntariis: et iniustitiam iis asscribi qui ultro mali sunt, non his quos ad audendum res extremae impellunt.* Caerites apud Livium [5]) ad Romanos: *Ne appellarent consilium, quae vis ac necessitas appellanda esset.* Iustinus [6]) : *Factum Phocensium, tametsi omnes execrarentur propter sacrilegium, plus tamen invidiae Thebanis, a quibus ad hanc necessitatem compulsi fuerant, quam ipsis intulit.* Sic Isocrate [7]) iudice, qui salutis causa praedatur, ἔχει πρόσχημα τῆς ἀδικίας τὴν ἀνάγκην, *habet necessitatem iniuriae velamentum.* Aristides Leuctrica secunda [8]) : αἱ δυσκολίαι τῶν καιρῶν ἀπολογίας ἐνδιδόασι τοῖς ἀφεστηκόσιν: *difficilia tempora excusationem aliquam dant desciscentibus.* De Messeniis accusatis quod ab Athenis exsules non recepissent ita Pnilostratus [9]) : ἡ ἀπολογία κατὰ ξυγγνώμην ἵσταται, τὸν Ἀλέξανδρον προισχομένων καὶ τὸν ἐκείνου φόβον οὗ μηδὲ ἡ ἄλλη Ἑλλὰς ἀπείρως εἶχε. *Causa ipsorum in deprecatione posita est, obtendens facto Alexandrum, et metum ab ipso, quem nulla non pars Graeciae experta esset.* Talis et ille apud Aristotelem [10]) ἡμιπονηρὸς καὶ οὐκ ἄδικος, οὐ γὰρ ἐπίβουλος. *semipravus, non iniustus; neque enim insidiator* [11]). Discrimina haec ad argumenti nostri usum sic aptat Themistius [12]) in laudibus Valentis Imperatoris: καὶ διέκρινας τὸ ἀδίκημα καὶ ἁμάρτημα, καὶ ἀτύχημα. καὶ γὰρ εἰ μὴ τὰ Πλάτωνος ἀποστοματίζεις μηδὲ τὰ Ἀριστοτέλους μεταχειρίζῃ, ἀλλὰ τά γε ἐκείνοις δοκοῦντα τοῖς ἔργοις βεβαιοῖς· οὐ γὰρ τῆς ἴσης τιμωρίας ἀξίους ᾠήθης

1) [Demosth., Or. in Stephanum I, 67].
2) [Thuc. IV, 98].
3) *Apud Deum quoque paratam esse veniam*] Deuteronomii XXII, 26. Moses Maimonides Directore dubitantium III, 41.
4) [coacti, edd. 1625, 1632, 1642; tracti, ed. 1646].
5) Lib. VII [20, 5].
6) Lib. VIII [1, 10].
7) [Immo Porphyr., de Abstin. III, 18].
8) [Aristid., Leuctrica II p. 145].
9) [Philostrat., Vitae Sophist. II, 15, 2].
10) [Aristot., Eth. Nic. VII, 11].
11) *Non insidiator*] Mitylenaeorum causam hac parte onerat Cleon apud Thucyd. III [40]: ἄκοντες μὲν γὰρ οὐκ ἔβλαψαν, εἰδότες δὲ ἐπεβούλευσαν. ξύγγνωμον δέ ἐστι τὸ ἀκούσιον: *Non inviti nobis nocuere, sed de industria fecere insidias. Id vero demum ignosci dignum est, quod praeter voluntatem fit.* Philo libro de constituendo principe [13]: Διακρίνει δ᾽ ὁπότε πρὸς ἄμυναν ἴοι, τοὺς ἐπιβούλως ζῶντας καὶ τοὐναντίον· τὸ γὰρ κατὰ πάντων καὶ τῶν ἐλάχιστα ἢ μηδὲν ἡμαρτηκότων φονᾶν, ἀνημέρου καὶ ἀτιθάσσου ψυχῆς. *Si ad ultionem veniendum sit, novit discernere inter eos qui vitam agant insidiatricem, et eos qui longe alterius sunt animi. In omnes enim etiam qui minima aut nihil deliquerunt grassari caedibus, animi est immansueti ac feri.*
12) [Themist., Orat. VII, 93].

τούς τε ἐξ ἀρχῆς βουλεύσαντας τὴν ἐπανάστασιν καὶ τοὺς ὑπὸ τῶν ὅπλων παρασυρέντας, καὶ τοὺς ἤδη τῷ δοκοῦντι κρατεῖν ὑποκύψαντας· ἀλλὰ τῶν μὲν κατέγνως, τοὺς δὲ ἐμέμψω, τοῖς δὲ συνήλγησας. *Distinxisti inter iniuriam et culpam et infortunium* [1]. *Quamquam nec Platonis verba ediscis, nec Aristotelem tractas, ipsorum tamen placita facto exsequeris* [2]. *Non enim pari poena dignos existimasti qui ab initio bellum suaserant, et qui postea abrepti sunt armorum impetu, et qui succubuerunt ei qui iam rerum potiri videbatur. Sed illos damnasti, hos castigasti, postremos miseratus es.*

8. Idem [3]) alibi adolescentem Imperatorem vult discere, **τί διενήνοχεν ἀτύχημα καὶ ἁμάρτημα καὶ ἀδίκημα. καὶ ὅτι προσήκει τὸν βασιλέα, τὸ μὲν οἰκτείρειν, τὸ δὲ ἐπανορθοῦν, μόνον δὲ τὸ ἔσχατον τιμωρεῖσθαι**: *quid distet infortunium, culpae aliquid, et iniuria: et quomodo regem deceat istius misereri, hanc corrigere, postremam vero solam ultione prosequi.* Sic apud Iosephum [4]) Titus unum criminis ducem punit **μέχρις ἔργου**, reipsa, multitudinem **μέχρι λόγου**, sola verborum increpatione. Mera infortunia nec poenam merentur, nec ad restitutionem damni obligant. Iniustae actiones ad utrumque. Culpa media ut restitutioni obnoxia est, ita poenam saepe non meretur, praesertim capitalem. Ad hoc illud pertinet Valerii Flacci [5]) :

At quibus invito maduerunt sanguine dextrae,
Si sors saeva premat miseros, sed proxima culpae
Hos variis mens ipsa modis agit, et sua carpunt
Facta viros resides.

V. Quod monet Themistius distinguendos qui auctores [6]) belli fuerunt [7]) ab his qui alios ducentes secuti sunt, eius passim exempla in historiis exstant. Narrat Herodotus [8]) Graecos poenas sumpsisse de his qui Thebanis ad Medos deficiendi auctores fuerant. Sic Ardeae principes securi percussi, narrante Livio [9]). Eodem [10]) auctore, Valerius Levinus, *Agrigento capto, qui capita rerum erant, virgis*

---

1) *Distinxisti inter iniuriam et culpam et infortunium*] Seneca Naturalium II, 44, ubi de Fulminibus: *Voluerunt admonere eos, quibus adversus peccata hominum fulminandum est, non eodem modo omnia esse percutienda: quaedam frangi debere, quaedam elidi et distringi, quaedam admoneri.*

2) *Quanquam nec Platonis verba ediscis, nec Aristotelem tractas, ipsorum tamen placita facto exsequeris*] Talis Traianus inter principes Romanos egregius: *παιδείας μὲν ἀκριβοῦς, ὅση ἐν λόγοις οὐ μετέσχε· τό γε μὲν ἔργον αὐτῆς καὶ ἠπίστατο καὶ ἐποίει. illius exactae eruditionis, in verbis positae, compos non erat, rem tamen eius et norat et implebat.* Xiphilinus [p. 230]. De Marco Aurelio Herodianus [I, 2, 4]: *μόνος τε βασιλέων φιλοσοφίαν οὐ λόγοις, οὐδὲ δογμάτων γνώσεσι, σεμνῷ δ' ἤθει καὶ βίῳ σώφρονι ἐπιστώσατο: Solus principum sapientiam non verbis aut dogmatum cognitione, sed moribus gravibus, et vita temperata ostendebat.* De Macrino Xiphilinus [p. 342]: *τά τε νόμιμα οὐχ οὕτως ἀκριβῶς ἠπίστατο ὡς πιστῶς μετεχειρίζετο. leges non tam norat exacte quam fideliter exsequebatur.* Da nostro saeculo, Deus, vel tales principes.

3) [Themist., Orat. IX, 123].

4) Lib. V belli Iud. [13].

5) [Valer. Flacc. III, 391 sqq.].

6) [auctores, edd. 1625 et 1632; actores, edd. 1642 et 1646].

7) *Distinguendos qui auctores belli fuerunt*] Vide Gailium lib. II de Pace publica [cap. 9], n. 18.

8) Cal. [Herod. IX, 88].

9) Lib. IV [10, 6].

10) Lib. XXVI [40, 13].

caesos securi percussit: caeteros praedamque vendidit. Idem alibi [1]: *Atella Calasiaque in deditionem acceptae: ibi quoque in eos qui capita rerum erant, animadversum.* Rursum alibi [2], *Quoniam defectionis auctores meritas poenas a Diis immortalibus et a vobis habent P. C. quid placet de innoxia multitudine fieri? Tandem ignotum est illis et civitas data.* nimirum, ut idem alibi [3] loquitur, *ut unde orta culpa esset, ibi poena consisteret.* Laudatur apud Euripidem [4] Eteoclus Argivus quia

Culpam ferebat semper illo iudice
Reus ipse: non urbs patria, quae passim mali
Rectoris ergo sustinet calumniam.

Et Athenienses, ut Thucydides [5] narrat, poenituit decreti adversus Mitylenaeos, **πόλιν ὅλην διαφθεῖραι μᾶλλον ἢ οὐ τοὺς αἰτίους,** *ut totam civitatem potius quam solos defectionis auctores interficerent.* Narratur et Diodoro [6] Demetrius captis Thebis decem solos interfecisse auctores defectionis.

VI. 1. Sed in ipsis quoque belli auctoribus distinguendae causae [7]: sunt enim quaedam non iustae quidem, sed tamen tales ut non improbis possint imponere. Scriptor ad Herennium [8] deprecationis causam aequissimam hanc ponit, siquis quae peccavit, non odio neque crudelitate, sed officio et recto studio commotus fecerit. Sapiens Senecae [9], *hostes dimittet salvos, aliquando etiam laudatos, si honestis causis pro fide, pro federe, pro libertate in bellum accincti sint.* Apud Livium [10] petunt errori veniam [11] Caerites quod fuerint auxilio consanguineis Phocensibus. Chalcidensibus et aliis qui ex federe Antiochum iuverant data a Romanis venia [12]. Aristides Leuctrica secunda [13] Thebanos qui Lacedaemoniorum ductum contra Athenienses secuti erant, ait **κοινωνεῖν μὲν οὐ δικαίου πράγματος δικαίῳ δὲ ἑτέρῳ περιστέλλειν τὴν μέμψιν, τῷ πιστοὺς εἶναι τοῖς ἡγουμένοις:** *in partem quidem venisse iniustae actionis, sed quam iusto aliquo velarent, fide in principes sui federis.* Cicero de Officiis primo [14] conservandos eos dicit qui non crudeles in bello, non immanes fuerunt: tum bella quibus imperii gloria proposita est, minus acerbe gerenda esse. Sic Ptolemaeus [15] rex Demetrio significabat, **οὐ περὶ πάντων ἅμα, περὶ δόξης δὲ καὶ ἀρχῆς πολεμητέον αὐτοῖς·** *non de rebus omnibus, sed de imperio et gloria inter*

---

1) [Livius XXVI, 16, 5].
2) [Livius VIII, 20, 11].
3) Libro XXVIII [26, 3].
4) [Eurip., Suppl. 878 sqq.].
5) Lib. III [36].
6) [Diod. Sic. XXI, 10].
7) Vict. de iure belli, n. 59.
8) Lib. II [17, 25].
9) Lib. II de Clem. c. 7.
10) Lib. VII [20].
11) *Petunt errori veniam*] *Ignosci debere interdum armis superato rectori iustum quid sit ignoranti.* ex Isocrate transcripsit Ammianus in librum XXX [8, 6].
12) [Appian., Syr. 21].
13) [Aristid., Leuctrica II p. 135].
14) [Cic., de Off. I, 11, 35].
15) [Plutarch., Demetrius 891 A].

ipsos certamen esse. Severus apud Herodianum [1]: *Cum bellum adversus Nigrum gessimus non ita sane speciosas inimicitiarum causas habebamus. nam positum in medio principatum atque adhuc in disceptatione versantem pari ambitu uterque nostrum ad se trahebat.*

2. Saepe habet locum quod de bello Caesaris et Pompeii est apud Ciceronem [2]: *Erat obscuritas quaedam: erat certamen inter clarissimos duces: multi dubitabant quid optimum esset.* Et quod idem alibi [3]: *etsi aliqua culpa tenemur erroris humani, a scelere certe liberati sumus.* Plane ut apud Thucydidem [4]) dicuntur venia digna quae fiunt *μὴ μετὰ κακίας, δόξης δὲ μᾶλλον ἁμαρτίᾳ.* De Deiotaro idem ille Cicero [5]: *non ille odio tui progressus, sed errore communi lapsus est.* Sallustius in historiis [6]: *Caetera multitudo, vulgi more magis quam iudicio, post alius alium quasi prudentiorem secuti.* Quod de bellis civilibus Brutus [7] scripserat putem non male ad pleraque bella alia referri posse: *acrius esse prohibenda, quam in superatos iracundiam exercendam* [8].

VII. 1. Etiam ubi iustitia hoc non exigit, saepe tamen convenit bonitati, convenit modestiae [9], convenit animo excelso. *Ignoscendo auxisse populi Romani magnitudinem* ait Sallustius [10]. Taciti est [11]: *quanta pervicacia in hostem, tanta beneficentia adversus supplices utendum:* At Seneca [12]: *Ferarum, nec generosarum quidem permordere et urgere abiectos. Elephantes leonesque transeunt quae impulerunt.* Seape oportunum est illud Maronis [13]:

Non hic victoria Teucrum
Vertitur, aut anima una dabit discrimina tanta.

2. Est in eam rem insignis locus in libro quarto ad Herennium [14]: *Bene maiores nostri hoc comparaverunt, ut neminem regem quem armis cepissent vita privarent. Quid ita? quia, quam nobis facultatem fortuna dedisset, iniquum erat in eorum supplicio consumere, quos eadem fortuna paulo ante in amplissimo statu collocarat. Quid quod exercitum contra duxit? desino meminisse. Quid ita? Quia viri fortis est, qui de victoria contendant eos hostes putare: qui victi sunt, eos homines iudicare, ut possit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille, si vicisset, num idem fecisset? Quid igitur ei parcis? quia*

---

1) *Apud Herodianum*] Lib. III [6, 4]. Verba Graeca haec sunt: *καὶ Νίγρῳ μὲν πολεμοῦντες οὐχ οὕτως εὐλόγους εἴχομεν αἰτίας ἔχθρας, ὡς ἀναγκαίας. οὐ γὰρ παρ' ἡμῖν προυπάρχουσαν ἀρχὴν ὑφαρπάζων μεμίσητο, ἐν μέσῳ δὲ ἐρριμμένην καὶ ἀμφήριστον οὖσαν, ἑκάτερος ἡμῶν ἐξ ἰσοτίμου φιλοτιμίας εἰς αὑτὸν ἀνθεῖλκεν.* optime.
2) Pro M. Marcello [10, 30].
3) [Ibid. 5, 13].
4) [Thuc. I, 32].
5) [Cic., pro Rege Deiotaro 3, 10].
6) [Sallust., ad Caesarem de Rep. I, 2, 4].
7) Cic. Epist. ad Brut. [I] 2.
8) *Acrius esse prohibenda, quam in superatos iracundiam excercendam*] Bembus IX.
9) *Convenit modestiae*] Rex Theuderichus apud Cassiodorum II, 41: *illa mihi feliciter bella provenerunt, quae moderato fine peracta sunt. is enim vincit assidue qui novit omnia temperare.*
10) [Sallust., Oratio Philippi 6].
11) Ann. XII [20].
12) De Clem. I. cap. 5.
13) [Virg., Aen. X, 528 sq.].
14) [Rhetor. ad Herenn. IV, 16, 23].

talem stultitiam contemnere, non imitari consuevi. Si de Romanis hoc accipias (incertum enim hoc, cum et peregrinis et fictis argumentis utatur is scriptor) adversa fronte pugnat cum eo quod habemus in panegyrico qui dictus est Constantino Constantii filio [1]: *Cautior licet sit qui devinctos habet per veniam perduelles, fortior tamen est qui calcat iratos. Renovasti Imperator veterem illam Romani Imperii fiduciam qui de captis hostium ducibus vindictam morte sumebat. Tunc enim captivi reges cum a portis usque ad forum triumphantium currus honestassent, simulatque in Capitolium currum flectere coeperat Imperator, abrepti in carcerem necabantur. unus pro seipso Paulo qui sedentem se acceperat deprecante* (lege: *unus Perseus ipso Paulo qui dedentem se acceperat deprecante*) *legem illius severitatis evasit* [2]*: caeteri in vinculis luce privati aliis regibus dedere documentum* [3]*, ut mallent amicitiam colere Romanorum quam exasperare iustitiam.* Sed et hic nimis laxe. Dicit quidem Iosephus [4]) idem de severitate Romanorum in historia interfecti Simonis Bar-iorae: sed de ducibus loquitur qualis Pontius Samnis, non de his quibus regium esset nomen. Verborum sensus Latine sic habet: *Finis triumphi erat postquam ad Capitolium Iovis aedem erat perventum: nam ibi exspectare imperatores mos antiquus patriae iubebat donec nuntiata esset mors hostium ducis. Is erat Simon Iorae filius qui inter captivos in triumpho ducebatur: is tum iniecto laqueo in forum trahitur verberantibus insuper ipsum custodibus. Nam eo in loco mos est Romanis supplicium sumere de damnatis ob noxas capitales. Hic ubi vitam finiisse nuntiatus est, secuta sunt fausta omina, deinde sacrificia.* Idem ferme dicit Cicero Verrina de Suppliciis [5]).

3. De ducibus passim exempla exstant: de regibus aliqua, ut de Aristonico [6]), Iugurtha, Artabasdo: sed tamen praeter Persea Syphax [7]), Gentius, Iuba, et Caesarum tempore Caractacus atque alii, tale supplicium evaserunt, ut appareat et belli causas et gerendi modum spectata a Romanis, quos tamen aequo asperiores in victoria fuisse Cicero atque alii agnoscunt: itaque M. Aemilius Paulus apud Dio-

---

1) [Eumenius, Paneg. VI, 10].
2) Vide Plut. Paulo Aemilio [274 F].
3) *Luce privati aliis regibus dedere documentum*] Nolim reduci hunc morem. tamen et Iosua reges captos interfecit. Iosephus Antiquae historiae v, 1 [§ 19]. et de Sossio Dion [Dio Cassius XLIX, 22]: *Ἀντίγονον ἐμαστίγωσε σταυρῷ προσδήσας. Antigonum virgis cecidit alligatum cruci.* sed provide addit, *ὃ μηδεὶς βασιλεὺς ὑπὸ τῶν ῥωμαίων ἐπεπόνθει, quod nemo regum a Romanis victoribus pertulerat.* Est eadem historia apud Iosephum libro XV [1, 2 Ant. Iud.]. De Maximiano Herculio Eutropius libro X [3]: *caesis Francis atque Alemannis, captisque eorum regibus; quos etiam bestiis, cum magnificum spectaculum muneris parasset, obiecit.* De rege Alemannorum patibulo suffixo, vide Ammianum XXVII [2, 9]. Theuderichus rex Wisigotthorum Athiulfum Suevorum in Hispania regem capite plectit, memorante Iornande historia Gotthica [44]. Nimirum haec documenta sunt regibus ad modestiam, et ut cogitent se quoque subiectos, si Deo ita visum, humanis vicibus, et quod in simili periculo, a Solone dictum, meminerat Croesus, de felicitate hominis ante mortem non iudicandum.
4) [Iosephus, Bell. Iud. VII, 5, 6].
5) [Cic., Verr. v, 26, 66].
6) *De Aristonico*] [immo Aristobulo] Vide Appianum Mithridatico in fine [117].
7) *Syphax*] variant de eo historici. multi tradunt eum prope Romam ante triumphum decessisse: Polybius [XVI, 23] in triumpho ductum: Appianus [Pun. 28] dum de eo deliberatur, morbo obiisse.

dorum Siculum [1]) non male in Persei causa Romanos senatores monet, *εἰ μὴ τὸν ἀνθρώπινον φόβον εὐλαβοῦνται, τήν γε τοὺς ὑπερηφανῶς ταῖς ἐξουσίαις χρωμένους μετερχομένην Νέμεσιν αἰδεῖσθαι· Si humani nihil metuerent, at divinam vindictam timerent, iis imminentem qui victoria insolentius utuntur.* Et Plutarchus notat [2]) bellis inter Graecos ipsos etiam hostes regibus Lacedaemoniis manus abstinuisse reverentia dignitatis.

4. Hostis ergo qui non id quod humanae leges permittunt, sed quod sui est officii, quod fas et pium est volet respicere, parcet etiam hostili sanguini: neminique mortem irrogabit nisi quo mortem mortive simile quid evitet, aut ob peccata personae propria quae ad capitalem mensuram devenerint. Et tamen quibusdam id meritis aut omnem aut mortis poenam condonabit, sive humanitatis intuitu, sive ob alias probabiles causas. Egregie idem quem dixi Diodorus Siculus [3]): *αἱ τῶν πόλεων πολιορκίαι καὶ παρατάξεις καὶ τὰ ἄλλα τὰ κατὰ τὸν πόλεμον προτερήματα τὰ πλείονα διὰ τύχην ἢ δι' ἀρετὴν ἐπιτυγχάνεται· ὁ δ' ἐν ταῖς ἐξουσίαις εἰς τοὺς ἐπταικότας ἔλεος μεριζόμενος διὰ μόνης τῆς φρονήσεως γίνεται Urbium expugnationes, secunda praelia, et si quid aliud in bello prosperum, saepe fortunae magis quam virtuti debentur. At in summo imperio victis misericordiam impartiri solius prudentiae opus est.* Apud Curtium [4]) legimus: *Alexander quanquam belli auctoribus poterat irasci, tamen omnibus venia data.*

VIII. De nece autem eorum qui casu non destinato occiduntur, tenendum quod supra diximus, si non iustitiae, misericordiae tamen esse non nisi magnis, et ad multorum salutem perventuris causis tale quid aggredi, unde innocentibus imminere pernities possit. Idem nobiscum sensit Polybius qui libro v [5]) sic loquitur: *οὐ γὰρ ἐπ' ἀπωλείᾳ δεῖ καὶ ἀφανισμῷ τοῖς ἀγνώμοσι πολεμεῖν τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας ἀλλ' ἐπὶ διορθώσει καὶ μεταθέσει τῶν ἡμαρτημένων οὐδὲ συναναιρεῖν τὰ μηδὲν ἀδικοῦντα τοῖς ἠδικηκόσι. ἀλλὰ συσσώζειν καὶ συνεξαιρεῖσθαι τοῖς ἀναιτίοις* (male editur *ἐναντίοις*) *τοὺς δοκοῦντας ἀδικεῖν. Bonorum virorum est etiam cum minus probis non internecinum gerere bellum, sed hactenus ut delicta sarciantur atque emendentur: neque insontes cum sontibus una poena involvere, sed insontium causa etiam sontibus parcere.*

IX. 1. His cognitis, de his quae magis specialia sunt non difficilis erit definitio. *Puerum aetas excuset, feminam sexus* [6]), ait Seneca

1) Exc. [xxxi, 2].
2) *Plutarchus notat*] Agide [804 E].
3) Lib. xxvii [immo xvii, 38].
4) [Curtius ix, 1, 22].
5) [Polyb. v, 11].
6) *Puerum aetas excuset, feminam sexus*] Plinius historiae naturalis libro viii, cap. 16: *Leo ubi saevit, in viros prius, quam in feminas fremit, in infantes non nisi magna fame.* Ad illa Horatii libro iv, Ode vi [18—20], de Achille:

Nescios fari pueros Achivum
Ureret flammis etiam latentes
Matris in alvo

Dolenter declamat in saevitiam Achillis, qui, si per Apollinem vivere licuisset, adeo saevus erat, ut nec infantibus, nec in utero gestantibus pepercisset. Philo de principis constitutione [13]: *παρθένοι δὲ καὶ γυναῖκες μεθείσθωσαν, dimittantur autem virgines et mulieres:* causam reddit: *τὸ προσθήκην ἀνδρῶν πόλεμον κατασκευασάντων ποιεῖσθαι γυναῖκας, ἀνήμερον. Virorum qui bella fabricant accessionem facere mulieres, immite.* Idem de specialibus legibus ii [20]: *πρὸς μὲν γὰρ τοὺς τελείους μυρίας προφάσεις εὔλογοι προσκρουμάτων τε καὶ διαφορῶν. τοῖς δὲ κομιδῇ νηπίοις ἄρτι παρεληλυθόσιν εἰς φῶς καὶ τὸν ἀνθρώπινον*

libris quibus irae [1]) irascitur. Deus ipse in bellis Hebraeorum etiam post pacem oblatam et repudiatam parci vult feminis et infantibus [2]) : extra paucas gentes speciali iure exceptas : adversus quas quod erat bellum non erat hominum, sed Dei, atque ita appellabatur. Et cum mulieres Madianitidas vellet occidi ob proprium ipsarum crimen, excepit virgines intactas [3]). Imo cum Ninivitis [4]) ob gravissima peccata internecionem severe admodum minatus esset, retrahi se passus est miseratione multorum millium eius aetatis quae honesti et inhonesti discrimina ignoraret. Cui similis est apud Senecam [5]) sententia: *Num quis irascitur pueris, quorum aetas nondum novit rerum discrimina?* Et apud Lucanum [6]) :

Crimine quo parvi caedem potuere mereri?

Si haec Deus fecit ac statuit, qui quosvis homines cuiuscumque sexus aut aetatis sine ulla causa non iniuste potest occidere, utpote vitae dator ac dominus, quid homines facere aequum est quibus ille nullum ius tribuit in homines, quod non ad hominum salutem ac societatem conservandam esset necessarium?

2. Accedit primum de pueris iudicium eorum populorum ac temporum quibus fas maxime valuit [7]). *Arma habemus* (ait apud Livium [8]) Camillus) *non adversus eam aetatem cui etiam captis urbibus parcitur: sed adversus armatos.* Addit hoc esse inter belli iura, naturalia scilicet.

βίον, οὐδ' ἐπιψεύσασθαι κατηγορίαν ἀκακώτοις οὖσιν ἐνδέχεται. Nam in iustae aetatis homines mille speciosi obtentus reperiri possunt discordiarum ac simultatum. At in infantes qui modo in lucem vitamque humanam venere, ne calumnia quidem quod dicat habet, ut plane innocentes. Iosephus Antiquae historiae libro IX [11, 1] de Manaemo : *μηδὲ νηπίων φειδόμενος, ὠμότητος ὑπερβολὴν οὐ καταλείπων οὐδ' ἀγριότητος. ἃ γὰρ οὐδὲ ἀλλοφύλων τινὰς συγγνωστὸν δραθῆναι γενομένους ὑποχειρίους, ταῦτα τοὺς ὁμοφύλους οὕτως εἰργάσατο. Ne infantibus quidem parcens nihil fecit reliquum ad crudelitatem, aut feritatem potius. Quae enim veniam non merebantur si in externos bello victos essent edita, ea fecit in populares suos.* Idem Iosephus [Ant. Iud. XII, 8, 3 et 5] Iudam Maccabaeum narrat Bosra et Ephrone captis interfecisse *πᾶν τὸ ἄρρεν καὶ μάχεσθαι δυνάμενοι quicquid virilis sexus et pugnae idoneum erat.* Et alibi [Ant. Iud. XIII, 14, 2] poenam quam Alexander Thracidas dictus de Iudaeorum pueris et mulieribus sumpserat, vocat, *ὑπὲρ ἄνθρωπον δίκην, ultionem ultra hominum morem.* Agathias libro III [immo IV, 19] : *ἐπειδὴ δ' ὅμως οὐχ ὅσιον καὶ εἰς αὐτὰ δὴ τὰ νεογνὰ βρέφη καὶ τῶν τοῖς γονεῦσι τετολμημένων οὐδὲν ἐπιστάμενα παροινεῖν οὕτω καὶ ἀφυβρίζειν, οὔκουν αὐτοῖς οὐδὲ ἀποινὶ τοῦτο ἡμάρτησαν. Quandoquidem vero pium non erat in recens natos infantes paternorum facinorum inscios ita saevire atque insanire, ideo haec ipsis non impune abiere.* Nicetas aut qui historiam eius produxit ad tempora Henrici regis de Scythis agens qui Athiram ceperant [Urbs capta 14] : *ἀλλ' οὐδὲ τὰ ὑπομαστίδια τῶν παίδων τοῦ κακοῦ ἐφάνη ἀνώτερα, ἀλλ' ἀπεθερίσθη καὶ ταῦτα κατὰ χλόην καὶ ἄνθος εὐμάραντον, ὑπὸ τῶν ἐλέῳ ἀναλώτων ἐκείνων ἀνδρῶν καὶ μηδαμῶς εἰδότων ὡς ἀδικεῖ τὴν φύσιν καὶ θεσμὸν ἀθετεῖ τὸν ἀνθρώπινον, ὁ περαιτέρω τῆς νίκης καὶ τοῦ κρατεῖν τῶν ἐναντίων θυμῷ χρώμενος. Ne infantes quidem, lactentes adhuc, mali exsortes fuere, sed et hi velut in herba demessi sunt, aut velut flos emarcuere, facto hominum misericordia intactorum, neque scientium iniuriam ab eo fieri naturae ac fas hominum violari, qui ultra, quam ut hostes vincat aut subigat, extendit iram.* Adde quae Beda habet libro II, cap. 20 [Hist. eccl.], de Caraevollae feritate : et Helvetiorum bonam legem apud Simlerum [Lib. II. pag. 302], et Elisabetae reginae pia mandata apud Camdenum in anno CIↃIↃXCVI.

1) Lib. III. 24 [de Ira].
2) Deuter. XX, 14.
3) Num. XXXI, 18.
4) Ion. IV, 2 [IV, 11].
5) De ira II. cap. 9 [c. 10].
6) [Lucan. II, 108].
7) Vict. de iure belli, I. 36.
8) [Livius V, 27, 7].

Plutarchus [1]) de eadem re agens: *Sunt,* inquit, *apud bonos etiam belli quaedam leges.* Ubi nota illud apud bonos, ut hoc ius ab eo quod in moribus et impunitate positum est discrimines. Sic Florus [2]) negat aliter fieri potuisse salva integritate. Apud Livium [3]) alio loco est: *a qua aetate etiam hostes irati abstinerent.* Et alibi [4]): *usque ad infantium caedem ira crudelis pervenit.*

3. Quod autem in pueris rationis usum non adeptis semper, id in feminis plerunque obtinet, id est nisi aliquid peculiariter vindicandum admiserint, aut virilia officia et ipsae usurpent. Est enim, ut Statius [5]) loquitur, *sexus rudis insciusque ferri.* Neroni hostem vocanti Octaviam in tragoedia [6]) reponit praefectus

Femina hoc nomen capit? [7])

Alexander apud Curtium [8]): *Cum captivis et feminis gerere bellum non soleo: armatus sit oportet quem oderim.* Grypus apud Iustinum [9]): *a nullo unquam maiorum suorum inter tot domestica et externa bella post victoriam in feminas saevitum, quas sexus ipse et periculis bellorum et saevitiae victorum eximat.* Apud Tacitum [10]) alius: *neque adversus feminas, sed palam adversus armatos bellum se tractare.*

4. Valerius Maximus [11]) Munatii Flacci in infantes et feminas efferatam vocat crudelitatem, et auditu etiam intolerabilem. Apud Diodorum [12]) Carthaginienses Selinunte narrantur interfecisse feras, feminas, infantes, **οὐδεμίαν συμπαθείαν λαμβάνοντες,** *sine humanitatis affectu.* Et alibi [13]) hoc ipsum ὠμότητα *crudelitatem* vocat. Latinus Pacatus [14]) de feminis: *sexus cui bella parcunt.* Simile Papinii [15]) de senibus pronuntiatum:

nullis violabilis armis
Turba senes.

X. 1. Idem statuendum universaliter de maribus quorum vitae genus ab armis abhorret [16]). *Iure belli in armatos repugnantesque caedes,* ut ait Livius [17]), id est eo iure quod naturae congruit. Sic Iosephus [18]) aequum ait ut in pugna poenas dent qui arma ceperunt, insontibus non nocendum. Camillus [19]) Veiis expugnatis edixit, ut ab inermi

---

1) Vita Camilli [134 B].
2) Lib. I [c. 12].
3) Lib. XXIV [26, 11].
4) [Livius XXVIII, 20, 6].
5) [Statius, Silv. I, 6, 53].
6) Octavia [inter Senecae trag., 880].
7) *Femina hoc nomen capit?*] Ideo Tucca et Varus delendos censuere in secunda Aeneide versus [567—588], ubi deliberat Aeneas an Helenam occidat.
8) Lib. V [IV, 11, 17].
9) Libro XXXVIII [XXXIX, 2, 7].
10) [Tac., Ann. I, 59].
11) Lib. IX, c. 1 [c. 2 § 4].
12) Lib. XIII [57].
13) Lib. XIV [XIII, 57].
14) [Latin. Pac., Paneg. Theod. 29].
15) [Statius, Theb. V, 238 sq.].
16) Vict. d. loco [vide p. 590 n. 7].
17) Libro XXVIII [23, 1].
18) Ant. XII, cap. 3 [§ 1].
19) Liv. lib. V [21, 13].

abstineretur. In hac classe primum ponendi sunt hi qui sacra curant. nam ut hi ab armis abstinerent mos ab antiquo fuit gentium omnium: atque ideo vicissim vi in illos temperabatur. Sic Philisthaei hostes Iudaeorum non nocebant collegio Prophetarum [1]) quod erat Gabae, ut videre est I Sam. X, 5 et 10. Et sic ad alium locum ubi simile erat collegium tanquam sepositum ab omni armorum iniuria, cum Samuele confugit David I Sam. XIX, 18. Cretenses, narrat Plutarchus [2]), cum bellis intestinis colliderentur, omnem noxam abstinuisse a sacerdotibus [3]), et iis quos humandis mortuis propositos **κατακαύτας** vocabant. Huc et proverbium illud Graecum pertinet **οὐδὲ πυρφόρος ὑπελείφθη.** Notat Strabo [4]) olim cum tota Graecia armis ferveret Eleos, utpote Iovi sacros, et eorum hospites in alta pace vixisse.

2. Sacerdotibus merito hac in parte aequantur qui vitae genus simile elegerunt, ut monachi et conversi id est poenitentes, quibus proinde aeque ut sacerdotibus parci volunt canones [5]) naturalem aequitatem secuti. Addas his merito eos qui studiis literarum honestis et humano generi utilibus operam navant.

XI. Deinde agricolas quos et canones asscribunt. Diodorus Siculus [6]) de Indis cum laude refert: **ἀμφότεροι γὰρ οἱ πολεμοῦντες ἀλλήλους μὲν ἀποκτείνουσιν ἐν ταῖς μάχαις, τοὺς δὲ περὶ τὴν γεωργίαν ὄντας ἐῶσιν ἀβλαβεῖς, ὡς κοινοὺς ὄντας ἁπάντων εὐεργέτας.** *In praeliis quidem hostes alii alios interficiunt: at agricolas relinquunt intactos tanquam in commune utiles.* De antiquis Corinthiis et Megarensibus Plutarchus [7]): **τοὺς γεωργοῦντας οὐδεὶς ἠδίκει τὸ παράπαν.** *nemo agricolas ullo afficiebat malo.* Et Cyrus [8]) regi Assyriorum nuntiari iussit, **ὅτι ἕτοιμος εἴη ἐᾶν τούς ἐργαζομένους τὴν γὴν καὶ μὴ ἀδικεῖν**: *paratum se eos qui agros colerent, illaesos indemnesque sinere.* De Belisario Suidas [9]): **εἰς δὲ τοὺς ἀγροίκους τοσαύτῃ φειδοῖ τε καὶ προνοίᾳ ἐχρῆτο, ὥστε βιασθῆναι μὲν αὐτοὺς οὐδὲν πώποτε στρατηγοῦντος Βελισαρίου τετύχηκεν.** *agricolis ita parcebat, ac tantam pro illis curam gerebat, ut eo duce nulli unquam eorum vis illata fuerit.*

XII. Addit canon mercatores, quod non tantum de his qui temporariam in hostico moram agitant intelligendum est, sed et de subditis perpetuis: nam et horum vita ab armis aliena est: ac sub hoc nomine continentur simul alii opifices et artifices quorum quaestus pacem amat, non bellum.

---

1) *Collegio prophetarum*] Hyrcanus Hierosolyma obsidens victimas ad Templum misit, narrantibus Hebraeis. Sic et Gotthi laudantur Procopio, Gotthicorum II [4], qui sacerdotibus Petri et Pauli extra Romam pepercerunt. Vide additamentum Caroli Magni ad legem Baioariorum [num. 2]. et legem Langobardicam libro I, tit. XI, 14.

2) Quaest. Gr. [296 B—D].

3) *A sacerdotibus*] Servius ad VII [442] Aeneidos: *Nam eum defendebat a bello, si non aetas, saltem religio sacerdotis.*

4) *Notat Strabo*] Lib. VIII [3, 33]. Et Polybius libro IV [73], et Diodorus Siculus in Excerptis Peiresianis [Exc. de Virtut. et Vitiis I p. 212]. Pari modo et qui ad Olympia, Pythia, Nemea, Isthmia certatum ibant habebant belli tempore ἀσφαλείαν καὶ ἄδειαν tutelam ac securitatem. Docent Thucydides Libro V [49], et VIII [10] et Plutarchus Arato [1040 B].

5) c. de treug. et pace [c. 2 Decretal. I, 34].

6) Lib. II Bibl. [c. 36].

7) [Plut., Quaest. Gr. 295 C].

8) Xen. de Cyri inst. V [4, 24].

9) [Suidas, i. v. Βελισάριος].

XIII. 1. Ut ad eos veniamus qui arma gesserunt, iam ante [1]) retulimus dictum Pyrrhi apud Senecam qui vetari nos ait pudore id est aequi respectu ne capto vitam adimamus. Similem Alexandri sententiam attulimus [2]) quae cum feminis coniungit captivos. Accedat illud Augustini [3]): *hostem pugnantem necessitas perimat* [4]), *non voluntas. Sicut bellanti et resistenti violentia redditur, ita victo vel capto misericordia iam debetur, maxime in quo pacis perturbatio non timetur.* Xenophon [5]) de Agesilao: *προσηγόρευε τοῖς στρατιώταις τοὺς ἁλισκομένους μὴ ὡς ἀδίκους τιμωρεῖσθαι, ἀλλ' ὡς ἀνθρώπους ὄντας φυλάσσειν*: *monuit milites ut captos non tanquam sontes punirent, sed tanquam homines custodirent.* Apud Diodorum Siculum [6]) est: *πάντες ἀνατείτονται μὲν πρὸς τοὺς ἀντιταττομένους, εἴκουσι δὲ τοῖς ὑποπεπτωκόσι. Omnes* (Graeci) *opponunt se repugnantibus, parcunt iam subactis.* Eodem [7]) iudice Macedones qui sub Alexandro *πικρότερον ἢ πολεμικώτερον προσεφέροντο τοῖς Θηβαίοις acerbius egerant cum Thebanis quam belli fas ferebat.*

2. Sallustius historia Iugurthina [8]) cum puberes post deditionem interfectos narrasset, factum ait contra ius belli: quod interpretare contra aequi naturam et morem mitius viventium. Apud Lactantium [9]) est: *Parcitur victis et est locus inter arma clementiae.* Laudat Tacitus [10])

---

1) [L. III C. X § I].
2) [Supra § IX, 3].
3) Ad Bonif. Epist. 1 [Ep. CLXXXIX, 6].
4) *Necessitas perimat*] Gratianus posuit *deprimat.* Plutarchus Marcello [316 D]: *Ἐπαμινώνδας καὶ Πελοπίδας οὐδένα πώποτε κρατήσαντες ἀπέκτειναν, οὐδὲ πόλεις ἠνδραποδίζοντο. λέγονται δὲ Θηβαῖοι μηδὲ ὀρχομενίους ἂν οὕτω μεταχειρίσασθαι παρόντων ἐκείνων. Epaminondas et Pelopidas nec quenquam interfecere post victoriam, nec civitates in servitutem redegerunt, creduntur que non facturi fuisse Thebani quod fecere in Orchomenios, si illi adfuissent.* Secutus hoc Marcellus captis Syracusis, ut ibidem ait Plutarchus [308 D]. Vide eundem Plutarchum in Catone Uticensi [787 D]. *Cabadae Persarum regi cum Amida vi cepisset, multaque caedes fieret, senex sacerdos dixit non esse regium iam captos occidere.* Narrat Procopius Persicorum I [7], qui et Persicorum II [9] dicit: *τὸ ἐπεμβαίνειν τοῖς ἡλωκόσιν οὐχ ὅσιον: saevire in captos pietati adversatur.* Apud eundem egregia est oratio Belisarii ad milites capta Neapoli Gotth. I [9]. Imperator Alexius apud Annam Comnenam [VIII, 6], suadenti occidere Scythas captivos: *κἂν Σκύθαι, ἀλλὰ πάντως ἄνθρωποι. κἂν ἐχθροί, ἀλλ' ἐλέους ἄξιοι. Etiamsi Scythae, homines tamen sunt: etiamsi hostes, miseratione tamen digni.* Gregoras libro VI [c. 8]. *τὰ γὰρ ἐν πολέμῳ καὶ μάχῃ γινόμενα ὁποῖα ποτ' ἂν ᾖ συγγνώμην ἔχει τῷ πεπραχότι, περιστατουμένου τότε τοῦ λογισμοῦ καὶ τῆς χειρὸς τότε μεθυούσης καὶ λόγον οὐκ ἐχούσης χειραγωγὸν καὶ πρύτανιν τῶν πραττομένων. τῆς δ' ἀκμῆς τῶν δεινῶν παυσαμένης καὶ καιρὸν ἤδη τῆς προαιρέσεως εἰληφυίας μετὰ στάθμης τινὸς καὶ κρίσεως, τὰς τῶν πράξεων ἀρχὰς παρελέσθαι τῇ χειρί, μοχθηρίαν γνώμης κατηγορεῖ τοῦ πράξαντος, εἴ τι μὴ κατὰ τὸ προσῆκον γίνοιτο. Quae in praeliis actuque belli fiunt, ea qualiacunque sunt facienti veniam impetrant, ideo quod tali tempore obsidetur animus ebria manu, rationemque non habente ducem ac praesidem actionum. At ubi periculis suus abscessit vigor, ubi tempus cuncta examinandi ac iudicandi accepit liber animus, agendi imperium manui tradere, pravum hominis propositum indicat, si quid indecorum evenerit.* Adde eiusdem Gregorae locum alterum quem in his Notis posuimus ad finem capitis VII libri huius [p. 557 n. 1], et de more laudabili Polonorum Chalcocondylam lib. V [p. 259 Bekker]. Iulianus laudatione secunda Constantii [Orat. II p. 86], sub cuius persona bonum Principem describit: *κρατήσας δὲ μετὰ τῶν ὅπλων ἔπαυσε τὸ ξίφος τῶν πόνων, μίασμα κρίνων τὸν οὐκ ἀμυνόμενον ἔτι κτείνειν καὶ ἀναιρεῖν. Armis victor finem imposuit gladii operibus, nefas existimans homini non ultra se defendenti vitam adimere.*
5) [Xenoph., Ages. I, 21].
6) Lib. XIII [24].
7) Lib. XVII [13].
8) [Sallust., Bell. Iugurth. XCI, 6—7].
9) Lib. V [9].
10) Hist. IV [39].

Primum Antonium et Varum Flavianos duces, quod in neminem ultra aciem saeviissent. Aristides [1]): **ἀνδρῶν γάρ ἐστι καθ' ὑμᾶς τὴν φύσιν, τοὺς μὲν ἀνθεστηκότας, κατείργειν τοῖς ὅπλοις· τοὺς δ' ὑποπεσόντας ἠπίως μεταχειρίζεσθαι.** *Hominum est nostri ingenii resistentes armis coercere, prostratos tractare leniter.* De captivis Propheta Elisaeus [2]) regem Samariae sic alloquitur: *An quos captivos abduceres gladio tuo et arcu tuo eos interimeres?* Apud Euripidem in Heraclidis [3]) quaerenti nuntio,

Hostem perimere vestra lex ergo vetat?

Respondet chorus,

Quem Mars reliquit praelio superstitem.

Ibidem [4]) Eurystheus captivus:

Quae me necabunt non erunt purae manus.

Apud Diodorum Siculum [5]) Byzantii et Chalcedonii, quod captivos satis multos interfecissent hoc elogio notantur: **ἐπετέλησαν πράξεις ὠμότητι διαφερούσας**: *perpetrarunt facinora eximiae crudelitatis.* Idem alibi [6]) captivis parcere [7]) vocat **τὰ κοινὰ νόμιμα** *ius commune:* qui aliter agunt, eos ait extra controversiam peccare. Parcere captivis iubet boni et aequi natura, ut in Philosophicis scriptis dicentem Senecam [8]) non diu est cum audivimus. Et laudari in historiis eos videmus qui cum nimia captivorum multitudo oneri aut periculo esse posset, dimittere omnes quam occidere maluerunt.

XIV. 1. Easdem ob causas vitam salvam paciscentium, sive in praelio, sive in obsidione non repudianda deditio [9]). Ideo Arrianus [10]) in deditos editam a Thebanis stragem, ait fuisse non Graeci moris, **οὐχ Ἑλληνικὴν σφαγήν**. Ac similiter Thucydides libro III [11]), **ἑκόντας τε ἐλάβετε, καὶ χεῖρας προισχομένους· ὁ δὲ νόμος τοῖς Ἕλλησι μὴ κτείνειν τούτους**: *Volentes nos et manus tendentes accepistis in potestatem. Mos autem Graecorum est tales non interficere.* Et apud Diodorum Siculum [12]) Syracusani senatores: **σώζειν τὸν ἱκέτην, ἄξιον τῆς μεγαλοψυχίας**: *magno animo dignum est supplici parcere.* Sopater: **νόμος ἐστὶ τοὺς ἱκέτας σώζειν ἐν τοῖς πολέμοις**: *moris est in bellis servare supplices.*

---

1) De pace II [p. 80].
2) II Reg. VI [22].
3) [Eurip., Heraclid. 965].
4) [Ibid. 1011].
5) Lib. XII [82].
6) [Diod. Sic. XIII, 26].
7) *Captivis parcere*] Capitolinus M. Antonino [24]: *Aequitatem etiam circa captos hostes custodivit.*
8) v. De benef. cap. 18 [immo de Clem. I, 18].
9) *Vitam salvam paciscentium sive in praelio, sive in obsidione, non repudianda deditio*] Romani Persis qui in arce Petrae erant [apud Procopium] Gotth. IV [12]: *ὡς ἡμεῖς ὑμᾶς γε καὶ ζυγομαχοῦντας οἰκτείρομεν, καὶ θανατώντων φειδόμεθα, καὶ πρὸς τὸν βίον ἐνδιαθρυπτομένους τε καὶ βλακκεύοντας ἐλεεῖν ἀξιοῦμεν, ὡς Ῥωμαίοις Χριστιανοῖς νόμος. Nos vero vestrum miseremur iugum cervice iactantium, mortemque concupiscentibus parcere volumus, et vitam delicate fastidientes servare, ut decet Christianos et Romani imperii cives.* Vide Serranum in rebus Francisci I, et Henrici II.
10) [Arrian., Exp. Alex. I, 9, 10].
11) [Thuc. III, 58].
12) [Diod. Sic. XI, 92].

2. In obsessis oppidis observatum id Romanis antequam murum aries percussisset. Caesar [1]) Aduaticis denuntiat se eorum civitatem conservaturum, si priusquam aries murum attigisset, se dedidissent. qui mos nunc quoque obtinet in locis infirmis antequam machinae igniariae explodantur: in munitioribus, antequam in moenia impetus fiat. At Cicero [2]) non tam quid fiat, quam quid natura aequum sit respiciens, sic ea de re pronuntiat. *Et cum iis quos vi deviceris consulendum est, tum ii qui armis positis ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percusserit, recipiendi.* Notant Hebraei interpretes maioribus suis in more fuisse ut quam oppugnarent urbem eam non cingerent corona, sed partem liberam relinquerent effugere volentibus [3]), quo minori sanguine res transiret.

XV. Eadem aequitas iubet parci his qui sine conditionibus se victori permittunt aut supplices fiunt. *Trucidare deditos saevum* censente Tacito [4]). Sallustius [5]) similiter de Campsanis qui se Mario dediderant, cum puberes interfectos narrasset, addit facinus fuisse contra ius belli, naturale scilicet. Idem [6]) alibi: *non armatos neque in praelio belli iure sed supplices interfectos.* Et Livio [7]) ut iam diximus *iure belli in armatos repugnantesque caedes.* et alibi [8]): *qui deditis contra ius ac fas bellum intulisset.* Imo et in hoc laborandum, ut potius metu ad deditionem cogantur quam ut interficiantur. Laudatur id in Bruto [9]), qui adversarios **οὐκ εἴασεν ἐμβαλεῖν, ἀλλὰ περιίππευσεν φείδεσθαι κελεύων, ὡς μετὰ μικρὸν ἰδίων ἐσομένων**: *non passus est impetu oppuguari, sed equitatu circumdedit: parci iubens ut mox suis futuris.*

XVI. 1. Adversus haec aequitatis ac iuris naturalis praecepta exceptiones adferri solent minime iustae, nempe si talio exigatur, si terrore opus sit, si pertinacius restitum sit. Atqui haec non sufficere ad iustam caedem, facile intelliget qui eorum meminerit, quae de iustis occidendi causis supra sunt prodita. A captivis et deditis aut dedere se cupientibus periculum non est [10]): ut ergo iuste occidantur oportet crimen antecedat, et quidem tale, quod aequus iudex morte vindicandum censeret. Atque ita videmus interdum in captos aut deditos saevitum, aut deditionem sub vitae pacto non acceptam, si qui de iniustitia belli convicti tamen in armis perstitissent, si immanibus convitiis famam hostis lacerassent, si fidem violassent, aut aliud gentium ius ut legatorum, si transfugae essent.

2. At talionem natura non admittit, nisi in ipsos qui deliquerunt: neque sufficit quod hostium unum quasi corpus fictione quadam intelligatur, ut ex iis potest intelligi quae de poenarum communi-

---

1) Lib. II de bello Gall. [32].
2) Off. I [11, 35].
3) *Partem liberam relinquerent effugere volentibus*] Sic Scipio Aemilianus cum Carthaginem eversurus esset, edixit fugerent qui vellent. Polybius [immo Appianus, Pun. 130].
4) Ann. XII [17].
5) Bello Iug. [XCII, 7].
6) Lib. I de rep. ord. [ad Caesarem I, 4, 1].
7) [Livius XXVIII, 23].
8) Lib. XLV [XLII, 21, 3].
9) [Plutarch., Brutus 996 A].
10) Vide Vict. de iure belli, n. 49, et 60.

catione supra [1]) a nobis tractata sunt. Apud Aristidem [2]) legimus: **πῶς οὐκ ἄτοπον κατηγορεῖν μὲν καὶ λέγειν ὡς ἁμαρτήματα συμβαίη, μιμεῖσθαι δ' ἀξιοῦν ὡς ὀρθῶς ἔχοντα;** *Nonne absurdum ea quae accuses et prave facta dicas tanquam recta velle imitari?* Accusat Syracusanos hoc nomine Plutarchus [3]), quod Hicetae uxores ac liberos occiderint, ideo tantum quod Hicetas Dionis uxorem sororem et filium interfecisset.

3. Utilitas etiam quae ex terrore in posterum speratur ad ius dandum caedis non pertinet: sed si subsit ius, potest inter causas esse ob quas ius non remittatur.

4. Obstinatius autem studium in suas partes, si modo causa earum non sit omnino inhonesta, supplicium non meretur, ut apud Procopium [4]) disserunt [5]) Neapolitani: aut si qua eius poena est, non debet ad mortem pervenire: neque enim id statueret aequus iudex. Alexander [6]) cum in oppido quodam quod acrius restiterat puberes omnes iussisset interfici, visus est Indis bellare latronum more: eamque famam reveritus Rex victoria clementius uti coepit. Melius idem Milesiis quibusdam parci voluit, **ὅτι γενναῖοί τε καὶ πιστοὶ αὐτῷ ἐφαίνοντο,** *quod eos videret generosos ac suis fidos esse,* quae Arriani [7]) verba sunt. Phyto Reginorum praetor cum ob pertinacius defensam urbem a Dionysio ad cruciatus et mortem raperetur, exclamavit eo quod urbem noluisset prodere supplicio se affici, cuius ultionem Deus brevi esset exacturus. Diodorus Siculus [8]) poenas has iniquas, **ἐκνόμους τιμωρίας** vocat. Valde mihi placet votum quod est apud Lucanum [9]):

> *Vincat, quicunque necesse*
> *Non putat in victos saevum distringere ferrum,*
> *Quique suos cives quod signa adversa tulerunt,*
> *Non credit fecisse nefas:*

Dum tamen civium nomine intelligamus non huius aut illius regionis, sed communis illius ex humano genere constantis cives.

5. Multo vero minus caedem iustam facit dolor ex accepta clade, sicut Achillem, Aeneam, Alexandrum amicis suis sanguine captorum aut se dedentium parentasse legimus. Itaque Homerus [10]) merito illud accinit:

> **Κακὰ δὲ φρεσὶ μήδετο ἔργα.**
> *Facinusque animo versabat iniquum* [11]).

XVII. Sed et ubi delicta sunt talia ut morte digna videri possint, misericordiae erit ob multitudinem eorum aliquid decedere

---

1) Lib. II, c. XXI. §. 18.
2) De pace II [p. 75].
3) Plut. Tim. [282 C] et Dione [983 E].
4) Lib. I Gotth. [10].
5) [ut Belisario apud Procopium significant, edd. 1625 et 1632; ut apud Procopium disserunt, edd. 1642 et 1646].
6) Polyaen. libro IV [3, 30].
7) [Arrian., Exp. Alex. I, 19, 8].
8) [Diod. Sic. XIV, 112].
9) [Lucan. VII, 312 sqq.].
10) [Hom., Il. XXIII, 176].
11) *Facinusque animo versabat iniquum*] Crudele hoc visum saeculis posterioribus notat ad X [519] Aeneidos Servius.

de summo iure: cuius clementiae auctorem ipsum habemus Deum, qui Cananaeis [1]) eorumque vicinis populis longe flagitiosissimis pacem offerri voluit, quae vitam ipsis sub tributaria conditione concederet. Pertinet huc Senecae [2]) dictum: *In singulos severitas imperatoris destringitur: at necessaria est venia, ubi totus deseruit exercitus. Quid tollit iram sapientis? Turba peccantum* [3]). Et Lucani [4]) illud:

> *Tot simul infesto iuvenes occumbere leto*
> *Saepe fames pelagique furor, subitaeque ruinae,*
> *Aut caeli terraeque lues, aut bellica clades,*
> *Nunquam poena fuit.*

Ne nimium multi poenam subirent, sortitio comparata est, inquit Cicero [5]). Sallustius [6]) ad Caesarem: *Neque quisquam te ad crudeles poenas aut acerba iudicia invocat, quibus civitas vastatur magis quam corrigitur.*

XVIII. I. De obsidibus quid ex iure naturae statuendum sit accipi potest ex iis quae in superioribus dicta a nobis sunt. Olim cum vulgo crederetur quisque in vitam suam id iuris habere quod in res alias quae in proprietatem veniunt, atque id ius consensu aut tacito aut expresso a singulis pervenisse ad civitatem, minus mirandum est si obsides privatim innoxios ob peccatum civitatis morte affectos legamus, sive tanquam ex suo peculiari consensu, sive tanquam ex publico cui et suus includeretur. At postquam verior sapientia nos docuit dominium in vitam Deo exceptum [7]), sequitur ut solo consensu nemo ius cuiquam dare possit in vitam aut suam aut civis sui. Atque ideo Narseti bono duci atrox visum de innoxiis obsidibus supplicium sumere narrat Agathias [8]): de aliis alii: etiam Scipionis [9]) exemplo, qui aiebat se non in obsides innoxios, sed in ipsos qui defecissent saeviturum [10]): nec ab inermi, sed ab armato hoste poenas expetiturum.

2. Quod autem ex recentioribus Iurisconsultis [11]) non ignobiles, conventiones tales valere dicunt si moribus firmentur, accipio, si ius vocant solam impunitatem quae in hoc argumento saepe venit sub tali nomine: sin a peccato immunes putant qui ex conventione sola vitam adimunt alicui, vereor ne et fallantur ipsi, et periculosa auctoritate alios fallant. Plane si qui obses venit, est aut ante fuit

---

1) Deu. XX, 10 [omissa haec nota marg. in ed. 1646].
2) II de Ira, cap. 10.
3) *Turba peccantum*] *quicquid multis peccatur, inultum est.* Scholiastes Iuvenalis [ad Sat. II, 46] ex Lucano [V, 260]: Livia apud Xiphilinum ex Dione [LV, 20]: *ἄν τέ τις πάντα ἁπλῶς τὰ τοιαῦτα κατὰ τὴν ἀξίαν κολάζῃ, λήσει τοὺς πλείους τῶν ἀνθρώπων ἀπολέσας. Si quis talia omnia rigore punire velit, non videt eo se ferri ut maximam hominum partem interimat.* Augustinus epistola LXIV [Ep. XXII, 5]: *Magis monendo, quam minando. Sic enim agendum est cum multitudine peccantium. severitas autem exercenda est in peccata paucorum.* Adde Gailium de pace publica libro II, cap. 9, 36 [immo 37].
4) [Lucan. II, 198 sqq.].
5) Pro Cluent. [46, 128].
6) [Sallust., ad Caesarem de Repub. I, 6, 4].
7) Vict. de iure belli, n. 43.
8) Lib. I [12].
9) Livius libro XXVIII [34, 9].
10) *Sed in ipsos qui defecissent saeviturum*] Idem ait Iulianus apud Eunapium Excerpto legationum 9 [gent. p. 592].
11) Menoch. arb. q. 7.

in numero graviter delinquentium, aut postea fidem a se datam in re magna fefellit, fieri potest ut supplicium iniuria vacet.

3. At Cloeliae quae non sua sponte [1]) sed civitatis iussu obses venerat, cum tranato Tyberi effugisset, apud regem Ethruscum non tuta solum sed et honorata virtus fuit, quae Livii [2]) in hac re enarranda verba sunt.

XIX. Illud adhuc addendum est, omnes commissiones quae ad ius consequendum aut bellum finiendum nullius sunt usus, sed meram habent virium ostentationem propositam, id est, ut Graeci loquuntur, ***ἐπίδειξιν ῥώμης μᾶλλον ἢ πρὸς πολεμίους ἀγῶνα*** [3]), et cum officio Christiani hominis et cum ipsa humanitate pugnare. Itaque serio haec vetare debent rectores, inutiliter fusi sanguinis rationem ei reddituri, cuius vice gladium gestant. Quippe et Sallustio [4]) laudati duces qui incruento exercitu victoriam deportarent. Et de Cattis notae virtutis populo Tacitus [5]) : *rari excursus et fortuitae pugnae* [6]).

---

1) *Non sua sponte*] Confer historiam obsidum id onus detrectantium, et ob id punitorum, apud Nicetam libro II [de Isaacio Angelo II, 6].

2) Lib. II [13, 9].

3) Acr. lib. V [Arrian., Exp. Alex. I, 22].

4) [Sallust., Bell. Iug. XCII, 4].

5) [Tac., Germ. 30].

6) *Rari excursus et fortuitae pugnae*] Demetrium reprehendit Plutarchus [Demetr. 908 C] *φιλονεικίας ἕνεκα μᾶλλον ἢ χρείας μάχεσθαι καὶ κινδυνεύειν τοὺς στρατιώτας ἀναγκάζοντος*. *quod gloriae magis studio quam ex utilitate milites in pericula truderet, praeliisque obiiceret.*

CAPUT XII.

TEMPERAMENTUM CIRCA VASTATIONEM ET SIMILIA.

I. *Quae vastatio iusta sit et quatenus.*
II. *Abstinendum a vastatione si res nobis fructuosa sit et extra hostis potestatem.*
III. *Si magna sit spes celeris victoriae:*
IV. *Si hostis habeat aliunde quo se sustentet:*
V. *Si res ipsa ad bellum fovendum nullius sit usus.*
VI. *Hoc maxime locum habere in his quae sacra sunt aut sacris accedunt:*
VII. *Item religiosis:*
VIII. *Utilitates quae ex tali moderatione sequuntur annotatae.*

I. 1. Res alterius ut perdere quis sine iniuria possit, horum trium unum antecedat necesse est: aut necessitas talis quae in primi dominii institutione excepta debeat intelligi, ut si quis tertii gladium quo usurus sit furiosus periculi sui evitandi causa in amnem proiiciat, quo ipso tamen casu manere obligationem damni resarciendi ex veriore sententia alibi [1]) diximus: aut debitum aliquod procedens ex inaequalitate, nimirum ut res perdita imputetur in illud debitum quasi percepta: alioqui enim ius non esset: aut meritum aliquod malum cui poena talis par sit, aut cuius mensuram poena non excedat: nam ut recte notat sani iudicii Theologus [2]), ut propter pecora abacta aut domos aliquas incensas totum regnum vastetur aequitas non fert: quod et Polybius [3]) vidit, qui in bello non in infinitum vult vagari poenam, sed usque eo ut delicta aequo modo expientur. Et hae quidem causae et intra hos duxtaxat fines faciunt ut absit iniuria.

2. Caeterum nisi causa utilitatis suadeat stultum sit nullo suo bono nocere alteri. Ideo qui sapiunt utilitatibus moveri solent quarum praecipua est illa, quam annotavit Onesander [4]) : **τὴν δὲ τῶν πολεμίων φθειρέτω καὶ καιέτω καὶ τεμνέτω· ζημία γὰρ χρημάτων καὶ καρπῶν ἔνδεια μειοῖ πόλεμον ὥσπερ ἡ οὐσία τρέφει.** *Hostium terram perdere, urere, populari meminerit. Nam et pecuniarum et frugum penuria bellum minuit* [5]),

1) Lib. II, c. II. §. 9.
2) Vict. de iure bel. n. 52, et 56.
3) L. V [c. 1]
4) Strat. c. 6.
5) *Pecuniarum et frugum penuria bellum minuit*] Philo de vita contemplativa [2]: *οἱ πολέμιοι κείρουσιν ἢ δενδροτομοῦσι τὴν τῶν ἀντιπάλων χώραν, ἵνα σπάνει τῶν ἀναγκαίων πιεσθέντες ἐνδῶσι. solent hostes vastare et arboribus nudare terram hostilem, ut hostes eo facilius se dedant rerum necessariarum penuria.* Idem in Diris [1]: *διττὰν ἐργαζόμενοι συμφορὰν, λιμὸν μὲν φίλοις, ἐχθροῖς δὲ περιουσίαν. duplex sibi malum acquirunt, inopiam amicis, copiam hostibus.*

quantum auget copia: a quo non discrepat illud Procli [1]: *στρατηγικὸν τὸ τῶν ἀγωνιστῶν περικόπτειν τὴν εὐπορίαν. boni est imperatoris hostium copias undique accidere.* De Dario Curtius [2]: *credebat inopia debellari posse, nihil habentem nisi quod rapiendo occupasset.*

3. Et illa quidem populatio ferenda est quae brevi ad pacem petendam hostem subigit; quo genere belli usus Halyattes in Milesios [3]), Thraces in Byzantios [4]), Romani in Campanos [5]), Capenates, Hispanos, Ligures [6]), Nervios, Menapios [7]). At si recte rem expendas, plerunque admittuntur talia odio magis quam prudenti ratione. Ferme enim evenit ut aut causae illae suadentes cessent, aut ut aliae sint validiores quae dissuadeant.

II. 1. Id eveniet primum, si nos ipsi rem frugiferam ita teneamus ut hostibus non possit esse in fructu. Quo proprie spectat lex divina [8]) quae in vallum bellique opera vult impendi arbores feras: frugiferas vero asservari ad victum, addita causa, quod non ut homines ita et arbores adversum nos in praelium consurgere possint: quod ex rationis similitudine Philo [9]) etiam ad agros frugiferos producit

---

1) [Proclus in Platonem, de Rep. III, 3].

2) [Curtius IV, 9, 8].

3) Herod. l. I [17].

4) Pol. lib. IV [45].

5) Front. Strat. III, c. 4 [§ 1].

6) Liv. l. V [12, 5], VII, XXXIV [17], XL [38].

7) Caes. de bello Gal. lib. VI [3 et 6].

8) [Deuteron. XX, 19, 20].

9) *Philon*] De Creat. magistr. [13]. Alter eiusdem scriptoris locus de Humanitate [de Caritate 20 sqq.] dignus et ipse qui huc transcribatur: *ἐπιδαψιλευόμενος δὲ τὸ ἐπιεικὲς, πάλιν πλουσίως αὐτῷ καὶ κατακόρως χρῆται, μετιὼν ἀπὸ μὲν τῶν λογικῶν ἐπὶ τὰ ἄλογα, ἀπὸ δὲ τῶν ἀλόγων ἐπὶ τὰ φυτὰ, περὶ ὧν αὐτίκα λεκτέον, ἐπειδήγε περὶ τῶν πρότερον ἀνθρώπων καὶ τῶν ὅσα ψυχῆς μεμοίραται, λέλεκται. ἀπείρηκε τοίνυν ἄντικρυς μήτε δενδροτομεῖν ὅσα τῆς ἡμέρου ὕλης, μήτε κείρειν ἐπὶ λύμῃ σταχυοφοροῦσαν πρὸ καιροῦ πεδιάδα, μήτε συνόλως καρπὸν διαφθείρειν, ἵνα περιουσίᾳ μὲν τροφῶν ἀφθόνων χορηγῆται τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, περιουσιάζῃ δὲ μὴ μόνον τῶν ἀναγκαίων, ἀλλὰ καὶ τῶν πρὸς τὸν ἁβροδίαιτον βίον· ἀναγκαῖον μὲν γὰρ ὁ τοῦ σίτου καρπὸς εἰς τροφὴν ἀνθρώπων ἀποκριθεὶς· πρὸς δὲ τὸν ἁβροδίαιτον βίον, αἱ τῶν ἀκροδρύων ἀμύθητοι ποικιλίαι. γίνονται δὲ ἐν ἐνδείαις πολλάκις ὅτε καὶ τροφαὶ δεύτεραι. καὶ προσυπερβάλλων, οὔτε πολεμίων χώραν τέμνειν ἐᾷ. παραγγέλλει δὲ ἀπέχειν δενδροτομιῶν, ἄδικον ὑπολαμβάνων τὴν πρὸς ἀνθρώπους ὀργὴν ἀποσκήπτειν εἰς τὰ μηδενὸς αἴτια κακοῦ. ἔπειτα δὲ ἀξιοῖ μὴ μόνον τὸ παρὸν προορᾶσθαι, μηδενὸς ἐν ὁμοίῳ μένοντος, ἀλλὰ πάντων τροπαῖς καὶ μεταβολαῖς χρωμένων, ὡς εἰκὸς εἶναι τοὺς τέως δυσμενεῖς ἐπικηρυκευσαμένους καὶ συμβατηρίων ἄρξαντας, ἐνσπόνδους αὐτίκα γενέσθαι. φίλους δὲ τροφῶν ἀναγκαίων ἀποστερεῖν χαλεπὸν, μηδὲν ταμιευσαμένους τῶν ἐπ' ὠφελείᾳ, διὰ τὴν τοῦ μέλλοντος ἀδηλότητα· πάνυ γὰρ ἐκεῖνο καλῶς εἴρηται τοῖς παλαιοῖς, ὅτι καὶ φιλίας κοινωνητέον, μὴ ἀπογινώσκοντας ἔχθραν, καὶ προσκρουστέον ὡς φιλίας ἐσομένης, ἵνα ἕκαστος ἐν τῇ ἑαυτοῦ φύσει ταμιεύηταί τι τῶν εἰς ἀσφάλειαν, καὶ μὴ ἀπογυμνωθεὶς ἐν ἔργοις, καὶ λόγοις, μετανοῇ τῆς ἄγαν εὐχερείας, ὅτ' οὐδὲν ὄφελος, αἰτιώμενος ἑαυτόν. τὸ λόγιον τοῦτο χρὴ φυλάττειν καὶ τὰς πόλεις, ἐν μὲν εἰρήνῃ προνοουμένας τῶν κατὰ πόλεμον, ἐν δὲ πολέμῳ τῶν κατ' εἰρήνην, καὶ μήτε τοῖς συμμάχοις ἀνέδην προσπιστεύειν, ὡς οὐ χρησομένοις μεταβολῇ πρὸς τὸ ἀντίπαλον, μήτε τοῖς πολεμίοις εἰσάπαν ἀπιστεῖν, ὡς οὐ δυναμένοις ποτὲ μεθαρμόσασθαι πρὸς τὸ ἔνσπονδον. εἰ μέντοι μηδὲν ὑπὲρ ἐχθροῦ πρακτέον δι' ἐλπίδα καταλλαγῶν, οὐδὲν ἐχθρὸν φυτὸν, ἀλλὰ πάντα ἔνσπονδα καὶ ὠφέλιμα. τὰ δ' ἥμερα καὶ διαφερόντως ἀναγκαῖα, ὧν ὁ καρπὸς ἢ τροφή ἐστιν, ἢ ἰσότιμον τροφῇ κτῆμα. οὐ δεῖ πολεμεῖν πρὸς τὰ μὴ πολέμια τέμνοντας ἢ καίοντας ἢ ῥίζαις αὐταῖς ἀνασπῶντας, ἅπερ αὐτὴ ἡ φύσις ὑδάτων ἐπιρροίαις καὶ θέρους εὐκρασίαις ἐτελειογόνησε, δασμοὺς ἐτησίους οἴσοντα ἀνθρώποις οἷα βασιλεῦσιν· ἐμέλησε δ' αὐτῷ καθάπερ ἀγαθῷ προστάτῃ ἄληπτον εἶναι μὴ μόνον ζώοις, ἀλλὰ καὶ φυτοῖς ἰσχύν τε καὶ ῥώμην καὶ μάλιστα τοῖς ἡμέροις, ἐπειδὴ καὶ πλείονος ἄξια φροντίδος ἐστὶν, καὶ οὐχ ὁμοίως τοῖς ἀγρίοις ἔγγονα, γεωργικῆς ἐπιστήμης δεόμενα πρὸς κραταιοτέραν δύναμιν. Aequitatem suam etiam largius dispensans Moses valde ea ubertim ac liberaliter utitur, descendens a ratione utentibus ad muta animantia, ab his vero ad ea quae e terra nascuntur, de quibus nunc dicendum est quando de hominibus ut praestantissimis et aliis quae animam sentientem nacta sunt, iam egimus. Diserte itaque vetuit aut exscindere arbores mites, aut exitialiter ante tempus demetere frugiferas terras, aut*

legi haec verba affingens, *Quid rebus inanimis quae et mites sunt et mites fructus ferunt irasceris? An vero in morem hominum qui hostes sunt, inimicitiae significationem arbores produnt, ut pro his quae faciunt aut facere minantur stirpitus evellendae sint? Quin prosunt victoribus praebentque copiam rerum quas necessitas exigit, imo et ad voluptatem. non soli homines tributa ferunt, sed meliora arbores statis temporibus, ac talia ut sine iis vivere non detur.* Iosephus [1]) vero ad eundem locum, si vocem edere possent arbores clamaturas ait, inique se, cum belli caussae non sint, perferre belli poenas. Neque aliunde, ni fallor, originem habet illud Pythagoricum apud Iamblichum [2]): **ἥμερον φυτὸν καὶ ἔγκαρπον μήτε βλάπτειν, μήτε φθείρειν**: *mansuetam frugiferamque arborem nec laedere nec exscindere fas esto.*

2. Porphyrius vero [3]) mores Iudaicos describens libro de non edendis animalibus quarto, legem hanc, consuetudine ut puto interprete, etiam ad animantia ruris operi inservientia producit. nam his quoque ut in bello parceretur a Mose praeceptum ait: Thalmudica vero scripta et Hebraei interpretes addunt, legem hanc porrigendam [4]) ad rem quamvis, quae sine causa peritura sit, ut si aedificia comburantur, esculenta ac poculenta corrumpantur. Consentit cum hac lege ducis Atheniensis Timothei prudens moderatio, qui narrante Polyaeno [5]), **οὐκ ἐπίτρεπεν οὔτε οἰκίαν οὔτε ἔπαυλιν καθαιρεῖν· οὐ μὲν οὐδὲ ἥμερον δένδρον ἐκκόπτειν**, *non patiebatur aut*

---

ullos omnino fructus corrumpere, ut abundantia alimentorum instruatur humanum genus. abundent autem non modo necessaria, sed et quae ad vitam delicatiorem faciunt. Necessariae enim fruges, ad homines nutriendos seposita res. ad delicias vero, omnium de arboribus nascentium varietas. quae saepe, ubi alia deficiunt, succedunt in alimentorum locum. Ultra procedens terram etiam hostilem vastari non sinit: praecipue vero excidiis arborum abstineri iubet, iniquum existimans iram in homines conceptam erogari in ea quae causa mali nullius sunt. Hoc ipso et illud docet, non praesens tempus spectare tantum, cum nihil in suo statu maneat, sed cuncta vicibus ac mutationibus subiecta sint, ita ut facile sit eos qui nunc sunt hostes ubi ad colloquia et pacta ventum erit, rursum federatos fieri. At amicos necessariis fraudare durum, quibus ob futurum incertum etiam asservari debuerant, quae usui esse possunt. Verissime enim dictum antiquis, ita amicis utendum ut non putentur nullae supervenire posse inimicitiae, et ita tractandas offensas ut amicitia speretur, nimirum ut quisque intra animum aliquid recondat quo tutus sit, et non eo nimium nudato per verba et facta, mox poenitentiam agat nimiae suae vehementiae, seque accuset, ubi res sanari amplius non potest. oraculum hoc et civitatibus observandum est, ut pacis tempore parent quae ad bellum sunt opus, in bello vero quae ad pacem. ac neque amicis supra modum fidant, tanquam qui non possint in contrarium verti, neque hostibus ita diffidant quasi nunquam possint ad amicitiam reduci. Quod si etiam pro hoste nihil faciendum esset in spem conciliationis, certe nihil eorum quae terra fert hostile: quin amica omnia, utilia omnia. mitissima vero vel maxime necessaria, ut quorum fructus aut alimentum sint, aut par aliquid alimento. Non oportet bellum inferre belli nesciis, non secare, non urere, non exstirpare radicitus, quae natura aquarum irrigationibus et aestatum sereno tenere educavit, ut tributa hominibus, velut regibus, ferrent. Cura autem ei ut communi rerum omnium et optimo praesidi fuit, illaesam praestare non animantibus tantum, sed et terrae foetibus vim ac robur, praesertim vero mitibus, quia maioris tutelae indigent, nec ad silvestrium morem faecunda sunt, sed peritam culturam desiderant, ut firmitatem consequantur.

1) [Ioseph., Ant. Iud. IV, 8, 42].

2) [Iamblich., Vita Pyth. XXI, 99].

3) *Porphyrius vero*] Verba eius sunt [de Abstinentia IV, 14]: φείδεσθαι δὲ κελεύει κἂν τῇ πολεμίᾳ τῶν συνεργαζομένων ζώων καὶ μὴ φονεύειν. *parci etiam iubet lex in terra quamvis hostili animantibus operum sociis, ita ut ea recidere non liceat.*

4) *Legem hanc porrigendam*] Contra vero restringendam addita exceptione, nisi arbores in suburbanis locis impediant iaculatores.

5) [Polyaen. III, 10, 5].

domum, aut villam dirui, aut arborem frugiferam exscindi. Exstat et lex Platonis de Republica quinto [1]), *μήτε γῆν τέμνειν μήτε οἰκίαν ἐμπιμπράναι. ne terra vastetur, ne domus incendantur.*

3. Multo vero magis hoc locum habebit post plenam victoriam. Corinthum excisam non probat Cicero [2]), ubi tamen foede tractati erant Romanorum legati : idemque alibi [3]) horrificum, nefarium, omni imbutum odio dicit bellum, quod parietibus, tectis, columnis, postibus fit. Laudat Livius [4]) Romanorum lenitatem victa Capua, quod non saevitum sit incendiis ruinisque in tecta innoxia murosque [5]). Agamemnon apud Senecam [6]) :

Equidem fatebor (pace dixisse hoc tua
Argiva tellus liceat) affligi Phrygas,
Vincique volui ; ruere et aequari solo,
Etiam arguissem.

---

1) [Plato, de Rep. v, 17].
2) Off. I [11, 35].
3) Pro domo sua ad Pont. [23, 60].
4) Lib. XXVI [16].
5) *In texta innoxia murosque*] Egregia est huius argumenti epistola Belisarii ad Totilam [apud Procopium] Gotthicorum III [22]: *πρότερον μὲν κάλλη οὐκ ὄντα ἐργάζεσθαι, ἀνθρώπων ἂν φρονίμων εὑρήματα εἶεν καὶ πολιτικῶς βιωτεύειν ἐπισταμένων. ὄντα δὲ ἀφανίζειν τῶν γε ἀξυνέτων εἰκών, καὶ γνώρισμα τοῦτο τῆς αὐτῶν φύσεως οὐκ αἰσχυνομένων χρόνῳ τῷ ὑστέρῳ ἀπολιπεῖν. ῥώμη μέντοι πόλεων, ἁπασῶν ὅσαι ὑφ' ἡλίῳ τυγχάνουσι οὖσαι, μεγίστη τε καὶ ἀξιολογωτάτη ὡμολόγηται εἶναι. οὐδὲ γὰρ ἀνδρὸς ἑνὸς ἀρετῇ εἴργασται, οὐδὲ χρόνου βραχέος δυνάμει εἰς τόσον μεγέθους τε καὶ κάλλους ἀφῖκται· ἀλλὰ βασιλέων μὲν πλῆθος, ἀνδρῶν δὲ ἀρίστων ξυμμορίαι πολλαὶ, χρόνου τε μῆκος καὶ πλούτου ἐξουσίας ὑπερβολὴ, τά τε ἄλλα πάντα ἐκ πάσης τῆς γῆς καὶ τεχνίτας ἀνθρώπους ἐνταῦθα ξυναγαγεῖν ἴσχυσαν. οὕτω τε τὴν πόλιν τοιαύτην, οἵανπερ ὁρᾷς κατὰ βραχὺ τεκτηνάμενοι, μνημεῖα τῆς πάντων ἀρετῆς τοῖς ἐπιγενησομένοις ἀπέλιπον. ὥστε ἡ εἰς ταῦτα ἐπήρεια, εἰκότως ἂν ἀδίκημα μέγα εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ παντὸς αἰῶνος δόξειεν εἶναι. ἀφαιρεῖται μὲν γὰρ τοὺς προγεγενημένους τὴν τῆς ἀρετῆς μνήμην, τοὺς δὲ ὕστερον ἐπιγενησομένους τῶν ἔργων τὴν θέαν. τούτων δὲ τοιούτων ὄντων ἐκεῖνο εὖ ἴσθι, ὡς δυοῖν ἀνάγκη τὸ ἕτερον εἶναι. ἢ γὰρ ἡσσηθήσῃ τοῦ βασιλέως ἐν τῷδε τῷ πόνῳ ἢ περιέσῃ, ἂν οὕτω τύχοι. ἢν μὲν οὖν νικῴης ῥώμην γε καθελὼν, οὐ τῶν ἑτέρων σου, ἀλλὰ τὴν σαυτοῦ ἀπολωλεκὼς ἂν, ὦ βέλτιστε, εἴης. καὶ διαφυλάξας κτῆμα τι, ὡς τὸ εἰκὸς, τῶν πάντων κάλλιστον πλουτήσεις· ἢν δέ γε τὴν χείρω σοι τύχην κληροῦσθαι ξυμβαίη, σώσαντι μὲν ῥώμην, χάρις ἂν σώζοιτο παρὰ τῷ νενικηκότι πολλή. διαφθείραντι δὲ, φιλανθρωπίας τε οὐδεὶς ἔτι λείψεται λόγος, καὶ προσέσται τὸ μηδὲν τοῦ ἔργου ἀπόνασθαι· καταλήψεται δέ σε καὶ δόξα τῆς πράξεως ἀξία πρὸς πάντων ἀνθρώπων, ἥπερ ἐφ' ἑκάτερά σοι τῆς γνώμης ἑτοίμως ἕστηκεν· ὁποῖα γὰρ ἂν τῶν ἀρχόντων τὰ ἔργα εἴη, τοιοῦτον ἀνάγκη καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ὄνομα φέρεσθαι. Antehac sic existimatum est, speciosa struere opera, sapientum esse et civilis vitae scientium : structa demoliri, stultorum et vecordis animi signa ad posteros transmittere non erubescentium. Romam constat urbium quas sol adspicit maximam esse ac speciatu dignissimam. Ea non unius labore hominis, nec brevi tempore ad id magnitudinis splendorisque processit, sed plurimi reges atque Imperatores, virorum eminentium immensa series, multa saecula, divitiarum stupenda congeries, tum alia tum artificum primos huc traxere, ita illi tanta urbe paulatim effecta, monumenta suae virtutis post futuris reliquere. Quare in eam saevire id vero iniuriam sit facere humano generi omnis aevi, eripiendo iis, qui olim fuere, debitae laudis memoriam, venturis vero spectaculi voluptatem. Haec cum eum in modum se habeant, cogita de duobus alterum necessario futurum, ut aut in hoc bello vincaris ab Imperatore, aut tua fortuna sit superior. Si tu victor, eversa urbe, non aliena, sed tua perdideris : eadem servata, possessione frueris omnium speciosissima. si adversa tibi sors ceciderit, Roma per te incolumi, reposita tibi erit apud victorem gratia : eadem iacente, iacebunt extra omnem spem misericordiae, res tuae. Neque tantum nullus ad te facti fructus redibit, sed et digna facto fama te ab hominibus universis sequetur. Ea in utram velis partem tibi parata est. Nam potentum quales sunt actiones, talis existimatio.* Vide et legem Friderici I apud Conradum Abbatem Urspergensem ; et de Friderico Comite Palatino Chronica Melanchthonis.
6) Troadibus [285 sqq.].

4. Sane docet nos sacra historia [1]) urbes quasdam a Deo damnatas excidio: etiam contra legem illam generalem arbores Moabitarum [2]) iussas exscindi. Verum non factum id odio hostili, sed in iustam detestationem facinorum quae aut publice erant cognita, aut Deo iudice tanti aestimata.

III. 1. Secundo eveniet quod diximus etiam in dubia agri possessione, si magna spes sit celeris victoriae, cuius praemium et ager et fructus futuri sint. Sic Alexander Magnus milites, narrante Iustino [3]), a populatione Asiae prohibuit, *parcendum suis rebus praefatus* [4]) *nec perdenda ea quae possessuri venerant.* Sic Quintius Philippo Thessaliam transcurrente populabunda manu, ipse hortatus est milites, ut Plutarchus [5]) loquitur, iter facere tanquam per concessam et ipsorum iam factam regionem. Croesus [6]) Cyro suadens ne Lydiam populandam militi daret: *non meam,* inquit, *urbem, non res meas diripies: nihil enim ad me iam ista pertinent: tua sunt: tua illi perdent.*

2. Aliter qui faciunt in eos non male quadrant illa Iocastae ad Polynicem verba Thebaidibus Senecae [7]):

Petendo patriam perdis: ut fiat tua
Vis esse nullam. quin tuae causae nocet
Ipsum hoc, quod armis vertis infestis solum,
Segetesque adultas sternis et totos fugam
Edis per agros. Nemo sic vastat sua.
Quae corripi igne, quae meti gladio iubes,
Aliena credis.

Par sensus apud Curtium [8]) illis verbis: *quicquid non corrupissent hostium esse confessi.* unde non longe abeunt ea quae Cicero in literis ad Atticum [9]) disputat, adversus Pompeii consilium fame patriam necandi. Atque hoc nomine Alexander Isius culpat Philippum libro Polybii XVII [10]), cuius verba Latine hunc in modum vertit Livius [11]): *In bello non congredi (Philippum) aequo campo, neque collatis signis dimicare, sed refugientem incendere ac diripere urbes, et vincentium praemia victum corrumpere. At non sic antiquos Macedonum Reges, sed acie bellare solitos, urbibus parcere quantum possent, quo opulentius imperium haberent. Nam de quorum possessione dimicetur tollentem nihil sibi praeter bellum relinquere, quod consilium esse?*

---

1) Ios. VI.
2) II Reg. III. 19.
3) Lib. XI [6, 1].
4) *Parcendum suis rebus praefatus*] Gelimer et Vandali obsidentes Carthaginem neque praedas egere, neque terram vastarunt, sed curae habuerunt ut suam. Procopius initio Vandalicorum secundi [1]. Apud Helmoldum lego lib. I, cap. 66: *Nonne terra quam devastamus, terra nostra est, et populus quem expugnamus populus noster est? Quare ergo invenimur hostes nostrimet, et dissipatores vectigalium nostrorum?* cum his conveniunt, quae Bembus habet libro IX [fol. 149 vers.]. Paruta vero contra Germanos libro historiae VI.
5) Vita Flami. [371 D].
6) Herod. l. I [88].
7) [Seneca, Phoeniss. 196 sqq.].
8) [Curtius IV, 14, 2].
9) Lib. IX. Ep. 7 [§ 4], 9 [§ 2], 10 [§ 3].
10) [Polyb. XVII, 3].
11) Lib. XXXII [33, 11—13].

IV. 1. Tertio idem fiet si hostis habere possit aliunde quo se sustentet: puta si mare, si fines alii pateant. Archidamus apud Thucydidem [1]) in oratione qua Lacedaemonios suos a bello in Athenienses dehortatur, quaerit quas belli gerendi spes habeant: an forte quod militum copia valeant sperent Atticum agrum a se facile posse vastari: atqui, inquit, habent illi et terras alias suae ditionis (Thraciam et Ioniam intelligens) et maritimis advectionibus adipisci possunt ea quorum indigent. Tali ergo statu optimum factu ut agricultura etiam in ipso collimitio tuta maneat: quod sub tributo utrique parti praestando factum diu in Belgicogermanico bello nuper vidimus.

2. Estque id consentaneum mori veteri Indorum, apud quos ut Diodorus Siculus [2]) loquitur, *τῶν γεωργῶν ἱερῶν καὶ ἀσύλων ἐωμένων οἱ πλήσιον τῶν παρατάξεων γεωργοῦντες ἀνεπαίσθετοι τῶν κινδύνων εἰσί· Agricolae intacti sunt ac velut sacrosancti, imo prope castra et agmina opus faciunt sepositi a periculo,* Addit, *τὰς χώρας τῶν ἀντιπολεμούντων οὔτ' ἐμπυρίζουσιν, οὔτε δενδροτομοῦσιν: Hostium agros neque urunt, neque exscindunt arbores.* Postea: *οὐδεὶς ἂν πολέμιος περιτυχὼν γεωργῷ κατὰ τὴν χώραν ἀδικήσειεν, ἀλλ' ὡς κοινοὺς εὐεργέτας ἡγούμενοι πάσης ἀδικίας ἀπέχονται: Hostis nemo cuiquam agricolae damnum dat, sed id hominum genus ut in commune beneficum ab iniuriis omnibus immune praestatur.*

3. Inter Cyrum quoque et Assyrium convenisse ait Xenophon [3]) ut *cum agricolis pax esset, cum armatis bellum.* Sic Timotheus [4]) partem agri maxime frugiferam elocabat colonis, ut Polyaenus [5]) narrat: imo quod Aristoteles [6]) addit, ipsos etiam fructus vendebat hostibus, et ex ea pecunia stipendium praebebat militi: Quod a Viriato etiam factum in Hispania testis est Appianus [7]). Idque ipsum in eo quod diximus Belgicogermaniae bello summa cum ratione et utilitate fieri vidimus, exteris mirantibus.

4. Hos mores humanitatis magistri canones [8]) Christianis omnibus, ut maiorem caeteris humanitatem debentibus ac profitentibus, imitandos proponunt, ideoque non agricolas tantum sed et animalia quibus arant, et semina quae ad agrum portant, extra belli periculum poni volunt; nimirum similem ob causam ex qua civiles leges [9]) quae ad arandum usui sunt vetant in pignus capi, et apud

---

1) [Thuc. I, 80 et 81].
2) *Diodorus Siculus*] Libro II [36].
3) [Xenoph., Cyrop. V, 4, 24].
4) *Sic Timotheus*] De Megarensibus idem prodidit Plutarchus quaestionibus Graecis [295 B, C]. de Totila cum Romam obsideret Procopius Gotthicorum III [13]: *τοὺς μέν τοι γεωργοὺς οὐδὲν ἄχαρι ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἰταλίαν εἰργάσατο, ἀλλὰ τὴν γῆν ἐκέλευεν ἀδεῶς ᾗπερ εἰώθεσαν, ἐσαεὶ γεωργεῖν, τοὺς φόρους αὐτῷ ἀναφέροντας. Agricolis interim per omnem Italiam nihil mali intulit, sed iussit eos, ita ut soliti erant, terram perpetuo securos colere, modo ad ipsum tributa perferrent.* Cassiodorus XII, 5: *Defensorum maxima laus est, si cum illi videantur praedictas regiones protegere, isti non desinant patrioticas possessiones excolere.*
5) [Polyaen. III, 10, 5 et 9].
6) Oecon. II [§ *Τιμόθεος*].
7) [Appian., Hispan. 64 in fine].
8) C. 2. de treug. et pace [c. 2 Decretal. I, 34].
9) l. executores C. quae res pign. [l. 7 C. VIII, 16].

Phrygas [1]) ac Cyprios olim, postea apud Atticos [2]) et Romanos [3]) bovem aratorem occidere nefas erat,

V. Quarto evenit ut res quaedam eius sint naturae quae ad bellum faciendum aut ducendum nihil momenti habeat: quibus rebus parci etiam manente bello ratio vult. Huc pertinet Rhodiorum oratio ad Demetrium [4]) urbicapum pro pictura Ialysi, sic a Gellio [5]) Latine expressa, *Quae malum ratio est ut tu imaginem istam velis incendio aedium facto disperdere? nam si nos omnes superaveris, et oppidum hoc totum ceperis, imagine quoque illa integra et incolumi per victoriam potieris: sin vero nos vincere obsidendo nequieris, petimus consideres, ne turpe tibi sit, quia non potueris Rhodios vincere, bellum cum Protogene mortuo gessisse.* Polybius [6]) rabiosi esse animi ait ea perdere quae nec hosti perdita vires adimant, nec perdenti emolumentum adferant, qualia sunt templa, porticus, statuae, et similia. Marcellus, laudante Cicerone [7]), *aedificiis omnibus Syracusarum publicis et privatis, sacris et profanis sic pepercit quasi ad ea defendenda cum exercitu non expugnanda venisset.* Idem [8]) postea: *Maiores nostri relinquebant iis quae iucunda victis, nobis levia videbantur.*

VI. I. Hoc vero sicut in aliis ornamentis valet ob eam quam iam diximus causam, ita specialis ratio accedit in iis quae sacris usibus dicata sunt: quanquam enim et haec, ut alibi [9]) diximus, publica suo modo sunt, atque ideo impune per ius gentium violantur, tamen si nullum inde periculum sit, conservari talia aedificia et quae eis accedunt suadet rerum divinarum reverentia [10]), inter eos maxime

---

1) Nic. Damasc. [Ἐϑ. συν. 19].
2) Aelian. v, 14 [Var. Hist.]. Dion. Chrys. orat. LXIV [p. 592].
3) *Apud Atticos et Romanos*] Etiam in Peloponneso. Varro II de re rustica [II, 5, 4]: Columella principio libri VI [praef. § 7]. His adde Plinium VIII, 45. Aelianum de historia animalium II, capite ultimo. Porphyrium II de abstinentia [28]. Vegetium III de arte veterinaria [proleg. 6].
4) *Rhodiorum oratio ad Demetrium*] de hac re vide Plinium historiae naturalis VIII [immo VII], 38. et XXXV, 10. et Plutarchum Demetrio [898 E]. Sensus idem in epistola Belisarii modo a nobis recitata [p. 602 n. 5].
5) Lib. XV, c. 31.
6) Lib. V [11].
7) Verr. II [Act. II, IV, 54, 120].
8) Lib. IV [Ibid. 60, 134].
9) [L. III C. V § II].
10) *Suadet rerum divinarum reverentia*] Polybius in Excerptis Peiresianis [Exc. de Virt. et Vitiis II p. 125]. *τὸ γὰρ τοῖς ἀνϑρώποις ὀργιζόμενον εἰς τὸ ϑεῖον ἀσεβεῖν, τῆς πάσης ἀλογιστίας ἐστὶ σημεῖον. Cum hominibus irascaris, ob id impie in Deos agere, summae stultitiae signum est.* Merito sane. nam et *Severus rescripsit melius esse ut quomodocunque illic Deus colatur quam popinariis detur*, Lampridio referente [Alexander Severus 49]. *Saguntinae Dianae templo pepercit religione inductus*, ait de Annibale Plinius Naturalis historiae XVI, 11 [40]: *ἱερὰ ἂν οὐδὲ τοὺς ἀλλοφύλους πολεμίους ἀφαιρούμεϑα: Templa hostibus nec externis eripimus.* Appianus id habet civilium II [140]. De Agesilao scriptor Latinus vitae eius [Nepos 4]: *Neque hoc solum in Graecia fecit ut templa Deorum sancta haberet, sed etiam apud barbaros summa religione simulacra, arasque conservavit. Itaque praedicabat mirari se non sacrilegorum numero haberi qui supplicibus eorum nocuissent: aut non gravioribus poenis affici, qui religionem minuerent, quam qui fana spoliarent.* De Agesilai sanctimonia in hac re etiam Plutarchum vide [Ages. 606 A]. Idem multos pariter Romanos eius laudis participes facit in Sulla [459 C, D]: *εἰς μνήμην ἐβάλοντο τοῦτο μέν τοι τὸν Φλαμίνιον, καὶ Μάνιον Ἀκύλιον· τοῦτο δὲ Αἰμίλιον Παῦλον, ὧν ὁ μὲν Ἀντίοχον ἐξελάσας τῆς Ἑλλάδος, οἱ δὲ τοὺς Μακεδόνων βασιλεῖς καταπεπολεμηκότες οὐ μόνον ἀπέσχοντο τῶν ἱερῶν τῶν Ἑλληνικῶν, ἀλλὰ καὶ δῶρα καὶ τιμὴν αὐτοῖς καὶ σεμνότητα πολλὴν προσετέϑησαν. In memoriam revocabant alii Flaminium, alii Manium Aquilium et Aemilium Paulum, quorum ille Antiocho eiecto e Graecia, hi vero debellatis Macedonum regibus, non modo Graecanicis templis*

qui eundem Deum ex eadem lege colunt, etiamsi forte sententiis quibusdam aut ritibus dissideant [1]).

2. Thucydides [2]) ius ait fuisse inter Graecos sui temporis, *ἰόντας ἐπὶ τῶν ἀλλήλων, ἱερῶν τῶν ἐνόντων ἀπέχεσθαι*, *ut qui in hosticum impetum facerent a locis sacris abstinerent.* Alba a Romanis diruta Deum templis temperatum ait Livius [3]). De Romanis Capua capta sic Silius libro XIII [4]),

Ecce repens tacito percurrit pectora sensu
Religio et saevas componit numine mentes,
Ne flammam taedasque velint, ne templa sub uno
In cinerem sedisse rogo.

Adversus Q. Fulvium Censorem dictum narrat Livius [5]) : *Obstringere eum religione populum Romanum ruinis templorum tanquam non iidem ubique Dii immortales sint, sed spoliis aliorum alii colendi exornandique.* At Marcius Philippus [6]) ad Dium cum venisset metari sub ipso templo ne quid in loco sacro violaretur iussit. Narrat Strabo [7]) Tectosages qui cum aliis pecunias Delphicas rapuerant, placandi numinis causa domi easdem cum additamento consecrasse.

3. Ad Christianos ut veniamus, commemorat Agathias [8]) Francos templis pepercisse, ut qui cum Graecis essent eiusdem religionis. Imo et hominibus ob templa parci solitum, quod (ne profanarum gentium quae multa sunt exempla adferam, quippe cum morem hunc *κοινὰ τῶν Ἑλλήνων νόμιμα* Scriptores [9]) vocent) in Gothis Romae captoribus [10]) sic laudat Augustinus [11]). *Testantur hoc Martyrum loca* [12]) *et basilicae Apostolorum quae in illa vastatione victos ad se confugientes suos alienosque receperunt. huc usque cruentus saeviebat inimicus: ibi accipiebat limitem trucidationis furor: illo ducebantur a miserantibus hostibus, quibus* (malim

---

pepercerant, sed et donis ea multoque honore ac sanctimonia auxerant. Adi et Vitruvium lib. II [c. 8]. Dionem XLII [48]. Plutarchum Caesare: Brodaeum V Miscellaneorum [c. 29]. Cabao Maurus ipse non Christianus honorem volebat haberi Christianorum Ecclesiis contra quam facerent Vandali, quibus sperabat iratum fore, quisquis ille esset, Christianorum Deum. Testatur hoc Procopius Vandalicorum I [8], qui et Persicorum II [9], Chosroen Persam non Christianum Ecclesiae Antiochiensium Christianorum ait pepercisse. Iustinianus etiam, ut idem refert Vandalicorum II [9], retinere apud se non ausus est res illas quas Hierosolymorum Templo Vespasianus abstulerat Romam, Romae autem repertas in Africam asportaverat Gizerichus. De sanctimonia a Mahumetistis servata loco in quo Ezechielis et trium Danielis sociorum ossa erant condita, testis est in itinerario Iudaeus Beniamin [p. 79 ed. L'Empereur, 1633].

1) Syl. de bello, p. 3, n. 5.
2) [Thuc. IV, 97].
3) [Livius I, 29, 6].
4) [Silius Ital. XIII, 316 sqq.].
5) Lib. XLII [3, 9].
6) Lib. XLIV [7, 2 Livii].
7) Lib. IV [1, 13].
8) Lib. II [1].
9) Diod. l. XIX [c. 73].
10) *In Gothis Romae captoribus*] sub Alarico Ariano: cuius et hoc factum memorabile apud Cassiodorum XII, 20: *Rex Alarichus Apostoli Petri vasa suis deferentibus cum excepisset, mox, ut rei causam habita interrogatione cognovit, sacris liminibus deportari diripientium manibus imperavit, ut cupiditas quae depraedationis ambitu admiserat scelus, devotione largissima deleret excessum.*
11) Libro I de Civit. Dei [1].
12) *Testantur hoc martyrum loca*] Exscripsit hunc locum Isodorus in Chronicis Gotthicis Aera CCCCXLVII.

qui [1]), nam distinguit mitiores a durioribus) *etiam extra ipsa loca pepercerant ne in eos incurrerent qui similem misericordiam non haberent: qui tamen etiam ipsi alibi truces atque hostili more saevientes posteaquam ad loca illa veniebant* [2]), *ubi fuerat interdictum quod alibi iure belli licuisset, tota saeviendi refraenabatur immanitas et captivandi cupiditas frangebatur.*

VII. 1. Quod de sacris dixi, idem de religiosis intelligendum est, etiam de iis quae in honorem mortuorum structa sunt. nam et haec, quanquam ius gentium impunitatem irae in ista exercendae indulget, violari non possunt nisi contempta humanitate. Summam esse rationem aiunt Iurisconsulti [3]) quae facit pro religione. Tam pro religiosis quam pro sacris pia exstat Euripidis sententia Troadibus [4]):

> *Μῶρος δὲ θνητῶν ὅστις ἐκπορθεῖ πόλεις*
> *Ναούς τε τύμβους τ', ἱερὰ τῶν κεκμηκότων*
> *'Ερημίᾳ δοὺς αὐτὸς ὤλεθ' ὕστερον*
> *Homo quisquis urbes vastat et dis Manibus*
> *Sedes sacratas, templaque, haud recte sapit:*
> *Nam similis ipsum pestis excidii manet.*

Apollonius Tyanaeus [5]) de coelo a gigantibus oppugnato fabulam sic interpretabatur [6]): *ὑβρίσαι εἰς τοὺς νεὼς αὐτῶν καὶ τὰ ἕδη, vim eos intulisse Deorum templis ac sedibus.* Statio [7]) Annibal sacrilegus qui deum face miscuit aras.

2. Scipio capta Carthagine milites donis ornat, *χωρὶς τῶν εἰς τὸ Ἀπολλώνειον ἁμαρτόντων*, inquit Appianus [8]): *exceptis qui in Apollinis templum peccaverant.* Trophaeum a Mithridate structum Caesar, ut narrat Dio [9]), *καθελεῖν οὐκ ἐτόλμησεν ὡς τοῖς ἐμπολεμίοις θεοῖς ἱερώμενον, tollere ausus non est, ut belli diis sacratum.* Marcus Marcellus, quae victoria profana fecerat, religione impeditus non attigit, ait Cicero Verrina quarta [10]), et ibidem addit hostes esse aliquos qui in bello religionis et consuetudinum iura retineant. Idem [11]) alibi Brenni bellum fano Apollinis illatum nefarium dixit. Pyrrhi factum, qui Proserpinae thesauros spoliasset, foedum vocat Livius [12]) et in Deos superbum. Simile Himilconis Diodorus [13]) *ἀσέβειαν* et *εἰς θεοὺς ἁμάρτημα* Philippi bellum idem

---

1) *Malim*, qui] omnino sic legendum ostendit Orosius eandem historiam referens lib. VII, c. 28.

2) *Posteaquam ad illa loca veniebant*] Eisdem Apostolorum basilicis Gotthi sub Vitige Romam obsidentes pepercerunt, teste Procopio Gotthicorum II [4]. Etiam barbaris et non Christianis ius confugii in talia loca profuit. Vide Zosimum libro IV [40] de Tomitanis barbaris. Adde Helvetiorum legem apud Simlerum [p. 302]: Nicetam Alexio Manuelis filio [5], eundem lib. I [8] de Andronico ubi Siculos culpat ob violatas Antiochensium Ecclesias.

3) L. sunt personae. D. de religiosis [l. 43 D. XI, 7].

4) [Eurip., Troad. 95 sqq.].

5) [Philostrat., Vita Apoll. Tyan. v, 16].

6) *De caelo a gigantibus oppugnato fabulum sic interpretabatur*] ut et alteram de Epopeo, Diodorus Siculus [Exc. de Virt. et Vitiis, I p. 210].

7) [Statius, Silv. IV, 6, 82].

8) Pun. [133].

9) Lib. XLII [48].

10) [Cic., Verr. IV, 55, 122].

11) [Cic., de Divinat. I, 37, 81].

12) [Livius XXIX, 18, 4].

13) Lib. XIV [c. 64].

ille Livius [1]) nefarium quasi Diis superis inferisque illatum: etiam furorem ac scelera. Florus [2]) de eodem: *Philippus ultra ius victoriae in templa, aras, sepulchra saeviit* [3]). Eandem historiam tangens Polybius [4]) hoc addit iudicium: τὰ μήτε τοῖς ἰδίοις πράγμασιν ἐπικουρίαν μέλλοντα μηδ' ἡντινοῦν παρασκευάζειν, μήτε τοῖς ἐχθροῖς ἐλάττωσιν πρός γε τὸν ἐνεστῶτα πόλεμον, ἐκ περιττοῦ καὶ ναοὺς, ἅμα δὲ τούτοις ἀνδριάντας καὶ πᾶσαν δὴ τὴν τοιαύτην κατασκευὴν λυμαίνεσθαι, πῶς οὐκ ἂν εἴποι τις εἶναι τρόπου καὶ θυμοῦ λυττῶντος ἔργον; *Quae neque nobis ad bellum futura sunt usui, nec hostibus incommodatura, ea ire perditum, templa maxime et quae in iis simulacra et similia ornamenta, quis neget malae mentis et prae ira furibundae esse opera?* Atque ibidem talionis non admittit excusationem.

VIII. 1. Quanquam vero proprie instituti nostri hic non est quid ex usu sit inquirere, sed laxam bellandi licentiam adducere ad id quod natura licitum aut inter licita melius est, tamen ipsa virtus, vilis hoc saeculo, ignoscere mihi debet, si, quando per se contemnitur, ex utilitatibus ipsi pretium facio. Primum igitur moderatio ista in servandis rebus quae bellum non morantur, magnum hosti telum eripit, desperationem. Archidami dictum est apud Thucydidem [5]), μὴ γὰρ ἄλλο τι νομίζετε τὴν γῆν τῶν πολεμίων ἢ ὅμηρον ἔχειν καὶ οὐχ ἧσσον ὅσῳ ἄμεινον ἐξείργασται, ἧς φείδεσθαι χρὴ ὡς ἐπιπλεῖστον καὶ μὴ εἰς ἀπόνοιαν καταστήσαντας αὐτοὺς ἀληπτοτέρους ἔχειν. *Terram hostilem non aliud quam obsidem censete, tantoque meliorem quanto magis exculta est: quare et ut plurimum ei parcendum est, ne desperatio hostes reddat invictiores:* idem Agesilai consilium [6]) cum Acarnanibus, contra quam sentiebant Achaei, liberam reliquit sementem, aiens quo plus saevissent eo pacis cupidiores fore [7]). Hoc est quod dicit Satyra [8]): *Spoliatis arma supersunt.* Livius [9]) narrans captam a Gallis urbem: *Placuerat,* inquit, *principibus Gallorum non omnia concremari tecta, ut quodcunque superesset urbis id pignus ad flectendos hostium animos haberent.*

2. Adde quod speciem hoc praefert manente bello magnae de victoria fiduciae: et quod clementia apta per se frangendis et conciliandis animis. Annibal apud Livium [10]) in Tarentino agro nihil violat: *apparebat,* ait, *non id modestia militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos fieri.* Simili de causa Augustus Caesar in Pannoniis rapina abstinebat. Causam Dio [11]) adfert, ἤλπιζε γὰρ ἐθέλοντας αὐτοὺς ἐπάξεσθαι. *Sperabat enim fore ut sic eos sine vi sibi adiungeret.* Timotheus ea cura quam supra narravimus praeter alia

1) [Livius XXXI, 26, 11; 30, 4; 31, 3].
2) [Florus II, 7].
3) *Philippus ultra ius victoriae in templa, aras, sepulchra saeviit*] Simile Prusiae factum detestatus Polybius cuius verba Suidas servavit in vocabulo Prusiae, et excorpta Peiresiana [Exc. de Virt. et Vitiis I p. 290].
4) [Polyb. V, 11].
5) [Thuc. I, 82].
6) *Idem Agesilai consilium*] Meminit et Plutarchus Agesilao [608 B].
7) Xen. histor. Gr. IV [6, 13].
8) [Iuvenal. VIII, 124].
9) [Livius V, 42, 1—2].
10) Lib. XXXIV [XXIV, 20, 10].
11) Lib. XLIX [37].

πολλὴν τὴν εὔνοιαν τῶν πολεμίων ἐθήρευεν, ait Polybius [1]), *magnam ab hostibus ipsis benevolentiam captabat.* De Quintio [2]), et qui cum eo erant Romanis Plutarchus [3]) cum quae supra diximus commemorasset, addit: *Huius modestiae non multo post fructum cepere. nam ut in Thessaliam perventum est, defecerunt ad eum urbes. Tum vero et qui intra Thermopylas habitabant Graeci Quintium ardentibus votis desiderabant: Achaei vero renuntiata Philippi amicitia societatem adversus eum cum Romanis inierunt.* De Lingonum civitate quae bello, quod ductu Cerealis, auspiciis autem Domitiani in Civilem Batavum eiusque socios gerebatur, populationem formidatam evaserat, sic narrat Frontinus [4]), *quod contra exspectationem inviolata nihil ex rebus suis amiserat, ad obsequium reducta septuaginta millia armatorum tradidit ei.*

3. Consiliis contrariis contrarii quoque eventus. Exemplum dat Livius [5]) in Annibale. *Praeceps in avaritiam et crudelitatem animus, ad spolianda quae tueri nequibat, ut vastata hosti relinquerentur, inclinavit. Id foedum consilium, cum incepto tum etiam exitu fuit: neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, sed caeterorum etiam: quippe ad plures exemplum quam calamitas pertinebat.*

4. Verissimum autem sentio, quod a Theologis [6]) quibusdam notatum est, et summarum potestatum et ducum qui Christianos se et a Deo et ab hominibus haberi volunt, officium esse, violentis urbium direptionibus et siquid his simile est intercedere, ut quae abire non possint sine gravissimo multorum innocentium malo, et saepe ad belli summam parum proficiant: ita ut bonitas Christiana fere semper, ipsa quoque iustitia plerumque ab ipsis abhorreat. Maius sane est Christianorum inter se vinculum, quam olim Graecorum fuit, quorum bellis ne qua urbs Graeca exscinderetur cautum erat Amphictyonum decreto. Et Alexandrum Macedonem narrant veteres [7]) nullius rei a se actae magis ductum poenitentia, quam quod Thebas evertisset.

---

1) Lib. III [Non Polybii, sed Polyaeni III, 10, 5].
2) *De Quintio*] nempe T. Quintio Flaminio.
3) [Plutarch., Flaminius 371 D. Cf. supra p. 603 n. 5].
4) Lib. V, c. 3 [Strateg. IV, 3, 14].
5) Lib. XXVI [38, 3—4].
6) Aegid. Regius de actibus supern. disput. 31. dub. 7, num. 127.
7) [Plut., Alexander 671 B].

CAPUT XIII.

TEMPERAMENTUM CIRCA RES CAPTAS.

I. *Res etiam hostilium subditorum bello captas retineri ad modum debiti:*
II. *Non etiam in poenam alieni criminis.*
III. *Debitum hic intelligi etiam quod in bello subnascitur. Exempla.*
IV. *Humanitatis esse summo iure hic non uti.*

I. 1. Sed neque peccato vacare aut a restitutionis onere immunis censeri debet rerum hostilium in bello iusto captura. Quippe si id quod recte fit spectas [1]), non ultra licitum est capere aut habere quam causa subest debendi in hoste: excepto quod etiam extra eam ad securitatem necessariam res possunt detineri [2]), sed restituendae, cessante periculo, in se aut in pretio secundum ea quae libro II cap. II tractavimus. nam quod et in re pacatorum liceret, multo magis in re hostium licet. Hoc igitur est capiendi quoddam ius sine acquirendi iure.

2. Cum autem deberi aliquid nobis possit aut ob inaequalitatem rerum, aut ex poena [3]), potest ex utraque causa acquiri res hostilis [4]) sed cum discrimine tamen. nam supra diximus, ex debito illo priore non res tantum debentis sed et subditorum eius ex introducto iure gentium quasi fideiussione obligari. Quod quidem ius gentium alterius generis credimus quam illud quod in impunitate sola, aut externa vi iudiciorum consistit. Nam sicut in res nostras ex consensu privato nostro ei qui cum actum est non externum modo sed et internum ius quaeritur, sic et ex communi quodam consensu, qui singulorum consensum vi quadam in se continet, quo sensu lex πόλεως συνθήκη κοινή, *communis pactio civitatis* dicitur. Atque id in hoc negotii genere placuisse gentibus eo est credibilius, quia haec lex gentium non sola maioris mali vitandi causa, sed etiam iuris cuique sui consequendi gratia introducta est.

II. At in altero debendi genere quod poenale est non video gentium consensu tale ius in res subditorum esse proditum. odiosa enim est talis rerum alienarum obligatio, ideoque latius produci non debet,

---

1) *Si id quod recte fit spectas*] Vide quod iudicavit Innocentius Romanus Pontifex apud Bembum I [fol. 12].

2) Vict. de iure belli, n. 55, 56.

3) *Aut ex poena*] Romani Prusiam Attalo iusserunt et damnum resarcire et poenam insuper pendere. [Hanc notam add. ed. 1646].

4) Caietan. in sum. pecc. verb. belli damnum. Covar. ad d. cap. peccatum, p. II n. 11. Vict. de iure belli, n. 39, et 41. Molina II. tract. disp. 117.

quam actum appareat. Neque vero par est utilitas in posteriore hoc, et in priore debendi genere. nam prius illud est in bonis, posterius hoc non est, ideoque persecutio eius sine damno omitti potest. Nec obstat quod supra [1]) de iure Attico diximus. Nam ibi homines obligabantur non ex eo proprie quod civitas puniri poterat, sed duntaxat ad cogendam civitatem id facere quod facere debebat, id est iudicium reddere in sontem, quod debitum ex officio ad prius illud non ad posterius debendi genus refertur: aliud enim est debere punire, aliud debere aut posse puniri, quanquam ex cessatione circa illud hoc sequi solet, sed ita ut distincta sit causa illa et hoc effectum. Ergo poenae nomine acquiri res subditorum hostilium non poterunt, sed eorum duntaxat qui ipsi deliquerint, in quibus et magistratus continentur qui delicta [2]) non puniunt.

III. Caeterum res subditorum et capi et acquiri possunt non tantum ad consecutionem debiti primarii, unde ortum est bellum, sed et subnascentis secundum ea quae diximus initio huius libri. Et sic accipiendum est quod scribunt Theologi [3]) quidam, capta in bello non compensari cum debito principali: intelligendum enim hoc usque dum secundum sanum iudicium satisfactum sit de eo damno quod in ipso bello datum est. sic in disceptatione cum Antiocho Romani, Livio [4]) narrante, impensam quae in bellum facta esset [5]) omnem praestare regem aequum censebant cuius culpa bellum excitatum esset. Apud Iustinum [6]) est *impensas belli lege iusta suscepturus:* Apud Thucydidem [7]) damnantur Samii **χρήματα τὰ ἀναλωθέντα ἀποδοῦναι,** *solvere belli impensas.* Et alibi saepe. Quod autem victis iuste imponitur, idem et bello iuste extorquetur.

IV. I. Caeterum sciendum est quod et alibi meminimus, latius patere caritatis quam iuris regulas. Qui divitiis floret immisericordiae reus erit si inopem debitorem omnibus reculis suis excutiat, ut ipse ultimum quadrantem consequatur, multoque magis si is ipse debitor in id debitum venerit sua bonitate, ut si pro amico fideiusserit, ipse autem nihil pecuniae verterit in rem suam. Miserabile enim est, ut ait pater Quintilianus [8]), sponsoris periculum [9]). Tamen tam durus creditor contra ius stricte dictum nihil facit.

---

1) Lib. III, cap. 2 [§ III].

2) [delicta punienda, edd. 1625, 1632, 1642; delicta, ed. 1646].

3) Silv. verb. bellum, n. 10. Vict. n. 51. Bart. in l. si quid bello, D. de capt. [l. 28 D. XLIX, 15].

4) Lib. XXVII [35, 8].

5) *Impensam, quae in bellum facta esset*] meminit Polybius Excerpto legationum 23 [leg. gent. p. 247]. Sic et a Sulla damnati Asiatici, narrante in Mithridaticis Appiano [62]. morem hunc pro se allegat Rex Poloniae apud Thuanum libro LXXIII [9], anno CIϽIϽLXXXI. Sic apud Homerum Iliados Γ [III, 286] vocem τιμὴν Scholiastes interpretatur πρόστιμον τοῦ πολέμου· λέγει δὲ τὸ ἥμισυ τῶν ἐν τῇ πόλει κτημάτων. *belli aestimationem: dimidium nempe rerum quae in urbe erant.*

6) Libro XXXIII [1, 5].

7) [Thuc. I, 117].

8) [Quintil., Declam. 273].

9) *Miserabile enim est, ut ait pater Quintilianus, sponsoris periculum*] Addit salvo pudore ad sponsorem non aliter creditorem venire quam si recipere a debitore non possit. Bene salvo pudore. nam sponsores appellare videtur habere quandam δυσωπίαν ut ait Cicero ad Atticum XVI, 15.

2. Quare exigit humanitas [1]) ut his qui extra culpam sunt belli, quique non alio quam fideiussorio nomine obstricti sunt, relinquantur res istae quibus nos facilius quam ipsi careamus, praesertim vero si satis appareat illos ipsos id quod eo modo amiserunt a civitate sua non recuperaturos. Huc pertinet quod Babylone capta Cyrus [2]) militibus dixit: **οὔκουν ἀδικίᾳ γε ἕξετε ὅτι ἂν ἔχοιτε, ἀλλὰ φιλανθρωπίᾳ οὐκ ἀφαιρήσεσθε ἥν τι ἐᾶτε ἔχειν αὐτούς.** *Iniuste quidem non possidebitis quae tenetis: sed si quid non auferetis hostibus, id vestrae erit humanitatis.*

3. Notandum et hoc cum in subsidium introductum sit ius hoc in bona subditorum innocentium [3]), quamdiu spes est nos nostrum satis facile consequi posse ab originariis debitoribus, aut ab iis qui ius non reddendo sponte sua debitores se faciunt, ad eos venire qui culpa vacant, etiamsi concedatur cum stricto iure non pugnare, abire tamen ab humanitatis regula.

4. Exempla huius humanitatis exstant passim in historia praesertim Romana, ut cum agri hostibus devictis ea conditione concessi ut in civitatem venirent [4]), id est victae civitati cederent, aut cum ex agris modicum honoris gratia [5]) veteri possessori relinquebatur [6]). Sic a Romulo Veientes agri parte mulctatos narrat Livius [7]). Sic Uxiis Alexander Macedo [8]) agros quos habuerant dedit vectigales. Sic deditas urbes non diripi saepe legas: et supra diximus non personis tantum, sed et rebus agros colentium cum laude et ex pio Canonum praescripto parci, saltem sub tributo; et sub simili tributo solere et mercibus concedi a bello immunitatem.

---

1) *Exigit humanitas*] Ptolemaeus Demetrio Antigoni filio tabernaculum et alia ad curam corporis ipsius pertinentia, pecunias quoque captas remisit, dicens non de omnibus rebus sed de imperio et honore inter ipsos certari. Narrat Plutarchus Demetrio [891 A]. Vide et factum Sanctii Vasconum regis apud Marianam lib. XI, cap. 16.

2) [Xenoph., Cyrop. VII, 5, 73].

3) Aegid. Regius de actibus supernaturalibus, disp. 31, dub. 7, n. 117.

4) L. in agris de acq. re. dom. [l. 16 D. XLI, 1].

5) D. l. in agris [l. 16 D. XLI, 1]. l. si verberatus, §. non si ager. D. de rei vind. [l. 15 § 2 D. VI, 1]. Vict. de iure belli, n. 40. Syl. in verb. bellum, p. I, §. 10, num. vers. 3.

6) *Veteri possessori relinquebatur*] Appianus civilium II [140]. *τῶν δὲ πολεμίων ὅτε κρατήσαιεν, οὐδὲ τούτων ἅπασαν τὴν γῆν ἀφῃροῦντο, ἀλλ' ἐμερίζοντο. Romani veteres ne hostibus quidem victis omnes agros adimebant, sed cum eis partiebantur.* Sic et Vandalos in Africa et in Italia Gotthos fecisse historiae nos docent.

7) [Livius I, 15, 5].

8) Arr. lib. III [17 Exp. Alex.].

CAPUT XIV.

TEMPERAMENTUM CIRCA CAPTOS.

I. *Quousque capere homines liceat iustitia interna:*
II. *Quid interno iustitiae dominio in servum liceat:*
III. *Non licere occidere innocentem.*
IV. *Non punire inclementer.*
V. *Non operas nimium graves imponere:*
VI. *Peculium quomodo domini, quomodo servi.*
VII. *An servis fugere liceat.*
VIII. *An e servis nati domino teneantur et quatenus.*
IX. *Quid faciendum ubi captorum servitus in usu non est.*

I. I. Quibus in locis captivitas hominum et servitus in more est, si internam iustitiam respicimus [1]), limitanda primum est ad rerum instar, ut scilicet eo usque licita sit talis acquisitio quousque debiti aut primarii aut subnascentis quantitas patitur, nisi forte in ipsis hominibus peculiare sit delictum quod libertatis damno puniri aequitas ferat. Hactenus igitur nec ultra iustum bellum gerens in hostis subditos captos ius habet, idque in alios valide transfert.

2. Erit autem aequitatis et bonitatis officium hic quoque ea adhibere discrimina quae cum de interficiendis hostibus ageretur supra annotata sunt. Demosthenes in epistola pro Lycurgi [2]) liberis laudat Philippum Macedonem quod non omnes qui inter hostes fuerant servos fecisset [3]). **καὶ γὰρ οὔτε δίκαια εἶναι πρὸς ἅπαντας τὰ αὐτὰ οὔτε κάλα ἡγεῖτο, ἀλλὰ τὴν τῆς ἀξίας προσθήκην συλλογιζόμενος τὰ τοιαῦτ' ἐπέκρινεν.** *Neque enim*, inquit, *eadem in omnes aut aequa aut honesta censebat, sed rem exputans cum accessione eius quod quisque meruisset etiam in talibus velut iudicem agebat.*

II. I. Sed primum notandum hic est ius illud quod quasi ex fideiussione pro civitate oritur neutiquam tam late patere quam ius quod ex delicto nascitur in eos qui poenae servi fiunt. Unde Spartanus [4]) quidam captivum se dicebat non servum [5]). nam si rem recte

1) Vict. de iure belli, n. 41. Dec. lib. II, c. 5, dub. 4. Covar. c. peccatum, p. II, § 11. Molina disp. 120 et 121. Valentia disp. 3, q. 16.

2) [Demosth., Epist. III, de Lycurgi liberis, 3].

3) *Quod non omnes qui inter hostes fuerant servos fecisset*] Filius eius Alexander Thebis captis exemit servituti et sacerdotes et eos qui decretis in se factis non adsenserant. Narrat Plutarchus in vita eius [670 E].

4) [Plutarch., Apophthegm. Lac. 40; 234 C].

5) *Captivum se dicebat, non servum*] Philo [Quod omnis probus liber 6]: *ἐπεὶ καὶ πατέρες υἱῶν τιμὰς κατέθεσαν, καὶ υἱοὶ πολλάκις πατέρων ἢ κατὰ λῃστείας ἀπαχθέντων, ἢ κατὰ πόλεμον αἰχμαλώτων γενομένων, οὓς οἱ τῆς φύσεως νόμοι τῶν κάτωθεν ὄντες βεβαιότεροι γράφουσιν ἐλευθέρους. Nam et patres pro filiis et filii pro parentibus saepe pretium pependerunt, aut vi latronum abreptis, aut belli more captis, quos quidem naturae leges valentiores his quae in terra fiunt legibus, scribunt liberos.* Nimirum ut apud Theodecten [vide Aristot., Polit. I, 6] Helena loquebatur:

Θεῶν ἀπ' ἀμφοῖν ἐκγόνον ῥιζωμάτων
Τίς ἂν προσειπεῖν ἀξιώσειεν λάτριν;
Utraque generis parte prognatam deis,
Eritne servam nominare qui audeat?

inspicimus ius hoc generale in captos ex bello iusto par est ei iuri quod habent domini in eos qui se paupertate coacti in servitutem vendiderunt, demto quod etiam magis miseranda est eorum calamitas qui non suo facto speciali sed regentium culpa in eam sortem deveniunt. ***Δεινότατον δοριαλώτους γενέσθαι:*** *Res acerbissima est belli iure captivum fieri*, teste Isocrate [1]).

2. Est ergo servitus haec perpetua obligatio operarum [2]) pro alimentis itidem perpetuis. Chrysippea definitio huic generi servorum optime congruit: *Servus est perpetuus mercenarius* [3]). Et lex Hebraea eum qui inopia coactus se vendidit diserte mercenario comparat, Deut. XV, 18, 40, 53. et in redemtura eius operas ita vult ipsi prodesse sicut fructus ex agro vendito percepti prodessent veteri domino, Deut. XVIII, 50.

3. Multum ergo distat id quod impune in servum fit ex gentium iure et id quod naturalis ratio fieri sinit. Ex Seneca [4]) supra citavimus. *Cum in servum omnia liceant est aliquid quod in hominem licere commune ius animantium vetet.* Philemonis [5]) istud eodem tendit:

> ***Κἂν δοῦλος ᾖν τις οὐδὲν ἧττον, δέσποτα,***
> ***Ἄνθρωπος οὗτός ἐστιν ἂν ἄνθρωπος ᾖ.***
> *Here quisquis est homo natus, quamvis serviat*
> *Is servitutem, tamen esse homo non desinit.*

Alibi item [6]) Seneca [7]): *Servi sunt, imo homines: servi sunt, imo contubernales: servi sunt, imo humiles amici: servi sunt, imo conservi.* quae et apud Macrobium [8]) legas sensum plane eundem habentia cum Pauli Apostoli [9]) dicto: *Domini, ius et quod aequum est servis praestate, gnari vobis quoque dominum esse in coelo.* Et alibi [10]) vult dominos cum servis non minaciter agere eo quod iam diximus argumento, quod et ipsi dominum in coelo habeant, qui ad talia qualitatum discrimina non attendat. In constitutionibus quae Clementi Romano [11]) asscribi solent legitur, ***οὐκ ἐπιτάξεις δούλῳ σου, ἢ παιδίσκῃ ἐν πικρίᾳ ψυχῆς*** [12]) *cave servo aut ancillae imperes acerbo animo.* Clemens Alexandrinus [13]) servis nos uti vult tanquam alteris nobis, quando homines sunt non minus quam nos, secutus sapientis Hebraei [14]) dictum, ***εἰ ἐστί σοι οἰκέτης ἄγε αὐτὸν ὡς ἀδελφὸν, ὅτι ὡς ἡ ψυχή σου.*** *Si servum habeas ut fratre utere, talis enim est qualis tu.*

---

1) Plataico [9].
2) [operarii, edd. 1625 et 1632; operarum, edd. 1642 et 1646].
3) Sen. de benef. lib. III, cap. 22.
4) I de Clem. c. 18.
5) [Stobaeus 62, 28].
6) [idem, edd. 1625 et 1632; item, edd. 1642 et 1646].
7) Ep. XLVII [§ 1].
8) [Macrob., Saturn. I, 11].
9) Colos. IV, 1.
10) Epist. [lege Ephes.] VI, 9.
11) Lib. VII, c. XIV.
12) *Ἐν πικρίᾳ ψυχῆς*] Sic et in epistola Barnabae [cap. 19] est: *οὐ μὴ ἐπιτάξῃς παιδίσκῃ ἢ δούλῳ σου ἐν πικρίᾳ, τοῖς ἐπ' αὐτὸν ἐλπίζουσι, μήποτε οὐ φοβηθήσῃ τὸν ἐπ' ἀμφοτέροις θεόν. Noli acerbe imperare servo aut ancillae tuae in Christum sperantibus, ne eo ipso ostendas non timere te communem tibi et ipsis dominum.*
13) Paed. ultim. [III, 12, 92].
14) [Iesus Sirach. 33, 31].

III. Ius ergo vitae et necis quod dicitur in servum domino praestat, ut domesticam habeat iurisdictionem, sed nimirum eadem religione exercendam, qua publica exercetur. Hoc voluit Seneca [1]) cum dixit *in mancipio cogitandum non quantum illud impune pati possit, sed quantum tibi permittat aequi bonique natura quae parcere etiam captivis et pretio paratis iubet:* qui et alibi [2]), *Quid interest,* ait, *quali quis teneatur imperio si summo tenetur?* quo loco comparat subditum servo et ait dispari titulo, paria in illos licere: quod certe in hac parte vitae adimendae et [3]) si quid eo accedit verissimum est. *Maiores nostri,* ait idem Seneca [4]), *domum nostram pusillam rempublicam esse iudicarunt:* et Plinius [5]): *servis respublica quaedam et quasi civitas, domus est.* Cato Censorius narrante Plutarcho [6]) si quis servus capital admisisse videretur de eo supplicium non sumebat nisi postquam damnatus esset etiam conservorum iudicio. Quicum conferenda verba Iobi XXXI, 13, et deinceps.

IV. Sed et circa minores poenas puta verbera in servos, adhibenda est aequitas, imo et clementia. *Non opprimes eum, non dominaberis ei dure* [7]), ait lex divina de servo Hebraeo quod nunc prolata vi proximitatis ad omnes servos debet extendi, Deut. XV, 17, 45, 53. Ad quem locum sic Philo [8]): **θεράποντες τύχῃ μὲν ἐλάττονι κέχρηνται, φύσεως δὲ τῆς αὐτῆς μεταποιοῦνται τοῖς δεσπόταις τῷ δὲ θείῳ νόμῳ τῶν δικαίων ἐστιν οὐ τὸ τύχης, ἀλλὰ τὸ τῆς φύσεως ἐναρμόνιον. διὸ προσήκει τοὺς κυρίους μὴ κατακόρως χρῆσθαι ταῖς ἐξουσίαις κατὰ τῶν οἰκετῶν, ἀλαζονείαν καὶ ὑπεροψίαν καὶ δεινὴν ὠμότητα ἐπιδεικνυμένους· ταῦτα γὰρ οὐκ ἔστι δείγματα ψυχῆς εἰρηνικῆς ἀλλ' ὑπ' ἀκρασίας τὸν ὑπεύθυνον** (male editum *ἀνεύθυνον*) **κολαζούσης κατὰ τυραννικὴν δυναστεῖον.** *Servi fortuna quidem inferiores sunt: natura autem pares dominis: at divinae legi iusti regula est non quod fortunae, sed quod naturae congruit. Ideo non oportet dominos potestate sua in servos proterve uti, nec eam materiam sumere superbiae et insolentiae, et dirae feritati.*

---

1) I de Clem. 18.
2) Lib. III de benef. c. 18.
3) [et, om. ed. 1632; habent reliquae tres].
4) *Seneca*] epistola XLVII [14] [In marg.: Ep. XLIII].
5) [Plinius, Ep. VIII, 16].
6) [Plutarch., Cato maior 349 A].
7) *Non dominaberis ei dure*] Vide Mosem de Kotzi praeceptis iubentibus 147, 175, 178. et collationem legum Mosis et Romanarum titulo III. Priscus in Excerptis legationum [leg. Rom. p. 138] ubi Romanos barbaris praefert: *ἄμεινον δὴ καὶ τοῖς οἰκέταις διατελοῦσι ῥωμαῖοι χρώμενοι. πατέρων γὰρ ἢ διδασκάλων εἰς αὐτοὺς ἔργα ἐπιδεικνυντες, ἐφ' ᾧ τῶν φαύλων ἀπεχομένους μετιέναι ἅπερ αὐτοῖς φαῦλα νενόμισται, σωφρονίζουσι σφὰς ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασι, ὥσπερ τοὺς οἰκείους παῖδας. οὐ δὴ γὰρ οὐδ' αὐτοῖς θάνατον, ὥσπερ Σκύθαις ἐπάγειν θέμις. ἐλευθερίας δὲ τρόποι παρ' αὐτοῖς πλεῖστοι, ἣν οὐ μόνον περιόντες, ἀλλὰ καὶ τελευτῶντες χαρίζονται, διατάττοντες κατὰ τῆς περιουσίας ὃν βούλονται τρόπον. καὶ νόμος ἐστὶν ὅπερ ἕκαστος τελευτῶν περὶ τῶν προσηκόντων βουλεύσοιτο. multo melius servos suos Romani tractant, patrumque aut magistrorum in eos funguntur officio. nam ut eos abstrahant ab iis quae moribus ipsorum illicita habentur, ita eos delinquentes, quasi filios suos castigant: neque enim ius est eos occidere, ut apud Scythas. Tum vero libertatis complura genera, quam non viventes tantum sed et in mortis tempore domini largiuntur: qui quidquid morituri de re sua statuerint, id legis vim habet.* Adde legem Wisigotthicam lib. VI, tit. I, c. 12.
8) *Philo*] de specialibus legibus secundo [25]: Cyprianus ad Demetrianum [c. 8]. *Nisi tibi pro arbitrio tuo serviatur, nisi ad voluntatis obsequium pareatur, imperiosus et nimius servitutis exactor flagellas, verberas, fame, siti, nuditate, ferro frequenter et carcere affligis, et non agnoscis miser Dominum Deum tuum, cum sic exerceas ipse in hominem dominatum.*

Haec enim signa animi non placidi, sed male temperati, et in subditos tyrannico quodam dominatu saevientis. Numquid nam aequum est, ait Seneca [1]), *gravius homini et durius imperari quam imperatur animalibus mutis? atqui equum non crebris verberibus exterret dominandi peritus magister; fiet enim formidolosus et contumax nisi eum tactu blandiente permulseris.* Et mox [2]): *quid stultius quam in iumentis quidem et canibus erubescere iram exercere, pessima autem conditione hominem* [3]) *esse?* Hinc est quod Hebraea lege [4]) servo aut ancillae non pro oculo tantum sed et pro dente excusso [5]), per iniuriam scilicet, libertas debebatur.

V. 1. Sed et operae cum modo exigendae [6]) sunt, et valetudinis servorum humane habenda ratio. Quod ipsum praeter alia spectat lex Hebraea [7]) in Sabbati institutione, nimirum ut laboribus aliquod daretur spiramentum. Est C. Plinii [8]) epistola ad Paulinum quae sic incipit: *Video quam molliter tuos habeas, quo simplicius confitebor tibi, qua indulgentia meos tractem. Est mihi semper in animo Homericum illud* **ἑκυρὸς δὲ πατὴρ ὡς ἤπιος ἦεν,** *et hoc nostrum paterfamilias.*

2. In eadem voce veterum humanitatem observat et Seneca [9]): *Ne illud quidem videtis quam omnem invidiam maiores nostri dominis, omnem contum liam servis detraxerint? dominum patremfamiliae appellaverunt, servos familiares* [10]). Dion Prusaeensis [11]) optimum regem describens: **δεσπότην δὲ οὐχ ὅπως τῶν ἐλευθέρων, ἀλλὰ μηδὲ τῶν δούλων χαίρειν καλούμενον**: *domini nomen adeo in homines liberos non usurpat, ut et in servos eo abstineat.* Ulyxes [12]) apud Homerum [13]) servos quos fidos reperit apud se ait futuros eo loco quasi Telemachi filii ipsius fratres essent. Tertullianus [14]): *Gratius est nomen pietatis quam potes'atis* [15]): *etiam familiae magis patres quam domini vocantur.* Hier-

---

1) [Sen., de Clem. I, 16, 4].
2) [Ibid. 17, 1].
3) [*hominum*, typothetae errore ed. 1632].
4) Exod. XXI, 26, 27.
5) *Non pro oculo tantum, sed et pro dente excusso*] Philo dicto loco [de special. leg. II, 35]: *οὕτω γὰρ ὁ μὲν ἀνθ' ὧν ἔδρασε, διττὴν ἐκδέξεται ζημίαν, ἅμα τιμῇ καὶ τὴν ὑπηρεσίαν ἀφαιρεθείς, καὶ τρίτον ἑκατέρου τῶν λεχθέντων χαλεπώτερον, ἀναγκαζόμενος ἐν τοῖς μεγίστοις εὐεργετεῖν ἐχθρόν, ὃν ἴσως ηὔχετο κακοῦν ἀεὶ δύνασθαι· ὁ δ' ἀνθ' ὧν ὑπέμεινε παρηγορίαν ἕξει διπλῆν, οὐ μόνον ἐλευθερωθείς, ἀλλὰ καὶ ἀργαλέον καὶ ὠμὸν δεσπότην ἐκφυγών. Sic ille pro facto duplicem pendet poenam, amissis et operis et servi pretio, ad quae accedit et tertium duobus istis gravius, quod cogitur in rebus maximis bene facere homini exoso et quem optasset semper vexare posse. alter autem pro malo quod pertulit duplex habebit solatium, non libertatem tantum adeptus, sed a tam fero saevoque domino exsolutus.*
6) *Operae cum modo exigendae*] Vide cap. 14 in epistola Episcoporum ad Ludovicum regem quae inserta est in capitulare Caroli Calvi. Seneca epistola XLVII [4]: *non tanquam hominibus, sed tanquam iumentis abutimur.* De Atheniensium vero in servos lenitate vide Xenophontem de republica Atheniensium [I, 10 sqq.].
7) Exo. XX, 10. XXIII, 12. Deut. X [immo XVI] 14.
8) [Plin., Epist. V, 19].
9) Epist. XLVII [14].
10) *Servos familiares*] amicos Epicurus. Seneca epistola CVII [1].
11) [Dio Chrysost., Orat. I p. 5].
12) *Ulyxes*] cuius paternam in se benignitatem praedicat Eumaeus Odysseae ξ [XIV, 138 sqq.].
13) Od. Φ [XXI, 215 sq.].
14) [Tertull., Apolog. 34].
15) *Gratius est nomen pietatis quam potestatis*] Notat et Cyprianus Testimoniorum III [c. 72] ad Quirinum: *dominos servis, cum crediderint, mitiores esse debere,* probatque id Apostoli Pauli ad Ephesios verbis [VI, 9]. Lactantius lib. V, cap. 15: *Nec alia causa est*

onymus [1]) sive Paulinus ad Celantiam: *Familiam tuam ita rege et constitue ut te matrem magis tuorum quam dominam videri velis a quibus benignitate potius quam severitate exige reverentiam.* Augustinus [2]): *Domestica pax a iustis patribus ita olim administrata est, ut secundum haec temporalia bona filiorum sortem a servorum conditione distinguerent, ad Deum autem colendum omnibus domus suae membris pari dilectione consulerent: quod naturalis ordo ita praescribit ut nomen patrisfamilias hinc exortum sit, et tam late vulgatum, ut inique etiam dominantes hoc se gaudeant appellari. Qui autem veri patres familias sunt omnibus in familia sua tanquam filiis ad colendum et promerendum Deum consulunt.*

3. Similem pietatem in voce puerorum quo servos significabant annotavit Servius ad illud Maronis [3]), *Claudite iam rivos pueri,* nec dissimile quod Heracleotae servos suos Mariandynos **δωροφόρους**, id est *donatarios* appellabant [4]), **ἀφαιροῦντες τὸ πικρὸν τῆς προσηγορίας** *parcentes acerbitati nominis,* ut ad Aristophanem vetus interpres Callistratus [5]) notabat. Laudat Germanos Tacitus [6]), quibus servi tanquam coloni habebantur. Theano in epistola [7]): **δικαία χρῆσις ἵνα μήτε διὰ τὸν κόπον κάμνωσι, μήτε ἀδυνατῶσι διὰ τὴν ἔνδειαν.** *Iustus mancipiorum hic est usus ut nec prae labore deficiant, nec per egestatem impares sint ferendo.*

VI. 1. Pro opera ut diximus alimenta servo debentur [8]). *Servis,* ait Cicero [9]), *non male praecipiunt qui ita iubent uti ut mercenariis: operam exigendam, iusta praebenda.* Aristoteles [10]): **δούλῳ μισθὸς τροφή.** *Servo pro mercede alimenta.* Cato [11]): *Familiae ut bene sit provideto, ne algeat, ne esuriat. Est aliquid,* ait Seneca [12]), *quod dominus praestare*

---

cur nobis invicem fratrum nomen impartiamur, nisi quia pares esse nos credimus. Nam cum omnia humana, non corpore sed spiritu metiamur, tametsi corporum sit diversa conditio, nobis tamen servi non sunt: sed eos et habemus, et dicimus spiritu fratres, religione conservos. Augustinus de Moribus Ecclesiae Catholicae x, 30 [I c. 30 § 53]: *Tu dominis servos non tam conditionis necessitate quam officii delectatione doces adhaerere. Tu dominos servis, summi Dei scilicet communis domini consideratione placabiles, et ad consulendum quam ad coercendum propensiores facis.* Adde Isidorum Pelusiotam lib. I, epistola 471. Repete quae modo ex Prisco posuimus [p. 615 n. 7].

1) [Hieron., Ep. CXLVIII, 25].

2) Lib. XIX de Civit. Dei, cap. 16.

3) [Non ad Virg. Ecl. III, 110, sed ad Ecl. VI, 14].

4) *Δωροφόρους appellabant*] Athenaeus VI, 18 [84].

5) [Athenaeus VI, 84].

6) [Tac., Germ. 25].

7) [Theano, Ep. 3 in princ].

8) *Alimenta servo debentur*] Sirachides XXXIII, 25: *ἄρτος καὶ παιδεία καὶ ἔργα οἰκέτῃ Panis et disciplina et opera, servo.*

9) De Off. I [13, 41].

10) I Oecon. V.

11) [Cato, de Re rustica V, 2].

12) *Seneca*] Lib. III de Ben. [21, 2]. Idem de Tranquillitate [8, 8]: *Familia vestiarium petit victumque.* Romani ad Bessam apud Procopium Gotthicorum III [17]: *χορηγεῖτε τοῖς ὑμετέροις αἰχμαλώτοις τροφὴν οὐκ ἀρκοῦσαν, οὐδὲ κατὰ τὴν χρείαν ἡμῶν ἀποχρῶσαν, ἀλλ' ὥς γε ἀποζῆν διαρκῶς ἔχουσαν. Date nobis saltem, ut captivis vestris, alimenta, non dicam quae sufficiant, qualia necessitas nostra desiderat, sed quae mortem arceant.* Chrysostomus ad Ephesios V, 21 [Homil. XIX, 5]: *ὅταν οὗτος μὲν τὴν σωματικὴν διακονίαν παρέχῃ, σὺ δὲ τὸ σῶμα τρέφῃς καὶ θεραπεύῃς καὶ τροφαῖς καὶ ἐνδύμασι καὶ ὑποδήμασι, καὶ οὗτος δουλείας ἐστὶ τρόπος, ὅτι ἐὰν μὴ παρέχῃς καὶ σὺ τὴν σὴν διακονίαν, οὐδὲ ἐκεῖνος τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἔσται ἐλεύθερος, καὶ οὐδεὶς αὐτὸν ἀναγκάσει νόμος καὶ μὴ τρεφόμενον τοῦτο ποιεῖν. Ubi ille corporis ministeria exhibet, tu vero eum alis, curasque ut praeter victum habeat quo induatur, quo calcietur, est hoc servitutis quoddam genus. nam nisi et tu tuum hoc exhibeas ministerium, nec ille exhibebit suum, sed liber erit, neque ulla eum lex constringet, si non alatur, operas praestare.*

servo debeat ut cibaria, vestiarium. In cibariis erant quaterni modii frumenti in mensem, quos praestitos servis Donatus [1]) auctor est. Martianus Iurisconsultus [2]) esse ait quae dominus necesse habet servo praestate, ut tunicas et similia. Damnatur ab historiis [3]) Siculorum crudelitas [4]) qui captivos Athenienses fame necabant.

2. Insuper Seneca dicto loco [5]) probat in quaedam liberum esse servum et beneficii quoque habere materiam, si quid fecerit quod servilis officii modum excedat, quod non ex imperio sed ex voluntate praestetur, ubi ex ministerio in affectum amici transitur, quod late explicat. His consentaneum est, ut si quid servus, quemadmodum apud Terentium [6]) est, suum defraudans genium comparsit, aut succisivi temporis diligentia quaesivit, id aliquo modo sit ipsius. Non male Theophilus [7]) peculium definit **οὐσίαν φυσικὴν** naturale patrimonium [8]); quasi contubernium definias naturale matrimonium; sed et Ulpianus [9]) peculium dixit pusillum patrimonium. Nec refert quod peculium dominus suo arbitrio adimere potest aut minuere: neque enim quod aequum est faciet, si sine causa id faciat. Causam vero intelligo non poenam modo, sed et domini necessitatem: nam servi utilitas utilitatibus domini subest, magis etiam quam res civium civitati. Apposite ad hanc rem Seneca [10]): *non ideo nihil habet servus quia non est habiturus si dominus illum habere noluerit.*

3. Et hinc est quod dominus non repetit si quid servo in servitute debitum post manumissionem solvit: quia (ut Tryphoninus [11]) ait) debiti vel non debiti ratio in condictione naturaliter intelligitur: Dominus autem servo debere naturaliter potest. Itaque sicut clientes in usum patronorum et subditos in usum regum, sic servos in usus [12]) heriles contulisse legimus, ut si filia dotanda, si captivus filius redimendus, et si quid his evenisset simile. Plinius [13]), ut ipse in epistolis

---

1) Ad Phorm. act. I Sc. 1 [43].
2) L. Peculium nascitur, D. de peculio [l. 40 D. XV, 1].
3) Thuc. l. VII [87]. Diod. libro XIII [19].
4) *Siculorum crudelitas*] Et Isaaci Angeli in Siculos captivos, memorante Niceta lib. I [c. 3 de Isaacio Angelo], qui et epistolam ponit ea de re regis Siculi ad Imperatorem Graecum.
5) [Sen., de Benef. III, 19].
6) *Apud Terentium est*] Phormione actu I, Sc. I [44].
7) Inst. quod cum eo qui in alt. p. [Inst. IV, 7],
8) *Naturale patrimonium*] Eumaeus Odysseae Ξ [XIV, 63 sq.].

Οἷά τε ᾧ οἰκῆι ἄναξ εὔθυμος ἔδωκε
Οἶκόν τε κλῆρόν τε πολυμνήστην τε γυναῖκα.
Qualia dat famulis domini prolixa voluntas,
Federa coniugii socialia, remque domumque.

Ipse Ulysses Odissea φ [XXI, 214 sq.] Eumaeo et Philaetio dicit:

Ἄξομαι ἀμφοτέροις ἀλόχους καὶ κτήματ' ὀπίσσω
Οἰκία τ' ἐγγὺς ἐμεῖο τετυγμένα.
Vestrum utrique thori socias dabo, largiar et rem
Vicinasque domos nostrae.

Varro [de Re Rust. I, 17, 7] de Servis: *studiosiores ad opus fieri liberalius tractando, aut cibariis aut vestitu largiore, aut remissione operis, concessioneque ut peculiare aliquid in fundo pascere liceat.*
9) L. depositi, §. 5. D. de peculio [l. 5 § 5 D. XV, 1].
10) *Seneca*] VII de benef. 4. Eiusdem est ibidem: *Numquid dubium est, quin servus cum peculio domini sit? Dat tamen domino suo munus.*
11) L. si quid. D. de cond. indeb. [l. 64 D. XII, 6].
12) Diony. l. II [10].
13) Lib. VIII. epist. 16.

narrat, servis suis concedebat etiam quaedam quasi testamenta facere, id est dividere, donare, relinquere intra domum. Apud aliquas gentes etiam plenius quoddam res acquirendi ius servis concessum legimus, sicut servitutis plures esse gradus a nobis [1]) tractatum est.

4. Ad hanc internam quam exponimus iustitiam multos apud populos etiam ius illud exterius dominorum leges retraxerunt. Nam et apud Graecos servis durius habitis licebat *πράσιν αἰτεῖν ad venditionem proclamare,* et Romae ad statuas confugere, aut [2]) praesidum implorare opem contra saevitiam vel famem vel intolerabilem iniuriam [3]). Illud vero iam non ex iure stricto, sed ex humanitate et beneficentia veniet, interdum tali quae et debeatur, ut post longas operas aut valde magnas libertas detur servo.

5. Posteaquam iure gentium servitus invasit, secutum est beneficium manumissionis, ait Ulpianus [4]). Exemplo sit illud Terentianum [5]) :

feci e servo ut esses libertus mihi
Propterea quod servibas liberaliter [6]).

Salvianus [7]) in usu quotidiano esse ait ut servi etsi non optimae saltem non improbae servitutis libertate donentur. addit, *et illa quae in servitute positi conquisierant ex dominorum domo tollere non vetantur.* Cuius benignitatis multa exempla in martyrologiis apparent. Et hic quoque laudanda benignitas legis Hebraeae [8]), quae servum Hebraeum certo tempore exacto manumitti omnino iubet, nec sine donis [9]), de cuius legis contemptu graviter queruntur Prophetae. Catonem maiorem reprehendit Plutarchus [10]) quod servos senectute confectos venderet, immemor eius quae est inter homines communis naturae.

VII. Quaestio hic incidit an fugere fas sit ei qui bello iusto captus est [11]). non de eo agimus qui suo proprio delicto poenam eam est commeritus, sed qui publico facto in hanc fortunam decidit. Verius est fas non esse, quia ex conventione ut diximus gentium communi operas suas civitatis nomine debet. Quod tamen ita est intelligendum, nisi intolerabilis saevitia hanc ipsi imponat necessitatem. Videri circa hanc rem potest responsum Gregorii Neocaesariensis XVI.

---

1) Lib. II, c. III [immo c. V § XXVII sqq.].
2) [ut, ed. 1632; aut, reliquae tres].
3) Inst. de his qui sui vel al. [§ 2 Inst. I, 8].
4) L. manumissiones, D. de Iust. et Iure [l. 4 D. I, 1].
5) [Terent., Andria 37 sq.].
6) *Quod servibas liberaliter*] Ita Manuscripti, recte: Varro [cf. Servius ad Virg. Aen. VIII, 564] narrat in Feroniae luco dictum servis: *Benemeriti sedeant servi, surgant liberi.* in quibusdam locis mos liberari servos ubi octuplum pretii, quo emti erant, paraverant.
7) Lib. III [adv. Avaritiam c. 7].
8) Deut. XV, 13.
9) *Nec sine donis*] Consuetudo id interpretata ne minus XXX siclis detur, vide praecepto iubente 84.
10) [Plut., Cato maior 338 E].
11) Silv. verbo servitus. §. 3. Fortunius in l. manumissiones, D. de iust. et iure [l. 4 D. I, 1]. Aegi. Reg. de act. supern. disput. 31, dub. 7. num. 119.

VIII. 1. Movimus alibi [1]) dubitationem [2]) an et quatenus nati ex servis domino teneantur interno iure, quae hic ob specialem bello captorum considerationem omitti non debet. Si parentes suo delicto poenam mortis erant commeriti, poterunt eorum posteri qui sperabantu , ad vitam servandam obstringi servitio, quia alioqui exstituri non fuerant. nam et ob alimenta alioquin defutura prolem suam parentes in servitutem vendere possunt, ut ibi diximus. Tale est ius quod in Cananaeorum posteros Hebraeis Deus concedit [3]).

2. Pro debito autem civitatis ii quidem qui iam nati erant, ut pars civitatis obligari poterant non minus quam parentes ipsi. at in nondum natis non videtur haec causa sufficere, sed alia requiri: aut ex parentum consensu expresso accedente alendi necessitate, idque etiam in perpetuum: aut ex ipsa alimentorum praestatione, idque dumtaxat usque dum operae totum quod impensum est expunxerint. Si quid ultra iuris in hos domino datur, id videtur ex lege civili dominis plus aequo largiente [4]) procedere.

IX. 1. At quas apud gentes ius illud servitutis ex bello in usu non est, optimum erit permutari captivos: proximum dimitti pretio non iniquo. Hoc quale sit praecise definiri non potest: sed humanitas docet non ultra intendi debere quam deducto ne egeat captus rebus necessariis: nam et leges civiles hoc multis indulgent qui suo facto proprio in debitum inciderunt. Alibi hoc pactis aut moribus definitur: ut apud Graecos olim mina [5]), nunc inter milites menstruo stipendio. Narrat Plutarchus [6]) olim inter Corinthios et Megarenses bella gesta **ἡμέρως καὶ συγγενικῶς** *mansuete et ita ut populos consanguineos decebat.* Si quis captus esset, eum a captore habitum ut hospitem et fide de pretio accepta dimissum domum: unde natum **δορυξένων** nomen.

2. Excelsioris animi est illud Pyrrhi a Cicerone [7]) laudatum:

Nec mi aurum posco [8]) nec mi pretium dederitis:
Ferro non auro vitam cernamus utrique:
Quorum virtuti belli fortuna pepercit
Eorundem libertati me parcere certum est.

Non dubium quin crediderit Pyrrhus iustum a se bellum geri: tamen parcendum existimabat eorum libertati quos probabiles causae in bellum tulissent. Simile Cyri factum celebrat Xenophon [9]), Philippi

---

1) L. II, c. 5 [§ XXIX].
2) Less. l. II, c. 5, dub. 5.
3) Deut. XV, 13 [XX, 14].
4) [Largientibus, quatuor edd.].
5) *Ut apud Graecos olim mina*] Bello Gallorum cum Hispanis in Italia eques redemptus quarta parte annui stipendii. non comprehensi qui ordines ducerent eisque superiores: nec qui iusto praelio aut oppido per vim capto venirent in potestatem. Mariana XXVII, 18.
6) Quaest. Gr. [295 B].
7) [Cic., de Off. I, 12, 38].
8) *Nec mi aurum posco*] Similem Tiberii Christiani Imperatoris in Persas bonitatem laudat Menander Protector [Exc. de Legat., Rom. p. 212]: Sisebuti Mariana [VI, 3], item Sanctii Castellae regis libro XI [5].
9) II Cyrop. [III, 1, 28 sqq.].

Macedonis post victoriam in Chaeronea Polybius [1]: Alexandri in Scythas Curtius [2]: Ptolemaei regis et Demetrii inter se non bello magis, quam in captivos benignitate certantium Plutarchus [3]. Lysimachum vero Getarum rex Dromichaetes [4] bello captum hospitem suum fecit, paupertatisque simul Geticae ac comitatis testem factum perpulit [5], ut talibus amicis quam hostibus uti mallet [6].

---

1) [Polyb. v, 10].
2) [Curtius vii, 9, 18].
3) Vita Dem. [891 A].
4) *Getarum rex Dromichetes*] meminit et Diodorus Siculus in excerptis Peiresianis [Exc. de Virtut. et Vitiis i p. 253].
5) [pertulit, ed. 1632; perpulit, edd. 1642 et 1646].
6) Strabo libro vii [3, 8].

CAPUT XV.

TEMPERAMENTUM CIRCA ACQUISITIONEM IMPERII.

I. *Quatenus iustitia interna permittat imperium acquiri.*
II. *Laudabile esse hoc iure in victos abstinere:*
III. *Sive eos miscendo victoribus:*
IV. *Sive relinquendo imperium his qui habuerant:*
V. *Interdum impositis praesidiis:*
VI. *Aut tributis etiam et similibus oneribus.*
VII. *Utilitas ab hac moderatione indicatur.*
VIII. *Exempla: et de mutata forma reipublicae apud victos.*
IX. *Imperium si assumendum sit, recte partem eius victis relinqui:*
X. *Aut certe libertatem aliquam:*
XI. *Praecipue in religione:*
XII. *Saltem victos clementer haberi oportere: et cur?*

I. Quae in singulos aut exigitur aequitas, aut laudatur humanitas, tanto magis in populos aut in populorum partes [1]), quanto in multos insignior est et iniuria et beneficentia. Iusto bello ut alia acquiri possunt, ita et ius imperantis in populum, et ius quod in imperio habet ipse populus: sed nempe quatenus fert aut poenae nascentis ex delicto aut alterius debiti modus. Quibus addenda est causa vitandi periculi summi. Sed haec causa plerumque cum aliis miscetur, quae tamen ipsa tum in pace constituenda, tum in utenda victoria maxime spectanda est. Nam caetera est ut remittantur ex misericordia. In publico autem periculo quae modum excedit securitas, immisericordia est. Isocrates [2]) ad Philippum **τῶν βαρβάρων ἐπὶ τοσοῦτον ἐξαρκέσει κρατεῖν ὅσον ἐν ἀσφαλείᾳ καταστήσαι τὴν σαυτοῦ χώραν**: *barbari hactenus edomandi sunt, quantum satis erit ut tuam regionem in tuto colloces.*

II. I. Crispus Sallustius [3]) de Romanis veteribus, *Maiores nostri religiosissimi mortales nihil victis eripiebant, praeter iniuriae licentiam.* Digna quae a Christiano diceretur sententia: quicum illud eiusdem [4]) convenit: *Sapientes pacis causa bellum gerunt et laborem spe otii sustentant.* Aristoteles [5]) non semel dixerat **πόλεμον εἶναι εἰρήνης χάριν, ἀσχολίαν δὲ σχόλης** *bellum pacis et negotium otii causa institutum.* Nec aliud vult Cicero [6]) cuius hoc est sanctissimum effatum: *Bellum ita suscipiatur ut nihil aliud nisi pax quaesita videatur.* Eiusdem [7]) et hoc

1) Vict. de iure belli, n. 38, et 59.
2) [Isocrat., Epist. II, 4].
3) Iugurth. [immo Bell. Catilin. XII, 4].
4) [De rep. ordin. I, 6].
5) De rep. VII c. 14 et 15 et X Nic. c. 7.
6) De Off. I [23, 80].
7) [Ibid. II, 35].

simile: *Sic suscipienda bella sunt ob eam causam, ut sine iniuria in pace vivatur.*

2. Nihil haec distant ab his quae nos docent verae religionis Theologi [1]) finem belli esse amovere ea quae pacem perturbant. Ante Nini tempora ut ex Trogo [2]) alibi dicere coepimus, fines imperii tueri magis quam proferre [3]) mos erat: intra suam cuique patriam regna finiebantur: Reges non imperium sibi sed populis suis gloriam quaerebant, contentique victoria imperio abstinebant: quo nos retrahit, quantum potest, Augustinus [4]) cum ait: *Videant tamen ne forte non pertineat ad viros bonos gaudere de imperii latitudine* [5]). qui et hoc addit: *felicitas maior est vicinum habere concordem, quam vicinum malum subiugare bellantem.* Adde quod in ipsis Ammonitis Propheta Amosus [6]) severe reprehendit hoc studium proferendorum per arma finium.

III. Ad hoc antiquae innocentiae exemplar proxime accessit veterum Romanorum prudens modestia: *Quid hodie esset imperium,* ait Seneca [7]): *nisi salubris providentia victos permiscuisset victoribus? Conditor noster Romulus,* ait apud Tacitum [8]) Claudius, *tantum sapientia valuit ut plerosque populos eodem die hostes, deinde cives habuerit:* addit exitio Lacedaemoniis et Atheniensibus nihil aliud fuisse, quam quod victos pro alienigenis arcebant. Livius [9]) rem Romanam auctam dicit hostibus in civitatem recipiendis. Exempla exstant in historiis Sabinorum, Albanorum, Latinorum, deinde aliorum ex Italia: donec postremo,

Caesar Gallos in triumphum duxit, idem in curiam [10]).

Cerialis in oratione ad Gallos quae apud Tacitum [11]): *Ipsi plerumque legionibus nostris praesidetis: ipsi has aliasque provincias regitis. Nihil separatum clausumve.* Et mox: *Proinde pacem et vitam quam victi victoresque eodem iure obtinemus, amate, colite.* Tandem quod mirandum maxime, in orbe Romano qui sunt, ex constitutione Imperatoris Antonini cives Romani effecti sunt, quae verba sunt Ulpiani [12]). ex eo ut Modestinus [13]) ait Roma communis patria est. Et de ea Claudianus [14]):

Huius pacificis debemus moribus omnes,
Quod cuncti gens una sumus.

---

1) Th. 1, 2, q. 40, art. 1. ad 3. Wil. Mat. de belli sec. requis. q. 7.
2) [Iustinus I, 1, 3].
3) *Tueri magis quam proferre*] Alexander Imperator Artaxerxi Persae: *δεῖν μένειν τε αὐτὸν ἐν τοῖς ἰδίων ὅροις καὶ μὴ καινοτομεῖν, μηδὲ ματαίαις ἐλπίσιν αἰωρούμενον μέγαν ἐγείρειν πόλεμον· ἀγαπητῶς δὲ ἔχειν ἕκαστον τὰ ἑαυτοῦ. Manendum cuique intra suos fines nihil novando, neque debere quenquam incerta spe sublatum bella incipere, sed suo esse contentum* [Herodian. VI, 2, 4].
4) De Civ. Dei, lib. IV, 15.
5) *Gaudere de imperii latitudine*] Vide Cyrillum libro v contra Iulianum [p. 177] reges Hebraeos hoc nomine laudantem, quod suis contenti essent finibus.
6) I, 13.
7) L. II de ira, cap. 34 [§ 4].
8) Ann. V [immo XI, 24].
9) Lib. I [immo VIII, 13, 16].
10) [Sueton., Caesar 80].
11) [Tac., Hist. IV, 74].
12) L. in orbe, D. de stat. hom. [l. 17 D. I, 5].
13) l. Roma. D. ad munic. [l. 33 D. L, 1].
14) [Claudian., de Cons. Stilich. III, 154, 159].

IV. 1. Alia moderatae victoriae species est, victis, aut regibus aut populis relinquere, quod habuerant imperium. Sic Hercules, Priami

Hostis parvi victus lachrymis,
Suscipe dixit, rector habenas,
Patrioque sede celsus solio:
Sed sceptra fide meliore tene [1]).

Idem victo Neleo filio eius Nestori regnum permisit [2]). Sic Persae reges victis regibus regnum relinquebant [3]). Sic Cyrus Armenio [4]): Sic Poro Alexander [5]). Laudat hoc Seneca [6]), *nihil ex rege victo praeter gloriam sumere.* Et Polybius [7]) celebrat Antigoni bonitatem, qui cum Spartam haberet in potestate reliquerit ipsis, **τὸ πάτριον πολίτευμα καὶ τὴν ἐλευθερίαν,** *rempublicam maiorum ac libertatem.* quo ex facto maximas per Graeciam laudes consecutus ibidem narratur.

2. Sic Cappadocibus permissum a Romanis uti qua vellent reipublicae forma: Et multi populi post bellum relicti liberi. *Carthago libera cum suis legibus est,* aiunt Rhodii [8]) ad Romanos post bellum Punicum secundum. Pompeius **τῶν εἰλημμένων ἐθνῶν τὰ μὲν αὐτονομα ἠφίει.** inquit Appianus [9]), *ex devictis gentibus quasdam reliquit liberas* [10]). Et Quintius Aetolis dicentibus pacem firmam esse non posse nisi Philippus Macedo regno pelleretur, dixit sententiam eos dixisse immemores Romanorum moris, victis parcendi: addidit: *Adversus victos mitissimum quemque maximum animum habere* [11]). Apud Tacitum [12]) est: *Zorsini victo nihil ereptum.*

V. Interdum simul cum concessione imperii consultum victorum securitati. Sic a Quintio decretum [13]), Corinthus redderetur Achaeis, ut in Acrocorintho tamen praesidium esset: Chalcidem ac Demetriadem detineri, donec cura de Antiocho decessisset.

VI. Tributorum quoque indictio saepe non tam ad factorum sumtuum restitutionem, quam ad securitatem et victoris et victi in posterum pertinet. Cicero [14]) de Graecis: *Simul illud Asia cogitet nullam a se neque belli externi neque discordiarum domesticarum calamitatem abfuturam fuisse, si hoc imperio non teneatur: id autem imperium cum retineri sine vectigalibus nullo modo possit, aequo animo parte aliqua suorum fructuum pacem sibi sempiternam redimat atque otium.* Peti-

---

1) Sen. Troad. [735 sqq.].
2) Ael. l. IV, 5 [Var. Hist.].
3) Hero. l. VII [immo III, 15].
4) [Xenoph., Cyrip. III, 1, 33 sqq.].
5) *Sic Poro Alexander*] Pipinus Aistolfo Langobardo.
6) *Seneca*] de Clem. I. cap. 21 [§ 3]. Totus locus dignus inspici, ubi et hoc egregie dictum: *Hoc est etiam ex victoria sua triumphare, testarique se nihil quod dignum esset victore apud victos invenisse.* Tigrani pars regni a Pompeio relicta. Eutropius VI [13].
7) [Polyb. v, 9].
8) Livius libro XXXII [XXXVII, 54, 26].
9) Mithrid. [114].
10) *Quasdam reliquit liberas*] Earum ut noscatur conditio vide Polybium Excerptis legationum num. 6 [leg. gent. p. 234 sqq.]. Suetonium in Caesare ubi de Gallia [25]. Habet et quaedam Guillemannus non indigna lectu in rebus Helvetiorum [I, 8].
11) [Livius XXXIII, 13, 9].
12) Ann. XII [19].
13) *Sic a Quintio decretum*] Remissum id tamen postea. Polybius excerptis legationum num. XI [leg. gent. p. 234 sqq.]. Plutarchus Flaminio [374 C].
14) L. I ad Qu. frat. epist. 1 [c. 11 § 34].

lius Cerealis apud Tacitum [1]) pro Romanis apud Lingonas aliosque Gallos sic disserit: *Nos quanquam toties lacessiti iure victoriae id solum vobis addidimus quo pacem tueremur. nam neque quies gentium sine armis, neque arma sine stipendiis, neque stipendia sine tributis haberi queunt.* Eodem pertinent et alia quae expressimus cum de inaequali federe ageremus [2]), tradere arma, classem [3]), elephantos, non habere aciem, non exercitum.

VII. 1. Ut autem victis relinquatur suum imperium, non tantum humanitatis est, sed saepe et consilii. Inter Numae instituta laudatur, quod a Termini sacris omnem sanguinem abesse voluit [4]), significans ad quietem et certam pacem nihil utilius quam suis se finibus tenere. Optime Florus [5]): *Difficilius est provincias obtinere quam facere: viribus parantur, iure retinentur.* cui non dissimile apud Livium [6]) illud: *facilius parari singula quam teneri universa:* et Augusti dictum apud Plutarchum [7]): μεῖζον τοῦ κτήσασθαι μεγάλην ἡγεμονίαν τὸ διατάξαι τὴν ὑπάρχουσαν. Darii regis legati Alexandro: *Periculosum est peregrinum imperium: difficile est continere quod capere non possis. Facilius est quaedam vincere quam tueri: quam Hercule expeditius manus nostrae recipiunt quam continent* [8]).

2. Quod Calanus Indus [9]) et ante eum Oebarus [10]) Cyri amicus explicabant corii similitudine, quod alia parte se tollat simul aliam pede presseris: Et T. Quintius apud Livium [11]) comparatione testudinis [12]) tutae ad ictus ubi collecta in suum tegmen est, obnoxiae atque infirmae simul exseruerit sui partem. Plato III de legibus [13]) huc aptat Hesiodi dictum: *Omni dimidium plus.* Et Appianus [14]) notat non paucos populos qui sub Romano imperio esse vellent, ab ipsis repudiatos: aliis etiam reges datos. Scipione Africano iudice [15]) iam suis temporibus tantum Roma possidebat, ut avidum esset quicquam ultra appetere, abunde felix, si nihil ex eo quod obtinebat amitteret. Itaque et lustri condendi carmen quo Dii rogabantur ut res populi Romani meliores amplioresque facerent, ita emendavit [16]) precatus ut eas perpetuo incolumes servarent.

---

1) Hist. IV [74].
2) Lib. II, c. XV. §. 7.
3) *Tradere arma, classem*] Vide de Persis Agathiam libro IV [9].
4) Plut. quaest. Rom. 15 [267 C].
5) [Florus IV, 12].
6) Libro XXXVII [35, 6].
7) [Plutarch., Apophth. 207 D].
8) [Curtius IV, 11, 8].
9) *Calanus Indus*] Habet id Plutarchus Alexandro [701 E].
10) [Aristides, Or. in Romam p. 353 sq.].
11) Livius libro XXVIII [XXXVI, 32, 6].
12) *Comparatione testudinis*] Plutarchus [Flamin. 378 D] sic narrat: Ἀχαιοὺς σφετεριζομένους τὴν Ζακυνθίαν νῆσον ἀποτρέπων ἔφη, κινδυνεύειν ἄν, ὥσπερ αἱ χελῶναι, πορρωτέρω τὴν κεφαλὴν τῆς Πελοποννήσου προτείνωσι. *Achaeos Zacynthum insulam appetentes cum dehortari vellet dixit, periculum eos adituros, si, testudinis more, caput extra Peloponnesum extulissent.*
13) [Plato, Leg. III, 10].
14) [Appian., Praef. 7].
15) Val. Max. IV, 1 [§ 10].
16) *Ita emendavit*] Utitur hac historia Claudianus Iulianus Consul in epistola ad Pupienum et Balbinum [Capitolinus, Maximus et Balbinus c. 17]. Imitatus Augustus, qui Dione [LIV, 9] narrante, ἐπῃνεῖτο ἐφ' οἷς οὐκ ἠξίου ἕτερόν τι προσκτήσασθαι, ἀλλ' ἀκριβῶς ἀρκεῖσθαι τοῖς ὑπάρχουσιν ἐδικαίου. *Laudatus est, quod nihil novi acquirere voluit, sed quae iam habebantur sufficere est arbitratus.*

VIII. Lacedaemonii et initio Athenienses in captas civitates nullum sibi vindicabant imperium: tantum eas republica uti volebant ad suam accommodata, Lacedaemonii quidem sub primorum potentia, Athenienses sub arbitrio populi, ut Thucydides [1]), Isocrates [2]), Demosthenes [3]) nos docent, ipse etiam Aristoteles quarti de republica capite XI, et quinti VII, quod ipsum in comoedia sic notat Heniochus [4]) illorum temporum scriptor:

> ***Γυναῖκε δ' αὐτὰς δύ' ἐταράττετόν τινε,***
> ***Ἀεὶ συνοῦσαι· δημοκρατία θατέρᾳ***
> ***Ὄνομ' ἐστὶ, τῇ δ' ἀριστοκρατίᾳ θατέρᾳ,***
> ***Δι' ἃς πεπαρῳνήκασιν ἤδη πολλάκις.***
> *Tum geminae ad illas accesserunt mulieres*
> *Quae cuncta conturbarunt: Optimatitas*
> *Est nomen alteri, alteri Popularitas,*
> *Quarum incitatu pridem externatae furunt.*

Simile est quod Tacitus [5]) ab Artabano narrat Seleuciae factum: *Plebem primoribus tradidit*, inquit, *ex suo usu: nam populi imperium iuxta libertatem, paucorum dominatio regiae libidini propior est.* Sed eiusmodi mutationes an ad victoris securitatem faciant non est nostrae inspectionis.

IX. Si minus tutum sit omni in victos imperio abstinere, temperari tamen res potest, ut aliquid imperii relinquatur ipsis aut ipsorum regibus. Populi Romani consuetudinem vocat Tacitus [6]) ut haberet instrumenta servitutis et reges. Eidem [7]) Antiochus inservientium regum ditissimus, βασιλεῖς Ῥωμαίων ὑπήκοοι in commentariis de Musonio [8]): et apud Strabonem [9]) circa finem libri sexti. Lucanus [10]):

> *Atque omnis Latio quae servit purpura ferro* [11]):

Sic apud Iudaeos mansit sceptrum in Synedrio etiam post confiscationem Archelai. Euagoras Cypri rex, ut apud Diodorum [12]) est, dicebat velle se Persae obedire, sed ut regem regi. Et Dario victo aliquoties hanc conditionem ferebat Alexander [13]), ut ipse imperaret aliis, pareret Alexandro [14]). Nos de modis miscendi imperii diximus alibi [15]).

---

1) Thu. I [19].
2) Isoc. Pan. [Panathen. 18].
3) Dem. oratione de Chers. Diod. lib. XIII et XV.
4) [Stobaeus 43, 27].
5) Ann. VI [48].
6) [Tac., Agricola 14].
7) Hist. II [81].
8) [Stobaeus 48, 67].
9) [Strabo VI, 4, 2].
10) [Lucan., Phars. VII, 228].
11) *Latio quae servit purpura ferro*] Vide Panegyricum Maximiano dictum [Claudiani Mamertini c. 10].
12) Lib. XV [9].
13) Lib. XVII [54, apud eundem].
14) *Ut ipse imperaret aliis, pareret Alexandro*] Tales et olim in Italia reges sub aliorum regum imperiis: Servius ad X Aeneida [655]. Sic apud Aeschylum Persis [24]:

> *Βασιλῆς βασιλέως ὕποχοι μεγάλου.*
> *Reges regis magni subices.*

Sic et apud Turcas teste Leunclavio libro XVIII.
15) Lib. I, cap. III. §. 17. Lib. III, c. VIII, 3.

Quibusdam pars regni relicta, sicut veteribus possessoribus agrorum pars.

X. Sed et cum omne imperium victis eripitur, relinqui illis possunt circa res privatas et publicas minores suae leges [1]) suique mores et magistratus. Sic in Bithynia proconsulari provincia Apamaea civitas privilegium habuit suo arbitrio rempublicam administrandi [2]), ut Plinii epistolae [3]) nos docent, et alibi Bithynis sui magistratus, suus senatus. Sic et in Ponto Amisenorum civitas legibus suis utebatur Luculli beneficio [4]). Gothi victis Romanis leges reliquerunt Romanas.

XI. 1. Huius indulgentiae pars est avitae religionis usum [5]) victis nisi persuasis non eripere: quod ut · victis pergratum, ita victori innoxium probat Agrippa oratione ad Caium, quam Philo recitat in legationis suae renuntiatione [6]). Et apud Iosephum [7]), tum ipse Iosephus tum Titus Imperator rebellibus Hierosolymitis obiiciunt, quod Romanorum beneficio sacris suis tanto cum iure uterentur, ut templo alienigenas arcere possent etiam capitis periculo.

2. At si falsa apud victos religio, ne vera opprimatur, recte curabit victor, quod Constatinus fecit fractis Licinii partibus, et post eum Franci aliique reges.

XII. 1. Postrema cautio haec est ut in imperio etiam plenissimo et quasi herili, victi clementer habeantur, et ita ut eorum utilitates cum victoris utilitatibus socientur. Cyrus [8]) victos Assyrios iubebat bono esse animo: eandem ipsorum sortem fore quae fuisset, mutato tantum rege. Mansuras ipsis domos, agros, ius in uxores, in liberos ut fuisset hactenus. Quin siquis iniuriam ipsis faceret, se ac suos vindices fore. Apud Sallustium [9]) legimus: *Populo Romano melius visum amicos quam servos quaerere: tutiusque rati volentibus quam coactis imperitare* [10]). Britanni temporibus Taciti [11]) delectum ac tributa

---

1) *Suae leges*] Philo legatione ad Caium [23]: *Σεβαστὸς τοσαύτην ἐποιεῖτο τῆς βεβαιώσεως τῶν παρ' ἑκάστοις πατρίων, ὅσην καὶ τῶν ῥωμαικῶν ἐπιμέλειαν. Augustus non minus curae suae duxit custodiam legum propriarum cuique genti quam Romanorum.*

2) *Suo arbitrio rempublicam administrandi*] Vide epistolam XCIII Plinii, et sequentem Traiani libro X [epp. 92 et 93]. Sinope sub Persis rempublicam habebat popularem. Appianus Mithridaticis [83]. Talis apud Graecos sub Romanis umbra libertatis. Vide Ciceronem lib. VI ad Atticum epist. 1. Plinium lib. VIII, epist. 24. Evocari ex insula Cyprios non licebat. Cicero ad Atticum V, 21 [§ 6].

3) Lib. X, epist. 56, et 84. et 111 et 113 [epp. 47, 79, 112, 114].

4) Ib. epist. 93 [X ep. 92].

5) *Avitae religionis usum*] *melius est ibi aliquem Deum coli, quam nullum*: ut Severi verbis modo [p. 605 n. 10] diximus. Sic Gotthi apud Procopium Gotth. II [6], dicunt se ad suam religionem adegisse neminem.

6) [Philo, de legat ad Caium 36].

7) [Ioseph., Bell. Iud. V, 9, 4; VI, 2, 1].

8) Xen. de Cyri inst. l. IV [4, 10].

9) [Sallust., Bell. Iugurth. VII, 6].

10) *Volentibus quam coactis imperare*] Lacedaemonii apud Thucydidem V [IV, 19]: *νομίζομέν τε τὰς μεγάλας ἔχθρας μάλιστ' ἂν διαλύεσθαι βεβαίως, οὐκ ἂν ἀνταμυνόμενός τις καὶ ἐπικρατήσας τὰ πλέω τοῦ πολέμου κατ' ἀνάγκην ὅρκοις ἐγκαταλαμβάνων μὴ ἀπὸ τοῦ ἴσου ξυμβῇ, ἀλλ' ἦν παρὸν τὸ αὐτὸ δρᾶσαι, πρὸς τὸ ἐπιεικὲς καὶ ἀρετῇ αὐτὸς νικήσας παρὰ ἃ προσεδέχετο μετρίως ξυναλλαγῇ. Sic existimamus, magnas inimicitias ita in firmam concordiam mutari, non si quis se ulciscens et fortuna usus prosperiore necessitatem alteris imponat iurandi in leges inaequales, sed si, cum id facere possit, aequitate usus non minore, quam in vincendo virtute, quam potest moderatissime rem transigat.*

11) Vit. Agr. [13].

et iniuncta imperii munera impigre obibant, si iniuriae abessent: has aegre tolerabant: iam domiti ut parerent, nondum ut servirent.

2. Privernas [1]) ille in Senatu Romano interrogatus, qualem ab ipsis pacem Romani exspectandam haberent: *Si bonam dederitis,* ait, *et fidam et perpetuam. si malam haud diuturnam:* ratione addita: *ne credideris ullum populum, aut hominem denique, in ea conditione, cuius eum poeniteat diutius quam necesse sit mansurum.* Sic Camillus [2]) dicebat, firmissimum imperium esse quo obedientes gaudeant. Scythae [3]) Alexandro: *Inter dominum et servum nulla amicitia: etiam in pace, belli tamen iura servantur.* Hermocrates apud Diodorum [4]): **κάλλιστόν ἐστι τοῦ νικᾶν τὴν νίκην ἐνεγκεῖν ἀνθρωπίνως**: *non tam vincere pulchrum, quam victoria clementer uti.* Salubris ad victoriae usum Taciti [5]) sententia: *Bellorum egregii fines quoties ignoscendo transigitur.* In Caesaris Dictatoris epistola [6]) est: *Haec nova sit ratio vincendi, ut misericordia et liberalitate nos muniamus.*

1) Liv. l. VIII [21, 4].
2) Liv. l. VIII [13, 16].
3) Curt. l. VII [8, 28].
4) Lib. XIII [19].
5) [Tac., Ann. XII, 19].
6) [Cic., Epp. ad Atticum IX, 7 c.].

CAPUT XVI.

TEMPERAMENTUM CIRCA EA QUAE IURE GENTIUM POSTLIMINIO CARENT.

I. *Internam iustitiam exigere ut reddantur quae hostis noster alii iniusto bello eripuit.*
II. *Exempla.*
III. *An quid deduci possit.*
IV. *Etiam populos subditos aut populorum partes reddendas his, quorum fuerant, si ab hoste iniuste occupati sint.*
V. *Quo tempore obligatio reddendi extinguatur.*
VI. *Quid faciendum in dubia causa.*

I. 1. Quousque ex bello iusto res capientium fiant diximus supra, quibus de rebus deducenda sunt quae recipiuntur postliminii iure. sunt enim haec pro non captis. At quae bello iniusto quaeruntur restituenda diximus, nec ab iis tantum qui ceperunt, sed et ab aliis ad quos res quoquo modo pervenit. nemo enim plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse habuit, aiunt iuris Romani auctores [1]), quod Seneca [2]) breviter explicat, *nemo potest quod non habet dare.* Dominium internum non habuit qui primo cepit: quare nec illud habebit qui causam ab ipso obtinet: dominium ergo secundus aut tertius possessor accepit, quod docendi causa externum vocamus: id est commodum hoc ut ubique iudiciaria auctoritate ac manu pro domino tuendus sit: quo tamen si utatur adversus eum cui res malo facto erepta est, faciet non probe.

2. Nam quod de servo qui a latronibus captus mox ad hostes pervenerat responderunt Iurisconsulti nobiles [3]), verum esse eum subreptum esse, nec quod hostium fuisset aut postliminio rediisset ei rei impedimento esse, idem ex naturali iure respondendum est, de eo, qui bello iniusto captus, mox bello iusto, aut alia ratione, in alterius venit potestatem. nam in iure interno bellum iniustum latrocinio nihil distat [4]). Atque in hanc sententiam ex facto consultus respondit Gregorius Neocaesariensis [5]) cum Pontici quidam res civium a barbaris captas recepissent.

II. 1. Reddendae ergo res tales his quibus fuerant ereptae, quod et factum saepe videmus. Livius [6]) cum retulisset a L. Lucretio Tri-

---

1) L. Si noxale, §. ex his, D. de nox. act. [l. 27 § 1 D. IX, 4]. l. traditio, D. de acq. dom. [l. 20 D. XLI, 1].
2) Lib. V de benef. c. 12.
3) L. latrones, D. de capt. [l. 27 D. XLIX, 15].
4) Aegid. Regius de act. supern. dist. 31, dub. 7, n. 122.
5) *Gregorius Neocaesariensis*] Can. X [epistolae canonicae]. sequuntur Petr. de Potestate Principis c. 3, quaest. 4. Bruningius de Homagiis concl. 241.
6) Lib. III [10, 1].

cipitino victos Volscos et Aequos, expositam ait in campo Martio praedam, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. Idem [1]) cum narrasset, Volscos a Posthumio dictatore fusos: *Praedae pars sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis reddita: partem sub hasta dictator vendidit.* Alibi [2]): *Biduum ad recognoscendas res datum dominis.* Idem [3]) ubi Samnitium de Campanis victoriam narraverat, *quod laetissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia et quadringenti: praeda ingens sociorum: accitique edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque praestituta die.* Mox [4]) simile recitat factum Romanorum: *Samnites Interamnam coloniam Romanorum occupare conati urbem non tenuerunt: agros depopulati cum praedam aliam inde mixtam hominum atque pecudum colonosque captos agerent, in victorem incidunt, consulem ab Luceria redeuntem, nec praedam solum amittunt, sed ipsi longo ac impedito agmine incompositi caeduntur. Consul Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque convocatis exercitu ibi relicto comitiorum causa Romam est profectus.* Alibi [5]) de praeda agens, quam ad Ilipam Lusitaniae urbem Cornelius Scipio ceperat, sic ait idem scriptor: *Ea omnis ante urbem exposita est, potestasque dominis res suas cognoscendi facta: caetera vendenda quaestori data: quod inde effectum est, militi divisum.* Post pugnam T. Gracchi ad Beneventum: *praeda omnis, praeterquam hominum captivorum, militi concessa est et pecus exceptum est, quod intra triginta dies domini cognovissent*, eodem Livio [6]) auctore.

2. De L. Aemylio Gallorum victore Polybius [7]) **τὴν λείαν ἀπέδωκε τοῖς προσήκουσι,** *praedam iis reddidit a quibus abacta fuerat.* Idem fecisse Scipionem Plutarchus [8]) et Appianus [9]) narrant [10]), cum Carthagine capta multa ibi invenisset donaria, quae e Siciliae urbibus et aliunde Poeni eo advexerant. Cicero Verrina de Iurisdictione Siciliensi [11]): *oppidum Himeram Carthaginienses quondam ceperant, quod fuerat imprimis Siciliae clarum et ornatum. Scipio qui hoc dignum populo Romano arbitraretur, bello confecto socios sua per nostram victoriam recuperare, Siculis omnibus, Carthagine capta, quae potuit, restituenda curavit.* Idem late satis id ipsum Scipionis factum prosequitur Verrina de Signis [12]). Rhodii [13]) naves quatuor Atheniensium captas a Macedonibus recuperatasque Atheniensibus reddiderunt. Sic Phaneas Aetolus restitui Aetolis aequum censebat, quae ante bellum habuissent. Nec negabat

1) [Livius IV, 29, 4].
2) [Livius V, 16, 7].
3) Lib. X [20, 15].
4) [Livius X, 36, 16 sqq.].
5) [Livius XXXV, 1, 12].
6) Lib. XXIV [16, 5].
7) Hist. l. II [31].
8) Plutar. Apoph. [200 B].
9) App. Puni. [133].
10) *Idem fecisse Scipionem Plutarchus et Appianus narrant*] Etiam Diodorus Siculus Excerptis Peiresianis [Exc. de Virtut. et Vitiis I p. 293]. Et Valerius Maximus lib. I, cap. 1, num. 6 [V, 1, 6]: *Africani quoque posterioris humanitas speciose lateque patuit. Expugnata enim Carthagine, circa Siciliae civitates literas misit, ut ornamenta Templorum suorum Poenis rapta per legatos recuperarent, inque pristinis sedibus reponenda curarent.*
11) [Cic., Verr. II. 35, 86].
12) [Cic., Verr. IV, 33, 73].
13) Livius libro XXXI [15, 5].

T. Quinctius [1]), si de urbibus bello captis ageretur [2]), et societatis leges non rupissent Aetoli. Etiam bona, olim consecrata Ephesi, quae reges sua fecerant, Romani in veterem statum restituerunt [3]).

III. 1. Quod si commercio res talis ad aliquem pervenerit, poteritne is ei, cui res fuit erepta, pretium a se numeratum imputare? Consentaneum est his quae alibi [4]) diximus posse imputari, in quantum ipsi qui rem amiserat valitura fuerat desperatae possessionis recuperatio. Quod si tale impendium repeti potest, quidni et aestimatio laboris ac periculi, perinde ac si quis rem alienam in mari perditam urinando eduxisset? Apposita ad hanc quaestionem mihi videtur historia Abrahami cum quinque regum victor Sodoma rediret: וישב את כל הרכש ait Moses [5]), *Reduxit omnes illas res* nempe quas a regibus captas superius narraverat.

2. Nec alio referenda conditio regis Sodomorum quam fert Abrahamo, ut captivos redderet, caetera sibi retineret pro labore et periculo. At ipse Abrahamus [6]) vir non pii tantum animi sed et excelsi [7]), sibi quidem nihil voluit sumere: caeterum de rebus receptis (nam ad eas ut diximus, spectat ista narratio) quasi suo iure decumam Deo dedit, detraxit sumtus necessarios, et sociis suis partem aliquam tribui voluit.

IV. Sicut autem res domino reddendae sunt, ita et populi [8]) et partes populorum his qui ius imperii habuerant, aut etiam sibi, si sui fuerant iuris ante vim iniustam. Ita Sutrium receptum restitutumque sociis Camilli aevo ex Livio [9]) discimus. Aeginetas et Melios suis urbibus restituerunt Lacedaemonii, Graeciae civitates quas Macedones invaserant a Flaminio redditae libertati [10]). Idem et in colloquio cum Antiochi legatis aequum esse censuit liberari Asiae urbes quae Graii essent nominis, quas Seleucus Antiochi proavus

---

1) Livius libro XXXIII [13, 11 sq.]

2) *Si de urbibus bello captis ageretur*] Pompeius Attalo et Pylaemeni, Paphlagoniam reddidit. Eutropius VI [14]. in federe Pontificis, Imperatoris Caroli V, et Venetorum contra Solimannum convenerat, ut possessa quisque reciperet. Paruta VIII [IX p. 650 ed. 1605]. itaque Cephalenia ab Hispanis capta reddita Venetis. Est ad eam rem pertinens locus et in Anna Comnena, ubi de Gothofredo agit [XI, 6].

3) Strabo libro XIII [XIV, 1, 26].

4) Lib. II, c. X, §. 9.

5) Genes. XIV, 16.

6) Com. 20, 21, 22, 23, 24 [scil. Genes. XIV, com. 20—24].

7) *Vir non pii tantum animi sed et excelsi*] Bene hoc notavit Iacchiades ad Danielem V, 17. Sulpitius de Abrahamo: *Reliqua his quibus erepta erant reddidit.* [Hist. Sacr. Lib. I. cap. 5]. Ambrosius lib. I de Patriarchis [c. 3]: *Ideo quoniam sibi mercedem ab homine non quaesivit, a Deo accepit.* Non multum hinc distant facta Pittaci et Timoleontis: *Pittacus Mitylenaeus cum recuperati agri dimidia pars consensu omnium offerretur, avertit animum ab eo munere, deforme iudicans virtutis gloriam magnitudine praedae minuere.* Valerius Maximus libro VI, cap. V [Ext.], n. 1. De Timoleonte Plutarchus [Timoleon 277 B]: *οὐ τὸ λαβεῖν ἐκ τοιούτων αἰσχρὸν, ἀλλὰ τὸ μὴ λαβεῖν κρεῖττον καὶ περιουσία τῆς ἀρετῆς ἐν οἷς ἔξεστιν ἐπιδεικνυμένης τὸ μὴ δεόμενον* : *Non accipere in talibus turpe, sed non accipere melius et virtutis cuiusdam exuberantis et in iis quae licita sunt ostendentis, se et his carere posse.* Confer quae supra lib. II, c. XIV. §. VI. et hoc libro c. IV. §. I.

8) *Ita et populi*] Exules Saguntini post sex annos a Romanis restituti. Antonius Cassii bello in servitutem redactos, liberos esse iussit, bona dominis reddi. Sic Calatrava militibus, quibus erepta a Mauris erat, reddita a rege Castellae aliisque. Mariana lib. XI [25]. Confer quae supra hoc libro cap. X, §. 6.

9) Liv. l. VI [3, 10].

10) Id. l. XXIII [32]. Xen. Hist. Gr. III [II, 2, 9].

bello ceperat, amissas receperat idem Antiochus: *Neque enim in Aeolidem Ioniamque coloniae in servitutem regiam missae sunt,* aiebat, *sed stirpis augendae causa, gentisque vetustissimae per orbem terrarum propagandae* [1].

V. Solet et de temporis spatio quaeri, quo reddendae rei obligatio interna possit exstingui. Sed haec quaestio inter eiusdem imperii cives definienda est ex legibus ipsorum; (si modo illae internum ius concedunt, non in externo solo consistunt; quod ex verbis et proposito legum prudenti inspectione colligendum est:) inter eos vero qui alii aliis externi sunt ex sola coniectura derelictionis, de qua diximus alibi [2] quantum instituto nostro sufficit.

VI. Quod si valde ambiguum sit ius belli, optimum erit Arati Sicyonii [3] consilium sequi [4], qui partim novis possessoribus persuasit ut pecuniam accipere mallent, possessionibus cederent; partim veteribus dominis ut commodius putarent numerari sibi quod tanti esset quam suum recuperare.

---

1) Lib. XXXIV [57, 13].
2) Lib. II, c. 4.
3) Cic. Off. II [23, 82].
4) *Arati Sicyonii consilium sequi*] quod fecit rex Ferdinandus memorante Mariana lib. XXIX, c. 14.

CAPUT XVII.

DE HIS QUI IN BELLO MEDII SUNT.

I. *A pacatis nihil sumendum nisi ex summa necessitate cum restitutione pretii:*
II. *Exempla abstinentiae et praecepta.*
III. *Quod sit officium pacatorum circa bellantes.*

I. Supervacuum videri posset, agere nos de his qui extra bellum sunt positi, quando in hos satis constet nullum esse ius bellicum. Sed quia occasione belli multa in eos, finitimos praesertim, patrari solent praetexta necessitate, repetendum hic breviter quod diximus alibi [1]), necessitatem ut ius aliquod det in rem alienam, summam esse debere: requiri praeterea ut in ipso domino par necessitas non subsit: etiam ubi de necessitate constat, non ultra sumendum quam exigit: id est si custodia sufficiat, non sumendum usum: si usus, non sumendum abusum: si abusu sit opus, restituendum tamen rei pretium.

II. 1. Moses [2]) cum summa ipsum et populum necessitas urgeret transeundi per agros Idumaeorum, primum ait transiturum se via regia, neque deflexurum in arva aut vineta: si vel aqua ipsorum opus haberet, persoluturum se eius pretium. Idem praestiterunt laudati et Graecorum, et Romanorum duces. Apud Xenophontem [3]) Graeci qui cum Clearcho Persis pollicentur, nullo se damno iter facturos: et si venales commeatus praeberentur, neque esculenta se neque poculenta cuiquam erepturos.

2. Dercyllides narrante eodem Xenophonte [4]) **παρήγαγε τὸ στράτευμα διὰ τῆς φιλίας χώρας μηδὲν βλάψας τοὺς συμμάχους,** *copias duxit per fines pacatos ita ut nullo detrimento socii afficerentur.* Livius [5]) de Perseo rege: *Per Phthiotidem Achaiam, Thessaliamque sine damno iniuriaque agrorum per quos iter fecit, in regnum rediit.* De Agidis Spartani exercitu Plutarchus [6]): **θέαμα ταῖς πόλεσιν ἦσαν, ἀβλαβῶς καὶ πρᾴως καὶ μονονοὺ καὶ ἀψοφητὶ διαπορευόμενοι τὴν Πελοπόννησον**: *spectaculum erant civitatibus clementer ac sine noxa et pene sine strepitu peragrantes Peloponnesum* [7]) De Sulla Velleius [8]): *Putares venisse in Italiam, non belli vindicem, sed pacis auctorem: tanta cum quiete exercitum per Calabriam Apuliamque cum singulari cura frugum, agrorum,*

1) Lib. II, c. II. §. 10.
2) [Num. XX, 17 sqq.].
3) [Xenoph., Exp. Cyri II, 3, 23 sqq.].
4) [Xenoph., Hist. Gr. III, 1, 10].
5) [Livius XLI, 22, 6].
6) [Plutarch., Agis 801 D].
7) *Sine strepitu peragrantes Peloponnesum*] Par testimonium Tito Quintio Flaminio perhibet Plutarchus [371 D].
8) Lib. II [25].

urbium, hominum, perduxit in Campaniam. De Pompeio Magno Tullius [1]: *Cuius legiones sic in Asiam pervenerunt, ut non modo manus tanti exercitus, sed nec vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur.* De Domitiano ita Frontinus [2]: *Cum in finibus Ubiorum castella poneret, pro fructibus eorum locorum quae vallo comprehendebat pretium solvi iussit, atque ea iustitiae fama omnium fidem sibi adstrinxit.* De Parthica Alexandri Severi expeditione Lampridius [3]: *Tanta disciplina, tanta reverentia sui egit, ut non milites, sed senatores dicerentur: quacumque iter milites faciebant, tribuni accincti, centuriones verecundi, milites amabiles erant: ipsum vero ob haec tot et tanta bona provinciales ut Deum suscipiebant.* De Gothis [4], Hunnis, Alanis, qui Theodosio merebant Panegyrista [5]: *Nullus tumultus, nulla confusio, nulla direptio ut a barbaris erat; quin si quando difficilior frumentaria res fuisset, inopiam patienter ferebat, et quam numero arctarat annonam comparcendo laxabat.* Stiliconi Claudianus [6] idem tribuit:

Tanta quies tantusque metus servator honesti
Te moderante fuit, nullis ut vinea furtis
Aut seges erepta fraudaret messe colonum.

Et Belisario Suida [7].

3. Hoc praestabat exacta cura provisus rerum necessariarum [8],

---

1) *De Pompeio Magno Tullius*] Pro lege Manilia [13, 39]. Et Plutarchus [Pompeius 624 A]: ἀκούων τοὺς στρατιώτας ἐν ταῖς ὁδοιπορίαις ἀτακτεῖν, σφραγῖδα ταῖς μαχαίραις αὐτῶν ἐπέβαλεν· ἣν ὁ μὴ φυλάξας, ἐκολάζετο. *Cum audisset milites suos per itinere licentiosius agere, sigillum gladiis eorum apposuit; quod qui non custodisset, is puniebatur.*

2) Libro II Strat. c. 11 [§ 7].

3) [Lamprid., Alexander Severus 50].

4) *De Gotthis*] multa de huius gentis modestia habemus apud Cassiodorum ut v, 10. et II, 13. Eodem autem libro epistola 25 [immo 26]. *Nec possessorum segetes aut prata vastetis, sed sub omni continentia properate: ut grata nobis esse vestra occursio possit. Quia ideo exercituales gratis subimus impensas, ut ab armatis custodiatur intacta civilitas.* lib. IX, 25: *Arma eius nulla possessorum damna senserunt.*

5) [Latinus Pacatus, Paneg. 32].

6) [Claudian., de Cons. Stil. I, 162 sqq.].

7) *Et Belisario Suida*] [In voce]. Saepe hanc in Belisario virtutem praedicat comes eius testisque actionum Procopius. vide egregiam eius orationem huc pertinentem quam ad milites habuit prope Siciliam, cum in Africam tenderet, narrationemque itineris per Africam Vandalicorum primo [12 et 17]. Ex Gotthicorum autem III [1] integrum hunc locum apponam: εἰς δὲ τοὺς ἀγροίκους ἔτι τοσαύτῃ φειδοῖ καὶ προνοίᾳ ἐχρῆτο, ὥστε βιασθῆναι μὲν αὐτῶν οὐδένα πώποτε, στρατηγοῦντος Βελισαρίου, τετύχηκε· πλουτεῖν δὲ παρὰ δόξαν ξυνέβαινε πᾶσιν, οἷς ἂν αὐτὸς ἐπιδημοίη στρατιᾶς πλήθει· ἀπεδίδοντο γὰρ αὐτοῖς κατὰ γνώμην τὰ ὤνια πάντα. καὶ ἡνίκα μὲν ἀκμάζοι τὰ λήια ἐς τὸ ἀκριβὲς διεφύλαττε, μήτινα παροῦσα ἡ ἵππος λυμήνηται· τῶν δὲ ὡραίων ἐν τοῖς δένδροις ὄντων ἅπτεσθαι αὐτῶν οὐδενὶ τὸ παράπαν ἐξουσία ἐγένετο. *Adversus agricolas tanta cura providentiaque agebat, ut eorum nemo vim pateretur, exercitum ducente Belisario: contra vero opulenti fierent omnes quocunque ille cum multo milite advenisset: vendebant enim illi militibus res suas suopte arbitratu. et cum maturae essent segetes, sollicite cavebat ne ab equite corrumperentur. tum vero poma in arboribus pendentia tangere nemo omnino permittebatur.* Similem Alemannorum laudem in expeditione ad sanctum Sepulchrum vide apud Nicetam Manuele Comneno [I, 4]. Gregoras autem libro IX [cap. 5] idem in Venetis praedicat: ἦσαν γε μὲν οὐδένες, οὓς οὐ μάλα ἐξέπληξεν ἡ τῶν Βενετικῶν εὐταξία, καὶ ἡ μετὰ δικαιοσύνης μεγαλοπρέπεια. οὐδὲ γὰρ ἠξίωσε τῶν πάντων ἐκείνων οὐδεὶς ἐξελθὼν ἀφελέσθαι τι τῶν ἁπάντων ἄνευ τιμῆς ἀργυρίου. *Nemo erat quem non admiratione percelleret Venetorum disciplina, et coniuncta cum iustitia animi magnitudo. Nemo enim de exercitu egressus quicquan rerum sumere volebat nisi pecunia depensa.*

8) *Provisus rerum necessariarum*] Plinius historiae Naturalis XXVI, 4: *curve Romani duces primam semper in bellis commerciorum curam habuere?* Cassiodorus IV, 13: *Habeat quod emat ne cogatur cogitare quod auferat.* Similia habet v, 10, et 13.

et bene soluta stipendia, et vigor disciplinae, cuius legem audis apud Ammianum [1]: *pacatorum terras non debere calcari.* Et apud Vopiscum Aureliano [2]: *Nemo pullum* [3] *alienum rapiat: ovem nemo contingat, uvam nullus auferat, segetem nemo deterat, oleum, sal, lignum nemo exigat* [4]. Item apud Cassiodorum [5]: *Vivant cum provincialibus, iure civili: nec insolescat animus qui se sentit armatum: quia clypeus ille exercitus nostri quietem debet praestare Romanis* [6]. His accedat illud Xenophontis expeditionis libro VI [7], **μὴ ἀναγκάζειν πόλιν φιλίαν ὅτι μὴ αὐτοὶ ἐθέλοντες διδοῖεν**: *civitatem amicam cogendam non esse ut quicquam daret invita.*

4. Ex quibus dictis optime interpreteris illud magni Prophetae, imo Propheta maioris [8] monitum: **μηδένα διασείσητε, μηδὲ συκοφαντήσητε, καὶ ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν**: *A concussione, a calumnia* [9] *in quosvis abstinete, contenti estote stipendiis vestris* [10]. Cui simile illud Aureliani apud Vopiscum dicto loco [11]: *annona sua contentus sit; de praeda hostis non de lachrymis provincialium vivat* [12]. Nec est quod quis putet dici haec pulchre sed praestari non posse. Neque enim aut moneret haec vir divinus, aut sapientes legum auctores praeciperent, si crederent impleri non posse. Denique necesse est concedamus fieri posse, quod factum videmus [13]. Ideo attulimus exempla, quibus accedat illud insigne quod ex Scauro memorat Frontinus [14], pomiferam arborem quam in sede castrorum fuerat complexa metatio, postero die abeunte exercitu intactis fructibus relictam.

---

1) *Apud Ammianum*] Lib. XVIII [2, 7]. quem vide et libro XXI [5, 8].

2) Aurelian. [7]. [Haec nota marg. in quatuor edd. Vocem: Aureliano in textu add. solae edd. 1642 et 1646].

3) [*pallium*, edd. 1625 et 1632; *pullum*, edd. 1642 et 1646].

4) [post *exigat*, sequitur in edd. 1625 et 1632: *annona sua contentus sit*, quod edd. 1642 et 1646 omittunt].

5) [Cassiod. Var. VII, 4].

6) [*exercitus tui quietem delet praestare paganis*, edd. 1625 et 1632; *exercitus nostri quietem debet praestare Romanis*, edd. 1642 et 1646].

7) [Xenoph., Anabasis VI, 2, 6].

8) Luc. III. 14.

9) *A calumnia*] possis vertere *a rapina*. quo sensu ea vox sumitur in Graeca versione Iobi XXXV, 9. Psal. CXVIII, 121 [CXIX, 122]. Prov. XIV, 33 [31], XXII, 16, CXVIII [XXVIII] 3. Ecclesiastae IV, 1. item Levitici XIX, 11. Eandem graecam vocem per defraudare vertit vulgatus interpres Lucae XIX, 8.

10) *Contenti estote stipendiis vestris*] Ambrosius ad hunc Lucae locum [II, 77]: *Idcirco stipendia constituta militiae, ne dum sumptus quaeritur, praedo grassetur.* Quae transcripsit Augustinus Sermone XIX, de verbis Domini secundum Matthaeum [Sermo LXXXII, 1. in Appendice]. Sunt egregiae ad hanc rem constitutiones apud Gregorium Turonensem libro II, cap. 37. in capitulis Caroli et successorum lib. V. tit. CLXXXIX, in concilio Galliae Tomo II. in Capitulari II Ludovici Pii capite XIV. et Tomo III, in Concilio ad S. Macram. Adde legem Baioariorum tit. II, 5. Friderici I legem sic refert Guntherus [Ligurin. VII, 299 sqq.]:

Si quis pacificae plebis villasve domosve
Usserit, abrasis signabitur ora capillis,
Et pulsus castris post verbera multa recedet.

11) [Aureliani apud Vopiscum, ed. 1625; Aureliani dicto Vopisci loco, ed. 1632; Aureliani apud Vopiscum dicto loco, edd. 1642 et 1646].

12) [*vivat*, ed. 1632; *habeat*, edd. 1642 et 1646; *viveret*, ed. 1625].

13) *Necesse est concedamus fieri posse quod factum videmus*] Sic et Guicciardinus disserit libro XVI.

14) *Ex Scauro memorat Frontinus*] Lib. IV, c. 1 [Strateg. IV, 3, 13]. De Nigri severitate ob raptum gallum gallinaceum vide Spartianum [Pescennius Niger 10].

5. Livius [1]) cum narrasset milites Romanos in castris ad Sucronem procacius egisse, et quosdam eorum noctu praedatum in agrum circa pacatum iisse, adiicit omnia libidine ac licentia militum, nihil instituto ac disciplina militari gestum. Est et alter insignis eius scriptoris locus [2]), ubi iter Philippi per Denthelatarum agros narratur: *Socii erant sed propter inopiam haud secus quam hostium fines Macedones populati sunt, rapiendo enim passim, villas primum, deinde quosdam etiam vicos evastarunt, non sine magno pudore regis, cum sociorum voces nequicquam Deos sociales nomenque suum inplorantes audiret.* Apud Tacitum [3]) Peligni turpis fama, dum socios magis quam hostes praedatur. Idem [4]) Vitellianos notat per omnia Italiae municipia desides et tantum hospitibus metuendos. In Verrina quoque Ciceronis de Praetura urbana [5]) haec est accusatio: *oppida pacata sociorum, atque amicorum, diripienda ac vexanda curasti.*

6. Atque hic omittere non possum Theologorum [6]) sententiam quam verissimam puto, regem qui quae debet stipendia militibus non solvit, non tantum militibus teneri de damnis inde secutis, sed et subditis suis et vicinis quos inedia coacti milites male habuerunt.

III. 1. Vicissim eorum qui a bello abstinent officium est nihil facere quo validior fiat is, qui improbam fovet causam, aut quo iustum bellum gerentis motus impediantur secundum ea quae dicta a nobis supra [7]) sunt. In re vero dubia aequos se praebere utrisque in permittendo transitu, in commeatu praebendo [8]) legionibus, in obsessis non sublevandis. Corcyrenses apud Thucydidem [9]) Atheniensium officii esse aiunt, si extra partes esse velint, aut Corinthios prohibere ne ex agro Attico militem conducant, aut idem sibi permittere. Philippo Macedonum regi obiectum a Romanis dupliciter ab eo fedus violatum, et quod sociis populi Romani iniurias fecerit, et quod hostes auxiliis et pecunia iuverit. Eadem urget T. Quintius [10]) in colloquio cum Nabide: *Vos tamen, inquis, vestramque amicitiam ac societatem proprie non violavi. Quoties vis te arguam id fecisse? sed nolo pluribus: summam rem complectar: quibus igitur rebus amicitia violatur? nempe his maxime duabus, si socios meos pro hostibus habeas, si hostibus te coniungas.*

2. Apud Agathiam [11]) legimus hostem esse qui faciat quod hosti placet; et in Procopio [12]), in exercitu hostium eum censeri [13]) qui quae proprie ad bellum usui sunt, hostili exercitui subministrat.

1) Libro XXVIII [24, 9].
2) Lib. XL [22, 10—11].
3) Ann. XII [49].
4) Hist. III [2].
5) [Cic., Verr. I, 21, 56].
6) Aegid. Regius de actibus supernaturalibus disp. 31. dub. 7, n. 95.
7) Libro III, cap. 1.
8) *Aequos se praebere utrisque in permittendo transitu, in commeatu praebendo*] Exemplum nobile vide apud Parutam libro VIII.
9) Lib. I [35].
10) [Livius XXXIV, 32, 14].
11) Lib. III [IV, 4 in princ.].
12) Gott. I [3].
13) *In exercitu hostium eum censeri*] Et contra, socium et amicum recte ait dici non eum modo qui iuxta stat in procinctu, sed et qui omnia quibus opus habet bellum aperte suppeditat, in Epistola Amalasunthae ad Iustinianum.

Demosthenes [1]) olim dixerat: ὁ γὰρ οἷς ἂν ἐγὼ ληφθείην ταῦτα πράττων καὶ κατασκευαζόμενος οὗτος ἐμοὶ πολεμεῖ κἂν μήπω βάλλῃ μήδε τοξεύῃ. *Qui ea facit et machinatur quibus ego capi possim, etiamsi nec feriat, nec iaculum emittat, hostis mihi est.* M. Acilius [2]) Epirotis qui milite Antiochum non iuverant, sed pecuniam ei misisse insimulabantur, negavit scire se hostium an pacatorum numero eos habere deberet. L. Aemilius [3]) Praetor Teios arguit, quod commeatu classem hostium iuvissent, vinum promisissent: addens ni eadem Romanae classi darent, se pro hostibus eos habiturum. Memoratur et Caesaris Augusti [4]) dictum: ἔκσπονδον πόλιν εἶναι, πολέμιον ἔχουσαν παρ' αὐτῇ: *pacis ius amittere civitatem, quae hostem recipiat.*

3. Proderit etiam cum utraque parte bellum gerente foedus miscere, ita ut cum utriusque bona voluntate a bello abstinere, et communia humanitatis officia utrisque exhibere liceat. Apud Livium [5]) est: *pacem, quod medios decet amicos, optent: bello se non interponant.* Archidamus [6]) Spartae rex Eleis, cum viderentur in Arcadum partes inclinare, epistolam scripsit hoc tantum continentem: καλὸν ἡσυχία: *bonum est quiescere.*

---

1) Phil. III [17].
2) Lib. XXXVI [35, 9].
3) Lib. XXXVII [28, 2].
4) Plut. Bruto [1011 D].
5) Lib. XXXV [48, 9].
6) [Plutarch., Apophthegm. 219 A].

CAPUT XVIII.

DE HIS QUAE IN BELLO PUBLICO PRIVATIM FIUNT.

I. *An privatim hosti nocere liceat expositum cum distinctione iuris naturalis, Gentium et civilis.*
II. *His qui suo sumtu militant aut naves instruunt quid per internam iustitiam liceat respectu hostium.*
III. *Quid respectu suae civitatis:*
IV. *Quid Christianae dilectionis regula ab ipsis exigat.*
V. *Quomodo bellum privatum cum publico misceatur.*
VI. *Ad quod teneatur qui sine mandato hostibus nocuit, cum distinctione explicatur.*

I. 1. Quae diximus hactenus pleraque ad eos pertinent, qui aut summum in bello arbitrium habent, aut publica imperia exsequuntur. Videndum etiam quid privatim in bello liceat, qua naturae, qua divino, qua gentium iure. Narrat officiorum primo Cicero [1]) in Pompilii imperatoris exercitu militasse Catonis Censorii filium, sed mox dimissam legionem in qua is militabat. cum nihilominus adolescens amore pugnandi in exercitu remansisset, Catonem scripsisse ad Pompilium ut si eum vellet remanere in exercitu, secundo eum sacramento militiae obligaret, addita causa, quia priore amisso, iure cum hostibus pugnare non poterat. Addit et ipsa Catonis ad filium verba ex epistola, quibus eum monet ut caveat ne praeliun ineat: neque enim ius esse qui miles non sit pugnare cum hoste. Sic et Chrysantam [2]) Cyri militem laudatum legimus [3]) qui hosti imminens repressit ensem, simul receptui canere audierat. et Seneca [4]): *inutilis miles dicitur, qui signum receptui datum negligit.*

2. Sed falluntur, qui venire hoc putant ex iure gentium externo: nam id si spectes, sicut rem hostilem cuilibet occupare licet, ut supra [5]) ostendimus, ita et hostem occidere: nam illo iure hostes pro nullis habentur. Venit ergo quod Cato monebat ex disciplina militari Romana, cuius ea lex erat Modestino [6]) notante, ut qui mandata non servasset, capite puniretur etiamsi res bene cessisset: mandata autem non servasse intelligebatur etiam qui extra ordinem, sine ducis imperio in hostem pugnasset, ut Manliana [7]) imperia nos

1) [Cic., de Off. I, 11, 36].
2) *Sic et Chrysantam*] Vide Xenophontem Cyri institutione [IV, 1, 3].
3) Plut. Quaest. Rom. 39 [273 F], et Marcello [317 D].
4) De ira c. 9 [libri I].
5) Lib. III, cap. 6.
6) L. desertorem D. de re milit. [l. 3 § 15 D. XLIX, 16].
7) Liv. l. VII [VIII, 7, 22].

docent: nimirum quia si id temere liceat, aut stationes desererentur aut etiam progrediente licentia exercitus parsve eius inconsultis praeliis implicaretur [1]), quod omnino cavendum erat. Itaque Sallustius [2]) ubi Romanam disciplinam describit: *in bello,* inquit, *saepius vindicatum in eos qui contra imperium in hostem pugnaverant, quique tardius revocati praelio excesserant.* Laco [3]) quidam cum hosti imminens audito receptus signo ictum repressisset, causam reddidit: **ὅτι βέλτιόν ἐστι τοῦ φονεύειν τὸ πείθεσθαι τῷ ἄρχοντι**: *quia praefectis parere satius est quam hostem occidere.* Et Plutarchus [4]) cur qui militia solutus est occidere hostem non possit, causam reddit, quod legibus militaribus non teneatur, quibus teneri debeant pugnaturi. Et apud Arrianum [5]) Epictetus memoratum modo Chrysantae factum referens: **οὕτω προυργιαίτερον ἔδοξεν αὐτῷ τὸ τοῦ στρατηγοῦ πρόσταγμα ἢ τὸ ἴδιον ποιεῖν**: *tanto illi potius videbatur ducis quam suam voluntatem exsequi.*

3. At ius naturae et internum si respicimus, videtur in bello iusto cuilibet concessum ea facere quae parti innocenti intra iustum bellandi modum profutura confidit: non etiam res captas suas facere, quia nihil ipsi debetur: nisi forte poenam iustam exigat communi hominum iure. Quod postremum quomodo per Euangelii legem restrictum sit ex his quae supra [6]) a nobis tractata sunt intelligi potest.

4. Mandatum autem esse potest aut generale aut speciale. Generale ut in tumultu apud Romanos Consul dicebat, *qui rempublicam salvam volunt me sequantur* [7]). Imo et singulis interdum subditorum ius datur occidendi etiam extra sui tutelam ubi id publice expedit [8]).

II. 1. Speciale mandatum habere possunt non hi tantum qui stipendia percipiunt, sed et qui suo sumtu militant, et qui, quod plus est, suo sumtu partem belli administrant, ut qui naves instruunt ac sustentant suis impendiis, quibus vice mercedis concedi solet ut capta sua faciant, sicut alibi [9]) diximus. Id vero quatenus procedat illaesa iustitia interna, et caritate, non immerito quaeritur.

2. Iustitia aut hostem respicit, aut ipsam civitatem cum qua contrahitur. Hosti diximus eripi posse possessionem rerum omnium quae bellum alere possunt, securitatis causa, sed hoc sub onere reddendi: ipsum vero dominium ad compensationem usque eius quod aut ab initio belli aut ex post facto civitati iustum bellum gerenti debetur; sive res sint civitatis hostilis, sive singulorum, etiam per se innocentium: bona vero nocentium etiam ex poenae causa adimi et acquiri capientibus posse. Fient ergo res hostiles eorum qui belli partem suo sumtu administrant, quod hostes attinet hactenus, ut is quem expressi modus non excedatur, quod aequo arbitratu aestimandum est.

---

1) *Inconsultis praeliis implicaretur*] ita Avidius Cassius causam sententiae suae reddebat: *Evenire potuisse ut essent insidiae.* Narrat Volcatius [Avid. Cassius 4].
2) [Sallust., Bell. Catil. IX, 4].
3) [Plutarch., Apophth. 236 E].
4) [Plutarch., Quaest. Rom. 273 E].
5) II, 6.
6) L. II, c. 17 [immo c. XX § X].
7) Serv. ad VIII Aeneid. [1].
8) C. quando liceat unicuique l. 1. et 2 [l. 1 et 2 C. III, 27].
9) L. III, c. 6 [§ XXIV].

III. Adversus suam autem civitatem iustum iustitia interna id ipsum erit, si contractui aequalitas insit, hoc est si sumtus et pericula tanti sint, quanti praedae alea. nam si haec spes multo pluris valeat, reddendum erit civitati quod supererit, perinde ac siquis nimium vili pretio iactum incertum quidem, sed tamen facilem et magnae spei emisset.

IV. Caeterum etiam cum iustitia stricte dicta non laeditur, est ut peccetur adversus id officium quod in aliis diligendis consistit, praesertim quale Christiana lex praescribit, ut si appareat talem praedationem praecipue nocituram non hostium universitati, aut regi, aut his qui per se sontes sunt, sed innocentibus, et quidem adeo ut eos detrusura sit in summas calamitates, in quas etiam eos qui privatim nobis debent coniicere, immisericordiae foret. Quod si ad haec accedat [1]) ut ea depraedatio neque ad finem bello imponendum, neque ad hostium publicas vires accidendas notabile aliquod momentum habeat, tum vero probo homine praesertim Christiano, indignus censeri debet quaestus ex sola temporum infoelicitate [2]).

V. Evenit autem interdum, ut occasione belli publici nascatur bellum privatum, puta si quis in hostes inciderit, et vitae aut rerum adeat periculum, quo eventu ea erunt observanda quae de concesso tuendi se modo alibi [3]) diximus. Solet et coniungi auctoritas publica cum privata utilitate: ut si quis magno ab hostibus damno affectus impetret ius ex rebus hostium damna sarciendi: quod ius definiendum est ex iis quae de pignorationibus supra [4]) a nobis sunt tradita.

VI. At si quis miles aut alius etiam in bello iusto aedificia hostium incenderit, agros vastaverit atque id genus dederit damna, non iussus, adde cum neque necessitas subesset, neque iusta causa, teneri eum ad sarcienda damna recte a Theologis [5]) est proditum. Merito autem addidi, quod ab illis omissum est, si iusta causa non subsit. nam ea si adsit, tenebitur forte suae civitati cuius leges transgressus est; non item hosti cui nullam fecit iniuriam. Non dissimile est quod Carthaginiensis quidam Romanis Annibalem dedi postulantibus respondebat [6]): *Non privato publicove consilio Saguntum oppugnatum sit quaerendum censeo: sed utrum iure an iniuria. nostra enim haec quaestio atque animadversio in civem nostrum est, nostro an suo fecerit arbitrio: vobiscum una disceptatio est licueritne per foedus fieri.*

---

1) Silv. in verbo bellum. n. 8, vers. 5.

2) *Quaestus ex sola temporum infelicitate*] Nam et Crassum hoc nomine culpat Plutarchus [Crassus 543 B]: *τὰ πλεῖστα τούτων ἐκ πυρὸς συνήγαγε καὶ πολέμου, ταῖς κοιναῖς ἀτυχίαις προσόδῳ τῇ μεγίστῃ χρησάμενος. Pleraque horum ex igne belloque rapuit, nihil magis lucro habens quam communes calamitates.*

3) L. II, c. 1 [§ III].

4) L. III, c. 2 [§ II].

5) Syl. in verbo bellum, p. 1.

6) [Cf. p. 73 n. 1].

CAPUT XIX.

DE FIDE INTER HOSTES.

I. *Fidem deberi hostibus quibusvis.*
II. *Refellitur sententia quae praedonibus et tyrannis fidem servandam negat.*
III. *Solvitur argumentum sumtum ex eo quod tales poenam merentur et ostenditur hoc non considerari ubi tanquam cum tali actum est.*
IV. *Non obstare quod promissio metu extorta sit, si ei qui promisit metus illatus non sit:*
V. *Aut si iuramentum accesserit, quanquam id adversus praedonem impune quod homines attinet violatur.*
VI. *Eadem aptata ad subditos bellantes.*
VII. *Specialis difficultas circa promissa subditis facta ob supereminens dominium tractatur:*
VIII. *Et ostenditur talia promissa firmari civitatis iureiurando:*
IX. *Aut si tertius se interponat cui fiat promissio.*
X. *Mutatio status publici quomodo fiat.*
XI. *Metus exceptionem ad bellum solenne iuris gentium non pertinere:*
XII. *Quod intelligendum de metu tali quem ius Gentium agnoscat.*
XIII. *Servandam fidem et perfidis:*
XIV. *Non si conditio deficiat: quod locum habere si alter parti pactorum non stet.*
XV. *Nec si iusta compensatio opponatur:*
XVI. *Quamvis ex alio contractu:*
XVII. *Aut damno dato:*
XVIII. *Imo et ex poena:*
XIX. *Quomodo haec in bello locum habeant.*

I. 1. Quid quantumque in bello liceat, diximus partim nude spectari, partim ex promisso antecedente. Parte priore absoluta restat posterior, quae est de fide hostium inter se. Egregium est Consulis Romani Silii Italici [1]) dictum:

Optimus ille
Militiae, cui postremum primumque tueri
Inter bella fidem [2]).

Xenophon oratione de Agesilao [3]), ***οὕτω μέγα καὶ καλὸν κτῆμα τοῖς τε ἄλλοις ἅπασι καὶ ἀνδρὶ δὴ στρατηγῷ, τὸ ὅσιόν τε καὶ πιστὸν εἶναι τε καὶ***

1) Lib. XIV [169 sqq.].
2) *Inter bella fidem*] Archelaus philosophus apud Appianum Civilium IV [68], *σπονδὰς ἐπὶ τοῖς ὅρκοις ἐσπένδετε καὶ δεξιὰς ἐτίθεσθε, αἳ καὶ παρὰ τοῖς πολεμίοις ἰσχύουσι: federa iurastis, dedistis dexteras, quae etiam inter hostes valent.* Laudat huius virtutis nomine Africanum minorem Diodorus Siculus in Excerptis Peiresianis [Exc. de Virt. et Vitiis I p. 292].
3) [Xenoph., Ages. III, 5].

ὄντα ἐγνῶσθαι. *Tanta tamque praeclara res est in omnibus quidem, sed praecipue in ducibus religionis et fidei observantes esse atque haberi.* Aristides Leuctrica quarta [1]: ἐν εἰρήνῃ καὶ σπονδαῖς μάλιστα οἱ τὰ δίκαια ποιεῖν βουλόμενοι κρίνονται: *in pace aliisque publicis conventionibus servandis maxime spectantur qui iustitiae student.* ut enim recte dixit Cicero de finibus quinto [2], nemo est qui non hanc affectionem animi probet atque laudet, qua non modo utilitas nulla quaeritur, sed contra utilitatem etiam conservatur fides.

2. Publica fides, ut apud patrem est Quintilianum [3], inter armatos hostes inducias facit, deditarum civitatum iura conservat. Apud eundem alibi [4]: *Fides supremum rerum humanarum vinculum est: sacra laus fidei inter hostes.* Sic et Ambrosius [5]: *Liquet igitur etiam in bello fidem et iustitiam servari oportere.* Et Augustinus [6]: *Fides quando promittitur etiam hosti servanda est, contra quem bellum geritur:* Nimirum hostes qui sunt, homines esse non desinunt. At homines omnes qui ad rationis usum pervenerunt, capaces sunt iuris ex promisso. Camillus apud Livium [7] ait, sibi cum Faliscis eam esse societatem, quam ingeneravit natura.

3. Ex hac autem societate rationis et sermonis, nascitur ea de qua agimus obligatio ex promisso. Neque vero putandum est, quia hosti falsum eloqui aut licere aut crimine vacare, ex multorum sententia supra [8] diximus, pari ratione hoc et ad fidem datam referri posse. Nam verum eloquendi obligatio est ex causa, quae bello fuit anterior et bello tolli forte aliquatenus potest: at promissio per se ius novum confert. vidit hoc discrimen Aristoteles [9], quum de veriloquio agens ait: οὐ περὶ τοῦ ἐν ταῖς ὁμολογίαις ἀληθεύοντος λέγομεν, οὐδ' ὅσα εἰς ἀδικίαν καὶ δικαιοσύνην συντείνει, ἄλλης γὰρ ἂν εἴη ταῦτ' ἀρέτης. *Non de eo loquimur qui in conventionibus verax est, et in iis quae ad iustitiam et iniustitiam pertinent: sunt enim haec alterius virtutis.*

4. Pausanias Arcadicis [10] de Philippo Macedone: στρατηγὸν ἀγαθὸν οὐκ ἄν τις ὀρθὰ καλέσειεν αὐτόν· ὅς γε καὶ ὅρκους θεῶν κατεπάτησεν ἀεὶ καὶ σπονδὰς ἐπὶ παντὶ ἐψεύσατο πίστιν τε ἠτίμασε μάλιστα ἀνθρώπων. *Bonum eum Imperatorem nemo recte vocaverit, ut qui pro more habuerit, iusiurandum contemnere, fidem quavis occasione violare, ita ut nulli homini fides vilior fuerit.* Valerius Maximus [11] de Annibale: *Bellum adversus populum Romanum et Italiam professus, adversus ipsam fidem acrius gessit, mendaciis et fallacia quasi praeclaris artibus gaudens, quo evenit, ut alioqui insignem sui memoriam relicturus, in dubio, maior ne*

1) [Aristid., Leuctrica IV p. 184].
2) [Cic., de Finib. V, 22, 63].
3) [Quintil., Decl. 267].
4) [Idem, Decl. 343].
5) Lib. II. c. 29 [de Offic. I, 29, 140].
6) *Augustinus*] Epist. CCV ad Bonif. [ep. CLXXXIX]. qui idem argumentum late tractat epistola CCXXV [ep. CXXVI].
7) [Livius V, 27, 6].
8) [L. III c. I § XVIII].
9) Nic. IV, 19 [immo 13].
10) [Pausan. VIII, 7].
11) [Valer. Max. IX, 6 Ext. 2].

vir an peior haberi deberet, poneret. Apud Homerum [1]) semet accusant, adacti conscientia Troiani:

Νῦν δ' ὅρκια πιστὰ
Ψευσάμενοι μαχόμεσθα τῷ οὐ νύ τι κάλλιόν ἐστι.
Rumpentes federa sacra
Iuratamque fidem pugnamus non quibus est fas.

II. 1. Et supra [2]) iam diximus non recipienda illa Ciceronis [3]) *Nulla nobis societas cum tyrannis, sed potius summa distractio est.* Item [4]): *Pirata non est ex perduellium numero definitus: cum hoc nec fides esse debet nec iusiurandum commune.* De tyranno etiam Seneca [5]): *Quicquid erat quo mihi cohaereret intercisa iuris humani societas abscidit.* Ex quo fonte error Michaëlis Ephesii profluxit, qui ad quintum Nicomachiorum [6]) dixit, in tyranni uxorem adulterium non committi [7]): quod ipsum pari errore quidam Iudaeorum magistri [8]) de alienigenis dixerunt, quorum coniugia pro nullis habent.

2. Atqui belli piratici magnam partem Cn. Pompeius pactionibus confecit [9]), vitam illis pollicitus, et sedes in quibus sine rapto viverent. Et tyranni interdum libertatem reddiderunt, impunitatem pacti. Caesar belli civilis tertio [10]) a Romanis ducibus cum praedonibus et fugitivis, qui in Pirenaeis erant montibus, actum de compositione scribit. quis dixerit, si quid convenisset, nullam inde exstituram fuisse obligationem? Non habent quidem ista specialem istam communionem, quam inter hostes in bello solenni et pleno introduxit ius gentium: at quia homines sunt, communionem habent iuris naturalis, ut recte disserit Porphyrius libro de non esu animalium tertio [11]), ex quo nascitur ut pacta servanda sint. Sic Diodorus [12]) fugitivorum duci Apollonio a Lucullo fidem servatam memorat. Et Dio [13]) scribit, ab Augusto Crocotae latroni persolutum pretium capiti eius impositum, cum se ipse sisteret, ne fides violaretur.

III. 1. Videamus tamen ecquid a Cicerone non allatum proferri speciosius possit. Primum hoc est, quod qui atrociter malefici sunt, neque pars sunt ullius civitatis, hi a quovis homine puniri possunt si ius naturae respicimus, ut alibi [14]) a nobis explicatum est. At qui puniri possunt, ut vitam amittant, his et res et iura sua possunt

---

1) Ili. x [Hom. Il. VII, 351 sq.].
2) Lib. II, cap. XIII. §. 15.
3) [Cic., de Off. III, 6, 32].
4) [Cic., de Off. III, 29, 107].
5) Lib. VII. de benef. [19, 8].
6) [Michael Ephes., ad Arist. Eth. Nic. V, 10].
7) *Adulterium non committi*] Seneca in Excerptis IV, 7: *Non putans adulterium uxorem tyranni polluere: sicut nec homicidium tyrannum occidere.* Iulius Clarus in §. Homicidium num. 56. feminam bannitam impune adulterio corrumpi censuit.
8) *Iudaeorum magistri*] Rabbi Levi Ben-Gerson et Rabbi Salomo ad Levit. XX, 10.
9) *Pompeius pactionibus confecit*] Sic improbata Didii perfidia in Celtiberos ex rapto viventes.
10) [Caesar, Bell. Civ. III, 19].
11) [Porphyr., de Abstin. III, 25].
12) [Diod. Sic. in Excerpt. Photii XXXVI, 1].
13) L. 56 [cap. 43].
14) [L. II C. XX § VIII].

auferri: sicut recte dixit idem Cicero [1]: *Non est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare.* Inter iura autem est et hoc [2]) ius ex promisso quaesitum: potest igitur et hoc in poenam ei auferri. Respondeo, processurum hoc, si non tanquam cum malefico actum esset; at si quando cum tali qua talis est, actum est [3]), simul de remittenda, quod hanc rem attinet, poena actum censeri debet. quia semper, ut alibi diximus, ea sumenda est interpretatio, quae cavet, ne actus in vanum recidat.

2. Non male apud Livium [4]) Nabis cum tyrannidem ipsi obiiceret Quintius Flaminius: *De nomine hoc respondere possum, me qualiscumque sum, eundem esse qui fui, cum tu ipse mecum T. Quinti societatem pepigisti.* Et mox: *Iam feceram haec, qualiacumque sunt, cum societatem mecum pepigistis.* Addit, *si quid ego mutassem, mihi meae inconstantiae: cum vos mutetis, vobis vestrae ratio reddenda est.* Locus est non dissimilis in oratione Periclis, ad cives suos apud Thucydidem [5]): τὰς πόλεις αὐτονόμους ἀφήσομεν, εἰ καὶ αὐτονόμους ἔχοντες ἐσπεισάμεθα. *Civitates socias liberas esse patiemur, si tales fuerunt, quo tempore factum est fedus.*

IV. Deinde obiici potest quod alibi [6]) diximus, eum qui metu causam dedit promisso, teneri liberare promissorem, quia damnum dedit per iniustitiam, id est per actum pugnantem et cum natura libertatis humanae, et cum natura actus qui liber esse debuit. Hoc vero sicut fatemur interdum locum habere ita non ad omnia promissa praedonibus facta pertinet. nam ut cui promissum quid est, ad liberandum promissorem teneatur, opus est, ipse metu iniusto causam promisso dederit. Si quis ergo, ut amicum vinculis eximeret, promiserit pretium, tenebitur: huic enim metus illatus non est, qui ad contrahendum sponte venit.

V. Adde quod et qui iniusto metu coactus promisit, teneri poterit accedente iurisiurandi religione; nam inde ut alibi diximus homo non homini tantum, sed et Deo obstringitur: adversus quem metus exceptio non est. Verum tamen est, ex tali vinculo solo promittentis haeredem non teneri, quia in heredem transeunt quae in humano sunt commercio ex primaeva dominii lege. at in his non est ius illud Deo quaesitum qua tale. Iterum illud quoque ex superioribus [7]) repetendum est, siquis fidem iuratam aut iniuratam praedoni datam violet, eum eo nomine poenam apud alias gentes non debiturum: quia odio praedonum placuit gentibus quae adversus eos etiam vitiose committuntur, dissimulare.

VI. Quid dicemus de subditorum bellis adversus reges aliasque summas potestates? His, etiamsi causam per se non iniustam ha-

---

1) Off. III [6, 32].
2) [et hoc, edd. 1625, 1642, 1646; hoc, ed. 1632].
3) *Si quando cum tali, qua talis actum est*] Terentius in Adelphis [179 sq.]:
Leno sum, fateor: pernicies communis adolescentium:
Periurus, pestis: tamen tibi a me nulla est orta iniuria.
vide hac de re scriptorem de compositione pacis inter Principes et ordines imperii.
4) [Livius XXXIV, 31, 12 sqq.].
5) [Thuc. I, 144].
6) Lib. II, c. XI, §. 7. [In edd. 1642 et 1646 in marg. adscr.: Lib. II, cap. 21].
7) Lib. III, c. IV. §. 10.

beant, ius tamen per vim agendi deesse ostendimus alibi [1]). Potest interdum et tanta esse aut causae iniustitia, aut resistendi improbitas, ut puniri graviter possit. Tamen si quasi cum desertoribus aut rebellibus actum sit, poena promisso opponi non potest secundum ea quae modo diximus. Nam et servis fidem servandam veterum pietas existimavit, credito Lacedaemonios iram divinam expertos, quod Taenarenses servos contra pacta occidissent [2]) Et Diodorus Siculus [3]) notat fidem servis datam in fano Palicorum nunquam a quoquam domino fuisse violatam. Metus autem illati exceptio et hic poterit elidi interposito iureiurando, sicut M. Pomponius tribunus plebis [4]) iureiurando obstrictus servavit quod L. Manlio metu coactus promiserat.

VII. Sed hic supra priores specialem difficultatem facit ius legis constituendae, et ius supereminens dominii in res subditorum, quod civitati competit, et eius nomine a summam potestatem habente exercetur. Id enim ius si ad omnes spectat res subditorum, quidni etiam ad ius ex promisso bellico natum? quod si conceditur, videntur inanes fore omnes tales pactiones, ac proinde belli nisi per victoriam finiendi spes nulla. Sed notandum contra est, ius illud supereminens non promiscue competere, sed quatenus communiter expedit in regimine non dominico sed civili, etiam regio. Plerumque autem communiter expedit pacta talia servari, quo ea pertinent quae de praesenti statu tuendo alibi dicta a nobis sunt. Adde quod ubi huius dominii usum res exigit, compensatio tamen facienda est, ut infra latius explicabitur.

VIII. 1. Praeterea possunt pacta sanciri iureiurando, nec tantum a rege aut senatu, sed et ab ipsa civitate, quomodo in leges suas Lacedaemonios iurare fecit Lycurgus [5]), Athenienses Solon [6]), et ne personarum mutatione ius iurisiurandi intercideret, repeti quotannis iusiurandum. Id enim si fiat omnino ne publicae quidem utilitatis causa recedendum a promisso erit: nam et de suo cedere civitas potuit, et verba possunt ita esse aperta, ut nullam exceptionem admittant. Valerius Maximus [7]) Athenas ita alloquitur: *Lege legem quae te iureiurando obstrictam tenet.* Romani hoc genus leges sacratas appellabant [8]), per quas ipse populus Romanus, ut Cicero pro Balbo [9]) explicat, religione obligabatur.

2. Est ad hanc rem pertinens disputatio per se obscurior apud Livium libro tertio [10]), ubi ex sententia multorum iuris interpretum ait tribunos esse sacrosantos, non etiam aediles, iudices, decemviros,

---

1) Lib. I, c. IV.
2) Ael. VI, 7 [Var. Hist.].
3) Lib. XI [89].
4) *M. Pomponius tribunus plebis*] *Iuravit tribunus, nec fefellit, et causam accusationis remissae concioni reddidit. Nulli alii licuit impune tribunum in ordinem redigere.* Seneca de Beneficiis III, c. 37.
5) [Plut., Lycurg. 57 E].
6) [Plut., Solon 92 B].
7) Lib. V, c. 3 [Ext. § 3].
8) *Leges sacratas appellabant*] Vide Manutium de legibus.
9) [Cic., pro Balbo 16, 35].
10) [Livius III, 55, 6—7].

quorum tamen si cui noceretur id non iure fieret. Causa discriminis est, quod aediles atque alii lege sola defendebantur: quod autem postremum populus iussisset id ratum erat, manente tamen lege nemini contra agere ius erat. at tribunos religio publica populi Romani tuebatur. nam iusiurandum intercesserat quod ab his ipsis qui iuraverant salva religione tolli non poterat. Dionysius Halicarnassensis libro sexto [1]: ***Βροῦτος ἐκκλησίαν συναγαγὼν συνεβούλευε τοῖς δημόταις ἱερὰν καὶ ἄσυλον ἀποδεῖξαι τὴν ἀρχὴν νόμῳ τε καὶ ὅρκῳ βεβαιοῦντας αὐτῷ τὸ ἀσφαλὲς. ἐδόκει ταῦτα πᾶσι.*** *Brutus concione advocata auctor Quiritibus fuit, ut magistratum hunc non lege tantum sed et iureiurando inviolabilem redderent, quod omnibus placuit.* Hinc lex illa sacrata appellatur. Ideoque improbatum fuit bonis factum Tiberii Gracchi [2]) cum Octavio tribunatum abrogavit, dicens tribunitiam potestatem a populo habere sanctimoniam non adversus populum. Ergo ut diximus iureiurando et civitas et rex obstringi poterunt, etiam in causa subditorum.

IX. Sed et tertio, qui metum non intulit, promissio valide fiet: nec scrutabimur quid aut quatenus eius intersit, quae iuris Romani sunt subtilitates. Natura enim omnium hominum interest ut hominibus aliis consulatur. Sic Philippo [3]) pace cum Romanis inita ius saeviendi in Macedonas qui in bello ab eo defecerant ademtum legimus [4]).

X. Sed et, quemadmodum probavimus alibi [5]), status mixtos interdum existere, sicut de statu puro in purum, ita et in mixtum transiri pactis potest: ita ut subditi qui fuerant incipiant summum habere imperium, aut certe partem eius, etiam cum libertate partis eius vi tuendae.

XI. 1. Bellum vero solenne, id est publicum utrinque et indictum, sicut alia habet peculiaria in iure externo posita, ita et hoc, ut quae in eo bello aut eius finiendi causa promittuntur adeo sint valida, ut ex causa metus iniuste illati, invito eo cui promissa sunt in irritum deduci non possint: quia sicut alia multa quantumvis vitio non carentia ex iure gentium pro iustis habentur, ita et metus qui tali bello utrinque infertur [6]). Quod ni id placuisset, bellis talibus quae valde sunt frequentia, nec modus nec finis potuisset imponi: quod tamen fieri interest humani generis. Et hoc potest intelligi ius illud esse bellicum quod cum hoste servandum ait Cicero [7]), cui et alibi [8]) dictum, hostem in bello iura retinere, scilicet non tantum naturalia, sed et quaedam ex gentium consensu orta.

2. Neque tamen hinc sequitur, eum qui tale quid bello iniusto extorsit, salva pietate, salvis viri boni officiis posse retinere [9]) quod

---

1) [Dion. Hal. VI, 89].

2) *Factum Tiberii Gracchi*] Vide id late narratum Plut. in eius vita [831 D].

3) Livius libro XXXIX [23, 6].

4) *Pace cum Romanis inita ius saeviendi in Macedonas qui in bello ab eo defecerant ademptum legimus*] Est simile exemplum apud Parutam lib. VI.

5) Lib. I, c. III, § 17 et seq.

6) *Ita et metus qui tali bello utrinque infertur*] Vide dictum scriptorem de compositione pacis [p. 644 n. 3].

7) De Off. III [29, 107].

8) Verr. IV [55, 122].

9) [posse aut retinere, ed. 1632; posse retinere, edd. 1625, 1642, 1646].

accepit, aut etiam cogere alterum ut stet pactis, sive iuratis, sive iniuratis. Intus enim, et ipsa rei natura id iniustum manet: neque interna haec iniustitia actus tolli potest nisi ex novo et vere libero consensu.

XII. Caeterum quod metum dixi haberi pro iusto qui bello solenni infertur, de eo metu intelligi debet quem ius gentium non improbat [1]). Nam si stupri inferendi metu extortum sit quippiam, aut alio terrore contra datam fidem, verius erit rem constitutam intra ius naturale: quia ius gentium ad talem metum suam vim non porrigit.

XIII. 1. Servandam autem fidem etiam perfidis, et nos in generali tractatione supra [2]) diximus, et idem docet Ambrosius [3]): quod haud dubie porrigendum ad hostes quoque perfidos, quales Poeni, quibus Romani fidem sancte servaverunt. *Senatus non eos quibus hoc praestabatur aspexit,* ait in hoc argumento Valerius Maximus [4]). Et Sallustius [5]): *Bellis Punicis omnibus cum saepe Carthaginienses et in pace et per inducias multa nefanda facinora fecissent, nunquam ipsi per occasionem talia fecere.*

2. Appianus [6]) de Lusitanis foedifragis, quos Sergius Galba nova pactione deceptos trucidaverat: **ἀπιστία μὲν ἄρα ἀπιστίαν μετιών, οὐκ ἀξίως δὲ ῥωμαίων μιμούμενος βαρβάρους.** *Perfidia perfidiam ultus contra Romanam dignitatem barbaros imitabatur.* Eoque nomine idem Galba postea a Libone tribuno plebis accusatus est. quam rem narrans Valerius Maximus [7]): *Misericordia,* inquit, *illam quaestionem, non aequitas rexit:* (male editur *texit*) *quoniam, quae innocentiae tribui non poterat absolutio, respectui puerorum data est.* Cato in Originibus scripserat, nisi pueris et lachrymis usus esset, poenas eum daturum fuisse [8]).

XIV. Sed simul sciendum est, duobus modis fieri posse, ut quis a perfidia vacet, nec tamen id faciat quod promissum est, defectu scilicet conditionis, et per compensationem. Defectu conditionis non vere liberatur promissor, sed eventus ostendit, nullam esse obligationem, ut quae non nisi sub conditione contracta erat. Et huc referendus casus, si prior alter non implerit, quod ex sua parte implere tenebatur. Nam unius eiusdemque contractus capita singula alia aliis inesse videntur per modum conditionis, quasi expressum esset, haec ita faciam, si et alter faciat, quae promisit. Ideo Tullus [9]) Albanis respondens, *Deos testes facit, uter prius populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, ut in eum omnes expetant clades belli. Non tenebitur pro socio,* ait Ulpianus [10]), *qui ideo renuntiavit, quia conditio quaedam qua societas erat inita ei non praestatur.* Hanc ob causam quoties alia mens est, solet diserte poni, ut si contra hanc aut illam partem quid fiat, caetera non eo minus rata maneant.

---

1) *De eo metu intelligi debet, quem ius gentium non improbat*] Sic nihil prodest extorquenti promissio quam legato capto is extorsit. Mariana XXX [12 et 19].
2) Lib. II. c. XIII, §. 16.
3) [Ambros., de Off. I, 29].
4) Lib. VI, c. 6 [§ 3].
5) [Sallust., Bell. Catil. LI, 6].
6) [Appian., Hisp. 60].
7) Lib. VIII. c. 2 [VIII, 1, 2].
8) Cic. de Oratione lib. I [de Oratore I, 53, 228], et Bruto [20, 80].
9) [Livius I, 22, 7].
10) L. si convenerit, D. pro socio [l. 14 D. XVII, 2].

XV. Compensationis originem alibi indicavimus [1]), cum diximus nos, si quod nostrum est, aut quod nobis debetur, consequi aliter non possumus, ab eo qui nostrum habet aut nobis debet, tantundem in re quavis accipere posse: unde sequitur, ut multo magis possimus id, quod penes nos est, sive corporale est, sive incorporale, retinere. Ergo quod promisimus poterit non praestari, si non amplius valet quam res nostra, quae sine iure est penes alterum. Seneca libro de beneficiis sexto [2]): *Sic debitori suo creditor saepe damnatur ubi plus ex alia causa abstulit, quam ex credito petit. Nam tantum inter creditorem et debitorem iudex sedet, qui dicat pecuniam credidisti. Quid ergo? agellum, quem non emeras, possides: aestimatione facta debitor discede, qui creditor veneras.*

XVI. Idem erit si ex alio contractu is qui cum negotium est, plus aut tantundem debet, idque ego aliter consequi non valeo. In foro quidem, ut idem Seneca [3]) ait, actiones quaedam separantur, nec confunditur formula: sed illa exempla, ut ibidem dicitur, certis legibus continentur, quas necesse est sequi: lex legi non miscetur: eundum est qua ducimur. Ius gentium ista discrimina non agnoscit, ubi scilicet alia iuris sui obtinendi spes non est.

XVII. Idem dicendum erit si qui promissum urget, non contraxerit, sed damnum dederit. Seneca ibidem [4]): *Colonum suum non tenet quamvis tabellis manentibus qui segetem eius proculcavit, qui succidit arbusta, non quia recepit quod pepigerat, sed quia ne reciperetur effecit.* Mox alia addit exempla: *Pecus abegisti, servum eius occidisti.* Deinde [5]): *licet me comparare inter se, quantum profuerit mihi quisque, aut quantum nocuerit; et tum pronunciare utrum plus debeatur mihi, an debeam.*

XVIII. Postremo et quod ex poena debetur ei quod promissum est, potest contribui, quod eodem loco [6]) late explicatur. *Et beneficio gratia debetur, et iniuriae ultio; nec ego gratiam illi debeo, nec ille mihi poenam: alter ab altero absolvimur.* mox: *comparatione facta* [7]) *inter se beneficii et iniuriae, videbo an etiam ultro mihi debeatur.*

XIX. I. Sed sicut si quid inter litigantes convenerit, ei quod promissum est, opponi lite manente non poterit, aut actio de qua lis erat, aut litis damna et impensae, ita nec manente bello compensari poterit, aut id unde ortum est bellum, aut quidquid bellico gentium iure fieri solet. Negotii enim natura, ne nihil actum sit, ostendit convenisse sepositis belli controversiis. nam alioqui nulla esset pactio quae non posset eludi: nec forte male huc aptem, quod apud eundem, quem iam laudavi aliquoties Senecam est [8]): *Nullam excusationem receperunt (maiores) ut homines scirent fidem utique*

1) *Compensationis originem alibi indicavimus*] Libro II, cap. VII, §. 2. Tertullianus Scorpiace [6]: *Nulli compensatio* [*comparatio*, utraque ed.] *invidiosa est, in qua aut gratiae aut iniuriae communis est ratio.*

2) *Seneca libro de Beneficiis* VI] capite 4.

3) *Idem Seneca*] eodem libro capitibus 6, et 7.

4) *Seneca ibidem*] dicto cap. 4.

5) *Deinde*] dicto cap. 6.

6) [Ibid. cap. 5].

7) *Comparatione facta*] eodem capite 6.

8) *Apud eundem quem iam laudavi aliquoties Senecam est*] de Beneficiis VII, 15.

praestandam. Satius enim erat a paucis etiam iustam excusationem non accipi, quam ab omnibus aliquam tentari.

2. Quae ergo sunt, quae compensari cum eo, quod promissum est, poterunt? nimirum si quid alter quamvis ex alio contractu inter bellum inito debet: si damnum dedit intra induciarum tempora: si legatos violavit, aut aliud quid fecit, quod inter hostes ius gentium damnat.

3. Observandum tamen ut inter easdem personas fiat compensatio, ac ne ius tertii cuiusquam laedatur; ita tamen ut subditorum bona pro eo, quod civitas debet, iure gentium obligata intelligantur, ut alibi [1]) diximus.

4. Addamus et hoc, generosi esse animi stare federibus etiam post aliquid iniuriae acceptum, quo nomine sapiens Indus Iarchas [2]) laudabat regem, qui laesus a vicino federato, **οὐ παρέλυσε τοὺς ὅρκους, οὕτω βεβαίως ὀμωμοκέναι φήσας, ὡς μηδὲ ὁπότε ἠδικεῖτο λυπεῖν αὐτὸν**: *non discessit a iurata fide, aiens tam sancte se iurasse, ut alteri ne post acceptam quidem iniuriam nociturus esset.*

5. Quae vero de fide hostibus data incidere solent quaestiones, ferme omnes solvi possunt, si adhibeantur regulae supra [3]) traditae, cum de vi, tum quorumvis promissorum, tum speciali iurisiurandi, federis, ac sponsionum et de regum iure ac obligatione, deque ambiguis interpretandis. dissertavimus. Tamen ut et antedictorum usus sit manifestior, et siquid praeterea controversi est, discutiatur, specialium quaestionum frequentiores atque illustriores attingere non pigebit.

---

1) Libro II, c. II [§ II].
2) Philostr. lib. III, c. 6 [Vita Apoll. Tyan. III, 20].
3) Lib. II. c. XI, et seq.

CAPUT XX.

DE FIDE PUBLICA QUA BELLUM FINITUR, UBI DE PACIS PACTIONE, DE SORTE, DE CERTAMINE CONDICTO, DE ARBITRIO, DEDITIONE, OBSIDIBUS, PIGNORIBUS.

I. *Fidei inter hostes divisio ad ordinem sequentium.*
II. *Pacem facere in regio statu esse regis.*
III. *Quid si rex sit infans, furiosus, captivus, exsul?*
IV. *In procerum aut populi statu ius pacis faciendae esse penes plures.*
V. *Quomodo imperium aut pars imperii aut regni bona pacis causa valide alienentur.*
VI. *Quatenus ex pace per regem facta populus aut successores teneantur.*
VII. *Res subditorum pace concedi posse ob utilitatem publicam, sed cum onere damni resarciendi.*
VIII. *Quid de rebus iam bello amissis?*
IX. *Non distingui hic inter quaesita iure gentium et iure civili.*
X. *Utilitatem publicam apud externos pro probata haberi.*
XI. *Regula generalis in pace interpretanda.*
XII. *In dubio credi conventum ut res maneant quo sunt loco, quod quomodo accipiendum,*
XIII. *Quid si convenerit ut restituantur omnia in eum statum quo ante bellum fuerant?*
XIV. *Tunc, qui sui iuris cum essent sponte se alicui subiecerunt, non reddi.*
XV. *Damna bello data remissa in dubio censeri:*
XVI. *Non etiam quae ante bellum privatis debebantur.*
XVII. *Poenas etiam ante bellum publice debitas in dubio remissas censeri.*
XVIII. *Quid de iure privatorum ad poenas?*
XIX. *Ius quod ante bellum publice obtendebatur, sed controversum erat, facile censeri remissum.*
XX. *Capta post pacem reddenda.*
XXI. *De pacto reddendarum rerum quae bello captae sunt, regulae quaedam.*
XXII. *De fructibus.*
XXIII. *De nominibus regionum.*
XXIV. *De relatione ad pactum antecedens: et de eo per quem stetit.*
XXV. *De mora.*
XXVI. *In dubio interpretationem faciendam contra eum qui leges dedit.*
XXVII. *Distinguuntur, novam bello causam praebere, et pacem rumpere.*

XXVIII. *Quomodo rumpatur pax faciendo contra id quod omni paci inest:*
XXIX. *Quid si socii vim intulerint?*
XXX. *Quid si subditi? et quomodo eorum factum approbatum censeri debeat:*
XXXI. *Quid si subditi aliis militent?*
XXXII. *Quid si subditis nocitum sit? ubi distinctio adhibetur.*
XXXIII. *Quid si sociis? ubi item distinguitur:*
XXXIV. *Quomodo rumpatur pax faciendo contra id quod in pace dictum est.*
XXXV. *An facienda distinctio capitum pacis.*
XXXVI. *Quid si poena sit adiecta?*
XXXVII. *Quid si necessitas obstiterit.*
XXXVIII. *Pacem manere si id velit is qui laesus est.*
XXXIX. *Quomodo rumpatur pax faciendo contra id quod est de speciali natura cuiusque pacis.*
XL. *Amicitiae nomine quid veniat?*
XLI. *Subditos et exsules recipere an contra amicitiam sit.*
XLII. *Sorte quomodo bellum finiatur.*
XLIII. *Quomodo condicto certamine et an id licitum.*
XLIV. *An factum regum populos hic obliget.*
XLV. *Quis victor censendus.*
XLVI. *Quomodo per arbitrium finiatur bellum, et arbitrium hic intelligi sine provocatione.*
XLVII. *Arbitros in dubio intelligi adstrictos iuri:*
XLVIII. *Arbitros de possessione pronuntiare non debere.*
XLIX. *Quae sit vis deditionis purae.*
L. *Quod officium victoris circa eos qui sic se dedunt.*
LI. *De deditione conditionata.*
LII. *Obsides dari qui possint et debeant.*
LIII. *Quod ius in obsides.*
LIV. *An fugere obsidi liceat.*
LV. *An obses in aliam causam recte retineatur.*
LVI. *Mortuo eo pro quo quis obses venit obsidem liberari.*
LVII. *Rege qui obsidem dedit mortuo, an obses teneatur?*
LVIII. *Obsides interdum principaliter obligari: et alterum ex alterius facto non teneri.*
LIX. *Pignorum obligatio qualis.*
LX. *Luendi ius quando amittatur.*

I. Inter hostes quae conveniunt fide aut expressa, aut tacita constant. Fides expressa aut publica est aut privata. Publica aut summarum potestatum aut inferiorum. Quae summarum est potestatum aut bello finem imponit, aut eo manente vim habet. In his quae bellum finiunt spectantur principalia et accessiones. Principalia sunt ipsa quae bellum finiunt, sive actu suo, ut pactiones, sive ex consensu ad aliud relato, ut sortes, praelii exitus, arbitri pronuntiatio. quorum illae mere sunt fortuitae, alia duo casum temperant cum viribus animi aut coporis aut cum facultate iudicante.

II. Pactiones inire quae bellum finiant eorum est quorum est bellum [1]. rei enim suae quisque moderator. Unde sequitur ut in bello

1) Vide lib. II c. XV, §. 3.

utrinque publico hoc eorum sit qui summi imperii exercendi ius habent. Regis igitur hoc erit [1]) in statu vere regio, modo is rex etiam ius habeat non impeditum.

III. 1. Nam rex qui aetatis est eius quae iudicii maturitatem non habet [2]), (quod in regnis aliquibus lege definitur, alibi probabilibus coniecturis erit aestimandum) qui imminutae mentis est pacem facere non potest. Idem dicendum est de rege captivo [3]) si modo regnum ex consensu populi ortum habet. non enim cedibile est a populo imperium delatum ea lege ut et a non libero exerceri possit. Ergo et hoc casu imperii non quidem ius totum [4]), sed exercitio et quasi tutela erit penes populum aut eum cui id populus commiserit.

2. De his tamen quae privatim sua sunt si quid pepigerit rex etiam captivus valebit, ad exemplum eorum quae de privatis conventionibus dicemus. Quod si exsul sit Rex, pacemne facere poterit [5]) ? Sane, si constet eum non obnoxium vivere : caeteroqui parum a captivo sors eius distabit : nam sunt et laxae custodiae. Regulus [6]) sententiam in senatu dicere recusavit, dicens quamdiu iureiurando hostium teneretur non esse se Senatorem.

IV. In procerum aut populi imperio ius paciscendi erit penes maiorem partem, illic consilii publici, hic civium sententiae dicendae ius ex more habentium secundum ea quae diximus alibi [7]). Itaque sic pacta obligabunt etiam eos qui aliter senserunt: Livius [8]): *Ubi semel decretum erit, omnibus id etiam quibus ante displicuerit, pro bono atque utili federe defendendum.* Dionysius Halicarnassensis [9]), **δίκαιον πείθεσθαι τοῖς ὑπὸ πλειόνων κριθεῖσιν,** *parendum his quae pars maior censuerit.* Appianus [10]), **δεῖ πάντας τὸ κριθὲν ἀπροφασίστως ποιεῖν**: *Omnes decreto obsequi tenentur, nulla admissa excusatione.* Plinius [11]): *quod pluribus placuisset, cunctis tenendum.* Quos autem obligat pax, iisdem et volentibus prodest.

V. 1. Nunc de rebus pactioni subiectis [12]) videamus. Imperium aut omne aut eius partem reges, quales nunc sunt plerique, regnum habentes, non in patrimonio, sed tanquam in usufructu, paciscendo alienare non valent. Imo antequam regnum accipiant, quo tempore populus adhuc ipsis superior est, lege publica tales actus in futurum plane irriti reddi possunt, ita ut nec ad id quod interest obli-

---

1) *Regis igitur hoc erit*] Mariana. XXI, 1.
2) Vide lib. I. c. III, §. 24.
3) *De rege captivo*] Vide Guicciardinum lib. XVI. et lib. XVIII, non semel.
4) *Non quidem ius totum*] Arumaeus in aureae Bullae discursu : *Rudolfus Palatinus metu in Angliam profugerat, Henricus Moguntinus a Treverensi vi erat eiectus. Electuram tamen eo non perdidere.*
5) *Pacemne facere poterit*] Lucanus [Phars. V, 28 sq.]:

Veios habitante Camillo
Illic Roma fuit.

Vide Chassanaeum de Gloria Mundi, parte V, consid. 89 [49].
6) Cic. de Off. II [immo III, 27, 100].
7) Lib. II, c. V, §. 17.
8) L. XXXII [20, 6].
9) L. XI [56].
10) L. VI [immo Polyb. V, 49].
11) L. VI, Epist. p. 13.
12) Vasq. cont. il. l. I, c. 4. ibi multos allegat. et c. 5. Vide supra libro II, c. VI, §. 3, et seq.

gationem pariant. Atque id populos voluisse credibile est, ne alioqui si ad id quod interest salva esset actio contrahenti, subditorum bona pro debito regis caperentur, ac sic de non alienando imperio vana esset cautio.

2. Ergo ut imperium totum valide transeat, populi totius consensu opus est, qui expediri potest per partium legatos quos Ordines vocant. Ut pars aliqua imperii valide alienetur duplici opus est consensu, et corporis, et specialiter eius partis de qua agitur, ut quae invita a corpore cui coaluit avelli nequeat. Sed pars ipsa tamen valide in se imperium transcribet sine populi consensu in summa atque alias inevitabili necessitate, quia eam potestatem credibile est receptam cum societas civilis coita est.

3. At in regnis patrimonialibus quo minus rex regnum alienet nihil impedit. Fieri tamen potest ut talis rex partem aliquam imperii alienare non valeat, si nempe regnum sub onere eius non dividendi in proprietatem acceperit. Bona vero quae regni dicuntur quod attinet, possunt et haec in patrimonium venire regis duobus modis, aut separabiliter, aut individue cum ipso regno. Si hoc modo, transscribi poterunt, sed non nisi cum regno : si illud, etiam seorsum.

4. Qui vero reges in patrimonio regnum non habent [1]), his vix est ut ius regni bona alienandi concessum videatur, nisi diserte id appareat ex primitiva lege aut more cui contradictum nunquam sit.

VI. Sed et quatenus promisso regis populus ac simul successores obligentur alibi [2]) diximus : nempe quatenus obligandi potestas sub imperio comprehensa est. quod nec in infinitum protrahi, nec ad angustias nimias arctari debet [3]), sed ita intelligi ut valeat quod probabili ratione nititur. Plane aliud erit si quis rex simul subditorum dominus sit, neque tam civile quam familiare imperium acceperit [4]) : ut qui bello victos in servitutem redigunt : aut si in personam quidem dominium non habeat sed in res habeat, ut Pharao in terra Aegypti ex emto, et alii qui advenas in suum privatum receperunt. Nam hic ius praeter regium accedens efficit ut ex eo consistat, quod alioqui per se solo regio iure consistere non posset.

VII. 1. Disputari et hoc solet quid in res singulorum possint pacis causa statuere qui reges sunt, nec in res subditorum aliud ius habent quam regium. Alibi diximus res subditorum sub eminenti dominio esse civitatis [5]), ita ut civitas, aut qui civitatis vice fungitur, iis rebus uti, easque etiam perdere et alienare possit, non tantum ex summa necessitate, quae privatis quoque ius aliquod in aliena concedit, sed ob publicam utilitatem, cui privatas cedere illi ipsi voluisse censendi sunt qui in civilem coetum coierunt.

2. Sed addendum est, id cum fit civitatem teneri his qui suum amittunt, sarcire damnum de publico [6]), in quod publicum nomen

---

1) Lib. II. c. [VI §] 13.
2) Lib. II. c. XIV, §. 10, et seq. Vasq. d. c. 5, n. 9.
3) *Quatenus obligandi potestas sub imperio comprehensa est : quod nec in infinitum protrahi, nec ad angustias nimias arctari debet*] Vide Reinking. lib. I, Classe III, c. 5, Num. 30. Vide et supra lib. II, c. XIV. §. 7, et 12.
4) Supra lib. III, c. VIII. §. 2.
5) *Res subditorum sub eminente dominio esse civitatis*] Gail. II, obs. 57.
6) Vasq. lib. I, c. 5 [§ 15]. Rom. cons. 310. Syl. in verb. belli. I. §. 43.

et ipse qui damnum passus est, si opus est, contribuet. Neque hoc onere levabitur civitas si nunc forte ei praestationi par non sit, sed quandocumque copia suppetit, exseret sese quasi sopita obligatio.

VIII. Neque illud indistincte admitto, quod dicit Ferdinandus Vasquius [1]), agnoscere civitatem non debere id damnum quod iam bello datum est, eo quod ius belli talia permittat. Nam ius illud belli populos alios spectat, ut alibi [2]) exposuimus: partim et hostes inter se, non cives inter se, qui cum socii sint, aequum est ut communia habeant damna, quae societatis causa contingunt [3]). Plane civili lege et hoc constitui poterit ut rei bello amissae causa nulla adversus civitatem actio sit, ut sua quisque acrius defendat.

IX. Sunt qui latum discrimen collocant inter ea quae civium sunt ex gentium iure et ea quae eorundem sunt ex iure civili, ut in haec ius laxius regi concedant, etiam auferendi sine causa et compensatione, in illa non item: Perverse: nam dominium ex qualicumque causa ortum sit, suos semper effectus habet ex ipso iure naturali ut scilicet auferri nequeat nisi ex causis quae aut dominio insunt suapte natura aut ex dominorum facto ortum habent.

X. Sed haec inspectio ne nisi ex publica utilitate res privatorum concedantur regem spectat et subditos, ut illa de damno sarciendo civitatem et singulos. Nam externis, qui cum rege contrahunt, sufficit factum regis, non tantum ob praesumptionem quam secum adfert dignitas personae, verum etiam ob gentium ius, quod bona subditorum obligari ex facto regis patitur [4]).

XI. I. Circa interpretandas pacis conventiones observandum est quod supra [5]) a nobis est traditum, quo quidque plus habet favoris, eo laxius accipiendum; quo longius abit, eo restrictius. Si ius naturae spectamus, maximus favor in eo esse videtur, ut suum quisque consequatur, quod Graeci dicunt **ἕκαστον ἔχειν τὰ ἑαυτοῦ**: et proinde videtur ambigue positorum interpretatio eo ducenda, ut qui iusta arma habuit, id consequatur ob quae arma sumpsit, et damna sumptusque recuperet: non item ut poenae nomine quicquam lucretur, id enim est odiosius.

2. Sed quia ad pacem veniri vix solet iniuriae confessione, ideo ea sumenda est in pactis interpretatio, quae partes quoad belli iustitiam quam maxime aequet: quod fieri solet duobus maxime modis: aut ut quarum rerum turbata bello possessio est, ex formula iuris antiqui componatur [6]): (quae verba sunt Menippi [7]) in oratione qua de federum generibus disserit) aut ut res maneant quo sunt loco: quod Graeci dicunt **ἔχοντες ἃ ἔχουσιν.**

XII. I. Ex his duobus posterius in dubio magis est ut praesumatur, quia facilius est, et nullam inducit mutationem. Hinc est

---

1) L. III. cont. Ill. c. 3, in fine [I c. 4 in fine].
2) Lib. III. c. VI, §. 2, c. X, §. 5.
3) L. cum duob. §. quidam, D. pro socio [l. 52 § 4 D. XVII, 2].
4) Lib. III, c. II.
5) L. II. c. XV [XVI], §. 12.
6) *Ut quarum rerum turbata bello possessio est ex formula iuris antiqui componatur*] Vide Parutam Lib. V.
7) Livius libro XXXIV [57, 8].

illud quod a Tryphonino [1]) notatum est, ut in pace illis demum captivis postliminium sit, de quibus id in pactis erat comprehensum ut recte emendare Fabrum diximus supra [2]), et certis argumentis evicimus. Sic et transfugae non reddentur nisi convenerit. Nam transfugas iure belli [3]) recipimus [4]): id est per ius belli licet nobis admittere, et nostris asscribere eum qui partes mutat. Res caeterae tali pacto manent penes tenentem.

2. Illud autem tenere, non civiliter, sed naturaliter sumitur: in bellis enim sufficit facti possessio, nec alia attenditur. Agros [5]) autem diximus [6]) ita teneri si munitionibus quibusdam clausi sunt: nam temporariam insessionem ut per stativa hic non spectari. Demosthenes pro Ctesiphonte [7]) festinatum ait a Philippo, ut quae posset loca occuparet, gnarus ut res erat, pacis confecto negotio, retenturum se quae teneret. Incorporalia [8]) non tenentur nisi per res quibus adhaerent, ut servitutes praediorum, aut per personas quarum sunt, dum ne in solo quod hostium fuit exercenda sint.

XIII. In altero illo paciscendi genere quo restituitur possessio bello turbata notandum est, ultimam quae ante bellum fuit possessionem respici, ita tamen ut privatis deiectis interdicto aut vindicatione apud iudicem experiri liceat.

XIV. At si quis sui iuris populus sponte se bellantium alteri subiecerit, ad eum restitutio non porrigetur, ut quae ad ea tantum pertineat quae vi, metu facta sunt, aut alioqui et dolo non nisi in hostem licito. Sic pace inter Graecos Thebani Plataeam retinuerunt [9]) dicentes, ***οὐ βίᾳ ἀλλ' ὁμολογίᾳ αὐτῶν προσχωρησάντων καὶ οὐ προδόντων ἔχειν τὸ χώριον***, *habere se eum locum non vi, non proditione, sed eorum quorum erat libera voluntate.* Parique iure Nisaea penes Athenienses mansit. Eadem distinctione adversus Aetolos utebatur T. Quinctius [10]): *Captarum,* inquiens, *urbium illa lex. Thessaliae civitates sua voluntate in ditionem nostram venerunt.*

XV. Si nihil aliud convenerit, omni pace id actum censeri debet ut quae bello data sunt damna eorum nomine actio non sit, quod de damnis etiam privatim acceptis intelligendum est: nam et haec belli effecta sunt. In dubio enim ita censentur contrahere voluisse bellantes, ut neuter iniustitiae damnaretur.

XVI. Non tamen et quae privatis deberi coeperunt belli tempore condonata censeri debent [11]): nam haec non belli iure quaesita sunt

---

1) L. in bello. D. de captivis [l. 12 D. XLIX, 15].
2) Supra hoc libro, c. 9 [p. 564 n. 8].
3) L. quanquam D. de acq. rer. dom. [l. 51 D. XLI, 1].
4) *Transfugas iure belli recipimus*] Supra hoc libro cap. I, in fine. in pace convenire et hoc solet, ne transfugae recipiantur. Vide pacem Iustiniani cum Chosroe apud Menandrum Protectorem [Exc. de Legat., Rom. p. 181 sq.].
5) Dec. T. III. cons. 74.
6) Supra l. III, c. VI. §. 4.
7) [Demosth., de Corona 26].
8) Supra l. III, c. VII. §. 4.
9) *Plataeam retinuerunt*] Locus hic est apud Thucydidem V [17]. Praecesserat similis Lib. III [52]: *μὴ ἀνάδοτος εἴη ἡ Πλαταιά, ὡς αὐτῶν ἑκόντων προσχωρησάντων. Ne reddenda sit Plataea, cum eius urbis homines sponte accesserint.*
10) Livius libro XXXIII [13, 12].
11) Dec. Cons. 61.

sed bello tantum exigi vetita. Itaque sublato impedimento vim suam retinent. Ius vero quod ante bellum fuit, quanquam nemini facile ademptum censeri debet (hanc enim ob causam maxime ut sua tenerentur res publicae civitatesque constitutae sunt ut recte ait Cicero [1])) intelligendum id tamen de eo iure quod ex rerum inaequalitate nascitur.

XVII. De iure ad poenas non aeque [2]). nam id ius quatenus inter ipsos reges aut populos versatur remissum ideo censeri debet, ne pax non satis pax sit si veteres ad bellum causas relinquat. Quare et ignorata hic venient sub verbis generalibus, ut de mercatoribus Romanis quos a Carthaginiensibus mersos ignorabant Romani narrante Appiano [3]). **κράτισται διαλλαγαὶ ἐν αἷς οὐδέν ἐστιν ἔγκοτον οὐδὲ μνησίκακον**, inquit Dionysius Halicarnassensis [4]) : *optimae conciliationes quae iram et offensarum memoriam delent.* Isocrates Plataica [5]) : **εἰρήνης οὔσης οὐ προσῆκε μνησικακεῖν περὶ τῶν τότε γενομένων** : *In pace non decet ante peccata exsequi.*

XVIII. De privatorum iure ad poenam non tanta est ratio ut remissum censeatur : quia sine bello iudiciis expediri potest : Tamen cum hoc ius non ita nostrum sit ut quod ex inaequalitate nascitur, et poenae semper aliquid odii habeant, levis verborum coniectura sufficiet, ut hoc quoque donatum intelligatur.

XIX. Quod vero diximus ius quod ante bellum fuit ademptum facile censeri non debere, id in privatorum iure firme tenendum est, in iure autem regum et populorum facilius est ut condonatio aliqua intelligatur facta, si modo verba aut coniecturae non improbabiles suppetant : maxime vero si ius de quo agitur non liquidum erat, sed in controversia positum. Benignum enim est credere id actum ut belli semina evellerentur. Idem quem modo laudavi Dionysius Halicarnassensis [6]) : **οὐκ ἀπόχρη τοῦτο μόνον ἡμᾶς σκοπεῖν ὅπως ἂν τὴν παροῦσαν ἔχθραν διαλυσαίμεθα πρὸς ἀλλήλους, ἀλλ' ὥστε μηδ' αὖθις πότε πολεμήσωμεν ἔτι δεῖ παρασκευάσασθαι· οὐ γὰρ ἀναβολὰς ποιησόμενοι τῶν κακῶν συνηλύθαμεν ἀλλ' ἀπαλλαγὰς.** *Non tam cogitandum est de sarcienda in praesens amicitia, quam id curandum ne bello iterum implicemur : neque enim ad differenda, sed ad auferenda mala convenimus :* quae postrema verbo tenus ferme desumpta sunt ex Isocratea oratione de pace [7]).

XX. Quae post perfectas pactiones capta sunt, reddenda satis constat. sublatum enim iam erat belli ius.

XXI. At in pactionibus [8]), quae sunt de reddendis his quae bello capta sunt, primum latius interpretandae quae mutuae sunt quam quae claudicant : deinde quae de hominibus agunt plus favoris habent quam quae de rebus : et inter eas quae de rebus hae quae de agris plus quam quae de rebus mobilibus : et quae de his quae penes publicum sunt plus quam quae penes privatos : et inter eas quae

1) L. II Off. [21, 73].
2) *De iure ad poenas non aeque*] Gail. de arrestis c. XIV, n. 7.
3) [Appian., Punica 5].
4) [Dion. Hal. III, 8].
5) [Isocrat., Plataica 7].
6) L. III [9].
7) [Isocrat., de Pace 10].
8) Alc. V resp. 17.

penes privatos, plus illae quae reddi iubent lucrativo titulo possessa, quam oneroso, ut quae emtionibus, quae dotibus tenentur [1]).

XXII. Cui pace res conceditur, ei et fructus conceduntur a tempore concessionis, non retro, quod recte defendit Caesar Augustus [2]) contra Sextum Pompeium, qui Peloponneso sibi concessa simul etiam tributa quae pro exactis annis debebantur sibi vindicabat.

XXIII. Nomina regionum accipienda ex usu praesentis temporis [3]), non tam vulgi quam peritorum. nam a peritis negotia talia tractari solent.

XXIV. Habent et illae regulae frequentem usum, quoties relatio fit ad pactum antecedens aut vetus, toties repetitas censeri qualitates aut conditiones priore pacto expressas: Et pro faciente habendum qui facere voluit si per alterum, quicum controversia est, stetit quo minus fieret [4]).

XXV. Quod vero quidam aiunt morae purgationem intra breve tempus admitti, verum non est nisi improvisa necessitas impedimento fuerit [5]). Nam quod canones nonnulli purgationi tali favent, mirum non est, cum eorum officium sit, Christianos ad ea permovere quae caritati mutuae conveniunt. At in hac quaestione de pactis interpretandis non iam quaerimus quid melius sit, imo nec quid a quoque religio et pietas exposcat, sed ad quid cogi possit, quod totum versatur in eo iure quod externum diximus.

XXVI. In dubio autem sensu magis est ut contra eum fiat interpretatio, qui conditiones elocutus est [6]), quod esse solet potentioris: (est eius qui dat non qui petit conditiones pacis dare, ait Annibal [7])) sicut et contra venditorem fit interpretatio [8]). Habet enim quod sibi imputet qui non apertius locutus est: alter autem quod plures sensus recipiebat id suo iure accipere potuit in partem sibi utiliorem, unde alienum non est quod Aristoteles [9]) dixit: **διὰ τὸ χρήσιμον τῆς φιλίας οὔσης ἡ τοῦ παθόντος ὠφέλεια μέτρον ἐστὶν,** *Ubi utilitatis causa amicitia est, ibi eius qui accipit utilitas eius quod debetur mensura est.*

XXVII. Quotidiani usus et illa disputatio est quando pax rupta censeatur: quod Graeci vocant **παρασπόνδημα.** non enim idem est novam bello causam praebere et pacem rumpere: sed multum inter haec interest, tum ad committendam poenam a peccante, tum ad liberandam in caeteris fidem eius in quem peccatum est. Rumpitur pax tribus modis, aut faciendo contra id quod omni paci inest,

---

1) Cic. de Off. II [23, 81].
2) App. civ. V [77].
3) *Nomina regionum accipienda ex usu praesentis temporis*] Vide Guicciardinum Libro V [in lite de Capitanatu inter Francos et Hispanos].
4) Quint. decl. CCXLVIII [immo CCCXLIII].
5) *Verum non est, nisi improvisa necessitas impedimento fuerit*] Vide Albertum Argentinensem.
6) *Qui conditiones elocutus est*] Plautus Persa [586]: *Tua merx, tua indicatio est.* In hac re solet prior loqui is qui plus valet: Ut vero petantur conditiones, loqui prior solet qui est infirmior. Plutarchus Sulla [467 C]: τῶν δεομένων ἐστὶ τὰ πρότερα λέγειν. τοῖς δὲ νικῶσιν ἐξαρκεῖ τὸ σιωπᾶν. *Eorum est prius loqui qui opus habent pace. Victori satis est tacere.*
7) [Livius XXX, 30, 24].
8) L. Veteribus D. de pactis [l. 39 D. II, 14].
9) [Aristot., Eth. Nic. VIII, 15].

aut contra id quod in pace dictum est aperte, aut contra id quod ex pacis cuiusque natura debet intelligi

XXVIII. Contra id quod omni paci inest fiet, si vis bellica inferatur, nimirum ubi nulla nova subest causa: quae si probabiliter adferri potest, satius est iniustitiam sine perfidia quam cum perfidia admissam credi. Illud Thucydidis [1]) vix opus habet moneri: **λύουσι τὰς σπονδὰς οὐχ οἱ ἀμυνόμενοι, ἀλλ' οἱ πρότερον ἐπιόντες**, *Pacem rumpunt non qui vim vi arcent, sed qui priores vim inferunt* [2]). Hoc posito a quibus, et quibus illata vis armata pacem solvat videndum est.

XXIX. Qui socii fuerunt siquid tale faciant, pacem rumpi, video esse qui sentiant. Nec nego ita conveniri posse, non proprie ut ex alieno facto alius fiat poenae obnoxius, sed ut pax non videatur plene inita, sed sub conditione, partim potestativa, partim casuali. Verum hoc modo facta pax, ni manifeste appareat, credi non debet: est enim enorme, et communi pacem facientium voto non convenit. ergo qui vim intulerunt aliis non adiuvantibus pacis ruptae tenebuntur. et in eos bellandi ius erit, non in alios: contra quam Thebani [3]) aliquando contra Lacedaemoniorum socios dixerunt.

XXX. Si quid subditi per vim armatam faciunt sine iussu publico, videndum erit an privatorum factum publice probatum dici possit: ad quod tria requiri, scientiam, puniendi potentiam, et neglectum ex his quae supra [4]) tractavimus, facile potest intelligi. Scientiam evincunt facta manifesta, aut denuntiata. Potentia praesumitur nisi defectio [5]) appareat. neglectum ostendit elapsum temporis spatium quale in quaque civitate ad crimina punienda sumi solet: Et talis neglectus decreto idem valet, nec aliter accipiendum quod ait apud Iosephum [6]) Agrippa, regem Parthum arbitraturum pacem rumpi, si subditi sui contra Romanos armati procedant.

XXXI. Quaeri saepe solet an et hoc locum habeat, si cuius subditi non per se arma moveant sed aliis bellum gerentibus militent. Certe Cerites apud Livium [7]) se purgant, suos non publico consilio militasse. Eademque Rhodiensium [8]) fuit defensio. Et verius est,

---

1) [Thuc. I, 123].

2) *Pacem rumpunt non qui vim vi arcent, sed qui priores vim inferunt*] Vide Ammianum Marcellinum initio libri XXIX [1, 1], qui sic de Romanis: *Opera consulta retro cedentes, ne ferro violarent adversorum quenquam primi, et iudicarentur discissi federis rei, ultima trudente necessitate congressi sunt.* Armenii in oratione ad Chosroem apud Procopium Persicorum II [3]. *λύουσι μὲν γὰρ τὴν εἰρήνην οὐχ οἳ ἂν ἐν ὅπλοις γένοιντο πρῶτοι, ἀλλ' οἳ ἂν ἐπιβουλεύοντες ἐν σπονδαῖς τοῖς πέλας ἁλοῖεν. Rumpunt pacem, non qui primi in armis sunt, sed qui federis tempore deprehenduntur insidiati alteris.* Apud eundem Vandalicorum II [11], Mauri. *λύουσι γὰρ τὰς σπονδάς, οὐχ ὅσοι ἀδικούμενοι ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς τοὺς πέλας κατηγοροῦντες ἀφίστανται, ἀλλ' ὅσοι ὑποσπόνδους ἔχειν ἀξιοῦντές τινας, εἶτα βιάζονται. καὶ τὸν θεὸν πολέμιόν σφισι ποιοῦνται, οὐχ οἳ ἂν τὰ σφέτερα αὐτῶν κομιούμενοι ἐφ' ἑτέρους χωροῖεν, ἀλλ' ὅσοι τῶν ἀλλοτρίων ἐπιβατεύοντες εἰς κίνδυνον πολέμου καθίστανται. Frangunt pacis federa, non qui iniuriis affecti, palamque id dequesti ad alios se transferunt, sed qui quos federatos habere volunt violant: Deumque sibi faciunt hostem, non siqui rebus suis secum sumptis ad alios transeant, sed siqui aliena invadentes eorum dominos in belli pericula cogunt.*

3) Paus. IX [1].

4) Lib. II, c. XXI §. 2, et seq.

5) [rebellio, edd. 1625 et 1632; defectio, edd. 1642 et 1646].

6) [Ioseph., Bell. Iud. II, 16, 4].

7) L. VII [20, 5].

8) Gell. VII. c. 3 [VI, 3].

ut id quoque permittendum non sit, nisi probabilibus argumentis appareat actum aliud, ut nunc interdum fieri solet, exemplo veteri Aetolorum quibus pro iure erat, **ἄγειν λάφυρον ἀπὸ λαφύρου** [1]), *ex omni praeda* [2]) *praedam sumere.* cuius moris hanc vim esse ait Polybius [3]) : **κἂν ἕτεροί τινες πολεμῶσι πρὸς ἀλλήλους, ὄντες Αἰτωλῶν φίλοι καὶ σύμμαχοι, μηδὲν ἧττον ἐξεῖναι τοῖς Αἰτωλοῖς ἄνευ κοινοῦ δόγματος καὶ παρ᾽ ἀμφοτέροις πολεμοῦσι τὴν χώραν ἄγειν τῶν ἀμφοτέρων.** *Etiamsi non ipsi sed alii bellum gerant amici ipsorum aut socii, ut eo non minus Aetolis liceat citra publicum decretum* [4]) *utrique parti militare, et utrinque praedas agere.* Livius [5]) de iisdem : *Iuventutem adversus suos socios publica tantum auctoritate demta militare sinunt, et contrariae saepe acies in utraque parte Aetolica auxilia habent.* Olim Ethrusci [6]) negato Veientibus auxilio, siqui suae iuventutis voluntarii, ad id bellum irent, non impediebant.

XXXII. 1. Rursum pax rupta censeri debet, non modo si toti corpori civitatis, sed et si subditis vis armata inferatur, nimirum sine nova causa. Nam ut omnes subditi tuti sint, pax initur : est enim pax actus civitatis pro toto, et pro partibus. Imo et si causa nova subsit, per pacem licebit se suaque defendere. Naturale enim hoc, ut ait Cassius [7]), arma armis repellere : ideo abdicatum inter pares non est ut facile credatur. ulcisci autem aut oblata recuperare per vim non licebit, nisi postquam iudicium erit negatum : Haec enim res moram fert : illa non fert.

2. At si quorum subditorum ita perpetuum sit maleficium [8]) ac iuri naturae contrarium, ut quod faciunt, id credendi sint omnino facere rectoribus suis improbantibus, et in eos iudicium postulari non possit, quales sunt qui piraticam exercent, ab his et res recuperare et ultionem exposcere licebit tanquam a deditis. At [9]) alios innocentes eo nomine armis impetere, id vero est contra pacem.

XXXIII. 1. Sociis quoque vis armorum illata pacem rumpit [10]) : sed his demum qui in pace comprehensi sunt, ut ostendimus [11]) cum Saguntinam controversiam examinavimus. Urgent hoc Corinthii in oratione quae est apud Xenophontem historiae Graecae sexto [12]): **πᾶσιν ὑμῖν πάντες ἡμεῖς ὠμόσαμεν** *omnes nos vobis omnibus iuravimus.* Quod si ipsi socii non pepigerint, sed alii pro ipsis, idem tamen statuendum erit, postquam satis constat, eos socios pacem ratam habuisse. nam quamdiu adhuc incertum est an ratam habere velint, hostium loco sunt.

---

1) *Ἄγειν λάφυρον ἀπὸ λαφύρου*] Plautus Truculento [567] : *de praeda praedam capio.*
2) [*praeda*, excidit in ed. 1632].
3) *Polybius*] Polyb. libro XVII [4, 5]. Vide eum et in Excerptis [num. 6.]
4) *Citra publicum decretum*] Idem de Hunnis Sabiris suo tempore narrat Agathias libro IV [13].
5) [Livius XXXII, 33, 5].
6) Liv. lib. V [17, 9].
7) L. vim vi. D. de vi et vi arm. [l. 1 § 17 D. XLIII, 16].
8) *Si quorum subditorum ita perpetuum sit maleficium*] Ita Augustus iudicavit contra Syllaeum pro Herode. Iosephus XVI, 16 [Ant. Iud. XVI, 10, 8].
9) [Et, ed. 1632; At, ceterae tres].
10) *Sociis quoque vis armorum illata pacem rumpit*] Thuanus lib. LXV, anno CIƆIƆLXXVIII. Est et, quod huc pertineat, apud Haraeum hoc Tomo II, historiae Brabanticae in anno CIƆIƆLVI.
11) Lib. II, c. XVI, §. 13.
12) [Xenoph., Hist. Gr. VI, 5, 37].

2. Aliorum sociorum ut et cognatorum et affinium, qui nec subditi sunt nec in pace nominati, separata causa est [1]), nec ad pacem ruptam vis in eos trahi potest. neque tamen sequitur ut et supra diximus bellum eo nomine suscipi non posse, sed id bellum erit ex nova causa.

XXXIV. Rumpitur et pax, ut diximus, faciendo contra id, quod in pace dictum est: sub faciendo autem comprehenditur et non facere quod et cum oportet.

XXXV. Neque admittam hic discrimen capitum pacis quae maioris quaeque minoris momenti sint. Satis enim magna ut serventur videri debent quae pace comprehensa sunt. Bonitas tamen, maxime Christiana, leviores culpas, accedente praesertim poenitentia facilius condonabit, ut illud [2]) locum habeat,

Quem poenitet peccasse, poene est innocens.

Sed quo magis paci caveatur, consultum erit, ut capitibus minoris momenti adiiciatur [3]), ut siquid adversus ea factum erit pacem non rumpat [4]): aut ut arbitri prius adeantur, quam arma inferre liceat, quod erat in federe Peloponnesiaco, memorante Thucydide [5]).

XXXVI. Et plane sentio id actum videri, si qua specialis poena adiecta sit [6]): non quod nesciam posse ita contrahi, ut electio sit eius cui facta est iniuria, poenam malit, an a transactione recedere, sed quod negotii natura hoc, quod dixi potius, requirat. Illud quidem constat et iam supra [7]) dictum a nobis est, et historiae auctoritate probatum, pacem non rumpere, qui pactis simpliciter factis posterior non stat: neque enim tenebatur nisi sub conditione.

XXXVII. Quod si necessitas aliqua in causa sit quo minus pars una impleat id quod promissum est, puta si res perierit, aut ablata sit, aut factum redditum sit aliquo eventu impossibile, pax quidem rupta non censebitur: nam ut diximus, non solet illa pendere a conditione casuali. Sed alter optabit, an expectare malit, si qua spes sit, impleri promissum serius posse, an aestimationem accipere, an mutuis praestationibus isti capiti respondentibus aut aequum valentibus liberari.

XXXVIII. Certe etiam post laesam fidem integrum est innocenti pacem servare [8]), sicut Scipio fecit, post multa Carthaginiensium perfida facta, quia contra obligationem faciendo nemo se obligationi eximit: et, si additum est, ut tali facto pax rupta habeatur, adiectum id censeri debet in commodum innocentis duntaxat, si eo uti velit.

XXXIX. Postremo diximus, pacem solvi faciendo id, quod specialis pacis natura repudiat.

---

1) Cep. Cons. 690. Dec. cons. 531.
2) Sen. Ag. [244].
3) Vide supra lib. II. c. XV, §. 15.
4) *Ut capitibus minoris momenti adiiciatur, ut siquid adversus ea factum erit pacem non rumpat*] Vide egregium exemplum in pace Iustiniani, Iustinianum inter et Chosroen. Menander Protector eam habet [Exc. de Legat., Rom. p. 181 sq.].
5) Lib. VII [immo V, 79].
6) *Si qua specialis poena adiecta sit*] Ut in Gotthorum pactis cum Francis. Vide Procopium Gotth. I [12].
7) Lib. III, c. XIX, §. 14.
8) Vide supra hoc libro c. XIX. in tract. [§ XIII et sq.].

XL. I. Sic quae contra amicitiam sunt, rumpunt pacem, quae sub amicitiae lege contracta est: quod enim inter caeteros solius amicitiae officium exigeret, hic etiam pacti iure praestandum est. Et huc, non vero ad quamvis omnino pacem (est enim et fedus non amicitiae causa, ut nos Pomponius 1) docet) refero multa quae de iniuriis non armatis, et contumeliis 2) a legum peritis dissertari solent et praecipue illud Tullii 3): *Post reditum in gratiam siquid est commissum, id non neglectum sed violatum putatur, nec imprudentiae sed perfidiae assignatur.* Sed hic quoque detrahenda quantum fieri potest facto invidia.

2. Itaque personae quamvis coniunctae aut subditae facta iniuria, ipsi qui cum pax inita est facta non censebitur, nisi aperte ad ipsius sugillationem facta sit, quam naturalem aequitatem in servis atrociter laesis sequuntur leges Romanae 4): et adulterium aut stuprum libidini potius quam inimicitiae imputabitur: et invasio rei alienae novae potius cupiditatis reum faciet, quam fidei laesae.

3. Atroces sane minae nulla nova causa praecedente cum amicitia pugnant: et huc referam arces in finibus structas, non tuendi sed nocendi causa, et insolitam copiarum conscriptionem, si iustis satis indiciis appareat in non alium haec, quam in eum qui cum pax facta est, comparari.

XLI. I. Subditos singulos qui ex altera ditione in alteram migrare volunt suscipere, non est contra amicitiam 5). Neque enim naturalis tantum sed et favorabilis est ista libertas ut alibi 6) diximus. Eodem loco pono perfugium exsulibus datum. Nam in exsules ut ex Euripide diximus alibi 7) nullum ius civitati. Perseus apud Livium 8) recte: *Quid attinet cuiquam exsilium patere si nusquam exsuli futurus est locus?* Aristides Leuctrica secunda 9) **δέξασθαι τοὺς ἐκπεσόντας** vocat **κοινὸν ἅπασιν ἀνθρώποις**: *commune ius hominum exsules recipere.*

2. Plane oppida aut magnos coetus, qui civitatis partem integrantem faciant, recipere non licet, ut alibi diximus 10): neque magis eos

---

1) l. Postliminii. D. de capt. [l. 5 D. XLXI, 15].

2) [contumeliis, edd. 1625, 1632, 1642; contumelia, ed. 1646].

3) Pro Gabin. [apud Hieron., Apol. adv. Ruf. I, 1].

4) l. item si cui, D. de iniur. [l. 15 § 35 D. XLVII, 10]. Instit. §. servis eod. tit. [§ 3 Inst. IV, 4]. Alex. II Cons. n. 3.

5) *Subditos singulos, qui ex altera ditione in alteram migrare volunt, suscipere non est contra amicitiam*] Solon [Plut., Solon 91 F]: *γενέσθαι πολίταις οὐ δίδωσι πλὴν τοῖς φεύγουσιν ἀειφυγίαν τὴν ἑαυτῶν, ἢ πανεστίοις ἀθήναζε μετοικιζομένοις ἐπὶ τέχνῃ. Civium albo asscribi non sivit, nisi eos qui e sua patria in exsilium perpetuum reiecti essent, aut cum omni familia artificii alicuius exercendi causa Athenas migrassent.* Perseus apud Appianum in Excerptis Legationum num. 25 [Exc. de Legat., gent. p. 566]: *κοινῷ γε πάντων ἀνθρώπων νόμῳ, καθὰ καὶ ὑμεῖς τῶν ἑτέρων φεύγοντας ὑποδέχεσθε. Feci hoc communi hominum iure quomodo et vos alibi eiectos suscipitis.* Commune hoc ius pactis firmari aut adstringi solet. Vide pacem Antiochi apud Polybium Exc. Leg. n. 35. [Exc. de Legat.. gent. p. 270] et apud Livium [XXXVIII, 38]: pacem inter Romanos et Persas apud Menandrum Protectorem [Exc. de Legat., Rom. p. 181 sq.]: Simlerum de Helvetiorum inter se pactis. *Aradii, regibus Syriae inter se certantibus, obtinuere, ut fugientes suscipere possent, sed non emittere.* Testatur id Strabo XVI [2, 14]. [*Aradii* — Strabo XVI, add. ed. 1646].

6) L. II, c. V, §. 24.

7) [Ibid. § 25].

8) L. XLII [41, 7].

9) [Aristid., Leuctrica I p. 105].

10) *Oppida aut magnos coetus, qui civitatis partem integrantem faciant, recipere non licet, ut alibi diximus*] Libro II, cap. V, §. 24. Vide et Bizarum libro XII.

qui ex sacramento aut aliter ministerium aut servitutem debent. De his autem qui belli sorte servi sunt idem introductum gentium iure apud quosdam populos supra [1]) memoravimus. Sed et de his qui exsules non acti poenam iustam effugiunt dedendis egimus alibi [2]).

XLII. Sortis aleae subiici belli exitus licite non semper potest, sed tum demum quoties de re agitur in quam plenum habemus dominium. Nam ad subditorum vitam, pudicitiam, et similia tuenda civitas, et ad bonum civitatis tuendum rex arctius obligatur, quam ut omittere possit eas rationes, quae ad sui et aliorum tutelam maxime sunt naturales. Attamen si vera aestimatione qui iniusto bello impetitur, tanto sit inferior ut resistendi nulla spes sit, videtur sortem offerre posse, ut certum periculum incerto evadat. hoc enim est de malis minimum.

XLIII. 1. Sequitur valde agitata quaestio de praeliis quae definito numero condicuntur belli finiendi causa, puta inter singulos utrinque ut Aeneam et Turnum, Menelaum et Paridem; inter binos utrinque ut inter Aetolos et Eleos [3]); inter ternos utrimque ut inter Horatios Romanos et Curiatios Albanos [4]); inter tricenos utrimque ut inter Lacedaemonios et Argivos.

2. Si ius gentium externum tantum spectamus non est dubitandum quin per idipsum talia certamina sint licita: hostium enim caedem id ius indiscrete permittit. Quod si vera esset veterum Graecorum, Romanorum et aliarum gentium opinio, quemque vitae suae esse summo iure dominum, iam et interna iustitia talibus praeliis non deesset. Sed hanc sententiam rectae rationi ac Dei praeceptis pugnare aliquoties iam diximus [5]). In proximi caritatem peccare eum qui ob res quibus carere possumus retinendas hominem occidit alibi [6]) ostendimus et ratione et sacrorum oraculorum auctoritate.

3. Addemus nunc, et in se, et in Deum peccare, qui vitam sibi a Deo pro magno beneficio concessam tam vili aestimat. Si res bello digna agitur ut multorum innocentium salus, pro ea totis viribus nitendum est. Condicto certamine uti tanquam testimonio bonae causae aut iudicii divini instrumento, vanum est et a vera pietate alienum [7]).

4. Una res est quae tale certamen iustum ac pium potest reddere ex una duntaxat parte, si alioqui omnino expectandum sit, ut qui iniustam causam fovet, victor sit futurus cum magna innocentium strage [8]), nihil enim ei imputandum est qui mavult ea ratione certare quae spem ipsi maxime probabilem ostentat. Sed et hoc verum est quaedam quae non recte fiunt, ab aliis tamen recte, non probari, sed permitti, ut graviora mala, quae aliter vitari non possunt, vitentur. quomodo multis in locis tolerantur et improba foenora, et impudicitiam professae mulieres.

---

1) [L. III c. VII § VIII].
2) L. II, c. XXI, § 3. et seq.
3) Paus. V [4, 2].
4) [Livius I, 24 sqq.].
5) Lib. II, c. XIX, §. 5, et XXI, §. 1 [§ 11].
6) Lib. II, c. I. §. 12, et seq.
7) Th. II, 2. c. 95, art. 8 et ibi Caiet.
8) Caiet. d. l.

5. Quod ergo supra [1]) diximus cum de praeveniendo bello ageretur, si duo quos inter de regno controversia est, parati sint inter se armis cernere, pati id posse populum, ut maior calamitas caeteroqui imminens evitetur [2]), idem et cum de bello finiendo agitur dicendum erit. Quomodo Assyrium regem Cyrus provocavit [3]), et apud Dionysium Halicarnassensem [4]) Metius ait, non iniquum fuisse ut ipsi principes populorum armis rem inter se disceptarent [5]), si de ipsorum non de populorum potentia aut dignitate controversia fuisset. Sic Heraclium [6]) Imperatorem cum Cosroe filio Persarum regis [7]), pugnasse singulari certamine legimus.

XLIV. Caeterum qui sic in praelii exitum coniiciunt controversiam, sibi quidem ius si quod habent adimere possunt, non et alteri qui non habet dare, in illis quidem regnis quae in patrimonio non sunt. Itaque ut valeat pactio et populi et si qui iam nati ius ad successionem habent consensum necesse est accedere: in feudis non liberis etiam domini sive senioris.

XLV. 1. Saepe in talibus praeliis quaeri solet uter pro victore sit habendus [8]). Victi non possunt videri nisi qui aut omnes occubuerunt aut in fugam dati sunt. Sic in fines se aut oppida recipere apud Livium [9]) victi signa [10]).

2. Apud tres nobiles historicos Herodotum, Thucydidem, Polybium tres proponuntur de victoria controversiae, quorum primum ad condictum certamen pertinet. Sed siquis recte advertat, inveniet omnibus illis praeliis sine vera victoria discessum. Nam Argivi [11]) non fugati ab Othryade sed nocte superveniente abierant, victores se rati et id suis renuntiaturi. Neque Corinthios fugaverant Corcyraei [12]), sed Corinthii cum foeliciter pugnassent, Atheniensium classem validam conspicati nullo cum Atheniensibus virium periculo facto cessim ierant. Philippus vero Macedo Attali quidem navem a suis desertam

---

1) L. II, c. 23 [§ x].

2) Aegid. Regius disp. 32, dub. 2, n. 18.

3) *Quomodo Assyrium regem Cyrus provocavit*] Et multo ante Hyllus Eurystheum. Vide Euripidem Heraclidis [800 sqq.].

4) L. III [12].

5) *Ut ipsi principes populorum armis rem inter se disceptarent*] Hoc Adrianopolitae respondebant Mahumeti de ipso et Musa Zelebe. Leunclavius lib. XI. Sic Cunibertus Langobardorum rex Alachin provocat. Paulus Warnafredi lib. V [c. 40 de Gestis Langob.]. Sic de Chersonis castro Pharnacus cum Sauromato pugnare volebat, ne multitudo ob ipsorum controversiam periculis obiiceretur. Narrat Constantinus Prophyrogenneta capite de Castro Chersonis. Vide exemplum singularis certaminis de regno apud Pontanum historia Danica [l. V in rebus anni 1016]: et quae de provocationibus inter Carolum V imperatorem, et Franciscum primum Galliae regem narrant historici.

6) *Heraclium*] Vide Aymoinum libro IV, cap. 21. et Fredegarium c. 64.

7) [Cosroe filio Persarum rege, edd. 1625 et 1632; Cosroae filio Persarum regis, edd. 1642 et 1646].

8) *Uter pro victore sit habendus*] Ennius [Ann. 321],

Qui vicit non est victor nisi victus fatetur.

Vide Scaligerum ad illud Festi, *herbam do.*

9) Lib. III [c. 2, 3].

10) *In fines se aut oppida recipere apud Livium victi signa*] Et apud Guicciardinum lib. II.

11) Herod. I [82].

12) Thuc. I [51 et 54].

ceperat, at classem nihil minus quam fugaverat: Itaque ut Polybius [1]) notat magis pro victore se gerebat quam victorem se sentiebat.

3. Illa vero, spolia legere, cadavera ad sepulturam concedere [2]), praelio iterum lacessere, quae et dictis locis et apud Livium [3]), aliquoties reperias ut signa poni victoriae, per se nihil probant, nisi quatenus cum aliis indiciis valent ad docendam hostium fugam. Et certe qui loco cessit in dubio magis est ut fugisse credatur. At ubi victoriae firma argumenta non sunt, res manet eo loco quo ante praelium fuit: et aut ad bellum, aut ad novas pactiones veniendum est.

XLVI. I. Arbitrorum Proculus [4]) nos docet duo esse genera, unum eiusmodi ut sive aequum sive iniquum parere debeamus, quod observatur, ait, cum ex compromisso ad arbitrum itum est; alterum eiusmodi ut ad boni viri arbitrium redigi debeat, cuius generis exemplum habemus in Celsi [5]) responso: *Si libertus,* inquit, *ita iuraverit dare se quot operas patronus arbitratus sit, non aliter ratum fore arbitrium patroni quam si aequum arbitratus sit.* Sed haec iurisiurandi interpretatio, ut Romanis legibus induci potuit, ita verborum simplicitati per se spectatae non convenit. Illud tamen verum manet utrovis modo arbitrum sumi posse, aut ut conciliatorem tantum, quales Athenienses inter Rhodios et Demetrium fuisse legimus, aut ut cuius dicto parendum omnino sit. Et hoc est genus de quo nos hic agimus, et de quo nonnulla supra [6]) diximus cum de cavendi belli rationibus loqueremur.

2. Quanquam vero etiam de talibus arbitris in quos compromissum est lex civilis statuere possit, et alicubi statuerit, ut ab iis provocare et de iniuria queri liceat, id tamen inter reges ac populos locum habere non potest [7]). Nulla enim hic est potestas superior quae promissi vinculum aut impediat, aut solvat. Standum ergo omnino sive aequum, sive iniquum pronuntiaverint, ita ut Plinii [8]) illud huc recte aptes: *summum quisque causae suae iudicem facit, quemcunque eligit.* Aliud enim est de arbitri officio, aliud de compromittentium obligatione quaerere.

XLVII. I. In arbitri officio spectandum, an electus sit in vicem judicis, an cum laxiore quadam potestate quam arbitri quasi propriam

1) Lib. XVI [1].

2) *Cadavera ad sepulturam concedere*] Plutarchus Agesilao [606 B]: ὡς δ' ἔπεμψαν οἱ πολέμιοι νεκρῶν ἀναίρεσιν αἰτοῦντες, ἐσπείσατο, καὶ τὴν νίκην οὕτως ἐκβεβαιωσάμενος εἰς Δελφοὺς ἀπεκομίσθη. *Postquam autem hostes misere ut mortuos tollere liceret, concessit, eoque modo victoriae testimonium adeptus, Delphos abiit.* Idem Nicia [527 A]: καί τοι κατὰ νόμον τινὰ καὶ συνήθειαν οἱ νεκρῶν ὑπὸ σπονδῶν λαβόντες ἀναίρεσιν, ἀπολέγεσθαι τὴν νίκην καὶ τρόπαιον ἱστάναι τοὺς τούτων τυχόντας οὐκ ἔνθεσμον ἦν. *Quanquam more et instituto recepto qui mortuos deportandos concessu acceperant, censebantur a se abdicasse victoriam, et qui id impetrassent eis ius non erat trophaea figendi.*

3) Libro XXIX, XL.

4) L. societatem. D. pro socio [l. 76 D. XVII, 2].

5) Si libertus, D. de op. lib. [l. 30 D. XXXVIII, 1].

6) Lib. II, c. XXII [c. XXIII § VIII].

7) *Id tamen inter reges et populos locum habere non potest*] Mariana libro XXIX, 15. Bembus libro IV [fol. 62]. Paces per arbitrum factas habes aliquam multas in Polonica historia Cromeri libris X, XVI, XVIII, XXI, XXIV, XXVII, XXVIII. Habes et in Danica Pontani libro II. confer quae nos supra libro II, c. XXIII, §. 18 [immo § VIII].

8) Praef. nat. hist. [19].

vult Seneca [1]) cum dicit: *melior videtur conditio causae bonae si ad iudicem quam si ad arbitrum mittitur: quia illum formula includit, et certos quos non excedat terminos ponit. Huius libera et nullis adstricta vinculis religio et detrahere aliquid potest, et adiicere, et sententiam suam non prout lex aut iustitia suadet, sed prout humanitas et misericordia impulit regere.* Aristoteles [2]) quoque **ἐπιεικοῦς,** id est aequi et commodi hominis esse ait, ***εἰς δίαιταν μᾶλλον ἢ εἰς δίκην βούλεσθαι ἰέναι,*** *malle ire ad arbitrum, quam in ius,* rationem adiiciens, ***ὁ γὰρ διαιτητὴς τὸ ἐπιεικὲς ὁρᾷ· ὁ δὲ δικαστὴς τὸν νόμον· καὶ τούτου ἕνεκα διαιτητὴς εὑρέθη ὅπως τὸ ἐπιεικὲς ἰσχύῃ:*** *Nam arbiter id quod aequum est, respicit: iudex legem: imo arbiter eius rei causa repertus est ut valeret aequitas.*

2. Quo in loco aequitas non proprie significat ut alibi partem illam iustitiae, quae legis sonum generalem ex mente auctoris adductius interpretatur (nam haec et iudici commissa est) sed omne id quod rectius fit quam non fit, etiam extra iustitiae proprie dictae regulas. Sed tales arbitri, sicut inter privatos et eiusdem imperii cives frequentes sunt, et specialiter Christianis commendantur ab Apostolo Paulo, I Cor. VI, ita in dubio non debet tanta potestas concessa intelligi: in dubiis enim quod minimum est sequimur: praecipue vero id locum habet inter summam potestatem obtinentes, qui cum iudicem communem non habeant, arbitrum censendi sunt adstrinxisse iis regulis quibus iudicis officium adstringi solet.

XLVIII. Illud tamen observandum est, arbitros lectos a populis aut summis potestatibus de principali negotio pronuntiare debere, non de possessione [3]). nam possessoria iudicia iuris civilis sunt: Iure gentium possidendi ius dominium sequitur. Ideo dum causa cognoscitur nihil est innovandum, tum ne praeiudicium fiat, tum quia difficilis est recuperatio. Livius [4]) in historia disceptatorum inter populum Carthaginiensem et Masinissam: *Legati,* inquit, *ius possessionis non mutarunt.*

XLIX. 1. Alterius generis est arbitri sumtio cum quis ipsi hosti de se arbitrium permittit, quae est deditio pura, subditum faciens eum qui se dedit, ei vero cui fit deditio summam deferens potestatem. **ἐπιτρέπειν τὰ καθ' αὐτὸν** dicunt Graeci. Sic Aetolos in senatu rogatos legimus [5]), permitterentne de se arbitrium populo Romano. Consilium L. Cornelii Lentuli apud Appianum [6]) circa finem belli Punici secundi de re Carthaginiensium hoc erat: *Permittant,* inquit, *Carthaginienses se arbitrio nostro ut victi solent, et multi ante hac fecerunt: videbimus deinde nos, et si quid fuerimus largiti habebunt nobis gratiam: neque enim fedus dicere poterunt. permultum autem interest. Quamdiu federa cum illis inimus, ut ea rumpant, semper aliquid causabuntur, tanquam laesi adversus aliquam federis partem. Nam quia multa sunt dubiae inter-*

---

1) Lib. II de benef. c. 7 [III, 7, 5].
2) Rhet. I, c. 19 [c. 13].
3) *De principali negotio pronuntiare debere, non de possessione*] Id Dux Sabaudiae dicebat in controversia Saluciae. Vide Serranum Henrico IV.
4) [Livius XL, 17, 6].
5) Livius lib. XXXVII [49, 4].
6) Lib. XIV [App., Pun. 64].

pretationis, patet semper perplexandi materia. At ubi ut deditis abstulerimus arma, corpora ipsa acceperimus in potestatem, tum demum intelligent nihil se habere proprium, demittent animos, et quodcumque a nobis acceperint, id tanquam de alieno datum libentibus animis accipient.

2. Sed hic quoque distinguendum est, quid victus pati debeat, et quid victor iure, quid etiam salvo omni officio facere possit, quid denique eum maxime deceat. Victus post deditionem nihil non patiendum habet. quippe iam subditus, et si ius belli externum respicimus, eo in loco ut ei nihil non eripi possit, etiam vita, etiam libertas personalis, multo magis bona non publica tantum, sed et singulorum. *Aetoli,* inquit alio loco Livius [1]), *permisso libero arbitrio, ne in corpora saeviretur metuebant.* Citavimus alibi [2]) : *ubi omnia ei qui armis plus potest dedita sunt, quae ex iis habere victor, quibus mulctari eos velit, ipsius iudicium atque arbitrium est.* Eodem illud Livii [3]) pertinet: *Romanis mos vetustus erat, cum quo nec federe nec aequis legibus iungerentur amicitia, non prius imperio in eum tanquam pacatum uti, quam omnia divina humanaque dedidisset, obsides accepti, arma ademta, praesidia urbibus imposita forent.* Etiam occidi licite interdum deditos ostendimus [4]).

L. I. At victor nequid iniuste faciat, spectare primum debet, ne quem occidat, nisi id suo facinore meritum. sic et ne cui quicquam auferat nisi in iustam poenam. Intra hunc autem modum, quantum securitas patitur, ad clementiam et liberalitatem propendere semper honestum est [5]), interdum pro circumstantiis etiam ex morum regula necessarium.

2. Diximus alibi [6]) bellorum egregios fines quoties ignoscendo transigitur. Nicolaus Syracusanus apud Diodorum [7]): **παρέδωκαν ἑαυτοὺς μετὰ τῶν ὅπλων πιστεύσαντες τῇ τῶν κρατούντων εὐγνωμοσύνῃ· διόπερ οὐκ ἄξιον αὐτοὺς τῆς ἡμετέρας ψευσθῆναι φιλανθρωπίας.** *tradiderunt se cum armis confisi clementiae victoris: quare indignum foret eos decipi spe nostrae humanitatis.* Postea [8]): **τίς Ἑλλήνων τοὺς παραδόντας αὑτοὺς καὶ τῇ τῶν κρατούντων εὐγνωμοσύνῃ πιστεύσαντας ἀπαραιτήτου τιμωρίας ἠξίωσεν;** *Quis unquam Graecorum eos qui se clementiae victoris permitterent, indeprecabili supplicio puniendos censuit?* Et Caesar Octavius apud Appianum [9]), L. Antonium qui se deditum venerat alloquens, **σπονδὰς μὲν τιθέμενος ἔτυχες ἂν ἠδικημένου καὶ νενικηκότος, ἄσπονδον δὲ σαυτόν τε καὶ τοὺς φίλους ἐπιτρέπων ἡμῖν καὶ τὸν στρατὸν, ἀφαιρῇ μὲν πᾶσαν ὀργὴν, ἀφαιρῇ δὲ καὶ τὴν ἐξουσίαν ἣν σπενδόμενος ἂν ἔδωκας** (male editur **ἔδωκα**) **ὑπ' ἀνάγκης. συμπέπλεκται γὰρ οἷς ἄξιον ὑμᾶς παθεῖν τὸ προσῆκον ὧν ἐμὲ δίκαιόν ἐστι ποιεῖν. ὃ δὴ προτιμήσω.** *Si ad federa*

1) Libro XXXVII [7, 1].
2) Lib. III, c. VIII, §. 4.
3) Lib. VIII [XXVIII, 34, 7].
4) Lib. III, c. XI, §. 18 [§ 16].
5) *Intra hunc autem modum, quantum securitas patitur. ad clementiam et liberalitatem propendere semper honestum est*] Vide nobile exemplum Ferdinandi Legionensium regis apud Marianam lib. XI, c. 15 Et repete quae nos supra hoc libro cap. XI, §. 14, et 15.
6) Lib. III, c. XV, in fine.
7) Lib. XIII [21].
8) [Ibid. 23].
9) [Appian., Bell. civ. V, 45].

paciscenda venisses, sensisses me et victorem et iniuria affectum. nunc cum te et amicos et exercitum arbitrio nostro permittis, demis mihi iram, demis et eam potestatem quam in federe coactus esses concedere. Nam cum eo quod vos dignum est pati, simul iam et alterum spectandum est, quid me facere par sit: atque hoc praeferam.

3. Occurrit saepe in Romanis historiis locutio tradere se in fidem, tradere in fidem et clementiam. Sic apud Livium lib. XXXVII [1]; *Legationes finitimas tradentes in fidem civitates suas benigne audivit.* Lib. XLIV [2]: *Paulo, ut se suaque in fidem et clementiam populi Romani permitteret, contendente,* ubi de rege Perseo sermo est. sciendum autem est his verbis nihil aliud quam deditionem meram intelligi: neque fidei nomen his in locis aliud significare quam ipsam probitatem victoris cui se victus committit [3].

4. Nobilis est apud Polybium [4] et Livium [5] historia de Phanea Aetolorum legato, qui in oratione ad Manium consulem eo prolapsus est ut diceret: **διότι κέκριται τοῖς αἰτώλοις σφᾶς αὐτοὺς ἐγχειρίζειν εἰς τὴν ῥωμαίων πίστιν.** *Aetolos* (ita vertit Livius) *se suaque fidei populi Romani permittere.* Cumque percunctanti Consuli iterum id affirmasset, postulasse Consulem, ut quidam belli incentores sibi sine mora dederentur. Cum Phaneas excepisset, non in servitutem sed in fidem tuam nos tradimus, et quod imperaretur non esse moris Graecorum, respondisse Consulem nihil se curare quid Graeci esset moris: se more Romano imperium habere in deditos suo decreto, et catenis vinciri legatos iussisse. In Graeco est: **περὶ τοῦ δέοντος καὶ καθήκοντος ποιεῖτε λόγον δεδωκότες ἑαυτοὺς εἰς τὴν πίστιν**; *De officio et decoro hic disputatis cum iam vos fidei nostrae permiseritis?* Ex his verbis apparet quantum impune et non violato gentium iure facere possit is, in cuius fidem populus aliquis se permisit. Neque tamen hac potestate usus est Romanus Consul, sed et legatos dimisit, et Aetolorum concilio de integro deliberandi fecit potestatem. Sic populus Romanus [6] Faliscis respondisse legitur, edoctum se, Faliscos se non potestati sed fidei Romanorum commisisse: et de Campanis legimus [7] eos non federe sed deditione in fidem venisse.

5. Ad officium vero eius, cui facta est deditio, non male retuleris Senecae illud [8]: *Clementia liberum arbitrium habet: non sub formula, sed ex aequo et bono iudicat, et absolvere illi licet, et quanti vult taxare litem.* Neque referre existimo an dedens se dicat se dedere alterius sapientiae, an moderationi, an misericordiae. haec enim omnia blandimenta sunt; res manet ut victor arbiter fiat.

---

1) [Livius XXXVII, 9, 7].
2) [Livius XLV, 4, 7].
3) *Neque fidei nomen his in locis aliud significare quam ipsam probitatem victoris cui se victus permittit*] Polybius [Exc. de Legat., gent. p. 246] *παρὰ ῥωμαίοις ἰσοδυναμεῖ τό τε εἰς τὴν πίστιν αὐτοὺς ἐγχειρίσαι καὶ τὸ τὴν ἐπιτροπὴν δοῦναι περὶ αὐτοῦ τῷ κρατοῦντι.* *Apud Romanos idem valent, se in fidem alicuius committere, et victori de se statuendi liberam facere potestatem.* Graeci dicunt, *εἰς δίκην σφᾶς αὐτοὺς παραδιδόναι*, ut Thucydides Libro III [67]. aut *καθ' αὐτῶν ἐπιτρέπειν ἐξουσίαν*, ut Diodorus Siculus Lib. XIV [111].
4) *Nobilis est apud Polybium*] in Excerptis legationum num. 13 [ibidem].
5) Livius libro XXXVI [28, 1].
6) Val. Max. lib. VI, c. 4 [c. 5, 1].
7) Livius libro VIII [2, 13].
8) L. II, de Clem. 7.

LI. Sed sunt tamen et deditiones conditionatae, quae aut singulis consulunt, ut quibus vita salva, aut corporum libertas, aut et quaedam bona excipiuntur; aut etiam universitati, quarum nonnullae etiam mixtum quoddam imperium possunt inducere, de quo egimus alibi [1]).

LII. Accessiones pactionum sunt obsides et pignora. Obsides diximus dari [2]) aut sua voluntate, aut eius qui imperium habet. nam in summo civili imperio comprehenditur et ius in actiones subditorum, ut in bona. Sed civitas aut eius rector tenebitur illud incommodum ei qui patitur, aut proximis repensare; et si plures sint, quorum quis obses eat reipublicae nihil intersit, danda opera videtur ut sorte res dirimatur. In vasallum, nisi idem subditus sit, ius hoc feudi dominus non habet: neque enim reverentia et obsequium, quae debet, huc usque pertingunt.

LIII. Interfici obsidem posse diximus per ius gentium externum. non etiam interno iure nisi par ipsius culpa accedat. Servi quoque non fiunt: imo et iure gentium bona habere et haeredibus relinquere possunt, quanquam Romano iure [3]) cautum est ut bona eorum in fiscum cogantur.

LIV. An fugere obsidi liceat quaeritur? et constat non licere, si ab initio aut postea quo laxius haberetur, fidem dederit. Alioqui videtur non is animus fuisse civitatis obligandi civem ne aufugeret, sed hosti dandi facultatem qualis vellet custodiae. Et sic defendi potest Cloeliae factum [4]). Sed etsi ipsa nihil peccaverat, civitas tamen recipere et retinere obsidem non poterat [5]). Sic Porsenna [6]): *Si non dedatur obses pro rupto se fedus habiturum.* Deinde: *Romani pignus pacis ex federe restituerunt.*

LV. Odiosa autem est obsidum obligatio, tum quia libertati inimica, tum quia ex facto alieno venit. Ideoque stricta interpretatio hic locum habet. quare in unam causam dati in aliam retineri non poterunt, quod ita intellige si aliud quid sine obsidum accessione promissum sit. At si in alia causa fides iam violata sit, aut contractum debitum, iam poterit obses retineri, non ut obses, sed eo gentium iure quo subditi ex facto imperantium detineri possunt, **κατ' ἀνδρολη\psiίαν** [7]); quod ipsum tamen ne fiat caveri poterit, adiecto pacto de reddendis obsidibus ubi id cuius nomine dati erunt impletum erit.

LVI. Qui obses datus est tantum ut alterum captivum, aut obsidem redimat, eo mortuo liberatur. nam in illo dum moritur ius pignoris exstinctum est, ut in captivo redemto dixit Ulpianus. quare sicut in Ulpiani [8]) quaestione pretium non debetur, quod in personae

---

1) Lib. I. c. III. §. 17.
2) *Obsides diximus dari*] Hoc libro c. IV. §. 14. vide et caput 11. §. 18.
3) L. Divus, D. de iure fisci [l. 31 D. XLIX, 14].
4) Liv. lib. II [13].
5) *Civitas tamen recipere et retinere obsidem non poterat*] vide Plutarchum in Publicolo [107 A] hac de re. Ad illud Virgilii [Aen. VIII, 651],

Vinclis innaret Cloelia ruptis,

vinculis federis ait Servius.
6) [Livius II, 13, 8—9].
7) Vide supra I, V. III. c. II [L. III c. II § III].
8) L. si patre. D. de capt. [l. 15 D. XLIX, 15].

locum successit, ita nec hic persona manebit obligata, quae personae vicaria facta est. Sic Demetrius a Senatu Romano non inique postulabat dimitti, **ὡς Ἀντιόχου μὲν ἀντιδοθεὶς, Ἀντιόχου δὲ ἀποθανόντος,** inquit Appianus [1]) : Iustinus [2]) ex Trogo : *Demetrius, qui obses Romae erat, cognita morte Antiochi fratris senatum adiit, obsidemque se* (malim legere *obsidem inquiens se,* ut cohaereat oratio) *vivo fratre venisse, quo mortuo cuius obses sit ignorare.*

LVII. Rege autem qui fedus fecit mortuo an teneatur adhuc obses, pendet ab eo quod alibi [3]) tractavimus, an foedus habendum sit personale an reale. nam accessoria non possunt efficere ut in principalium interpretatione a regula recedatur. eius autem naturam et ipsa sequi debent.

LVIII. Obiter hoc addendum est, obsides interdum non accessionem esse obligationis, sed revera partem principalem, ut cum quis ex contractu factum promittit non suum, et quia eo non praestito tenetur ad id quod interest, eius vice obsides obligantur, quam fuisse videri sententiam Caudinae sponsionis diximus alibi [4]). Non dura tantum, sed et iniqua est sententia existimantium [5]), obsides etiam sine consensu suo alterum ex facto alterius posse obligari.

LIX. Pignora quaedam communia habent cum obsidibus, quaedam propria. Commune, quod et ex alio iam debito retinentur, nisi obstet data fides : proprium quod quae de iis est pactio, non tam stricte sumitur, quam illa de obsidibus : neque enim aequale est odium. Res enim natae sunt ut teneantur, non et homines.

LX. Illud alibi [6]) quoque diximus, nullum tempus id efficere posse ne luitio sit pignoris si id praestetur pro quo pignus suppositum est. Nam qui actus causam veterem et notam habet, non creditur ex nova procedere. Ideo patientia debitoris veteri contractui non derelictioni imputatur, nisi certae coniecturae aliam interpretationem exprimant : ut si quis luere cum vellet, impeditus id silentio transmissiset tanto tempore, quod ad consensus coniecturam sufficere possit.

---

1) Syr. [47].
2) Lib. xxxiv [3, 6].
3) L. ii, c. xvi, §. 18 [16].
4) L. ii, c. xv, §. 18 [16].
5) Alb. Gent. l. ii, c. 19.
6) Lib. ii. c. iv. §. 17 [15].

CAPUT XXI.

DE FIDE MANENTE BELLO, UBI DE INDUCIIS, COMMEATU, CAPTIVORUM REDEMTIONE.

I. *Induciae quid sint, et an id tempus veniat pacis an belli nomine.*
II. *Vocis origo.*
III. *Nova indictione post inducias non opus.*
IV. *Quomodo computanda sint tempora induciis praefinita.*
V. *Quando obligare incipiant.*
VI. *Quid per inducias liceat:*
VII. *An retrocedere et reficere moenia et similia:*
VIII. *De locis occupandis distinctio.*
IX. *An redire possit, qui vi maiore retentus est, circa exitum induciarum.*
X. *De specialibus induciarum pactionibus et quae inde quaeri solent.*
XI. *Induciarum pactionibus ab altera parte ruptis alteram bellum movere posse.*
XII. *Quid si poena addita fuerit?*
XIII. *Privatorum facta quando inducias rumpant.*
XIV. *In iure commeandi extra inducias qualis sumenda interpretatio:*
XV. *Qui militum nomine veniant:*
XVI. *Ire, venire, abire quomodo hic accipienda:*
XVII. *De extensione ad personas:*
XVIII. *Ad bona:*
XIX. *Comitis et gentis nomine qui veniant:*
XX. *An concessio iuris commeandi morte extinguatur:*
XXI. *Quid si data sit donec qui dedit voluerit?*
XXII. *An securitas et extra territorium debeatur.*
XXIII. *Favor redemtionis captivorum:*
XXIV. *An lege interdici redemtio possit distinctione explicatur.*
XXV. *Ius in captivum cedi posse:*
XXVI. *Posse ab uno pretium pluribus deberi:*
XXVII. *Conventio an rescindi possit, ob divitias captivi ignoratas.*
XXVIII. *Quae bona capti captorem sequantur.*
XXIX. *An heres pretium debeat, distinctione explicatur.*
XXX. *An redire debeat qui dimissus est, ut alterum liberet, eo mortuo.*

I. 1. Solent et inter bellum a summis potestatibus concedi quaedam, ut cum Virgilio [1]) et Tacito [2]) loquar, belli commercia, Homero [3]) **συνημόσυναι,** qualia sunt induciae, commeatus, captivorum redemtio. Induciae sunt conventio per quam bello manente ad

1) [Virg., Aen. x, 532].
2) Ann. XIV [33] et hist. III [61].
3) [Hom., Il. XXII, 261].

tempus bellicis actibus abstinendum est. Bello inquam manente: nam, ut Cicero ait Philippica octava [1]) inter bellum et pacem nihil est medium: Et bellum status est nomen, qui potest esse etiam cum operationes suas non exserit: **Δοκεῖ ἐνδέχεσθαι καὶ καθεύδειν ἔχοντα τὴν ἀρετὴν ἢ ἀπρακτεῖν διὰ βίον,** ait Aristoteles [2]) : *fieri potest ut virtute quis sit praeditus, et aut dormiat, aut vitam agat, actione vacuam.* Idem alibi [3]), **οἱ τόποι οὐ διαλύουσι τὴν φιλίαν ἁπλῶς ἀλλὰ τὴν ἐνέργειαν,** *non ipsam amicitiam dissolvunt locorum intervalla, sed usum eius.* Andronicus Rhodius [4]): **τὴν ἕξιν ἐνδέχεται ὑπάρχουσαν μηδὲν ἀποτελεῖν:** *Habitus esse potest ita ut nihil operetur.* Eustratius ad sextum Nicomachiorum [5]): **ἡ ἕξις πρὸς τὴν ἁπλῶς δύναμιν ἐντελέχεια λέγεται: πρὸς δὲ τὴν ἐνέργειαν καὶ προαίρεσιν δύναμις, ὡς ἐν τῷ κοιμωμένῳ γεωμέτρῃ γεωμετρία.** *Habitus potentiae simpliciter dictae ratione habita, actus dicitur: at ipsi actioni sive exercitio comparatus, vocatur potentia, ut ars mensoria in dormiente mensore.*

> *Ut* [6]) *quamvis tacet Hermogenes* [7]) *cantor tamen atque*
> *Optimus est modulator: Et Alfenus vafer omni*
> *Abiecto instrumento artis clausaque taberna*
> *Sutor erat* [8]).

2. Sic ergo, ut et Gellius [9]) dixit, *non pax est induciae: bellum enim manet, pugna cessat.* Et in panegyrico Latini Pacati [10]) legimus: *induciae bella suspendebant.* Quod eo dico ut sciamus, si quid convenit, ut belli tempore valeat, id per inducias quoque valere, nisi manifeste appareat non statum spectari sed ipsas functiones. Contra si quid de pace dictum erit, id induciarum tempore locum non habebit: quanquam Virgilius [11]) pacem sequestram dixit, Servius ad eum locum pacem temporalem, ut et Thucydidis Scholiastes [12]) **εἰρήνην πρόσκαιρον πόλεμον ὠδίνουσαν,** Varro pacem castrorum, paucorum dierum, quae omnes sunt non definitiones sed delineationes quaedam eaeque figuratae. Qualis et illa Varronis qui cum inducias dixit bellorum ferias, potuerat et belli somnum dicere. Sic et ipsas forenses ferias pacem vocavit Papinius [13]): et somnum Aristoteles [14]) vinculum sensuum, quo exemplo et inducias belli vinculum recte dixeris.

3. In M. Varronis autem expositione quam et Donatus [15]) sequitur

---

1) [Cic., Philipp. VIII, 1, 4].
2) [Arist. Ethic. Nic. I, 3].
3) VIII Nic. [6].
4) [Andron. Rhod., Paraphr. I, 14].
5) [Eustratius, ad Eth. Nic. VI, 1].
6) Horatius I. Sat. 3 [vv. 129—132].
7) *Ut quamvis tacet Hermogenes*] Seneca de Beneficiis V. c. 21 [IV, 21]: *Est disertus etiam qui tacet.*
8) *Abiecto instrumento artis clausaque taberna Sutor erat*] Seneca dicto iam loco: *Artifex est etiam cui ad exercendam artem instrumenta non suppetunt.*
9) [Gellius I, 25].
10) [Lat. Pac., Paneg. 9].
11) [Virg., Aen. XI, 133].
12) [Ad Thuc. I, 40].
13) [Statius, Silv. IV, 4, 40].
14) [Aristot., de Somno et Vigilia 1].
15) Ad Ter. Eun. Act. I. Sc. 1 [60].

hoc recte reprehendit Gellius [1]) quod paucos dies adiecit, ostendens solere et in horas dari, addam ego et in annos etiam viginti, triginta, quadraginta, etiam centum: quarum apud Livium exempla: quae et illam Pauli Iurisconsulti [2]) definitionem redarguunt: *Induciae sunt cum in breve et in praesens tempus convenit, ne invicem se lacessant.*

4. Fieri tamen poterit, ut si appareat alicuius conventionis rationem unicam et per se moventem in solidum fuisse cessationem actuum bellicorum, ut tunc quod de pacis tempore dictum est, per inducias valeat, non ex vi vocis, sed ex mentis certa collectione de qua alibi [3]) egimus.

II. Videtur autem induciarum nomen non ab eo quod Gellius vult inde uti iam, nec ab endoitu id est introgressu, ut Opilius voluit, venisse, sed quod inde, id est a certo tempore otium sit, quomodo ἐκεχειρίαν Graeci vocant. Apparet enim etiam ex Gellio [4]) et Opilio, veteribus per t, non per [5]) c, literam scriptum hoc nomen, quod nunc pluraliter profertur, olim haud dubie etiam singulariter. Vetus scriptura fuit indoitia; nam otium tunc oitium enunciabant a verbo oiti, quod nunc uti dicimus, sicut ex poina (nunc poenam scribimus) fit punio [6]), et ex Poino (qui nunc Poenus) fit Punicus. Sicut autem ex eo quod est ostia, ostiorum, factum est nomen Ostia Ostiae [7]): sic ex indoitia indoitiorum, factum est indoitia, indoitiae: deinde indutia, cuius ut dixi plurale nunc tantum in usu est; olim ut Gellius [8]) monuit, etiam unitatis numero enuntiabatur. non longe abit Donatus [9]) cum inducias dictas vult quod in dies otium praebeant. Sunt ergo induciae in bello otium, non pax: itaque accurate loquuntur historici [10]) qui narrant saepe, pacem negatam, inducias datas.

III. Quare nec nova indictione opus erit [11]): nam sublato impedimento temporali ipso iure se exserit status belli non mortuus sed sopitus, ut dominium et patria potestas in eo qui a furore convaluit. Legimus tamen apud Livium ex fecialium sententia finitis induciis indictum bellum: sed nimirum istis non necessariis cautionibus ostendere veteres Romani voluerunt, quantopere pacem amarent et quam iustis de causis in arma traherentur. Innuit hoc ipse Livius [12]): *Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum et Fidenas fuerat, induciaeque inde, non pax facta, quarum et dies exierat, et ante diem rebellaverant: missi tamen feciales, nec eorum, cum more patrum iurati repeterent res, verba sunt audita.*

IV. I. Tempus induciis asscribi solet aut continuum ut in centum dies, aut cum designatione termini ut usque calendas Martias. In

---

1) Lib. I. c. 21 [c. 25].
2) L. postliminium, D. de captivis [l. 19 § 1 D. XLIX, 15].
3) L. III [II] c. 16, § 20.
4) Gell. XIX, c. VIII.
5) [non c, ed. 1632; non per c, edd. 1625, 1642, 1646].
6) *Sicut ex poina (nunc poenam scribimus) fit punio*] vide Servium in X [24] Aeneidos ad vocem *moerorum.*
7) *Ostia Ostiae*] Et ex ostrea, ostreorum, factum est ostrea, ostreae.
8) d. loco [n. 4].
9) Ad. Ter. Eun. [60].
10) Liv. Plut. Iustin.
11) Ang. l. si unus §. 1. D. de pactis [l. 27 § 1 D. II, 14]. Mart. Laud. q. 29.
12) Lib. IV [30, 14].

priori ad momenta temporum facienda est numeratio: id enim naturae convenit. nam quae fit ad civiles dies computatio ex legibus aut populorum moribus venit. In altero genere dubitari solet utrum ad quem diem aut mensem aut annum dictum est duraturas inducias, is dies, mensis, annus exclusus an comprehensus intelligatur [1]).

2. Certe in rebus naturalibus duo sunt terminorum genera, intra rem, ut cutis terminus est corporis, extra rem, ut flumen terminus est terrae. Ad utrumque hunc modum etiam qui voluntate constituuntur termini constitui possunt. Magis autem naturale videtur ut terminus sumatur qui pars sit rei [2]): ***πέρας λέγεται τὸ ἔσχατον ἑκάστου,*** *terminus dicitur quod ultimum cuiusque est,* inquit Aristoteles [3]): nec usus repugnat. *si quis sic dixerit ut intra diem mortis eius aliquid fiat, ipse quoque dies, quo quis mortuus est, numeratur* [4]). Praedixerat Caesari Spurina periculum quod non ultra Idus Martias proferretur. Interpellatus ipsis Idibus, dixit [5]) venisse quidem, sed non praeteriisse [6]). Quare multo magis sumenda est haec interpretatio ubi temporis productio favorem in se habet, ut in induciis quae humano sanguini parcunt.

3. At vero a quo die mensura aliqua temporis incipere dicitur, is dies intra mensuram non erit: quia eius praepositionis vis est discernere, non coniungere.

V. Illud obiter addam, inducias et siquid est simile, ipsos contrahentes statim obligare, ex quo contractus absolutus est: at subditos utrinque obligari incipere ubi induciae acceperunt formam legis cui inest exterior quaedam publicatio: qua facta statim quidem incipit habere vim obligandi subditos, sed ea vis, si publicatio uno tantum loco facta sit, non per omnem ditionem eodem momento se exserit, sed per tempus sufficiens ad perferendam ad singula loca notitiam. Quare si quid interea a subditis contra inducias factum sit, ipsi a poenis immunes erunt [7]). neque tamen eo minus contrahentes damnum resarcire debebunt [8]).

VI. 1. Quantum per inducias liceat, quantum non liceat, ex ipsa definitione datur intelligi. Illiciti enim sunt omnes actus bellici: sive in personas: sive in res: id est quicquid vi fit adversus hostem: id enim omne per induciarum tempus fit contra ius gentium, ut in concione ad milites loquitur L. Aemilius apud Livium [9]).

2. Etiam quae res hostium casu aliquo ad nos pervenerunt, eae

---

1) L. Anniculus, D. verb. Signif. [l. 134 D. L, 16].

2) *Ut terminus sumatur qui pars sit rei*] Baldus de statutis in verbo usque. Bartolus in l. Patronus. D. de Legatis III [l. 35 D. XXXII] et l. Nuptae. D. de Senatoribus [l. 12 D. I, 9]. Archidiaconus in c. Ecclesias XIII. q. 1. [c. 1 Causa XIII qu. 1]. Hieronymus de Monte libro de Finibus c. 23.

3) Met. V, 17 [immo IV, 17].

4) l. si quis, D. de verb. sig. [l. 133 D. L, 16].

5) Suet. in Caes. 5 [c. 81].

6) *Venisse quidem sed non praeteriisse*] Dion [XLIV, 18]: *πάρεστιν, οὐδέπω δὲ παρελήλυθεν.* Appianus [Bell. civ. II, 149]: *πάρεισιν αἱ Εἰδοί, ἀλλ' οὐ παρεληλύθασιν.*

7) Bart. l. omnes pop. Pan. c. 2. de const. et ibid. Fel. n. 7.

8) *Neque tamen eo minus contrahentes damnum resarcire debebunt*] ut de Scione apud Thucydidem IV [122]. Defendi itaque non potest quod ab Hispanis in Italia factum narrat Mariana XXVIII. 7.

9) [Livius XL, 27, 9].

reddendae erunt, etiamsi ante nostrae fuissent: quia quod ius externum attinet, ex quo haec diiudicanda sunt, ipsorum sunt factae: Et hoc est quod ait Paulus Iurisconsultus [1]), induciarum tempore postliminium non esse, quia postliminium requirit ut antecedat ius bello capiendi: quod per inducias non est.

3. Ire et redire ultro citroque, sed eo paratu qui periculum nullum ostentet, licet. Notatum hoc a Servio [2]) ad illud Maronis, *Mixtique impune Latini*, ubi et hoc narrat obsessa urbe a Tarquinio inter Porsennam et Romanos factis induciis, cum ludi Circenses in urbe celebrarentur, ingressos hostium duces curuli certamine contendisse et victores coronatos.

VII. Interius recedere cum exercitu quod Philippum fecisse legimus apud Livium [3]), cum induciis non pugnat: nec reficere moenia, nec militem conscribere, nisi quid specialius convenerit [4]).

VIII. 1. Corruptis hostium praesidiis loca invadere quae ipsi tenebant, haud dubie contra inducias est. talis enim acquisitio iusta esse non potest, nisi ex iure belli. Idem habendum si qui subditi deficere ad hostem velint. Exemplum est apud Livium, lib. XLII [5]): *Coronaei et Haliartii favore quodam insito in reges, legatos in Macedoniam miserunt praesidium petentes, quo se adversus impotentem superbiam Thebanorum tueri possint. Cui legationi responsum ab rege est, praesidium se ob inducias cum Romanis factas mittere non posse.* Apud Thucydidem libro quarto [6]) Brasidas Mendam civitatem ab Atheniensibus ad Lacedaemonios deficientem induciarum tempore recipit: sed additur excusatio, quia habebat quae ipse vicissim Athenienses criminaretur.

2. Derelicta sane occupare licet, dum vere derelicta, id est eo animo ne amplius sint quorum fuerant, non si incustodita, sive custodia ante inducias, sive factis induciis omissa sit. dominium enim manens iniustam facit alterius possessionem. quo refellitur Belisarii adversus Gothos cavillatio, qui tali obtenu loca praesidiis nudata [7]) per inducias invaserat [8]).

IX. 1. Quaeritur an qui vi maiore impeditus quo minus recederet, intra fines hosticos deprehenditur postquam exierint induciae, ius redeundi habeat. Si ius externum gentium respicimus, non dubito quin hic par sit ei qui cum in pace venisset bello repente exorto inter hostes fato suo deprehenditur, quem captivum manere ad pacem usque supra [9]) notavimus, neque iustitia interna deest quatenus bona et actiones hostium pro debito civitatis obligantur, et in solutum capiuntur: nec magis hic quod queratur habet quam tot alii innocentes in quos bellorum mala recidunt.

---

1) [L. 19 § 1 D. XLIX, 15].
2) *A Servio*] ad XI. Aeneidos [134].
3) Lib. XXXI [38, 10]. Frontinus l. II. c. 13 [§ 8].
4) *Nisi quid specialius convenerit*] ut apud Parutam lib. III.
5) [Livius XLII, 46, 9].
6) [Thuc. IV, 123].
7) *Loca praesidiis nudata*] Portum, Centum cellas, Albanum.
8) Proc. II. Goth. [7].
9) Lib. III. c. 9 [§ IV].

2. Nec quae de commissi causa circa merces 1) tractantur adferri huc debent, nec quod apud Ciceronem est de inventione secundo 2), de nave rostrata vi ventorum in portum delata, quam ex lege quaestor publicari volebat. Ibi enim vis maior a poena liberat, hic proprie de poena non agitur, sed de iure quod certo tantum tempore interquiescebat. Tamen quin talem remittere benignius, quin et generosius sit nullam habet dubitationem.

X. Sunt et quaedam per inducias illicita, ob specialem conventionis naturam, ut si tantum sepeliendorum hominum causa datae sint induciae, nihil erit immutandum; sic si obsessis datae induciae tantum ne oppugnentur 3), iam auxilia et commeatus admittere non licebit. nam cum tales induciae alteri partium prosint, non debent interim eius qui dedit causam duriorem facere. Interdum et convenit ne commeare liceat. Interdum personis cavetur, non et rebus 4): Quo casu si ad res defendendas laedantur personae, nihil contra inducias fiet: nam cum liceat res defendere, personarum securitas ad id quod principale est, non quod in alicuius consequentiam venit referendum est.

XI. Si fides induciarum a parte altera rumpatur, quin laeso liberum sit etiam sine indictione ad arma venire, frustra dubitatur. Nam capita conventionis insunt conventioni per modum conditionis ut paulo ante 5) diximus. Reperias quidem in historiis exempla eorum qui sustinuerint in finem induciarum: Sed et bellum illatum Hetruscis et aliis quod contra inducias fecissent legas 6): quae diversitas argumento est ius ita esse ut dicimus, sed eo iure uti vel non uti, in arbitrio esse eius qui laesus est.

XII. Illud constat si poena conventa poscitur, et persolvitur ab eo qui contra fecit, iam bellandi ius non esse. Ideo enim poena solvitur, ut caetera salva maneant. Et contra si bellum moveatur, recessum a poena censeri debet, quando optio data est.

XIII. Privata tamen facta non rumpunt inducias, nisi publicus actus accedat, puta imperii aut ratihabitionis, quae etiam intelligitur accedere, si qui deliquerint nec puniantur nec dedantur: si non reddantur res.

XIV. Ius commeandi extra inducias privilegium quoddam est. quare in eius interpretatione sequenda sunt quae de privilegiis traduntur. Est autem hoc privilegium neque tertio noxium, neque danti admodum grave: ideo intra verborum proprietatem laxa magis quam stricta interpretatio admittenda est 7), eoque magis si non petenti datum beneficium, sed ultro oblatum sit; multoque magis, si ultra privatam publica quaedam utilitas in negotio verta-

---

1) l. Caesar. l. interdum. §. si propter. D. de public. [l. 15, l. 16 § 8 D. XXXIX, 4].
2) [Cic., de Invent. II, 32, 98].
3) *Si obsessis datae induciae tantum ne oppugnarentur*] ut a Totila Neapolitanis apud Procopium [Gothic. III, 7].
4) *Interdum personis cavetur, non et rebus*] Vide c. significavit. De Iudaeis [c. 11 Decretal. V, 6]. De induciis cum exceptione locorum, exempla habes apud Procopium et Menandrum Protectorem.
5) Libro hoc c. XIX. § 19 [§ 14]. et XX. §. 36.
6) Liv. lib. IX [41] et XI [X, 37 sqq.].
7) Vide supra l. II. c. XVI. §. 12.

tur. Reiicienda ergo stricta interpretatio etiam quam ferunt verba, nisi alioqui absurdum aliquod sequeretur, aut eo ducant probabiles admodum voluntatis coniecturae. Contra vero etiam extra proprietatem laxior interpretatio locum habebit, ut simile absurdum vitetur, aut ex valde urgentibus coniecturis.

XV. Hinc colligimus datum militibus commeatum non ad medios tantum sed et summos duces porrigi: quia verbi proprietas admittit eam significationem, quanquam est et alia strictior. Sic nomine clericorum venit episcopus [1]). Etiam qui in classibus sunt nautae milites intelliguntur et omnes omnino qui sacramentum dixerunt [2]).

XVI. In itu cautum et de reditu censetur, non hoc ex vi verbi, sed ut absurdum vitetur: neque enim inutile esse beneficium debet. Et abitus tutus intelligendus usque dum eo pervenerit ubi in tuto sit, unde Alexandri [3]) fides accusata [4]) qui quibus abitum indulserat eos in ipso itinere iussit interfici. At cui abire datum, non et redire: sed nec cui venire concessum est mittere poterit: nec contra: sunt enim haec diversa, nec extra verba exspatiari ratio cogit: ita tamen ut error etsi ius non det, a poena certe si qua adiecta est relevet. Sed et cui venire permissum est, semel veniet, non iterum, nisi temporis adiectio aliam suppeditet coniecturam.

XVII. Patrem filius, uxor virum non sequitur, aliter quam in iure commorandi. nam morari solemus cum familia [5]), peregrinari sine ea [6]). Famulus tamen unus aut alter etiamsi expressus non sit comprehensus censebitur in eo, quem sine tali comitatu ire indecorum foret. nam qui aliquid concedit, concedit quae necessario sequuntur [7]). necessitas autem hic moraliter intelligenda est.

XVIII. Similiter bona non quaevis comprehendentur, sed quae solita sunt ad iter assumi.

XIX. Expresso comitum nomine non sunt intelligendi hi, quorum causa magis est odiosa, quam ipsius cui prospicitur. Tales sunt piratae, latrones, transfugae, desertores. Gentis expressum nomen in comitibus, satis ostendit facultatem ad alios non porrigi.

XX. Ius commeandi cum veniat ex vi potestatis, in dubio non exstinguitur morte concedentis, secundum ea quae alibi [8]) diximus de regum et aliorum imperantium beneficiis.

XXI. Disputari solet de eo, quod dictum est, in hunc modum, quam diu voluero. Et verior est sententia eorum qui existimant durare beneficium tale etiam si novus volendi actus non interce-

---

1) Can. in c. cum in cunctis, §. cum vero de elect. [c. 7 § 1 Decretal. I, 6].
2) L. 1. §. 1. D. de bon. poss. ex test. mil. [l. 1 § 1 D. XXXVII, 13].
3) Diod. Sic. lib. XVII [84].
4) *Alexandri fides accusata*] Plutarchus [Alexander 698 C]: *Καὶ τοῦτο τοῖς πολεμικοῖς ἔργοις αὐτοῦ τὰ ἄλλα νομίμως καὶ βασιλικῶς πολεμήσαντος ὡς κηλὶς πρόσεστιν. Haec velut macula adhaesit bellicis actionibus regis, caetera in bello agere et iuste et regaliter soliti.* Simile factum Baiazetis contra Vidynenses in Servia habes apud Leunclavium lib. VI.
5) [familia, edd. 1625, 1642. 1646: familiis, ed. 1632].
6) l. penult. de Precario [l. 21 D. XLIII, 26].
7) Abbas c. quam sit. de Iudaeis [c. 10 Decretal. V, 6].
8) Lib. II. c. 13 [c. XIV § XI, XII].

dat, quia durare in dubio praesumitur, quod ad iuris effectum sufficit; non etiam ubi is qui concessit desiit posse velle [1]), quod per mortem contingit [2]). Persona enim sublata collabitur etiam illa praesumtio durationis, sicut accidens interitu substantiae.

XXII. Commeandi autem securitas ei cui data est, debetur etiam extra territorium concedentis: quia datur contra ius belli quod per se territorio non includitur: ut alibi [3]) a nobis dictum est.

XXIII. Captivorum redemtio multum habet favoris, maxime apud Christianos, quibus lex divina [4]) hoc misericordiae genus peculiariter commendat. *Captivorum redemtio, magnum atque praeclarum iustitiae munus est:* verba sunt Lactantii [5]). Ambrosio [6]) captivos redimere, maxime ab hoste barbaro, praecipua et summa liberalitas vocatur. Idem [7]) defendit suum et Ecclesiae factum, quod vasa ecclesiae, etiam initiata, confregerint ut captivi redimerentur [8]). *Ornatus,* inquit, *sacramentorum, redemtio captivorum est,* et multa alia in eandem sententiam.

XXIV. I. Quibus adducor ut non audeam indistincte probare leges illas quae captivos redimi vetant quales apud Romanos fuisse legimus [9]): *Nulli civitati viliores captivi quam nostrae,* ait in senatu Romano quidam. Eadem civitas Livio [10]) dicitur minime in captivos iam inde antiquitus indulgens. Nota est in hanc rem Horatii ode [11]), ubi captivos redimere vocat conditiones foedas et exemplum perniciem trahens: flagitio additum damnum. Sed quod Aristoteles [12]) in Laconum institutis reprehendit, idem in Romanorum culpari solet: nimis scilicet illa omnia directa ad res bellicas, quasi in illis solis salus civitatis consisteret. Atqui si rem humanitatis modo aestimamus, satius saepe esset, ius quod bello petitur amitti, quam plurimos homines, et quidem cognatos aut populares, relinqui in gravissimis aerumnis [13]).

---

1) Canon. in c. si gratiose, de Rescr. [c. 5, I, 3] in VI.
2) *Non etiam ubi is qui concessit desiit posse velle quod per mortem contingit*] L. Lucius Titius De donationibus [l. 32 D. XXXIX, 5], ita ut eam emendat vir magnus Antonius Faber [Coniect. Iur. Civ. II, 19], *Voluero* ponens pro *Volueris.* Adde l. Locatio §. Locati [l. 4 D. XIX, 2]: Cardinalem Tuschum pp. conclusion. 751. lit. p. Reinking. lib. II. classe II. c. 8. num. 30.
3) L. III. c. 4 [§ VIII].
4) Matt. XXV, 36. 39.
5) Lib. VI [12].
6) Lib. II off. c. 28 [§ 71].
7) L. II. c. 18 [c. 28].
8) *Quod vasa ecclesiae, etiam initiata, confregerint ut captivi redimerentur*] Imitatus hoc Ambrosii factum Augustinus, narrante Possidio [Vita c. 24], qui contra carnalem sensum quorundam id factum dicit. Imitatus est et in eadem Africa Episcopus Deogratias narrante Victore Uticensi lib. I [Victor Vitensis I, 8]. vas quod Remigii fuerat datum ad redimendos a Nortmannis captivos narrat in Remigii vita Hincmarus. Simile factum Archiepiscopi Bremensis laudat M. Adamus Bremensis Ecclesiasticae Historiae cap. 32. Probat hoc Synodus universalis sexta decreto relato in causam XII. quaestione II. Quae adiungenda his quae diximus supra hoc libro cap. V. §. 2.
9) Livius libro XXII [59, 2].
10) Ibid. [XXII, 61, 1].
11) [Horat., Od. III, 5, 14—16].
12) [Aristot., Pol. II, 7; VII, 13].
13) *Quam plurimos homines et quidem cognatos aut populares relinqui in gravissimis aerumnis*] De Mauritii Imperatoris ob tale factum seria admodum poenitentia vide Zonaram [XIV, 13].

2. Non videtur ergo lex talis iusta, nisi appareat opus tali rigore ut maiora aut plurimum mala alioqui moraliter inevitabila caveantur. Nam in tali necessitate, cum ipsi captivi ex caritatis lege suam sortem patienter ferre debeant, potest hoc eis iniungi, et aliis nequid contra faciant praecipi, secundum ea quae de cive ob bonum publicum dedendo scripsimus alibi [1]).

XXV. Non sunt quidem moribus nostris servi qui bello capiuntur: non dubitem tamen quin ius exigendi pretium redemtionis a capto, possit ab eo qui captum tenet in alium transscribi: nam et incorporalia alienari natura patitur.

XXVI. Et potest idem pluribus debere pretium, si ab uno dimissus, pretio nondum soluto, captus sit ab alio: sunt enim diversa haec debita ex diversis causis.

XXVII. Conventio de pretio facta rescindi non potest, eo quod captus intelligatur locupletior quam credebatur: quia iure gentium externo, de quo quaerimus, nemo cogitur supplere, quod in contractu minus aequo pretio promisit, si dolus non intercessit; ut intelligi potest ex his quae de contractibus supra [2]) a nobis explicata sunt.

XXVIII. Ex eo quod diximus captivos nostros servos non esse, sequitur cessare illam acquisitionem universalem, quam accessionem esse dominii in personam diximus alibi [3]). Non alia ergo captori acquirentur quam quae specialiter apprehenderit: quare siquid clam secum habet captivus, non erit acquisitum, quia nec possessum. Sicut Paulus Iurisconsultus [4]) contra Brutum et Manlium respondit, qui fundum possessione cepit, thesaurum quem in fundo esse nesciat, non cepisse: quia qui nescit nequeat possidere. Cui consequens est, ut res eo modo celata ad redemtionis pretium solvendum prodesse possit, quasi retento dominio.

XXIX. 1. Quaeri et hoc solet an pretium conventum, et ante mortem non solutum ab herede debeatur. Expedita mihi videtur responsio, si in carcere mortuus est, non deberi: promisso enim inerat conditio si liberaretur, mortuus autem non liberatur. Contra si mortuus est cum in libertate esset, deberi. Iam enim lucratus erat id pro quo promissum erat pretium.

2. Plane fateor et aliter conveniri posse ut ab ipso contractus momento pure debeatur pretium, et captivus tantum retineatur, non iam ut iure belli captus, sed ut a se oppigneratus: Et contra pactum iniri posse, ut procedat pretii solutio, si die praestituto qui captus sit, liber vivat. Sed haec ut minus naturalia non praesumuntur acta, nisi manifestis documentis.

XXX. Proponitur et illud an in carcerem redire debeat, qui dimissus est sub pacto ut faceret dimitti alterum, qui factum morte praevenerit. Diximus alibi [5]) factum tertii liberaliter promissum satis impleri, si nihil omittitur ex parte promissoris: at in onerosis

---

1) Lib. II, c. XXV. §. 3.
2) L. II c. [XII] § 26.
3) L. III, c. VII. § 4.
4) l. possideri. §. Neratius, D. de acqu. poss. [l. 3 § 3 D. XLI, 2].
5) L. II. c. XI, § 22. et XV. §. 16. Hoc libro c. XX. §. 58.

obligari promissorem ad id quod tantundem valet. Sic ergo in proposita quaestione non tenebitur quidem dimissus reddere se custodiae, neque enim id conventum fuit, neque tacite actum intelligi patitur favor libertatis, neque debebit lucrifacere libertatem, sed eius quod praestare non potest, aestimationem praestabit [1]. Hoc enim naturali simplicitati congruentius, quam quae in actione de praescriptis verbis et de condictione ob causam dati causa non secuta, Romani iuris interpretes [2] tradunt.

---

1) *Sed eius quod praestare non potest aestimationem praestabit*] id non fecit Paulus Balionius ea lege dimissus ut Carvaialium restitueret libertati, qui Carvaialius antequam liberaretur mortuus fuit: quo nomine reprehendit Balionium Mariana libro XXX [21]. Sed facti speciem paullo aliter narrat Paruta libro II.

2) l. naturalis, §. 1. de praesc. verb. [l. 5 § 1 D. XIX, 5]. l. ult. D. de cond. ob caus. dati [l. 16 D. XII, 4].

CAPUT XXII.

DE FIDE MINORUM POTESTATUM IN BELLO.

I. *Ducum genera.*
II. *Quatenus eorum pactio obliget summam potestatem:*
III. *Aut occasionem obligationi det.*
IV. *Quid si factum quid contra mandatum? ubi distinctiones adhibentur.*
V. *An tali casu pars altera obligetur.*
VI. *Quid belli duces aut magistratus possint circa inferiores se, aut pro iisdem.*
VII. *Pacem facere ducum non esse:*
VIII. *An inducias dare, distinguitur.*
IX. *Quae securitas personarum, quae res ab ipsis concedi possint.*
X. *Stricte interpretanda talia pacta et quare?*
XI. *Quomodo interpretanda deditio a duce accepta.*
XII. *Quomodo cautio, si regi aut populo visum fuerit.*
XIII. *Quomodo promissum de oppido tradendo.*

I. Inter publicas conventiones Ulpianus [1]) et hanc speciem posuit, quoties inter se duces belli quaedam paciscuntur. nos diximus post fidem datam a summis potestatibus agendum et de ea quam dant minores inter se aut aliis: sive minores illi summis sint proximi, quales sunt duces excellenter dicti, de quibus illud Livii [2]) capiendum: *Nec ducem novimus nisi cuius auspicio bellum geritur:* sive longius remoti. quos sic distinguit Caesar [3]): *aliae sunt legati partes, aliae imperatoris. Alter agere ad praescriptum, alter libere ad summam rerum consulere debet.*

II. Est autem in horum promissis duplex inspectio. nam aut hoc quaeritur, an summam potestatem obligent, aut an se ipsos. Prior quaestio definienda est ex eo quod alibi [4]) diximus [5]), obligari nos et per eum quem voluntatis nostrae ministrum elegerimus, sive voluntas illa specialiter expressa est, sive ex ipsa praepositionis natura colligitur. Nam qui dat facultatem, dat quantum in se est, quae ad facultatem sunt necessaria, quod in materia morali intelligendum est morali modo. Duobus ergo modis potestates minores supremam suo facto obstringunt, faciendo id quod probabiliter ipsorum officio contineri censetur, aut etiam extra illud ex speciali praepositione nota publice, aut iis quorum res agitur.

---

1) l. conventionum, D. de pactis [l. 5 D. II, 14].
2) Lib. IV [20, 6].
3) Comm. III [51 Bell. civ.].
4) L. II, c. XI. § 12.
5) *Prior quaestio definienda est ex eo quod alibi diximus*] Vide Camdenum in anno CIↃIↃXCIV: in pronuntiato Comitis Mirandae in causa Haukinsi.

III. Sunt et alii modi quibus potestas summa obligatur antecedente ministrorum facto, sed non ita ut id factum causa sit proprie dicta, sed ut occasio sit obligationis: idque dupliciter, vel per consensum, vel per rem ipsam: Consensus apparet ratihabitione, non tantum expressa, sed et tacita, id est ubi scivit summa potestas quod actum erat, et fieri passa est, quae ad aliam causam referri probabiliter non possunt. quod ipsum quomodo procedat alibi [1]) tractavimus. Per rem hactenus obligantur ne locupletiores fiant aliena iactura, id est ut aut contractum praestent ex quo commodum volunt consequi, aut de commodo discedant, de qua aequitate itidem a nobis alibi [2]) dictum est. Et hactenus nec ultra recipi potest, quod dicitur valere si quid utiliter gestum est. Contra vero ab iniustitia excusari non possunt qui cum pacta improbent, tamen retinent quod sine pactis non haberent: Ut cum Senatus Romanus, narrante Valerio [3]), factum Cn. Domitii neque probare potuit, neque rescindere voluit: qualia multa in historiis occurrunt.

IV. 1. Illud quoque ex supra [4]) a nobis dictis repetendum est, obligari eum qui praeposuit, etiam si praepositus fecit contra mandata arcana, intra limites tamen publicae functionis. Hanc aequitatem recte secutus est Praetor Romanus in institoria actione: neque enim omne quod cum institore geritur obligat eum qui praeposuit, sed ita si eius rei gratia cui praepositus fuerit contractum est. de quo autem palam proscriptum fuit, ne cum eo contrahatur, is praepositi loco non habebitur: quod si proscriptum quidem sit, sed non pateat, tenetur qui praeposuit [5]). conditio quoque praepositionis servanda est: nam si quis sub certa lege vel interventu cuiusdam personae contrahi voluit, aequissimum erit id servari in quo praepositus est.

2. Cui consequens est ut alii reges aut populi magis, alii minus ex ducum suorum contractibus teneri possint, si satis notae sint ipsorum leges atque instituta. De his si non constat, sequendum est quod coniectura dictat, ut concessum intelligatur id, sine quo satis commode quae officii sunt, expediri non possunt.

3. Mandati fines si excesserit minor potestas, tenebitur ipsa, si quod promisit praestare non potest, ad aestimationem: nisi lex aliqua satis cognita id quoque impediat. Quod si dolus accesserit, id est si prae se tulerit ius maius quam habebat: iam tenebitur et de damno culpa dato, imo et ex crimine ad poenam crimini respondentem. Ex priore causa bona obligantur, et si ea deficiant operae, aut libertas corporis: ex posteriore quoque persona, aut bona, aut utrumque pro delicti quantitate. Quod autem de dolo diximus procedet etiam si quis testationem interposuerit semetipsum obligari nolle, quia et damni dati et poenae iustae debitum cum delicto non voluntario naturali nexu cohaerent.

---

1) Lib. II, c. IV. §. 5. et c. XV. §. 17.
2) Lib. II, c. X. §. 2.
3) Lib. IX. 16 [IX, 6, 3].
4) L. II, c. XI. §. 12. et 13.
5) Lib. cuicumque, §. non tamen, D. de inst. act. [l. 5 § 11 D. XIV, 3]. l. sed si §. de quo, et §. proscribere, et §. proscriptum, eod. tit. [l. 11 § 2, 3, 4 D. XIV, 3].

V. Quia vero semper aut summa potestas obligatur aut minister eius, ideo et certum est partem alteram obligari, nec dici posse claudicare contractum. Egimus de comparatione eorum qui medii sunt ad superiores.

VI. Videamus et quid in inferiores possint: Nec puto dubitandum quin dux milites, magistratus oppidanos obligent intra eos actus qui solent ab ipsis imperari: alioqui consensu opus esset. Contra ducis aut magistratus pactum inferioribus proderit in mere utilibus omnino [1]: id enim in potestate comprehensum satis est: in his quae onus annexum habent, intra ea quae imperari solent, omnino; extra ea, ita si acceptaverint: quae congruunt his quae de stipulatione pro tertio ex naturali iure alibi [2]) disseruimus. Generalia haec illustriora facient subiectae species.

VII. De belli causis et consequentibus transigere ad belli ducem non pertinet [3], neque enim belli gerendi pars est bellum finire: imo etsi cum maxima potestate praepositus fuerit, ea de belli ductu erit intelligenda. Agesilai [4] responsum ad Persas fuit *εἰρήνης τὴν πόλιν εἶναι κύριον*: *de pace constituendi ius esse civitati. Quam pacem A. Albinus cum Iugurtha rege senatus iniussu fecerat, senatus rescidit,* inquit Sallustius [5]. Et apud Livium [6] est: *qui rata ista pax erit, quam non ex auctoritate senatus, non iussu populi Romani peregerimus?* Sic Caudina, sic Numantina sponsio populum Romanum, ut alibi [7] exposuimus, non obligavit. Et eatenus verum est illud Posthumii [8], *si quid est in quo obligari populus potest, in omnia potest,* nempe eorum quae ad ductum belli non pertinent, quod ostendunt antecedentia, de deditione, de sponsione relinquendae aut incendendae urbis, de statu mutando.

VIII. Inducias dare ducum est [9], nec summorum tantum, sed et minorum, iis nempe quos oppugnant aut obsessos tenent, et se suasque copias quod attinet. Nam alios duces pares non obligant, quod Fabii et Marcelli historia apud Livium [10] declarat.

IX. I. Homines, imperia, agros bello quaesita concedere itidem ducum non est. Hoc iure Syria Tigrani ademta quanquam Lucullus dederat [11]. De Sophonisba quae bello capta erat ait Scipio [12] senatus populique Romani iudicium atque arbitrium esse; ideo a Masanissa, quo duce capta erat, libertatem ei dari non potuisse. In res alias quae in praeda sunt, ius aliquod concedi imperantibus videmus [13]

---

1) Alc. l. VIII cons. 40.
2) L. II, c. X. §. XI [c. XI § XIV].
3) *De belli causis et consequentibus transigere ad belli ducem non pertinet*] Belisarius Gotthis: *οὐ γάρ ἐσμεν κύριοι τὰ βασιλέως πράγματα διοικῆσαι. neque enim nos ius habemus ordinandi res imperatoris* [Procop., Gotth. II, 6].
4) [Plut., Ages. 601 B].
5) Iugurt. [XXXIX, 3].
6) L. XXXVII [19, 2].
7) [L. II c. XV § XVI, XVII].
8) [Livius IX, 9, 7].
9) *Inducias dare ducum est*] Vide Parutam lib. V.
10) Lib. XXIV [19].
11) Iust. lib. XL [2].
12) Liv. l. XXX [14, 10].
13) Cast. de iust. et iure, l. I.

non tam ex vi potestatis quam cuiusque populi moribus. qua de re satis superius [1]) a nobis dictum est.

2. At nondum quaesita condonare omnino in ducum est potestate: quia oppida pleraque et homines saepe in bello dedunt se sub conditionibus vitae salvae, aut et libertatis, aut et bonorum, de quibus summae potestatis arbitrium exquiri res plerumque non patitur. Pari ratione ius hoc et ducibus non summis dandum est intra ea quae ipsis agenda commissa sunt. Maharbal Romanis quibusdam, qui ex praelio ad Thrasymenum evaserant, satis longe absente Annibale, fidem dederat non tantum vitae ***τῆς σωτηρίας***, ut nimium concise narrat Polybius [2]), sed, si arma tradidissent, abire cum singulis vestimentis passurum: retinet eos Annibal hoc causatus ***ὅτι Μααρβὰς οὐκ εἴη κύριος ἄνευ τῆς αὐτοῦ γνώμης διδοὺς τὴν ἀσφαλείαν τοῖς ὑποσπόνδοις.*** *In potestate Maharbalis non fuisse se inconsulto fidem dare se dedentibus* [3]) *qua ipsos illaesos aut indemnes praestaret.* Iudicium de hoc facto Livii [4]) sequitur: *Punica religione servata fides ab Annibale est.*

3. Quare et M. Tullium, in Rabirii causa, ut oratorem audire debemus, non ut iudicem. Vult a Rabirio Saturninum iure caesum quem Consul C. Marius data fide ex Capitolio abduxerat. *Fides*, ait, *qui potuit sine senatus consulto dari* [5]) *?* Et ita rem agit quasi Marium solum fides ista obstringeret. Atqui C. Marius ex senatusconsulto potestatem acceperat operam dandi ut imperium populi Romani maiestasque conservaretur. In ea potestate, quae Romanis moribus erat maxima [6]), quis neget comprehensum ius dandae impunitatis si eo modo omne periculum a republica arceretur.

X. Caeterum in his ducum pactis, quia de re agunt aliena, quatenus contractus natura patitur, adstringenda interpretatio, nempe ne aut ex ipsorum facto summa potestas plus quam vellet obligetur, aut ipsi damnum subeant officium faciendo.

XI. Ita qui in deditionem puram a duce accipitur, eo iure acceptus censetur ut de eo victoris populi aut regis arbitrium sit. cuius exemplum est in Gentio Illyrii, et Perseo Macedoniae rege, qui se, ille Anicio [7]), hic Paulo [8]) dediderunt.

XII. Sic adiecta cautio, *ita ratum sit, si populus Romanus censuisset*, quam saepe in sponsionibus invenias, efficiet ut ratihabitione non secuta, dux in nihil ipse teneatur, nisi si qua locupletior factus sit.

XIII. Et qui oppidum tradere promiserunt, possunt praesidium dimittere, ut fecisse Locrenses legimus [9]).

---

1) Lib. III, c. VI. §. 15.
2) [Polyb. III, 84 et 85].
3) *In potestate Maharbalis non fuisse se inconsulto fidem dare se dedentibus*] Non magis probabile erat in re simili effugium quo usus Baiazetes adversus Servios Cratovianos; narrante Leunclavio lib. VI.
4) [Livius XXII, 6, 12].
5) [Cic., pro C. Rabirio 10, 28].
6) *In ea potestate, quae Romanis moribus erat maxima*] Vide Sallustium in bello Catilinario [XXX, 6]. Tullianae huic cavillationi non dispar illa Consalvi in Ducem Valentinum Guicciardini libro VI (p. 339 ed. 1645.)
7) [Appian., Ill. 9].
8) [Livius XLV, 6].
9) Liv. l. XXIV. §. IV [cap. 1].

CAPUT XXIII.

DE FIDE PRIVATA IN BELLO.

I. *Refellitur sententia statuens privatos fide hosti data non obstringi.*
II. *Ostenditur obstringi eos etiam piratae et latroni: et quatenus:*
III. *Minor hic non excipitur.*
IV. *Error an liberet:*
V. *Solvitur obiectio sumta ex publica utilitate.*
VI. *Aptantur ante dicta ad fidem datam reditus in carcerem:*
VII. *In certum locum non redeundi: non militandi:*
VIII. *Non fugiendi.*
IX. *Captum alii se dare non posse.*
X. *An privati cogendi sint a suis potestatibus implere quod promiserant.*
XI. *Qualis interpretatio in huiusmodi pactis adhibenda.*
XII. *Quomodo sumendae voces vitae, vestium, adventus, auxilii.*
XIII. *Rediisse ad hostem quis dicendus:*
XIV. *Iusta auxilia quae, in deditione, sub conditione facta.*
XV. *Quae ad executionem pertinent, conditionem non facere.*
XVI. *De talium pactorum obsidibus.*

I. Ciceronis [1]) est illud satis tritum: *Etiam si quid singuli temporibus adducti hosti promiserint, est in eo ipso fides conservanda:* singuli, milites puta aut pagani: nihil enim ad fidem refert. Mirum est inventos esse iuris magistros [2]), qui docerent pacta publice cum hostibus inita fidem adstringere: at quae a privatis fierent non item. Nam cum privati iura privata habeant quae obligare possunt, et hostes capaces sint acquirendi iuris [3]), quid esse potest quod obligationem impediat? Adde quod nisi id statuatur, datur caedibus occasio, libertati impedimentum: nam et illae caveri saepe, et haec obtineri a captivis fide privatorum sublata non poterit [4]).

II. Imo non hosti tantum illi quem ius gentium agnoscit, sed et latroni et piratae data privatim fides obligat perinde ut de fide publica supra [5]) diximus. Id interest, quod si metus iniustus ab altero incussus impulerit ad promittendum, is qui promisit petere restitutionem, aut si alter nolit sibi eam praestare potest. Quod in metu

1) [Cic., de Off. I, 13, 3].
2) Bart. in l. conventionum D. de pactis [l. 5 D. II, 14], Zasi. in apol. contra Eckium.
3) Hoc libro c. XIX, §. 2.
4) [poterunt, ed. 1632; poterit. edd. 1642 et 1646].
5) Supra li. II. c. XI. §. 7. et lib. III. c. XIX. §. 5.

procedente ex bello publico iuris gentium locum non habet [1]). Quod si et iusiurandum accesserit, iam omnino quod promissum est, praestandum erit ab eo qui promisit, si periurii crimen effugere volet. Sed tale periurium, si in hostem publicum commissum sit, puniri ab hominibus solet: si in latrones aut piratas, dissimulari odio eorum, quorum commodum agitur.

III. In hac quoque privata fide minorem non excipiemus, qui eius status est, ut actum intelligat. Nam quae minoribus consulunt beneficia ex iure sunt civili. Nos de iure gentium quaerimus.

IV. Et de errore alibi [2]) diximus, ita ius dare a contractu recedendi si id quod per errorem creditum fuit, in mente agentis vim habuerit conditionis.

V. 1. At quousque se extendat privatorum in paciscendo potestas difficilior inspectio est. Quod publicum est a privato alienari non posse satis constat: nam si ne ducibus quidem belli id permissum est, ut modo [3]) probavimus, multo minus privatis. Sed de ipsorum actionibus ac rebus quaeri potest, quia videntur haec quoque concedi hostibus non posse sine aliquo damno partis: unde videri possunt talia pacta illicita cum civibus ob ius supereminens civitatis, tum conductis militibus ob fidem sacramento datam.

2. Sed sciendum est ea pacta quae malum maius aut certius evitant magis utilia quam damnosa etiam publico censeri debere, quia minus malum induit rationem boni: ***χρὴ τῶν κακῶν ἐπιλέγεσθαι τὰ μετριώτερα***, ut ait quidam apud Appianum [4]). neque vero fides sola qua quis potestatem ipsam sui et suarum rerum non abdicat, neque utilitas publica sine legis auctoritate id efficere possunt, ut quod factum est, etiamsi contra officium factum esse detur, irritum sit et effectu iuris omni careat.

3. Lex quidem posset adimere subditis aut perpetuis, aut temporariis hanc potestatem: Sed neque lex hoc semper facit, parcit enim civibus: neque semper facere potest: nam leges humanae, ut alibi [5]) diximus, vim obligandi tum demum habent, si latae sint ad humanum modum, non si onus iniungant, quod a ratione et natura plane abhorreat. Et ideo leges et praecepta specialia quae tale quid aperte prae se ferunt pro legibus haberi non debent: Generales autem leges interpretatione benigna ita accipiendae sunt, ut casus summae necessitatis excludant.

4. Quod si actus qui lege aut praecepto interdictus erat, et valere vetitus, interdici aequo iure potuit, iam irritus erit actus privati, sed puniri tamen idem poterit, ideo quod promisit, id quod sui iuris non erat, maxime si iuratus id fecerit.

VI. Promissio captivi de redeundo in carcerem merito toleratur. Neque enim deteriorem reddit captivi conditionem: non ergo ut quidam existimant gloriose tantum fecit M. Attilius Regulus, sed

---

1) Oldr. cons. 7. Covar. de matrim. p. II, c. 3. §. 4. n. 21.
2) Lib. II. c. XI, §. 6.
3) c. XXII, §. 7.
4) Punic. [94].
5) Lib. I, c. IV. §. 7, 21. Lib. II, cap. XIV, §. 12.

et quod debebat: *Regulus,* inquit Cicero [1]), *non debuit conditiones pactionesque bellicas et hostiles perturbare periurio.* Nec obstat illud [2]):

Atqui sciebat quae sibi barbarus
Tortor pararet.

Nam et hoc fieri posse iam scierat, cum promitteret. Sic et de decem captivis, ut quidem ex antiquis scriptoribus rem narrat Gellius [3]), *octo postliminium iustum non esse sibi responderunt, quoniam deiurio vincti* [4]) *forent.*

VII. 1. Solent et promittere quidam ne in certum locum redeant, ne adversus eum, qui ipsos in potestate habet, militent. Prioris exemplum apud Thucydidem [5]), ubi sic Ithomenses promittunt Lacedaemoniis, exituros se Peloponneso, nec unquam redituros. Posterius nunc frequens est. Vetus exemplum est apud Polybium [6]) ubi dimittuntur ab Amilcare Numidae, sub lege, *μηδένα φέρειν ὅπλον πολέμιον κατ' αὐτῶν, Ne adversus Carthaginienses eorum quisquam arma hostilia ferret.* Simile pactum habet in Gothicis Procopius [7]).

2. Hoc pactum quidam irritum pronuntiant, quia sit contra officium quod patriae debeatur. At non quicquid contra officium est, statim et irritum est, ut et alibi, et supra diximus. Deinde vero ne contra officium quidem, libertatem sibi parere id promittendo, quod iam est in hostis manu. Nihilo enim deterior fit patriae causa, cui is qui captus est, ni liberetur, iam periisse censendus est.

VIII. Promittunt et nonnulli non fugere. tenet hoc eos, etiamsi vincti promiserint, contra quam quidam sentiunt. Nam et sic solet aut vita servari, aut mitior obtineri custodia. Si vero vinctus sit postea, ita demum liber erit si ideo promiserit ne vinciretur.

IX. Satis inepte quaeritur an qui captus est alii dedere se possit. Nimis enim certum est, neminem sua pactione ius alteri quaesitum adimere posse. Est autem captori ius quaesitum, aut ipso belli iure, aut partim belli iure, partim concessu eius qui bellum gerit secundum ea, quae supra [8]) exposuimus.

X. Circa effectus pactorum egregia quaestio est, an privati si in fide praestanda negligentes sint, a suis potestatibus cogendi sint, eam implere. Et cogendos verius est in bello duntaxat solenni, ob ius gentium, quo bellum gerentes obstringuntur, alter alteri ius reddere, etiam de factis privatorum, ut puta si a privatis violati essent hostium legati. Sic Cornelius Nepos recitante Gellio [9]) scripserat, multis in Senatu placuisse [10]), ut ii de decem captivis, qui redire nollent, datis custodibus, ad Hannibalem deducerentur.

---

1) Off. III [29, 108].
2) Horat. [Od. III, 5, 49—50].
3) Lib. VII, c. 18 [VI, 18].
4) *Deiurio vincti*] id est capitis minores, ut Horatius [Od. III, 5, 42] de Regulo loquitur.
5) [Th c. I, 103].
6) Lib. I [78].
7) *Procopius*] Goth. III [36]. Gotth. II [14] de Herulis.
8) Lib. III, c. VI, § 23. et seq.
9) [Lib. VIII, c. 8 [immo VI, 18].
10) *In senatu placuisse*] idem iam ante Senatus redire eos coegerat, quos Pyrrhus sub conditione dimiserat. Appianus Exc. Legat. nu. 6 [gent. p. 522].

XI. De interpretatione, tenendae regulae iam aliquoties [1]) memoratae, ut a proprietate verborum non recedatur, nisi absurdi vitandi causa, aut ex alia satis certa mentis coniectura: ut in dubio magis interpretemur verba contra eum, qui legem dedit.

XII. Vitam pactus non etiam ad libertatem ius habet. Vestium nomine arma non veniunt: sunt enim haec diversa. Venisse auxilium recte dicitur, si sit in conspectu, etiamsi nihil agat; nam ipsa praesentia suam vim habet.

XIII. At rediisse ad hostem non dicetur qui clam rediit ut statim exiret: rediisse enim ita intelligi debet, ut in potestate hostium iterum sit. Contraria interpretatio veteratoria Ciceroni [2]), stulte callida, quae fraudem in se et periurium habeat. Eadem Gellio [3]) fraudulenta calliditas, a Censore ignominiis notata, qui eam adhibuerant intestabiles et invisi.

XIV. Iusta auxilia in pactis [4]) deditionis [5]) non faciendae si ea advenerint, intelligi debent talia quae periculum cessare faciant.

XV. Notandum et hoc, si quid de executionis modo convenit, id conditionem non iniicere pacto, ut si dictum certo loco solvi, qui locus postea dominum mutaverit.

XVI. De obsidibus tenendum quod supra [6]) diximus, plerumque eos accessionem esse principalis actus: sed tamen conveniri etiam posse, ut disiunctiva sit obligatio, nimirum ut aut fiat aliquid, aut obsides retineantur. Sed in dubio tenendum est illud, quod maxime est naturale, id est ut accessio tantum credantur.

---

1) Lib. II, c. XVI, §. 2. Hoc libr. c. XX. §. 26.
2) De Off. III [32, 113].
3) Lib. VIII. c. 19 [VI, 18].
4) [pacto, edd. 1625 et 1632; pactis, edd. 1642 et 1646].
5) *Iusta auxilia in pacto deditionis*] Sunt eius pacti exempla quatuor in III Gotthicorum Procopii [capp. 7, 12, 30, 37]. Aliud de Luca apud Agathiam lib. I [12]. de Castello Corsicae apud Bizarum Historiae Genuensis X. alia libro XVIII. et in bello in Mauros. Habet tale et Cromerus lib. XI.
6) Hoc libro c. XX, §. 58.

CAPUT XXIV.

DE FIDE TACITA.

I. *Tacite quomodo fides interponatur.*
II. *Exemplum in eo qui in tutelam recipi a populo aut rege expetit:*
III. *Qui colloquium postulat aut admittit:*
IV. *Huic tamen dum collocutori non noceat integrum esse res suas promovere.*
V. *De mutis signis ex consuetudine aliquid significantibus.*
VI. *De tacita approbatione sponsionis.*
VII. *Poena quando tacite remissa.*

I. Silentio quaedam conveniri non male a Iavoleno [1]) dictum est, quod et in publicis, et in privatis, et in mixtis conventionibus usu venit. Causa est, quod consensus qualitercunque indicatus et acceptatus vim habet iuris transferendi. Signa autem consensus sunt et alia praeter voces et literas, ut non semel iam [2]) indicavimus. Quaedam natura insunt actui.

II. Exemplum sit in eo, qui aut ab hostibus, aut ab externis veniens, in alterius populi, aut regis fidem se dat. nam hic quin tacite se obliget, nequid faciat adversus eum statum, in quo praesidium petit, dubitari non debet. Quare sequendi non sunt qui Zopyri [3]) factum a reprehensione remotum aiunt: neque enim fides eius in regem perfidiam in eos ad quos confugerat, excusat. Idem de Sexto Tarquinii filio [4]), qui ad Gabios se contulerat, dictum esto. De Sinone Virgilius [5]):

> *Accipe nunc Danaum insidias, et crimine ab uno*
> *Disce omnes.*

III. Sic et qui colloquium aut postulat, aut admittit, tacite pollicetur, collocutoribus id innoxium fore [6]). Hostibus per colloquii speciem violandis ius gentium violari, pronuntiat Livius [7]): addit colloquium perfide violatum. nam *per fidem* mendose eo loco scribitur. Cn. Domitius eo quod Bituitum regem Arvenorum per colloquii simulationem accersitum, hospitioque exceptum vinxit, hoc a Valerio Maximo [8]) iudicium refert: *Nimia gloriae cupiditas perfidum existere*

---

1) ea lege, D. locati [l. 51 D. XIX, 2].
2) Lib. II. c. IV. §. 4. L. III. c. II [c. I]. §. 8.
3) [Iustin. I, 10, 15 sqq.].
4) Liv. lib. I [53, 5].
5) Aeneid. II [65].
6) *Tacite pollicetur collocutoribus id innoxium fore*] Merito Agathias Ragnarim Hunnum culpat, quod abeuntem a colloquio Narsetem telo transfigere voluerit. Agath. lib. II [14].
7) Libro XXXVIII [25, 8].
8) Lib. X, c. 6 [IX, 6, 3].

coegit. Quamobrem mirari subit, cur scriptor libri octavi belli Gallici [1]) Caesaris, sive is Hirtius est, sive Oppius, simile factum T. Labieni referens adiecerit, *infidelitatem eius* (Comii scilicet) *sine ulla perfidia iudicavit comprimi posse,* nisi hoc Labieni magis quam scriptoris iudicium est.

IV. At non ultra tacita illa voluntas trahenda est, quam dixi. nam dum collocutores nihil patiantur, specie colloquii avertere hostem a belli consiliis, sua interim promovere, perfidia vacat, et dolis bonis annumeratur. quare qui deceptum spe pacis regem Perseum [2]) arguebant, non tam iuris et fidei, quam animi excelsi et gloriae bellicae habebant rationem, ut ex his quae de dolis bellicis diximus [3]), satis potest intelligi. Eiusdem generis erat fraus illa qua Asdrubal ex Ausetanis saltibus exercitum servavit, et qua Scipio Africanus maior situm castrorum Syphacis perdidicit, utrumque narrante Livio [4]). Quorum exemplum imitatus L. Sylla [5]) bello sociali apud Eserniam, ut apud Frontinum [6]) legimus.

V. Sunt et signa quaedam muta ex consuetudine significantia, ut olim vittae et rami olivarum, apud Macedones hastaram erectio, apud Romanos scuta capiti imposita [7]), signa supplicis deditionis [8]), quae proinde obligant ad arma ponenda. Qui vero deditionem accipere se significat, an obligetur et quatenus, ex his quae supra [9]) dicta sunt, petendum est. Hodie vela candida tacitum habent signum petiti colloquii [10]) : obligabunt ergo non minus, quam si voce petitum esset.

VI. Sponsio a ducibus facta quatenus tacite approbata, a populo aut rege censeri debeat, et hoc iam supra [11]) diximus, nimirum ubi et actus fuit cognitus, et aliquid factum, aut non factum, cuius rei alia causa extra voluntatem foederis probandi dari non possit.

VII. Poenae remissio [12]) ex sola dissimulatione non potest colligi: sed opus est accedat actus talis, qui aut amicitiam per se ostendat, ut fedus amicitiae causa; aut opinionem de tali virtute cui merito antefacta condonari debeant, sive ea opinio verbis indicata est, sive rebus quae ex more institutae sint, ad talem significationem.

---

1) [Caesar, Bell. Gall. VIII, 23].
2) Liv. l. XLII [47].
3) L. III, c. II [c. I] §. 6. et seq.
4) Liv. l. XXVI [17]. et XXX [4].
5) *L. Sylla*] Et Caesar Dictator adversus Tencteros et Usipetes. Appianus Exc. Legat. n. 16 [leg. gent. p. 525].
6) Lib. I, c. 5 [§ 17].
7) *Scuta capiti imposita*] Appianus Civilium II [42].
8) *Signa supplicis deditionis*] Apud Persas manus post tergum complicatae. Ammianus lib. XVIII [8, 5]. ad quem locum notata Lindenbrogii vide. scuta et vexilla perversa apud Romanos. Notat idem Ammianus libro XXVI [cap. 10]. Submittere vexilla. Latinus Pacatus Panegyrico [cap. 36]. Apud Germanos et eorum exemplo alios, herbam porrigere. Plinius lib. XXII [4]. qui victi se dedunt inermes supplicant, ait Servius ad I. Aeneid. [487].
9) Lib. III, c. IV, §. 12. et XI. §. 15.
10) *Hodie vela candida tacitum habent signum petiti colloquii*] ignis succensus petiti colloquii signum apud Septentrionis populos. Meminit Iohannes Magnus et alii. Plinius lib. XV, 30, de lauru: *Ipsa pacifera ut quam praetendi etiam inter armatos hostes quietis sit indicium.*
11) Lib. II. c. XV. §. 17. et Lib. III. c. XXII. § 3.
12) *Poenae remissio*] Tractat Polybius servatus in excerptis Legationum num. 22. [leg. Rom. p. 43] an si remissa sit poena iis qui facinus fecere, simul remissa sit mandatoribus? Non puto. Singulos enim tenent sua delicta.

CAPUT XXV.

CONCLUSIO CUM MONITIS AD FIDEM ET PACEM.

I. *Monita ad fidem servandam.*
II. *In bello pacem semper spectandam :*
III. *Et amplectendam etiam cum damno, Christianis praesertim :*
IV. *Utile id victis :*
V. *Et victori :*
VI. *Et quorum res dubiae sunt.*
VII. *Pacem factam summa religione servandam.*
VIII. *Votum et finis operis.*

I. Atque hic finire me posse arbitror, non quod omnia dicta sint, quae dici poterant, sed quod dictum satis sit ad iacienda fundamenta, quibus si quis velit superstruere speciosiora opera, adeo me invidentem non habebit, ultro et gratiam referet. Tantum antequam dimitto lectorem, sicut, cum de bello suscipiendo agerem, monita quaedam de bello, quantum fieri potest, declinando adieci, ita nunc quoque monita pauca addam, quae in bello et post bellum valeant, ad fidei curam et pacis : et fidei quidem tum propter alia, tum ne spes pacis adimatur. Fide enim non tantum respublica quaelibet continetur, ut Cicero [1]) dicit, sed et maior illa gentium societas : Hac sublata ut vere Aristoteles [2]) **ἀνήρηται ἡ πρὸς ἀλλήλους χρεία τῶν ἀνθρώπων**, *tollitur, quod inter homines est, commercium.* Itaque merito idem ille Cicero [3]) nefarium esse ait, fidem frangere quae continet vitam : *Sanctissimum,* ut Seneca [4]) loquitur, *humani pectoris bonum :* quam tanto magis praestare debent summi hominum rectores, quanto caeteris impunius peccant : Itaque fide sublata feris erunt similes [5]), quarum vim omnes exhorrent. Et iustitia quidem in caeteris

1) Off. III [immo II, 24, 84].
2) Rhet. ad Theod. I. c. 15.
3) Cic. pro Q. Ros. [comoedo 6, 16].
4) Epistola LXXXVIII [§ 29].
5) *Feris erunt similes*] Legati Iustiniani apud Procopium Persicorum II [10] Chosroen sic alloquuntur : ***εἰ μὴ πρὸς παρόντα σε, ὦ βασιλεῦ, οἱ λόγοι ἐγίγνοντο, οὐκ ἄν ποτε ᾠόμεθα Χοσρόην τοῦ Καβάδου ἐς γῆν τὴν ῥωμαίων ἐν ὅπλοις ἥκειν. ἀτιμάσαντα μὲν τοὺς διομωμοσμένους σοι ἔναγχος ὅρκους, ὃ τῶν ἐν ἀνθρώποις ἁπάντων ὕστατόν τε καὶ ἐχυρώτατον εἶναι δοκεῖ τῆς ἐς ἀλλήλους πίστεώς τε καὶ ἀληθείας ἐνέχυρον· διαλύσαντα δὲ τὰς σπονδάς, ὧν ἡ ἐλπὶς ἀπολέλειπται μόνη τοῖς διὰ τὴν ἐν πολέμῳ κακοπραγίαν οὐκ ἐν τῷ ἀσφαλεῖ βιωτεύουσιν. οὐ γὰρ ἄλλο οὐδὲν τὸ τοιοῦτον εἴποι τις ἂν εἶναι, ἢ τῶν ἀνθρώπων τὴν δίαιταν ἐς τὴν τῶν θηρίων μεταβεβλῆσθαι· ἐν γὰρ τῷ μηδαμῆ σπένδεσθαι, τὸ πολεμεῖν ἀπέραντα λελείψεται πάντας. πόλεμος δὲ, ὁ πέρας οὐκ ἔχων, ἐξοικίζειν τῆς φύσεως τοὺς αὐτῷ χρωμένους ἐς ἀεὶ πέφυκεν.*** *Nisi ad te praesentem, rex, haec haberetur oratio, nunquam putassemus Chosroen Cabadae filium cum armis intraturum in fines Romanos, contemtis primum iuramentis iuratis, quod inter homines summum firmissimumque creditur veritatis et fidie pignus, ruptis praeterea federibus, quae sola spes relinquitur iis qui ob belli mala non in tuto vivunt : Quid enim hoc aliud esse dicamus, quam hominum vitam in ferarum vitam mutare ? Nam sublatis federibus, sequetur ut omnes inter se aeterna gerant bella. Bella autem sine fine hanc vim habent, ut homines perpetuo teneant naturae suae extorres.*

sui partibus saepe habet aliquid obscuri: at fidei vinculum per se manifestum est, imo ideo quoque usurpatur, ut de negotiis omnis dematur obscuritas. Quo magis regum est religiose hanc colere, primum conscientiae, deinde et famae causa qua stat regni auctoritas. Ne dubitent igitur, eos qui ipsis fallendi artes instillant, idipsum facere quod docent. Non potest diu prodesse doctrina, quae hominem hominibus insociabilem facit: adde et Deo invisum.

II. Deinde in tota belli administratione non potest securus et Deo fidens animus retineri, nisi semper in pacem prospectet. Verissime enim dictum a Sallustio 1): *Sapientes pacis causa bellum gerere:* Cui congruit Augustini 2) sententia: *non pacem quaeri ut bellum exerceatur, sed bellum geri ut pax acquiratur.* Ipse Aristoteles 3) non semel accusat gentes, quae bellicas actiones, quasi pro ultimo fine sibi proponerent. Ferinum quiddam vis est: quae in bello maxime eminet: quo diligentius curandum est ut humanitate temperetur, ne nimium feras imitando dediscamus hominem.

III. Pax ergo tuta satis haberi si potest, et malefactorum, et damnorum et sumtuum condonatione non male constat: praecipue inter Christianos, quibus pacem suam Dominus legavit. Cuius optimus interpres 4) nos vult, quantum fieri potest, quantum in nobis situm est, cum omnibus pacem quaerere. Viri boni est initia belli invitum suscipere, extrema non libenter persequi: ut apud Sallustium 5) legimus.

IV. Satis quidem hoc unum esse debet, sed et plerumque utilitas humana eodem trahit: primum eos, qui minus valent: quia periculosum est longum cum valentiore certamen, et, ut in navi fit, iactura aliqua redimenda maior calamitas, omissa ira ac spe fallacibus, ut recte Livius 6) dixit, auctoribus. hunc sensum Aristoteles 7) sic enuntiat 8): **κρεῖττον τοῖς κρείττοσι μέρος τι τῶν ὑπαρχόντων προέσθαι, ἢ πολέμῳ κρατηθέντας αὐτοὺς αὐτοῖς χρήμασιν ἀπολέσθαι.** *Satius est his, qui plus pollent aliquid rerum suarum relinquere, quam bello victos cum rebus perire.*

V. Sed et eos qui validiores sunt: quia bonis suis rebus, ut idem Livius 9) non minus vere ait, ampla ac speciosa dantibus pax est: ac melior tutiorque quam sperata victoria. Cogitandus enim Mars communis: **διεξιτέον,** ait Aristoteles 10), **τὰς μεταβολὰς τὰς ἐν πολέμῳ ὡς πολλαὶ καὶ παράλογοι γίνονται.** *Cogitandum in bello quam multae quamque improvisae mutationes accidere soleant.* In oratione quadam pro pace apud Diodorum 11) culpantur **οἱ τὸ μέγεθος τῶν**

1) Oratione ad Caes. [de Rep. I, 6, 2].
2) Epist. I. ad Bonif. [Ep. CLXXXIX, 6].
3) VII Pol. II. et XIV.
4) Rom. XII, 18.
5) [Immo Cic., Ep. ad fam. IV, 7].
6) [Livius VII, 40, 18].
7) [Aristot., Rhet. ad Alex. 3].
8) *Aristoteles sic enuntiat*] Philo vero de constitutione principis [13] hunc in modum: *εἰρήνη κἂν ᾖ σφόδρ' ἐπιζήμιος, λυσιτελεστέρα πολέμου. Pax quamvis cum magno detrimento, bello utilior.*
9) [Livius XXX, 30, 18].
10) [Aristot., Rhet. ad Alex. 3].
11) [Diod. Sic. XIII, 53].

εὐημερημάτων προσφερόμενοι, ὥσπερ τῆς τύχης οὐκ ἐναλλὰξ εἰθισμένης βραβεύειν τὰ κατὰ πόλεμον προτερήματα. *qui rerum gestarum a se magnitudinem extollunt, plane quasi non is mos esset fortunae belli prospera vicibus largiri.* Et maxime metuenda desperantium audacia [1]), tanquam acerrimi morientium belluarum morsus.

VI. Quod si uterque pares sibi videantur, id vero Caesare [2]) auctore, optimum tempus de pace agendi, dum sibi uterque confidit.

VII. Pax autem facta qualibuscumque legibus, servanda omnino ob eam quam diximus fidei sanctimoniam, solliciteque cavenda, non tantum perfidia, sed et quidquid animos exasperat. Nam quod de privatis amicitiis dixit Cicero [3]), ad has publicas non minus recte aptes, cum omnes summa religione ac fide tuendas, tum eas maxime quae ex inimicitiis revocatae sunt in gratiam.

VIII. Inscribat haec Deus (qui solus hoc potest) cordibus eorum quorum res Christiana in manu est, et iisdem mentem divini humanique iuris intelligentem duit, quaeque semper cogitet lectam se ministram ad regendos homines, Deo carissimum animal [4]).

---

1) *Et maxime metuenda desperantium audacia*]
Δειναὶ γὰρ καὶ κοῖται ἀποιχομένοιο λέοντος [Plut., Marius 432 C].
Quippe timenda etiam morientis lustra leonis.

2) Bell. civil. I [III, 10].

3) [Apud Hieron., Apol. adv. Ruf. I, 1].

4) *Homines, Deo carissimum animal*] Sic Chrysostomus sermone de Eleemosyna [in princip.] dixit: *ἄνθρωπος τὸ περισπούδαστον ζῶον τῷ θεῷ.*

FINIS

Librorum de iure belli ac pacis.

Ex vita S. LUDOVICI *Regis Francorum descripta a Ioinvillio, capite LXXXIX.*

Qui in magno erant regis consilio saepe eum reprehendebant, quod tantum laboris sumeret ad pacem inter exteros reponendam ; mendose eum facere quod non eos bellare sineret ; aliquanto post fore ut rectum transigatur. Respondebat rex non recte eos loqui. Si, inquit, Principes et dynastae vicini regni mei viderent me facile perpeti ut bella inter se gererent, dicerent inter se, Rex Francorum dolo malo nos bellare patitur, atque inde odium in me conciperent, et aliquando me incursarent, unde malum regno meo evenire posset : Praeterea fieri posset ut et Dei iram in me accerserem, cum dicat Deus benedictos esse qui operam dant ut ad pacem et concordiam revocentur discordantes. Affirmare possunt et Burgundiones et Lotharingos conspecta regis bonitate et iustitia tam eius fuisse amantes eique obsequentes, ut causas controversiarum inter ipsos ortarum apud ipsum agerent. Vidi eos saepe venientes modo Lutetiam, modo Remos, modo Melodunum, modo in loca alia in quibus Rex erat.

Ex vita eiusdem iuxta Mandata S. LUDOVICI *Regis data filio ex Actis Collegii Rationalium in urbe Parisiensi.*

Si qua controversia aut actio in te moveatur, inquire in veritatem tam contra te quam pro te. Siquid alieni habere te animadvertas quod aut te aut maiores tuos cepisse constet, fac illico restituatur. Cave bellum geras adversus Christianum quenquam, nisi ex multorum consilio, et ita si bellum evitare non possis. Quod si bellum habeas abstine ab Ecclesiasticis et iis qui tibi nihil nocuere. Si inter subditos tuos bellum aut rixae oriantur, fac eos ad concordiam reducas quamprimum fieri potest. Saepe specta quid Bailivi, Praepositi et alii officiales tui faciant, et in eorum actus inquire, ut si quid corrigendum sit id corrigas. Fac nullum turpe peccatum regnet in regno tuo.

INDEX.

LIBRI PRIMI CAPITA.

Pag.

I *Quid Bellum, quid Ius?* 21
II. *An Bellare unquam iustum sit* 35
III. *Belli partitio in publicum et privatum. Summi imperii explicatio* 66
IV. *De bello Subditorum in Superiores* 103
V. *Qui bellum licite gerant* 123

LIBRI SECUNDI CAPITA.

I. *De belli causis, et primum de defensione sui et rerum* . 125
II. *De his quae hominibus communiter competunt* . . 139
III. *De acquisitione originaria rerum: ubi de mari et fluminibus* 155
IV. *De derelictione praesumta et eam secuta occupatione: et quid ab usucapione et praescriptione differat* . 166
V. *De acquisitione originaria iuris in personas: ubi de iure parentum: de matrimoniis: de collegiis, de iure in subditos: servos* 175
VI. *De acquisitione derivativa facto hominis: ubi de alienatione imperii, et rerum imperii* 200
VII. *De acquisitione derivativa quae fit per legem: ubi de successionibus ab intestato* 205
VIII. *De acquisitionibus quae vulgo dicuntur iuris Gentium* . 227
IX. *Quando imperia vel dominia desinant* 238
X. *De obligatione quae ex dominio oritur* 246
XI. *De Promissis* 252
XII. *De contractibus* 262
XIII. *De iureiurando* 276
XIV. *De eorum qui summum imperium habent promissis et contractibus et iuramentis* 292
XV. *De federibus ac sponsionibus* 299
XVI. *De interpretatione* 313
XVII. *De damno per iniuriam dato, et obligatione quae inde oritur* 328
XVIII. *De legationum iure* 334
XIX. *De iure sepulturae* 344
XX. *De poenis* 356
XXI. *De poenarum communicatione* 410

Pag.
XXII. *De causis iniustis* 430
XXIII. *De causis dubiis* 440
XXIV. *Monita de non temere etiam ex iustis causis suscipiendo bello* 449
XXV. *De causis belli pro aliis suscipiendi* 459
XXVI. *De causis iustis ut bellum geratur ab his qui sub alieno imperio sunt* 466

LIBRI TERTII CAPITA.

I. *Quantum in bello liceat, regulae generales ex iure naturae: ubi et de dolis et mendacio* 474
II. *Quomodo iure gentium bona subditorum pro debito imperantium obligentur: ubi de repressaliis* . . . 495
III. *De bello iusto sive solenni iure gentium: ubi de indictione.* 501
IV. *De iure interficiendi hostes in bello solenni, et alia vi in corpus* 510
V. *De rebus vastandis eripiendisque* 524
VI. *De iure acquirendi bello capta* 529
VII. *De iure in captivos* 552
VIII. *De imperio in victos* 558
IX. *De Postliminio* 562
X. *Monita de his quae fiunt in bello iniusto* 573
XI. *Temperamentum circa ius interficiendi in bello iusto* . 578
XII. *Temperamentum circa vastationem et similia* . . . 599
XIII. *Temperamentum circa res captas* 610
XIV. *Temperamentum circa captos* 613
XV. *Temperamentum circa acquisitionem imperii* . . . 622
XVI. *Temperamentum circa ea quae iure gentium postliminio carent* 629
XVII. *De his qui in bello medii sunt* 633
XVIII. *De his quae in bello publico privatim fiunt* . . . 638
XIX. *De fide inter hostes* 641
XX. *De fide publica qua bellum finitur: ubi de pacis pactione, de sorte, de certamine condicto, de arbitrio, deditione, obsidibus, pignoribus* 650
XXI. *De fide, manente bello: ubi de induciis, commeatu, captivorum redemptione* 670
XXII. *De fide minorum potestatum in bello* 680
XXIII. *De fide privata in bello* 684
XXIV. *De fide tacita* 688
XXV. *Conclusio cum monitis ad fidem, et pacem* . . . 690

LOCI SCRIPTORUM

in hoc opere specialiter explicati, aut examinati, aut emendati.

Ex sacris Literis:

Veteris Testamenti.

	Caput	Vers.	Pag.
Genesis.	IV.	14.	41
		24.	41
	IX.	5, 6.	40
	XIV.	16. *et seq.*	631
		20.	38
	XVIII.	23. *et seq.*	476
	XX.	12.	481
	XXV.	6.	212
	XXXVIII.		258
Exodus.	XVII.		38
	XX.	2. *et seq.*	399
		5.	426
		12. *et seq.*	387
		17.	394
	XXI.	14.	418
	XXII.	2.	67, 134
		1, 9.	391
		28.	114
Leviticus.	XVIII.		185
Numer.	XIV.	30.	279
	XX. *et* XXI.		148
Deuteron.	XIX.	19.	390
	XX.	10, 15.	38
		10.	505
		19.	600
	XXII.	1.	304
	XXXIII.	6.	305
Iosue.	IX.		280
Iudicum.	III.	15.	122

	Caput	Vers.	Pag.
I *Samuelis qui Latinis* I *Regum.*	VIII.	11.	105
	X.	5, 10.	592
	XI.	10.	490
	XIX.	18.	592
	XXV.		281
II *Regum qui Latinis* IV *Regum.*	III.	19.	603
	VI.	18. *et seq.*	490
	XVIII.		336
I *Paralip.*	XXIII.		121
	XXVI.	32.	95
II *Paralip.*	XVI.	2, 7.	306
	XIX.	2.	306
	XX.	37.	306
Psalmi.	II.		45
Esaias.	II.	4.	50
Ierem.	XXXVIII.	5.	95
		26.	481
Ezechiel.	XVIII.		388
Ecclesiast.	XII.	7.	347
Proverbia.	XVI.	4.	362

Novi Testamenti.

	Caput	Vers.	Pag.
Matthaeus.	V.	17.	47
		21. *et seq.*	43
		30.	50
		33.	283
		38. *et seq.*	50
		44. *et seq.*	48
	XI.	13.	46
	XXII.	20.	122
	XXIII.	21.	283

	Caput	Vers.	Pag.
Matthaeus.	XXIV.	51.	288
	XXVI.	29.	486
		52.	68
Marcus.	VI.	48.	482
	X.	19.	394
Lucas.	II.	1.	435
	XIV.	23.	405
	XVII.	3.	375
	XXII.	30.	486
	XXIV.	28.	482
Iohannes.	IV.	7.	304
	VIII.	7.	361
	XVIII.	36.	436
Act. Apost.	VIII.	27.	32
	X.	2.	31
	XVI.	3.	482
	XVII.	4.	31
Ad Roman.	I.	25.	403
	III.	27.	44
	VII.	14.	44
	X.	5.	34
	XII.	17.	55
	XIII.	1.	45
		2, 4, 5.	106
		4.	48, 54
	XIV.	23.	441
I *ad Cor.*	VII.	21.	198
		25.	185
		36.	182
	XI.	14.	274
II *ad Cor.*	X.	3.	56
	XI.	3.	141
	XII.	14.	210
Ad Galat.	III.	25.	34
	IV.	1.	157
Ad Ephes.	II.	3.	274
	VI.	5.	198
		12.	56
Ad Coloss.	III.	22.	198
I *ad Tim.*	II.	1, 2, 3.	44
Ad Titum.	II.	9.	198
Ad Hebr.	VI.	17.	279
	VII.	16.	44
		19.	34
	VIII.	7.	*ibid.*
	XI.	6.	401
		33, 34.	38
Iacobus.	I.	15.	386
	IV.	1.	56

	Caput	Vers.	Pag.
Iacobus	V.	12.	288
I *Petri.*	II.	17, 18.	108
		16.	198
I *Iohannis.*	II.	16.	386
	III.	16.	43
	V.	16.	366

Ex Theologis.

Synodus Nicaeensis can. XII. 63
Synodus Arelatensis I. *can.* III. 65
Concilium Toletanum. I. 190
Leonis epistola. 64
Augustinus quaest. super Iosue. 481
Augustinus de libero arbitrio. 68, 136
de mendacio. 481
de civitate Dei. 606
c. si quis servum. XVII, *q.* 4. 198, 556
c. de Iudaeis. dist. 45. 404
c. 2. *de Treuga et pace.* 592, 604
Adrianus quodlibet. 2. 471
Dominic. Soto de iust. et iure. l. V. *c.* I. 460
Franciscus Victoria relectione de Indis: et de iure belli. 71, 154, 426
Medina de restitutione, q. 10. 251

Ex Iure.

Lex Solonis. 67, 134
Lex XII *Tabularum* 52, 67, 134

Digestis.

De iustitia et iure. l. 1. §. *huius studii.* 525
l. ex hoc iure. 40
De divisione rerum. l. quaedam. 157
De pactis. l. conventionum. 299
De minoribus l. in causae cognitione. 274
l. 1. *Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur.* 39
Ad l. Aquil. l. quemadmodum. §. *item.* 145
De religiosis et sumtibus funerum. l. cum loca. 524, 569
De condictione indebiti. l. Iulianus. 499

De lege Rhodia de iactu. l. 2. §. *cum in eadem.* 145
l. ἀξίωσις. 435
Depositi. l. bona fides. 247, 286
De distractione pignorum. l. rescriptum. § I. 499
II. *De legatis et fideicommissis. l. cum ita legatum.* §. *in fideicommisso.* 222
Ad legem Falcidiam. l. pretia. 268
Si tabulae testamenti nullae exstabunt, unde liberi. l. scripto §. I. 210
De damno infecto. l. Fluminum. § *ult. et l. Proculus.* 423
De acquirendo rerum Dominio. l. quod in littore. 158
l. in agris limitatis. 163
l. transfugam. 494, 537
De acquirenda vel amittenda possessione. l. I, §. I. 532
Ne quid in loco publico vel itinere fiat. l. littora. 157
De diversis temporum praescript. l. si quisquam. 158
De furtis. l. I. 26
De incendio, ruina, naufragio. l. quo naufragium. §. *quod ait* 145
De sepulcro violato. l. sepulchra. 527
Ad legem Corneliam de sicariis. l. furtum. 135
De poenis. l. aut facta. 391
l. crimen. 428
De iure fisci. l. Imperatores. 360
De captivis et de postlimin. l. navibus, et seq. 570
l. postliminii. §. *in pace.* 571
l. non dubito. *ibid.*
l. in bello. 564
l. postliminium. § *postliminio.* 563
§. *filius quoque.* 567
l. si captivus. 564
l. hostes. 501
l. si quid bello. 564
De verborum significationibus. l. probrum. 26
De regulis iuris. l. ius nostrum. 275

Codice.

De Iudaeis. l. nulli. 369
De legibus l. non dubium. 191
Quando Imperator inter pupillos cognoscat. 92
Quando liceat unicuique vindicare se, vel publicare devotionem. 380
De postliminio reversis. l. ab hostibus. 568
Ad legem Iuliam Maiestatis. l. ult. 360
De emendatione propinquorum. 365

Institutionibus.

De rerum divisione. §. I. 157

Ex Iurisconsultis.

Bartolus in l. conventionum. D. de pactis. 684
in l. hostes. D. de captivis. 435
Zasius Apologia contra Eckium. 684
Didacus Covarruvias in Clem. si furiosus: de Homicidio parte III. §. I. 131
in c. peccatum. p. II. §. 10. 397
Ferdinandus Vasquius Menchacensis controversiarum illustrium. I. *c.* 9. 576
c. 13. 460
c. 24. 396
c. 46. 385
II. *c.* 51. *n.* 34. 293
III. *c.* 3. 654
Menochius arbitrariarum quaestionum. 597
Ioannes Bodinus de repub. l. I *c.* 8. 292, 298
V. *c. ult.* 321
VI. *c. ult.* 390
Guili. Barclaius adversus Monarchomachos. III. 8. 113
IV. 16. 118
VI. 23. 24. 113
Franciscus Connanus commentariorum iuris civilis
lib. I. *c.* 6. et V. *c.* I. 252
lib. III. *c.* 6. 235

Ex Philosophis.

Plato, Gorgia. 362
de legibus. IX. 134
XII. 574
Xenophon IV. *Socraticorum* IV. 184

Aristoteles Nicomachiorum V.
10, 581
15. 352
Politicorum IV. 14. 73
Problematum sectione XXIX. 442
M. Tullius Cicero de officiis I. 454
III. 265, 481
Ad Atticum, XIII. 27. 454
L. Annaeus Seneca De beneficiis IV. 287, 325
Plutarchus quaestionum Romanarum. CVIII. 183

Ex Historicis.

Polybius. 416, 589
Livius V. 153
XXXIV. 300
Appianus Civilibus. 665
Appianus Mithridatico. 327
Iustinus ex Trogo. 669
Valerius Maximus. 647
Tacitus Historiarum. III. 240
Eucherius in historia martyrum Agaunensium. 117

Ex aliis.

Demosthenes. 497
Virgilius. 335
Scriptor ad Herennium. IV. 587
Philo de legibus specialibus. 427
Plinius VIII. *epistola ad Aristonem.* 192
Panegyricus dictus Constantino Constantii filio. 588
Festus Pompeius. 289, 564
Dantes. 435

INDEX

rerum praecipuarum ac verborum, quae in hoc opere continentur.

A.

Abdicari regnum an possit. 222
Abdicato filio an quid debeatur. 211
Abitus tutus quomodo sumatur. 676
Abrahamus bello adiuvit extraneos a fide. 305
Abrahamus res hostiles sibi acquisitas iudicat. 530
Abrahami filii ex Cethura non habuerunt partem hereditatis. 212
Absentes an partem praedae ferant. 543
Absentium ius praesentibus accrescit. 193
Absolutio a iuramento, unde vim habeat. 287
Absolvere cur satius quam condemnare. 442
Abstinentiae in solo pacatorum exempla. 633
Absurdus intellectus, vitandus. 314
Acceptatio an praecedere alienationem possit. 201
Acceptatio pro altero facta quid operetur. 259
Accessionis ius quale. 233
Accipi plus potest quam quod nostrum est, sed sub onere restituendi quod excedit. 476
Accusare an Christiano conveniat. 379
Accusatores ex officio publico constitui melius. 379
Achaei dolis abstinebant. 493
Acquiri bello non possunt, quae penes hostes sunt, sed non hostium. 533 et 550
Acquiruntur bello quoad ius externum, quae hostis noster bello acquisiverat. 534
Acquisitio naturalis in bello. 529
Acquisitio rerum originaria. 155
Acquisitiones improprie dictae iuris gentium. 228
Actio iniuriae an Christiano conveniat. 372
Actionum iniustarum gradus. 385 et 386
Actionum forensium et belli iidem fontes. 127
Actor ut bellum vitetur, re dubia potius cedere debet. 447
Actus homini inevitabiles an puniri possint. 380
Actus, qui humanam societatem non spectant, puniendi non sunt. 381
Actus ex more communes nemini prohibendi. 154
Actus interni an punibiles inter homines. 380
Actus imperfecti an puniantur iure gentium. 393
Actus contra conscientiam illiciti. 440
Actus publici, et privati in bello publico. 536
Actus benefici. 262
Actus permutatorii. 263
Actus communicatorii. 264

Actus diremtorii. 263
Actus mixti. *ibid.*
Actus positivi et negativi quantum differant. 312
Actus communes a dividuis distinguendi circa restitutionem. 576
Actus contra iuramentum factus quando sit vitiosus tantum, quando et irritus. 287
Actuum humanorum, qui aliis hominibus sunt utiles, plura genera. 262
Ἀδέσποτα. 229, 230
Admiralitatis natura. 274
Admiralitatis contractus. 264
Adonia a regno exheredatus. 222
Adoptatus ex coniectura voluntaria succedit. 212
Adoptivi non succedunt in regnis a populo delatis. 218
Adulter et adultera ad quam restitutionem teneantur. 331
Advocatiae ius. 98
Aedificare in littore an liceat et quatenus. 152
Aedificatio in mari aut littore. 158
Aequalitas exigendi in contractu qualis requiratur, et quare. 266
Aequalitas in contractibus requisita quotuplex. 265
Aequalitas rei in contractibus qualis. 267
Aequivocatio. *vide* Locutio ambigua.
Aes, et aurum diduci possunt. 236
Aetas est quid personale. 219
Aetolorum mos. 659
Afrorum mos circa praedam. 539
Agamemnonis iuramentum de re illicita. 281
Ager Boeotus secundum fines, qui ante bellum erant, intelligendus. 316
Ager potest vendi mensura nominata, non tamen ad mensuram. 233
Agri divisi, sive assignati sive limitati: mensura comprehensi, arcifinii sive occupatorii. 163
Agri capti quando intelligantur. 533
Agri capti publici fiunt. 537
Agri capti: de his Hebraeorum, Lacedaemoniorum, et Romanorum mos et consuetudo. *ibid.*
Agri in dubio non censentur arcifinii. 233
Agri postliminio recipiuntur. 569
Agesilai dictum. 480
Ἄγη. 427
Agnatica successio linealis. 221
Agricolis parcendum. 592
Alapam occidendo alterum arcere an liceat iure naturae, an Euangelico. 133
Alendi liberi, etiam vulgo quaesiti: etiam ex incestis, quod ius Romanum sprevit. 208
Alexander latro et praedo dictus. 127
Ἀληθορκεῖν. 285
Algerienses praedones. 572
Aliena res occupari potest, ad vitandum periculum. 475
Aliena res ad debiti consecutionem accipi quando possit. 206
Alienam rem accipere pro debito non licet, ubi debitum per iudicium consequi datur. 207
Alienam rem restituere unde, et quatenus teneamur. 246
Alienam rem reddens, praemium inventionis non recte petit. 247
Alienandi sua ius naturale. 201
Alienati imperii exempla. 86
Alienatio requirit actum externum et acceptionem. 200 *seq.*
Alienationis requisita quaedam mere sunt iuris civilis. 200
Alieno uti quomodo liceat. 145 *seq.*
Alieno qui utitur in necessitate, tenetur ad restitutionem. 146
Alieno debito nemo obligatur naturaliter, nisi heres. 295, 429, 495
Alimenta an liberis debeantur, et quo sensu. 208 *seq.*
Allodialia regna quam successionem sequantur. 219
Alluvio cuius naturaliter. 233

Alluvio quando cedat proximorum praediorum dominis. 233 *seq.*
Alveus siccatus cuius naturaliter. 231
Alveus siccatus privatis quando cedat. 234
Alvei mutatio an fines immutet. 163 *seq.*
Alvei siccati cuius iure gentium. 231
Ἁμάρτημα quid. 581
Amens promittendo non obligatur. 255
Amenti falsum dicere, non est mendacium. 487
Amentes populi, an dominium habeant. 434
Amici qui sint in iure postliminii. 563
Amicorum causa bellum recte suscipitur. 462
Amicitia non ex sola indigentia nascitur. 132
Amicitiae conventio in pace quid operetur. 661
Amonitae nec federati, nec perpetui hostes Hebraeorum. 267
Ἀμφιβολία apud Rhetores. 315
Ἀνδροληψία quid. 497
Angariatus sequi quo sensu a Christo iubeatur. 51
Angliae regni successio. 225
Angliae ius circa praedationes, quae contra legem fiunt. 332
Animantia muta alunt sobolem. 208
Animantibus quae ruri inserviunt parcendum. 604
Animus vitiat actiones sua natura licitas. 306
centum Anni tres ferme aetates. 169
Ἀνθρωποπαθείας figura. 279
Anthropophagi. 346
Antiochus an ius habuerit in Hebraeos. 113
Aodis factum quale. 122
Ἀφθαρσία quid. 141
Ἁπλότης quid. *ibid.*
Ἀποστερεῖν. 394
Apostolorum iudicatio qualis. 436
Appellationis exemptio an a subdito acquiri possit. 173
Aptitudo iuris species, quid. 329
Aptitudo moralis non facit nasci obligationem restitutionis. *ibid.*
Aptitudo, et proprie debitum bene distinguenda, ubi concurrunt. *ibid.*
Aqua profluens quaenam sit. 147
Aquas corrumpere in bello an liceat. 520
Ara Misericordiae apud Athenienses. 418
Aratori bovi parcendum. 604
Arbiter de bello lectus de possessione pronuntiare debet. 665
Arbitri officium quod. 664
Arbitri reges vel iudices. 665
Arbitrorum genera. 663
Arbor scientiae boni et mali, cuius rei symbolum. 141
Arbor vitae, cuius rei symbolum. *ibid.*
Arcifinii agri, sive occupatorii. 163
Ἀρχιτεκτονική Aristoteli quae. 74
Argumenta, qualia in iudicandis moralibus. 441
Argumentis paribus pars utra praeferenda. 442
Arma apud Rom. postliminio cur non recepta. 570
Arma hosti alicuius subministrare hostis est. 477
Armis hostium uti licitum. 483
Armorum vox quid significet. 316
Arragonica successio. 226
Arrogatio. 195
Artium vocabula quomodo accipienda. 314
Arx quid. 315
Asiae mos circa praedam. 539
Asmonaei. *vide* Macabaei.
Assecurationis contractus. 264. natura. 273
Assertio a promissione multum distat. 491
Assertio mera futuri quid, et quam vim habeat. 254
Atticum ius de captivis redemptis. 567
Auctores belli iniusti ab aliis discernendi. 585

Auxilia ab una parte promissa intelliguntur sumptu petentis. 318
Auxilium mittere quis excusetur. 325
Auxilium venisse quando dicatur. 687
Aves quorum sint. 144

B.

Barbari male a Graecis pro hostibus habiti. 434
Barclaii sententia de iure resistendi, quod sit penes populum, vel maiorem eius partem. 113
Bellandi pro alio iustae causae. 459
Bellandi ius inferioribus potestatibus quibusdam concessum. 72
Bellantium extra territorium quae capiuntur, an iure belli acquirantur. 550
Bellare quidam lege vetantur. 124
Bellum a natura quo sensu. 36
Bellum iuris gentium quo sensu. 40
Bellum an vetetur lege quae data est Noae. 40. an vetetur lege Euangelica. 43 *seq.*
Bellum an iustum aliquod iure naturae. 35
Bellum aliud privatum : aliud publicum : aliud mixtum. 66
Bellum privatum an licitum post constituta iudicia, et quibus casibus. 67. privatum aliquod lege Mosis permissum. 67. an cum Euangelio pugnet. 68. Ambrosii et Augustini dicta contra illud. 68
Bellum iustum ac solemne quid. 501
Bellum ex edicto. 504
Bellum Cn. Manlii in Galatas an iustum. 72. Caii Caesaris in Germanos an iustum. 72. Octavii et Decimi an iusta bella: Cassii quoque bellum an iustum. 73
Bellum publicum solemne, vel minus solemne. 71
Bellum gerere reservatum habenti summum imperium. 72
Bellum quando et quatenus ab inferioribus potestatibus geri possit : et an tale bellum publicum dicendum. 72. et an geri possit ab illis ex coniectura voluntatis superioris. 72
an Bellum civile sit peius tyrannide. 122
Bellum pro sociis, et pro amicis. 461 *seq.*
Bellum suscipi potest pro quibusvis hominibus. 462
Bellum an licitum pro amicis alienis. 463
Bellum geri potest per homines improbos. 472
Bellum an licitum in eos, qui in naturam delinquunt. 394
Bellum an licitum, ut cogantur aliqui fieri Christiani. 404
ad Bellum iniustum obligatur nemo. 309
Bellum pro solo offensivo quando sumendum. 319
Bellum non licitum ob nimiam potentiam vicini tantum. 137
Bellum iustum aliunde vitium habere potest. 438
Bellum an utrinque iustum detur. 448
Bellum omittendum saepe nostri, et nostrorum causa. 453
Bellum ob poenam suscipere debet esse validioris multo. 456
Bellum suscipiendum ex necessitate aut occasione. 456 *seq.*
Bellum pacis causa gerendum. 691
Bellum statim geri potest, ut indictum est. 509
Bellum iniustum qui gessit, recte ad impensas solvendas cogitur. 611
Bellum pacis causa. 622
Belli definitio. 21
Belli vocis origo. 22
Belli causae iustificae debent publicari. 472
Belli efficientes causae, principales, adiuvantes, instrumentales. 122

Belli causa iusta, iniuria sola. 127. et defensio vitae. 129. causae Belli suasoriae, et iustificae, et principia illius. 125 *seq.*
Belli iniusti effectus iniusti. 575
Belli vindicta modum excedere non debet. 579
Belli non iusti causae possunt esse probabiles. 586
Belli iure quinam occidi possint. *vide* Occidere et Occidi.
Belli denunciandi formulae. 506
Belli indictio. *ibid.*
circa Belli indictionem instituta civilia. 507
Bello non indicto an capta capientium fiant. 508
Bello capta iure gentium acquiruntur. 531
Bello capta cuius iure ipso gentium fiunt. 534
Bello capta singulorum fieri frequens sententia. 535
Bello iniusto capta an restituenda ab eo qui cepit. 575. et an restituenda ab eo, qui detinet. 576
Bello iniusto capta, cum restituuntur, an quid detrahi possit. 577
Bello iniusto capta, si consumta sint, bonae fidei possessor non restituit. *ibid.*
Bello civili res quomodo acquirantur. 551
Bello non solemni res quomodo acquirantur. *ibid.*
Bello quaesita quaedam Regis propria fiunt. 86
Bello iniusto extortum secuta pace an repeti possit. 332
Bello an peti possint persecutores Christianismi. 406
ex Bello irregularitas. 457
in Bello quae capi et non capi possunt. 611
Bellorum civilium crudelitas. 554
Bellorum mala. 457
Bellorum pro alienis subditis susceptorum exempla. 464
Bella publica, sine causa, iniusta. 127
Bella pro aliis per naturam licita et probata. 123
Bella sine ullis causis, feritas. 431
Bella ex causis suasoriis, non iustificis, praedatoria. 432
Bella an suscipienda ob delicta in Deum. 397
Bella pro subditis iusta: et an necessario suscipienda. 459 *seq.*
Bella ob leves causas vitiosa. 449
Bella iusta ante Mosem. 38
Bella iusta Mosis extra causas a Deo iussas. *ibid.*
Bella improba Hebraeorum postremis temporibus. 56
Bella ob legatos violatos. 343. ob sepeliendos mortuos. 344. ob poenam. 392
Beneficia principis an durent post eius mortem. 298
Beneficia principum an semper revocari possint. *ibid.*
Beneficia Regum quotuplicia. *ibid.*
Beneficia quaedam ignotis tribuenda. 304
Beneficia etiam malis debent Christiani. 307
in Beneficiis conferendis gradus observandi. *ibid.*
Beniaminitarum cum caeteris Israelitis controversia. 281
Bestiae dominus an ex facto bestiae teneatur. 333
publicum Bonum privato praehabendum. 107
Bona avita in successione distinguuntur a noviter quaesitis. 213. quibus naturaliter relicta censeantur. 212
Bona noviter quaesita naturaliter creduntur proximo relicta. 214
Bona legatorum an possint pro debito capi. 342
Bona subditorum ex facto superiorum obligantur ex iure gentium. 496
Bona iure civili, aut iure gentium quaesita aeque alienantur in pace. 654
βουλευτικὴ quae Aristoteli. 74

Brabantorum lex contra liberos ex secundis nuptiis. 212
Brasidae dictum. 480

C.

Caelare quid. 265
C. Caesaris bellum in Ariovistum quale. 508
Cananaeis se dedentibus parcere potuerunt Israelitae. 280
Canones quid constituant circa populationes. 604
Canones de servis quomodo intelligendi. 556
Capere bello quomodo sit contra caritatem. 611
Capere homines in bello quatenus liceat. 613
Capienda non sunt bona innocentium, si ex debitoribus principalibus nostrum consequi possumus. 612
Capita rerum. 586
Capitales cognitiones cur defugerint Christiani. 60
Capitalia quaedam delicta post Euangelium praedicatum. 49
Capti quando possint interfici. 595
Captio Romanorum adversus Carthaginienses. 319
Captionum exempla. 315 *seq.*
Captivus idem pluribus pretium debere potest. 678
Captivus an redire debeat, mortuo eo, quem redimere debebat. *ibid.*
Captivi promissum de reditu in carcerem valet. 685
Captivi res, nisi apprehensae, non acquiruntur. 678
Captivi quorum in potestate nunc sint. 557
Captivi occidi belli iure possunt. 516 *seq.*
Captivi an quovis tempore occidi possint. 517
de Captivis et rebus cur specialiter conveniri debeat. 565
Captivorum redemtio. 620. permutatio. *ibid.*
Captivorum redemtio quam favorabilis. 677
Captivorum posteri, servi. 554
Captivorum redemptionem quae vetant leges, an iustae. 677
Captivorum bona Romano iure fisco cedunt, si heres nullus sit. 568
Captivitatis ius etiam iniuria dicitur. 555
Captivitatis ius non est ius gentium universale. 556
Captivitatis ius quale his temporibus. 557
Captus alii se dedere non potest. 686
Captus in bello iusto an licite fugiat. 619
Capta actu bellico quorum sint. 538
Capta bello quatenus conscientia pura acquirantur aut retineantur. 610
Capta bello iniusto non fiunt capientium iure interno. 629
Capta bello iniusto, prioribus dominis reddita. *ibid.*
Capta post pacem initam reddenda. 656
Capti bello servi fiunt etiam citra delicta. 552
Capti censentur qui intra praesidia ducti sunt. *ibid.*
Capti gratis dimissi. 620
Capti quibus acquirantur. 554
Captorum bello liberi, an servi: et quatenus. 553
Captis parcendum in bello. 593. exceptiones, quae vulgo contra adferuntur. 595
Captis quid faciendum, ubi servitus in usu non est. 620
Capuae civitatis interitus. 241
Caritas nos obligat saepe, ut clare loquamur. 484
Caritas multa vetat, quae ex iure stricte sumto fieri possunt. 476
Caritas vetat saepe quod ius permittit. *ibid.*
Carnifex quomodo de iustitia sententiae instruendus. 472

Caro imbecillam corporis conditionem significat. 56
Carthago cives an urbem significet. 319 *seq.*
Castellae regni successio. 220, et 225
Castigatio utilis ei qui castigatur. 365
Casus improvisi conductorem non liberant. 270
Catonis Censorii dolus. 488
Causae iniustae, et suasoriae, et exempla utriusque. 430
Causae impellentes quae peccatum excusant. 385
Causae abstrahentes a peccato quae. 387
Causae dispensandi intrinsecae et extrinsecae. 384
Causae subnascentes in bello. 475
Cepisse bello rem quando quis dicatur. 532
Certamen singulare an permittendum ad bellum vitandum. 446
Certamina certo numero an licita. 662
Certus non est certiorandus. 266
Chirographi Thessalorum controversia. 566, et 560
Christus non est tantum interpres legis per Mosem datae. 43
Christi facta non omnia nos ad imitationem obligant. 70
Christiani non restiterunt malis Imperatoribus: etiam cum praetextus esset probabilis resistendi. 109
Christiani iurarunt per res creatas cum respectu ad Deum. 283
Christiani etiam sine armis militant. 473
Christiani tenentur auxilio esse Christianis periclitantibus ob Religionem. 309
Christianis an resistere superioribus permittatur in summa necessitate. 115. veteres etiam in summa necessitate non restiterunt, cum possent. 115
Christianorum fedes inter se; eius obligatio. 309
Christianorum veterum sententia de iuramento. 288 *seq.*
Christianorum mos circa captos. 557
Christianos an deceat ex praeda quaestum facere. 640
Circumcidi Christiani an potuerint. 482 *seq.*
Circumcisio ad quos populos pertinuerit. 32. olim multis populis cur necessaria. *ibid.* ab extraneis sponte suscepta, et quare. 33
Citatio in locis non tutis. 509
Citatio in repressaliis. 500
Civis eorum capi potest, qui nostrum civem iniuria detinent. 498
Civis innocens an iuste dedi possit, ut excidium vitetur. 460
Civis civitatem indemnem quomode praestet. 195
Civium et servorum differentia. 559
Cives Romani quo sensu dicantur, qui in orbe Romano vivunt. 242
Cives quando ius damni repetendi habeant in Magistratus. 329
Cives an abscedere a civitate possint. 194
Civitas quomodo dividatur, et quo effectu. 242
Civitas bello victa an desinat civitas esse. 559
Civitas iniusta non desinit civitas esse. 502
Civitas iniusta a piratarum coetu quid distet. 502
Civitatis res belli iure acquiruntur. 560
Civitatis ius in cives. 194
Civitatis ius in magistratus quale. 329
Civitates federatae imperio distinctae. 75
Civitates immortales quo sensu. 238
Civitates desciscentes recipere, contra amicitiam est. 661
Clarigatio. 506
Classis quid. 315
Clausula, ut caetera tamen rata maneant. 660

Clausula, si populus velit, quid operetur. 683
Clemens Alexandrinus pro poenis et militia. 61
Clementia in bello. 587 *seq.*
Clerici bello arcentur, et quatenus. 124
Clericis interdicta est militia. 64
Clero olim exclusi, qui post baptismum militassent, aut magistratum gessissent. 64
Coemptio an licita. 154
Cogendus ad religionem Christianam nemo. 405
Cogere pugnat cum statu inferioris. 92
Cognatica successio linealis : et eius fundamentum. 220
Collegio destructo an res maneant eorum, qui aliis supersunt. 241
Colloquium postulans ad quid obligetur. 688
Colloquio durante res suas promovere licet. 689
Colloquii usus ad vitandum bellum. 443
Coloniae naturaliter non subsunt civitati matrici. 242
Comites legatorum an sint inviolabiles. 341
Commeandi ius qualem interpretationem recipiat. 675
Commeandi securitas etiam extra territorium dantis porrigitur. 677
Commeatus an ad bona extendatur. 676
Commeatus morte dantis an exstinguatur. *ibid.*
in Commeatu comites qui. *ibid.*
Commerciorum libertas. 150
Comminatio nemini ius dat. 279
Commissiones. *vide* Dimicationes.
Commodatarius ad quid teneatur. 267
Commodator quando intra praedictum tempus rem repetere possit. 325
Communio an durare possit. 140
Communio quibus ex causis cessaverit. 142
Compensari non potest id quod bello causam dedit, aut iure gentium factum est. 648
Compensatur cum promisso res iniuste detenta. 648
Compensatur cum promisso debitum. *ibid.*
Compensatur cum promisso damnum datum. 649. et poena. *ibid.*
Compensatio debetur subditis, quorum bona pace alienata sunt. 653
Compensatione non est laedendum ius tertii. 649
Compromissi usus ad bellum vitandum. 444 *seq.*
Concessio immunitatis a vectigalibus et tributis quomodo intelligenda. 325
Concessum an morte concessoris intereat. 676
Concubinatus quidam species matrimonii naturalis. 189
Concupiscere in Decalogo quid. 394
Condicere. 506
Conditio non impleta liberat fidem. 647
Conditio, si res maneant eodem loco, quando tacite insit. 324
Conditiones contra eum, qui elocutus est, potius interpretandae. 657
Conditionem deferentis an accipientis verba plus valeant. 327
Coniecturae ad interpretationes. 322
Coniecturae extendentes. *ibid.*
Coniecturae restringentes. 323
Coniectorum locus ad interpretationem. 315
Coniugium. *vide* Matrimonium.
Consensus solus inducit obligationem. 203
Consensus populi in rebus modicis sequi facilius praesumitur. *ibid.*
Consilia et praecepta interdum indistincte efferuntur. 60
Consilia sapientum quantum valeant. 442
Consiliarii Regum quomodo obligentur ex bello iniusto. 576
Consita an solo cedant. 236

Consortia impiorum vitare, sapiens monitum. 307
Constantiae debitum quale. 254
Constantinopolitani nullum ius ad eligendum Imperatorem habuerunt, quod non dependeret a populo Romano. 244
Constituens non semper superior constituto. 80
Consuetudo quomodo introducatur. 168
Consuetudo pro consensu populi in iure concedendarum iurisdictionum. 203
Consuetudo horum temporum de mobilibus bello captis. 570
Consuetudo hodierna de recipiendis deditis. 594
Consumens nummos furtivos ad restitutionem tenetur. 248
ad Contrahendum nemo metu impellendus. 266
Contractus quid. 265
Contractus innominati qui, et unde dicti. *ibid.*
Contractus vergens ad perniciem publicam an obliget. 298
Contractus Regum secum ferentes alienationem pecuniae populi, regni, partis regni, patrimonii regalis an valeant. 298
Contractus Regis, an actionem pariant. 294
Contractus Regis subditis ius cogendi non dant. *ibid.*
Contractus Regum an leges dicendi. 295
Contractus et leges misceri possunt. *ibid.*
Contractus perfectus sine scriptura. 327
Contractus Regum et populorum an interpretandi ex iure Romano. *ibid.*
Contractui extrinseca non sunt indicanda. 266
Contractu populi facto cum liber esset, Rex postea factus tenetur. 297
in Contractibus vitium rei indicandum, et quare. 265
de Contractibus leges Romanorum et Hebraeorum. 267
Contractibus invasorum sive tyrannorum populi non tenentur. 298
Contractuum divisio. 263
Contractuum natura repudiat ambiguas locutiones. 486
Contumelia quo sensu ab iniuria distinguatur. 52
Conventio de redemptione an rescindi possit ob laesionem. 678
Conventionum divisio in publicas, et privatas. 299
Conventionum publicarum divisio. *ibid.*
Conventiones. *vide* Contractus, et Federa.
Convictus cum impiis et contumacibus quatenus sit illicitus. 307. qualis prohibeatur. *ibid.*
Corcyrensis controversia inter Athenienses et Corinthios. 319
Cornelia lex pro heredibus eorum, qui postliminio redierunt. 568
Cornelius mansit Centurio post baptismum. 48
Corpus ad servitutem obligari potest. 311
Corpus naturale idem quamdiu dicatur. 239
Corpus ex terra ortum terrae debetur. 347 *seq.*
Corpus humanum bestiis dari miserandum. 348
Corpora hominum debent dissolvi extra conspectum. 348
Corraria quid. 538
Credens pecuniam patri ad alendum filium, actionem habet in filium. 249
Creditor tenetur de perceptis fructibus supra usuram. 249
Culpa sine dolo sufficit ad restitutionis obligationem. 576
Culpa media inter iniuriam et infortunium. 581
Curae clericis interdictae. 64 *seq.*
Curatores regni summum imperium habere possunt. 84
Cyri et Arsicae controversiae. 223

D.

Damnum quid, et unde dictum. 328
Damnum contra honorem et famam datum. 333
Damnum faciendo quomodo detur. 329 *seq.*
Damnum non faciendo quomodo detur. 330
Damni directe dati, et in consequentiam, distinctio. 423
Damni causa qui dicantur. 330
Damni dati consequentia quae censeantur. 330
Damna in dubio pace remissa censentur. 655
Datum ob causam turpem retineri potest. 251
Datum ob rem honestam, sed alioqui debitam, an retineri possit. *ibid.*
David quo modo et quatenus Sauli restitit. 113
David res acquirit iure belli. 534
David a iuramento illicito implendo abstinet. 281
Debendi vox diversas habet significationes. 207 *seq.*
Debitum non ex iustitia causam iustam bello non dat. 438
Debita an remissa pace praesumantur. 655
Debito universitatis an singuli obligentur, et quatenus. 191
Debitorem carceri eximens creditori tenetur. 477
Decemvirorum Romae iuramentum de re illicita. 281
Decima de praeda consecrata. 530
Deditus nec receptus an civis maneat. 416
Dediti sine conditione an occidi possint. 517
Dediti quando possint interfici. 595
Dediti recipiendi. 594
Deditis pure quid faciendum sit, statuendum a Rege, aut a populo. 683
Deditorum oppida incendi possunt iure belli. 524
Deditio conditionata, et eius effectus. 303
Deditio pura. 665
Deditio antequam murum aries percusserit. 595
Defendere innocentem an teneamur, et quando. 462
Defendens se non opus habet denuntiatione iure naturae. 505
Defensio an ius det in tertium, qui non invadit. 129
Defensio rerum an ius det occidendi. 134
Defensio licita in aggressoris adiutores. 475
Defensio in bellis publicis quae, et qualis. 137. in his, qui bello causam dederunt, non licita. *ibid.*
Defensionis actus pacem non rumpit. 658
Deflorator virginis ad quid teneatur. 331
Defunctis gratia redditur in liberis. 213
Deiectus dicitur qui vetitus est accedere. 317
Deliberati et indeliberati actus distinctio. 581 *seq.*
super Deliberationibus politicis regulae. 453
Deliberationum fines, et media inter se comparanda, et quomodo. *ibid.*
Delicta quomodo contractibus comparentur. 359 *seq.*
Denuntiatio honesta etiam ubi non necessaria. 505
Denuntiatio in quibus bellis necessaria. *ibid.*
Denuntiatio pura et conditionata. 506
Denuntiatio ad proximum praesidium. 507
Denuntiatio cur requiratur. 508
Denuntiatione an opus, ubi legati violati sunt. 509
Depositarius ad quid teneatur. 267
Depositum praedoni reddendum, si dominus non appareat. 286

Deposita bona post publicationem fisco non priori domino reddenda, et quare. 247
Depositam apud se rem suam nemo reddere tenetur. 247
Derelictum quid censetur, spe recuperandi amissa. 168
Desertores ius legationis non habent. 336
Desperatio hosti eripitur, rebus servatis. 608
Despoliatio quid. 549
Deus promittendo obligatur. 254
Deus in iuramento testis et ultor. 282
Deus probavit ius praedae. 530
Deus nocentibus parcit innocentum causa. 476
Deus quo iure efficiat, ut peccata posteris noceant. 426
Deus quo sensu dicatur mutare consilium, et poenitentia duci. 279. quando dicatur improprie nos fallere. *ibid.*
Deus populo cladem immittit, ob Regum facta. 428
Deus αὐτοφυής quo sensu. 362
Deus propter se omnia fecisse quo sensu dicatur. *ibid.*
Deus an non possit agere, nisi ob finem. *ibid.*
Dei ius in homines. 476
Dei lenitas in novo foedere. 376
Dei factum circa liberos peccantium cur hominibus non imitandum. 427
Deo mendacium non convenit. 489
Deo magis quam hominibus obediendum agnoscunt et Philosophi. 104
Dictatoris potestas aliquando summa. 84
ad eum Diem, exclusive, an inclusive intelligendum. 673
Dierum vox in federibus quomodo intelligenda. 315
Diis asscripta quae iuris sunt gentium. 344
Δικαιώματα. 25
Δικαστική quae Aristoteli. 74
Dilatio conditionis ante acceptationem non obligat. 327
Diligendorum gradus. 54
Dimicatio singularis quibus casibus licita. 136 *seq.*
Dimicationes sine fructu illicitae. 598
Dimidium navium de integris intelligendum. 316
Direptio praedae qualis. 544
Direptionis concedendae aut negandae rationes. 544 *seq.*
Direptiones, quae vitandae Christianis. 609
Disciplina militaris Romana. 638
Dispensandi in lege poenali causae quae. 384
Dispensatio distinguitur ab aequitate. 385
Dissimulatio an licita. 481
Divisio rerum. 156
Divortia olim licita. 179. Christianis prohibita. *ibid.*
Do ut des. 263
Dolor non dat ius occidendi. 596
Dolus bonus quis. 481
Dolus an ex genere semper malorum. *ibid.*
Dolus in bello an licitus, et quis. 479 *seq.*
Doli mali vox. 248
Dolo contrahens ad quam restitutionem teneatur. 331 *seq.*
Dolo res hostium capere licet. 538
Dolis abstinere generosum. 492
Domanii fructus distinguendi a domanio. 203
Domanium. *vide* Patrimonium populi.
Dominatio paucorum ad regnum accedit. 626
Dominium externum. 531
Dominium naturaliter et per alium acquiritur. 536
Dominium furiosi unde. 156
Dominium infantis unde. *ibid.*
Dominium conditionatum. 165
Dominium rerum, quae pondere, mensura, et numero constant, quando transeat. 251

Dominium externum sine interno. 554
Dominia quomodo intereant sublato subiecto. 238
Dominus rei praeferendus ei, qui deposuit, et quare. 247
Dominus qui denuntiavit ne servo crederetur, tenetur de peculio aut in rem verso. 248
Dominum rei, quam possidet, ignorans, nemini tenetur. 250
Domini rerum, quae de navi iactae sunt, partem ab aliis repetunt. *ibid.*
Domos incendere inhumanum. 601
Donare, pro transigere. 315
Donatio an acceptari possit mortuo donatore. 260
Donationes a magistris militum factae. 543
Δωροφόροι servi unde. 617
Dubitare quis potest contemplative, non active. 469
Dubitans subditus an recte militet. 469
Dubitans de iure quid facere debeat. 442
Dubitans quomodo ad iudicandum dirigi possit. 442
Duellum. *vide* Dimicatio singularis.
Dux proprie quis. 680
Dux milites quatenus obliget. 682
Dux de belli causis transigere non potest. *ibid.* inducias dare potest. *ibid.*
Dux homines, imperia, agros iam acquisita concedere non potest. *ibid.*
Dux condonare potest nondum quaesita: etiam qui summus dux non est. 683
Ducis belli ius eximium in praeda. 542
Duces belli dispensatores praedae apud Romanos. 540
Duces Romani quomodo se gesserint circa praedam. 540 *seq.*
Duces belli quidam de praeda nihil decerpserunt. 543
Duces belli quomodo obligentur ex bello iniusto. 576
Ducum pacta quam recipiant interpretationem. 683

E.

Ecclesia ius an habeat in infideles. 436
Εἰρήνη quid. 302
'Εκδικεῖν quid apud Paulum Apostolum. 69
Eleazari factum. 521
Eligens indignum, reipublicae tenetur. 329
Emens rem alienam, restituere eam venditori non potest. 250
Ementi pignus a creditore, tenetur qui oppignoravit, etiamsi res sit aliena. 248
Emptor rei captae bello iniusto an quid impendii deducat. 631
'Εναντιοφανεία. 315
'Ενεχυριασμοί. 496
'Εντολαί. 25
'Επιείκεια. 325
'Επιεικείας fontes et regulae. *ibid.*
'Επιμαχία. 302
'Επιορκεῖν. 285
Episcoporum consilia circa bella. 442
'Εποχαί. 159
Equi et Equae quae postliminio apud Romanos recepta. 570
Errans hosti obligatur ex pacto. 685
Errantes in partem Christianae religionis an puniendi. 406
Error an irritum actum faciat. 256
Esseni non iurabant. 289
Euangelii praecepta an contineantur in iure naturali. 43
Εὐορκεῖν. 285
'Εξαίρετον. 542
Exceptionem habens ius habet ad pecuniam redactam ex bonis suis venditis. 249
Executionis ad modum quod pertinet, conditionem non facit. 687
Exercitoria actio unde. 259
Exercitores an teneantur in solidum ex facto magistri. 259

Exercitus quid. 315
Exheredato filio, an quid debeatur. 211
Ἕξις. 239
Exitus liber cum itinere libero intelligendus. 316
Exploratores graviter puniendi causa. 521
Exsules non tenentur imperiis civitatis. 195
Exteri quomodo de rebus bello captis iudicare debeant. 550
Exteris quomodo ius nascatur ex lege civili. 237
Exterorum res retinentur pro iure nostro, aut civis nostri. 499
Externi testari non prohibentur iure naturali. 204
Externi iuris qualis efficacia. 556
Externum dominium sine interno. 554
Extrinseca contractui non sunt indicanda. 266

F.

Facio ut facias. 263
Facio ut des. *ibid.*
Facinorosi an sepeliendi. 351
Facultas, iuris species, quid et quotuplex. 23
Facultas eminens, quid. 23
merae Facultatis quae sunt, an tempore amittantur. 174
Falsum dicere amenti, et infanti, non est mentiri, stricte sumta voce. 487
Fato fieri quae dicantur. 537
Favor in promissis. 317
Favorabilia in dubio realia. 320
Favorabiliora quomodo interpretanda. 317
Fecialium usus Romae. 442
Federatus an defendendus contra federatum. 461 *seq.*
Fedus quid. 299
Fedus quando renovatum censeatur. 310
Fedus an duret parte violata. 310
Fedus antiquius quando praeferendum. 103
Fedus cum populo reale. 320
Fedus cum Rege non semper personale. 320
Fedus ius dat Regi qui regno pulsus est. 321
Fedus cum populo, aut iusto rege, invasori sive tyranno non prodest. *ibid.*
Fedus inaequale proprie iurisdictionem non dat. 97
Fedus inaequale quod. 96
Federe inaequali qui tenetur populus, liber esse non desinit. 97
Federe inaequali qui tenetur rex potest summum imperium retinere. *ibid.*
in Federe superior quis dicatur. *ibid.*
Federis rumpendi materia odiosa. 318
Federa quaedam idem statuunt, quod ius naturae, et quare. 301
Federis princeps imperium in quibus habeat. 99
Federis inaequalis pericula unde. 100
Federa inaequalia contrahuntur, etiam ubi bellum non fuit. 303
Federa an contrahi possint cum his, qui alieni sunt a vera Religione, quae, et quatenus iure naturae, iure Hebraeo, iure Euangelico. 303, 304, 307
Federa cum quibusdam populis vetita lege Hebraea. 280
Federa quae favorabilia, quae odiosa. 320
Federa aequalia, tum pacis, tum societatis. 302
Federa inaequalia. 303
Federa aequalia de commerciis. 302
Federa personalia. 320
Federa realia. *ibid.*
Federati inaequales an ius legandi habeant. 335
Federum divisio. 301
Federum inaequalium divisio. 303
Federum distinctio circa ius postliminii. 571

Feminae captivae: Hebraeorum lex pro illis. 524
Feminae succedunt in regnis patrimonialibus. 215
Feminae quomodo obnoxiae bellico iuri. 590 *seq.*
Feminis parcendum. 591
Ferae quorum sint. 144. lex, quae eas regi addicit, non iniusta. *ibid.*
Ferae in sylvis privatis non sunt nullius. 228
Ferae sunt Principum in Germania. 229
Feras an dominus amittat, si aufugerint. 228
Ferruminatio non facit confusionem. 236
Feudum ligium. 102
Feuda Franca, sive libera. 102
Feuda longaeva possessione acquiruntur. 171
Feudale ius in personam, et in rem. 102
Feudalis obligatio non tollit summum imperium. 102
Feudalia regna qua successione deferantur. 219
Fides in bello. 641
Fides praedoni, et tyranno debetur. 643
Fides perfido an servanda. 647
Fides compensando quomodo liberetur. 648
Fides tacita quae. 688
Fides commendata in bello. 690
Fides quae vim habeat iuramenti. 290 *seq.*
in Fide esse quid? 97
Fidei bellicae partitio. 651
bona Fide rem alienam qui emit, pretium an repetat. 250
bonae Fidei, et stricti iuris discrimen an valeat inter populos diversos. 317
bonae Fidei possessor non tenetur de re, quae periit. 249
bonae Fidei possessor, si rem alii donaverit, an teneatur. 249. si rem vendiderit, an et quando teneatur. *ibid.*
bonae Fidei possessor an naturaliter fructus suos faciat. 236
bonae Fidei possesor ad rei restitutionem tenetur. 246
bonae Fidei possessor recte impendia repetit, et quae. 236
malae Fidei possessor quale ius tempore acquirat. 555
malae Fidei possessor an speciem perdat. 236
malae Fidei possessor impendîa repetit. 236
Fideicommissum familiae relictum quem ordinem sequatur. 222
Fideicommisso obnoxia longaevo tempore acquiruntur. 171
Fide iubens et solvens proali quo contemplatione tertii actionem habet in eum, qui liberatus est. 248
Fideiussio qualis actus. 264
Fideiussor ad mortem obligari non potest, ad exilium potest. 424
Fideiussoris obligatio, immediate unde. *ibid.*
Filia fratris maioris an praeferenda fratri minori in regni successione. 226
Filius an debeat accusare patrem proditorem. 339
Filius a patre rege in regno exheredari an possit. 222
Filius natus patre iam rege, an praeferendus ante nato. 223
Filio abdicato et exheredato an quid debeatur. 211
Filii naturales an succedant patri, et adoptari possint. 212
Finitivus status Rhetorum. 315
Flacci dolus. 488
Flumen totum interdum ripam alteram sequitur. 164
Flumen idem quo sensu. 240
Flumina quomodo occupentur. 158
Fluminis cursu mutato an imperii fines mutentur. 164
Foenus nauticum. 264
Funeraria actio cuius naturae. 250
Francici iuris successio in regnis. 221

Francorum imperium distinctum a Romano. 244
Francorum regni divisio in orientale et occidentale. *ibid.*
Francorum regum successio olim aliquatenus a populi voluntate pependit. 245
Francorum ius de postliminio extra bellum publicum. 572
Francorum ius circa servos. 556
Francorum mos ad bellum vitandum. 447
Francorum mos circa praedam. 539
Francorum moderatio in bello circa res sacras. 606
Frater minor an praeferatur fratris maioris filio. 225
Fratris filius an patruo regis praeferendus in successione. 226
Fraudantes vectigalia ad quid teneantur. 331
Fructus ut uni populo vendantur pactio an licita. 154
Fructus qui restituendi. 249
Fructus industriales rei non debentur. *ibid.*
Fructus consumpti an restituendi. *ibid.*
Fructus in pace qui concessi intelligantur. 657
Fructus cum re restituendi. 248
Fructus restituendi ex damno dato. 329
Fur ad quid teneatur. 331
Furis nocturni et diurni distinctio quo iure nitatur. 134
Furiosus promittendo non obligatur. 255
Furtum contra ius naturale. 26

G.

Gabaonitarum controversia. 280
Gallicum ius de praeda maritima. 550
Galliae ius circa praedationes quae contra legem publicam fiunt. 332
Gelricum ius de insula et alluvione. 234
Generis nomen saepe adhaeret speciei. 317
Germani una uxore contenti antiquitus. 181
Germanorum veterum latrocinia. 503
Germania non fuit pars Rom. Imperii. 243
Gigantum aetas. 141
Gladium accipiens gladio peribit, quo sensu dictum. 70
Gladios gesserunt Apostoli quidam. 69
Γνώμη Aristoteli quid. 324
Gothorum moderatio in bello circa res sacras. 606
Gradus in Levitico prohibiti, an et nunc matrimonia impediant. 185
Gradus qui in Levitico per interpretationem prohibiti censeantur. 186
Graeci aliquando plures uxores habuere. 181
Graecorum mos circa praedam. 538
Gratia mortuis quomodo reddatur. 213
Gratiam referre prius quam beneficium conferre. *ibid.*
Gravia supra modum eximenda a verborum universitate. 325
Gubernandi tres formae. 78

H.

Habitatio an concedenda externis, et quibus legibus. 152
Haeres non tenetur ex vi sola iuramenti facti a defuncto. 286
Haeres an de poena teneatur. 429
Haereticus Augustino quis. 407
Harmonica proportio an in poenis locum habeat. 390
Hastarum erectio. 689
Hebraei iussi sacra gentium abolere. 527
Hebraeis an licuerit beneficia dare extraneis, aut ab iis accipere. 304
Hebraeorum lex pro foeminis captivis. *vide* Feminae captivae.
Hebraeorum mos de agris captis. 537. de corona victi Regis. 548
Hebraeorum ius circa servos. 556

Hebraeorum lex. *vide* Lex.
Hebraeorum ius in liberos. 177
Hebraeorum lex de arboribus in bello. 601. pro servis. 619
Hebraeorum leges in contractibus. 267 *seq.*
Hebraeorum sententia distinguens ea, quae natura honesta sunt. 294
Herodis Magni liberorum controversia. 223
Hispanicum ius de praedis terrestribus et maritimis. 550
Hispanicum ius de postliminio, de comitatibus et arcibus. 570. de navibus, quas piratae ceperunt. 571
Hollandiae ius circa praedationes, quae contra legem fiunt. 332
Hollandiae mos circa obligationes exercitorum. 259
Hollandicum ius de agris inundatis. 233. circa insulas, et alveos siccatos. *ibid.*
Homicida quid restituere teneatur. 331
Homicidas occidere ut liceat, unde ortum habeat. 41
Homo ad quae ius habeat. 329
Homo homini instrumentum. 536
Hominum reddendorum pactum de vivis intelligendum. 316
Honestatis generale praeceptum in Euangelio. 51
Honestum quid et quotuplex. 36
Honoribus arcentur nocentum liberi. 428
Hostis quid antiquis. 301
Hostis occisio, indistincta quo sensu licita. 512
Hostis an offendi possit in solo pacato. 515
Hosti subministrans res an pro hoste habendus. 476
Hosti mentiri licere qui senserint. 490
Hostem spoliare an liceat. *vide* Spoliare.
res ad Hostem missae, quando et quatenus intercipi possint. 477
Hostes sepeliendi. 350
apud Hostes esse possunt qui non hostil sint animo. 580i
Hostes qui. 501
Hostes sunt et qui pro parte summum imperium habent. 504
Hostes fiunt etiam, qui inaequaliter federati sunt. *ibid.*
Hostium subditi, hostes. 507
Hostium subditi ubique offenduntur iure belli. 515

I.

lacobus probat ius acquirendi bello. 530
Iacobi filii ex ancillis ab ipso adoptati in ius succedendi. 212
Idololatras quos morte puniat lex Hebraea. 403
Idololatriae species et gradus. 372, 404
Iehu factum quale. 122
Iephthis controversia cum Ammonitis. 167
Ignorantia quae delictum minuat. 397
Ignoscere an liceat interdum. 382. an liceat posita lege poenali. 384
Illicita eximenda a verborum universalitate. 325
Illyrii praedari soliti, triumphati. 503
Immemoriale tempus. *vide* Tempus immemoriale.
Immunitas rerum ad agriculturam pertinentium. 612
Impediens aliquem a petendo munere quando teneatur. 329
Impendens in rem alienam receptu difficilem sumptus servat. 250
Imperator Romanus an imperium habeat in omnes. 435
Imperator Romanus qua talis, unde ius suum habeat. 244 *seq.* vicarium ei quis dare possit. 245
Imperator Germaniae qua talis, unde ius suum accipiat. 245
Imperium acquiri quatenus possit. 622

Imperium in victos accipi recte ad sui tutelam. *ibid.*
Imperium bello acquiritur. 558
Imperium ut in Rege est bello acquiritur. 560
Imperium alienari potest a Rege consensu populi. 201
Imperium Romanum distinctum ab Imperio Francorum, et regno Langobardorum. 244
Imperium et maiestatem conservare, quid ? 97
Imperii Romani nunc non sunt omnia quae olim fuerunt. 436
Imperii summi ius tam populo, quam Regi longa possessione acquiritur. 172
Imperii subiecta personae, et territorium. 156
Imperii pars pignori dari non potest. 203
Imperii exempla. 86
Imperii summi partitio quomodo fiat. 91 *seq.*
Imperii vox improprie sumta pro ductu, et pro postulato. 99 *seq.*
Imperio partito singuli imperantes pro sua parte ius belli habent. 119
Imperia magna difficulter custodiuntur. 625
Imperia successiva non semper summa. 83
Imperia non summa plene haberi, et in patrimonio esse possunt. 89
Imperia electiva quaedam summa. 83
Imperia quaedam in patrimonio, et alienabilia. 84
Imperia quomodo intereant sublato subiecto. 238
Imperia prophanorum sponte non subeunda. 308
Impietatis authores iure gentium punibiles. 403
Impossibilitas facti promissi excusat, ne pax rumpatur. 660
Inaequalitas, quae inestc ontractui, iure gentium non resarcitur. 274
Incarcerans alterum iniuste ad quid teneatur. 331
Incestum iure gentium. 184
Incorporalia cum persona acquiruntur. 553
Indefinita pro universali quando sumenda. 317
Indi plures uxores habebant. 181
Indictio belli. 504 *seq.*
Indictio belli utrinque facta. 507
Indictio specialis non requiritur, si socii per se, et apud se bello impetantur. *ibid.*
Indictum bellum principali, simul indictum subditis et sociis. 507
Indirecte licent quaedam, quae directe non licent. 476
Induciae quid: et unde dictae. 671. quando incipiant obligare. 673
Induciae ad certum finem; et earum effectus. 674
Induciae a ducibus dantur. 682
Induciarum tempus an veniat sub belli an pacis nomine. 671
Induciarum tempus quomodo computandum. 672
Induciis finitis nova indictione non opus. 672. earum tempore quid liceat. 673. an deficientes et relictos recipere liceat. 674
Induciis elapsis, qui sine culpa penes hostem reperitur an capi possit. *ibid.*
Induciis ab altera parte ruptis indictione non opus. 675
Inermibus parcendum. 591
Infans promittendo non obligatur. 255
Infantis dominium unde. 156
Infantium dominium quale. 157, 176
Infantibus parcendum. 589
Infeudatio est alienatio. 202
Infeudationes regnorum irritae sine consensu populi. *ibid.*
Infortunium et iniuria quo distent. 417
Infortunii et iniuriae distinctio. 580
Ingrati non puniuntur. 382
Inimici sepeliendi. 350
Iniuria quando alteri in persona alterius facta censeatur. 661

Iniuriae, culpae, et infortunii discrimen. 581 *seq.*
Iniuriae quaedam ferendae, et quales. 52
Iniustitia committi potest in bello iusto. 578
Iniustum quid. 22
Iniusti iudices, testes, accusatores ad quid teneantur. 331
Innocentem an teneamur defendere, et quando. 462
Insignia regiae potestatis conceduntur principibus populi liberi. 83
Institoria actio unde. 259
Instrumenta ruris pignori capi vetita. 604
Insula quomodo distinguatur ab alluvione. 234
Insulae cuius. 114
Intentio mala per se ad restitutionem non obligat. 439
Interfectio. *vide* Occisio.
Interim pro interdum. 281
Interpretationis fontes. 314
Interpretandi regulae. 317
Inundati agri cuius iure Romano. 231
Inundationis duae species. *ibid.*
Inundatione dominium naturaliter non amittitur. 232
Inundatus ager quando derelictus habeatur. 233
Invasor imperii praeceptis suis quatenus obliget 119. quomodo possit interfici belli iure: et ex lege antecedente: et ex autoritate ius imperandi habentis. 120. cur extra casus exceptos interfici a privato non possit. 121
Inventionis titulus locum non habet in his, quae iam possidentur. 434
Involuntarium ex voluntario habendum pro voluntario. 332
Ioannis Baptistae et Christi doctrina quatenus eadem. 46
Iosephus Iudaeus in legis expositione Romanis blanditur. 527
Iosephi Patriarchae dolus. 489
Iosephi Patriarchae monopolium. 269
Ira quid. 362
Ira in Deo quatenus. 277
Irregularitas ex bello. 457
Irriti actus quinam iure naturae. 181
Irriti actus a lege civili non fiunt, nisi eorum qui subsunt. 189
Itus quomodo reditum comprehendat. 676
Iudaei. *vide* Hebraei.
Iudaeorum opinio de necessitate restitutionis. 576
Iudex quasi pater. 450
Iudicandi libertas homini ab homine quomodo debeatur. 487
Iudicare an possit de regni successione, sive Rex, sive populus. 223
Iudicium zeli. 372
Iudicii cessatio momentanea aut continua. 67
Iudicii cessatio iure aut facto. *ibid.*
Iudicia criminalia quare instituta. 376
Iudicia capitalia an permissa Christianis. 379. non sunt affectanda. *ibid.*
Iudicia apud Hebraeos quaedam regiae potestati exemta. 94
Iudicia in subditos. 464
Iurans non daturum se potest repetitionem erepti omittere. 281
Iurans praedoni datum non recte repetit. 286
Iurans redire ad hostem, si clam redeat, non satisfacit. *ibid.*
Iurans tenetur ex animo iurare, et re implere quod iuravit. 285
Iurans quando Deo tantum obligetur, quando et homini. *ibid.*
Iurans non tenetur, si is, cui iuratum est, eum liberet. 287
Iurans implere debet contractum, cui inest inaequalitas. 286
Iurans deliberato animo se non obligandi, tamen obligatur. 278
Iurantis verba quomodo accipienda. 277
Iurare volens obligatur, etsi obligare se nolit. 278

Iuravit Paulus. 288
Iuramentum per sceptrum, salutem, et similia. 283
Iuramentum per salutem Principis, et maiestatem Imperatoris. *ibid.*
Iuramentum per Deos falsos an obliget. 284
Iuramentum piratae aut tyranno praestitum obligat. 286
Iuramentum metu extortum obligat: et quatenus. 285
Iuramentum periuro datum an obliget. 287
Iuramentum per res creatas an licitum, et quo sensu. 283
Iuramentum de re impossibili nihil operatur. 282. de re pro tempore impossibili quid operetur. *ibid.*
Iuramentum, impediens maius bonum morale, non valet. *ibid.*
Iuramentum violatum. *vide* Periurium.
Iuramentum quomodo ex lege actui invalido validitatem conferat. 288
Iuramentum de re illicita non valet. 281
Iuramentum non extendendum ultra consuetam significationem. *ibid.*
Iuramentum Regis irritum esse potest ob actum ipsius praecedentem. 293
Iuramentum dolo elicitum quam vim habeat. 279
Iuramentum non intelligendum sub conditione tacita. *ibid.*
Iuramentum militare Romanorum de praeda. 546
Iuramenti forma. 282
Iuramenti effectus. 284
Iuramenti efficacia quatenus pendeat a superiore. 287
Iuramenti vis et interpretatio. 276, 491
Iuramenti violati poena ad posteros manat. 277
Iuramenti obligatio ex animo deliberato. 278
Iuramento promissum non potest retineri ob peccatum alterius antecedens. 288
Iuramento convenit maxima simplicitas. 280
Iuramento testis et ultor Deus. 282
absolutio a Iuramento unde vim habeat. 287
Iuramento promissum compensari non potest cum eo, quod ante erat controversum. 288
circa Iuramenta quid possint superiores. *ibid.*
leges Romanae circa Iuramenta quid statuant. 288
Iuramenta a Christo quae prohibita. *ibid.*
Iuramenta Regum. *vide* Reges.
Iuratum pactum fortius non iurato. 326
Iurisdictiones summa inferiores concedi iure hereditario possunt populi consensu. 203
Ius pro eo quod iustum est. 22
Ius pro qualitate sumtum, quid sit. 23
Ius pro lege. 24 *seq.*
Ius pro lege ad aliarum a iustitia virtutum materiam pertinet. 25
Ius naturale. 25. quid, et quomodo differat a divino voluntario. 30
Ius voluntarium, **τὸ ἐν τάξει.** 25
Ius naturale a Deo immutabile, et quare? 26. est aliquod consequens actum humanum. *ibid.* sumitur aliquando pro eo quod est honestum. *ibid.* videtur mutari propter materiae mutationem. *ibid.* esse aliquid iuris naturalis probatur a priori et a posteriori, quomodo. 28. iuris naturalis reductive quae sint. 25. eius iuris permissive tantum quae sunt, et praecipi, et vetari a Deo possunt. 40
Ius naturae pro certo statu. 27
Ius naturae et gentium quomodo a Romanis Iurisconsultis sumatur, et an recte. 27
Ius rectorium et aequatorium. 23

Ius non est in brutis animantibus. 27. de illis improprie quo sensu dicatur. 28
Ius voluntarium humanum, vel divinum. 30
Ius voluntarium humanum civile, civili latius, civili arctius. 30
Ius voluntarium divinum. *ibid.* aut est unius populi, aut omnium. 31
Ius voluntarium divinum omnibus populis commune triplex. *ibid.*
Ius gladii quid in sacris et profanis literis. 45
Ius divinum Hebraicum alios populos non obligat. 31
Ius Hebraeum quoad nos abrogatum non recte dicitur. 33. quem usum nunc habeat, et quem in permissis. 33. nihil continet iuri naturae contrarium. 33
Ius gentium quid: et quomodo probatur. 30. non est commune omnibus populis. *ibid.*
Ius, et usus iuris distinguenda. 102
Ius supereminens Regis, aut civitatis, an liberet a fide subditis data. 645
Ius externum quale. 574
Ius pro iure externo. 512
Ius regum et populorum quando pace remissum censeatur. 655
Ius gentium circa inaequalitatem in contractibus. 274
Ius internum ab externo distinctum. 267
Ius exterorum supereminenti dominio non subest. 295
Ius naturae moribus obliteratur. 301
Ius gentium de bello captis. 531
Ius pignoris, retentionis, servitutis an bello acquiratur, et quomodo. 550
Ius captivitatis etiam iniuria dicitur. 555
Ius gentium vetat permissa iure naturae, et permittit vetita. 519
Ius gentium apud populos quosdam. 522
Ius gentium improprie quod multi populi usurpant sine mutua obligatione. 482 *seq.*
Ius saepe remittendum ut bellum vitetur. 449
Ius luendi pignoris an tempore amittatur. 174
Iuris gentium dicuntur multa, quae communia sunt populis sine mutua obligatione. 156
Iuris derelicti signa ex factis et non factis. 168
Iuris naturae quaedam sunt, quae non ubique observantur. 183
Iuris gentium multa improprie dicuntur. 228
Iuris quaesiti iure naturali ab iure civili distinctio repudianda. 295
Iuris fecialis origo. 510
Iuris externi efficacia qualis. 556
Iuris ignorantia aut excusabilis, aut inexcusabilis. 583
Iuris societas aliqua cum praedone. 286
Iuris naturae dictata alia magis, alia minus manifesta. 396
Iuri naturae non pugnant quaedam quae vetita sunt lege divina. 396
Iure gentium bona subditorum obligantur ex facto superiorum. 496
Iura quaedam ad summum imperium pertinent separabiliter aut communicabiliter. 173
Iura quaedam realia quo sensu dicantur. 23
Iusiurandum. *vide* Iuramentum.
Iusiurandum a civitate factum et repetitum. 645
Iustitia expletrix. 24
Iustitia attributrix, **διανεμητική**. *ibid.*
Iustitia attributrix an tantum circa res communes, expletrix circa res singulorum versetur. 24
Iustum, id est, solemne. 71

L.

Lacedaemone nepos ex filio maiore filio minori natu in regno praelatus. 225

Lacedaemone filius rege patre natus praeferebatur ante nato. 224
Lacedaemonii dolum in bello pluris quam vim faciebant. 480
Lacedaemoniorum mos de agris captis. 537
Laconum ius in Messenam. 167
Latroni fides servata. 643
Latrones ius legationis non habent. 336
Λάφυρα. 548
Legationes assiduae reiici possunt. 337
Legatus an iurisdictionem habeat. 342
Legatus, si quid debeat, quomodo compellandus. *ibid.*
Legatus quando sponte domum redire possit. 324
Legati mittentem obligant etiam contra arcana mandata. 258
Legati qui iure gentium utantur. 335
Legati in bellis civilibus quo iure sint. *ibid.*
Legati an admittendi. 336
Legati ob quas causas possint non recipi. *ibid.*
Legati quo casu mutabiles. *ibid.*
Legati referunt personam mittentis. 338
Legati iure civili loci ubi sunt non tenentur. *ibid.*
Legati habentur quasi essent extra territorium. *ibid.*
Legati delictum per quem puniendum. 338 *seq.*
Legati per modum defensionis occidi aut repelli possunt. 339
Legati an subiaceant iuri talionis. 341
Legati domus an pro asylo. 342
Legatorum ius. 334
Legatorum ius an valeat apud eos, ad quos non mittuntur. 340
Legatorum ius valet in bello. 341
Legatorum comites an inviolabiles. 341
Legatorum bona an possint pro delicto capi. 342
ob Legatos violatos bella. 343
Legitima an lege humana tolli possit, et quatenus. 209
Λεια. 545
Lenitas in errantes circa divina. 406
Lex quid. 24 *seq.*
Lex Mosis dupliciter sumitur. 44
Lex Mosis iudiciaria quando et quomodo sublata. 47
Lex Mosis non habet prius et posterius 187
Lex Mosis. *vide* Ius Hebraeum.
Lex non semper irritum facit quod vetat. 190
Lex imperfecta Ulpiano quae. 190
Lex de sabbato et de decimis quomodo ad Christianos pertineat. 34
Lex idem potest quod consensus expressus. 610
Lex in praesumtione facti non existentis fundata, an obliget, 256
Lex Romana de laesis ultra dimidium pretii. 267
Lex occidi aliquem permittens an conscientiam liberet, et quando. 136
Lex, quae feras, pisces, aves regi addicit, non iniusta. 144
Lex iusta quae vetat, quod iure naturae licet. *ibid.*
Lex de usucapione an pertineat ad summum imperium, aut eius partes. 172
Lex Hebraea an prohibeat divortia et matrimonia plurium uxorum. 178 *seq.*
Legis ratio particulariter cessans casum a lege non eximit. 72
Legis dispensatio Regem non obligat. 298
cessatio Legis in particulari dispositio est da dispensationem. 384 *seq.*
Legis conditor an se obliget, et quatenus. 172, 384
in Lege poenali dispensandi causa quae. 384
Leges poenales aut coactivae locum non habent circa actus Regum. 292 *seq.*

Leges Romanae de contractibus. 267
Leges Romanorum poenales in quo iniquae. 390
Leges quae obligent. 685
Leges a Christianis ferri possent similes Hebraicis, nisi trium causarum aliqua obstet. 34
Leges et contractus misceri possunt. 295
Leges non omnes obligant. 296
Leges quae validiores si casu confligant. 326
Leges interficere aliquos permittentes quando ius internum dent, quando solam impunitatem. 379
Leges an obligent summam potestatem. 384
Leges quasi pacta. 253
Leges civiles quaedam plane iniustae. 206
Leges humanae quaedam praecipere possunt cum mortis periculo observanda. 112. humanius sunt interpretandae. *ibid.*
Leges quaedam, etiam divinae, tacitam habent exceptionem summae necessitatis. *ibid.*
Leges recipiunt id quod plerumque. 107
Leges ferri possunt de tempore quo summum imperium amittatur. 173
Leges de re promissa obligant. 255
Leges iniustae, quae propinquos nocentium innocentes interfici iubent. 428
Leges civiles de promissis minorum. 255
Legum finis et efficacia. 267
Legum diversitas circa venditionem et emtionem. 269
Liber homo postliminio quomodo redeat. 565
Liber homo postliminio sua recuperat: an et alienata? 566
Liberam fore Carthaginem quomodo interpretandum. 319
Liberi filiarum alendi. 209
Liberi pignorari ac vendi a parentibus quando possint. 177. ius ipsorum in liberos. *ibid.*
Liberi ex quibusdam matrimoniis impediuntur succedere. 212
Liberi ob parentum delicta non puniendi. 425
Liberis an debeantur alimenta, et quo sensu. 208. an alendi vulgo quaesiti, et ex incesto nati. 209
Liberos cogendi ius. 176
Liberorum cum parentibus matrimonia contra ius naturae. 183
Libertas quando iusta belli causa. 434
Libertas quo sensu naturalis. 434
Libertas an pax placeat, gravis interdum deliberatio. 455
Libertati praeferenda vita populi totius. *ibid.*
Libertas populi quid significet. 84
Libertas subditorum obligatur ex facto superiorum. 496
Libertas bellandi non praesumitur abdicata. 318
Licere pro iure externo. 574
Licere, vox ambigua quas significationes habeat. 511 *seq.*
Licere quaedam dicuntur, quae rectius aliter fiunt. 511
Licere quaedam dicuntur, ob impunitatem. 512
Licere oppositum ei quod decet, aut oportet. *ibid.*
Limen et limes idem. 562
Limitati agri. 163
Lis potest utrinque esse sine peccato. 448
Literae Marcae. 498
Litigare Christianis quo sensu vetitum. 51
Littus quorum. 158
Loca in solo pacato posita quo casu recte occupentur a bellante. 146
Locans pluribus operam an a singulis mercedem in solidum exigere possit. 270
Locationis et conductionis natura. 270

Locator tertio rem locans, conductori tenetur de eo quod percipit. *ibid.*
Locator operae ad quid teneatur. *ibid.*
Locupletatus ex re aliena, eatenus ad restitutionem tenetur, et quare. 248
Locutio de futuro nostrae potestatis quotuplex. 254
Locutionis ambiguae usurpatio quando licita. 485 *seq.*
Ludovici et Galeatii controversia de Mediolano. 224

M.

Macabaei bello adiuverunt extraneos. 305
Macabaeorum resistentia qualis. 113
Macedonum lex quaedam iniusta. 428
Magistratus inferiores summum imperium habenti iuste resistere non possunt. 110 *seq.*
Magistratus Christiani Pauli tempore. 45
Magistratus Hebraei non restiterunt malis regibus. 111
Magistratus ex quibus damnis teneatur. 332
Magistratus an teneantur, eo quod a nautis cautionem non exegerint. *ibid.*
Magistratus oppidanos quatenus obliget. 682
Maharbalis factum. 683
Mahumetistarum opinio de necessitate restitutionis. 576
Maiestas pro dignitate imperantis sumitur. 97. quid sit. *ibid.*
Maioratuum iura tempore amittuntur. 171
Maioratuum successio in regno Castellae. 220
Mandantis morte an pereat mandatum. 260
cum Mandatario qui contrahit etiam si mandatarius mandatum excedat, obligatur. 258 *seq.*
Mandatarius mandatum excedens quando nos obliget. *ibid.*
Mandator ad quid teneatur. 267
Mandatum an impleri possit per aequipollens. 323
Mandatum excedens, et sic cum alio contrahens, ad quid obligetur. 681
Mandatum generale, et speciale in bello. 639
Mandata publica, quae nautis dantur adversus piratas. 332
Manlii bellum in Gallograecos quale. 508
Manubiae quid. 540
Manumissio interdum omitti sine peccato nequit. 619
M. Marcelli moderatio in victoriis. 607
Mare an proprium fieri possit. 143. an terra contineatur. 144
Mare non divisum. *ibid.*
Mare in fundum admissum. 159
Mare occupatione omissa ad naturam redit. 159. navigandi ius in Mari. *ibid.* imperium in Mari quorum sit. 161
Maris pars quatenus occupari possit. 157
Mares feminis praeferuntur in regnis a populo delatis. 218
Mariti ius supra uxorem. 178
Masculina pro communibus. 317
Mater quomodo magis certa patre. 211
Matrimonium quid sit ex iure naturae. 178
Matrimonium an irritum deficiente consensu parentum. 181
Matrimonium irritum cum alterius viventis coniuge. 182
Matrimonium ad morgengabicam. 212
Matrimonium apud veteres Romanos postliminio non restituebatur. 567
Matrimonii petitio iniusta belli causa. 434
Matrimonii iura ex lege Christiana. 179

Matrimonia non ineunda cum profanis. 308
Matrimonia quaedam talia sunt ex gele, ut liberi ad haereditatem non admittantur. 212
Matrimonia plurium uxorum olim licita. 181
Matrimonia cum propinquis sanguine, aut affinitate, unde, et quatenus illicita. 183 *seq.*
Matrimonia parentum cum liberis, et liberorum cum parentibus contra ius naturae: et unde illicita. 183
Matrimonia an licita in gradibus expressis in Levitico. 186
Matrimonia fratrum et sororum quo iure vetita et unde illicita. 187
Matrimoniorum contrahendorum libertas quibus et quatenus debeatur. 153
Maxillam obvertere Hebraeis quid. 53
Maximus natu in regnis a populo delatis praefertur inter pares sexu. 218
Membri conservandi causa interfectio licita. 131
Mendacium pro vita. 490
Mendacium prohibitum. 483
Mendacium qui auctores certis casibus admittant. 484
Mendacium dicere et mentiri apud Gellium quomodo distinguantur. 485
Mendacium a Deo alienum. 489
Mendacium stricte dictum quid. 487
Mendacium an committatur respectu tertii, ad quem sermo non dirigitur. 488
Mendacii, qua illicitum naturaliter, quid materiale, quid formale. 485
de Mendacio et aequivocatione Scholasticorum sententia. 491
Mensura eius quod res valet. 268
Mentiri apud volentem an liceat. 488
Mentiri hosti licere qui senserint. 490
Mentitur qui dicit quod falsum putat, licet verum sit. 485
Mercatoribus parcendum in bello. 592
Meritum ex libera voluntate. 425
Metus a tertio illatus an actum vitiet. 257
Metus alterius an tollat ius transire volentis. 149
Metus a vicino an iusta belli causa. 433
Metus solus non sufficit ad ius interficiendi alterum. 129
Metus exceptio non liberat a religione iurisiurandi. 644
Metus qui pro iusto habeatur in bello publico. 647
Metu promittens an teneatur. 257
Metu quid faciens, absolute velle dicendus. 257
Metu causam dans contractui quando ad restitutionem teneatur. 285
Metum inferens tenetur ad restitutionem. 257
Miles de incendiis, et raptu sine iussu publico, an teneatur. 640
Milites Christiani sub Iuliano. 63. sub Diocletiano. *ibid.*
Milites Iudaei externis militabant. 46
Milites ab Ecclesia non excommunicati. 61
Milites quomodo tenentur ex bello iniusto. 576
Militis Christiani officium. 65
Militi quae ex praeda cederent apud Romanos. 549
Militibus datus commeatus prodest et duci. 676
Militum nomine qui veniant. *ibid.*
Militare propter praedam aut stipendium praecipue non licet. 465
Militia mercenaria sine delectu causae improbatur. 465
Militia poenitentibus olim interdicta, et quare. 64. est interdicta clericis. *ibid.* eam Ecclesia vetus probat. 65
Militiae repetitio qualis damnata Synodo Nicaeensi. 63

Militiam concedit Origenes interdum Christianis. 59
Militiam et capitalia supplicia concedit illis Tertullianus. *ibid.*
Militiam ob quas causas Iudaei detrectaverint. 60. quas ob causas olim etiam Christiani eam detrectaverint. *ibid.*
Minor annis hosti obligatur. 685
Minor an promittendo obligetur. 255
Misericordia digni qui bello capiuntur. 614
Misericordiae ara apud Athenienses. 418
Mobiles res quando fiant singulorum capientium. 537
Mobilia generaliter postliminio non recipiuntur. 570
Moderatio in belli iure circa personas. 587
Modus in poena unde petendus. 385
Modi habendi qui. 83 *seq.*
Monomachia bellum finire an liceat. 662
Monomachiae de regno quis effectus. 663
Monopolium. *vide* Coemtio.
Monopolia quae licita, quae contra ius, et quae contra caritatem. 269
Mora in territorio alieno an licita. 151
Morae purgatio in pace an admittenda. 657
Moralium incertitudo unde. 440
Mori Hebraeis dimitti vocatur. 353
Mores generales in aliqua parte mundi non faciunt ius naturae. 396
Mors deportationem quando comprehendat. 317
Mors pro vera religione quanti facienda. 118
Mortem pati potius quam alium occidas, quando liceat, quando non. 131 *seq.*
Mortem aeternam aggressoris an quis sua morte cavere debeat. 68 *seq.*
Mortis casus expressio quando extendatur ad casum non nati. 322
Muli qui apud Romanos postliminio recepti. 570
Mulierum imperia Romanis incognita. 244
Multitudini etiam in delicto parcendum. 596
Mundiburgii ius. 97
Murenae controversia cum Mithridate. 327
Muri faciendi prohibitio quando ad aggeres extendatur. 322
Mutii Scaevolae factum. 520
Mutilator quid restituere teneatur. 331
Mutuum gratuitum quo sensu. 271
Mutuam accipiens pecuniam a debitore meo, mihi tenetur. 249

N.

Nabidis controversia cum Romanis. 321
Ναὶ ναὶ quid. 288
Ναὶ quid significet. *ibid.*
Ναὶ ναί, οὒ οὒ quid significet. 288
nondum Nati an ius suum amittant, et quomodo. 171. leges possunt eorum ius conservare. *ibid.*
Naturale, vox, pro solito fieri. 274
Naturales filii succedunt patri, nisi lex impediat : et adoptari possunt. 212. non succedunt in regnis a populo delatis. 217
Naturalia pro certo statu. 229
Naturae prima et consequentia quae ? 35
Naturaliter licita an omnia etiam apud Deum licita. 133
Naufragorum bona confiscare iniustum. 206
Navigandi libertas pactis imminui potest. 162
Navis, quae apud Romanos postliminio recepta. 570
Navis si cui nocuit, an dominus teneatur. 333
Navis in qua innocentes sunt, an peti tormentis possit. 476
Naves captae quando iure belli censeantur. 533

Naves nunc nullae postliminio redeunt. 570
Necessaria ad finem licitum licita. 475
Necessitas excepta in lege dominii. 145
Necessitas ius non dat, si sit evitabilis. 146
Necessitas quod ius det in pacatos. 633
Necessitate factum pacem non rumpit. 633
Necessitate pari possessor praeferendus. 146
Neglectus puniendi punibilis. 413
Negotium alienum gerens sui lucri causa, repetit impensas, in quantum alter est locupletior. 250
Nepos ex filio priore an filio posteriori praeferendus in regno. 224
Nepos ex filio, an filiae praeferendus. *ibid.*
Nepos minor ex filio an praeferatur nepoti maiori ex filia in regni successione. 226
Nepotes alendi 208
Neptis ex primogenito an filium alterum excludat. 226
Ninus primus imperium ampliavit. 558
Nocentes dedendi aut puniendi. 414 *seq.*
Nocentes dedendi obligatio, unde. 414
Nocentibus parcendum ob multos innocentes. 476
Nocentibus saepe parcendum innocentum causa. 589
Nocumentum quod ex occasione peccati, non ob peccatum sentitur poena proprie non est. 424
Nomina regionum in pace quomodo accipienda. 657
Nostrum quibus ex causis quid dicatur. 139
Notitia de Deo quod inconspicuus. 399 *seq.*
Notitia de Deo uno. *ibid.*
Notitia de Deo ut omniscio. *ibid.*
et ut creatore. *ibid.*
Notitiae activae de Deo. 400
Notitiae de Deo quomodo probentur. *ibid.*
Notitiae de Deo quae maxime universales. 401
Notitiae de Deo, quae obliteratae. 403
Notitiae de Deo quae et quales. 399 *seq.*
Noxales actiones ex quo iure. 333

O.

Obedientia saepe illicita. 466 *seq.*
Obligari naturaliter quis quot modis dicatur. 294
Obligari civiliter quis quot modis dicatur. *ibid.*
Obligatur nemo ad bellum iniustum. 309
Obligatur valide praedoni is, cui metus incussus non est. 644
Obligemur quomodo per alium. 258
Obligatio ex facto ministrorum, cuius sit iuris. 333
Obligatio ex culpa qualis. 328
Obligatio cadit in actum aut facultatem : et quomodo haec differant. 90
Obligatio feudalis non tollit summum imperium. *vide* Feudalis obligatio.
Obligatio ex dominio qualis. 246 *seq.*
Obligatio ex rebus exstantibus, et non exstantibus. 246 *seq.*
Obligatio interdum est in nobis ita, ut alteri ius nullum quaeratur. 254
Obligationis sine coactione exempla. 342
ad Obligationem requiritur animi deliberatio. 255
Obses an teneatur, mortuo, qui misit. 669
Obses qui fugit recipi a civitate non potest. 668
Obses datus pro altero, si is mortuus sit liberatur. *ibid.*
Obses an ex alia causa possit retineri. *ibid.*

Obsidi fugere an liceat. *ibid.*
Obsides an occidi possint iure belli. 51
Obsides an occidi possint iure interno. 597
Obsides servi non sunt. 668
Obsidum bona cui cedant *ibid.*
Obsidum obligatio odiosa. *ibid.* eorum obligatio interdum principalis. 669
Obsidum alter an ex facto alterius teneatur. *ibid.*
Obstinata resistentia non sufficit ad ius internum occidendi. *vide* Resistentia obstinata.
Occidere hostem, ius belli dicitur. 513
mortem pati potius quam alium Occidas quando liceat, et quando non. 131
Occidere obsides an liceat. 518
Occidere supplices an liceat. 518
Occidendi deditos aut captos an iusta causa talio, aut resistendi pertinacia. 518
Occidi possunt iure belli, qui intra hostium fines sunt. 514
Occidi an possint, qui ante bellum aliquo venerunt. 515 *seq.*
Occiduntur senes belli iure. 516
Occiduntur captivi belli iure. 516
Occiduntur infantes belli iure. 516
Occiduntur mulieres belli iure. 516
Occisio quando licita iure interno in bello iusto. 579
Occisio quatenus licita in repressaliis. 499 *seq.*
Occisio hostis indistincte quo sensu licita. 512
Occisio extra propositum, sive indirecte, quando licita. 476
Occisio pro vitae defensione quomodo vitiosa. 131
Occisio, ne fugere cogamur: pro tuenda existimatione et pro rebus an licita. 133
Occupandi ius in statu rerum communium. 140
Occupatio post omissam communionem. 142
Occupatio non est nisi in re terminata. 143
Occupatio alia per universitatem, alia per fundos. 144
Occupatio imperii. 156
Occupatio dominii. *ibid.*
Odium in promissis. 317
Odio carentia quomodo intelligenda. 317
Odiosa quomodo interpretanda 318
Odiosa in dubio personalia. 320
Οἰκονομία. 483
Οἰκουμένη. 435
Onus vitandum in verbis interpretandis. 318
Onera ex federe transitoria aut manentia. 303
Opera et pecunia quot modis inter se comparentur. 273
Operas qui promisit, quibus ex causis excusetur. 325
Opificibus parcendum in bello. 592
Oppidum tradere qui promisit, potest praesidium dimittere. 683
Οὐ οὐ quid. 288
Orbis pro Romano dictus. 435
Orbi toti an unum imperium expediat. 435
Ordo eorum qui damnum dederunt in debito restitutionis. 329
Ordo qui servandus inter socios. 193
Ordo considendi inter Reges Christianos. *ibid.*
Ordo inter eos, qui partes in re dispares habent. 193
Ordinum conventus populum referunt. 83
Ordinum conventus alibi alios usus habet. *ibid.*
Ordinatio divina esse regia potestas quo sensu dicatur. 45

P.

Pacatorum quod officium circa bellantes. 636
Pacta quae pactis aliis praevaleant, si casu collidantur. 326
Pacta, quibus imperii mixtura fit. 646

Pacta nuda an obligent iure naturae, et gentium. 252
Pacta in mari, in vacua insula, aut inter diversarum civitatum cives per literas facta, reguntur iure naturae, et gentium. 256
Pacta regum quo iure regantur. *ibid.*
Pacta errantium. *ibid.*
a Pactis posterior discedens non est perfidus. 647
Pactorum personalium et realium discrimen. 320
Pactiones de rebus reddendis, quae magis minusque favorabiles. 656
Paganus an hostem licite occidat. 638
Παράδειγμα. 370
Parentes alendi. 209
Parentes liberos pignorare ac vendere quando possint. 177
Parentum ius in liberos secundum tempus distinguitur. 176
Parentum cum liberis matrimonia contra ius naturae. 183
Pars maior ius habet universitatis. 191
Participes delicti qui. 410 *seq.*
Partus an ventrem sequatur, et quo iure. 235
Partus matrem naturaliter non magis quam patrem sequitur. 197
Pater ius suum in filium alienare an possit. 195
Paterfamilias quid significet. 616 *seq.*
Patientia quae punibilis in rectore, aut republica. 412
ad Patientiam Christi exemplo invitamur. 118
Patrimonium populi rex alienare non potest. 203. illius pars, id est, domanii a Rege oppignorari cur possit. 203
Paucorum dominatio. *vide* Dominatio.
Paulus Apostolus non improbat praesidium militare. 48
Pax religiose servanda. 692
Pax utilis validioribus, invalidioribus, et paribus. 691
Pax rupta quando censeatur. 657
Pax rumpitur ab eo, qui ex veteri causa vim infert. 658
Pax alienans bona coronae. 653
Pax, qua imperium, aut pars imperii alienatur. 652
Pacis causa an bona subditorum valide alienentur. 653
Pacis conventionum interpretationes 654
Pacis capita an distinguenda in maiora et minora. 660
Pace non reddi civitates liberas, quae se sponte subiecerunt. 655
Pace Regis an teneantur successores et populus. 653
Pacem servare qui vult postquam ab adversario rupta est, potest. 660
Pacem facere cuius sit. 651 *seq.*
Pacem maior pars faciens obligat universitatem. 652
an Pacem facere possit Rex aut minor, aut captivus, aut exul. *ibid.*
Peccandi facilitas causa non minuendae poenae. 364
Peccatum ad mortem. 366
Peccata quae facile condonanda. 384
Peccata quae excusabiliora. 389
Peculatus committitur circa praedam. 546
Peculium quid. 618
Peculium quatenus domini, quatenus servi. *ibid.*
Pecunia communis mensura. 333
Pecunia quanti aestimanda. 270
Pecunia sterilis quo sensu. 271
Pensitatio non repugnat summo imperio. 101
Percussorem immittere an liceat in bello. 520
Peregrini tenentur legibus loci, in quo contrahunt. 256
Perfidiae usus in defectores, piratas, latrones, iure gentium dissimulatur. 522
Perfidorum opera qualium uti contra ius gentium. 521
Periurii poena posteritatem contingit. 277

Periurii voluntas punitur. *ibid.*
Periurus in piratam, aut latronem non punitur. 644
Permissio quotuplex. 34
Permissio ex more distinguitur a permissione ex beneficio. 154
Permissio an legis sit actus. 25
Permittere se arbitrio aliorum quid sit. 665
Permutatio, contractus antiquissimus. 263
Persae multas uxores habebant. 181
Persarum opinio de Deo. 527
Persarum mos in iudiciis criminum. 387
Persarum lex quaedam iniusta. 428
Persarum ius in liberos. 178
Persecutio difficilis praesumi facit derelictionem. 228
Persei Macedonis controversia cum Romanis. 320
Personarum aptitudo ad causas peccandi impellentes, et abstrahentes. 388
Petenti dare, quo sensu Christus praecipiat. 52
Petri factum gladio utentis cur improbatum? 69
Pignorationes iure civili vetitae. 496
Pignus accipiens ad quid teneatur. 267
Pignoris datio qualis actus. 265
Pignorum conventio quam interpretationem recipiat. 669
Pilagium quid. 549
Pipini factum. 520
Piratae non triumphantur. 503
Piratae quae capiunt non mutant dominium. 570
Piratis datum repeti potest. 332
Piratae ius legationis non habent. 336
Piscandi ius in mari, quorum sit. 157
Piscandi ius in diverticulo fluminis occupari potest. 159
Pisces quorum sint. 144
Pisces in stagno privato non sunt nullius. 228
Plantata an solo cedant. 236
Plebs in Aristocratico regimine exsors omnis potestatis civilis. 77
Poena iusta nulla nisi ob culpam. 358
Poena deberi quo sensu dicatur. 382
Poena exigi debet propter quid. 361
Poena divina qualis et an ob finem. *ibid.*
Poena cum benefactis compensatur. 383
Poena potest esse citra legem poenalem. 382
Poena an semper praerequirat iurisdictionem. 396
Poena an transeat in eos qui non deliquerunt. 425
Poena accepta aufert ius belli movendi. 675
modus in Poena unde petendus. 385
Poena proprie dicta in bestias non cadit. 425
Poena an delictum excedere possit. 390
Poena remittenda, ne ad bellum veniatur. 449 *seq.*
Poena maxime remittenda ab eo, qui laesus est, etiam rege. 451 *seq.*
Poena pace remissa quae censeatur. 656
Poenae definitio. 357
Poenae privatae permissio. 369
Poenae exactio an Euangelio permissa. 372
Poenae improprie, irregularitates. 358
Poenae exactio ad quam iustitiae speciem spectet. 359
Poenae in mari. 369
finis Poenae. 361
Poenae omittendae causae. 382. fines quomodo cessent. *ibid.*
Poenae quomodo ab aliis in alios transeant. 411
Poenae civitatum distinctae a poenis singulorum. 421
Poenae obligatio in universitate quamdiu duret. 422

Poenae remissio quibus signis intelligatur. 689
Poenae minuendae aut non minuendae causae. 391
Poenae mensura. 390
Poenae ius remissum, ubi actum est cum tyranno, quasi tali, aut cum praedone. 644
Poenarum partitio : fines. 364
in Poenis aequalitas primo ac per se quae spectetur. 359
Poenale pactum aut lex, fortior non poenali. 326
Poenalia quando ad haeredes transeant. 429
Poenitentibus an poena omnis condonanda. 377
Poenitentibus militia olim interdicta et quare. 64
Πόλεμος unde dictum. 22
Pollicitatio quid, et quem effectum habeat. 254
Πολιτική ars quae Aristoteli. 74
Politici scriptores magis spectant quotidianam administrationem quam ius imperii. 93
Pompeius templum Hierosolymorum ingressus contra legem. 527
Pontifex Romanus coronat Imperatorem, qua Romanus est Imperatoi. 245
Pontifex Romanus pronuntiavit electionem factam a populo Romano. *ibid.*
Pontifex Romanus vacante imperio, feudorum investituras quo iure tribuat. *ibid.*
Populus potest ius se regendi totum alienare. 75. eorum exempla qui se aliis subiecerunt. 76
Populus liber facto Magistratuum sine mandato non obligatur. 310
Populus Romanus ius Imperatorem eligendi semper retinuit. 244
Populus Romanus idem qui olim. 243
Populus regimine mutato tenetur de debito ante contracto. 242
Populus liber factus sedet eo loco, quo ante rex aut princeps. *ibid.*
Populus idem sub Monarchico, Aristocratico, Democratico regimine. *ibid.*
Populus migrans idem. 241
Populus idem quamdiu. *ibid.*
Populus quomodo intereat. 240
Populus subditus an ob Regis delictum puniri possit. 428
Populi ob regum peccata puniti, quare. 82
Populi pars alienari non potest, nisi et ipsa consentiat. 201. nec potest recedere a populo, nisi ex summa necessitate. *ibid.* ne quidem ex necessitate recte alienatur. 202
Populi consensus circa alienanda imperia quomodo intelligatur. 202
Populi testimonium de iure successionis quid valeat. 223
Populi minor pars populum non obligat. 300
Populi an postliminio a regibus recipiantur. 569
Populo destructo an res maneat eorum, qui populo supersunt. 241
Populatio inutilis ubi hostis aliunde ali potest. 604
Populatio quibus ex causis inhibenda. 600
Populatio quae utilis : et quae inutilis. *ibid.*
Populatione abstinendum ubi spes est celeris victoriae. 603
Populatione inhibita conciliantur hostium animi. 608 *seq.*
in Populationibus inhibendis Belgarum, et Indorum mos. 604
Possessio per alium acquiritur. 537
Possessio in re dubia imperii sequenda privato. 122
Possessio ferarum per instrumenta quomodo quaeratur. 229
Possessio longaeva inter reges et populos. 167
Possessio non acquiritur iaculi immissione. 229
Possessionis longae favor circa imperia. 169

Possessionis immemorialis quae vis iure gentium. 170 *seq.*
Possessor necessitate pari praeferendus. 146
Possessor malae fidei quale ius acquirat. 555
Possidentis ius. 146
Possidentis melior conditio in re dubia. 447
Posteri captivorum servi. 553
Posteriora prioribus derogant. 315
Posteriora fortiora prioribus. 326
Postliminium quid: et illius vocis origo. 562
Postliminium apud socios, et amicos. 563
Postliminium in bello et pace. 564
Postliminium an dediti habeant. 566
Postliminium extra bellum unde ortum: et apud quos locum habeat. 571
Postliminii non est ius durantibus induciis. 566
Postliminii species. 564
Postliminio quae dicantur recepta. 563
pace qui Postliminio redeant, qui non. 564
qui Postliminio rediit, iura in eum restituuntur. 566
Postliminio an aliquando populi se suaque recipiant. *ibid.*
civitas Postliminio quomodo redeat. *ibid.*
Potestas. 23
Potestas civilis in quibus rebus consistat. 73
Potestas summa quae. 74. illius subiectum. 75. non est semper penes populum. *ibid.*
Potestas summa temporaria aliqua. 80
Potestas civilis humana ordinatio Petro, Paulo divina: quo sensu. 113
Potestas patria quaedam ex iure civili. 177
Potestas summa per res quomodo obligetur, ex pacto minorum potestatum. 681. quomodo obligetur ratum habendo. *ibid.* et ex eo quod contra arcana mandata factum est. *ibid.*
Potestates minores quibus modis summam obligent. 680
Πράσιν αἰτεῖν. 619
Praeceptum Christi de non resistendo, quem sensum habeat. 68 *seq.*
Praecepta Euangelii an contineantur in iure naturali. *vide* Euangelii praecepta.
Praeceptorum ordo secundae tabulae in Decal. 387
Praeda: Graecorum, Asiae, Afrorum, Francorum et Romanorum mos circa eam. 538 *seq.*
Praeda militibus interdum data, et quibus ex causis. 541
Praeda eadem in diversos usus distributa. 545
Praeda in solutum concedi solet. *ibid.*
Praeda militi dari quando coeperit apud Romanos. 549
de Praeda lex civilis statuere potest. 547
Praeda interdum subditis conceditur. *ibid.* socii aliquando partem habent in ea. 548
Praedae decima consecrata. 530
Praedae ius probavit Deus. *ibid.*
Praedae nomine urbes et agri veniunt in piis causis. 545
Praedae genera. *ibid.*
Praedae divisio quot modis facta. 541 *seq.*
Praedae pars data iis qui non militarent. 545
Praedae pars data miserabilibus personis. 547
Praedari vetitum manente periculo. 549
Praedandi licentia olim inter populos diversos. 301
Praedictio divina an ius det. 438
Praedoni fides debetur. 643
Praedones duces facti. 503
Praemium cui debeatur, si duo simul impleverint conditionem. 321

Praesentem reipublicae statum tueri civis boni est. 170
Praesumitur in dubio pax inita hoc sensu, ut res maneant in statu, in quo postremo erant. 654
Pretia rerum unde. 268
Primi vox quid significet. 321
Princeps. *vide* Rex.
Princeps noviter factus sedet eo loco, quo ante populus. 242
Principes populi liberi vi reprimi possunt. 118
Privatus non debet ad se rapere iudicium quod est populi. 121
Privatus se obligans hosti an contra rempublicam faciat. 685
Privati an cogendi a superioribus implere, quod hosti promiserunt. 686
Privati pactis cum hoste obligantur: et quo sensu etiam piratis et latronibus. 685
Privati quatenus capta sua faciant. 639
Privati de bello captis, quando hosti, quando civitati teneantur. *ibid.*
Privatis Christianis an liceat punire maleficos. 379
Privata causa cum publica in bello coniungi potest. 123
Privatae interfectionis exempla. 372
Privatorum pacta cum hostibus quae irrita. 685
Privilegia quomodo interpretanda. 338
Privilegia quae late interpretanda. 675
Prohibita non semper etiam irrita. 190
Promissio non omnis tollit summum imperium. 90
Promissio ut valeat acceptanda. 259, illius acceptatio quomodo fiat: et an innotescere debeat promissori, ut perfectam vim habeat promissio. *ibid.*
Promissio an revocabilis ante acceptationem: et mortuo ante acceptationem promissario. 259 *seq.*
Promissio an revocari possit mortuo internuntio: item mortuo tabellario. 260
Promissio per ministrum facta quando revocabilis. *ibid.*
Promissio facti alieni quid operetur. 261
Promissio requirit usum rationis in promittente. 255
Promissio in errore fundata quando dicatur, et quid operetur. 256
Promissio rei illicitae non valet. 257
Promissio facti, quod nunc in potestate promittentis non est, quid valeat. 257 *seq.*
Promissio ex metu. 257
Promissio ob causam ante debitam an obliget. 258
Promissio perfecta quid, et quam vim habeat. 254
Promissio novum ius confert. 491
Promissio de non fugiendo a vincto facta valet. 686
Promissio de non redeundo in certum locum, et de non militando, hosti facta valet. *ibid.*
Promissionis materia qualis esse debeat. 257
Promissionis vis 253
Promissioni onus adiici quando possit. *ibid.*
Promissiones causam expressam non habentes naturaliter valent. 261
Promissum ob causam turpem an praestandum. 258
Promissa multa, quae natura valent, lex civilis irrita facit. 258
Promissa, quae plus nocent promittenti quam alteri prosunt, an praestanda. 325
Promissa favorabilia, odiosa, mixta vel media. 317
Promissa Regum. *vide* Reges.
Promissi onus in commodum tertii adiunctum, quid operetur. 261
Promittendi modus quis. *ibid.*
Promittens metu an teneatur. 257
Prophetarum dicta de pace sub Euangelio quem sensum habeant. 49 *seq.*

Proportio Arithmetica et Geometrica an proprie distinguant iustitiam expletricem et attributricem. 24
Propositi, impetus, et casus distinctio. 580
Proprietatis exordium 143
Προστάγματα. 302
Πρόθυρα maris quorum sint. 159
Provisi et improvisi distinctio. 582
Provocatio non datur ab arbitris lectis inter summas potestates. 664
Proximus quis in lege Hebraea: et quis in lege Euangelica. 53 *seq.*
Proximi nomine venit etiam qui per repraesentationem consequitur ius gradus superioris. 225
Ψεύδεσθαι in sacris literis quid. 279
Ψευδορκεῖν. 285
Publica utilitas ad alienanda, etc. *vide* Utilitas publica.
Pudicitiae conservandae causa interfectio licita. 131
Pudor quid, ubi de iure agitur. 573
Pueri, id est, servi. 617
Pugnare in hostem, qui miles non sit, quo iure vetetur. 638
Punici belli secundi controversia. 332
Puniri an possint qui in falsos Deos impie agunt. 409
Punitio exemplaris. 370
Pupillus ex commodato tenetur in quantum locupletior. 248

Q.

Quintii Consulis salubre mendacium. 489
Quiritari unde dictum. 123

R.

Rabirii factum. 683
Rami olivarum. 689
Ratam rem haberi, obligatio qualis. 300
Ratihabitione summa potestas quomodo obligetur. 681
Ratio iuris fundamentum. 27 *seq.*
Ratio adaequata quae. 322
Ratio saepe consideranda secundum potentiam, non secundum existentiam. 324
Ratio legis non plane idem cum mente. 316
Ratio adaequata quae, et quid operetur. *ibid.*
Rationis identitas quando inducat extensivam interpretationem. 322
Razis mors. 354
Redempti ex captivitate redemptori quo modo teneantur. 56
Rediisse ad hostem quis dicendus. 687
Regimen non omne eius causa qui regitur. 80
Regnum. *vide* Imperium.
Regnum quomodo dividatur, et quo effectu. 242
Regnum patrimoniale, si sit individuum, debetur maximo natu. 216
Regnum a populo delatum est hereditas separata a cetera hereditate. 219
Regnum Italiae. 245
Regni et principatus voces significatu proprio et improprio. 82
Regni pleni sive absoluti exempla. 78
Regni a populo delati successor non tenetur ad onera hereditaria. 219
Regna media inter absolutum et Laconicum. 93
Regna a populo delata in dubio individua. 217
Regna a populo delata non deferuntur ad eos, qui a primo Rege non descendunt. *ibid.* non veniunt ad naturales nec ad adoptivos. *ibid.*
Regna a populo delata ad mares veniunt potius quam ad feminas. 218
Regna quomodo deferantur per successionem ab intestato. 214 *seq.*

Regna patrimonalia pervenire possunt ad eos, qui a primo Rege non descendunt. 215 *seq.*
Regula, secundum naturam esse, ut quem sequuntur incommoda et commoda sequantur, quomodo intelligenda. 234
Regulae de eo quod licet in bello. 475 *seq.*
Regulae super deliberationibus politicis. 453
Relatum in referente. 657
Religio quo sensu iuris gentium. 399
Religio Christiana, qua talis proprie, naturalibus argumentis non nititur. 404
Religionis publicae status apud Hebraeos a Rege pendebat. 111
Religionis ius ad societatem humanam. 397 *seq.*
Religionem multi affectu non iudicio sequuntur. 404
Religiosa belli iure destruuntur. 524 *seq.*
Religiosa loca hostibus religiosa non sunt. 527
Religiosis locis parcendum in bello. 607
Renuntiare. *vide* Abdicare.
Renuntiatio de regno an noceat liberis natis, et an nascituris. 222
non Repetere aliud quam dare. 281
Repraesentatio apud Hebraeos. 211
Repraesentatio Germanis sero cognita. 224
Repraesentatio in dubio admittenda. *ibid.*
Repraesentatio non surrogat in privilegium, quod sexus aut aetatis erat proprium. 218
Repraesentationis ius unde. 210
Repressaliae quid. 498
Repressaliarum facultas impetrari a principe solet. 500
Repressaliarum iura alia sunt iuris gentium, alia iuris civilis. *ibid.*
in Repressaliis citatio. 500
Repressaliis qui culpa sua causam dederunt, tenentur eos, qui damnum passi sunt, indemnes praestare. 500
Repressaliis obnoxii qui sint. 498
Repressaliis non subsunt legati et res eorum. 500
Repressaliis eximi lege civili solent mulieres, infantes, res studiosorum, aut ad nundinas missae. *ibid.*
Res repetita quid significet. 506
Res rapere quid veteribus Latinis. 510
Res reddere pro quavis satisfactione. *ibid.*
Res possunt capi, etiam in compensationem debiti in bello subnascentis. 611
Res hostium perdere quousque liceat iustitia interna. 599
Res amicorum, quae reperiuntur in navibus hostium, an belli iure acquirantur. 533
Res et modus circa imperium distinguuntur. 83
Res non perductae intra praesidia dominium non mutant. 570
Rebus ad bellum non facientibus parcendum. 605
Rerum defensio an ius det occidendi. 134
Rerum servandarum causa vis per Euangelium an et quatenus licita. 136
Rescissoria actio ex postliminio apud Romanos. 568
Resistere an liceat superiori in summa necessitate. 112 *seq.*
Resistentia obstinata non sufficit ad ius internum occidendi resistentem. 595
Resistentia aliqua in delatione imperii reservari interdum solet. 119
Respublica non tenetur ex facto subditi. 411
Reipublicae bonum an nostri tantum causa desideremus. 132
Reipublicae forma mutata apud victos, et an recte. 626

Restituere qui teneantur faciendo, aut non faciendo. 329
Restitutio eorum, quae hosti iniuste tenenti erepta sunt. 629
Restitutio non debetur ex bello iusto ob vitiosam intentionem. 439
Restitutio rerum captarum in bello in iure dubio quomodo temperanda. 631
Restitutionem qui debeant in solidum vel ex parte. 330
Restitutionis obligatio ex bello iniusto. 575
Restitutum debitum ex quo iure oriatur. 330
Resurrectionis spes an causa sepeliendi. 347 *seq.*
Reum iudicio eximens crimen committit. 477
Revocatio promissionis. *vide* Promissio.
Rex unus esse potest plurium regnorum distinctorum. 74
Rex an se adversus contractum restituere possit. 293. an iuramento teneatur, *ibid.*
Rex actus suos privatos a lege potest eximere. *ibid.*
Rex subdito suum auferens debet compensationem facere ex communi. 295
Rex populum aut successores non obligat in infinitum. 296. et quatenus obliget. *ibid.*
Rex stipendia non solvens tenetur vicinis de damnis datis. 636
Rex minor an pacem facere possit. 652
Rex captivus an pacem facere possit. *ibid.*
Rex exul an pacem facere possit. *ibid.*
Rex privatus fit vi legis commissoriae. 119
Rex partem populi alienare non pot st. 201
Rex hostis totius populi regnum amittit : et quomodo hoc capiendum. 119
Rex regno pulsus ius habet ex federe. 321
Rex subditis ius suum auferre potest in poenam : et ex vi dominii supereminentis. 295
Rex imperium derelinquens privatus fit. 118
Rex regno eiectus an ius legandi habeat. 335
Rex temere bellum suscipiens ad restitutionem subditis tenetur. 456
ius Regis apud Samuelem. 105
Regis persona inviolabilis. 114
Regi regnum alienanti quatenus resistere liceat. 119
Regi curae esse debet Regum salus. 452
inter Regem et populum mutua subiectio non est ordinarie. 82
Reges possunt esse Christiani. 45. servire Christo debent qua reges sunt. *ibid.*
Reges quidam non subsunt populo etiam universim sumpto. 77 *seq.*
Reges improprie dicti. 79
Reges non omnes constituuntur a populo. 80
Reges Persarum summum imperium habebant, quaedam tamen facere iusto non poterant. 90
Reges Aethiopum summi, adstricti promissis. *ibid.*
Reges Hebraei summum imperium habebant. 93
Reges Orientis, Persae, Aegyptii, Syri, Asiatici summum imperium habebant. *ibid.*
Reges veteres Germaniae et Galliae non habebant summum imperium. 93 *seq.*
Reges Romani cum populo partiti summum imperium. 96
Reges Aegyptii summi, adstricti promissis. 90 *seq.*
Reges cum acta quaedam sua ab aliis expendi volunt, aut etiam rescindi, non eo partiuntur summum imperium. 92
Reges creduntur in dubio velle sequi successionem, qualis in usu est in suis locis. 215

Reges medii deberent cogere bellantes ad accipiendam aequam pacem. 446
Reges minores in actibus publicis cum effectu obligantur. 293
Reges etiam cum homini non obstringuntur, Deo obstringuntur. *ibid.*
Reges tenentur ex promisso, etiam causa non expressa. *ibid.*
Reges ex contractibus naturaliter, an et civiliter obligentur. 294
Reges an ex militum, aut nautarum, facto teneantur. 332
Reges quomodo obligentur ex bello iniusto. 576
Regum fides pro iuramento. 291
Regum iudex solus Deus. 81
Regum actus non sunt irriti contradictione parentum. 177
Regum memoria damnata. 91
Regum actus privati legibus communibus civitatis reguntur. 292 *seq.*
Regum non plene regnantium actus possunt irriti fieri per legem populi. 293
Regum cura generalis pro societate humana. 397
Regum res fiunt Regis victoris. 548
Regibus captis an parcendum. 587 *seq.*
Romanorum mos circa eos. *ibid.*
Ripa privatis quando cedat. 234
Ripae cuius, iure Romano. 230 *seq.* cuius naturaliter. 231 *seq.*
Roma quondam communis patria. 623
Romanus. *vide* Populus et Imperium.
Romani cur stipulationibus plus tribuant, quam pactis. 255
Romani asperi in victoria. 588
Romani veteres dolis abstinebant. 493
Romani imperii quae fuerunt, cuius nunc sint. 243
Romani sibi vindicant, quae hostis ipsorum aliis eripuerat. 534
Romani duri in captivos populares. 677. eorum instituta ad res bellicas directa. *ibid.*
Romanorum ius in liberos. 177
Romanorum controversia cum Latinis, et alia de duratione federis. 320
Romanorum ius de postliminio. 567
Romanorum mos de agris captis. 537. circa praedam. 540
Romanorum Imperat. idem Germanorum : unde. 245
Romanorum ius de captivis redemptis. 568
Romanorum ius pro iis, qui postliminio redierunt. 569
Romanorum lex circa res captas. 612
Ruben exheredatus a iure primogeniturae. 222

S.

Sabbati lex pro servis. 616
Sabbati lex cuius rei symbolum. 400
Sabbati violati poena cur capitalis. *ibid.*
Sacerdotibus et eorum asseclis parcendum in bello. 592
Sacramentum militare post Constantinum. 62
Sacra corrumpi an possint iure belli. 524
Sacra quo sensu publica. 525
Sacra in deditione comprehenduntur. *ibid.*
Sacra hosti sacra an sint. 526
Sacra populi voluntate profana facta. 525
Sacris parcendum in bello. 605
Saguntina controversia inter Romanos et Carthaginienses. 318
Samsonis mors. 354
Sapiens natura magistratus, quo sensu. 370
Satisfactio offerenda ab eo, qui deliquit antequam iustum bellum gerere possit. 137
Saul an in impietate mortuus. 354

Sciens praesens et tacens quando consentire credatur. 168
Scientia quando praesumatur. 414
Scholasticorum sententia de mendacio et aequivocatione. 491
Scripti et sententiae locus apud Rhetores. 315
Scriptura in dubio ad monumentum contractus adhibita censetur. 327
Σκῦλα. 548
Sedis mutandae amor, iniusta belli causa. 434
Semipravi. 583
Senatus Romanus aliquo tempore partitus summum imperium cum populo. 96
Sententia ius proprie non dat. 499
Sententiae quae dividendae aut coniungendae. 192
Sententiae quomodo numerandae inter eos qui dispares partes in re habent. 198 *seq.*
Sententiarum pari numero reus absolvitur et possessor vincit. 292
Sepeliendi ius quale. 344 *seq.*
Sepeliendi mos unde ortus. 346
Sepeliendi hostes et inimici. 350
ob Sepeliendos mortuos bella. 345 *seq.*
Sepultura an debeatur his, qui se occiderunt. 352
Sepulturam prohibere furor dicitur. 351
Sergius Paulus in magistratu manet factus Christianus. 48
Servitus ex voluntate. 195
Servitus neutiquam pugnat cum iure naturali. 196
Servitus ex poena. 198
Servitus perfecta, et imperfecta quae. 196, 198
Servitus quo sensu contra naturam dicatur. 552
Servitutis imperfectae genera. 198
Servitutis bellicae causa. 553
Servus mercedem laboris sui an sumere possit. 555
Servus resistere an licite possit domino. 556
Servus cognosci debet ut postliminio recipiatur. 568
Servus recipitur, etiamsi animum res nostras sequendi non habeat. *ibid.*
Servus mercenario comparatur. 614
in Servum quidvis licet. 553
Servi fratres nostri. 614
Servi naturaliter Philosophis qui. 435
Servi ad operas urgendi moderate. 616
Servi quo casu fugere possint. 197
Servi transfugae recipiuntur postliminio. 568
Servi quando postliminio recipiantur. 569
Servi etiam manumissi postliminio recipiuntur. *ibid.*
Servi redemti quod ius apud Romanos. 568
Servi dicuntur populi subiecti. 84
Servi pro dominis bellant. 124
Servi res fiunt domini. 553
Servis Romae licebat ad statuas confugere. 619
Servo Dominus quae praestare debeat. 616
Servorum nati matrem sequuntur. 553
Servorum deliberatrix facultas imperfecta. 470
Servorum filii an naturaliter servi, et quatenus. 197
in Servos lenitas adhibenda. 615. ius vitae et necis in eos quale. *ibid.*
in Servos ius vitae ac necis dominorum quale. 196
Servos Romana lex bello arcebat. 124
circa Servos Francorum ius et Hebraeorum. 556
Severitas laudabilis Dei, Mosis, Christi et Apostolorum. 54 *seq.*
Sexus est quid personale. 219
Sexus privilegium maius quam aetatis in regnorum successione. 218
Siculae successionis controversia. 225

Signa voluntatis. 167
Signis hostium uti licitum, 483
Significatio impropria quando admittenda. 317
Significatio strictior, laxior, et media. 317
Silentium non liberum nihil operatur. 169
Silentium quando consensum probet. 312
Simulatio quae licita. 481
Singularium certaminum origo. 369
Singulatim licet quod gregatim non licet. 194
Singuli quando punibiles ex facto universitatis. 422
Societas a civitate in quod ifferat. 99
Societas civilis ab humano instituto coepit. 113
Societas cum quibus illicita Hebraeis. 304 *seq.*
Societas cum profanis quae, et quatenus periculosa, et quomodo periculis occurri possit. 307 *seq.*
Societas an iniri possit, ut alter damni immunis sit. 273
Societas, ubi opera et pecunia interse comparantur. 273
Societas ex qua alter nihil lucri sperat, non valet. *ibid.*
Societas bonorum universorum qualis. 274
Societas navalis. *vide* Admiralitas.
Societatem morte finiri, non est iuris naturalis aut gentium. 320
Societatis bellicae divisio. 302
in Societate partes aequales quomodo intelligendae. 272
Socius socium cogere potest, ut stet federi: 99
Socii sociis ius reddere debent, si subditi sui accusentur. 98
Socii defendendi, quando. 461.
Socii qui sint in iure postliminii. 563
Socii quando partem habeant in praeda. 548
Socii in bello iniusto de damnis tenentur, interdum et puniri possunt. 475
Sociis illata vis quando pacem rumpat. 659
Sociorum controversiae iudicari quomodo soleant. 98
Sociorum a sociis oppressorum exempla. 100
Sociorum plurium quis praeferendus. 309
Sociorum nomine an futuri veniant. 318
Socios in federe non nominatos adiuvare non est contra fedus. 318 *seq.*
Sollicitare subditos alienos non licet. 494
Solum incultum an concedendum externis. 152
Sorores duas ducere olim licitum. 188
Sorte amplius quando aliquid licite exigi possit. 272
Sortis usus ad bella vitanda. 446
Spartae. *vide* Lacedaemon.
Specialia fortiora generalibus. 326
Species pars substantiae. 235
Species populi quomodo tollatur. 241
Species, id est, formae plures unius rei artificialis. 242
Specificatione an res acquirantur. 235 *seq.*
Spes lucri quando veniat in restitutionem. 329
Spiritus, id est, forma. 239
Spolia hosti detracta quorum sint. 538
Spoliare hostem licet iure gentium. 524
Σπονδαὶ quid. 302
Sponsio quid. 300
Sponsio an ex notitia et silentio Regem aut populum obliget. 312
Sponsionis Caudinae et Numantinae controversia. 311
Sponsionis Luctatianae controversia. 312
Sponsores ad quid teneantur, si improbetur sponsio. 311
Sponsores tenentur in id quod interest. 300

Sponsorum bona ad id, quod interest obligata. 311
Stipulari pro tertio naturaliter licet, et quo effectu. 260. Romanae leges circa stipulationem aut acceptationem pro tertio. 261
Studiosis literarum parcendum in bello. 592
Stupra an contra ius gentium in bello. 522
Sua homini quae. 329
Subditi hosti militantes an pacem rumpant. 658
Subditus cogi potest, ut obses eat, et quomodo. 668
Subditus dubitans an recte militet. 420
Subditi alieni an bello defendi possint. 463. eos sollicitare non licet. 494
Subditi quando iuste bellum gerant. 466
Subditi qui. *ibid.*
Subditi hostium ubique offenduntur iure belli. 515
Subditi reddendi superioribus, si bello iniusto abstracti sint. 631
Subditi quomodo fiant participes delicti superiorum. 421
Subditi an semper se in libertatem vindicare possint. 173
Subditi bellare possunt in magistratus summae potestatis iussu. 103
Subditi resistere imperantibus prohibentur ex ipsa natura civilis societatis. 104. eorum resistentia est vetita iure Hebraeo, et iure Euangelico. 105
Subditi pro imperantibus bellant. 124
Subditis illata vis pacem rumpit. 659
Subditis alterius, qui piratae sint, vis illata, pacem non rumpit. *ibid.*
Subditis bellantibus promissa an teneant. 644
Subditis dubitantibus tributa potius imperanda, quam opera militaris. 472
Subditis interdum praeda conceditur. 547
Subditorum facultas deliberatrix imperfecta. 470
Subditorum ratione an bellum utrinque iustum. *ibid.*
Subditorum defensio an aliqua iusta in bello iniusto. 473
Subditorum libertas obligatur ex facto superiorum. 496
Subditorum factum an pacem rumpat. 658
Subditorum innocentium res in poenam non recte capiuntur. 610
Subditos suscipere migrantes, non est contra pacem, quae amicitiam complectitur. 661
Subiectio civilis ex poena. 198
Subiectio civilis. 558
Subiectio herilis. *ibid.*
Subiectio mixta. *ibid.*
Subiectio populi perfecta et imperfecta. 198
Subordinationis natura et effectus. 110 *seq.*
Substantiae vox pro more perpetuo. 275
Succedens in regno patrimoniali individuo debet aliis haeredibus idipsum repensare. 217
Successio titulum veterem continuat. 83
Successio linealis in regnis quae. 220
Successio cognatica linealis. *ibid.*
Successio linealis nullis gradibus terminatur. *ibid.*
Successio regnorum in Africae partibus quibusdam. 221
Successio in regnis patrimonialibus. 215
Successio ab intestato unde. 207
Successio cur magis descendat quam ascendat. 210
Successionis ab intestato duo praecipui fontes. 212
Successionem quisque elegisse creditur, quae in more patriae est. 215
Successionum leges diversae. *ibid.*

Successores Regum quando et quatenus teneantur. 295 *seq.*
Σύμπλοια quid. 264
Superior an et quomodo in subditum mendacium committat. 489
Superior non is semper, cuius utilitati regimen inservit. 80
Superior quid possit circa iuramentum. 287
Superior subditum cogere potest ad ea, quae non ex iustitia, sed ex alia virtute debentur. 461
Superioris praeceptum, quando excuset. 469
Superficies an solo cedat. 236
Supplices dum causa cognoscitur defendendi. 420
Supplices an belli iure occidantur. 517
Supplicia capitalia antiquissima et in quibus criminibus. 42. non solum Hebraeis ea concessa. *ibid.*
Supplicibus parcendum. 595
Supplicum ius quibus debeatur, 417
Supplicum defensorum et non defensorum exempla. 418 *seq.*
Supplicum ius in bello quale. 580
Supplicum causa ex quo iure cognoscenda. 421
Syrtes an cuiquam propriae. 143

T.

Talio non transit personam. 595
Talionis postulatio Hebraeis quo sensu licita. 375
Talionis usus qui apud Hebraeos et Romanos. *ibid.*
Talionem in iudicio exigere Hebraeis indultum. 52
Telum quid iure Romano. 135
Templum Hierosolymorum intravit Pompeius, incendit Titus. 527
Templi Hierosolymitani religio. *ibid.*
Templa gentium a Iudaeis incensa. *ibid.*
Templis parcendum. 605 *seq.*
Tempus immemoriale in dubio sufficit ad derelictionis praesumtionem. 169
Tempus immemoriale a centenario differt. *ibid.*
Tempus ad poenitentiam dandum his, qui supplicio afficiuntur. 377
Temporis quae vis ad praesumendam derelictionem. 169
Teneri bello quae intelligantur. 655
Termini sacra sine sanguine. 625
Terminorum duo genera. 673
Terrae hostili quare parcendum. 599 *seq.*
Territorium unde dictum. 533
Territorii pars populo vacua alienari potest. 202
Terror non sufficit ad ius internum occidendi. 595
Tertio, qui metum non incussit, facta promissio tenet. 646
Testamentum solemnitate aliqua defectum quem effectum habeat. 554
Testamenti factio est iuris naturalis: quo sensu. 204
Testamenta de regnis patrimonialibus. 87 *seq.*
Testamenta de regnis non patrimonialibus, non valent nisi ex populi consensu. 88
in Testamentis clausula derogatoria quantum valeat. 92
Testari non prohibentur externi iure naturali 204
Testari quem impediens quando, et cui teneatur. 329
Thebaeorum martyrum historia. 116 *seq.*
Theodori Aetoli factum. 520
Thesaurus in multis regnis Regi cedit. 230
Thesauri cuius, et de iis leges variae. *ibid.*
Tibarenorum generositas. 493
Τιμᾶν pro benefacere. 282
Τιμωρία quid. 364
Timothei ducis moderatio. 601
Titus templum incendit. 527
Tradere se in fidem, quid. 667
Traditio non requiritur naturaliter ad perficiendam alienationem. 200

Traditio naturaliter ad translationem dominii non requiritur. 236 *seq.*
Traditio ad translationem dominii in quibus casibus etiam iure civili non requiratur. *ibid.*
Traiani dictum ad Praefectum praetorio exponitur. 112
Transeundi ius per alienos fines. 147
Transeundum qua sit. 148
Transfugae iure Romano postliminium non habent. 567
Transfugae servi postliminio recipiuntur. 568
Transfugae ab his a quibus transfugerunt occidi solent. 595
Transfugae in dubio non reddendi. 655
Transfugas admittere licet. 494
Transitus non debetur iniustum bellum moventi. 149
Transmissio linealis differt a repraesentatione. 220
Tribuni sacrosancti quomodo facti. 645
Tributariae Medorum nationes an eius conditionis manserint translato ad alios imperio. 321
Tributorum finis quis. 48
Tributorum indictio ad victoris utilitatem. 624
Tulli Hostilii dolus. 489
in Tutelam receptus nihil debet agere noxium statui eius, a quo receptus est. 688
Tutores a quo dandi in regnis patrimonialibus et non patrimonialibus. . 89
Tyrannus titulo. *vide* Invasor.
Tyranno fides debetur. 643

U.

Ultio an iuri naturae conveniat. 363
Ultio an licita iure naturae et gentium. 366
Ultio an Christianis permissa. 372 *seq.*
Ultionis restrictio unde. 367
Unio populorum, aut regnorum quid operetur. 242
Universitas obligat singulos. 191
Universitatis debito singuli an obligentur, et quatenus. 655
Ὑπερβολὴ figura qualis. 488
Ὑπόκρισις. 288
Urbes quaedam a Deo excidio damnatae: quare. 603
Urbes a Salomone Hieromo datae quales. 86
Urbium matricum ius in colonias apud Graecos. 97
Usucapio locum non habet inter duos populos aut reges. 166
Usurae quo iure vetitae. 270
Usurae vetitae lege Hebraea. 271
Usurae Christianis illicitae. *ibid.*
Usurae crimen quibus casibus non admittatur. 272
circa Usuras legum civilium efficacia. 272. Hollandicum ius circa ipsas. *ibid.*
Usus auctoritas in explicandis legibus. 58
Usus rerum naturalis. 140
Usus rei in abusu consistens aestimabilis extra rem. 271
Uti opera oblata licet, etsi offerenti illicita. 494
Utilitas publica alienando bona subditorum pacis causa, quo sensu requiratur. 654
Utilitas ex abstinentia populationum. 608
Utilitatis innoxiae ius. 147
Uxor in corpus mariti ius habet ex lege Euangelica. 179
Uxor rem vindicat emtam pecunia sua, quam repetere potuisset. 248
Uxores, an plures habere licitum sit: qui plures habuerint: qui una contenti: et an licitum sit eas deserere. 178 *seq.*

V.

Vades. 424
Valerii Laevini dolus. 490

Vandalicae successionis controversia. 225
Vasallus cogi non potest, ut eat obses. 668
Vasallorum ius circa alluviones. 234
Vastatio. *vide* Populatio.
Vectigal mari imponi an possit. 161
Vectigalia pro transitu mercium imponi quae possint. 150
Vela candida. 689
Vendendi libertas an alicui debeatur. 153
Venditio potest dominium transferre ante traditionem. 269
Veneno interficere iure gentium vetitum. 519
Veneno inficere tela an liceat. *ibid.*
Veneno inficere aquas an liceat. 520
Venia digna quae. 583
Veniam dare an liceat. 382
Venire, et mittere, diversa. 676
Venire cui permissum, an quem secum ducere possit. *ibid.*
Verba intelligenda secundum materiam subiectam. 324
Verba ex proprietate in dubio sumenda. 314
Verborum obligatio interna ex mente. 314
Verborum obligatio externa secundum interpretationem probabilem. *ibid.*
Veritas, id est, locutio aperta. 278
Veritas iustitiae pars. 487
Vestis apud Romanos postliminio non recepta. 570
Vestium nomine arma non veniunt. 687
Vetans fortius quam iubens, quare. 326
Via publica an alluvionem impediat. 235
Victi clementer habendi. 627
Victi victoribus permixti. 623
Victis eripere nihil nisi quod pacem impedit, laudabile. 622
Victis relictum suum imperium. 625
Victis imperium relinquere generosum est. 624
Victis imperium relinqui solet locis quibusdam detentis. *ibid.*
Victis imperii pars relicta. 626. permissae suae leges, et magistratus. 627. sua religio permissa. *ibid.*
Victor curare debet, ut religio vera libere praedicetur. *ibid.*
Victor quis dicendus. 663 *seq.*
Victoris officium in eos qui se dedunt. 665
Vindex sanguinis apud Hebraeos. 369
Vindicatio. *vide* Ultio.
Vindictae privatae exempla. 367
Viriati moderatio. 604
Virtutis actus, quos ius Hebraeorum exigit, exiguntur et nunc a Christianis. 34
Vis iniusta naturaliter quae. 36 *seq.*
Vis iusta naturaliter quae. *ibid.*
Vis iusta testimoniis probatur. *ibid.*
Vis iusta in bestiis quo sensu. 39
Vis poenae ergo licita. 475
Vi, hominibus armatis, coactisve, quid significet. 323
Vita in statu innocentiae. 141
Vita populi praeferenda libertati. 455
Vita an obligari possit. 499
Vita tota reorum an examinanda. 388
Vitam valide obligari, antiquorum sententia. 311
Vitae tuendae causa mentiri an liceat. 490
Vitae pactio libertatem non comprehendit. 687
Vitium rei in contractibus indicandum, et quare. 265
Vitia qualia impunita esse debeant. 380 *seq.*
Vitiositas actus ab effectu discernenda. 333
Vittae. 689
Voces an naturalia signa. 482

de Vocibus meris disputatio cavenda. 383
Volenti mentiendo an iniuria fiat. 488
Voluntas defuncti pro lege. 207
Voluntas quae punibilis. 380
Voluntas Dei nominatur, ubi causae non apparent. 404
Voluntas iure mutabilis. 253

X.

Xerxis et Artabazanis controversia. 224
Ξυμμαχία. 302

Z.

Zelandorum ius circa alluviones. 234

AUCTORES

a Grotio in Libris de Iure Belli ac Pacis laudati.

Abarbanel, Isaac.: Comment. in Deuteronomium
Abbas antiquus: Lectura ad Decretales
Aben Esra: Comment. in Genesin; in Iobum
Abulensis, vid. Tostatus
Accoltis, Franc. de, vid. Aretinus
Accursius
Acosta, Iosephus: de Procuranda Indorum salute
Adamus Bremensis: Gesta Hammaburgensis Ecclesiae pontificum
Ado, archiepiscopus Viennensis: Martyrologium
Adrianus VI., papa: Quaestiones quodlibeticae
Aelianus
Aeneas Sylvius: Historia Concilii Basileensis
Aeschines
Aeschylus, cum Scholiis
Afflictus (de Afflictis) Matthaeus: Comment. in libros Feudorum; Decisiones Regii Consilii Neapolitani; de Natura succedendi
Agapetus: Parainetica
Agathias
Aggenus Urbicus
Aguirre, Michael d': Apolog. = Responsum pro successione regni Portugalliae pro Philippo Hisp. rege
Aimoinus (Aymoinus) Floriacensis: Historia Francorum; Epitome apud Freher. in Corp. Hist. Franc.
Albericus, vid. Rosate
Albertus Argentinensis: Chronicon
Alciatus, Andreas
Alexander, vid. Tartagnus
Ambrosius
Ammianus Marcellinus
Ancharano, Petrus de: Lectura super Sexto
Andocides
Andronicus Rhodius
Angelus Aretinus: Consilia
Angelus de Clavasio (Carletus): Summa casuum, sive Summa Angelica
Anna Comnena
Anthologia Graeca
Antigonus Carystius: Historiarum mirabilium Collectanea
Antiphon
Antoninus (Antonius), archiepiscopus Florentinus: Summa theologica
Antoninus Liberalis
Apocrypha
Apollodorus
Apollonius Rhodius, cum Scholiis
Appianus
Apuleius
Aquila Romanus: de Figuris Sententiarum
Arch. Flor., vid. Antoninus
Archidiaconus, vid. Baysio
Arethas: Commentaria in Apocalypsim
Aretinus (de Accoltis) Franciscus: Consilia
Argentraeus (d'Argentré), Bertrand: Histoire de Bretagne
Aristides
Aristophanes, cum Scholiis

Aristoteles
Arius (Arias), Franc.: de Bello et eius Iustitia
Arnobius
Arnobius minor
Arrianus
Artemidorus
Arumaeus, Domin.: Discursus ad auream Bullam
Asconius Pedianus: in Ciceronem
Asterius Amasenus episcopus
Athanasius
Athenaeus
Athenagoras
Attaliata, Michael: Synopsis; Pragmatica
Auctor imperfectus ad Matthaeum
Augustinus
Ausonius
Averroes: Metaphysica
Ayala, Balthazar de: de Iure et Officiis
Aymon, vid. Cravetta
Aymus, Baptista: de Alluvionum iure
Azorius, Iodocus: Institutiones morales
Baba Kama, vid. Talmudus
Baldus de Ubaldis
Balsamo, Theodorus: in Photii Nomocanonem
Bannes (Bannez), Dom.: Quaestiones; Comment. in Secundam Secundae Thomae Aquin.
Barbatia, Andreas: Consilia
Barclaius, Guil.: de Regno et regali Potestate . . . adversus Monarchomachos
Barnabas: Epistola
Bartolus a Saxoferrato
Basilica
Basilius
Batrachomyomachia
Baysio, Guido de (Archidiaconus)
Beda: Historia ecclesiastica gentis Anglorum
Bell., vid. Belluga
Bellay, Mart. du: Mémoires (ed. 1573)
Bellinus (Belli), Petrus: de Re militari et bello
Bello Visu (Belvisio), Iac. de: Casus breves in Authenticam
Belluga, Petrus: Speculum principis
Bembus, Petrus: Historia Veneta (ed. 1551)
Beniamin de Tudela: Itinerarium
Bernardus Claraevallensis: Epistolae
Bertachinus, Ioh. (Firmanus): de Gabellis, Tributis et Vectigalibus
Bezarus (Bizarrus), Petrus: Historia Genuensis (ed. 1579)
Biblia (ed. Ordinum Generalium q. d.)
Bocer, Henricus: de Collectis
Bodinus, Iohannes: de Republica
Boerius (Bohier), Nic.: Senatus Burdegalensis Decisiones
Boetius
Bonfinus, Antonius: Rerum Ungaricarum Decades
Boreo, Iohannes a, Iurisconsultus
Bossius, Aegidius, Iuriscons. s. XVI.
Brigitta, Revelationum ll. VIII
Brocardus, sive Burcardus
Brodaeus (Brodeau), Ioh.: Miscellanea
Bruningius: de Homagiis
Brutus, Iunius (pseud. Huberti Langueti): Vindiciae contra Tyrannos
Buchanan, Geo: Rerum Scoticarum historia
Busbequius, Aug. Gislenius: Epistolae
Butrio, Antonius de: Comment. in Decretales
Cabedo (Cabetus), Georgius de: Practicae Observationes s. Decisiones supremi Senatus regni Lusitaniae
Cacheranus, Octavianus: Decisiones Pedemontanae
Caepolla (Cepolla), Bartholomaeus: de Servitutibus rusticorum praediorum; Consilia
Caesar

Caietanus, Thomas de Vio
Calderinus, Ioannes: Consilia
Camden, Guil.: Annales rerum Anglicarum
Canibus, Ioh. Iacobus de: Tractatus represaliarum
Canones Apostolorum, vid. Constitutiones Apostolicae
Capitolinus (inter Scriptores Hist. Augustae)
Capitularia Francica, seu Regum Francorum
Cardinalis, vid. Zabarellis
Carletus, vid. Angelus de Clavasio
Caroli Calvi, et Caroli Magni Capitularia
Carthagena, vid. Iohannes de Carthagena
Cassiodorus
Castaldus, Rest.: de Imperatore Quaestiones
Castrensis (de Castro), Paulus: Comment. in Digesta; in Instituta; Consilia
Castro, Alphonsus de: de Potestate legis poenalis
Cato: de Re rustica
Cedrenus, Georgius
Celsus
Cepolla, vid. Caepolla
Chalcocondylas, Laonicus
Chaldaeus paraphrastes Exodi et Levitici, vid. Targum
Chassanaeus, Bartholom.: Comment. super Consuetudines Burgundiae; Catalogus Gloriae Mundi
Chifflet
Choniates, Nicetas
Chop(p)inus, Renatus: de Domanio Regni Franciae
Chronicon Melanchthonis, vid. Ekkehardus
Chrysostomus, Dio
Chrysostomus, Iohannes
Chytraeus, David: Chronicon Saxoniae
Cicero
Cirier, Ioh. le: de Primogenitura
Clarus, Iulius: Consilia
Claudianus
Clemens Alexandrinus
Clemens Romanus, vide Constitutiones Apostolicae
Codex Theodosianus
Columella
Cominaeus (de Commines), Phil.: Mémoires
Concilia
Connanus, Franc.: Comment. in Ius civile
Connestagius (de Franchis Conestaggio), Hieron.: dell' Unione del Regno di Portogallo alla Corona di Castiglia
Conradus Urspergensis: Chronicon
Constantinus Porphyrogennetes
Constitutiones Apostolicae, s. Clementis, s. Canones Apostolorum
Constitutiones Galliae (Ordonnances de France)
Constitutiones Reg. Hispaniae
Consuetudines Normanniae
Consulatus maris
Corippus
Corpus Iuris Canonici
Corpus Iuris Civilis
Corsetus, Antonius: de Potentia et Excellentia regia; de Prole regali
Costa, Emanuel da: de Rebus seu Dispositionibus dubiis
Cothmannus, Ernestus: Consilia
Covarruvias, Diego
Crantzius, vid. Krantz
Cravetta, Aymo: Consilia; de Antiquitatibus temporum
Crom(m)erus, Martinus: Polonia (ed. 1555)
Cuiacius, Iac.
Curte (Curtius), Rochus de: de Consuetudine
Curtius
Curtius iunior, Franc.: Consilia
Cynus, sive Cinus
Cyprianus
Cyrillus
Damianus, Petrus: Epistolae
Danaeus, Lamb.: Aphorismi politici
Dantes: de Monarchia
David, Rabbi, vid. Kimchi

Decianus, Tiberius: Responsa
Decius, Philippus: Consilia
Demosthenes
Dio Cassius
Dio Prusaeensis, vid. Chrysostomus, Dio
Diodorus Siculus
Diogenes Laertius
Dionysius Halicarnassensis
Dominicus de S. Geminiano: Comment. in Sextum
Donellus, Hugo: Commentarii
Driedo, Iohannes: de Libertate Christiana
Drusius sr., Ioh.: Annotationes in Novum Testamentum
Duarenus, Franc.: Opera (ed. 1579)
Dubravius, Iohannes: Historia Bohemica
Eginhardus (Einhard): Vita Caroli Magni
Ekkehardus Uraugiensis: Chronicon ed. Melanchthon
Empereur, Const. l': de Damno dato
Ennius
Epictetus
Epiphanius
Epistola Episcoporum ad Ludovicum (Mon. Germ. Hist.: Legum Sect. II)
Erasmus
Eucherius episcopus Lugdunensis: Epistola ad Salvium episcopum
Euenus
Eumenius
Euripides
Eusebius
Eustathius
Eustratius
Euthymius
Eutropius
Everhardus a Middelburgo: Loci argumentorum legales
Excerpta de Legationibus (Grotius usus est editionibus Fulvii Ursini, 1582, et Hoeschelii, 1603; nos edit. quam curavit C. de Boor 1903)
Excerpta Peiresiana (vocat Grotius edit. Henr. Valesii 1634; nos citavimus Excerpta de Virtutibus et Vitiis, quae curavv. Büttner-Wobst et Roos 1906—10)
Excerpta ex tragoediis et comoediis Graecis, ed. Grotio
Faber, Ant.: Consilium pro ducatu Montisferratensi; Codex Fabrianus definitionum forensium et rerum in Sabaudia iudicatarum; Coniecturarum ll. XX
Faber, Ioh.: Comment. in Codicem
Faber, Petrus (Pierre du Faur de Saintjori): Semestrium ll. III
Felinus Sandeus: Lectura in ll. Decretalium
Fernandes, Tell.: Taurinenses quaestiones
Ferus, Iohannes, seu Wild, Ord. fr. min., Theologus saec. XVI.
Festus Pompeius
Fice., Ioh.: Consilia latina
Firmanus, vid. Bertachinus
Firmicus Maternus, Iulius
Florus
Fortunatianus, Curius
Fort.: de Ult. fine legum
Franc., vide Aretinus
Fraxinus Canaeus (Phil. Canaye, Sr. de Fresne): Mémoires ou Recueil de lettres
Fredegarius: Chronicon
Freheri Epitome, vid. Aimoinus
Freitas, Seraphinus de: de Iusto Imperio Lusitanorum Asiatico
Frider, Petrus (Mindanus): Tractatus de Processibus
Friderici Constitutiones (Mon. Germ. Hist.: Legum Sectio II)
Frodoardus, sive Flodoardus: Historia ecclesiae Remensis
Froissart: Chroniques
Frontinus
Fulgosius, Raphael: Comment. in Digesta
Gabrieli, Ant.: Communes Conclusiones

Gaill, Andreas: Practicae Observationes; de Pace publica; de Arrestis; de Pignorationibus
Galenus
Garatus (Laudensis), Martinus: Tractatus de Bello
Gellius
Gemara, vid. Talmudus
Gentilis, Albericus: de Iure Belli; Advocatio Hispanica
Goeddaeus, Ioh. (in Consiliis Marpurgensibus)
Gomezius, Ludovicus
Gorichemius, vid. Henricus Gorichemius
Gorionides, vid. Iosephus
Gregoras, vid. Nicephorus Gregoras
Gregorius Magnus
Gregorius Nazianzenus
Gregorius Neocaesariensis, sive Thaumaturgus
Gregorius Nyssenus
Gregorius Turonensis
Grotius, Hugo: Mare liberum
Gryphiander, Ioh.: de Insulis
Guicciardinius, Ludov.: Commentarii
Guido Papa
Guilielmus Neubrigensis: Rerum Anglicarum ll. v
Guillimannus, Franc.: Helvetia seu de Rebus Helvetiorum
Guntherus: Ligurinus
Haraeus, Franc.: Annales Brabantiae
Harmenopulus
Harpocration
Hegesippus
Heigh (Heige), Petrus: Quaestiones illustres
Heliodorus
Helmoldus: Chronica Slavorum
Henr., vid. Segusia
Henricus Gorichemius: de Bello Iusto
Hermogenes
Hermogenianus
Herodianus
Herodotus
Herrera y Tordesillas, Ant. de: Hist. gen. Indiae
Hesiodus
Hierocles
Hieronymus
Hieronymus de Monte (de Montebrixiano): de Finibus regundis
Hilarius
Hincmarus: de Divortio Lotharii regis et Tetbergae reginae; Opuscula
Homerus, cum Scholiis
Honorius, Phil.: Diss. de Regno Poloniae (ed. 1617)
Horatius, cum Scholiis
Hostiensis, vid. Segusia
Hottomannus, Franc.: Quaestiones illustres
Iacchiades, vid. Iosephus
Iamblichus
Iason de Mayno
Ilesca (Illescas), Gundisalvus de: Historia pontificalis
Immanuel ben Salomonis, Rabbi: ad Proverbia
Imola, vid. Tartagnus
Innocentius
Instructio rei maritimae (in Groot Placcaetboeck)
Iohannes Chysostomus, vid. Chrysostomus, Ioh.
Iohannes de Carthagena: Propugnaculum catholicum de iure belli Romani Pontificis
Iohannes Leo, vid. Leo Afer
Iohannes de Lignano, vid. Lignano
Iohannes Magnus, vid. Magnus
Iohannes Sarisberiensis, vid. Sarisberiensis
Iornandes
Iosephus, Flavius
Iosephus Gorionides
Iosephus Iacchiades: ad Danielem
Irenaeus
Isaeus
Isidorus Hispalensis
Isidorus Pelusiota
Isocrates
Israel ben Mose, Rabbi

Iulianus: Orationes; Misopogon; de Laudibus Constantini; Epistolae
Ius Graeco-Romanum
Iustinus
Iustinus Martyr
Iuvenalis
Kimchi, David
Knich, Andreas: de Iure territorii; de Vestitarum pactis
Kotzi (Coucy), Moses de: Praecepta iubentia et vetantia
Krantz, Alb.: Chronica regnorum Daniae, Sueciae et Norvagiae; Saxonia; Wandalia
Lactantius
Lambertus Hersfeldensis (Scafnaburgensis):
Lampridius (inter Scriptores Historiae Augustae)
Laonicus, vid. Chalcocondylas
Lapide, Corn. a: Comment. in S. Scripturam
Laudensis, vid. Garatus
Laymann, Paulus: Pacis compositio inter Principes et Ordines Imperii Romani Catholicos atque Augustanae confessioni adhaerentes
Leges Hispanicae
Leges Langobardorum
Leges Portugalliae
Leges Siculae
Leo Afer, Ioh.: Descriptio Africae (ed. 1632)
Leo Magnus, papa
Lessius, Leonhardus: de Iustitia et Iure
Leunclavius, Ioh.: Historia Turcica
Levi Gersonides
Lex Baiuariorum
Lex Burgundionum
Lex Salica
Lex Wisigothorum
Libanius
Liber de Laudibus legum Angliae
Lignano, Ioh. de: Tractatus de Bello, de Repressaliis et de Duello
Littleton, Thomas: de Tenuris Angliae (de Villanagio)
Livius
Loazes, Ferd., Theologus saec. XVI.
Longinus
Lopez, Ludov., O. Praed., Theologus saec. XVI.
Lorca, Petrus de: Comment. in Secundam Secundae D. Thomae
Lucanus
Lucianus
Lucretius
Ludovici II. Epistolae
Lupus (Lopez), Ioh.: de Bello et Bellatoribus
Lycophron
Lycurgus orator
Lysias
Macrobius
Magnus, Ioh.: Historia Suedica
Magnus, Olaus: Historia de gentium septentr. conditionibus
Maimonides, Moses: Ductor dubitantium; de Idololatria; Canones poenitentiales; ad 13 Articulos; Comment. in Vetus Testamentum
Maior (Mair), Ioh.: in Petri Lombardi ll. IV Sententiarum
Malderus, Ioh., Theologus saec. XVI.
Mamertinus, Claudius: Panegyrici Iuliani et Maximiani
Manasses ben Israel: Conciliator
Mantica, Franc.: Lucubrationes Vaticanae seu de tacitis et ambiguis Conventionibus
Manutius, Paulus: de Legibus Romanis
Marcus Antoninus
Mariana, Ioh.: Historiae de Rebus Hispaniae
Marsa, Ant., Iurisconsultus
Marsilius Patavinus: Defensor Pacis
Martialis
Martyr, Petrus: Comment. in librum Iudicum
Martyrologia
Masius, Andr.: Iosuae Imperatoris Historia
Mastrillus, Garzia: de Magistratibus
Mathesilanus (Mattesillani), Matthaeus, Iurisconsultus saec. XV.

Matthiae, vid. Wilhelmus
Maximus Episcopus: Homiliae
Maximus Tyrius
Medina, Ioh.: de Restitutione et Contractibus
Meier (Meyer), Iac.: Annales Belgici
Meischner (Meissner), Balth.: Decisiones camerales
Mela, Pomponius
Mench., vid. Vasquez, Ferd,
Mendoça, Bern. de: Comentarios
Menochius, Iac.: de Praesumptionibus; Consilia; de Arbitrariis Iudicum Quaestionibus
Meursius, Ioh.: Historia Danica
Michael Ephesius
Mindanus, vid. Frider
Molina, Ludov.: de Iustitia et Iure; de Hispanorum primogeniorum Origine et Natura; Disputationes
Molinaeus (du Moulin), Car.: Disputationes; Comment. ad Consuetudines Parisienses; Add. ad Alexandri Tartagni Consilia
Monstrelet, Enguerrand de: Chroniques
Montisferrato, Guilielmus de: de Successionibus regum et praecipue Galliae
Musaeus
Mynsinger a Frundeck, Ioachimus: Observationes camerales
Natta, Marcus Antonius: Consilia
Navarete, Petrus Fernandez
Nazarius: Panegyricus Constantini
Neostadius, Corn.: de Pactis antenuptialibus.
Nepos
Neubrigensis, vid. Guilielmus Neubrigensis
Nicephorus Gregoras
Nicetas, vid. Choniates
Nicolaus Damascenus
Nonnus
Oderborn, Paulus: Vita Ioannis Basilidis
Olaus Magnus, vid. Magnus
Oldendorp. Ioh. (in Consiliis Marpurgensibus)
Oldradus de Ponte: Consilia
Onesander
Onkelos, vid. Targum
Oppianus
Optatus Milevitanus
Origenes
Orosius
Osorius
Otto Frisingensis: Chronicon
Ovidius
Pacatus, Latinus: Panegyricus Theodosii
Panormitanus, vid. Tudeschis
Papinius, vid. Statius
Paraeus, David: Comment. in Pauli ad Romanos Epistolam
Paruta, Paulus: Historia Veneta (ed. 1605)
Paschalius, Carolus: Legatus
Paulinus, Laur., Gotthus: Historia arctoa
Paulus: Sententiae
Paulus Aemilius: de Rebus gestis Francorum
Paulus Diaconus: de Gestis Langobardorum
Paulus Venetus, vid. Sarpi
Paulus Warnafredi, vid. Paulus Diaconus
Pausanias
Peregrinus, Marcus Antonius: de Iuribus et Privilegiis Fisci
Pesicta
Petronius
Petrus Blesensis: Epistolae
Philargyrius: in Virgilium
Philo Byblius Herennius
Philo Iudaeus
Philostratus
Photius
Piccolominus, Alex.: Philosophia civilis
Pindarus
Pirke Abbot
Pisci, Franc.: de Statu excellentium feminarum
Plato
Plautus
Plinius
Plutarchus

Pollux, Iulius
Polyaenus
Polybius
Pontanus, Ioh. Is.: Historia Danica: Discussiones historicae
Porphyrius
Possidius: Vita S. Augustini
Praeceptis Legis, de, vid. Kotzi
Prierio, vid. Silvester
Priscianus grammaticus
Priscianus, Theodorus: Gynaecia
Proclus: in Platonem
Procopius
Propertius
Prudentius
Publilius Syrus
Quintilianus
Radevicus, continuator Chronici Ottonis Frisingensis
Raynerius de Arisendis de Forlivio
Regino Prumiensis: Chronicon
Regius, Aegidius: de Actibus supernaturalibus
Reinking, Theodoricus
Rhedanus (van Reidt), Everhardus: Annales
Ripa, Franc. a: in Digesta
Rochus, vid. Curte
Rodericus Sanctius sive Toletanus: Historia Arabum
Romanus, Ludov.: Consilia
Rosate, Albericus de: de Statutis
Rosella: Summa
Rosenthal, Henricus de: de Feudis
Rufinus
Rufus: Leges militares
Rufus Festus
Rugerius (Rogerius), Bonifac.: Consilia
Rupertus abbas Tuitensis
Salicetus, Bartholomaeus, Iurisconsultus saec. XIV.
Sallustius
Salmasius, Claudius: Exercitationes in Solinum
Salomo ben Isaac (Raschi), Rabbi: Comment. in Genesin et Leviticum
Salvianus
Samson mi-Cosi (Coucy)
Sanchez, Thomas: de Sancto matrimonii sacramento
Sanction des Eaux et Forests
Sarisberiensis, Iohannes: Polycraticus
Sarpi, Paulus: de Iure Asylorum liber singularis
Saxo grammaticus: Gesta Danorum (ed. 1576)
Sayrus, Gregorius: Clavis regia sacerdotum seu Theologiae moralis Thesaurus
Scafnaburgensis, vid. Lambertus Hersfeldensis
Schütz, Gaspar: Historia Prussica
Scriptor de compositione pacis inter Principes et Ordines Imperii, vid. Laymann
Segusia, Henricus de (Hostiensis)
Seisellus (Seyssel), Claudius: de Republica Galliae
Selden, Ioh.: Mare clausum
Seneca
Serranus (de Serres), Ioh. de: Comment. de statu religionis et reipublicae in Regno Franciae (ed. 1627)
Servius: in Virgilium.
Sextus Empiricus
Siculus Flaccus
Sigebertus Gemblacensis: Chronographia
Silius Italicus
Silvester de Prierio: Summa Summarum sive Silvestrina
Simeon bar Sema (Semach)
Simler, Ios.: de Republica Helvetiorum (ed. 1627)
Simplicius
Sixtinus, Regnerus: de Regalibus
Smith, Thomas: de Republica Anglorum
Socinus Barthol.: Consilia
Socrates
Solinus
Solon
Sopater
Sophocles, cum Scholiis
Soto, Dominicus
Sozomenus

Spartianus (inter Scriptores Historiae Augustae)
Speculum Saxonicum
Statius. cum Scholiis
Stobaeus
Strabo
Straccha, Benev.
Suarez, Franc.: Tractatus de Legibus
Suarez, Rodericus: de Usu maris
Suetonius
Suidas
Sulpicius Severus
Sylvester, vid. Silvester
Symeon magister
Symmachus
Synesius
Synodorum Canones
Synopsis S. Scripturae (inter Athanasii spuria)
Syring, Petrus: de Pace religionis
Tacitus
Talmudus
Tanchuma, Rabbi
Targum
Tartagnus, Alexander (Alexander ab Imola): Consilia; Lectura in Decretales; in Digesta
Tatianus
Tatius, Achilles
Tenuris (de) Angliae, vid. Littleton
Terentius, cum Scholiis Donati, Eugraphi cet.
Tertullianus
Tessaurus (Thesaurus), Anton.: Quaestiones forenses
Th., vid. Thomas Aquinas
Theano: Epistolae
Themistius
Theocritus
Theodoretus
Theodorici Edictum (inter Cassiodori Opera)
Theophanes
Theophilus, Institutorum interpres
Theophylactus
Thomas Aquinas
Thomas grammaticus: Decisiones Neapolitanae
Thuanus (de Thou), Iac. Aug.: Historiae sui temporis
Thucydides, cum Scholiis
Tibullus
Tiraquell, Andreas: de Legibus connubialibus; de Primogenitorum iure
Titus
Toletus, Franc., Theologus saec. XVI.
Tostatus, Alphonsus, episcopus Abulensis
Translatione (de) S. Iustini in Novam Corbeiam
Trebellius Pollio (inter Scriptores Historiae Augustae)
Treutler, Hieron.: Disputationes
Tudeschis, Nicolaus de (Panormitanus): Lectura in Decretales; Consilia
Turrecremata, Ioh. a: Comment. in Decretum
Tuschus, Dominicus (Cardinalis): Practicabiles Conclusiones
Ulpianus, Iurisconsultus
Ulpianus, Scholiastes Demosthenis
Urbicus, vid. Aggenus Urbicus
Valdesius, Theologus
Valentia, Gregorius de
Valerius Flaccus
Valerius Maximus
Varro
Vasquez, Ferdinandus (Menchacensis): Controversiae illustres
Vasquez, Gabriel: Disputationes
Vegetius
Velleius Paterculus
Vicerius, Conr.: Vita Henrici VII.
Victor, S. Aurelius
Victor Vitensis
Victoria, Franc.: Relectiones (de Indis et de Iure Belli)
Victorinus, Marius: in Ciceronem
Virgilius
Vitruvius
Vopiscus (inter Scriptores Historiae Augustae)
Vulcatius Gallicanus (ibidem)
Wacher, Mart.: Consilia Caesarea in controversia Sabaudica

Wehner, Paul. Matth.: Consilia Franconica
Wesembecius, Matth.: Comment. in Pandectas; Isagoge in Institutiones
Wibbo, sive Wipo: Vita Chuonradi Salici
Wilhelmus Matthiae: Libellus de Bello iusto et licito
Withekindus (Wittichindus, Widukindus): Res gestae Saxonicae
Xenophon
Xiphilinus
Zabarellis, Franc. de (Cardinalis): Lectura super Clementinas; Consilia; Quaestiones
Zasius, Udalricus
Ziegler, Caspar: Conclusiones ad auream Praxin
Zoanettus, Franc.: de Imperio Rom. eiusque iurisdictione
Zonaras
Zosimus
Zuarius, Rod., vid. Suarez